Jesuit-Krauss-McCormick Library
BR395 .B582 v.2
Cramer, Samuel, 1842-1913. PijperMAIN
Bibliotheca reformatoria neerlandica. Ge
3 9967 00090 9684

McCORMICK THEOLOGICAL SEMINARY OF CHICAGO
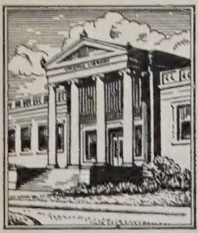
Virginia Library

BIBLIOTHECA REFORMATORIA NEERLANDICA

BIBLIOTHECA REFORMATORIA NEERLANDICA

GESCHRIFTEN UIT DEN TIJD
DER HERVORMING IN DE NEDERLANDEN

OPNIEUW UITGEGEVEN
EN VAN INLEIDINGEN EN AANTEEKENINGEN VOORZIEN

DOOR

Dr. S. CRAMER,
Hoogleeraar aan de Universiteit van Amsterdam en aan het Doopsgezind Seminarium aldaar

en

Dr. F. PIJPER,
Hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden

TWEEDE DEEL

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1904

BIBLIOTHECA REFORMATORIA NEERLANDICA

GESCHRIFTEN UIT DEN TIJD DER HERVORMING IN DE NEDERLANDEN

OPNIEUW UITGEGEVEN
EN VAN INLEIDINGEN EN AANTEEKENINGEN VOORZIEN

DOOR

Dr. S. CRAMER, en Dr. F. PIJPER,

Hoogleeraar aan de Universiteit van Amsterdam en aan het Doopsgezind Seminarium aldaar

Hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden

TWEEDE DEEL:

Het Offer des Heeren

(de oudste verzameling doopsgezinde martelaarsbrieven en offerliederen)

BEWERKT DOOR

Dr. S. CRAMER

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1904

McCORMICK THEOLOGICAL SEMINARY
THE VIRGINIA LIBRARY
2330 N. HALSTED STREET
CHICAGO 14, ILLINOIS

LEIDEN: BOEKDRUKKERIJ VAN L. VAN NIFTERIK HZ.

BR
395
B582
v. 2

INHOUD.

Bladz.

VOORREDE IX

I. **Het Offer des Heeren** naar de uitgaaf van 1570 . . . 1—486

INLEIDING . . . . 3—40

Bibliographie. bl. 3. Herkomst en betrouwbaarheid. bl. 19. Strekking en godsdienstige denkbeelden. bl. 27. Het Lietboecxken. bl. 38.

PROEVEN VAN SPELLING in verschillende uitgaven . . . 41—49

TEKST . . . . 51—483

REGISTER van de brieven, belijdingen en testamenten in het Offer des Heeren . . . . 484—486

II. **Een Lietboecxken, tracterende van den Offer des Heeren,** naar de uitgaaf van 1570 . . . . 487—663

INLEIDING . . . . 489—498

Herkomst en doel. bl. 489. Godsdienstige denkbeelden. bl. 494.

TEKST . . . . 499—616

REGISTER van de liederen in het Lietboecxken . . . . 616—617

III. De brieven en liederen, die in de andere uitgaven van het **Offer des Heeren** met het **Lietboecxken** voorkomen, maar in die van 1570 worden gemist . . . . 619—663

INLEIDING . . . . 621—625

TEKST . . . . 626—662

LIJST van de in III voorkomende brieven en liederen . . 663

Lijst der lezingen in de uitgaaf van 1570 (of na bl. 619 die van 1578), van welke in dezen herdruk in letters of leesteekens is afgeweken 665

Aanvullingen en verbeteringen . . . . 666—667

Alphabetisch register . . . . 669—683

112270

VOORREDE.

De brieven van een aantal der oudste doopsgezinde martelaren uit ons land; hunne belijdingen of berichten van verhooren, door hen ondergaan; hunne testamenten of afscheidsbeden en -vermaningen, uit den kerker aan de hunnen gezonden; de „Offerliederen" of liederen, op martelaren (meest andere dan de schrijvers van de brieven) bij of kort na hun dood gedicht; en dit alles, zooals het reeds vroeg in het „Offer des Heeren" en het daarbij behoorende „Lietboecxken" is bijeengebracht: ziedaar hetgeen in het tweede deel dezer Bibliotheca thans in nieuwe uitgaaf het licht ziet. Dat werk mag een historisch gedenkstuk heeten van de grootste waardij. Het mag dat om zijn rijken schat van de meest authentieke berichten uit den tijd der bloedige vervolging, van ongezochte en vertrouwelijke mededeelingen der vervolgden zelven over 'tgeen hun hart en de harten in hun kring bewoog; om den grooten invloed, dien het, geliefde lektuur als het in die martelaarskringen was, heeft geoefend; eindelijk omdat wij hier, indien ergens, de onvervalschte taal en schrijfwijze van onzen 16^de^eeuwschen burgerstand te lezen krijgen.

Dat „Offer des Heeren" is een echt volksboek geweest. Hoe bezat het ook al de deugden daarvan: met zijne beknoptheid wat het getal der daarin opgenomen martelaars betreft, zijne levendige afwisseling van inhoud, van verhaal en brief, van gesprek en vermaning of godsdienstige uiteenzetting; niet het minst met de toegevoegde liederen, op bekende wijzen, stichtelijke of wereldsche, gezet. Een volksboek, eigenlijk een volksboekje „om" — zooals het in de voorrede van het „Lietboecxken" heet — „bij zich te dragen". Daartoe leende het zich uitnemend. De voortreffelijke typographische uitvoering met het even voortreffelijke papier der 16de eeuw heeft gemaakt, dat de tekst van dit kloeke boekdeel toen kon worden saamgevat in een deeltje, 'twelk, in leder gebonden, niet meer dan 12,6 cM. lengte, 7,7 cM. breedte, 3,3 cM. hoogte heeft. De eerste uitgaaf is zelfs slechts 10,2 cM. lang.

Dat wij dus voor dit tweede deel aan eene nieuwe uitgaaf van dezen bundel de voorkeur gaven boven die van andere gedenkstukken uit den hervormingstijd, lag voor de hand. Vele van de liederen toch, voor tal van bijzonderheden uit de martelaarsgeschiedenis de éénige en tegelijk van tijdgenooten afkomstige en betrouwbare zegslieden, zijn nergens dan in de zoo zeldzame exemplaren van dat „Offer des Heeren" bewaard gebleven. En de brieven, belijdingen en testamenten, die wèl behalve in deze en in de misschien nog schaarscher voorkomende „Groote Offerboeken" ook bij Van Braght eene plaats hebben gevonden, zijn daardoor geenszins gevrijwaard voor het gevaar van in hun oorspronkelijken vorm te loor te gaan. Reeds vóór Van Braght toch waren bij het telkens herdrukken meer dan ééns veranderingen in den tekst ingeslopen of aangebracht. Ook hij wijzigde hier en daar den zin of de taal. In zijn werk mist de lezer iederen waarborg, dat hij die brieven vóór zich heeft niet maar min of meer ongewijzigd, neen, maar woord voor woord, precies zóó als zij zijn opgesteld of ten minste zóó als zij voor het eerst, in den regel ten hoogste een paar jaren na den dood der schrijvers, door de hunnen aan de pers zijn toevertrouwd. Dien waarborg nu schenkt hem deze nieuwe uitgaaf.

Met diplomatische nauwkeurigheid is hier de oorspronkelijke tekst afgedrukt; ook op de daaruit aangehaalde plaatsen in de Inleidingen. Alles is herhaaldelijk naar dien oorspronkelijken tekst gecorrigeerd. Eene enkele fout (intusschen nergens in den tekst), in de afgedrukte vellen ontdekt, heb ik nog kunnen herstellen in de Aanvullingen en Verbeteringen *aan het einde van dit deel. Ik verzoek den lezer vriendelijk van deze kennis te nemen. De regelen, door mijn mederedacteur in de Voorrede op deel I uiteengezet, zijn door mij trouw gevolgd. Evenals Prof.* Pijper *daar doet, kan ook ik hier ieder verzekeren, dat, wanneer hij meent ergens eene fout of eene achteloosheid te ontdekken, er alle reden is om daarbij te denken aan eene misstelling in het origineel. Ook de telkens voorkomende ongemotiveerde splitsing en samenvoeging van woorden evenals dat dikwijls zonder eenige reden leesteekens en hoofdletters worden gebezigd of weggelaten: het is alles slaafsch, als men wil, uit de afgedrukte uitgaaf overgenomen; behoudens de volgende uitzonderingen. Vooreerst is in de teksten op den rand ter wille van de gelijkmatigheid aan den naam van het bijbelboek steeds eene hoofdletter gegeven. Ten andere is — 't kwam op niet meer dan tien of twaalf plaatsen voor — eene kennelijke drukfout, „alleeene" voor „alleene" en dergl., verbeterd. Eindelijk zijn er plaatsen, waar de lektuur door de allerwonderlijkste aanwending van leesteekens m. i. al te zeer bemoeilijkt wordt. Ik heb deze daar gewijzigd; maar nooit zonder òf in eene aanteekening aan den voet der bladzijde van die wijziging rekenschap te geven òf zulke plaatsen in de oorspronkelijke lezing op te nemen in eene lijst, die men aan het einde van*

dit deel vindt. Deskundigen kunnen dan casu quo onjuiste verbeteringen weer opnieuw naar hun inzicht verbeteren. Daarentegen heb ik de opgaaf van de aangehaalde teksten op den rand nergens gewijzigd, hoewel die meer dan ééns onjuist en dan ook in andere oude uitgaven nog al eens veranderd is.

Van de talrijke aanteekeningen zullen verscheidene in het oog van taalgeleerden en geschiedvorschers overbodig zijn. Men zij echter zoo goed te bedenken, dat deze uitgaaf uitdrukkelijk ook voor zulke lezers is bestemd, die geene deskundigen zijn. Ik meen namelijk voor den inhoud van dit deel te mogen hopen op belangstelling in een breeder kring dan in dien der geschiedvorschers alleen. Met mijn mederedacteur acht ik het vertrouwen niet onrechtmatig, dat gedeelten der „Bibliotheca" allengs ook ter hand zullen worden genomen door dezulken, die, zonder in 't minst historici te zijn, door den band van piëteit zich verbonden gevoelen aan onze vroegste protestantsche geloofsgetuigen en wie het daarom aantrekt zich in de soms zoo innige, dan weer aangrijpende ontboezemingen dier mannen en vrouwen te verdiepen.

Het „Offer des Heeren" bevat van de brieven van nederlandsche doopsgezinde martelaars de oudste, ten minste het grootste getal van die oudste; maar van het overgroot geheele aantal hunner brieven niet meer dan ruim een derde. Dat zulk een overvloed daarvan voor ons in druk bewaard is gebleven, is niet vreemd. Van de ruim 2000 martelaars en martelaressen in de gezamenlijke Nederlanden zijn niet minder dan drie vierden doopsgezind geweest (onder deze bijna een derde vrouwen); en al zulke brieven werden — hoe kon het anders? — als kostbare schatten in eere gehouden en, zoolang zij niet waren gedrukt, zorgvuldig bewaard. Meer dan één martelaar schrijft het ook met zoovele woorden, dat hij juist met dat doel zijn brief aan de zijnen zendt. Zij zouden daarin een „adieu" of „testament" of „uitersten wil" van hem bezitten als blijvend aandenken; woorden van zijne hand, die zij trouw mochten lezen en herlezen. Men zie ook bl. 22 van dit werk en Van Braght, bl. 366, 421, 543. Bovendien hielp de enge betrekking waarin de oude Doopsgezinden tot elkaar stonden verhoeden, dat zulke brieven van hen, die aan allen dierbaar waren, verloren gingen; terwijl zij er toe medewerkte dat die reeds vroeg aan de pers werden toevertrouwd. — Natuurlijk hoop ik in verdere deelen der „Bibliotheca" de overige martelaarsbrieven te doen volgen. Voor het eerstvolgend deel is echter een zeker niet minder belangwekkend gebied gekozen: geschriften van de vroegste nederlandsche tegenstanders der Hervorming. Prof. Pijper *is met de bewerking daarvan verre gevorderd, een gedeelte reeds ter perse gelegd.*

Ook van dit deel is, ik vermeld het met groote erkentelijkheid, de uitgaaf mogelijk gemaakt door den milden steun van Directeuren van Tey-

ler's Stichting, het Haagsch Genootschap ter verdediging van den Christelijken godsdienst, het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, en verder van verscheidene particulieren.

Mij rest mijn dank uit te spreken jegens hen, die mij in mijn arbeid behulpzaam zijn geweest: de trouwe hand, die het veeleischend werk der correctie met mij heeft verricht; mijn met onze martelaarsliteratuur vertrouwde en nauwlettende vriend Ds. K. Vos *te Woudsend, die insgelijks de proeven nazag en het register heeft samengesteld; mijne vrienden en ambtgenooten Prof.* F. Pijper *en Prof.* J. te Winkel. *Aan hunne vriendschap ben ik voor mijn arbeid veel verplicht. Bij verscheidene plaatsen heb ik mijne meening aan de hunne kunnen toetsen en is hun zoo deskundig oordeel aan dit werk ten goede gekomen; met name bij plaatsen, waar het er op aankwam in de vrij verwarde volzinnen van briefschrijvers of dichters den gedachtengang te ontdekken. Wie verder mij met inlichtingen is van dienst geweest ontvange hierbij mijn dank daarvoor. Ten laatste: hoe dikwijls heb ik bij dezen arbeid mijn ontslapen vader gedacht; den kundigen schrijver van Menno's en David Joris' leven; den man, bij wien zich met even rijke als grondige kennis van de geschriften zijner vaderen zulk een fijn inzicht in hun geestelijk leven verbond, een inzicht door de hartelijkste liefde voor hen maar die nooit blind werd gewekt; en die in vroeger jaren wel menigmaal mijn oog heeft geopend voor velerlei in die goede en trouwe, die vrome en rechtschapen wereld, waarin het „Offer des Heeren" geboren is.*

Amsterdam, 1 November 1904. S. Cramer.

Het Offer des Heeren

naar de uitgaaf van 1570.

INLEIDING.

Het „Offer des Heeren" is de oudste verzameling van brieven, door nederlandsche doopsgezinde martelaars aan de hunnen geschreven; van berichten, over hunne gevangenschap en hunnen dood door tijd- en geloofsgenooten te boek gesteld; van liederen, in de dagen van hun verscheiden op hen gedicht: eene verzameling, die, nog midden in den tijd der vervolging en niet eerst in hare nadagen bijeengebracht, toen even vlijtig is gelezen als verbreid. In dit boekje hebben de mannen en vrouwen uit die kringen, die zich dagelijks met zwaard en brandstapel zagen bedreigd, opbeuring en vertroosting gevonden. Daaruit is hun vroom vertrouwen op Gods genadigen bijstand telkens verlevendigd; het heeft hun moed gesterkt om zich noch huns geloofs noch Zijner te schamen, ook niet in het bangst gevaar. Maar zij hebben ook door die brieven, in het aangezicht des doods gedacht en geschreven, zich telkens weer laten vermanen tot dien levenswandel in rechtschapenheid en liefdebetoon en bereidheid om te lijden, die immers naar de Schrift door Christus van de zijnen werd gevraagd. Als geene andere geschriften, misschien Menno's werken uitgezonderd, verplaatst ons het „Offer des Heeren" rechtstreeks, zonder tusschenkomst van derden in de wereld van gedachten en gezindheden, waarin het hart van die vromen en goeden heeft geleefd. Voor onze geschiedkennis vloeit hier dan ook eene bron van de grootste waardij.

Toch is het bundeltje langen tijd weinig bekend geweest. In de 18de eeuw mocht een doopsgezind boekenliefhebber als Schagen het, zelfs in verscheidene uitgaven, bezitten: aan het publiek, dat dergelijke lektuur zocht, schonk Van Braght immers reeds lang en

in veel grooter overvloed datgeen wat het „Offer des Heeren" wilde bieden. Dit laatste was dan ook in vergetelheid geraakt. De groningsche hoogleeraar Daniël Gerdes, op wiens veld van onderzoek toch het „Offer des Heeren" juist lag en die, zou men zeggen, toen hij zijne „Historia Evangelii renovati" schreef, het wel eens moet hebben ontmoet, noemt het in zijn „Catalogus librorum rariorum": „martyrologium rarissimum." Hij had er voor het eerst van vernomen door een berlijnsch predikant, Gronau, die in het bezit was van een exemplaar, den druk van 1599, en dit aan Gerdes had gemeld. — In de tweede helft der 19de eeuw werd het anders. Hier en daar kwamen exemplaren en wel van verschillende jaren te voorschijn. De Doopsgezinde bibliotheek te Amsterdam, die der Gentsche hoogeschool, Prof. Doedes, Ds. C. P. van Eeghen e. a. kochten die, welke zij machtig konden worden, aan. De Hoop Scheffer deelde over het boekje een en ander mede in de „Doopsgezinde Bijdragen", jaargang 1870; Doedes schreef over twee uitgaven, door hem gevonden, in zijne „Nieuwe bibliographisch-historische ontdekkingen", 1876, en in de „Studiën en Bijdragen" van Moll en Scheffer, IV (1878), bl. 233 vgg. Eindelijk leverden Vander Haeghen, Arnold en Vanden Berghe in de „Bibliographie des martyrologes protestants neerlandais", 1890, II, p. 441—499, eene volledige bibliographie er van. Het Liedboek, achter het „Offer des Heeren" geplaatst, is door Dr. Wieder, „De Schriftuurlijke liedekens", 1900, en Dr. Wolkan, „Die Lieder der Wiedertäufer", 1903, besproken. Met één woord: het Offer des Heeren is een vrij algemeen bekende titel geworden. Dien vindt men nog al eens genoemd. Van zijn inhoud echter is meestal minder sprake. Wie mag het boekje nog lezen? Welnu, aan dien inhoud weer bekendheid te verschaffen; ieder in de gelegenheid te stellen om daarvan kennis te nemen en van de proeve van zestiende-eeuwsche taal en stijl, die het biedt; de aandacht te vestigen op de wijzigingen, in de op elkaar volgende uitgaven aangebracht, op het kenmerkende van hetgeen de bundel bevat, op de juistheid, soms de onjuistheid van zijne mededeelingen: ziedaar het doel, waarmee het thans opnieuw wordt uitgegeven.

In de 16de eeuw zelve hooren wij over ons boekje niet veel; weinig meer dan dat het reeds vóór April 1562 te Utrecht werd

verkocht (zoo beleed Willem Willemsz. voor het hof aldaar, „Doopsgezinde Bijdragen", 1903, bl. 10, 31); dat het op den Index van 1570 is geplaatst (Sepp, „Verboden lectuur", bl. 240); en dat Joos de Tollenaer in 1589 het in een van zijne brieven noemt. Nog minder vernemen wij er van, sedert in 1615 het eerste Groot Offerboek was uitgegeven, dat in zijne vier drukken den inhoud van „seecker offerboecxken", d. i. het „Offer des Heeren", opnam en aanvulde, gelijk Van Braght dit in 1660 weer met het Groot Offerboek deed. Toch is het vóór dien tijd, tusschen 1562 en 1600, in een buitengemeen groot aantal afdrukken verbreid geweest. Telkens was er eene nieuwe uitgaaf noodig; in allerlei streken van ons land werd er naar gevraagd en is het door verschillende drukkers herdrukt. Van niet minder dan elf uitgaven zijn nog tegenwoordig exemplaren aanwezig, van eene enkele meer dan één, van andere slechts één enkel, en dan nog soms een in defekten staat. Misschien hebben er nog meer uitgaven bestaan. Zoo eene van 1589, die althans door Schagen in eene eigenhandige aanteekening vóór in zijn exemplaar van 1599, op de Doopsgezinde bibliotheek aanwezig, en eveneens in zijn „Naamrol" wordt vermeld; die ook (op zijn gezag?) door Scheffer, bl. 57, en Doedes, „Studiën en Bijdragen", bl. 233, wordt opgegeven; maar die, geloof ik, de laatsten evenmin als ik ooit hebben gezien. Kan het jaartal 1589 op den titel van het Liedboekje van n⁰. 9 (zie beneden) uitwijzen, dat dit uit een „Offer des Heeren" met volgend Liedboek, beide van 1589, is nagedrukt? Meer waarschijnlijk is het bestaan van eene uitgaaf, die aan de nog aanwezige zal zijn voorafgegaan en van 1561 zal dagteekenen. Ds. Cuperus van Utrecht vermeldde haar in eene aanteekening, door hem in zijn exemplaar van Schagen's „Naamrol", insgelijks thans op de Doopsgezinde bibliotheek, bijgeschreven. Moes, „De Amsterdamsche boekdrukkers enz.", 1903, afl. 5, bl. 5, neemt aan, dat deze druk er inderdaad is geweest. Dit gevoelen vindt nieuwen steun in hetgeen ik zoo even mededeelde over exemplaren, die reeds vóór April 1562 te Utrecht te koop werden geboden. Inderdaad: bedenkt men, niet alleen hoe de overheid jacht heeft gemaakt op zulke kettersche geschriften en ze, waar zij er beslag op kon leggen, ten vure heeft gedoemd; maar ook hoe zulke boekjes niet door aanzienlijken en geleerden werden gekocht, maar uitsluitend in den burgerstand, bij laat het

zijn niet onbemiddelde handwerks- en landlieden in omloop waren, daar dagelijks werden gelezen en dus het eerst gevaar liepen van te verslijten en verloren te gaan; voorts, hoe men sedert de uitgaaf van de Groote Offerboeken (1615—1631) en de talrijke gezangboeken van de 17de eeuw het overbodig moet hebben gevonden nu nog de oude onvolledige „Offer's des Heeren" te bewaren; eindelijk hoe het éénige bekende exemplaar van de uitgaaf van 1562 eerst in 1876, dat van die van 1566 eerst in 1887, een der drukken uit het jaar 1578 (n⁰. 6) eerst kort vóór dit laatste jaar door een toeval voor den dag is gekomen: dan ziet ieder, hoe de mogelijkheid geenszins is uitgesloten dat vroeg of laat nog uitgaven zullen worden ontdekt, waarvan wij tot dusver niet weten. Alleen dat daaronder eene editie van 1542 zal voorkomen, zooals Schagen opgeeft, houd ik met Scheffer, bl. 55, de „Bibliographie", bl. 455, en Wieder, bl. 140, voor ondenkbaar of zoo goed als ondenkbaar.

De elf thans bekende uitgaven zijn de volgende: n⁰. 1, 1562; n⁰. 2, 1566; n⁰. 3, 1567; n⁰. 4, 1570; n⁰. 5, 1578*a* bij Biestkens; n⁰. 6, 1578*b* te Emden (?); n⁰. 7, 1580; n⁰. 8, 1590; n⁰. 9, 1592; n⁰. 10, 1595; n⁰. 11, 1599.

Voordat ik van deze elf bekende uitgaven ga vermelden, waarin zij reeds bij eerste inzage blijken zich van elkaar te onderscheiden, jaar van uitgaaf, naam en plaats van den drukker, omvang, enz.: eerst een enkel woord over alle te zamen. Het is onnoodig er over uit te weiden, van hoe grooten dienst mij bij de nu volgende beschrijving maar ook bij mijn verderen arbeid de „Bibliographie" is geweest. Daalt zij telkens tot de kleinste bijzonderheden van den druk, de paginatuur, de wit gelaten bladzijden, sierletters, drukteekens enz. af: voor mijn doel is het niet noodig haar daarin te volgen.

Al de genoemde elf uitgaven zijn in kl. 8⁰ met uitzondering van n⁰. 1 en 2, die in vierkant 16⁰ zijn. Zonder uitzondering daarentegen geldt van alle, dat zij gedrukt zijn met gothische letter; dat de tallooze randteekeningen bij de brieven enz. zoowel als in het Liedboek slechts enkele malen iets anders inhouden dan de opgaaf van de aangehaalde bijbelteksten; dat zij alleen op de rectobladzijden zijn gepagineerd en recto- en verso-zijden samen voor één tellen: ook bij het Liedboek is dit het geval; eindelijk, dat op het titelblad zoowel roode als zwarte letters voorkomen. In alle uitgaven

begint met het Liedboek eene nieuwe paginatuur, alleen niet in n⁰. 8 en 10. Daarentegen loopt in alle behalve in n⁰. 1, 2 en 6, de signatuur van het „Offer des Heeren" in het Liedboek door. Eindelijk is van al deze elf uitgaven een exemplaar voorhanden in de Doopsgezinde bibliotheek behalve van n⁰. 2, waarvan de éénige bekende afdruk zich in de Gentsche bevindt, en van n⁰. 6, dat alleen daar en in de Utrechtsche bibliotheek aanwezig is.

In n⁰. 1 tot en met 7 ontbreekt iedere aanwijzing van plaats en drukker. Dit spreekt ook van zelf. Nergens kon men toen nog zonder gevaar zijn naam aan zulke geschriften geven; en geldt dit niet meer voor n⁰. 6 en 7, indien het eerste te Emden, het andere te Amsterdam mocht zijn gedrukt, dan heeft zeker de gewoonte, gevolg van den dwang die kort geleden nog heerschte, nagewerkt en gemaakt dat die opgaaf achterwege is gelaten.

De titel en de voorrede zijn van de eerste uitgaaf tot de elfde toe zoo goed als dezelfde gebleven. Alleen wordt van n⁰. 2 af meestal zoowel op dien titel als aan het slot der voorrede vermeld, dat aan deze uitgaaf een en ander is toegevoegd; ook dan als er sedert de vorige letterlijk niets is bijgekomen en die woorden eenvoudig uit eene vroegere uitgaaf zijn nagedrukt.

De druk van de meeste uitgaven is korrekt. Alleen in sommige vellen van die van 1592 — ook de „Bibliographie" noemt deze in typographisch opzicht de slechtste — laat hij veel te wenschen over; en de drukkers van 1580 en 1599 hebben vrij wat meer fouten gemaakt dan die van 1562 en van 1570, die beiden al heel nauwkeurig zijn. Dat in de spelling vaste regels zouden zijn gevolgd; dat een volgende drukker zich bij de wijzigingen, die hij in de spelling van zijn voorganger bracht, gelijk bleef, heb ik niekunnen ontdekken. Integendeel, hierin heerscht groote verscheidentheid. Dezelfde drukker, die eenige keeren achtereen „maer" in „mer", „ick" in „ic" verandert, laat dan weer en in hetzelfde vel „maer" en „ick" staan. De uitgaaf van 1567, n⁰. 3 heeft allerlei wijzigingen gebracht in de spelling, die n⁰. 1 en 2, 1562 en 1566, haar boden; o. a. in de voorrede en in de belijdenis van Hans van Overdam. Daarentegen nam zij b. v. de brieven van Jacques d'Auchy onveranderd over. Hare lezingen, die van 1567, zijn voor een goed deel in de uitgaaf van 1570 overgegaan en zoo in alle volgende

drukken gekomen. Toch is die uitgaaf van 1570 (n^0. 4) ook weer niet een letterlijke herdruk van n^0. 1, 2 of 3. Zij wijzigde de spelling op vele plaatsen, maar ook deze wijzigingen betreffen slechts enkele letters: „ick" voor „ic", „gheloeft" voor „ghelooft" en dergelijke. En zulke kleine veranderingen van schrijfwijs zijn ook in alle volgende uitgaven nog wel aan te wijzen. Maar, gelijk gezegd, van eenigen regel, daarin gevolgd, kan ik niets bespeuren. Het schijnt, dat bij iedere nieuwe uitgaaf de zetter of de corrector eenvoudig naar invallen te werk ging; de eene maal aan dezen of genen brief bijzondere aandacht wijdde en daaraan eene zijns inziens juistere spelling gaf, de andere maal zijn voorganger letter voor letter volgde; of dat verschillende zetters er aan werkten.

De uitgaaf, die ik thans laat afdrukken, is de vierde, die van 1570. Wanneer op eene enkele plaats een andere druk eene afwijkende lezing biedt, waarvan het voor iemand de moeite waard kan zijn kennis te nemen, zal ik die in eene aanteekening opgeven. Evenzoo zal ik doen, wanneer een der Offerboeken of Van Braght een of ander woord hebben gewijzigd of door eene duidelijker uitdrukking vervangen. En opdat de lezer over het verschil, dat in spelling tusschen sommige uitgaven bestaat, kunne oordeelen, zal ik achter deze inleiding enkele fragmenten uit meer dan eene van deze naast elkander laten drukken. Ik sta er echter niet voor in, dat aan die proeven de verdere bladzijden doorgaans beantwoorden, en twijfel er dan ook aan, of zich uit dat verschil in spelling iets met zekerheid laat afleiden over het gewest, waarin die uitgaven zijn gedrukt. Zie verder beneden.

Ik laat thans volgen, wat ten opzichte van iedere der uitgaven vermelding verdient.

N^0. 1. 1562. Bevat na de „Voorrede" de „Belydinge ende eyndinge Stephani" uit Hand. 6 en 7, die van Michiel Satler, een Testament van Anneken (Jans) en verder „belydinghen" en brieven, sommige als „testament" of „uiterste wil" aangeduid, van 20 martelaars of berichten over hen; eindelijk een „Besluyt". Vierkant 16^0; 286 bll. zonder het Liedboekje. Aan het slot: „ghedrucc (sic) int jaer MCCCCCLXIJ". Men heeft gegist, dat Nic. Biestkens van Diest, die toen te Emden zal hebben gewoond, de drukker is geweest.

De „Bibliographie” twijfelt hieraan; Moes daarentegen (bl. 9) acht het op grond van de gebezigde gewone en sierletters zeker.

Het Liedboek, „tracterende van den Offer des Heeren”, daarachter gebonden, begint met een „Totten sangher”, is 71 bladzijden groot en niet alleen als zelfstandig boekje gepagineerd, maar het heeft ook eene afzonderlijke signatuur, zie boven. Het eindigt aan het slot van het „Registerken” met: „ghedruct int jaer MCCCCCLXIIJ”. ’t Bevat 25 liederen, bijna alle op andere martelaars dan die in het „Offer des Heeren” worden behandeld.

Dit Liedboek is dus eerst een jaar na het „Offer des Heeren” afzonderlijk uitgegeven, maar met de bedoeling om „gheuoecht te worden bij dat Offerboeck, want de Liedekens eensdeels gemaect zijn van deghene derwelcker Belydinge int Offerboeck staen (waer van wij hoepen onderscheyt te gheuen ende te stellen op den cant daer tLiedt beginnen sal) ende want si van eenderley materye tracteren, so dienet wel bij malcanderen, opdat een yegelick die begeerich is te singen of te lesen beyderley bij hem in een cleyn boecxken mach draghen om enz.”

Beide werkjes zijn allerkeurigst gedrukt. Papier, letter, inkt, het is alles even fraai. Taal en spelling zijn reeds voortreffelijk, maar ook de correctie van den druk laat niets te wenschen over. Het éénige bekende ex. is op de Doopsgezinde bibliotheek aanwezig.

N^0. 2. 1566. Vierkant 16^0. Bevat den herdruk van n^0. 1 met dezelfde letter en met op iedere bladzijde dezelfde woorden. Toch is het, ieder ziet het dadelijk aan den minder fraaien druk en aan de arabische in plaats van latijnsche cijfers in de signatuur, geenszins hetzelfde boekje alleen met nieuwen titel. De spelling is hier en daar gewijzigd: b. v. fol. 232 v^0 heeft n^0. 1: „tijt, na volghen, ghi, scryven”; n^0. 2: „tijdt, nae volghen, ghij, schryuen”. N^0. 2 zet gaarne „die” voor „de”: „aen die raetsheeren, die Heere”, hetgeen n^0. 3 weer soms wel, soms ook niet in „de” heeft veranderd. De titel meldt, „dat er sommighe belijdinghen, die welcke nog noyt in druck geweest en zijn, hierachter zijn bygedaen.” Dit slaat op een bijvoegsel met afzonderlijke pagineering en signatuur, hetwelk de testamenten en brieven van Jan Geertsz. en die van Mayken Boosers bevat. Daarna volgt het „Liedtboecxken”, in inhoud van iedere bladzijde insgelijks gelijk aan n^0. 1; alleen is soms de spelling ge-

wijzigd en in het randschrift op fol. 15 v^0 iets uitgelaten; 't heeft eigene pagineering en signatuur, en aan het slot: „gedruckt int jaer MCCCCCLXVJ".

De „Bibliographie" onderstelt te recht, dat dit het drukjaar is niet alleen van deze uitgaaf van het Liedboekje maar ook van dit „Offer des Heeren" en van het Bijvoegsel, die geen van beiden een jaartal hebben.

Moes t. a. p. neemt deze uitgaaf, die anders met dezelfde letter is gedrukt als n^0. 1, niet onder de drukken van Biestkens op. De signatuur in dezen druk loopt nog niet zooals die in n^0. 3 door.

Alleen te Gent voorhanden.

N^0. 3. 1567. Deze uitgaaf bevat niets meer dan n^0. 2. De testamenten enz. van Jan Geertsz. en Mayken Boosers vormen hier niet een afzonderlijk bijvoegsel, maar zijn in het „Offer des Heeren" zelf, aan het einde, opgenomen. De signatuur loopt in het Liedboek door, dat echter eene eigene pagineering heeft. Voorts is deze druk de éénige, die iets uit de oudere heeft weggelaten: het „Totten sangher", hetwelk in het Liedboek van n^0. 1 en n^0. 2 voorkomt, en verder onder de brieven van Mayken Boosers uit het bijvoegsel op n^0. 2 den tweeden, dien „vanden kinderen an haer moeder". Beide ontbreken nu ook in al de verdere drukken. Voor die weglating kan ik geene reden vinden. Zie over de veranderingen, in de spelling van 1562 (of 1566) aangebracht, hierboven bl. 7. Het jaartal 1567 staat opgegeven aan het slot van het Liedboek en wordt ook voor dit „Offer des Heeren" zelf aangenomen. Volgens Moes is ook deze druk (even fraai als n^0. 1) van Biestkens.

Een exemplaar bevindt zich te Amsterdam, een ander was of is nog in het bezit van Mr. Osgood, Chester, N. Amerika.

N^0. 4. 1570. Deze druk heeft dat jaartal zoowel op den titel van het „Offer des Heeren" als aan het slot van het register achter het „Lietboecxken". Hij is volgens de „Bibliographie" en Moes alweer van Biestkens. Over de spelling zie boven bl. 8. „Noch zijn hier by ghedaen veel Liedekens, Belijdinghen, ende Brieuen, die noyt in druc en zijn gewcest", meldt de titel. Inderdaad bevat deze druk behalve al de brieven enz. van n^0. 3 in dezelfde volgorde, vermeerderd met een nieuwen brief van Claesken, bovendien

achter dien van Mayken Boosers eenige met afzonderlijk titelblad: „Hier nae volghen noch sommighe Belijdinghen ende sendtbrieuen enz.” Daaronder zijn die van Weynken Claes (Wendelmoet Claesdochter) uit Monnikendam, 1527, van Fije en Eelken, te Leeuwarden, 1549, e. a.; van dezulken dus, die ook ten tijde dat n^0. 1—3 werden uitgegeven reeds eenige jaren geleden den marteldood hadden ondergaan. Verder is hier voor het eerst achter ieders brieven en belijdenis een „liedeken” ingevoegd, „wt de voorgaende materie ghenomen ende wtgesocht, hier ende daer, dat ons dochte het principaelste ofte leerachtichste te zijn, enz.”: zie verder het slot van de voorrede; liederen dus, door den verzamelaar zelven uit den inhoud der brieven samengesteld.

Deze uitgaaf vindt men hierachter herdrukt.

In het eene van de beide bekende exemplaren, dat zich in de Doopsgezinde bibliotheek bevindt (het andere is in het bezit van Ds. C. P. van Eeghen), is fol. 114 niet verloren gegaan maar opzettelijk uitgeknipt; zonder dat in hetgeen deze bladzijde bevat eene reden daarvoor is te ontdekken.

N^0. 5. 1578*a*. Herdruk van n^0. 4 met andere letter, zoowel wat betreft de gewone als de sierletters, en gewijzigde spelling. Op den titel zijn de woorden: „Noch zijn hier by ghedaen .... die noyt in druc ē zijn geweest” uit n^0. 4 overgenomen. De volgorde is dezelfde: Jan Geertsz. en Mayken Boosers achter de martelaars, die in n^0. 1 en 2 waren opgenomen; en eerst daarna, met afzonderlijk titelblad, Weynken Claes en de volgenden: alles, ook het „Lietboecxken” met doorloopende signatuur, doch dit laatste met nieuwe pagineering. Aan dat „Lietboecxken” is aan het eind één nieuw lied toegevoegd: „van twee vrome Christenen opgheoffert tot Delft, Anno 1571”. — Het jaar staat op den titel.

Deze druk wordt met evenveel recht als de voorgaande uitgaven aan de drukkerij van Biestkens toegekend. Aanwezig op de Doopszinde, de Koninklijke en de Utrechtsche bibliotheek.

N^0. 6. 1578*b*. Deze uitgaaf, die hetzelfde jaartal als n^0. 5 op den titel heeft, is van eene andere drukkerij afkomstig dan deze en de overige, die aan haar voorafgingen en die alle aan Biestkens

worden toegekend. Het verschil in spelling tusschen haar en n⁰. 1—5 moge niet grooter zijn dan dat tusschen deze onderling, het formaat hetzelfde als dat van n⁰. 3—5: de gewone zoowel als de sierletters zijn andere en de titel met zijn vignet komt in geen andere uitgaaf voor. De uitgever van dit n⁰. 6 heeft veel zorg besteed aan de inrichting van het boekje en deze zeer verbeterd. Hij nam n.l. datgeen wat tot dusver achter het „Offer des Heeren" was bijgevoegd of in een afzonderlijk toevoegsel was geplaatst in het werk zelf op en schikte voor het eerst al de martelaars, van wie brieven enz. worden medegedeeld, in tijdsorde. „Wij hebben," zegt hij in zijne voorrede, „eens yeghelicx Belijdinge Brieuen oft Testamenten gheset achtervolghende den datum van den jare daer in een yegelijck opgheoffert is" .... Dat er „Brieuen van personen, tot sessen toe, zijn by geuoecht," drukt hij uit de voorrede van n⁰. 4 of n⁰. 5 na, terwijl hij dan laat volgen: „noch hebben wij weder op nieu twee ander daerby ghevoeght, met noch sommighe Liedekens."

Deze twee zijn Hendrick Verstralen en Mayken Deynoots, beiden in 1571 gedood. Het Liedboekje, hetwelk afzonderlijke signatuur heeft en op den titel hetzelfde jaartal en vignet draagt als het „Offer des Heeren", bevat insgelijks iets meer dan een der vorige uitgaven: behalve de liederen van n⁰. 4 en dat op de „twee vrome Christenen opgheoffert te Delft 1571" uit n⁰. 5, nog bovendien „Een Liedeken van XLI vrienden, binnen gent gedoot tusschen LXII en LXIX" en een „van Gerrit Corneliszoon tot Amsterdam ghebrant An. 1571". Beide zijn insgelijks op hunne chronologische plaats ingevoegd. Aan het slot van het Liedboekje heet het: „Voleynt den vijfsten Novembris, Anno MDLXXVIII." Het is mogelijk, dat de drukker van deze uitgaaf n⁰. 5 heeft gekend en daaruit dat éene lied heeft overgenomen. Ook komen beide veelal in spelling met elkander overeen, zelfs in kleinigheden.

Al hetgeen n⁰. 6 meer dan n⁰. 4 heeft vindt men hierachter als bijvoegsel tot den herdruk van deze laatste uitgaaf.

Waar en door wien dit n⁰. 6 is bezorgd? Het vignet — een engel, die een doek van een altaar opheft; onder het altaar eene gekromde menschengedaante; het randschrift luidt: „O heere hoe langhe en wreket ghij onse bloet niet ouer den gheene die opter aerden woonen Apocalip" — komt ook voor op den titel van de

tweede uitgaaf van Van Haemstede, zonder naam van plaats of drukker in 1565 uitgegeven, en van „Brevis ex verbo dei tractatus etc." van Scheltco a Ieveren, Emd. 1575. Dus behoorde het toen althans aan een emdenschen drukker, wiens naam echter op die titels niet wordt opgegeven. De schrijver van het artikel „Emdens Buchhandel u. s. w." in „Ostfriesisches Monatblatt", 1878, die op bl. 498 van een en ander melding maakt, houdt Goossen Goebens voor den uitgever, maar heeft daarvoor geen anderen grond dan dezen dat hij uit de jaren 1577—9 geen anderen drukker te Emden kent. De „Bibliographie" vindt dit niet onwaarschijnlijk. Ik wel. Immers Goebens heeft in 1579 het „Protocoll" van het Emder dispuut tusschen de Gereformeerden en de Doopsgezinden ter perse gelegd volgens opdracht van Graaf Johan van Oostfriesland. En nu twijfel ik er aan, of de hervormde overheid die opdracht zal hebben gegeven aan een man, van wiens pers kort te voren een „Offer des Heeren" het licht had gezien. Was het titelvignet door den emdenschen drukker van een ander, die het in 1565 had gebezigd, overgenomen; of was hij zelf reeds in 1565 werkzaam geweest? Ik zou niet weten, hoe dit uit te maken.

Alleen de Gentsche en de Utrechtsche bibliotheek bezitten een exemplaar van deze uitgaaf.

N⁰. 7. 1580. Herdruk van n⁰. 4, 1570 met op iedere bladzijde dezelfde woorden en maar enkele wijzigingen in de spelling. Voor dezelfde letter wordt meer dan éene type gebruikt, even als dit ook in andere uitgaven voorkomt. Wat de twee uitgaven van 1578 ieder meer dan n⁰. 4 bevatten ontbreekt in deze, die ook de chronologische rangschikking van n⁰. 6 niet heeft.

De vervaardiger van dezen druk heeft dus n⁰. 5 en 6 niet gekend. Het is mogelijk, dat n⁰. 5 van denzelfden uitgever is als n⁰. 4 en dat n⁰. 7 uit eene andere drukkerij is voortgekomen: maar even goed kunnen n⁰. 4 en 7 van dezelfde pers, d. i. dan vermoedelijk die van Biestkens, zijn.

Zoowel op den titel als aan het slot van de voorrede wordt, al kwam er niets nieuws bij, het bericht over de „Belijdinghen enz., hier by gheuoecht" uit de uitgaaf van 1570 overgenomen. Aan het einde van het Liedboekje volgt (in een exemplaar, dat in het bezit van Prof. Doedes is geweest; in het amsterdamsche ontbreekt dit vel)

het Register en daaronder: „Ghedruckt in het jaer ons Heeren, M.CCCCC.LXXX.” Ook op den titel staat dit jaartal opgegeven.

Een exemplaar is in de Doopsgezinde bibliotheek aanwezig.

N⁰. 8. 1590; welk jaartal echter niet op den titel van het „Offer des Heeren” staat, maar op dien van het „Liedtboecxken”, dat met doorloopende signatuur en paginatuur achter het eerste volgt. Op de beide titels: „T'Amstelredam, Bij Willem Jansz. Buys, woonende in de Waermoestrate, in den Liesveltschen Bybel.” Een afdruk van n⁰. 6, 1578*b*, zonder eenige toevoeging, al zijn ook op den titel en aan het slot der voorrede de woorden over bijgevoegde brieven enz. opgenomen, op den eersten uit n⁰. 4, 5 of 7, in de laatste uit n⁰. 6.

Dit is de eerste uitgaaf met naam van plaats en drukker en waarin de paginatuur van het geheele bandje doorloopt, hetgeen in n⁰. 9 en 11 weer niet, maar in n⁰. 10 insgelijks het geval is.

Aanwezig in de Doopsgezinde bibliotheek.

N⁰. 9. 1592. Deze uitgaaf onderscheidt zich in meer dan één opzicht van al de andere. Zij heeft den gewonen titel, maar even als n⁰. 6, 1578*b* slechts tot aan de woorden: „wiens macht duert van eeuwicheyt tot eeuwicheyt. Amen” toe. Dan volgt: „Hier is noch by geuoecht van sommige vrienden opgeoffert, so tot Antwerpen, als te Gent ende tot Yperen tsedert den jare 1576. tot den jare 1592. die noyt in druc en zijn geweest”. Daaronder een vignet met randschrift: „siet ick sta aen die deure ende cloppe: etc. Apocalipsis. 3. v. 20”. Het stelt een burcht voor met twee hamerende werklieden en de initialen I. E. C. er onder, — aanwijzing van den amsterdamschen drukker Jan Everts Cloppenburgh. Onderaan: „ghedruckt int jaer ons Heeren M.D.XCI”.

Op den titel van het „Lietboecxken” keert het vignet terug, waaronder: „Anno M.D.LXXXIX”.

Dat op den titel van dit „Offer des Heeren” van martelaars juist na het jaar 1576 sprake is vindt zijne verklaring hierin, dat in dit jaar, dat van de Gentsche pacificatie, de bloedige vervolging tot staan was gekomen. In Januari 1576 vallen de laatste ketterexecuties, de laatste ten minste voor een tijd. Maar in het zuiden beginnen zij weder voor te komen, schoon in kleiner getale

dan voorheen, na de onderwerping dier provinciën door Parma, „nae acht oft thien jaer doen het Pausdom wederom wat op sijn voordeel quam", heet het fol. 282 r⁰.

Daar de signatuur van het geheele bandje doorloopt en dus het Liedboek na het „Offer des Heeren" gedrukt moet zijn; daar voorts op den titel van dit laatste van die bijgevoegde berichten over martelaars, in het jaar 1592 geofferd, sprake is en inderdaad op fol. 282 r⁰ gezegd wordt hoe „de tyrannye van het Pausdom nu noch Anno 1592. Jn Julius binnen Ghent op het s'Graven Casteel is ghebleken, al waer sy doen twee mannen persoonen met namen Meus Panten ende Michiel N. hebben geworcht en gedoot enz.": is het jaartal 1591 op den titel onjuist en is 1589 op dien van het Liedboek evenmin het jaar van dezen druk. Doedes, de ontdekker en vroegere eigenaar van het éénige bekende exemplaar van deze uitgaaf, heeft eene oplossing van dit raadsel aan de hand gedaan, „Studiën en Bijdragen" van Moll en Scheffer, IV (1878), bl. 233 vgg.; de „Bibliographie", II, p. 492 vgg., eene andere. Wie een vraagstuk als dit de moeite van het te overwegen waard acht, kan nog eene derde mogelijkheid aannemen, n.l. dat de drukker eene uitgaaf van 1589 (ons onbekend, maar zie boven bl. 5) nadrukte en verzuimde het jaartal op den titel te wijzigen: hetgeen niets ongewoons zou zijn. — Deze uitgave heeft iets grooter letter dan al de vorige. Sommige vellen zijn verregaand slordig gedrukt; reeds op den titel werden, de lezer heeft het waarschijnlijk zoo even al opgemerkt, woorden uitgelaten. De voorrede is eenvoudig een herdruk van die van n⁰. 6, 1578*b*; alleen is aan het slot „op nieus twee ander daerbij gevoecht,' in „op nieus vier ander enz." veranderd. Die twee meer zijn de bovenvermelde Mattheus (Remeus) Panten en Michiel N. De brieven aan en van den eerste, in dat bijvoegsel voorkomende, zijn in de beide latere uitgaven, n⁰. 10 en 11, weer niet opgenomen. In den inhoud is nauwlijks reden voor die weglating te ontdekken. Of vonden de drukkers dezer uitgaven, dat die martelaarsbrieven toch te ver beneden het gemiddelde gehalte der andere blijven? Ik zou hun geen ongelijk geven. Eene andere verklaring, volgens welke Willem Jansz. Buys in 1595 deze uitgaaf van 1592, door zijn eigen stadgenoot bezorgd, niet zal hebben gekend, is al zeer onwaarschijnlijk. Ik hoop aan het eind van dit deel die brieven op te nemen.

Het éénige bekende exemplaar van deze uitgaaf bevindt zich in de Doopsgezinde bibliotheek.

N^{0}. 10. „Tot Amstelredam. Bij Willem Jansz. Buys, woonende in den Liesveltschen Bijbel, Anno 1595". Herdruk, bladzijde voor bladzijde, van den druk van 1590, n^{0}. 8, die, zelf niet dan een herdruk van n^{0}. 6, 1578*b*, bij denzelfden uitgever was verschenen als dit n^{0}. 10. Voor eenige letters zijn andere teekens gebruikt; ook de spelling is hier en daar iets gewijzigd. De paginatuur loopt in het Liedboekje door, gelijk alleen nog in n^{0}. 8 plaats vindt. Op den titel prijkt nog altijd het: „noch zijn hier by gedaen veel Liedekens.... die noyt in druck en zijn gheweest," hetwelk ook reeds in n^{0}. 5, 7 en 8 uit den titel van n^{0}. 4, 1570 was overgenomen, — terwijl er hier zoo min als daar ook maar ééne bladzijde bijgevoegd is.

De Doopsgezinde bibliotheek en ik zelf bezitten een exemplaar.

N^{0}. 11. „Tot Harlinghen. Bij mij Peter Sebastiaenszoon. Int jaer ons Heeren M.D.XCJX". Herdruk van n^{0}. 6, 8 of 10. Het Liedboekje heeft hier weer eene afzonderlijke pagineering. In deze uitgaaf wordt voor het eerst niet langer op den titel van bijvoegselen melding gemaakt.

Bij meer dan één exemplaar van deze uitgaaf is gebonden „Sommige Brieuen ofte Belijdingen.... van Joos de Tollenaer.... Tot Harlinghen. Bij mij Peter Sebastiaenszoon, Int jaer ons Heeren M.D.CXCJX". Het boekje heeft eigene signatuur, in het geheel geene paginatuur, en komt ook voor als afzonderlijk geschrift.

Als zoodanig bevindt het zich in de Wolfenbuttelsche en de Gentsche bibliotheek; de uitgaaf van het „Offer des Heeren" van 1599 met dat geschriftje er bij in de Doopsgezinde bibliotheek.

Hiermede is het noodige over de elf uitgaven van het „Offer des Heeren", die wij nog bezitten, gezegd. Haar inhoud ziet men in deze lijst, die ik met toestemming van Dr. Ferd. Vander Haeghen en onder toevoeging van den naam der plaatsen en van de jaartallen uit de „Bibliographie" overneem.

Inhoud van het „Offer des Heeren" en het „Liedtboecxken".

Het teeken * wijst aan, dat in die uitgaaf een bericht, brieven enz. op naam van dien persoon voorkomen; — dat deze met een lied worden besloten; het teeken *}-, dat op de brieven van een tweetal personen één enkel lied volgt.

Het Offer des Heeren.	1562.	1566.	1567.	1570.	1578*a*.	1578*b*.	1580.	1590.	1592.	1595.	1599.
Stephanus	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Michiel Satler, Rottenburg in Wurttemberg, 1527 .	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Weynken Claesd. (uit Monnikendam), den Haag, 1527				—	—	—	—	—	—	—	—
Anneken, Rotterdam, 1539	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Jan Claesz., Amsterdam, 1544	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Elisabeth, Leeuwarden, 1549	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Fije ende Eelken (uit Oldeboorn), Leeuwarden, 1549.				—	—	—	—	—	—	—	—
Hans van Overdam, Gent, 1550 (1551?).	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Hans Keescooper (uit Wervick), Gent, 1550 . . .	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Jeronimus Seghers, Antwerpen, 1551	*	*	*	*}	*}	*}	*}	*}	*}	*}	*}
Lijsken, zijne vrouw, „ 1551	*	*	*	*}-	*}-	*}-	*}-	*}-	*}-	*}-	*}-
Peter Bruynen, Antwerpen, 1551	*	*	*	*}	*}	*}	*}	*}	*}	*}	*}
Jan de oude Cleercooper, Antwerpen, 1551	*	*	*	*}-	*}-	*}-	*}-	*}-	*}-	*}-	*}-
Adriaen Cornelisz. (uit Delft), Leiden, 1552. . . .	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Peter van Wervick, Gent, 1552	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Joos Kint (uit Kortrijk), Gent, 1552	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Peter Witses, Leeuwarden, 1553				—	—	—	—	—	—	—	—
Claes de Praet, Gent, 1556	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Jorian Simonsz., Haarlem, 1557.	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Willem Droochscheerder, Antwerpen, 1557				—	—	—	—	—	—	—	—
Jacques (uit Antwerpen), Leeuwarden, 1559 . . .	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Claesken, „ „ . . .	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Adriaen Pan, Antwerpen, 1559	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Hans de Vette, Gent, 1559	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Hans van der Maes, Waestene in Westvlaanderen, 1559.	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Lenaert Plouier, Antwerpen, 1559.	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Gielis Bernaerts, „ „	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Jan Geertsz. (van Texel), den Haag, 1564		*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Mayken Boosers, Doornik, 1564.		*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Gielis Mathijsz., Middelburg, 1564				—	—	—	—	—	—	—	—
Clement Henricksz., Amsterdam, 1569				—	—	—	—	—	—	—	—
Hendrick Verstralen, Rupelmonde, 1571						—		—	—	—	—
Mayken Deynoots, „ „						*		*	*	*	*
Aan de Gheuanghenen tot Ghent uit Antwerpen, 1592.									*		
Mattheus Panten (van en aan), Gent en Haarlem, 1592.									*		
Joos de Tollenaer, Gent, 1589											*

Een liedtboecxken.	1563.	1566.	1567.	1570.	1578*a*.	1578*b*.	1580.	1590.	1592.	1595.	1599.
Van 't lyden Christi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Frans van Boolsweert, Leeuwarden, 1545	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Twee joffrouwen van Beckom, Delden, 1544 . . .	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
ij. Broe. ende iij. Sust., Gent, 1551	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
iij. Vrienden, Antwerpen, 1551	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
ij. Vrou. ende iij. Man., Leiden, 1552	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Dauid ende Leuina, Gent, 1554	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Gielis ende Lijsbeth, Gent, 1551	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Joos Verbeeck, Antwerpen, 1561	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Willem Cleermaker, Antwerpen, 1560	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Een Christen te Vueren (Veurne), 1553	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Jan Jansz. Brant, Geervliet, 1559	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Janneken, Antwerpen, 1560	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
xij. Vrienden van Gent, 1559	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Goris ende Joachim, Antwerpen, 1560	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
lxxij. Vrienden, Antwerpen, 1555—1560.	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
iiij. Vrienden van Lier, 1550 (1551?).	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
iiij. Vrienden te Leyden, 1552	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Ses Vrouwen, Antwerpen, 1559.	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Jorian ende Clement, Haarlem, 1557	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Calleken Strincx, Yperen, 1561	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Vraghe ende Antwoort: Peter v. Wervick, Gent, 1552.	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Geuangenen tot Yper, 1561	*	*	*	*	*	*	*	*	Het eenig bekende exemplaar is verder inkompleet.	*	*
Jacques (uit Antwerpen), Leeuwarden, 1559 . . .	*	*	*	*	*	*	*	*		*	*
Jan Schut, Vreden, 1561	*	*	*	*	*	*	*	*		*	*
XLI. Vrienden, Gent, 1562—1569						*		*		*	*
Gerrit Cornelisz, Amsterdam, 1571						*		*		*	*
Jan Henricksz. en Marten Jansz., Delft, 1571 . . .					*	*		*		*	*

Men behoeft deze lijst maar in te zien om te begrijpen, waarom ik niet de oudste uitgaaf maar de latere van 1570, n⁰. 4 heb gekozen om te laten herdrukken. Eerst met deze uitgaaf heeft het „Offer des Heeren" den vorm erlangd, waarin het verder zijn weg is gegaan. De bundel is daarin voltooid en tegelijk afgesloten. Het weinige dat uit de vorige drukken is weggelaten, het stukje „Totten Sangher" en een brief van de kinderen van Mayken Boosers aan hunne moeder, is van weinig of geen beteekenis. Evenmin brengen die stukken, die n⁰. 6, 1578*b* en n⁰. 9, 1592 nog boven den inhoud van n⁰. 4 bieden, in dit laatste een enkel nieuw bestanddeel of wijzigen zij iets in den toon en de strekking van het boekje. Zoo doet evenmin het lied, waarmede n⁰. 5, 1578*a* het Liedboek heeft vermeerderd. Ik neem intusschen uit

dit alles een en ander in de derde afdeeling van deze nieuwe uitgaaf op. Van mijne keus zal ik te zijner plaats, in de Inleiding op die derde afdeeling, rekenschap geven.

Het „Offer des Heeren" doet, wanneer wij het thans lezen, een drietal vragen rijzen, waarop ik voor zoover mij dat mogelijk is antwoord wil geven. Waar hebben wij den verzamelaar of de verzamelaars te zoeken? Voorts: vanwaar ontleende hij of ontleenden zij hetgeen zij in druk gaven en kunnen wij er op rekenen, dat zij in hunne bouwstoffen niets hebben veranderd of weggelaten; ook, dat wij hier echte bescheiden vóór ons hebben? Eindelijk: de vraag naar de strekking van het boekske; naar de denkbeelden, waardoor het zich kenmerkt; den geest, die zijne schrijvers en zijne verzamelaars heeft beheerscht.

Waar, in welke stad of althans in welk gewest, is het boekje samengesteld? Uit den druk, de lettertype en dergelijke blijkt dienaangaande niets. Het vermoeden is op Emden gevallen: zie boven bl. 8, 9; ook bl. 39. De voorrede („wunsche") pleit niet daartegen. Of zullen wij aan Holland denken? of aan Antwerpen? Maar zie de aanteekening op fol. 88 v^{0}. Evenmin verschaft de bijbelvertaling, door de verzamelaars gebruikt, ons eene of andere aanwijzing dienaangaande; terwijl eindelijk daarover ook niets volgt uit de keuze van de martelaars, van wie met voorbijgaan van andere in het „Offer des Heeren" brieven zijn opgenomen; uit de plaatsen, waar zij zijn gevestigd geweest of waar zij „hunne offerande hebben gedaan."

De beide laatste punten verdienen echter ook om andere redenen de aandacht.

Wat den Bijbel aangaat: natuurlijk moet men onderscheiden tusschen de uitgaaf, waarvan zich de verzamelaar heeft bediend, en de uitgaven, die in de brieven der verschillende martelaars worden aangehaald. Welke deze laatsten zijn, heb ik niet kunnen ontdekken, en ik twijfel er aan of een verder omslachtig onderzoek daarnaar de moeite zou loonen. Sommige teksten zijn in den vorm, waarin zij hier voorkomen, nergens te vinden: „de roosen

voor die honden werpen", Mt. 7 : 6, in een brief van Hans van Overdam (1550), fol. 38 r⁰; „laet uw licht bernen voor die menschen", Mt. 5 : 16, bij Gielis Bernaerts (1559), fol. 217 r⁰. Het N. T., door Mattheus Jacobs 1554 en 1558 gedrukt [1]), heeft daar (evenals de bijbel van Biestkens, in 1560 verschenen): „laet uw licht lichten". Het is natuurlijk mogelijk, dat die briefschrijvers uit het hoofd aanhalen en hun dagelijksch spraakgebruik volgen; ook, dat zij zich hebben vergist. Waarschijnlijk echter vind ik dit bij hun staan op het letterlijke woord der Schrift en hunne groote bijbelkennis niet. Ten opzichte van den verzamelaar hebben wij meer zekerheid. Hij gebruikte het genoemde N. T. van Mattheus Jacobs. Dit blijkt uit de vele bladzijden, die hij onder „De belydinge Stephani" uit Hand. 6 : 8 vgg. volgens die vertaling uitschreef, niet volgens die van Biestkens; en dit, terwijl toch de bijbel van dezen, in 1560 verschenen, reeds in zijne handen is geweest. Immers uit dezen alléén kan hij zijne aanwijzing van de uit het O. T. aangehaalde bijbelplaatsen hebben genomen. Wel heeft n.l. ook Mattheus Jacobs de tweevoudige indeeling van de hoofdstukken zoowel in verzen als met letters, die verder in geene nederlandsche vertaling dan in die van Biestkens voorkomt; maar hij biedt alleen het N. T., niet mede het O., en de dubbele indeeling wordt in de randteekeningen van n⁰. 1—5 en 7 van het „Offer des Heeren" bij den geheelen bijbel gevolgd. Eerst de uitgaaf van 1578*b* en die van 1590 met de latere lieten de letters weg en drukten „Matth. 5 : 1", niet langer „Matth. 5. a. 1".

De andere vraag, hierboven door mij aangestipt, om welke reden het „Offer des Heeren" de brieven en belijdenissen juist van dezen en dien martelaar wèl mag hebben opgenomen, daarentegen die van genen niet, levert, zie ik goed, geene moeilijkheid op. Die reden zal wel deze zijn, dat de uitgevers van n⁰. 1—4 niet meer brieven tot hunne beschikking hadden. Andere, later aan het licht gekomen, scholen in hun tijd nog in de gezinnen der geadresseerden; en wat toen reeds gedrukt was, bepaalt zich tot het

———

1) Mattheus Jacobs zocht men vroeger, ook Ledeboer nog, te Amsterdam; hij was echter te Keulen gevestigd. Zie Moes, *De Amst. boekdrukkers*, bl. 265; verder Prof. Muller, *Doopsg. Jaarboekje*, 1837, bl. 52 vgg.; en vooral den vlijtigen arbeid van Van Druten, *Geschied. der nederlandsche Bijbelvertaling*, II, 529 vgg.

bericht over Satler, Anneken's testament, Wouter v. Stoelwijck's „Vermaninghe" en misschien Thomas v. Imbroeck's brieven. De eersten namen zij op, de laatsten niet. Kenden zij ze niet? of omdat Wouter's boekje geen brief en Thomas een martelaar uit den vreemde is? Hoe 't zij, toen in en na 1577 van nog andere martelaars brieven afzonderlijk verschenen, die ongetwijfeld in de kringen der uitgevers van n⁰. 5—11 van het „Offer des Heeren" wèl bekend waren: toen hebben deze eenvoudig hun boekje gelaten zooals het was. Hoe omvangrijk ware het ook anders niet geworden! Het moet aan zijn particulieren smaak hebben gelegen, dat n⁰. 6, 1578*b* de brieven van Hendrick Verstralen opnam; aan eene andere toevalligheid, dat n⁰. 9, 1592 zoo deed met de weinig beteekenende van en aan Remeus Panten. Die van Verstralen werden nu ook in de verdere uitgaven nagedrukt. Er is geene enkele reden om daarin eene bijzondere bedoeling, een of ander bijzonder opzet te zoeken. Evenmin in de toevoeging aan het Liedboekje van een enkel uit de liederen, die allengs in al grooteren getale werden gedrukt. Eene eigenaardige tendenz, die iets over de herkomst leeren zou, heeft het „Offer des Heeren" niet. Zie ook beneden.

De tweede vraag, waarop de hedendaagsche lezer van het „Offer des Heeren" licht antwoord zal verlangen, is deze: vanwaar had de verzamelaar de stukken, die hij in druk gaf; en heeft hij die nauwgezet, zonder er iets in te wijzigen opgenomen?

„So heuet o n s [1]) goet ghedocht" — heet het in de voorrede van n⁰. 1, 1562 — „te vergaderen Belydingen sendbrieuen ende Testamenten, van somige opgeofferde kinderen Godts n a g e l a t e n" [1]). En in het „Totten Sangher" voor in het Liedboekje van n⁰. 1: „So heuet m y [1]) goet gedocht by een te vergaderen die Liedekens die ons i n s c r i f t a c h t e r g h e l a t e n z ij n van opgheofferde kinderen Gods, sonderlinge die van verraden, vangen.... ende dooden tracterende zijn." En later: „Aldus hebben w y [1]) nu wt verscheyden copien, s o w e l g e d r u c t a l s g e s c h r e u e n [1]), vergadert dusdanige Liedekens als voorseyt."

---

1) Ik spatiëer. — Natuurlijk wordt anders in deze Inleiding steeds naar de folio's van n⁰. 4, 1570 verwezen, die in dezen herdruk op den rand staan aangegeven.

De uitgaaf van 1570, n⁰. 4 spreekt op den titel van de brieven der zes martelaars en van de liederen, beiden in haar voor het eerst opgenomen, als van zulke „d i e n o y t i n d r u c z ij n g e w e e s t" [1]). Ten opzichte van ééne, Wendelmoet Claesd., vergiste zij zich of wel zij vond het niet de moeite waard die éêne uitzondering te vermelden. Immers over deze, die reeds veertig jaren geleden was gedood (1527), had zij een bericht geraadpleegd 't welk kort na dat sterven het licht had gezien. Het is alleen in waarschijnlijk gelijktijdige duitsche vertaling nog voorhanden: zie de „Bibliographie", I, bl. 81 vgg.; Fredericq, „Corpus document. inquisit. Neerland.", V, bl. 274 vgg., 370 vgg., 381. Evenzoo had reeds n⁰. 1 het Testament van Anneken ontleend aan een vliegend blad, hetwelk in het jaar van haar dood was gedrukt en waarvan een latere druk (maar toch nog van vóór 1562) op de Doopsgezinde bibliotheek wordt bewaard. Ook de brieven van Hendrick Verstralen, die voor het eerst in n⁰. 6, 1578*b* voorkomen, kunnen zeer goed aan een gedrukt exemplaar zijn ontleend. Zij waren in 1577 en volgens Schagen's „Naamrol," bl. 117, reeds in 1571 uitgegeven. Van die brieven enz., die zij voor 't eerst lieten drukken, hadden de verzamelaars misschien soms het origineele schrift vóór zich. Maar ook aan afschriften heeft het niet ontbroken. „Ist moghelijck," schrijft de Gentenaar Hans de Vette (1559), fol. 201 v⁰, „laet hier af een copije tAntwerpen aen onse kennisse ende seyndt eene Westwaerts aen onse kennisse." En zij, aan wie Hans van Overdam (1550) verzoekt: „als desen brief gelesen is, so beschict hem na Antwerpen, dat hij inder gemeynte te Emden beschict werde," fol. 40 r⁰, zullen wel eerst zelven copie daarvan hebben genomen. Trouwens dat de uitgever (of uitgevers) van het „Offer des Heeren" de brieven in schrift bezat, zegt hij niet alleen in de voorrede: het wordt ook waarschijnlijk door de omstandigheid, dat hij soms eene uitdrukking, zijns inziens voor den lezer onverstaanbaar, op den rand opheldert: fol. 192 r⁰, 195 v⁰, 231 v⁰, 253 r⁰; Liedboekje, fol. 3 r⁰, 12 v⁰. Had hij daar gedrukte stukken vóór zich gehad, het zou minder voor de hand hebben gelegen zoo te doen. Hetzelfde geldt van de tusschen haakjes in den tekst gevoegde woorden: fol. 56 v⁰, 206 v⁰, 251 v⁰ en 273 r⁰.

---

1) Ik spatiëer.

Maar aan hetgeen de verzamelaars of drukkers van onze „Offers des Heeren" zoo ter hunner beschikking vonden voegden zij nog zelven een en ander toe. Zij plaatsten dikwijls achter de brieven van een martelaar een kort bericht over zijn dood. Ook de omstandige verhalen van de gevangenschap en de verhooren van Jan Claesz. en van anderen kunnen evengoed door hen uit mondelinge berichten zijn opgesteld, misschien uit hetgeen zij zelven uit den mond der slachtoffers hadden gehoord, als overgenomen uit gedrukte vliegende blaadjes, die zij nog in handen zullen hebben gehad maar die thans verloren zijn. Bovendien bracht de verzamelaar (of verzamelaars) van n^0. 4, 1570 datgeen wat door de brieven van iederen martelaar over zijne verhooren, zijne pijnigingen, enz. was medegedeeld op rijm, welke verzen hij dan op die brieven liet volgen. Hij vertelt zelf in de voorrede een en ander over de wijze, waarop hij die liederen heeft gedicht.

Maar heeft zijn of hun arbeid zich tot het tot dusver genoemde bepaald? Heeft hij of hebben zij de brieven, die zij dan in schrift vóór zich hadden, letterlijk afgedrukt; of — hebben zij ook wel eens de revideerende hand daarover laten gaan?

De autografen, waarnaar wij de afdrukken in het „Offer des Heeren" zouden kunnen controleeren, bestaan natuurlijk niet meer. Slechts één enkele eigenhandige martelaarsbrief is nog over, een van Maeyken Wens, 1571 te Antwerpen verbrand. Hij is een paar jaren geleden aan het licht gekomen en wordt in de „Doopsgezinde Bijdragen" van 1904 beschreven. Het Groot Offerboek van 1615, dat dit document voor het eerst in druk bracht, heeft dit nauwgezet gedaan. Hebben de „Offers des Heeren" hunne bescheiden even trouw weergegeven?

Enkele stukken beginnen of eindigen zoo abrupt, dat zij wel fragmenten moeten zijn. Van één brief, fol. 88 v^0, is dit zeker. Wij bezitten dien namelijk elders nog in zijn geheel, terwijl de weglating wel niet zonder bedoeling zal zijn geschied: zie de aanteekening op die plaats. Maar onze bescheiden geven geene reden om ook elders opzet te vermoeden en evenmin om te vreezen dat de verzamelaars niet letterlijk zouden hebben afgedrukt wat zij vonden.

Niets pleit meer tegen deze laatste bedenking dan de ophelderingen, waarvan ik zoo even melding maakte, ophelderingen van onduidelijke woorden. Een minder nauwgezet uitgever zou eenvoudig

deze in den tekst door verstaanbaarder termen hebben vervangen. Die van het „Offer des Heeren" vermeed het zoo van zijn origineel af te wijken. Hij liet ook wat hij ongelukkig uitgedrukt vond staan. Ik zou hierop niet zooveel nadruk leggen, indien er niet éene omstandigheid was, die aanleiding kan geven om minder gunstig over zijne nauwgezetheid te oordeelen. Het is deze. Wij kunnen ons moeilijk voorstellen, dat Peter Witses de metselaar van Leeuwarden en Mayken Boosers van Doornik zoo ongeveer hetzelfde Hollandsch hebben geschreven. Zou er geen onderscheid geweest zijn tusschen de taal van een Zuid-hollander, b.v. Adriaen Cornelisz., geboren te Schoonhoven, wonende te Delft, en die van een Kortrijker als Joos Kint? De martelaarsberichten en -liederen zullen oorspronkelijk losse blaadjes zijn geweest, die bij of na de terechtstelling onder het volk werden te koop geboden, meende De Hoop Scheffer. Dat klinkt aannemelijk. Maar dan verwachten wij nog meer, dat daarin het gewestelijk taaleigen zal uitkomen. Een volksboekje, voor de Amsterdammers gedrukt, zal zich toch licht van eene andere taal hebben bediend dan het vliegend blad, dat voor het volk van Gent of van Doornik was bestemd. En nu mag het dezen of genen verrassen, dat in de brieven, die het „Offer des Heeren" bevat, zulke verschillen al bijzonder weinig in het oog vallen.

Ik heb dit bevreemdende in ons boekje met opzet zoo breed uitgemeten, maar kan daaraan aanstonds toevoegen dat er eigenlijk in het geheel geene reden is om zoo verrast te zijn. Het bevreemdende valt bij nader onderzoek weg. Al de brieven, met éene enkele uitzondering waarover aanstonds nader, zien er wat hunne taal betreft niet anders uit dan wij moeten verwachten. Vooreerst ontbreken welbeschouwd verschillen als waarover ik spreek niet. Uitdrukkingen als „eene vraag solveeren, viertote, clave, strang, regneeren, ten fijne (fine), gedoen, geschrijven" vindt men wel in de brieven van den Kortrijker Joos Kint en van Peter van Wervick, maar in die van de Noord-nederlanders treft men ze niet aan. Evenmin als „delay" en „fornicateurs", die in een lied van den Gentenaar Hans van Overdam in het Liedboek voorkomen. Maar ten andere: het verschil in taaleigen, hetwelk zeer zeker tusschen de bewoners van sommige nederlandsche gewesten in de 16de eeuw bestond en nog bestaat, was — altoos met die éene uitzondering — tusschen juist dat twintigtal mannen en vrouwen, wier afscheids-

woorden aan de hunnen hier voor het nageslacht zijn bewaard, zoo groot niet. Althans niet in hunne schrijftaal, en daarmede alleen hebben wij hier te doen. Allen behoorden — zie de lijst hierboven bl. 17, 18 — te huis in Antwerpen, Oostvlaanderen, Holland, dus in het gebied van min of meer dezelfde taal [1]). Noch Gelderland noch het Limburgsche of Westvlaanderen zijn onder hen vertegenwoordigd; evenmin het noordoosten, waar men in een dialect schreef, nauw aan dat van Menno, het „Oostersch" [2]), verwant. Maar Friesland dan? Daar sprak men toch anders? En Eelken en Fije, Jacques d'Auchy c. s., Peter Witses zijn toch Friezen geweest? De beide eersten zeker: zij waren uit Oldeboorn. Doch van hun eigen hand en dus in hun eigen taal bevat het „Offer des Heeren" geene enkele letter. Het verhaal van hun verhoor en dood, daarin opgenomen, is natuurlijk opgesteld niet in hunne bewoordingen, maar in die van den berichtgever, wellicht den verzamelaar van ons boekje. En Jacques d'Auchy en zijne zuster, al hebben zij misschien in Friesland niet alleen tijdelijk vertoefd maar gewoond, waren uit Antwerpen [dat zijne „belijdinghe is ouergheset wt Fransoys in nederlantsch Duytsch", fol. 180 r⁰, hetzij het „Offer des Heeren" zelf die vertaling heeft bezorgd, hetzij het die reeds voorhanden vond, doet niet ter zake]. Neen, de éénige, in wiens briefje aan zijne huisvrouw en in wiens „vermaning" wij een ander taaleigen zouden verwachten, is Peter Witses de metselaar, te Leeuwarden gevangen en gedood in 1553. Dat is de uitzondering, waarvan ik boven sprak. Maar . . . nu komt juist bij dezen, fol. 251 v⁰, een woord voor, dat buiten zijn gewest niet werd verstaan. En als

---

1) Zie Dr. J. te Winkel in Paul's *Grundriss d. Germ. Philologie*, I, S. 793 fg.; en vooral Dr. J. W. Muller, *Spreektaal en schrijftaal in het Nederlandsch* in *Taal en Letteren*, 1891, bl. 212, 213, 223, 224 en elders. Tegen die éene antwerpsch-oostvlaamsche-zuidhollandsche schrijftaal schijnt het te pleiten, als, *Offer des Heeren*, fol. 200 r⁰, de Gentenaar Hans de Vette tot den deken van Ronsse zeggen kan: »ick meende dat ghy een Brabander waert, cont ghy wel so veel vlaemsch?" Maar er wordt ook elders in dien tijd melding gemaakt van »Brabantsche woorden, die men in Vlaenderen luttel verstaat": Kalff, *Gesch. d. Ned. Lett. 16de eeuw*, II, 223; Muller, t. a. p., bl. 216. — Misschien verdient het de aandacht, dat reeds in het *Offer des Heeren* van 1562 gesproken wordt van eene vertaling uit het Fransch in »nederlandsch Duytsch", zie boven.

2) Zoo heet op den titel van eenige geschriften van Menno diens taal; in de voorrede van den Biestkensbijbel van 1560 wordt daarentegen het Hoogduitsch zoo genoemd.

hij, wiens eigen taal, het Friesch, in 't geheel niet geschreven werd, zich verder in zuiver Hollandsch uitdrukt, dan denke men daarbij o. a. aan het veelvuldige heen- en weertrekken der broeders; aan de nauwe betrekking tusschen hen, al woonden zij ver van elkander verwijderd. In het zuiden had de delftsche glazenmaker Adriaen Cornelisz. gewerkt; vandaar ontving de Amsterdammer Jan Claesz. eene kist met boeken; vandaar was de leeuwarder martelaar d'Auchy afkomstig. Dat alles heeft het verschil in taaleigen tusschen hen, zoo het al bestond, licht nog wat afgeslepen. Maar natuurlijk bestaat in het geval van Peter Witses ook de mogelijkheid, dat het „Offer des Heeren" diens vermaning eerst in het Antwerpsch-oostvlaamsch-zuidhollandsch heeft overgebracht. Aan den anderen kant schijnt poëzie of rijmkunst toen het monopolie geweest te zijn van hen, die deze taal bezigden. Wij bezitten ten minste geene verzen in een ander taaleigen. Mogelijk ook, dat de verzamelaars van onzen bundel geen acht sloegen op brieven, waarvan het dialect hun al te ongewoon was.

Natuurlijk is met al deze opmerkingen niet gezegd, dat die verzamelaars, wanneer zij een geschreven stuk ter perse legden, nooit ééne enkele letter zijn afgeweken van hunne copie. Het „Testament van Anneken" is buiten twijfel in het „Offer des Heeren" gedrukt naar een afzonderlijk uitgaafje daarvan, hetwelk reeds in 1539 was verschenen. Is dit geheel gelijkluidend geweest met een tweeden druk, waarvan wij nog een exemplaar bezitten, dan las men daarin „unde" en „hefft", waarvoor het „Offer des Heeren" „ende" en „heeft" zette. M. a. w.: het verhollandschte de taal.

Maar al is dus mogelijk in de spelling iets gewijzigd, dit raakt de echtheid, de oorspronkelijkheid van de brieven, die wij hier vóór ons hebben, niet. Die blijkt reeds uit den ongekunstelden inhoud, uit den zeer verschillenden toon, die naar het verschil tusschen de schrijvers in die brieven klinkt. Maar zij wordt ook bewezen door de omstandigheid, dat de meesten niet langer dan een paar jaren nadat zij werden geschreven zijn gedrukt; dat zij zijn ter perse gelegd door personen uit denzelfden kring als waartoe de schrijvers behoorden; dat zij bestemd waren voor de echtgenooten en kinderen, voor de verwanten en vrienden dier schrijvers en schrijfsters; verbreid en gelezen werden juist onder hen, die de origineelen kenden of zelfs in hun bezit hadden gehad en wie het

dus onmogelijk was te misleiden. Dit alles bewijst, dat wij hier met niet dan betrouwbare bescheiden hebben te doen. Ik heb dit uitvoerig betoogd op bl. 77–98 van „De geloofwaardigheid van Van Braght" in de „Doopsgezinde Bijdragen" van 1899, bl. 65—164, en naar aanleiding van Maeyken Wens' brief in die van 1904. Wij lezen in ons boekje onwraakbare getuigenissen van de gedachtenwereld in die kringen, van den toon van hun zieleleven, ook van den graad hunner beschaving; hier weer de bewijzen hoe zij waarlijk niet, gelijk nog Fruin meende, tot „de heffe des volks" hebben behoord. Voor die heffe kunnen zulke keurige drukjes als enkele uitgaven van het „Offer des Heeren" en van Biestkens' Nieuwe Testament niet bestemd zijn geweest. Maar ook de brieven zelven leeren beter. Onder zoovele personen, van wie melding wordt gemaakt, heet het van niet meer dan één, van Claesken's echtgenoot, dat hij niet kan lezen. Elisabeth van Leeuwarden verstaat Latijn; insgelijks Jan Geertsz., die echter geen Fransch kent, en Jacques d'Auchy, die ook de zuricher vertaling van het Nieuwe Testament leest. Gielis Mathijsz. wekt zijne broeders op om toch te gedenken aan hun vroegeren tijd, toen zij zoo „neerstich waren . . . in veel costelijcke bancketten ofte maeltijden, ja in proncken ende pralen enz.", fol. 265 r°, en Jan Claesz. had 600 exemplaren van een werkje van Menno te Antwerpen laten drukken. Men zie ook het in de aanteekeningen gezegde over o. a. Lenaert Plouier en Clement Henricks. Trouwens, aan de telkens voorkomende vermaningen om toch gastvrij te zijn, om hetgeen zij boven hunne nooddruft bezitten met anderen te deelen, om milddadig te wezen zou ongetwijfeld soms zijn toegevoegd, dat zij zoo behoorden te doen ondanks hunne armoede, ware inderdaad armoede hun deel geweest. Zijn er genoeg, na wier dood de schout geene nagelaten goederen te konfiskeeren vond: bij menschen, telkens uit hunne woonplaats verjaagd, is dit niet onverklaarbaar. Ook zullen er wel hun goed bij tijds in veiligheid hebben gebracht. En uit alles blijkt: in den regel behoorden zij tot den niet onbemiddelden en niet onbeschaafden burgerstand.

Datgeen intusschen, waarop het in het bovenstaande aankomt, is dit: wij hebben in het „Offer des Heeren" louter echte bescheiden vóór ons, door nauwgezette handen in druk bezorgd.

Nog op eene derde vraag heb ik antwoord te geven: welk doel heeft de verzamelaar van het „Offer des Heeren" zich met de uit-

gaaf daarvan voorgesteld? Wat is de strekking van zijne verzameling? Heeft hij wellicht met het oog op die strekking of — eene geheel andere overweging — op de godsdienstige overtuiging der verschillende martelaars eene keus gedaan onder hunne brieven, sommige opgenomen, andere weggelaten? En waardoor kenmerkt zich onze bundel? Wat is het eigenaardige in den godsdienstigen geest, in den toon daarvan?

„Tot troost ende versterckinghe der Slachschaepkens Christi, die totter doot geschict zijn," heet op den titel het doel der uitgaaf. Ter bemoediging dus van de martelaars zelven. Maar men moet daarop niet den nadruk leggen. Immers dat „dat cruyce Christi bysonder tot onsen tyden hem verheft ende vertoont ouer alle Godtureesende Godts kinderen"; dat er dagelijks zooveel onnoozel bloed wordt vergoten, het „onschuldige, vreedsame, weerlooze Lammeken door den Serpent in zijn wtvercoren Lidtmaten wordt ghehaet, veruolcht ende ghedoodt": dát heeft volgens de voorrede aanleiding gegeven om deze brieven te verzamelen „tot troost ende sterckheyt allen Liefhebbers der Waerheyt." Het spreekt immers ook vanzelf: voor al degenen, die misschien wel nog niet gekerkerd waren maar elk oogenblik konden worden opgeroepen om als bloedgetuige op te treden, of die een vader, eene eigene zuster, een trouw vriend bezaten, wier „offerande" zij hadden bijgewoond of dagelijks moesten verwachten, was het bundeltje bestemd. Hen allen moest het stichten. En dat niet uitsluitend met het oog op den marteldood, die voor hen aanstaande kon zijn. Eenmaal aan het drukken, nam de verzamelaar — zie boven bl. 20 — ieder schrijven van de hand van martelaars op, dat binnen zijn bereik kwam. Ook b.v. de louter vermanende brieven van Mayken Boosers aan hare kinderen; die van Gielis Mathysz., waarvan de eerste eveneens niets bevat dan eene breedvoerige vermaning tot deugd en tot verzaking van wereldzin, aan een onbekenden broeder gericht; en zelfs het schrijven van Jan Geertsz. van Texel (1564) „aen den Luterschen paep", eene korte verhandeling over den doop. Het briefje van Peter Witses aan zijne vrouw of dat van Clement Henricksz. kan ook hij zelf niet belangrijk hebben gevonden. Maar . . ze waren van martelaarshand. Daarom verdienden zij eene plaats. Van eene voorkeur, aan sommige martelaars boven andere gegeven, is zeker bij hem geen sprake geweest. Er bestond daartoe ook geene

aanleiding. In godsdienstige overtuigingen was geen verschil zoo min tusschen hem, verzamelaar, en de personen, wier schrifturen hij opspoorde, als tusschen deze onderling. Gaan Anneken Jans en de jonkvrouwen van Delden door voor Davidjoristen: in het testament van de eene, in het lied op de anderen (in het Liedboek) komt dit niet uit. Natuurlijk valt, doordat men de meeste dezer mannen en vrouwen hier uit hunne eigene brieven leert kennen, het verschil tusschen hun karakter en hunne geaardheid, hun denken en gevoelen, duidelijk in het oog. Is een Jan Claesz., die den zijnen niet genoeg op het hart weet te binden dat zij zich toch bij „de goeden" moeten houden, en dat God en den naaste lief te hebben of God te vreezen en te wijken van alle kwaad het één en al is, bij alle warmte de eenvoud zelve: veel meer uitgewerkt is het bijbelgebruik en zijn de uiteenzettingen van Jan Geertsz. of van Gielis Bernaerts. De heftige Van Overdam heeft niets van de innigheid van Jer. Seghers of van Claesken met haar „al sette ick my noch soo veel nae beteringe, ick blijf al euen snoode"; en het geschrijf van Willem Droochscheerder of van Peter Bruynen verraadt den ongeoefende, terwijl Gielis Mathijsz. en Jacques d'Auchy volgens hunne brieven blijkbaar mannen zijn van breede ontwikkeling. Maar elkaars geestverwanten zijn zij allen, ten volle en geheel. Ik heb geen enkel punt gevonden, waarin de een tegenover den ander zou staan, al stelt deze soms iets anders op den voorgrond dan gene of al noemt hij de dingen met andere namen. „Wt liefde des harten haer leuen beteren, des Heeren cruys opnemen, op Sijn ryck sien": daarop loopen aller leeringen en vertroostingen uit. Met de roomsche kerk en hare leeringen hebben zij van hunne zijde niet meer te maken. Dat ligt ver achter hen; dat is „de wereld", die hen vervolgt: maar zij, zij „zijn overgezet in het nieuwe, onstraffelijk leven." Voorts hebben zij den Bijbel en zijne taal, Christus' woord en voorbeeld hartelijk lief. Dat zij met hem het kruis moeten dragen, spreekt van zelf. De wereld haat nu eenmaal Christus en moet hem wel in zijne leden, d. i. in hen, vervolgen ten bloede toe: de weg aller vromen en tot de zegepraal van hunnen Heer. Ja, de titel mocht zoo luiden. Het Offer des Heeren (van Christus) in dezen tijd, dat waren zij!

Eén van deze kenmerken kan ons bij de lektuur van die brie-

ven niet anders dan treffen en bevreemden: bij de schrijvers, op eene enkele uitzondering na, zijn alle indrukken van de roomsche kerk, die toch land en volk waarin zij waren opgevoed en nog leefden heette te beheerschen, tamelijk wel uitgewischt. Uit zich zelven schrijven zij nooit over hare leeringen of gebruiken. Zij kwellen zich niet met twijfelingen over haar. Zij bestrijden haar niet: alleen Hans van Overdam en Peter Bruynen c. s. nemen eene offensieve houding aan. De anderen zijn steeds vervuld van geheel andere dingen. Het is als komen zij eerst met haar in aanraking, wanneer de wereld hen aantast en wil dwingen van het gebod van Christus af te gaan en zich te voegen naar „des keizers mandament," hetwelk onderwerping aan die roomsche kerk eischt. Dan, bij die verhooren, als 't hun wordt afgeperst, dan alleen blijkt, hoe zij die roomsche leeringen en praktijken kennen en ze op grond van Schrift en geweten veroordeelen. Dan laten zij zich daarover uit zonder eerbied, meest in smalende bewoordingen. Maar anders: bladzijden lang bindt Jer. Seghers zijne vrouw, ook gevangen, op het hart toch onder druk en pijniging zich niet te laten verleiden door valsche profeten of „schalcheyt" van menschen, zonder dat ééne letter verraadt dat zij met roomsche en niet b.v. met sakramentiste geestelijken heeft te doen: totdat ja! eindelijk, fol. 82 r°, eene waarschuwing komt tegen „Papiste oft andere vernufte menschen". En evenmin als zij, naar het schijnt, zelven iets van hetgeen op een strijd tusschen oud en nieuw geloof gelijkt doormaken, evenmin achten zij het ergens toe dienstig daarover te disputeeren. Zij doen het nooit dan gedwongen en nog liefst in het openbaar; dus alleen om gelegenheid te hebben den weg ter zaligheid aan te prijzen, de zonde te bestraffen. Waarom lieten toch die rechters en inquisiteurs ook hun misdienst en kinderdoopen c. a. niet varen? Zij, gevangene schaepkens Christi, bewezen hun immers duidelijk genoeg, dat dit alles niets is dan kwalijk riekende afgoderij. Maar 't lag aan de domheid, de verblinding, den haat tegen Christus, hun eigen. Dáárdoor konden hunne slachtoffers hen onmogelijk tot andere denkbeelden brengen en vermochten zij niet anders dan voor hunne vervolgers te bidden dat deze zich mochten bekeeren. Want zij, vromen, staan niet tegenover eene dwalende kerk, niet tegenover onjuiste dogmatische meeningen, maar tegenover de macht „der wereld", die — volgens het „Offer des Heeren" hare beide

onveranderlijke kenmerken — èn onnoozel bloed vergiet èn zich met andere dan rechtschapen en geloovige predikers tevreden stelt, veeleer mannen kiest, niet eens in staat de waarheid te leeren, en die wel schriftuurlijke woorden kunnen prediken, maar op hunne lippen zijn deze leugen: fol. 90 v⁰, 92 r⁰ en v⁰, 138 r⁰, enz. De gedachte aan eene „hervorming" van „de kerk" is nooit bij hen opgekomen. Zij willen in 't geheel niet te doen hebben met „de kerk", die met „de wereld" samenvalt. Als dan ook het „Offer des Heeren" klaagt, dat er zijn die van de gemeente zijn afgedwaald, dan bedoelt het volstrekt niet eene verandering van denkbeelden of een overgang van protestantsche tot roomsche kerkpraktijk. Neen, wat het zoo diep betreurt is dit, dat deze den engen weg van Christus hebben prijsgegeven voor een ruim en wereldsch leven; de gemeente, die vervolgd en benauwd en gemoord wordt, voor de wereld, die Gods kinderen vervolgt en benauwt en moordt; en dat zij daarmede nu ook voor een aardsch goed hun eeuwigen, hemelschen schat hebben ingeruild. Hoe zeer de martelaars meenen, dat de kerken haar tijd hebben gehad, blijkt teekenachtig, als de eenige onder hen bijna, die nog wèl over de roomsche kerk handelt, de Haarlemmer Jorian Simonsz., in 1557 aan zijn zoon schrijft (fol. 137 v⁰ vg.): „Ten eersten ende voor al, wilt u wachten voor alle valsche propheten, hypocrijten, ende beueynsde heyligen, w e l c k e b y m ij n t ij d e n w a r e n, papen ende monicken, welcke ic sorge, dat by uwe tijden niet en sullen gebreken, so lange haer de vette soppen volgen, wiltse niet geloouen, want het zijn verleyders.... Mijn sone, die u dit screef, die wast door experientie ende ondersoeck wel vroet, wt die kelc hadde hi selfs gedroncken; enz." En tusschen de verschillende kerken maakt hij blijkbaar geen onderscheid: „Leest ooc niet eenige secten, die al by mijnen tijden vele waren, als Lutersche, Swingelsche ende meer andere, de welcke al hebben si wel eenen schijn van goet, euenwel in den gront zijnse quaet ende vol dootlijck fenijns. Siet na een cleyn hoopken, die haer geheele regel des leuens met die geboden Gods over een comen,.. die Leeraers hebben onstraffelijc, daert al is liefde, paeys...., die vruchten des Geests." Waar Jorian zijne kennis van die protestantsche „sekten" had opgedaan, blijkt niet. Bij een enkelen van de latere briefschrijvers uit het „Offer des Heeren", die zeker in hunne nabijheid protestantsche gemeenten

hebben gekend en er ook op zinspelen, is de grief tegen haar deze, dat zij wel de Schrift hanteeren, maar haar leven! fol. 231 r⁰, 259 r⁰ en v⁰. Zie ook het al zeer onvriendelijk oordeel over de Lutheranen, Liedboek, fol. 9 v⁰. Waarschijnlijk was het tot hen doorgedrongen, hoe er ook in protestantsche landen van hunne vrienden wel werden geëxecuteerd.

Laat het „Offer des Heeren" zich over de roomsche kerk weinig uit, een geheel ander onderwerp komt — het ligt in den aard der zaak — veelvuldig ter sprake: de marteldood, dien zijne schrijvers te gemoet zagen, de glorierijke, zalige uitkomst daarna, de benauwdheid die de meesten in den aanvang aangreep, de vreugde en het verlangen waarmee bijna allen ten slotte uitzagen naar hunne verlossing. Dát vervulde de ziel dier gevangenen zoowel als het hart der hunnen; en, al vergeten de eersten telkens in hunne brieven zich zelven om de belangen van hunne kinderen of het zieleheil hunner broederen te behartigen, dat de verwachting van hun einde, hun dank aan God, Die hen zoo wonderbaar sterkte, het heerlijk uitzicht op Zijne toekomst een groot deel van den inhoud uitmaken, spreekt van zelf. Dat was het ook juist, wat de hunnen in die lektuur verlangden. Wanneer nu in het „Offer des Heeren" Joos Kint schrijft dat hij „bereyt is int vier te gaen", fol. 113 v⁰, Jan Geertsz., „als 't den Heere belieft, aen een pael", fol. 226 v⁰, 235 r⁰; wanneer Adriaen Pan roemt en dankt, dat hij voor den Heer het hoofd mag laten onder het zwaard, fol. 195 r⁰, en Claesken haar vreugde en blijdschap niet genoeg kan uitspreken als zij voor den rechter gevoerd wordt om haar sententie te hooren; als Fije te Leeuwarden, zijn vonnis vernemende, „sang ende sprang, Godt louende ende danckende, ende sprack: Dit is de eenige wech", fol. 248 v⁰; als vooral Jer. Seghers er telkens even innig als eenvoudig over schrijft, hoe hij heeft gehoopt en gebeden door God dát waardig te worden gekeurd: dan is dit alles zeer geschikt om den lezer op een dwaalspoor te brengen. 't Kan den schijn wekken, alsof deze allen het martelaarschap hebben begeerd en de justitie in de armen zijn geloopen; terwijl dan de uitgever de bedoeling zal hebben gehad om dat jagen naar de martelaarskroon aan te moedigen. Niets van dit alles is echter het geval geweest. Al die ontboezemingen, die ik hierboven aanhaalde, zijn uit de pen van mannen of vrouwen, die reeds een

tijd lang gevangen waren; die wisten hoe als iets dat thans van zelf sprak zwaard of brandstapel zich van hen niet meer liet afwenden. Te voren is hunne stemming meestal anders. Niet alleen de toon, dien het Liedboek over hen aanslaat, is er een van diep beklag en deernis; maar ook zij zelven maken er in hunne brieven waarlijk geen geheim van, hoe zij „seer bedruct" zijn en het vleesch zeer „verschroemt"; hoe zoowel de folteringen als de disputen (beide kwellingen stellen zij altijd gelijk) veel „stranger" waren dan zij hadden gemeend, fol. 91 r⁰, 123 r⁰, 125 v⁰, 253 r⁰, enz. Hans de Vette is er zelf door verrast zooals „de Heere weet zijn wtvercooren in sulcker vren eenen mondt te gheuen, soo hy belooft heeft, beter dan wy souden connen ghedencken: Want die buyten banden schenen swack te zijn, die zijn soo cloeck datmen daer af verwondert", fol. 201 v⁰. En dat de arme lijders het einde van die bange worsteling, die toch op het schavot moest uitloopen, dan maar gaarne verhaast zagen en, fol. 123 v⁰, 224 v⁰, hunne sententie als eene verlossing begroetten: het is waarlijk niet vreemd. Van bevrijding toch was bij hen, op wie door den rechter eenmaal wegens ketterij de hand was gelegd, nauwelijks sprake; in elk geval, bij hen zelven komt blijkbaar de gedachte daaraan niet op. Als dan ook de verzamelaar van het „Offer des Heeren" in zijne voorrede onder de bijbelsche voorbeelden, die hij aanhaalt ten bewijze hoe God de zijnen sterkt en bijstaat, naast de beloften, die Hij aan Abraham en Jozua heeft gedaan, in één adem dit noemt, dat Hij de apostelen uit den kerker heeft bevrijd en dergelijke: dan blijkt toch uit het vervolg, hoe hij dien bijstand en die trouwe bewaring des Heeren bovenal hierin ziet dat „ghij in u Gheloove, Belijdinge ende Leuen niet en verualt, ghebroocken ende te schanden wort." Dát was de redding voor de „slachschaepkens Christi": volstandig te mogen blijven, te ondervinden hoe „Godt zijn wtvercooren bij zich hebben wil", in 's Heeren zalige nabijheid voor goed ontrukt te zijn aan elk gevaar van verlies van hun hemelsch goed. En hoe meer zij zich verdiepten in hun lot, waarin immers zoovele kinderen Gods uit hun eigen kring hen waren voorgegaan en dat zij met vele vromen aller eeuwen en bovenal met den „Hertoch huns geloofs" gemeen hadden: te meer werden zij er van doordrongen, dat alleen door heldhaftigheid in die bange worsteling tegen de wereld de zege kon worden behaald;

te hooger moest het hun het hart verheffen, dat ook zij waardig werden geacht zoo om Gods wille te sterven, dat zij „deelachtich mochten zijn des lijdens Christi", fol. 210 r⁰, „tot stichtinghe van alle die den Heere vreesen", fol. 67 r⁰. Dit alles is bij hen, met eene enkele uitzondering misschien, geene opwinding geweest, nog minder fanatisme. 't Blijkt uit den inhoud van hunne vermaningen; uit geheel hunne stemming en houding tegenover de hunnen zoowel als tegenover de vervolgers; ook uit hun gedrag. Neen, 't was niet anders dan de blijdschap over het leven met God en over de zekerheid van het bezit daarvan voor alle toekomst, die hen zoo vervulde dat zij daarvoor den jammer van hun tijdelijk lot niet telden. Een verschijnsel, dat natuurlijk van alle tijden is, ook bij hen geen ander karakter draagt dan het elders doet, maar dat bij hen wel zich in ongemeene maat heeft vertoond: in wonderbare veerkracht en in buitengewoon levendige voorstelling van de heerlijke toekomst. Dit laatste moest als reactie tegen hunne aangrijpende omstandigheden wel bij hen opkomen; dat bracht hunne geestelijke atmosfeer mede. Hoe zouden zij ook anders vermocht hebben 't geen zij leden zóó door te staan als zij hebben gedaan? Maar nu moet men in hunne uitlatingen over hun sterven en hun blijde uitzicht niet iets anders of iets meer gaan zoeken dan individueele stemmingen en ervaringen van vrome zielen, met den Bijbel gevoed, onder het aangrijpendst lot. Van eene „leer" van het „Offer des Heeren" over het martelaarschap is geen sprake. Wij hebben, Hoekstra heeft in zijn anders zoo verdienstelijk werk „Beginselen en Leer der oude Doopsgezinden" dit m. i. niet altijd genoeg in het oog gehouden, in het „Offer des Heeren" niet dan leeken-overtuigingen, dan uitstortingen des harten vóór ons.

Ook als wij dat „Offer des Heeren" er verder op aanzien, welke strekking het hebben mag, welke godsdienstige richting het kenmerkt, moeten wij iedere gedachte aan een stelsel van denkbeelden, de eene bij gevolgtrekking uit de andere of uit Schriftwoorden afgeleid, van meet af laten varen. Eigenlijk weet het slechts van twee dingen, waaraan men den Christen herkent: hij „begeeft zich tot verbetering zijns levens" en hij „neemt het cruys van Christus op." Voor beiden het hart der lezers nog meer te bezielen: eene andere strekking dan deze heeft het boekje niet. „Wilt u tot deughden spoeden en wandelt altijt in 't licht": deze regel

uit het Liedboek kon achter de brieven van elken martelaar worden geplaatst. De vroegste, b.v. die van Jan Claesz., handelen, behalve nog over kruis en lijden, over niet veel anders, en dat warm en innig genoeg. Maar ook wanneer langzamerhand de broeders blijkbaar veelzijdiger godsdienstige kennis erlangen en zich dieper rekenschap gaan geven van den weg ter zaligheid; wanneer b.v. de leeraar Gielis Mathijsz. aan een zijner vrienden er over schrijft, hoe de heilige geest in hen is uitgestort niet om hunne werken der gerechtigheid, maar door God uit liefde en barmhartigheid alleen enz., fol. 258 v⁰: dan is toch ook zulk schrijven van het begin tot het einde gedragen door „het ghelooue, dat door de liefde werckt," of „dat boetveerdich maect." Het verlangen dat zij, aan wie hij schrijft, zuiver en onberispelijk zullen wandelen en een goed voorbeeld zullen geven; de herinnering, dat de hoofdsom des gebods de liefde is en barmhartig te wezen gelijk onze Hemelsche Vader barmhartig is, handreiking te doen: „hebt ghy vele, soo gheeft vele, hebt ghy weynich, so geeft van dat weynich met trouwer herten", fol. 264 r⁰ en v⁰: daarvan is de brief vol. Vooral de mededeelzaamheid bekleedt in hunne eischen aan zich zelven en aan de hunnen eene groote plaats. En hoe al het genoemde inderdaad in hen leefde, komt het meest uit in den toon van hun schrijven. Stereotype termen en geijkte formules ontbreken, behalve in de brieven van een enkele, geheel. Dat is het juist, wat aan die lektuur hare frischheid geeft: allerlei, waardoor de ziel van een vroom kind van dat geslacht werd bewogen, wordt hier zoo individueel uitgesproken, in dezelfde verscheidenheid als die zeker tusschen de harten en de karakters der schrijvers heeft bestaan. Wij lezen de meest verschillende overleggingen. „Ghij hebt noch tijt ter beteringe, maer ic ben gebonden aen zijn genade, daer ic op betrouwe", schrijft Jan Claesz. aan zijne vrouw, fol. 17 v⁰. „De Heer geeft ons een mond" of „de Heer bewaarde mijn mond van spreken", lezen wij herhaaldelijk. Gielis Bernaerts beveelt den zijnen aan: „weest vast in der liefde geknocht, ende weest gastvry onder malcanderen, hebt een herte ende een siele altijts onder malcanderen, op dat als ghy in banden coemt, ist dattet des Heeren wille is, dattet gemoet dan vry staen mach", fol. 225 r⁰. En Gielis Mathijsz. haalt gaarne de teksten uit Tobias en Sirach aan, volgens welke „de aelmisse verlost vander doot" of „de sonden wtblusschet,

ende sy sal hem verschonen in die eewige wooninghe," fol. 264 v⁰. Alleen een enkel leerstellig denkbeeld houden sommigen uit kracht der traditie aan. Zoo b.v. de drieëenheid, die in fol. 137 r⁰, 142 v⁰, 205 r⁰ en 218 r⁰ voorkomt. Maar zij is, naar ik vermoed, daar een term geworden voor Gods ondoorgrondelijkheid; een term die, naar deze vier briefschrijvers meenden, beantwoordde aan de voorstelling van de Schrift en hun gold als de nu eenmaal geijkte uitdrukking voor Gods wezen. Wanneer b.v. een van hen, Jorian Simonsz., zijn zoon aanraadt: „clopt aen de duere zijnder (d. i. niet Gods, maar Jezus') heyliger drieuuldicheyt", fol. 137 r⁰, dan is het duidelijk hoe hij evengoed „zijnder heyliger majesteit" of iets dergelijks had kunnen schrijven.

Eén denkbeeld echter, dat een dogmatisch leerstuk mag heeten, keert, en geenszins als uitdrukking die zij maar aanhouden, in het „Offer des Heeren" in bijna ieders brieven terug: de eigenaardige oud-menniste menschwordingsleer; en verder naast deze hun gevoelen over den doop en over het avondmaal. Die menschwordingsleer is bekend. Zij meenden, dat Christus' reinheid zou aangetast zijn geweest, wanneer hij in eenige aanraking met iets aardsch en menschelijks had gestaan, en beweerden daarom dat hij wel in, maar niet van Maria was geboren. Ook kwam hun een wezen, God en mensch te gelijk, onverklaarbaar voor; dan vonden zij het nog begrijpelijker, dat de praeëxistente Christus bij de conceptie in een mensch was veranderd; en immers: „isset gelooue onbegrijpelijc", — dit had de pastoor tegen Adriaen Cornelisz. beweerd — „hoe connen wy dan salich worden?" fol. 109 r⁰. Maar ook van die menschwording maken de martelaars in het „Offer des Heeren" zelven geen ophef: zij maken uit eigen beweging, b.v. in de brieven aan de hunnen, daarvan zelden of nooit gewag. Alleen doordat zij telkens daarover verhoord werden en dus wel gedwongen waren hun gevoelen te staven, bekleedt dit punt in de brieven waarin zij aan de hunnen verslag geven van hetgeen hun wedervaart eene veel breedere plaats dan in hun eigen en hun onderling godsdienstig leven het geval was. Zoo is het ook met den doop en het avondmaal. Daarover werden zij eindeloos door de rechters ondervraagd; dáárdoor komt het (Jan Geertsz.' brief is eene uitzondering) dat wij allerlei er over lezen. Adriaen Pan betuigt meer dan ééns op het berouw over zijne zonden gedoopt te zijn,

fol. 195 r°; meestal is het echter „naar het gebod des Heeren". Een enkele martelaar was nog niet gedoopt, omdat hij nog niet „bequaem" gerekend werd. Men leide dus ook uit het veelvuldig voorkomen van verklaringen over den doop, door den rechter afgedwongen, niet te veel af. De vrienden vormden veel minder de gemeente van „gedoopten" dan wel van „de goeden"; van hen, die zich tot betering des levens hebben begeven en het kruis hebben opgenomen; langzamerhand wordt „de gemeente zonder vlek of rimpel" hunne leus. Van eigengerechtigheid zal geen lezer van het „Offer des Heeren" hen verdenken. De kringen van deze briefschrijvers waren nog verre van den tijd, waarin maar al te zeer vraagstukken over den ban, de gemeente-ordeningen, de menschwording de harten en althans de hoofden in beslag zouden nemen en daarin de vraag naar Gods omgang en naar eigen christelijk leven op den achtergrond zouden dringen. De brieven uit het „Offer des Heeren" dagteekenen van vóór den tijd dier twisten, van vóór 1566 en 1567, toen de scheiding tusschen Vriezen en Vlamingen plaats greep. Alleen een der later toegevoegde van Hendrick Verstralen (1571) verraadt dan ook iets daarvan. Iets: want Rupelmonde lag ver van het noorden, het tooneel van die twisten. Opmerkelijker zeker is het, dat, terwijl verscheidene schrijvers onzer brieven de oudsten Lenaert Bouwens en Gillis van Aken, bij name ook Menno, hebben gekend, men den titel „oudste" nergens (in het „Lietboecxken" éénmaal) ontmoet; en dat evenmin van de afscheiding der Waterlanders in 1555 eenig gewag wordt gemaakt. Mede uit de zwevende wijs, waarop steeds over de gemeente wordt gesproken, en de vluchtigheid, waarmede op eene enkele plaats in het voorbijgaan de ban wordt vermeld, maak ik op, dat alleen de oudsten (in het noorden) zich de kwesties daarover aantrokken en dat de meeste broeders en zusters eenvoudig dankbaar zijn geweest voor de veiligheid, die hun vrome kring schonk aan hunne ziel, zonder zich verder over gemeente-ordeningen het hoofd te breken.

Uit al het meegedeelde is dit duidelijk, dat de verzamelaar van het „Offer des Heeren" van 1562 en eveneens zij, die daaraan later nog eenige brieven hebben toegevoegd, niet anders hebben beoogd dan de opbouwing van de hunnen in geloofsmoed en reinheid van leven onder de vervolgingen. Eene nader bepaalde strekking, de aanbeveling van de eene of de andere richting onder de

hunnen of van eenig leerstuk is in hun arbeid niet te vinden.

Het bevestigt hetgeen ik boven bl. 20 aanwees. De verzamelaars van n°. 1—4 namen alle brieven en berichten van martelaars op, die zij konden erlangen. Die schrijvers waren de trouwste vrienden, de naaste verwanten geweest van velen in de kringen, voor welke de bundel was bestemd. Hoe zou het deze, steeds blootgesteld aan datzelfde gevaar, goeddoen zich in die schrifturen te verdiepen! Uit de pen dier martelaars moesten immers wel dubbelen indruk maken zoowel iedere vermaning tot goedheid en liefdebetoon als ieder bericht, hoe wonderbaar God de Zijnen in den kerker had gesterkt en hun op het schavot Zijn heil had doen zien.

Hiermede is, meen ik, alles afgehandeld wat ter karakterizeering van het „Offer des Heeren" de aandacht verdient. Is er bij een of anderen brief of lied iets over de herkomst of de strekking mede te deelen, dan zal ik niet nalaten dat in de aanteekeningen te doen.

Wat de liederen betreft, zoowel die welke in het „Offer des Heeren" zelf voorkomen als die van het Liedboek: het lag, heb ik gemeend, niet op mijn weg mij in hunne geschiedenis of in die van hunne melodieën te verdiepen. Eene enkele opmerking, b.v. wanneer een lied reeds in duitsche vertaling in het „Gesangbüchlein geistlicher Lieder" of in den „Auszbundt" voorkomt, vindt men in de aanteekeningen. Voor dat gebied heeft men den zorgvuldigen arbeid van Dr. Wieder, „De Schriftuurlijke Liedekens", den Haag, 1900, te raadplegen. Want volgens zijn titel handelt dat geschrift wel over „de liederen der Nederlandsche Hervormden tot 1566", maar deze leverden slechts een ondergeschikt gedeelte van den inhoud; het leeuwendeel hebben doopsgezinde liederen. Niet minder goed wijst Wolkan, „Die Lieder der Wiedertäufer", Berlin, 1903, hier den weg. Door Wackernagel, „Das deutsche Kirchenlied", V, S. 677 fgg., waren reeds genoemd „Gesangbüchlein", 'twelk in 1570 al drie uitgaven zal beleefd hebben, en de „Auszbundt", die van 1583, waarschijnlijk van 1571 dagteekent, besproken. In beiden had hij ook vertalingen uit het Liedboek van het „Offer des Heeren" opgemerkt. Nu heeft Wolkan vooral van die vertaalde nederlandsche gezangen alsmede van de melodieën veel werk gemaakt. Hij geeft b.v. lijsten van de wereldlijke en de geestelijke zangwijzen, natuurlijk naar den aanvangsregel der ge-

zangen. In dien zang treedt weer aan het licht, hoe levendig het internationaal verkeer tusschen de broeders is geweest. In het „Offer des Heeren" vinden wij niet alleen de melodie van „Een nieuwe Liet wy heffen aen", maar in het Liedboek van 1563, n°. 1 (door Wolkan niet geraadpleegd) zelfs die van „Nun frewt euch lieben Christen gmeyn", fol. 6 r° aldaar; terwijl de wijs van het Wilhelmus al voorkomt in den „Auszbundt", het zestiendeeeuwsche gezangboek der zuidduitsche en zwitsersche Doopsgezinden. Is die duitsche versregel een bewijs, dat n°. 1, 1563 en dan ook het „Offer des Heeren" van 1562 uit Emden komt? Zie boven bl. 19. In de drukken na n°. 2 is „Nun frewt u. s. w." weggelaten en staat (zoo b.v. hierachter in n°. 4, 1570, fol. 3 v°) alleen een hollandsche aanvangsregel.

Uit al de liederen van het Liedboek zijn door het Groot Offerboek van 1615 verhalen in proza gemaakt, die men nu in alle verdere uitgaven, ook bij Van Braght, vindt en wier geloofwaardigheid uit deze herkomst volgt. Sommige dier gezangen, ook van die uit het „Offer des Heeren", hebben nog in onzen tijd de aandacht van letterkundigen getrokken door meer dan één fijnen of roerenden trek, door dichterlijke waarneming van eene vreeselijke werkelijkheid, ook wel door zangerige versregels tusschen hunne rederijkerscoupletten in. Zoo heeft o. a. Busken Huet in „Het Land van Rembrand", 1884, II *a*, bl. 176—183, over de dichterlijke waarde dezer vrome volkspoëzie gehandeld, nadat reeds Van Vloten in zijne „Nederlandsche Geschiedzangen", 1864, vijf liederen daaruit had opgenomen.

Verder verwijs ik voor de vragen betreffende het „Lietboecxken", hier besproken, naar de I n l e i d i n g, die ik in dezen herdruk aan dat boekje zelf zal doen voorafgaan.

Op bl. 4 boven is reeds rekenschap gegeven van het doel, waarmede het „Offer des Heeren" opnieuw wordt uitgegeven. Of zulk een herdruk noodig is? Noodig, nu daarvan nog wel meer dan in 't geheel slechts één of twee exemplaren over zijn? Maar die exemplaren komen zoo goed als alleen aan geschiedvorschers in handen; niet ieder heeft eene bibliotheek, die een „Offer des Heeren" bezit, in zijne nabijheid; en, indien wel, dan weet hij nog niet welke waarde aan den inhoud van het boekje te hechten.

Daaromtrent wil deze uitgaaf voorlichten; terwijl haar aanteekeningen menigeen van dienst mogen zijn.

De boekjes, waarvan hier een wordt herdrukt, zijn in hun tijd druk gelezen. Meer dan één beduimeld en niet meer ongehavend exemplaar bewijst dat. Hoevele tranen mogen op die bladzijden zijn gevallen van wie daarin telkens weer de vrome afscheidswoorden lazen en herlazen van hen, die zij zoo innig hadden liefgehad en die zij misschien, bij den brandstapel staande, met eigen ooren kreten van pijn hadden hooren uiten of gebeden tot God hadden hooren opzenden voor hunne ziel of voor hunne vijanden!

Maar niet alleen als eerbiedwaardige relieken, ook om hun inhoud verdienen deze bundeltjes nu nog na drie-en-eene-halve eeuw ter hand te worden genomen. In de volksliteratuur, die wij hier vóór ons hebben, spreekt zich dat gedeelte van de nederlandsche 16de-eeuwsche burgerij uit, dat de roomsche kerk had verlaten, maar geenszins om nu in eene andere kerk, weer met geestelijken en godgeleerden en eng verband met de overheid, zijn heil te zoeken. Veeleer wilden die mannen en vrouwen van godgeleerdheid zoo weinig weten als van kerken, toen ter tijd immers alle wereldlijke en machthebbende instellingen. In kringen van gelijkgezinden, met hun geweten en den Bijbel alleen tot gidsen, daar hadden zij God en hunne zaligheid en een christelijk leven gezocht en gevonden. En nu willen natuurlijk hunne brieven worden gelezen als stukken, voor menschen van een anderen tijd met veelszins andere denkbeelden en behoeften en smaak dan de onze bestemd. Voor ons zijn zij niet geschreven. Maar dit neemt niet weg, dat het „Offer des Heeren" bladzijden bevat waarin eene innige vroomheid, een zedelijke ernst en rechtschapenheid, een gezonde waarheidszin aan het woord komen, die nog hunne weldadige werking ook op den lezer van onzen tijd niet zullen missen. Er bestaat gelukkig nog een christenzin, die van alle eeuwen is.

Proeven van spelling in verschillende uitgaven van het „Offer des Heeren”.

Ik laat hier de proeven volgen, boven bl. 8 aangekondigd: zoowel om te doen zien hoe gering in getal en in graad de verschillen zijn, als omdat desniettemin de mogelijkheid wellicht niet is uitgesloten dat het deskundigen gelukken zal uit enkele woorden iets over het gewestelijk taaleigen van de uitgevers te ontdekken.

1562.

1 v°. VOORREDEN.

Ick wunsche den goetwilligen Leser, salicheyt, verstant ende wijsheyt.

NAdemael beminde Leser, dat die alderbermhertichste Godt ende Vader door zijn ongrondelijcke ghenade ende goedertierenheyt, nv in dese laetste periculose tyden zijn gebenedyde eenige ende eewige Soone Jesum Christum, die soo veel hondert Jaeren onbekent gheweest is, nv sommige voor de oogen haerder conscientien gebeeldet heeft, ende sommighe die in alle sonden ende ongodtlyckheden verstoruen lagen, opgewect heeft, ende in dat

1570.

2 r°. VOORREDEN.

Ick wensche den goetwilligen Leser, Salicheyt, verstant, ende wijsheyt.

NAdemael beminde Leser, dat de alder bermhertichste Godt ende Vader door zijn ongrondelijcke ghenade ende goedertierenheyt, nv in dese laetste periculoose tijden, zijn gebenedijde eenige ende eewige Sone Jesum Christum, die so veel hondert Jaren onbekent geweest is, nv sommige voor de oogen haerder consciencien gebeeldet heeft, ende sommige die in alle sonden ende ongodlijcheden verstoruen lagen, opghewect heeft, ende in dat

1578 *b*.

gelijk 1570.

nieuwe onbestraflijcke leuen geroepen, Ende sommighe arme, elendige, verbijsterde verdwaelde, magere, verhongherde schapen, door die predicatie zijns heylsamen woordts, in de cracht zijns heyligen Gheests wt de handen der trouweloser herderen, ende wt de kaken der rytender woluen verlost heeft ende gheuoert wt de dorre onuruchtbare weyden der menschelijcker leeringe ende gebooden in die groene vette weyden op den berch Israels, ende geset onder de hant ende bewaringe haers eenigen ende eewighen Herders Jesu Christi, die haer met zijn roode ende duerbare bloet tot eenen vryen eygendom aengenomen ghereynicht, ende gecocht heeft, So verheffen haer nv alle Poorten der Hellen...

nieuwe onbestraffelijcke leuen geroepen: Ende sommige arme, ellendighe, verbijsterde, verdwaelde, magere, verhongerde Schapen, door de predicatie zijns heylsamen woorts, inde cracht zijns heylighen Gheests, wt de handen der trouwelooser Herderen, ende wt de Kaken der rijtender Woluen verlost heeft, ende gheuoert wt de dorre onuruchtbare Weyden der menschelijcker leeringe ende gheboden, in die groene vette Weyden, op den Berch Israels, ende geset onder de hant ende bewaringe haers eenigen ende eewigen Herders Jesu Christi, die haer met zijn roode ende dierbare bloedt tot eenen vrijen eygendom aengenomen, gereynicht ende gecocht heeft, So verheffen haer nv alle Poorten der Hellen...

---

38 v°. **1562.**

De Belydinge van Hans van Ouerdam.

Doen corts daer na worde ick bouen gehaelt op een ander camer bi twee Raetsheeren ende eenen Scryuer [1]), ende hebben my daer seer scherpelyck onderuraecht, waer dat ick gheweest hadde, ende oft ick wel wiste, dat ick gebannen was van ouer ses Jaren, in Marten Huereblocs tijt, ende waer dat wy onse vergaderinge ghehouden hadden, Dat wisten

34 v°. **1570.** **1578** ***b.*** gelijk 157

De Belijdinghe van Hans van Ouerdam.

Doen corts daer na worde ic bouen gehaelt op een ander Camer by twee Raetsheeren ende eenen Schrijuer, ende hebben my daer seer scherpelijck onderuraecht, waer dat ick gheweest hadde, ende oft ick wel wiste, dat ick ghebannen was van ouer ses Jaren, in Marten Huereblocks tijt, ende waer dat wy onse vergaderinghe ghehouden hadden: Dat wisten

si al, want de [1]) verrader haddet haer al geseyt. Ic seyde: Wat wilt ghy my vragen, daer ick wt vremde landen coome? want ick en heb met opset niet veel willen vraghen, op auentuer, oft ick gheuangen worde, dat ick dan niet veel en soude hebben te verantwoorden, waerom vraecht ghi so scherpelyc en hebt ghy noch niet onnosel bloets [1]) genoch om te vergieten? dorst v lieden om noch meer? Vraecht vry nauwe (seyde ick) het sal v wederom vanden gherechtigen Rechter worden geuraecht, ist dat ghy v niet en bekeerdt. Doen vraechden si mi noch meer, ende beswoeren my by mijn doopsel, ick soudet seggen, want (seyden si) wi weten dat ghi lieden niet en liecht, daerom segget ons. Ick seyde: Dat ghi wetet dat wy niet en liegen, dat is ons een getuygenisse totter salicheyt, ende v der verdoemenisse, dat ghi lieden alsulcken dodet, maer v besweeringe en heeft geen macht tegen de [1]) waerheyt, Ende het wert al ghescreuen [1]) wat ick seyde, ende dreychden mi te pijnigen, waert dat ickt henlieden niet al seggen en wilde. Ick seyde: Dat ick niet en weet, en can ick v niet seggen ende si quelden my aldus seer langhe. Doen wert ick weder nederwaert geleyt, Ende also deden si met al onse vrienden, die een na den anderen, alleen.

sy al, want de Verrader haddet haer al gheseyt. Ick seyde: Wat wilt ghy my vraghen, daer ick wt vreemde Landen come? Want ick en hebbe met opset niet veel willen vragen, op auontuer, oft ick gheuangen worde, dat ick dan niet veel en soude hebben te verantwoorden, waerom vraecht ghy so scherpelijc, en hebt ghy noch niet onnoosel bloets ghenoech om te verghieten? dorst v lieden om noch meer? Vraecht vry nauwe (seyde ick) het sal v wederom vanden gherechtighen Rechter worden gheuraecht, ist dat ghy v niet en bekeert. Doen vraechden si my noch meer, ende beswoeren my by mijn Doopsel, ick soudet segghen, want (seyden sy) wy weten dat ghy lieden niet en liecht, daerom segget ons. Ick seyde: Dat ghy wetet dat wy niet en liegen, dat is ons een getuychenisse totter salicheyt, ende v ter verdoemenisse, dat ghy lieden alsulcken doodet, maer v besweeringhe en heeft gheen macht teghen de waerheyt. Ende het wert al geschreuen wat ick seyde, ende dreychden my te pijnighen, waert dat ickt hen lieden niet al segghen en wilde. Ick seyde: Dat ick niet en weet, en can ic v niet seggen, ende si quelden my aldus seer lange. Doen wert ic weder nederwaert geleyt. Ende also deden sy met al onse vrienden, de een na den anderen, alleen.

---

1) In n⁰. 2, 1566: schriver; die; bloots; die; gheschreven.

138 r°. **1562 en 1566.**

Eenen brief ofte Belydinghe van eenen ghenaemt Jooskint, geuangen wesende te Cortrijck, ende heeft daer na om tgetuygenisse Jesu zijn leuen aldaer gelaten, int Jaer. 1553. te reeckenen tbeghinsel des Jaers van nieu Jaers dach af.

GEnade si met v, ende vrede van God den Vader, ende onsen Heere Jesu Christo, die wil ons vertroosten ende becrachtigen met zynen heyligen Geest, op dat wy moegen staende blyuen tegen den aenstoot des Duyuels, den genen die ons (als Petrus seyt) omgaet als een brieschende Leeu, soekende den genen die hy verslinden mach, dat wi dien souden wederstaen met een vast geloue.

So wetet lieue vrienden, dat ick sulck eenen strijt hebbe tegen de vleyschelijcke Heeren, also datse my opcomen met hare vernufte redenen, soekende my af te trecken van der gehoorsaemheyt ons liefs Heeren, hoe wel ick hope dat my de Heere bystaen sal, daer en twyuele ick niet aen, want Godt spreect door den Propheet Esaiam, troostende de zyne: Al waert dat een moeder haer kint verliete, soo en sal ick nochtans v niet verlaten. Het welcke de Heere wonderlyck aen my (lof moeten hem alle tongen spreken) bewijst. Ja al

111 r°. **1570.**

Eenen Brief ofte Belijdinghe van eenen genaemt Jooskint, geuangen wesende tot Cortrijck, ende heeft daer nae om tgetuychenisse Jesu zijn leuen aldaer gelaten, int Jaer 1553. Te rekenen tbeginsel des Jaers van nieu Jaers dach af.

Genade sy met v, ende vrede van God den Vader, ende onsen Heere Jesu Christo, die wil ons vertroosten ende becrachtigen met zijnen heyligen Gheest, op dat wij mogen staende blijuen teghen den aenstoot des Duyuels, den ghenen die ons (als Petrus seyt) omgaet als een briesschende Leeuw, soeckende den ghenen die hy verslinden mach, dat wy dien souden wederstaen met een vast gelooue.

So wetet lieue vrienden, dat ic sulc eenen strijt hebbe tegen de vleeschelijcke Heeren, also datse my op comen met hare vernufte redenen, soeckende my af te trecken vander gehoorsaemheyt ons liefs Heeren, hoe wel ick hope dat my de Heere bystaen sal, daer en twijfel ic niet aen, want God spreect door den Propheet Esaiam (troostende de zijne:) Al waert dat een moeder haer kint verliete, soo en sal ick nochtans v niet verlaten, Het welcke de Heere wonderlijc aen my (lof moeten hem alle tongen spreken) bewijst. Ja al

1578 b.

gelijk 15

hadde ick so veel pappiers, als ick oyt bescreuen hebbe, ende tijt om scryuen, soo en soude ick v die vruecht ende blyschap, die ick in my beuinde, niet connen gescryuen, Ja mijn vruecht is onwtsprekelyc. Maer N. is cranck, ende hy bidt dat ghy den Heere neerstich voor hem sout willen bidden, want hy is bereydt om int vuyr te gaen, mer die vianden des cruyces en can hy niet wederstaen, want sy comen hem op met vernufte redenen, alsoo haren Leermeyster den Duyuel veel vernuftheyt weet, twelcke hy openbaerde aen onsen salichmaker, doen hy hem quam tenteren inder woestynen gelijck int Euangelie staet gescreuen, heeft hy dan zyne vernuftheyt gebruyct aen onsen salichmaker, so en ben ic niet bedroeft, al ist dat ick ooc een weynich strijts hebbe, want lieue vrienden, sy zijn so goet om wederstaen waert dat si redenen gebruycten, mer si gaen hem al met luegenen toe, want haren Vader luegenachtich is, gelijc haer onsen Salichmaker oock seyde, so hebben sy oock de natuere haers vaders, de welcke sy aen my eensdeels gheopenbaert hebben, het welcke ick v niet al en can laten weten, maer ick hoepe dat my de Heere so veel ghenaden geuen sal, dat ick v een weynich schryuen sal vanden handel tegens die vleyschelijcke.

V sal belieuen te weten, dat Ronse ende Polet quamen des

had ic so veel pappiers, als ic oyt beschreuen hebbe, ende tijt om schrijuen, so en soude ic v die vruecht ende blijschap, die ic in my beuinde, niet connen gescryuen, Ja mijn vruecht is onwtsprekelijc. Maer N. is cranck, ende hy bidt dat ghy den Heere neerstich voor hem sout willen bidden, want hy is bereyt om int vyer te gaen, maer de vianden des cruyces en can hy niet wederstaen, want sy comen hem op met vernufte redenen, also haren Leermeester den Duyuel veel vernuftheyt weet, twelcke hy openbaerde aen onsen Salichmaker, doen hy hem quam tenteren inder woestijnen, gelijc int Euangelie staet geschreuen, heeft hy dan zijne vernuftheyt gebruyct aen onsen Salichmaker, so en ben ic niet bedroeft, al ist dat ic ooc een weynich strijts hebbe, want lieue vrienden, sy zijn soo goet om wederstaen, waert dat sy redenen gebruycten, maer sy gaen hem al met logenen toe, want haren Vader loghenachtich is, gelijck haer onsen Salichmaker oock seyde, so hebben sy oock de natuere haers Vaders, de welcke sy aen my eensdeels gheopenbaert hebben, het welcke ick v niet al en can laten weten, maer ic hope dat my de Heere so veel genaden gheuen sal, dat ick v een weynich schrijuen sal, van den handel tegens die vleyschelijcke.

V sal belieuen te weten, dat Ronse ende Polet quamen des

saterdaechs na de noene inde geuanckenisse, my tot haer ontbiedende. Doen ick by haer quam vraechde ick wat haer begheerte was. Sy seyden: Dat salmen v segghen. Sy hebben my geuraecht na mijn ouderdom. Ick seyde: Dat en weet ic niet, wilt ghi goet bescheyt daer van hebben, ghi sout dat moeten mijn moeder vragen. Ronse: Segt ons so na als ghijt weet. Jooskint: Tusschen twintich ende dertich Jaren. Doen screef haren Scryuer: Tusschen dertich ende veertich Jaren. Rons. Wanneer waert ghi laetst te biechten? Joos. Waerom vraecht ghy dat? Ron. Ic begeert te weten. Joos. Ghi en hebt my niet doen vangen, ghi en weet wel hoet met my staet. Antw. Wi en doen. Joos. Van wien zijt ghi, oft van wiens wegen zijt ghi tot my gecomen? Antw. Van Gods wegen. Joos. Dat en geloue ick niet.

saterdaechs nae de noene inde gheuanckenisse, my tot haer ontbiedende. Doen ic by haer quam, vraechde ic wat haer begeerte was. Sy seyden: Dat salmen v seggen. Sy hebben my geuraecht na mijn ouderdom. Ick seyde: Dat en weet ick niet, wilt ghy goet bescheyt daer van hebben, ghi sout dat moeten mijn moeder vragen. Rons. Segt ons so nae als ghijt weet. Jooskint. Tusschen twintich ende dertich Jaren. Doen schreef haren Schrijuer: Tusschen dertich ende veertich Jaren. Rons. Wanneer waert ghy laetst te biechten? Joos. Waerom vraecht ghy dat? Rons. Ic begheert te weten. Joos. Ghy en hebt my niet doen vangen, ghy en weet wel hoet met my staet. Antw. Wy en doen. Joos. Van wien zijt ghi, oft van wiens wegen zijt ghy tot my gecomen? Antw. Van Gods wegen. Joos: Dat en gelooue ic niet.

---

176 r°. **1562 en 1566.**

Eenen brief van Jorian Simonsz.

Dit is van my ghescreuen smaendaechs, nae dat ick tweemael voor die Heeren gheweest hadde, ende my af gheuraecht was, oft ick daer by blyuen wilde.

Onsen seer beminde broeders ende

140 r°. **1570.**

Eenen brief van Jorian Simonsz.

Dit is van my gheschreuen smaendaechs, nae dat ick tweemael voor die Heeren gheweest hadde, ende my af gheuraecht was, oft ick daer by blijuen wilde.

Onsen seer beminde broeders ende

143 r°. **1578 *b*.**

Eene brief van Joriaen Simonsz.

Dit is van my geschreuen smaendachs, na dat ic tweemael voor de Heeren geweest hadde, ende my af geuraecht was, of ick daer by blijuen wilde.

Onse seer beminde broeders ende sus-

susters inden Heere, met alle die den Heere van gantser herten begeeren te vresen ende na te volghen, wunschen wy gebondene in den Heere, dat de genadige hemelsche Vader haer allen wil bewaren voor alle aenstoot van binnen ende van buyten, door zynen lieuen beminden Soon Christum Jesum, met tsamen den heyligen Geest. Amen.

Hartelijcke lieue broeders inden Heere, wilt v doch niet verflouwen, al ist dat ghy nv moet sweruen wt vrienden ende magen, huys ende hof, niet wetende waer henen, aengesien der sonnen brant nv aen alle canten dat opgewassen saet in v begint aen te tasten. Broeders weest doch niet verslagen, ende laet dat saet in v vochticheyt crygen ende houden, set v onder de schaduwe der scriftueren, ende die sal v een heerlijcke bescutsel zijn. Wy weten dat wy door veel drucs moeten ghaen int rijcke

susters inden Heere, met alle die den Heere van ghantscher herten begheeren te vresen ende na te volghen, wunschen wy ghebondene in den Heere, dat de ghenadighe hemelsche Vader haer allen wil bewaren voor alle aenstoot van binnen ende van buyten, door zijnen lieuen beminden Soon Christum Jesum, met tsamen den heyligen geest. Amen.

Hertelijcke lieue broeders inden Heere, wilt u doch niet verflouwen, al ist dat ghy nv moet sweruen wt vrienden ende magen, huys ende hof, niet wetende waer henen, aengesien der sonnen brant nv aen alle canten dat opgewassen saet in v begint aen te tasten. Broeders weest doch niet verslagen, ende laet dat saet in v vochticheyt crijgen ende houden, set v onder de schaduwe der scriftueren, ende die sal v een heerlijcke beschutsel zijn. Wi weten dat wy door veel drucs moeten gaen int rijcke

ters inden Heere, met alle die den Heere van gantscher herten begeeren te vreesen ende na te volgen, wenschen wy ghebondene in den Heere, dat de ghenadighe hemelsche Vader haer allen wil bewaren voor alle aenstoot, van binnen ende van buyten, door zijnen lieuen beminden Soon Christum Jesum, met tsamen den heyligen geest, Amen.

Hertelijcke lieue broeders inden Heere, wilt v doch niet verflouwen, al ist dat ghy nv moet sweruen wt vrienden ende magen, huys ende hof, niet wetende waer henen aengesien der sonnen brant nv aen alle canten dat op gewassen saet in v begint aen te tasten. Broeders weest doch niet verslagen, ende laet dat saet in v vochticheyt crijgen, ende houden, set v onder de schaduwe der scriftueren, ende die sal v een heerlijcke beschutsel zijn. Wy weten dat wy door veel drucx moeten gaen int rijcke

der hemelen, alst hooft beswaert is, so beswaren hem ooc mede alle de andere leden, willen wy dan lidtmaten wesen des lichaems Christi, so moeten wy het lyden des hoofts mede deelachtig wesen, so wy dan met hem lyden, so sullen wy met hem verblyden. Hierom lieue broeders, ist dat v de Heere noch een tijt lanc laet conuerseren onder het erge geslachte, so leydet doch den tijt uwer pelgrimagie met vresen, stelt v als lichten onder de bose erge werlt, laet v geloof wtbreken inde wercken, anders ist doot

der Hemelen, alst hooft beswaert is so beswaren hem ooc mede alle de ander leden, willen wi dan litmaten wesen des lichaems Christi, so moeten wij het lijden des hoofts mede deelachtich wesen, so wi dan met hem lijden, so sullen wy met hem verblijden. Hierom lieue broeders, ist dz v de Heere noch een tijt lanc laet conuerseren onder het erge geslachte so leydet doch den tijt uwer pelgrimagie met vresen, stelt v als lichten onder de bose erge werelt, laet v geloof wtbreken inde wercken, ands ist doot.

der Hemelen, alst hooft beswaert is so beswaren hen ooc mede alle de ander leden, willen wy dan litmaten wesen des lichaems Christi, so moeten wy het lijden des hoofts mede deelachtig wesen, so wy dan met hem lijden, so sullen wy met hem verblijden. Hierom lieue broeders, ist dz v de Heere noch een tijt lanc laet conuerseren onder het erge geslachte so leydet doch den tijt uwer pelgrimagie met vreesen, stelt v als lichten onder de bose erge werelt, laet v geloof wtbreken inde wercken, ands ist doot.

---

221 r°. **1562 en 1566.**

De Belydinghe van Jacques.

Den seuenden dach des selfden maents Februarij des voorseyden Jaers. 1558. op eenen maendach [1]), so was ick wederomme ontbooden voor den selfden Ketter-

172 v°. **1570.**

De Belijdinghe van Jacques.

Den seuenden dach des selfden maents Februarij, des voorseyden Jaers, 1558. Op eenen Maenendach, soo was ick wederomme ontbooden voor den selfden Ket-

175 v°. **1578** ***b.***

De Belijdinge van Jacques.

Den seuenden dach des selfden maents Februarij, des voorseyden Jaers, 1558. Op eenen Maendach, so was ick wederomme ontboden voor den selfden Ketter-

meyster, ende coomende voor hem, so groette hy my, ende vraechde: Hoe statet met v, hebt ghy noch de cortse? Jacq. Het staet wel met my, de Heere si daer van gelooft, ende de [1]) cortse heeft my verlaeten ouer drie weecken ofte daer ontrent. Ket. Hoe vint ghi v gherust in uwe conscientie? Jac. Seer wel, den Heere si danck daer van.

termeyster, ende coemende voor hem, soo groete hy my, ende vraechde: Hoe statet met v, hebt ghy noch de cortse? Jacq. Het staet wel met my, de Heere sy daer van gheloeft, ende die cortse heeft my verlaten ouer drie weecken ofte daer ontrent. ketter. Hoe vint ghy v gerust in uwe conscientie? Jacqu. Seer wel, den Heere sy danck daer van.

meester, ende comende voor hem, so groete hy my, ende vraechde: Hoe statet met v, hebt ghy noch de cortse? Jac. Het staet wel met my, de Heere sy daer van gheloeft, ende de cortse heeft my verlaten ouer drie weecken ofte daer ontrent. Ket. Hoe vint ghy v gerust in uwe conscientie? Jac. Seer wel, den Heere sy danck daer van.

1) Uitgaaf van 1567, n⁰. 3: maenendach; die.

¶ Dit Boec

wort genoemt: Het Offer
des Heeren / om het inhout van sommighe
opgheofferde kinderen Godts: De welcke
voortgebracht hebben wt den goeden schat
haers herten / Belijdingen / Sendtbrieuen /
ende Testamenten / de welcke sy metten monde
beleden / ende metten bloede bezegelt hebben /
Tot troost ende versterckinghe der Slach-
schaepkens Christi / die totter doot ge-
schict zijn / Tot lof / prijs ende eere
des geens diet al in allen ver-
mach / wiens macht
duert van eewic-
heyt tot eewic-
heyt / A-
men.

¶ Noch zijn hier by ghe-
daen veel Liedekens / Belijdinghen
ende Brieuen / die noyt in druc
en zijn geweest.

¶ Item / noch is hier by
ghedaen een Liedtboecxken / tracte-
rende van het Offer des
Heeren.

¶ Ghedruct in het Jaer /
M.CCCCC.LXX.

Ⅽ Voorreden [1]. *Fol. 2 r°.*

Ⅽ Ick wensche den goet-
willigen Leser, Salicheyt, ver-
stant ende wijsheyt.

NAdemael beminde Leser, dat de * alder bermhertichste Godt ende Vader door zijn † ongrondelijcke ghenade ende goedertierenheyt, nv in dese ‡ laetste periculoose tijden, zijn gebenedijde eenige ende eewige Sone Jesum Christum, die so veel hondert Jaren onbekent geweest is, nv sommige voor de oogen haerder consciencien gebeeldet heeft, ende sommige die in alle sonden ende ongodlijcheden verstoruen lagen, * opghewect heeft, ende in dat nieuwe onbestraffelijcke leuen geroepen: Ende sommige arme, ellendighe, verbijsterde, † verdwaelde, magere, verhongerde Schapen, door de predicatie zijns heylsamen woorts, inde cracht zijns heylighen Gheests, wt de ‡ handen der trouwelooser Herderen, ende wt de Kaken der rijtender Woluen verlost heeft, ende gheuoert wt de dorre onuruchtbare Weyden der menschelijcker leeringe ende gheboden, * in die groene vette Weyden, op den Berch Israels, ende geset onder de hant ende bewaringe haers eenigen ende eewigen Herders Jesu Christi, † die haer met zijn roode ende dierbare bloedt tot eenen vrijen eygendom aengenomen, gereynicht ende gecocht heeft. So verheffen haer nv alle ‡ Poorten der Hellen tegen alle // de ghene die metten bloede des Lams besprenget zijn. Dat arme onschuldige, vreedsame, weerloose Lammeken wort door des † Serpents [2] nijdicheyt in zijn wtuercoren ‡ Lidtmaten ghehaet, veruolcht, ende ghedoodt, met Sweert, Water ende Vyer, &c. Ende so alst gheweest is van * aenbeginne, soo isset noch, ende sulcks sal oock (soo het schijnt, na † Schrifts meldinghe) niet ophouden, ter tijt toe dat het veroneerde, verachte, wtghestooten Lammeken, weder in ‡ grooter

2. Cor. 1. a. 3.
1. Pet. 1. a. 3.
† Tit. 3. a. 4.
2. Tim. 3. a. 1.
Eph. 2. a. 5.
Eze. 34. a. 5.
1. Pet. 2. c. 25.
Eze. 34. b. 10.
Eze. 34. b. 13.
Joan. 10. a. 9.
1. Cor. 6. b. 20.
1. Pet. 1. b. 18.
Mat. 16. c. 18.
Fol. 2 v°.
1. Pet. 1. a. 2.
Apo. 7. b. 14.
Genes. 3. a. 1.
Apo. 12. b. 20.
‡ Act. 9. a. 4.
* Gen. 4. a. 8.
2. Tim. 3. b. 12.
Mat. 25. c. 31.

---

1) Zie voor het verschil in spelling van deze eerste bladzijden in verschillende uitgaven hierboven bl. 41. In de opgaaf der teksten duidt b.v. in 2 Cor. 1. *a.* 3. »*a*" de oude indeeling der hoofdstukken in 3 of 4 gedeelten aan, »3" onze indeeling in verzen, die toen nieuw, immers eerst in het jaar 1551 opgekomen was. De namen der boeken zijn die uit de Vulgata: 1 Reg. (Koningen) is ons 1 Samuel; 3 Reg. ons 1 Koningen; Abac. Habakuk; enzv.

2) Slang, de satan.

*2. Ti. 3.b.12. eeren ende heerlijcheyt [1]) openbare. Ende nv dat * Cruyce Christi by-
sonder tot onsen tijden hem verheft ende vertoont ouer alle Godt-
vreesende Godts Kinderen, die wt dat crachtighe Saedt des Heyli-
1.Pet. 1. c. 23. ghen Woordts, aenden binnensten mensche, wedergheboren zijn,
Soo heuet ons goet ghedocht, lieue Leser, te vergaderen Belijdin-
ghen, Sentbrieuen ende Testamenten, van sommige opgheofferde
Rom. 1. b. 11. kinderen Gods nae ghelaten (tot † troost ende sterckheyt allen Lief-
hebbers der Waerheyt) Waer in men mercken ende verstaen mach,
Phil. 2. b. 13. hoe crachtelijc dat Godt noch in zijn † Wtuercoren werct, ende haer
inden noot troost, sterct ende bystaet: Gelijck wy oock by veel
Exempelen, beyde int Oude ende Nieuwe Testament oueruloedelijck
Ge. 12. 15. 17. beuinden. Ten eersten: Als † Abraham wt zijns Vaders Lant ge-
Ge. 19. b. 14. gaen was, wert hy diewils van God vertroost. Loth worde van
God verlost wt het verderuen van Sodoma. God vertrooste Jacob,
Ge. 27. e. 43. ende gaf hem eenen moet, doen hi voor † Esau zijnen Broeder vloot.
* Ge. 50. b. 18. Het verdriet van * Joseph veranderde God in Egypten in groot ge-
†Exo. 3. b. 12. luck ende voorspoet. Als † Moses noch ballinck was in Egypten,
ende de schapen hoedde, wert hy van Godt vertroost. //
Fol. 3 r°. God stercte Josua, ende sprac tot hem: † Ic en sal v niet ver-
Josue. 1. a. 6. laten. God * spijsde Eliam inde Woestijne, als hij voor Jesabel vloot.
*3.Re. 19. a. 6. Tobi. 4. a. 1. Naedat Tobias ende Sara gebeden hadden, † worden sy van God
d. 18. vertroost. De Joden tot Bethulien, die van Holofernes belegen [2])
*Judit.13.c.21. waren, † verloste Godt seer wonderlijck, door Judith. Desgelijcx *
*Dan. 3. b. 16. beschermde God seer crachtelijck de drie Jongelingen in den
Dan. 14. d. 32. vyerigen Ouen. Oock heeft God † Daniel by gestaen inden Cuyle
Dan. 13. e. 48. der Leeuwen, dat sy hem niet en verslonden. Ende Godt beurijdde
Susanna van grooter schande ende vanden doot. De Apostolen * ver-
Acto. 5. c. 23, loste God wt den Kercker. Ende † Paulum wt het perijckel der
12. b. 7. Act. 27.c.22. zee. Ende soo voort van veel diuersche andere, die te lanck souden
zijn om te verhalen.
Iaco. 5. b. 10. Aldus lieue Leser, wilt † exempel nemen aen dese voorgaende,
Psal. 3. a. 7. ende moet grijpen met Dauid, segghende: * Ick en vreese my niet
voor veel hondert duysenden, die hen rontom tegen my leggen:
Op Heere, ende helpt my mijn God, want ghy slaet alle mijn
vianden op de kinnebacken, ende breect in stucken der godloosen
Eccli. 2. b. 11. tanden. Ooc seyt Syrach: † Kinderen aensiet op de oude tijden, ende

---

1) Lees: zich openbare.

2) Belegerd. — Zooals men ziet, zijn de voorbeelden hier gelijk de aanhalingen het geheele werk door even goed uit de apocriefen van het O. T. (Ezra; Sap. d. i. Wijsheid van Salomo; enzv.) als uit de kanonieke boeken des Bijbels genomen. Natuurlijk: de eersten komen in de meeste hollandsche bijbels uit de 16de eeuw voor evenals in den latijnschen en in dien van Luther. Zie over die aanhalingen in het *Offer des Heeren* Dr. Hoog, *De martelaren der Hervorming*, 1885, bl. 104 vgg.

wetet dat niemant beschaemt geworden en is, die inden Heere hoepte, ende wie is in zijnder vreese gebleuen, ende is verlaten? Oft wie heeft hem aengeroepen met betrouwen, dien hy versmade?

Hierom beminde Leser, † vreeset doch uwen God van gantser Mat. 22. d. 36.
herten ende van geheelder sielen, soect hem wt alle uwe crach- Luc. 10. c. 25.
ten, * waket nacht ende dach, clopt voor den Throon [1]) zijnder genaden, * Mt. 24. d. 42.
dat hy v doch met zijn vaderlijcke hant in alle ellende behoude, Mat. 13. d. 33.
in allen druck ende * noot ghenadelyck bystae, ende in zijnen Wech, Psa. 121. a. 2.
Woordt ende Waerheyt trouwelyc beware, op dat ghy uwe † voeten Psa. 90. b. 11.
niet en // stoot aenden steen, ende alsoo in v Ghelooue, Belijdinge *Fol. 3 v°.*
ende Leuen niet en verualt, ghebroocken, ende te schanden wort:
Maer dat ghy uwen † toebetrouden Schat tot op den dach vry ende 1. Ti. 6. c. 20.
reyn bewaert, ende alsoo met allen vromen Heylighen dat Beloefde
Landt, Erf, Rijck, Leuen, ende * Croone vercrijgen muecht. Dat Jaco. 1. b. 12.
gunne v ende ons allen de † bermhertighe lieue Vader, door zijnen 2. Cor. 1. a. 3.
gebenedijden Soone Jesum Christum in cracht zijns eewigen ende
heyligen geestes, tot zijnen eewigen prijse ende heerlijcheyt, Amen.

¶ [2]) Item, noch sal den Leser belieuen te weten, dat hier op nieu achter een yeghelijcks Belijdingen, Brieuen, ofte Testamenten by ghedaen zijn Liedekens, wt de voorgaende materie ghenomen ende wtgesocht, hier ende daer, dat ons dochte het principaelste ofte leerachtichste te zijn, waer in den Text eygentlijck so na (om tgedicht der rijmen wil) alsment opt alderbest heeft weten te becomen onderhouden is.

Noch zijn hier op nieus by geuoecht Belijdinghen ende Brieuen, van verscheyden personen, tot sessen toe, met een yeghelijcks Liedeken daer by.

Aldus hebt ghi nv van beyden oueruloedich, tsy om te lesen oft te singen, na dattet gelegen sy, gedenckende des Apostels woorden, die daer seyt: * Die in ongemack is, die bidde, ende die goets Jaco. 5. b. 13.
moets is, die singe psalmen. Dus wilt desen cleynen arbeyt ten besten duyden, ende ons inder liefden afnemen, het welcke wy hopen tot stichtinghe wesen sal. Vaert wel. //

---

1) »Voor den Throon" in alle uitgaven.

2) Het hier volgende tot het slot der voorrede toe komt in nos. 1—3 niet voor. In plaats daarvan: »Hiernae volcht de Belijdinge Stephani, die de eerste Martelaer gheweest is na Christus doot, daer ons die Schriftuere af meldet".

Fol. 4 r°.

¶ Dit is de Belijdinge ende Eyndinge Stephani, also ons de Apostolen in schrift na gelaten hebben, Act. 6. ende 7 [1]).

Acto. 6. b. 8. STephanus vol gheloofs ende crachten, dede wonderlijcke ende
Exo. 7. b. 8. [2]) * groote teeckenen onder dat volck. Doen stonden daer sommige op
Mat. 16. c. 17. van de Schole die daer heet der Libertinen, ende der Cyrenen,
ende der Alexandrinen, ende van Cilicien, ende van Asien, de
Esa. 54. b. 17. welcke disputeerden met Stephano, ende sy en † mochten niet weder-
Luc. 21. b. 14. staen der wijsheyt ende den Gheest die daer sprack. Doen maecten
† Mt. 26. f. 58. sy sommige † mannen wt, die seggen souden: Wy hebben hem
hooren seggen lasterlijcke woorden teghen Mosen ende teghen God.
Ende sy verwecten dat volck ende de Ouders, ende de Schriftgheleerden, ende liepen hem toe, ende namen hem, ende brachten hem voor den Raedt, ende stelden daer valsche ghetuygen, die seggen souden: Dese Mensche en houdt niet op lasterlijcke woorden te spreecken teghen dese heylighe Plaetse ende de Wet: Want wy hebben hem hooren segghen, dat die Jesus van Nazareth dese Plaetse te niete doen sal, ende sal veranderen de Insettingen, de
Fol. 4 v°. welcke Moses ons ghegeuen heeft. Ende sy sagen alle op // hem, die inden Raet saten, ende sy sagen zijn aengesichte als eens Engels aenghesichte.

Actor. 7. a. 1. Doen seyde de ouerste Priester: Is dit also? Hy seyde haer:
Ghy mannen, broeders ende vaders, hoort toe: Godt der heerlijcheyt openbaerde onsen vader Abraham, als hy noch in Mesopotamien was, eer hy int lant Charran woonde, ende seyde tot hem: Vertrect wt ws Vaders lant, ende wt v maechschap, ende coemt int Lant
Gen. 11. d. 31. dat ick v wijsen sal. † Doen ginck hy wt der Chaldeer lant ende
† Gen. 12. a. 1. woonde in Charran, † ende van daer als zijn vader ghestoruen was,
bracht hem Godt ouer in dit Landt, daer ghy nv in woont, ende

---

1) Uit het Nieuwe Testament van Mattheus Jacobs, 1554, zie boven bl. 20. Tot het verschil in spelling tusschen het *Offer des Heeren* van 1562 en dit van 1570 behoort o. a., dat daar dikwijls »mer" staat, waar hier altijd (evenals in Mattheus Jacobs) »maer" gedrukt is.

2) Deze en de volgende tekst passen hier niet, wat ook verder meer voorkomt.

en gaf hem gheen erfdeel daerin, iae niet eenen voetbreet, ende
nochtans † beloefde hy hem, dat te geuen, dat hijt soude besitten, Gen. 13. d. 15.
ende zijnen Zade nae hem, doen hy noch gheen kint en hadde.
Maer Godt sprac aldus tot hem: * V zaet sal een vreemdelinck zijn Gen. 15. c. 13.
in een vreemt Lant, ende sullen met dienstbaerheyt beswaert worden, ende qualijck ghehandelt, † vier hondert Jaer.

Ende ick sal dat volc, dien sy dienen sullen ordeelen, seyde Exo. 12. f. 40.
God. Ende daer na sullen si wtgaen, ende my dienen in dese Judi. 5. b. 10.
plaetse. Ende † hy maeckte met hem dat verbont der Besnijdenisse. Gala. 3. c. 17.
* Ende hy bracht voort Isaac ende besneet hem ten achtsten dage. Gen. 17. b. 11.
† Ende Isaac bracht Jacob voort. Ende † Jacob bracht de twelf Patri- * Gen. 21. a. 2.
arcken voort. Ende de Patriarcken waren nijdich op Joseph, ende † Ge. 25. c. 25. † Ge. 29. f. 32.
vercochten hem in Egypten. † Ende Godt was met hem, ende ver- Gen. 37. c. 28.
loste hem van alle zijnen druc, ende gaf hem alsulcken genade † Sap. 10. c. 13.
ende wijsheyt voor Pharao den Coninc van Egypten, dat hy hem
† maeckte een Vorst ouer Egypten, ende ouer zijn geheele huys. Ge. 41. f. 41.
Ende daer quam eenen dieren tijt, ende eenen groo//ten druck ouer *Fol. 5 r°.*
tgeheele lant van Egypten ende Canaan, also dat onse vaderen geen
spijse en vonden. Maer doen Jacob hoorde, dat in Egypten Coren
was, soo sandt hy onse vaderen ten eersten derwaert, ende de ander
reyse wert † Joseph van zijnen broederen bekent, ende Josephs ge- Gen. 45. a. 3.
slachte wert Pharao bekent. † Joseph sant wt, ende liet zijnen Vader Gen. 46. a. 1.
Jacob halen, ende al zijn geslachte, vijfentseuentich sielen. Ende Ge. 49. c. 33.
Jacob quam in Egypten, ende sterf daer, hy ende onse Vaderen,
ende si zijn ouergebracht in * Sichem ende geleyt int graf dat † Abra- Gen. 50. b. 7.
ham om gelt gecocht hadde van den kinderen Hemor tot Sichem. † Ge. 23. d. 16.
† Als nv den tijt der beloften naecte, van welcken Godt Abraham † Exo. 1. a. 7.
gesworen had, so wies dat volck, ende vermenichfuldichde in Egyp- Psa. 105. c. 24.
ten, tot dat een ander Coninck opstont, die van Joseph niet en wiste.
Dese benaude ons geslachte, ende handelde onse vaders qualijck,
ende † geboot datmen de ionge kinderkens wech werpen moeste, Exo. 1. b. 16.
opdat sy niet te lijue blijuen en souden: In dien tijt wert † Moses Exod. 2. a. 1.
geboren, ende was aengenaem voor God, ende wert drie maenden Heb. 11. c. 23.
in zijns vaders huys geuoet. Daer nae als hy wech geworpen was,
nam hem Pharaos dochter, ende voede hem op tot eenen sone.
Ende Moses wert gheleert in alle wijsheyt der Egyptenaren, ende
hy was machtich in wercken ende woorden. Doen hy veertich Jaer
out was, quam in zijn herte, dat hy zijn broeders de kinderen van
Israel besoecken woude, † ende doen hy eenen sach onrecht lijden, Exo. 2. b. 12.
beschudde [1]) hy hem, ende wreeckte dat voor dien, die onrecht leet,

1) Beschutten, beschermen.

ende versloech den Egyptenaer. Maer hy meynde dattet zijn Broeders verstaen souden, dat Godt door zijn hant haer salicheyt gheuen
Fol. 5 v°. soude. // Maer si en verstondens niet. Des * anderen daechs quam hy by
Exo. 2. b. 13. haer doen sy keuen, ende dede neersticheyt om vrede tusschen hen te maken, segghende: Ghy Mannen, ghy zijt Broeders, waerom doet ghy deen den anderen leet? Maer die zijnen naesten onrecht
Mat. 21. c. 23. dede, stiet hem wech, seggende: † Wie heeft v tot een Ouerste ende
Acto. 4. a. 7. Rechter ouer ons gestelt? Wildy my oock vermoorden soo ghy ghisteren den Egyptenaer vermoort hebt? Maer Moses vloot van desen woorde, ende wert een vreemdelinc inden lande Midian,
Exod. 3. a. 2. daer bracht hy voort twee sonen. Ende ‡ na veertich Jaren openbaerde hem de Engel des Heeren inder woestijnen op den Berch Sinai, in eender vlammen des bernenden haechdoorns. Doen Moses dit sach, verwonderde hy van dit gesichte. Als hy derwaerts ginc om te besien: so geschiede dese stemme des Heeren tot hem: Ic ben uwer vaderen God, Abrahams God, Isaacs God, ende Jacobs God. Moses wert beuende, ende en dorstet niet aensien. Maer de
Josu. 5. d. 15. Heere seyde tot hem: * Treckt wt v schoenen van uwe voeten, want de plaetse daer ghy staet, is een heylich Lant. Ick hebbe ghesien dat leet mijns volcx in Egypten, ende hebbe haer suchten gehoort, ende ben af gecomen om haer te verlossen. Ende nv coemt, ende ick sal v in Egypten seynden. Dese Moses, den welcken sy loochen-
Exo. 2. b. 14. den, segghende: † Wie heeft v tot een Ouerste ende Rechter gestelt?
Mat. 21. c. 23. Desen seluen sant God tot een Ouerste ende verlosser, door des Engels hant, die hem inden Haechdoorne openbaerde. Dese leydese
†Deu. 18. c. 15. wt, ende dede wonder ende teeckenen in Egypten, ende de Roode
Mat. 3. b. 17. 17. a. 5. Zee, ende inder Woestijnen veertich Jaer. Dit is de Moses, die
Acto. 3. d. 22. tot den kinderen van Israel gheseyt heeft: † God sal v // eenen
Fol. 6 r°. Propheet verwecken wt uwen broederen, my ghelijck, dien sult
Exo. 19. a. 9. ghy hooren. ‡ Dese ist, die inde Ghemeynte inder Woestijnen metten
Gala. 3. c. 19. Enghel was, die met hem sprack opten Berch Sinai, ende met onsen Vaderen, Die dat leuende woort ontfinck, om dat ons te gheuen. Den welcken onse Vaderen niet en wouden gehoorsaem zijn, maer sy stieten hem van haer, ende keerden met der herten in Egypten,
Exo. 32. a. 1. ende seyden tot Aaron: * Maect ons Goden, die voor ons gaen, want wy en weten niet wat desen Mosi geschiet is, die ons wten lande van Egypten geleyt heeft. Ende sy maecten een Calf in dien dagen, ende offerden dien afgod offer ende sy verblijden haer vanden wercken haerder handen. Daerom keerde hem Godt, ende gafse daer
Rom. 1. d. 23. toe ouer, dat si dienden des † Hemels Heyr, gelijc geschreuen staet
‡ Jer. 7 c. 20. int boeck der Propheten: ‡ Ghy huys van Israel, hebt ghy my oock
Amo. 5. d. 25. oyt geoffert inde veertich Jaren inder woestijnen eenich offer oft beeste? Ende ghy naemt den Tabernakel Moloch aen, ende de

sterre ws Godts Rempham, wat beelden hebt ghy gemaeckt om te aenbidden? Daerom sal ick v verwerpen op de ander zijde van Babilonien. Onse vaders hadden den Tabernakel des getuygenisse in de Woestijne, soo hy haer dat gheordineert hadde, doen hy tot Mosen seyde, dat hy dien maken soude na dat voorbeelt dat hy gesien hadde, den welken onse vaders ooc ontfingen, ende brachten dien met † Josua in het lant dat de Heydenen besaten, de welcke God wtstiet, voor onser vaderen aensicht, tot Dauids dagen toe, die ✝ genade voor God vant, ende begheerde dat hy Jacobs God een wooninge vinden soude. * Ende Salomon timmerde hem een huys: † Maer de Alderhoochste en woont // niet in Tempelen die met handen gemaeckt zijn, gelijc de Propheet seyt: * De Hemel is mijnen stoel, ende de Aerde is de bancke mijnder voeten, wat huys sult ghy my dan timmeren, seyt de Heere, oft welc is de plaetse mijnder rusten? En heeft mijn hant dit niet al gemaect? † Ghy hertneckige ende onbesnedene van herten ende ooren, ghy wederstaet altijt den heyligen geest, gelijc v vaders, also ghi ooc. Welcke vanden Propheten en hebben uwe vaders niet veruolcht? En doodense niet den genen die daer te voren vercondichden de toecoemst des rechtueerdigen? wiens verraders ende dootslagers ghi nv geworden zijt. † Ghy die de wet ontfangen hebt door den dienst der Engelen ende * en hebtse niet onderhouden. Doen sy dit hoorden, so doorsneet dat haer herte, ende knersten met haren tanden op hem. Maer want hy vol vanden heyligen geest was, sach hy opwaert ten Hemel, ende sach de heerlijcheyt Gods, ende Jesum staende ter rechterhant Gods, ende sprac: Siet, ick sie de Hemelen open, ende des menschen sone ter rechterhant Godts staen. Maer si riepen luyde, ende † hielden haer ooren toe, ende liepen eendrachtelijc tot hem in, * ende stieten hem ter stadt wt, ende steenichden hem. ✝ Ende de getuygen leyden haer cleederen aen des Jongelincx voeten die Saulus hiet, ende steenichden Stephanum, die daer riep, ende sprac: ✝ Heere Jesu ontfangt mijnen gheest. Hy knielde neder, ende riep luyde: * Heere en wilt haer dese sonde niet toe rekenen. Ende als hy dit geseyt hadde, soo ontsliep hy.

Exo. 25. d.42.
Hebre. 8. a. 9.
Josu. 3 a. 3.
Psa. 88. a. 3.
3. Reg. 6. a. 2.
† Act. 17. b. 14.
Fol. 6 v°.
Esa. 66. a. 1.
Deu. 9. d. 24.
2. Cor. 1. c. 28.
Joan. 7. b. 19.
*Act. 15. b. 10.
Mat. 16. c. 19.
Psa. 57. a. 5.
Le. 24. c. 24.
Act. 12. c. 20.
Psal. 31. a. 6.
Luc. 23. c. 33.

¶ Hier eyndet de Belijdinghe Stephani. //

Fol. 7 r°.

ℭ Een Liedeken gemaect wt de belijdinghe Stephani, Na de wijse: Vanden eersten Psalm, Ofte het was een Clercxken, het ginc ter scholen.

Joan. 1. a. 5. De * duister werelt mach niet verdragen
7. a. 7. Het clare licht Godes woort en wet
De Schriftgeleerde stellen veel lagen
Om te brengen den vromen int net.
Act. 7. a. 8. † Stephanus vol geloofs ende crachten
Deed wonder ende teeckenen groot
Onder een volck, welcke daer op wachten
Dat sy hem mochten brengen in noot.
En sommige tegen hem opstonden
Met grooter haet en nijde beuaen [1])
Luc. 21. b. 14. Disputeerden met hem, ǂ maer sy conden
Stephanus geest geensins wederstaen.
Aldus so hebben sy raet gehouwen
Mt. 26. f. 58. * En maecten sommige mannen wt
Die seggen souden: Tegen den trouwen
Mose en God spreect hy ouerluyt.
Tvolc wert verwect met de scriftgeleerden
Ende hy is voor den Raet geleyt
Valsche getuygen de saeck aenueerden
Die hebben aldus van hem geseyt.
Dese mensche spreect sonder cesseeren
Tegen de Wet lasterlijcke reen [2])
En dese heylige plaets des Heeren
Want wy hoorden hem dit seggen pleen. [3])
Als dat die Jesus van Nazarenen
Sal dese plaets te niet doen snel
Ende de wet van Mose voorhenen
Hy gantschelijck veranderen sel.
Sy alle scherpelijck hem aensagen
De welcke daer saten int gericht
Maer schoon scheen zijn aensicht int aenclagen
Ja gelijc eens Engels aengesicht.
Is dit so? dOuerste Priester seyde //

1) Door haat bevangen. 2) Redenen.
3) Louter; zonder meer; eenvoudig weg.

Waar op dat Stephanus de Schriftuer *Fol. 7 v°.*
Van Abraham tot Christum wtleyde
Daer na seer hert bestraft heeft hy huer.
Als van herten, ooren onbesneden
Die wederstaen hertneckich altijt
Den heyligen geest met hare seden
* Als deden hare vooruaders vol nijt. Deu. 9. d. 24.
Dese hebben strenglijc de Propheten 2. Es. 9. c. 16.
Veruolcht ter doot leuerende haer
Alle die te voren deden weten
Des gerechtigen toecoemst eerbaer.
Welcken sy verraden en gehangen
Hebben aen den Cruys met swaer verdriet,
† Sy die de Wet Gods hadden ontfangen Joan 7. b. 19.
Door dienst der Engelen hieldens niet.
Als haer alsulcx Gods vrient heeft bewesen
So ontstaken haer herten verwoet
En sy knersten toornich opgeresen
Met den tanden op Stephanum soet.
Maer hy zijnde vol van Godes Geeste
Sach opwaerts totten Hemel playsant
En Gods Heerlijcheyt daer int Foreeste [1]) Mar. 16. c. 19.
En Jesum staen aen Gods rechterhant.
Hij heeft zijnen mont lieflijck ontloken
Ick sie de Hemelen opgedaen
En des menschen soon (heeft hy gesproken)
Aen de rechterhande Godes staen.
* Sy riepen seer en stopten haer ooren Psa. 58. a. 5.
Vielen tot hem aen eendrachtelijck
Stieten hem ter stadt wt met verstooren
En steenden den man Gods crachtelijck. 3.Re. 21.b.13.
Heere Jesu † ontfangt mijnen geeste Mat. 23. e. 36.
Riep hy, en knielende ter neer † Psa. 31. a. 6.
Verhief hy zijn stem voor minst en meeste Luc. 23. e. 46.
* Dat haer dese sond vergaef de Heer. *Luc. 23. c. 33.
Aldus is den dueren [2]) man † ontslapen † Act. 7. g. 60.
En rust in den Heer zijn toeuerlaet
Een schoon voorbeelt allen Christen knapen [3])
Die wandelen op de rechte straet. //

---

1) De uitgebreide ruimte des hemels.
2) Hooggeschat, kostbaar, uitstekend (diere); misschien hier reeds ons »dierbaar".
3) Ridder; eig. de nog niet tot ridder geslagene; volgeling; in 't algemeen man.

Fol. 8 r°.

¶ Dit is de Belijdinge van Michiel Satler, die welcke hy te Rotenborch aenden Necker met zijnen bloede betuycht heeft [1]).

NAe menigerley handelinge op den dach zijns afscheyts van deser werelt, als die articulen veel waren, begeert Michiel Satler, dat hem sulcx weder soude worden ouerlesen, ende hem weder daer op te verhooren. Daer tegen hem de Schout, (als Stadthouder zijns Heeren) stelde, ende niet en heeft willen toestaen. Mich. Sa. heeft daer op een sprueck [2]) begeert. Doen haer de Rechters daer op beraden hadden, so is ter antwoort geuallen, so verre hem zijn wederpartije sulcx toelaten wil, so zijn de Rechters des te vreden. Daer op so heeft de Stadtscrijuer van Ensiszheym [3]) als voorsprake des voorseyden Stadthouders, also gesproken: Voorsichtige, eersame ende wijse heeren, hi heeft hem des heiligen geests beroemt, is dat alsoo, so dunct my niet van noode te zijn, hem sulcks toe te laten, want heeft hy den heyligen geest, so hy hem beroemt, die sal hem tselfde wel seggen, watter gehandelt is. Hier op heeft

---

1) Michaël Sattler is de éénige niet-nederlandsche martelaar, die in het *Offer des Heeren* voorkomt. Hij dankt die plaats zeker aan de omstandigheid, dat in 1560 »ghetranslateert wt den Hoochduytsche in Nederduytsche" het boekje was gedruckt: *Broederlicke vereeninge van sommighe kinderen Gods*, gevolgd door een *Sendbrief van Michiel Satler .. met .. warachtich bewijs hoe dat hij zijn leere tot Rottenburch .. met zijnen bloede betuycht heeft.* Het is in 1565 herdrukt; het slot, de sententie over Sattler uitgesproken, wordt hier in het *Offer des Heeren* woordelijk overgenomen met toevoeging van de aanwijzing der aangehaalde bijbelteksten.

Zie over Sattler (behalve Cornelius, Beck, enz.) Bossert in *Blätter für Württemb. Kirchengeschichte*, 1891, S. 67 fgg. Een verhaal van zijne terechtstelling, op grond van berichten van een ooggetuige opgesteld, maar misschien door Reiblin opgesierd, is aanwezig te Wolfenbuttel: *Ayn newes wunderbarlichs geschicht von Michel Sattler u.s.w.*, zie *Bibliographie des Martyrologes*, I, p. 339.

Over de *Broederlicke Vereeninge*, die in afschriften in alle landen waarin Doopsgezinden woonden was verbreid, zie weder Cornelius en Beck; verder Herzog's *Realencyclopaedie*³ XII, art. Mennoniten, S. 600, 12 fgg.

2) »Spruch"; uitspraak. 3) In den Elzas, tusschen Colmar en Muhlhausen.

Mich. Satl. geantwoort: Ghy * Dienaers Gods, ick ben verhopende ten [1]) sal my niet gheweyghert worden, want die gemelde articulen zijn my nv onbekent. De Stadtschrijuer antwoorde: Voorsichtige, eersame ende wijse heeren, hoe wel wy sulcks te doen niet schuldich zijn, so willen wy hem dat doch om voldoeninge toelaten, // opdat in zijne ketterije niet ghedacht mach worden, dat hem onrecht geschiet, of datmen hem begeert te vercorten, so salmen hem die Articulen weder mondelijck lesen. Sap. 6. a. 4. Rom. 13. a. 4. *Fol. 8 v°.*

Ɑ Dit zijn de Articulen.

.1. Ten eersten, dat hy ende zijne aenhangers tegen des Keysers mandaet gehandelt hebben.

.2. Ten anderen, heeft hy gheleert, ghehouden ende ghelooft, dat int Sacrament niet en is dat lichaem ende dat bloet Christi.

.3. Ten derden, heeft hy geleert ende gelooft dat die kinderdoop totter salicheyt niet vorderlijck en is.

.4. Ten vierden, sy hebben dat Sacrament des Olijs verworpen.

.5. Ten vijfsten, sy hebben die moeder Gods ende die heyligen veracht ende versmaet.

.6. Ten sesten, hy heeft gheseyt: Men sal die Ouericheyt niet sweeren.

.7. Ten seuenden, heeft hi eenen nieuwen ongehoorden ghebruyck des Heeren Nachtmaels begonnen, leggende broot ende wijn in een schotel, ende heeft dat selue gegeten [2]).

.8. Ten achtsten is hy wter orden [3]) ghegaen, ende heeft een echte [4]) wijf ghenomen.

.9. Ten negenden heeft hy geseyt, waert dat den Turck inden lande quaem, so en soudemen hem geen wederstant doen. Ende dat [5]) crijgen recht waer, woude hy lieuer tegen de Christenen trecken, dan tegen de Turcken, welcke doch een groot dinck is, onses heyligen geloofs grootste viant tegen ons te trecken.

Daer op heeft Michiel Sat. begeert hem met zijnen broederen ende susteren te onderspreken. Dat wert hem toegelaten. Doen hy hem een cleyne wijle met haer besproken hadde, hief hy aen, ende antwoorde onuerschrickt // also: Op die Articulen, aengaende my ende mijne broeders ende susters, hoort cort bescheyt. *Fol. 9 r°.*

Ten eersten, dat wy souden tegen het Keyserlijcke mandaet gehandelt hebben, dat en staen wy niet toe, want dat selfde inhout,

1) Het en. 2) Deze wijze van avondmaalsviering komt onder de Anabaptisten meer voor. 3) Uit zijne monnikorde. 4) Zoo in alle uitgaven. »Wettig"? Of moest er één woord staan: »echtewijf", echtgenoote? Aldus het duitsche origineel Eheweib. Zie Beck, S. 27. 5) Ende dat; d.i.: En ware het dat.

datmen die Lutersche leere ende veruoeringe niet en sal aenhan-
gen, maer alleen den Euangelio ende twoort Gods, dat hebben wy
gehouden, want tegen dat Euangelium ende woort Gods en weet ick
niet dat wy gehandelt hebben, beroepe my des op die woorden Christi.

Ten anderen, dat in het Sacrament niet en is dat wesentlijcke
Lichaem Christi des Heeren, staen wy toe, want die schrift seyt:
Ephe. 4. a. 8. * Christus is op geuaren ten hemel, sit aen de ‡ rechterhant zijns
Actor. 1. b. 9. hemelschen Vaders, van daer hy † toecomende is te rechten leven-
‡ Collo. 3. a. 8. † Act. 10.e.42. digen ende dooden, daer wt volcht, so hy inden Hemel ende niet
2. Ti. 4. a. 1. in het broot is, mach hy lichamelijck niet gegeten worden.

Ten derden, des doops haluen seggen wy: Den Kinderdoop en is
Abac. 2. a. 4. niet nut totter salicheyt, want daer staet gheschreuen, * dat wy
Rom. 1. b. 17. alleen wten gelooue leuen. Item. † Wie gelooft ende gedoopt
†Mar.16.b.16. ‡1. Pet.3.c.21. wort sal salich zijn. So seyt Petrus: ‡ Welck v nv ooc salich
maect in den doop, die door den seluen bediet is, niet dat afdoen
des onreynicheyts aen den vleysche, maer dat verbont eens goeder
conscientien met God, door die opstandinge Christi.

Ten vierden, Wy en hebben de Olye niet verworpen, want het
Gene. 1. b. 11. is een * creatuere Gods, wat God gemaect heeft is goet ende onuer-
1. Ti. 4. a. 4. werpelijck, maer datse die Paus, Bisschoppen, Monicken ende
Papen hebben willen beter maecken, daer en houden wy niet van,
want die Paus en heeft noyt yet goets gemaeckt: Maer daer die
Jaco. 5. b. 4. Epistel † Jacobi af spreeckt, en is niet des Paus olye. //

Fol. 9 v°. Ten vijfsten, wy en hebben die Moeder Gods ende de heyligen
Luce. 1. d. 38. niet versmaet, maer de moeder Christi is te prijsen bouen alle ‡
Mat. 1. c. 21. wijuen, want haer is de genade geschiet, dat si den † salichmaker
Luce. 2. a. 7. Gala. 4. a. 4. alder werelt gebaert heeft, maer dat si die Middelaer ende Voor-
sprekerinne sy, daer en weet die Schriftuere niet van, want sy moet
1. Tim. 2. a. 5. met ons dat oordeel verwachten. Paulus seyt tot Tim. * Christus
1. Joa. 2. a. 1. Heb. 7. c. 24. is onse Middelaer ende Voorsprake by God. De heyligen aengaende,
seggen wy, dat wy de heylighen zijn, die daer leuen ende geloouen,
Rom. 1. a. 7. dat betuyge ick metten Epistelen Pauli totten ‡ Rom. † Cor. * Eph.
‡1. Cor. 1. a. 2. * Eph. 1. a. 2. ende op ander plaetsen scrijft hy altijt: Den beminden heyligen.
†Apo. 14.b.13. Daerom wy die daer gheloouen, zijn die heyligen, maer † de afghe-
storuene in den gelooue, houden wy voor die Saligen.

Ten sesten houden wy, datmen der Ouericheyt niet sweeren en
Mat. 5. d. 34. sal, want die Heere seyt: † Ghy en sult geenen eedt sweeren, maer
Jaco. 5. c. 12. uwe woorden sullen zijn: Ja, ia, Neen neen.

Ten sevenden, als my God beriep van zijn woort te betuygen,
ende ick Paulum gelesen hadde, daer beneuens den onchristelijcken
periculosen staet (daer in ick geweest ben) bedacht, aensiende der
Monicken ende Papen pracht, houerdije, woecker, ende groote
1. Cor. 7. a. 2. hoerderije, so heb ick my begeuen, ende een wijf na den * beuele

Gods genomen, want Paulus daer van wel propheteert tot Tim. ✝ Het sal inden laetsten dagen geschieden, dat men sal verbieden de echt, ende spijse die God geschapen heeft te nutten met dancsegginge. 1. Ti. 4. a. 3.

Ten achtsten, waert dat den Turc quaem, so en soudemen hem geen wederstant doen, want daer gescreuen staet: * Ghy en sult niet dooden, wy en sullen ons den Turc, ende andere onse veruolghers niet verweren, maer // met strengen ✝ gebeden tegen Godt aenhouden, dat hyse were ende wederstant doe. Maer dat ick geseyt hebbe, waert dat crijgen recht waer, woude ick lieuer teghen die genaemde Christenen trecken, welcke die vrome Christenen veruolgen, vangen, ende dooden, dan tegen die Turcken. Oorsake: De Turck is een recht Turc, ende en weet van dat Christelijcke gelooue niet, ende is een Turck na den vleysche, maer ghy wilt Christenen zijn, ende † beroemet v Christi, maer ghy veruolghet die vrome getuygen Christi, ende zijt Turcken na den Gheest. Exo. 20. c. 13. Mat. 5. c. 21. *Fol. 10 r°.* Mat. 7. a. 7. Eph. 6. c. 18. Coll. 4. a. 1. Tit. 1. b. 16.

Ten besluyte: Ghy Dienaers Gods, ick vermane v te ouerdencken, † waeromme ghy van God ingeset zijt, den bosen te straffen, den vromen te beschudden ende te beschermen. ✝ Nademael wy dan tegen God ende dat Euangelium niet gehandelt en hebben, so sult ghi beuinden dat ick noch mijn broeders ende susters, tegen geen Ouericheyt met woorden noch wercken gehandelt en hebben. Daerom ghy † dienaers Gods, indien dat ghy twoort Godts niet ghehoort noch gelesen en hebt, wilt nae den geleertsten schicken, ende nae die Godtlijcke boecken der Bybelen, van wat sprake die zijn, ende laet de seluige met ons int woort Gods bespreken, ende ist dat ons die seluige metter heyligher Schrift bewijsen, dat wy dwalen ende onrecht daer aen zijn, so willen wy geerne daer van ✝ afstaen ende wederroepen, ooc dat oordeel ende straffe onser beschuldinge geerne lijden. Maer so ons geen dwalinge bewesen en wort, so hope ick tot God, ghy sult v bekeeren ende leeren laten. Sap. 6. a. 4. Rom. 13. a. 4. 1. Pet. 2. b. 13. ✝ Act. 25. b. 8. 28. c. 17. Rom. 13. a. 4. Acto. 25. b. 13.

Op die redene lachten die Richters, stieten de hoofden te samen, de Stadtschrijuer van Ensiszheym sprac: Ja du eerloose vertwijuelde booswicht ende Monick, soumen // met v disputeren, Ja die Diefhencker sal met v disputeren, gelooft my dat. Michiel seyt: * Wat God wil dat sal geschieden. De Stadtscrijuer sprack: Het waer goet dat ghy niet ghebooren en waert. Michiel antwoorde: Godt weet wat goet is. Die Stadtschrijuer. Ghy aertschketter, ghy hebt die vrome lieden verleyt, waert dat sy nv noch van haer dwalinghe aflieten, ende haer in ghenade begauen. Michiel. Genade is alleen by God. Daer sprac ooc een wt de geuangenen: Men sal van de Waerheydt niet afwijcken. Die Stadtscrijuer. Du vertwijfelde booswicht ende aertsketter, ick segge v dat, waert dat hier gheen *Fol. 10 v°.* Esa. 46. a. 9. Mat. 6. a. 10.

diefhencker en waer, ick woude v seluer hanghen, ende meynen
Joan. 16. a. 2. † God eenen dienst daer aen te doen. Michiel. + God sal wel
+1. Co. 4. a. 4. rechten. Daer op heeft de Stadtscrijuer sommige woorden met hem int Latijn gesproocken [1]), niet wetende wat. Michiel Satler antwoorde hem daer op: Indica. Also vermaende de Stadtscrijuer den Richters, ende sprac: Hy en hout van desen geswets desen dach niet op, daerom ghy Heer Rechter wilt inden ordeel voortuaren, dat wil ick also te recht geset hebben [2]). De Rechter vraechde
Rom. 13. a. 4. Michiel Satler, of hijt ooc te recht sette. Hy sprac: Ghy † dienaers
Joan. 1. a. 7. 18. e. 37. Gods, ic en ben niet gesonden dat woort Gods te berechten, wy zijn gesonden daer van te betuygen, daerom en sullen wy in geen recht bewilligen, want wy daer van geen beuel en hebben van God, maer so wy des rechts niet ontslagen mogen worden, so zijn wy
2.Mac. 6.b.19. bereyt om † twoort Gods te lijden, wat ons te lijden opgeleyt wort ende worden mach, alles op den gelooue in Christo Jesu onsen
Job. 27. a. 2. salichmaker, diewijl [3]) wy eenen † adem in ons hebben, ten si dat
Fol. 11 r°. wy met ter Schrift daer van gewesen worden. De // Stadtscryuer seyt: die diefhencker salt v wel bewijsen, die sal met v disputeren,
Acto. 25.b.11. ghy aertschketter. Michiel: + Ick appelleer op de schrift. Daer na zijn die Rechters opgestaen, ende in een ander stoue [4]) gegaen, ende hebben daer wel anderhalf vre gheweest, ende hebben by hen dat oordeel besloten.

Die wijl hebben sommighe inder stoue met Michiel Satler gants onbermhertichlijck gehandelt, hem versmaet, onder welcken een sprac: Wat hebt ghy v ende anderen voorsien, dat ghy haer also verleyt hebt? Oock hier met een sweert wtgetoghen, dat op die tafel lach, seggende: Siet ghy? daer mede salmen met v disputeren.
Mt. 27. b. 14. Maer Michiel en * antwoorde op gheen woorden zijns persoons aengaende, maer heeftet al willichlijc verdragen. Een wt den ge-
Mat. 7. a. 6. uangenen sprac: * Men sal de peerlen niet voor de vercken werpen. Als Michiel oock geuraecht worde, waerom dat hy niet een Heer int Clooster ghebleuen en was, soo antwoorde hy: Na den vleesche was ick een Heere, maer het is beter aldus. Hy en heeft oock niet meer woorden gebruyct, dan alsser aengeteeckent zijn, ende die selue onuerschrickt.

Doen nv de Rechters weder in die stooue quamen, heeftmen

---

1) Zoo alle uitgaven; ook de *Broederlicke Vereeninge*. Waarschijnlijk is in de vertaling »ick" uitgevallen. Het origineel, te Wolfenbuttel aanwezig, heb ik niet tot mijn dienst.

2) Ik verlang, dat er recht worde gedaan; eisch eene uitspraak.

3) »Diewijl enzv." (n°. 1, 1562 heeft »dewijl" en iets later »scrift") behoort natuurlijk bij dat »bereyt om te lijden", 'twelk voorafgaat. 't Beteekent: terwijl, zoolang.

4) Stove, Stube, vertrek.

dat ordeel gelesen, also luydende: Tusschen stadthouder. Keys. Ma. ende Michiel Sat. is voor recht bekent geworden, datmen Michiel Satler den dief hencker inde handen sal geuen, die sal hem voeren op de plaetse, ende hem de tonge afsnijden: daer na op eenen wagen smijten, ende aldaer twee mael met gloeyende tangen zijn lijf schueren, daer na alsmen hem voor de poorte brengt, na der seluer maten vijf grepen geuen.

Dit is also geschiet, daer na als een Ketter tot puluer verbrant, zijn mede broeders // doort sweert gerecht, de susters verdrenct, *Fol. 11 v°.* mer zijn wijf, na veel biddens, vermanens ende dreygens in grooter volstandicheit, is na sommighe dagen oock verdrenct.

Gheschiet den xxj. dach in den
Meye. Anno.
1 5 2 7.

¶ Ghetranslateert wt den Hooch-
duytsche in Neder-
duytsch.

¶ Een Liedeken, gemaect

wt de Belijdinge van Michiel Satler, Na
de wijse: In Oostlandt willen wy
varen, Ofte: O Rat van
auontueren.

ALsmen schreue vijftienhondert
Ende seuenentwintich Jaer
Doen wert Satler afghesondert
Van de boose Wereltsche schaer
Te Rottenborch in Duytslande
Aldaer aen des Neckeren oort
Lieten sy hem aendoen schande
Ende smaet menigerhande
Maer hy bleef vast staen op Gods woort.

Gheleyt zijnde ter vierscharen
Sprack hy vrijlijck de Heeren aen
Seggende: Ghy * Gods Dienaren Sap. 6. a. 4. Rom. 13. a. 4. 1. Pet. 2. b.13.
Touerdencken ick v vermaen
Waeromme dat ghy (Gods Boden)
Van God den Heer zijt ingheset
Als den boosen wt te roden
En den vromen voor den snoden
Die te beschermen, daer op let.

Den Raet. Ghy doet met uwe Consoorten
Al teghen des Keysers Placcaet
Satler. Wy staent niet toe na behoorten
Na dien in dat seluige staet //
Fol. 12 r°. Men sal Lutersche Leer schouwen
Aenhangen Godes woort alleyn
En dEuangelium betrouwen
Dat hebben wy al gehouwen
En niet anders mijns weten pleyn [1]).
Acto. 25. b. 8. 28. c. 17. † So wy dan met onse leuen
Tegen dEuangelium fijn
Nochte God hebben bedreuen,
Sult ghy wel beuindende zijn
Dat wy Broederen by namen
En Susteren, dOuerheyt niet
Tegen zijn, na den betamen
Noch met woort en werck tsamen
Iewers hebben gehandelt yet.
Daeromme ghy Gods Ghesonden
Hebt ghy Gods woort gelesen niet
Noch tselue hooren vermonden [2])
Na den Gheleersten dan wtsiet
En na die Bybelsche Boecken
Van wat sprake dat oock zijn sel
Laet die selue ondersoecken
In Godts woort aen allen hoecken
En met ons bespreecken wel.
Ist dat sy daer wt betuygen
Als dat wy onrecht hebben vuer
Acto. 25.b.13. † Gheerne willen wy ons buygen
En wederroepen ons erruer
Straf der beschulding oock dragen
Maer so ons gheen dwalinge sal
Bewesen zijn int aenclagen
Ick hoep, boet sal v behaghen
En sult v laten leeren al.
Den Raet bespotte zijn reden
En staecken de Hoofden te saem
Doen sprack de Schrijuer der steden
Gheheeten Ensiszheym met naem
Ja du eerlooser Booswichten

1) Rondweg. 2) Uitspreken, verklaren.

En vertwijuelde Moninck ghy
Soudmen wat met v wtrichten //
Ja de Hencker sonder swichten *Fol. 12 v°.*
Disputeren met v sal hy.
  Michiel heeft ten seluen tijden
Ghesproocken wel: * wy zijn bereyt 2. Mac.6.b.19.
Om des Heeren woort te lijden Acto. 21. c.13.
Wat ons mach worden opgeleyt
Al op den geloof gepresen
In Christo onsen Heylant soet
So lang daer adem sal wesen
Ten sy saeck, men ons van desen
Met de schriftuer afwijsing doet.
  Des doots oordeel is gegeuen
Dus trat de Hencker gering [1]) aen
Om Satler te doen vant leuen
Eerst sneet hy hem af de tonge saen [2])
Daer na met gloeyender tangen
Heeft zijn lijf geschuert seuenmael
Voort ginct vier aen met verstrangen [3])
Dat hy tot asch is vergangen
Die een goet voorbeelt was speciael.
  De Broederen zijn litmaten
Die werden gestraft metten sweert
En in den water gelaten
Sijn gedrenct de susteren weert
Sijn Huysurou daer na aengingen
Met bidden ende dreygement
† Maer men mochtse niet afbringen 2. Mac. 7.*.
Vant geloof door eenich dingen
Dus wert sy ooc gedrenct int ent.
  Broeders susters † wilt niet vreesen Esai. 51. b. 7.
Voor sweert, water, galch ofte vier 4. Es. 15. a. 3.
Want God laet zijn volc geen wesen [4]) Mat. 10. d. 28. *Joan.14.b.18.
Wanneer daer cruys coemt of dangier
Aldus † wapent v te degen †Eph. 6. b. 11.
Met des Heeren ws Godes woort
‡ Staet den viant vroomlijck tegen 1. Pet. 5. b. 9.
Hy sal wel werden verslegen Jaco. 4. a. 7.
Als ghy sonder omsien vaert voort. //

---

1) Vlug, snel. 2) Dadelijk, spoedig. 3) Gestrengheid.
4) Weezen, verlatenen.

Fol. 13 r°.

⁋ Hier be-
gint het Testament dat

Anneken Esaias haren Sone bestelt heeft, den 24.[1]) dach Januarij, Anno. 1539. Des morghens te neghen vren over gheleuert, als sy haer bereyde te steruen, voor den name ende dat ghetuychenisse Jesu, ende nam daer mede oorlof aen haren [2]) Sone tot Rotterdam [3]).

⁋ Esaia ontfangt v Testament.

Prou. 1. a. 8. HOort mijn Sone die onderwijsinge ws moeders, opent v ooren
4. a. 1. om te hooren die reden mijns monts. Siet, ic gae huyden den
Mat. 20. c. 22. wech der Propheten, Apostelen ende Martelaren, * ende drincke
den kelc, die sy alle gedroncken hebben. Ick gae den wech, segge
Joan. 1. a. 1. ic, die Christus Jesus dat † eewige Woort des Vaders, vol genaden

---

1) In alle uitgaven. Elders: 14 Januari. 2) In n°. 1, 1562: hueren.

3) Dit testament is hier gedrukt naar een boekje, dat, in het Oostersch, reeds in het jaar van Anneken's dood van de pers was gekomen en waarvan nog één exemplaar in de Stadsbibliotheek te Hamburg voorhanden is: zie Wieder, bl. 126. De *Bibliographie* kent alleen het exemplaar, in de Doopsgezinde bibliotheek aanwezig, van eene uitgaaf, die later maar toch nog vóór 1560 is gedrukt. Zij houdt I, p. 14, Dirk van Borne te Deventer voor den drukker daarvan. Drukte hij ook de eerste uitgaaf? Is daaruit de oostersche, saksische taal (unde, möder) te verklaren?

Over Anneken en de talrijke uitgaven van haar *Testament*, die in de 16de en 17de eeuw het licht zagen en onder de Doopsgezinden zeer geliefde lektuur waren, zie de *Bibliographie*, I, p. 179—190; ook p. 13 vvg.; II, p. 267. Er bestaat van haar nog een brief »aen D. J." uit het jaar 1538. De uitgever van de tweede uitgaaf van Van Braght bezat een afschrift daarvan, met de hand van Anneken's eigen zoon Esaias de Lind, burgemeester van Rotterdam en vriend van Oldenbarnevelt, geschreven. Hij had dit van De Lind's kleinzoon ontvangen en drukte het II, bl. 144 af. Reeds de hoogdravende bewoordingen waarin in dat schrijven »D. J." wordt aangesproken, maken behalve nog enkele andere uitdrukkingen, die er in

ende waerheyts, * die Herder der schapen, hy dat Leuen wesende [1]), *Joa. 19. b. 14.
door hem seluen en niet door eenen anderen gewandelt heeft, ende heeft desen kelck moeten drincken. Ghelijck hij sprak: † Ick moet Luc. 12. f. 50.
eenen kelck drincken, ende met eenen doopsel gedoopt worden, hoe banghe is my, tot dat die vre volbracht is. Door ghegaen wesende, roept hy zijne schapen, † ende zijn schapen hooren zijn Joa. 10. c. 27.
stemme, ende volgen hem nae, waer dat hy heen gaet, want dit is den wech tot die rechte † Fonteyne. Joa. 4. b. 14.

Desen wech zijn door gheghaen de † Coninckliјke Priesteren, † 1. Pet. 2. a. 9.
comende vanden // opganck der Sonnen, soo in Apocalypsis staet, *Fol. 13 v°.*
ende zijn ingheghaen in die tijden der eewicheden, ende hebben desen † kelck moeten drincken. Mat. 20. c. 22.

Desen wech hebben getreden de dooden, die daer † liggen onder Apoc. 6. a. 9.
den Altaer, die daer roepen, seggende: Heere almachtige God, wanneer wildy wreken dat bloet dat daer wtgestort is? Ende haer zijn blinckende rocken gegeuen, ende haer is gheantwoort: Beydet een weynich, tot dat het getal uwer broederen veruult is, die noch gedoot sullen worden om dat getuygenisse Jesu, Dese hebben oock den kelck gedroncken, ende zijn opgegaen om te houden den eewigen heyligen * Sabbath des Heeren. Heb. 4. a. 9.

Dit is den wech, dien gewandelt hebben die † vierentwintich Apo. 4. a. 4.
Ouders, die daer staen voor den stoel Gods, ende werpen haer

---

voorkomen, het waarschijnlijk, dat deze niemand anders is dan David Joris. Ook de »geteekenden met het teeken Thau, die niet met vrouwen besmet zijn geweest (verstaet dat)" in het *Testament* pleiten voor dit gevoelen. Zekerheid dienaangaande geeft de zoo even vermelde, te Hamburg berustende, eerste uitgaaf. Deze bevat namelijk aan het slot het lied: »Ick hoer die Basuene blasen," dat in het *Geestelyck Liedtboecxken* van David Joris (voorhanden in de Koninklijke bibliotheek) en wel als lied van Anneken N. voorkomt. Nu schijnt daarbij de vermaning van het *Testament* om zich den Heer niet te schamen voor de menschen en liever het leven te verlaten dan van de waarheid te wijken wel vreemd. Dit is niet bepaald david-joristisch. Immers juist ten opzichte van den christenplicht om zich aan den marteldood bloot te stellen gingen de Davidjoristen en de Doopsgezinde broederschap uiteen. Maar men vergete niet, dat tot omstreeks 1550 toe de grenzen tusschen beide kringen niet scherp afgebakend waren. De verzamelaars, die in hun *Offer des Heeren* aan Anneken de plaats gaven, die zij zoo lang onder de Doopsgezinden heeft behouden, hebben ongetwijfeld nog personen gekend, met haar verwant of die hare vrienden waren geweest. Haar dood toch was eerst twintig jaren geleden en de samenhang tusschen de geloovigen zeer sterk. Zij hebben dus ook wel geweten, dat zij haar moesten rekenen tot die zielen, die tegelijk zoowel tot den eenen als tot den anderen kring behoorden.

1) Lees: »wesende door hem selven, en niet enzv." Dat is dan het denkbeeld van Joh. 5:26, 14:6; achter »en niet door een anderen" moet men dan »wech" er bij denken; dit laatste »door" is eene schrijffout. — Of wel: de komma, die nu achter »wesende" staat, behoort achter »n. d. e. anderen". Christus, zoo wordt dan bedoeld, dankt het aan zich zelven en niet aan een ander, dat hij het leven is.

croonen ende herpen voor den Stoel des Lams op haer aensichten
vallende, seggende: Heere, v alleen si prijs, heerlicheit, cracht ende
stercheyt, die wreecken sult dat bloet uwer knechten ende dienaren,
Apo. 4. a. 8. ende sult de victorie door v seluen behouden. † Groot sy uwen
name, ghy die daer waert, zijt, ende comen sult almachtich.

Desen wech hebben oock ghewandelt die gheteyckenden des Hee-
Ezech. 9. a. 6. ren, die dat ┼ teycken Thau [1]) in haer voorhooft ontfanghen hebben,
die daer vercoren zijn, wt alle gheslachten der menschen, die niet
Apo. 14. a. 4. met ┼ vrouwen besmet zijn gheweest (verstaet dat) ende volghen
dat Lammeken nae waer het henen gaet.

Mat. 20. c. 22. Siet, alle dese hebben den ┼ kelck der bitterheyt moeten drinc-
ken, Ende alle die daer noch ontbreken aent ghetal ende veruul-
Apo. 21. a. 2. linge Sions, die Bruyt des Lams, * welck is // dat nieuwe Hieru-
Fol. 14 r°. salem, die daer van bouen wt den Hemel daelt, een woonstadt
ende throon Gods, in welcken de heerlijcheyt des grooten Conincs
ghesien sal worden, op die tijt alsmen houden ende vieren sal dat
Zac. 14. b. 16. * hoochtijdelijcke Louerfeest [2]), in die dagen der † eewiger rusten
† Heb. 4. a. 9. ende blijschap.

Hebr. 12. a. 6. ┼ Siet, dese alle en hebben daer niet toe mogen komen, sy en
1. Pet. 4. c. 17. hebben eerst dat oordeel ende straffinghe in haer vleysch gedragen.
Joa. 14. a. 6. Want Christus Jesus die eewige * Waerheyt heeft de eerste ge-
Apo. 13. b. 8. weest, als geschreuen staet: Dat * Lam dat van aenbegin ghedoot
is gheweest. So coemt Paulus ende seyt: Also heeftet den Vader
Rom. 8. c. 29. belieft, dat alle die hy van † eewicheyt voorsien heeft, die heeft
hy gheroepen, vercoren ende gherechtueerdicht, ende heeftse ghe-
lijckformich ghestelt den Beelde zijns Soons.

Mat. 10. c. 24. Oock spreekt onsen Salichmaecker ghebenedijt: * Die knecht en
is niet beter dan zijn Heer, maer het is hem ghenoech dat hij zijnen
Heer, ende Meester ghelijck sy. Oock betuycht Petrus, segghende:
1. Pet. 4. b. 17. * Het is tijt dattet Oordeel beghint, aen den Huyse Godts, Ist dattet
dan aen ons beghint, wat eynde willet dan nemen met den genen
die aent Euangelium Gods niet gelooft en hebben: Want het hout

---

1) In de nieuwere bijbelvertalingen evenals in die, welke in onze taal in de 16de eeuw in gebruik waren en die ik raadpleegde, is op de aangehaalde plaats, Ezech. 9:4, 6, alleen sprake van »een teeken", dat sommigen zal wáarmerken als degenen, die bij het oordeel verschoond zullen blijven. Maar in de Vulgata is het hebreeuwsche woord voor »teeken", 'twelk als »Thau" luidt, vers 4 weêrgegeven door »signa thau"; vers 6 door »thau" alleen. Daaronder nu is reeds door meer dan één kerkvader het kruis verstaan; dát hielden zij voor het waarmerk, door den profeet bedoeld; misschien omdat de hebreeuwsche thau oudtijds ook als een liggend kruis werd geschreven en het grieksche letterteeken »tau" den vorm van een kruis vertoont. De Davidjoristen hielden veel van dergelijke geheimzinnigheden. In het *Wonderboeck* heb ik echter het teeken Thau niet gevonden.

1) Loofhuttenfeest.

nauwe dat die rechtueerdige salich sal worden waer wil dan die sondaer ende godloose verschijnen? Noch staet Pro. 11. Ist dattet den oprechten hier op aerden vergolden wort, waer sal dan de Sondaer ende Godloose openbaren. Pro. 11. d. 38.

Siet mijn soon, hier hoordy datter niemant totten Leuen en comt dan door desen wech. Daerom gaet in door de * enge poort, ende neemt v des Heeren † castijdinghe aen // ende onderwijsinge, ende † buyget uwe schouderen onder zijn * Jock, ende draget lieflijck van uwer ioncheyt aen, met grooter eeren ende blijschap danckende: † Want hy geenen Soon aen en neemt, ofte ontfangt, dien hy niet en castijt. Voort seyt Paulus: † Ist dat ghy die castijdinghe verlaet, welcke sy alle deelachtich geworden zijn, so sydy bastaerden, ende gheen kinderen, ende sult wtghesloten worden wt dat erfdeel der kinderen Gods. Mat. 7. b. 13. † Pro. 3. a. 11. *Fol. 14 v°.* Eccl. 6. c. 26. † Mt. 11. d. 29. Heb. 12. a. 6. Heb. 12. a. 8.

So ghy dan lust ende begeerten hebt om te gaen in die deelen der heyliger werelt, ende in die erffenisse der heylighen, so † omgordt v lendenen, ende treedt haer na, † Ondersoect de Schriftuere, ende si sal u wijsen haer gangen. Die Engel totten Propheet sprekende, heeft hem geseyt: † Daer is een Stadt vol alder goeden, ende den inganck van desen is maer eens menschen voetstap breet, aen die een zijde staet een vyer, ende aen die ander zijde een groot water, hoe condt ghy de Stadt tot een erfdeel ontfanghen, ghy moest eerst dat nauwe door treden. Siet mijn soone, desen wech en heeft geen wijcken, daer en zijn gheen omme ofte cromme weechskens: welcke ter † rechter ofte ter slincker zijden valt, is die doot haer erffenisse. Siet, dit is den wech die van soo * weynich menschen geuonden wort, ende noch van vele min ghewandelt, want daer zijn sommighe die wel mercken dat dit den wech totten leuen is, maer hy is haer te scherp, het doet haren vleysch te wee. Luc. 12. d. 35. Eph. 6. b. 14. † Joa. 5. d. 39. 4. Es. 7. a. 7. Josue. 1. a. 7. Mat. 7. b. 13.

Hierom mijn kindt, en acht op die veelheyt der grooter menichte niet, noch en tredet op hare weghen niet. † Weert uwen voet af van haren paden, want sy gaen ter Hellen, als schapen ter doot. Gelijck Esaias // verhaelt, segghende: † Die Helle heeft haer kaecken wijdt op ghesperret, op dat daer in ghae, beyde, de Prince ende dat ghemeyne volck. † Het is een onuerstandich volck, daeromme en sal hy haer niet genadich zijn diese gheschapen heeft. Maer waer ghy hoort, dat een arm, slecht, verstooten † hoopken is, dat van de Wereldt veracht ende verworpen is, daer schickt v by. Ende daer ghy vant Cruyce hoort, daer is Christus, en wijckt daer niet van, vliet die schaduwe deser werelt, wert Godt toegheuoecht, laet die alleen uwe vreese zijn, bewaert zijn gheboden, onthout alle zijne woorden, dat ghy daer nae doet, † Schrijftse op de Tafelen Prou. 1. b. 15. 5. a. 8. *Fol. 15 r°.* Esa. 5. b. 14. Esa. 27. c. 11. Luc. 12. d. 32. 4. Esd. 2. e. 36. Prou. 3. a. 5.

7. a. 3. uwer herten, † Bintse voor v voorhooft, * Spreect van zijn gesette [1])
†Deu. 6. a. 8. dach ende nacht, so sult ghy wesen een lieffelijcken † Boom, ende
* Psal. 1. a. 2. †Psa. 92.b.13. een spruyt in den Hof des Heeren, een beminde plante opwassende
in Sion: noemt des Heeren vreese v Vader te wesen, soo sal die
Joan. 13.b.17. Wijsheyt die moeder ws verstants zijn. † Als ghy dit weet, mijn
Soone, salich sydy, ist dat ghijt doet. Houdt dat v de Heere gebiet,
Mat. 5. b. 16. ende heyliget v lichaem tot zijnen dienst, † op dat zijnen naem
in v geheylicht, ghepresen, heerlijck ende groot gemaect mach
Mat. 10. d. 32. worden. † En schaemt hem niet te belijden voor de menschen,
Eccl. 4. d. 32. Vreest de menschen niet, verlaet † v leuen lieuer, eer ghy vander
†2. Cor.5. a. 1. Waerheyt wijcket, † Ist dat ghy v lichaem dat vander aerden ghe-
maect is, verliest, de Heere v Godt heeft v een beter bereydt inden
Hemel.

Eccl. 4. d. 35. Hieromme mijn kindt, * strijdet voor de gherechticheyt totter
†Eph. 6. b. 13. doot toe, † wapent v met de wapeninge Gods. † Zijt een vroom
†Joan. 1.e.47. Israelijt, vertreedt alle ongherechticheydt, de werelt ende wat daer
1.Joan.2.b.15. *Fol. 15 v°.* in is, ende bemint // alleen dat † bouen is, ghedenct dat ghy van
Collo. 3. a. 1. deser * Werelt niet en zijt, soo v Heere ende Meester oock niet
*Joa. 15.b.18. en is gheweest, * Sijt een ghetrou Discipel Christi: † Anders en is
Collo. 1. a. 7. †Joa. 6. d.31. niemant bequaem om te bidden, dan die zijn Discipel gheworden
Luc. 18. c. 28. is, eer niet. Die ghene die daer seyden: * Wij hebbent al achter
Luce. 11. a. 1. ghelaten, die spreecken oock: † Leert ons bidden, Die warent daer
†Joan. 17.b.9. die † Heere voor badt, ende niet voor de Werelt, Want als die
Werelt bidt, soo roepen sy haren Vader den Duyuel aen, ende
begheeren dat zijnen wille geschiede, alst ooc doet. Daeromme mijn
Rom. 12. a. 2. soone † en wort haer niet ghelijck, maer * schouwet ende vliet
*2. Pe. 1. a. 4. van haer, ende † hebt gheen deel noch ghemeynschap met haer,
†1. Tim. 5. c. 2.Joan.1.a.11. Acht al niet wat voor ooghen is, * Soeckt alleen wat bouen is.
*Collo. 3. a. 1. Och mijn kint, zijt mijnder vermaninghe ghedachtich, ende en
2. Pet. 3. b. 18. verlaet die selue niet. † De Heere doe v opwassen in zijnder vreese,
Leui. 20. a. 7. veruullende met zijnen Geest v verstant. † Heylighet v den Heere,
mijn Soon, Heylighet alle uwe wandelinghe met die vreese ws
1.Cor.10.d.31. Godts. † Al wat ghy doet, laet zijnen Naem daer in ghepresen
worden. Eert den Heere in die wercken uwer handen. Laet dat
Mat. 5. b. 16. † licht des Euangeliums door v lichten. * Hebt uwen Naesten
*Mt. 5. e. 43. lief, Deylt met wtgestorter vuyriger herten den † hongherighen
†Esa. 58. a. 7. *Mt. 25. c. 35. v broodt, * Cleedet den naecten, ende en beydet niet, datter yet
Mat. 26. a. 10. tweeuout by v sy, want daer altijt zijn † diet ghebreck hebben.
Gen. 3. b. 18. Al wat v die Heere verleent van dat * sweet ws aensichts, bouen
†Psa. 11 2.a.9. v nootdruft, dat † deylt dien ghy weet die den Heere vreesen,
En laet niet by v blijuen tot den morghen, so sal de Heere die

1) Wetten.

wercken uwer * handen gebenedijen, ende zijne segheninge // v tot een erffenisse geuen. Och mijn Sone, laet v * leuen den Euangelio ghelijck zijn, Ende die + God des vredes heylige v aen siel ende lijf tot zijnen prijse, Amen. Psa. 5. b. 13. *Fol. 16 r°.* Phil. 1. d. 27. +1. Tes. 5. c. 23.

Œ Och heylighe Vader, heyliget den soon uwer Dienstmaget in uwer waerheyt, ende bewaert hem vanden quaden, om ws naems wille Heere.

(·⁾··)

Œ Een Liedeken van Anneken van Rotterdam, Na de wijse: Vanden 48. Psalm. Ofte, Geen meerder vruecht ter werelt en is [1]).

EEn groote vruecht ist int gemeyn
* Dat douders hare kinder cleyn — Pro. 22. a. 6.
In Gods vreese opuoeden — Eccl. 7. c. 25.
Met onderwijsing in den Heer — Eph. 6. a. 4.
Neerstich voorhoudende Gods leer
† Sparen daer toe geen roeden. — Pro. 13. c. 24.
Hoort hoe Anneken oorlof nam
Aen haren soon te Rotterdam
Als haer de doot aenstonde:
Esaia ontfangt v testament
+ Wilt hooren na de reden ient [2]) — Prou. 1. a. 8.
Die gaen wt mijnen monde. — 4. a. 1.
Siet der Propheten wech ick gae
Apostlen Martelaren nae
* Drinck mee den Kelck ter stede — Mat. 20. c. 22.

---

1) Dit lied is in den *Ausbundt* opgenomen als n°. 18: »Ein grosse Freud ist in gemein. Geht im Ton: Kompt her zu mir, spricht Gottes Sohn." De (druk ?)fout in het 22ste couplet »und dem ein und dreijszigsten gar" zal wel de aanleiding zijn geweest tot de vergissing van Ottius, *Annales*, p. 53.
2) Schoon, lief, bekoorlijk.

Dien sy gedroncken hebben voor
Luc. 24. c. 25. † Christus self trat desen wech door
Dranck oock den Kelck mede.
Desen wech zijn door gepasseert
1. Pet. 2. a. 9. † Die Coninclijcke Priesters weert //
Fol. 16 v°. Die vanden Oosten quamen
En zijn de tijt der eewicheyt
Ingegaen door den wech bereyt
Droncken den kelck altsamen.
Sy gingen oock door desen pat
Apoc. 6. a. 9. † Die dooden die daer leggen plat
Onder dAltaers behoede
Die roepen en seggen: O Heer
Du warachtighe Godt, wanneer
Wreect ghy ws Dienaers bloede.
Hier door gaende met vroom gemoet
Apo. 4. a. 4. † De vierentwintich Ouders goet
Staen voor den Stoel des Heeren
Sy werpen af haer Croonen fraey
Voort Lam, en hare Herpen draey [1])
Vallen neer Godt ter eeren.
Door dien wech gingen si gemeyn
Ezec. 9. a. 6. † Al diet teycken Thau [2]) hadden pleyn
Apo. 7. a. 3. In haer voorhooft ontfangen
Vercoren zijnde wt alle saet
Apo. 14. a. 4. Der menschen, * en so waer tLam gaet
Volgen sy zijne gangen.
Siet dese moesten in dit dal
Mat. 20. c. 22. † Drincken den bitteren Kelck al
En so watter noch faelde
Aent getal Syons des Lams Bruyt
Apoc. 21. a. 2. † Dat wort Jerusalem beduyt
Die van den Hemel daelde.
Luc. 12. d. 32. Waer dat ghy van een * hoopken hoort
Arm ende slecht, gestoten voort
Joan. 15. b. 19. † Van die werelt verschouen
17. b. 14. Daer wilt v altijt voegen by
En waer ghy hoort dat Cruyce sy
Daer is Christus van bouen.
Mat. 10. d. 28. † Vreest geen menschen, v leuen strijct [3])

1) Haastig, snel. 2) Zie de aanteekening op bl. 72 boven.
3) Legt uw leven af.

Eer dat ghy vander waerheyt wijct.
V lijf gemaect van eerde
† Al ist dat ghy verlieset dat Mat. 10. e. 39.
V heeft bereyt een beter vat //
God des Hemels van weerde. *Fol. 17 r°.*
† Heylicht v den Heere mijn soon Leui. 20. a. 7.
En heylicht uwe wandel schoon
Met den Heere te vresen
† Eert uwen Godt aen allen cant 1. Co. 10. d. 31.
In al de wercken uwer hant
Sijn Naem laet zijn gepresen.
* Deylt me [1]) v broot die honger heeft Esa. 58. a. 7.
Met wtgestorter herten geeft Tobi. 1. c. 17.
Cleet naecten sonder toeuen
Tot eeniger tijt vertrect niet
Datter tweeuout by v sy yet
† Altijt zijn diet behoeuen. Mat. 26. b. 10.
Al dat v die Heere toeleet
Bouen nootdruft † vant aensichts sweet Gen. 3. b. 18.
Laet Gods volc daer af leuen
En verbeyt niet tot morgen toe
† V werc sal God vermeeren soe Psa. 5. b. 13.
Den segen sal hy v geuen. 115. b. 13.
Alsmen duysent vijfhondert iaer
Negenendertich schreef daer naer
Liet Anneken haer Leuen
Sy is geweest een schoon voorbeelt
Dat welc aen veel Christenen feelt
Die haer tot God begeuen.

FINIS.

1) Meê, mede.

¶ Hier na volgen sommi-

ghe Testamenten ende Brieuen, de welcke
Jan Claesz wt der geuanckenisse ge-
schreuen heeft, aen zijn Huys-
urouwe ende kinderen, ende
aen zijnen ghe-
slachte [1]). //

Fol. 17 v°.

¶ Sommi-
ge Testamenten geschre-

uen door Jan Claesz (inde geuanckenis lig-
gende binnen Amstelredam) aen zijn
Huysurouwe, kinderen, ende
ander vrienden, nae den
vleesche. Anno.
1 5 4 4.

[*n°. 1.*]

¶ Dit is het Testament

aen zijn Huysurou.

VRiendelijcke groete in den Heere aen mijn lieue Huysurou, die ick nv niet langher nae den vleysche, maer na der sielen be-

---

1) Het vonnis over Jan Claesz. is uit het amsterdamsche Justitieboek, fol. 124, afgedrukt in de *Kronijk van het Historisch Genootschap*, XII, 107. Daaruit blijkt, hoe »cooman J. C. hem heeft vervordert anderen simpelen menschen te leeren ende te induceren totter voorsz. secte, ende ... bekent VIc boucken by Menno Symons gemaeckt, te hebben doen drucken binnen Antwerpen"; 200 waren in Holland verkocht, de rest was naar Friesland gezonden. Hij werd 19 Januari 1544 veroordeeld tot den dood met het zwaard, hij en zijn 87jarige (!) geloofsgenoot Lucas Lamberts, van Beveren geboren. Voorts werden »haere goeden geconfisqueert, uytgeseyt van den voorsz. Jan Claesz., poorter deser Stede, die mijn Heeren verclaeren geconfisqueert ter somme van" — niet meer dan — »hondert

minne. Hoort mijn vermaninge: Ghy weet, dat wy aldus langhe, alst ons nae den vleysche wel ghinck met Israel, dat wy doen niet en wisten wat wy waren, maer nv ons die goede Vader † aentast, nv voelen wy wat wy zijn: te cranck, swack, ellendich [1]), Job. 1.*2*.
arm ende naect. Hierom mijn lieue Huysurou, neemt voor een † Exempel Jesum Christum, wat wech dat hy ons voor gegaen Jaco. 5. b. 10.
heeft, Ende * dat wy door veel drucx moeten ingaen in dat rijck 1. Pet. 2. c. 21.
der hemelen. Vergetet mijn vleysch met alle v sinlijckheyt. Bidt *2. Ti. 3. b. 12. Act. 14. d. 22.
den Heere om † gelooue, op dat ghy * verwinnen muecht. Ende Luce. 17. a. 5.
ic wil my so goetwillich den Heere ouergheuen, als hy mijn herte *1. Joa. 5. a. 4.
troostet met zijn ghenade. Ghy hebt noch tijt ter beteringe, maer ic ben gebonden aen zijn genade, daer ic op betrouwe [2]). Hieromme en denct niet op // het gene dat voorby is, maer dringet met een *Fol. 18 r⁰.*
vast betrouwen aen den Heer, hy sal v in allen helpen totten goede [3]), gheeft v daer toe ouer ende * voecht v altijt bijden ghenen, Eccl. 9. c. 27.
die den Heere vresen, want dat sal v best wesen. Want † wel hem Psal. 1. a. 1.
die niet en wandelt inden raet der godloosen, noch en tredet op den wech der Sondaren, noch en sittet daer die spotters sitten, maer heeft zijnen lust in de Wet des Heeren, ende spreect daer van dach ende nacht. Mijn beminde huysurouwe, bi den Godure-senden spreectmen daer van, ende daer door wijct men vant quaet: Want door des * Heeren vreese schoutmen dat quaet, ende door Eccl. 1. d. 27.
die liefde volbrengtmen alle goet. Wort doch wacker, want het Prou. 16. a. 6.
heeft met v ende met my slappelijck toegegaen. Laet v des Hee-ren woort tot alle goet verporren. * Bidt hem om zijnen heyligen Luce. 11. b. 13.
Geest, die can v troosten, † want dat lijden van deser tijt en is † Ro. 8. b. 18.
niet by de glory ende heerlijcheyt die aen ons geopenbaert sal worden. † Want dat is de proef, die aen onse Ghelooue beuonden 1. Pet. 1. a. 7.
moet worden, veel costelijcker dan dat verganckelijcke Gout dat doort vyer geproeft wort. Mijn lieue huysurouwe, hadden wy also dat Rijcke Gods moegen ingaen, soo wy begonnen, ende dus lange gedaen hebben, soo en hadde die wech niet nauwe geweest. Maer door † lijden ende benautheyt moste onsen Salichmaker in Luc. 24. c. 25.
zijn eygen heerlicheyt comen, hoe willen wy daer door met ruymte comen? Want die † wech (als de Heere seyt) is nauwe, die totten Mat. 7. b. 13.

---

guldens nae vermogen den privilegiën deser Stede." Zie verder over dezen leeraar en boekverkooper, te Alkmaar geboren, amsterdamsch poorter, de *Bibliographie des Martyrologes*, II, p. 673; Scheffer in de *Doopsgezinde Bijdragen*, 1864, bl. 144 vgg.; *Inventaris Doopsgezind Archief*, I, n⁰. 257—259.

1) Uitgaaf van 1562: elendich.

2) D. i.: ik ga sterven; op mijn eeuwig lot kan dus geen verder gedrag van mij meer van invloed zijn.

3) Tot hetgeen goed is.

leuen leyt, ende weynich zijnder diese vinden, noch weynigher diese
recht wandelen, Want die goede vader hadde my desen Wech
† Ephe. 2. a. 4. wel vertoont, maer mijn boose vleysch heefter my al te hardt af-
Act. 15. b. 11. ghedronghen: Nochtans † betrouwe ick door de genade des Heeren //
Fol. 18 v°. salich te worden, Want Paulus seyt: † Al gaef ick alle mijn goet
1. Cor. 13. a. 3. den armen, ende liet mijn lichaem bernen, heb ick de liefde niet
ten is my niet profijtelijck. Ouerdenct wat dese liefde is, so sult
ghijt al connen int beste nemen, wat v de Heere toe seynt, Hoe
soude ickt moeghen wtspreken, de liefde is Gods natuer, dese si
2. Cor. 1. b. 13. † met v ende ons allen, (Ick geefse v tot een vriendelijcke groete.)
Die goede bermhertige Vader gietse in ons alder herten, door zijnen
3. Joan. b. 15. beminden Soon, Amen. † Groet alle lieue vrienden in den Heere.
* 1. Tes. 5. c. 25. * Biddet den Heere voor my, al
wat de Heere my geeft
wil ick weder
doen.

[*n°. 2.*]

¶ Noch een Testament
aen zijn Huysurou.

VVetet mijn hertelijcke lieue huysurouwe, dat ick v beuele,
Tob. 1. a. 6. dat ghi in geender manieren en * wijct van dat Woordt des Hee-
Prou. 4. a. 6. ren, maer troost v altijt daer mede, Want het † lijden van deser
Rom. 8. b. 8. tijt en is niet tegen de heerlijcheyt, die aen ons gheopenbaert sal
worden, ist dat wy blijuen inden gelooue. Och, laet ons doch daer
Jaco. 1. b. 12. door verwinnen, ende niet afwijcken, so sullen wy de † Croon ont-
* 2. Ti. 4. b. 8. fangen, die de goede Heere * beloeft heeft alle den genen, die
lief hebben zijn toecoemst, Begheeren wy hier te blijuen, so en
hebben wy zijn toecoemst niet lief, maer ist dat wy hem bidden
om den heylighen Geest, die sal ons in allen dingen onderwijsen,
2. Cor. 1. a. 4. * troosten ende stercken door zijn ghenade. † Och laet ons bidden,
Mat. 7. a. 11. want door bidden moeten wijt // al ontfanghen. Dus mijn lieue
Fol. 19 r°.
Mat. 6. c. 25. Huysurou, * en sorcht voor gheenen dinghen, die den lichaem aen-
ghaen, maer soeckt het Rijcke Gods ende zijn gerechticheyt, so
Acto. 20. e. 32. salt v al toe vallen. † Hier mede beuele ic v God, ende dat woort
zijnder genaden, dat v can stercken ende bewaren in alle tentatie.
1. Pe. 5. b. 14. * Die ghenade des Heeren sy met v, ende met ons allen, Amen.
Eccl. 7. c. 25. † Voedet mijn lieue kinderkens op in onderwijsinghe inden Heere,
Eccl. 9. c. 21. dat beueel ick v, ende † voeget v seluen by den goeden, want
* 2 Co. 4. b. 18. die hebbent goet, &c. * Denckt om gheen tijtelijcke dinghen, want
wat sienlijck is, dat moet vergaen. Wat ghy crijghen muecht, dat
neemt mede, het ander beueelt trouwe vrienden, te weten, die v

trou zijn, ende trect met v kinderkens alsoo verre, dat ghy van menschen beschermt zijt, † Voedse op in onderwijsinghe inde Heere, Eph. 6. a. 4. ende schict v seluen by den ghenen die den Heere vreesen. Mijn lieue huysurouwe, weest wel te vreden, Dat my de Heere ghehaelt hadde met een haestige siecte, ghy moest hem hebben gedanct, doet nv ooc also. Dit laet ic v tot een Testament: † Waect alle die 1.Tim. 6. b. 14.
daghen ws leuens op de toecoemst ons Heeren
Jesu Christi. Des Heeren
genade sy met v,
Amen.

¶ Een Testament aen [*n⁰. 3.*]
zijn kinderen, Ende daer nae aen zijn Huysurou.

MIjn lieue kinderkens, Claes Janszoon ende Gerit Jans Dochter [1]), dit late ick v tot een Testament, oft ghi tot v Jaren quaemt. † Hoort // die onderwijsinghe ws Vaders: † Al dat de Werelt ende Pro. 4. a. 1. v sinlijcheyt lief heeft, dat haet, ende hebt lief Godts ghebot, *Fol. 19 v⁰.* Laet v dat onderwijsen, want het leert: † Wie my wil volgen, die 1. Joan. 2. b. Luce. 9. c. 23. moet hem seluen versaken, dat is, zijn * eygen wijsheyt te buyten Prou. 3. a. 5. gaen [2]). Ende bidden seer: † Heer uwen wil geschiede, doet ghy dit, † Mt. 6. b. 10. so sal die Heylighe Gheest v leeren, al wat ghy gheloouen sult, ghelooft niet wat menschen segghen: maer wat het nieuwe Testament v ghebiedt, dat sult ghy ghehoorsaem zijn, ende bidden God dat hy v leere wat zijnen wille is. † Betrout niet op v verstant, Prou. 3. a. 5. maer op den Heere, ende laet alle v raden in hem blijuen, ende bidt hem dat hy uwe weghen stuere. Mijn kinder, hoe ghy * Godt Mat. 22. d. 36. den Heere sult lief hebben, hoe ghy v † moeder sult eeren ende † Ex. 20. b. 12. liefhebben, v † euen mensche sult lief hebben, sal v dat nieuwe † Mat. 22. d. 38. Testament leeren, ende alle ander geboden, wat die Heere van v begeert. * Al wat daer niet in begrepen is, dat en gelooft niet, 2. Joan. 1. b. 10. ende wat daer in begrepen is, dat weest gehoorsaem. * Voecht v Eccl. 9. c. 21. by den ghenen die den Heere vresen, ende die vant quaet wijcken, ende die door de Liefde alle goet volbrenghen. Och siet doch niet op den grooten hoop, noch op langhe gewoonten, maer siet op het * cleyne hoopken, dat om des Heeren woort veruolcht wort, want Luc. 12. d. 32. de goede en veruolghen niet, maer sy worden veruolcht. Als ghy v hier toe ghegheuen hebt, so wacht v van alle valsche Leer, want Joannes seyt: † Wie ouertreedt, ende niet en blijft in die leeringhe 2 Joan. b. 9.

1) Zoo in alle uitgaven. Bij Van Braght: Geertge. 2) Verloochenen.

Christi, die en heeft geenen God, maer die in de leere Christi
blijft, die heeft beyde, den Vader ende den Soon. Die leere Christi
Gala. 5. c. 22. is: + liefde, barmherticheit, vrede, cuysheit, geloue, sachtmoedic//heyt,
Fol. 20 r°. ootmoedicheyt, ende die volle ghehoorsaemheyt Gods. Mijn lieue
kinder, geeft v ouer tottet ghoede, die Heere sal v in allen ver-
Job. 5. b. 17. stant geuen. Dit geef ick v tot mijn laetste Adieu: * Neemt des
Heb. 12. a. 5. Heeren straffinghe waer, want wanneer ghy quaet doet, soo sal hy
Prou. 3. b. 18. v straffen in v ghemoet, laet dan af, ende roept om hulp totten
Heere, ende haet het boose, so sal die Heer v verlossen, ende
tgoede sal v ghemoeten. Godt die Vader door zijnen beminden
Joa. 16. b. 13. Soone Jesum Christum + geue v zijnen heyligen geest,
die v in alle waerheyt ley-
de, Amen.

[*n°. 4.*] ₡ Dit heb ick Jan Claesz v Vader gheschreuen
als ick in de gheuanckenis lach om des
Heeren woordts wille, Die goede
Vader gheue v zijn gena-
de, Amen.

Ephe. 6. a. 4. ₡ Mijn lieue Huysurou, ick beuele v dat ghy mijn † kinderen
sult op voeden in alle onderwijsinge tot het goede, ende dat ghi
haer mijn Testament laet lesen ende brengt haer op inden Heer,
Luc. 14. d. 16. nae v vermogen, so langhe ghy by haer zijt. * Ende ic begeere op
v, dat ghy v seluen, noch v kinderkens niet lieuer en hebt, dan
1. Pet. 2. b. 12. den Heer, ende zijn ghetuygenisse, † Laat v van v vleysch niet
Mat. 10. c. 23. verwinnen, gunnen sy v in dese Stadt niet te woonen, † treet in
*Eccl. 9. c. 26. een ander, Maer dat begeer ick hertelijck op v: * Voecht v altijt
by den goeden, want wel hem die omgaet met den ghoeden. Die
Luc. 1. d. 48. den + cleynen haer hulp altijt gheweest is, die sal v helpen, dat
1. Cor. 7. a. 2. is die goede Vader: * Muecht ghy v niet alleen onthouden, soo
neemt eenen Man die den Heere vreest, maer wat ghy doet, ver-
Gen. 25. d. 33. laet den Heer niet om een cleyne † schotel paps [1]). Ic sal v onschult
Fol. 20 v°. wel soo groot maecken als ick // mach [2]), mer om Amsterdam te
houden en verlaet den Heere niet, Met zijn genade wil ic hem om
Mat. 16. d. 26. die * gheheele werelt niet verlaten, doet oock also: Och laet ons
+Mt. 11. b. 12. met + ghewelt doordringen [3]), mijn vleesch moet ic door des Heeren
Mat. 16. d. 25. genade † verliesen, laet v oock also [4]). Mijn lieue Huysurou, souden

---

1) Gedacht is aan Ezau. 2) Ik zal u bij de rechters zoo onschuldig mogelijk voorstellen; maar verlaat gij den Heer niet om te Amsterdam te kunnen blijven. 3) Om in het rijk Gods in te gaan, Matth. 11:12.
4) Onduidelijk.

wy op het lijden dencken, wi bleuen daer inne steecken, maer wy moeten daer door sien op de * eewige belooninge, Ic troost my so Psa. 19. b. 12. blijdelick in den Heere, doet oock also, die Heere mocht my opt Mat. 19. d. 27. bedde gehaelt hebben, ghi most wel te vreden gheweest hebben, hoe veel te meer nv, wat weet ghy hoe langhe v tijt hier is: Daerom doet, als de Heere v radet, weest altijt bereyt tot † zijn Luc. 12. d. 36. toecoemst, dan sult ghijt al connen verwinnen, * Die eewige ruste Titu. 2. b. 13. is beloeft den genen die overwinnen. *Apo. 2. 3. 21.

† Een vast gelooue, een sekere hope op de eewige belooninge, †Mt. 21. c. 21. * een bernende liefde tot Godt ende onsen naesten, sy met v, *Mt. 22. d. 36. ende my, ende ons allen, Amen. 1. Pet. 4. b. 8.

Schrijft my doch terstont, hoe ghy daer aen zijt, soo sal ick te bet [1]) getroost zijn, als ghy mijn begeerte voldoet. † Biddet, die Heere Mat. 7. a. 11. wil ghebeden zijn, dat voele ick nv, Biddet * al te samen dat des Jaco. 5. c. 16. † Heeren wille gheschiede in †Luc. 11. a. 2.
my, ende ons allen,
Amen.

ℂ Een Testament aen zijn broeders ende susters [2]). [n⁰. 5.]

VVetet mijn lieue Broeders, Cornelis Claeszoon, Gerit Claeszoon, Ariaen Claes dochter mijn lieue Suster, dat ick vriendelijck op v *Fol. 21 r⁰.* begeere, dat ghy v doch tot//ten Heer † bekeert, ende verlaet alle Eze. 18. c. 21. v houeerdicheyt, giericheyt met alle boosheyt, ende ooc alle quaet Joel. 2. b. 12. geselscap, ende hout v stille ende * voeget v byden goeden. † On- *Eccl. 9. c. 23. dersoect dat woort des Heeren, * ende bidt hem om zijnen † hey- †Joa. 5. d. 39. *Luc. 11. b. 13. ligen geest, die sal v onderwijsen in al dat v van noode is, Dit †1. Joan. 2. c. 27. sal gheschieden, ist dat ghy v seluen versaeckt, ende v eygen wil Luce. 9. c. 23. te buyten gaet [3]), Want hy seyt: * Wie my wil volgen, die moet hem seluen versaken, hi moet zijn dagelicx cruys op nemen, ende Coll. 3. a. 5. volgen my na, seyt de Heere. † Daerom sterft al v lust, so en † Ro. 6. c. 23. sult ghi in eeuwicheyt niet steruen. † Want het loon der sonden is die doot, maer bidt God om zijnen heyligen geest, die sal

1) Beter.

2) Als de schrijver in dit en het volgende Testament als uitersten wil of laatste bede den zijnen toebidt dat zij zich toch mogen bekeeren, dan denkt hij blijkbaar daarbij niet aan den doop, maar hieraan dat zij »zich zullen voegen bij de goeden", zullen »bewaren wat de Heer u condich heeft gemaect, te weten: Alwat ghy wilt dat v die menschen doen, dat doet haer weder." Zie in de Inleiding hierboven bl. 34, 35.

3) Verloochent.

v also veranderen v sinnen, dat ghi het quaet sult haten, op dat ghijt schouwen moecht.

Rom. 12. b. 9. Och mijn liefste, * haet doch het quade, ende bemint dat goede,
† Luc. 18.c.19. ende † Godt die alleen goet is, sal met v zijn, maer ist dat ghy
Rom. 8. b. 13. by v * boose sinlijcheyt blijuen wilt, so ghetuyghe ick wt des Hee-
Hebr. 6. a. 9. ren mont, dat ghy u seluen verdoemen sult. † Maer ic hope wat beters tot v, hoe wel ick soo spreecke. Och bewaert doch dat v
Mat. 7. b. 12. die Heere condich gemaect heeft, te weten: * Al wat ghy wilt dat v die menschen doen, dat doet haer weder, so salt v wel gaen, ende alle goet sal v gemoeten, Hier toe help v die goede God door Jesum Christum zijnen beminden Soone, Amen.

[*nº. 6.*]

ℂ Noch een Testament
van Jan Claesz aen alle zijn gheslachte.

VVetet mijn lieue Broeders ende Susters, Oomen ende magen,
1 Pet. 4. b. 15. ende alle mijn geslachte dat ick niet en lijde als een * dief oft
Fol. 21 vº. moorder oft // misdader maer voor die † ordinancie, die de Apos-
Eph. 2. b. 19. telen des Heeren geleert ende ingeset hebben te weten, die ordinancie van de heylige kerck, die ouer vijftienhondert iaer gemaect
Mar. 16. b. 15. wert, die † Jesus Christus zijn lieue discipulen beuolen ende met
*Heb. 9. b. 16. zijnen * bloede bezegelt heeft, ende die de Apostelen † gepredict
† Act. 2. b. 14. ende geleert hebben, * ende mede met haren bloede beuesticht.
*Act. 7. g. 58. 12. a. 2. Mijn lieue vrienden, slaet v hooft om mijnent wille niet neder, om dat die menschen roepen, dat ic als een wederdoper ende ketter
Mar. 16. b. 15. gestoruen ben, Daer is maer een † Doope gegeuen met woorden op den gelooue, ende voor den gelooue en isser geen Doope van God beuolen. Nv mocht yemant vragen: Wat, salmen dan die
Mat. 19. b. 13. kinderkens niet doopen? Neen, mer euen wel zijn si † salich door de verdienste Jesu Christi, ende zijn in zijnen bloede gedoopt,
1.Cor.15.c.22. Want daer staet gheschreuen: * Alsoo veel alsser in Adam ster-
Ephe. 2. a. 4. uen, zijnder in Christo leuendich ghemaect. Dit geschiet wt † louter ghenade sonder eenich teecken. Maer mijn lieue vrienden, de Heere
Mar. 16. b. 15. heeft beuolen dat * Euangelie te prediken, die dat geloouen, die salmen doopen. Noch heeft hy beuolen: Ende de gelooüige sullen
1.Cor.11.c.22. zijn † Auontmael houden, tot zijnder ghedachtenisse, op sulcker
Mat. 26. b. 25. wijse, alst de † Heere ingheset heeft, * ende zijn Apostolen dat
*Act. 2.e. 42. 20. b. 7. ghebruyct hebben. Anders en heeft hy haer niet beuolen: Gheen Misse, noch Kinderdoop, noch Oorbiecht, noch gheen ander wtwendighe Godtsdienst.

Luc. 10. c. 27. † Maer hy heeft beuolen Godt alleen lief te hebben ende zijn

Woort gehoorsaem te wesen, ende zijnen euen mensche als hem
seluen. Och waer salmense vinden, die dit doen, ✝ Ondersoect Godts Woort, Ten is gheen Christen, die dat niet en weet. Ghy en moghet daer niet mede voldoen, dat sy leeren, // te weten, dat ghy by de heylige Kercke sult blijuen, ghy moet weten, wat de heylige kercke is, te weten, de geloouige vergaderinge, die doort * Woort Gods gebaert is, want ghi weet wel, dat niemant op deser werelt comen en mach, hy en si geboren, also en mach niemant inde toecomende comen, hi en si † wedergeboren, gelijc Petrus tuycht: ✝ Niet wt den verganckelijcken Zade, maer wt dat onverganckelijcke Zaet, namelijck, wt dat leuendighe woort Gods, dat eewich blijft. Och wel hem, die hier wt geboren wort. Dese Wedergeborene gebruycken rechte Doop, rechte Auontmael, * Sy scheyden haer oock van alle die schandelijck leeren, oft onbehoorlijck leuen, sy en dooden haer lichaem niet (dat en leert Godts Woordt niet) † maer sy schouwen haer geselschap, so lange sy haer [1]) bekeeren, want sy zijn de Christelijcke Kercke, de gemeynschap der Heylighen, sy hebben vergiffenisse der sonden, * want daer en is geenen anderen Naem ghegheuen in den Hemel oft inder Aerden, daer sy salich door moghen worden, dan inden Naem Jesu, dat is door zijn verdienste. Sy ghelooùen, sy leuen alleen nae zijn Ordinancie. Hy en heeft niet † ghedoot die in hem niet en gheloofden, zijn heylighe Kercke en heuet oock niet ghedaen: Maer hy ende de zijne zijn ✝ ghedoot vanden beginne, ende het sal ooc blijuen. Hier aen sult ghy bekennen, wie de zijne zijn. Niet die haer van zijnen Naem beroemen, ende staen haer dinghen met den Sweerde voor: Maer die daer leuen nae dat * exempel des Heeren, ende beuestighen haer sake met Godts Woordt, † dit is den rechtgheloouigen haer Sweert. Nv mocht yemant segghen: Waer zijn onse Vooruaders dan gebleuen, die anders niet ghewe//ten en hebben? Dat sal ✝ God ordeelen. Men mocht oock segghen, dat de Heere beloeft heeft by ons te zijn, tot de * eyndinghe der Werelt. By den Gheloouigen is hy altijt, maer byden ongheloouighen nemmermeer, Te weten, by zijn Woort, ende by dat rechte gebruyck zijnder teeckenen, te weten, Doopsel ende Auontmael, ende wandelen recht, ende leuen ghelijckformich zijn Woort, dat sal hy altijt by wesen [2]).

[Marginalia: Joan. 5. d. 39. — *Fol. 22 r⁰.* — 1. Pet. 1. c. 23. — Joan. 3. a. 3. — ✝ 1. Pe. 1. c. 23. — 2. Tess. 3. a. 6. — Mat. 18. b. 17. — Ro. 16. b. 16. — 1. Cor. 5. a. 2. — Act. 4. a. 12. — Luc. 19. a. 10. — Apoc. 13. a. 8. — 1. Pet. 2. c. 21. — Jac. 5. b. 10. — † Eph. 6. b. 17. — *Fol. 22 v⁰.* — Jud. 1. c. 14. — Mat. 28. c. 19.]

Lieue Vrienden, daer was seuenderley Secte by der Apostolen tijden onder haer opgestaen, daerom en was de rechte Leere niet te verwerpen, oft nv veel quade bocuen onder den Euangelio op-

———

1) Tot zij zich bekeeren.
2) Waar dat is, bij dat zal Hij, de Heer, altijd wezen.

Rom. 9. a. 6. gestaen zijn, † daer om en is Gods Woort dies niet te minder, wie salich wil wesen, moet hem daer onder buyghen. Inden tijden
Tobi. 1. a. 6. vanden heylighen * Tobias ginck gantsch Israel, ende baden gulden Calueren aen, die Jerobeam de Coninck hadde doen maken, maer hy bleef alleen by den Heere zijnen Godt, ende dede wat hy hem beuolen hadde.

Vrienden, siet nv niet op den grooten hoope, maer siet op Godts
Jere. 17. a. 5. woort, dat en sal v niet bedrieghen. † Veruloect sy de mensche, die op eenen mensche betrout, ende zijn vleesch set voor zijn hulpe: Maer gheseghent sy de mensche, die hem op den Heere
Joan. 17. c. 20. verlaet. Hier verlaet ick my op, † dat hy biddet tot zijnen Vader, niet alleen, voor die by hem waren, maer voor alle de gene, die door dat woort tot hem souden bekeeren. De goede Vader door zijnen eenigen Sone Je-
2. Tim. 2. a. 7. sum Christum, * gheue v dat rechte verstant, dat ghy hem voort muecht leeren kennen. Amen.

Fol. 23 r°. [n°. 7.]

ℭ Van de Sententie ouer Jan Claesz.

JAn Claesz met een oudt Man van lxxxvij. iaer [1]), diemen noemde Besteuaer, beyde inde Vierschare comende, malcanderen groetende met eenen Cusse, seyde Jan Claesz tot Besteuaer: Mijn lieue Broeder, al lacchende, mijn lieue Broeder, hoe zijt ghy nv gemoet? Besteuaer antwoorde lieffelijck, ende heeft gheseyt met een blijde aenghesicht: Al wel mijn lieue Broeder. Doen seyde Jan Claesz: En vreest nv Vyer noch Sweert, Och wat een blijden Maeltijt sal ons bereyt zijn, eer de Clock heeft twelf vren.

Ende doen worden sy van malcanderen geset. Ende doen sprack de Schout: Ghy zijt verdoopt. Jan Claesz. heeft gheantwoort. Ick ben
Mat. 28. c. 19. gedoopt op mijn ghelooue, alsmen alle * Christen menschen hoort
Mat. 16. b. 15. te doopen, na wtwijsen der Schriftueren, Leest dat. Doen hebben sy weder tot hem gheseyt: Ghy zijt van die vermaledijde Anabap-
Act. 16. c. 20. tisten, vreemde Seckten, opinien ende erroeren, ende † twist ma-
17. a. 6. kende onder dat volck. Jan Claesz. Wy en zijn alsulcken volck niet, wy en begeeren anders niet, dan dat rechte Woort Gods, sal ick daerom lijden, soo begheer ick de seuen Schepenen [2]). Ende

1) Lucas Lamberts, zie bl. 77, aanteekening 1.

2) Ik verlang, als poorter der stad, dat de schepenbank over mij uitspraak doe.

doen wort hem geuraecht, oft hy niet en beleedt dat hy verdoopt was ouer vier Jaer, oft daer ontrent. Jan Claesz. antwoorde: Ouer drie Jaer oft daer ontrent, doen worde ick ghedoopt, als men alle Christen menschen hoort te doopen. Tgerecht seyde: So belijdt ghijt dan? Jan Claesz. Jae. Tgerecht: Wel, so als ghijt dan belijdt, so hebben wy de volle macht van // de seuen Schepenen. Jan *Fol. 23 v⁰.*
Claesz. Mach ic dat volle Gerecht niet crijghen? Men gunnet Dieuen ende Moordenaren wel, mach my dat niet ghebueren? Ende doen gingen de vier Schepenen wt om dat Vonnisse te wijsen. Jan Claesz nv opheffende zijn stemme, heeft ghesproken: O Bermhertige Vader, ghy weet dat wy gheen + wraeck en begheeren, ende Ro. 12. c. 19.
hy wrang zijn handen, segghende: O Bermhertighe Vader, gheeft se uwen Gheest, op dat * ghy haer dit niet en rekent tot boos- Act. 7. f. 60.
heyt. Ende doen quamen de vier Schepenen weder in de Vierschare, ende saten neder om dat Vonnisse te verhalen, segghende aldus: Jan Claesz gheboren van Alckmar, welcke † gheleert heeft Act. 17. b. 6.
dat volck, valsche Leeren, erroeren, ende nieuwe Opinien. Op welc Jan Claesz geantwoort heeft, segghende: Ten is alsoo niet. Doen hebben de Heeren vanden Gherechte Jan Claesz verboden te spreken, ende de goede Jan Claesz heeft doen gheswegen, op dat hy nae zijn Vonnisse hooren soude. Ende doen zijn sy met haer Vonnisse voort ghegaen, ende hebben totten Schrijuer geseyt: Leest op zijn misdaet. Ende hy heeft ghelesen, Dat hy hadde laten drucken Tantwerpen ses hondert boecken, welcke hy met Menno Simons hadde gesloten, ende hadde die in dit Lant gestroeyt, valsche Opinien met vreemde Secten, ende Schole gehouden, ende vergaderinge gemaect, om te brengen * erroeren onder dat volc, Act. 17. b. 6.
dat welc is tegen het Placcaet vanden Keyser, ende onse Moeder de heylige Kercke, welc mijn Heeren vanden Gerechte niet en staet te lijden, maer te corrigeren. Jan Claesz dit straffende als voren: † Ten zijn geen Secten, maer het is Gods Woort. Doen Act. 26. e. 27.
seyden de Heeren vanden Gerechte: Wy verwijsen v // van lijf *Fol. 24 r⁰.*
ter doot, gestraft te worden met den Sweerde, het lijf op een rat, het hooft op eenen staec: Wy en verwijsen v niet, maer het Hof verwijst v. Jan Claesz wt de Vierschare gaende, heeft geseit: Ghy Borgers draecht getuychenis, dat wy niet en steruen, dan om dat rechte Woort Gods. Dit is geschiet in de Vierschare. Jan Claesz nv opt Schauot comende, heeft gesproken tot het volck, met ver-

---

in eene voltallige zitting; niet in eene, waarin van de zeven schepenen drie afwezig zijn. Bij eene halszaak mocht dit geëischt worden. Volgens het lied, zie hierna bl. 88 bij de aanteekening, weigerden deze drie het vonnis te »aenveerden" en »weecken zij af bezijden". Ook het Justitieboek, dat bij ieder vonnis de namen der aanwezige schepenen opgeeft, noemt er bij deze zitting slechts vier.

1. Pet. 4. b. 15. stande [1]) woorden aldus: Hoort ghy Borgers van Amsterdam: ✝ Weet dat ick niet en lijde, als een Dief ofte Moordenaar, oft dat wy gestaen hebben na ander Lieden goet, ofte na yemants bloet, ooc niet verstaende, dat ic my seluen rechtueerdigen ofte verheffen
Luc. 15. b. 11. soude, maer ic come met den * verloren Sone [2]), ende stae alleen op dat puere Woort Gods. De Buel stiet hem op zijn Borst. Ende Jan Claesz hem om weyndende, heeft gheroepen met luyder stem-
Psal. 37. c. 28. men ✝ O Heere, my nu noch inder
Act. 7. f. 59. eewicheyt niet en verlaet.
Heere Dauids sone ✝
ontfangt mijn
Siele.

¶ Hier mede beuestichde de lieue Broeder Jan Claesz het woort Godts met zijn roode Bloet.

* * *

¶ Een Liedeken van Jan

Claesz ende Besteuaer, Na de wijse: vanden 8. Psalm. Ofte, het waren twee gespeelkens goet [3]).

HEt waren twee gebroeders goet
Seer lieffelijck van zeden
* Mat. 24. a. 9. Apoc. 6. a. 9. *Fol. 24 v°.* * Om Gods woort storten si haer bloet //
Tot Amsterdam ter steden.
Bestevaer wert die eene genaemt
Out seuentachtich Jaren
Dander Jan Claesz wel befaemt
Christi getrou dienaren.
Ter vierschaeren zijnde geleyt
Malcanderen sy custen
Gala. 5. a. 6. 1. Pet. 4. b. 8. ✝ De vyerige liefde wert verbreyt

1) Verstaanbare; van verstand in den zin van verstaanbaarheid.
2) Als een boetvaardig, berouwvol zondaar.
3) Van dit lied is eene vertaling opgenomen in den *Ausbundt* van 1583, het 16de lied; misschien reeds in dien van 1571, maar daarvan is geen exemplaar meer over. Zij begint: »Es waren auch zween Brüder gut, Johan Clasz einer hiesse. Wirdt gesungen wie man vom König Lasca singt, Oder, Es giengen zwo Gespilen gut, Oder, Es gieng ein Fräwlein mit dem Krug.”

Comende wt thert met lusten.
  Jan Claesz sprac met woorden soet
En met lacchenden monde
Mijn lief broer hoe zijt ghy gemoet
Als nv tot deser stonde.
  Bestevaer met vrolijck aenschijn
En lieffelijcken wesen
Sprac al wel lieue broeder mijn
Vruecht quam wt thert geresen.
  Och wat een blij maeltijt ons sal — Jan Claesz.
Bereyt zijn voor twelf vren
† Vreest nv sweert oft vyer niemendal — Mat. 10. d. 28.
Daer was vruecht en geen trueren.
  Die soete woorden, lief gelaet
Mochten sy niet gedoogen
Men scheyde haer, tbleec aen de daet
* Dattet zeer dee haren oogen. — Sap. 2. c. 14.
  Ghy zijt verdoopt sprac den Schout doof
Jan sprac, na Schrifts bedieden
† Ben ick gedoopt op mijn geloof — Mat. 28. c. 19.
Alst behoort Christen lieden. — Mat. 16. b. 16.
  Sy wilden haer opleggen mee
Van seckten en quaey saecken
Van valsch Anabaptisten zee [1])
Die onder tvolc twist maecken.
  Wy zijn van sulcken volcke geen
† Wy anders niet begeeren — 1 Pet. 2. a. 2.
Dan dat rechte woort Gods alleen
Sprac Jan vry voor de Heeren.
  Seuen Schepen heeft hy begeert
Als hem aenstont het lijden //
Vyer hebben tVonnis aengeueert — *Fol. 25 r°.*
Drie weecken af bezijden [2]).
  Jan riep (als dese hielden spraeck)
O bermhertige Vader
Ghy weet, * wy begeeren geen wraeck — Ro. 12. c. 19.
Sijn handt wranck hy te gader. — Heb. 10. d. 30.
  O barmhertige Vader mijn
Geeft ghy haer uwen geeste
† Laet dit quaet niet gerekent zijn — Luc. 23. c. 33. Act. 7. f. 60.

---

1) D. i. zeden, samengetrokken in zeên, dat weêr om het rijm is verkort tot zeê.
2) Zie boven op bl. 85 de tweede aanteekening.

Haer allen minst en meeste.
  Dus wert hy verwesen ter doot
Te straffen metten sweerde
Tlijf op een Rat, op een staeck thoot
Den vromen man elck deerde.
  Bestevaer staende ooc onueruaert
Toonde zijn vruecht voor allen
Al moest hij zijnen grijsen baert
Door den sweert laten vallen.
  Ter doot gaende sprac Jan seer fris
Mat. 5. a. 10. † Wy steruen om Gods woorden
Ghy Borgers hier draecht tuygenis
1. Pet. 4. c. 15. * Niet als Dief oft die moorden.
  Wy en hebben ooc niet gestaen
Na ander lieden goede
Noch heeft hy gesproocken voortaen
Oft ooc na yemants bloede.
  Oock niet verstaende (riep hy schoon)
Dat ick rechtueerdich my houwe
Luc. 15. c. 21. Mer coem metten † verloren soon
Op Godt alleen betrouwe.
  Met luyder stemmen riep hy zeer
Nv noch in eewicheden
Luc. 23. c. 45. My niet verlaet, † neemt mijn siel Heer
Act. 7. g. 59. O Dauids Soon in vreden.
  Ter doot zijn sy beyde geleyt
Den ouden metten iongen
De waerheyt hebben sy verbreyt
Waect op, loeft God met tongen. //

¶ Dit is de

Belijdinghe van een tee-

der Meysken, gheheeten Elisabeth, die
een Bagijnken hadde geweest, de
welcke tot Leeuwerden ge-
uangen ende ghedoot
is. Int Jaer.
1549 [1]).
(;)

Fol. 25 v°.

DEn vyfthienden Januarij, in het Jaer M.CCCCCXLIX. Te reeckenen het beghinsel des Jaers van nieu Jaers dach af, doen wert Elisabeth gheuangen. Ende doen de ghene die haer vanghen souden int huys quamen (te weten, daer sy woonde) so vonden sy daer een latijns Testament. Ende doen sy Elisabeth hadden, seyden sy: Wy hebben, wy hebben de rechte man, wy hebben nv de Leerarisse, ende seyden: Waer is v Man, die Leeraer Menno Simons, &c. Ende sy brachtense op dat Raethuys. Ende des anderen daechs namen haer twee Witkouels [2]) tusschen haer beyden, ende brachtense op dat Blockhuys. Doen worde sy voor den Raedt ghestelt, ende sy vraechden haer by haren Eedt, oft sy oock eenen man hadde. Elisabeth antwoordde: Ons en behoort niet te * sweeren, Mat. 5. d. 37. maer onse woorden sullen zijn: Jae, iae, ende Neen, neen, Ick en Jaco. 5. c. 12. hebbe gheenen Man. De Heeren: Wy segghen, dat ghi een Leera-

1) Behalve hetgeen hier over Elisabeth voorkomt, dat door Van Braght, II, bl. 81, 82 is overgenomen, heeft deze op bl. 156—158 over haar nog een ander uitvoerig bericht. Hij had dit uit familieoverleveringen, waarvan hij de herkomst meêdeelt. Dat Elisabeth of, zooals zij in het Sententieboek van het Hof van Friesland heet, Lijsbeth Dirksd. »van grooten huyse" was en in het Klooster Tienge bij Leer in Oostfriesland, dat zooals meer kloosters eene kostschool voor meisjes uit den deftigen stand schijnt geweest te zijn, onderwezen was in allerlei kunsten en in 't Latijn: dit een en ander, door dat bericht meêgedeeld, strookt met 'tgeen het *Offer des Heeren* omtrent haar behelst. Haar vonnis en dood vielen niet, zooals dit laatste en eveneens Van Braght en de *Bibliographie*, II, p. 686 zeggen, op 27 Maart, maar op 27 Mei 1549. 't Blijkt uit het Sententieboek. Aan haar wordt een lied toegeschreven, dat Blaupot ten Cate vermeldt, *Geschiedenis der Doopsgezinden in Holland*, II, bl. 211 en 209; zie ook de *Bibliographie* II, p. 686. Ik heb het tot dusver nergens kunnen ontdekken.

2) Witkappen; praemonstratenser monniken.

risse zijt, die veel Lieden verleydt, ende wy hebbent wel van v
Fol. 26 r°. hooren segghen, Wy willen weten, wie // dat v vrienden zijn.
Mat. 22. d. 36. Elisabet: * Mijn Godt heeft my gheboden, dat ick lief hebben sal
Exo. 20. b. 12. mijnen Heere ende mijnen Godt, daer toe mijn † Ouders eeren,
+ 1. Cor. 1. c. 16. daerom en wil ick v niet segghen, wie mijn Ouders zijn, + want
dat ick om Christus Name lijde, dat is mijn Vrienden oneere. De
Heeren: Hier mede willen wy v nv betijen laten, maer wy willen
weten, wat Lieden dat ghy gheleert hebt. Elisabeth: Och neen,
1. Pe. 3. b. 15. mijn Heeren, laet my doch met vreden van desen, ende * vraecht
my nae mijn Ghelooue, dat wil ick v soo gheerne segghen. De
Heeren: Wij sullent v wel soo banghe maecken, dat ghijt ons wel
segghen sult. Elisabeth: Ick verhope door de ghenade van Godt,
Psa. 39. a. 2. dat hy † mijn tonghe bewaren sal, dat ick gheen Verradersse en
worde, ende mijnen Broeder niet en leuere in den doot. De Hee-
ren: Wat Lieden waren daer by, doen ghy gedoopt worde? Elisa-
Joan. 18. c. 21. beth: Christus sprack: + Vraechtet den ghenen die daer by waren,
oft diet ghehoort hebben. De Heeren: Nv mercken wy, dat ghy
een Leerarisse zijt, want ghy v Christo ghelijck maken wilt. Elisa-
beth: Neen mijn Heeren, dat waer verre van my, want ick my
1. Cor. 4. b. 13. niet hooger en achte, dan dat * wtvaechsel, dat daer wt gheuaecht
wort wt dat Huys des Heeren. De Heeren: Wat ist dan dat ghi
hout vant Huys Godts? Hout ghy onse Kercke niet voor het Huys
Godts? Elisabeth: Neen ic mijn Heeren, want daer staet gheschre-
1. Cor. 3. b. 9. uen: † Ghy zijt den Tempel van den leuendigen Godt, ghelijck
2. Cor. 6. b. 16. als Godt spreect: + Ick wil in haer woonen ende wandelen. De
+ Lev. 6. b. 9. Heeren: Wat hout ghy van onse Misse? Elisabeth: Mijn Heeren,
van uwe Misse en houde ic niet, maer al wat met Godts Woort
Fol. 26 v°. ouer//een coemt daer houde ic veel van. De Heeren: Wat hout
ghy van dat hoochweerdighe heylighe Sacrament? Elisabeth: Ick
en hebbe mijn leuen niet ghelesen in de heylighe Schrift van een
Mat. 26. b. 25. heylich Sacrament, maer wel van het * Auontmael des Heeren
1. Cor. 11. c. 22. (Sy verhaelde ooc de Schrift die daer op liep.) De Heeren: Swijcht,
want de Duyuel spreeckt wt uwen mondt. Elisabeth: Jae mijn
Mat. 10. c. 24. Heeren, dit is een cleyne sake [1]); want de † knecht en is niet
beter dan zijn Heere. De Heeren: Ghy spreect met eenen hooch-
Act. 26. e. 25. moedighen gheest. Elisabeth: Neen mijn Heeren, + ick spreecke
met eenen vrijen moet. De Heeren: Wat sprack de Heere, doen
hy zijnen Discipulen dat Auontmael ghaf? Elisabeth: Wat ghaf
hy haer, vleesch oft broot? De Heeren: Hy ghaf haer broot.
Elisabeth: Bleef de Heere dan daer niet sitten? Wie woude dan

---

1) Namelijk dat ik mij door u een kind des duivels moet hooren schelden: immers dit heeft mijn Heer ook ondergaan.

des Heeren vleesch eten? De Heeren: Wat hout ghy vanden kinderdoop, dat ghy v weder hebt laten doopen? Elisabeth: Neen mijn Heeren, ick en hebbe my niet weder laten doopen, ick heb my eenmael laten doopen op mijn ghelooue, want daer gheschreuen staet, * dat den ghelooüighen den doop toecoemt. De Heeren: Sijn Mat. 16. b. 15.
onse kinderen dan verdoemt, om dat sy ghedoopt worden? Elisabeth: Neen mijn Heeren, dat sy verre van my, dat ic de kinderen † ordeelen soude. De Heeren: Soect ghy v salicheyt niet inden Mat. 7. a. 1.
doop? Elisabeth: Neen mijn Heeren, al dat water van de zee en mocht my niet salich maecken, ‡ maer de salicheyt staet in Christo. Act. 4. a. 12.
Ende hi heeft my gheboden, * Godt mijnen Heere lief te hebben Luc. 10. b. 25.
boven alle dinck, ende mijnen Naesten als my seluen. De Heeren: Hebben de Priesters oock macht de sonden te vergheuen? // Elisa- *Fol. 27 r°.*
beth. Neen mijn Heeren, hoe soude ick dat gheloouen, ick seg dat Christus de eenighe † Priester is, door welcken de sonden Hebr. 7. c. 24.
vergheuen worden. De Heeren: Ghy segt, dat ghijt al ghelooft, 1. Joan. 2. a. 3.
dat met de heylighe Schrift ouer een coemt, houdy dan van Jacobus woorden niet? Elisabeth. Jae ick mijn Heeren, hoe soude ick daer niet van houden? De Heeren. Heeft hy niet ghesproken: Ghaet totten Outsten vande Ghemeynte, dat hy v * salue, ende voor v Jac. 4. b. 14.
bidde? Elisabeth. Jae, maer mijn Heeren, wout ghy dan segghen, dat ghy van sulcken Ghemeynte zijt? De Heeren: De Heylighe Gheest heeft v al salich ghemaeckt, ghy en behoeft Biechte noch Sacrament. Elisabeth. Neen mijn Heeren, ick bekenne wel dat ick ouer getreden hebbe de Ordinantie vanden Paus, de welcke de Keyser met Placcaten beuesticht heeft, maer bewijst my in eenighe Articulen, daer in dat ick ouerghetreden hebbe teghen mijn Heer ende mijn Godt, soo wil ick o wee, o wach roepen ouer my arme ellendighe Mensche. Dit voor beschreuen, is de eerste belijdinghe.

Daer nae stelden sy haer weder voor den Raet, ende leydense inden Pijnichthoren, ende de Hencker Hans daer by. Doen seyden de Heeren: Wij hebben v dus langhe met goetheyt aenghegaen, ende ist dat ghy niet belijden en wilt, soo willen wy v met herdicheyt aengaen. De Procureur Generael sprack: Meester Hans, tast haer aen. M. Hans antwoort. Och neen mijn Heeren, sy sal doch wel met wille [1]) belijden. Ende doen sy niet met wille belijden en woude, doen setten sy haer duymijsers op beyde haer duymen, ende op beyde haer // voorste vingheren, dattet bloedt *Fol. 27 v°.*
tot haren nagelen wt spranck. Elisabeth sprack: Och ick en macht niet langher lijden. De Heeren seyden: Belijdt, soo willen wy v pijne verlichten. Maer sy riep tot den Heere haren God: † Helpt Judit. 9. a. 3.

1) Gewillig.

my o Heere, v arme dienstdeerne, want ghy een Noothelper zijt. De Heeren riepen al: Belijdt, soo willen wy v pijne verlichten, want wy hebben v geseyt van belijden, ende niet van roepen tot
1. Tes. 5. b. 17. God den Heere. Ende sy hielt * ghestadich aen tot Godt haren
Psa. 94. b. 19. Heere, als bouen verhaelt. † Ende de Heere verlichte haer pijne,
1. Co. 10. b. 13. alsoo dat sy seyde tot de Heeren: Vraecht my, ick sal v antwoorden, want ick en voele gants gheen pijn in mijn vleesch, als te voren. De Heeren: Wilt ghy noch niet belijden? Elisabeth: Neen mijn Heeren. Doen setten sy haer twee Schroef ijsers op elcke scheen een. Ende sy seyde: Och mijn Heeren, en beschaemt my niet, want my en heeft noch noyt Man aen mijn bloot lichaem ghetast. De Procureur Generael seyde: Neen Joffrou Lijsbet, wy en sullen v niet oneerlijck aentasten. Doen beswijmde sy. Ende de een seyde teghen den anderen: Misschien sy is doot. Ende doen sy ontwaeckte, sprack sy: Ick leue, ende en ben niet doot. Doen sloegen sy alle de Schroef ijsers los, ende gingen haer met smeeckende woorden aen. Elisabeth: Waerom gaet ghy my dus met smeeckende woorden aen, met de kinderen plachmen aldus om te gaen. Alsoo en creghen sy niet een woordt van haer, tot achterdeel [1]) van haer broeders inden Heere, oft eenich mensche. De Heeren: Alle de woorden, die ghy hier voormaels beleden hebt, wilt ghy die oock wederroepen. Elisabeth: Neen ic mijn Heeren,
Apo. 2. b. 10. maer ick wilse + beze//ghelen met mijnen doot. De Heeren:
Fol. 28 r°. Wy en willen v nv niet meer tenteren, wilt ons nv met goeden wille segghen, wie de ghene is, die v ghedoopt heeft. Elisab. Och neen mijn Heeren, ic hebbe v ymmers geseyt, dat ick dat niet belijden en wil.

¶ Hier na is de Sentencie ouer Elisabeth ghegaen, Int Jaer 1549. Den 27. dach van de Meert [2]), ende is veroordeelt ter doot, ghedrenct te worden in eenen sack, ende heeft also haer lichaem Gode op geoffert.

* * *

---

1) Nadeel. D. i.: zij kregen geen enkel woord van haar te hooren, dat tot nadeel van een van hare broeders strekken kon; geen woord, waarmeê zij een anderen geloovige verraden, diens naam genoemd en dus hem in gevaar gebracht zou hebben.

2) Lees: Mei. Zie hierboven bl. 90, aanteekening 1.

☙ Een Liedeken van Elisabeth, Na de wijse vanden tweeden Psalm, Ofte: Roosken root seer wijt ontloken [1]).

Twas een maechdeken van teder leden
Elisabeth dat was haren naem
De welcke was woonachtich ter steden
Van Leeuwerden een Stede bequaem.
In Januario wert sy geuangen
Het was int vijftienhonderste Jaer
Negenenveertich, sy had verlangen
Nae Christum, * dien sij beleet aldaer. Mat. 10. d. 32.
Men brachtse opt Blockhuys in corter wijle
Daer hebben sy haer ghedrongen an
By haer eedt te seggen, na sWets stijle
Ofte sy niet hadde eenen Man.
Sij heeft geantwoort, als sy dit hoorden
† Te sweeren ons geensins betaemt //
Ja ia, neen neen, sullen zijn ons woorden *Fol. 28 v°.*
Ick en ben met geenen man versaemt.
Men seyt als dat ghy verleyt veel lieden Den Raet.
En dat ghy ooc een leeraersse zijt
Dus wilmen dat ghy sult bedieden
Wie ghy geleert hebt in v tijt.
Och neen mijn Heeren laet my met vreden Elisabeth.
Van desen, en vraecht na mijn geloof
Geern wil ick v daer van geuen reden
Heeft sy gesproocken voor blint en doof.
Mer wat ist dat ghy hout van die misse Den Raet.
Ende dat hoochweerdige sacrament
Van sulcx en las ick noyt yet gewisse Elisabeth.
Mer wel ⸸ van sheeren Auontmael ient [2]). ⸸ Mat.26.b.25. 1.Cor.11.c.22.
Sy sprac so veel schrifts ter seluer stonde
Dat sy aldaer seyden int gerecht
De Duyuel die spreect wt uwen monde
Ja * niet meer dan zijn Heer is de knecht. Elisabeth.

---

1) In vertaling als n°. 13 in den *Ausbundt:* »Ein schöne Histori von einer Jungfrauen, Im Thon: Wohl dem der in Gottes forchten steht: Oder, Christe der du bist der helle Tag, etc. Ein Mägdlein von glidern Zart, Lieblich, Schön und von guter art, u s. w.” 2) Heerlijk, liefelijk.

Den Raet. Segt den kinderdoop mach die niet vromen [1])
*Joan.13.b.16. Dat ghy v wederom doopen liet
Elisabeth. Neen niet weer ben ick daer toe gecomen
† Mar 16.b.15. † Alst eens op mijn geloof was geschiet.
Den Raet. Mogen die Priesters oock sondt vergeuen
Elisabeth. Neen sy, hoe soud ick geloouen soo
† Heb. 7. c. 24. † Christus deenige Priester verheuen
1. Joan. 2. a. 1. Die alleen reynicht ons van sonden snoo.
Daer na sonder lange te verbeyden
Brachten sy Lijsbet weer voor den Raet
En mits dien lieten sy haer doen leyden
In den pijnkelder voor den Hencker quaet.
Den Raet. Wy hebben v noch alleen tot huyden
Niet dan met goedicheyt aengegaen
Mer wilt ghy ons vraghen niet beduyden
Met hardicheyt willen wy bestaen.
Sy lieten haer twee duym ijsers setten
Als sy niet wilde lijden in lanck
So dat sy duym en vingeren pletten
Fol. 29 r°. Datter tbloet ter nagelen wt spranck.
Elisabeth. Och ick en macht niet langer verdragen //
Den Raet. Belijdt, men sal verlichten v pijn
Elisabeth. * Helpt my o Heere, sprac sy met clagen
*Judit. 9. a. 3. Want ghy zijt eenen noothelper fijn.
Belijdt, belijdt, riepen sy ter zijden
So salmen v doen verlichten wel
Want wy seggen v van te belijden
En niet van te roepen tot God snel.
Maer sy hielt al aen tot God seer vuerich
Esa. 43. a. 2. † Die haer verlichte, en sy sprac coel
1. Co. 10. b. 13. Wilt my nv vry voort vragen geduerich
Want ick als voren geen pijn en voel.
Noch twee scroeuen setten si op haer schenen
Beschaemt my niet, heeft sy doen geseyt
Want van eenich mannen my noch genen
Sijn hant aen mijn bloot lijf heeft geleyt.
Mits dien beswijmde sy onder de handen
Datmen seyde sy is doot by geual
Mer sy ontwect zijnde in de banden
Sprac, ic ben niet doot maer leef noch al.
Den Raet. En wilt ghi dat noch niet spreecken tegen

---

1) Baten.

Het welc ghy voor ons bekent hebt hier
Neen ick, sprac sy tot haer onuerslegen — Elisabeth.
† Mer wilt met mijn doot besegelen fier. — † Apo. 2. b. 10.
In Martio [1]) in den Jare voorsproocken
Gaf ouer haer een oordeel den Raet
Met drencken hebben sy haer ghewroken
Aen dat lief Schaepken, die Woluen quaet.
Och laet ons aenmercken metter herten
Elisabeths mannelijck gemoet
Wanneer sy ter noot leet pijn en smerten
* Heeft aengeroepen den Heere goet. — Psal. 3. a. 5, 120. a. 1.

FINIS.

---

1) Moet zijn: in Mei. Zie bl. 90, aanteekening 1.

Fol. 29 v°.
[*n°. 1.*]

¶ Dit is de
Belijdinghe van Hans
van Ouerdamme, de welcke hy wt der gheuanckenisse gheschreuen heeft, ende daer na tot Gent met zijnen doot betuycht heeft, Int Jaer 1550 [1]).

HAns van Ouerdamme met zijnen mede gheuanghenen om dat
Apo. 1. b. 9. * getuygenisse Jesu Christi, wenschet allen Broederen ende Susteren inden Heere: Ghenade, vrede, ende een vierighe liefde, van Godt
Apoc. 1. a. 6. den Vader, ende den Heere Jesu Christo † den welcken sy prijs, eere, ende Maiesteyt, van eewicheyt tot eewicheyt, Amen.

Ende ghy mijns hertzen alderliefste, en zijt mijnent haluen niet
Ephe. 3. b. 13. becommert, maer loeft den Heere daer voor, dat hy my so goeden Vader is, dat ick om dat getuychenisse Christi mach lijden banden ende gheuanckenisse, ende oock hope ick in een vyer daer om te gaen. De Heere gheue my cracht door zijnen heyligen Gheest,
2. Cor. 7. b. 17. Amen. Ende wandelt ghy in de vreese des Heeren, † ghelijck als
Eph. 4. a. 1. ghy beroepen zijt. Ende al ist dat wy malcanderen hier inden

---

1) Hans van Overdam is, 'tgeen het *Offer des Heeren* niet vermeldt, maar het gentsche Sententieboek opgeeft, op den brandstapel gestorven. Volgens zijn eersten brief (of: belijdinghe) had hij zelf op zulk een dood gehoopt. Ik heb in de Inleiding, bl. 32 en 33, getracht dat verlangen te verklaren en uiteengezet, waarom men daarbij niet maar aan dweepzucht moet denken. Anders dan door bloedige offers — dit leerde de martelaars wel wat zij voortdurend zagen gebeuren, — vermocht het rijk van God niet te zegepralen over het rijk der ongerechtigheid: welnu, dan kon ook bij hen de afstand niet groot wezen, die de bereidvaardigheid om, als het moest, den dood te lijden scheidde van het verlangen om zoo te doen, het verlangen om Jezus in zijn lijden na te treden.

Onder de martelaars, in het *Offer des Heeren* vermeld, is Hans in zijn toon de heftigste en nevens Peter Bruynen c. s. de éénige, die aggressief of ten minste uitdagend optreedt. Dit laatste in het aanplakbiljet, waarin hij zich tegen de overheid en hare vervolging wendt en dat als de laatste onder zijne brieven is opgenomen.

Van hem is, zie in den tekst hierboven fol. 31 r°, het lied »Van vier vrome Christenen, dewelcke opgheoffert zijn te Lier, anno 1550". Het staat op fol. 32 v° vgg. van het Liedboek achter het *Offer des Heeren*.

De uitgaaf n°. 1, 1562 heeft in zijne brieven overál »gescreven, scandelijksten", evenals »wunschen, wunschet" en »vuyr, vuyrige".

vleesche niet meer en sien, dat wy hier namaels malcanderen beschouwen mogen, int Rijcke ons Vaders, daer ic corts verhope te wesen, de vrede des Heeren sy met v, Amen.

Mijns herten wenschen ende begheeren van gantschen gronde Rom. 10. a. 1.
mijnder sielen is O lieue Broederen ende Susteren inden Hee//re, *Fol. 30 r°.*
dat ghy altijt meer ende meer neersticheyt doet, * om uwe beroe- 1. Cor. 7. b. 17.
pinge waer te nemen, daer toe dat ghy beroepen zijt, van God Eph. 4. a. 1.
den Vader, door Christum, totter Maiesteyt ende heerlijckheyt des
Rijcx zijns beminden Soons, die zijn † Ghemeynte verworuen heeft, Act. 20. d. 23.
door zijn eygen Bloet, ende hem seluen ouergegeuen heeft voor
haer, op dat hyse heerlijck maecte, ende heeftse ‡ ghereynicht door Eph. 5. c. 26.
het waterbat int woort, op dat hy hem daer stelde een heerlijcke Titu. 3. a. 5.
Gemeynte, die niet en heb eenige vlecke oft rimpel, oft sulcx
yet, mer dat si heylich ende onstraflijc si.

Daerom O lieue Vrienden, mercket hier op, wat grooter liefde
dat ons de Vader bewesen heeft, dat hy zijnen eenighen * Sone Rom. 8. d. 32.
niet gespaert en heeft, Ende hoe dat Christus hemseluen so gewillich ouergegeuen, ende den alder versmadelijckste ende schande-
lijckste † doot des Cruyces voor ons geleden, ende zijn dierbaer Phili. 2. a. 8.
bloet voor ons vergoten heeft, ‡ om ons te wasschen ende te rey- Apoc. 1. a. 6.
nighen van onsen sonden. Och lieue Broederen ende Susteren,
laetter ons op mercken, neerstich bidden ende waken, op dat * ons Titu. 2. b. 11.
de salichmakende genade Gods, ende de onwtsprekelijcke liefde des 3. a. 4.
Vaders ende Christi, niet † versuymelijck ofte vergetelijck en wor- † Heb. 12. c. 15.
den in ons, door eenige ‡ tijtelijcke sorghe der becommeringhe Mat. 13. c. 22.
deser Werelt lusten ende begheerten, die de siele dooden, ende Luc. 21. d. 31.
dat wy dan als * vlecken ende rimpelen wt de heerlijcke Ghe- *Eph. 5. c. 27.
meynte Christi ghewasschen ende gheueecht worden, Jae als een
† onvruchtbaer Rancke afghesneden, ende ten viere gheschict wor- Joan. 15. a. 2.
den. Want mijn alderliefsten, het en is niet ghenoech dat wy dat
* Doopsel op onsen ghelooue ontfangen hebben, ende door // dat Mat. 16. b. 15.
ghelooue in Christo † ingegriffijt zijn, ist ‡ dat wy dat beginsel *Fol. 30 v°.* Ro. 11. b. 17.
zijns wesens niet vast tot den eynde toe en behouden. Daerom ‡ Heb. 3. b. 14.
isser yemant, die gheuoelt, dat hy een * vleck oft rimpel ghewor- Eph. 5. c. 27.
den is, die sie toe, dat hy hem haeste (eer dat hem den Dach
ouerualle, als eenen ‡ valstric den vogelen) ende doe ‡ boete met Luc. 21. d. 32.
warachtighen leetwesen ende berouwe, ende * rechten weder op de ‡ Mat. 3. a. 2.
neder ghelaten handen, ende slappe knien, ende loopt met vollen *Heb. 12. b. 12.
loope, den Camp die hem voor gheleyt wort, op dat het lamme
niet wt den weghe ghestooten, maer veel meer ghesont ende sterck
worde, op dat wy den tijt onser † Pelgrimagien in de vreese Gods 1. Pe. 1. b. 17.
moghen voleynden, ende ons ‡ onbeuleckt houden van dese erghe ‡ Jac. 1. c. 27.
boose Werelt, die doch vol bedrochs, * stricken ende Netten is, Sap. 14. b. 11.

Apo. 12. b. 14. de welcke de Duyuel stelt, om de Sielen der Menschen te † verleyden, ende te vanghen door menigherley lusten ende listen. Och
Joan. 8. d. 44. Heere, bewaert dijn Pelgrims, (voor desen + Moorder) [1]) die in dijnre hope wandelen, ende verwachten alleen onse hulpe ende troost van v, O Hemelsche Vader, door Christum Jesum onsen Heere, dat
Phili. 1. a. 6. ghy doch * het goede werck, dat ghy in ons begonnen hebt, in ons oock sult volbrenghen tot Prijs ende Lof dijns heylighen Naems. O du Almachtige ende eewige Godt, hoe gheheel onbegrijpelijck is dijn ghenade ende Vaderlijcke bermherticheyt, ouer den genen die v vreesen ende lief hebben, O Vader, wie en soude alsulcken God niet vreesen, die de zijne weet te verlossen, al ist
Esa. 54. a. 7. dat sy schijnen hier eenen † cleynen tijt verlaten te zijn, van alle menschen veracht, verworpen ende veruloeckt op deser Aerden,
Fol. 31 r°. nochtans en verlaet hy de zijne niet, // door den troost zijns heylighen Gheests in onse herten, die ons vrymoedich ende vrolijck maeckt, dat wy om zijns Naems wille moghen versmaetheyt lijden, ende wy hopen door de goetheyt Gods, dat onse Pelgrimagie nv haest totten eynde sal wesen, ende van deser ellendiger werelt,
2. Cor. 5. a. 1. ende dal der tranen verlost sullen worden, ende dit * aertsche huys onser wooninghe ghebroken sal worden, op dat wy te huys by onsen
Jaco. 1. b. 12. Hemelschen Vader souden comen, ende de † Croone des eewighen leuens ontfanghen, die ons nv voor gheleyt is, ende verhopen dat sy ons van gheen Creatuere genomen en sal worden. Daer toe stercke ons de almachtige ende eewige God de bermhertige Vader, door Jesum Christum onsen HEERE.

Amen.

WEtet lieue Vrienden, hoe dat het met my toegegaen is voor mijnder geuanckenisse, ende daer na in mijnder geuanckenisse, hoe dat sy met ons omghegaen hebben.

HEt is gheschiet ter tijt doen de vier Vrienden opgheoffert waren (daer ic dat Liet [2]) af gemaect hebbe) ende hadse sien verbranden, doen hoorde ic seggen hoe dat si de ander vrienden, die inder geuanckenis noch bleuen waren, met grooter listicheyt ende bedroch
Jer. 14. b. 13. aengeuochten hadden, door den raet der + valscher Propheten, die
Thre. 2. b. 14. des Duyuels listicheyt altijt inden sin hebben, alsoo zijt henlieden oock beroemt hadden, dat zijt doen souden. Onse vrienden die daer ghebleuen waren, dat waren twee ionghe Knechten ende een ionck

---

1) Dit invoegsel reeds in n°. 1, 1562.
2) Zie de aanteekening op bl. 98 hierboven.

Meysken, * ende wy baden den Heere daghelijcx daer seer neerstich voor, vree//sende, oft sy erghens in mochten verrucket [1]) werden, ende wy verwachten daghelijcks dat sy oock ghedoot souden worden, ende ick werdt soo ghedreuen in mijn ghemoet (om haerder ionckheyt wille) te gaen staen voor aen het Schauot, daer sy ghedoot souden worden, oft sy in eenighen dingen bedroeft gheweest mochten hebben, dat ickse hadde moghen vertroosten, ende de Monicken te bestraffen, die onse Vrienden veel noots doen met quellen, als sy ter doot gheleydt worden, maar (eylacen) de arme Wichters en zijn so verre niet gecomen, maer hebben henlieden onvoorsichtelijcken in disputatien met den valschen Propheten laten brengen, hoe wel nochtans henlieden daer af genoech ghewaerschouwet is gheweest, dat sy hen daer van wachten souden, so lief als sy hare sielen hadden, want een yegelijc en heeft de gaue niet te disputeren, maer dat † gelooue vrymoedich te bekennen, sulcks alsmen vanden Heere ontfangen heeft, dat voecht den Christenen wel: Maer doen de arme Schapen haer in disputacien hadden ghegheuen, zijnse ‡ in hare consciencien verwerret gheworden, ende zijn also der waerheyt afgheuallen, daer de valsche Propheten eenen grooten roem van droeghen, ende dat sy haer sielen gewonnen, ende wederom tot de heylige Kercke gebracht hadden. Ende doen ick dit ghehoort hebbe, is mijn siel ende gheest seer bedroeft geworden, om dat * verlies der armer Schapen, ende om dat haer de valsche Propheten, ende ooc de Raetsheeren, soo seer beroemt hebben int vallen ende verderuen der armer Lammerkens, ende suygelingen, die sy met besweeren daer toe gedreuen hebben, so ghy hier na wel hooren sult.

Act. 12. a. 5.
Hebr. 13. a. 3.
Fol. 31 v⁰.
1. Pet. 3. b. 15.
Sap. 17. b. 11.
Luc. 15. d. 32.

Aldus bedroeft zijnde, hebbe ic suchtende // gheclaecht tot Godt, over dat gewelt ende cracht des Duyuels die hy bedrijft door zijn * kinderen des ongeloofs, so is my met desen inden sin gecomen, dat ic wilde sommige Briefkens schrijuen, om aen sommige plaetsen te placken, bestraffende haer ydele vruecht ouer dat verlies der armer Schaepkens, die sy haer † sielen vermoort hadden. Doen hebbe ick beghinnen te schrijuen, ende int schrijuen is mijn gemoet so vierich geworden, daer ick meynde een cleyn Briefken te schrijuen van een hantbreet, isset eenen Brief van een geheel blat geworden, ende de Heere heeft mijn verstant geopent, dat ick den heeren wonderlijck haer straffinge met den geheelen Roomschen Rijcke, ende zijn eyndinghen door aenwijsinghe der Schrift bewesen hebbe [2]), ende inden Brief schreef ick, dat ick wenschede

Fol. 32 r⁰.
Ephe. 2. a. 2.
Joan. 10. a. 1.

1) Medegesleept.
2) D. i.: ik werd wonderbaar in staat gesteld om hun hunne straf te gelijk

ende begeerde, ende het geschien mochte met vrijheyt te disputeren
int openbaer, inde teghenwoordicheyt van een groot vier, met alle
haer Geleerden, ende wie dat verwonnen worde, int vier soude
gheworpen worden, ende dat sy de arme Lammerkens met vrede
lieten, ende dat sy dat Sweert der Ouerheyt lieten blijuen, ende
Eph. 6. b. 17. streden met + Gods woort. Doen desen brief gheordineert was,
hebbe ick hem den broederen laten sien, dien hy wel behaechde,
ende hebber ses ander Brieuen na laten schrijuen, van eenen Broe-
der die beter conde schrijuen dan ick, ende in middeler tijt zijn
de arme verdoruen Schaepkens wt der gheuanckenisse gelaten, ende
hebbent al wederroepen, ende den eenen ionghen knecht is ghe-
storuen den selven dach [1]), dat hy wtghegaen was, eene mijle buy-
ten der Stadt, ende is een exempel oft spiegel gheworden, den
Luc. 6. c. 24. ghenen, * die haer leuen soecken te be//houden. Doen dit ghe-
Fol. 32 v°. schiedde, ben ick met Hansken Keescooper van Antwerpen ghe-
comen, ende hadden onse dingen al bestelt, dat wy de brieuen
beschicken souden, ende hebben des saterdaechs tsauonts, de Brie-
uen den Heeren vander Stadt gesonden, ende twee open brieuen
midden inder Stadt geplacket, datse een yegelijck lesen soude, daer
wy den Heere grootelijck van louen ende dancken, dat wy dat
beschicten, eer wy geuanghen worden, want wy waren alle ver-
Mat. 26. a. 13. raden van eenen † Judas die onder ons was, ende die scheen een
de alder vroomste Broeder te wesen, van alle die daar waren, alsoo
gheueynst conde hy hem houden, ende heefter langhe op wt ge-
weest (also wy nv mercken) om een hoop vrienden te verraden.
Ende dese verrader wasser by, daer de Brieuen gheplackt werden,
Heb. 10. c. 25. ende wy hadden bestelt des sondaechs morgens + by den anderen
te comen, om van des Heeren woort te spreken, want ick wilde
mijn afscheyt met den Broederen maken [2]), om wech te reysen des
anderen daechs, maer de Heere sy gheloeft, diet anders voorsien
hadde. Doen is Hansken des morghens vroech met my na het
Bosch gegaen, daer wy vergaderen souden [3]), ende en hebben onse

---

met den val van geheel het Roomsche rijk aan te kondigen. Met dit Roomsche rijk wordt niet eigenlijk de Keizer, ook niet de pauselijke kerk op zich zelve bedoeld, maar deze laatste, zooals zij door tusschenkomst van Keizer en overheid hare macht doet gelden.

1) Zulke berichten over tegenstanders, aan wie Gods gerechtigheid het met wonderbare en dus ongedachte strafoefeningen, meestal met een plotselingen dood, vergeldt dat zij de geloovigen vervolgd en verdrukt hebben of dat zij afvallig zijn geworden, zijn in de 16de eeuw zeer gewoon. Men leest ze in geschriften van Lutheranen zoo goed als van Katholieken, Doopsgezinden, Hervormden. Vooral over hen, die geloovigen hebben verraden, komen zij voor. Zie *Doopsgezinde Bijdragen*, 1899, bl. 139 vgg.

2) Afscheid van de broeders nemen.

3) Van zulke doopsgezinde hagepreëken wordt slechts hoogst zelden melding gemaakt.; éëns van vergaderingen in een vaartuig, Van Braght, bl. 380.

Vrienden niet gheuonden, op de plaetsc daer wy meynden, wij sochten wel een half vre [1]) lanc, wy dachten datse niet comen [2]) en souden wesen, om dattet des auonts so seer gheregent hadde, wy souden schier wederomme ghegaen hebben, doen seyde ic: Laet ons gaen, hier voor sullen sy moghelijck wesen, ende hebbe al saechtelijck ghesongen, oft sy daer waren, dat zijt hooren mochten, doen hoorde ickt ruysschen int Bosch, ende seyde tot Hansken: Onse Vrienden zijn hier. Doen // stonden wij stille, ende saghen, wie daer *Fol. 33 r°.*
voort soude comen, doen quamen daer drie voort met wapenen ende stocken. Doen seyde ick: Wel ghesellen, hebt ghy eenen Hase ghesocht, ende niet gheuanghen? Doen worden sy geheel dootverwich in haer aensichten, ende traden tot ons aen, ende grepen my by den arme, segghende: Gheeft v gheuanghen. Daer vinghen sy ons, ende seyden: Wy hebbender noch eenen grooten hoop gheuangen, doen sagen wy daer onse Broederen, eenen gheheelen Waghen vol ghebonden sitten, ende drie Richteren met alle haer knechten diese bewaerden, eenen grooten hoop. Doen wy daer by quamen, groetten wy onse Broederen met den vrede des Heeren, ende hebbense * getroost 1. Tes. 4. b. 18.
met des Heeren woort, vrijmoedich om zijns naems wille nv te strijden. Daer nae straften wy de Rechters, dat sy soo ghierich waren om onnosel † bloet te verghieten. Doen hebben sy Hansken Esa. 59. a. 7.
ende my te samen ghesloten met ‡ ijseren Banden, ende onse Acto. 12. a. 6.
Duymen oock. Doen meynden wy, dat si ons na der Stadt gheuoert souden hebben, maer om dattet op een ander Heerlijcheyt was, daer wy gheuanghen waren, so moesten wy een half mijle voorder gaen. Doen achten wijt voor een groot gheluck, dat wy noch soo langhe by den anderen waren, dat wy ouer wech gaende, malcanderen met des Heeren woort troosten mochten, eer sy ons vanden anderen scheyden. Doen worden wy op een Casteel gheleyt, een Mijle van der Stadt, daer worden wy in een Camer alle ghelijck by malcanderen bewaert, daer waren wi drie dagen, want dat was dat recht vander Heerlijcheyt, daer wy gheuanghen waren, daer hebben wy den * Heere onsen // Godt ghedanckt ende gheloeft, Act. 16. d. 25.
dat hijt soowel wiste te schicken, dat wy so langhe tijt hadden, om *Fol. 33 v°.*
vrijmoedich malcanderen te vermanen, daer quam oock veel volcx wt der Stadt, die ons quamen besien ende hooren, maer int laetste en mocht daer niemant meer by ons inde Camer comen, daer worden wy vanden hooch Baeliu vanden Lande van Aelst geexamineert van onsen geloove, het welcke wy hem † vrijmoedich beleden. 1. Pet. 3. b. 15.
Wy meynden dat wy na Aelst gheuoert souden worden, maer om- Mat. 10. d. 32.
dat de Baeliu van Gent ons hadde gheset op den Waghen, om na

---

1) In n⁰. 1: huere. 2) Lees: gekomen.

Gent te voeren, doen wy geuangen worden, daerom moesten wy wederom al te samen nae Gent geuoert werden. Ende onse Verrader, die ons verraden hadde, die was met ons geuangen, om dat wijt niet mercken en souden, ende sy setten hem verscheyden van ons in een ander Camer, daer wy een groot medelijden mede hadden, om dat hy by ons niet wesen en mochte, niet wetende dat hy onse Verrader was, ende hy wert op den Waghen mede gheuoert in de gheuanckenisse te Gent, daer creghen wy eerst te weten, dat hy ons verraden hadde. Doen wy nv wt dat Casteel ghebrocht worden, om nae de Stadt ghebrocht te worden, doen was daer veel volcks ghecomen van der stadt, om ons te sien, doen wert daer mijns Broeders Vrouwe gheuanghen, die oock een Suster is, om dat sy my aensprack, ende wert op den Waghen gheset, ende noch een ander man oock, die ons gheluck wenschede, daer spraken wy vrylijc totten volcke dat daer ghecomen was, hoe dat sy
Esa. 56. b. 15. * alle mans roof moeten wesen, die hen van der boosheyt af keeren, ende Christum na volghen willen. Daer was veel volcx, die met //
Fol. 34 r°. ons wel hadden willen spreken, maer sy en dorsten niet, om der booser Rechters wille. Alsoo worden wy onser thiene Bontgenooten, twee staen bereyt[1]), ende vier Aencomelinghen, de twee andere waren gheuangen om dat sy ons aenspraken. Aldus hebbense twee Waghens vol na der Stadt geuoert by hooghe Sonne schijn, ende onder weghen vinghen sy noch een Vrouwe, om dat sy maer en seyde tot ons: God die beware v, Die moeste oock op den Wagen sitten. Maer doen wy in de Stadt quamen, souden sy die alle geuangen hebben, die ons aen spraken, ende die wy weder toe riepen met des Heeren Woort, sy en souden die op twintich Waghens niet gheuoert hebben, want dat volck quam so dicke van alle canten toe geloopen, tegen dat wy aldaer voorby quamen, gelijck water dat vanden Berghen neder loopt, ende werdt tot een groot water, also liep dat volc by den anderen, ende dit duerde vander eender stadtpoorte tot in des Grauen Casteel, dat by dat ander eynde vander stadt staet, by een vre gaens verre, daer worden wy op dat Casteel geleyt. Ende de Rechter vanden Lande van Aelst leuerde ons ouer in de handen van de Heeren van des Keysers Rade, daer worden wy van malcanderen verscheyden ghe-

1) Het Offerboek van 1615 en alle verdere uitgaven, ook Van Braght, maken hiervan: »staende bereyt". Wat het onderscheid is tusschen deze en hen, die door Hans »aencomelinghen" worden genoemd, is mij niet duidelijk. Later is nog eens sprake van »een jonck broeder, die den doop noch niet ontfanghen en hadde maer stont bereyt". — 't Geheel beteekent: wij worden met ons tienen bondgenooten, d. i. lotgenooten: Hans Keeskooper en ik, de twee en de vier aangeduiden, en nog twee anderen, die, omdat zij ons toespraken, mede in hechtenis werden genomen.

leyt, sommighe bouen op Cameren, de Vrouwen bleuen oock bouen, maer onser elue worden gheleyt in eenen duysteren diepen Kelder, ende inden Kelder stonden al verscheyden ghemetselde oft ghemuerde donckere gheuanckenissen, daer worden wy al verscheyden gheset, drie ende drie, Maer Hansken ende ic worden in dat alder duysterste gheleyt, daer was een weynich ghemorselt stroo, so veel alsmen in eenen schoot // draghen soude, daer mochten wy ons *Fol. 34 v°.*
mede behelpen. Ick seyde: My dunckt dat wy met * Jonas inden Jon. 1. b. 1. 7.
buyck vanden Waluisch zijn, soo doncker ist hier, wy moghen vast Mat. 12. d. 41.
met Jonas tot den Heere roepen, dat hy onse Trooster ende Verlosser sy, want wy nv van alle menschelijcke troost ende bystant berooft zijn, waer af dat wy ons niet bedroeft en hebben, maer Godt gheloeft ende ghedanckt, dat wy † om zijns Naems wille Act. 5. c. 42.
lijden mochten, ende wy spraken onse ander Broeders oock aen, die inde ander Speloncken lagen, want wy conden malcanderen wel hooren spreken.

Doen wy daer drie ofte vier daghen gheleghen hadden, worden wy beyde, Hansken ende ic bouen by de Heeren ontboden, daer worden wy gheexamineert, ende nae den gront ons gheloofs gheuraecht, wanneer dat wy ghedoopt waren. Doen heeft ons de Heere nae zijnder Beloften eenen ‡ mont ghegeuen, vrijmoedich te spre- Luc. 21. b. 14.
ken, ende hebben begheert ons int openbaer te verantwoorden, metten woorde Gods. Doen hebben sy ons gheantwoordt, dat sy ons geleerde Mannen beschicken wilden, die souden ons onderrichten, alsoo zijn wy weder nederwaerts gheleyt.

Doen corts daer na worde ic bouen gehaelt op een ander Camer, by twee Raetsheeren ende eenen Schrijuer, ende hebben my daer seer scherpelijck onderuraecht, waer dat ick gheweest hadde, ende oft ick wel wiste, dat ick ghebannen was van ouer ses Jaren, in Marten Huereblocks tijt [1]), ende waer dat wy onse vergaderinghe ghehouden hadden: Dat wisten sy al, want de Verrader haddet haer al gheseyt. Ick seyde: Wat wilt ghy my vraghen, daer ick wt // vreemde Landen come? Want ick en hebbe met opset niet *Fol. 35 r°.*
veel willen vragen, op auontuer, oft ick gheuangen worde, dat ick dan niet veel en soude hebben te verantwoorden [2]), waerom vraecht ghy so scherpelijc, en hebt ghy noch niet * onnoosel bloets ghe- Esa. 59. a. 7.
noech om te verghieten? dorst v lieden om noch meer? Vraecht vry nauwe (seyde ick) het sal v † wederom vanden gherechtighen Psa. 9. b. 13.

1) Marten Huerblock, Sakramentist, 8 Mei 1545 te Gent verbrand: Van Haemstede, uitgaaf van 1671, bl. 95.

2) Met het oog op de mogelijkheid, dat ik in hechtenis kwam en dan gevaar zou loopen van op de pijnbank namen te noemen, naar welke men mij onder de foltering vraagde.

Mat. 18. a. 3. Rechter worden gheuraecht, ist dat ghy v † niet en bekeert. Doen
Mat. 26. f. 62. vraechden si my noch meer, ende * beswoeren my by mijn Doopsel, ick soudet segghen, want (seyden sy) wy weten dat ghy lieden niet en liecht, daerom segget ons. Ick seyde: Dat ghy wetet dat
Phil. 1. d. 28. wy niet en liegen, dat is ons een † getuychenisse totter salicheyt, ende v ter verdoemenisse, dat ghy lieden alsulcken doodet, maer v besweeringhe en heeft gheen macht teghen de waerheyt. Ende het wert al geschreuen wat ick seyde, ende dreychden my te pijnighen, waert dat ickt hen lieden niet al segghen en wilde. Ick seyde: Dat ick niet en weet, encan ic v niet seggen, ende si quelden my aldus seer lange. Doen wert ic weder nederwaert geleyt. Ende also deden sy met al onse vrienden, de een na den anderen, alleen.

¶ Op eenen Saterdach, so wert ick weder bouen ghehaelt op de selue Camer: Doen waren daer vier Monicken: De Gardiaen van de Minrebroeders zijn tweester [1]) ende de Pater van de Jacobinen, zijn tweester, ende met my quam een ionck Broeder, die den Doop noch niet ontfanghen en hadde, maer stont bereyt. Doen ic neder geseten was, ende vraechde wat sy begheerden, doen seyden sy, hoe dat sy vanden Heeren geschict waren om ons te onderrichten, ende met malcanderen te spreken vanden gront //
Fol. 35 v°. ende Articulen des geloofs. Doen heb ick geantwoort, dat ic bereyt was, my te laten onderrichten met Godts Woort, ende begeerde wel tsamensprekinge te houden van den Gront ende Articulen des geloofs, ende dat int openbaer, in de teghenwoordicheyt vanden Rechteren, die ons ordeelen sullen, ende int bi wesen van onsen Broederen ende Susteren, die met ons gheuangen zijn. Antwoort. Dat en sullen sy also niet toelaten willen. Hans van Ouerdam:
Jer. 26. b. 14. * Wel, so moghen sy doen wat sy willen, ende wy en willen aldus int heymelijck niet disputeren alleen, op datmen onse woorden niet en verdrayet achter onsen rugge. Antwoort. Wy en willen uwe woorden niet verdraeyen. Hans van Ouerd. Neen, wy kennen v wel. Vraghe. Waer voor kent ghy ons, wat quaet hebben wij v gedaen? Segget doch, wat quaet weet ghy van ons? Hans van
Mat. 7. b. 15. Oue. Als ghijt ymmers weten wilt, so houde ic v voor † valsche
2. Tim. 3. a. 2. Propheten ende verleyders. Doen quamen wi int disputeren van haren geestelijcken schijn [2]), ende vant gebot des Paus ouer de reynicheyt der Papen ende Monicken, ende waerom dat sy geestelijc genoemt zijn ende dander wereltlijcke, daer si al behooren gheestelijck te wesen. Doen bewees ick, dat sy secten waren. Doen

1) Met een tweeden.
2) Uiterlijkheden.

meenden sy: Dit en vordert niet, laet ons disputeren van den articulen des geloofs. Doen seyde ick: wel alsoo ick gheseyt hebbe. Sy seyden, sy wildent de Heeren segghen. Also zijn wy ghescheyden, als wy wel twee vren metten anderen gedisputeert hadden. Twee daghen daer na, doen worden Hansken ende ick beyden byden Heeren ontboden, ende die vier Monicken waren daer by, ende leyden ons voor om te disputeren, Doen hebbe ick // totten Heeren ghesproken. Mijn Heeren, ick vraghe v lieden, in wat huys dat wy zijn, in een huys van rechte oft van gewelde? Antw. In een huys van rechte. Hans van Ouerd. Godt gheue dattet also wesen moet, Maer mijn Heeren, waer inne beschuldicht ghy ons, dat ghy ons als † dieuen ende moorders geuangen ende ghesloten hout, hebben wy yemant te cort gedaen, oft legt ghy ons ghewelt oft moordt op, oft eenige schelmstucken? Antw. Neen, wi en weten alsulcks niet van v lieden, Hans van Ouerd. Wel mijn Heeren, waerom hebdi ons dan geuangen? Antw. Dat sal v v wederpartije wel segghen. Hans van Ouerd. Zijt ghy dan onse wederpartije? Antw. Neen, maer wy zijn Richters: Doen seyde ick tot die Monicken: Sijt ghy dan ons wederpartije? Antw. Neen. Hans van Ouerd. Wel, is niemandt onse wederpartije, waerom zijn wy dan aldus geuangen? Doen seyde een Raetsheer. Die Keyser is v wederpartije. Hans van Ouerd. Wy en hebben teghen die Keyserlijcke Maiesteyt niet misdaen, nae den ghewelt, † die hy van Godt ontfanghen heeft, ende [1]) wil hem ghehoorsaem zijn in alle ordinancien, * so verre als ick metter waerheyt vermach. De Raetsheere: Ghy hebt verghaderinghen ghehouden van dese † nieuwe leeringe, ende die Keyser heeft gheboden, datmen alsulcx niet doen en soude. Hans van Ouerd. Sulcke gheboden te maken, en is hem van * Godt niet ghegheuen, daer treet hy buyten den ghewelt, die hem van Godt ghegheuen is, daer inne en kennen wy hem niet als een ouerste, want onser sielen salicheyt gaet ons naerder, dat wy † God gehoorsaemheyt bewijsen. Doen seyden die Monicken: Wy zijn // v wederpartije, daer inne, om dat v Leere niet goet en is, want waerse goet, ghi en sout in bosschen ende hoecken niet predicken, mer int openbaer, Doen seyde Hansken: Verleent ons een vrije plaetse op de Merct, oft in v Cloosteren ofte Kercken, ende besiet oft wy dan in Bosschen sullen gaen, Maer neen, ghy sout vreesen datmen v * bestraffen soude, Daerom hebt ghy vercregen, datmen v niet bestraffen en mach, ende hebt ons verdreuen wt Steden ende landen. Die Monicken: Eylaeen, dat en hebben wy niet gedaen, dat doet de Keyser. Hansken: Daer hebt ghy hem toe gedreuen.

Fol. 36 r°.

Mt. 26. e. 54.
1. Pet. 4.b.15.
Rom. 13. a. 2.
Acto. 5. d. 30.
Acto. 17. c.20.
Esai. 10. a. 2.

Fol. 36 v°.

Joa. 3. c. 20.

---

1) »Ik" is in alle uitgaven uitgevallen.

De Monicken: Wy en hebben. Doen begonnen die Heeren oock te spreken tegen ons, waerom dat wy metten gheloof onser Ouderen niet te vreden en waren, ende met onsen doopsel. Wy seyden: Wy en weten van gheen kinderdoopsel, dan van een doopsel des
Mat. 28. c. 19. * geloofs, daervan dat ons Gods woort leert. Doen hadden wy noch
Mar. 16. b. 15. veel ander woorden, bestraffende, dat sy wilden Rechters wesen ouer saken des gheloofs, daer sy die Schrift niet en verstonden. Maer wilt ghi Rechters wesen, so hout v onpartijch [1]), ende laet die saecke in redelijcker ordinantien toe gaen, ende beyde die partijen gelijckerhant byden anderen wesen, ende laet onse broederen ende susters die hier met ons geuangen ghebrocht zijn, by ons wesen, ende dan salder een wt ons spreken, dien die Heer den mondt opdoen sal, ende die ander sullen toehooren ende swijgen, so lange als die spreect, ende dat onse wederpartie ooc alsoo doen. Die Heeren: Wy en willen v lieden by malcanderen niet laten comen, wy willen dat ghy hier alleen sult disputeren. Doen seyden wy:
Fol. 37 r°. Mijn Heeren, het waer v lieden dat alder//bequaemste, ende het ghinck al met eender disputatien door, anders sult ghy wederom altijt een disputatie op nieu beghinnen moeten met een oft twee smaels. Die Heeren: Wat ist dan, wy willent alsoo niet hebben, Doen seyde een Raetsheer: Sy willense by den anderen hebben, om dat sy den anderen noch meer verleyden souden, daerom en machmense niet daer bi laten comen. Hans van Ouerd. Mijn Heeren, ghy segt dat ghi Rechters zijt, maer wy houden v als onse partye, want ghi soect ons in alle wegen te crenken, ende ons
2. Cor. 11. a. 5. ende onse medegenooten met gewelt, ende listicheyt * afuallich te maken van onsen ghelooue. Antw. Waerom en souden wy dat niet doen, om dat wy se weder te recht mogen brengen. Hans van Ouerd. Wel mijn Heeren, so hoort dit: Omdat wy sien dat ghi geen Rechters, mer onse wederpartye zijt, ende ghebruycket alle gewelt ende listicheyt, waer ghy condt ende moecht tot uwen schoonsten, ende tot onsen achterdeele [2]): Inden eersten hebt ghy onse Testamenten, daer wy onsen troost in vinden, met ghewelt ontnomen ende berooft, Ten anderen hebt ghy ons verscheyden geleyt, deen in diepe duystere kelderen, die andere op hooge cameren, Ende ten derden soect ghy ons nv met verscheyden disputatien te verlistigen ende te bedrieghen, ende dan te seggen dat ghy ons ouerwonnen hadt, achter onsen rugge tot onsen broederen, ende dan wederom also tot ons van onsen broederen ende susteren, ende daerom mijn Heeren, en willen wy hier alleene niet disputeren,

1) Lees: onpartijdich.
2) Om u zoo goed mogelijk voor te doen en tot ons nadeel.

ofte onse broederen ende susteren sullen daer by wesen. Doen sy hoorden dat haer voornemen ouer ons nae haren wille geen voortganck en hadde, soo worden sy seer toornich, ende // die Monicken *Fol. 37 v⁰.* oock, wi sagen wel watter te doen was, dat het al schalcheyt was, wat sy bedreuen, want al wast datmen van sommighe stucken metter Schrift bewese, dat sy onrecht hadden, so en wilden zijt doch niet bekennen, ende ontschuldighen hen lieden metten Keyser, ende zijn mandament, ende die Monicken metter langher * gewoonten der Roomscher Kercken, ende metten grooten hoope onser Ouderen, Ende alsmen dan metter Schrift gewesen hadde ter contrarien, dan wast gelijck te voren, als oftmen tegen den ouen gegaept hadde [1]). Doen seyden wy: Wel mijn Heeren, wilt ghy ons dan niet toe laten in redelijcker ordinancien te disputeren, also wy begheert hebben? Antwoort. Neen. Wel dan (seyden wy) ghy wetet den gront ons gheloofs, die wy v vrymoedich beleden hebben, soo muecht ghi nv met † ons doen wat ghy wilt, soo verre alst God toe laet, ende siet wel toe wat ghi doet ende handelt, want daer is noch een * Richter bouen v, ende de Heere wilt v die † Ooghen des verstants op doen, op dat ghy sien moecht, hoe iammerlijck dat ghy vanden * valschen Propheten verleydt ende bedroghen zijt, als dat ghy tegen Godt ende dat Lam strijt, het welcke v † swaer vallen sal, ist dat ghy v niet en bekeert. Doen zijn wy weder wech gheleyt, als wy niet voorder disputeren en wilden, want dien raet hadden wi met malcanderen besloten, doen wy noch opt Casteel by den anderen waren, buyten der stadt, op dat sy die eenuoudighen niet en souden oueruallen metter disputatien, so en conden sy niemant wijs gemaken, dat syse verwonnen hebben, wel wetende, dat sy niet disputeren en sullen, ten ware dat sy by den anderen quamen, ende dan gheschiet die disputa//tie tot troost ende *Fol. 38 r⁰.* vermaninge onser Broederen ende Susteren diet hooren, want doen wy sagen dat sy haer schoonste deden, en wilden wy het onse oock niet laten, want wy sagen wel dattet noot was: Doen sy saghen, dat dit niet gelucken en wilde, doen hebben sy eenen anderen raet voortgebracht, ende hebben eenen Raetsheer ende twee monicken, eenen grauwen ende eenen swarten in een camer bestelt, ende daer wort telcken een broeder oft suster voort ghehaelt, datse disputeren souden, ende beweeren den gront haers gheloofs metten Monicken, Die seyden, dat sy in een camer alleen niet disputeren en wilden, maer int openbaer, als wy by den anderen zijn voor de Heeren. Doen seyden sy: wy besweeren v

Sap. 14. b. 16.
Jere. 26. b. 14.
Ephe. 6. a. 9.
† Eph. 1. c. 18.
Jer. 14. b. 14.
Actor. 9. a. 5.

1) In het gapen den mond van een bakkersoven willen evenaren; iets onbereikbaars willen.

by v gelooue ende by uwen doopsel, dat ghi hier disputeert. Doen
Marc.16.b.19. seyde de broeder: Mijn gelooue ende * doopsel kenne ic, maer ic
en hebbe met uwen besweeren niet te doen, dan laet ons by mal-
canderen comen, dat is recht onse begeeren, om met v lieden int
openbaer te disputeren, mer niet aldus in een camer alleen, Doen
ontboden sy een ander, ende also, tot dat syse alle voor hadden,
ende daer en woude niemant also disputeren. Doen moeste ick oock
voort comen alleen in een camer by eenen Raetsheer, ende twee
Monicken, die begonden my oock te besweeren. Doen seyde ick:
Math. 7. a. 6. Wat wilt ghy my besweeren, dat ick de + roosen voor die honden,
ende die peerlen voor die verckens werpen sal, op dat ghyse ver-
treden sout [1])? Neen dat heeft my die Heere verboden, Neen ick
Psal. 19.b.11. achte + Godts woorden al costelijcker, dan dat ic hier * dat licht
* Luc. 8. b. 16. te vergeefs soude laten schijnen, daer niemant door verlicht en
worde, maer dattet gelastert ende bespot soude worden, ghelijck
Fol. 38 v°. ghy lieden doet, alsmen // v de waerheyt seyt. Doen beswoeren
sy my noch al veel meer. Doen seyde ic: Wat wilt ghy veel be-
sweeren, ick en achte v besweeringe niet, want het is eenen aert
2. Par. 33.a.6. der † toouenaers, die teghen die waerheyt besweeren: Maer nv
sie ick wel, waer door dat onse twee broeders ende suster haer
Eze. 13. b. 19. sielen * gemoort ende verleyt zijn, door v toouersche besweeringe,
Joan. 10. a. 1. dat sy haer voor des duyuels listicheyt niet gehoedt en hebben,
dat si de gauen niet en hadden te disputeren. Doen seyde die
Gardiaen: Ghy hebt v beroemt in uwen brief, te disputeren int
openbaer, waer om en dorst ghy nv niet disputeren. Hans van
Ouerd. Ghy Monick, dat begeer ic noch van gantser herten, mijn
1. Pet. 3. b.15. * ghelooue te verweeren met Gods woort, int openbaer voor allen
menschen, maer v cappe soude al anders beuen, als ghy met mi
moest disputeren opt vyer, ende dat die Ouericheyt uwe bescher-
mer niet en waar. De Raetsheere: Neen, wy en hebben daer af
gheenen dorst, om v int openbaer te laten disputeren, ghy zijt nv
in onsen handen. Hans van Ouerd. Ick hebbet begeert, eer dat ick
wiste dat ick in uwen handen comen soude, maer ick sie wel, dat
4. Es.11*.12*. wy in die Clauwen des * Arents [2]) gheraect zijn, ende die daer in
coemt, die en can daer niet weder wt comen, hy en moetter siel oft
lijf laten. Die Raetsheeren: Wie is die Arendt, die Keyser? Hans

---

1) Eene vertaling van Matth. 7:6, die ik in geene bijbeluitgaaf heb kunnen vinden.

2) Die arend is, zooals uit den tekst, daarbij aangehaald, blijkt, ontleend aan het apocriefe boek IV Ezra, hoofdstuk 11 en 12. Hij komt daar, evenals de dieren in Daniël, voor als beeld van een rijk: hier van een rijk, dat geheel de wereld wil omspannen. Zie de aanteekening op bl. 101, fol. 32 r°. De in den tekst genoemde brief aan de Heeren van de Wet te Gent volgt achter dit schrijven.

van Ouerd. Neen, † het is dat Roomsche Rijck ofte ghewelt, leest Dani. 7. b. 7.
den brief die ick v lieden gheschreuen hebbe, die sal v wel onderscheyt gheuen. Doen hadden wy noch veel woorden met malcanderen, ende de Monicken worden gram op my, ende beghonsten * op- Col. 2. b. 18.
geblasen woorden te spreecken. Doen seyde ick, dat Paulus te recht gheprophe//teert hadde van hen lieden, † dat si lasteraers, stout, *Fol. 39 r⁰.*
ende opgheblasen waren. Doen wert broer Jan de croock so toor- 2. Tim. 3. a. 2.
nich, dat hy begonste te roepen: Sotkens, Sotkens, Ketters, Ketters zijt ghy lieden. Hans van Ouerd. * Siet, en is dat niet een fijn 1. Tim. 3. a. 1.
Leeraer? ende Paulus seyt: † dat een Leeraer niet kijfachtich noch † Titu. 1. b. 7.
toornich wesen en sal. Die Raetsheere schaemdet hem self, dat die Monick so leelijcken ghebeerde [1]), ende vermaende hem stille te wesen.

Daer nae op een ander tijt, quamen daer twee wereltlijcke Papen: Meester Willem van den Nieuwen lande, ende die Proche-Pape van S. Michiels. Ic vraechde haer, wat sy begheerden. Sy seyden. Wy comen om uwe siele te soecken. Dat mael hieldt ick mij so bedect, als ick conde, verhopende, dat wy int openbaer voor de Heeren, gedisputeert souden hebben, als sy my seyden, dat sy haer beste daer toe doen souden, Maer doen ick hoorde, dattet niet zijn en mochte, doen sy ten anderen mael weder by my quamen metten Schrijuer, dachte ick, wy moeten metten anderen al anders aent boort, dan wy laestmael waren. Doen vraechde ic. Wat begeert ghy dan? Antwoort: Wy begeeren dat ghy v wilt laten onderrichten, want siet, wy soecken doch v siele. Hans van Ouerd. Doet ghy dan so grooten neersticheyt om sielen te soecken? Antw. Jae. Hans van Ouerd. Wel, so gaet inder Stadt aen allen plaetsen, tot dronckaerts, hoereniaghers, vloeckers, schelders, ghierigen, houaerdigen, ende afgoden dienaers, suypers ende brassers,
ende moorders die † onnosel bloet vergieten, dat zijn noch al uwe Esai. 59. a. 7.
broeders, gaet ende soect hare sielen, de mijne heeft * Christus Luc. 15. b. 9.
gevonden. Antw. Wy vermanense, dan heb//ben wy onse sielen *Fol. 39 v⁰.*
gequeten. Hans van Ouerd. Het en is daer mede niet genoech,
ghi moest tot haer gaen ende * bestraffense also, ende wilde sy Mat. 18. b. 15.
dat niet hooren, so moest ghyse voor die gemeynte brengen, ende bestraffense int openbaer, hoorden sy dan niet, doense dan wter ghemeynten, houtse als heyden ende openbaer sondaers [2]), alsoo
Christus leert, Ende Paulus totten * Corinthen. Ende bestraft oock 1. Cor. 5. b.
uwe Richteren, die gewelt ende onrecht doen, Ja † onnosel bloet Esa. 56. a. 7.

---

1) Zich gedroeg; te werk ging.

2) In meer dan éene 16de-eeuwsche hollandsche vertaling wordt hetzelfde woord nu eens met »tollenaers", dan met »openbare sondaers" weêrgegeven; evenals in duitsche vóórluthersche vertalingen met »Offensünder".

storten ende vergieten. Doen seyde een Paep: Souden wy de Ouer-
Act. 10. d. 34. hoofden gaen bestraffen? Doen vraechde ick, oft God een † aen-
siender der persoonen waer. Antw. Neen. Hans van Ouerd. Wilt
ghy Gods dienaers wesen, ende wilt die personen aensien? Ant.
Dat soude een oproer maken in die Stadt, ende [1]) souden een
Mat. 5. a. 10. daerom dooden. Hans van Ouerd. Soo leedt ghy om de * gherech-
ticheyt. Maer my docht dat sy geenen grooten lust en hadden
daer voor te lijden. Somma, wy handelden also veel vanden ban [2]),
Mat. 18. b. 15. alsment also na * Christus ende † Paulus woorden nae volghen
† 1. Cor. 5. b. soude, datter Paus, Prelaten, Keyser, ende Coninck, Ja sy oock
met haren gheheelen hoope souden buyten ghesloten worden, also
soude dat hoopken al cleyn geworden hebben. Doen seyde ick
haer lieden, dat haer geheel huys in brandt stont, metten helschen
Mat. 7. a. 5. vyere ontsteken, dat souden sy eerst blusschen * eer dat sy qua-
men sien, oft in ons huys eenich dangier des vyers waer. Doen
ghinghen sy wech, die eene Paep en quam niet meer weder.
Meester Antonius van Hille daer handelde ick oock soo mede, die
quelde den anderen, maer my liet hy met vreden.

Hier mede beuele ick mijn lieue broederen ende susteren inden
Fol. 40 r°. Heere inde handen // des almachtigen Gods ende Vaders door Je-
sum Christum onsen Heere, Amen. Geschreuen in mijnder geuanc-
Apo. 1. a. 9. kenisse, om dat * getuygenisse Christi. In die duyster geuanckenisse
heb ic een maent gelegen, nv legge ic in eenen diepen ronden
put, daer isset wat claerder, daer in heb ick desen brief gheschre-
2. Pe. 1. b. 14. uen. Ick verhope in dese weecke mijn † offerhande te doen, soo
het den Heere belieft, metten genen die de Heere daer toe voor-
sien heeft, want ist dattet dese weecke niet en geschiet, so salt
noch wel twee maenden verbeyden, met dat sy dan in ses weecken
niet te rechte en sitten. Weet dat onse broederen ende susteren
wel ghetroost ende ghemoet zijn door de ghenade des Heeren,
Godt heb lof: Ick bidde v door die Broederlijcke Liefde die ghy
tot my hebt, dat ghy desen brief bescict na Vrieslant, namelijc in
Emderlant, desen selfden brief, also haest als ghy cont, ghy moecht
hem wel wtschrijuen, maer haest v daer mede, dat begeere ick
vriendelijck datmen hem beware, op dat hy niet gheschuert oft
vuyl en worde. Die broeders die by mi inden kelder liggen, laten
2. Tess.5.c.26. v altesamen * groeten metten vrede des Heeren. † Wy bidden da-
† Col. 1. a. 9.

1) »Zij" is reeds in n°. 1, 1562 uitgevallen.

2) Met ban wordt hier alleen de algemeene eisch bedoeld, dat in de gemeente van Christus over de zeden der leden tucht worde geoefend; niet die eigenaardige instellingen en voorschriften voor de toepassing van dien eisch, waarover in oude doopsgezinde kringen zooveel strijd is geweest. Die strijd kwam in dezen tijd, 1550, eerst op, en niet in Vlaanderen, maar bij de oudsten in het Noorden.

gelijcx den Heere voor v lieden, doet ooc so voor ons, * Wandelt inde vreese des Heeren, soo salt v wel gaen. Als desen brief gelesen is, so beschict hem na Antwerpen, dat hy inder gemeynte te Emden beschict werde, op dat hy voor een yegelijc ghelesen werde, dat begheer ic aen mijn lieue broeders door die broederlijcke liefde die ghy tot my draecht. Act. 9. d. 31.

(. ⁚ .)

¶ Dit is eenen Brief van den selfden Hans van Ouerdamme, die hy ghesonden heeft aen die Heeren van der wet te Ghent, ende aen die Raetsheeren, sdaechs te voren, eer hy geuanghen worde.

Fol. 40 v⁰. [*n⁰. 2.*]

Verstaet wel:

DIe Ooren heeft om horen die hoore, Ende diet leest, die mercke daer op, ende oordeelt met verstant der heyliger schrift, mer † wee den genen die met onuerstande oordeelt. Hoort, tot v ist dat ick spreke, o ghy vleyschelijcke generatie, ghy Ismaelijten, Ghy die v beroemt Christenen te wesen, om dat ghy wten water sonder Gheest gheboren zijt, ende ghy veruolcht die kinderen der beloften, die door den ghelooue in Gods woort wten water ende Geest geboren zijn, Ja ghy veruolchtse ghelijc † Ismael Isaac dede, gelijck ‡ Esau Jacob, ende als die * Joden Christum veruolchden, alsoo doen nv die vleyschelijcke geborene Antechristen die geestelijcke geborene Christenen, (die de beloften des eewighen rijcx ontfanghen sullen door Christum, † die een erfgenaem alder dingen is, die zijn * rijck wederom laet vercondigen door den Euangelium, † Tot boete ende warachtich berou der dooder wercken, door den gelooue aen hem) zijn getuygen versmadende, &c. Dit is den ‡ wint, o * Arent [1]), wilt mercken, die daer blaest waer hy wil, die ghy niet en weet van waer hy coemt, oft waer hy henen gaet. Hoort nv zijn stemme, // die den Alderhoochsten behouden heeft tot in de laetste tijden, om v dijne misdaden ende straf te openbaren, de welcke nv begint zijn volc te verlossen door veel

Mat. 13. b. 9. Apoca. 2. 3. † Esa. 5. c. 20. † Gen. 21. b. 10. Gala. 4. c. 29. ‡ Ge. 27. f. 41. * Mt. 26. e. 46. Joan. 5. b. 16. † Heb. 1. a. 2. * Mat. 24. b. 14. Mar. 1. b. 14. Apoc. 14. a. 6. † Mt. 4. b. 17. Marc. 1. a. 4. Tit. 2. b. 12. ‡ Joan. 3. b. 8. * 4. Esd. 11. 12. *Fol. 41 r⁰.* 4. Esd. 11. d. 37. 12. d. 31.

---

1) Zie de aanteekeningen bij fol. 32 r⁰ en 38 v⁰.

catyuicheden ende verdriet. Daerom merckt, o ghy Arent, dat eynde dijns tijts is seer na by, zijt ghy niet dat vierde Dier? O ia
Dani. 7. a. 7. ghi, dat Daniel sach, dat met zijn * ijseren tanden al verschuerde, ende dat ouerblijfsel met zijnen voeten vertrat, ende dat alderquaetste Hoornken voortbrochte. Ende ghy hebt bewoont dat Aert-
4. Es. 11. e. 41. rijcke veel iaren met bedroch, ende ghy hebt de werelt † geordeelt, niet metter waerheyt, want ghi hebt die saechtmoedige gequelt, ende die rustende gequetst, ende hebt die logenachtige lief ghehadt, ende die wooninge verdoruen der geender die vrucht maken, ende hebt ouerweldicht die v niet en misdeden, Daerom is dijne versmadinge totten Alderhoochsten opgegaen, ende uwe houeerdicheyt totten Aldersterckston. Daeromme moet ghy Arent
4. Esd. 11. e. wech ghedaen worden, * op dat de aerde vercoele, ende wederkeere, verlost zijnde van uwer cracht, ende hopen mach dat oordeel ende ontfermherticheyt des geens diese gemaect heeft, Wiens ordeel beter ende gerechter wesen sal dan het uwe, o ghy Arent. Daerom moeten uwe quade hoofden, die totten laetsten behouden zijn, dat eynde des Arents wesen, om de alderquaetste boosheit des Arents te volbrengen met zijnen quaden vederen, die ooc tot int laetste gehouden zijn.

4. Es. 11. e. 45. † Hierom hoort ghy ijdel lichaem des Arents die v ijdelijc beroemt, het gene dat ghi niet en zijt, te weten, Christenen. Hoort ooc toe ghy alderquaetste Clauwen, die gewillich ende bereyt zijt te verderuen ende te verschueren, het gene dat v alderquaetste
4. Es. 11. e. 42. hoofden gebieden, door den raet der * logenachtigen, die sy lief
Fol. 41 v°. hebben. Waerom verblijt ghy v int verdriet // ende vallen der
Heb. 5. b. 15. armer lammerkens ende suygelingen, die noch * melc nutten, de welcke ghy met gewelt geuangen hout, ende met valsce logenachtige listen haer sielen moordet, de welcke maer een iaer oft twee ten hoochsten aent gehoor der waerheyt ghecomen zijn, ghy en hebt noch niet, die v in allen Articulen des geloofs onderrichten connen.

Schaemt v des beroemens, dat ghy door uwe vleyscelijcke blinde geleerde, die onnosele verwonnen hebt, met subtijle logenachtige listen ende gebroken schriften. Och wee wee, der groter ellende,
Mt. 14. a. 12. der veruaerlijcker tijden, dat die * boosheyt so verre de ouerhant genomen heeft, dat die waerheyt so vele niet toegelaten en is, haer int openbaer te verantwoorden. Den Alderhoochsten si geclaecht des iammers, gewelts ende groter ellende der beuruchter ende suygelingen in dese tijden, Om dat haer gheen hulpe, troost nochte bystant geschieden en mach, van den genen die de Heere meer
Titu. 1. b. 11. genaden ende gauen gegeuen heeft, om de † wederstrijders den mont te stoppen. Oft ghy hier op seggen wilt: Laetse dan voort

comen die beter begaeft zijn, ende meer genaden ontfangen hebben. Hier op antwoorden wi, dat die wolf lange roepen soude na de schapen, eer sy comen souden, wel wetende, dat si van hem verschuert souden wesen met grooter wreetheyt, sonder recht ende redelijcheyt. Och wee wee, hoe gruwelijck een oordeel, ende veruaerlijcke straffinghe des grammighen verslindenden toorne Gods, die sonder eenige bermherticheyt den onschuldighen ende godure-senden benauwen, veruolghen, ende vermoorden, ende selue so on- *1.Cor.6.a.10.
godtlijck leuen in alder ongherechtigher wercken des vleysches, Gala. 5. c. 20.
* soo dat sulcke dat rijcke der hemelen niet besitten en sullen: O 1. Pet. 4. a. 4.
ghy gheestelijck Baby//lon, hoe sal de Heere die onnosel sielen Apo. 22. c. 15. *Fol. 42 rº.*
ende dat bloet zijnder getuygen aen v versoecken ende † wreec- Apo. 18.a.5.e.
ken, want het al in v beuonden wort: Ghy hebt die Coningen der 24.
aerden ende alle volcken so * droncken gemaect met den wijn der *Apo. 14. a.8.
geestelijcker hoerderijen, als dat sy die waerheyt sien noch hooren 17.a.2.18.a.3.
en moegen. Och oft wi ons eens vry mochten verantwoorden int openbaer metten woorde Gods, in teghenwoordicheyt eens grooten bernenden vyers, met alle uwe geleerde Doctoren, Licentiaten, Papen ende Monicken, die Antechrists Rijcke helpen stercken, beschermen, bewaren ende onderhouden, ende dat die gene die verwonnen worde int vyer soude geworpen worden, so en waert geen noot, die arme onnosel lammerkens te quellen ende te benauwen, so mochte v gelooue ooc beproeft worden, hoe dattet metter waer-
heyt ouer een quaem, dan en waer † Pilatus hantwater, ofte des Ma. 27. c. 24.
Keysers Mandament van geenen noode, ende die Ouericheyt soude onschuldich blijuen van tbloedt der onnooselen, als sy Gods woort
lieten Rechter wesen ouer den Ghelooue, Maer neen, † de valsche Jere. 14. b.13.
Propheten ende verleyders weten wel, dat haer schalckheyt ende bedroch al te seer daer door geopenbaert soude worden. Daeromme roepen sy soo neerstich, als de Schriftgheleerden ende Phariseen
deden: * Cruyst hem, cruyst hem, des Keysers Mandament moet Luc. 23. b. 20.
douerhant hebben, also wast in den beginne des vierden Diers, ende nv oock alsoo int eynde des seluen Diers. Merct met verstant diet begrijpen can, het eynde is dat alderbooste. (Vorsten) doet
boete ende betert v, want * dat eynde alder dingen is seer na by: 2. Pet. 4. a. 7.
Wee v ghy valsche Propheten, die de waerheyt wederstaet, ghe- 2 Tim. 3. a.
lijck de † Egypsche tooue//naers Moysi widerstonden. † Mer uwe † Exo. 7. c. 22.
scalcheyt sal noch allen menschen openbaer worden ghelijct alrede 2 Tim. 3. a. 8. *Fol. 42 vº.*
nv wel beghint. Wee v ghy voorvechters ende campers des Antechrists die de lange gewoonten der Roomscher kercken aentrect als een pantsier, om v daer mede te verweeren tegen de waerheyt, ende dat mandament des Keysers als eenen schilt, ende dat Sweert
der Ouerheyt voor v drijft, om in allen landen * onnosel bloet te Esa. 59. a. 7.

vergieten, der geender die hen niet en begeeren te verweeren met
eenige tijtelijcke ofte lichamelijcke wapenen, dan alleene met
Heb. 4. b. 12. † Gods woort, dat is ons sweert, dat tweesnijdende ende scherp is.
Apoca. 2. 3. Maer wy worden dagelijcx seer belogen van den genen die daer
Eph. 6. b. 17. seggen, dat wy ons ghelooue metten sweerde souden beweeren, als
Apo. 19. b.13. die van Munster deden. Die almachtige Godt wil ons behoeden
voor alsulcke gruwelen.

Weet ghy Edel Heeren, Raetsheeren, Borgermeysters, ende Sche-
penen, als dat wi den Staet ws dienst bekennen voor recht ende
Rom. 13. a. 4. goet, iae van God geordineert ende ingestelt. Te weten, dat werelt-
lijcke Sweert tot straffinge der quaetdoenders, ende tot bescher-
Mat. 22. b.17. minge der goeden, ende wy begeeren v in alle † schattingen, tol-
Rom. 13. b. 7. len ende ordinancien gehoorsaem te zijn, * so verre als het niet
* Act. 4. b. 19. tegen Godt en is. Ende waer ghy ons in alsulcken wijse ongehoor-
saem vint, begeeren wy gheerne onsen straf te ontfangen als mis-
Jere. 17. b.10. daders, dat weet God, † die alle herten kent, dat dit onse mey-
ninge is. Maer verstaet ghy Edel Heeren, dat misbruyck ende
mishandelen van uwen Staet ofte Dienst, en bekennen wy niet,
dat van God sy, maer wt den Duyuel te wesen, ende dat den
Apo. 18. e. 23. Antechrist v de oogen † betouert ende verblint heeft, door de
listicheyt des duyuels, dat ghy v selue niet en bekent, wie ghy //
Fol. 43 r°. zijt, ende hoe swaerlijck dat ghy inden * toorne Gods gheuallen
Matt. 3. a. 7. legt, Daerom wort nuchteren ende ontwaect, ende doet die † ooghen
Ephe. 1. c. 18. Acto. 9. a. 2. des verstants open, ende siet teghen wien dat ghy * strijdet, dat-
tet tegen geenen menschen, maer tegen God is, Daerom en willen
wy v niet ghehoorsaem zijn, want het Godt alsoo belieft, dat wy
Esa. 41. b. 10. daer door † gheproeft sullen worden, Daeromme willen wy lieuer,
4. Es. 15. a. 3. door Godts ghenade, ons tijtelijck lichaem laten branden, verdrenc-
Mat. 5. a. 10. Luc. 14. c. 26. ken, onthoofden, recken ofte pijnigen, alsoot v goet dunct, het sy
Acto. 4. b. 19. gheesselen, bannen, ofte veriaghen, ende onse ghoeden laten † be-
2. Tim. 3. b. 12. roouen, al eer dat wy v lieden teghen des Heeren woort eenighe
Heb. 11. f. 36. Apo. 2. b. 10. ghehoorsaemheyt willen bewijsen, ende willen daer inne verduldich
† Esa. 59. b. 15. ende pacientich zijn, beuelende God de wrake, want wy kennen
4. Esd. 16. e. den ghenen, die geseyt heeft: * Het behoort my toe te wreecken,
47. g. 73. ick salt vergelden, seyt de Heere. Ende wederomme: De Heere
Deu. 32. d. 35. Rom. 12. b. 19. sal zijn volck ordeelen, Ende het is veruaerlijc te vallen inde
Heb. 10. d. 13. handen des leuendighen Gods. Ende dit betuycht den Geest, dat
* Die ter hal- dit voor de duere is, ende het beghin is. Hoort toe ghy * halue
uer tijt des ba- grootste [1]): Bereydt v bedde, want ghy sult baren. Wat sal ick
rens gecomen zijt.

---

1) Reeds de eerste uitgaaf van 1562 vond dit »halve grootste" onverstaanbaar en zette er daarom op den rand de verklaring bij; evenals op fol. 206 v°, 231 r°, enzv. Zie Inleiding bl. 22, 23.

baren? Die vrucht ws arbeyts, met pijne ende smerte, daer na die doodt. Hoort ghy ter rechter zijde: Bereyt de mate. Waer toe sal ickse bereyden? Om uwen Naesten te meten, ende dan sult ghy oock † ghemeten worden. Bereydt v ghy vuyre, ende en blijft niet lange. Hoort toe, v spreke ick toe, ghy Hoorns gesinde [1]): Den dach uwer maeltijt is tegenwoordich, uwe Spijse is al bereydt, etet rasch dat vette vleesch der dronckenen, op dat de macht der * Beesten ghegheuen worde, Den sin is v // gegeuen also te doen, Ghy sult na die Beeste een cort gewelt hebben, Ghy strijdet teghen het Lam, maer het Lam sal v † ouerwinnen, Die is een Coninc alder Coningen een Heere alder Heeren, * wiens rijck blijft inder eewicheyt, Amen.

Matt. 7. a. 2. Apo. 17. b. 13. *Fol. 43 v°.* Apo. 17. b. 14. Luce. 1. c. 29. Apo. 12. a. 1.

Wy betuygen van hem, † dat hijt is die daer comen sal, Jae hy coemt haestelijck, de Heere Jesus, die een yegelijck * loon gheuen sal na zijne wercken,

Amen [2]).

† Apo. 1. a. 4. Rom. 2. b. 16. Apo. 12. a. 4.

* * *

ℂ Een Liedeken van Hans

van Ouerdam, Na de wijse vanden 26. Psalm, ofte: Ic weet een vrouken amoreus.

ICk weet, die Godes woort bekent
* Dat hy ter werelt moet lijden — Psa. 34. c. 20. 2 Tim. 3. b. 12.
Hans van Ouerdamme te Ghent
Keescooper tot zijnder zijden
Die hebben sulcx gheproeft seer wel
Met noch meer ander vromen
Die door een [3]) quamen int gequel
Die niet scheen fel
Maer zijn gront sy niet vernomen.
  Maer om dat Hans van Ouerdam
En Hansken keescooper beyden
† Door cracht die haer van bouen quam — Col. 1. c. 29.

1) D. i.: gij, die een hoorn van het groote beest (uit Daniël, IV Ezra of de Openbaring), een heerscher over het »roomsche rijk" huldigt. Zie de aanteekening op fol. 32 r°, 38 v°.

2) In de uitgaaf van 1562, waarin, zooals men weet, het volgende lied evenmin als al de verdere liederen voorkomt, volgt op deze plaats: »Hiernae volcht eenen Brief van Hans Keescooper dewelcke met den voorghenoemden Hans van Ouerdamme geuangen lach." Die brief staat op fol. 45 v° hierachter.

3) Iemand.

Gods woort sonderling verbreyden
Dies moesten sy besueren dat
Sy namen haer te gader
En settense int duysterste gat
Sijnde niet mat
Aenbaden sy God den Vader.
Mat. 10. b. 17. ✝ Sy zijn te samen voortgebrocht
Luc. 21. b. 11. Bouen al voor die Raetsheeren
Die hebben neerstich ondersocht //
Fol. 44 r°. Na haer gheloof ende leeren
Luc. 21. b. 14. * Mer haer wert gegeuen een mont
Na des Heeren toeseggen
Die der werelt niet en wert cont
Hoe cloeck van vont
Te vergeefs zijt ouerleggen.
Segt mijn Heeren, sprac Hans tot haer
Al met voordachtigen sinne
In wat huys zijn wy hier te gaer
Bruyctmer [1]) recht oft gewelt inne
Den Raet. Ghy zijt daermen dat recht gebruyct
Hans. God geef dat so moet wesen
Waerin beschuldicht ghy ons? ontluyct
Dat by v duyct [2])
Ghy mijn Heeren hooch gepresen.
Waerom hout ghy ons geuangen vast
En gesloten na v belieuen
Hebben wy gedaen ouerlast
Als moordenaers ofte dieuen
Oft schelmstucken, wijset ons aen
Den Raet. Men weet sulcx niet van v lieden
Hans. Wel waerom hout ghy ons geuaen
Den Raet. V weerpart plaen [3])
Salt v lieden wel bedieden
Hans eyschte stracx daer int gemeen
Wie zijn weerparty zijn soude
Daer was Raetsheer oft Monick geen
Die welc den naem hebben woude.
Hy sprack, waerom zijn wy in bant
Isser geen weerpartije?
Het is de Keyser valiant
U wederstant

1) Gebruikt men er.
2) Openbaart wat bij u schuilt.
3) Eenvoudig weg.

Sprack een Raetsheere daer bije.
  Tegen des Keysers Mayesteyt
Hebben wy doch niet bedreuen
* Na den gewelt hem toegeleyt — Rom. 13. a. 2.
Van God, ende wil hem gheuen
Gehoor in als met goet verdrach
So veer dat inder maten //
Oock metter waerheyt bestaen mach — *Fol. 44 vº.*
V luy men sach — Den Raet.
Vergaert tegen zijn Placcaten.
  Ten is niet geoorloft zijn macht — Hans.
† Sulcke gheboden te maken — † Esa. 10. a. 2.
Aldaer treet hy buyten de cracht
Van God verleent, wy dat laken
Hem geensins kennende daer in
Voor een Ouerst van trouwen
Meer gelt ons der sielen ghewin
Dat wy met sin
† Ghehoorsaem Gods gebot houwen. — Acto. 5. d. 30.
  Sy hebben aengeheuen noch
Met haren quade besweeren
Wat wilt ghy my besweeren doch — Hans.
* Die roosen om te verneren — * Mat. 7. a. 6.
En werpen voor die honden fel
Die peerlen voor de swijnen
Neen, dat is tegen Gods beuel
Meer acht ickt wel
† Dan tlicht vergeefs laten schijnen. — Luc. 8. b. 16.
  Die Papen met haer valsche Leer
† Teghen de waerheyt seer crachtich — Luc. 21. b. 14.
Mochten niet staen, dat deed haer seer — Acto. 6. b. 10.
Daeromme waren sy clachtich
Aen den Wolf, die de Schapen soet
Daer na aen palen dede braden
Blusschen moest dat onnosel bloet
Haer wreet ghemoet
Eer sy haer mochten versaden.
  Dus quam des doots vonnis subijt
Als die Procureur vermonde
Dat ghy Ketters verwesen zijt
Dat is daerom oorconde
Dat met v is ghedisputeert
Door verscheyden Gheleerden

Mer willens hebt ghy v niet bekeert
Noch aengeueert
Donderwijsinge van weerden. //
Fol. 45 r°. Hadden wy openbaer mogen fijn
Disputeren met v Clercken
Wat sy al voor Gheleerde zijn
Dat hadmen dan mogen mercken
Mijn Heeren, sprack Hans voor den Raet
De Procureur antwoorden
Seggende: Tis nv al te laet
Tis al te laet
Maer sy haer niet en verstoorden.
Sy worden voort geschict daer nae
Met lacchenden mondt sy gingen
Hans sprack: Tis nv al te laet, iae, iae
Men sachse van vruecht ontspringen
Sy haddent bey fijn ouerleyt
Als voorsichtige Losen [1])
Dat Keescooper met lanck verbeyt
Tis my gheseyt
Wt trecken soude zijn hosen.
Daer en tusschen in dit begaen
Sou Hans het volck wat goets seggen
En also heeft hy ooc ghedaen
Na haren cloeck ouerlegghen
Voorts elck aen een staeck staende daer
Deden sy haer offerhanden
Men schreue vijftienhondert Jaer
En vijftich claer
Wanneer sy te Ghent verbranden.
Eccl. 2. a. 1. O Christen * v ten strijt begeeft
† Eph. 6. b.12. † Aengrijpt nv Schilt ende Wapen
Siet dat ghy voor tBeest niet en beeft
Neemt een voorbeelt aen dees Knapen
Dat ghy met haer vercrijcht het loon
Gheen dinck laet v beletten
Mat. 7. b. 13. Luc. 13. c. 22. ‡ Dringt door denge poort nae de * Croon
* 4. Es. 2.f.43. Dien Godes Soon
Apo. 2. b. 10. Den zijnen sal self opsetten.

FINIS.

---

1) Slimmerts; looze lieden. Deze trek is ontleend aan 'tgeen fol. 47 r° volgt.

¶ Dit is een- en Brief van Jannijn Buefkijn, diemen noemt, Hans kees- cooper, inder geuanckenis ge- schreuen te Gent, An- no. 1550 [1]). *Fol. 45 v°.*

EEn † salige wandelinge, ende een leuendich geestelijck ge- 1. Pet. 1.b.15.
looue, hope, ende een warachtich Euangelijs betrouwen tot God
den Vader, ende den Heere Jesum Christum, onsen * eenigen Luc. 2. b. 11.
hulper ende salichmaker, wunsche ick mijnen beminden vrienden
tot een blijde tijdinge ende vriendelijcke groete, op dat ghi door
het selue gelooue ende betrouwen tot God † opwassen muecht in 1. Petr. 2. a.2.
een nieu reyn leuen, welc leuen gespoort [2]) ende rijckelijc geuonden
wort int heylich Euangelie. O salich zijnse, die haer † reynigen Apo. 22. b.11.
ende heyligen na het inhout des Euangelijs, * sonder welcke rey- *Heb.12.c.14.
niginge ende heylichmakinghe niemant God noch den Heere sien 1. Joan. 3.a.3. Phil. 1. d. 27.
en sal. Dus doet den raet des Heeren Jesu, hy seyt: † Ondersoect Rom. 12. a. 1.
de Schriftuere. Ende anders en heb ic niet gedaen, gelijc ic ende † Joan. 5.d.39.
die met my geuangen zijn, voor de Heeren des Keysers Rade ge-
seyt hebben, ende connen ons metter waerheyt niet beschuldigen.
Sy hebben ons gheuraecht, deen na den anderen, my ten eersten,
oft ic gedoopt was. Ic seyde: Ja mijn Heeren. Vrage: Hoe lange
is dat geleden? Antwo. Vier iaer mijn Heeren. Vrag. Wat hout
ghi van uwen doopsel in uwen iongen tijt? Antw. Gansch niet
mijn Heeren. Vrag. Van den Sacramenten der Priesteren, gelooft
ghy // niet dat daer vleesch ende bloet is, ende dattet God is? *Fol. 46 r°.*
Antw. Neen ic mijn Heeren, wat soude dat vleesch ende bloet
zijn, ende God (seyde ic voor de Priesters * Jesabels) legter mi 1. Re.18.b.19.
hier dese tafel vol, ick salse al wech blasen datse stuyuen, so en
zijnt dan geen Goden, men can God niet handelen, noch lichame-
lijc eten. Doen vraechden sy, oft ick daer by bleef. Ick seyde: Ja
ic mijn Heeren, tot dat men my beter bewijst metter Schriftueren.

---

1) Te gelijk met den voorgaanden, Hans van Overdam, gevangen genomen en verbrand. 2) Gespeurd, gevonden.

Doen was ick van den Raet wech geleyt, ende een ander voort gehaelt, ende hebben tot thien also beleden, waer af den eenen van de thien niet ghedoopt en is, ende heeft beleden dattet recht ende goet is, ende seyde, hoe dat hy eens is geweest by den Leeraer om ghedoopt te zijn. Doen vraechden hem de Heeren: Hoe quamt dat hy v niet en doopte? Soo seyde desen persoon (ende is noch een ionc geselleken ende een vriendelijc kint) Mijn
Mat. 16. b.15. Heeren, doen de Leeraer [1]) my het † gelooue voor leyde, my onderuraecht hebbende, mercte wel dat ick noch ionc in het verstant was, beual mi dat ic de schriftuere noch meer ondersoecken soude. Doen begeerde ic, dattet geschien soude. Doen vraechde hy my, oft ick wel wiste, dat de werelt sulcke menscen doodet ende verbrant. Ic seyde: Ic wetet wel. Doen seyde hy my: So bidde ic v, dat ghi op dees tijt hier mede paciencie hebt, tot dat ic op een
Joa. 5. d. 39. ander tijt wederom come, † Ondersoect de schriftuere ende bidt den Heere om wijsheyt, want ghy zijt noch een ionc man. Ende so schien [2]) wy. Doen vraechden de Heeren: Ist v dan leedt, dat ghy niet gedoopt en zijt? Hi seyde: Jaet mijn Heeren. So vraechden sy noch: En oft ghy nv niet gheuangen en waert, sout ghy v laten doopen? Hy seyde: Jae ic mijn Heeren. Doen wert hy
Fol. 46 v°. vanden Raet geleyt. Nv // siet lieue vrienden, dit zijn schoon teeckenen ende miraculen, doet uwe oogen open, dat sulcke ionge menschen haer seluen voor die waerheyt, haer lichamen inder geuanckenisse, ia inder doot geuen. Den Heeren is geseyt dat si alle hare geleerde voortbrengen souden, men sal haer lieden bewij-
Jere. 14. b.13. sen metter waerheit dattet al * valsche Propheten zijn, ende dat si de werelt bi na M.CCC. Jaer [3]) met hare valscheyt bedroghen hebben, ende lieuer int openbaer op een Scauot int midden der Merct met haer spreken dan int heymelijc, ende de Papen en willen dat niet doen, si soudent haer lieuer veel laten costen. Also zijn alle geleerde beroepen geweest tot disputeren, in die consistorie present alle de Heeren van den Rade, ende daer oock vier die principale geleertste Papen van Gent by waren. Ic hebt gehoort, want ic wasser present bi.

Joan. 5. d. 39. Dus * ondersoect de scriftuere, die de Heere v gebiet te ondersoecken, ende daer na te doen, op pene van uwer sielen verdoeme-

1) Deze leeraar, die rondreisde om te doopen, waartoe alleen mannen van zijne positie de bevoegdheid hadden — in het Noorden heetten deze steeds »oudsten" of »bisschoppen" —, had dus bezwaar er tegen gehad aan dezen broeder den doop te bedienen wegens diens jeugdigen leeftijd, weinig grondig geloof en uit vrees dat de jonge man geen waarborg bood van volstandig te zullen blijven.

2) Scheidden.

3) Bedoeld is: sedert den tijd van Konstantijn.

nisse, ende int * eewige vyer geworpen te zijn, daer eewich wesen sal † schreyinge der oogen ende cryselinge der tanden, Welcke scriftuere v die Papen verbieden te lesen, op de pene, hier v leuen lanc * gehaet te wesen van alle menschen, ende v lichaem aen eenen staec verbrant te wesen, dwelc seer haest gedaen is, somen siet. Dus doen wi lieuer dat de Heere gebiet, al zijn wi eenen cleynen tijt † versmaet, ende van den menscen wt deser ellendiger werelt verworpen, ende rusten inden Heere, dan te doen dat de † menschen gebieden, ende den eewigen tijt Gods viant te zijn in die afgrijselijcke Helle. † Dus ondersoect de scriftuere met een gerechtich herte tot Godt, die Heere sal v verstant gheuen. Die Heere sy met v. Mijn liefde wunsche ick v. By my Jannijn Buefkijn, geuangen te Ghent, om dat * ghetuyghenisse Christi. // Ick wensche salicheyt allen den ghenen, die den Heere van ongeueynsder herten soecken. Ghescreuen int duyster met arm gereetschap.

Mat. 3. b. 10. † Luc. 13.c.26. Mat. 24. a. 8. Mat. 5. a. 11. Osee. 6. a. 2. Acto. 17.b.11. Apoc. 1. a. 9. *Fol. 47 r°.*

¶ Hier na volcht, hoe dese twee voorgaende, te weten, Hans van Ouerdamme ende Hans keescooper ter doot gegaen zijn.

ALs dese twee Schaepkens verwesen waren, sprack de Procuruer Generael. Dat ghy als Ketters verwesen zijt, is daerom, datter diuersche Gheleerde met v ghedisputeert hebben, ende ghy en hebt v niet willen laten onderwijsen. Hans van Ouerdam. Mijn Heeren hadden wij moghen int openbaer disputeren, men soude wel ghesien hebben wat gheleerde dat geweest zijn. De Procureur Generael. Tis nv al te laet, tis nv al te laet. Doen worden sy beyde wech gheschickt ende ghinghen met lachenden monde, Hans van Ouerdam segghende: Jae iae, tis nv al te laet. Ende Hans keescooper had hem met Hans van Ouerdam besproken, dat hy opt Schauot zijn onderhosen soude wt trecken ende terwijlen soude Hans van Ouerdam, met tvolck spreken, twelck alsoo gheschiede. Doen die scherprechter Hansken helpen wilde, begeerdet Hansken alleen te doen, om dat Hans van Ouerdam te langher totten volcke spreken soude. Dit gheschiet zijnde, zijn si elc aen een staec gestelt, ende hebben haer lichamen Gode op geoffert. //

Fol. 47 v°.

ℭ Een Liedeken van Hans keescooper. Nà de wijse. Vanden 29. Psalm. Ofte, Genade ende vrede [1]).

O Heer v wil ick louen
Ghy die v ledekens al
Psal. 20. a. 3. * Toeseynt stercheyt van bouen
Hier in dit aertsche dal
Dat sy vast staende blijuen
Tegen den quaden hoop
Als haer de boose drijuen
Hebben tot v een loop.

Siet doch wat vromer Helden
Verschenen daer te Gent
Hoeseer datmense quelden
Mat. 10. c. 22. 24. b. 13. † Bleuen vroom staen ten ent
Mat. 13. b. 13. Een genaemt Hans keescoper
Die daer was me geuaen
Daer hebben wy een proper
Cleyn lietken af begaen [2]).

Luc. 21. b. 11. ‡ Sy deden hem voor comen
Die Heeren vanden Raet
En hebben scherp vernomen
Na zijn gemoet en daet
Sijt ghy gedoopt, sy vraechden
Ja ick, sprac hy geris [3])
Den Raet Hoe lang ist dat ghijt waechden
Keescooper. Vier Jaer tgeleden is.

Sy vraechden zyn gemoede
Van sPriesters Sacrament
Oft niet was God vleysch bloede
Hy antwoorde pertinent
Neen, soud ic dat geloouen
Den disch legt vol vant aes
Sy sullen al van bouen
Stuyuen als icse blaes.

---

1) N°. 12 van den *Ausbundt*: »O Herr dich will ich loben", met het opschrift: »Diese nachfolgende Geschicht hat sich im Jahr 1550. Zu Gendt und Löwen begeben, und geht im Thon, All die ihr jetzund leidt Verfolgung und Trübsal. Oder wie der Bentzenhawer." 2) In handen gekregen, aangetroffen. 3) Snel.

Aldus en zijnt geen goden
Men mach lijfachtich Godt //
Geensins eten als broden *Fol. 48 rº.*
Is dit also v slot
Ja, tot dat sy my wijsen
Een beter met schrift claer
Doen hieten sy hem rijsen
Dat hy sou gaen van haer.
Daer wert geseyt, laet halen
Al v Geleerde voort
Men salse altemalen
Bewijsen met waer woort
Dat sy sijn * valsch Propheten Mat. 24. b. 11.
Die dertien hondert Jaer
Hebben door haer decreten
Bedrogen des werelts schaer.
O menschen wilt v keeren
Van dese woluen quaet
† Die comen in schaeps cleeren Mat. 7. b. 15.
Binnen zijnde vol haet
Het zijn Antechrists knapen
Die maecken groot getier
Menschen sielen te rapen
Tot dat eewige vier.
Dus wilt sonder vertoeuen
Gaen tot v schepper Heer
Al wat ghy sult behoeuen
Dat vint ghy in zijn leer
Christus sal v recht stueren
† Blijft ghy vast by zijn woort Mat. 7. c. 24.
En ghy sult wel gedueren
Als wint, storm coemt aen boort.
Duysent vijfhondert iaren
Vijftich getelt daer an
Doen sachmen openbaren
Desen dapperen man
En aen een pael staen branden
By zijnen lieuen Broer
* Nv zijn sy in Gods handen Sap. 3. a. 1.
Verlost wt swerelts beroer. //

Fol. 48 vº.
[*nº. 1.*]

¶ Dit is een-
en Brief van Jeroni-

mus Segersz, geschreuen in der geuancke-
nis tot Antwerpen, aen zijn Huysurou
ghenaemt Lijsken, die oock
aldaer gheuanghen
lach, Anno
1551 [1]).

Vreest God alle tijt.

¶ In Keysers Stoel lach ick geslooten ende be-
waert, Om het getuygenisse Jesu Christi was
ick seer beswaert, ende gheslooten tus-
schen mueren. Ende die duer is sterc,
maer het is des Heeren werc,
daeromme hy my ooc
sterckt.

Jud. 1. a. 2. GHenade ende vrede, ende vruecht, blijschap ende troost, ende
1. Cor. 1. a. 3. † Col. 2. a. 7. † een vast Ghelooue ende ghoet betrouwen, met een + bernende
+ 1. Pe. 4. b. 8. liefde tot Godt, wunsche ick v, mijn alderliefste Huysurouwe Lijs-

1) Jeronimus Segersz., »ketelaar" of koperslager, is 1 September 1551 levend verbrand. De terechtstelling van zijne vrouw Lysken (Elisabeth) Dirks werd uitgesteld tot na afloop van hare bevalling. Zij is eerst 19 Februari van 't volgende jaar »al levende in eenen sack gesteken ende verdroncken", *Antwerpsch Archievenblad*, VIII, bl. 416. Zij heet daar Lysbeth Aertssen; waarschijnlijk voluit: Lysbeth, dochter van Dirk Aertsz. Eenige brieven van haar aan haren man staan tusschen de zijne in; zij kon, zelve in den kerker liggende, hem niet bezoeken; 'tgeen anders bij het toenmalige gevangeniswezen in den regel aan betrekkingen en vrienden van de gevangenen vrijstond. Zie over Lysken het uitvoerig bericht, uit het *Groote Offerboek van 1615*, I, 139—141 door Van Braght, bl. 127 vg. en bl. 107 overgenomen; en over Seghersz. het artikel van Ds. P. H. Veen in de *Doopsgezinde Bijdragen*, 1864, bl. 82—102.

ken Diercks, die ick voor Godt ende zijn heylighe Ghemeente [1])
ghetrout hebbe, ende my also nae des Heeren beuel tot eender
* huysurouwen ghenomen hebbe, Troost, blijschap ende vruecht 1. Cor. 7. a. 2.
moet by v, mijn lieue huysurou, vermeerderen ende vermenichfuldicht werden.

Ick bidde den Heere soo neerstich voor v, dat hy v wil vertroosten, ende af nemen dat v te swaer is. Ick wetet wel, mijn
wt//vercooren schaep, dat ghy seer bedroeft zijt om mijnent wil, *Fol. 49 rº.*
maer stelt doch alle droefheyt bezijden, ende siet op den * Her- Hebr. 12. a. 2.
toch ons gheloofs, ende op den voleynder Jesum, ende laet ons voortaen in alle gherechticheyt ende heylicheyt wandelen, als kin-
deren des vredes, ende laet ons † den tijt der genaden doch wel 2. Cor. 6. a. 2.
waer nemen, ende dencken wat een grooten ghenade de Heere aen ons bewesen heeft. Och mijn lieue huysurou, ghedenct doch wat
een † ghetrouwen Godt dat wy dienen, hy en sal ons niet be- 1.Cor.10.b.13.
schaemt laten, ghedenct hoe trou dat hy de kinderen van * Israel Exo. 14. a. 2.
met een wtgestrecte handt van den diensthuyse Pharaonis ende wt c. 21.
Egypten geleyt heeft, door dat roode meyr, ende gedenckt hoe sy haer moesten bereyden, eer sy wt mochten trecken, ende hoe dat
sy dat † Paeschlam aten met ongesuert broot, staende moesten sy Exo. 12. a. 3.
dat Paeschlam eten, ende dat ongesuert broot dat sy hadden, dat schorten sy in haer cleederen, ende beghonsten wt te trecken na der woestijnen, ende den Enghel des Heeren ginck voor haer, des
daechs in een † Colomne der wolcken, ende des nachts in een Exo. 15. d. 21.
Colomne des vyers, ende lichtese alsoo, * maer doen sy benaut Exo. 14. c. 10.
waren van Pharao ende zijn Heyr, doen beghonst dat volck te murmureren teghen Moysen, want sy en hadden geen vast betrouwen op den Heere, dat hy haer wt soude leyden, maer de Heere seyde tot Moysen wat hy doen wilde, ende hoe dat hy zijn macht aen Pharao ende aen zijn heyr thoonen wilde, ende hy geboot
Moysy, dat hy de roede soude nemen, ende slaen in der zee, † ende Exo. 14. c. 21.
doen Moyses in de zee sloech, (soo verdroochde die zee, ende dat water deylde hem van malcanderen) ende het stelde hem als Mue-
ren ter rechter ende ter slinc//ker zijden, so dat sy drooch door *Fol. 49 vº.*

---

1) Dus in eene godsdienstoefening, ten overstaan van zijne christelijk gemeente? Later geschiedde het zoo. Wij hooren van eene godsdienstoefening te Breda in een huis aan de Voorstraat, op 5 Augustus 1571 of 1572, des avonds te 9 of 10 uren: er waren omstreeks honderd personen »vergaderd om predicatie te houden en een paer te trouwen". Het *Groote Offerboek* van 1615 heeft, II, bl. 296, dit bericht uit »eene particuliere memorie der ouden". Van Braght nam 't over, bl 604. In het vonnis van de amsterdamsche vierschaar over Anneke Hendriks, 10 November 1571 geveld en o. a. bij Van Braght, bl. 538 gedrukt, wordt zij beschuldigd van: »oock haer met haer tegenwoordigen man op de Mennoniste maniere latende trouwen by nacht in een Landhuys."

de Zee ginghen, ende Pharao volchde met zijn Heyr nae, ende hy
verdranck met alle zijn Heeren ende volck, maer Israel quam daer
Exo. 15. a. 1. sonder schade door, ende * sy loefden ende dancten Godt, dat
hyse vanden Diensthuyse Pharaonis verlost hadde, maer sy en
waren doen noch niet int Beloefde Lant, sy quamen in die grou-
Exo. 15. c. 22. welijcke † Woestijne, ende daer en was geen broot, het broot dat
Exo. 12. d. 34. sy wt Egypten brochten, dat en was niet vele, het was dat ‡ on-
ghesuert deech, dat sy in hare cleederen schorten, doen sy wt
Egypten toghen. Doen wasser benautheyt om dat sy niet te eten
Exo. 16. b. 16. en hadden, maer de Heere spijsdese met dat * Hemels broot.
Psa. 78. b. 24. Alsoo oock mijn alderliefste Huysvrou, wy en hebbent oock niet
al gewonnen, als wy de Waerheyt bekent hebben, ende ons al
vander werelt afghescheyden hebben, ende alle wellusten ende be-
geerten versaeckt hebben, maer wy moeten oock strijden tegens
Eph. 6. b. 12. de Vianden, dat is, wy moeten hier in dese werelt † strijden
tegens Keyseren ende Geweldighen ende Princen deser werelt. Wy
2. Ti. 3. b. 12. moeten in dese Werelt lijden: Want Paulus heuet gheseyt, ‡ dat
alle die Godtsalich willen leuen in Christo Jesu, moeten veruol-
ginghe lijden: Wy moeten de Werelt, Sonde, Doot, Duyuel, ende
al verwinnen, niet met wterlijcke Sweerden ofte Spiessen, maer
Eph. 6. b. 17. met dat ‡ Sweert des Gheests, dwelck is Gods Woort, ende met-
ten Schilt des Gheloofs, waer mede wy alle scherpe Pijlen, die als
vier zijn, af mogen schutten ende den Helm der salicheyt op ons
hooft, aengedaen met dat Pantsier der gerechticheyt, ende om onse
voeten gheschoeyt tot bereydinghe des Euangeliums. Als wy also //
Fol. 50 r°. met dese wapenen versterckt zijn, so sullen wy wel met Israel
door de Woestijne raken, ende alle onse Vianden verwinnen ende
2. Tim. 3. a. 8. wederstaen, sy moeten tot schanden worden, die teghen de * Waer-
heyt strijden. Als nv de kinderen van Israel wt de Woestijne
waren, wt de grouwelijcke ende veruaerlijcke Woestijne, daer de
Deut. 8. a. 2. Slanghen vier spoghen, † ende veertich Jaer lanck door ghewan-
Nehe. 9. c. 21. delt hadden, ende waren door soo menich perijckel ghecomen, ende
‡ Nu. 21. a. 1. ‡ hadden soo veel steden ende Landen aen dese zijde der Jordanen
Deut. 2. f. 33. in genomen, doen hadden sy dat beloefde Lant noch niet in, want
Deu. 34. a. 1. sy en waren noch niet ouer de Jordane, maer de Heere * thoonde
Mosi dat Beloefde Lant van verre. Och mijn lieue Huysvrouwe,
ic hebbe dat beloefde Lant oock al van verre ghesien, ick hope
Apo. 21. b. 12. haest in de schoone Stadt te comen, daer Joannes af schrijft, † die
seer verciert is, haar Fondamenten zijn twelf costelijcke steenen,
ende haer Mueren ende straten van louter ende claer gout, ende
de stadt heeft twelf poorten, elcke poorte van eender peerlen, ende
daer en is geenen nacht, want de Heere hare Godt verlichtse.
Ende de Heere seyde tot Mosen, dat hy dat volc niet int beloefde

Lant en soude leyden, maer † Josua brochtse daer in, ende de Heere * leydese droochs voets door de Jordane, ende geboot haer, dat sy zijn geboden ende rechten souden houden, so soude hy alle hare vianden voor hare voeten wt stooten, ende als sy zijn ghebo-den ende rechten ouertraden, † so gaf haer de Heere in haerder vianden handen, also dat sy geslagen worden van haren Vianden, doen sy nv ouer de Jordane waren, doen en hadden sy dat Lant van Beloften noch niet in, daer honich ende melck // vloeyde, maer si moestent met louter geweld innemen, ende alle hare Vian-den dooden, ende de steden met * vier verbranden, also moeten wy ooc het Beloefde Lant met ghewelt innemen [1]): Want Chris-tus seyt, † dat het rijcke der Hemelen ghewelt lijdt. Ick weet nv eerst wat dat strijden is, niemant en wetet beter, dan diet besocht [2]) heeft, sy comen soo listich aen, om ons te verleyden.

Josue. 1. a. 2. * Jos. 3. d. 14. Josu. 7. a. 4. Judic. 2. b. 11. *Fol. 50 v⁰.* Josu. 6. c. 21. Mat. 11. v. 12.

Wetet dat ick uwen Brief met mijn moeder [3]) ontfanghen hebbe, den welcken ick met tranen las. Ick bedanck v, dat ghy my soo hertelijcken daer mede troost, ende ick verblijde my, als ick hoorde, dat ghy soo wel te vreden zijt.

¶ Wetet myn Wtuercoren beminde Huysvrouwe Lijsken, hoe dat ic voor den Marckgraue gheweest hebbe, ende hy hadde daer twee Preeckeren by hem, met twee Schepens, ende den Clerck vanden bloede, ende hy vraechde my, oft ick my noch niet beter bedacht en hadde, segghende dat hy die twee goede mannen oft heeren, daer toe verwillicht [4]) hadde, waert dat ick my wilde be-keeren, dat sy mijn Siele winnen mochten. Ick seyde dat ic mijn gelooue niet verlaten en wilde, want het is de waerheyt. Doen vraechden sy my, wat mijn ghelooue waer. Ic seyde tegen de Monicken: Vraechtet den Marckgraue, dien hebbe ick mijn ghe-looue beleden, vraechtet hem. Sy quelden my seer. Ick en wilde haer niet met allen segghen. Sy vraechden, waer van dat ick wiste dattet de waerheyt was, oft God mondelinghe met my gesproken hadde. Als sy anders niet van my crijgen en conden, soo worde mijn Belijdinghe ghelesen, Hoe dat ick niet en hielt van het Sa-crament. Ic seyde: Neen dan eenen broot God. // Ende de Papen waren gram, dat ick haren Godt soo verachte. Sy wouden al met my spreken. Ick seyde: Ic en wil v niet * hooren, noch oock met v spreken, maer laet mijnen Broeder hier comen by my, so wil ic wel met v spreken, ende onse gelooue belijden. Doen vraechden

Fol. 51 r⁰. Mat. 7. b. 15.

1) Niet in den zin der Munsterschen bedoeld; maar, zooals reeds uit de aan-haling juist van dat bijbelwoord blijkt, van den geestelijken strijd, noodig om Gods koninkrijk te veroveren. 2) Ondervonden.

3) Die hem dus in zijne gevangenis had bezocht. 4) Toegestaan.

sy my, oft ick niet sterck genoech in mijn gelooue en was, dat ick my op mijnen Broeder beriep. Ick seyde: Ja, mijn gelooue is sterck ghenoech, maer om dat ghy onse woorden niet verdraeyen en sout. Doen seyden sy: Wy en sullen uwe woorden niet verdraeyen. Ick seyde: Ick kenne v al wel, ende weet uwe schalckheyt wel. Ende de Marckgraue seyde: Het sal v gheschieden. Ende ic meynde, dat hy seyde, dat hy eenen Bibel mede soude brenghen. De Papen seyden: Als de kinderkens ghedoopt waren, dan hadden sy gelooue. Ende ick loech daer mede, ende seyde, waerom dat sy dan niet in Turckien en toghen om de Turcken te doopen, ist datmen dan geloouich wort, so ghy segt, so souden sy oock geloouich worden. Sy seyden: Al waert datmen de Turcken doopte, het souden euen wel Turcken blijuen. Ende sy quelden my seer, dat ic af soude wijcken, ende een goet kint der Roomscher Kercken zijn. Ende de Marckgraue met de Schepens waren so met onrechtueerdige bermherticheyt tot mywaerts beuanghen, dat sy seyden: Oftmen v het leuen liete, ende dat ghi v bekeerde, ende een goet kint der Roomscher Kercken worde, Ic soude goede hope tot v hebben, want ghy zijt hier ionck ende onnooselijck toe ghebrocht, ghelijck ick wel weet van wien, (hy haddet op Gielis van Aken) ende ooc om dat ghy van so goede Ouders zijt, ende v moeder die sterf haest van rouwe. Ick seyde:
Fol. 51 v°. Al stont de // duere open, ende dat ghy seyt: Gaet, ende en segt maer: Het is my leedt. Ic en soude niet gaen, want ick weet wel, dat ick de Waerheyt hebbe. Doen seyde de Marckgraef: Ic sal v leuende branden, wilt ghy niet hooren. Doen loech ick daerom,
2. Ma. 6. c. 27. ende seyde: * Al wat ghi my mijns geloofs haluen doet, dat wil ic geerne lijden. Ende hy seyde: Sijn wijf is de meeste Kettersse die in de Stadt is.

Ick en can den Heere niet te vollen dancken van alle de groote stercheyt ende cracht die hy my geeft in deser noot. Ick beuinde
Psa. 91. b. 15. met der tijt wel, dat de Heere met ons is, want hy † helpt ons so trouwelijc wt alder noot, hy is sulcken getrouwen Hooftman,
Job. 5. c. 21. hy gheeft zijn knechten alsulcken moet, ÷ hij stercktse dat sy niet en vreesen, sy en vreesen noch en beuen niet, door de groote liefde, die si tot haren Hemelschen Vader hebben, want Paulus
Rom. 8. d. 36. seyt: * Wie sal ons scheyden van de liefde Godts? druck? oft angst? oft veruolginge? oft honger? oft naectheyt? oft perijckel? oft
Psa. 44. c. 23. sweert? Als daer gheschreuen staet: † Om uwent wille worden wy
2 Cor. 4. b. 11. ghedoot den gantschen dach, Wy zijn gerekent als Slachschapen, die ter doot ghebrocht worden, Maer door desen verwinnen wy verre [1]),

1) Uitgaaf van 1562: veer.

om zijnent wille, die ons liefghehadt heeft, want ick ben seecker, dat noch doot, noch leuen, noch Enghel, noch Vorstendom, noch heerschappie, noch ghewelt, noch teghenwoordighe, noch dat toecomende, noch hoocheyt, noch diepte, noch oock gheen ander Creature, ons scheyden en mach, van de liefde die in Christo Jesu onsen Heere is.

Daerom mijn alderliefste Huysvrouwe Lijsken, * schict v na Ro. 12. b. 11.
den tijt, ende weest doch verduldich inden druck, ende † gesta- † 1. Tim. 5.a.5.
dich int // ghebedt, ende siet doch altijt op de schoone beloften, *Fol. 52 r⁰.*
die ons ouer al beloeft zijn, ist dat wy tot den ‡ eynde volstan- Mat. 24. a. 13.
dich blijuen. Ende laet ons den Schat doch wel bewaren, want wy
hebben alsulcken * schat in aerden vaten, ende den seluen schat 2. Cor. 4. a. 7.
en connen wy niet verbergen, hy breect ouer al wt, hy is veel te costelijck om te verberghen, wy zijn soo blijde met desen schat, welcke schat is onse ghelooue, hope ende liefde, ende die en sul-
len ons niet † ledich laten, al setten sy ons alleen in een doncker 2. Petr. 1. a. 8.
gat van malcanderen verscheyden, den schat is van sulcker aert, hy en wil niet verborgen wesen, de eene roept den anderen aen, ende stort so zijnen schat wt, op dat hy ghesien mocht worden, wy zijn so wel ghemoet, de Heere hebbe eewich lof ende danck, wy roepen, wy singhen, met malcanderen, wy bedrijuen alsulcken
vruechde ‡ om malcanderen te troosten, ende te stercken, de Mal. 3. c. 16.
* Heere geeft alsulcken stercheyt ende cracht, dat wy hem niet te * Ps. 84. a. 8.
vollen dancken en connen van de groote genade, die hy aen ons
bewijst. † Daeromme en worden wy niet moede, al ist dat onsen 2 Cor. 4. b. 16.
wtwendighen mensche vergaet, so wort nochtans den inwendigen mensche van dage te dage vernieut, want onsen druck die tijtelijck ende licht is, brengt een eewige ende ouer de mate ghewichtighe salicheyt, ons die niet en sien op dat sienlijck is, maer op het ghene dat onsienlijck is.

Aldus mijn lieue Huysvrouwe, en laet doch niet af den Heere
uwen God wt * ganscher herten te dienen, ende zijne † voetstap- Mar. 12. c. 30.
pen nae te volgen. Want wy weten, ist dat onse ‡ aertsche huys † 1. Pet. 2. c. 21.
deser wooninghe ghebroken wort, dat wy een timmeringhe hebben 2 Cor. 5. a. 1.
van God, een huys niet met handen ge//maeckt, maer dat eewich *Fol. 52 v⁰.*
is inden Hemel. Daer na haecken wy, na onse huysinge die inden Hemel is, ende verlanghen daer na, om daer mede gecleet te worden, want wy willen lieuer gecleet zijn, dan ontcleet worden: Want also langhe als wi thuys zijn inden lichame, so gaen wy Pelgrimagie int af wesen vanden Heere.

Daeromme mijn lieue Huysvrouwe, siet doch neerstelijck toe,
dat ghy den tijt uwer * Pelgrimagie met vreesen ende beuen vol- 2 Pet. 1. b. 17.
eyndet, niet met sulcken vreesen ende beuen dat wy de Werelt,

oft voor de Werelt souden vreesen oft beuen, om dat si so ver-
Mat. 10. d. 28. woet op ons zijn, maer wy sullen voor den † Heere vreesen ende
beuen, also dat wij zijn geboden ende Rechten sullen houden, ende
also den tijt onser Pelgrimagien inde vreese des Heeren voleyn-
den, ende het eynde ons geloofs daer af brenghen, te weten,
Esa. 51. b. 11. onser sielen salicheyt, soo sullen wy eewich met den † Heere [1])
verblijden, ende dan sullen wy hem in de verrijsenisse der Doo-
den ghemoeten. Daeromme en wilt de Werelt niet vreesen, want
Mat. 10. d. 30. de * hayren ws hoofts zijn al ghetelt, sy en hebben gheen macht,
Joan. 19. a. 10. ten sy datse haer van † bouen gegeuen worde. Ende Christus seyt:
† Mt. 10. d. 28. Ende ‡ vreest v niet voor die dat lichaem dooden, maer vreest
hem, die de macht heeft, na dien dat hijt lichaem gedoot heeft,
Luc. 13. c. 26. oock macht heeft, de Siele in der Hellen te werpen, daer * sal
† Esa. 66. d. 24. zijn weeninge der oogen ende knersinge der tanden [2]), ende † haren
‡ Apo. 14. c. 11. worm en sal niet steruen, ‡ sy en sullen dach noch nacht rusten.
De almachtige, eewighe, ende crachtighe God wil v also verstercken
Apo. 2. b. 10. ende vertroosten met zijn ghebenedijde Woort, dat ghij doch * ghe-
trouwe muecht blijuen, tot den eynde toe, so sult ghy ooc onder
Fol. 53 r°. den // † Altaer comen by alle lieue Gods kinderen, daer sullen
Apo. 6. b. 9. alle ‡ tranen van onse oogen gewasschen worden. Daer sal alle
† Apo. 21. a. 4. Phil. 3. c. 21. tribulatie een eynde hebben, * dan sal onse verworpen lichaem
verclaert worden, ende den beelden zijnder claerheyt gelijc zijn.
Joan. 16. c. 20. Dan sal onse † weenen in lacchen, ende trueren in blijschap ver-
Heb. 11. d. 16. andert worden, dan sullen wy (die eenen cleynen tijt ‡ veracht
ende versmaet, iae veruolcht ende veriaecht worden, ende met
grooter schande ende pijne ende versmaetheyt ter doot gebrocht
Apoc. 1. a. 9. zijn, om het † getuygenisse Jesu Christi) eewich triumpheren,
Apoc. 7. a. 9. ende metten Heere eewich leuen. Wi sullen met * witte cleederen
gecleet worden, also Joannes in zijn Openbaringhe ghetuycht, van
Apo. 20. a. 4. de sielen der geenre, † die gedoot waren om Gods woort, ende
om het ghetuychenisse dat sy hadden, ende sy laghen onder den
Apo. 9. a. 9. † Altaer, ende riepen met luyder stemmen, segghende: Heere, ghy
die daer heylich ende warachtich zijt, hoe langhe en ordeelt ghy,
ende en wreect ghy onse bloet niet, aen de ghene die opter Aer-
den woonen, ende haer wort ghegeuen een yegelijck een wit cleet,
ende haer wort gheseyt, dat sy noch een weynich souden beyden,

---

1) »Ons" ontbreekt hier in alle uitgaven.

2) Deze tekst wordt door Hans Keescooper, fol. 46 v°, aangehaald in de vertaling: schreyinge der oogen ende crijselinge der tanden. Van Liesvelt en Mattheus Jacobs hebben: huylinge ende knersinge der tanden. Het Nieuwe Testament van Jan van Ghelen, 1528: ghescrey ende ghekners der tanden. Die lezing in de brieven is te vreemder, omdat wij juist bij een tekst als dezen geene wijziging van de woorden verwachten; of is daarin nog eene andere vertaling gevolgd?

tot dat haer mede knechten ende haers broeders ghetal veruult
ware, die oock noch gedoot souden zijn, ghelijck als sy. Och wat
een heerlijck volck sullen wy zijn, als wy met die groote Schare,
daer Esdras af schrijft ende Joannes in zijn Openbaringhe, ende
seyt, * dat hy een groote Schare gesien heeft, die niemant en 4. Es. 2. e. 42.
heeft connen tellen, wt allen Heydenen, Geslachten, Volcken ende Apoc. 7. a. 9.
Tongen, staende voor den Stoel, ende voor het Lam, ghecleet met
witte cleederen, ende Palmtacken in haer handen, ende sy riepen
met luyder stemmen, segghende: Salicheyt sy hem // die op den *Fol. 53 v°.*
Stoel ons Godts sit, ende den Lamme. Dit zijnse, die wt grooter
tribulatien gecomen zijn, ende hebben haer cleederen ghewasschen,
ende hebbense wit ghemaeckt door dat bloedt des Lams, daerom
zijn sy voor den stoel Godts, ende dienen hem dach ende nacht
in zijnen Tempel. Ende die op den stoel sit, sal ouer haer woo-
nen, ende sy en sullen niet meer † hongeren noch dorsten, noch Esa. 49. b. 10.
de Sonne en sal niet meer op haer vallen, noch gheenderley hitte,
want het Lam midden inden Stoel salse regeren, ende hy salse
totter Fonteynen des leuenden waters brenghen, ende God sal alle
† tranen van haren oogen afwasschen. Ende Esdras ghetuycht van Apo. 21. a. 4.
de selue Schare, ende seyt, dat sy * stonden midden op Sions 4. Es. 2. e. 42.
Berch, ende waren ghecleet met witte cleederen, ende midden
onder haer stont een, langer dan alle de andere, ende hy ghaf een
yeghelijck van haer † Palmtacken in haer hant, ende hy sette een Apoc. 7. a. 9.
yegelijck een Croone opt hooft. Ende Joannes seyt, † dat hy sach Apoc. 4. a. 6.
als een glasen Zee met vyer ghemengt, ende de ghene, die de vic- 15. a. 2.
torie behouden hadden, vander Beesten ende haer Beelt, ende haer
teecken, ende vanden getale haers naems, staende op de glasen
Zee, hebbende Godts herpen, ende songen het Liet Moysi des
knechts Gods, ende het Liet des Lams. Siet doch mijn lieue Huys-
urouwe, wat heerlijcke beloften dat wy ouer al vinden, * die God 2. Cor. 2. a. 8.
alle lieue ende ware kinderen gheuen ende schencken sal, die hem
hier ghetrouwelijck by blijuen, ende die haer leuen tot des Heeren
prijs geeynt hebben, ende haer † cleederen wit gewasschen hebben Apo. 7. c. 14.
door dat bloet des Lams.

Och mijn hertgrondelijcke lieue Huysvrouwe, ick en can den
Heere niet genoech // dancken van alle zijn groote duecht, die hy *Fol. 54 r°.*
aen my bewijst, hy geeft my alsulcken stercheyt ende cracht, dat
ickt niet wt spreecken en can. Och nv beuinde ick wel, dat de
† Heere eenen ghetrouwen Noothelper is, hy en verlaetse niet, die Psa. 91. b. 15.
op hem betrouwen. * Want wie op den Heere betrout, die en sal Esa. 45. b. 17.
niet beschaemt worden, hy sal ons † bewaren als den appel zijn- Rom. 9. c. 33.
der ooghen, hy sal ons van alle ghewelt des Duyuels ende tyrannie † Sac. 2. a. 7.
deser Werelt verlossen. Jae hy sal ons bewaren, dat wy niet inder

Hellen en sullen varen, ist dat wy hem anders ghetrouwe by blij-
Mat. 24. a. 23. uen tot den eynde toe, want Christus seyt: ✝ Wie volstandich
blijft tot den eynde, die sal salich zijn.

Och mijn hertgrondelijcke lieue Huysvrouwe, blijft doch den
Apo. 2. a. 10. Heere * ghetrouwe tot der doot toe, want de Croone en is niet
int beghin, noch oock int midden, maer int eynde. Ist dat ghy
den Heere ghetrouwe blijft, hy en sal v niet verlaten, hy sal v
Jaco. 1. b. 12. de † Croone des eewighen leuens gheuen, ende in zijn Rijcke ley-
Apo. 21. a. 4. den, Hij sal v met prijs ende eere croonen, Hij ✝ sal alle tranen
van uwen ooghen wasschen. Lieue Lijsken, sal hy alle tranen
Mat. 5. a. 4. afwasschen, soo moet hier eerst * gheweent zijn. Hy sal alle onse
lijden ghenesen, daeromme moeten wy eerst in deser Werelt lijden.
Psa. 91. b. 13. Ja teghen de grimmende † Leeuwen, Draecken, ende Beyren, iae
✝ Mat. 3. a. 7. teghen dat erghe boose ✝ Aderen gheslachte, ende Slanghen regeer-
12. d. 34. ders, ende teghen de listighe Serpenten deser Werelt, ende dat
Gen. 4. a. 8. boose * Cains Saet strijden ende vechten: Want Paulus seyt, † dat
† Eph. 6. b. 12. wy niet met vleesch ende bloet te vechten en hebben, maer teghen
de Regenten der duysternissen, ende teghens Vorsten ende Ghe-
Fol. 54 v°. weldighen de//ser Werelt, Ja tegens de gheesten die in de Locht
Apo. 12. b. 14. wercken, welcke daer is de ✝ Oude Slanghe ende Sathanas, de-
20. a. 1. welcke (seyt Petrus) rontom ons gaet, als een * briesschende Leeu,
* 1. Pet. 5. a. 8. soeckende wien hy verslinden mochte. Daeromme weest neerstich
1. Tim. 5. a. 5. in de weer met † bidden ende smeecken tot den Heere, ende hout
Eph. 6. c. 18. v vast aen de Leeringhe Jesu Christi onsen Salichmaker, op dat
2. Pe. 1. a. 9. ghijt † eynde ws gheloofs daer af muecht brenghen, te weten,
2. Ti. 4. a. 7. uwer Sielen salicheyt, ende wilt doch met * Paulo eenen goeden
strijt strijden. Hier mede wil ick v mijn hertelijcke lieue Huys-
vrouwe ende Suster den almachtighen, eewighen, crachti-
Act. 20. d. 32. ghen God beuelen, ende het † Woort zijnder rijc-
kelijcker ghenaden, op dat ghy muecht
Mat. 16. c. 18. staende blijuen tegen alle † Poor-
ten der Hellen. AMEN.

[n°. 2.]

ℂ Noch eenen Brief van

Jeronimus Zegersz [1]) aen de Broe-
ders ende Susters.

Phil. 1. a. 1. DE * eewighe vruechde, vrede, ende ghenade van Godt den Vader, ende de grondeloose bermherticheyt, gonste, ende liefde des

---

1) N°. 1, 1562 heeft ook hier, gelijk overal, Seghersz.

Soons ons Heeren Jesu Christi, de welcke van God den Vader wt genaden † ghesonden is tot salicheyt, van allen den ghenen, die daer met hem wedergheboren zijn door zijn † onuerganckelijcke Woort ofte Euangelium, ende zijnen wille doen, ende de grondighe ende onwtsprekelijcken troost, cracht, stercheyt ende * gemeynschap des heylighen Gheests, de welcke door haer beyden [1]) ghe//sonden is vanden Hemel, tot eenen eewigen troost, vruechde ende blijschap allen waren boetueerdighen ende ghehoorsame Godts kinderen, de welcke haer leuen gebetert hebben, ende also met Christo door zijn Euangelium in een † nieu leuen verresen zijn. Desen seluen eenigen God, die wil v altesamen stercken in zijn eewighe Waerheyt, ende v onderhouden met dat crachtighe † Woort zijnder ghenaden in alle gerechticheyt, heylicheyt ende waerheyt totten eynde toe, ende beware v * verstant, herten ende sinnen in Christo Jesu. Den seluen sy prijs, eer, lof, cracht, gewelt, stercheyt van eewicheyt, tot eewicheyt,

AMEN.

Gal. 4. a. 4. 1. Pet. 1. d.23. 2.Cor.13.b.13. *Fol. 55 r°.* Rom. 6. a. 4. Act. 20. d. 32. Phili. 4. a. 7.

Ick wensche [2]) mijn lieue hertelijcke ende beminde wtuercoren Broederen ende Susteren, ende alle lief hebbers der ongheueynsder ende eewiger waerheyt, dat rechte boetueerdighe gelooue, dat door de † liefde werckende is, dat welcke voor Godt gelt, ende een reyne cuysche ende † heylighe conuersatie ende wandelinghe inder vreesen Gods, ende een vierighe liefde tot * God onsen Hemelschen Vader, ende uwen Naesten, ende tot zijn eeuwighe clare ende onueranderlijcke Waerheyt. Ende bidde den Heere voor v lieden dach ende nacht, sonder ophouden, dat hy v wil † openen de ooghen des verstants, ende verlichten dat herte der kennissen, op dat ghy muecht bekennen dattet de rechte Waerheyt is, ende dat hy v wil becrachtigen met zijn Godlijck woort, ende verstercken int gelooue, op dat ghi in dese selue waerheyt muecht wandelen, met alder ootmoedicheyt ende saechtmoedicheyt, een † licht wesende allen menschen, ende op dat ghy * vol//standich muecht blijuen totten eynde toe. Ende bidde den Heere dat hy v wil bewaren van alle de grijpende Woluen, die van ons wtgegaen zijn, ende noch onder v opstaen sullen, die de † schapen niet sparen en sullen, ende van alle valsche kettersche ende duyuelsche leeren, die haer onder Christus naem opwerpen, ende in eenen heyligen

Gala. 5. a. 6. 1. Pe. 2. b. 12. Mar. 12. c. 30. Ephe. 1. c. 18. Mat. 5. b. 14. *Mat.24.a.13. *Fol. 55 v°.* Act. 20. d. 29. 2.Cor.11.b.15.

---

1) Opmerkelijk gebruik der juiste kerktaal. 2) De uitgaaf n°. 1, 1562 heeft hier en elders »wunsche", 'tgeen in onzen druk, n°. 4, ook soms staat. Toch zal de Vlaming Jer. Seghersz. wel »wensche" hebben geschreven.

schijn voortcomen, recht oft sy van Christo gesonden waren, maer
sy zijn vanden Duyuel wtgegaen ende gesonden.
Marc. 14.c.38. Daerom mijn lieue Broeders, weest wacker, † bidt ende waect,
wantet wel noodich is ende gedenct na mijn afscheyt, dat ic v
gewaerschout hebbe, vande valsche Propheten [1]) wt der geuancke-
nis. Ende so heb ic een weynich met der hulpe Gods v lieden
geschreuen, ende met Petro een weynich vermaent, wel wetende,
2. Pe. 1. b. 14. dat ick mijnen + sterflijcken rock corts afleggen sal, ende met
mijnen Broederen ende Susteren in Christo ontslapen sal. Hoe wel
dat ghy selue in dese tegenwoordige waerheyt geleert ende ge-
2. Pet. 1. b. 12. sterct zijt, so achte ict nochtans * profijtelijc v noch een weynich
te vermanen, oft daer noch yemant door verbetert, ghesticht ende
gesterct, ende de Naem des Heeren door geloeft ende gedanct
mocht worden, ende mijns daer door gedencken, hoe dat ick v een
Tit. 2. a. 7. * voorbeelt geweest hebbe, int gene, dat my de Heere gegeuen
heeft, ende met alder ootmoedicheyt onder v ghewandelt hebbe.

Aldus vermaen ick v nv, mijn hertelijcke lieue Broederen ende
Susteren inden Heere, ende bidde v met Paulo, door de ontferm-
Rom. 12. a. 1. herticheyt Godts, dat ghy † v lichamen begeeft tot een offerhande,
Phil. 4. b. 18. die daer heylich, leuendich ende Gode behaechlijc is, dat welck is
uwen redelijcken Godsdienst, ende en stelt v niet gelijck dese erge
boose ende verkeerde Werelt, maer vernieut v door de vernieu-//
Fol. 56 r°. winghe uwer sinnen, op dat ghy proeuen muecht, welc daer sy
Eph. 5. b. 17. den goeden ende welbehagenden volcomen + Gods wille.

Och mijn lieue Broeders, ic bidde v hertelijcken, dat ghy doch
1. Joan. 2. b. 18. al te samen v leuen wilt beteren, ende * de werelt met haren
lusten laten varen, ende al te samen wilt sien op dat leuen Christi,
hoe dat hy ons voor gegaen is, want Joannes seyt: † Wie hem
1. Joan. 2. a. 6. Christus beroemen wil, die sal oock wandelen gelijc hy ghewan-
delt heeft. Och siet mijn lieue vrienden, ten is niet genoech dat
wy veel in Christus naem gedoopt zijn, ende een broeder oft sus-
ter Christi heeten, ende de naem van Christo dragen. Och neen,
1. Joan. 3. b. 7. dat en can al niet salich maken, want Joannes seyt: + Mijn kin-
deren, en laet v niet verleyden, want daer en is niemant gerech-

---

1) Met deze valsche profeten kunnen moeilijk andere dan davidjoriste leeraars zijn bedoeld; voor sacramentiste past, naar ik vermoed, de term »profeten" minder. De waarschuwing is aan Seghersz. eigen, evenals bij hem reeds — in 1551 — hier, fol. 56 r°, v° en elders sprake is niet alleen van dezulken, die onder de vervolging afvallig worden: van deze gewaagt ook Hans van Overdam; maar tevens van hen, die zich wel »vrome broeders laten heeten" of die »den naem van Christo draghen", en die nogtans Gods geboden niet vervullen, niet onstraffelijk voor God in de liefde wandelen. Ook de leus: »de gemeynte, die niet een vlecke of rimpel en heeft", ontleend aan Efez. 5:27, komt bij hem het eerst voor.

tich, dan alleen die gerechticheyt doet, ende wie daer sondicht, is
vanden Duyuel, ende daer aen bekentmen oock, welcke de kinde-
ren Godts, ende de kinderen des duyuels zijn. Ende Christus seyt:
† Ghy zijt mijn vrienden, ist dat ghy doet dat ic v ghebiede. Ende Joan. 15.b.14.
weder seyt Christus: * Die my lief heeft, die sal mijn woort hou- Joan. 14.b.21.
den, ende mijn gheboden bewaren, ende die mijn geboden heeft,
ende houdtse, die ist die my lief heuet. Want Joannes seyt:
† Wie daer seyt, dat hy Godt lief heeft, ende niet en hout zijn 1. Joan. 2. a. 4.
gebot, dat is een luegenaer, ende de waerheyt en is niet in hem,
ende ghy weet, † dat een luegenaer geen deel en heeft in dat Apo. 21. b. 8.
rijcke Gods. * Daerom en wilt gheen Christenen wesen metten 1. Joan. 3. b. 18.
monde, oft metter tongen, maer metter waerheyt, ende metter
daet. Want het is al te vergeefs den naem van Christo gedraghen,
also lange als wy hem met woorden, wercken ende gedachten niet
gelijckformich en zijn; want Paulus seyt: † Die hy van te // Rom. 8. c. 29.
voren voorsien heeft, die heeft hy oock geordineert, dat sy gelijck- *Fol. 56 v°.*
formich souden zijn den Beelde zijns Soons, op dat hy de eerste
geboren sy onder alle Broeders. So hy v daer toe geroepen ende
gheordineert heeft, so weest oock neerstich hem gelijckformich te
worden, op dat ghy met der daet rechte Christenen beuonden wort,
als ghy inder tribulatien coemt, daer wy nv in zijn, want al ist
dat wijt nv zijn, ghy muechter morgen ooc comen. Daerom,
† waect ende bidt, want ghy en weet vre noch tijt. Daeromme Mar. 14. e. 38.
doet uwe neersticheyt dat ghi den Heere * muecht behaghen, want 1. Tess. 4. a. 1.
wy al te samen voor den † Rechterstoel Christi gheopenbaert sul- 2 Cor. 5. b. 10.
len moeten worden, ende daer een yegelijck in zijn lichaem ont-
fanghen sal, nae dat hy ghedaen heeft, het sy goet oft quaet. Nv
de Heere te vreesen is, soo rade ick v, ende bidde v ootmoede-
lijck, dat ghy v leuen wilt stellen † gelijckformich den Euangelio, Phil. 1. d. 27.
want dat en ghelt al niet den naem van Christo te dragen, ende
Broeders te heeten, dan daer ghelt alleen de * veruullinghe der 1. Cor. 7. b. 19.
geboden Gods, want ick heb al veel beroemers der Christenen
onder ons gesien, de welcke Christum metter tongen lief hebben,
maer metter † daet versaken zijt, dat welcke seer te beclagen is, Tit. 1. b. 16.
want si slachten dat geualscht gelt, dat van buyten schoon gout
schijnt te zijn, maer alst opten toetsteen oft int vier coemt, dan
ist binnen niet dan coper, also wandelen sy ooc [onder] [1]) den vro-
men oft si ooc een recht Christen waren, maer alse de Heere

1) In de uitgaaf n°. 1, 1562 staat: »oock den vroomen". Dit »onder" is voor 't eerst in n°. 3, 1567 ingevoegd, blijkbaar door den uitgever, die terecht begreep dat dit woordje 'tzij dan in den oorspronkelijken brief of in de uitgaaf, die hij nadrukte, bij vergissing was uitgelaten. Zie de Inleiding bl. 22, 23.

Mat. 13. c. 21. inder + tribulatien begint te proeuen, dan sietmen datter al opt
Mat. 7. c. 24. * zant gebout is, ende haren † buyck lieuer hebben dan Christo,
+ Ro. 16. b. 17. alst nv blijct met de gene, die met ons inde banden zijn, want dus
Fol. 57 r°. lange hebben si haer al vrome Broeders laten // heeten, maer nv
spreken si wel anders. Aldus mijn hertelijcke lieue Broeders ende
Jac. 5. b. 10. Susters inden Heere, neemt ons voor eenen + spiegel, alle die den
Heere een bequaem offerande begeeren te doen, ende wilt ons na-
uolgers zijn, ende en weest niet langer so traech oft so flau inder
liefden, op dat, wanneer ghy lieden ooc inde banden coemt, als dan
daer in niet bedroeft en zijt, dat ghy geen beter leuen geleyt en
1. Pe. 5. a. 8. hebt, want de * Duyuel ons daer nacht ende dach mede tenteert.
Daerom waerschou ick v wt Broederlijcke liefde, dat ghy v selfs
Gal. 6. b. 11. waerneemt, † dewijle [1]) dat ghy tijt hebt. Want Paulus seyt: + De
+ Tit. 2. b. 11. salichmakende ghenade Gods is verschenen allen menschen, ende
leert ons dat wy sullen verloochenen dat ongodlijck wesen, ende
de wereltlijcke lusten, maer sober, rechtueerdich, ende Godsalich-
lijc leuen in deser Werelt, verwachtende de openbaringe ende ver-
Ephe. 5. a. 2. schijninge des grooten Godts ons behouders Jesu Christi, * die
hemseluen gheoffert heeft voor onse sonden, op dat hy ons soude
reynigen van alder onreynicheit ende reynigen hem also een volck,
dat neerstich waer tot alle goede wercken.

Siet mijne lieue Vrienden, sulcken volck heeft Christus wtuer-
coren, die niet ydel noch lichtueerdich en zijn, maer door * ver-
Rom. 2. a. 6. duldicheyt in goede wercken dat eewige leuen soecken, ende daer
toe so heeft hy ons geroepen ende wtuercoren, op dat wy souden
Eph. 1. a. 4. zijn + heylich ende onstraffelijc voor hem inder liefden, want sulc-
Eph. 5. c. 27. ken heyligen Gemeynte heeft hy vercoren, die niet een * vlecke
oft rimpel en heeft, maer dat si heylich, onstraffelijc ende onbe-
Leu. 11. e. 44. rispelijc voor hem inder liefden wandelen. Daerom weest heylich
1. Pet. 1. b. 15. in alle uwe wandelinge, na datter geschreuen is: + Ghy sult hey-
Fol. 57 v°. lich zijn, want ick heylich ben. Och siet // mijn lieue Broeders,
Mat. 3. a. 10. het is tijt dat ghy toesiet, want + de bijle is nv aen de wortel
der boomen gestelt, ende alle boom die geen goede vrucht en
brengt, sal afgesneden, ende int vier geworpen worden. Want alle
Mat. 7. d. 21. die daar seggen: * Heere, Heere, en sullen niet in gaen in dat
Rijcke der Hemelen, maer alle die daer doen den wille mijns Va-
Rom. 6. a. 8. ders, die inden Hemel is. Want na dien dat ghy de † sonden ge-
storuen zijt, ende gereynicht door de bekentenisse der waerheyt,
soo en muecht ghy niet ledich wesen, op dat de Duyuel niet en
Mat. 12. d. 43. neme de + seuen geesten tot hem, ende weder in v come, ende
Rom. 6. b. 12. dat laetste erger sy dan dat eerste. * Daerom en laet de sonde

1) N°. 1, 1562: terwijle.

geen heerschappie hebben in uwe sterffelijcke lichaem, zijn wellusten ghehoorsaem zijnde, noch en begeeft v leden niet tot wapenen der ongerechticheyt, maer begeeft v seluen Gode, als de gene die wter doot leuende zijn, ende uwe leden tot wapenen der gerechticheyt, ende bidt dat uwe * vlucht niet en geschiede inden Mat. 24. b. 20.
Winter oft op den Sabbath, ende weest inde duysternisse niet beuonden lieue Broederen, op dat v den dach niet als een † Dief en 1. Tes. 5. a. 4.
begrijpe. Want also doende, so suldy kinderen des lichts ende des daechs zijn, want ten zijn al geen kinderen Gods, die haer des geloofs beroemen, ende met de wercken niet en volbrenghen, want Christus seyt: ‡ Salich zijt ghy dat ghijt weet, ist dat ghijt doet: Joan. 13. b. 17.
Want die dat weet ende niet en doet, die zijn by de * sotten geleken, Matt. 7. c. 24.
† want de knecht die den wille zijns heeren weet, ende †Luc. 12. e. 47.
niet en doet, die sal met veel slaghen gheslagen worden. Maer die van gront haers herten gheloouen, geloouende doen, dat zijn de rechte kinderen Gods, ende die sullen oock voor de Gheloouighe in dat Rijcke der Hemelen gerekent // worden. Daerom so rade *Fol. 58 r°.*
ic v, ende bidde met Petro, dat ghy uwe neersticheyt daer toe doet, ‡ dat ghy in uwen ghelooue bewijst duecht: inder duecht 2. Pet. 1. a. 5.
bescheydenheyt, inder bescheydenheyt maticheyt, inder maticheyt Godsalighe liefde, inder Godsalighe liefde Broederlijcke liefde, inder Broederlijcke liefde gemeyn liefde, ist dat dese dingen oueruloedich by v zijn, soo en sullen sy v niet ledich noch onvruchtbaer laten wesen in de kennisse ons Heeren Jesu Christi, maer v sal oueruloedich bereyt worden den inganc tot den eewighen leuen: Maer die dese dinghen niet en heeft, die is blindt, ende vergheet de voorleden reyninghe zijnder sonde. Daeromme maeckt uwe sielen suyuer door de * ghehoorsaemheyt der waerheyt, in rechter 1. Pe. 1. c. 22.
ongheueynsder Broederlijcker liefden, ende hebt malcanderen lief wt reynder herten, als de ghene die wederom van nieus herboren zijt, niet wt dat verganckelijcke, maer wt dat onuerganckelijke zaet, te weten, door dat leuendige woordt Gods, dat welcke daer eewelijck blijft. * Omgordet de lendenen ws ghemoets, ende weest 1. Pe. 1. c. 13.
sober, ende set alle uwe hope op Godt, ende † hebt een brandende Eph. 6. d. 14. 1. Pet. 4. b. 8.
liefde onder malcanderen, ende eenderley sin ende moet, ende en acht niet wat hooch is, maer maeckt v den ‡ minsten gelijck, Ro. 12. b. 16.
ende en laet gheen * vuyl geclap wt uwen monde gaen, noch en *Eph. 4. c. 29.
verslijt uwen tijt niet met ydele woorden, de welcke niet en vorderen, dan tot een ongodlijck leuen ende wesen: Maer al wat salich sy te hooren, wat orbaerlijck is tot beteringhe, ende laet uwe woorden altijd inder ghenaden met † sout gemengt zijn, want Pe- Col. 4. a. 5.
trus seyt: ‡ So daer yemant spreeckt, die spreke als de woorden ‡1. Pe. 4. b. 11.
Gods, op dat ghy alle men//schen eenen Spieghel muecht zijn: *Fol. 58 v°.*

Mat. 5. b. 13. Want Christus seyt: Ghy zijt dat * sout den Aerden, Ist dat het
sout zijn cracht verliest, soo en ist nergens meer toe nut, dan om
Mat. 5. b. 15. wt gegoten, ende vanden menschen vertreden te worden, * want
men ontsteect gheen keersse om onder den Candelaer, maer om
daer bouen op te setten, op dat sy daer alle van sien moghen.
Ende ghy zijt het licht der Werelt, laet v licht lichten voor de
Werelt, op dat de menschen uwe goede wercken mogen sien, ende
uwen Vader prijsen, die daer inden Hemel is. Ende Petrus seyt:
1. Pe. 2. b. 12. ⸸ Leydt een goede wandelinghe onder de Heydenen, op dat de
ghene, die van v achterclap doen, als van misdaders, beschaemt
mogen worden, dat sy bespot hebben uwe goede conuersatie inder
Psa. 33. b. 13. vreesen Gods. Ende noch seyt hij: * Wie dat leuen wil leuen,
1. Pe. 3. a. 10. ende goede dagen sien, die bedwinge zijn tonge dat si niet quaets
en spreke, ende zijn lippen dat sy niet en bedriegen, hy keere
hem van dat quaet ende doe dat goet, hi soecke vrede ende sta
daer na: Want de oogen des Heeren sien op den rechtueerdigen,
ende zijn ooren op haer gebet, maer dat aensicht des Heeren siet
op de gene die quaet doet. Daeromme siet wel toe, dat dat toor-
nich aenschijn des Heeren op v niet en sie, want inden laetsten
Oze. 10. 6. 8. dagen sullen de godloose roepen: † Hueuelen ende bergen valt op
Luc. 23. c. 29. ons ende bedect ons, op dat wy dat toornich aenscijn niet en sien,
Apo. 6. c. 16. des geens die opten stoel sit. Ende Christus seyt: ⸸ Ten sy dat
⸸ Mat. 5. b. 20. uwe rechtueerdicheyt beter ende meerder si, dan der Scriben ende
Phariseen, so en muechdy in dat Rijcke der Hemelen niet comen.
Ende weder: Ten si sake, dat ghy v verandert ende bekeert, ende
Mat. 18. a. 3. * wort als kinderen, soo en muechdy in dat Rijcke der Hemelen
Fol. 59 r°. niet comen. Siet mijn // lieue Broederen ende Susteren, ist dat
ghy also niet vernedert en zijt, so doet uwe neersticheyt dat ghy
alsoo wordt. Want Christus woorden en zijn geen luegenen, want
Mat. 7. c. 22. hy seyt: In dien dagen sullen veel menschen seggen: † Heere,
Luc. 13. c. 22. Heere, en hebben wy niet in dijne tegenwoordicheyt gegeten ende
gedroncken, ende in dijnen Naem de Duyuelen wt geworpen? Maer
dan sal ick haer belijden, dat icse niet gekent en hebbe: Gaet
Rom. 8. b. 13. van my alle die quaet doet. Ende Paulus seyt: ⸸ Die daer leeft
nae den vleesche, die moet steruen.

Psal. 32. a. 9. Och Vrienden, v [1]) isser al eenen hoop die de * Ezels ende de
Muylen slachten, die so traech aen gaen, die al met slagen ende
met stooten moeten gedreuen worden. Och dat en is niet na der
Heb. 12. b. 12. liefden ghewandelt, richt op de † losse knien, ende de slappe han-
* Eph. 5. b. 14. den, het is lange genoech geslapen, want Paulus seyt: * Ontspringt
die daer slaept, ende staet op van den dooden, ende Christus sal

1) Is hier »onder" vóór »v" uitgelaten? Alle uitgaven lezen zoo; ook Van Braght.

v verlichten, Sijt ghy opgestaen met Christo, so † soect dat daer bouen is, daer Christus is sittende ter rechterhant Gods zijns Vaders, Smaect dat Hemelsch is, ende niet dat Aertsch is. Collo. 3. a. 1.

Och mijn lieue Broeders ende Susters in den Heere, weest doch ‡ Godts nauolgers, als wtuercoren kinderen, ende wandelt inder liefden, gelijck hy ons lief gehadt heeft, ende heeft hemseluen ouergegheuen tot een offer ende gaue, Gode tot eenen soeten rueck [1]), maer oncuysheyt ende onreynicheyt en sal onder v niet beuonden worden, gelijc den Heyligen betaemt, noch schandelijcke [2]) woorden wt uwen monde, noch sotten clap, noch onbetamelijcheyt, maer veel meer dancsegginghe. Want dit suldy weten, dat geen boeleerder oft onreyn, oft gierich mensch, de welcke is een dienaer der Afgoden, erffenisse en heeft // int rijcke Gods. Daerom en weest haerder niet deelachtich, want ghy waert hier voor tijts * duysternisse, maer nv zijt ghy een licht in den Heere, † wandelt als kinderen des lichts, want ‡ de vrucht des geests is alderley goetheyt, gerechticheyt ende waerheyt, ende en hebt geen gemeynschap met de onuruchtbare wercken der duysternissen, maer straftse veel meer. Aldus vermane ick v als medebehulpers, want de Heere seyt: * Ick hebbe v inden aengenamen tijt verhoort, ende inden dach der salicheyt geholpen, † nv ist den aengenamen tijt, nv ist den dach der salicheyt, En laet ons nv niemanden geen ergernisse geuen, op dat onsen dienst niet gelastert en wort, maer laet ons bewijsen in allen dinghen als dienaers Godts, met groote ghedoochsaemheyt [3]), met druck, met angst, met * slagen, met gheuanckenisse, met oproeringe, met naectheyt, met perijckel, met sweert, met cuysheyt, met kennisse, met lanckmoedicheyt, met vriendelijcheyt, met den heylighen Gheest, met de ongheueynsde liefde, met de woorden der waerheyt, metter cracht Gods, door prijs ende versmaetheyt, door † goet gheruchte ende quaet gheruchte, als verleyders ende nochtans warachtich, als die steruen, siet wy leuen, als de onbekende, ende nochtans alle dinck bekent, als die geslaghen, nochtans niet ghedoot, als die arme, nochtans veel rijckmakende, als die niet en hebben, ende nochtans alle dinck besitten.

Ephe. 5. a. 1. — *Fol. 59 vº.* — Ephe. 5. a. 8. — † 1. Tes. 5. a. 4. — ‡ Gal. 5. c. 22. — Esa. 40. a. 8. — 2. Cor. 6. a. 2. — 2. Cor. 11. c. 25. — Joan. 7. a. 12.

Mijn lieue Vrienden, mijnen mont heeft hem wt broederlijcke liefde tot v open ghedaen, v ootmoedelijc biddende, dat een yegelijc [4]) van v ‡ gesint sy, so Christus Jesus ooc was, sulcken liefde onder malcanderen met der daet bewijsende, want dat is de bootschap die ghy van begin ghehoort hebt, dat // ghy malcanderen

Phil. 2. a. 6. — *Fol. 60 rº.*

1) Nº. 1, 1562: roock.
2) Nº. 1, 1562: schandbare.
3) Lijdzaamheid.
4) Hier en verder in nº. 1, 1562: een yeder.

1. Joa. 3. b. 14. lief sult hebben, * Want wie niet lief en heeft, die blijft in den
doot. Maer wanneer yemant deser werelt goeden heeft, ende siet
zijnen broeder gebreck hebben, ende sluyt zijn herte voor hem
toe, hoe blijft de liefde Gods in hem? Mijn lieue broederen ende
susteren in den Heere, en laet ons niet langer liefhebben metter
1. Joa. 3. b. 18. * tongen, maer metter waerheyt ende metter daet, ende weest
Jaco. 2. b. 14. altijt den † Armen ghedachtich, ende gheeft doch een yegelijck
2. Cor. 9. a. 7. nae zijn vermoeghen met vruechden, ‡ want eenen vrolijcken ghe-
* Ro. 12. a. 8. uer heeft God lief. Ende Paulus seyt: * Oeffent yemant bermher-
ticheyt, soo doe hy dat met luste, want bedenckt doch eens, oft
ghy so vyerich inder liefden waert, als ghy inder werelt wel ghe-
weest hebt, oft ghy niet also wel twee oft drie stuuers en sout
weten te vinden, om den Armen te geuen, als ghyse wel gheuon-
den hebt om te ghaen drincken ende spelen? Niet mijn lieue
vrienden, dat ick v wil belasten oft beswaren, dan dat een yege-
Tob. 4. a. 6. lijck daer in zijn liefde bewijse, nae zijn * cranck vermoegen, want
† Job. 27. b. 19. ghy en † moecht het goet niet mede draghen, ende ghy moecht
uwen Spieghel aen my nemen, want zijt al ghenomen hebben, iae
al ons Ghelt dat wy ouer ons hadden, ende vraechden, oft wijs [1])
niet meer en hadden. Daerom ist veel beter, dat ghy den Armen
daer mede helpt, dan dattet de Heer [2]) heeft, ende ist dat ghy v
1. Joa. 3. b. 16. ‡ leuen begeert voor uwen Broeder te gheuen, hoe veel te meer
Jaco. 2. b. 14. behoort ghy uwen Broeder by te staen met uwen † tijttelijcken
Exo. 16. b. 19. goede, op dattet si als daer geschreuen staet: * Die veel vergader-
2. Cor. 9. b. 10. den, en hadden gheen ouerschot, ende die luttel vergaderden, en
hadden gheen ghebrec, ende siet oock toe, dat het al redelijck
Fol. 60 vº. toegae, op dat het sy een // ‡ segheninge ende gheen giericheyt,
2. Cor. 9. a. 5. ende op dat het offer sy den Heere aengenaem, want de hantrey-
kinghe van desen beproefden dienst, en veruult niet alleen dat
gebreck der Heylighen, maer sy is oock oueruloedich daer in, dat-
ter vele Godt dancken, door desen beproefden dienst. Daerom doet
1. Pet. 4. b. 11. uwe neersticheyt, dat ghy uwe liefde hier in bewijst, op ‡ dat de
Heere daer door geloeft ende gedanct mach worden, ende dat ghy
v bewijst in allen dingen als dienaers Gods. Leest Paulum totten
2. Cor. 9. a. 6. * Corinthen, die sal v leeren, hoe ghi v daer in behoort te stellen,
ende als ghijt ghelesen hebt, so bidde ick v ootmoedelijck, dat ghy
dan daer na ooc doen wilt, wantet wel noodich is. Ende voort so
bidde ick v doch alle ionge gehouden [3]), dat ghy doch met alder

---

1) D. i. wij des (daarvan).

2) Mij niet duidelijk. De meeste uitgaven, ook nº. 1, 1562, hebben: »de heer". Kan daarmede de keizer worden bedoeld, ten wiens profijte hunne goederen konden worden verbeurd verklaard?

3) Gehuwden.

ootmoedicheyt, simpelheyt, ende lieflijcheyt by malcanderen woo-
net, ende ghy ionge vrouwen weest doch uwe * mannen onderda- 1. Pet. 3. a. 1.
nich inde vreese Gods, ende ghy † mannen hebt uwe huysvrouwen †Eph. 5. c. 22.
lief als v seluen, ende wilt haer met alder ootmoedicheyt ende
lieflijcheyt opnemen ende dragen, ende haer soetelijck vermanen
ende onderwijsen met des Heeren woort, want ghy ‡ en weet vre Mat. 25. a. 13.
noch tijt, wanneer v de Heere weder van een nemen sal. Daer
muecht ghy uwen spiegel aen my ende aen mijnder Huysvrouwen
nemen, hoe corts dat ons de Heere tot zijnen prijs vanden anderen
ghenomen heeft. Daerom, wilt met alder ootmoedicheyt by den
anderen woonen, also langhe als v de Heere te samen laet, want
uwen * tijt is hier cleyn, want de Heere heeft eenen lust zijn Job. 14. a. 1.
wtuercoren by hem te hebben. Ende voort so bidde ick v mijn
lieue Broeders, dat ghy doch om weder te † woeckeren neerstich Mat. 25. c. 27.
wilt zijn, Want ick betrouwe aen den Heere, dat // door dit sien *Fol. 61 rº.*
ende hooren noch veel tot der Waerheyt bekeeren sullen, ende ick
wil ooc noch mijn beste doen, aen de ghene die hier by my comen.
Ende wilt dat arm ‡ verstroeyt Hoopken weder by een vergade- Jacob. 1. a. 1.
ren, dat welck my seer deert, dat welcke nauwe en weet waer
gaen oft waer woonen, ende in meerder benautheyt zijn, dan wy
hier zijn [1]). Maer weest ghetroost mijn lieue Broeders ende Susters
in den Heere, al ist dat wy nv in meerder ruymtheden sitten dan
ghy, soo weest doch verduldich in v veruolghinghe, want ghy en
sult de Steden van * Israel niet al doorwandelt hebben, de Heer Mat. 10. c. 23.
en sal v verlossen: Daeromme weest doch neerstich om by den
anderen te comen, ende malcanderen te troosten ende te vermanen
van des Heeren woort, op dat de ‡ liefde onder v niet en vercoele. Mat. 24. a. 1.

Aldus vermaent ende onderwijst malcanderen inder liefden Godts,
ende ick bid v lieden, dat ghy onser in v † gebedt niet en ver- Phil. 1. a. 4.
geet, ende dat ghy mijnder huysvrouwen altemet eenen brief Heb. 13. a. 3.
schrijft, om haer te troosten, want sy noch lange sitten sal. Ende
voort laet ick v lieden weten, dat ick in grooter blijschappen ben,
ende mijnen Heer dach ende nacht niet genoech gelouen ende
ghedancken en can, van zijn groote liefde die hy ons ghegheuen
heeft, dat hy ons beyde * weerdich gemaect heeft om zijnen naem Act. 5. e 42.
te lijden, ende van zijnder cracht ende stercheyt die hy aen ons
bewijsende is, ende van zijnder beloften die hy ons belooft heeft,
want dit is de vre, daer ic den Heere so lange om ghebeden

1) Seghersz. vindt dus zijn toestand rustiger, »ruymer", dan dien van zijne broeders, die wel op vrije voeten maar nergens veilig waren. Hij beklaagt hen om hunne »meerder benautheyt". Dit hangt zeker samen met zijne blijdschap, nu hij eenmaal weet, dat hij waardig is geacht om voor des Heeren naam te lijden: zie eenige regels verder in dezen brief en meer dan één van zijne verdere brieven.

hebbe, ende my selfs niet ghoet ghenoech en kende, dat ick weerdich soude wesen om zijnen Naem te lijden. Daerom ben ick soo
Fol. 61 v°. seer verblijt, om dat mijn vre ghecomen is, // dat ic wt desen vleesche verlost sal worden.
Jude. d. 20. * Aldus sterct v seluen inder liefden Gods, ende verwacht de
Jude. d. 24. bermherticheyt ons Heeren Jesu Christi int eewich leuen, * Maer dien die v mach behouden sonder aenstoot, ende stellen voor dat aensicht zijnder heerlijcheyt onstraffelijck met vruechden, God die alleen wijs is, onsen Salichmaker, sy eer ende moghentheyt, rijck
1.Cor.16.c.20. ende macht, nv ende inder eewicheyt, Amen. * Groet malcanderen met eenen heyligen cus des vredes.

Laet desen Brief alle de Vrienden hooren, want ick heb v wt broederlijcke liefde gheschreuen, ende my is leedt, dat ick v niet meer gheschrijuen en can. Blijft den Heere altesamen beuolen.
3. Joan. a. 1. Groet my G. S. H. D. in den Heere, want † ickse van herten lief-
Heb. 13. d. 22. heb, Ende voort alle broeders ende susters inden Heere. ‡ Neemt dese cleyne vermaninghe ten besten, want mijnen gheest daer toe gedrongen heeft om v een weynich te vermanen.

Geschreuen inder geuanckenisse by my Jeronimus Segersz.

[*n°. 3.*]

¶ Noch eenen Brief van Jeronimus Segersz, denwelcken hy gheschreuen heeft aen zijn Huysurou Lijsken.

DIe ghenaede ende die bermherticheyt Gods des Vaders, ende
Joa. 14. b. 16. die goedertierenheyt ende Liefde des Soons, ende die gemeynschap
16. b. 13. ende vrede des heylighen Gheests, ‡ dewelcke ons vanden Vader
Fol. 62 r°. gesonden is door // den Naem ons Heeren Jesu Christi, tot troost
Rom. 8. b. 14. ende vruechde allen waren ende ghetrouwe kinderen Godts, * door den welcken wy gedrongen, gheleert ende ghewesen zijn, Den seluen beware uwe herte, verstant ende sinnen in Christo Jesu, tot lof ende prijs des Vaders, ende tot salicheyt uwer bedructer sielen, ende tot stichtinge van alle broeders ende susters die den Heere
Rom. 16. c. 26. vreesen ende lief hebben, * Den seluen God, die alleen wijs is, dien sy prijs, eere, cracht ende sterckheyt van eewicheyt tot eewicheyt, Amen.

¶ Ick wunsche mijnder lieuer huysurouwen een rechte warach-

tige godtsalige liefde, ende een recht ongheuerwet boetueerdich
ongeueynst geloue, dat * door de liefde werckende is, ende een Gala. 5. a. 6.
vaste hoepe ende betrouwen tot God, ende een vaste stantuastic-
heyt in uwen gelooue tot God den Vader, ende den Heere Jesu
Christo. Den seluen beueel ick v, ende dat woort zijnder ghenaden,
want na dien dat ic mondelinge met v niet spreken en can, mijn
lieue huysurou Lijsken, so heb ick metter hulpen Gods v een wey-
nich gescreuen met des Heeren woort, + want al ist dat wy met- Col. 2. a. 5.
ten lichaem van een zijn, so zijn wy nochtans metten gheest
teghenwoordich, want ick uwer ghedencke dach ende nacht in
mijn ghebedt, ende bidde den Heere, dat hy v wil verstercken
met zijnen geest der waerheyt, want ick weet wel, dat ghy noch
veel strijts hebben sult, eer ghi verlost sult worden, ende ick weet
oock wel, dat ghy seer ghetenteert sult worden, van die loose
vossen, ende grijpende woluen, ia veel meer leeuwen ende draec-
ken, iae aderen geslachte zijn, die v siele niet sparen en sullen,
dan bederuen, verslinden ende † vermoorden. Daerom seyt Paulus: Joan. 10. a. 1. * Col. 2. b. 8.
* Siet toe dat v geen roouer en bedrie//ghe, door loose philosophie *Fol. 62 v°.*
ende schalcheyt der menschen, daer si ons mede aenuaren om te
verleyden, Jae Christus selue heeft ons hier af ghewaerschouwet,
* dat inden laetsten daghen veel valsche Propheten ende veel val- Mat. 24. b. 24.
sche Christenen sullen zijn, Ja waert mogelijc dat die wtuercooren
verleyt souden worden, maer dat is onmoghelijck, want de Heere
bewaertse met zijnen stercken arme, alsoo datse die † poorten der Mat. 16. b. 18.
hellen niet en connen schaden, Ja Paulus seyt: * dat in den laet- 1. Tim. 4. a. 1.
sten tijt, sommige vanden gelooue sullen afuallen, ende aenhangen
die dwalende geesten, ende leeringe der duyuelen, die daer verbie-
den te trouwen, ende die spijse te nutten die Godt geschapen
heeft. Jae noch seyt hij: * En laet v niet verleyden met ydele Eph. 5. a. 6.
woorden, want om dies wil coemt den toorn Gods ouer die kinde-
ren des ongheloofs. Jae noch heeft Christus ons + ghewaerschout Mat. 16. a. 6.
van die leeringe der Phariseen, ia * vande gene die daer comen Luce. 12. a. 1. * Mt. 7. b. 15.
in schaeps cleederen, want inwendich zijn sy grijpende woluen, aen
haer vruchten suldyse kennen, * gelijck als Paulus seyt: En ver- 2. Cor. 11. b. 15.
wondert v niet, dat die dienaers Antechristi haer sullen stellen als
dienaers Gods, want die duyuel can hem wel veranderen gelijck
een Enghel des lichts, want sy comen met geueynsde heylicheyt,
ende sullen liegende zijn. Daerom siet mijn alderliefste schaep, hoe
getrouwelijck dat ons Christus met zijnen Apostolen gewaerschout
heeft, van die valsche slanghe, † ende listich serpent, op dat wy Gene. 3. a. 1.
ons niet en souden laten bedriegen van die * oude Slange, welcke Apo. 12. c. 14.
die Duyuel ende Sathanas is, die welcke anders niet en soect, dan 20. a. 2.
onse sielen tot die eewige verdoemenisse te brengen, gelijck als

Fol. 63 r°. Petrus // seyt, * dat hy rontom ons gaet als een briesschende
1. Pet. 5. b. 8. Leeu, soeckende welcken hy verslinden mach, dien wederstaet met
een vast gelooue. Daerom bid ick v mijn lieue Huysurouwe, wt
gront mijns herten, na dien dat wy so trouwelijck ghewaerschout
zijn van die valsche propheten, de welcke niet dan de leeringe der
1. Tim. 4. a. 1. Duyuelen en hebben, ende niet en soecken dan v siele te beder-
uen ende te verschueren. Daerom bidde ic v noch eenmael dat
ghy haer lieden geen ghehoor en geeft, ooc en hebt met haer
Eph. 5. b. 11. niet te doen, want Paulus seyt: * En hebt geen ghemeynschap
met de onuruchtbare wercken der duysternissen, maer straftse
2. Joan. b. 9. veel lieuer, Ja † Joannes seyt, dat die de Leeringhe Christi niet
en heeft, die en heeft gheenen Godt, Ende noch seyt Paulus:
Gala. 1. b. 8. * Al waert dat een Engel wt den Hemel quaem, ende v een ander
leerde, dan ic v geleert hebbe, dat sy veruloect, so si dan gheen
Godt en hebben, ende niet dan een valsche, kettersche, veruloecte
ende duyuelsche leeringe en hebben, hoe souden sy ons wat goets
connen gheleeren? Daeromme heeft ons Christus met zijnen Apos-
telen so trouwelijck gewaerschout, op dat wy ons niet en souden
laten bedriegen van die lose vossen, ende listighe philosophie ende
1. Cor. 3. b. 11. schalckheyt, † want daer en sal ten eewigen dagen geen ander
Fondament geleyt worden, dan datter geleyt is, te weten Christus,
Gala. 1. b. 8. op welcke ghy ghefondeert, ghebout, ende ghetimmert hebt, ende
gheen ander Euangelium en mach daer gepredict worden, dan dat-
Apo. 1. b. 9. ter ghepredict is, in welcke dat ghy oock ghelooft, † ende oock
om dat ghetuygenisse der Euangelien in banden legt. Daerom bidde
ick v mijn lieue huysurouwe Lijsken, door die ontfermherticheyt
Fol. 63 v°. Gods, dat ghy altijt // des Heeren woort voor ooghen wilt heb-
ben, ende dat ghy v niet en laet bewegen van uwen gelooue,
Eph. 4. a. 14. * door schalckheyt der menschen, daer sy v mede aenuaren om te
verleyden, want ic weet dat ghy noch veel tentacie lijden sult.
Daerom mijn alderliefste, en wilt niet op menschen sien, want
Jere. 17. b. 5. † die op menschen betrout, die is veruloeckt, seyt de Propheet,
Pro. 29. c. 25. Jae † op menschen te sien, brengt den val, seyt de Wijseman [1]).
Mat. 13. a. 6. Ende en acht niet op vleesch ende bloet pijnigen [2]), want dat is der
Canti. 1. b. 5. † sonnen brant: Jae dit zijn de * stormen, daer dat werck des
*Mt. 7. c. 24. †Mt. 10. c. 32. Heeren door gheproeft wort, Daerom † belijt nv Christum in deser
tijt, so sal hy ons oock belijden voor zijnen hemelschen Vader,
*Sac. 13. b. 9. * want hy wil dat derdendeel met den vyere proeuen, als goudt
1. Pet. 1. b. 7. in dat forneys, ende al wat staende blijft, wort voor een † louter
gout beuonden, ende ghi hebt eensdeels beproeuinge gepasseert, in
welcke beproeuinge ghy volstandich gebleuen zijt, de Heer heb

1) De wijze man, d. i. Salomo.

2) Het lichaam pijnigen.

eewighen lof, prijs ende eere, ende die ghenadige Heere wil v becrachtigen, ghelijck ghy begonnen hebt, also suldy voor God ende voor alle zijn ghemeente een louter gout beuonden worden.

Alsoo mijn alderliefste, blijft volherdich in de Leeringhe Christi,
† want nv ist den dach, daer Christus af gesproken heeft, dat wy Mat. 10. b. 17.
voor Heeren ende Vorsten gheleyt sullen worden, zijnen naem tot 24. a. 9.
eenen getuyge, ende dat wy van alle menschen versmaet sullen Luc. 21. b. 11.
worden, ‡ maer wie volstandich blijft totter doot, die sal salich Mat. 10. b. 22.
zijn. Ende Christus seyt: * Hebben sy my veruolcht, so sullen sy Joa. 15. b. 20.
v ooc veruolgen, † ende den tijt sal comen, dat de gene die v † Joa. 16. a. 2.
dooden sullen, sullen meynen God eenen dienst daer aen te doen.
Ende siet (seyt de Heere) dit heb ick v al te voren gheseyt, //
op dat wanneer het geschiede, ghy gedachtich sout zijn, dat ict v *Fol. 64 r⁰.*
geseyt hadde, * want dit sullen sy v al doen, om dat sy my, noch Joan. 16. a. 3.
mijnen Vader niet gekent en hebben, want siet mijn lieue Huysurou, aldus heeft ons Christus gewaerschout, hoe datse met ons handelen sullen. Daerom mijn lief, en vreest nv niet, noch en weest niet versaecht, al ist dat ghy nv in der Leeuwen cuyl ge-
uangen legt † met Daniel, betrout den Heere, hy sal v wel bewa- Dan. 6. c. 16.
ren, dat sy v niet vernielen en sullen, ende hy sal v verlossen wt haren tanden, dat sy v niet verschueren en sullen, en verlaet hem
niet, hy en sal v niet verlaten, want hy seyt: † Wie v versmaet, Luc. 10. b. 16.
die versmaet my, ‡ Wie v veruolcht, die veruolcht my, * Wie v ‡ Act. 9. a. 4.
aenroert, die aenroert den appel mijnder ooghen, soo sy dan ons * Sac. 2. b. 8.
niet en veruolghen, maer den Heere, so wilt doch vromelijck strijden, als een vroom Campioen Christi, ende strijdet om zijnen prijs, alsoo hy ghestreden heeft totter doot toe, alsoo ghy oock
door Godts ghenade, † want wie daer campt, die en wort niet 2. Tim. 2. a. 5.
gecroont, het en sy dat hy wettelijcken campe, seyt Paulus.
Daerom mijn lief, * wapent v met dat harnas Gods, ende en Ephe. 6. b. 11.
schaemt v niet zijn woort voor die menschen te belijden, maer
gedenct altijts de woorden Christi: * Wie my belijdt voor de men- Mat. 10. c. 23.
schen, die sal ic ooc belijden voor mijnen Hemelschen Vader, Luce. 12. a. 8.
Ofte: † Wie hem mijnder, oft mijnder woorden schaemt, die sal Mar. 8. e. 38.
ick ooc beschamen voor mijnen hemelschen Vader, † want wie Mat. 16. d. 25.
zijn leuen soect te behouden, die salt verliesen, maer wie zijn Mar. 8. e. 35.
leuen verliest om des Euangelijs wille, die salt vinden, Maer wie
† yet lieuer heeft dan my, die en is niet weerdich mijn discipel † Mt. 10. c. 37.
te wesen, Ja * wie zijn hant // aen die ploech slaet, ende siet Luc. 14. c. 26. * Luc. 9. f. 26.
omme, die en is niet bequaem totten Rijcke Godts, Ende Paulus *Fol. 64 v⁰.*
seyt: † Dit is seeckerlijck waer: Ist dat wy mede steruen, so sul- 2. Tim. 2. a. 11.
len wy oock mede leuen, maer versaken wy hem, soo sal hy ons oock versaken.

Gen. 18. d. 27. Aldus mijn alderliefste, en wilt den Heere niet verlaten, † want
wy en zijn niet dan stof ende asschen, Jae niet dan een sterffelijc
1.Cor.15.e.43. vleysch, * dat doch in oneeren steruen moet maer in eeren op-
staen. Aldus weest doch lijdtsaem inden druc, want het is den
rechten wech, die daer totten eewighen Leuen leyt, den welcken
Mat. 5. a. 11. alle Gods Heyligen, * Propheten ende Apostelen, Jae Christus
Mat. 20. c. 22. selue door ghegaen heeft, ende hebben alle desen † Kelck moeten
drincken, Daerom en siet niet op den doot, maer door den doot [1]),
op dat voor v niet een ander en come, die v croon ontneme.
Daerom mijn alderliefste, weest lanckmoedich in uwen druck, ende
pacientich int lijden, ende verwacht uwe verlossinge, ghelijck den
Jaco. 1. b. 12. ackerman zijn vruchten verbeyt, want * salich is de mensche, die
becoringhe verdraecht, want als hy beproeft is, so sal hy ontfan-
ghen die Croon des leuens, die Godt beloeft heeft alle den ghenen
Mat. 5. a. 10. die hem liefhebben, want Christus seyt: † Salich is die mensche,
die persecutie lijdet om der gherechticheyt, want dat rijcke der
Jaco. 5. b. 11. Hemelen hoort hem toe, Jae, * wy prijsense salich te zijn die
1. Pet. 2. c. 21. gheleden hebben, seyt Jacobus. † Christus heeft oock voor ons
gheleden, ende heeft ons een Exempel ghelaten, dat wy souden
1. Pet. 4. a. 1. navolgen zijn voetstappen, Ja * so Christus geleden heeft, so wa-
pent v metten seluen sin, ende hier mede stemmen die woorden
1.Joan.3.c.16. Joannis ende seyt, † dat Christus zijn leuen voor ons gelaten
Fol. 65 r°. heeft, ende // wy moeten oock dat leuen voor die Broeders laten.

Aldus en weest niet versaecht, wtuercoren Lief, voor haer drey-
gen, maer loeft ende prijst den Heere in dier saken, want Chris-
Mat. 5. a. 11. tus seyt: * Salich sidy als de menschen v veruolgen ende versma-
den om mijns naems wille, dan verblijt ende verhuecht v, want
het sal v wel gheloont worden van mijnen Vader die in den Hemel
is. Mijn Lief, dit en is niet geseyt, dat wy droeuich souden zijn,
maer dat wy ons verblijden souden, dat wy weerdich zijn om zijns
Rom. 8. b. 15. Naems wille te lijden. Paulus seyt: * Ghy en hebt geenen knech-
telijcken geest ontfangen om weder te vreesen, maer eenen gheest
der wtuercoren kinderen, door den welcken wy roepen, Abba lieue
Vader, den seluen geest verseeckert onsen geest, dat wy Gods kin-
deren zijn, ist anders dat wy met hem lijden, op dat wy ooc totter
heerlijckheyt verheuen mogen worden, want dit lijden van deser
tijt en is niet te gelijcken by de glorie die aen ons geopenbaert
1. Cor. 2. a. 9. sal worden, † want noyt ooghe en heuet ghesien, noch noyt herte
Esa. 64. c. 17. en heuet bekent, oft noyt mont en heuet beleden, * dan God
alleen, wat den genen geopenbaert sal worden, die hem liefhebben,
Phil. 1. d. 26. ende zijn woort bewaren, Ende Paulus seyt, * dat niet ghenoech

---

1) D. i.: door den dood heen, naar de eeuwige zaligheid.

en is, dat ghy in hem ghelooft, maer oock om zijnen Naem lijdet.

Aldus mijn alderliefste, weest doch een goetwillighe Bruydt, bereyt totten strijde, * want hy en sal v niet laten becooren bouen 1.Cor.10.b.13.
v vermoghen, maer neuens de becoringhe sal hy v eenen wtganck maken, * want al waert dat een moeder haer kint vergate, soo Esa. 49. c. 15.
en wil ick v niet vergeten, seyt de Heere, ende hy sal v bewaren Sach. 2. b. 8.
ghelijck den † ap//pel van zijnder ooghen. Daerom en * vreest *Fol. 65 v°.*
niet de menschen, die gelijck hoy vergaen, maer tredet vromelijck Esa. 51. c. 12.
op met Josua ende Caleb na dat beloefde lant, verbeyt met * Noah Gene. 6. 7.
den dach des Heeren, † want Christus seyt: Mijn Schapen hooren †Joa. 10. c.27.
mijn stemme, ende si volgen my na, maer der vreemder stemme en hooren sy niet, ende niemant en salse wt zijnder handt trecken, want het onmogelijck is, dat die wtuercoren Gods verleyt mogen worden, als Paulus seyt: * Wie mach ons scheyden van Rom. 8. e. 35.
de liefde Godts, Jae geen tormenten deser werelt, † want wy Rom. 8. d. 28.
weten dat den genen die Godt lief hebben, alle dinghen ten besten dient, * want onsen druck die tijtelijck ende licht is, brengt ons 2. Cor. 4. c.17.
een ouerwichtige heerlijcheyt, want het nv des Heeren wille is, soo verhope ick, dat oock dese uwe beproeuinge v oock ten besten dienen sal, want die Heere heeft uwen tijt bestelt, ende wy en sullen daer niet ouer gaen. Daerom en vreest niet, * want 4. Es. 16.g.76.
Godt is uwen Hooftman, hy is uwe sterckheyt, hy is uwe Leydtsman, verlaet hem niet, hy en sal v niet verlaten, * betrout op Psal. 31. a. 1.
hem, soo en wordy niet te schanden, ‡ weest ghetrouwe totter ‡ Apo. 2. b.10.
doot, die croon des Leuens is v bereyt, Ick begeer mijn lichaem ghewillichlijck te offeren tot prijs des Heeren, Ja niet alleen mijn lichaem, maer al waer elck lidt, iae elck hayrken een Lichaem, soo wil ickse al door die cracht Gods tot prijs des Heeren offeren, om zijn beloften te vercrijghen, * Want hoedanige liefde heeft ons 1. Joan. 3. a.1.
die Vader ghegheuen, dat wy Godts kinderen souden heeten. Daerom en kent ons de werelt niet, want sy en kendt hem niet, Mijn Liefste, wy zijn Godts kinderen, ende wy weten, als hy openbaren sal, dat wy hem // ghelijck sullen zijn. * Jae seyt Pe- *Fol. 66 r°.*
trus: Wy sullen deelachtich wesen zijnder Godlijcker natueren, 2. Pet. 1. a. 4.
† Jae wy sullen wesen daer Christus seluer zijn sal ‡ ende sullen Joa. 12. c. 26. 14. a. 3.
met hem ordeelen alle gheslachten, * Jae wy sullen dat Lamme- ‡ Matt. 19. c. 1. Cor. 6. a. 2.
ken volghen waer dat henen gaet, † Jae wy sullen dat nieuwe *Apo. 14. a. 4.
Liedeken singen op den Berch Sion, ende ‡ wy weten vastelijck † 4. Es. 2. f.42.
wel, ist dat onse Aertsche huys deser wooninghe ghebroken wort, ‡ 2. Cor. 5. a.1.
so weten wy, dat wy een ander timmeringhe hebben van God, dat eewich inden Hemel is: Wie soude dat vuyl stinckende vleysch, dat niet en is dan eenen hoop aerden, willen verheffen bouen dese schoone Beloften. Och siet doch hoe schoone beloften dat Christus

den zijnen belooft heeft, die daer volstandich blijuen totten eynde
toe, want daer en is geenen anderen wech totten eewigen leuen,
Gene. 4. b. 8. dan desen wech, * want alle rechtueerdighe sielen hebben van
Psa. 34. c. 10. aenbegin moeten lijden, ende also dat Rijcke Gods moeten inne-
Mat. 23. e. 33. men. Also mijn alderliefste huysurouwe, so daer doch gheenen
anderen wech en is, so weest doch een goetwillighe bruydt, bereyt
uwen bruydegom te ontfangen, als dan suldy met prijs ende eere
ghecroont worden.

Aldus mijn alderliefste, heb ick een weynich geschreuen, waer
mede ghy v een weynich muecht versterckén door des Heeren
Joa. 16. c. 20. woort, want Christus seyt: * Die werelt sal haer verblijden, maer
ghy sult trueren ende droeuich zijn, maer weest ghetroost, ick
heb de werelt verwonnen, ende v droefheyt sal in blijschap ver-
andert worden, ende niemant en sal v blijschap van v connen ghe-
nemen, want die ons werct, is stercker dan die in de Werelt is,
1. Joa. 5. a. 4. ende Joannes seyt, dat † onse Gelooue de verwinninghe is, die de
Fol. 66 vº. werelt // verwonnen heeft, * ende weest altijt gedachtich op Loths
Gen. 19. e. 26. Huysurouwe, ende op den † Man Gods die vanden Leeuwen ver-
Luc. 17. d. 32. †3. Re. 13. a. 1. beten was, om dat hy tegen Gods gebot broot gegeten hadde, ende
e. 24. was bedrooghen vanden valschen Propheet, alsoo oock ghy, dat
1. Re. 17. f. 42. ghy geensins bedrogen en wort van die valsche propheten, † maer
strijdet metten Propheet Dauid teghen den Goliath, ende ghy sult
Mat. 11. b. 12. hem als broot verslinden, want * dat rijck der Hemelen lijdt nv
Luc. 16. c. 16. ghewelt, ende die geweldighe die daer staende blijuen nement inne,
Josu. 8. 9. 10. † want Josua ende Caleb hebben dat beloofde lant met geweldiger
hant ingenomen, ende die daer niet staende en bleuen, en consten
daer niet in comen. Aldus en weest niet verslaghen, al ist dat
ghy hier een weynich tijts beproeft wort, want het nv dus zijnen
wille is, so nemet gewillichlijck van zijnder hant, het gene dat hy
Rom. 8. d. 28. v toe seynt, want Paulus seyt: * Wij weten dat den ghenen die
God lief hebben alle dingen ten besten dient, want Christus zijn
wonderlijcke cracht ende stercheyt aen v thoonen wil, tegen die
draecken ende aderen geslachte, iae teghen die grijpende woluen,
die dagelijcs tegen Christum staen, ende tegen v vechten om v te
vernielen, maer weest vrymoedich, ende betrout Christum, hy en
1. Pet. 5. a. 7. sal v niet verlaten, want hy is uwe sterckheyt, † hy sorcht voor
v, hy is uwe beschermer, waer door ghyse al te samen verwinnen
Eccl. 15. b. 8. sult, die tegen v zijn, want hy sal v * spijsen met dat broot des
leuens, iae met dat broot des verstants, ende sal v te drincken
gheuen van dat water der wijsheyt, ende sal v troosten in alle
uwen druck, ende een vast bestandich ghelooue in uwe herte druc-
Phil. 1. a. 6. ken, dat welcke sy niet en sullen connen wederstaen, want die
Fol. 67 rº. dat † goede werck in // v begonnen heeft, die salt door zijn ge-

nade ende cracht tot zijnen prijs, totten eynde toe wtuoeren ende volbrengen, tot salicheyt van uwer sielen, ende tot stichtinghe van alle die den Heere vreesen. Die selue Godt die v wt allen druck ghehelpen can, ende verlossen, ende bewaren sal van allen stricken des duyuels ende van alle valsche Leere behoeden sal, Dien sy prijs, eere, cracht, stercheyt van eewicheyt tot eewicheyt, Amen.

Siet mijn lieue huysurouwe, so ick v nv niet helpen en can met mijn weenen, ofte met mijnen bloede, so heb ick v een weynich geschreuen, om v te troosten, ende v dat tot een gedenckenisse ofte Testament, dat ghy mijnder daer door ghedenct, hoe dat ick v voor ghegaen hebbe, want ick hope desen Brief met mijnen bloede te bezeghelen, als dattet niet dan die louter waerheyt en is, ende daervoor begeer ic mijn leuen te laten, tot prijs des Heeren, ende tot stichtinge van alle die den Heere vresen, ende ick bidde den Heere, dat hy v wil laten volghen, alsoo ick verhope door die genade des Heeren v voor te ghaen, ende betrouwe den Heere dat hy v ooc alsoo laten volgen sal, ende betrouwe v oock, dat ghy my oock so volstandich nauolghen sult door des Heeren ghenade, ende ick bidde den Heere, dat hy de vrucht tot zijnen prijs laet opwassen, dattet oock mach weerdich gheuonden worden om den naem des Heeren te lijden, Alsoo heb ick die vrucht den Heere beuolen, die welcke crachtigher is v lieden te bewaren dan ick, Ende die Heere sal v bewaren, ick en twijfele daer niet aen. Ende ic hoope den Segel van desen Brief mijn bloet zijn sal.

Aldus * beueel ick v den Heere, ende den woorde zijnder ghe- Act. 20. e. 31.
naden, dat hy v wil // bewaeren in alle Gherechticheyt, heylic- *Fol. 67 v°.*
heyt ende waerheyt, / Ende al ist dat wi hier van malcanderen moeten scheyden, so weet ick ende betrouwe den Heere vastelijck, in dat eewich leuen by malcanderen te zijn, Daeromme wil ick ghewillich mijn offerhande doen. Och mocht ick voor v lijden, ick soude gheerne mijn vleysch voor v offeren. Het is my leet, dat ick v niet meer schrijuen en mach, Hier mede blijft den Heere beuolen, ende en sorcht voor dat kint [1]) niet, want mijn vrienden sullent wel bewaren, ia die Heere salt waer nemen. Henrick van Deuenter doet v seer groeten inden Heere, ende bidt den Heere dach ende nacht voor v, dat ghy volstandich muecht blijuen totten eynde toe.

---

1) Wees niet bekommerd over het kind; — 'twelk zij (zie eenige regels vroeger, ook fol. 70 v°, 73 r° en elders) verwachtte.

[n⁰. 4.]

¶ Hier volghet noch eenen Brief van Jeronimus Segersz aen zijn Huysurou.

GEnade, vrede, vruechde van herten, door die bekentenisse Jesu Christi sy met v mijn lieue huysurouwe Lijsken inden Heere. Ick wunsche v mijn lieue Huysurouwe Lijsken een vyerige liefde tot God, ende een vrolijck gemoet in Christo Jesu. Weet dat ick uwer
Rom. 1. a. 5. * gedencke dach ende nacht in mijn ghebedt, smeeckende ende suchtende tot Godt voor v, Want ick al bedroeft ben, om uwent wille, om dat ghy daer so lange sult moeten sitten, ende wilde wel, waert des Heeren wil geweest, dat ghy wten banden geweest hadt, maer nv heuet des Heeren wille anders geweest, om dat hy
Fol. 68 r⁰. v proeuen wil, ende // zijn cracht ende stercheyt aen v openbaren, tegen alle die tegen die waerheyt staen. Aldus en can ick tegen des Heeren wille niet gedoen, op dat ick hem niet en tenteere, dan ick wil hem veel meer louen ende dancken, dat hy ons beyde
Act. 5. e. 42. + weerdich ghemaeckt heeft om zijnen naem te lijden, want het zijn al te [1]) wtuercoren Schaepkens, die hy daer toe vercoren heeft,
Apo. 14. a. 4. want hy heeftse + ghecocht wten menschen tot eerstelingen Gods. Ende voort mijn alderliefste, soo hebbe ick tot deser hueren [2]) seer vrolijck gheweest, den Heere loouende ende danckende, dat hy ons hier toe bequaem gemaect heeft, Maer als ick hoorde van v dat ghy meer bedroeft waert dan uwen mont gespreken conste, dat welcke my menigen traen heeft doen weenen, ende een bedroeft herte om hebbe, want het is een groote droefheyt, Ende verstont dattet soude wesen, om dat ghy my dickwils gheseyt sout hebben om van Assuerus te gaen [3]), ende dat ickt niet gedaen en hebbe, dat welcke my menigen traen gecost heeft, ende hertelijcken leedt
Rom. 9. c. 19. is, † nochtans en can ick tegen des Heeren wille niet gedoen, ende haddet zijnen wille geweest, hy soude ons wel een wtcoemst

---

1) Zeer, wel. 2) Uur.

3) Assuerus van Gheemont, een zilversmid, misschien vermaner. Hij was tegelijk met Jeronimus en Hendrik Beverts (of »groote Héndrik") van Deventer gevangen genomen en is, maar eerst op 22 Januari 1552 en dus veel later dan deze, levend verbrand, na eerst op de pijnbank anderen te hebben aangegeven, fol. 89 r⁰. Hiermede hangt zeker samen, dat volgens het boek van de antwerpsche Hooger Vierschaer de behandeling van zijne zaak herhaaldelijk door den schout is uitgesteld, soms op verzoek van zijn advokaat, meester Loyse Vogel. Van Gheemont wordt blijkbaar met zekere onderscheiding behandeld. Zie *Antwerpsch Archievenblad*, deel VIII, bl. 402 vgg.; waarin hij ook in de lijst der gedooden in deel XIV, bl. 18, als n⁰. 203 voorkomt.

gegeuen hebben, Maer hy heeft ons * mate ghestelt, ende en sullen daer niet ouer gaen. Aldus en connen wy den Heere niet † ontloopen, Daerom en laet ons niet bedroeft zijn om dat werck des Heeren, maer veel meer (als * Christus seyt) ons verblijden ende vrolijck zijn, want het sal ons wel geloont worden inden Hemel, Ende ghelijck ons Petrus seyt, * dat wy den Heere prijsen ende louen souden van dier saken. Och mijn lief, dat en is niet gheseyt, dat wy ons bedroeuen souden. Aldus weest doch † verduldich in uwen druck, ende pacientich in v lijden, // Want Paulus seyt, * dat den ghenen die God liefhebben, alle dingen ten besten dient, Alsoo betrouwe ick dat in den Heere, dat v oock ten besten dienen sal, dat ghy daer soo lange sult moeten sitten. Daeromme willet doch gewillich van zijnder hant ontfangen, dat hy v toeseynt, want hy en laet niemant * becoren bouen zijn vermoeghen. Aldus weest doch deelachtich des lijdens Christi, * want alle die sonder castijdinghe zijn, dat zijn bastaerden, ende geen kinderen. Ende Jacobus seyt: † Salich is de man, die becoringe verdraecht, want als hy beproeft is, so sal hy ontfangen de croone des leuens, de welcke Godt bereyt heeft, allen den ghenen die hem lief hebben.

Job. 14. a. 5. — Tobi. 13. a. 2. — Mat. 5. a. 12. — 1. Pe. 4. c. 16. — Rom. 12.b.12. — *Fol. 68 v°.* — Rom. 8. c. 28. — 1.Cor.10.b.13. — Heb. 12. a. 8. — Jaco. 1. b. 12.

Aldus weest doch Christus nauolgersse, ende neemt v cruys met † lijdsaemheyt op, ende met blijschappen, ende volcht hem met vruechden na, want hy heeft so veel om onser salicheyt geleden, daeromme laet ons ooc om zijnen prijs lijden, want nv onse vre is, soo laet ons met vruechden strijden nae die croon des leuens, de welcke ons bereyt is.

Luce. 21.c.17. — Jaco. 1. b. 12.

Aldus bidde ick v mijn Lief, dat ghy doch niet meer droeue en zijt, want de Heere sal v bewaren als den * appel van zijnder oogen, Ja † al waert dat een moeder haer kint vergate, so en sal ic v niet vergeten, seyt de Heere, Ja † mijn schaepkens hooren mijn stemme (seyt de Heere) ende sy volghen my nae, ende niemant en salse wt mijnder hant ontnemen, Daerom mijn alderliefste, weest doch te vreden, ende betrout den Heere, † hy en sal v niet verlaten. Ende noch verstont ick eensdeels van mijn suster, dat ghy oock bedroeft waert, om dat ghy my niet meer en verdroecht [1]), Siet mijn lieue schaep ghi en hebt my niet tegenspannich geweest, // ende wy en hebben met malcanderen anders niet gheleeft, dan wy schuldich en waren te leuen, waerom wildy dan bedroeft wesen? Weest doch te vreden, want Christus en sal v daer af niet reeckenen, † want hy en wil onse sonden niet gedencken. Ende ick dancke den Heere, dat ghy noch so ootmoedelijc met

Sac. 2. a. 8. — † Esa. 49.b.15. — Joa. 10. c. 27. — Hebr. 13. a. 5. — *Fol. 69 r°.* — Ezec. 18. c.21.

1) Omdat gij niet inschikkelijker jegens mij zijt geweest.

my geleeft hebt, Ende wilde wel, dat ic voor v mocht sitten een iaer lanck te water ende te broode, Ja en dan noch thienmael den doot mocht steruen, ende dat ghy verlost waert. Och mocht ic v helpen met mijnen tranen, ende met mijnen bloede, hoe gewillich soude ic voor v lijden, mer mijn lijden en can v niet helpen. Aldus weest doch te vreden, Ic wil den Heere noch meer voor v bidden. Ende desen brief hebbe ic met tranen geschreuen, om dat ick hoorde, dat ghy so seer bedroeft zijt, Ende ick bidde v, wilt my schrijuen hoe dat het met v staet. Hier mede beueel ick v den Heere.

[*n°. 5.*]

ℂ Dit is eenen Brief van

Lijsken, Jeronimus Huysurouwe, die sy aen hem schreef inder geuanckenisse tot Antwerpen. Anno. 1551.

GHenade ende vrede gheschiede ons tween van God den Vader, ende die liefde des Soons, ende die gemeynschap des heyligen Gheests sy met ons tot alle stercheit, troost, vruechde, ende salicheit van onser sielen.

ℂ Mijn beminde Man inden Heere, weet dat my den tijt metten eersten seer lange docht // te wesen, om dat ick niet ghewoon en was geuangen te zijn, ende niet en hoorde dan tentacie om van den Heere te gaen, Sy seyden, wat ic my de schrift moeyen woude, dat ic mijnen naet nayen soude [1]). Ende het schijnt (seyden si) dat ghy den Apostelen na volgen wilt, waer zijn uwe
Mar. 16. b. 17. * teeckenen die ghy doet? Sy spraken met allen † tonghen, nae
† Act. 2. a. 4. dat sy den heylighen Geest ontfanghen hadden, Ende seyden: Waer is v tale, die ghy door den heyligen Geest ontfangen hebt? Maer het is ons genoech, dat wy door haere woorden geloouich
Joa. 17. c. 20. geworden zijn, so Joannes verhaelt, daar Christus spreect: † Ick en bidde niet alleene voor haer, maer ooc voor de gene, die door haere woorden aen my geloouen sullen. Hier mede beueel ick v den Heere, ende die ghenade Gods sy met ons altijt.

Gedanct sy Godt die Vader, die alsulcke liefde tot ons gehadt
Joan. 3. b. 16. heeft, ende aen ons bewesen heeft, dat hy zijnen lieuen Sone voor ons ghegeuen heeft, die wil ons alsulcken liefde, alsulcken blijschap, alsulcken wijsheyt, ende alsulcken bestaende ghemoet door

Fol. 69 v°.

---

1) Mij bepalen zou tot mijn huiselijken arbeid.

Christum ende door die cracht des Heyligen Geests geuen, dat wy
staende blijuen mogen tegen alle verslindende dieren, tegen draec-
ken ende serpenten, ende tegen alle † poorten der hellen, die nv Mat. 16. c. 18.
seer listich zijn om onse siele te vangen, bedriegen, vernielen ende
te verleyden. Daerom mogen wy den Heere wel ootmoedich bid-
den † sonder ophouden, dach ende nacht, want den † verslinder 1. Tes. 5. c. 17.
gaet rontom ons, soeckende welcken hy verslinden mach, want ten † 1. Pe. 5. a. 8.
is ons niet onbekent, wat hy inden sin heeft. Maer al zijn sy seer
listich, des Heeren handt en is noch niet † vercort aen den ghe- Esa. 59. a. 1.
nen die hem liefhebben, ende zijnen wille doen, want * die // * Ps. 34. b. 16.
ooghen des Heeren sien op den ghenen die hem lief hebben, ende *Fol. 70 r⁰.*
zijn ooren op haer ghebedt, maer dat aensicht des Heeren staet
op dien, die daer quaet doen, Daeromme mach een yegelijc wel
voor hem sien, dat dat aensicht des Heeren op hem niet en stae,
want dies menschen † siele die sondicht, die moet die doot ster- Eze. 18. a. 4.
uen, ist dat hy hem niet en betert eer dat die Heere coemt, ende
het en is ons niet verseeckert, wanneer dat die Heere comen sal,
want hy sal comen als een * Dief inder nacht. Daerom moeghen 1. Tess. 5. a. 2.
wy den Heere die een voor den anderen bidden, op dat onse vlucht 2. Pet. 3. b. 10.
niet en gheschiede op den † Sabboth, als wy ledich zijn, noch Mt. 24. b. 20.
inden Winter, als wy geen vruchten op onse boomen en hebben,
want een yegelijck † boom die geen goede vruchten voort en Mat. 3. a. 10.
brengt, die sal afgehouwen ende int vuyr geworpen worden. Maer
die daer goede vruchten brengt, die sal hy * reynighen, op dat hy Joan. 15. a. 2.
oueruloedighe vruchten voort brengen soude. Noch is ons door des
Heeren mont vercondicht: Een mensche, als hy * moetwillens son- Heb. 10. c. 26.
dicht, soo en is hem gheen offerhande meer achter gelaten, dan
het verwachten des veruaerlijcken oordeels, ende des vyers pijne,
die de vianden verslinden sal. Moyses wet die dreef so sterc, als
die yemant ouer tradt, soo moest hy steruen sonder ghenade, door
twee ofte drie ghetuygen, hoe veel te meer quellinghe sal hij heb-
ben, die den Sone Godts met voeten treet. Noch stater door den
heylighen Gheest wt gesproken: * Ist dat wy mede lijden, soo sul- 1. Tim. 2. b. 11.
len wy mede heerschappie hebben, steruen wy ooc mede, soo sullen
wy oock mede leuen, versaecken wy hem, so sal hy ons oock ver-
saecken, oft wi hem niet en geloouen, so blijft hy nochtans ge-
trouwe, // want hy en can hem seluen niet geloochenen nochte *Fol. 70 v⁰.*
versaken. Nv wy so * groot een wolcke der ghetuygenisse om ons Heb. 12. a. 1.
hebben, soo laet ons afleggen al wat ons druckt, ende die aencle-
uende Sonde, ende laet ons verduldich loopen inden campe die ons
voor gheleyt is, ende sien op den voleynder Jesum, die welcke
doen hem de blijschap vooren gheleyt was, heeft hy dat cruys met
verachtingen der schanden op hem genomen, * niet dreygende doen 1. Pet. 2. c. 23.

hy leedt voor onse sonden tot onser sielen salicheyt, also wy ooc
mijn alderliefste inden Heere, tot prijs des Heeren, ende tot ver-
troostinge van allen lieuen vrienden. Ick wunsche ons tween den
gecruysten Christum tot een eewige vruechde ende stercheyt. De
Rom. 16. c. 29. Heere die * alleen wijs is ende zijne wijsheyt alleen † ghegeuen
† Mt. 11. d. 25. heeft den simpelen, onnoselen, verstootenen deser werelt, die be-
Apo. 12. a. 7. trouwe ic, dat hy ons vertroosten sal, tot dat ons * baren is geschiet.

Mijnen lieuen Man inden Heere, de welcken ick ghetrout hebbe
voor God ende zijn gemeente, den welcken si seggen, dat ic daerby
in ouerspel geseten hebbe, om dat ic inden Baal niet getrout en
Mat. 5. a. 12. ben. Maer de Heere seyt: † Verblijdt v als alle menschen quaet
van v seggen om mijns Naems wille, dan verblijdt ende verhuecht
v, want het sal v wel geloont worden inden Hemel.

Wetet dat ick seer gheweent hebbe, om dat ghi bedroeft waert
om mijnent wille, omdat ghy ghehoort hadt, dat ick v diewils ghe-
seyt soude hebben, om van Assuerus te gaen woonen, ende dat
ghy dat niet gedaen en hebt, weest daer in te vreden, mijn alder-
liefste in den Heere, haddet den Heere so niet belieft, ten ware
Mat. 6. b. 10. so niet geschiet, * des Heeren wille moet geschien tot onser bey-
Fol. 71 r°. der sie//len salicheyt, want hy ons niet en laet * becoren bouen
1. Cor. 10. b. 13. ons vermoghen. Daeromme weest getroost mijn alderliefste in den
Heere, ende verblijt v inden Heere, so ghy van te vooren ghedaen
hebt, hem louende ende danckende, dat hy ons soo wtuercoren
heeft, dat wy om zijns naems wille so lange mogen in banden
Act. 5. e. 42. ligghen, ende daer toe † weerdich beuonden zijn, hy weet wat hi
Num. 14. a. 8. daer in voorsien heeft, Al laghen die kinderen van † Israel langhe
in der woestijne, hadden sy des Heeren stemme gehoorsaem ghe-
weest, sy souden oock wel met Josua ende Caleb in dat Landt
van Beloften ghecomen hebben. Also wy nv ooc hier inder woes-
Psa. 15. a. 7. tijnen onder dese verslindende dieren, die haer * netten dagelijcs
57. b. 7. wtspreyden, om ons daer mede te vanghen, maer de Heere die soo
crachtich is, ende de zijne niet en verlaet, die op hem betrouwen
Zach. 2. a. 8. die bewaert hy van alle quade, Ja als den * appel van zijnder
oogen. So laet ons dan te vreden zijn in hem, ende ons cruys met
blijschap ende met lijdtsaemheyt op ons nemen, ende verwachten
Apo. 2. 3. 21. met vasten betrouwen op die beloften, die hy ons † belooft heeft,
daer aen niet twijfelende, want hy ghetrouwe is diese beloeft heeft.
4. Es. 2. e. 41. op dat wi op * Sions berch gecroont muegen worden, ende met
Apo. 7. b. 9. palmen verciert zijn, ende dat † Lammeken mogen nauolgen. Ick
† Ap. 14. a. 4. bidde v mijn lief inden Heere, weest ghetroost
inden Heere, met allen lieuen vrien-
1. Tess. 5. c. 25. den, Ende * bidt den Heere
voor my. Amen.

¶ Hier volcht noch eenen Brief van Jeronimus Segersz aen zijn Huysurouwe. //

Fol. 71 v°. *[n°. 6.]*

GEnade ende vrede sy met v van God den Vader, ende die bermherticheyt ende liefde des Soons, ende de cracht ende gemeynschap des heyligen Geests verstercke uwe gelooue, herte, sinnen ende verstant in Christo Jesu, Amen.

Ick wunsche mijn beminde Huysurouwe, die ick voor Godt ende zijn heylighe Ghemeente † ghetrout hebbe voor mijn eyghen huysurouwe, ghelijck als * Abraham Sara, ende † Isaac Rebecca, ende ‡ Tobias zijn Ooms dochter tot een huysurouwe genomen heeft, alsoo hebbe ick v oock tot een huysurouwe genomen, † na luydt van Gods woordt ende beuel, ende niet ghelijck dese erge blinde werelt, om welcker saken wille dat ic den Heere nacht ende dach loue ende dancke, dat hy ons so lange spaerde tot dien dat wi malcanderen tot een deel kenden, ende dat wy de kennisse der waerheyt ghehadt hebben, Om deser saken wille seggen sy, dat wy in ouerspel geseten hebben, om dat wi met dat afgodissche, vleeschelicke, ijdele, houeerdige gulsige wesen, ende met dat ouerspelige gheslachte niet te samen gegeuen en zijn [1]), dat welcke niet dan eenen gruwel en is voor den oogen Gods, Daerom beliegen sy ons, gelijck sy * Christum belogen hebben. Ende of sy noch seyden, dat ghy v met uwen naet moeyen sout, dat en hindert ons niet, * want Christus heeft ons allen geroepen, † ende de schrift doen ondersoecken, want sy van hem getuycht, ende noch seyde Christus, dat Magdalena * dat beste deel vercooren hadde, om dat sy de Schriftuere ondersocht. Ende noch mijn alderliefste, waert dat sy v vraechden, waer dat uwe teeckenen ende spraecken waren, dat en hindert v niet, want de ghelooughe die * Petrus ende Joannes doopten, en spra//ken met allen tongen niet, dan het was haer ghenoech dat sy in Christum gheloofden, Ende noch † Stephanus, die vol vanden heyligen Gheest was, en sprack met allen tonghen niet, noch alle die Bisschoppen ende Leeraers die met Paulo waren, en deden oock alle geen teeckenen, ende en spraecken met allen tongen ooc niet, ende leerden nochtans dat woort Gods onstraffelijck, Ende Paulus seyt noch, † dat de heylighe Gheest zijn gauen geeft inde ghemeynten, Ten eersten heeft deene de gaue ghesont te maecken, een ander te prophete-

1. Cor. 7. a. 2. * Gen. 11. c. 29. † Ge. 24. b. 15. ‡ Tob. 7. c. 14. 1. Cor. 7. a. 2. Mat. 19. a. 7. Mat. 11. c. 17. Mat. 11. c. 28. † Joa. 5. d. 39. Luc. 10. d. 42. Acto. 2. c. 38. *Fol. 72 r°.* Acto. 6. a. 5. 1. Cor. 12. a. 7.

---

1) Niet op wereldsche wijze ons huwelijk hebben gesloten. Zie de aanteekening op bl. 127 boven.

ren, een ander met volle talen te spreecken, een ander wonder te
doen, een ander te vermanen, een ander bermherticheyt te doen,
een ander vast te geloouen, ende dit werckt al de heylighe Gheest,
Eph. 4. b. 16. * door den welcken dat die een den anderen hantreyckinge doet tot
Ephe. 2. c. 20. zijns selfs beteringe, ende † wast also op tot eenen heyligen Tem-
+ 1. Cori. 7. c. pel, + ende een yeghelijck blijue in de roepinghe daer hi in ge-
roepen is. Ende voort so ist ons genoech, dat Christus gebeden
Joa. 17. c. 20. heeft, * niet alleen voor zijn Jongeren, maer oock voor de gene
die door hare woorden ghelooiuch souden worden in hem. Siet
mijn beminde Huysurouwe inden Heere, hoe gheerne dat die
Mat. 7. b. 15. * grijpende Woluen de simpele sielen vermoorden souden, met hare
loghenen ende listicheyt, daer sy ons mede aenuaren om te ver-
leyden, om v siele tot den eewigen doot te brengen, Daeromme
wacht v voor haer, ende en geeft haer geen gehoor, want sy zijn
Joa. 10. c. 27. seer listich, maer doet als Christus seyt: * Mijn schapen hooren
mijn stemme, maer der vreemder stemme en hooren sy niet,
Mat. 24. a. 4. Daerom en salse ooc niemant wt zynder handt ontnemen. Siet
Fol. 72 v°. mijn beminde, hoe ons * Christus voor desen tijt gewaer//schout
heeft, Daerom laet ons nv wel voor ons sien, op dat wy door dat
Gene. 3. a. 1. listich * Serpent niet bedroogen en worden. Ende weet dat ic ooc
eens voor de Heeren geweest hebbe, doen ick v aenriep [1]), ende
dat ick doen alsoo sprack, dat sy my met vreden ghelaten hebben,
hoe wel datse die ander noch tweemael ghehaelt hebben, so heb-
bense my ghelaten, Ende noch hebbe ick eens met den Papen ge-
sproken vande Sendinge [2]), ende straftese so met des Heeren woort,
dat si van gramschappen met hare vuysten op de Tafel sloegen,
ende sy en wisten niet wat seggen, dan sy seyden dat Petrus
Paus gheweest hadde, ende dat S. Andries de eerste Misse gedaen
hadde. Doen antwoorde ick haer, dat zijt metter waerheyt niet en
1. Tim. 4. a. 1. conden bewijsen. Ende ic seyde haer, dat sy waren * dwalende
geesten, ende hadden de Leeringhe der Duyuelen. Ende daer mede
gingen sy wech.

Ende voort so laet ick v weten, mijn beminde Huysvrouwe in
den Heere, dat my leedt is dat ghy geweent hebt, want doen ic
hoorde dat ghy beproeft waert, so hebbe ic den Heere te vyeriger
nacht ende dach gebeden voor v, ende weet vastelijc, dat hy v
Sach. 2. a. 8. bewaren sal, als den † appel van zijnder oogen, ende ick loue den
Act. 5. e. 42. Heere altijt, dat hy ons beyde + weerdich gemaect heeft, om zijns
Naems wille te lijden, waerom dat ick seer verblijt ben. Ende

1) Zoo in alle uitgaven: ook bij Van Braght.

2) Van de rechtmatigheid der roeping of de wettigheid der bediening van geestelijken en predikanten.

doen ick uwen Brief las, ende hoorde hoet met v stont, ende dat ghy my den ghecruysten Christum wenschte tot eender groete, so spranc mijn herte ende mijnen gheest op in mijn lichaem van blijschappen. Ja alsoo, dat ick den Brief niet geheel wt gelesen [1]) en
conde, ic en moeste mijn * knien buygen voor den Heere, ende Eph. 3. b. 14.
hem louen ende dancken van zijnder sterckheyt, troost ende blij-
schap, hoe//wel dat ick nochtans bedroeft was om onse Broeders *Fol. 73 r°.*
wille, ende om uwent wille, dat ghy daer so lange sult moeten sitten. Ic hebbe v den Heere in zijnen handen beuolen met de vrucht, ende betrouwe hem dat, ende en twijfele daer niet aen, hy en sal v de selue blijschap gheuen, die hy my gheeft, ende sal
v * bewaren tot den eynde toe. Ende ick hebbe sulcke vruechde 1. Pet. 1. a. 5.
ende blijschap in zijne beloften, dat ick niet eens gedencken en can op dese Tormenten, dan alleen op de groote beloften, die hi
beloeft heeft den genen die daer † volstandich blijuen totten eynde Mat. 24. b. 13.
toe: Ende hebbe alsulcke blijschap, troost ende vruechde als ick oyt hadde. Ja alsulcke blijschap dat ict niet geseggen noch geschrijuen en can, Ja dat ick niet en meynde, dat een mensche alsulcke blijschap in de gheuanckenisse soude connen gehebben, want ic en can dach noch nacht nauwelijc geslapen van blijschap-
pen, noch den Heere te ‡ volle gedancken noch gelouen, want my Eccl. 43. d. 43.
dunct dat ick hier niet eenen dach geweest en hebbe [2]). Och mocht ick mijn herte in stucken breken, ende v geuen ende onsen Broederen. Och ick woude dat ick haer met mijnen bloede ghehelpen conde, ick soude so gheerne voor haer lijden.

Och mijn beminde inden Heere, nv gheuoele ick, hoe crachtelijc, hoe sterckelijc, ende hoe vaderlijc dat hy den genen bewaert, die op hem betrouwen, ende niet dan zijnen prijs en soecken, Jae wat een stercheyt, troost ende vruechde, die hy daer geeft: Ende
hoe schandelijcken dat hyse laet vallen, die op * menschen betrou- Jere. 17. a. 5.
wen, ende hem verlaten ende verloochenen, ia also datse een
† wroeghende conscientie, een bedroeft herte, ende een grouwe- Sap. 17. c. 23.
lijcke veruaernisse crijghen, ia dat sy niet en verwachten dan de
eewige verdoemenisse ende des vyers // pijne, ende verwachten dat *Fol. 73 v°.*
veruaerlijc woort: ‡ Ghaet ghy vermaledijde in dat eewighe vyer, Mat. 25. d. 47.
* want dat aensicht des Heeren siet op dien, die daer quaet doen. * Ps. 34. b. 17.
Daerom siet mijn beminde Huysurouwe inden Heere, laet ons aen-
sien op den † voleynder Jesum, hoe hy ons voor gegaen is in de Hebr. 12. a. 2.
doot om onse salicheyt, want siet de * Croone des leuens is ons Jaco. 1. a. 2.
bereyt, † wy sullen met hem op zijnen Stoel sitten, wy sullen † Mat. 19. d. 28.

1) Voor: uitlezen; evenals gedancken, gespreken.
2) Zoo kort valt mij de tijd.

met witte cleederen gecleet worden. Hiermede beuele ick v den gecruysten Christum, tot eenen troost ende vruechde, dat hy v
Eccl. 15. b. 8. wil bewaren, ende versaden met zijn godtlijc woort, ✝ ende spijsen met dat broot des leuens, ende met dat broot des verstants, ende te drincken geuen vande Fonteyne des leuens, met dat water der wijsheyt, met dat ongheualschte Melck. Den seluen beware uwe siele tot der Salicheyt. Amen.

[*n°. 7.*]

ℭ Noch eenen Brief van Lijsken, Jeronimus Huysvrouwe.

DE genade ende vrede, vruechde ende liefde, die Christus zijnen Jongeren achter ghelaten heeft, die bidde ick wt ernstiger herte, dat hi ons alsulcken liefde, alsulcken bestaende gemoet wil geuen, dat wy bequaem geuonden mogen worden, om de schoone beloften te ontfangen, die hy ons beloeft heeft, ist dat wy volstandich blijuen tot den eynde toe. Den seluen Christum sy prijs, eere, van eewicheyt tot eewicheyt. Amen. //

Fol. 74 r°. ℭ Ick en can den Heere niet te vollen gedancken noch ghelo-
Eccl. 43. d. 43. uen van de groote ghenade, ende vande grondeloose bermherticheyt ende van de groote Liefde, die hy aen ons bewesen heeft,
2. Cor. 6. c. 17. dat wy zijn * sonen ende dochteren souden zijn, ist dat wy ver-
✝ Apo. 3. c. 21. winnen, ✝ gelijck hy verwonnen heeft. Och te recht mogen wy
Hebr. 11. a. 2. wel seggen, ✝ dat het oprecht gelooue hem schict na het gene dat
Gala. 5. a. 6. niet en schijnt dat welcke * door de liefde werckende is, dat
Rom. 8. b. 17. welcke ons tot heerlijcheyt brengen sal, ✝ ist anders dat wy met hem lijden. Laet ons bemercken lieue Vrienden inden Heere, hoe groote liefde dat de wereltlijcke [1]) menschen hebben deen tegen den anderen. Daer zijnder (by hooren seggen) op den Steen [2]), die haer verblijden als sy ter pijnbanck gaen souden, om de gene wille, die sy lief hebben, dat syse dan te naerder souden zijn, hoe wel dat sy in persoone by malcanderen niet en mochten comen. Hoort doch mijn beminde Broeders ende Susters inden Heere, heeft de werelt alsulcke liefde, och wat liefde behooren wy dan te hebben, die so schoone beloften verwachtende zijn. Ick sie noch een schoon ghelijckenisse voor ooghen, van een Bruyt, hoe sy haer verciert

1) In n°. 1, 1562: wereltsche. Van zulke, niet van »geloovige" personen is ook in den volgenden volzin sprake: die gevangenen, die er graag de pijniging voor over hebben als zij elkander maar eens kunnen zien.

2) De gevangenis te Antwerpen.

om haren Bruydegom deser werelt te behaghen. Och hoe behooren
wy ons dan te vercieren, om onsen Bruydegom te behagen. Och
mochten wy also verciert wesen, ⸸ gelijck als de vijf wijse Maech- Mat. 25. a. 4.
den verciert waren met Olie in haer Lampen, om onsen Bruyde-
gom te gemoet te gaen, op dat wy ooc hooren mochten de soete
stemme: * Coemt ghy ghebenedijde, besit dat rijcke mijns Vaders. Mat. 25. c. 34.
Ic bidde den Heere nacht ende dach, dat hy ons alsulcken ber-
nende liefde wil geuen, dat wy niet aen en sien wat tormenten
sy ons aendoen // moghen. Jae te segghen met den Propheet Da- *Fol. 74 v⁰.*
uid: † Ic en vreese niet van al dat my de menschen aendoen Psa. 118. a. 6.
mogen. Ende ⸸ dese onse pijn die licht ende tijttelijck is, die en ⸸ Ro. 8. b. 18.
is niet te gelijcken by de heerlijcheyt, die aen ons geopenbaert
sal worden. Nv dan des Heeren wille is, dat ick met * Daniel soo Dan. 6. b. 16.
langhe in der Leeuwen cuyl moet liggen, ende crijsschende ende
grijpende Woluen ende Leeuwen moet verwachten, ende de † oude Gene. 3. a. 1.
Slanghe, die int beginsel geweest is, ende tot den eynde toe wesen
sal. So bidde ick alle lieue Broeders ende Susters, dat sy mijns
niet en ⸸ vergeten in haer ghebet. Ick wil des gheerne wederom 2. Tess. 1. a. 2.
na mijn vermoghen doen. Och mijn lieue Vrienden, hoe can ick
mijnen Hemelschen Vader ghenoech gedancken, dat hy my arme
schaep hier toe bequaem gemaect heeft, om zijns Naems wille, so
lange in banden te ligghen. Ick bidde den Heere nacht ende dach,
dat dese mijn * beproeuinghe tot mijnder sielen salicheyt, ende 1. Pet. 1. a. 7.
tot prijs des Heeren, ende tot stichtinge van mijnen lieuen Broe- Jaco. 1. a. 12.
ders ende Susters geschien moet, Amen.

¶ Nicolaes op de Suyckerruyt [1]) bracht hier tot my twee Papen, om my te onderwijsen, den welcken ick antwoorde door de genade des Heeren. Ende sy seyden tot my, dat haer seer deerde, dat ick onder dese opinie ghecomen was, want sy en conden daer gheen ghelooue af ghemaken, meer dan een opinie, nademael dat wy niet en onderhielden dat de Christen Gemeynte ofte Kercke gebiet. Maer ick antwoorde haer lieden, ende seyde: Wy en begeeren anders niet te doen, noch te geloouen, dan ons Christus
Kercke gebiet: Maer wy en willen niet te doen hebben met den ⸸ Act. 7. f. 48.
Baal, oft meer andere Tempels, die † met handen gemaect zijn, ⸸ Mat. 15. a. 9.
na ⸸ leerin//ghe ende geboden der menschen, ende * niet nae *Fol. 75 r⁰.*
Christum, daer mede en willen wy geensins te doen hebben, want Col. 2. a. 8.
Stephanus seyt, * dat de Alderhoochste niet en woont in Tempelen Act. 7. f. 48.
die met handen ghemaect zijn, want hy seyde dat † hij den Hemel Act. 7. g. 55.
open sach, ende sach Christum sitten ter rechterhant zijns Vaders

---

1) In n⁰. 1, 1562: suckereye; n⁰. 3, 1667: suyckerruye; en zoo in de meeste volgende uitgaven. Rei of ruye is gracht: de Suikergracht.

1. Cor.3.b.16. almachtich. Ende Paulus seyt, † dat wi zijn de Tempel des leuenden Gods, ist anders dat wy zijnen wille doen, so wil hy in ons woonen ende wandelen. Sy seyden, datse de ghesonden waren, ende die op Moses stoel sittende waren. Doen antwoorde ick hen lieden, dat hen dan de ween toe quamen die verhaelt staen, Mat.
Mat.23.b.12. 23. Sy vraechden my oft ick seggen wilde, dat de gene die my dese dingen geleert heeft, oft hy van Godt gesonden was. Ick seyde: Jae hy, dat weet ick vastelijck, dat dese van God gesonden is. Doen hebben sy gheuraecht, oft ick wel wiste hoe dat een
1. Tim.3.a.2. Leeraer moet wesen. Ic antwoorde: * Een Leeraer moet wesen eender vrouwen man, onstraffelijck, die gehoorsame kinderen heeft, geen dronckaert, wijnsuyper, noch Hoereniager. Doen antwoorden sy: Doen wy qualijck, het sal op ons cappe druypen, de Heere is bermhertich. Doen vraechde ick oft sy op de bermherticheyt Gods sondigen wilden, ende seyde, dat daer geschreuen stont, dat wy
Eccli. 5. a. 5. † deen sonde op dander niet doen en souden, ende dat wy niet seggen en souden: De Heere is bermhertich. Noch veel spraken wy, so dat te lanck waer te schrijuen. Ick seyde henlieden, dat
2. Tim.3.a.7. sy altijts † leerende waren, ende en conden totter rechter kennisse der waerheyt niet geraken. Doen seyden sy, dat Christus tot zijnen
Mat.13.b.12. Apostolen gesproken hadde: † V lieden ist gegeuen te verstaen,
Fol. 75 v°. maer den // anderen in gelijckenissen, ende parabolen. Ic seyde: Diet nv oock te recht verstaen, dien ist oock ghegeuen. Ten laetsten becruysten sy hen seer, ende seyden, dat ickt wel weten soude, als ick voor doordeel soude staen. Dat sal waer zijn (seyde
Mat.19.d.28. ick) wy sullen daer tot * Rechters geset worden, om te ordeelen dat onghehoorsame ouerspelighe gheslachte. Ende daer mede ginghen sy wech, ende ick seyde haer lieden, dat sy van den Satan quamen, om mijn siele te vermoorden ende te dooden.

Noch eenmael wensche ick mijnen lieuen man inden Heere, ende my, den gecruysten Christum tot een onuerganckelijcke vruechde, ende een onuerganckelijcke liefde tot inder eewicheyt, Amen.

Weet mijnen lieuen Man inden Heere, doen ick las dat ghy soo seer verblijt zijt inden Heere, soo en mocht ick den Brief niet wt gelesen, ick en moeste den Heere bidden, dat hy my oock de selue blijschap wilde geuen, ende behouden totten eynde toe, opdat wy met vruechden onse offerande doen moghen tot prijs van
Mat. 6. b. 9. onsen † Vader die inden Hemel is, ende tot stichtinge van allen
Act. 20. d. 32. lieuen broeders ende susters. † Hier mede wil ic v den Heere beuelen, ende dat woort zijnder genaden. Weet dat ic v seer dancke van uwen Brief, die ghy my gheschreuen hebt. De ghenade des Heeren sy met ons altijt.

¶ Noch eenen Brief van Lijsken gheschreuen aen haren Man. // [*nº. 8.*]

¶ DE oueruloedighe genade Godts sy altoos met ons tween, ende de liefde des Soons, ende sijn ongrondeerlijcke bermherticheyt, ende de vruechde des heyligen Gheests sy met ons tot inder eewicheyt, Amen, Den seluen die ons wedergebaert heeft vanden dooden, dien si prijs van eewicheydt tot eewicheydt. Amen. *Fol. 76 rº.*

ICk wensche ons tween, den geeruysten Christum tot eenen Beschermer ende Behoeder van onser Sielen. Den seluen wil ons bewaren in alle gherechticheyt, heylicheyt, ende waerheyt tot den eynde toe, ende hy sal ons oock bewaren als zijn sonen ende dochteren, ist dat wy behouden de * Godsdiensticheyt zijns wesens tot Heb. 3. b. 14.
den eynde toe, Ja als den † appel van zijnder ooghen. Hierom so Zach. 2. a. 8.
laet ons hem betrouwen, ende hy en sal ons inder eewicheyt niet
‡ verlaten, maer sal ons bewaren, als hy de zijne van het begintsel Heb. 13. a. 5.
der werelt gedaen heeft, ende en * laet ons niet met eenige ten- 1.Cor.10.b.13.
tacie beuangen, dan die menschelijck zijn. De Heere is getrouwe (seyt Paulus) die en sal ons niet laten becoren bouen ons ver-
moghen. † Gedanct sy God de Vader ons Heeren Jesu Christi, die 2. Cor. 1. a. 3.
ons hier toe ‡ bequaem gemaect heeft, om zijnen naem een cort Act. 5. e. 42.
verganckelijc lijden te lijden, voor so schoone beloften, die hy ons beloeft heeft, met alle den genen die daer volstandich blijuen in
zijnder leere, ende * in weynich mogen wy hier lijden, maer in Sap. 3. a.
velen sullen wy geloont worden.

Mijnen lieuen beminden man inden Heere, ghy hebt eensdeels beproeuinge gepasseert, in welcke beproeuinge ghy volstandich ge//bleuen zijt, de Heere heb eewigen lof ende prijs van zijnder *Fol. 76 vº.*
grooter genaden. Ende ic bidde den Heere daer toe met weenen, dat hy my oock daer toe bequaem maken wil, om zijns naems wille te lijden, want het zijn al te [1]) wtuercoren Schaepkens, die
hi daer toe vercoren heeft, Want hyse * gecocht heeft wt den Apo. 14. a. 4.
menschen tot Eerstelingen Gods. Ja wy weten (als Paulus seyt:)
† Ist sake dat wy mede lijden, so sullen wy ooc mede heerschap- 2. Tim.2.a.11.
pie hebben, Steruen wy oock mede, so sullen wy mede leuen.
Daerom en laet ons niet verwerpen ‡ de castijdinghe des Heeren, Heb. 12. a. 6.

1) Zeer, wel.

want dien hy lief heeft, die castijt hy, ende geesselt eenen yege-
Act. 20. d. 32. lijcken Sone, die hy ontfangt, also Paulus verhaelt. * Hier mede wil ic v den Heere beuelen, ende dat woort zijnder genaden ende heerlijckheyt, door het welcke dat hy ons heerlijc maken sal, ist anders dat wy daer by blijuen totten eynde toe. De genade des Heeren sy met ons.

[n°. 9.]

ℂ Hier volcht noch eenen Brief van Jeronimus Segersz gheschreuen aen zijn Huysurouwe.

DE ghenaede, vruechde, vrede van God den Vader, ende de goedertierenheyt ende liefde des Soons ons Heeren Jesu Christi, ende de gemeynschap ende troost des heyligen Geestes, wil ons verstercken, troosten, ende becrachtigen, ende wil ons beyden in alle gherechticheyt, heylicheyt houden totten eynde toe. Den seluen sy prijs van eewicheyt tot in der eewicheyt. Amen. //

Fol. 77 r°. ℂ Ick wunsche mijnder wtuercorender Huysurouwen inden Heere, ende my de eewige blijschap, ende dat onuerganckelijc ende onuerderffelijck leuen, ende gheue ons beyden, dat wy onueranderlijck moghen blijuen by zijn Godlijck woort ende eewighe waerheyt tot den eynde toe, dat welcke hy oock doen sal, want hijt ons beloeft heeft, ist anders dat wy getrouwe blijuen, int ghene dat hy ons gegeuen heeft, ende dat wy daer voor begeeren te strijden om zijnen prijs, also hy gestreden heeft om onser salicheyt, ende
Phil. 2. a. 8. zijnen * Vader gehoorsaem gheweest heeft tot der doot toe, ist
† Apo. 2. b. 10. anders dat wy ooc so † getrouwe blijuen tot der doot toe, so sullen wy de croone des leuens ontfangen, ende dat eewige leuen met hem besitten, ende en sal ons inder eewicheyt niet verlaten, want de Heere en sal oft en can tegen zijn woort niet gedoen,
Mat. 24. c. 35. want ‡ zijn woort en sal inder eewicheyt niet vergaen, ende hy heuet ons so trouwelijc beloeft, dat hy ons bewaren sal, ist dat
Joan. 10. c. 28. wy hem niet en verlaten, alsoo dat ons niemant wt zijnder † hant
* Zach. 2. a. 8. nemen en sal, ende sal ons bewaren ghelijck den * appel zijnder ooghen, Ja als zijn Sonen ende Dochteren, want siet mijn beminde, hoe trouwelijck dat hyse bewaert heeft, die hem trouwelijck ghe-
Gene. 7. a. 1. † Gen. 19. b. 15. dient hebben, ghelijck als * Noe in de Arcke bewaert is, ende
‡ Ge. 27. d. 34. † Loth wt Sodoma geleyt is, ende ‡ Jacob voor zijn broeder Esau
* Ge. 37. b. 18. bewaert is, hoe wel hy hem te dooden socht, ende * Joseph voor

zijne broeders, Jacobs sonen, ende † Josua ende Caleb voor alle de Heydenen, ende int Lant van beloften gegaen zijn, ende † Dauid voor den Goliath, ende * Susanna voor de valsche getuygen, ende † Daniel voor de Leeuwen. Ende noch van veel meer andere, die te lanc waren te schrijuen. Maer hier//aen mogen wy mercken, hoe trouwelijc dat hy den genen bewaert, die hem van herten vreesen ende liefhebben: Ja hoe schandelijcken dat sy ooc vallen die hem verlaten, als wy sien mogen van aenbeginne der werelt, hoe datse † vergaen is om haers boosheyts wille, ende hoe dat * Loths Huysvrouwe ghestraft werdt, ende † Esau zijn eerste ghe-boorte niet weder gheuinden en conde, ende dat gantsche huys † Israels is vergaen inder Woestijnen.

Jos. 8. 10. 11.
1. Re. 17. f. 42.
* Dan. 13. a. 2.
† Dan. 6. c. 22.
Fol. 77 v⁰.
Gene. 6. a. 1.
* Ge. 19. c. 26.
† Heb. 12. b. 16.
Nu. 14. c. 20.

Siet mijn beminde Huysvrouwe, dit heeft de Heere al laten ge-schieden, niet alleen om * harent wille, die daer gesondicht had-den, maer oock om onsent wille, op dat wy sien souden, hoe Chris-tus metten rechtueerdigen is, ende bewaert, ende dat wy sien souden hoe hy de Godtloosen verlaet, ende te niete doet, want Paulus seyt: † Al watter geschreuen is, dat is tot onser Leeringhe gheschreuen. Daerom laet ons wel neerstich toesien, dat wy den † Heere wten gront onser herten soecken, vreesen ende liefhebben, ende hem ghetrouwelijc dienen, ende hem niet verlaten, want Christus seyt: * Wie met mi niet en is, die is teghens my, ende wie met my niet en vergadert, die verstroeyt, ghelijck wy daghe-lijcks voor onsen ooghen sien, hoe crachtelijck dat hyse bewaert, die op hem betrouwen, ende hoe saen [1]) dat sy gheuallen zijn die Christum verlaten, ende op menschen betrouwen. Daerom mijn be-minde Huysvrouwe inden Heere, laet ons den almachtigen Heere betrouwen, ende sien altijts op den * Hertoghe des gheloofs, ende op den Voleynder Jesum, ende laet ons altijts den ghecruysten Christum voor oogen hebben, ende hem ghetrouwelijck na vol-ghen, ghelijc hy ons voor gegaen is, ende nemen ons † cruys // op met lijdtsaemheyt, ende dencken altijts op de woorden Christi, daer hy spreeckt dat sy ons dooden sullen, ende sullen hem † mey-nen daer aen eenen dienst te doen, ende * dencken dattet ons te voren gheseyt is, op dat, wanneert ons gheschiede, dat wy ons dan niet verergheren en souden, want † de knecht en is niet meerder dan zijn Heer. † Ende dit sullen sy v al doen, om dat si my noch mijnen Vader niet ghekent en hebben. Want dat woort vanden Cruyce Christi dunct den genen die verloren worden, een * sotheyt ende gecheyt te zijn, maer ons een cracht Gods. Daerom laet ons altijt gedencken de woorden des Heeren, dat Christus seyt: † Wie

Ro. 15. a. 4.
Ro. 15. a. 4.
Mat. 22. d. 36.
Luc. 11. c. 23.
Heb. 12. a. 2.
Luc. 21. c. 17.
Fol. 78 r⁰.
Joan. 16. a. 2.
* Joan. 16. a. 4.
Mat. 10. c. 24.
† Joan. 16. a. 3.
1. Cor. 1. b. 16.
Mat. 10. d. 42.

---

1) Spoedig; het engelsche s o o n.

Luce. 12. a. 8. my belijdt voor den menschen, dien sal ick oock belijden voor
mijnen Hemelschen Vader: Wie my loochent voor den menschen,
dien sal ick oock loochenen voor mijnen Hemelschen Vader, ende
zijn heylige Enghelen. Laet ons doch vastelijc op hem betrouwen,
Heb. 13. a. 5. ende hy en sal ons † niet verlaten, want hy en verlaet de zijne
Joan. 17. c. 24. niet, maer heeft zijnen Hemelschen * Vader gebeden, dat waer hy
is, dat hy oock wil, dat wy met hem daer zijn sullen. Daeromme
laet de werelt vast ketteren [1]), herdooperen ende verdoemen, want
Rom. 8. d. 33. Paulus seyt: * Wie wil de wtuercoren Gods beschuldighen? God
ist diese rechtueerdich maeckt, wie wil ons verdoemen? Christus
ist die voor ons gestoruen is, die oock verresen is, ende sit ter
rechter hant des vaders, ende bidt voor ons, hoe en soude hy ons
niet alle dinck geven? Want hy zijnen eenigen geboren Sone niet
ghespaert en heeft, maer heeft hem voor ons allen ghegeuen. Heeft
Ro. 4. b. 10. ons God so lief gehadt, † doen wy noch vianden waren, hoe veel
te meer sullen wy behouden worden voor de gramschap na dien //
Fol. 78 v°. dat wi gerechtueerdicht zijn door zijn bloet? + want rechtueerdich
Rom. 5. a. 1. ghemaect zijnde door dat gelooue, so hebben wy vrede met Godt
door onsen Heere Jesum Christum, door den welcken wy eenen
toeganck hebben tot deser genade, daer wy in staen, ende beroe-
men ons van de toecomende glorie die ons Godt geuen sal, niet
alleen dat, maer wy glorieren oock in tribulatie, wel wetende dat
tribulatie voortbrengt beproeuinghe, beproeuinghe lijdtsaemheyt,
lijdtsaemheyt de hope, ende de hope en sal ons niet beschaemt
laten, ende dat daerom, om dat de liefde Godts wtgestort is in
onser herten, door den heyligen Gheest, die ons ghegheuen is.

Mijn alderliefste, daerom laet ons den Heere crachtelijck betrou-
wen, ende op zijne beloften verwachten met lijdtsaemheyt, gelijck
Jaco. 5. a. 7. den * Ackerman zijn vruchten verbeyt, ende en laet ons hem niet
verlaten, hy en sal ons niet verlaten. Ende ick hebbe ons beyden
ende de vrucht [2]) in zijnen handen beuolen, dat hy zijnen God-
1. Pet. 4. b. 11. lijcken wille met ons doe, daer zijnen naem door * gepresen mach
worden, ende dattet sy tot onser sielen salicheyt ende tot troost
ende vruechde van alle die den Heere vreesen, ende ick betrout
hem vastelijc sonder twijfelen, dat hy ons bewaren sal als zijn
Zach. 2. a. 8. sonen ende dochteren, Ja als + den appel van zijnder oogen. Ende
ick laet v weten, dat ick seer verblijdt was, als ick uwen Brief
las, ende dat ghy schreeft, dat ghy den Heere bidt met weenen-
den oogen, dat hy v ooc bequaem wilde maken om zijnen naem
Phil. 4. a. 6. te lijden. Mijn beminde + en sorcht niet, mer bidt den Heere met

---

1) Verketteren, voor herdoopers uitmaken.
2) Het kind, waarvan zij zwanger was. Zie fol. 67 v°, 70 v°.

ootmoedigher herten, dat hy ons wil geuen dat onser sielen aldersalichste is, ende dat sal hy sonder twijfel doen, ende en * sal ons niet laten becoren bouen // ons vermogen. Den seluen wil ons bewaren in alle gherechticheyt, heylicheyt ende waerheyt totten eynde toe. 1.Cor.10.b.13. *Fol. 79 rº.*

Noch laet ick v weten mijn beminde, dat sy my seer pijnichden om de Vroeyvrouwe te weten, daer onse Susters in gelegen hebben [1]), maer de Heere was crachtiger (die mijnen mont bewaerde) dan alle haer tormenten, De Heere hebbe eewigen prijs ende lof, die de zijne niet en verlaet: Ende en creghen gheen namen van my, dan eenen oft twee, die sy my ghelesen hadden wt eenen Brief, ende ick wilde haer lieden dat segghen, om te hooren wat sy seggen souden. Maer sy vraechden, oft ick met haer spotte, ende gauens [2]) my doen noch meer, ende seyden dat ict seggen soude van de vrouwe, ende noch meer ander, oft si souden my pijnigen tot sanderdaechs smorgens, ende souden my eenen voet langer recken dan ick waer, ende seyden tot Ghileyn [3]) dat hy recken soude, ende zijnen knape recte vast, ende Ghileyn goot my het lijf vol waters, ende hadden my also moeder naect op de Bancke ligghende, dat ick niet meer voor mijn mannelijckheydt en hadde, dan mijn Hemde, ende hadden my alsoo op de Bancke ghebonden met vier Coorden, dat my dochte, dat mijn Hooft ende Beenen af waren: Maer sy en hadden anders niet, de Heere hebbe lof ende prijs. Ende doen sy my los lieten, moesten sy my met haer tween ofte drien vande Bancke heffen, ende my cleeden, Ja so dat niet moghelijck en waer, de pijne te verdragen sonder de hulpe des Heeren. Ende sy seyden, dat ick my beraden soude, ende een goet kint der Roomscher Kercken worden soude, ende dat ick seggen soude al die ick wiste, oft si souden my noch beter hebben. Ende ick seyde daer op, dat ic niet // ghedoolt en hadde, ende wil veel lieuer steruen, dan mijn ghelooue versaecken. Doen seyden sy, dat sy noch weder comen souden: Maer sy en connen niet meer doen, dan * haer de Heere toe en laet. De Heere hebbe eewighen lof, die ons hier toe bequaem gemaect heeft, ende wil ons noch bequaem maecken, om Kinderen zijns Rijcx te worden, Amen. Mijn beminde Huysurouwe † ick beuele v den Heere, ende dat woort zijnder genaden. *Fol. 79 vº.* Joan. 19.a.11. Act. 20. d. 32.

---

1) »Hier in Holland, in sommige steden, hebben zij expresse vrouwen » »Schootsters" " genaemt, die haar in plaats van een kraemstoel laten gebruyken, en op welckers schoot de Vrouwen verlost worden": Solingen, *Embryulcia vera*, Amsterdam, 1698, bl. 369. Met »daer onse Susters enzv." moet dus bedoeld zijn: op wier schoot onze zusters zijn »gelegen", d. i. bevallen. Anders was de taak der vroedvrouw eene andere.

2) Gaven daarvan, nl. van pijniging.

3) De beul.

[n°. 10.]

₵ Dit is eenen Brief van

Jeronimus Segersz, den welcken hy ghe-
schreuen heeft aan grooten Henrick,
die oock aldaer geuangen
lach, Int Jaer,
1551.

₵ DE genade ende vrede van God den Vader, ende de groote
bermherticheyt ende liefde des Soons ons Heeren Jesu Christi, die
vanden Vader wt genaden gesonden is, tot salicheyt van allen den
Rom. 6. a. 6. genen * die haer sonden gestoruen zijn, ende also met Christo in
een nieu leuen verresen zijn, ende de eewige ongrondige vruechde,
troost, ende ghemeynschap des heyligen Gheests, stercke uwe herte,
Phil. 4. a. 7. † verstant ende sinnen in Christo Jesu. Den
Apoc. 1. a. 6. seluen sy ⸸ prijs van eewic-
heyt tot eewicheyt,
Amen. //

Fol. 80 r°. ICk wensche v mijn lieue Broeder Henrick inden Heere, die ick
3. Joan. a. 1. van * gront mijnder herten liefhebbe, om de † vasticheyt ons ge-
† Col. 2. a. 7. loofs wille in Christo Jesu, dat rechte boetueerdich gelooue, dat
Gala. 5. a. 6. daer ⸸ door de liefde werckende is, dat welcke ghy hebt, ende een
Heb. 3. b. 14. vast bestandich gemoet ende volstandicheyt totten * eynde toe in
dat selue crachtich salichmakende ghelooue. Ende ick ben seer ver-
blijt van uwe volstandicheyt, dat ghy wederom so wel getroost
ende te vreden zijt, de Heere hebbe eewigen prijs. Ende ick bidde
den Heere nacht ende dach voor v, dat hy v wil becrachtigen met
zijn Godlijck woort, ende versterckeu int ghelooue, ende dat hij v
Dan. 6. c. 20. wil bewaren in desen Leeuwen Cuyle, als hy * Daniel bewaert
heeft, ende dat hy v wil bewaren met zijnen crachtigen arm, ende
dat nieuwe Jerusalem tot een erfdeel wil gheuen, dat welcke hy
Heb. 10. c. 23. oock doen sal, want hy † ghetrouwe is, diet ons belooft heeft.

Daerom mijn lieue Broeder inden Heere, laet ons vromelijck
strijden tegen alle de verslindende Dieren, want dat leuen is ons
1. Pet. 3. b. 14. bereyt, ende en laet ons niet ⸸ vreesen voor haer dreygen, noch
Joan. 19. a. 11. verschricken voor haer Tormenten, want sy † en connen sonder
1. Cor. 10. b. 13. den wille des Vaders niet gedoen. Ende de Heere † en sal ons
niet laten becoren bouen ons vermogen. Ende de Heere is onse
Rom. 8. d. 31. Hooftman, voor wien willen wy vreesen? Ende ⸸ de Heere is met
Zach. 2. a. 8. ons, wie mach tegen ons? Want hy sal ons doch * bewaren als
den appel van zijnder oogen, iae als zijn sonen ende dochteren,

want niemant en sal zijn † schaepkens wt zijnder hant ontnemen, Joan. 10. c. 28.
Ja het is onmoghelijck, + dat de Wtuercoren Godts verleydt moghen worden. // Mat. 24. b. 24.

Daerom siet mijn lieue Broeder in den Heere, en * weest niet versaecht, al ist dat sy v leelijcken begrijsen [1]) ende bemorren [2]), sy en connen v anders niet gedoen. Laet ons vromelijck strijden teghen alle de † Draecken ende Leeuwen, en + neemt dat Harnasch Godts aen, ende dat Sweert des Geests, ende slaet vrij onuersaecht op haer, ende en siet niemanden aen, sy sullen wel wt den velde moeten wijcken, want dat Sweert dat ons de Heere gegeuen heeft, is haer veel te scherp, ende de Heere helpt ons strijden, wie soude daer tegen mogen staende blijuen? want onse God is een * verslindende vier, dat zijn vianden verteert. Daerom bidde ic v mijn lieue Broeder, dat ghyt v niet en laet verdrieten, al ist dat si v hier so lange laten sitten in desen Leeuwen Cuyl, want ons de Heere hier mede beproeuende is, want hy zijn * wtuercoren beproeft als tgout int forneys. Daerom weest doch † verduldich in uwen druc, want daer geenen strijt en is, daer en is geen victorie, also moeten wy strijt hebben, souden wy verwinnen, ende + wie verwint die salt al besitten. Daerom laet ons dat * Cruys met ootmoedicheyt ende lijdtsaemheyt op nemen, ende onse beloften verwachten, gelijck † de Ackerman zijn vruchten verbeyt, ende laet ons den Heere voor ooghen nemen, ende hem totter + doot toe ghetrouwe zijn, want * in weynich moghen wy hier lijden, maer in velen sullen wy geloont worden: Want hy sal ons op zijnen stoel setten, ende dat verborghen Hemelsch broot te eten geuen, ende sal ons tot † Pilaernen inden Tempel zijns Gods maken. Hier mede blijft den + Heere beuolen, ende dat woort zijnder ghenaden, die wil v stercken in zijn gherechticheyt tot den eynde toe. *Fol. 80 v°.* 1. Pet. 3. b. 14. Psal. 91. b. 13. + Eph. 6. b. 13. Deu. 4. c. 24. Heb. 12. c. 20. Sap. 3. a. 6. Rom. 12. b. 12. Apo. 21. a. 7. * Mt. 16. d. 24. Jaco. 5. a. 7. Apoc. 2. b. 10. * Sap. 3. a. 5. Apoc. 3. b. 12. Act. 20. d. 32.

Voort laet ick v weten, hoe dat ghy ge//hoort hebt (is my geseyt) als dat ick soude den Heere verlaten hebben, Om dier saken wille heb ick my seer verwondert, dat welcke so niet en is, noch ten eewigen dagen en sal worden, Maer sy hebben dat geseyt, om v weder af te trecken ende te bedroeuen, ende hebben my belogen, want ick noyt anders ghestaen en hebbe in mijn ghelooue, dan dat behoort, ende ghelijck gemoet ben, alsoo ick was, doen ick by v lach, de Heere hebbe lof, ende en ben noyt * bewegelijck geweest, dan ick hebbe lieuer alle daghe thien mael gepijnt te worden, ende dan noch ten laetsten op eenen Rooster gebraden *Fol. 81 r°.* 1. Cor. 15. f. 58.

---

1) Met spottende gebaren, grijnzen, gezichten te trekken, hoonen.
2) Beknorren, tegen iemand grommen?

te worden, dan mijn Ghelooue (dat ick beleden hebbe) te versaken.

Daeromme al ist dat sy v veel segghen, dat ick af gheweecken ben, en ghelooues [1]) niet, Want de Duyuel doet dat om v daer mede te verleyden, ende te bedriegen, want ick den Heere nemmermeer, door zijn ghenade, verlaten en sal. Maer ick hebbe cranc gheweest inden vleesche veel daghen, maer mijnen Gheest was soo veel te stercker. Ende ick badt den Heere, dat hy my noch meer lijdens toe seynden soude [2]), waert my salich, ende de Heere geeft my noch al meer stercheyt ende troost, waer af ick hem niet te vollen ghedancken en can. Hier mede blijft den Heere beuolen.
Ende als ghy luyde singt, soo hoore ick v
wel. Ende ick dancke den Heere, dat
hy v noch soo veel crachts
geuende is, dat ick v
noch hoore sin-
gen. //

Fol. 81 v°.
[n°. 11.]

ℂ Dit is den laetsten Brief

den welcken Jeronimus aen zijn Huysurou-
we schreef, inder nacht doen hy verwesen
was. Ende is ghedoodet int Jaer,
1551. Den tweeden Sep-
tembris.

Rom. 1. a. 7. GHenade ende vrede van Godt den Vader, ende de ongrondighe bermherticheyt des Soons ons Heeren Jesu Christi, ende de goedertierenheyt ende ghemeynschap des heylighen Gheestes, sy v tot eenen eewighen troost, vruechde, blijschap ende stercheyt in uwe banden, druck, lijden ende verdriet in uwen arbeyt, ende tot sterck-
Apoc. 1. a. 6. heyt van uwen ghelooue, ende liefde, ende druc. † Den seluen sy prijs van eewicheyt tot eewicheyt, Amen.

ℂ Ick wunsche mijn hertelijcke beminde wtuercoren Huysurouwe inden Heere, dat recht warachtich boetueerdich ghelooue,
Gala. 5. a. 6. ‡ dat door de liefde werckende is, ende een recht vast onbeweghelijck bestandich ghemoet, in onse ende uwe alderheylichste ghelooue. Ende voort so wunsche ick v den ghecruysten Christum
2. Cor. 11.a.4. * tot eenen Bruydegom, die v voor een Dochter, Bruyt, ende Co-

---

1) Geloof des, het.

2) Namelijk in verband met hetgeen volgt: »waert mij salich". De Heer, bedoelt Seghersz., moge mijne gevangenschap verzwaren gelijk door mijne krankheid zoo door nog meer lijden, wanneer hij dat bevorderlijk acht voor mijne zaligheid.

ninginne vercoren heeft, dien Coninck des Alderhoochsten, den eewighen Vader ende † ieloerschen liefhebbenden God, die hebbe Exo. 20. a. 5.
ick v nv beuolen mijn beminde inden Heere, dat hy nv uwen 34. a. 7.
trooster ende Bruydegom sy, na dien dat hy my voor geroepen ende gehaelt heeft, daer ick ooc wel in te vreden ben, als ic sach dat des Heeren wille was, de Heere hebbe eewigen lof, prijs van zijn groote cracht, die hi aen ons getoont heeft. // Daerom mijn *Fol. 82 rº.*
alderliefste inden Heere, en wilt doch geen beswaernisse maken, oft daer om seer bedroeft zijn, om dat hy my voor ghehaelt heeft, want hy heuet ons al ten besten gedaen, ende op dat ick v een voorbeelt soude zijn, ende dat ghy als dan my so vromelijck moecht navolgen, als ic v door des Heeren genade voor gaen sal, * die ons beyden daer toe weerdich gemaect heeft, om zijnen naem Act. 5. e. 42
te lijden.

Och mijn lieue Schaep, ick bidde v ootmoedelijcken, dat ghy de Papisten oft andere vernufte [1]) menschen geen gehoor en geeft, mer wilt volstandich uwen Bruydegom ende uwen onbewegelijcken Bruydegom na volgen, ende wilt zijn † voetstappen volgen, ende 1. Pet. 2. c. 21.
en † vreest niet voor haer dreyghen, noch en verschrict niet voor † 1. Pe. 3. b. 14.
hare tormenten, want sy en connen niet meer gedoen, * dan haer Joan. 16. a. 11.
de Heere toe en laet, Want † een hayrken van uwen hoofde en † Mt. 10. d. 29.
mogen sy niet crencken, sonder den wille des Vaders die inden Hemel is. Daerom en vreest niet, mer blijft volherdich ende volstandich inder leeringe Christi, ende by de rechte waerheyt, want de Heere en sal v niet verlaten, maer sal v † bewaren als den Sach. 2. a. 8.
appel van zijnder oogen, ia als zijn dochter ende kint, want het * is onmogelijc dat de wtuercoren Gods verleyt moghen worden, Mat. 24. b. 24.
want † zijn schaepkens hooren zijn stemme, ende si volgen hem † Joan. 10. c. 27.
na, maer der vreemder stemme en hooren si niet. Daerom en salse niemant wt zijnder hant ontnemen, want hy haer Herder ende Beschermer is. Daerom wilt nv sterckelijc strijden, mijn wtuercoren Schaep, om den prijs des Heeren, gelijc hy gestreden heeft so sterckelijc om onser sielen salicheyt. Daerom so weest doch wel gemoet, al ist dat ghy noch een weynich in desen Leeuwen Cuyl liggen // moet. V verlossinge die is na by, ende die en vertoeft *Fol. 82 vº.*
niet van comen, mer comende so † coemt hy die daer comen sal, Abac. 2. a. 3.
ende met crachte so wil hy v ontfangen voor zijn Bruyt ende Co- Heb. 10. d. 37.
ninginne, want hy heeft een welbehaghen zijn Wtuercoren by hem te hebben, want hy heeft eenen * lust om haer te aenschou- Ps. 44. b. 12.
wen, ende de † dach des Heeren is na hier by. † Esa. 13. b. 6.
Joel. 2. a. 1.

Daerom mijn lieue huysvrouwe inden Heere, aldus wilt nv doch

1) Vernuftig. Ironisch of in ongunstigen zin: sluw.

Soph. 1. c. 14. vromelijc strijden, ende geen menschen en ontsiet, mer segt lieuer
Dan. 13. c. 20. met Susanna, + dat ghy veel lieuer inde handen der menschen te
Heb. 10. d. 31. vallen hebt, dan in de hant Gods, want * het is veruaerlijc inde
handen des leuenden Gods te vallen. Ende wilt doch den Heere
Mat. 25. a. 6. met vieriger liefden te † gemoete gaen, als ghy tot noch toe ge-
daen hebt, door de genade des Heeren, die in v werckende is,
Jaco. 1. b. 12. ende strijdt vromelijc, want de + Croone des leuens is v bereyt,
* Apo. 21. a. 7. want * den verwinnenden ist al beloeft ende toegeseyt, want sy
Mat. 5. a. 12. sullent ooc al besitten, Want Christus seyt: † Salich sydy als alle
menschen quaet van v seggen, want het sal v wel geloont worden
Mat. 5. a. 10. inden Hemel. Noch seyt hy: + Salich zijn sy, die daer persecutie
lijden om de gerechticheyt wille, want dat rijcke der Hemelen
hoort haar toe. Ende de Heere heeft ghesproken, wanneer sy ons
al voor Heeren ende Vorsten geleyt hebben, gepijnicht ende ge-
Joan. 16. a. 2. doot hebben, dan * sullen sy noch meynen, dat si my daer aen
eenen dienst gedaen hebben. Daerom wilt alleen vastelijc op Chris-
Hebr. 13. a. 5. tum betrouwen, ende † de Heere en sal v niet verlaten, ende de
croone des leuens is v bereyt. Hier mede wil ic v den Heere be-
Act. 20. d. 32. uelen, ende dat + Woort zijnder genaden, ende wil hier mede orlof
aen v nemen hier op deser werelt, want ick en dencke v aen-
Apo. 6. a. 9. schijn hier niet meer te sien, maer ick hope v onder den * Al//-
Fol. 83 r°. taer Christi in corten dagen weder te sien. Daerom mijn beminde
Huysurouwe inden Heere, al ist dat de werelt ons logenachtich
acht, ende lichamelijck van den anderen nemen, soo sal ons noch-
tans de bermhertighe Vader in corten dagen wederom byden ande-
ren brengen onder zijnen Altaer, met onsen Broeder, want ic daer
2. Ti. 1. b. 12. niet aen en * twijfele, maer vastelijck op hem betrouwe, want ick
hebbe ons drien in zijnen handen beuolen, dat hy zijnen Godlijc-
ken wille met ons doe, daer zijnen naem aldermeest door ghepre-
sen ende ghedanct mach worden, tot salicheyt van onser sielen,
ende tot troost ende sterckheyt van allen den genen die den Heere
vreesen, zijnen naem dienen ende liefhebben, dat welcke hy oock
Jud. 6. b. 14. doen sal, ende en twijfele daer niet aen, want † hy en verlaet de
Eccl. 2. b. 12. zijne niet, die op hem betrouwen, ende daerom gae ick oock met
een blijde gemoet, om mijn offerhande te doen tot des Heeren
prijs. Ende hadde ick noch by v connen comen, ick hadde noch
ghecomen, maer Joachim en woude des niet, Maer Christus sal
ons onder zijnen Altaer in corten dagen wederom by een brenghen,
dat en sullen de menschen niet connen beletten. Hier mede segge
ick v Adieu, tot dat wy weder by een onder den Altaer comen.
Blijft den Heere hier mede beuolen. Ende grooten Henric doet v
seer groeten inden Heere. Siet mijn lieue Huysurouwe inden Heere,
nv is de vre gecomen dat wy moeten scheyden, ende so gae ick

voor met grooter vrueehden ende blijschappen ✝ nae mijnen ende uwen Hemelschen vader, ende ic bidde v met grooter ootmoedicheyt, dat ghy daer in niet bedroeft en zijt, maer * verblijt v met my. Maer ic ben eensdeels bedroeft, dat ic v onder dese † Woluen // late, maer ic hebbe v met de vrucht den Heere beuolen, ende vastelijc weet ic, dat hy v bewaren sal tot den eynde toe, daer in ick my seluen te vreden stelle.

Joan. 20.b.17. *Ro. 12. b.15. Phil. 2. b. 18. †Mat. 7. b. 15. *Fol. 83 v°.*

Hout v vromelijck in
den Heere.

ℭ Een Liedeken van Jeronimus Segersz ende zijn Huysurou Lijsken, Na de wijse: O Sion wilt v vergaren [1]).

GOd de Heere is ghetrouwe
* Hy troost de zijne vroech en spaey — 2. Cor. 1. a. 4.
Als Jeroen met zijn Huysurouwe
Leden veel verdriets van die quaey
So en zijn sy † niet verlaten — Josue. 1. a. 5.
Van Godt, in haer druckich tempeest — Hebr. 13. a. 5.
* Die haer ter noot quam te baten — *Ps. 91. b. 15.
Seer wonderlijck door zijnen geest.

De Marcgraef met zijn Sophisten
Quamen met haer craem seer schoon voor
Maer Jeroen sprack sonder listen:
Al stont rechteuoort op de door [2])
En seydt: Ghy muecht wel gaen strijcken
Segt maer alleen: Het is my leet,
Ick soude niet willen wijcken
Want ick heb de waerheyt, ick weet.

Doen sprack ✝ hy al met verstooren — Marcgraef.
Ick sal v stellen inden vier
Leuendich, wilt ghy niet hooren
Jeroen belacchende tghetier
Sprack moedich: † Ick wil geern lijden — Acto. 21. c.13.
Al wat ghy my sout moghen doen

---

1) Niet, zooals de vorige liederen, in den *Ausbundt* opgenomen.

2) Al stond op dezen oogenblik de deur open en gij zeidet: »gij moogt wel heengaan, zeg daartoe slechts: (mijne ketterij) is mij leed": ik zou toch niet enzv.

Mijns geloofs haluen, (tot strijden
Was wel gherust die Campioen.)
Hy heeft eens twee Papen tsamen
So gestraft met des Heeren woort
Dat sy haer wel mochten schamen //
Fol. 84 r°. Dies waren sy gram en verstoort
Dat sy op Jeroen verhetten [1])
Slaende met vuysten op den Disch
Seyden dat Petrus insetten
TPausdom, Andries dee deerste Mis.
Dese ghingen heen ten fijne [2])
Maer Jeronimus quam ter banck
Daer hy leet veel smert en pijne
Gileyns knape [3]) rechte hem lanck
Dus leggende vast gebonden
Gileyn hem tlijf vol waters goot
Die wree Woluen om hem stonden
Verwachtende spraecke ter noot.
Als hy alsulcx had gheleden
Ligghende tusschen mueren vast
Doen was hy so wel te vreden
Van hem is ghestreecken den last
Want hy conde nau gheslapen
Van grooter blijschap ende vruecht
Die hy in sKeysers stoel mocht rapen
Vanden Heere hem toeghevuecht.
Dus was t Schaep den Wolf ontcomen
Maer hy ginck Lijsken aen subtijl
Meynende die vrou tontvromen [4])
Maer t Godlijck woort was haren stijl [5])
Mat. 24. a. 13. Mar. 13. b. 13. En sy is * staende ghebleuen
Teghen des Antichristen hoop
Die haer hart hebben ghedreuen
Nemende ooc tot de Schrift een loop.
Paep. Wat wilt ghy Schriftuer vseren? [6])
Gaet henen, en naeyt uwen naet [7])
Die Apostolen des Heeren
Wilt ghy navolghen in der daet

---

1) Blaakten van woede. 2) Ten slotte, eindelijk.
3) De knecht van Gileyn, den beul of den cipier.
4) Haar den moed te doen verliezen, beangst te maken.
5) Steun, stut. 6) Wilt gij de Schrift behandelen?
7) Blijf bij uwen huisarbeid.

(Soot schijnt) maer waer is v Tale
† Die spraken door den gheest ghelijck — Acto. 2. a. 4.
Seer vyerichlijck altemale
Met tongen Gods woort autentijck.
Maer † alle die ghedoopt waren — Act. 2. e. 41.
Van dApostolen, en spraken niet
Al met tongen voor de scharen — *Fol. 84 vº.*
Het is genoech, na Schrifts bediet
Dat wy in Christum geloouen
* Die ons beual de Schriftuer pleen — Joan. 5. d. 39.
Tondersoecken, die hy bracht van bouen
Want † tbest voorsien had Magdaleen [1]). — Luc. 10. d. 42.
Wy lieden zijn die Ghesonden — Paep.
Sittende in Moyses Stee
So comen, na Schrifts vermonden — Lijsken.
V toe * alle de Ween mee — * Mat. 23. *.
Daer van wy in Matheo lesen
Is hy dan ghesonden van Godt — Paep.
Die v dus heeft onderwesen?
Jae, dat weet ick ghewis voor tslot. — Lijsken.
Sophisten en Ypocrijten
Heeftet verdrooten al te seer
Dat sy niet mochten verbijten [2])
Gods kinders, door haer valsche leer
Aldus is den Raet ghesloten
Datmen die lieue Schapen soet
Ter doot henen soude stooten
So blusten sy haer wreedt gemoet.
Jeroen ter offerhant gaende
Was tot steruen seer wel bereyt
Grooten Henrick daer oock staende
Heeft mee lijdtsaem den doot verbeyt
Sy traden beyde te gader
Dus totten palen onbeureest
Verlangende na haren Vader — Psa. 31. a. 6.
† Dien sy beualen haren Gheest. — Luc. 23. e. 45. Act. 7. g. 59.

---

1) Verwarring met Maria, die, aan Jezus' voeten zittende, aandachtig luisterde naar zijn woord; evenzoo fol. 71 vº. — Het Nieuwe Testament als boek, 'twelk de geloovige moet onderzoeken, vereenzelvigen de oude Doopsgezinden geregeld met het Evangelie, »'twelk Christus uit den hemel heeft gebracht".

2) Eigenlijk stukbijten, mishandelen; bedwingen. Het woord wordt ook in één adem met verleiden gebruikt.

Jeroen moeste zijn beminde
Laten, dat was hem groot verdriet
Want sy was beurucht met kinde
En als haer baring was geschiet
Met tormente en arbeyden
So worpen sy tSchaep in de Schelt
Neemt voorbeelt om te verbreyden
Tlof Gods, broeders zijnde gequelt. //

❡ Dit is eenen Brief van Peter

Bruynen, de welcke hy gheschreuen heeft inder gheuanckenisse tot Antwerpen, ende is aldaer zijnder vijfster [1]) om des Heeren woort gedoodet, Anno 1551. Den 2. Octobris. *Fol. 85 rº. [nº. 1.]*

GHenade sy met v, ende vrede van Godt den Vader, ende den Heere Jesu Christo. Rom. 1. a. 7. 1. Cor. 1. a. 2. Eph. 1. a. 3.

❡ Gheloeft sy Godt der bermherticheyt, die ons door zijn Godde-lijck woort + wederom ghebaert heeft tot een leuende hope, de 1. Pet. 1. a. 3.
welcke ons behouden is in den Hemel, wy die door de Godtlijcke cracht bewaert worden int ghelooue, ende beproeft worden tottet Rijcke Godts, om welcke [2]) wy lijden, daer af de Heere gedanct sy, om dat hy ons daer toe vercoren ende * bequaem ghemaect heeft, Coll. 1. b. 12.
tot dat erfdeel zijnder heylighen in zijn licht. Dus lieue broeders, weest vroom ende onbeureest, ende wandelt met een stijf onueranderlijck ghelooue voor Godt ende zijn Ghemeynte, ende neemt vast voor v, den Heere niet af te gaen, noch van zijnder liefden niet te scheyden, om eenigerley druck oft tribulacie wille, so mach hy v in uwe verlatinghe, als ghy van alder † menschen hulpe Job. 19. b. 13.
ende troost berooft zijt, bystant ende troost verleenen, want hy

1) »Zijnder vijfster", dat is: met zijn vijven, als vijfde man met vier anderen. Deze vijf zijn geëxecuteerd niet 2, maar 21 Oktober 1551. Zie *Antwerpsch Archievenblad*, XIV, bl. 18–21, VIII, bl. 405, 415. Zij waren: Peter de Bruyne of Bruynen of Van Weert; Jan de Oude Kleerkooper of Van den Wouwer; Pleunis de Hoevele of Van den Hoevele; Marten Du Petitz; en Jacob Peeters. De drie eersten worden in Peter Bruynen's brieven meer dan ééns samen genoemd, fol. 87 rº en 88 vº; zij lagen samen in één vertrek of hok gevangen; zij waren het ook, die samen op den dijk bij Austruweel een kruis en heiligenbeelden hadden stuk geslagen. Zie over dit laatste misdrijf in verband met de vraag naar de betrouwbaarheid van de nu volgende stukken de aanteekening bij fol. 88 vº.

2) Van Braght: 'twelk. Is »welcke" vertaald Fransch, evenals o. a. fol. 86 rº aan 't slot: »het salder verrijsen"?

den ghenen die hem seluen te buyten gaet [1]) ende versaeckt, te
Fol. 85 v°. hulpe coemt, want hy alleen // int herte der menschen woont,
Mat. 4. b. 10. ende woonen wil, ende en wil niet dat wy yemant anders † buy-
* Col. 2. a. 7. ten hem dienen sullen. * Dus weest nv in hem ghebout ende
ghetimmert ende laet de liefde den voortganck onder malcande-
ren hebben, daer in deen dander behouden is, ende dat vrolijck
Titum. 3. a. 8. beneerstighen v een yeghelijck die * vernaemste te wesen inder
duecht [2]). Ende slaet niet acht op der tragher ende onachtsamer
wandelinghe, namelijck der gheender die in gemack des leuens ende
Mat. 11. b. 8. * vercieringe der cleedingen ofte wtwendicheyt, haer Christenen
heten laten, om die mate [3]) na te volghen, maer neemtse waer, der
welcker leuen ende bekentenisse des geloofs gelijckformich is inder
2. Joa. 1. b. 10. ‡ leeringhe Christi, op dat ghy niet te † hooch, noch te diep, noch
† Eph. 3. b. 18. te breedt, noch te lanck en vaert. Want vele verloopen haer daer
inne, daermede sy deen op den anderen sien, waer mede sy ver-
Coll. 3. a. 1. couden [4]), ‡ Dus mijn lieue Broeders, zijt ghy met Christo verre-
sen, soo soect dat daer bouen is, op dat v gemoet gerichtet sy tot
2. Cor. 4. b. 18. dat onuerganckelijcke, ende laet v hope wesen op dat ‡ onsien-
* Heb. 10. d. 36. lijcke, ende weest daer inne verduldich, * want verduldicheyt moet-
Jaco. 5. b. 8. er zijn, so wy anders die beloftenisse beeruen willen. † Sterct
* Coll. 3. a. 6. uwe herten, want die toecoemst des Heeren genaect, * trect den
ouden mensche wt, ende den nieuwen aen, verloochent dat ongodt-
lijck wesen, ende die wereltlijcke wellusten, weest verandert door
de vernieuwinge uwer sinnen, Wilt ghy de verrijsenisse Christi
deelachtich zijn, soo weet dat ghy te vooren den ouden mensche
Rom. 6. a. 6. † ghecruyst moet hebben, op dat het sondighe lichaem viere, Ende
1. Cor. 15. f. 58. en laet v niet verdrieten goedt te doen, want uwen * arbeydt niet
‡ Heb. 3. b. 14. *Fol. 86 r°.* te vergeefs wesen en sal. † Want ghi zijt Chri//sto wel deelach-
tich geworden, ist dat ghijt begin zijns wesens tot int eynde be-
houdet.

2. Tes. 2. a. 2. Dus en wilt v niet laten † bewegen door eenigherley materije,
* Esa. 51. c. 12. * nochte en vreset niet dat menschenkint, dat gelijc hoy ver-
dwijnt, want sy v niet ghedoen en connen, sonder toelatinghe van
Esa. 8. a. 5. Godt, * maer Godt sy v vreese, want dat is ‡ volcomen Wijsheyt,
‡ Eccl. 1. c. 20. Vercleynt v voor hem, want die groote Heerlijcheyt wort van den
Phil. 2. a. 3. nederachtighen gheeert, * verghelijckt v altijt den ootmoedighen,
Gala. 6. a. 5. so sult ghy groot zijn in Godts ooghen, † V seluen en laet niet
duncken, dat ghy yet weet, ofte yet zijt, opdat ghy v seluen niet

1) Zich zelven verloochent; van zich zelven afstand doet.

2) D. i.: waarin de een samen met den ander is behouden; en: (laat voortgang hebben) het »benaarstig u ieder om de voornaamste te zijn enzv.

3) Manier, wijze van leven. Of: die geringen?

4) Verkoelen, n.l. in liefde?

en bedriecht, ghaet v seluen altijt te buyten [1]), en acht niet van wien v eenich ongodtlijckheyt oft lijden toegheuoecht wordt, al ist datmen v * veronghelijckt, want het is ghenade by Godt, alsmen om * der conscientien wille droefheyt verdraecht, ende lijdet met onrecht. So † weest nv pacientich in uwen druck, ende weset deelachtich des lijdens Christi, op dat ghy die beloftenisse beeruen muecht, want het is hier een * cleyne tijdt versmaetheyt te lijden, ende te hebben tegen die eewige vruecht. Ende dit lijden, dat * tijtelijck ende licht is, wercket een eewighe ende ouer die mate groote heerlijckheydt. Want al ist dat wy een * arm leuen hebben, soo sal ons nochtans veel ghoets vergouden [2]) worden, Ende al ist dat die doot nv die heerlijcste is ouer ons, soo salder een oosten wint des Heeren comen, die zijne qualen weder drogen sal. * Want het worter gesaeyt in oneeren, ende het sal opstaen inder cracht: een natuerlijck, ende het salder verrijsen een geestelijc lijf. So moet nv dit † huys deser wooninghe ghebroocken worden, ist dat wy het huys, dat ons van God toe be//reyt is, vercrijgen willen. † Dus en doruen wy niet vreesen die dat lijf dooden, want sy de siele niet schaden en connen, maer het meeste dat sy ons berouen, is [3]), daer wy van Godt het meeste weder af geloont worden, ende daer nae en hebben sy niet meer dat sy doen connen. † Soo begordet de lendenen ws ghemoets, weest nuchteren, waect int ghebedt, ende dancksegget altijt Godt den Vader, door onsen Heere Jesum Christum, van zijnder rijckelijcker ghenaden, * ende dat hy ons heeft laten weten zijnen wille, ende geopenbaert den rueck zijnder kennisse, † ende ons de heerlijckste ende alderduerste beloftenissen ghegheuen heeft, wy die te voren † verureemt waren doort vernuft in boose wercken, ende waren verureemt vant leuen dat wt Godt coemt, van daer wy geen hopinge en hadden inde beloftenisse, * maer doen de vriendelijckheyt Gods ons openbaerde, niet om der wercken wille die wy ghedaen hadden, maer door zijn ghenade, maecte hy ons salich door de wassinghe der wederghe-boorten, ende vernieuwinghe des heylighen Gheests, † met welcken wy verzeghelt zijn tot op den tijt der verlossinge, die daer is het pandt vande toecomende erfenisse, ende die ons versekert † ende getuychenisse gheeft, dat wy Gods kinderen zijn, ende ons alderley leert, den welcken ons van God gegeuen is * tot wijsheyt, gerechticheyt ende heerlijckheyt, door welcke ons versoeninghe gheschiet is. Godt de Vader die alleen heeft † onsterffelijcheyt, den * welc-

Mat. 5. e. 39.
1. Pe. 2. b. 19.
† Ro. 12. b. 12.
1. Pet. 5. b. 10.
2. Co. 4. b. 17.
Tob. 4. b. 18.
1. Cor. 15. e. 43.
2. Cor. 5. a. 1.
Fol. 86 v⁰.
Mat. 10. d. 28.
1. Pet. 1. c. 13.
Ephe. 1. b. 9.
2. Pet. 1. a. 4.
Eph. 4. b. 18.
Titu. 3. a. 4.
Eph. 1. b. 14.
4. c. 30.
Rom. 8. b. 16.
1. Cor. 1. c. 28.
1. Ti. 6. b. 16.
* Apo. 4. b. 11.

---

1) Zie vorige bladz. aant. 1. 2) Vergolden.
3) Het grootste, waarvan zij ons berooven, daarvoor ontvangen wij van God de grootste belooning in de plaats.

ken alleen cracht ende macht, lof ende prijs toestaet, dien sy eer
ende danc door Christum onsen Heere, voor zijn onwtsprekelijcke
genade, van nv aen tot inder eewicheyt.
Fol. 87 rº. Hoet met ons staet, daer sy de Heere af // gelooft, den welcken
wy niet genoech dancken en connen, ende vander blijschappen,
Acto. 5. e. 41. * dat hi ons weerdich genoech gekent heeft om zijnen naem te
lijden, ende vander blijschappen, die hy ons daer beneuens bereyt
heeft, daer wy inde geuanckenis zijn, die wi daer hebben, want
1. Cor.10.b.13 hy is getrou, so dat hy den zijnen * nevens der tentacyen een
† Psa. 9. b. 13. wtcoemst geeft, ende hy en † laet den zijnen niet te schanden wor-
den ofte comen, die in hem betrouwen. Die Ghenade des Heeren
2. Cor. 13. b. sy met v. Groet v onder malcanderen met eenen heyligen cusse.
Jan, Pluyn, ende ick [1]). Hier mede blijft Gode beuoolen, ende
twoort zijnder ghenaden. Gheschreuen by my Peter
van Weert, daer hy zijnder drien in die
gheuanckenisse
sadt.

[nº. 2.]

¶ Hier nae volcht Peters
anderde brief, orlof ne-
mende.

Act. 20. c. 32. HIer mede [2]) * beuelen wy v den Heere, alle lieue Broeders,
2. Ti. 4. a. 7. ende gunnen [3]) v, dat ghy uwen † loop tot des Heeren prijs vol-
eynden muecht, opdat ghy die Croone vercrijghen muecht, ende
Mat. 24. b. 13. dat ghy * volstandich tot den eynde toe blijuen muecht, op dat
2. Tim. 2. a. 5. ghy de salicheyt vercrijgen muecht, want * niemant en vercrijchter
1. Co. 9. c. 24. prijs, ten si dat hy ridderlijc strijt, Dus † loopt, op dat ghy het
cleynoot vercrijgen muecht. Strijdet als ridders des Heeren, Neemt
Mat. 10. c. 19. vast voor v, als dat ghy niet en sorcht † hoe oft wat ghij spreken
sult tot dier vren, als ghy voor die Ouericheyt ghebrocht sult
Fol. 87 vº. worden, want God die Hee//re den zijnen niet beschaemt en laet
die hem betrouwen, al ist dat si als misdaders voort ghebracht
worden, nochtans hy den zijnen niet en verlaet, want al ist dat
Psa. 30. a. 6. het † schreyen tsauonts inquaem, so soude die blijschap smorgens

1) Zie de aanteekening bij fol. 85 rº.

2) Dit schijnt een zonderling begin van een brief en het vermoeden zou kunnen rijzen, dat de uitgever het eerste gedeelte van dit schrijven van Peter heeft weggelaten, evenals hij uit een volgenden brief op fol. 88 vº alleen een gedeelte heeft afgedrukt: zie daarover de aanteekening op die plaats. De aanhef past echter bij het »orlof" (afscheid) in het opschrift: »met dit hier volgende schrijven (nemen wij afscheid van u en) bevelen wij enzv."

3) Zullen gaarne van u zien, dat ....

wederom coemen. Ende al ist dat hy om te † castijen een * ooghen- Hebr. 12. a. 8.
blyck tijts toornich is, so behoudet hy nochtans door zijn ghenade *Esa. 54. b. 7.
in het leuen. Daerom en zijn wy van hem niet verlaten, al ist dat
wy meer teghenspoedts hebben dan die werelt. Mijn broeders, die
† knecht en is niet meerder dan zijn Heere oft Meester: Ghedenct, Mat. 10. c. 24.
hoe wel Christus rijck was, om onsent wille * arm gheworden is, 2. Cor. 8. a. 9.
ende hoe wel hy verheuen was, nochtans om onsent wille ver-
smaetheyt gheleden ende aen ghenomen heeft, op dat wy door zijn
armoede rijc souden worden, ende door zijn versmaetheyt erfge-
namen zijnder beloftenissen souden worden. Dus laet ons met * hem Hebr. 13. b. 13.
buyten den legher gaen, ende zijn versmaetheyt helpen draghen,
laet ons na dat toecomende goet haecken, ende en weest niet in
die duysternisse, noch † beladen met eten ofte drincken, ofte ver- Luc. 21. d. 31.
schricket niet met enigherley neeringe oft sorge, wandelt als kin-
deren des Lichts, * weest altijt bereyt, als die gheene die altijt Luc. 12. d. 36.
haren Heere verwachten, * want hy sal comen gelijc als een dief Apoc. 3. a. 3.
inder nacht. Rustet v, neemt die staf inder handt, * begordet v 16. c. 15.
lendenen, treet na dat beloefde landt, ghy sullet wel innemen, ist *Eph. 6. d. 14. 1. Pet. 1. c. 13.
dat ghy niet en valt int ongheloof. Het is lustich ende schoon,
wy hebbent van verre gesien, daer wy den Heere af dancken, ende
ghepresen moet hy zijn: Daer af wy van v, ghy liefhebbers der
Waerheyt, begheeren, dat ghy ons den Heer helpt dancken. Want
ick heb oock eens den Heere een geloftenis // ghedaen, * als dat *Fol. 88 r°.*
ick hem die dagen mijns leuens voort leuen soude, dat welcke hi Luc. 1. f. 69.
my heeft helpen volbrenghen, daer van ic hem prijse, dat welcke
ick oock neerstelijck ghedaen hebbe dickwils met wtgherecten
armen [1]), Dat ick sulcks schrijf, is op dat ghy niet en vergheet te
dancken ende te louen den Heer, want hij * is meerder dan alle Ecc. 43. d. 43.
onse leuen, want ghy en connet hem niet alsoo groot ghemaecken,
hy en is noch te wonderlijcker. Blijft in zijne woorden, ende on-
derhout zijn ghebooden, * Hebt v onder malcanderen hertelijcken 1. Pet. 1. c. 22.
lief. Daer in wort hy oock ghepresen van zijnder ghetrouwicheyt
nae zijnder beloftenissen, die hij in ons bewijst, naemelijck, de
vruechde die hy ons gheeft, en weten wy v niet ghenoech te
schrijuen lieue broeders: Want int beghin onser geuanckenisse als
men ons gheuanghen voerden, doen waren wy vrolijck ende onbe-
ureest, des ghelijck voor die Heeren, daer nae op die brugghe [2]),
ende in onser gheuanckenissen met blijschappen. Ende voort soo
hoepen wy, dat ons Godt vrymoedicheyt tot int eynde gheuen sal.

---

1) Prijzen met ten hemel opgeheven, uitgebreide handen. Of: volbrengen, terwijl mijne armen gerekt werden, ik ter foltering hing.

2) Naar ik vermoed, een folterwerktuig.

Dus onse lieue Broeders, oftmen ons eenighe meerder doodt doen wilde, soo en wilt v daer niet in verschricken, wantmen in een
Mat. 13. f. 50. vierendeel huers veel doen can, tis noch veer van de † helsche pijn, ende onghelijck te verghelijcken der toecomender vruechden,
Joa. 16.b.20. want nae dat wy dese † bangicheyt gheleden hebben, ende die
* 4. Es.7.b.18. * engicheyt gepasseert zijn, soo zijn wy verwachtende die blijschap
Apo. 7. b. 17. ende ruymte, dan salmen ons alle tranen af wasschen, ende daer na en sullen wy niet meer wenen of schreyen, maer van die eene vruecht in dander ghaen.

Fol. 88 v°. Och mijn Broeders, wilt v daer nae // schicken om te comen tot zijnder vruechden. Leydt voortaen een Christelijck leuen, ende
Ro. 14. b. 16. maeckt dattet † Euangelium om uwen wille niet ghelastert en
Matt. 11.d.29. wordt. Weest altijt † saechtmoedich, ende hebt een onbeulecte
* Ecc. 7. d. 39. conscientie, * ende in uwen dinghen bedenckt altijt dat eynde, op dat ghy niet en felet. En vergheet niet de vyericheyt der gheestelijcker beteringhe, des beghins des Christelijcken leuens, op dat [1]), als ghy meynt dat ghy een volcomen Christen zijt, noch beteringhe des leuens noodich sy. Weest Gode beuolen ende het Woort zijnder ghenaden. Wy Jan, Pluyn, Peter, doen v
1. Tes. 5. c.25. inden Heere groeten. † Biddet den Heere voor ons, dat wy onsen loop tot zijnen prijs voleinden
Wy bidden ooc voor v.

ℭ Een Bekentenis oft

verantwoordinge des geloofs van Jan de oude cleercooper, doen hy geuan gen lach tot Antwerpen Anno. 1551 [2]).

VRage: Wat hout ghy vanden kinderdoop? Antwoort: dat en
Mat. 15. a. 9. houde ick nergens voor, dan voor * menschen insettinghe. Vraghe:

---

1) Het volgende is mij niet duidelijk. Is achter »opdat" »niet" uitgevallen?

2) Dit is de plaats, op welke ik in de Inleiding bl. 23 heb gewezen; de plaats, waar het *Offer des Heeren* van een brief slechts een kort fragment opnam, het grootste gedeelte wegliet. Slechts een fragment: 't geen wij nog uit iets anders weten dan alleen uit den abrupten aanvang en het even abrupte slot. De geheele brief is n.l. later in handen gekomen van Jacques Outerman en de andere verzamelaars van het eerste Groote Offerboek, dat van 1615, die hem I, fol. 145—147, afdrukten. Daaruit zien wij ook eerst, dat deze »bekentenis" ontleend is aan een brief, zeker door een der gevangenen aan »zijne lieve vrienden" gericht. Hij zal in deze uitgaaf der martelaarsbrieven worden opgenomen. Al de volgende uitgaven van het Groote Offerboek evenals Van Braght lieten hem weêr weg en bepaalden zich er toe het fragment uit het *Offer des Heeren* af te drukken.

Nu is het opmerkelijke van 't geval dit. Het *Offer des Heeren* laat die gedeelten

Waer mede wilt ghy dan uwen * Doop bewijsen oft beweeren? Mar. 16. b. 15.
Antw. Mar. 16. Vraghe. Wat hout ghy van de Sacramenten? Antw. Ic en weet van gheen menschen Sacramenten te spreecken, maer het // * Auontmael, soot Christus met zijn Apostolen gehouden *Fol. 89 r°.*
heeft, dat houde ic voor goet ende weert, want ic dencke datter Mat. 26. b. 25.
menich mensch is, die niet en weet wat Sacrament te segghen is. 1. Cor. 11. c. 22.
Vraghe: Wat hout ghy van die Roomsche Kerck? Antw. Daer en houde ick niet van, maer ick houde de Christelijcke Kercke voor goet ende weert, die welcke is * Christus ghemeente. Vraghe. Wat Act. 20. d. 28.
hout ghy van die ostie die de priester in zijn hant heeft, ghelooft 1 Ti. 3. b. 14.
ghy niet dat daer onse Heere in is met vleysch ende bloet? Ant. Neen ic, want daer staet geschreuen, Actor. int eerste, dat hy * weder comen sal, ghelijck hy ten hemel geuaren is. Vra. Wat Acto. 1. b. 9.
hout ghy vanden Paus? Ant. * Den Antechrist. Vra. Wat hout 2 Tess. 2. a. 3.
ghy vande misse, ceremonien, ende vander biechte diemen inder kercken is houdende? Ant. Daer en houde ick niet af, want den * Boom niet en dooch [1]) daert af ingheset is. Vrage. Waer sydy Mat. 7. b. 19.
gedoopt? Antw. Mijn Heeren, als ghijt weet, wat wildy my dan 12. d. 34.

---

van dit schrijven weg, waarin de schrijver bericht hoe zoowel Jan de oude Cleercooper als Pieter Bruynen en Pleunis de Hoevele zonder omwegen voor hunne rechters bekennen dat zij hebben deelgenomen aan de beeldenbreking in Augustus 1551. Toen was het kruis, staande op den weg naar Hoboken, in stukken gesmeten en waren de hoofden afgezaagd van de beelden in 't kapelletje, dat op den dijk naar Austruweel stond. Daarop was eene premie uitgeloofd en ook uitbetaald voor hen, die de schuldigen (men verdacht er herdoopers van) aanbrachten: *Antwerpsch Archievenblad*, I, bl. 242; II, bl. 340, 1. Vreemd dat, als in de schoutsrekeningen het misdrijf der genoemden wordt vermeld, alleen van herdooperij sprake is, niets van die beeldenbreking verluidt.

Dat het *Offer des Heeren* dit feit of dat schrijven niet zal hebben gekend, is even onwaarschijnlijk als dat het geene opzettelijke bedoeling zal hebben gehad met het weglaten van de genoemde stukken. Vonden zijne verzamelaars misschien het gebeurde weinig eervol voor Peter Bruynen c. s.? Verzwegen zij het daarom liefst? Wilden zij zoo doende den goeden naam hunner martelaars redden? Of keurden zij wellicht even weinig als Bruynen c. s. zelven het bedrijf af, terwijl zij toch hunne lezers niet wilden opwekken dat voorbeeld te volgen, en lieten zij het dáárom weg? Naar het schijnt, waren zij omtrent deze mannen in 't onzekere. In het *Liedboek* van 1562 handelt het vijfde lied volgens de aanteekening op den rand: »van drie vrome Christenen genaemt Jan, Pleun en Peter, derwelcker Brief ende Belijdinghe staat Fol. CV enz." (van het *Offer des Heeren*), en boven iedere bladzijde heet het eveneens: Jan, Pluen ende Peter". De druk van 1566 heeft ook nog die namen boven de bladzijden, maar in de aanteekening aan den rand niets anders dan: »van drie vrome Christenen". In alle verdere uitgaven ontbreken in het *Liedboek* de namen geheel. En in het éénige exemplaar van n°. 1, 1562, dat wij nog bezitten, zijn die namen boven aan de bladzijden reeds oudtijds met de pen doorgehaald.

Zie over die weglatingen in den brief en bij 't lied de »*Bibliographie*", II, p. 516—8, en mijn artikel over Van Braght in de *Doopsgezinde Bijdragen*, 1899, bl. 154—156.

1) Deugt niet.

Mat. 26. f. 62. noch vragen? Doen heeft die Schout ghesproken: † Ick besweere v by uwen Doop, dat ghijt ons segghen sult, waer ghy ghedoopt zijt. Antwoort. Mijnen doop houde ick voor ghoet ende oprecht, maer v besweeren en achte ick niet. Doen hebben sy ghelesen alle die gene die met my ghedoopt waren, by namen ende by toenamen. N.[1]) ende geseyt: Assuerus[2]) heeftet ons bekent. Doen heb ick gheseyt. Tis waer. Vraghe. Wie heeft v ghedoopt? Antwoort. Dat en staet my niet te segghen. Vraghe. Wy sullent v wel doen seggen. Antwo. Het vleys is te voren[3])

Jere. 26. b. 14. † doeter mede wat ghy wilt. //

Fol. 89 v°.

¶ Een Liedeken van vijf

vrome Christenen, de welcke alle te samen op eenen tijt omgebracht zijn, Na de wijse: Mijn God waer sal ick henen ghaen[4]).

TOt lof des vaders, soons, heyligen geest
O Christen wilt met ons beghinnen
Van vijf broeders, die sochten aldermeest
Dat lant van beloften te winnen
Self had die goedertieren Godt
Haer al voorsien tot een goet lot
Dies waren sy ter werelt eenen spot.
Eerst almense geuangen vuerden heen
Met geen druck waren sy beladen
Mat. 5. a. 12. * Maer groote blijschap hadden sy met een
Act. 5. c. 42. Danckende Godt van zijn ghenaden
Wiens cracht sy voelden tot dier stont
Het lof Gods, gaende wt haren mont
Met singen en spreecken maecten zijt cont.
Een schoon belijding hebben sy gedaen
Wt die schrift, naer Christen betamen
Die helder waerheyt betuygende plaen
Voor die Sophisten die daer quamen

1) Evenals ons »N. N." om een bepaald persoon of personen aan te duiden, die men niet noodig vindt bij name te noemen.
2) Assuerus van Gheemont: zie de aanteekening op fol. 70 r°.
3) Hier is zeker iets uitgevallen. Alle volgenden, ook Van Braght, lezen zoo.
4) In den *Ausbundt* n°. 10.

Dat sy haer mochten schamen wel
Van haer bedriechelijck opstel
Waer mede sy de vromen doen gequel.
  Als een geuraecht was van die Roomsche Kerck
Sprac hij: ick daer af niet en houwe
Maer † Christus gemeente beleedt hy sterck — Eph. 1. c. 22. Col. 1. b. 18.
Voor een goet ende weert gebouwe
Tbroot zijnde in des priesters hant — Vraghe.
En is dat niet het costel [1]) pant
Te weten vleysch en bloet Christi valiant?
  Neent (sprac hi) want dEuangelist verclaert — Antwoort.
† Dat Christus wederom sal comen — † Mat. 24.c.30. Acto. 1. b. 11.
So hy geuaren is ten Hemelwaert // — *Fol. 90 r°.*
Wat hout ghy van de Paus van Romen — Vraghe.
Ick houd hem voor den * Antechrist — Antwoort.
Die tegen Christum heeft gemist [2]) — *1 Joan.4.a.3. 2. Tes. 2. a. 3.
† Want al zijn planting is vol argelist. — † Mt. 15. b. 13.
  De Marcgraef met zijn Sophisten gelijc
Hebbent versocht menigerhande
Met sware tormenten en valsch practijck
Maer sy quamen daer mee te schande
Die Papen hebben veel gerelt [3])
Ende die Christenen seer ghequelt
En int sluyten [4]) zijn sy ter doot ghestelt.
  Dus worden sy voort gheschict alle vijf
Maer sy songen oft spraken langs die straten
Genuecht ende vruechde was haer bedrijf
Hoe wel sy naer sKeysers placcaten
Nv souden steruen rechteuoort
So bleuen sy noch ongestoort
Want sy hadden van God † de nieu herboort. — Joan. 1. a. 13. Gal. 6. b. 17.
  Wanneer ter werelt gestelt was het getal
Duysent, en daer toe noch vijfhondert
En mede eenenvijftich ouer al
Doen heeftmen van dees vijf verwondert
Sy hebben malcander gecust
De liefde wert niet wtgeblust
En aen die palen storuen sy gerust.

---

1) Kostbaar.
2) Is te kort geschoten.
3) Druk praten, ratelen.
4) Besluiten; bij 't eindigen.

O vriendekens Christi hout goeden moet
Laet liefde in v niet vercouwen
Tre. 3. c. 26. * Verbeydende lijdtsaem den Heere goet
Die v can stercken int benouwen
Eze. 34. d. 23. † Christus den trouwen Herder fijn
Joan. 10.a.11. Die helpt zijn schapen door tgepijn
Heb. 13. d. 20. Brengtse tot vette weyden Celestijn [1]).

FINIS. //

1) Naar de hemelsche vette weiden.

₵ Dit is ee-
nen Brief van Peter van

Fol. 90 v°.

Weruick, de welcke hy geschreuen heeft in der geuanckenisse te Gent, ende heeft al daer om tghetuygenisse Jesu zijn leuen gelaten. Anno. 1552 [1]).

* * *

DIe oueruloedige genade ende vrede van Godt den Vader, ende den Heere Jesu Christo sy met v.

₵ Ghenade ende vrede sy met v van Godt onsen Vader, ende onsen Heere Jesu Christo, die een Vader der † bermherticheyt is, ende een Godt van allen troost, die ons vertroost in al onsen druck, op dat wy oock troosten moeghen die ghene die in alderley druck zijn, metten troost daer wy van Godt mede ghetroost worden, want ghelijck als dat lijden Christi ouer ons coemt, also coemt ons veel troost door Christum, † want onsen druck de welcke tijtelijck ende licht is, brengt ons een eewighe ende ouer maetwichtighe Heerlijckheydt, ons die niet en sien op het ghene dat sienlijck is, maer op het ghene dat onsienlijck is, want het ghene dat sienlijck is, dat is verghanckelijck, maer het ghene dat onsienlijck is, dat is eewich, Ende wy weten, ist dat onse † aertsche huys deser Wooninghe ghebroocken wordt, dat wy een timmeringhe hebben van Godt, een Huys niet met handen ghemaeckt, maer dat eewich is inden Hemel, // ende daer nae † haecken wy, nae onse huysinghe die vanden Hemel is, ende wy verlanghen, dat wy daer

Ephe. 1. a. 2. Phile. 1. a. 3. 2. Cor. 1. a.3. — 2. Co. 4. b. 17. — 2. Cor. 5. a. 1. — *Fol. 91 r°.* Rom. 8. b. 22.

---

1) Van het Groote Offerboek van 1615 af heet hij, ook bij Van Braght, Peter van Olmen of van Werwik. In het gentsche Sententieboek outbreken de bladen, waarop de jaren 1540—1554 voorkomen: wij weten dan ook van Peter niets naders, ook niet de wijze, waarop hij geëxecuteerd is. Het lied »Van vrage en antwoordt" in het liedboek van het *Offer des Heeren*, fol. 44 r°, is volgens de daarbij staande aanteekening, »soalst schijnt", door hem »ghemaeckt". Dit lied komt reeds in de *Veelderhande Liedekens* van 1559 voor: zie Wieder.

Apo. 16. b. 15. mede ghecleedt souden worden, ist nochtans dat wy † ghecleedt
ende niet naeckt gheuonden en worden, want terwijlen dat wy in
2. Cor. 5. a. 4. deser Wooninghe zijn, soo * suchten wy ende zijn beswaert, want
wy wilden lieuer ghecleedt ende niet ontcleedt worden, op dattet
sterffelijcke verslonden worde vanden leuen, maer die ons daer toe
bereyt, dat is God, die ons den onderpandt des Gheests ghegheuen
heeft. Alsoo zijn wy altijts ghetroost, ende weten, dat alsoo langhe
als wy thuys zijn inden Lichaem, soo ghaen wy Pelgrimagie int
afwesen vanden Heere, want wy wandelen int Ghelooue, ende wy
en sien hem niet, maer wy zijn getroost, ende hebben veel meer
lust wt den Lichaem te wesen, ende daer tHuys te zijn by den
Heere.

Ick vermaene v lieden, lieue Broederen ende Susteren, door die
Hebr. 10. c. 24. bermherticheydt Godts, dat ghy met † malcanderen neerstelijck
versaemen [1]) wilt, om malcanderen ghoet onderscheydt [2]) te gheuen,
van die eewighe Waerheydt ons Salichmaeckers, terwijlen dat ghy
Hebr. 13. b. 14. den tijt hebt, want wy en hebben hier gheen * blijuende Stadt,
maar wy verwachten eene, ende dat door Lijdtsaemheyt, Hierom
lieue Broeders ende Susters, neemt des Heeren woordt wel ter
herten, ende verstaet wel wat de Heere seyt, op dat ghy vrome-
lijck staende muecht blijuen, als ghy beproeft werdt, want ick
segghe v lieue Broeders, datter vromelijck ghestreden moet zijn,
al veel strangher dan ick meynde: Want sy comen ons aen met
Fol. 91 v°. soo listighe vraghen ende met // soete woorden, op dat sy ons in
eenighe woorden begrijpen mochten, ende also afuallich te maecken.
Daerom lieue broeders geeft malcanderen goet onderscheyt, welcke
den wech des Heeren, ende den wech des Duyuels is, ende welcke
Jaco. 1. c. 27. den oprechten † dienst Gods ende den dienst des Duyuels ende
der Afgoden is, ende welcke de kinderen des Heeren ende de
kinderen des Duyuels zijn, want de kinderen des Heeren en zijn
Joa. 17. c. 16. van deser * Werelt niet, daerom haetse de Werelt, sy lijden alle
Psa. 44. c. 23. veruolginghe, sy werden gheleyt ghelijck † slachschapen ter doot,
Rom. 7. d. 36. ende van alle menschen ghehaet, * sy moeten alle mans roof zijn.
*Esa. 59. b. 15.
‡1. Cor. 4. b. 11. ‡ Sy en hebben nieuwers gheen seecker stede, sy zijn allen volck
Joa. 16. b. 20. ter werelt, ende alle mans wechworpsel, † sij weenen ende huylen,
*1. Ti. 4. b. 10. ende die Werelt verblijdt haer, sy worden * versmaet om dat sy
1. Joa. 3. b. 10. op den leuenden Godt hopen, ‡ Hier by bekent men welcke de
1. Joa. 3. a. 7. kinderen des Heeren, ende de kinderen des Duyuels zijn, * Wie
recht doet die is gherechtich, ghelijck hy gherechtich is, wie sonde
doet is wt den Duyuel. * Och lieue kinderkens, hierom en be-

---

1) Samenkomen. 2) Nauwkeurige kennis, opheldering.

mindt de Werelt niet, noch oock wat daer inde Werelt is, want 1. Joa. 2. b. 15.
ist dat yemandt de Wereldt lief heeft, in hem en is de Liefde des Vaders niet, want al wat inde Wereldt is, te weten de lust des vleyschs, ende lust der ooghen, ende hoomoet des leuens, en is niet van den Vader, maer vander Werelt, ende die werelt verghaet met haren lusten, maer die den wille Gods doet die blijft inder eewicheydt. Mijn Alderliefste, weet dat ick eenen grooten strijdt ghestreden hebbe teghen die * Regenten der duysternissen, Eph. 6. b. 12.
ende die valsche Propheten, want // sy seyden datmen wel hooren *Fol. 92 rº.*
ende gheleert mach zijn van haar, al ist dat sij niet en leuen nae de ghebooden des Heeren. Doen vraechde ick aldus: Die in de geboden des Heeren niet en wandelt, is die niet vreemt van den Heere? Sy seyden: Jae. Doen seyde ick, dat Christus seyt, * Mijn Joa. 10. a. 4.
schapen hooren mijn stemme, ende sy volghen my na, maer der vreemder stemme en hooren sy niet, maer sy vlien van hem, alsoo, waert dat ick de vreemde hoorde, soo en waer ick van Christus schapen niet, want Christus schapen en hooren de vreemde niet. Antw. Sy preecken ymmers de Waerheyt, het woort en is daerom niet te minder. Doen seyde ic: Joannes seyt, * Die daer seyt dat 1. Joa. 2. a. 4.
hi God kent, ende en hout zijn gheboden niet, dat is een logenaer, ende in hem en is geen waerheyt. Is dan in hem gheen waerheyt, hoe can hy de waerheyt ghepreken [1])? So moet Joannes lieghen. Christus seyt: * Eenen quaden boom en mach gheen goede vruch- Mat. 7. b. 19.
ten voortbrenghen, Ten anderen seyt hy: † Hoe cont ghy goet Mt. 12. d. 34.
gespreecken, aengesien dat ghy quaet zijt? Solueert dese vrage, so sal ick oock gheloouen, Ick segghe v: Al waert dat hij een Testament naem, ende dat hy datte in uwer Kercken gheheel wt lase, ghelijc die Apostolen gheschreuen hebben, soo wil ick haer betoghen dat sy lieghen, Ende laet de selue woorden een mensche spreecken, die in de weghen des Heeren wandelt, die sal de Waerheyt segghen, Ende oft yemandt van uwen volcke dese woorden in uwen Tempel preeckte, ouer dronckaerts, ouerspeelders,

1) Vlaamsch, voor p r e e k e n; evenals »ghedancken", »ghelesen", enz. in de brieven van Jer. Seghersz., zie aanteekening 1 op fol. 72 v⁰. — Peter gaat hier uit van de zienswijze, die onder de oudste Doopsgezinden algemeen was: wie in de wegen des Heeren wandelt, die zegt de waarheid; in de rechtschapenheid van een Christen, in den onberispelijken wandel van een prediker, dáárin ligt mede de waarborg, dat hunne woorden het onvervalschte Evangelie behelzen. Neem slechts — betoogt Peter verder, meer goedmeenend en vernuftig dan afdoende — de proef met eenige uitspraken der Schrift. Even waarachtig en juist als die zijn, wanneer godvruchtigen ze aan godvruchtigen verkondigen, even onwaar worden zij als iemand met een boos hart ze op de lippen neemt; al leest de priester het heele Nieuwe Testament voor, hij spreekt ook met de woorden daarvan logentaal.

ouer dieuen, moorders, ghierighe, achterclappers quaetspreckers, &c.,
1. Pet. 2. a. 9. ende seyde: * Ghy zijt dat wtuercoren volck, dat Coninckliijck
Fol. 92 v°. prie//sterschap, dat Heylich volck, dat volck des eyghendoms, op dat ghy vercondigen sout die duechden des gheens die v gheroepen heeft vander duysternisse tot zijnen onuerghanckelijcken Lichte, ghy die in voortijden geen volck en waert, maer nv Gods volck zijt, ende zijt gheweest ouer de welcke dat hem Godt niet en ontfermde, maer nv heeft hy uwer ontfermt, Oft hy dese woorden sprake ouer dat boose volck, soude hij niet lieghen? Maer waert datse een Godureesende ouer dat Godvreesende volc spraecke, die soude de Waerheyt segghen. Ten anderen of ghy preeckte. Wy
Rom. 8. d. 39. zijn als * slachtschapen ter doot gheleydt om uwent wille, waer dat oock niet gheloogen van v: Maer een Godureesende soude de waerheydt segghen.

Alsoo hadden wy veel woorden, maer ten vorderde al niet. Doen
Rom. 8. a. 5. vraechde ick, of de Kinderen des Heeren niet al † Gheestelijck en moesten zijn. Hy seyde: Jae sy. Doen vraechde ick, waerom sy dan Gheestelijc hieten, ende dander Wereltlijck, daer sy alle Gheestelijck moeten zijn. Dat en wisten sy niet te betooghen. Doen
Joan. 17. b. 9. seyde ick: * Christus en bidt niet voor die Werelt, maer voor haer die van der Werelt niet en zijn, zijt ghy dan Gheestelijck hoe coemt dat ghy niet alle van eenen sin en zijt [1]), want deen en mach niet dan int grauwe ghaen, ende gheen ghelt handelen, ende zijn schoen moeten bouen een gat hebben, dander moeten alle int swarte ghaen, ende dander alle in het bonte, de ander en moeghen niet eten dat si coocken, ende sy en moeghen Vader of Moeder niet spreecken als syse sien, ende als sy haer niet en sien,
Fol. 93 v°. soo spreecken sy haer. Ick seyde: Dit zijn alle diuersche sec//ten,
Mat. 15. d. 13. ende alle † plantinghen van menschen, ende niet van Godt, daerom salt al wtgeroeyt worden. Hier op en wisten sy niet veel te segghen. Doen seyde ick. V lieder leere is de leere des Duyuels, want het is al tegens de waerheyt datter geschiet ende onderhou-
1. Tim. 4. a. 1. den wort, alsoo Paulus seyt, dat in de † laetste tijden sommighe vanden ghelooue afuallen sullen, ende aenhangen den dwalenden gheesten, ende die leeringe der Duyuelen, die verbieden te trou-

---

1) D. i.: hoe komt het, dat in de verschillende monnikorden zulke verschillende regelen heerschen? — Met hen, bij wie »de schoen boven een gat moet hebben", zal wel eene der barrevoeter-orden zijn bedoeld, zeker Karmelieten: men zou anders bij hen, »die in 't grauw gaan", eer aan Franciscanen denken. Bedienden zij zich misschien in het noorden om het gure klimaat van een schoeisel, dat, anders dan de gewone sandalen, ook een deel van den voet van boven bedekte?

wen, ende te nutten de spijse die Godt geschapen heeft. Nv sie ick, dat ghy dit leerende zijt, want ghy verbiet te trouwen, ende de spijse te nutten. Doen was ick wech doen gaen [1]).

Œ Ende binnen een wijle seer onlanghe daer nae, soo quam den Deecken van Ronse [2]) met noch eenen Pape, ende die oueruielen my seer stranghelijck met loose vragen, maer de Heere bewaerde my, dat ick niet verraden en wert [3]). Hy vraechde my, oft ick niet en gheloofde dattet Broot dat Christus zijnen Apostolen ghaf, het Lichaem Christi was, als hy seyde: † Neemt, eet, dat is mijn lichaem dat voor v ghebroken wort. Ick seyde: Dat Broot en was niet dat Lichaem dwelcke voor ons ghebroocken was, het was tot eender ghedenckenisse. Doen seyde hy. Het Broot verandert in zijn Lichaem. Maer ick seyde dattet tot eender gedenckteken was, ende niet het Lichaem selue. Doen vraechden sy my vant Doopsel, of die kinderen niet en moesten ghedoopt zijn. Ick seyde. Daer en staet van gheen kinderdoop, * maer van eenen Doop des geloofs. Doen seyden sy? Siet wy sullen betooghen, dat die kinderen moeten gedoopt zijn, Joan. 3. Seyt Christus daer niet: Het en sy dat yemant van nieus gebo//ren wort wten water ende den Gheest, hy en sal dat Rijcke Godts niet besitten? Doen seyde ick: Dat en is tot gheenen kinderen gesproken, maer totten hoorenden. Maer sy seyden: Het is. Ende daer mede wilden sy den kinderdoop beweeren ende oprechten. Also hadden wy veel woorden, maer wi en veraccordeerden nieuwers in.

Mt. 26. b. 25.
Luc. 22. b. 19.
Mar. 16. b. 16.
Joan. 3. a. 5.
Fol. 93 v°.

Hierom vermane ic v lieue broederen ende susteren, dat ghy malcanderen van alle saken goet onderscheyt wilt geuen, te weten, vant Auontmael, vant Doopsel, ende van het † Menschwerden [4]) Christi, ende van de geestelijcke kinders, ende van de kinders der werelt, Ende wandelt wijsselijc in de vreese des Heeren, ende en † vreest gheen menschen, al tieren sy haer leelijck. Ic vermane v ooc lieue broeders ende susters, door die liefde ons Heeren, dat ghy alle te samen den Heere voor * my wilt bidden, op dat ic vromelijck staende mach blijuen, als ic beproeft werde. Voort bidde ic, dat ghy mijn beminde moeder neerstelijc wilt onderwijsen van alle saken, ende mijn broeder oock, ende mijn wijf, op auontuer, oft sy haer bekeeren mochte. De Heere veruulle v

Luce. 1. c. 27.
Mat. 10. d. 28.
Coll. 4. a. 2.

---

1) Zoo in alle uitgaven. Het Groote Offerboek van 1615 heeft voor het eerst: »Doen was ik geheeten wech te gaan", 'tgeen in de volgende Offerboeken, ook door Van Braght, is overgenomen. 2) Zie de aanteekening op fol. 111 v°.

3) Op eene dwaling of een onverstandig woord betrapt?

4) Hier wordt voor het eerst de menschwordingleer genoemd, die bij bijna al de volgende martelaars voorkomt. Zie Inleiding bl. 36.

met zijnen gheest, Amen. Gheschreuen met ancxt vanden volcke,
dat daer altoos was. Die oueruloedighe genade ende
vrede van God den Vader ende den
Heere Jesu Christo sy met v,
Amen.

Eccl. 15. a. 1.
¶ Die Godt vreest sal goet doen. //

Fol. 94 rº.

¶ Een Liedeken van Peter van Weruick. Nae de wijse: Wij willen de Mey ontfangen [1].

Groot zijn des Heeren crachten
Inden Hemel, en op Aerdt
Psa. 91. a. 1. * Alle die op hem wachten
Mogen wel staen onueruaert
Voor die Duyuelsche nacy
2.Cor.11.b.15. † Die comen in Engels schijn
+ Mat. 3. a. 7. 23. d. 32. + Der Slangen generacy
Die wt spouwen haer fenijn.
Seer listich sy aengingen
Peter van Weruick, te Gent
Om tot afual te bringhen
Mat. 10. d. 32. Maer hy bleef vroom totten ent
Luc. 12. a. 8. * En heeft Gods naem beleden
Vrymoedich, int openbaer
Die Sophisten met reden
Act. 6. b. 10. † Heeft hy verwonnen aldaer.
Hy doet lieflijck waerschouwen
Den Broeders ende Susters al
Heb. 10. c. 25. + Om neerstich tonderhouwen
Vergadering in dit dal [2])
En om geuen eendrachtich
Malcander onderscheyt [3]) goet
Van die Waerheyt seer crachtich

1) Ontbreekt in den *Ausbundt*.
2) D. i.: de onderlinge samenkomsten in dit aardsche dal.
3) Zie fol. 91 rº, aant. 1.

Onses Salichmakers soet.
*Laet twoort int hert beclijuen Mat. 7. c. 24.
Dat Godt spreeckt, en wel verstaet
Op dat ghy vroom muecht blijuen
Als de beproeuinge aengaet
Vroomlijcken en moetmen strijden
Jae al veel stranger certeyn
Dan ick meynde in voortijden
Dit segge ick v al gemeyn.
Lieue Broeders, wilt geuen
Malcander goet onderscheyt // *Fol. 94 vo.*
En besiet hier beneuen
Hoe de wech des Heeren leyt
En des Duyuels, wilt mercken
Welck doprecht dienst vanden Heer
En dienst van dAfgods kercken
Sy na der Duyuelen Leer.
Voortaen om tonderscheyden
Op des Heeren kinders siet
En des Duyuels van beyden
† Want van de werlt en zijn niet Joan. 17.b.14.
De kinderen des Heeren
Daerom worden sy benijt
En veruolcht met verseeren [1])
Van de verkeerde werlt wijt.
† Sy worden als slachschapen Psa. 44. c. 23.
Ter dootwaert henen ghebracht Rom. 8. d. 36.
* Alle menschen haer rapen [2]) * Esa.59.b.15.
Als een roof zijnde gheacht
† Hebben gheen seecker schuylen 1.Cor. 4.b.11.
Sijn versmaet van alle man
† Sy weenen ende huylen Joan. 16.b.20.
En de Werlt coemt blijschap an.
Dit Lietken is ten besten
Verhaelt wt Peters vermaen
Die om Gods woort ten lesten
Vroom aen een pael heeft ghestaen
Int Jaer van vijfthienhondert
Daer toe tweenvijftich meer
Hy was hier af ghesondert

---

1) Bedroeven, smart aandoen.
2) Alle menschen sleepen met geweld hen mede.

Om doprechte Christen Leer.
Mat. 7. b. 15. Broeders * schout Ypocrijten
Die altijt hebben gemist [1])
Sy haren tijt verslijten
Met leering des Antichrist
Wilt doch van sulcken keeren
V salicheyt leyter aen
Maer blijft by twoort des Heeren
So sult ghy wel blijuen staen. //

---

1) Schuwt de geveinsden, die altijd van het rechte pad zijn afgedwaald; of: die altijd zich met vergeefschen arbeid hebben opgehouden.

❡ Hier nae volcht een Gebedt, Vermaninge, ende Belijdinge van Adriaen Cornelisz glaesmaker, geuangen wesende tot Leyden, ende is aldaer om het getuygenisse Jesu gedoodet, Anno 1551 [1]). *Fol. 95 rº.*

Sijn Gebedt tot Godt. *[nº. 1.]*

O Heere des Hemels ende der Aerden, ⸸ die het al wt niet ghemaect hebt, * die my leden gegeuen hebt nae dat beelt ws Soons, so hope ick die selfde nv op te † offeren om uwen heylighen Naem, want ghy zijt die Heer, voor welcken † alle knyen buyghen, beyde die in den Hemel ende die inder Aerden zijn, Verhoort mijn ghebedt, ende laet mijn * rueckwerck voor v aenghenaem zijn: Neemt niet van my dijnder ghenaden, ick beuleckte mensche * van onreyne lippen, Reynicht mijnen mondt, dat uwen Naem daer door ghepresen mach worden. Neyghet uwe ooren tot my, ende ghy sult aensien die ghene, hoe sy my oueruallen, maer * het is my beter te vallen in die handen der menschen, dan te sondighen in v aenschouwen, want † uwe ooghen zijn als een vlamme des vyers, ende v woort is als een tweesnijdende ⸸ Sweerdt, aen beyde zijden snijdende, ende het dringt door, tot dat siel ende geest scheydet, door zenuwen ende march, ende // ghy zijt een * rechter der gedachten ende sinnen des herten. Ende daer en is

Mat. 11. c. 25. ⸸ Gene. 1. a. * Gen. 1. d. 27. Rom. 12. a. 1. Phil. 2. a. 10. Psa. 141. a. 2. Esa. 6. a. 5. Dan. 13. c. 23. Apo. 1. b. 14. Heb. 4. b. 12. *Fol. 95 vº.* Sap. 1. a. 7.

1) Moet zijn: 1552. De vergissing, reeds in n⁰. 3, 1567 ingeslopen, is eerst door het Groote Offerboek van 1615 verbeterd; ook Van Braght heeft het juiste jaartal. Volgens het leidsche Sententieboek zijn 24 November 1552 Adriaen Cornelisz., Heynric Dircz. van Leiden en Dirck Jansz. van Bocholt veroordeeld om als herdoopers bij persistentie te worden geworgd en dan verbrand, welk vonnis ook is voltrokken. Die lotgenooten van Adriaen worden soms in diens Vermaning vermeld.

Van Adriaen is het lied «Van vier vrienden, te Leiden opgeoffert", in het *Liedboek* achter het *Offer des Heeren*, fol. 37 rº.

Psa. 22. b. 13. niet verborghen voor uwe oogen, So roep ick met † Dauid uwen
lieuen Propheet, dattet beter is te vallen in des menschen handen,
Acto. 7. a. 4. dan in uwen toorn, O Heere leyt my in dat Lant ‡ Haran daer
ic niet een voet erfs en hebbe, namelijcken, dat beloefde Lant, dat
wilt my wt genaden geuen, ende niet wt mijnder wercken oft
Gen. 19. b. 14. verdienst, verlost my met ‡ Loth wt dat geslacht, bewaert my
Soph. 3. a. 3. Heer, voor die grimmende Leeuwen tanden die veel zijn, * iae die
grimmende Wolven aenden auont, die totten morghen niet ouer en
Pro. 1. b. 19. laten blijuen, die met hare voeten snel loopen om * onschuldich
Dan. 3. b. 17. bloet te storten, O Heere bewaert my met † Sadrach, Misach ende
Abdenago, dat my dat vyer der lasteringhe, dat wt haren mont
gaet, niet en misdoe. O Heer laet mijn ghebedt verhoort worden
Tob. 3. a. 1. met ‡ Tobia ende Sara, verhoort mijn ghebedt met * Elia, ende
d. 18. ontfangt my tot een Brantoffer, die daer ‡ leuendich, heylich, ende
* 3 Reg. 18. d. 36, 19 a. 4. v behagelijck is, op dat de Propheten * Jesabels te schanden comen,
‡ Ro. 12. a. 1. ende v volck niet langer en verleyden. Heer bewaert my met
*3. Re. 18. c. 25. † Joseph voor dat boose Wijf, dat ick mijnen Mantel liever late
† Ge. 39. a. 7. nemen, namelijck, mijn eerste lichaem, want daer staet: † Wie een
1. Co. 6. b. 16. ‡ 1. Ma. 2. d. 37. Hoer aenhangt, die is met haer een vleys. ‡ Bewaert my Heere,
want ick roep Hemel ende Aerde tot een getuygenis dat ic in
Mat. 16. c. 25. mijn simpelheyt sterue, want † wie hier zijn leuen soect te be-
‡ Mar. 8. e. 35. houden, die salt verliesen, ende so ‡ wie zijn leuen verliest om v
Heere ende des Euangelijs wille, die salt behouden, So roep ick ooc
2. Mac. 6. c. 18. met den ouden † Eleasar, ende hebbe veel lieuer eerlijck te ster-
uen, dan met schanden te leuen [1]), O Heere, siet, ouer ons is
4. Es. 16. g. 69. * ontfunct // die hette eender oueruloedigher scharen, ende sullen
Fol. 96 r°. sommige van ons wech rucken, ende sullen de ledige met afgoderije
spijsen, maer ghy Heere bewaert my, ghy gheeft uwen knecht
Eccl. 2. b. 13. inden noot broot, inden dorst water ‡ ende inden dach der tribu-
latien vergheeft ghy de sonden, ende ghy hebt gheseyt tot uwen
Esa. 49. b. 15. lieuen Prophete: * Al waert dat een moeder haer kint vergaet,
dat sy selfs ghebaert heeft, so en sult ghy ons niet vergeten, want
het is v woort Heer, ghy hebt gesproken, tot uwen lieuen Apostel
2. Cor. 6. b. 17. Paulus: † Gaet wt dat boose gheslacht, en roert niet aen dat on-
reyn is, als dan wilt ghy ons verlossen, ende onse Vader zijn, ende
wy v sonen ende dochteren zijn. Nv gaen wy mede buyten den
Heb. 13. b. 13. * heyrleger, ende willen v versmaetheyt helpen dragen, ‡ Heer
‡ Luc. 11. a. 1. leert ons bidden na uwen wille, dat wy mogen bidden in den
Joan. 4. c. 23. ‡ geest ende inder waerheyt, dat wy v een rechte Vader noemen,
Mal. 1. a. 6. want een sone sal zijn vader eeren, ende een knecht zijnen heere:

1) De nu volgende tekst uit IV Ezra, een der Apocriefen, ook fol. 98 r° door Adriaen aangehaald, is vooral op deze laatste plaats uiterst verward.

So laet ons deelachtich zijn dat woort, als daer staet: * Dit zijnse die haer leuen niet bemint en hebben, maer hebbent totter doot ouergegeuen, want die gene die daer van den menschen ter doodt ghegaen zijn, is beter hoep van Godt te verwachten, dat sy weder verweet sullen worden, * want ghy proeft v wtuercoren, ghy proeftse als gout int forneys ende ghy ontfangtse als een offerhande des brandtoffers. ‡ Heere, laet dijnen knecht in vrede, † Heylige Vader, heylicht uwen soon, op dat ick onberispelijck beuonden mach worden in uwer toecoemst. Bewaert my heylighe Vader om ws heylighen Naems wille, Amen. //

Apo. 12. d. 16. Psa. 66. b. 10. Sap. 3. a. 5. 2. Ma. 7. c. 14. ‡ Luc. 2. e. 26. † Joa. 17. b. 11.

Dit is zijn vermaninghe aen de vrienden.

Fol. 96 v°. *[n°. 2.]*

DIe rijckelijcke ghenade ende vrede van God onsen hemelschen Vader die ons ghereynicht heeft doort ‡ badt der wedergeboorten, ende die vernieuwinge des heyligen geests, ende heeft ons eenen † claren schijn in onsen herten gegeuen, ende ‡ geopent de ooghen des verstants door den hoop der Euangelien, ende gewaerschout, dat wy souden † verloochenen dat ongodlijck wesen, ende die wereltlijcke lusten, maer sober rechtueerdich ende godsalich leuen in deser werelt, ende dat wy ons ‡ onbeulect souden houden van deser werelt, voor Godt den Vader, die daer wil, dat * alle menschen salich worden, ende totter kennisse der waerheyt comen, op dat wy inden tijt der openbaringhe hoop ende troost hebben moegen, ende getelt moegen worden onder dat getal der wtuercoren, hier toe maecke v bequaem de Vader ende zijnen ghebenedijden Soon Jesus Christus, nv ende tot allen tijden, tot inder eewicheyt. Amen.

Rom. 1. a. 7. Titum. 3. a. 5. 2. Cor. 4. a. 6. ‡ Eph. 1. c. 18. Titu. 2. b. 12. Jaco. 1. c. 27. * 1. Ti. 1. a. 4.

¶ Wij Borgeren metten Heylighen ende Huysghesinnen Godts, ghetimmert op den grondt der Apostolen ende Propheten, daer ‡ Christus den hoecksteen af is, op welcken alle timmeringhe aenden anderen hangt, die daer wast tot eenen heyligen tempel inden Heere, Salicheyt den twaelf geslachten, die al om † verstroeyt zijn door die wreetheyt van placcaten, ende strenge veruolghinge. Also mijn lieue broeders ende susters, en laet v nv niet verdrieten, dat ghy nv eenen tijt lanck lijdt ende † vluchten moet van die eene stadt in die ander, maer ghe//denct mijn lieue vrienden, dattet v al * tot salicheyt coemt, ende neemt tot een exempel † Tobiam met zijn huysurou ende zijn soon, hoe hi vluchten moeste, ende men moest hem naect verbergen, Deshelijcx * Mathatyas met zijn

Eph. 2. b. 18. 1. Pet. 2. a. 4. Jacob. 1. a. 1. Mat. 10. c. 23. *Fol. 97 r°.* Rom. 8. c. 28. † Tob. 1. c. 21. 1. Ma. 2. c. 27.

sonen, ende die hem liefhadden, als hy seyde: Die nv vroom ende
wel gemoet is, die make zijn Testament, ende volge my na. Neemt
Gen. 12. * ooc in gelijckenisse † Abraham, Isaac, Jacob, die daer woonden in
Heb. 11. b. 8. hutten, ende noch meer ander, want wy en hebben hier geen seker
† Heb.11.f.37. stede, † Sy gingen om in pelssen ende in geyten vellen, met hon-
ger, gebrec ende droefheyt, het welc de werelt niet weerdich
en was. Siet mijn lieue vrienden, en denct niet dat ghijt alleene
Eccl. 2. b. 12. zijt, ofte dat ghy van den Heere † verlaten zijt, als v aencoemt
Act. 14. d 22. eenige tempeest, maer denct dat wy dat † rijcke Gods door veel
* Hebr. 11. b. 15. lijdens moeten innemen, * Hadde dese voorseyde daer op gedacht
waer sy van wt gegaen waren, sy hadden ymmer tijts genoech
gehadt weder te keeren, maer dese geuen te verstaen dat sy
een vaders [1]) lant sochten, een stadt die eenen gront hadde, der
Exod. 3. a. 6. welcker Timmerman ende Schepper God is, * Daerom en schaemde
hem God niet, haren God geheeten te worden, Alsoo oock mijn
lieue vrienden, en sal hy ooc ons niet schamen, want hy spreect
Esa. 49. b. 15. door zijnen vromen Propheet Esaiam: * Can oock een moeder haer
eygen kint verlaten, dat sy self gebaert heeft? Jae al waert dat
sy dat vergaet, so en sal v God niet vergeten, Daerom aensiet hoe
de genadige Vader by alle vrome kinderen Gods geweest is, ende
hoe hyse onder zijn crachtige hant bewaert heeft, ende onderhou-
Gen. 12. a. 1. den, Als wy wt † Abraham claerlijck verstaen moeghen, want
15. a. 1. 17. a. 1. doen hy wtginck in een vremt lant, so hadde hy Godt dickwils
Gen. 28. c. 20. tot eenen vertrooster. Hy gaf † Jacob eenen moet, als // hy voor
Fol. 97 v°. Esau zijnen broeder vloot. Hij spijsde † Ezechiam drie dagen ende
4. Re. 19. a. 6. drie nachten, die ouer dat blasphemy van Sinnacherib claechde.
Judit. 13. a. 9. Hy verloste die Joden die belegen [2]) waren van † Holophernes, door
*Dan. 3. c. 23. Judith. Hy verloste de drie * Jongelingen van die hetten des
† Dan. 6. c. 21. vyerouens, ende ooc was hy inden put bi † Danielen, dat hem die
Leeuwen niet en verslonden, Hy verloste Israel van der dienst-
Exo. 14. a. 1. achtigher handt van † Pharao. Hy verloste † Rahab wt die scha-
† Jos. 1. b. 14. 6. c. 17; d. 25. duwe des doots. * Susanna verloste hy door Daniel. Hij verloste
*Dan. 13. e. 46. † Petrum wten Kercker. Hy verloste Joannem wt het Eylant
† Act. 12. c. 11. † Pathmos. * Paulum vertrooste hi doort gesichte op den wech
† Apo. 1. a. 9. van Damasco. De † Apostelen vertrooste hy door den vertrooster
*Act. 9. b. 10. † Joa. 16. b. 13. den Heylighen Gheest. Hy verkeerde dat groot verdriet van † Jo-
Acto. 2. a. 1. seph in grooter blijschap in Egypten. Alsoo sal God v ooc altesa-
† Ge. 50. b. 18. men v verdriet in grooter blijschap verkeeren, ghelijck als hy self
Joa. 16. b. 20. spreect. * De werelt sal haer verblijden, maer ghy sult trueren
ende droeuich zijn, maer zijt getroost, v droefheyt sal Godt v oock
verkeeren in blijschap, Een vrouwe als si baren sal, soo heeft sy

1) In alle uitgaven. 2) Belegerd.

droefheyt, maer als dat kint gheboren is, so en denct sy niet op
die voorleden droefheyt, ende dat daerom, datter een kindt ter
werelt gebooren is, Alsoo oock ghy, nv hebt ghy droefnis, maer
ick sal v weder sien, ende v droefheyt sal verandert worden in
blijschap, ende die blijschap sal niemandt van v nemen moeghen.
Daerom en wilt niet † vresen mijn lieue vrienden, voor menschen Mat. 10. d. 28.
kinderen die als ‡ hoy vergaen, en vreest niet ghi cleyne † ver- ‡ Esa. 40. a. 6.
gaderinge want het is v Vader wel behaghelijck v te gheuen zijn 51. c. 12.
rijck, en vreest niet mijn lieue vrienden voor dat tyrannich ghe- † Luc. 12. d. 32.
slacht, en // vreest niet voor den ghenen die dat lichaem † dooden, *Fol. 98 rº.*
maer ick sal v thoonen, wie dat ghy vresen sult, vreest hem, die Mat. 10. d. 28.
na dat ghy doodt zijt, macht heeft te werpen int eewighe vyer,
Ende mijn lieue vrienden, hier een weynich lijdens der tribulatien,
het is so luttel by die * eewighe pijn ofte straffe, mer Joannes Esa. 66. c. 24.
Apocalipsis seyt also: † Vreest God ende geeft hem den prijs, Apo. 14. b. 11.
Ende so coemt de Propheet Esdras ende seyt alsoo: * Siet God is † Apo. 14. a. 7. * 4. Esdr. 16.
de Rechter, vreest hem, ende laet af van sonden, ende vergheet g. 68.
de ongerechticheden, die niet te doen inder eewicheyt, ende Godt
sal v wtleyden ende verlossen van alle tribulacy, Siet, ouer v is
ontfunct die hette eender oueruloedigher scharen, ende sy sullender
sommighe van v wech rucken, ende sullen die leedighen met afgo-
den spijsen, ende die hen consenteren, sullen die tot bespotten tot
lachter ende vertreden zijn, want den plaetsen sal een plaetse zijn,
ende inden byliggenden steden vele opstandinge ouer den ghenen
die den Heere vreesen, want sy sullen zijn als onsinnige menschen,
niemant sparende, om te berouen ende te verwoesten die den Heere
vreesen, want sy sullen verwoesten ende die goeden rouen, ende
sullense wt haren huysen werpen, dan sal die † beproeuinge mijn- Sap. 3. a. 6.
der wtuercorender blincken, gelijc het gout dat doort vyer ghe- 1 Pet. 1. a. 7.
proeft wordt. * Hierom mijn wtuercoren, siet, de daghen der tri- * 4. Esdr. 16.
bulacien zijn hier by, ende van die sal v die Heere verlossen, En g. 75.
vreest noch en wanckelt niet, want Godt is v Hooftman, ende die
Heere en sal v gheen † wesen laten, want hy sorcht voor ons al Joa. 14. b. 18.
te samen, want hy sal ons bewaren als den † oochappel van zijnen Psa. 17. a. 8.
ooge, Daerom * en laet niet af om ons drucx wille, daer in wy Sach. 2. a. 8. * Eph. 3. b. 13.
begeuen zijn, maer // wilt ghy by den Heere blijuen, so sal v dat *Fol. 98 vº.*
† tempeest haest aan boort comen, Maer mijn lieue vrienden, ge- Mat. 7. c. 25.
denct ‡ gelijc des lijdens Christi veel ouer ons coemt, so coemt ‡ 2. Cor. 1. a. 5.
ooc des troosts vele door Christum, want noyt ‡ Oore en hoorde, 1. Cor. 2. a. 9.
noch Ooch en sach, noch in geens menschen herte en quam, dat
Godt bereyt heeft, den ghenen die hem liefhebben, * daerom die 1. Joan. 3. a. 3.
dese hoope in hem heeft, die reynicht hem seluen, gelijc hi reyn
is, ende gaet wt dit bose gheslacht, ende en hebt gheen * ge- Eph. 5. b. 11.

meynschap metten onuruchtbaren wercken der duysternis, maer
straftse lieuer, want wat heymelijck van haer gheschiet, dat is ooc
schandelijc te seggen, maer wat vant licht ghestraft wort dat is
Eph. 5. b. 14. licht, Daerom spreect hij: † Ontwaect ghy die daer slaept, ende
staet op vanden dooden, ende Christus sal v verlichten, Daerom
Heb. 5. c. 14. mijn lieue vrienden, ofter noch eenich onder v waren, * die traech
of slaperich waren, laet die toch nv ontwaken, of si willen metten
† Mt. 25. b. 13. † dwasen maechden buyten gesloten worden. Och mijn lieue vrienden, ten sal niet baten, dat ghi uwer sommige de wetenschap hebt,
1. Cor. 8. a. 1. welc den wech is, och mijn lieue vrienden, * die wetenschap ver-
Joa. 13 b. 17. hooueerdicht, mer die liefde die sticht, want ten * baet niet datmen den wech weet, maer men moetse treden, ende al ist datse
Mat. 7. b. 13. * enge ende smal is, ende met veel arbeyt ondersocht, sy moet
nochtans ghewandelt zijn, daerom mijn lieue vrienden, ghy die
Hebr. 3. a. 1. * deelachtich geworden zijt des Hemelschen roeps, neemt waer den
tijt der genaden, ende en wilt niet sien op den genen, die so luy
Mat. 7. b. 13. ende traech voort gaen, maer schickt v daer na, dat ghy in
† Luc. 13. c. 22. muecht gaen door de † enge poorte, want † veel sullender na ar-
Fol. 99 r°. beyden om in te gaen, ende en sullender niet in comen, // Hoe
dat mijn lieue vrienden? Daerom, dat sy soecken door eenen
Joan. 10. a. 1. * anderen wech in te gaen, den welcken ons niet geboden en is,
Joan. 14. a. 6. maer die daer in gaet door Christum, want † hy de wech is. Dat
† Luc. 22. b. 29. zijnse die de stadt beeruen sullen, die † de Bruydegom ter Tafelen
sal setten, ende haer dienen. Maer mijn lieue vrienden, de luye,
Apo. 3. b. 16. die * noch cout noch werm en zijn, die sal God wt zijnen mont
beginnen te spouwen, die daer seggen dat sy rijc zijn, ende rijck
geworden, ende en weten niet, dat sy arm, iammerich, naeckt ende
Pro. 6. a. 6. blint zijn: So coemt Salomon, die seyt: † Gaet totten Mieren ghy
luye, ende aensiet haren arbeyt, sy vergaderen inden Somer, dat
sy inden Winter verteren sullen. So coemt de Propheet Jeremias,
Jerem. 8. a. 5. ende seyt aldus: † De Cranen, Swaluwen, mercken op haren tijt,
wanneer sy weder keeren sullen: Maer mijn volck en merct op
Esaie. 1. a. 3. den tijt niet. O ghy onbekende, * de Osse kent de cribbe zijns
Mat. 16. a. 3. meesters. Ghy die daer segt: † Het sal morghen schoon weder
zijn, ende het geschiet also. O ghy die de ghesteltenisse des Hemels
ende der Aerden cont proeuen, waerom en proeft ghy niet onder
v, dat recht is. Hierom mijn lieue Vrienden, siet toe dat niemant
Exo. 12. b. 11. van v beuonden en worde van de trage, maer † zijt opgheschort
1. Cor. 5. a. 6. met de stock in de hant [1]), om te eten dat Paeschlam, want * wy
hebben een Paeschlam te eten dwelck is Christus: So laet ons nv
paesschen houden, niet in den ouden deessem, noch in den dees-

1) Reisvaardig, uitgerust tot den tocht.

sem der quaetheyt, mer in soet deech der puerheyt ende der waerheyt.

Also mijn hertgrondelijcke Vrienden, en * laet v niet verwonderen, als ghy doort vyer der tribulatien ondersocht wort, recht oft v wat nieus geschiede, maer weest deelachtich des lijdens Christi, op dat ghy in // de tijt der openbaringhe, hope ende troost muecht hebben. Niemant en lijde onder v als een Dief oft Moordenaer, maer ist dat yemant lijdt als een Christen, so en schame hy hem niet, maer prijse den Heere in dier sake, Want het is tijt, dat het ordeel begint aenden huyse Gods, ist dat het dan aen ons beghint, wat eynde willet dan werden met den genen, die aen den Euangelio Gods niet gelooft en hebben, ende het hout nauwe [1]), dat de gerechtighe salich sullen worden, waer willen dan de godloose ende sondaren verschijnen? So coemt Salomon, ende seyt: † Ist dat het den Gherechtighen vergolden wordt, waer wil de Sondaer dan blijuen?

1. Pet. 4. b. 12.
Fol. 99 v°.
Pro. 11. d. 31.

Hierom mijn lieue Vrienden, siet nv toe ‡ vliet de schaduwe deser Werelt, Ende mijn lieue Vrienden, en zijt niet neerstich om dat Cruys te ontloopen [2]), dat ghy in ander landen trecken sout, om groote vrydom te hebben. Och neen mijn lieue Vrienden, maer schict v altijt onder dat Cruys, want die kinderen die onder die roede zijn, die zijn so gehoorsaem van vreese, dat haer * Heere comen soude ende haer slapende vinden, soo zijn sy altijt neerstich, op dat sy niet † slapende geuonden en worden, want als dat vleesch een weynich vrijdoms crijcht, so neemt het noch al meer van hem seluen. Ende mijn lieue vrienden, al hebbe ick dit soo stout ghescreuen, wilt dat ten besten nemen, want ic en ben v heere niet in dier saken, maer ick schrijue nae dat my mijn eygen vleesch tuycht. Daerom mijn lieue Vrienden, * wandelt wijsselijck tegen den genen die buyten zijn, blijft onder dat † verstroyde Israelijtsche Hoopken, want daer bloet ghestort wort, daer is profijt te doen, stelt daer uwe ‡ ponden te wercke, een * yegelijck na de gaue die hy van God ont//fanghen heeft, ende gaet malcanderen te ghemoet met † eerbiedinge, ‡ beneerstich v dat ghy v seluen bewijst God eenen beproefden dienaer te wesen. * Legt af alle list ende alle geueynstheyt, ende zijt begeerich nae dat verstandige ongeualste melck, als nieuwe geboren kinderen, dat ghy daer door op-

4. Esd. 2. e. 36.
Mt. 24. d. 46.
1. Tess. 5. a. 6.
Coll. 4. a. 4.
Esa. 41. b. 14.
Mat. 25. b. 15.
*1. Cor. 12. a. 4.
Fol. 100 r°.
Ro. 12. b. 10.
‡2. Ti. 2. b. 15.
* 1. Pe. 2. a. 1.

---

1) Het houdt nauw; het is nauwelijks mogelijk.

2) Adriaen schijnt het ongeoorloofd te vinden zich voor goed aan alle vervolging te onttrekken door het land te verlaten; niet echter, zich uit eigen woning te verwijderen om zoo het gevaar te ontgaan van gevangen te worden. Althans die dit doen en nu rondzwerven troost hij, fol. 96 v° en 97 r°, zonder eenig bestraffend woord daarbij te voegen.

Ps. 34. a. 9. wast, ist dat ghy anders ghesmaeckt hebt, dat de † Heere vrien-
delijc is, tot den welcken ghy ghecomen zijt, als tot den leuendigen
Exo. 19. a. 6. steen, soo timmert v tot een gheestelijck huys, tot een + Coninck-
lijck Priesterschap, tot een heylich Volck, tot een Volck des
eyghendoms, dat ghy vercondighen sult de duechden des gheens,
1.Pe. 4. b. 11. die v gheroepen heeft, als ghehoorsame kinderen. * Die daer
spreeckt, die spreke als Godts Woort, voert ùwen dienst redelijck
Bar. 4. c. 24. wt, op dat uwen schat niet ghelastert en worde, ende † ghelijck
Ro. 6. b. 19. ghy voormaels neerstich gheweest hebt van Godt af te treden, soo
doet nv soo veel te meer neersticheydt om tot den HEERE te
Gal. 6. b. 12. keeren, ende zijt in dat selue oueruloedich. + Doet goet aen alle
Menschen, aldermeest aen de Huysghenooten des gheloofs, ende
2. Pet. 1. a. 5. siet dat ghy * in uwen ghelooue bewijst duecht, inder duecht be-
scheydenheyt, inder bescheydenheyt matelijckheydt, inder matelijck-
heydt Godtsalicheyt, inder Godsalicheyt broederlijcke liefde, ende
inder broederlijcke liefde ghemeyn liefde, Ist dat dese dingen ouer-
uloedich by v zijn, so en sullen sy v niet ledich noch onuruchtbaer
laten wesen in de kennisse des Heeren: Maer die dese dingen niet
by hem en heeft, die is blint ende tast aen de wandt, ende ver-
geet de voorleden reyninghe zijnder sonden. Also met v niet mijn
Luc. 16. b. 9. lieue vrienden, * maect v vrienden vanden onrechtueerdigen Mam-
Fol. 100 v°. mon, ende in//dien ghy † de geestelijcke goeden deelachtich zijt,
Ro. 15. d. 27. so laet onder malcanderen de tijttelijcke goeden ooc deelachtich
1. Cor. 9. b. 11.
+ 2. Cor. 8. c. 21. zijn, ende + laet dat ordineerlijck toe gaen, ende denct: * Het is
* Act. 20. d. 35. saligher geuen dan ontfangen: Want wy lesen Joan. 6. datter som-
Joan. 6. c. 26. mige den Heere volchden, Maer de Heere seyde: + Ghy en volcht
my niet om dat ghy teeckenen gesien hebt, mer om dat ghy van-
den broode gegeten hebt, ende versaet zijt. Daerom mijn lieue
Joan. 6. c. 27. Vrienden, † en werckt niet spijse die vergaet, maer die ouerblijft
* Mat. 4. a. 4. int eewige leuen: Want * de mensche en leeft niet alleen by den
broode, maer by alle woort dat daer wt den monde Gods coemt,
1. Cor. 6. b. 13. want † die spijse hoort den buyck toe ende de buyck der spijsen,
maer Godt sal den buyc ende de spijse te niet maken. Also mijn
lieue vrienden, als ghy v schict na den Euangelio, so sult ghy
Joan. 15. a. 1. + zijn vruchtbaer rancken des warachtigen wijnstocx Christi, de
lieflijcke olijftacken, die daer op Christum gegriffijt zijn Ende mijn
lieue vrienden, en laet v niet afuallich maken vanden Euangelio,
Phil. 3. b. 18. vanden * genen die den Cruyce Christi viant zijn, die dat Euange-
lium willen prediken sonder Cruys, en wilt sulcke niet geloouen,
want dat zijn de gene die v vleesch liefhebben ende uwe sielen
Eze. 13. b. 18. dooden, ende het zijn de ghene die de † Cussenen onder de armen
legghen, oft onder de hoofden, maer scheyt v van alsulcken, want
Ro. 16. b. 17. alsulcke * en dienen niet den Heere Jesu Christo, maer haren

buyc, ende door soete prekinge ende smeeckende woorden verleyden sy de simpele herten, want ten is ons niet onbekent wat de Duyuel in den sin heeft, want de † Duyuel can hem verstellen in een Engel des lichts, ist dan wonder of zijn Dienaers de ghedaente hebben van buyten? O mijn lieue vrienden, een + dief en coemt niet dan om te stelen ende te moorden, // daerom schict v dat ghy van haer niet verleyt en wort, ende also valt wt v eygen vasticheyt. Daerom * houdt dat ghy hebt, op dat niemant v Croone en neme, Ende + die daer staet, die sie toe, dat hy niet en valle, want † wat hebt ghy dat ghy niet ontfanghen en hebt, want + alle geestelijcke gauen ende volmaecte gauen comen van bouen vanden Vader des lichts, by welcke geen veranderinge en is noch wisselinge der duysternisse. Hierom vermaent malcanderen, mijn lieue Vrienden, alle dagen, so veel te meer als den dach Christi voorhanden is, * ende dat so lange alst heden genoemt wort, Ende siet doch dat ghy † voor malcanderen sorge draecht, ende [1]) en vraecht niet veel mijn lieue vrienden, na ander, als ghy by malcanderen coemt, of waer een yegelijck woont, maer in sulcke dingen zijt onwijs, ende + zijt kinderen inder boosheyt, mer int verstant zijt out, grijs, ende bewaert de * duere ws monts voor den genen die in uwen arme leyt. Mijn lieue vrienden, hebt † ghy verstant, so antwoort uwen naesten, maer is dat niet, so si v hant op uwen mont, op dat ghy niet geuanghen en wort in een onbeleeft woort, ende wort also beschaemt. + En laet geen vuyl geclap wt uwen monde gaen, maer wat nut is tot beteringhe, daer het noot doet, ende salich sy om te hooren, ende en bedroeft den heyligen Geest Gods niet, met den welcken ghy bezegelt zijt, tot

2.Cor.11.b.15.
Joan. 10.a.10.
Fol. 101 rº.
Apo. 3. b. 11.
+ 1. Cor. 10. b. 12.
1. Cor. 4. a. 7.
+ Jac. 1. b. 17.
Hebr. 3. b. 13.
Gal. 6. a. 4.
1.Cor.14.c.20.
Mich. 7. a. 5.
Eccl. 5. b. 14.
Eph. 4. c. 29.

---

1) Hetgeen nu volgt, de waarschuwing om toch niet te veel »na ander" (naar anderen of naar elkander) te vragen, komt ook fol. 35 rº voor in een brief van Hans van Overdam, maar vooral Adriaen Cornelisz komt daarop meermalen terug, o. a. 104 vº, 108 vº. Waarvoor dit zoo noodig was, is duidelijk. De gevangenen werden geregeld naar naam en woonplaats van geloofsgenooten ondervraagd. Tegen de waarheid in onwetendheid omtrent deze voorwenden wilden zij niet. Weigerden zij de hunnen te verraden, dan kwamen zij op de pijnbank: onder de folteringen verloren zij licht de zelfbeheersching en lieten zij los wat zij wisten. Het éénige middel om een ander niet in gevaar te brengen was dus inderdaad niets naders van hem te weten. Vele gedoopten zorgden er dan ook voor, dat zij den naam niet kenden van den oudste die hen gedoopt had.

Adriaen Cornelisz. komt op zijn raad om hierin toch voorzichtig te zijn meer dan eens terug, o. a. fol. 108 vº, gelijk hij ook het gelukkig zeldzaam voorbeeld biedt van een martelaar, die den schijn aanneemt alsof hij den rechter niet verstaat en een ontwijkend antwoord geeft, fol. 104 rº. Doelen misschien de uitdrukkingen hierboven: »hebt gij verstant" en »een onbeleeft woort" op dergelijke voorzichtigheid, een bewijs van Adriaens »cloecheyt" of eigenlijk slimheid (fol. 102 vº)?

op den dach der versoeninge. Mijn lieue Vrienden, hier mede hope ick orlof te nemen, en wilt my dat niet onweerdich af nemen, al hebbe ick v een weynich geschreuen, ick hope dat het tot stichtinge zijn sal, ende ick hebbe mijn neersticheydt ghedaen, met de cleyne gaue die my de Heere gegeuen heeft. //

Fol. 101 v°. By my Adriaen Cornelisz Glaesmaecker uwen onweerdigen broe-
1. Cor. 15. a. 9. der, die niet * weerdich en ben een broeder te heeten, geschreuen in mijnder geuanckenisse, sittende int stoc, met noch twee medegenooten, ende noch een alleen, ende noch twee Susters, die beneden ons liggen, ende wy verwachten alle dagen nae de verlossinge ons lichaems, ende onse Pelgrimagie is al half door, hope ick. Ic hope dat wy de reste haest voleynt sullen hebben. Blijft
Heb. 13. a. 3. den Heere beuolen lieue Broeders. † Gedenct den geuangenen, wy gedencken v in onse ghebeden. Groet alle liefhebbers der eeniger salicheyt, by namen, den tijt is nv al te scherp [1]) te schrijuen,
Rom. 12. b. 5. dus moeten wy ons † schicken na den tijt.

Weet hoet met ons ghegaen is in onsen laetsten tijt. Sondaechs quam by ons een Pape, als wy des maendaechs geoffert souden worden, die leyde ons voor, ende seyde: Ghy moet steruen. Ant-
Joan. 19. a. 7. woort: So deden de Joden ooc, ende seyden: * Wy hebben een Wet, daer na moet ghy steruen. So moeten wy ooc na Keysers placcaet wtwijst. Mer wy hebben den Pape geuraecht, of haer dingen oprecht waren. Hy heeft ons gheantwoort: Niet al, want
1. Cor. 5. a. 5. wy hebben oock abuysen in onse Kercke. Doen seyden wy: * Een weynich suerdeechs, versuert dat geheele deech. Doen seyde hy: Het moet gedeessemt wesen. Daer aen machmen mercken, dat haer dingen niet goet en zijn, maer wacht v van alsulcken, want sy en
Jer. 14. b. 14. zijn van † God niet gesonden. Groet ons alle de liefhebbers des Goddelijcken Woorts. //

Fol. 102 r°.
[*n°. 3.*]

Dit is zijn Belijdinghe

oft Bekentenisse voor de Oueric-
heyt, ende voor de Papen.

Jaco. 1. a. 1. MIjn lieue hertgrondelijcke broeders ende susters, † salicheyt
1. Pet. 1. a. 2. den twelf gheslachten, die al om verstroyt zijn, † in Ponto, Gala-

1) De tijdsomstandigheden zijn nu al te gevaarlijk om toe te laten vrijuit te schrijven.

tien Cappadocien, Asien, ende Bethynien, met * alle die den Heere aenroepen van reynder herten, in hare ende onse plaetsen. 1.Cor. 1. a. 2.

Ick moet v noch een weynich schrijuen, ende hier mede hope ic mijn afscheyt te maken. Ghy sult weten, hoe dattet gegaen is in mijnder geuanckenisse. Het is ghebuert dat ick tot Leyden ghecomen ben, ende ick daer spreeckende met eenen Broeder, ende het verwonderde ons, hoet quam dat sy onse Vrienden so lange hielden [1]), so droegen wy ouer een. Ick soude den Schouten knecht gaen spreken, die genaemt is Jan van Delft. Ende hem vraghende, hoet met de geuangenen was, oft sy niet schier opgeoffert en souden worden: So seyde hy: Ic en hoore niet met allen daer van. Doen seyde ic: Het valt v groote moeyte, dit lange liggen [2]). Jan. Ick naem den tijt wel verdrach [3]), dat het schier een eynde waer. Adriaen. Ghy en cont nauwelijc meer voort. Jan. Ja dat is waer. Adriaen. V soude wel wat gemacks dienen. Jan. Het waer schier tijt. Adriaen. Jan Jansz, ic had v wel een weynich willen spreken van sommige saken. Jan. Ick heb hier noch een weynich te doen, ick sal wel met v spreken, vertoeft my hier een weynich. Ende ick vertoefde wat, ende hy quam noch al eer hy de geuangenen bestelt oft eten gebracht hadde, ende hy quam by my * vriendelijc spre//kende, ende mijn woorden nam hy so lieffelijc aen, ende ick en wiste anders niet, hy en woude onse gelooue ooc aen nemen. Doen seyde ick: Jan Jansz, wat dunckt v, wilt ghy dit regiment verlaten, ende de geuangenen los laten, ick salt maken dat ghy wel zijn sult, want het staet in uwe handen, ghy hebt de sluetels. Ende hy hadde tegen onse vrienden al in de geuanckenisse geseyt, eer dat ic hem dit seyde: Wil ick de duere eens op laten staen, dat ghy wt loopen muecht? Wat sout ghy dat doen, seyden onse Vrienden. Ende op die sake sprac ick hem te stouter aen, ende ick worde gedachtich dat woort van Paulo ende vanden † Stockmeester, oft de Heere ooc eenige genade gegeuen hadde aen desen, door het vermanen van onse vrienden, so had ic veel sprekens met hem. Ende hy vraechde of ick wel kende, die hy my noemde. Ick seyde: Neen, maer ic heb daer wel af gehoort, dan een noemde hy, die ic wel kende. Doen seyde ick: Ja, dien kenne ic wel. So vraechde hy my, van waer ic was. Ic seyde: Ic ben van Schoonhouen geboren, maer ick en seyde niet dat ick te Delft woonachtich was, Maer hoe cloeck dat ik was, de * Duyuel was noch looser, alst wel bekent is. Doen hadden wy lange gewandelt te

Psa. 55. c. 22. *Fol. 102 v⁰.* Act. 16. d. 25. Gene. 3. a. 1.

1) D. i.: zoo lang hielden zonder hen te vonnissen: zoo kwamen wij overeen, n.l. ten opzichte van 'tgeen nu volgt.

2) N.l. dat de gevangenen zoo lang in den kerker bleven.

3) Liet mij den tijd wel welgevallen, indien dat enz.

samen, ende wy quamen weder aen de gheuanckenisse. Doen seyde hy: Wilt ghy de gheuangenen eens spreken? Onuersaecht ick ingaende, quam by onse lieue Susters, ende ons onbekent houdende tegen malcanderen sprekende: Doen ginck desen Dienaer een weynich wech, ende sprac tegen eenen anderen dienaer. Doen sach ick wel, hoe dat ick geuaren hadde. Nv mocht yemant vraghen oft seggen: Waerom ginct ghy daer in? O lieue vrienden, mijn vleesch
Fol. 103 r°. ende bloet en dreef my daer // niet in, het is al verloren gheloo-
Psa. 139. a. 7. pen oft geiaecht, maer het is recht als de Propheet seyt. † Wy
Sap. 16. b. 15. mogen wel vlieden, maer niet ontulieden. Daerom wy moeten al comen daer wy zijn moeten. Ick en dacht niet, dat ic te Leyden een geluckighe reyse hebben soude. Ende doen vraechde de ander dienaer oft ick bouen by de ander gaen woude. Ic dacht, het is so quaet alst worden mach, ende ic ginc bouen, ende doen sloten sy de duere achter mi toe, ende de eene ginck om den Schout, ende een weynich bouen zijnde, ende onse vrienden sprekende, so ginc ick weder beneden, doen deden si de duere open, ende daer stont de nacht Schout voor de duere. Doen seyde hy: Ghy moet hier een weynich blijuen: Doen vraechde ick, oft ick bouen gaen
Mat. 10. a. 4. wilde. Hy seyde: Jae. Doen seyde ick: † Christus die hadde twelf
Joan. 6. g. 70. Apostolen, ende deen was een Judas, maer hier en wasser maer twee, ende deen is een Judas. Nv wel aen, de Heere sy gheloeft van zijn ghenade, ende niet lange toeuende, doen sloten sy my
Esa. 59. b. 15. bouen alleen, ende ic begost terstont te singen dat Liedeken: * O waerheyt, hoe zijt ghy nv vertreden [1]). Maer ick en hadde niet langhe respijt, want daer quam soo veel volcx, ende terstont quamen sy ende benamen my mijn Testament, ende dat Liedeken van onse vier Vrienden, dat ick ghemaeckt hadde [2]). Doen sloten sy my beneden by E. S. Ende niet langhe duerende, so quam de Schout met den geheelen Raet, ende de Poorten worden ghesloten, ende men seyde, daer wasser een dozijn binnen Leyden, ende sy waren so neerstich, meynende dat sy een groot Hans oft Capiteyn hadden, eylaes neen sy. Doen vraechde de Schout. Waer is v rappier [3])? Ick antwoordde: Mijn Meester en heeft my geen rap-
Fol. 103 v°. pier leeren dra//ghen. Schout. Wie is v meester? Adriaen. † Chris-
Mat. 23. a. 7. tus is mijn meester. Schout. Christus is ons alder meester. Adriaen. Waer Christus v meester, ghy en sout v niet veruorderen teghen
Acto. 9. a. 5. hem te vechten, maer † het sal v hert vallen teghen den prickel

1) Dit lied komt in alle uitgaven der *Veelderhande Liedekens* voor.

2) Zie in het *Liedboek* hierachter fol. 37 v°.

3) Men verdenkt, misschien gedachtig aan het komplot der Batenburgers (1544) Adriaen van gewelddadige plannen: eene verdenking, die anders in dezen tijd weinig meer voorkomt, o. a. fol. 118 r°; wel de herinnering aan Munster, o. a. fol. 145 v°.

te stooten. Schout. Dat coemt op ons. Doen vraechden sy waer ick gheslapen hadde. Adriaen. Ick hebbe wel geslapen, hebt ghy qualijck geslapen? Schout. Neen, ic salt v doen seggen. Doen vraechde een van de heeren, oft ic verdoopt was. Ick seyde neen, ic ben eens * recht gedoopt. Schout. Wie heeft v ghedoopt? Doen vraechde Mat. 28. c. 19.
ick, oft hy oock gedoopt woude wesen. Schout. En schaemt v niet Mar. 16. b. 15.
te seggen, ick sal v wel seggen, waer ende van wien ick ghedoopt ben: Hier in S. Peters Kercke. Adriaen. Wilt ghy mede ghedoopt zijn, so sal ickt v wel seggen. Schout. Daer en heb ick noch geenen moet toe. Adriaen. Ghy en zijt daer ooc noch niet bequaem toe. Schout. Waer is de knecht metten Hoet, die met v ginc? Adriaen. Ic en weet van geenen knecht met een hoet. Schout. Wy hebben hem met v sien gaen. Adriaen. Heer Schout ghy liecht, ende zijt ghy Christus dienaer, so * en behoort ghy niet te Eph. 4. c. 25.
lieghen. Doen deden [1]) sy my dat Liedeken van de vrienden, ende vraechden my, wie dat geschreuen hadde. Ick seyde: Ick hebbet gheschreuen. Doen vraechden sy oft ict ooc gedicht hadde. Ick seyde: Ick hebt geschreuen, maer ick en seyde van gheen dichten. Doen seyde de Onderschout. Ghy waert een vrijdage tot mijnent, ende ghy seyt [2]) my een Refereyn van Maria Magdalena. Adriaen. Ghy hebt ooc gelogen, want mijn Meester en heeft my gheen Refereynkens gheleert. Onderschout. Oft een Vermaninge. Adriaen. Ten // is so niet. Doen seyden de Dienaers, ende meer andere: *Fol. 104 r⁰.*
De knecht is droncken. Ja lieue Vrienden, doen worde ic denckende om de woorden Petri, Act. 2. Hoe die droncken waren, also Acto. 2. b. 12.
ic ooc, want ic en hadde bier noch broot gheproeft vanden gheheelen daghe. Doen souden sy weder wech gaen, ende sy en wisten gheenen raet met my, waer sy my leggen souden, want Jan van Delft de dienaer seyde: Het is redelijck met E. S. nv sal hem dit boefken weder verderuen. Maer sy leyden my daer noch by. Dit ghebuerden al te samen op den selfden Maendach als ick gheuanghen was.

¶ Donderdaechs daer nae, quam de Schout met twee Schepens, ende eenen Commissarius wt den Hage, ende my veel vragende, ende niet willende seggen, ende noch vragende waer ick geslapen hadde, ende niet begeerende te seggen, Ende noch veel andere saken, die te lanck waren te verhalen, noch vragende: Kent ghy Gielis van Aken wel? Ic seyde: Ic en heb mijn leuen te Aken niet geweest [3]). Daer lange op vragende, doen seyde ick: Ick

1) Zij overreikten mij, hielden mij voor.
2) Foutief geschreven voor »zeidet"; zooals Adriaen ook doet fol. 107 v⁰.
3) Ontwijkend antwoord. Zie de aanteekening op fol. 101 r⁰.

kenne hem. Doen vraechden sy waer ick by hem geweest hadde. Ick seyde: Ick en sout v niet connen wijsen. Dat bleef daer staen. Doen seyden sy: Men salt v wel doen seggen. Doen seyde ick: Mijn heeren, ick hebbe my altijt ghemijdt om niet veel te weten, op auontuer, oft ick geuangen worde, dat ick niet veel en hadde te seggen. Doen leyden sy my de Brieuen voor, die ick haer gesonden hadde, ende dat Liedeken, ende sy sagen wel dat het een schrift was, maer ic en beleedt dat niet [1]. Ick dachte, ick sal noch vroech genoech comen, want ick moet haer doch wat seggen, als sy my pijnigen, want de sake ginck my seluen aen, ende
Fol. 104 v°. daerom en // versweech ick dat niet, doen ick gepijnicht worde, maer van anderen en hadde ic geen beuel, om die te belasten, ende ooc so en begeerde ick niet te willen weten, waer de Vrienden woonden, als ick yemant sprac. Ende weet lieue Vrienden, van dese sake is groot gebreck onder sommige, die altijt vragen na deen ende na dander, ende alsmen dat niet en seyt so en nemen zijt niet wel. Och lieue Vrienden, wist ghy wat een lijden dat het is, als ghy geuangen sout zijn, ghy en sout so niet vragen. Daerom wilt ghy wat vraghen, so vraecht na dat gelooue, twelck v siele mach salich maken. Siet mijn lieue Vrienden, wilt dit ten besten nemen, want ic hebbe v dit wt liefden geschreuen. Ende alle de pijne die ic geleden hebbe, dat is om ander te weten [2]. Dus weet ghy luttel, te minder hebt ghy te antwoorden. Doen besach de Commissarius mijn Testament, ende hy seyde: Dit is een verboden Testament. Ick seyde: Daer hebt ghy ooc ghelogen. Doen sweech hy stil. Ende den auont quam. Doen ghingen sy wech, ende beloefden my een dageraet [3].

¶ Saterdaechs smorgens quamen si alle voor acht vren, ende sy brachten my in den Pijnkelder, ende daer was de Buel. Doen vraechden sy my, oft ick niet anders bedacht en was, om te seggen. Ic begost haer te vermanen. Doen seyden sy: Wy en zijn hier niet gecomen om van v gheleert te zijn, dan wy vragen v oft ghijt seggen wilt. Ende mijnen sin en stont soo niet. Doen ontcleede my de Buel, ende hy bant mijn handen op mijnen rugge, ende daer was een wijndaes, ende sy bonden eenen block aen mijn beenen, ende also ophalende, lieten sy my so hangen. Doen vraechden sy my int hangen, ende ic en sprac niet, ende weder neder
Fol. 105 r°. latende, vraechde de Schout, // waer ick ghewrocht hadde, sint

1) Blijkbaar was ook ditmaal voor eene veroordeeling eigen bekentenis van den aangeklaagde noodig: waartoe anders al die moeite?

2) Om anderen te weten te komen.

3) Zal wel zijn: zij beloofden mij een bepaalden dag, waarop ik hen weder zou spreken.

dat ick wt Vlaenderen geweest was. Tot Delft, seyde ick. Sy noch meer vragende, Ic niet begeerende te seggen, doen haelden sy my weder op, ende sy bonden tblock af, ende de Buel leyde een hout oft ijser tusschen mijn beenen, ende daer ginc hy op staen, ende mijn beenen waren te samen gebonden, neder latende, vracchde de Schout, oft ick niet gheweest en hadde te Leyden op een seker tijt die hy noemde, met noch ses van mijn vrienden. Ick en beleedt dat niet. Doen tooch de Buel my weder op, ende sy hadden mijn ooghen verbonden, ende sy namen roeden, ende gheesselden my. Neder latende, seyde de Schout: Segt dat, oft ick salt v segghen. Ick en begheerde niemant te belasten. Doen haelden sy my weder op, ende togen my by mijnen baert, ende by mijn hayr, ende op mijnen rugge slaende ende geesselende, maer ic en sach niet, om dat mijn oogen * verbonden waren, wie dattet dede. Sy Luc. 22. d. 63.
mochten ooc geuraecht hebben: † Wie heeft v daer geslagen. Mat. 26. g. 67.
Somma, dat ic met seuen oft met acht roeden geslagen was. Ende si mi neder latende, ende ic in lange niet antwoordende, so begoten sy my met water, vreesende van beswijmen, ende int hangen hadden sy my ooc begoten, ende ic neder sittende, in lange niet sprekende, soo seyde de Schout: Ghy en willet niet seggen, ick salt v seggen: Ghy hebt tot Steuen Claesz geslapen. Adr. Dat is waer. Schout. Ghy hebt hier voor de geuanckenisse geweest met noch ses van v vrienden, ende hebt de gheuanghenen ‡ vermaent, Act. 14. d. 21.
dat sy vromelijc strijden souden, ende dat sy by haer gelooue blijuen souden, ende ghi zijt gegaen ende hebt een schuyt ghehuert voor ses stuuers: Wat was dat voor een knecht die de schuyt toe hoorde, ende de knecht die in de ander // schuyt was, die de *Fol. 105 v⁰.*
Schipper een halue stuuer gaf, daer hy zijn kist aen bestaeyde [1]), om dat hy met v varen soude. Ende hy wist al hoe de knecht hiet, ende wat wy gedaen hadden dat wist hy oock al, ende hoe datter een vrou met ons was, ende hoe wy gelesen hadden, ende hoe datter twee metten blooten hoofde saten, ende waer wy op gegaen waren. Doen seyde ic, dattet so was, ende so schreuen zijt, maer ick ontschuldichde die twee, van de gene die in de schuyt waren, maer ten baette niet, dat bleef daer staen. Doen thoonden sy my de Brieuen, tot vier oft vijf toe. Ja (seyde ick) ic hebse geschreuen. Doen seyden sy: Dit is de Placcaet schrijuer, dat en behoort ymmers niet, seyden de Schepens, dat ghy den Keyser so neder set. Doen seyde ic: Ic en sette den Keyser niet neder, hoe

1) Van bestaden: aan iemand van de hand doen. Bestaaien zal wel de platte uitspraak van Adriaen Cornelisz. zijn, die over 't geheel weinig keurig in taal en stijl is.

groot de Keyser is, de opperste Keyser is noch grooter. Brengt my eenen Bibel, ick salt v bewijsen, dat ick geschreuen hebbe. Doen seyden sy: Waerom hebt ghy dese Brieuen geschreuen? Ick seyde: Ick hebse gheschreuen, om dat my iammerde, ende dat ghy uwe vingeren niet meer bebloeyt en sout maken, ende ghy eens
Jone. 3. b. 5. boete sout doen, * als die van Niniue deden. Dat bleef daer staen.
Mat. 12. d. 41. Doen vraechden sy, wat ic hielt vant Sacrament des Altaers. Ic seyde dattet niet en docht. Vrage. In hoe langhe en hebt ghy daer niet gheweest? Antw. In vier Jaren niet. Vraghe. Hebt ghy soo lange van desen ghelooue geweest? Antw. Neen. Vrag. Waerom en ginct ghy dan daer niet? Antw. Wt onuerstant [1]) wist ick wel, dattet niet en docht. Doen gingen sy loopen. Sy hadden met my doende geweest van acht vren tot half tweluen toe, smiddaechs.

Dit is mijn reden die ic hadde, lieue vrienden, en versaecht v
Fol. 106 rº. niet, al ist wat strenghe // geschreuen [2]), † de Heere helpt den
1.Cor.10.b.13. zijnen wel, had ✝ de Heere my niet geholpen, ten hadde niet
✝ Psa. 124. a. 2. mogelijck geweest om te dragen, maer * wy vermogent al door
Phi. 4. b. 13. dien, die ons machtich maect, de welcke is Christus. Ende gelijc
2. Cor. 1. a. 5. het † lijden Christi veel ouer ons coemt, so coemt des troosts veel
Gal. 6. b. 19. door Christum. Hier by wil ick dit laten. ✝ Ick drage de litteeckenen (daer Paulus af spreect) in mijn lichaem.

℄ Sondaechs smorgens quamen sy, ende lasen mijn examinacie op, ende vraechden oft so was. Doen wert ick gedachtich, dat van-
Sep. 3. a. 3. [3]) den Propheet gheseyt is: * Het zijn Woluen aen den auont, die
Esa. 59. a. 7. totten morgen niet ouer en laten blijuen, Ja die met haren † voe-
Pro. 1. b. 16. ten snel loopen om onschuldich bloet te storten. Doen seyde ick tegen den Schout, oft hy noch niet schier versaet en was van dat onnoosel bloet, dat hy so neerstich was inden wech der ongerechticheyt. Doen seyde hy: Ick en doode v niet. Ick seyde: Skeysers Mandament doot ons, maer ghy sout dan te vreden wesen met het gene dat ghy hebt, ende niet na meer vraghen. Waer mede wilt ghy bewijsen, dat ghy ons moecht dooden. Daer staet gheschre-
Mat. 18. b. 15. uen: ✝ Ist dat ghy v Broeder siet sondigen, so straft hem tusschen v ende hem alleen, wil hi v dan niet hooren, so neemter noch een ofte twee tot v, wil hy dan noch niet hooren, so segget de Gemeynte, wil hy dan niet hooren, so hout hem als een Heyden, iae als een openbaer sondaer. Daer en spreect de Schriftuere van gheen dooden. Schout. Wy hebben al ander Schrift, daer Pau-

---

1) Doordat ik toen mijne tegenwoordige juiste kennis omtrent het avondmaal nog niet bezat, wist ik wel of hield ik het althans er voor, dat het niet deugde, n.l. dat ik van het sakrament, de mis wegbleef.

2) Weest niet bang, al stel ik wat hooge eischen.

3) Zephanja.

lus seyt: * De Ouericheyt en is niet te vergeefs geset, want Godt Rom. 13. a. 2.
heeftse selfs geboden. Adriaen. Ja, † den goeden tot bescherminge, 1. Pet. 2. b. 14.
ende den boosen tot straffinge, maer my dunct dattet al verkeert
is, dat den goeden // tot straffinge is, ende den quaden tot be- *Fol. 106 v°.*
scerminge. Schout. Wy sullen v wel bewijsen dat wy v dooden
mogen, met Boecken. Adri. Dat en sult ghy niet doen metten
Euangelio. Ondersch. Wat weet ghy dattet den Euangelium is?
Adri. Daer staet geschreuen: ‡ Betert v, ende gelooft den Euan- Mar. 1. b. 15.
gelio. Onders. Daer zijn acht Euangelien geschreuen. Adr. Ick ben
wel te vreden met de vier, connen die my niet leeren, de ander
en souden my niet leeren. Sch. Adriaen Cornelisz, wilmen v Ghe-
leerden beschicken, dat ghy v laet onderwijsen met des Heeren
woort? Adri. Ic wil my wel laten onderwijsen met des Heeren
woort. Schout. Dat is wel gesproken. Adr. Ick en wil met haer
niet spreken, ten si dattet gesciede in presencie van de Wet, ende
int bywesen metten genen die met my geuangen zijn. Dat en be-
haechde haer niet. Doen gingen sy wech, ende de Schout voer
terstont na Delft.

¶ Drie weken daer na quam de Schout in de stock, daer wy
saten onder ons drien, ende hy vraechde, oft ons niet schier en
begonste te verdrieten. Wy seyden: Neen. Doen seyde ic: Jaco-
bus seyt: * Neemtet voor een exempel ongemack te lijden. Het Jaco. 5. b. 10.
verwonderde haer, dat wijt ~~so~~ cleyn achten. Doen seyde ick tot
den Schout: † Gelijc des lijdens Christi veel ouer ons coemt, so 2. Cor. 1. a. 5.
coemt ooc des troost veel door Christum. Schout. Ic soude mey-
nen, dattet v al soude verdrieten. Adr. Begintet v ooc niet te ver-
drieten, dit ‡ bloet te storten? Hy en antwoorde niet. Doen Pro. 1. b. 16.
vraechde hy, oftmen ons Geleerde bestellen wilde. Wy seyden:
* Wy willen altijt wel onderwesen zijn met des Heeren woort. 2. Tim. 2. b. 15.
Schout. Men sal v anders niet onderwijsen dan met des Heeren
woort. Antw. Wy willen ons gelooue altijt geuen om een beter,
op datmen niet en seyt, dat wi // † opstinaet staen, ende so be- *Fol. 107 r°.*
hoorden ons wederpartije oock te doen. Schout. Dat is so, laet v Deu. 10. b. 16.
onderwijsen, op auontuer, oft v blijuen hier niet lange en waer.
Adriaen. ‡ Ghy en weet niet, oft v blijuen hier lange sal zijn. Mat. 25. a. 13.
Ende al zijn wy nv * als verlaten, de Heere sal ons haest ghena- Joan. 14. b. 18.
dich zijn. Dat bleef daer staen. Doen seyde hy: Men sal v yemant 16. c. 22.
bestellen. Doen riepen wy hem toe, int afgaen vande trappen, dat
hy eenen Bibel mede soude brengen, oft een Testament.

¶ Achter den Noen quam daer een Pape met twee dienaers,
ende hy quam so * schoon voort, ende hy dede zijn Cremerie voort [1]), Psa. 55. c. 22.

---

1) Hij trad zoo hupsch op en bood zijne koopwaar (kramerij) aan.

ende meynde wat te vercoopen, ende hy sprack so lieflijc. Ende
als daer een wt ons op sprack, doen bracht hy veel voort. Doen
Mar. 8. b. 15. seyde ic, dat ons de Heere ghewaerschout hadde † voor den dees-
Luc. 12. a. 1. sem der Phariseen, ende voor den genen die in lange cleederen
wandelen. Pape. De cleederen en sullent niet doen. Doen seyde
ick, dat haer dingen niet en dochten, Kinderdoop, Clocken luyden,
Misse, ende al haer lueren [1]). Doen sprack hy daer op, dat heylige
Doopsel der kinderen, dattet recht was. Ic vraechde, waer dattet
recht beschreuen stont. Pape. Tot den Corinthen in den eersten
1.Cor.16.b.25. Brief, int 16. Capittel. Adriaen. Daer staet ∔ Stephanens huysghe-
sin zijn de eerste in Achaia, die haer totten dienst der Heyligen
begeuen hebben, dit en conden ymmers geen kinderen wesen, de
kinderen en connen hen niet begeuen totten dienst der Heyligen,
Acto. 16.e.33. maer men moet de kinderen selfs dienen. Vanden * Stockmeester
met zijn huysgesin vraechde hy ons, oft daer geen kinderen en
waren. Ant. Neent. Pape. Wat weet ghijt? Adri. Daer staet also
geschreuen: De Stocmeester verblijdde hem, dat hij in Christum
Fol. 107 v°. Jesum // geloouich gheworden was met zijn geheel huysgesin, de
kinderen en connen haer niet verblijden vant gelooue, want sy en
hebben geen gelooue. Doen was hy oock daer wt, desgelijcx van
Act. 16. b. 14. ∔ Lydea de purpur vercoopster voer hy ooc so mede. Pape. Doen
ic ionc was, doen hadde ic mijn gelooue also volcomelijc als ic nv
doe. Adri. Wat seyt [2]) ghy doen? Doen antwoorde hy my niet.
Ende hy seyde: Doen ic geboren wert, doen hadde ick de hant,
ende ic en wistet niet, also ooc mijn ghelooue, dat was in my
verborgen, ende de erfsonden die ick hadde, die worden daer mede
wech genomen door de herboorte des waters, die daer op de Vonte
gheschiet. Doen vraechde ic hem, oft het water voor hem ge-
cruyst was, oft Christus. Pape. Christus. Adri. Nochtans soect ghy
salicheyt int water. Daer sweech hy op. Doen vraechde Dierick
Jansz waer dat geschreuen stont, datmen de clocken doopen sal.
Pape. Dat is van de heylige kercke ingestelt. Ende noch van
dat Mis doen. Doen seyde hy, dat hy God inde Misse hadde in
Joan. 10. a. 8. vleesch ende in bloet lichamelijc. Doen seyde ic, dat hy een * ver-
2. Joan. a. 7. leyder was. Pape. En heeft God niet geseyt: † Neemt, eet, dat is
† Mt. 26. b. 25. mijn vleesch, ende drinct, dat is mijn bloet, ende so dicwils als
ghi van desen broode eet, so sult ghi des Heeren doot vercondi-
gen? Daer hadden wy veel spraecx af. Doen vraechde ic hem,
oft hy ooc wel gelesen hadde int 1. Tim. 4. Pape. Ja ic. Doen

---

1) Lorren, vodden; dit is althans de beteekenis in 't Vlaamsch. Adrïaen kan ook bedoeld hebben: leuren, venten, zooals hij nu en dan spreekt van de kramerij der papen. 2) Zeidet.

vraechde ic, oft hy een Testament mede ghebracht hadde. Pape. Ja, hier is een Testament in Latijn. Adri. Wy en hebben in geen Latijnsche hooge scholen school ghelegen, dan in dat hooge vermaerde school des Euangelijs, daer de geest + Gods leermeester af is. Hy seyde, hy sout wel in duytsch lesen. Doen las hy van die // daer * verboden te houwen ende te trouwen, ende verbieden de spijse. Doen vraechde ick, van wien dattet gesproken was. Hy seyde, hy en wist dat niet. Adri. Sijt ghy een Leeraer, so behoort ghy dat wel te weten. Pape. Jae, het staet van de eyndinge der werelt. Adri. Daer staet vande laetste tijden, wilt ghy nv seggen, dattet de * laetste tijt niet en is? Doen sweech hy, ende seyde, dat hy dat houwelijck niet verboden en hadde, noch de spijse. Doen seyden wy: V Vader heeftet gedaen, namelijc de Paus. Ende ghi hebt met † Haman wt geweest om Mandamenten te vercrijgen, om ons ende den onsen te dooden, ende ghy hebt den Keyser mede helpen gheuen thien duysent ponden siluers [2]). Pape. Ic en doe niet. Adri. Sijt ghy Christenen, de Christenen en behooren niemant te veruolgen. Pape. Wy en veruolgen v niet. Doen vraechde ic hem, oft de Christen Ghemeente veruolchden, dan oft sy veruolch leet. Pap. Sy + lijt veruolch. Doen vraechde ic, waer hy veruolch leet, oft wijt niet en zijn, die veruolch lijden. Pape. Wy lijden veruolch vanden Duyuel. Doen vraechden wy, waer dattet geschreuen stont, datmen ons dooden mochte om onse gelooue. Doen seyde hy, dattet gheordineert was om die quade Seckten. Wy seyden: Wy en staen gheen Secten toe [3]). Pape. Men vermoedet, oft oock met v so gaen mochte. Doen seyde Dierick Jansz: Hangtmen wel een man, die men vermoedet dat hy ghestolen heeft, sonder dat gedaen te hebben? So en mochtmen ons ooc niet dooden, eer dat aen ons beuonden wort. De Pape ginc ten laetsten, ende wy hadden hem met vele dingen, daer hy geen verstant af en hadde. Ende ick seyde, dattet een was, die God van sijn eere beroofde, door haer biechten [4]), dat sy de * sonden willen ver//geuen, daer was hy oock in geslagen, ende doen ginc hy wech. Ende ick hope dat wy onse offerhande haest doen sullen met malcanderen.

Och mijn lieue vrienden, siet doch toe dat ghy * malcanderen

Joan. 16.b.13. — *Fol. 108 r⁰.* — 1. Tim. 4. a. 3. — 1.Joan.2.b.18. — 1.Hest.3.b.8.[1]) — 2. Tim.3.b.12. — Luce. 5. c. 22. — *Fol. 108 v⁰.* — 1. Ti. 4. b. 13.

---

1) Het kanonieke boek Esther, dat hier »1 Esther" heet met het oog op de vervolgen daarop, die onder de apocriefen voorkomen.

2) Bij eene bede, door de Staten toegestaan.

3) Wij kleven geene sekten, geene afscheidingen van de christelijke kerk aan. Verondersteld wordt: wij vormen immers zelven de éene ware kerk, onze gemeenschap wil niet anders dan a l l e geloovigen in zich opnemen.

4) De biecht afnemen en daarop absolutie verleenen.

doch waer neemt [1]), ende voorsichtelijck wandelt, want de menschen zijn so ontstelt [2]), ende sy doen so groote neersticheyt om onsen broeder [3]), waer hy is. Hierom wandelt hier wat wijselijcker in, dan uwer sommige doen, want lieue Vrienden, sy souden leelijck met hem handelen, waert dattet de Heere toe liet, als sy hem hadden: Daerom neemtet ten besten, want daer zijn soo weynich
Mat. 9. d. 37. † Arbeyders inden oogst. Daerom die nv inden oogst zijn, die
Luce. 10. a. 2. neemt waer, dat ghy die besorcht [4]). Ende noch lieue vrienden, als ghy by den anderen coemt om van des Heeren woort te spreken,
1. Tim. 4. a. 7. so en ouerbrengt v tijt niet met onnutte clap, ∔ ende met ouder
Eph. 6. b. 13. Wijuen fabulen, maer oeffent v inder Godtsalicheyt, * op dat ghy muecht wederstaen in den quaden dach, ende in allen dingen be-
1. Pet. 2. a. 5. schut staen, ende zijt altijt neerstich dat ghy met eeren † timmert
∔ Apo. 22. b. 11. den gheestelijcken Tempel tot op de toecomst ons Heeren. ∔ Die heylich is, werde noch meer heylich, die reyn is, werde noch meer
1. Tess. 4. a. 1. reyn, ghelijck Paulus schrijft totten * Thessalonicensen, dattet haer niet noot en was te schrijuen, maer hy seyde dat sy noch ouer-uloediger worden souden, alsoo ooc ghy lieue Broeders. Leest de vermaninge die ic v geschreuen hebbe, de welcke v wel sal ver-
3. Joan. b. 15. toont worden. † Groet my alle de vrienden inden Heere, bysonder G. onsen broeder [5]) eenen getrouwen dienaer, ende si groeten hem alle die inde banden zijn, ende alle liefhebbers der waerheyt doen si ooc groeten. Sijt den Heere beuolen, ende weet dat wy noch alle wel gemoet zijn, de Heere sy geloeft altijt. //

Fol. 109 r°. MIJn lieue vrienden, ick moet v noch een weynich schrijuen, dat Pappier hier voor viel my al te cort, want lieue vrienden, dat pappier is al diere als wy in banden zijn, maer mits dat Habacuc [6]) my noch wat pappiers brachte, so schrijue ic v noch een weynich van sommige saken, die wy in de geuanckenisse hadden, die hier voor vergheten zijn. So ist ghebuert, dat de dienaer die

---

1) Zorgvuldig ten opzichte van elkander handelt.

2) Boos, heftig.

3) Misschien Gillis van Aken, den bekenden oudste, naar wien de rechters bij Adriaen inlichtingen hadden gezocht, fol. 104 r°.

4) Hetzelfde als »waernemen": zorgvuldig ten hunnen opzichte handelen.

5) Alweêr Gillis van Aken?

6) Naam voor een of ander goed vriend, die gelegenheid had gevonden om den gevangene te bezoeken; misschien ook voor den cipier of eén zijner knechts, die aan Adriaen dezen dienst bewees. De naam is ontleend aan een der Aanhangsels op het boek Daniël: *Het verhaal van Bel en den draak*, onder de apocriefe boeken opgenomen. Daarin wordt vers 33 vgg. van den profeet Habakuk verhaald, dat de Engel des Heeren hem, die juist een schotel spijs aan de maaiers bracht, natuurlijk ergens in het Joodsche land, door de lucht naar Babel voerde: daar moest hij, ongedachte en verrassende bode, die verkwikking aan Daniël, die zich in den leeuwenkuil bevond, brengen.

my verraden hadde, die quam ons teten brengen. Doen vraechde ick hem, oft ic hem in eenige saken misdaen hadde, dat hijt my wilde vergeuen, ende ick sprac hem so dicwils so vriendelijc toe, als ick conde, dwelc * ons oock gheboden is. Doen seyde hy: Ghy en hebt my niet misdaen, noch gheen vanden uwen, † doort lieflijck spreecken ende liefde toonende, schaemde hy hem, dat hy my verraden hadde, ende dat ick hem noch so lieffelijck toesprack. Mt. 5. e. 44. Ro. 12. b. 20. 1. Pe. 3. b. 16.

¶ Noch sommige reden vanden Pape die daer quam om ons te onderwijsen. So vraechde ick hem oft hy oock gelooue hadde. Hy seyde: Ja. Adria. Sout ghy hier by ons in den stock sitten een maent, ic dencke dat ghy v gelooue wel verloochenen sout. Pape. Ic en soude mogelijc niet. Doen begost hy vant gelooue te spreken, ende hy seyde dattet gelooue onbegrijpelijc was. Ic seyde: Isset gelooue onbegrijpelijc, hoe connen wy dan salich worden? Doen was hy geslagen. Doen verhaelden wy een weynich vande Sendinge der Predicanten, ende hoe Paulus seyt, dat de † Leeraers zijn sullen onstraffelijck, ende voortgaende de reden volgende, dat sy sullen zijn gastvry. Doen seyde ic: Ghy sout al lieuer te gast gaen, dan ghy yemant hebben sout te gast. Ende een ontfangher der vreemden. Doen seyde ic: Oft ic tot uwent quaem // sout ghy my wel willen ontfangen? Pape. Mogelijck ia. Wy hadden noch spraec van den kinderdoop, dat woude hy beweeren met de Huysgesinnen. Doen vraechde ic hem tot wien dat de Schrift spreeckt, ende * spreecktse niet totten ghenen, die † ooren hebben om te hooren, ende herten om te verstaen? Pape. Ja. Doen vraechde ic hem, oft den kinderen eenighe Schrift toe quam. Pape. Neen. Adriaen. Coemt den kinderen geen schrift toe, so en coemt haer oock geen Doope toe. Doen was hy bestrict, ende doen hadde hy wt met zijnen kinderdoop. Hy sprack noch van Christus † vleesch te eten, ende zijn bloet te drincken, hoe Christus zijnen Apostolen vleesch gaf van zijnen vleesche, ende bloet so wterlijc te drincken, Doen seyde ick, dat hy erger was dan de Joden. Pape. Waerom? Adriaen. De Joden murmureerden daer op, ende seyden: Hoe can ons dese zijn vleesch gheuen te eten? Ende ghy coemt nv ende willet so op eten. Verstaet vastelijck, Christus en heeft die reden [1] niet gesproken als ghyse treckt, seyde ick tot den Pape. Somma, hy hadde geerne met eeren wech geweest, want zijn Cremerie en mocht niet ghelden 1. Tim. 3. a. 2. Tit. 1. a. 7. *Fol. 109 vº.* Mat. 13. a. 9. † Apo. 2. a. 7. Joan. 6. f. 53.

(. ; .)

---

1) In n⁰. 1, 1562: »so niet”.

₡ Een Liedeken van A-
driaen Cornelisz, Na de wijse, Van-
den 106. Psalm. Ofte Ghe-
peyns, gepeyns, &c.

* Psa. 136. *DAnct Godt, en wilt zijn lof verbreyden
Wiens wercken zijn by ons openbaer
Adriaen Cornelisz quam tot Leyden //
Fol. 110 r°. † Om zijn vrienden te besoecken daer
Mat. 25. c. 37. Sijnde in bandt // der liefden brandt
Die heeft hier desen iongen
Man vrijmoedelijck toe gedrongen
En Judas was ter baen
Die sprack tot hem met looser tongen
Dat hy te stouter is in ghegaen.
Hy quam by zijn susters gestreecken
Mocht hem daer weynich vermaecken mee
Want Jan van Delft ginc eenen spreecken
Dien hy wat in zijne ooren see
Daer ginc een snel // doen sachmen wel
Hoe Adriaen was geuaren
Door dese twee valsche Dienaren
DOnderschout doen ter tijt
Dien lietmen dat terstont verclaren
Dus is hy daer verschenen subijt.
Adriaen was daer hy moest blijuen
Ende wert daer vast geset met een
Maer een Liet hief hy op met verstijuen [1])
Esa. 59. b. 15. ‡ O waerheyt hoe zijt ghy nv vertreen
Twas al verstoort // men sloot Stadtpoort
Den Raet quam toe gheloopen
En tvolck van alle cant met hoopen
Den roep was ouer al
Datter waren van die weerdoopen
Vergadert een dozijn int ghetal
Als sy van hem veel wilden weten
Ende hy haer niet seggen en wou
So werdet onder haer ghesleten [2])

---

1) Volharden.

2) Van slijten, afdoen. Dus: »beslecht"; »de zaak werd ten einde gebracht in den zin dat enz."

Dat de Hencker hem pijnigen sou
Hy begonst haer // vermanen daer
Maer Antichrist ghesonden
Dienaers, * die haetten zijn vermonden Sap. 2. c. 12.
De Buel Adriaen wt trock
Op den rug zijn handen ghebonden
Hinck hy hem aen zijn beenen een block
Opgehaelt lieten sy hem hangen
Hebbende een wijndaes daer toe bereyt //
Doen vraechden sy hem met verstrangen [1]) *Fol. 110 vo.*
Maer hy en dede haer geen bescheyt
Daer na sy weer // lieten hem neer
Maer als hy niet antwoorden
Sy bouen maet op hem verstoorden.
Een instrument ghevat [2])
De Buel halende hem op met coorden
Tradt swaerlijc tusschen zijn beenen dat.
Het was haer seer pijnlijck om dooghen [3])
Dat hy haer niet te wille en sprack
Want sy verbonden noch zijn oogen
En haelden hem wederom op strack
† Sloegen zijn lijf // met roeden stijf Joan. 19. a. 1.
By den hayr sy hem pluckten Acto. 5. e. 41.
En by zijnen baerdt sy hem ruckten
O pijne en smaet vileyn
Maer die Woluen dat niet geluckten
Want vant Schaep cregen sy niet certeyn.
Als nv de vre was gecomen
Dat hy besueren [4]) soude den doot
Bereyt daer toe gelijck de vromen
Viel neer op zijn knyen, badt deuoot
Na Christen aert, // en onueruaert
Is Gods vrient opgeresen
En zijn Offer volbracht mits desen
Gheuende zijnen gheest
Tot lof end eere Godts gepresen

---

1) Gestrengheid.

2) Dit en de beide volgende verzen beteekenen: een voorwerp ter foltering (door hem) gegrepen zijnde (of: hij dat gegrepen hebbende), ging de beul op dat blok, dat tusschen de beenen van den martelaar was gestoken, staan (betrad hij dat) zoodat deze met erge pijn werd bezwaard.

3) Gedoogen, lijdelijk aanzien.

4) Doorworstelen, uitstaan, verduren.

Is zijn lijden ende doot geweest.
  Alsmen oueral heeft geschreuen
Duysent vijfhondert en ten ent
Noch tweenvijftich daer beneuen
Doen heeft Adriaen Gods woort bekent
Tot Leyden stout // voor ionck en out
Stantachtich van gemoede
En bezegelt met zijnen bloede
Vriende voorbeelt neemt hier
Dat ghy in druck v hout aent goede
Esa. 43. a. 2. Want + God staet by in water en vyer. //

Eenen Brief

Fol. 111 r°.
[n°. 1.]

ofte Belijdinghe van ee-

nen genaemt Jooskint, geuangen wesende tot Cortrijck, ende heeft daer nae om tgetuychenisse Jesu zijn leuen aldaer gelaten, int Jaer 1553. Te rekenen tbegin sel des Jaers van nieu Jaers dach af.

GEnade sy met v, ende vrede van God den Vader, ende onsen Heere Jesu Christo, die wil ons † vertroosten ende becrachtigen met zijnen heyligen Gheest, op dat wy mogen ǂ staende blijuen teghen den aenstoot des Duyuels, den ghenen * die ons (als Petrus seyt) omgaet als een briesschende Leeuw, soeckende den ghenen die hy verslinden mach, dat wy dien souden wederstaen met een vast gelooue. 1. Cor. 1. a. 3. Ephe. 1. a. 2. † 2. Cor. 1.a.4. Eph. 6. b. 11. 1. Pet. 5. a. 8.

¶ So wetet lieue vrienden, dat ic sulc eenen strijt hebbe tegen de ǂ vleeschelijcke [1]) Heeren, also datse my op comen met hare vernufte redenen, soeckende my af te trecken vander gehoorsaemheyt ons liefs Heeren, hoe wel ick hope dat my de Heere bystaen sal, daer en twijfel ic niet aen, want God spreect door den Propheet Esaiam (troostende de zijne:) † Al waert dat een moeder Eph. 6. b. 12. Esa. 49. b. 15.

---

1) Joos Kint bezigt deze uitdrukking meer dan éēns om de geestelijken aan te duiden, die hem in den kerker opzochten om hem afvallig te maken van zijn geloof: Polet en den deken van Ronsse (zie aanteek. 3 op fol. 111 v°). Hij had haar, zooals de uitgevers meenden, gekozen naar aanleiding van Efez. 6:12. Daar is sprake van den strijd tegen de geestelijke boosheden in de lucht, dien de geloovigen hebben te voeren. Welnu, zal 't hier heeten, ook tegen vleeschelijke machten, tegen menschen van vleesch en bloed, hebben wij eene bange worsteling te bestaan om in ons geloof volstandig te blijven. Dit zal wel zoo zijn. Intusschen bedoelt Joos, geloof ik, tegelijk iets anders. Als hij op fol. 117 r° de pastoors en de heeren van den gerechte, die naast elkander hem in verhoor nemen, betitelt als »vleyschelijke ende wereltlijcke heeren", is »vleeschelijk" blijkbaar een satirieke aanduiding van hen die gewoonlijk »geestelijke heeren" heeten. Joos toont meer een zeker soort van geestigheid: zoo wanneer hij de dekens in de evangeliën laat zoeken naar de plaats, waar van »Petrus en zijne nacomers" zou gesproken zijn.

haer kint verliete, soo en sal ick nochtans v niet verlaten, Het
Psa. 150. a. 6. welcke de Heere wonderlijc aen my (* lof moeten hem alle tongen
spreken) bewijst. Ja al had ic so veel pappiers, als ic oyt beschre-
uen hebbe, ende tijt om schrijuen, so en soude ic v die vruecht
ende blijschap, die ic in my beuinde, niet connen gescrijuen, Ja mijn
Fol. 111 v°. vruecht is onwtsprekelijc. // Maer N. is cranck, ende hy bidt dat
1. Tes. 5. c.25. ghy den + Heere neerstich voor hem sout willen bidden, want hy
Phil. 3. b. 17. is bereyt om int vyer te gaen, maer de * vianden des cruyces en
can hy niet wederstaen [1]), want sy comen hem op met vernufte
redenen, also haren Leermeester de Duyuel veel vernuftheyt weet,
Mat. 4. a. 3. twelcke hy openbaerde aen onsen Salichmaker, + doen hy hem
quam tenteren inder woestijnen, gelijc int Euangelie staet geschre-
uen, heeft hy dan zijne vernuftheyt gebruyct aen onsen Salich-
maker, so en ben ic niet bedroeft, al ist dat ic ooc een weynich
strijts hebbe, want lieue vrienden, sy zijn soo goet om wederstaen [2]),
waert dat sy redenen gebruycten, maer sy gaen hem al met loge-
Joa. 8. d. 44. nen toe, want haren * Vader loghenachtich is, gelijck haer onsen
Salichmaker oock seyde, so hebben sy oock de natuere haers Va-
ders, de welcke sy aen my eensdeels gheopenbaert hebben, het
welcke ick v niet al en can laten weten, maer ic hope dat my de
Heere so veel genaden gheuen sal, dat ick v een weynich schrij-
uen sal, van den handel tegens die vleyschelijcke.

¶ V sal belieuen te weten, dat Ronse en Polet [3]) quamen des saterdaechs nae de noene in de gheuanckenisse, my tot haer ontbiedende. Doen ik by haer quam, vraechde ic wat haer begeerte was. Sy seyden: Dat salmen v seggen. Sy hebben my geuraecht na mijn ouderdom. Ick seyde: Dat en weet ick niet, wilt ghy goet bescheyt daer van hebben, ghi sout dat moeten mijn moeder vragen. Rons. Segt ons so nae als ghijt weet. Jooskint. Tusschen twintich ende dertich Jaren. Doen schreef haren Schrijuer: Tusschen dertich ende veertich Jaren. Rons. Wanneer waert ghy

1) Bij al zijne bereidheid om te lijden voelt hij zich tegen de betoogen der geestelijken niet opgewassen.

2) Zoo alle uitgaven, ook de Groote Offerboeken. Eerst Van Braght heeft »goet enzv." veranderd in: »sij sijn soo licht om te wederstaan". Bedoeld is: dat zouden zij zijn, wanneer zij zich op gronden, b. v. uit de Schrift, beriepen: de onjuistheid van deze zou ons duidelijk genoeg zijn: maar tegen de leugens in plaats van gronden, die zij met duivelsche sluwheid dikwijls bijbrengen, zijn wij argeloozen niet altoos zoo bestand.

3) »Ronse" is Pieter Titelman, de bekende inquisiteur van Vlaanderen: zie Bor, Brandt, enzv. Hij was deken van Ronsse, de vlaamsche naam van Renaix. Ook Peter van Werwik, Hans de Vette en anderen zijn door hem ondervraagd: zie hunne brieven; en over een bewijs hoe berucht hij was, fol. 127 v°. Polet is misschien de Kortrijker Joannes Pollet, kanunnik van St. Pieter te Leuven, bij Molanus, *Les quatorze livres sur l'hist. de Louvain*, publ. p. de Ram, 1861, p. 144 vermeld.

laetst te biechten? Joos. Waerom vraecht ghy dat? Rons. Ic begheert te weten. Joos. // Ghy en hebt my niet doen vangen, ghy *Fol. 112 r°.* en weet wel hoet met my staet [1]). Antw. Wy en doen. Joos. Van wien zijt ghi, oft van wiens wegen zijt ghy tot my gecomen? Antw. Van Gods wegen. Joos. Dat en gelooue ic niet. Vrag. Waerom? Joos. Om dat ghy my geuangen hebt om te weten [2]) hoet met my staet, want alle * die de Heere wtgesonden heeft om te gaen lee- Mat. 28. c. 19. ren, ende hebben niemant in geuanckenissen doen leggen, want hi santse wt, ende beual haer, † so waer sy quamen ende men haer Mat. 10. b. 14. niet en ontfinge, dat sy tstof van haren voeten schudden souden, ende van daer gaen. Polet. Ghy hebt wel gelesen, dat * Paulus 1. Cor. 5. a. 3. sommighe ouerghegeuen heeft den Duyuel. Joos. Toocht my waer 1. Tim. 1. c. 20. dat Paulus haer in gheuanckenis leyde, dat vraech ic v. Polet. Ic en wetet niet. Joos. Waerom bestaet ghi v dan yemant op te brengen [3]) sulcke scriften, die ghy selue niet en weet? Ja daer en bouen yemant te vangen, om te brengen totten gelooue, oft v gelooue goet waer, dat ic niet en houde dat het goet is, want ic en houde v van God niet. Vrag. Waerom? Joos. Om dat de Heere seyt † Ic wil gehoorsaemheyt ende geen offerhande, ende om dat 1. Re. 15. c. 22. ghy hem niet gehoorsaem en zijt. Vrage. Waer in? Joos. Om dat Ozee. 6. b. 11. Mat. 9. b. 13. Christus gheboden heeft, datmen den † verdoolden den rechten 12. a. 7. wech wijsen sal, ende ghy segt dat ick verdoolt ben, waerom en † Mat. 18. b. 12. hebt ghy my niet het rechte gewesen? want ic en soecke anders niet dant rechte. Antw. Daerom zijn wy gecomen. Joos. Daerom moest ghy gecomen hebben, daer ick woonde. Antw. Wy en wisten niet waer dat ghy woondet. Joos. Ghy wister den Baeliu wel te senden. Ant. Hadt ghy een goet schaep geweest, ten soude niet behoeft hebben. Joos. Christus verliet * die neghen en tnegentich, Mat. 18. b. 13. ende hy ghinck // dat verloren soecken. Doen seyde Ronse: Hout *Fol. 112 v°.* ghy my niet als gestelt van ons heylige vader den Paus, ende ons genadich Heere den Keyser voor uwen Ouersten? Joos. Ick en kenne geenen † Ouersten dan Christus. Vrag. Ja, hout ghi dan Mat. 23. a. 7. den Keyser nergens voor? Ick seyde, dat ic wel te vreden was, dat hy mijn Ouerste was naet vleys. Doen screuen sy, dat ic geenen Ouersten en kende na den geest dan Christus, ende den Keyser naet vleesch. Doen seyde Ronse: Wanneer waert ghi laetst te biechten, segt my toch dat. Joos. Hier en begeere ic niet tegen v te spreken. Vra. Waerom? Joos. Voor de Heeren in vollen vierschare, daer sal ic wel spreken. Daer sout v (seyden sy) dat leuen

1) Gij hebt mij niet doen gevangen nemen of gij wist wel reeds heel goed hoe 't met mij, n.l. met mijn geloof, staat; niet zonder wèl te weten hoe enz.

2) Bedoeld is: zooals gijlieden zegt, het met onwaarheid doet voorkomen.

3) Bij iemand te berde brengen, aan te voeren zulke bijbelplaatsen, die enz.

gelden, dat ghi daer spraect, dat yet aen claue [1]). Segt my (seyde
hy) wat hout ghy van der kinderen doopsel? Doen wert ick ge-
dreuen te spreken, ende seyde haer: Niet. Ronse. Ja wat hout
Mar. 16. b. 15. ghy dan voor een doopsel? Joos. Ic en weet maer van † een ge-
Eph. 4. a. 5. looue ende van een doopsel. Rons. Hoe lange ist geleden dat ghy
gedoopt waert? Joos. Een half iaer of daer ontrent. Dat schreuen
sy. Vrag. Wat hout ghy van de Roomsche Kerck? Joos. Ick en
houde niet het minste punckt van al dat sy houden. Dat was ooc
geschreuen. Sy vraechden my so vele, dat ic haer seyde: Ick hebbe
mijn gelooue vrymoedich beleden, ende daer voor ben ic bereyt
leuende in een vyer te gaen, Dus hout v te vreden, als ghy mijn
gelooue weet. Sy vraechden my seer vele. Ick seyde: Gaet van
Phil. 3. b. 17. my, ick houde v voor * vianden des Cruys Christi, Dus gaet van
my, want ghy weet den grondt mijns geloofs, den welcken ick v
vrijmoedich beleden hebbe, dus doet met my dat v belieft, want
2. Mac. 7. d. dese † leden besitte ick door de ghenade des Heeren, ende ick
Fol. 113 r°. ben oock bereyt, dese // selue af te leggen door die genade des
Heeren, Ja te stellen voor zijnen heyligen prijs. Sy seyden vele.
Maer ick seyde: Gaet van my, ende en coemt niet meer daer ic
Mat. 12. c. 30. ben, want ghy zijt + teghen Godt. Vreest ghy den Heere niet?
Mat. 13. d. 30. Besiet watter staet, Matth. 13. Van den oncruyde des ackers, na
dien dat ghy segt dat ick quaet ben, so heeft die Heere geboden,
datment sal laten opwassen tot den oogst. Antw. Waert dat wijt
lieten opwassen, ghy sout ons al bederuen. Polet: Seyt Augustinus
niet? [2]). Joos. En spreeckt van Augustinus niet, want ic en ken
Galat. 1. b. 8. hem niet, Ick en houde geen leeringhe dan der * Apostelen, Pro-
pheten, ende der woorden die ons Salichmaker gebrocht heeft wten
hoogen Hemel, wten monde zijns hemelschen Vaders, ende beze-
gelt met zijnen preciosen bloede, Daer voor begheere ick int vyer
te ghaen, maer Augustinus, Gregorius, Ambrosius, die en ken ic
niet. Ronse. Jae, gelooft ghy niet dat onse ghebenedijde Salichma-
ker is rustende onder het heylige Sacrament? Joos. Dat en ge-
Eph. 1. b. 20. looue ic niet. Ronse. Waer is hy dan? Joos. † Ter rechterhant
Collo. 3. a. 1. zijns hemelschen Vaders, * ende sal ten laetsten af comen met die
* Mat. 24. c. heerlijcheyt zijns Vaders, om te ordeelen leuende ende doode,
Vreest dat strange ordeel, ende betert v, ende doet sacken aen,
Mat. 3. a. 8. ende hayre cleederen, + ende doet penitentie, ende gaet tottet

1) Daar, voor de vierschaar, zou uw leven er meê gemoeid zijn, (ware het) dat gij daar (iets) zeidet waaraan iets kleeft, iets vastzit; n.l. iets bedenkelijks of kettersch.

2) Eerst de Groote Offerboeken en Van Braght plaatsen achter Augustinus dit vraagteeken. Daardoor alleen wordt het zeggen van Polet ook verstaanbaar, als men n.l. aanneemt, dat hij zijne vraag wilde voltooien, maar door Joos in de rede werd gevallen. De geschreven brief kan echter ook wel in vergissing woorden hebben uitgelaten.

volck dat ghy hout loopende, nae uwen valschen Gods dienst, waerschouwet haer, want ghy moordet haere sielen, want ghy segt, dat ghy hebt den sluetel des hemelrijcs van Petrus tijden af, ende altoos by v gebleuen is: Te recht spreeckt Christus, dat ghy † den sluetel hebt, ende dat ghy daer selue niet in comen en sult, ende die daer geerne in wilden comen, die belet ghijt. Ronse. Wie // heeft v gedoopt? Heeft v Gielis die dooper [1]) gedoopt? Joos. Ghy weet hoet met my ghestelt is, zijt te vreden. Polet. Het was Adam pastor. Rons. Oft Dauid Jorisz. Ic sweech. Ronse. Joos segt my wie dat v peters ende meters waren. Joos. Ic en weet van gheen peters. Ronse. V getuygen. Joos. Ick heb v gheseyt, dattet gheschiet is, Dus hout v daermede te vreden, want ic heb alsulcken betrouwen op den Heere, dat ick hope dat hy de * duere mijns monts bewaren sal, dat ic v niet en sal seggen, al sout ghy my in stucken schueren. Si vraechden mi seer veel. Ic seyde: ⸭ Gaet van my, want ghy en zijt van God niet. Ant. Wy zijn. Joos. Wech wech, gaet van my, gaet van my, en coemt niet meer daer ick ben. Ende noch veel datter gesciede, dat te lanc waer om schrijuen. Ten laetsten gingen si wech, ende ick was weder gheleyt int cot achter.

Mat. 23. b. 12.
Fol. 113 v⁰.
Psa. 141. a. 3.
Joa. 8. d. 47.

¶ Des Sondaechs was ick gehaelt int Schepen huys, daer was de Wet vergadert ende daer was Salome [2]), ende meester Cornelius den Deecken van Kestenne, Ronse ende Polet. Ic was daer geset int midden, ende wel vaste gebonden, ende gehouden van twee diefleyders. Ic seyde: Mijn Heeren wat is v begeeren? Ronse. Dat salmen v seggen. Doen lasmen mijn belijdinge van mijn gelooue, die si geschreuen hadden in de geuanckenis, ende vraechden oft ic noch van dien sinne was. Ic seyde, ia ic, daer voor ben ic noch bereyt int vier te gaen. Ronse vraechde, oft ic niet en geloofde, dat Christus van Maria zijn vleys hadde genomen. Ick seyde: Neen. Doen scheent dat Meester Cornelius in onmacht soude geuallen hebben, ende segenden ende cruysten hem seer, ende waren alle seer onstelt, ende daer was een weynich af gesproken, maer sy bliesen gelijc draken haer fenijn den Schepenen in, elck be//las

Fol. 114 r⁰.

1) Gillis van Aken, van wien 't bekend was dat hij in ons land aan meer personen den doop had bediend dan een der andere oudsten had gedaan. Zulke oudsten, tot doopen bevoegd, waren er slechts enkele. Onder hen behoorde ook Adam Pastor, de scherpzinnige bestrijder van de drieëenheidsleer en daarom gebannen; de man, die door de Socinianen en later de Unitariërs steeds en terecht als een hunner voorloopers is beschouwd.

2) Zoo alle uitgaven. Wil het zeggen: daar was de geest, die eens in Salome het hoofd, het bloed des godvruchtigen heeft geëischt? Of is het een naam, waarmede de vrienden een of andere vrouw, die er bij was, misschien eene aanbrengster, plachten aan te duiden?

eenen Schepen, ende seyden: Daer staet wel also gescreuen, mer hy en heuet verstant niet, de Schriftuere wilt verstaen zijn, ende brochten van verre veel vernufte redenen, ende staecken die Heeren die ooren vol, ende vraechden my veel vernufte vraghen. Ick seyde: Ic hebbe v mijn geloue beleden, hout v daer mede te vreden, ende ic bidde v, niet dat ick weerdich ben, maer door dat roode bloet ons liefs Heeren, laet my met vreden, ghy hebt mijn
Jer. 26. b. 14. Gelooue, ende my hier in uwe handen, hout v te vreden, † doet dat v belieft. Doen vraechde Ronse, oft ick nerghens by en hadde geweest, ende beswoer my by mijn doopsel ten drie stonden, dat ick seggen soude, wie dat daer by was. Ick seyde, dat ick hem niet een woort segghen en soude. Ronse. Ghy hebt v doopsel versaect, dat en soude v Menno niet wel afnemen, dat ghy v doopsel versaecken sout [1]). Joos. Mijn gelooue ende doopsel ken ick, maer met v besweeringe en heb ick niet te doen, Ic soude daer aen v touenaers bekennen. Doen seyde Polet: Men mach wel sweeren.
Mat. 5. d. 34. Joos. Besiet. Matth. 5. oft hy niet en verbiet, men sal in geender manieren sweeren. Sy seyden: Neen. Ick seyde. Ja. Doen besach Polet in eenen Bibel, die sy met haer gebrocht hadden, eenen grooten boeck, ende het stont so ick seyde. Doen seyde M. Cornelius. Dien Bibel is vals, in ons Latijnsche staet anders. Joos. Brengt ghy valsce boecken neuen my? waerom segt ghy dat hy vals is? ende hi is gepriuilegeert, laet ghyse dan regneren [2]) met prijuilegie, ende ghy visiteertse. Ant. Ick en hebse niet geuisiteert. Joos. Yemant van die gheleerde te Louen. Doen stack Ronse M. Cornelius Roose in, ende seyde: Tis waer, sy zijn gheuisiteert,
Fol. 114 v°. ende waren goet, // maer den Prenter hadde een knechtken, ende prentese valsch, binnen dat zijn meester na de stede was. Ronse vraechde my, hoet quam, dat ick so geringe eenen geloofde, die ick by auontueren noyt meer en sach, ende my liet doopen van hem, ende dat ic haer niet geloouen en wilde, die ick dagelijcx sach, iae haer die daer present waren, ende my die reyse, ende daer te voren (also sy seyden) onderwesen, ende waerom dat ic hem niet geloouen en wilde mijnen Pastoor, die dagelijcx het Euangelium predickte. Doen antwoorde ick, om dat hy logenachtich was, ende dat ic hem hadde hooren preecken, datmen nergens en vant geschreuen, dat Maria moeder ende maecht was, maer (so hi seyde) om dattet haer kercke leerde, daerom moestment geloouen,
Esa. 7. c. 15. daerom (seyde ick) en wil ic hem niet hooren, want ic in Esaia
Matt. 1. c. 23.
Luce. 1. c. 26.

---

1) Misschien ligt dat verzaken hierin, dat Joos weigert te antwoorden, weigert zijn doop te bekennen, en daarmede den plicht verzaakt van zijn Heer te belijden.
2) In omloop zijn.

ende in Matheo, ende in meer ander plaetsen, gelesen hadde ter
contrarie; hoorende de logenen wt uwen monde gaen, so en hebbe
ick nae dien v noch geen gehoort, noch niet en sal, hope ic door
de genade des Heeren. Hy seyde: Neen? Ic seyde: Ja, ende pre-
sentere mijn lichaem ter banc, tegen het uwe. Maer hy en hadde
daer toe genen lust, ende seyde: Soudemen niet op de pijnbancke? [1])
Ronse. Ghy bekent dat ons Kercke niet goet en is, om dat wy
niet onstraffelijc en zijn, zijt ghi onstraffelijc? Daer isser van uwen
volcke dootslagers, om datmen haer niet en heeft willen geloouen,
ia haer leer niet en heeft willen aenhangen [2]). Joos. Hebt ghy
sulcx aen my gesien, oft yet anders dant betaemt? Ic ben hier in
de handen des Rechters, dat sy my daer af straffen. Rons. Wy
en weten alsulcx van v niet. Joos. En segt my dan niet wat een
ander doet, noch en hout my (om dat een ander doet) niet voor Gala. 6. a. 7.
quaet, * deen en sal des an//ders last niet dragen, ghy het mijne, *Fol. 115 r°.*
noch ick het uwe, † de siele die sondicht, die sal steruen. Ende Ezec. 18. c.20.
noch veel meer dat sy seyden, dat niet schrijuens weert en is.
Noch seyden sy, dat Christus hadde gheseyt, * dat op Moyses Mat. 23. a. 1.
Stoel die Scryben ende Phariseen saten, ende ons geboden hadde
te doen na hare geboden maer niet na hare wercken, daerom
(seyden si) doet wat wy v raden, mer niet na onse wercken, want
Christus leert v dat. Joos. Wien seyde Christus, dat op Moyses
Stoel saten? Antw. De Phariseen. Joos. Coemt v de schrift toe?
Ant. Jae. Joos. So bekent ghi, dat ghi van haren geslachte zijt.
Doen vraechde mi M. Cornelius de Prochepape, waerom dat ic
niet en geloofde in een punct van de Roomsche kercke, ende dat
ick wel geloofde dat Christus gecruyst was, dat gelooft ooc de
Roomsche kercke, dat is ymmers een punct, ende waerom dat ic
geloofde, dat Matheus Euangelie, Euangelie was, ende dat nergens
beschreuen en staet, ende wilde my togen, dat Paulus geschreuen
hadde voor die Euangeliste. Doen seyde ic: Toocht my, dat Paulus

---

1) Mij niet duidelijk; misschien breekt Joos hier zijn bericht midden in een volzin van den deken van Ronsse af, omdat hij liever tot een ander gedeelte van hun dispuut, een gedeelte dat hem belangrijker voorkwam, wil overgaan.

2) Titelman bedoelt natuurlijk de Wederdoopers te Munster.

3) Blijkbaar betoogt Cornelius aan Joos: wanneer gij één geloofspunt of artikel van de roomsche kerk aanneemt, hebt gij geene reden om andere te verwerpen; nergens in de Schrift wordt Mattheus' Evangelie Evangelie genoemd, gij op uw streng schriftuurlijk standpunt moogt dit dus niet aannemen; een tekst uit Mattheus heeft in ieder geval minder gezag dan een uit Paulus, die vroeger geschreven heeft. Heel duidelijk is echter de bewijsvoering niet. Verwerpt Cornelius Joos' toepassing van Matth. 23:1? Of had hij in zijn betoog, 'twelk natuurlijk niet van woord tot woord wordt medegedeeld, teksten als 1 Cor. 15:1, 3 of Gal. 1:9, 11 aangevoerd en getracht daarmede Joos in 't nauw te brengen?

geschreuen heeft voor Mattheus. M. Corn. Wat hebt ghy daer mede te doen? Joos. Soude ic daer niet mede te doen hebben? Het gelt my dleuen ende mijn siele, nae v seggen. M. Corn. Hy is uerwonnen. Joos. Swijcht, ghi en zijt niet spreeckens weert, ende siet toe, dat ghi niet en segt na mijn afwesen, dat ghy my
Luce. 7. d. 33. verwonnen hebt, ofte dat ic den * Duyuel inhebbe, ofte my ver-
Joan. 7. b. 20. doemt onder het simpel volc, ende noch meer verleyt. Doen seyde Ronse: Ghy zijt verdoemt, indien ghi alsoo blijft. Joos. Waerom? Ronse. Om dat ghy niet en gelooft. Joos. Ick gelooue, ende ick houde mijn gelooue so crachtich, dat ic lieuer int vyer soude gaen,
Fol. 115 v°. dan een punct // ouertreden. Daer gheschiede noch vele, te lanc om schrijuen. Ten laetsten was ic weder geleyt in die geuanckenisse, daer waren my twee boeyen aen gheslaghen. Ick seyde:
Acto. 21.b.13. * Ick en ben niet bereyt alleene my te laten boeyen, maer die versmaetste doodt om den Naem des Heeren te steruen.

¶ Polet quam des maendachs met den Smoutvercooper [1]), ende vraechden hoet met mi stont. Ick seyde, dat noyt soo wel en stont, dies ick den Heere loefde. Sy seyden, datse daerom seer blijde waren. Doen seyde Polet: Joos, soude v dinck goet wesen, ende v Kercke? Die Duytsche hebben een Gemeente, Die Engelsche hebben een Ghemeente, maer waer zijn die Leden van uwer Ghemeente? [2]) ghi en zijt geen Kercke alleen, Laet hooren oft ghy oock een hoopken zijt, ende wie uwe Leden zijn. Doen seyde
Mat. 16. d. 23. ick vijf of ses mael: Achter, ende gaet van my * Sathanas, Ende
Mat. 25. c. 31. liepen doe alle beyde wech. Doen seyde ick: Nu spreect ghy, † ten oordeele sal een ander spreecken. Dus en hebbe ick haer niet meer gesien. Ick hebbe gehoort, dat ick seer gepijnt sal worden, want si meynen van my te weten [3]) al die ghelegentheyt, maer ick be-
1. Tess.5.c.25. trouwe den Heere, dat hy mijnen mondt bewaren sal. Dus ✝ bidt den Heere voor my, dat hy my wil bystaen, want haer dorst na

---

1) Evenals later »oliemaker", fol. 117 v°, is »smoutverkooper" (smout beteekent niet anders dan vet, smeer, olie) een scheldnaam voor de priesters, die bij het sacrament der stervenden en misschien ook bij andere plechtigheden gewijde olie gebruiken. Waarom hier de deken van Ronsse zoo wordt genoemd en Polet niet, op de andere plaats Polet »de oliemaker" heet en niet Titelman, terwijl toch de een even goed als de ander priester en deken was, weet ik niet.

2) Het gewone verwijt tegen de Doopsgezinden, dat zij geene kerk vormden maar slechts een troepje saamgeloopen lieden waren. — Merkwaardig is 't, dat Polet hier van eene duitsche en eene engelsche (kerk) gemeente spreekt als van bekende corporaties, en dat in 1553 en in de zuidelijke Nederlanden. De laatste is zeker eene gemeente van engelsche kooplieden geweest. Valt dit dispuut in 't laatst van 1553, dan had misschien Polet nog meer aanleiding om van haar melding te maken; zij was wellicht toen versterkt door de overkomst van uitgewekenen na de troonsbestijging van Maria.

3) Zij denken, dat zij van mij zullen te weten komen.

veel bloets, mer sy en connen niet meer, * dan haer de Heere toe en laet. Dus beuele ic my in de handen des Heeren. Ende wat ghy hoort buyten desen Brief seggen, hout dat voor loghen. In een teecken der waerheyt hope ic desen Brief te bezegelen met mijnen bloede. Hier toe geue God zijn genade, op datter zijnen Naem mach door gepresen worden, Amen. // Joa. 19. a. 11.

¶ Dit is noch eenen Brief ofte Belijdinghe vanden selfden Jooskint.

Fol. 116 r°. *[n°. 2.]*

Tot prijs des Vaders.

ICk Jooskint, gheuanghen om dat * getuygenisse in Christo Jesu, biddende ende vermanende alle lieue vrienden, ende alle lieue broeders ende susters in den Heere, metter genaden des Vaders, des Soons, ende des heyligen Geests, biddende door dese ghenade, dat sy niet alleen mijn bede ofte vermaninghe en souden waer nemen oft beleuen, maer dat hem een yegelijck (also ick hope by der hulpen Godts) daer toe soude willen begeuen, om die waerschouwinge des Heeren waer te nemen, ende dat een yegelijck hem soude begeuen tot die * beteringe des sondigen leuens, also ick oock daer niet aen en twijuele, dat elck doet, die den Heere van gantscher herten vreest, want de Schrift spreect: † Die den Heere vreest, die sal goet doen, Jae de † vreese Gods is het beginsel der wijsheyt. Nae dien dan dat ons de vreese Godts tot duechden stiert, soo laet ons dan den Heere vreesen, want Christus Jesus is ons dat selue eyschende, met zijnen ghebenedijden monde, daer hy seyt: † En vreest niet die dat lichaem dooden, die siele en moghen sy niet dooden, maer vreest hem, die na dat hy doot gheslagen heeft, die macht heeft siele ende lijf te werpen in die eewighe verdoemenisse. Dus vermane ick v met dese woorden, niet alleen met dese woorden, maer metter gheheelder somme der schriftueren dat hem een // yeghelijck soude willen begeuen, om die te * bewaren, want Christus seyt: † So wie dese mijn woorden hoort ende bewaert, dien sal ick ghelijcken by eenen wijsen man, die zijn huys opten steen getimmert heeft, ende als daer eenen plas regen viel, ende als stroomen quamen, ende winden waeyden ende sloegen tegen dat huys, so en ist nochtans niet geuallen, want het was op den steen ghefundeert. Ende wie dese mijne woorden hoort,

Apoc. 1. a. 9.
Math. 3. a. 8.
Eccli. 15. a. 1.
Eccl. 1. b. 16.
Mat. 10. d. 28.
Fol. 116 v°.
Luc. 11. c. 28.
† Mat. 7. c. 24.

ende niet en doet, die is eenen sotten man ghelijc, die zijn huys opt sant getimmert heeft, ende als daer eenen plas regen viel, ende de stroomen quamen, ende de winden waeyden, ende tegen dat huys sloegen, doen vielt, ende zijnen val was groot.

So pijne hem een yegelijck daer toe neersticheyt te doen, om hem seluen waer te nemen, ende den periculosen tijt te lossen [1]):
Eph. 5. b. 16. Want Paulus seyt: * Lost den tijt, want het is quaden tijt, Dus neemt den tijt waer, ende vermaent malcanderen, want den noot
Ephe. 6. b. 12. eyschet, ende een yegelijck wapene hem wel, gelijc als ons † Paulus vermaent. Want wy en hebben niet alleen met vleysch ende bloet te campen. Te recht heeft Paulus dat geleert, dat beuoele ick nv so wel, lof moet de Heere hebben, die my met dese wapenen so ghetrouwelijck bystaet, ende gelijc als hy beloeft heeft,
Luc. 21. b. 14. als wy voor sulcken souden gheleyt worden, * ons eenen mont soude geuen om te spreken, my nv den mont open ghedaen heeft, lof moet hy hebben, so dat ick door de genade des Heeren my vromelijck verweere met mijns Heeren woort, ende mijn vianden vromelijck tot vijf stonden wederstaen hebbe, niet alleen mijn vian-
Phil. 3. b. 17. den, * maer de vianden des Cruyces Christi, also ghy noch wel hooren sult. //

Fol. 117 r°. ℂ Ghy sult weten, hoe dat ic opten dach diemen in Babel S. Thomas noemt, hebbe gelegen int cot, daer ick altijts geleghen hebbe, nae de noene hebbe gesien ende ghehoort, als dat vleyschelijcke [2]) ende wereltlijcke heeren zijn ghecomen in de geuanckenisse, ende oock den hoogen Baeliu. Doen quamen de Dienaers, ende seyden: Joos coemt wt, doen seyde ick in mijnder herten:
Psa. 51. b. 17. † Heere, doet open mijn lippen, mijnen mont sal dijn lof wt spreken. Met dien quam ick binnen voor haer. Doen luchte Ronse ende Polet elck haer viertote [3]), ende seyden: Joos Godt groete v, ende negen my toe met haren hoofde. Doen luchte ic oock mijn bonette, seggende: Godt is my wel sulcken groete weert, Jae ende noch meer, ick ben bereydt voor zijnen Naem dese leden (de welcke hy my door zijn genade verleent heeft) weder voor zijnen prijs af te legghen, de Heere is my wel so veel weert, want wy
Mt. 27. d. 34. hebben hem wel so vele weert ghesien [4]), als dat hy den * bitteren doot voor ons ghestoruen heeft. Doen seyden de Inquisiteurs: Joos zijt ghy noch niet beraen? wilt ghy noch niet af staen? Ic seyde:
Psa. 34. b. 15. Jae, * altijt vant quaet doen. Waerom en vraechde ghy my dat niet, doen ick noch inder boosheyt liep, als ick alderhande onge-

1) In latere vertalingen: uitkoopen.
2) Zie aanteekening 1 op fol. 111 r°.
3) Vierpunt, baret.
4) N°. 11, 1599 voor het eerst: »gheweest". Zoo alle lateren, ook Van Braght.

rechticheyt vseerde? Sy seyden: Ghi hadt mogen ten sermoen gaen, Ende vraechden nae mijn gelooue, dwelc ick vrymoedich beleden hebbe. Doen seyden sy: Spreect tegen ons, ende segt oft ghy noch niet beraen en zijt. Joos. Tegens v en spreke ic niet, want ghy en zijt van Godt niet. Hoe soude ick aen v geloouen?
* Christus is voor my gestoruen, daer aen gelooue ick, maer ghy en Rom. 5. a. 6.
sout niet willen voor my steruen, noch den eenen Deecken noch
den anderen Deecken (daer waren // twee Deeckens: Ronse ende *Fol. 117 v⁰.*
den olymaker [1])) noch den eenen Prochepape noch den anderen en souden niet willen voor my steruen, Ick ben op mijnen hals geuangen, laet my vry, ende sterft ghy voor my. Antwo. Wie leert
datte? Joos. Christus, ende seyt: * Een ghoet Herder heeft zijn Joa. 10. a. 11.
schapen lief, ende laet zijn leuen voor zijn Schapen, Ghy segt dat ic, in dit propoost [2]) blijuende, moet verdoemt zijn. Ronse. Jae. Joosk. Tis dan wonder dat ghy my dooden sult, aenghesien dat ick in een propoost ben, daeromme dat ic sal verdoemt zijn, Laet my ghaen, tot dat ick in een beter ben. Antwo. Wy sullen van v
scheyden. Joos. Ja ghy, ende my † ouergeuen. Polet. Paulus heeft Mat. 27. a. 2.
wel ghegheuen inde handen des * Duyuels. Joos. So doet ghy 1. Cor. 5. a. 3.
oock, ghy hebt my verdoemt, hout v dan te vreden, sonder my inde handen des Rechters te leueren. Paulus en heeft so niet ge-
daen, noch Christus en heeft so niet geleert, Mat. 28. Mar. 16. Mat. 28. c. 19.
Daer hy seyt: Gaet, predict dat Euangelium allen creatueren, mer Mar. 16. b. 15.
Christus en seyt niet: Die v niet geloouen en willen, te sluyten in coten, ofte met groote boeyen aen de beenen. Hebben sy
* Christo al gelooft, die hem hebben hooren preecken? Hebben sy Ro. 10. b. 16.
alle de Apostolen ghelooft, diese gehoort hebben? Antw. Neen. Joosk. Hebben dan de gene die de Apostolen niet ghelooft en hebben, gedoot gheweest? Antw. Neen. Joos. Hoe coemt dan dat de Apostolen sulcs niet gedaen en hebben, ende dat ghy segt dat ghy stede houders zijt van den Apostolen, dat ghi v bestaet ons te dooden? oft wy schoon quaet waren, na v seggen, Maer ick heb een beter hope dan ghy segt. Polet. Dat sal ick v segghen. Hebdy
niet ghelesen, hoe dat Elias * Baals Priesters ter doot // brochte? *Fol. 118 r⁰.*
Jooskint. Jae ick, ende dit faelter noch om v lieden oock tonder 3. Re. 18. e.
te brenghen, want ghy dient Baal noch seerder dan sy deden, ende
ghy suypt ende brast veel seerder met * Jesabel, dan si deden. 3. Re. 18. b. 19.
Ant. Wat gaet v dat aen, ghy siet altoos na onse wercken. Joos.
Christus heeft my leeren den * boom aen die vruchten bekennen, Mat. 7. b. 18.
ende seyt, dat eenen quaden boom geen goede vruchten draghen en can, noch eenen goeden boom gheen quade vruchten, ende also

---

1) Zie aanteekening 1 op fol. 115 v⁰.

2) Voornemen, besluit.

voort van dier materye spreeckende. Ende ick seyde: Na dat v wercken niet goet en zijn, so en houde ick v niet voor ghoet. Vraghe. Sijt ghy dan ghoet: Joosk. Dat en hoort ghy my niet
Mar. 10. b. 18. segghen, Daer en is * niemant goet dan God alleen, ende al seyden wy dat wy goet waren, dat wy niet en doen, ghy segt daer tegen dat wy quaet zijn, ende dat by oorsake, die ghy my seyt, doen wy int Schepen huys waren: Als dat wy alsmen ons niet gelooуen en wilt, dat wy, die ons niet ghelooуen en willen, doot steken. Ronse. Dat segge ic noch. Joos. Waer hebt ghy sulcx aen my ghesien, nae dien dat ghy segt, dat ick tvolc geleert hebbe, heb ick yemant doot gesteken ofte geslagen, ofte een hayr verwerret, ter oorsaecke van mijnder leeringhe, die ghy segt dat ick leere voor een opinie? Antw. Wy en weten alsulcks van v niet. Joos. Ick weet sulcks van v, ghy verbrandtse ofte versmoortse, die uwen valschen Godsdienst niet en willen aenhanghen? Te recht hebt ghy v seluen geoordeelt in dese sake. Antw. Dit en vordert niet, laet ons disputeren vant gelooue aengaende. Joos. Ic en wil niet disputeren hier alleene. Doen seyden sy: Gheeft ghy v dan verwonnen? Ende meenden my den Rechters ouer te geuen, hadde
Fol. 118 v°. ick gheseyt, iae. Doen // seyde ick: Neen ick, waer in hebt ghy my verwonnen? ick heb geseyt, niet eens, vijftich mael: Toocht my een beter [1]) met dat Euangelische woort, ick begheert af te gaen. Ant. Laet ons dan beginnen. Joos. Wel, voor dat Schepen huys, in die tegenwoordicheyt van een groot vyer, die daer verwonnen is, salmen daer in werpen. Antw. Dat en sal v niet ghebueren. Doen seyde den onder Baeliu: Ghy soect commocie te maken. Joos. Ghy hebter ghemaect met mijn vanghen, hadt ghy my laten wercken, Cortrijc en stont niet alsoot nv staet, het en stont in seuen Jaren alsoo niet. Polet. Men sal v daer niet brenghen, ende dat by oorsaecke, om dat ghy v fenijn niet spreyden en sout. Joos. Ghy behoort wel voor tSchepen huys te comen, ende hoet meer volcks hoorde, hoet beter waer, want hebbe ick de luegen, ende hebt ghy die waerheyt, schaemt ghy v dan van die Waerheyt voor tvolck? Brengter my, ende toocht my, dat ick onghelijck hebbe, so sult ghy dat volck den mont stoppen, ende segt als ghi my verwonnen hebt: Dit is den man, die tegen het Christen gelooue gesustineert heeft, nv toogen wy hem met scriftuere, dat hy ongheliјck heeft, ende werpt my dan int vyer, dan sal het volck ghesticht wesen, Wilt ghy dat niet doen, soo en wilt ghy niet dattet volc de waerheyt weet. Ronse. Men sal v daer niet brenghen om te spreecken, alsmen v daer brengen sal, dan salmen

1) N.l. een beter geloof.

v het spreecken wel beletten. Joos. Waerom, het volc heeft vijf sinnen, ende die vijf sinnen heeft, die sal wel hooren oft ick ghoet oft quaet spreecke. Ronse. Men sal v tspreken daer wel beletten. Joos. So doet, steect my coenelijc in eenen sac, ende versmoort my by nachte, dat gheen menschen en sien, // sietet hy die * herten ende nieren doorsiet, daer sietet volcx genoech [1]), ende die salt sien, ende hem seluen wel wreecken, ic latet op hem staen, want ick ben doch bereyt dit vleys af te legghen, tsy int vyer oft int water, tsy voort Schepen huys, oft hier in dit vyer, (ende dat was tvyer in den heert) ist niet groot genoech, maket meerder. Doen leyden si my weder voor te disputeren, ende seyden, dat sy gesonden waren van God, ende gestelt als stedehouders Gods. Ick seyde: Niet, want ghy hebt v beneficye gecocht, oft sy zijn v gegeuen, ofte ghy hebtse gewonnen met dienen, maer die God ghesonden heeft, die zijn van den aenbeghinne der werelt anders gesonden. Sy seyden dat sy my met schriftueren souden toogen, dat sy ghesonden waren. Ic seyde: Toocht. Antw. Dat ist, dat Petrus den sluetel was gegeuen, ende hy was Paus ende hy was hem gegeuen ende zijn nacomers. Joos. Toocht my datter naecomers staet. Antw. Dat salmen v wel toogen. Joos. Toget my dan. Doen las Ronse in een Testament, Matth. 16. Van dat Christus vraechde: Wie seggen de lieden des menschen Sone te zijn? Tot daer Christus seyt: Ick geue u den sluetel, doen en stonter van geen nacomers. Doen seyde hy: Ghy hebbet wel ghehoort, doet ghy niet Joos? het is so lanck, ick soude voort lesen, maer het is te lanck werc. Joos. Ic wil dat ghy voort leest. Rons. Hoe verre? Joos. Tot daert staet van de nacomers. Ron. Ghi hebt wel gehoort dat hy seyt: † Op desen steen sal ic mijn Kercke funderen. Also is hy gefundeert op S. Peter, ende hy was Paus. Joos. Christus ist fundament, gelijc als Paulus seyt, 1. Co. 3. seggende: * Daer en mach gheen ander fundament gheleyt worden, behaluen datter ghe//leyt is, dwelcke is Christus Jesus, Maer Peter en is tfundament niet, noch hy en fundeerde de Kercke niet op Peter, maer op de belijdinghe van zijnen gelooue, daer hy beleedt: ✝ Ic belijde dat ghy zijt Christus den leuenden Soone Gods, Soo is Christus dan dat fundament. Maer laet ons spreken (seyde ick) vanden sluetel, ghy valt vanden sluetel op de Kercke, ghy segt dat ick

Fol. 119 r⁰. 1. Re. 16. a. 7. Jere. 17. b. 10. Apo. 2. c. 23. Mat. 16. b. 13. Mat. 16. c. 18. 1 Cor. 3. b. 11. *Fol. 119 v⁰.* Mat. 16. c. 18.

---

1) Verdrinkt mij heimelijk des nachts (hetgeen dus voorkwam): (al doet gij dit nog zoo in 't verborgen) ziet het de Alwetende, dan ziet het genoeg volks; dan is dat evengoed alsof een aantal menschen het aanschouwen, groot genoeg om het aan het licht te brengen. Immers de Heer, die 't ziet, zal zich wel wreken. In zijne gevolgen wordt uw misdrijf openbaar.

van deen op dander loope, blijft ghy by een [1]), ende toocht my gelijc als ghy gesustineert hebt, als dat Christus seyt: Ick geue v den sluetel ende uwe nacomers. Sy seyden: Dat sullen wy v wel togen. Mer hoort, tis dit, seyde Polet, ende quam voort met een vernufte reden. Ic seyde: Ic en ben met geen reden te payen, toocht my int boec. Doen seyde Ronse. Wy wetent wel van buyten, so doet ghy oock, hooret ons van buyten spreken. Ick seyde. Leset. Sy seyden: Ist niet alleleens weer [2]) wijt lesen oft spreken? Joos, hoort dat ic v seggen sal. Ic seyde: Ic en ben met geen seggen te vreden. Doen zijt niet lesen en wilden, doen sprac ic den hogen Baeliu aen, ende Roegaergijs [3]), ende seide: Mijn Heeren, ic begeere dat ghy my bystaet in dese sake, ende doet haer dit lesen, oft ic segge, dat ghy geweldige zijt, ende geen Rechters. Doen seyden sy: Leset hem. Doen lasen sy, Mat. 16. Ronse last, Doen hijt niet en vant, wert hy (so wit als snee [4])) Doen seyde hy: Het en stater niet. Polet. Die selue woorden en
Mat. 28. c. 20. staen daer niet, mer den sin staet, Mat. 28. Ende las: * Ick blijue by v totten eynde des werelts. Joos. Dat en is niet daer hy seyt. Ic gheue v den sluetel, ende uwe nacomers. Polet. Wilt ghy iuyst die woorden hebben, die en staender niet, maect ghy daer af so vele? Joos. Neen ick, maer om dat ghy segt, dat ghijt my too-//
Fol. 120 r°. gen sout. Ron. Swijcht ghy, ghy en zijt niet sprekens weert. Joos. Waerom soude ick swijghen, daer ghy met uwen valschen Mandamenten hebt vercreghen, dat noch Procureur noch Aduocaet voor ons spreken en mach, noch geen vrienden, wilt ghy niet dat ic spreke, hadt my dan daer achter int cot laten liggen, Mer ic en sal niet swijghen, om v noch om niemandt, ick en ben noch dief noch moorder, noch vrouwen schender, waerom soude ick spreken laten? ick sal my verweeren ten fijne [5]) dat mij mijn leuen gelt,
Job. 27. a. 3. ende niet swijgen, also langhe als my de * tonge inden mont roert, maer swijcht ghy N. [6]) ghy en zijt niet sprekens weert. Ghy

---

1) Gij zegt, dat ik telkens van het eene punt naar het andere afdwaal: houd gij dan voet bij stuk. 2) »Is 't niet eenerlei of wij het lezen enz." Van Braght verstond dit »weer" niet meer en maakte er »waer" van.

3) Een der rechters, die Rogier Gijs of Rogarius heette?

4) Zoo in alle uitgaven, tusschen ronde haakjes, terwijl de woorden, die de uitgevers op fol. 56 v°, 206 v° en nog op een paar plaatsen ter verduidelijking in den tekst voegden, tusschen vierkante haakjes staan. Misschien was in den brief — 't komt juist in 't schrijven van Joos Kint meer voor, o. a. fol. 113 v° en 114 v°, — hier iets bij vergissing weggelaten en vond daarom de uitgever het noodig een paar woorden in te voegen; wat hij op eene andere wijze wilde aanduiden dan wanneer hij iets ter opheldering inlaschte. Van Braght heeft die haakjes verplaatst.

5) »Met het oog hierop dat het (»dat" voor »dattet") mijn leven geldt."

6) Evenals op andere plaatsen voor ons »N. N.": een persoon, die aangeduid wordt maar dien men niet met name wil noemen.

sielmoorders, ghy * vianden des Cruys Christi. Doen leyden sy my noch voor te disputeren. Ick seyde: Voor t Schepenhuys maer hier niet. Antwoort. Daer en salmen v niet brengen. Joos. Wel, so + doet dat v belieft, ick heb v mijn gelooue beleden, int eerste doen ick hier quam, ende ick hebt v hier te voren geseyt, meer dan vijftich werf, ende segt v noch, dat ick niet en houde van al v cremerye, noch van een punct dat de roomsche Kercke hout. Ronse. Hout ghy niet vant Sacrament? laet hooren wat ghy daer af hout. Joos. Eenen afgod, een beetken bloemen [1]), ende hadde ick uwen oly, daer soude ick mijn schoenen meede smeeren. Ron. Wy hooren wel, dat ghy stout ghenoech zijt. Doen begonster eenen strijt, ende meenden my te oueruallen, ende ic weerde mij vromelijc met des Heeren Woort, alsoo eenen knecht toestaet, die zijnen meester lief heeft. Ende de * Heere gaf my so te spreecken, dat ick binnen drie vren niet een reden en sprack, sy en bleuen daer in te cort. Doen werter vant Menschwerdinghe verhaelt, het welcke sy // wilden wtuoeren op de stomme letter [2]). Mat. 1. Dit is dat Boeck der gheboorten Jesu Christi des Soons Dauids. Waer op dat ick seyde datter stont. Matth. 22. Doen Christus vraechde den Scriben ende Phariseen: wat dunct v van Christo, wiens Sone is hi? Sy seyden: Dauids. Hy seyde tot haer: Hoe noemt hem dan Dauid in den geest een Heere? daer hy seyt: * Die Heere heeft tot mijnen Heere gheseyt: Sit tot mijnder rechter handt, tot dat ick uwe vianden legghe tot een bancke uwer voeten, Ist dat hem Dauid nv een Heere noemt, hoe is hy dan zijn Sone? Ende niemant en conde hem een woort antwoorden. Ende noch verhaelde ick haer * vande figuere Melchisedech, ende Apocalypsis int laetste, dat hy de † wortel Dauids is, De welcke si niet hooren en wilden, ende bleuen op haren stommen text. Doen ick dat hoorde dat sy haer ongelijck niet en wilden kennen, doen seyde ick: Wilt ghy van het menschwerdinghe spreken, oft van eenighe saecken des gheloofs, coemt voor dat Stadthuys. Doen seyde Polet: Wie soude daer oordeelen, wie ghelijck ofte onghelijck hadde. Joos. Dese ghoede heeren. Polet. Sy en verstaen de Schriftuere niet. Joos. Sy verstaense v wel ghenoech om hier te disputeren, oft int Schepenhuys, sy behoorense dan oock wel te verstaen, om voor dat Stadthuys te disputeren. En verstaen sy de Schriftuere niet, soo behooren sy haer wel te schamen dat sy Rechters zijn ouer dese saecke, daer sy de Schrift niet en verstaen. Daer ghebuerde so veel, dat ick in een hant pappiers niet schrij-

Phil. 3. b. 17.
Jer. 26. b. 14.
Luc. 21. b. 14.
Fol. 120 v°.
Mat. 1. a. 1.
Mat. 22. d. 41.
Psa. 109. a. 1.
Hebr. 7. a. 1.
† Ap. 22. b. 16.

1) Bloem van meel; de ouwel. 2) Voltrekken, bouwen op de domme letter der woorden, zonder dat met den zin of den geest daarvan te rade wordt gegaan.

uen en soude hare vernuftheyt. Ende ick beuele alle lieue Vrienden, ende alle broeders ende Susters in den Heere, in de handen
Fol. 121 r°. des // Heeren: Ende bidde haer altesamen dat sy haer willen
Ephe. 6. b. 11. cloeckelijck * wapenen, want het is noot, ende als sy comen soo verre als ick ben, dat sy haer niet en gheuen tot disputatien, want
Mt. 24. b. 24. waert * moghelijck, sy souden ons van der waerheyt trecken. Ic laet v weten dat ic so wel gemoet ben, dat ic niet en soude con-
Mat. 5. a. 11. nen geschrijuen de vruechde ofte † blijschap die ick hebbe, ende ick hoepe dat den zegel van desen brief sal zijn het aflegghen van mijn lichaem, Daer toe geue my de Heere zijn genade, op datter zijnen naem mach door ghepresen worden, want ick en soecke
Acto. 20. d. 32. anders niet, dan des Heeren Prijs. † Niet meer, blijft den Heere beuolen, ende dat woort zijnder genaeden.

AMEN.

Bidt den Heere voor my, ick wil den Heere gheerne voor v lieden bidden.

Sy seggen: Christus is Dauids Soone, verstaet tbediet [1]).
Is hy Dauids Sone, soo en is hy Godes Soone niet.
Want niemant en heeft twee Vaders, twaer tegen natuere.
Maer Christus is den eenigen Soone van Godt den Vader puere [2]).

¶ Eynde van Jooskints
Belijdinghe.

---

1) De beteekenis, n.l. van dit hun zeggen. Deze zoekt de vervaardiger van dit versje, die de doopsgezinde menschwordingsleer belijdt, hierin, dat de mensch Christus dus — anders dan die leer inhoudt — niet Gods wezenlijke zoon zou zijn. Van Braght voegt in regel 1 en 2 vóór »Davids Soone" in: »oorspronkelijk"; d. i. naar zijne afstamming, zijne herkomst; en dit zeker om te doen opmerken, dat Christus ook volgens die menschwordingsleer wèl in zijne hoedanigheid van Messias op den naam Davidszoon aanspraak had, maar niet uit kracht van zijne geboorte uit Maria, niet omdat hij door haar lichamelijk van David afstammen zou.

2) Misschien behooren deze vier regelen tot het door Joos geschrevene. Maar het kan even goed eene bladvulling zijn, door den drukker hier ingevoegd, omdat hij steeds met iederen nieuwen martelaar eene nieuwe bladzijde wil aanvangen en nergens op de voorafgaande eene ruimte wit wil laten. Om dit laatste te vermijden was op deze plaats van het boekje en daar alléén, maar daar ook toevallig zoowel in n°. 1, 1562 als hier in n°. 4, 1570, zulk eene bladvulling onmisbaar.

Merkwaardig is nog, dat de uitgevers van het Groote Offerboek van 1615 dit vers hebben uitgelaten, vermoedelijk om dezelfde reden waarom zij ook fol. 131 v°, 173 v° en 248 r° uit hun herdruk van de brieven uit het *Offer des Heeren* eenige volzinnen of woorden weglieten. Op al die vier plaatsen n.l. wordt de oud-menniste menschwordingsleer, die zij, Waterlandsche Doopsgezinden, verwierpen, met nadruk

ℂ Een Liedeken van Joos-kint, Nae de wijse: De Mey staet nv in zijnen tijt [1]).

Fol. 121 v°.

DE meeste vruecht coemt door Godts woort
Waer door de Christen verquicken
Veel vromicheyts werter gehoort
Binnen der Stadt van Cortrijcken
Vanden gheuangenen Jooskint
Die Christum vyerich heeft bemint
En liet zijn leuen vrijmoedich
Bezeglende Gods woort bloedich.
Hy quam voor die Sophisten staen
Segghende, wats v begeeren
Wanneer hebt ghy laetst biecht gedaen? — Ronse.
Wat wilt ghy dat nv voorkeeren? [2]) — Joos.
Want dat ghy my dus vangen liet
Alsulcx is ymmers niet geschiet
Ghy wist [3]) hoe mijn saecken stonden
Neen wy, sy daer op vermonden.
Van wien coemt ghy, oft wt wat naem? — Joos.
Wy comen van Godes weghen — Ronse.
Ick gelooft niet, sprac Joost bequaem
Want om weten mijn gelegen [4])
Hebt ghy my geleuert in hant
Maer die de Heer om leeren wt sant
Ten is niet geweest haer seggen
Yemant in banden te leggen.
Noch sprack Joost met eenen afkeer
Van die Prelaten en Staten
Ick gheloof aen Christum den Heer
* Die hem voor my heeft dooden laten — Esa. 53. a. 8.

---

beleden. 't Is die »vervalsching", die door de uitgevers van de derde uitgaaf van dat Offerboek, 1626, ditmaal voorstanders van die leer, Twisck c. s., in hunne voorrede heftig wordt gebrandmerkt; waarop toen Alenson in zijn *Teghenbericht* haar heeft pogen te verontschuldigen. In die uitgaaf van 1626, ook in de vierde van 1631 alsmede in Van Braght, zijn die uitgelaten woorden op al de vier genoemde plaatsen weêr ingevoegd. Zie *Doopsgezinde Bijdragen*, 1870, bl. 75—79; 1899, bl. 137.

1) N°. 14 van den *Ausbundt*: »Die beste freud ausz Gottes Wort", met het opschrift: Ein ander Lied von einem der wird Jost genandt, zu Cortrick verbrandt An. 1553. Geht in Jörg Wagners Thon.

2) »Hervorkehren"; voor den dag, op den voorgrond brengen.

3) »Of gij wist heel goed hoe enz."

4) Toestand.

Rom. 5. a. 6. Niemant en isser onder v
1. Pet. 3. c. 18. Tsy Paep, Prochelpaep [1]), Deken nv
†Joan. 10. a. 12. † Die zijn leuen soude deruen
Ende voor my willen steruen.
Ronse. Wie leert dat? (daer van bescheyt doet) //
Fol. 122 r°. Christus, en seyt: † Een goet Herder
Joos. Laet tleuen voor zijn schapen soet
†Joan. 10. a. 11. Maer ghy verstoot my al verder
Verdoemende, blijf ick hier by
Daeromme ist wonder, sprack hy
Dat ghy lieden sult ghehenghen
My aldus ter doot te brenghen.
Na dien ick ben in een propoost
Waerom men my sal verdoemen
So laet my gaen West ofte Oost
Om tot een beter te comen
Ronse. Van v willen wy scheen geris [2])
Joos. Jae my ouergeuende gewis
Stracx voort in des Rechters handen
Om vast te houden in banden.
Polet. * Paulus wel ouergaf Satan [3])
Joos. Also doet ghy my oock mede
*1. Tim. 1. c. 20. Gheeft mij niet in sRechters hant dan
Paulus doch so niet en dede
Mat. 28. c. 19. Christus dat niet leert, † maer beual
Act. 10. e. 42. Dat Euangely oueral
Te vercondigen op eerden
Voor cleyn en groot van weerden.
Hy geboot niet, die niet en wil
Gheloouen, int Cot te steecken
En te leggen in boeyen stil.
Al die Christo hoorden preecken
Hebben die selue ghelooft hem
Oft oock die Apostelsche stem? [4])
Doen wasser daer een die seyde
Neen daer op met corticheyde.
Joos. Sijn sy dan al ter doot geleyt
Die niet geloofden haer woorden?
Ronse. Neen, hebben sy weerom geseyt

---

1) »Parochiepaap", met euphonische l. 2) Rasch scheden, scheiden.
3) Paulus gaf wel sommigen over aan den satan.
4) N.l.: en toch is hun, schoon niet geloovende, door de apostelen geen geweld aangedaan.

Deden syse niet vermoorden — Joos.
Ende ghy voor Steehouders gaet
Hoe coemtet dan dat ghy bestaet
Ons lieden aldus te dooden
Al waren wy (als ghy segt) snooden. //
En hebt ghy oock ghelesen niet — *Fol. 122 vº.* Polet.
† Hoe Helias heeft beuolen — †3.Re.18.e.40.
Baals Priesters te doon met vliet
Jae ick, en v onuerholen — Joos.
Wt te roeyen, dat faelter noch
Want ghy dient meer Baals bedroch [1])
Brast en suypt meer dan sy plegen [2])
Met Jesabel wel te degen.
Sy brachten Augustijn by int ent
Dies zijnde Jooskint tonvreden
Sprack: Die en is my niet bekent
En brengt van hem voort geen reden
Want ick en houd geen leering meer
Dan der Apostlen van den Heer
En der heyliger Propheten
(Voorseggende Gods secreten).
En die woorden onses Heylant
Ghebracht van des Hemels Throone
* Wt den mont zijns Vaders playsant [3]) — Joan. 7. b. 16. 12. g. 49. 14. a. 10.
En heeftse bezegelt schoone
Met zijn preciose bloet dier
Daer voor begeer ick tgaen int vier
Sprack desen Helt stoutelijcken
Sonder eenige beswijcken.
En als duysent vijfhondert iaer
Drienvijftich wert geschreuen
Stont Joos aen een staeck openbaer
Daer hy gheeynt heeft zijn leuen
Hy heeft den strijt vroom wtgevoert
Als een stout Camper onberoert
Broeders wandelt so met lusten
Dat ghy met Gods vrient muecht rusten.

FINIS. //

---

1) De uitgaaf van 1570 heeft »Baal tbedroch"; zoo ook de daarop volgende; eerst die van 1590 en de latere uitgaven hebben den tekst verbeterd zooals ik dien hierboven opneem. 2) Imperfectum: plachten.

3) »Playsant", liefelijk, verheugend, zal wel bij »mont" behooren. Of bij »die woorden"?

Fol. 123 r°.

❡ Dit is die
Belijdinge van Claes de

Praet, inde gheuanckenis wesende te
Ghent, ende is aldaer om des
Heeren woort omge-
bracht, Anno.
1556 [1]).

1. Cor. 1. a. 3. GHenade ende vrede van Godt onsen Vader ende Heere Jesu
Ephe. 1. a. 2. Christo, sy met v lieden te samen mijn liefste broeders ende susters in den Heere.

Ephe. 1. a. 3. Gebenedijt si God ende de Vader Jesu Christi, die ons * gebenedijt heeft met alderley gheestelijcke gebenedijnghe int hemelsche wesen door Christum, ghelijck hy ons wtuercooren heeft door den selfden, eer der Werelt gront gheleyt was, dat wy souden zijn
Eph. 4. a. 1. heylich ende onstraffelijc voor hem inder liefden. ✝ Een yeghelijck onder v die neme zijnen roep waer, daer in dat hy gheroepen is, op dat v die Sathan daer mede niet en quelle in uwer beproeuinge
Heb. 3. b. 13. * ende vermaent neerstich die een den anderen in der liefden,
10. c. 24. want ick wil v lieden wel vermaeninge schrijuen, maer den tijt en
1. Tes. 5. b. 11. is my niet wel daer toe ghelegen, want ick worde seer gewacht [2]) vanden stockmeester, die den Deecken seer ontsiet, ende beureest is voor hem, nochtans ben ick seer genegen, om v lieden wat te schrijuen van mijnder examinatien, ende van der Papen boosheden, ende versierde loegenen, daer mede dat si my meynen te verdoemen, maer Godt sy lof, dat hy my het velt helpt behouden. Dit
Fol. 123 v°. scrijue ick v lieden oft // yemant daer door mocht ghesticht worden, van die noch ionck zijn.

❡ Ten eersten, nae dat ic geuangen was op den sesten dach, hadde ic seer bedroeft geseten, ende bedruct, ende swaer van her-

---

1) Van hem is verder niets bekend, evenmin als van Joos Kint. Zooals boven is opgemerkt, ontbreken de gentsche sententieboeken van deze jaren.

2) Streng behoed, bewaakt.

ten, dat vleysch was seer verschroemt [1]): Nv moet icker aen, ende veel meer ander strijts aen wijf, aen kinderen, ende de * Satan die my om ginck, om my te verslinden met veel wonderlijcke aenuechtingen, dat te lanck waer om te verhalen. Ende op den sesten dach voor die noen, quam die stockmeyster, ende riep my wt, daer ick in gesloten was, seggende: Claes, coemt hier beneden, volcht my, Ende hy ginck voor, Ende mijn herte ontstack my van vruechde totten Heere mijnen God, also dat alle mijnen druc ende benautheyt van my gedreuen was, gelijc het stof van der straeten slaet met cracht. Doen dachte ick: Och genadige God, nv beuinde ick dat ghi * getrou zijt in uwer beloften. Heere † regiert nv mijnen mont na uwer beloften. Doen leyde hy my in een camer daer sat de Voorschepen, ende noch twee Schepenen met hem, ende die Baeliu, ende een man met eenen grooten baerde, die een groot boeck hadde om te schrijuen, ende sy besagen my seer, doen ick in die camer quam, * ende ick dede seer groote reuerencie, ende ick boot haer lieden te samen vrede. Ende die stockmeyster stelde my eenen stoel, ende seyde: Claes sit daer neder, tis soo die ordinantie. Ende ick sat daer in met eenen blijden moede, het herte totten Heere mijnen God, niet denckende op my seluen, noch op † geen dingen die op deser werelt zijn. Doen seyden sy: Deckt v hooft. Ick seyde: Het en betaemt nv niet wel. Ende de Baeliu vraechde my: Hoe is uwen naem: Ick seyde: Claes de Praet. Doen seyde hy: Scrijft // dat, ende geboren deser Stadt. Doen vraechde my die Schrijuer: Sydy van hier geboren? Ic seyde: Ic en weet anders niet. Baeliu. Waer hebdy so lange geweest Claes, de laetste reyse doen ghy wech waert, so lange wten huyse. Cla. In Emderlant [2]). Ba. Wat ghinct ghy daer maken? Clae. Ick vernam daer int lant, oft icker niet en hadde weten yet te copen of te vercopen eenich goet ofte yet te doen, daer ic mijn broot hadde mogen mede winnen. Bael. Jae, ende om die broeders te besien, dat hoor ick wel. Claes. Jae Heer Baeliu. Bael. Ja Claes, hebdy een ander doopsel ontfangen, dan ghy ontfinct in uwer ioncheyt, als ghy kersten ghedaen wert? Cla. My en gedenct daer af niet, als ick so ionck was. Baeliu. Hebdy een doopsel ontfangen, daer af dat v gedenct Claes? Cla. Ja heer Baeliu. Ba. Hoe lange is dat geleden? Cla. By vier iaren. Doen verwonderden sy haer alle seer. Die Baeliu vraechde my noch eens: Hoe lange seydy? [3])

1. Pet. 5. a. 8.
Heb. 10. c. 23.
† Luce. 21. b.
2. Pet. 2. b. 13.
Collo. 3. a. 1.
1. Joa. 2. b. 15.
Fol. 124 r°.

1) Verschroomen = van schroom beven. Claes verzwijgt het ook verder, fol. 125 v°, niet hoe zwaar het hem soms viel getrouw te blijven.

2) Niet alleen in Amsterdam en in Friesland maar ook in de vlaamsche gemeenten was de betrekking met Emden reeds zoo vroeg, in 1550, zeer levendig. Zie fol. 40 r° en elders.

3) Zeidet gij.

Doen seyde de ander Schepene: By vier iaren. Doen sach my die Baeliu seer aen, ende vraechde wie sy waren, die met my verkeeren, ende die van mijne broederen waren, die oock gedoopt waren. Ende ick seyde. Tis onse wijs niet malcanderen te vragen, van waer sydy? oft waer woondy? of hoe heet ghy? of wat doet ghy? Baeliu. Ghy lieden en willet niet weten. Cla. Neen wy heer Baeliu. Bael. Dat doet ghy om dat ghi niemant belasten en sout. Clae. Ja
Prou. 1. a. 11. wy heer Baeliu, want wy weten wel, datmen seer nae * ons bloet
Mt. 10. b. 16. staet, ende die Heere heeft ons toeghelaten, dat wy † voorsichtich wesen sullen als serpenten. Doen greynden [1]) de Baeliu op my, ende sy spraken seer veel Latijns onder malcanderen. Doen vraechde
Fol. 124 v°. de Baeliu: Waer wast // te doen, dat ghy v doopsel ontfingt? Claes. Tot Antwerpen. Baeliu. Waer daer? Cla. Tusschen S. Joris poorte, ende de Coeper poorte. Bael. In wat huys? Claes. In een cleyn nieu huysken. Bae. Wat ambacht dede men daer in? Claes. Ick en sach daer gheen ambacht doen. Baeliu. Ja Claes wie wasser by? daer moesten ghetuygen by zijn, die ghetuychden dat ghy een Broeder waert. Claes. Daer waren drie oft vier persoonen by, die int huys woonden, ende eenen die my daer in leyde. Baeliu. Wie wast die v daer in leyde? Claes. Het was een ionck man. Baeliu. Van waer was hy? Claes. Ick en vraechdet hem niet. Baeliu. Hoe veel wasser daer met v ghedoopt? Claes. Wy drie. Baeliu. Van waer waren sy? Claes. Ick en vraechdet henlieden niet. Baeliu, wat ambacht deden sy? Claes. De eene was een Metsers knape, soo my dochte. Baeliu. Waer wist hy v te vinden, die v daer leyde? Claes. Hy hadde my dach gheset [2]) inde Coeper Poorte. Baeliu. Wat wist ghy oft de Dooper daer inde Stadt was? Claes. Ick hadde in diuersche stonden daer nae vernomen als icker ginck om mijn Coopmanschap, ende doen hoorde ick dat hy daer was. Baeliu. Waer hoorde ghy dat hy daer was? Doen seyde de Voorschepen: Sy kennen al haer lieden Volcken. Baeliu. Dat huysken daer ghy ghedoopt waert, woonen sy daer noch, oft en weet ghijt oock niet? Claes. Dat huysken was corts daer na heel wt geiaecht. Bael. So en weet ghy daer niet af te spreken, en doedy? Claes. De eene track na Engelant, dander was gebrant, dander en
1. Tim. 3. a. 2. weet ic niet waer sy voeren. Bae. Wat man wast, die v doopte?
Fol. 125 r°. Cla. Het docht mi een * onstraffelijc // man zijn. Baeliu. Ja Claes, wat weet ghy vanden man die v doopte, oft hy onstraffelijck was? Doen seyde een vanden Schepenen? Hy heeft geseyt: Hem docht dat hy onstraffelijc was. Doen seyde de Voorschepen: Dese lieden

1) Valsch lachen of grijnzen.
2) Eene ontmoeting met mij bepaald; een uur vastgesteld.

preecken oock, doense niet? Doen seyde de Baeliu tot hem: Wy plegen [1]) dat alle te vragen, maer wy en vseren dat niet meer. Ende sy cloncken de belle, dat de Stockmeester comen soude, ende my wech leyden. Ende dit schreuen sy. De Schrijuer vraechde, wat volck van Ghent dat ick te Emden gelaten hadde. Ende ick en wilde hem niet antwoorden, om dies wille, dattet zijnen dienst niet en was te vraghen. Ende doen seyden de Schepens tot my: Claes, wy sullen mannen seynden, die sullen v leeren dat rechte gelooue. Cla. Dat rechte gelooue hope ick dat ick hebbe, ende willen sy my daerin verstercken, soo sullen sy my willecoem zijn, maer willen sy my daar af trecken, so en begeere ickse niet. Doen seyden sy seer: Claes, hoortse, hoortse altijts. Doen bedancte ick Schepenen ende Baeliu allegader hertelijc, dat sy met my gemolesteert waren. Ende de Stockmeesters bode wees my opwaerts te gaen, Doen ginc ick opwaerts. Ende ick wert seer swaermoedich, dat sy my niet geuraecht en hadden na mijn gelooue, ende twee dienaers hadden staen hooren aen de duere, die quamen bouen by my, ende quelden my met veelderley dingen, ende seyden: Arme bloet als ghy zijt, die v leuen daer voor laten wilt, ende v wijf ende kinderen laet ghy inden noot, ten is niet wel ghedaen, dat ghy v houwelijck breeckt, want Godt heuet selue inghestelt. Ick Gen. 2. c.24.
seyde: Ic en breke mijn houwelijc niet, noch mijn huysurouwe ooc niet, mer diens schult ist, die my van mijn huysurouwe ne-//men, dien staet wel toe te sien, wat sy doen. Sy seyden: Ic soude *Fol. 125 v°.*
al spreken, so sy hooren wilden [2]). Ick seyde: * Dat en heeft my Mat. 10. c. 32.
Godt niet geleert. Ende ic vermaende henlieden, dat sy haer wachten souden aen sulc bloet te grijpen oft te comen. Ende ic sprac hen wel tegen, ende sy gingen wech, ende baden God, dat hy mi wilde verleenen mijn meeste salicheyt. Doen sat ick daer alleene [3]), ende de † Satan quam mi tenteren inwendich voortbrenghende: 1. Pet. 5. a. 8.
Arm mensche, sydy hier om ws geloofs wille? de heeren en vragen v na geen gelooue, dan na den Doop die ghy ontfangen hebt, van alsulcken man, ghelijck ghy wel weet, ende quelde my, met al dat hy conde voortbrengen, hy dede zijn beste om my neder te werpen. Doen dacht ick: O ghy boose tenteerder, ghy † moordenaer, ick beuoele wel dat ghy zijt de selue die * Petrum quelde, Joan. 8. d. 44. * 1. Pet. 5. a. 8.
daer hy ons mede ghewaerschout heeft. Ende ick vloot tot Godt, ende hief een geestelijck † Liedeken op, ende sanck met vruech- Jaco. 5. b. 13.

---

1) Oud imperfectum: plachten.

2) »Ik zou maar alles zeggen, zooals zij het gaarne wilden hooren."

3) Wat nu volgt is eene der weinige plaatsen in deze brieven, waarop de martelaars den bangen zielestrijd, die zeker menigmaal in hen gestreden is, aan de hunnen blootleggen.

den, ende worde vrolijc ende blijde, dat ick dien storme door ghestreden hadde. Daer was ick ontrent thien Weecken.

¶ Doen quam de Stockmeester, seggende: Claes, coemt herwaerts, hier zijn twee bontecraeyen [1]), ende beual my seer, dat ic soude peynsen om mijn wijf ende kinderen. Ic seyde: Ic peynser
Mat. 10. e. 37. genoech om, maer Christus heeft geseyt: + Wie niet en verlaet
Luc. 14. c. 26. vader, ende moeder, suster ende broeder, wijf, kint, iae zijn eyghen leuen, om mijns naems wille, die en is mijns niet weerdich. Hy seyde: Tis waer, diet gedoen [2]) can. Doen leyde hy my in een camer, daer twee Jacobinen waren: Die streecken haer Cappen af, ende ic dede mijn Bonette af, ende sy boden my goeden auont,
Fol. 126 r°. ende ick henlieden ooc. De eene vraech//de mij? Hoe heet ghy mijn vrient? Ic seyde: Claes, ende ick seyde: Hoe heet ghy? Hy seyde? Broer Peter de Backer. Ende hy seyde my, hoe dat hy geweest hadde totten Voorschepen, ende dat die begeert hadde, dat hy my soude comen onderwijsen tot den rechten ghelooue. Ick seyde: Dat heb ick van Godt ontfangen. Vrage. Wat is v ge-
Mat. 16. c. 16. looue? Cla. Ick gelooue alleen in Christum Jesum, * dat hy de
Act. 4. a. 12. leuendighe warachtige Sone Gods is, ende datter † geen ander salicheyt en is in Hemel noch op Aerden. Vrag. Isser anders niet te geloouen? waer blijft de Moeder de heylige Kercke, daer wy in geloouen moeten? Claes. Weet ghy wel welc dat de heylige Kercke is? Vrage. Weet ghijt wel? latet my hooren. Cla. Ic vraecht v, want ghy spreeckter af. Antw. De selue diet geweest is van Christus tijden af, ende der Apostolen tijden af, ende die de Apostolen onderhouden hebben, ende noch doen. Cla. Welcke is dat? Antwoort. De moeder de heylige Roomsche Kercke. Claes. Is dat de Apostolische Kercke. Antw: Jaet. Clae. Hebbense de Apostolen also onderhouden? Ant. Ja sy, euen gelijck wy, min noch meer. Claes. Hebben de Apostolen Misse ghedaen? Ant. Ja sy. Clae. Waer statet geschreuen? Ant. Ic salt v toogen. En hy
1. Cor. 11. c. 23. toochde my totten Corinthen, daer Paulus spreect vanden Auontmael. Ic seyde: Hy spreect daer van dat breken des broots, dede hy daer Misse, gelijck ghy lieden doet? Ant. Jae hy, noch min noch meer dan wy en doen. Claes. Hebben de Apostolen veruolcht, ende haer lieder Kercke gehouden met den viere ende sweerde, gelijck ghy lieden doet? Ant. Ja sy, sy hebben bloet gestort, ende
Mat. 26. e. 50. verraden, ende doot geslagen. Cla. * Malcus bloet was gestort van

---

1) Uit de aanduiding als Jacobinen (eenige regels verder) blijkt, dat dit Dominikanen zijn. De uitdrukking is zeker een spotnaam in den volksmond. De Dominikanen dragen een zwarten mantel over een wit kleed.

2) Vlaamsch, voor »doen".

Petro, ende // † Judas verriet, maer waer hebben sy yemant doot *Fol. 126 v°.* geslagen? Ant. Petrus versloech † Ananias ende Sapphyra met Mat. 26. b. 24. den sweerde van zijnen monde, dat sy ter doot neder vielen. Ende Acto. 5. a. 5. hy lachte ende stac zijnen vinger op, Doen seyde ick: My dunct wel dat ghy zijt vanden genen daer Paulus af spreect, 2. Timot. 3. 2. Tim. 3. a. 2. Waeraf dat wy vlien sullen, want v lieder sotheyt en blijft niet verholen, maer openbaer voor de menschen, want ghy sit en spot ende en draelt [1]), ende toont wel dat ghy menschen zijt van gebroken sinnen, die altijt leeren, ende nemmermeer totter waerheyt en comen. Ende ick strafte hem seer, ende hy wilde noch veel spreken, ende my onderuragen van den Doop ende Menschwerdinge Christi, ende ander Articulen vanden gelooue, maer ick hadde voor my genomen, gheen disputacie tegen hen lieden te maken, sonder Schepens daer by te zijn, dan te belijden gelijck ic hier bouen beleden hebbe voor henlieden. Doen sy hoorden, dat ic niet meer hooren en wilde, ende stont om gaen, so seyder oock een: Och Claes, hoe iammerlijc sydy verdoolt, ende nochtans heb ick v so lief, ick wilde wel dat ghy van mijnen sinne waert, ende dat ick mijn lichaem soude laten verbranden. Och arme mensche, ic wil voor v bidden ende doen bidden als ick preke. Claes. Ic en begeere niet, dat ghy voor my bidt, noch doet bidden, want v lieder gebet is ydel, ende en wert † voor God niet verhoort, so lange Mich. 3. a. 4. als ghy lieden blijft in uwe boosheyt. Antw. Daer mach misschien Joan. 9. d. 31. een oft twee zijn in al den hoop, die goet is. Cla. Trect henen, want ghy soect te couten [2]). Doen ginck hy al lacchende wech, ende seyde: Ic sal voor v doen bidden, oft ghy wilt oft niet en wilt, want ghy behaecht my wel, ende ick wil noch weder comen. //

¶ Daer na ontrent noch twee weecken, quamender twee vande *Fol. 127 r°.* selue Bende, de eene was een grof vet man, die seer veel claps in hadde, ende de ander was seer fel ende grijpich in de woorden, ende wilde my seer aenuallen om te disputeren, maer ic en wilder niet aen, dan met veel vragens, die ick henlieden opwierp, gelijck ick de ander hadde ghedaen, ende liet hen haer selfs boosheyt ontdecken. Want daer waren seer veel gheuanghenen comen staen achter onder de camer venster, ende de camer duere, om te hooren, ende dat wiste ick wel, daerom vraechde ick te meer, om dat den eenen so veel claps hadde, ende quam by drancke [3]).

¶ Doen ick ontrent seuen weecken geseten hadde, was ick af geroepen, ende gheleyt in een camer, daer sat de Deecken van

---

1) N°. 11, 1599 en alle lateren: »spot en draelt"; »gij zit te spotten en dwaasheden te zeggen." »Draelt" van »droelen", zie Verwijs en Verdam, II, 422.

2) Babbelen. 3) »Zooveel praats had: wat van den drank kwam."

Ronse met zijnen Clerck, ende noch een persoon by hem. Ende de Deecken hiet my sitten, ende ick sat voor aen de Tafel by hem, ende hy ginck my een lanck Sermoen doen, ende ick hoorde
Heb. 11. a. 6. toe. Hy verhaelde, hoe dattet * onmogelijck was, sonder gelooue
Mar. 16. b. 16. God te behagen, ende wie † niet en gelooft, die is verdoemt,
Joan. 3. c. 18. seyde hy. Ende ten laetsten vraechde hy my: Waerom hebt ghy v so laten verleyden, ende in dolinge laten brengen, ende zijt afuallich geworden van de heylige Kercke. Doen seyde ick: Om datter geschreuen staet, dattet onmogelijck is, sonder gelooue God te behagen, so heb ick neerstich geweest om te ondersoecken dat gelooue, ende Godt te bidden, dat hy my daer in stercken wilde, door zijn genade ende bermherticheyt. Ende hy heuet gedaen ouer-uloedich, ende dat begeer ic oock getrouwelijc te bewaren tot zijnen
Mat. 10. d. 32. prijs, ende om geen lijden te * versaken, noch om yet dat ter
Fol. 127 v°. werelt is. Dee. V dunct dat ghy tgelooue hebt, mer ghy // zijtter verre afgheweecken. Ende dat ghylieden so vrymoedich ende ghe-troost zijt tot der doot, dat is de Duyuel, die hem can verstellen in een Engel des lichts. Daerom als ghy de Schriftuere leest, dan hebdy v laten onderwijsen van eenen armen slechten Ambachts man, diese na zijn vernuft v geleert heeft, daerom zijt ghy nv bedroghen, Ghy sout v hebben laten leeren vanden genen die de rechte leeringhe ontfangen hebben, de dienaers der Heyligher Kercken, dat zijn de Pastoren oft Herders. Claes. Sijnse dat, die de rechte leeringhe ontfanghen hebben? Deec. Ja sy. Cla. Waerom leuen sy dan een Duyuels leuen? gelijckmen siet. Deec. Wat gaet
Mat. 23. a. 2. v dat aen? Daer staet, Matthei. 23. Doet na haer gheboden, ende niet na haer wercken. Cla. Sijt ghy dan de Schriftgeleerden ende Phariseen, daer Mattheus af gheschreuen heeft. Deecken. Ja wy. Claes. Soo comen al de Ween op v lieden, die daer na volgen in het selue Capittel. Deecken. Ten doen niet. Ende wy hadden noch seer veel spraecks daer af. Ende hy hadde my geerne gehadt, dat ick hadde willen disputeren in de Articulen des Gheloofs, maer ick en wilder niet aen, dan met dusdanighe vraghen. De man was gewillich int spreken, ende seer saechte, ende begeerde dat men zijn reden gehoor soude geuen, ende hy gaf oock goet gehoor. Ende ick dachte, ick hebbe so langhe ende so veel van
Act. 9. b. 13. desen man * ghehoort [1]), dat hy de gemeynte so seer veruolcht ende benaut, ick moet nv weten, hoe dat hijt met der Schrift wil be-weren, daer ick hem spreke, want ic en weet niet, dat ic hem oyt ghesien hadde. Ende ick vraechde hem, waer hijt vant ge-schreuen, dat hy so bloetgierich soude loopen naet onnoosel bloet,

---

1) Zie aanteekening 3 op fol. 111 v°.

daer nie//mant en weet ouer te clagen van eenige misdaet. Deeck. Mijn vrient, ick en loope noch ick en stae na niemants bloet. Claes. Ghy seynter dan v dienaers om. Deec. Ic en doe mijn vrient. Clae. Veruolchdy dan niemant? Deeck. Neen ick mijn vrient. Cla. Noch en hebdy gheen mandamenten, daer mede dat ghijt laet doen? Deec. Neen ick mijn vrient. Claes. Ghy hebt ymmers mijn medebroeders de Wet † ouer gheleuert, die ghy in v handen gecregen hadt, die staende gebleuen zijn int ghelooue, ende men heuet ymmers int openbaer ghesien, present voor alle de werelt. Deeck. Ick en doe mijn vrient. Claes. Wat coemt ghy dan daer te sitten, by de Schepens, ende so veel te spreken, ist dat ghijt v niet en moeyt? Het schijnt die u hoort, dat ghy geen schult daer in en hebt. Deec. Neen ick mijn vrient. Ende hy wreef zijn handen in malcanderen. Cla. Wie doetet dan? Deeck. De wereltlijcke, oft de heere, diet Sweert ontfanghen heeft. Wy hadden noch veel spraecx daer af, also dat hy geenen wech en wiste. Ende hy vraechde wt der Schrift, Deute. 17. Daer fondeerde hy, dat de Priesters de macht hadden, (&c.) Ick seyde: Dat was in de wet der wrake, maer nv zijn wy inde wet der genaden [1]). Ende ick vraechde hem hoe dat hy hem dorst bestaen te aenueerden dat de Heere verboden hadde, te weten, van dat oncruyt, Matthei. 13. Datmen dat goet cruyt, ende het quaet cruyt beyde soude laten opwassen. Ende ick vraechde welcke ick van beyden was, ick moet ymmers het goet oft quaet cruyt zijn. Deeck. Ghy zijt het quaet cruyt. Cla. Waerom en laet ghy my niet opwassen tot den dage des oogsts? Deec. Dat het de Heere des Ackers zijn dienaers beual, dat was daerom, dat sy dat goet niet // bederuen en souden met dat quaet wt te trecken, maer ick can wel gaen langs de canten, ende plucken hier ende daer een plucxken oft twee, iae somtijts ses of acht, iae thien oft twelf, ia somtijts een hondert oft twee, sonder het goet te bederuen. Claes. Ja, so sydy wijser dan de dienaers des Heeren, Deeck. Ick can ymmers dat wel. Cla. Doen ic met de Papen dede, ende wandelde na v lieder wille, was ic doen een goet pijlken? [2]) Dee. Ja ghy. Cla. Ben ick nv dan een quaet pijlken? Deec. Ja ghy. Clae. Nv wel dan, ben ic een quaet pijlken, na v selfs seggen, so hebt ghi my, ende noch meer met my, die voor my door [3]) zijn, dan selue bedoruen met uwen

Fol. 128 r°. — Mat. 27. a. 2. — Deu. 17. b. 17. — Mat. 13. d. 30. — *Fol. 128 v°.*

1) Hierin vooral zoeken de oudste Doopsgezinden, reeds de *Broederlijke Vereeniging van sommighe kinderen Gods* van 1527, de tegenstelling tusschen het Oude en het Nieuwe Testament: het eerste kondigt de wet der straffende gewelddadige gerechtigheid af, het laatste wil de heerschappij van Gods kwaad door goed overwinnende liefde en der weerloosheid. 2) Halmpje.

3) N°. 1, 1562: duer; n°. 3, 1567 reeds: door. »Die vóór mij doorgegaan, heen-

plucken, ende ghy segt dat ghijt so wel cont. Ey arme plucker
als ghy zijt, doen ghy op de Verle plaetse [1]) die vier pijlkens van
Liere plucte ouer vijf Jaer, daer ghy opt Schauot stont ende
preecte, ende de lieden seyden: Antechrist preect, doen ter tijt
begonste ic te ondersoecken, om wat gelooue dat die lieden daer
storuen so vrymoedich, ende ick ondersocht de Scriftuere, die ghy
2. Tim.2.b.16. daer verhaelde, int 2. Tim. 2. ende 3. Doen vant ick, dat ick my
3. a. 6. † keeren moeste van sulcken volc [2]), gelijc daer bescheydelijcken
genoech af staet, van v lieden te bekennen, ende keerde my van
sulcken hoop ende noch doe. Waer blijfdy nv met uwen plucken,
arme plucker? hoe ghy meer pluct, hoe ghy meer bederft, na v
selfs seggen, het waer v beter dat ghy stille stont. Ende ic seyde
hem seer veel wter Schrift, so dat hy beschaemt was, ende en
wiste niet te antwoorden. Ten laetsten seyde hy: Dat en waren
mijn lien [3]) niet, mijn vrient, my dunct dat ghy de Schrift wel door-
socht hebt, waer hebt ghy v Kercke gehouden? Cla. Daerse Chris-
Fol. 129 r°. tus ende zijne Apostolen gehouden hebben, // inde Haghen, inde
Luc. 6. b. 17. Bosschen, int * Velt, op † Bergen, op de Watercanten, somtijts
† Mat. 5. a. 1. ‡ Act. 1. b. 13. inde ‡ huysen, oft daer si de plaetse vonden. Deec. * Christus
2. a. 1. predicte openbaer, maer v lieden en canmen niet vinden, waer ghy
*Joan.18.c.20. zijt, ofte wie ghy zijt. Clae. Dat mach v ten minsten wel seer spij-
ten, dat ghyse niet vinden en cont noch niet en kent, ende dat-
men v lieden so wel kent. Ic hope dat God niet toelaten en sal,
Joan. 15. a. 1. dat ghyse vinden sult, maer al ist dat ghy somtijts inde † rancx-
kens snijt, ick hope dat ghy den Wijnstock niet af snijden en sult.
Mat. 16. c. 16. Christus ‡ Jesus de leuendige Sone Gods die sal zijn rancxkens
wel bewaren ende voeden, datse vruchten brenghen, al ist dat ghy
Joan. 10.a.10. neerstich zijt, ende nv v beste doet, om te * verschueren, ende te
niet te maken. Ende wy hadden noch veel spraecks vande Kercke,
ende van de zijne, ende hy exalteerde de zijne seer, ende ick
vraechde hem veel daer af, oft de ionghe kinderen verdoemt waren,
die sonder doopsel storuen. Hy seyde: Ja sy. Ic vraechde, oft de
Apostolen Misse gedaen, ende veruolcht hadden. Ende van als seyde
hy: Jae sy. So dat my dochte, hoe dat ick hem meer vraechde,
hoe dat hy meer looch, ende ic strafte hem in zijn lueghenen,

gegaan, gestorven zijn"; bij ons nog over in de ongunstige beteekenis: »er van door zijn". In het lied fol. 134 v° is »door" overgezet met »doorgetreden".

1) Te Lier. 't Zijn de vier martelaars, op wier dood Hans van Overdam het lied heeft gedicht, in het Liedboek hierachter fol. 32 v° voorkomende. Die executie heeft 31 Jan. 1550 of 1551 plaats gehad; volgens dit zeggen van Claes in het laatstgenoemde jaar. Bergman, *Geschiedenis van Lier*, Lier 1873, bl. 202.

2) D. i.: »Van zulk volk, gelijk daar (in 2 Tim. 2, 3) duidelijk genoeg van staat, van ulieden te gelooven; en ik wendde mij af van zulk eene bende en doe dat nog."

3) »Lieden". Niet wij geestelijken, de rechter wijst uw vonnis.

daer ick hem in vant. Hy seyde: Ten zijn gheen lueghenen, maer het is de waerheyt, maer ghy en ghelooft niet wat datmen v seyt, ghy blijft euen hert, ende ongeloouich. Ende het scheen dat der Apostolen leuen niet anders gheweest en hadde, dan der Papen leuen, noch min noch meer, so hy seyde. Ende hy seyde: Van v
lieder leuen [1]): Ghy lieden * hout wel een goede wandelinghe oft 1. Pet. 1. a. 15.
conuersatie met alle menschen, ende uwen † naesten te doen so 2. b. 12.
ghy sout willen hebben, ende leeft met malcanderen in vrede, † Mat. 7. a. 12. Eph. 4. a. 3.
† liefde ende eendrachticheyt, dwelc // seer goet is, ende malcan- *Fol. 129 v°.*
deren by staet, in v lieder noot ende benautheyt, ende het * leuen 1. Joan. 3. b. 16.
te laten voor malcanderen, het welcke ooc seer goet is, ic en can
daer niet tegen seggen, ende wt uwer † Gemeynte wt te bannen 1. Cor. 5. b. 10.
die onbehoorlijck leuen, ghelijck ghy lieden hebt ghedaen Gielis 2. Tess. 3. a. 6.
van Aken [2]), die sulck een leuen geleyt hadde, gelijck ick wel weet, hier en can ick niet toe seggen, ten is al wel ghedaen, maer wat helpet dat ghy lieden nv tleuen hebt, als ghijt gelooue niet en hebt? het en mach v lieden niet salich maken. Ick seyde: Wy hebben het Ghelooue oock, maer ghy en verstaet het niet, ofte en willet niet verstaen, Maer het sal v noch eens gheopenbaart worden, inden ionckstena dach des Heeren, wie ghy ghedient hebt. Ende ick ghinck hem noch hert aen. Ende hy clanck de Belle, om dat de Stockmeester hem wt laten soude, ende de Stockmeester quam in de Camer, ende hy stont op om te gaen, ende ick bedancte hem seer, dat hy om mijnentwille hier ghecomen was, ende hy keerde hem omme, ende seyde: Ick saghe gheerne, dat ghy v wildet laten te weghe [3]) brenghen, maer ghy blijft euen hert in v onghelooue, ghy zijt ghelijck uwen heere. Ick vraechde: Wie is mijnen Heere? Hy seyde: De Duyuel. Ende ick viel hem aen met veel Schriften om dat hy niet meer comen en soude, ende hy ginc beschaemt van daer, om dat de Stockmeester daer was, ende ander geuangenen, die by de duere quamen geloopen. Ende ick hadde hem gheuraecht bescheyt van Gielis, ende hy wistet my al te segghen, daer ick my seer in verwonderde.

¶ Ende den derden dach daer na, was ic noch eens vanden Stocmeester af gehaelt, ende ic ginc seer goetwillich nederwaert.

---

1) Getuigenissen als dat, 'twelk nu volgt, komen niet veel voor. Zie fol. 146 r°.

2) De bekende oudste, die wegens overspel gebannen is geweest, maar op zijn berouw door Menno en de andere oudsten in 1553 te Wismar weêr is aangenomen. Wat het »bescheid" over hem inhield, 'twelk Claes thans, in 1556, volgens het slot van dit fol. 129 v° van den gentschen stokmeester ontving, blijkt niet. Dat hij te Antwerpen gevangen zat? Hij is daar op 9 Juli 1557, na herroeping, berouw en wederopneming (alles in den kerker), onthoofd. Zie Brandt, I, bl. 183, 184; *Antw. Archievenblad*, VIII, bl. 435.

3) Op den, n.l. den rechten, weg.

Fol. 130 r°. Ende hy // wees mi in een camer te gaen. Doen ic daer in quam,
soo sadt daar de Voorschepen met noch een Schepen, ende een
Pastoor oft Pape, die seer doortrocken [1]) was, onse vrienden te
examineren, ende seer bijtich inde woorden, dat hy niet een reden
en conde gehooren, hy snapte daer in om die te breken [2]), maer
de eene Schepen en hadde noyt meer Schepen geweest, ende die
verboot hem alleen [3]), want hy sach seer snel, ende hoorde scherp
Rom. 13. a. 7. toe. Ic in de camer comende, dede den Heeren * groote reuerentie,
1. Pe. 2. b. 17. ende sy my ooc, ende ick sat by de Tafel, ende de Pape dede een
Eccl. 20. a. 6. lanc relaes, gelijck de Deecken ghedaen hadde, ende ick † sweech
stille, tot datmen my vraechde. Doen hy zijn sermoen gedaen
hadde, so vraechde hy my: Waerom hebt ghy v so deerlijck laten
verleyden vanden gelooue in dwalinge? Claes. Ic en ben in geen
dwalinge geleyt, maer wt der dwalinge int rechte Christelijc ge-
looue. Pape. Wat is dan v gelooue? latet ons hooren. Cla. Ick ge-
Mat. 16. c. 16. looue † dat Jesus Christus is de warachtige leuendige Godts Sone,
Act. 4. a. 12. ende datter * gheen ander salicheyt en is, noch inden Hemel,
noch inder Aerden, noch daer onder, noch daer boven. De Voorsche.
Dat gheloouen wy ooc alle in onse Kercke. De Pape loech, seg-
ghende: Dat soude ick oock wel preken, segt ons wat anders, ende
Mat. 10. c. 19. spreect vry, want Christus seyde: * Als ghy voor Coningen ende
Princen ende Ouericheyt gebrocht wort, en vreest niet wat ghy
spreken sult, want inder seluer vre salt v ingegeuen worden van
mijnen Hemelschen Vader, Ja mijnen Geest salt spreken door
uwen mont. Hebdy nv den heyligen Geest ontfanghen, so spreect
nv vry wt door den heyligen geest. Ende de Voorschepen sat
alheen [4]) en knicte ende en grinckelde, ende seyde: Ja, ia, Claes,
Fol. 130 v°. ia, // eer ick een woort gespreken conde. De Pape terstont: † Chris-
Mat. 28. c. 20. tus heeft zijnder Kercken beloeft, dat hy by henlieden zijn soude
tot int eynde des werelts toe. Ende van v lieden en vinde ic nie-
mant, die my weet te spreecken langer dan ontrent de dertich
Jaren, want daer te voren en heuet [5]) niet geweest, ofte weet ghy
eenige Boecken te betoogen, die ouder zijn, van v lieder volcke,
betoochtse ons. Claes. Naedemael dat Christus zijnder Kercken be-
loeft heeft, dat hy by haer zijn soude, tot int eynde der werelt
toe, soo en twijfelt my niet, hy en heeft zijns lichaems behoudere
geweest, ende noch is, ende zijn sal, so lange als de werelt staen
sal, na zijnder beloften. Mat. 28. Eph. 5. Al ist datse somtijden

1) Doorkneed was in 't examineeren.
2) Hij praatte daartusschen in om den ander in zijn spreken te storen.
3) De andere schepen liet den pastoor ongehinderd doorspreken.
4) Van Braght: »sat gedurig en knicte" (zat te knikken). 5) »Heeft het er niet geweest"; heeft uwe kerk niet bestaan; zij is niet meer dan dertig jaren oud.

in sommige landen wtgeroeyt is geweest door bloetstortinghen ende benautheyt des veruolchs, ende door valsche leere des Roomschen rijcx oft andersins, daerom en heuet niet al de geheele werelt door te niet gheweest, want de werelt is groot, ende het mocht wel in eenige hoecken des werelts ghesuckelt hebben [1]), ende van deen ten anderen sonder te niete te gaen. Ende dat ghy my vraecht na eenige Boecken onser kercken, de Bibel is ons Boeck, die inder kercken gheregneert heeft van ouden tijden. Pap. Is die v lieden groot genoech? ende hebdy genoech aen eenen? Clae. Ja wy, hy is ons noch te groot. De Pape loech, ende seyde: Waer blijuen dan alle de boecken die de geleerde mannen geschreuen hebben, van de tijt der Apostolen, die den Gheest Gods ooc ontfangen hebben, so wel als de Apostolen, hebben sy al te vergeefs geschreuen, gelijc Jeronimus, Gregorius, Augustinus, ende Ambrosius, dat waren ymmers goede duechdelijcke Mannen, warent niet? Cla. Waren dat de vier Pilaernen, daer v // lieder Kercke op ghefondeert staet? *Fol. 131 r°.* Pape. Jaet. Claes. Ick en hebse niet gekent, maer by hooren seggen: Het waren vrome Cuecken knechten [2]), ist dat sy v lieder Kercke gesticht hebben, gelijck sy noch is, somen siet. De Pape stack hem wech [3]), ende seyde: Ey, ey. Ic seyde: Christus en heeft zijn Kercke also niet gefondeert, gelijc ooc Petrus ende Paulus, Stephanus ende Joannes, sy cregen eer * roeden op den rugge, 2.Cor.11.c.26. † steenen opt hooft, ende tsweert inden necke, ende alsoo voort. † Act. 7. f. 56. De Pape was gestoort, ende seyde: Segt ons dan recht bescheyt van v kercke, want men weetse nieuwers te vinden, waer sy goet, sy soude wel int openbaer comen, Ghy lieden en hebt Hooft noch Ouericheyt, noch ghy en kent malcanderen niet [4]), dats een vreemt verstant. Cla. Paulus leert ons totten Ephesien, van de rechte ‡ kercke, de welcke Christus hem beset [5]) heeft, die heerlijck is, Eph. 5. c. 27. heylich, ende onstraffelijck, sonder vlecke oft rimpel, ⸸ die te samen 1.Cor.12.b.13. gedoopt zijn, in eenen geest ende een lichaem, wiens Hooft is Christus, ende leden zijns lichaems, te samen geuoecht. Dese hebben * eenen Heere, een gelooue, ende een doopsel, ende eenen Ephe. 4. a. 5. God, een Vader onser aller, ende daer bouen ons allen, ende door ons allen, ende in ons allen. Dit is de rechte † Tempel Godts, 1. Cor. 6. b. 19. daer Godts Gheest in woont. Dese kercke heeft Christus gecocht ende verlost met zijnen bloede. Pape. Heeft Christus niet alle menschen verlost, dan alleen dese? Cla. Daer staet geschreuen in by-

---

1) Onvast, ter sluik voortgesukkeld en zoo van den een tot den ander gekomen zijn.

2) »Vroom" moet ironisch zijn bedoeld; »keukenknechten" toch wordt blijkbaar minachtend gezegd van hen, die die fraaie kerk zóó hebben gesticht.

3) »Deinsde terug"; eigenlijk: »verstak zich" (?).

4) Zie aanteekening 1 op fol. 101 r°. — 5) Ingesteld, vastgesteld.

Mar. 16. b. 16. sonder plaetsen, ✝ dat de ongelooulge verdoemt sullen zijn, wat sal hen dan de doot Christi te profijte comen? oft wat salt haerlieden baten, dat Christus gestoruen is? tis te duchten dat zijt beclaghen sullen, dat Christus gestoruen is. Maer die daer gelooft
Fol. 131 v°. hebben // aent woort des Heeren, ende dat na geuolcht zijn, dat zijnse die dat rijcke der Hemelen beeruen sullen, ende met den Heere triumpheren op den Berch Sion, dat zijnse die de doot,
1. Joan. 5. a. 4. Duyuel, Helle, ende * werelt onder de voeten hebben, al ist dat de werelt met verstoorden [1]) bloede loopt al rasende om die te
Joan. 17. c. 16. verschueren, te verslinden, ende te niete te doen: Maer * waert datse vander werelt waren, de werelt soudese beminnen, maer nv sy vande werelt niet en zijn, daerom haetse de Werelt, alsoo Christus gheseyt heeft. Pape. Ghy lieden en ghelooft niet dat Christus Godt ende mensche is. Claes. Ick ghelooue dat Christus waerachtich Godt ende mensche is. Pape. Ghelooft ghy niet, dat Christus van Mariens vleesch mensche is? Cla. Neen ick [2]), want waert dat hy mensche geworden waer van Mariens natuerlijck vleesch ende bloet, soo moeste hy zijn beghinsel ghehadt hebben aen Maria,
Hebr. 7. a. 3. ende daer staet, dat hy is sonder ✝ begin der dagen, ende sonder eynde des leuens. Ende dat woort en waer geen vleesch geworden, hadde hy het vleesch van Maria aenghenomen, noch hy en waer int vleesch niet gecomen, nae tbetuygen Joannis, dan hy waer vanden vleesche gecomen, hadde hijt van Maria aengenomen. Ende
2. Joan a. 7. daer staet: Wie niet en belijdt dat Christus is gecomen int vleesch, dat is de gheest des Antechrists, ende waert dat hy alsulcken vleeschelijcken mensche waer, so en conde hy niet ten hemel ghe-
1. Cor. 15. f. 50. uaren zijn, want daer staet, 1. Cor. 15. dat vleesch noch bloet het Rijcke Gods niet besitten en sal. Pape. Nochtans de Engel Gabriel,
Luc. 1. c. 27. seyde hy niet tot Mariam: ✝ Ghy sult ontfangen ende baren eenen sone? Cla. Wel, verstaet dat woordeken recht, dat hy seyde: Ghy
Fol. 132 r°. sult ontfangen ende baren, want // dat Maria ontfinc, en conde van haer niet ghewassen. Pape. Welck woort is vleesch geworden: Cla. Dat selue woort, daer ons Johannes af betuycht int eerste,
1. Joan. 1. a. 1. seggende: * Dat vanden beghinsel was, dat wy ghehoort hebben, ende wy gesien hebben met onsen oogen, dat wy beschout hebben, ende onse handen getast hebben van dat woort des leuens, ende dat leuen is geopenbaert: Wat wildy noch meer bescheyts hebben? Pape. Waer heeft Christus zijn vleesch aengenomen, in den Hemel oft opter Aerden? Clae. Dat ick v niet en weet met Schriften te

---

1) Onstuimig.
2) Het Groot Offerboek van 1615 zet hier achter »ick" een punt en laat de volgende regels tot en met »Wat wildy nog meer bescheyts hebben?" op fol. 132 r° weg. Zie daarover aanteekening 1 op fol. 121 v°.

betooghen, dat en wil ick niet seggen. Pape. Geloofdy anders niet dan daer geschreuen is? Claes. Neen ick. Pape. Ghy gelooft ymmers dat ghy een siele hebt, ende wat weet ghy wat uwe siele is? hoe groot, hoe lanck, hoe breet, oft wat coluer? Cla. Wat gaet my dat aen, mijn salicheyt en is daer niet in gheleghen. Pape. Ghy gelooft dat de dooden opstaen sullen, ende hoe can yemant begrijpen, dat daer te niet geworden is, dat het opstaen sal ende leuende worden? Cla. Ic late my wel genoeghen met het bescheyt dat Paulus gheschreuen heeft, 1. Cor. 15. Pape. Gheloofdy niet, 1.Cor.15.f.52.
dat Maria moeder ende maecht is? Cla. Ja ic. De Paep smeet zijn hant op de tafel, ende stac hem seer op [1]), seggende: Dat en suldy my niet weten te betogen, men vinter nieuwers af geschreuen in geen Schriften. Cla. De Propheet Esaias heeft geprophetee rt, † dat Esa. 7. c. 14.
hy soude geboren worden van een maget. Ende wederom, doen Gabriel tot Mariam seyde: + Ghy sult ontfangen ende baren eenen Mat. 1. c. 23.
sone. Maria antwoorde: Ic en bekenne geenen man, hoe mach Luce. 1. c. 27.
dat geschieden? Pap. Ja, also muecht ghijt hier ende daer grijpen, maer dat sy maecht bleef tot haer doot. Cla. Dat // en segge ic *Fol. 132 v°.*
niet. Pape. Dat is mijn meyninge. Ende wat hout ghy van het Auontmael doen Christus dat broot nam, ende dancte, ende bract, ende seyde: * Neemt, eet, dat is mijn lichaem, Geloofdy niet, dat Mat. 16. b. 25.
hy henlieden zijn natuerlijc vleesch ende bloet gaf? Clae. Neen ick. Pape. Seyde hy niet: † Ten sy dat ghy eet het vleesch van- Joan. 6. f. 53.
den sone des menschen, ende drinct van zijnen bloede, so en suldy geen leuen in v hebben. Ende seyde: Dat was dat rechte Hemels broot, dat vanden Hemel gecomen is. Cla. Dat broot daer Christus af spreect, Joan. 6: Is dat het broot, dat ghylieden den volcke te eten geeft, te weten, dat ghylieden heet het Sacrament? Pape. Ja, dat selue ist, dat hy ons gelaten heeft. Cla. So en salder dan niemant verdoemt worden van alle die daer af eten, want Christus seyde: Wie van desen broode eet, die sal eewelijck leuen, ende het coemter alle, Hoeren ende Boeuen, Dieuen ende Moorders, waervan gescreuen is, * dat sy dat rijcke der Hemelen niet 1. Cor. 6. b. 10.
beeruen sullen. Pape. Sy hebben leetschap van haer sonden, eer Gal. 5. c. 19.
zijt ontfangen, ende de Heere seyde: † Wanneer een sondaer eens Apo. 21. b. 8. † Eze. 18. c. 21.
versucht voor zijn misdaet, ic en wilt inder eewicheyt niet ghe- 33. c. 14.
dencken. Daer af hadden wy veel spraecx, maer het is te lanck te schrijuen. Ten laetsten vraechde ick den Pape, oft hy gheloofde, als hy zijn Ostie in zijnen mont neemt, oft hy dan Christus lichaem ontfangt in vleesch ende bloet, so groot als hi hinc aen het hout des Cruyces. Pape. Ja ick. Cla. Als ghy hem in swelcht,

1) Sloeg zijne hand op de tafel en wond zich zeer op.

waer vaert hy dan? De Pape was gheheel verstoort. De Voorsche-
pen vraechde my: Ja, waerom en cont ghy niet so wel te vreden
zijn met uwen eersten doopsel, ghy en moet v noch eens laten
Fol. 133 r°. doopen? // Claes Ick en weet maer van + een doopsel. Pap. V
Eph. 4. a. 9. Peters ende Meters wetent wel, dat ghy eens gedoopt zijt, ghy
moget henlieden vragen. Cla. Al hadde ict wel geweten, dat ic
gedoopt was, so weet ic nv wel, dattet sonder gelooue geschiet is,
Rom. 14. c. 24. ende daer staet, Rom. 14. Al wat wt den gelooue niet en ge-
schiet, dat is sonde. Voorsche. V Peters ende Meters waren ge-
loouich. Clae. De Apostolen en weet ick niet, dat sy yemant
Act. 2. d. 38. * ghedoopt hebben, sy en [1]) hebbent selue ghelooft, ende hare ge-
8. d. 39. looue beleden. Ende wat beleedt ick, als ick ionck gedoopt was?
Pap. Vraecht dat v Peters ende Meters. Ende wat hout ghy van
onse vader de Paus ende zijn rijcke? Cla. De Paus met gheheel
zijn Craem ende Misse, ende al datter in is, ten dooch al niet,
noch sack noch saet. Ghy lieden vercoopt ende leuert den volcke
Misse met dozijnen, met twintigen, met dertigen teenmael, sy en
hebben schey noch pinsoen [2]), sy en snijden noch sy en steken,
ende ghylieden segtse den volcke voor goet ende oprecht toe, is
Rom. 2. c. 21. dat niet bedroch? * Ghy lieden predict den volcke datmen niet
droncken drincken en soude, ende ghy lieden selue gaet achter de
strate so versmoort als verckenen: Ghy lieden predickt datmen niet
gierich zijn en soude, waer is meerder giericheyt dan inde Papen
Eccl. 33. d. 35. ende Monicken? Ghylieden predict datmen niet † ledich zijn en
soude, waer is meer ledicheyt dan onder v lieden? Ghy lieden sout
lieuer van duere tot duere met den sack oft korf gaen trouwan-
ten [3]) dan wercken, alsoo men siet. De Pape was toornich ende
stont op, segghende: Dat is deerste dat ghy lieden malcanderen
leert: De gebreken van uwen euen mensche te openbaren. Cla.
Fol. 133 v°. Waerom en souden wy niet waernemen de bekentenisse die // ons
Mat. 7. b. 18. Christus gegeuen heeft, seggende, datmen + de boomen aen haer
vruchten bekennen sal. Pap. Dat is al geestelijc te verstaen, ende
ginc ter cameren wt. De Voorschepen vraechde my, oft ick wilde
wederseggen, oft wederroepen mijn tweede doopsel, ende al dat ic
gespròken hadde. Ick seyde: Neen ic, mijn heeren, in gheender
Mat. 10. e. 33. manieren te * versaken, dat in den Naem des Heeren ouer my
Luce. 12. a. 8. geschiet is. De Voorschepen dat hoorende, stont op, sy stonden op,
ende begosten wt te gaen. Doen bedancte ick henlieden, dat sy
met my gemolesteert waren. De Voorschepen keerde hem om, ende

1) De apostelen hebben niemand gedoopt, of deze hebben hetzelve (n.l. dat wat hun doop meêbrengt) geloofd.

2) Hebben schede noch priem (poinçon), werken niets uit, zijn eene nuttelooze vertooning. 3) Straatslijpen.

vraechde my noch eens, oft ic wederroepen wilde, ofte dat ick wilde sien, watter my af comen soude. Doen was mijn herte ontsteken, om hem ende dander Schepens te doen segghen, dat sy voor hen sien souden, wat sy doen. Ende ick seyde: Mijn heeren, te wederroepen in gheender manieren, ende watter my af comen sal (volgende des Keysers Mandament) dat weet ick wel: Maer daer zijn twee Mandamenten, Een van den oppersten Coninc, ende dander vanden sterffelijcken Keyser, ende dese twee staen tegen malcanderen: Deene seyt, * datment beyde sal laten opwassen, het goet met het quaet: Ende dander, datment wt trecken sal. Dus mijn Heeren, ic bidde v, dat ghy de ander Schepenen wilt aduerteren, dat sy ouerleggen, dat welc daer het beste is, want ghi en hebt het † Sweert niet ontfangen, om te corrigeren den onmisdadigen, ende ic seyde hen seer veel, so my de Heere gaf te spreken, Ende hy stont met de Bonette in de handt, ende de andere oock, ende de Stockmeester daer by, ende swegen seer stille, Ende ten laetsten baden sy God dat hy my verleenen soude mijn meeste salicheyt, ende ghingen wech. //

Mat. 13. d. 30.
Rom. 13. a. 4.

Dus groet ick de gheheele Ghemeynte, ‡ verstroyt in alle Landen, met de vrede des Heeren, want nv verwachte ick van dage tot dage mijn offerande te doen. * Bidt God dat hy my staende wil houden † tot den eynde toe. Ick bidde daghelijcks voor v lieden. Gheschreuen in banden.

Fol. 134 r°.
1. Pet. 1. a. 1.
1. Tes. 5. c. 25.
Mt. 24. a. 13.

Een Liedeken van Claes

de Praet, Nae de wijse: Een nieuwe Liet wy heffen aen [1]).

DE Werlt op die Christen verstoort
Vangen, dooden aen menich oort
Claes Praet quam oock int lijden
Te Ghent bekennende Gods woort
Moest hy dapperlijck strijden.
  Als hy nv daer gheuanghen lach
De Satan wachte zijnen slach [2])
* Bestreedt hem op veel wijsen

1. Pet. 5. a. 8.

---

1) Niet in den *Ausbundt*.
2) Lette op de gelegenheid om zijn slag te slaan.

Van wijf en kinders wast gewach [1])
Veel drucx quam hem oprijsen.
  Den sesten dach quam dOuerheyt
Ontbiedende Claes met bescheyt [2])
Doen ontstack hy van vruechden
Vant hert streeck alle swaricheyt
In God hy hem verhuechden.
  Met vragen hebben sy bestaen [3])
Hebt ghy een ander doop ontfaen
Dan in v ionge Jaren?
Claes gaf zijn gront te kennen plaen
Vrymoedich voor der Scharen.
Ronse. Hoe is v sulck bedroch geschiet
Dat ghy ons heylich Kerck verliet
Claes. Om datter staet bequame //
Fol. 134 v°. † Sonder geloof ist moeglijck niet
Heb. 11. a. 6. Te zijn Godt aengename.
Ronse. Ghy sout by diens leer blijuen slecht
Diet ontfanghen hebben te recht
Dienaers der heyliger Kercken
Claes. Waerom (heeft Claes tot haer gesecht)
Doen sy dan Duyuels wercken?
  En hoe zijt ghy gheweest so coen
Tselfde (dat Godt verbiet) te doen
Mat. 13. d. 29. † Vant oncruyt van de velden
Men sou goet en quaet laten groen
Tot den Oogst, nae Schrifts melden.
Ronse. Ick can wel gaen langes de cant
En plucken een plucxken opt Lant
Ja ses oft acht verweruen
Thien, twelf, ia hondert metter hant
Sonder tgoet te bederuen.
Claes. So zijt ghy wijser, en weet bet
Dan des Heeren dienaren net
Was ick doen een goet Pijlken
Wandelende nae v inset [4])
* Pijlken. En ben ick nv een quaet * Tijlken [5]).

---

1) Werd gewaagd, melding gemaakt.
2) Verstand, oordeel; hier een stopwoord om het rijm.
3) Aangevangen, de zaak aangevat.
4) Inzetting, gebod.
5) Zoo in alle uitgaven. »Tijlken" (? hetzelfde als »pijlken", »halmpje") schijnt toen reeds een ongewoon woord te zijn geweest.

So hebt ghy my bedoruen pleyn
En noch wel meer dan my alleyn
Die voor zijn door ghetreden
Dit coemt door v plucken certeyn
Nae v selfs eygen reden.
Ey arm plucker, hoe ghy meer pluct
Hoe ghy meer tot bederuen ruct
Waer blijfdy met v plucken
Stil staen waer Ronse bet geluct
Dan so plucken en rucken.
Daer nae quam een Paep, die stont seer
Op oud ghewoont en menschen leer
Als Goris [1]), Augustinus
En die geschreuen hebben meer
Jeroen en Ambrosinus.
Claes sprac, niet bekent zijnse my
Maer nae hooren seggen, warent vry //
Goey vrome Cuecken knichten [2]) *Fol. 135 r°.*
Ist dat sy v luy kerck voorty
Gelijck sy noch is, stichten.
Christus en heeft zijn kercke soe
Niet gefundeert, als oock daer toe
Petrus, Paulus en Steuen
‡ Eer cregens op den rug een roe ‡ Act. 5. e. 41.
* Steen op thooft, † tsweert nam tleuen. * Act. 7. f. 56. † Act. 12. a. 2.
Maer wat hout ghy van onsen Vaer Paep.
De Paus met zijn rijck allegaer
Hy met zijn craem en misse Claes.
Ten dooch altsamen niet een haer
Noch sack, noch saet gewisse.
Voor goet vercoopt ghy, leuert me [3])
De missen met dozijn gere
Twintich dertich int tale
Hebben schey noch pinsoen van sne
Ist niet valsch altemale?
De Paep was seer verstoort en gram
Doen hy sulcke woorden vernam
Sijn moet const hy niet blussen
Of ter doot moest tonnosel lam

1) Gregorius. 2) Zie aanteekening 1 op fol. 131 r°.
3) »Me" voor »mede"; evenals in het volgende vers »gere" voor »gerede", »gereed" en twee regels verder »sne" voor »sneê", »snede".

Hoe souden zijt versussen [1]).
  Dus verstietmen den lieuen man
Die willich totten pael tradt an
Daermen hem soud verbranden
Nv hebben sy daer niet meer van
Sap. 3. a. 1. + Want hy rust in Gods handen.
  Vrienden dit is geschiet te Gent
Wanneer sy vijftienhondert ient [2])
En sesenvijftich schreuen
Het is Gods leer en fondament
Dat Claes Praet heeft gedreuen.

FINIS.

1) Zijne woede kon hij niet koelen, zijn drift niet tot bedaren brengen, of het onnoozel lam moest sterven: hoe zouden zij het verkroppen, n.l. hunne woede.
2) Eigenlijk: aardig. Hier stopwoord om het rijm.

ℭ Dit is het Testament, dwelck Jorian Simonsz nae ghelaten heeft zijnen sone Simon, doen hy binnen Haerlem, om des Heeren woort geuangen sat, ende is daer nae ghedoodet, Int Jaer 1557. Den 26. Aprilis [1]).

Fol. 135 v⁰.

ℭ Godt door zijn groote bermherticheyt gunne mijnen sone Simon op te wassen in duechden, ende so hem de Heere tot zijnen verstande laet comen, hem te bekennen, bekent hebbende ende [2]) zijnen wil, daer na zijn leuen te voeghen, ende eewich salich te werden, door zijnen beminden sone Jesum Christum, tsamen met den heylighen Gheest [3]), Amen. *[n⁰. 1.]*

MIjn kint ende lieue sone, * neycht uwe ooren tot ws vaders vermaninge, ende hoort na zijn reden ende verhael, hoe Pro. 4. a. 1.

---

1) 't Is niet vreemd, dat wij van verscheidene martelaars in Noord-Holland meer weten dan van de meeste elders. Over hen konden de verzamelaars van de Groote Offerboeken, allen in die provincie gevestigd, het best inlichtingen bekomen; uit kringen, waartoe zij hadden behoord, komen de meeste liedboeken, die wij nog bezitten. Ook met den Haarlemmer Joriaen Simonsz. is dit het geval. Het *Nieu Liedenboek* van 1562 heeft reeds op fol. 80 het lied: »Hoort toe, gij Christen Scharen" op hem en zijne lotgenooten Clement Dirksz. en Mary Joris (fol. 139 r⁰); de terechtstelling dezer laatste moest om hare zwangerschap worden uitgesteld, zij is in de gevangenis gestorven. Het is »cortelijck" na het gebeurde gedicht, door Wackernagel, *Lieder der niederl. Reformirten*, S. 133, afgedrukt, en vermeldt reeds, zoo kort na Joriaen's dood, hoe men na de executie ook zijne boeken heeft willen verbranden, 'tgeen echter door een volksoploop, waarbij de menigte zich gretig van die boeken meester maakte, is verhinderd. Dit bericht berust dus niet,

ende in wat manieren dat hy zijn leuen begonnen ende geeyndet
Gal. 5. b. 19. heeft: † Onnuttelijck, hooueerdich, opgeblasen, droncken, eygensoeckelijc onwaerachtich, vol alder Afgoderien, was den aenuanck ende dat beghin mijns leuens. Ende als ic nv tot mijn Jaren gecomen was ende mijns selfs man begost te worden, ic en sochte niet anders dan dat mijn vleesch wel behaèchde, een luy lecker
1.Tim. 3. a. 3. Tit. 1. a. 7. leuen, ic was † begheerich nae schandelijck gewin, ick sochte
Fol. 136 r°. mijns naesten dochter te brengen in schan//den, alst blijct (eylaes)
Eph. 5. b. 12. door dwerck van my ghewrocht, ende wat ick int * heymelijck wel dede, dat is schandelijck om seggen. Ja ick was een vat vol onbescheyts [1]). Maer mijn lieue kint, als ic my totter Schrift gaf,
Joan. 5. d. 39. die † doorsochte ende doorlas, so beuant ick, dat mijn leuen strecte tot den eewigen doot, Ja dat my dat eewige wee ouer thooft
Apo. 21. b. 8. hinck, ende den † vierighen poel my bereyt was, die van solfer [2]) ende peck brant. Sulcx (segge ick) was my nakende, na luyt Pau-
Ephe. 5. a. 5. lus woorden, want hy seyt, * die sulcks doen, die sullen Gods
Gal. 5. c. 16. Rijcke niet beeruen.

Doen ic sulcx ter herten nam, begoste ick my seer te verschric-
Ps. 118. c. 24. ken ende te veruaeren, ende hebbe Gods woort tot mijn † Raetsman genomen, welcke voor my dat alderbeste geraden soude zijn:

---

zooals de *Bibliographie des Martyrologes*, II, p. 767 vermoedt, op eene dwaling van Van Braght. Het Liedboek achter het *Offer des Heeren* van 1563, bevat op fol. 42 r° hetzelfde bericht; ook het Groote Offerboek van 1617; dat van 1626 voegt er bij, dat Joriaen, »so ons van den ouden berecht is, met boeckvercoopen omginck". Ampzing, *Beschrijvinge van.... Haerlem*, 1628, noemt daarentegen bl. 447 hem en Clement wevers; Joriaen was volgens hem uit Hallmen (Hallum) in Friesland. Uit Ampzing kwamen beiden in de latere drukken van het gereformeerde martelaarsboek, de *Historie der Martelaren enz.* van Van Haemstede, uitgaaf van 1657 en volgende. 't Was toch niet, omdat Joriaen »bij de Drievuldicheyt wil aengeclopt hebben"? (zie mijne aanteekening op fol. 137 r°) of omdat in: »Hoort toe, ghij Christen Scharen" de regels voorkomen: »Godt hadse daertoe vercoren, Eer datse waren gheboren"? Natuurlijk zou hij niet de éénige in zijn tijd zijn geweest, die even goed straks zich bij de Hervormden kon aansluiten als Doopsgezind blijven. Dat hij tot deze laatsten behoorde, blijkt uit het *Offer des Heeren* zelf, fol. 138 r°; ook uit de omstandigheid, dat het lied op hem in het Liedboek hierachter fol. 42 v° uit de pen van Bouwen Lubberts is gevloeid. Nog een lied van Joriaen zelven: »Hoort doch nu al te samen, Die te Haerlem binnen woont" komt voor in de *Veelderhande Liedekens* van 1559 (? zie Wieder, bl. 142—145) en 1566, en is in dezen zelfden bundel »Hoort vrienden al te samen Ghij die daer vreest den Heer" opgenomen, 'twelk in het laatste couplet vermeldt dat het het eerst door Joriaen en Clement is gezongen. Blijkbaar zijn het mannen geweest, in hun kring zeer geliefd. In het archief te Haarlem is niets over hem te vinden.

2) Dit »ende", dat reeds in n°. 1, 1562 voorkomt, misschien uit het origineel overgenomen, staat hier foutief en is dan ook in n°. 6, 1578*b* en in alle latere uitgaven, ook bij Van Braght, weggelaten.

3) Zie de aanteekening op fol. 137 r°.

1) Ongemanierdheid, buitensporigheid.

2) Uitgaaf van 1562: »swevel".

Hier eenen cleynen tijt lanck een wellustich leuen te leyden, ende de eewige Helsche pijne te verwachten, ofte hier een cleyn ellende (soment anders ellende heeten mach) te verdragen, ende daer nae de eewighe vruechde. Ick vant inder Schrift: † Wat batet een mensche, dat hy de geheele werelt wonne, ende zijn siele schade lijden moeste, dat hy oock niet en hadde, daer mede dat hyse mocht lossen. Daerom beminde Sone, heb ict beter geacht met Mosi, * met Gods kinderen ongemac te lijden, een cleyne tijt, dan met de werelt (die vergaen sal) te leuen in al der weelden. Dus ben ick mijn gemack wt getreden vrywillich ongedwongen, ende hebbe my begeuen opten † engen wech, om Christum mijn hooft na te gaen, wel wetende, so ic hem totten eynde toe volchde, dat ic † in duysternisse niet en soude wandelen. Als ic het oude verdoemelijcke nv eensdeels hadde wt getreden ende verworpen, ende begeerde een nieu Godlijc creatuer te wesen, ende een vroom boetueerdich // godsalich leuen te leyden, doen * worde ic van stonden aen, gelijc alle vrome die voor my geweest zijn, gehaet, ia geuangen geleyt binnen Haerlem, op S. Jans poort. (Hy heeft volgende daer na om twoort des Heeren zijn leuen gelaten, Anno. 1557. Den 26. April).

Mat. 16. d. 26. Heb. 11. c. 25. Mat. 7. b. 13. Joan. 8. b. 12. *Fol. 136 v⁰.* Esa. 59. b. 15.

¶ Dit mijn beminde Sone is mijn leuen geweest ter tijt toe, dat my de Heere verlichtede. Voor het voorste [1]) mijn lieue kint, wil ic v wel hertelijcken gewaerschouwet, vermaent ende ghebeden hebben, dat ghy v wilt wachten, ende schouwen alle boosheyt, ende wandelen inde vreese des Heeren († welcke ist begin der wijsheyt) van kints been af, ende so v God zijn waerheyt openbaert, en wilt dan niet vertoeuen om daar in te wandelen, want de † doot na gaet den iongen als den ouden. Neemt doch waer v tijt, die v van God tot beteringhe gegonnen is, hebt uwe * conuersatie metten goeden, ende wacht v van den verkeerden, † als v de sondaers locken, soo en consenteert haer niet, ende en verselt v niet met haer, weert v voeten van haren paden, haren ganghen raken tot der verderuinghe: Dus en raeckt het † peck niet aen, op dat ghy niet besmet en wort: Want den quaden naeckt een quaet eynde, het welcke ouer al de last sal draghen. Voor dese ende voor alle quade, mijn lieue sone, wilt v wachten, ende denckt dat Paulus seyt, † dat wy alle sullen ghestelt worden voor den Rechter stoel Christi, op dat een yegelijck daer ontfanghe in zijn lichaem, daer nae dat hy ghedaen heeft, het sy goet ofte quaet, ende het vleesch en sal v niet goets raden: Daerom mach Paulus wel seggen: * Vleeschelijck gesint te zijn, is de doot, Ja die vley-

Ps. 110. b. 10. Eccl. 14. b. 15. Eccl. 9. c. 21. † Pro. 1. a. 10. Eccl. 13. a. 1. 2. Cor. 5. b. 10. Rom. 8. a. 6.

1) In de eerste plaats.

schelijc zijn, die en mogen God niet behagen. Hierom so doodet
Fol. 137 r°. uwe vleeschelijc//ke leden hier op Aerden. Leest Paulum, oft laet
Gal. 5. c. 19. hem v lesen, die salt v wel seggen, † welcke de wercken des
vleeschs zijn. Hebt ghy tijt ende plaetse, so doet vlijt ende neersticheyt, om te leeren lesen ende schrijuen, op dat ghi des te beter sout mogen leeren ende weten, wat de Heere van v eyschende is. Beminde sone, mijns herten wensche ende bede is totten Heere voor v, dat v siele mocht beschermt wesen, voor de sentuloet des torens Gods, die ouer comen sal alle ongodlijcke die na den Heere niet en hebben geuraecht, ende in zijn geboden niet en hebben gewandelt. Dese aenstaende toorne cont ghy niet beter ontgaen, dan dat ghy siet op Jesum Christum de sone des almachtigen ende
Ephe. 1. c. 22. eewigen Vaders, de welcke daer is dat ‡ hooft ende voorbeelt alder
* Heb. 12. a. 2. geloouigen, Ja de * Hertoge des geloofs, ende de voleynder, dat
is Jesus Christus. Vraecht hem om raet, wat voor v dat alder-
Mat. 7. a. 7. beste van nooden te doen is, hy salt v seggen, † clopt aen de
duere zijnder heyliger Drieuuldicheyt [1]), ende bidt hem aen, hy
sal v op doen, ende geuen v tgene, dat v van nooden is. Hebt lust
Mat. 5. a. 6. ende appetijt na der waerheyt, ende ghy sult ‡ versaet worden.
Staet niet na hooge tijtelijcke dingen, hoe wel de gene diese vercrijgen, vant gemeyn volck salich genoemt ende gepresen worden, so zijn si nochtans voor God onsalich ende verwerpelijc. Hierom
1. Pet. 5. a. 6. * vernedert v onder de crachtige hant Gods, op dat ghy inder
eewicheyt verhoocht moecht worden. Siet hoet hem, ende alle
Luce. 2. a. 7. vrome voor hem ende na hem gegaen is, zijn geboorte † was arm
Mat. 2. c. 13. ende ellendich, hy moeste terstont voor † Herodes vluchten, want
Mat. 8. c. 20. hy na zijn leuen stont, hy hadde als hy leedt, niet daer zijn hooft
† Mt. 10. g. 62. op * rusten mochte. Ende voor alle zijn groote ende heerlijcke
‡ Mt. 11. c. 19. weldaden hadde hy te danc, dat hy hare † verleyder ‡ wijnsuy-
Fol. 137 v°. per, // † Samaritaen, ende een inhebber des Duyuels moeste * hie-
Joa. 8. e. 48. ten, daer en bouen moeste hy noch hare steenen wachten, so lange
* Joa. 8. e. 59. 16. c. 31. dat sy hem (als den tijt veruult was) metten alderschandelijcsten
doot verdoemden. Ende voor [2]) die Wet moeste ooc den vromen
Gen. 4. a. 8. † Abel van zijnen broeder Cain lijden, die welcke hem wt enckel

---

1) Behalve hier en fol. 142 v° komt de drieëenheid in deze martelaarsbrieven niet voor. De bijvoeging bij »Jesus Christus" op fol. 135 v° en 140 v° wijst er misschien op, dat Joriaen meer dan anderen aan dat leerstuk gehecht was. Zie Inleiding bl. 36. Een leerstellige geest is hij anders niet: wat hij in het opschrift van dezen brief zijn zoon toebidt is dat deze moge »opwassen in duechden"; als het geloof »niet wtbreekt in wercken, is 't doot", fol. 140 v°, enz. Voorts ontbreekt bij hem het drukke bijbelgebruik der andere briefschrijvers. Hij doet meer aan den Noord-Hollander Jan Claesz. dan aan de Vlamingen denken.

2) Reeds in den tijd vóórdat de Wet gegeven was.

haet ende nijt (om dat zijns broeders wercken goet ende God aengenaem waren, ende die zijne quaet ende verwerpelijc) heeft gedoodet, oock hebben alle lieue † Propheten, die dat woort Gods Mt. 5. a. 12.
beleefden ende voorstonden, sonder eenige aensien der personen vele moeten lijden: † Micheas by Achab des Coninex tijden alleen 3. Re. 22. b. 14.
warachtich beuonden onder vierhondert valsche propheten, moeste van Sedekia geslagen, ende daer na in eenen put gesmeten worden. † Elias onder vierhondert ende vijftich valsche Jesabels Priesters 3. Reg. 18. c.
alleen warachtich hadde ooc veel te lijden, also dat Paulus wel 19. a. 2.
mach seggen (want hy haddet selfs geproeft) dat alle die godsalich 2. Tim. 3. b. 12.
willen leuen in Christo, veruolginge moeten lijden. Dit hebben oock beproeft alle andere vrome getuygen Christi, ende zijn volstandich gebleuen tot aent eynde, waerom (na luyt der schrift) haer de † croon bereyt is, want Christus eygen mont sulcx ge- Jaco. 1. b. 12.
tuycht, dat so * wie volstandich blijft tot aent eynde, die sal salich Mt. 24. b. 13.
wesen, ‡ die verwint salt al besitten, sal met witte cleederen ghe- ‡ Apo. 21. a. 7.
cleedt worden, * sal vant hout des leuens eten, welcke midden Apoc. 2. a. 7.
inden Paradijs staet.

Dit mijn beminde sone wilt ouerleggen, hier hebt † nachts ende Psal. 1. a. 2.
daechs v gepeyns in, te weten: De werelt te steruen ende Christus wille te volbrengen. Ten eersten ende voor al, * wilt v wach- Mt. 7. b. 15.
ten voor alle valsche propheten, hypocrijten, ende beueynsde heyligen, welcke by mijn tijden waren, papen ende monicken, // welcke *Fol. 138 r⁰.*
ic sorge, dat by uwe tijden niet en sullen gebreken, so lange haer de vette soppen [1]) volgen, wiltse niet geloouen, want het zijn * ver- 2. Tim. 3. b. 13.
leyders der menscen, ende haer sielen moordenaers. Mijn sone, die v dit screef, die wast door experientie ende ondersoeck wel vroet [2]), wt die kelc hadde hi selfs gedroncken. Leest [3]) ooc niet eenige secten, die al by mijnen tijden vele waren, als Lutersche, Swingelsche ende meer andere, de welcke al hebben si wel eenen schijn van goet, euen wel in den gront zijnse quaet ende vol dootlijck fenijns. Siet na een † cleyn hoopken, die haer geheele regel des Luc. 12. d. 32.
leuens met die geboden Gods ouer een comen, ende die haer ordinantie ofte Sacramenten gelijckmetich tbeuel Christi ende dat gebruyc der Apostolen is, dat is de rechte gemeente Christi, sonder ‡ rimpel ofte vlecke, dese is vleys van zijnen vleysche, ende ge- Eph. 5. c. 27.
beente van zijn gebeente. Dese hebben ooc Leeraers na de leeringe Pauli, ‡ onstraffelijc in alles, die gehoorsame kinderen hebben, 1. Tim. 3. a. 2.

1) Brokken. 2) Die droeg er wel kennis van.
3) Zoo in alle uitgaven. Wordt lezen = vergaderen bedoeld? Of: »Kiest niet eene of andere sekte"? Of wel: »leest ook niet geschriften van eene of andere sekte"? Het Groot Offerboek van 1615 begreep het al niet en las »leeft"; Van Braght, die dit evenmin verstaan kon, maakte er van: »leeft niet onder eenige sekte enz."

ende geloouige huysurouwen, die van geenen rechten noch pley-
ten, van geenen vloecken noch sweeren, gheenen haet nochte nijt,
geenen liegen nochte bedriegen, geen oncuysheyt, nochte ouerspel niet
en weten: Daert al is liefde, paeys, vrede, eenicheyt ende waerheyt,
Gala. 5. c. 21. als Paulus v wel sal leeren, † dwelcke zijn die vruchten des Geests.

Mijn lieue Sone ende beminde kint, dit is mijn meeste ende
laetste wille, mijn Testament tot v, dit begeere ick op v, dat ghy
dit met neersticheyt wilt door lesen, dit wel eercauwen [1]) ende
leggen dit selfde byder scrift, om v gangen hier na te voegen.
Merct wel sone wat ick schrijue: Veel sullen haer in een schijn
van goede Meesters openbaren, segghende dat sy medecijn voor v
Fol. 138 v°. crancke siele hebben, maer daer ghy bate by vinden sult, // dat
zijn de gene die de waerheyt hebben, wilt v daer aen houden:
Eccl. 15. c. 21. † Water ende vyer wort v voor oogen gestelt, ghy muecht v
hant wtsteken tot welcke dat v gelieft, dat is de doot of dat leuen.
Dit sal v, mijn lieue sone, eerst seer herdt wesen om hooren,
Joan. 3. b. 6. wantet v eerste geboorte contrary is [2]), welc wt den * vleesche is,
Mat. 18. a. 3. maer ghi moet van nieus geboren worden ende † omghekeert, wilt
ghy anders dat rijcke Gods ingaen, Dit en cont ghy niet verstaen,
1. Cor. 2. b. 14. so lange † ghy vleeschelijc gesinnet zijt, iae so lange * als ghy
*1. Cor. 1. d. 25. des werelts sot ende viant niet en wort. Hartgrontlijcke lieue
sone, mijn bede is na als voor, dat ghy hier op dencken, ende v
hier na voegen wilt, Wt getrouwer vaderlijcker herten heb ic v
dit nae gelaten, als ick van deser werelt soude reysen, ende om
des Heeren Woordt de doot soude steruen. De Heere gunne v,
ende alle diet lesen ofte hooren lesen, dat zijt ter herten mogen
nemen, daer nae doen, ende eewich salich werden.

¶ Mijn Soons Testament.

¶ Gheschreuen int Jaer. 1557. Den eersten
maendach in April, ende op den. 26. Dach
des Maents met den doodt
beuesticht.

[*n°. 2.*]

¶ Hier volgen noch drie
cleyne vermaen Briefkens, van Jorian Si-
monszoon met zijn mede ghe-
uanghenen.

VRede ende vruechde, vertroostinge in alle druck ende lijden,

---

1) Herkauwen.

2) Dat gij zulk eene beslissende keuze moet doen, is in strijd met uwen »natuurlijken mensch", met uwe zinnelijke natuur.

gunne Godt alle den ghenen die om zijn woort te lijden hebben, door zijnen beminden Soone, in cracht des heylighen Gheestes, Amen. //

℄ Onsen seer beminde broeders ende susters inden Heere, met alle die den Heere van gantscher herten soecken te vreesen, doen wy condt ende te weten, hoe dat wy alle (de Heer si eewich lof) seer wel gemoet zijn, ende verhopen by des Heeren woort te blijuen, ende daer niet af te wijcken, noch om yet dat sienlijc is ia om leuen noch om steruen, want niet isser, hopen wy, + dat ons van Gods liefde sal mogen scheyden, * wy sullent al vermogen door hem, die ons verstercket, wy verhopen met † onsen Godt ouer de mueren te springen. Ende lieue vriendekens verblijt v met ons, waerom souden wy vreesen, daer so menich mensch byder werelt is, die om so cleyne gewin hem in so groote periculen stelt, beyde van siel ende lichaem, te water ende te lande, ende en weten dan noch niet, alst al wel geluct, oftet winst oft verlies vallen sal, Mer wi, dese reyse met des Heeren hulpe volbracht hebbende, weten dat het al winst voorhanden is, datter geen verlies op vallen mach, * want wy en lopen niet als op het onseker, wy vechten niet als die de locht slaen, maer wy zijn versekert, door des Heeren genade, dat wi het gene dat ons beloeft is, so wy vroom doorstrijden, als wy verhopen, sullen vercrijghen, wy denckent haer * vieruoudich wederom in te schencken, wy sullent crijten ende niet swijgen, dat ons de Heere verleent ende openbaert. Onse suster Mariken is oock seer wel gemoet, ende heeft haer geloof oock oprecht beleden, ende sy begeert daer ooc by te blijuen, * so lange daer adem in haer is, sy is so vroom ende wel gemoet, dat sy ons allen vermaect ende verblijt. * Wij vermanen malcanderen met des Heeren woort, so vele God een yegelijck te spreken geeft, dan met woorden, dan met sangen. Jae ic ben menich vre, dat ic niet eens dencke dat ic // geuangen ben, † sulcken blijschap geeft ons die Heere. Ic danc v hertelijc, dat ghy mijn bede veruult hebt, ooc voor v hertelijcke vermaninge, doetet beste [1]), aengaende mijn H. F. Den Heere ende twoort zijnder genaden beuolen. Jorian

Simonsz wt onse
banden.

[Margin: *Fol. 139 r⁰.* — Rom. 8. d. 35. — * Phi. 4. b. 13. — Psa. 18. d. 30. — 1. Cor. 9. c. 26. — Apo. 18. a. 6. — Job. 27. a. 3. — 1. Pe. 4. b. 10. — *Fol. 139 v⁰.* — Joa. 16. c. 22.]

[n⁰. 3.]

ONsen seer beminde B. ende S. in den Heere, met alle die den Heere van herten begeeren te vresen ende na te volgen, wunschen wy gebondene in den Heere, een vroom stantuastich gemoet, ende

---

1) De uitgaaf van 1570 heeft »veste": eene drukfout; de eerste, 1562, had al »beste". »Mijn H. F." is natuurlijk »mijne huisfrouw."

een volherden inder waerheyt totten eynde, door Jesum Christum
onsen heylant, salichmaker ende verlosser, in cracht des heyligen
geestes. Amen.

¶ Seer beminde broeders ende susters inden Heere, uwer lief-
den sy cont, hoe dat wy alle door des Heeren ghenade nae het
beste staen, ende staen van gantser herten daer na, dat wy ons
den Heere begeeren op te offeren in zijnen handen, het geraecke[1])
ons te leuen oft te steruen: Wi staen noch van gantscher herten
daer na, dat de Heere zijn Heerlijcke Naem door ons wil groot
Heb. 12. a. 2. maken, ende stellen ons voor oogen den * Hertoch ons gheloofs
Mt. 10. c. 24. ende den voleynder Jesum: Wy weten † dat de knecht niet beter
+2. Ti. 2. a. 11. en is dan zijn Meester. + Tis oock waer ende een dierbaer woort:
Ist dat wy met hem lijden, dat wy met hem sullen verblijden.
Hier op hebben gesien alle vrome getuyghen Christi, ende op zijn
groote beloften, als wy hebben int oude Testament, van die vrome
Heb. 11. *. † voor Vaders die op die toecomende genade verhoopten, ende heb-
ben der haluen vroom ghestreden voor Gods wet, ende hebben geen
Fol. 140 r°. gemeenschap met die omligghende volcken willen // hebben, ende
Dan. 3. b. 16. hebben daerom haer leuen * vrijwillich ouer ghegheuen, om dat sy
niet en wilden aenbeden, nochte eeren hare ghegoten ofte gesteec-
2. Ma. 6. b. 18. ken[2]) beelden, gelijck als oock die vrome † Eleazar, die teghen
die Wet gheen verckens vleysch eten wilde: Sijn heylsame woor-
Jaco. 5. b. 10. den verhoopen wi door des Heeren ghenade tot onsen † voorbeelt
te nemen, te weten, dattet best is by den Heere te blijuen. Want
al waert schoon, dat wy door beueynstheyt (daer ons Godt voor
bewaere) het leuen daer al af droegen, so conden wy dan noch die
Psa. 139. a. 7. almoghende hant * Godts niet ontloopen, leuendich noch doot.
Hierom willen wy ons gheheelijcken ouer gheuen inde handen des
2. Ma. 7. a. 1. Heeren, gelijck als die vrome † Machabeeusche moeder met haren
c. 20. seuen Sonen. Ende ghelijck alle vrome ghetuyghen Christi gedaen
Act. 5. e. 42. hebben, ia hebben haer † verblijdt, dat sy weerdich ghekent waren
om den Naem Christi te lijden. Dus beminde broeders, zijn wy
gemoet in den Heere ende niet anders, wy verhopen den swacken
melcsuygende ionghen door des Heeren genade te wesen een
Titum. 2. a. 7. † exempel der vroomheyt ende der volherdinge.

¶ Dit is van my gheschreuen smaen-
daechs, nae dat ick tweemael voor die Hee-
ren gheweest hadde, ende my af ghe-
uraecht was, oft ick daer by
blijuen wilde.

---

1) Het loope voor ons uit op leven of op sterven.

2) Een »steecker" is een graveur.

ONsen seer beminde broeders ende susters inden Heere, met alle die den Heere van ghantscher herten begheeren te vresen ende na te volghen, wunschen wy ghebondene in den Heere, dat de ghenadighe hemelsche // Vader haer allen wil bewaren voor alle aenstoot van binnen ende van buyten, door zijnen lieuen beminden Soon Christum Jesum, met tsamen den heyligen geest [1]). Amen. [*n°. 4.*] *Fol. 140 v°.*

☙ Hertelijcke lieue broeders inden Heere, wilt v doch niet † verflouwen, al ist dat ghy nv moet sweruen wt vrienden ende magen, huys ende hof, niet wetende waer henen, * aengesien der sonnen brant nv aen alle canten dat opgewassen saet in v begint aen te tasten. Broeders weest doch niet verslagen, ende laet dat saet in v vochticheyt crijgen, ende houden, set v onder de schaduwe der scriftueren, ende die sal v een heerlijcke beschutsel zijn. Wi weten dat wy door veel * drucs moeten gaen int rijcke der Hemelen, alst hooft beswaert is so beswaren hem ooc mede alle de ander leden, willen wi dan litmaten wesen des lichaems Christi, * so moeten wy het lijden des hoofts mede deelachtich wesen, † so wi dan met hem lijden, so sullen wy met hem verblijden. Hierom lieue broeders, ist dat v de Heere noch een tijt lanc laet conuerseren * onder het erge geslachte so leydet doch den tijt uwer † pelgrimagie met vresen, stelt v * als lichten onder de bose erge werelt, laet v geloof wtbreken inde wercken, anders ist doot. Hout v oogen op den † Hertoch des geloofs, ende den voleynder Jesum Christum, hy is den eenigen † hoecsteen in Sion, een ander † fundament mach niemant leggen dan daer gheleyt is, twelc is Christus Jesus, † hout dat ghy hebt, op dat een ander v croon niet en neme. Den Heere beuolen, die wil v geleyden in alle waerheyt,

Eph. 3. b. 13. Mat. 13. a. 6. Act. 14. d. 22. 1. Pet. 2. c. 21. 4. a. 1. † 2. Ti. 2 a. 11. Phil. 2. b. 15. † 1. Pe. 1. c. 17. * Phi. 2. b. 15. Jaco. 2. b. 20. † Heb. 12. a. 2. 1. Pet. 2. a. 6. † 1. Co. 3. b. 11. Apo. 3. b. 11.

Jorian Simonsz uwen lieuen broeder, met mijn lieue
medegeuangenen wunschen v al goet, ende
wy staen van ganscher herten
nae het alder-
beste. //

☙ Een Liedeken van Jorian Simonsz, Nae de wijse, Sorge ghy moet bezijden staen [2]).

Fol. 141 r°.

O Vaders wilt ghy eenen schat
V kinderen nalaten

1) Zie aanteekening op fol. 137 r⁰.
2) N⁰. 44 van den *Ausbundt*: »Merckt auff ihr Völcker alle". Ein ander Lied,

Eccl. 7. c. 25. * Gods woort en wet, voorhout haer dat
Eph. 6. a. 4. Op dat zijt van ioncx vaten.
Hoort Jorian Simons vermaen
Tot zijnen Soon gheschreuen
Als hy te Haerlem lach geuaen
Daer hy oock liet zijn leven.
Na dien hy wel had ondersocht
Goet ende quaet van beyde
Een testament heeft hy bedocht
Voor zijn soon, eer hy scheyde.
Prou. 1. a. 8. † Nae ws Vaders vermaen, mijn kint
4. a. 1. Wilt neygen uwe ooren
Tot zijne reden zijt gesint
Met neersticheyt te hooren.
Tob. 4. a. 4. ‡ Wacht v mijn kint voor alle quaet
Wilt God den Heere vresen
Psa. 111. b. 10. * Wantmen daer duer tbeginsel vaet
Eccli. 1. c. 16. Van Gods wijsheyt gepresen.
Opent v God zijn waerheyt reen
Wilt daer na stracx voortvaren
Eccle. 14. b. 15. † Want de doot na gaet iongen cleen
Als ouden sonder sparen.
Dus van Godt v gegonnen tijt
Tot betering op eerden
Eccl. 9. c. 21. ‡ Met goe conuerseerende zijt
Wacht v van den verkeerden.
Pro. 1. a. 10. * Als v de sondaers locken aen
Wilt haer niet consenteeren
Verselt v niet op hare paen
Haer ganck leyt tot verseeren [1]).
Denct lief Soon, dat Paulus vermelt
1. Cor. 5. b. 10. † Dat wy sullen by namen //
Fol. 141 v°. Voor Christus rechterstoel gestelt
Worden alle te samen.
Jere. 17. b. 10. ‡ Daer een yeder ontfangen sel
Mat. 16. d. 27. Int Lichaem na zijn daden
Rom. 2. a. 6. Hy heeft qualijck gedaen, of wel
Apoc. 2. d. 23. Wacht v voor des vleesch raden.
* Ro. 8. a. 6. * Want svleesch gesintheyt is de doot
Ja die leeft na svleesch zeden

---

von Jörg Simons, im Niderland gericht, Anno 1557. Im Thon: Von deinetwegen bin ich, etc.

1) Gepijnigd worden, in ellende geraken.

Behaecht Godt niet int cleyn noch groot
Dus doot v aertsche leden.
  Hebt ghy tijt ende plaets bereet
Doet neersticheyt, om leeren
Lesen, schrijuen, op dat ghy weet
Te bet de wil des Heeren.
  Des hertsen wunsch, en bidden mijn
Is totten Heere crachtich
Op dat ghy mocht bescermet zijn
Voor den Toorn Gods onsachtich,
  † Die ouercomen sal met vliet Apo. 3. b. 10.
Al die ongodlijc wandlen
Die na den Heere vragen niet
En aen zijn Wet mishandlen.
  Jorian heeft zijn soon veel meer
Vermaent voor zijn afsteruen
En gaf, als goet Vader, een leer
Om Gods Rijck te beeruen.
  Men heeft vijftienhondert getelt
Daer toe vijftich en seuen
Als Jorian aen een pael gestelt
Vroom heeft geeynt zijn leuen.
  O vriendekens nv voor een slot
Sijt een voorbeelt, † om stichten Eph. 6. a. 4.
V kinders, dat sy vreesen Godt
En crijgen claer gesichten.

FINIS. //

Fol. 142 r°.

¶ Een Be-
kentenisse des Gheloofs

van eenen genaemt Jacques, inder geuanc-
kenis wesende, die hy daer na met zij
nen doodt betuycht heeft
Anno. 1559 [1]).

[*n°. 1.*] ICk geloof in eenen eenigen God, den Vader almachtich, schepper des Hemels ende der aerden, gelijc als geschreuen staet, Gene.

---

1) Behalve hetgeen het *Offer des Heeren* van d'Auchy's hand bevat, zijne geloofsbelijdenis en het uitvoerige relaas van zijne verhooren, biedt Van Braght over hem nog twee artikelen: bl. 224—236 en bl. 101, 102. Beide zijn door hem afgedrukt uit de tweede uitgaaf van het Groot Offerboek, die van 1617. Het eene, aldaar bl. 231—233, bevat het bericht, hoe d'Auchy te Harlingen verraderlijk is gevangen genomen door den raadsheer Del Vaille (De la Faille: Reitsma, *Honderd jaren*, bl. 89). Het is voor het grootste gedeelte eene bewerking in proza van het lied uit het Liedboek achter het *Offer des Heeren*, fol. 50 r°: »Och siet hoe droeue dingen Ick u hier vertellen sal". Dit is bijna woord voor woord gevolgd. Het lied is van Jacques zelven. Maar dat bericht behelst bovendien op bl. 234 vg. het verhaal, hoe jammerlijk het met dien verrader is afgeloopen, waarin een paar coupletten uit dat gedicht zijn ingelascht; en de mededeeling hoe Jacques »niet op den richtplaetse maer bij nacht heymelijck is vermoort gheworden. Waer van noch onlancks" — het gebeurde valt in 1559, de druk van dit bericht in 1617, maar de opteekening kan wel tien jaar ouder zijn, *Doopsg. Bijdragen*, 1899, bl. 99, aanteekening 1, — »lof-waerdighe personen gheleeft hebben, die des morghens vroech (als hy de voor nacht vermoordt was) hem ghesien hebben in syn leren" (lederen) »kleederen, ende in syn bloedt versmoort ende vermoordt legghen". Volgens het Sententieboek van het Hof van Friesland is Jacques »Doussy" met Hendrik Euwesz. en Claeske Gaeled(ochte)r op 14 Maart 1559 veroordeeld om »mitten watere geexecuteert te worden".

Het andere bericht, eveneens voor het eerst door de tweede uitgaaf van het Groot Offerboek, die van 1617, bl. 840—842, aan hetgeen het *Offer des Heeren* over d'Auchy biedt toegevoegd en daaruit in de volgende Offerboeken en in Van Braght overgegaan, is insgelijks de omzetting in proza van een lied en weder van een van Jacques zelven. Hij had dat in het Fransch gedicht: wij bezitten het nog in de vertaling van Karel Van Mander, in diens *Gulden Harpe*. Vele liederen daarin dagteekenen van 1605, misschien ook deze vertaling; ik heb alleen den tweeden druk van 1620 tot mijne beschikking, waarin op bl. 520 voorkomt: »Een Liedt van Jacques Dosie, eertyds gevanghen tot Leeuwaerden, uyt Fransoys vertaalt. Nae de wyse: Gheeft my te drincken etc.: »Tot Leeuwaerden op eenen

1. a. 1. Exod. 3. a. 6. 20. b. 11. In den welcken Abraham, Isaac, Jacob, ende Moyses, ende alle de Propheten gelooft hebben, Heb. 11. *.

Ick geloof in Jesum Christum, den eenigen Sone des Vaders,

---

dagh, Den Heer en Vrouw van Vrieslant quamen Op my die daer gevanghen lagh, enz.". Die »Heer van Vriesland" is natuurlijk de stadhouder, de graaf van Aremberg. Het is echter eigenlijk de gravin — Aremberg zelf »ging zyne gangen", zegt Jacques —, die even uitvoerig als hartelijk en deelnemend den gevangene ondervraagt naar zijn geloof en hem tot herroeping zoekt te brengen. Hun gesprek maakt den inhoud van het lied en dan ook van dat bericht in het Groot Offerboek uit. Maar dit laatste leidt zijne proza-omzetting in met de woorden: »Het is noch geschiet op een seker tydt, die wy niet eygentlyck hebben konnen bekomen, dat een jonck-gesel, met namen Jaques Dosie tot Leeuwaerden in Vrieslandt, om de Waarheyt des H. Euangeliums, ghevangen gheweest is, van welcken gheseydt werdt, maar omtrent vyfthien jaren oudt gheweest te zyn". Het is zeker al heel vreemd, dat Twisck en de andere bewerkers van dezen tweeden druk van het Groot Offerboek zich door de andere spelling van d'Auchy's naam zoo hebben laten misleiden en niet hebben begrepen, dat met »Dosie" in het gedicht van Van Mander deze werd bedoeld. Hing dit samen met hun wensch om toch vooral te toonen, dat zij een veel grooter getal martelaars waren op het spoor gekomen dan de verzamelaars van den eersten druk, dien van 1615? Zij gewagen in hunne voorrede en op den titel van »een groote menichte vrome getuyghen Godts, waarmee zy dien eersten druk hebben vermeert". Het zijn er 58. Ook in zijn *Chronyk van den ondergang der Tyrannen*, II, bl. 1130 *a*, maakt Twisck gewag van een vijftienjarig jongeling, in 1550 te Leeuwarden verbrand. Vanwaar hij dezen kende, laat zich niet gissen: misschien is het eene verwarring met Peecke Vulckes, toen aldaar geëxecuteerd, van wien Twisck niet meer wist dan van dien Dosie uit Van Mander. Dat deze in dat lied door de gravin soms met »kind" wordt toegesproken en »soo jonck een kint" heet, pleit niet tegen zijne identiteit met d'Auchy, die anders (*Offer des Heeren*, fol. 165 rº) vrouw en gezin had en wel vermaner kon zijn. Immers ook in de verhooren noemt Lindanus hem soms naar toenmalig spraakgebruik »kint" en »soon", fol. 162 vº, 170 rº.

Behalve de genoemde bestaat er nog een lied van d'Auchy, nog vóór »Och siet hoe droeue dingen" reeds in 1562 in het *Nieu Liedboek* gedrukt en ook in verscheidene latere bundels opgenomen. Het is een vermaanlied en begint: »Ghy Borgers Jerusalem aensiet", terwijl de laatste coupletten aanvangen: »Vrienden, ontfangt ten besten dit liet, Wt myn gevanckenis ist geschiet, De liefde dedet my dichten"; en: »By my, u broeder Jacques (Hoort), Is dit ghesongen wt Gods Woort".

Dat ik al die genoemde liederen aan d'Auchy zelven toeschrijf en het er niet voor houd dat deze daarin alleen sprekende wordt ingevoerd, grondt zich op zijn eigen schrijven, fol. 160 rº: 't kon misschien schijnen alsof er tegenspraak bestond tusschen 'tgeen hij van zijne verhooren verhaalt en zijne liederen. Ook in deze laatsten moet hij dus uit die verhooren een en ander hebben meêgedeeld: 'tgeen inderdaad met een paar van die welke ik besprak het geval is, om er van te zwijgen dat Van Mander dat eene uit het Fransch heeft vertaald, waarin d'Auchy ook 't verslag over zijne verhooren schreef.

Dat is blijkbaar zijne moedertaal geweest. Wel onderhield hij, die »te Antwerpen zijne conversatie had gehad", fol. 148 rº, zich met den inquisiteur Lindanus nu in 't Fransch dan in 't Vlaamsch, maar dit laatste, zegt hij zelf, fol. 160 rº, opdat andere gevangenen, die aan de deur kwamen luisteren, hem zouden kunnen verstaan. Dat verslag is door hem eerst een tijdlang nadat de verhooren hadden plaats gehad opgemaakt; hij zelf stelde ze »ten meestendeel op vraghe en ant-

Joan. 1. b. 14. De welcke van den beginne by Godt was, Mich. 5. a. 1. Joan. 1. a. 1. Ende als den tijt veruult is geweest, Gal. 4. a. 4. Den welcken God belooft hadde. Ge. 3. b. 15. Esa. 7. c. 15. 9. b. 5. 11. a. 1. Is dit woort vleysch geworden, Joan. 1. b. 14. Ende gebooren vanden geslachte Dauid, Ro. 1. a. 3. 9. a. 5. Van een reyne maget, ondertrout eenen man, genaemt Joseph vanden geslachte Dauid. Mat. 1. c. 18. Lu. 1. b. 22. 2. a. 4. De welcke is ghebenedijt bouen alle vrouwen, Lu. 1. d. 38. Ic geloue dat dese warachtighe Sone Gods heeft door veel teeckenen ende wonderdaden vercondicht dat woort van zijnen Vader, Joan. 15. c. 24. Ende na desen is hy den doot ouer geleuert gheweest, onder Pontio Pilato gecruyst, ende begrauen. Mat. 26. e. 46. 27. a. 1. Marc. 15. a. 1. Luce. 23. a. 1. Joan. 18. 19. Ic gelooue dat dese selfde Je-

---

woort", fol. 144 r°. Vandaar dat allerlei hem »niet wel in de memorie" was, fol. 152 v°; sommige »allegatiën" had hij verzuimd dadelijk op te teekenen, t. a. p.

Uit zijn grondigen betoogtrant (fol. 166 v°, 167 r°, 164 v° enz.) blijkt, dat d'Auchy een man van deftigen stand en meer dan gewone kennis was, al moest hij in zijne ballingschap met »kramery" zijn brood winnen. Als Lindanus hem verzekert: »ik wensch niet dat gy op *mijne* getuigenis wordt gevonnisd", antwoordt hij, fol. 172 r°: »ick en hebbe soo lange tijt die practijcke niet gehanteert, ende gewoont seuen oft acht Jaeren in den Raedt ick en weet wel wat dat ghelden mach". Elders heet het: »ick hebbe mijn wandelinge meest ghehadt onder Priesters, Canonicken, Monicken". Hij verstond behalve Vlaamsch en Fransch ook Duitsch, het Duitsch van de Zuricher vertaling, fol. 150 r°, en Latijn; het trok zijne aandacht, dat Lindanus een Nieuw Testament van den parijschen uitgever Robertus Stephanus bij zich had. Lindanus vermoedt dan ook, dat hij wel vermaner of ten minste diaken zou geweest zijn, fol. 148 v°. Misschien hangt het met die deftige afkomst samen, dat er zoo lang en blijkbaar zoo welgemeende pogingen zijn gedaan om hem weêr te doen terugkeeren tot het roomsch geloof; dat hij zooveel langer dan andere martelaars op zijne executie moest wachten. Hij zat van Sept. 1557 tot 14 Maart 1559 gevangen. Maar Lindanus behandelde zoo ook anderen, Reitsma, bl. 104: 't kan ook in verband staan met het verzet, dat de inquisiteur in Friesland vond. De belangstelling van Aremberg had zeker haar oorzaak in Jacques' persoon; evenals die van Filips II zelven, van wien 't volgens Winsemius, *Hist. rerum Fris.*, p. 19 bekend was dat hij aan den stadhouder van Brabant Lalaing had geschreven om inlichtingen over d'Auchy uit Antwerpen in te winnen en aan het friesche Hof om op diens executie aan te dringen. Intusschen, Filips bezat een groot talent om zich te Madrid met iedere bijzonderheid in ons land, vooral met iederen ketter van wien hij had vernomen, te bemoeien. Men zie de *Correspondance de Marguerite d'Autriche* maar in.

Evenmin als Dr. Hoog, t. a. p. bl. 130, 131, begrijp ik, hoe Lindanus »niet en wiste van wat ghemeente dat (hij) was," fol, 165 v°, en hem telkens kon voorhouden, fol. 157 r°, 159 r°, dat hij door Zwingli en Kalvijn tot zijne ketterij was verleid (niet: door Luther; sedert 1555, den augsburgschen godsdienstvrede, is niet deze, maar zijn Hervormden, Sacramentisten, Anabaptisten, *de* ketters), terwijl toch Jacques niet had geloochend dat hij zelf door den oudste Lenaert Bouwens was gedoopt, fol. 149 r°, en uitdrukkelijk den kinderdoop had bestreden, fol. 159 r°, 153 r° en elders. Hij verraadt niets ondoopsgezinds. Hoe hij over de menschwording dacht, zie daarover de aanteekening op fol. 165 v°; wat de vraag betreft, of de martelares Claesken zijne zuster is geweest, die op fol. 182 r°.

sus Christus voor ons geleden heeft, Esa. // 53. a. 7. Ende als wy zijn vianden waren, heeft hy den doodt voor ons gheleden, Rom. 5. a. 8. Op dat die in hem ghelooueu, niet en vergaen, maer dat eewige leuen hebben. Joan. 3. b. 16. Ick ghelooue dat dese onse Salichmaker op verweet is van den dooden. Mat. 28. a. 6. Marc. 16. a. 6. Luc. 24. a. 4. Joan. 20. a. 9. Ghelijck hy te voren gheseyt hadde, Mat. 17. b. 9. Mr. 9. a. 8. Lu. 9. c. 22. Ende sit ter rechter hant van Godt zijnen Vader, Marc. 16. c. 19. Acto. 7. f. 56. *Fol. 142 vo.*

Ick gelooue ooc inden heylighen Geest, gelijc als Joannes dat getuycht in zijn eerste Epistel int 5. cap. segghende, datter drie zijn die inden hemel getuygenis geuen: De Vader, dat Woort, ende de heylige Geest, dese drie zijn een, 1. Joan. 5. a. 7. [1]) Ick ghelooue oock in de gemeynschap der heyligen, van den welcken dat gebedt veel vermach voor ons, Jaco. 5. c. 16.

Ick gelooue oock in die heylige gemeente, in de welcke zijn de ghene, die in Jesum Christum geloouen, de welcke zijn door eenen Geest gedoopt in een lichaem, gelijc als Paulus seyt, 1. Cor. 12. b. 13. Ende Jesus Christus is dat hooft daer van, te weten van de heylige gemeente, gelijck daer staet gheschreuen, Eph. 5. c. 23. Col. 1. b. 18.

Ick ghelooue dat dese heylige ghemeente macht heeft te sluyten ende te ontsluyten, te binden ende te ontbinden, ende wat si binden op aerden, is oock gebonden in den hemel, ende al wat sy ooc ontbinden op aerden, is ooc ontbonden inden Hemel, Mat. 16. c. 19. Ick gelooue dat God in dese heylige gemeente geordineert heeft Apostolen, Propheten ende Leeraers, 1. Cor. 12. c. 28. Bisscoppen, Diakens, 1. Timo. 3. b. 12. Titum. 1. b. 5.

Ick gelooue ende belijde ooc een doopsel // inden naem des Vaders, des Soons ende des heyligen Gheestes, ghelijck als onse Heere Jesus Christus heeft beuolen ende gheordineert, Mat. 28. c. 19. Mar. 16. b. 15. Ende ghelijck alst die Apostolen gebruyct hebben. Act. 2. d. 38. 8. d. 34. 9. c. 18. 10. e. 47. 16. d. 30. 19. a. 3. Ende gelijc als sy daer van gescreuen hebben, Rom. 6. a. 4. 1. Co. 12. b. 13. Gal. 3. d. 27. Eph. 4. a. 3. 1. Pet. 3. c. 21. Ende gelooue oock dat alle de ghene die dit doopsel ontfangen hebben, leden zijn van dat lichaem Jesu Christi in die heylige gemeente. 1. Corin. 12. b. 13. *Fol. 143 ro.*

Aengaende dat heylige Auontmael van Jesu Christo, daer van geloue ick ende bekenne ghelijck als Christus dat seluer gheseyt

1) Zie aanteekening 1 op fol. 137 ro. Van den strijd over de drieëenheid (Adam Pastor) bespeurt men bij d'Auchy niets. Hiernaar moet de opmerking in mijne Inleiding, bl. 35 onderaan, worden verbeterd.

heeft, als daer staet geschreuen, Mat. 26. b. 25. Doen si dat Auontmael aten, Jesus nam dat broot, dancte, ende bract, ende gaft zijnen Discipulen, seggende: Neemt, eet, dat is mijn lichaem. Ende nam den kelc, ende dancte, ende gaf hem haer, seggende: Drincket, ende deylet onder v lieden, want dit is mijn bloedt des nieuwen Testaments, dat welck wt gestort sal worden voor velen, tot vergeuinghe der sonden, Mar. 14. c. 22. Dit doet tot mijnder gedachtenisse, Luc. 22. b. 19. Ic gelooue dit, gelijck alst Paulus ghetuycht, segghende: Den kelc der gebenedijngen, den welcken wy gebenedijen, ist niet een ghemeenschap van dat bloet Christi? ende dat broot dat wy breken, ist niet een gemeenschap van dat lichame Christi? 1. Cor. 10. b. 16. 11. c. 22. So wie mijn vleys eet, ende mijn bloet drinct, hi heeft dat eewige leuen, ende ick sal hem verwecken inden laetsten dage, Joan. 6. f. 54.

Ick bekenne ende belijde den Echten staet te zijn een ordinantie Gods, Ge. 2. c. 24. Te weten, een man, ende een vrouwe te samen *Fol. 143 v°.* versaemt in den Name des Heeren, inde hey//lige Ghemeente, 1. Corin. 7. a. 2. Daerom sal een mensche verlaten vader ende moeder, ende sal aenhanghen zijnder huysurouwen, ende die twee sullen een vleys zijn, daerom en zijn sy niet twee, maer een vleys. Daeromme wat Godt te samen gheuoecht heeft, dat en sal de mensche niet scheyden, Math. 19. a. 5. Mar. 10. a. 7. ende dat bedde is sonder vlecke, want God sal de hoereerders ende ouerspeelders ordeelen, Hebr. 13. a. 4.

Ic bekenne ooc, dat vasten ende bidden seer profijtelijck is, Mat. 6. b. 16. Gelijck als de Apostolen gedaen hebben, Act. 13. a. 2. 14. d. 23.

Ick houde die woorden vanden heyligen Jacobo voor goet ende oprecht, daer hy seyt: Beleyt de een den anderen de sonde, ende biddet voor malcanderen, op dat ghy salich muecht wesen, Jaco. 5. b. 16. Ick ghelooue, datmen dit moet doen met een oprecht herte.

Ic bekenne ende belijde ooc, de Ouericheyt gestelt ende gheordineert te zijn van Godt, Sap. 6. a. 4. Rom. 13. a. 1. Tot straffinge der boosen ende bescherminge der goeden, 1. Pet. 2. b. 14. Want si en dragen dat Sweert niet sonder oorsake, Rom. 13. a. 4. Welcke Ouericheyt de Schrift ons beueelt onderdanich te zijn, Rom. 13. a. 1. Tit. 3. a. 1. 1. Petr. 2. b. 13. Ende onderwijst ons te bidden voor de selue, op dat (ghelijck als Paulus seyt) wy moegen leyden een stille ende gerust leuen, 1. Tim. 2. a. 2. Paulus noemt ooc de Macht te zijn een Dienaersse Gods, Rom. 13. a. 4. Nademael dan, dat sy is een Dienaersse Godts, ic wilde wel bidden, dattet haer beliefde bermhertich teghen my te zijn, ghelijck als God bermhertich is, Ezec. 18. c. 21. 33. c. 14. Hier versaeck

ick alle de gene die daer willen de Macht wederstaen doort sweert ende gewelt, ende houde dat voor een Duyuelsche Leere [1]). //

Ic gelooue ooc in de verrijsenisse der dooden, gelijck als daer geschreuen staet, Job. 19. c. 25. Dan. 12. b. 12. Joan. 5. c. 28. 1. Corin. 15. b. 12. 1. Tess. 4. c. 16. Dat alle menschen sullen opstaen van den dooden in haer eyghen lichamen, Job. 16. e. 25. 1. Cori. 15. d. 35. Als de Heere sal comen in de Wolcken met zijnen Enghelen, daer hy sal ordeelen een yegelijck nae zijn wercken, Matt. 24. c. 30. 25. c. 31. Rom. 2. a. 6. 1. Tess. 4. b. 16. *Fol. 144 r⁰.*

Int generale, Ic gelooue al wat een warachtich Christen schuldich is te geloouen van die heylighe Ghemeente, ende van die articulen des geloofs, gelooue ic wt gantscher herten, ende wil daer in leuen ende steruen. Hier versaecke ick alle valsche leeringe, heresien ende secten, de welcke niet en accorderen met God ende zijn woort. Ende daer in ick gedoolt mochte hebben in eenighe valsche leeringhe, daer af bidde ick den almoegenden Heer, dattet hem belieue door zijne groote liefde ende bermherticheyt my te vergeuen.

Ick bidde ooc, waer in dat ick soude moghen ghesondicht hebben tegen den Keyser ofte den Coninc, ofte tegen eenige andere, dattet hen belieue my te vergeuen, door die groote liefde ende bermherticheyt Gods.

ℭ Hier volcht de Belijdinghe van Jacques, de welcke hy ghedaen heeft voor den Commissarius, ende den Inquisiteur, diemen noemt Kettermeyster, Ten meestendeel op vraghe ende antwoort gestelt [2]). //

NAdat ick thien weecken geuangen hadde gheweest, soo is dit mijn eerste ondersoeck geweest. *Fol. 144 v⁰.* *[n⁰. 2.]*

ℭ Den derden dach Januarij, Anno. 1558. Te reeckenen tbegintsel des Jaers van nieu Jaers dach af, so quam na middach den

1) Met nadruk, om de verdenking van overeenstemming met de Wederdoopers te ontgaan: zie fol. 145 v⁰.

2) Zie aanteekening 1 op fol. 142 r⁰, bl. 269 hierboven. Eerst eenigen tijd na de verhooren teekende d'Auchy ze op, natuurlijk in eigen redactie.

stockmeyster tot my, seggende, dat ic moste verschijnen voor den Commissarius [1]), om ondervraecht te worden van mijnen ghelooue. Als dan heb ick met eenen blijden moet bereyt gheweest, ende ben daer heen ghegaen met den voorseyden stockmeyster. Ende comende inde sale, daer hy was sittende, soo heb ick hem ootmoedelijck gegroet, ende hy heeft my ooc wederom gegroet, sprekende dese woorden: Jacques, is uwen naem Jacques. N. Jacq. Jaet mijn heere. Com. Jacques, ick ben hier gecommitteert van wegen des Conincs ende des Procureurs Generaels, om v te hooren ouer die articulen des geloofs. Jacque. Wel mijn Heere, in den naem des Heeren moet dat geschien. Ende nae veel woorden die wy tsamen hadden tgeloof aengaende, so begonste hy my te vragen, van waer ick gebooren was, ende van mijnder wooninge, residentie, ende conuersatie, van den tijt mijnder ionckheyt af, tot op desen tegenwoordigen tijt toe, dat welcke ic hem beleden hebbe. Daer na wert ic wederom geleyt int huys van den stockmeyster.

[*n°. 3.*] Des anderen daechs, namelijck, den vierden Januarij des selfden Jaers, so worde ick na middach wederom gheleyt voor den selfden Commissarius. Ende voor hem wesende, soo begonste hy te lasteren, te schelden ende te basphemeren van de herders ende Cudde
Fol. 145 r°. Christi, segghende: Ist niet // een iammerlijck dinck, dat wy lieden ons aldus laten verleyden? Jac. Jaet mijn heere. Com. Ick segge van v lieden ende ander meer, die daer verlaten onse moeder de heylighe kercke, ende laet v bedriegen van eenen hoop lichtueerdige leechgangers ende lantloopers. Jac. Ick en hebbe my niet laten bedriegen van sodanigen. Com. Neen? als ghy ghelooft die abominabele snoy [2]) menschen ende bedelaers, als Menno, Lenaert [3]), Henrick van Vreden, Frans de cuyper, Gielis van Aken, ende sulcke rabbauwen meer, ende verlaet ons ende dat warachtige woort Godts, laet ghy v dan niet bedriegen? Jacq. Ick en hebbe dat woort Gods niet verlaten, want mijn ghelooue is gefondeert op dat woort Gods, ende niet op menschen, noch op menschen leer,
Jere. 17. a. 5. nademael dat de Propheet Jeremias roept: † Veruloeckt ende vermaledijt is de mensche, die hem betrout op de menschen, ende stelt dat vleys voor zijnen arm. Ende een weynich daer na so riep hy, ende seyde: O die boose, als Menno ende Lenaert, Hoe veel Lieden hebben sy verleydt, ende gheleyt tot alle duyuelen ende die verdoemenisse. Jac. Mijn heere, ic bid v, dat ghy sulcke woorden niet spreken en wilt, want het waer v swaer ende herdt te

1) Deze gecommitteerde was geen geestelijke: zie slot van fol. 145 r°.
2) Min, gering; of: slecht.
3) Lenaert Bouwens. De genoemden zijn bekende doopsgezinde oudsten.

bewijsen, dat sy sulcx zijn, als ghyse noemt. Ende ten anderen: Sy en hebben niet bedroogen, maer claerlijck onderwesen dat woordt Gods. Ende ick en ghelooue niet, dat de ghene die daer aent woordt Gods ghelooft hebben, dat sy comen tot verderffenisse, maer die Heere salt al wel oordeelen. Com. Ic en wil niet disputeren, want ic selue late my onderwijsen van den ghenen die daer geleert zijn in de heylige kercke. Maer ick weet wel wat van v lieden is, ende van v lieder leere: waert // dat ghy macht hadt, so sout ghy *Fol. 145 v°.* ons geerne de keele afsnijden, ghelijck alsmen wel heeft sien geschieden van v lieder volck tot Munster, tot Amsterdam, ende tot ander plaetsen meer? Jacqu. O mijn heere, en segt doch sulcke woorden niet teghen v conscientie, want ick ghelooue dat ghy wel beter weet, nademael ghy hier geweest hebt inden Raet den tijt van twintich Jaren, gelijc als ghy segt (dit hadde hy mi van te vooren geseyt) daerom laet ick my duncken, dat ghy ons wel beter bekent, want hadden wy so bose herten, die lieden te willen vermoorden, soo en souden wy ons seluen alsoo v lieden niet ouergeuen in de handen, want wilden wy alleenlijc spreecken tegen ons herte, ende v lieden de waerheyt verberghen, soo en sout ghy geen macht hebben ouer ons, nademael ghy niet vinden en sult, die hem mach beclaghen metter waerheyt van ons, dat wy yemant onghelijck ofte schade ghedaen hebben. Com. Waer van comen dan so veel secten, ende heresien? Waer wt spruyten so veel oproeren ende muteryen? Jacq. So veel de secten ende heresien (die op aerden zijn) aengaet, als die van Munster, ofte Amsterdam, ofte elders, so en hebben wy in geender manieren ghemeenschap nochte deel met haerlieder wercken, nochte met haer leeringhe, mer wi houdense voor duyuelsche leeringe, ende alle sulcke dinghen en beletten niet, dat de waerheyt de waerheyt niet en sy, ende dat de Christenen niet en zijn de rechte Christenen, niet meer dan ten tijden der Apostolen alle secten ende heresien, die daer rontom haer waren, die eenige gedaente hadden vanden woorde Godts. Nae dese ende veel meer andere woorden die wy te samen hadden, begonste hy te versoeten, ende seyde tot // my: Ghy en moet soo *Fol. 146 r°.* hooch niet studeren, maer v laten onderwijsen van gheleerder ende wijser dan ghy, ende ghy moet geloouen aent woort Gods. Jacq. O mijn heere soude ick aent woort Gods niet geloouen? om dat selue woordt ben ick hier geuangen, ende stae tegenwoordich voor v, om daer van te antwoorden. Com. Ghy en zijt niet geuangen om twoort Gods, mer om uwe quade feyten. Jacq. Mijn heere, hebt ghy gehoort datter yemant geweest is, die hem beclaecht heeft van my, dat ick hem in eenigher manieren onrecht ofte schade ghedaen hebbe? Com. Neen ick, ick en hebbe niet verhoort, dat-

men eenighe clachten van v ghedaen heeft [1]). Jacq. De Heere sy
1. Pet. 4. c. 15. gelooft, * dat het niet en is om mijnder ongerechticheyts wille,
Apoc. 1. a. 9. maer om dat † ghetuychenisse van het warachtighe gheloouc. Com. Ten is alsoo niet, maer het is om uwe misdaden, daer ghy mede misdaen hebt tegen de Keys. Maiest. ende hebt ouer getreden dat mandament des Conincs onses Heeren. Jacq. Heb ick dat mandament van den Coninck ouer getreden, dat is een cleyne sake, nae-
Apo. 19. b. 16. denmael ick dat doende, hebbe volbracht dat mandament des * Conincks der Coningen, die de warachtige God ende eewige Coninck is. Com. Ghy hebt ooc ouer getreden dat mandament van God, ende van onse moeder de heylighe Kercke. Jacq. Mijn heere, ghy en sout my dat niet connen bewijsen by de heylighe schriftuere, nochte oock eenich mensche, dat ick daer in ouerghetreden hebbe dat Mandament van Godt. Comm. Men salt v wel bewijsen. Wel aen, laet ons beginnen die articulen te voleynden, die my beuoolen zijn om v te ondervraghen. Wy hadden noch veel meer ander
Fol. 146 v°. woorden, die my te lanck // waren te verhalen, ende oock dat sy my niet wel in die memorie en zijn. De selue Commissarius was wat versacht [2]), ende gaf my goet gehoor om te spreecken na mijnder begeerte. Daer na begonst hy my te vragen, wanneer dat ick te Emden quam, ende waer dat ic my neer sloech [3]), ende oft ic eenighe aenwijsinghe hadde om te comen by sulcken volck. Ick antwoorde: Jae ick. Com. Van wien hadt ghy die aenwijsinge? Jacq. Van eenen goeden vrient. Comm. In wat huys waert ghi? Jac. Ic en bekenne [4]) dat huys niet daer ick was. Com. Wie wast die v tot Lenaert leyde? Jacq. Het waren mannen ende gesellen, vrouwen ende dochteren. Com. Hoe waren haer namen? Jacq. Aengaende haer lieder toenamen, so soude ic veel te doen hebben ghehadt, om haer allen te bekennen by namen ende toenamen, om dat ick daer niet langhe tijt gheweest en hadde, om die te moegen bekennen. Com. Als ghy int huys quaemt, waer was Lenaert? waer af predicte hy? Jac. Hy predicte dat reyne woort Gods. Com. Waer af, ende van wat articulen predicte hy? Jacq. Hy onderwees
Mat. 3. a. 2. de * beteringhe des leuens, ende wt te doen den ‡ ouden mensche,
‡ Col. 3. a. 9. ende aen te trecken den nieuwen, bewijsende crachtelijck by de
Rom. 8. b. 13. schriftuere, ‡ dat die daer wandelen nae den vleysche, ende nae
Eph. 5. a. 5. hare wellusten, † gheen deel en hebben int rijcke Gods. Com. Sprac hi niet van eenige ander saken. Jacq. Mijn heere, ick soude veel te doen hebben, om al te onthouden, gelijck als ic wel dencke, dat

1) Zie fol. 129 r°.
2) Van n°. 11, 1599 af bij alle lateren: »versaecht".
3) Zich vestigen, zich nederzetten.
4) Hier en eenige regels verder òf kennen òf herkennen, zich herinneren.

ghy met grooten arbeyt sout onthouden een sermoen, dat nv ouer een Jaer ende half ofte twee geschiet waer. Comm. Ontfingt ghy daer v tweede doopsel? Jacq. Ick en hebbe maer een doopsel ontfangen, * ende dat na de ordi//nancie Christi. Com. Hebt ghy niet een doopsel ontfangen in uwer ioncheyt? Jac. Ic en wete niet watmen my ghedaen heeft in mijnder ioncheyt, ende ick en hebbe geen ghedachtenisse daer af. Comm. V vader oft v moeder, hebben zijt v niet gheseyt, dat ghy ghedoopt waert, ende en hebt ghy gheen peters ende meters gehadt? Jac. Ick dencke wel ia, dat zijt my gheseyt hebben, ende ick heb ooc sommige lieden peter ende meter ghenaemt, maer dat en is niet gheweest na de schriftuere. Com. Wel was dat niet genoch? Hebt ghy bouen dien noch yet ontfangen van Lenaert? te weten twater, ofte het doopsel nae uwer meeninghe. Jacq. Ick hebbe van hem ontfangen dat * doopsel nae dat woort Gods. Com. Dat doopsel dat ghy ontfanghen hebt in uwer ioncheyt, hout ghy dat niet voor goet? Jac. Had ickt voor goet gehouden, ende voor een doopsel, ick en soude geen ander ontfanghen hebben, want daer staet geschreuen, datter * een Heer is, een gelooue, ende een doopsel, ende niet veel doopselen. Com. Dat Doopsel dat ghy ontfangen hebt van Lenaert, ontfingt ghy dat int huys daer ghy vergadert waert? Jacqu. Jae ick. Com. Wast na de predicatie oft voor? Jac. Na de predicatie. Commis. Sprack hy niet vant doopsel? Jacq. Ja hy, ende bewees bider heyliger schriftueren, * wat dattet was, ende wat het doopsel beduyde, Vermanende ootmoedelijck den genen die dat doopsel begeerden te ontfanghen, wel aen te mercken ende acht te hebben, op het ghene dat sy aen namen, bewijsende dat † cruyce ende veruolch datter na volget, den genen, die so verre gecomen zijn, ende veel meer ander bewijsinghen door de heylighe Schriftuere. Com. Vreesde ghy niet voor dat Placcaet van // den Keyser? Jacq. Neen ick, nochte ooc nu ter tijt. Com. Jacques ten sal v niet wel vergaen, ten sy dat ghy v in de ghenade onderwerpt van uwer misdaet. Jacq. Mijn heere, ick † verwachte wel genade vanden Heere, mer ick en weet niet, dat ic misdaen hebbe tegen den Keyser ofte den Coninc, waeromme dat ick ghenade verwachten soude, ende is dat Placcaet teghen dat woordt Gods, so en dunct my niet dat ic misdoe (volbrenghende dat Mandament Gods) teghen eenighe personen, wie dattet sy. Commiss. Jacques, Jacques peynst om het gene dat het placcaet in hout. Jacq. Mijn Heere, ick weet wel dattet heerschappye heeft in deser Werelt bouen dat woort Godts, om te doen steruen de gene die daer geloouen aen zijnen Naem, * ende die daer wijcken vander ongherechticheyt, † gelijck daer geschreuen staet, dattet also soude geschien. Maer wat salt wesen, als ghy

*Mat. 28.c.19. Mar.16.b.15.
Fol. 147 r⁰.
Mat. 16. b. 15.
Ephe. 4. a. 5.
Rom. 6. a. 3. Col. 2. b. 13.
2.Tim. 3.b.12.
Fol. 147 v⁰.
Psa. 130. a. 7.
Esa. 59. b. 15.
† Mt. 10. b. 17. 2. Timo. 3.

met my sult gedaen hebben na dat placcaet, ende my sult gedoot
hebben? So sult ghy doch anders niet hebben, dan een snoode [1])
ende sterffelijck lichaem, dwelcke de verrottinge onderworpen is,
Mat. 10. d. 28. maer so veel de † siele aenghaet, daer en moecht ghy niet aen
Sap. 5. a. 1. comen, ende als ghy sult comen voor dat * oordeel Godts, dan
suldy weten wat ghy ghedaen hebt. Com. Jacques, ick en soecke
uwen doot niet, God wetet, ende het waer my leet, dat ghy wee
hadt aen dat wterste ws vingers. Jac. Mijn Heere, men salt wel
sien in het eynde, Hoe coemtet dan, dat ghy hier aldus dat on-
nosel bloedt verghiet, naedenmael ghy niet en cont onderscheyden
van dat gelooue, als ghy my geseyt hebt, waeromme en ordineert
ghy dan niet, dat de ghene die niet en connen verstaen v lieder
Fol. 148 r°. gheloof, als recht ende goet te // zijn, ghebannen worden buyten
den lande? behoudende haer lichamen ende goederen [2]), gelijck als-
men doet ouer dat geheele Duytslant, ende oock in Oostlant,
die welcke niet en willen ordeelen ouer dat woort Gods om bloet
te verghieten. Nae veel meer ander woorden, vraechde hij: Wat
hout ghy ende gheloofdy vant Sacrament des Altaers? Jac. Is v
meeninge dat breken des broots? Com. Jaet. Jac. Ick belijde ende
Mt. 26. d. 25. gelooue, † gelijck alst Christus gheordineert heeft, Ende ghelijck
Mr. 14. c. 22. alst die ‡ Apostolen ghebruyct hebben, * Ende gelijck Paulus daer
‡ Act. 2. e. 46. 20. b. 7. af schrijft totten Corinthen. Com. Hoe verstaet ghijt? Jacq. Gelijc
*1.Co.11.c.22. alst geschreuen is, ende ick en begheere niet te gloseren [3]) dat
woort Gods. Daer was hy mede te vreden, ende hy teyckendent [4])
alsoo op zijn pappier. Com. Wat hout ghy vande misse, biechte,
ende absolutie des priesters? Jac. Aengaende die misse, ick en
kense niet, nochte oock die scriftuere selue, ende ic en hebbe die
name noit gelesen in het woort Gods. Com. Wat sal ick dan daer
van schrijuen? Jac. Ic en weets niet, dat v belieft mijn heere.
Comm. Sout ghy niet willen belijden simpelijcken, dat ghy ghe-
looft aen die ordinancye van die warachtighe ende heylighe kercke,
na dat de schriftuer wtwijst? ende gelijck een goet Christen schul-
dich is te geloouen? Jacq. Jae ick mijn Heere, wt geheel mijnder
herten. Hy screeft also. Comm. Wie zijn v onderwijsers geweest
in sulcke leeringe, ende met wien hebt ghy int beghin gheconuer-

1) Weinig waard, gering.

2) Volgens den godsdienstvrede van 1555. Onder Oostlandt werden zoowel de landen aan de Oostzee als de Hanzesteden, Hamburg enz. verstaan. De vraag, welke taal bedoeld is als het op den titel van Menno's *Fundamentboek* van 1562 heet »wt dat Oosters in deze onse Nederlantsche sprake vertaelt", die taal dan wel het Oostfriesch, eischt een te uitvoerig onderzoek dan dat zij hier kan worden behandeld.

3) Eene uitlegging er op maken, iets aan het woord Gods toevoegen van eigen menschelijke vinding alsof dat woord niet op zich zelf duidelijk genoeg is.

4) Zoo reeds n°. 1, 1562. Eerst n°. 10, 1595 (en alle volgenden): »teyckendet".

seert, ende in wat plaetse? Jac. Ick heb mijn conuersatie ghehadt tot Antwerpen, met vele sprekende van die Schriftuere, maer principalijck ben ic onderwesen geweest, ende heb mijn fondament ghenomen, met dat heylighe woort // des Heeren te lesen. Hy schreeft *Fol. 148 v°.* also. Com. Maer nv siet hier een groot artikel, te weten, of ghy niet gheweest en hebt een Dienaer oft Diaken ouer de armen, ofte Vermaender, ofte eenighe last [1]) hebbende in die vergaderinge onder die broeders. Also wast gescreuen op zijn pappier, nae dat ick heb connen mercken ofte sien. Ick en wiste ten eersten niet, wat hy wilde seggen met dit, soo groot een artikel. Ende ick antwoorde daer op: Neen ic, ende ic en beuinde my niet bequaem daer toe, * maer ick ben een cleyn lidt in de vergaderinge. Com. 2.Cor.12.b.12. Hebt ghy niet geweest in die vergaderinghe, eer dat ghijt doopsel ontfingt? Jacq. Jae ick, twee ofte driemael te minsten. Com. In wat plaetse isset gheweest ende hoedanighe huysen? Jac. Aengaende die huysen, ick en weet niet wie datse toe behooren. Comm. Wat soorte van huysen groot ofte cleyn? Jac. Wy vergaderen ons daer wy best moeghen, na dattet te passe coemt, ende ick gedencke wel geweest te hebben in seer arme huyskens, die bet ghelijckenisse hadden van een stal, dan van een huys. Hy schreeft also op zijn pappier. Commiss. Hebt ghy oock geweest onder die broeders inde vermaninghe nae dat ghy het doopsel ontfanghen hebt. Jacque. Mijn Heere dat brengt zijn selfs antwoort mede, ghy moecht wel dencken, heb icker te voren geweest, dat icker namaels noch bet geweest hebbe. Com. Is v huysurou vander seluer leeringe als ghy, ende is sy ooc herdoopt? Jac. Ic heb genoech te doen voor my seluen te antwoorden sonder te antwoorden voor mijn wijf, ende waert dat sy hier waer, soo mocht sy voor haer seluen antwoorden, maer niet te min, ic houdese voor een vrouwe die den Heere vreest. Ende daer was hy mede te vreden. //

DEn achtsten Dach Januarij des voorseyden Jaers. 1558. op *Fol. 149 r°.* eenen saterdach des morgens, so was ick geleyt in de selue sale, [*n°. 4.*] voor den Inquisiteur ofte Kettermeyster [2]) de welcke in corten tijden herwaerts is hier ghestelt gheweest vanden Coninck van Spaengien, hebbende van hem alle macht, te binden ofte ontbinden, te laten ghaen vry, ofte te doen steruen. Ende als ick voor hem quam, soo groette ic hem ootmoedelijc, ende hy groette my oock, seggende tot mij: Jacques, ic ben seer verblijt ouer een sake, dat is ouer het gene, dat my die Procureur Generael geseyt heeft, dat

1) Opdracht, bediening.
2) De bekende Lindanus.

ghi wel te vreden zijt te belijden uwe schult, ist datmen v can
bewijsen byder schriftueren, dat ghy ouergetreden hebt dat ghe-
bodt Gods, ende dat ghy in dwalinghe zijt, zijt ghy noch in dit
selue propoost, ende wilt ghy die scrift aennemen? Jac. Ja ick,
ende ick ben bereyt te hooren alle goede onderwijsinge na den
woorde Godts. Hy hadde mijn belijdinge, die ic gedaen hadde voor
den Commissarius, ende hy vraechde my. Wilt ghy noch belijden,
dat ghy ontfanghen hebt dat Doopsel van Lenaert? Jac. Mijn woort
Mat. 5. d. 37. en is niet iae ende neen, * maer ia, ia, ende gelijck als ick be-
2.Cor. 1. b. 17. leden hebbe, so belijde ic noch opentlijck. Ket. Is v niet genoech
geweest het doopsel dat ghy in uwer ioncheyt ontfanghen hebt,
sonder noch eens een ander te ontfangen? Jac. Ic en houde dat
selue doopsel, dat ick in mijnder ionckheyt ontfanghen hebbe, voor
gheen doopsel, na dat woort ende ordinantie Gods. Ket. Ick salt
v bewijsen: maer gelooft ghy oock dat de kinderkens ghebooren
Psa. 51. a. 7. zijn in erfsonde? Jac. † Dauid seyt wel, dat hy ontfangen is ge-
weest in sonden, gelijc ooc alle kinderkens, maer die sonde en is
Fol. 149 v°. haer niet // toegerekent, aenghesien dat Christus ghestoruen is om
Rom. 4. d. 25. die sonde wech te nemen, * gelijc als Paulus ouer al in zijne brie-
5. a. 6.
2.Cor. 5. c. 18. uen getuycht, ‡ Ende gelijck als die sonde door een mensche ge-
Gala. 2. c. 21. comen is inde werelt, ende door die sonde die doot, also heeft de
Ephe. 1. b. 7. ghenade ouer gheuloeyt door Jesum Christum. Ket. Hoe worden
Heb. 9. b. 14. die kinderkens ghereynicht, ist dattet niet door het Doopsel en
‡ Rom. 5. b.
Heb. 9. b. 13. geschiet? Jacq. Sy zijn ghereynicht * door het bloet Christi, Nade-
† Joa. 1. d. 36. mael hy dat † Lam is, dwelc wech neemt die sonden der werelt.
Ketter. Hoe gatet toe, dat sy gesuyuert worden van de erfsonde?
Jac. Mijn heere, ick hebt v geseyt, namelijc, door dat bloet vanden
Rom. 5. a. 6. Sone Gods, die gestoruen is voor ons * doen wy noch zijn vian-
den ende ongheloouich waren. Ket. Ghelooft ghy niet dat de kin-
derkens dragen haer sonde van Adam, ter tijt toe dat sy doort
doopsel ghereynicht worden? Jac. Men soude my dat moeten be-
wijsen met der Schriftueren. Ic geloof dat woort vanden Propheet,
Deu. 24. b. 16. die daer seyt, † dat het kint niet dragen en sal de misdaet des
Eze. 18. c. 20. vaders, noch de vader de misdaet des soons, maer de siele die son-
dicht, die sal de doot steruen. Kett. Ten is also niet te verstaen,
maer dat kint is onreyn, tot dattet dat doopsel ontfangen heeft. Jac.
Worden de kinderen gereynicht door dat wterlijcke teecken vanden
water? kett. Neen, maer sy moeten gereynicht wesen metten wa-
ter, ende daer na metten heyligen Geest. Jac. Welcke wasschinge
gaet voor, te weten, de wasschinge van buyten, oft de wasschinge
van binnen? kett. De wasschinge van buyten, ende na dese gespro-
ken woorden: Inden naem des Vaders, ende des Soons ende des
heyligen Geests, worden sy daer na gereynicht van binnen. Jac.

Mijn heere, ghi // segt dat sonder Schriftuere, want Jesus Christus seyt, ✝ dat sodanighe Hypocrijten zijn, die daer eerst reynighen dat buytenste, maer te reynigen dat binnenste, ende dat buytenste sal oock reyn wesen. kett. Ghy doolt, ende en verstaet de schriftuere niet, ende hebt v laten verleyden van eenen hoop Lantloopers. Jac. Mijn heere, ick en stuene niet op de menschen, maer ten is my anders niet gegeuen te verstaen, ende de menschen en sullen my dat gelooue niet geuen, want daer staet geschreuen inde Propheten? * Sy sullen alle van God geleert worden. Ende Jesus Christus die seyt, * dat niemant tot hem en mach comen, ten sy dattet hem vanden Vader gegheuen sy: Maer nv mijn heere, bewijst my alleenlijck byder Schriftueren, dattet doopsel der cleynder kinderen een plantinge ende ordinancie Gods sy, ende gebruyct byden Apostolen, ende ic salt geloouen. kett. Die ordinancie is gemaect van Jesu Christo, seggende: † So wie niet geboren en is wt den water ende den Geest, hy en mach niet ingaen in dat rijcke Godts. Jac. Christus en spreect niet tot den kinderen, maer tot eenen Doctoor in de Wet, ende hy en spreect oock niet vanden cleynen kinderen nv nieuwelincx geboren, want Christus seyt daer na int selfde Capittel: Dat vanden vleesche geboren is, dat is vleesch, dat vanden geest geboren is, dat is geest, En verwondert v niet, dat ick v gheseyt hebbe: Ghy moet wederom herboren wesen, de wint blaest daer hy wil, ende ghy hoort zijn stemme, maer ghy en weet niet van waer hy coemt, oft henen vaert. Also ist met allen, die geboren zijn wt den geest. Na dat ick ghelesen hadde in zijn Testament in hoochduytsch, gedruct te Zurich, seyde ick: Mijn heere, ist dattet wterlijck doopsel der // kinderen een nieuwe geboorte is, soo weetmen wel van waer dat sy coemt, want men sietse metten oogen. Ket. Hoe verstaet ghijt dan? Jac. Ic verstae dat de nieuwe geboorte is vanden genen ✝ die inden ouden Adam was, in dat vleesch der sonden, datmen die moeste wt doen, dooden ende cruycen, dat vleesch der sonden, met alle zijn begeerten ende lusten, om wederom geboren te worden in * een nieu leuen, na den nieuwen mensche Christus Jesus, gelijck Paulus breedelijck getuycht. Ket. Dat is te verstaen van de groote ende oude lieden, maer de cleyne kinderkens die onsuyuer zijn, moetmen met water reynigen om de salicheyt te vercrijghen. Jac. Wat gelooft ghy vande kinderkens, die hier geen doopsel en ontfangen, na dat ghelooue dat ghy hout, te weten, vanden Paus? Ketter. Sy gaen voor alle duysent Duyuelen. Jac. O mijn heere, daer staet geschreuen: * Als ghy ordeelt, so ordeelt rechtueerdige ordeelen: ✝ Ooc met sulcke ordeelen (seyt Christus) als ghy ordeelt, sult ghy gheordeelt worden: Ghy verdoemt de onnoosel kinder-

Fol. 150 r⁰.
Mat. 23. c. 24.
Esa. 54. c. 15.
Jere. 31. c. 33.
* Joan. 6. e. 44.
Joan. 3. a. 5.
Fol. 150 v⁰.
Collo. 3. a. 5.
Rom. 6. a. 4.
Eph. 4. c. 22.
Deu. 1. b. 16.
Joan. 7. b. 24.
✝ Mat. 7. a. 2.

Mat. 18. a. 2. kens, daer nochtans Christus seyt, † dat sodanighen het rijcke Gods
19. b. 14. toe behoort. Ket. Die waren ghedoopt oft ten minsten hadden sy
de Besnijdinge ontfangen, de welcke haer was inde stede des Doop-
sels. Jacq. De Schriftuere en roert daer af niet, dat sy besneden
waren, ende ghy en sult niet connen bewijsen, oft Jootsche oft
Heydensche kinderen waren. Ketterm. Het waren al Joden die te
Jerusalem waren, ende daer ontrent int Jootsche Lant. Jac. Lucas
Acto. 2. a. 5. ghetuycht wel anders, Act. 2. * dat binnen Jerusalem in het Joot-
sche lant alle soorte van spraken waren, die onder den Hemel zijn.
Fol. 151 r°. Ketter. Ist niet een arm dinck // van v lieden, dat ghy aldus doolt
Eph. 5. c. 26. in der Schriftueren? seyt Paulus niet, † dat hy sijn Ghemeynte
gereynicht heeft in dat bat des waters? Jacques. Paulus seyt: Int
Joan. 15. á. 3. bat des waters door het woort. Wel, suldy wel kinderen † reyni-
gen door het woort? oft alleenlijck door het bat des waters? want
sy en connen den woorde niet geloouen. Ket. So zijn si dan ver-
doemt, nademael dat sy niet en gheloouen. Jacq. En spreeckt doch
Mat. 5. a. 3. also niet, want sy zijn onnoosel, ende * arm van geeste, ende so-
danigen behoort dat rijcke der Hemelen toe. Hy seyde, gelijc hy
ooc te voren geseyt hadde: Men moetse voor al reynigen door den
doop des waters, om totter salicheyt te comen. Jacq. Petrus de
1. Pet. 3. c. 21. Apostel betuycht claerlijck: Gelijck als de † Arcke die Noe ghe-
maect hadde, vanden doot bewaerde, ende vande gramschap Gods
alle de gene, die verlaten hadden dat geselschap der boosen ende
der werelt, ende waren daer in getreden, dat in sulcker manieren
dat doopsel ons is totter salicheyt, maer de Apostel en acht niet
van eeniger weerde, dat doopsel, dwelc wech neemt de onreynicheit
des vleeschs, ten sy dat daer sy een goede getuychenisse van goe-
der conscientien voor God, ende ick en gelooue niet, dat de kin-
derkens hebben dat getuychenisse van goeder conscientien, nade-
Deu. 1. d. 39. mael si niet en † weten dat goet oft dat quaet. Op dese sake en
antwoorde hy my niet, ende sach my scherpelijc aen, ende een
weynich daer na seyde hy tot my: Tis Caluinus die daer schrijft:
Attestation (dat is getuychenisse) der goeder conscientien, sulcke
valsche Propheten, die v lieden verleyden, maer den waerachtigen
text en seyt also niet. Jac. Ic en ben niet geuangen om de lee-
Fol. 151 v°. ringe van Caluinus. Ende ick badt hem me//nichmael, dat hy my
soude laten lesen in zijn Boeck, hoe dattet de Apostel doch schreef,
te weten, in zijn eygen Testament, dat hy voor hem hadde, oft in
zijnen Bibel, int latijn, de welcke was een seer cleyn formaet, ge-
translateert, ende gedruct by Robertus Stephanus te Parijs. Maer
wat ick hem badt, hy en wildet my niet laten lesen, ende ic
seyde tot hem: Mijn heere, ghy en behoort my niet te beletten,
dat woort te bewijsen, nadenmael dat ghijt wederspreect. Ende na

noch meer andere woorden, seyde hy tot my: Na dien dat ghy niet geloouen en wilt aen de heylige Leeraers, als S. Ambrosius ende S. Augustinus (ende noch een hoop ander Heyligen, die hy my noemde) ende aen de ordinancien, die de heylige kercke ingheset heeft, iae wat wildy dan geloouen? Jac. Ic gelooue alleenlijc aen de ordinancie Christi, oft bewijst my dat de Apostolen cleyne kinderkens gedoopt hebben, ende ic salt geloouen. Hier mede wilde hijt my proberen [1]), met de huysgesinnen die ghedoopt waren, daer wel mochten cleyne kinderen geweest zijn, so hy seyde. Ick antwoorde, dat de Schriftuere daer af niet en roerde, dat daer kinderkens gheweest zijn, maer bewijst [2]) seer wel, dat sulcke huysgesinnen aenhoorden dat woort, ende geloofden, gelijc alsser geschreuen staet vanden * Stocmeester, ooc van † Cornelio den Hooftman, met alle de gene die van zijnen huyse waren, de welcke ontfingen den heyligen Geest, gelijck als de Apostolen, te weten, de gene die dat woort hoorden. Ende daerom mijn heere, ghy en sout my niet connen bewijsen, dat daer cleyne kinderen waren. kett. Ic en wil daer niet vast op staen, om te seggen datter waren, oft datter geen en waren, want dat is in twijfel, maer ghy moet geloouen, twelck // de Ouders ende de heylige Doctoren daer af also geordineert hebben inde kercke, ende gebruyct tot nv toe. Jac. Hebben de selue Leeraers dese ordinancie ingeset tot goeder meyninge [3]), oft hebben sy die ingheset, om dattet was een ordinancie Godts inder Schrift veruaet? ket. Sy hebben gedaen na den woorde Gods tot goeder meyninghe. Jac. Mijn heere, ghy weet wel, hoe strengelijck dattet beuolen was den volcke van Israel, niet te doen eenige dingen na haerlieder * goetduncken, maer dat sy doen souden alleenlijc tgene dat de Heere haer beual ende ordineerde. Want † Saul was verworpen van God, om dat hy niet gerechtelijc gedaen en hadde na dat woort des Heeren, dat hem beuolen was, maer hadde gebruyct zijn eygen goetduncken. Ende na veel meer andere woorden die wy tsamen hadden, so ginck hy van my wech, ende seyde: Jacques, ick bidde v, dat ghy v daer op doch wel beraet, want ghy zijt in dwalinghe ende verleyt. Jac. Ick en ben niet in dwalinge noch verleyt, ick ben al beraden, nademael ghy my niet bewijsen en cont byder Schriftueren, dattet Doopsel der cleynder kinderen een Ordinancie Gods sy, ende daerom en gelooue ict oock niet. kette. Wat wilt ghy dat ick v bewijse, naedemael ghy niet en ghelooft aen de heylighe Leeraers van de Catolijcke kercke, noch oock haer ordinantie. Jacqu. Mijn heere, daer

Act. 16. e. 32.
†Act. 10. e. 44.
Fol. 152 r⁰.
Deu. 4. a. 2.
12. d. 32.
1. Re. 15. c. 22.

---

1) Bewijzen. 2) Aanwijzen, mededeelen.
3) Van Braght: »met goeder meyninge." Als ons: »te" goeder trouw. Gemeend is: naar eigen goeddunken, toch met vrome bedoeling.

Mat. 15. b. 13. staet gheschreuen: ‡ Alle plantinghe, die mijn Hemelsche Vader
niet gheplant en heeft, sal wtgheroeyt worden. Ende na noch veel
meer ander woorden, so is hy wech gegaen, ende seyde tot my:
Adieu Jacques, beraet v doch wel, ende bidt Godt neerstelijck. Ick
seyde oock: Adieu, ende seyde tot hem, dattet wel mijn hope was,
Fol. 152 v°. den // * Naem des Heeren altijt aen te roepen tot mijnder hulpen.
Psa. 116. a. 4. Daer waren noch veel meer ander woorden, die wy tsamen had-
Ro. 10. b. 13. den, de welcke ic niet gheschreuen en hebbe, om dies wille dat sy
my niet wel inde memorie en zijn, ende dat de cortse my aen
quam. Ick hebbe vergeten te schrijuen zijn allegatien, waer mede
hy wilde bewijsen, dat de Besnijdenisse een figuere was op het
doopsel, ende datment alsoo moeste gebruycken na ghelijcke wijse,
Ge. 17. b. 11. waer op ick hem bewees by der Schriftueren, hoe dat de * Besnij-
denisse was een figuere op het Verbont, ende en beteeckende
anders niet, dan om te kennen te gheuen, dat sy begrepen waren
in het Verbont, ende kinderen de welcke de Beloften toe quamen.
Rom. 9. a. 6. Maer Paulus bewijst ons nv, † dattet niet en is een Jode, noch
Gal. 4. c. 23. kint van Abraham, diet van buyten is, oft na den vleesche van
Joan. 8. c. 39. zijnen zade, mer de gene diet int herte zijn, als Christus seyt, ‡ dat
sodanige Abrahams kinderen zijn, die de wercken van Abraham
doen, hoe wel dat sy nochtans comen van dat vleeschelijcke zaet
der Heydenen. Ende ic betoonde hem, hoe dattet Doopsel beteec-
Joan. 3. a. 5. kent de warachtighe * wedergheboorte, gelijck als Christus Nico-
† Ro. 6. a. 4. demo bewees, ende de † afleigginghe des ouden mensches in een
Gal. 3. d. 27. nieuwe leuen, ende datmen daerom moeste wederom herboren we-
Eph. 4. c. 22. sen, ende niet nieuwelincx [1]) geboren, gelijck als sy lieden willen
segghen, ende so waer dat gheen wedergeboorte en was, daer en
diende oock geen teecken, want het waer met Godt ghecken. Hy
seyde tot my: Souden dan de kinderkens geen deel hebben aen dit
Sacrament? Ic seyde tot hem, dat de Sacramenten achter gelaten [2])
Fol. 153 r°. waren om die te ghebruycken inde heylighe Ghe//meynte voor
Mat. 13. e. 43. den ghenen die ‡ ooren hebben om te hooren ende herten om te
begrijpen, ende te onderscheyden van de Sacramenten. Ende niet
voor de onnoosele. Wy hadden noch veel meer ander Propoosten
ouer die Artijckel, ende ick bewees hem het misbruyc dat sy heb-
ben in haer doopsel tegen de schriftuere, ende van dat doopsel der
wijser [3]) vroeyvrouwen, hoe dat zijt voor goet houden, ende herdoo-
pen noch eens, daerom seyde ic, dat sy Wederdoopers waren.

[n°. 5.] DEs maendaechs den thienden Januarij des selfden Jaers, was ick
wederom geleyt voor den selfden Kettermeester, ende na sommighe

---

1) Pas, kort geleden. 2) »Nagelaten", n.l. door Christus.
3) Wijze vrouw = vroedvrouw.

reden, so vraechde hy my: Hoe hebt ghy v beraden, aengaende dat doopsel? Jac. Ick en weet gheenen anderen raet, dan ick v gheseyt hebbe, aengesien dat ghijt my niet en cont bewijsen bijder schriftueren, dattet een ordinantie Christi is, de cleyne kinderkens te doopen, ick en gelooue daer oock niet aen, maer ick houde my aen het doopsel, geordineert * van Jesu Christo, ende beuolen zijnen Apostolen. Ket. Also hebben v onderwesen de valsche Propheten, van den welcken de Schriftuere seyt, dat sy comen sullen, ende zijn wt ons ghegaen. Jacq. Sulcke valsche Propheten salmen † kennen by hare vruchten, seyt de Heere. Ende also vele als dat aengaet, dat ghy segt, dat si wt v lieden ghegaen zijn [1]): Paulus wesende te Mileten, bewees den Ouders van Ephesien, ‡ dat wt haer lieden ende wt de cudde souden opstaen quade menschen, die daer souden leeren quade dinghen, ist niet also mijn heere? Ket. Jaet. Jac. Ist niet wel mijn heere een verkeerde sake, ende geheel contrarie dat doopsel dat ghy lieden gebruyct, want // Christus heeft beuolen te doopen, den ghenen die * geloofden. Ende die daer † onderwesen waren ende geleert. Ende de ‡ Apostolen hebben gedoopt alleenlijc de gene die dat woort ontfingen. Ende ghy lieden doopt alleenlijck die niet en geloouen, ende die niet en moghen onderwesen noch geleert worden, noch die dat woort niet en connen ontfangen, want si zijn onnoosel, ende dat dunct my geheel contrarie te zijn, ende de wagen voor de peerden te setten. Ket. Tis om dat ghi in heresien zijt mijn kint, ende dat ghy niet en gelooft de heylige Leeraers, siet hoe dattet v wil vergaen. Nv wel aen, laet ons van een ander Artikel spreken. Ende na dat hy gesien ende gelesen hadde mijn Belijdinghe, ghedaen voor den Commissario, gelijc ic te voren geseyt hebbe, so vraechde hy my: Wat geloofdy doch van de Eucharistia? Jacq. Wat is dat? Kett. Vant Sacrament des Altaers? Jac. Wilt ghy seggen, van dat Auontmael des Heeren, oft dat breken des broots? Ket. Ja, tis een [2]) dinck, Eucharistia, Sacramentum, oft Auontmael. Jac. Mijn heere, ten is niet eenen naem, want siet, hoet de Apostolen genaemt hebben. Lucas die seyt: * Sy braken dat broot van huyse te huyse, ende niet dat lichaem Christi. Ket. Dat selfde daer Lucas af spreeckt, dat is vant woordt Godts, dat welcke sy wtdeylden eenen yegelijcken. Jac. Mijn heere, also segghen ooc Dauid Jorisz. ende ander ketters, die te niete maken dat breken des broots. Maer siet aen, als Paulus was te Troaden, ende dat de vergaderinge te samen gecomen was, des nachts, so dat een Jongelinc vanden hoogen sol-

Mat. 28. c. 19.
Mar. 16. b. 15.
Mat. 7. b. 15.
Act. 20. d. 29.
Fol. 153 v⁰.
Mc. 16. b. 15.
† Mt. 28. c. 19.
‡ Act. 2. d. 38.
8. b. 11.
10. e. 47.
Act. 2. e. 42.

1) D. i.: Zijn die valsche profeten volgens u uit uwe kerk voortgekomen, dan bevat uwe kerk dezulken en is zij dus de ware kerk niet. »Die ouders" zijn natuurlijk »oudsten". 2) 't Is één en dezelfde zaak.

Acto. 20. b. 7. der af viel, † Lucas seyt, dat Paulus dat woort dede tot inder middernacht, so dat de Jongelinck viel door een venster, ende als
Fol. 154 r°. sy waren wederom // bouen geclommen, Paulus hem opgeheuen hebbende, so hebben sy dat broot gebroken ende ghegeten, ten was dat woort niet dat sy aten, ende daer na sprac Paulus totten dageraet toe, ende ghinck van daer. Ende dit hoorende, sach hy my scherpelijc aen, ende en wiste niet wat seggen. Gelooft ghy niet (seyde hy) als dat wanneer de Priester heeft ghesproken die woorden, dat onse Heere daer is int broot, in vleesch ende bloet, alleleens [1]) gelijck alst de Joden hebben gehadt in haer handen, ende gecruyst? Dit selfde heeft hy my seer dickwils geuraecht. Ende om dies wille dat ick niet en sochte te disputeren met hem, soo seyde ick: Mijn heere, ist dat ghijt my cont bewijsen by der Schriftueren, soo sal ickt geloouen. Ende hy drang my, seggende: Segt neen oft ia, wat ghy daer af gelooft. Jac. Sulcx als de Schriftuere daer af getuycht. Ketter. Ick vraghe v, oft ghy niet en ghelooft, dat hy is int Sacrament, in vleesch in bloedt, ghelijck als hy was aent Cruyce. Ende siende dat hy hem verwermde so verbeyde ic een weynich om te antwoorden. Kette. Wel, wat segt ghy? Jacq. Niet mijn heere. Ket. Dat hoor ic wel, mer waerom beydt ghy so langhe te antwoorden, iae oft neen? Jacq. Mijn heere,
Eccl. 5. b. 13. daer staet gheschreuen: * Weest snel om hooren, ende traech om
Pro. 17. b. 27. Jac. 1. b. 19. spreken. Kett. Wel aen dan Jacques, segt alleenlijck ia oft neen: Ist dat ghy ghelooft, dat hy daer is int broot, in vleesch ende bloet, so segt ia. Jacq. Mijn heere, seyde ick tot v ia, hoe soude ict v connen bewijsen by der Schriftueren, dat hy daer is in vleesch ende bloet, nae dat de Priester de woorden ghesproken heeft? want ick en hebt noyt inder Schriftueren gelesen, ende om
Fol. 154 v°. dies wille dat ict v niet en soude connen bewijsen, daer//om en wil ic ooc niet seggen dat het also is. Ket. So en geloofdijt dan niet, hoor ic wel neen? Jac. Ic en gelooue daer van niet wijder dan de Schriftuere getuycht, ende hoe soude hy daer wesen int
Mar. 16. g. 61. broot, mijn heere, naedemael geschreuen staet, dat hy * opgeclom-
† Act. 7. f. 55. men is ten Hemel, ende † dat hy sit ter rechterhant zijns Vaders,
‡ Act. 2. d. 34. ‡ tot dat hy zijne vianden sal geset hebben tot een bancke zijnder
Hebr. 1. b. 13. voeten. Ket. Gelooft ghy niet, dat hy machtich genoech is te sitsen ter rechterhant zijns Vaders, ende ooc int broot te wesen? Jac. Mijn heere, ic gelooue dat hy almachtich is, mer tegen zijn woort en mach hy niet, want hy moet warachtich wesen, ende hy is de
Joan. 14. a. 6. eenige * waerheyt selfs. Ket. Wilt ghy niet geloouen de schrif-
† Mt. 26. c. 25. tuere die geschreuen is: † Neemt eet, dit is mijn lichaem, dwelc
Luc. 22. b. 19.

1) Eveneens.

gegeuen wort voor v lieden, gelooft ghy dan niet dat het zijn lichaem is? Jac. Welcke hout ghy voor zijn lichaem, dat geleuert is voor ons, ende geleden heeft, ende dat aen de tafel sat ende sprac, oft het gene dat hy in zijn hant hielt, te weten, dat broot, wert dat voor ons geleuert, ende sterf dat broot aent cruys voor onse sonden? En beteeckende dat broot niet op zijn lichaem? Ket. Alle beyde. Jac. Ick en hebbe niet gelesen datter twee Christus zijn, dan alleen een † eenige Sone Gods. Dit heb ick hem dickwils te voren gheleyt [1]). Kett. Dese twee en zijn maer een, oock is de wijn zijn bloet, na de gesproken woorden des Priesters. Jacq. Wort de wijn zijn bloet, na dat gesproken woort, ende blijft hy altijt bloet, ende niet wijn? Ketter. Nae dattet woort gesproken is, so is dat broot zijn warachtich vleesch, ende de wijn dat warachtighe bloet Christi, ende blijuen also vleesch ende bloet. Jac. Wat wilde Christus dan te ken//nen geuen zijnen Discipulen, als hy seyde: * Dit is mijn bloet des nieuwen Testaments, dwelck wtgestort sal worden voor vele, tot vergeuinge der sonden, ende ic segge v lieden: Ick en sal van nv voortaen niet meer drincken van dese vrucht des wijngaerts. Mijn heere, Christus noemtet zijn bloet des nieuwen Testaments, ende dies niet te min geeft hy te kennen zijnen Apostolen, dattet noch sy een vrucht des wijngaerts, aengesien dat hijt namaels noch so noemt, na dat hy geseyt heeft, dattet zijn bloet si. ket. Waer staet dat geschreuen? Doen nam ic zijn Testament int duytsche [2]), dwelc hy voor hem hadde, ende last hem: Ende na dat ict hem gewesen ende gelesen hadde, soo seyde hy tot my: Ghy en moet v niet reguleren na v verstant, maer na de wtlegginge der heyliger Leeraers, als S. Augustinus, Ambrosius, ende andere meer van de oude kercke. Jac. Ick ben wel te vreden met de wtlegginge van Paulo, sonder andere vele wtleggingen te soecken. ket. Waer heeft Paulus wtgeleyt dat Sacrament des Altaers? Jac. Paulus heeft wtgeleyt ende gegeuen te verstaen tot die van Corinthen, wat dat Auontmael des Heeren, ende dat breken des broots is. ket. Wijset my. Ende ic hadde noch zijn Testament, ende las hem dat thiende Capittel, vande eerste Epistel totten Corinthen, daer Paulus seyt: Ick spreke als met den genen die wijs zijn, ordeelt ghy selue wat ic segge: * De kelc der dancsegginge met den welcken wy dancseggen, ist niet een gemeynschap des bloets Christi? dat broot dat wy breken, ist niet de gemeynschap des lichaems Christi? Ende ick en hadt nauwe ghelesen, hy ant-

Mat. 19. c. 16.
1. Joan. 4. b. 9.
Fol. 155 r°.
Mt. 26. b. 27.
1. Cor. 10. b. 18.

1) Voorgelegd, voorgehouden.
2) Dit voegt d'Auchy er bij, omdat Lindanus ook wel eens een »hoogduitsch" (zuricher) of een latijnsch Nieuwe Testament bij zich had.

woorde my daer op haestelijc: Dat is tegen v, want de Apostel
Fol. 155 v°. bewijst daer wel, datter vleesch ende bloedt is int // broot ende
wijn, ende datmen deelachtich is des lichaems Christi. Jac. Mijn
heere, ist dat v belieft, laet my wat voorder lesen, ende ghy sult
mercken, dat Paulus niet en gheeft te verstaen van dat lichaem
Christi in vleesch ende bloet, gelijc alst hinck aent Cruys, maer
1.Cor.12.b.12. van zijnder * vergaderinge, de welcke is zijn lichaem, want als hy
Col. 1. b. 18. seyt, dat wy gemeynschap hebben ende deelachtich zijn aen dat
1.Cor.10.b.17. lichaem Christi, soo seyt hij: † Want wy vele zijn een broot ende
een lichaem, nademael wy deelachtich zijn van eenen broode. Kett.
De Apostel spreect daer van een ander lichaem, te weten, van zijn
Gemeynte. Jac. Ic en beuinde niet dat Paulus maeckt eenich verschil
ofte onderscheyt van twee lichamen, maer van een lichaem
Christi. Ket. Hoe verstaet ghy dan: Eten zijn lichaem, ende zijn
bloet drincken? Jac. Ghelijck alst Paulus geeft te verstaen, dattet
1.Cor.10.b.18. is een + gemeynschap oft mededeylinge des lichaems Christi. kett.
Mijn kint, hoe zijt ghy so verleyt? verstaet ghy dan dat ghy door
dat gemeynschap wel muecht deelachtich wesen aent lichaem ende
dat bloet Christi, sonder daer af te eten ende te drincken? Jac.
Mijn heere, ic en ben niet verleyt, maer ick fondere my op dat
woort Gods. Ket. Wel wat verstaet ghy dan met dese gemeynschap?
Jac. De Apostel gheuet ons daer te kennen, als hy seyt in
1.Cor.10.b.18. dat selfde Capittel: * Siet Israel aen na den vleesche, die daer eten
de offeranden, zijnse niet deelachtich des Altaers? Siet mijn heere,
daer is de ghelijckenisse, die Paulus gheeft om te verstaen die van
Corinthen, verstaet ghijt niet oock also, mijn heere? Ket. Ja ick.
Jac. Mijn heere, ick dencke wel dat v meyninghe soo niet en is,
dat de ghene die deelachtich waren des Altaers, daeromme den //
Fol. 156 r°. Altaer aten, maer alleenlijck de offeranden die op den Altaer laghen.
Ketter. Duncket v also met dat Sacrament toe te gaen? Jacq. Mijn
heere, het dunct my, dat, als wy dat broot eten, dat wy daer
mede beteeckenen, deel te hebben aent lichaem Christi, ende nochtans
en eten wy maer alleenlijcken dat broot, ende niet Christum,
niet meer, dan ghelijck als Israel niet en adt [1]) den Altaer, maer
alleene de offerhande, ende nochtans int eten der offerhanden gauen
daer mede te kennen dat sy deelachtich waren des Altaers. Ende
my aensiende wel scherpelijck, so seyde hy: Wat een dwalinghe,
en ghelooft ghy niet, datmen int eten des ghewijdden broots, dat
lichaem Christi eet? Jac. Paulus en geeftet also niet te verstaen,
ende ick en versta dat ooc also niet. Ket. Ist niet een iammerlijck
dinck van v lieden Jacques, dat ghy niet en ghelooft dat woort

1) N°. 1, 1562: »at"; n°. 3, 1567 en de volgende: »adt"; na n°. 10, 1595 alle: at".

Gods, het welcke seyt: Dit is mijn lichaem, dit is mijn bloet, doet
dit tot mijnder ghedachtenisse? Jacq. Ick gelooue dat woort Gods,
Christus gaf wel te verstaen, dat hy daer niet en soude wesen
lichamelijck, naedemael dat hi seyde, datment soude * doen in Luce. 22.b.19.
zijnder ghedachtenisse. Paulus die seyt ooc. † Soo dickwils als ghy †1.Cor.11.c.25.
dat broot sult eten, ende desen kelck sult drincken, sult ghy vercondigen den doot des Heeren, tot dat hy coemt. So en is hy dan daer niet lichamelijc, nademael hy noch niet gecomen en is. ket. Hy is ymmers daer lichamelijck, na dat woort Jesu Christi, ende alle heylige Leeraers leggent also wt. Jac. Ic houde meer van Paulo alleen, dan van alle de ander Leeraers, ende houde my alleenlijc aen de wtlegginghe Pauli. Kett. Ghy moet ooc ghelooue de heylighe Leeraers van de Catholijcke Kercke. Jac. // Ick *Fol. 156 v⁰.*
ghelooue de heylige Schriftuere, ende alleenlijck dat woort Gods. kett. Ghelooft ghy dan dat woort Gods, so moet ghy gelooven, als dat broodt ghewijdt is, ende de woorden ghesproken zijn, dat soo wie dat ontfangt lichamelijck, die ontfangt dat lichaem ende bloet Christi, nademael dat Jesus Christus also spreect, ende hy en liecht niet, maer hy seyt de waerheyt. Jacqu. Ick weet wel dat Christus de waerheyt seyt, maer men moet verstaen, hoe dat hi
spreect, Als hy seyt: * Ick ben dat broot, dat vanden Hemel Joan. 6. f. 52.
ghedaelt is, ende dat broot dat ick geuen sal, is mijn vleesch, ghelooft ghy dat wel? kette. Neen ick, ghelooft ghy dat? Jac. Ick en segget v niet, ende oock en disputeren wy nv niet daer ouer, maer om dies wille dat ghy segt, datmen ghelooven moet ghelijck
als Christus spreeckt, Siet, als hy seyt: † Ick ben een wijngaert, Joan. 15. a. 1.
mijn Vader een ackerman. Paulus seyt oock: ‡ Den steen wt den †1.Cor.10.a.4.
welcken ghedroncken hebben de kinderen van Israel, was Christus. kett. Neen, neen, alle de woorden en moetmen so niet ghelooven, maer alleenlijck een teecken op Christum. Jacque. So is oock dese selfde maniere van spreken. kettermee. Jae dit is een Sacrament, het welcke ons ghelaten is van het lichaem Christi in een ghedachtenisse. Jacques. Mijn heere, siet Israel aen na den vleesche,
dat * Lammeken dat sy aten, was ghenaemt den doorganck, ende Exo. 12. b. 11.
een eewige ghedachtenisse, dat sy ghetrocken waren door de stercke hant wt Egypten, wt de dienstbaerheyt: Ende oock dat broot dat
wy breken, is tot eender † gedachtenisse van Christo, die ons ‡ ver- Luc. 22. b. 19.
lost heeft vander sonden, ende de eewige doot, ons treckende van ‡ Gal. 3. b. 13.
de dienstbaerheyt des Duy//uels ende des viants. ket. Ja na de
meyninge van uwe Herders, Caluinus ende Swinglius [1]), ende sulcke *Fol. 157 r⁰.*
ketters, die daer nieuwe leeringe voorgebrocht hebben, ende wy

1) Zie de aanteekening op fol. 142 r⁰, bl. 270 boven.

hebben geweest in dit gelooue ouer duysent ende vier hondert Jaren, waerom en gelooft ghy ons niet? Jac. Mijn heere, soude ick also gelooуen, om den langen tijt wille? daer zijn veel ketters geweest, als Saduceen, Nicolaiten, Heydenen, ende veel meer andere, die noch veel langer tijt ghedwaelt hebben. Keert v totter Schrif-
2.Reg.22.b.12. tueren alleenlijc, na dat exempel vanden goeden * Coninck
23. a. 1. Josias. kette. Meynt ghy dat mijn sone? neen, neen. Jac. Mijn
Jere. 18. b.18. heere, also seyden de kinderen van Israel tot † Jeremiam, ende si
44. c. 15. waren wten wech [1]). Ghy weet ooc wel, hoe sy misbruycten de
‡Exo. 32. a. 4. genade Gods, makende een gulden ‡ Calf, ende dat louende ende segghende: Dese Godt heeft ons weder getrocken ende verlost wt Egypten. V volck seyt nv ter tijt alsoo van dat broot: Hier is Christus die voor ons ghestoruen is. Hy wert toornich, ende vraechde my: Doen wy Afgoderie, dat wy Christum aenbidden? Jac. Neen, in dien hy int broot is, maer is hy daer niet, wat ist anders dat ghy doet? ket. Wel, wat ist dan dat ghy daer af gelooft? spreect een woort alleenlijck, iae oft neen. Jac. Mijn heere
Act. 7. f. 55. ghy hebt wel gehoort, dat ick gelooue, * dat hy sit ter rechter-
Collo. 1. a. 1. handt zijns Vaders inden Hemel. kett. Maer int broot? Jac. Mijn
1.Cor.10.b.16. Heere, ick hebt v geseyt, dat ic daer af gelooue, gelijc † Paulus daer af ghetuycht. kette. So en gelooft ghy dan niet, hoore ick wel, datmen eet dat heylich vleesch Christi Sacramentelijck. Jac. Alle de gene die dat broot ontfangen, ontfangen sy ooc dat lichaem
Fol. 157 v°. Christi? ket. Ja al gheheelijck, wie dat si ooc zijn. Jacq. // Een Roouer, Moordenaer, Rabbaut, oft een ander vol verraderijs, vol bedrochs ende booshcyts, niet hebbende eenich leetschap oft berou van zijn quaet, mer hebbende noch eenen wille te leyden sulck een boosachtich leuen, ontfangt een sodanighe dat lichaem ende bloet Christi? Ket. Al waert de erchste mensche vander werelt, iae al waert een Turck, oft een Heyden, waert dat hy quame tot dat Sacrament, hy soude ontfangen dat lichaem ende dat bloet Christi, soo wel als een ander, ia dat meer is, al waert oock een Beeste [2]). Jac. Hoe mochte dat, mijn heere, mogelijc wesen, dat ongeloouigen, godloosen, ende onrechtueerdighen, den welcken de eewige verdoemenisse beloeft is, souden ontfanghen dat Lichaem Christi, ende zijn bloet? het soude dan van noode zijn teghen alle Schrift, oft God wil ofte niet en wil, dat si hadden dat eewige leuen, ende so wel de beesten als wy, om dies wille dat de Heere
Joan. 6. f. 54. beloeft heeft, dat soo wie zijn * vleesch eet ende zijn bloet drinct, heeft dat eewige leuen, ende de Godloose menschen souden een

1) Van den rechten weg af.

2) Er is geene reden om te betwijfelen of Lindanus dit wel uit de katholieke sakramentsleer heeft afgeleid.

deel hebben int lichaem Christi ende Belial, dat licht ende de duysternisse, tis onmogelijck, seyt Paulus. Ketterme. Hoe, verstaet ghy niet dat Paulus seyt, dat so wie dat lichaem eet, een ordeel ontfangt? Jacques. Houdt mijn heere, en corrumpeert de Schrifture niet, want Paulus seyt, dit broot, ende niet het lichaem. Kettermee. Wel, so wie dit lichaem eet, oft dit broot, ende drinckt desen kelck onweerdelijck, die ontfangt zijn verdoemenisse. Jacques. Mijn heere, die zijn ordeel ontfangt, die is verre van te ontfanghen dat lichaem Christi, maer tis de sentencie zijns doots, dat hy ontfangt. Kette. Wel aen, so bekent ghy ymmers dese woor-// den Jesu Christi, die geseyt heeft: So wie mijn vleesch eet ende mijn bloet drinckt, die heeft dat eewighe leuen, so gelooft ghy ymmers datmen hem wel mach eten ende drincken, ghelijck hy seyt. Jacques. Ick ghelooue de woorden Jesu Christi, maer niet in sulcker manieren als de Joden, die haer ergherden aen hem, segghende: * Hoe sal dese ons gheuen zijn bloet te drincken, ende zijn vleesch te eten? iae selfs † zijn Discipulen. ketter. Dat was om dies wille, dat zijt niet wel en verstonden. Jacq. Dat ghelooue ick wel, want hadden zijt wel verstaen, sy en hadden dat niet gheseyt, ende zijn Discipulen en hadden hem niet verlaten om dese woorden, ghelijck sy deden. ketter. Verstaet wel mijn sone, dat was om dat sy verstonden, datmen zijn vleesch moeste eten gebraden oft ghesoden, ghelijck ander vleesch, maer hy sprack van dat te eten Sacramentelijck, anders en soude dat ander eten niet geholpen hebben. Maer gelooft ghy niet datmen zijn vleesch eet Sacramentelijck, dwelck is een Sacrament, dat hy ons ghelaten heeft onder de gedaente des broots ende des wijns, in welcke hy hem verandert? Jacques. So heeft hy dan dingen achter gelaten, die nerghens toe nut en zijn. kette. Hoe so? Jacqu. Daerom mijn heere, alst zijn Discipulen also groffelijck verstonden, gelijck ghy lieden ende andere oock doen, seyde hy tot haer, dat het vleesch nerghens toe nut en was, dan de geest die daer leuendich maect, ende ‡ mijn woorden (seyde hy) zijn geest ende leuen. Ist datmen dan zijn vleesch eet, wat profiteert dat? ketter. Dat was daerom, dat zijt niet wel en verstonden, ghelijck ick v gheseyt hebbe. Jac. Mijn heere, ick geloof wel, hadden zijt wel verstaen, so en haddet hem // niet noodich geweest, haerlieden te kennen te gheuen, dat het zijn woordt was dat hy seggen wilde. Ket. Hoe verstaet ghijt dan, dat hy sprack van zijn woort? Jacq. Mijn heere, ick versta dattet was van zijn woort gelijck alsser geschreuen staet, * dat de mensche niet alleenlijck en leeft by den broode, maer by dat woordt dat daer coemt wt den mondt Godts, dat welcke alleenlijck ons leuendich maect in God, tot dat eewich leuen. Ket. Siet daer,

2.Cor. 6. b. 15.
Fol. 158 r⁰.
Joan. 6. f. 52.
Joan. 6. g. 66.
Joan. 6. g. 63.
Fol. 158 v⁰.
Deu. 8. a. 3.
Sapi. 16. c. 26.
Mat. 4. a. 4.

hoe v verleyders v onderwesen hebben in haer nieuwe leeringe.
Jac. Ick en ben niet gefondeert op de menschen, maer op dat
woordt Gods. Ket. Waerom en wilt ghy dan niet geloouen, ge-
lijck uwe Moeder de heylighe kercke, dat na de ghesproken woor-
den tbroot ende de wijn verandert zijn? Jac. Mijn heere, ick hebt
v geseyt, om dies wille datter niet gheschreuen en is in de Schrif-
tuere van sulcke saken, want noch dat broodt, noch de wijn en
zijn verandert gheweest, die Christus gaf. Ket. Och het was ym-
mers. Jacq. Mijn heere, ick hebt v bewesen, hoe dat hijt noch een
Mat. 26. b. 28. † vrucht des wijngaerts noemde nae de gesproocken woorden. Ket.
En ghelooft ghy dan niet Jacques, dat Jesus Christus almachtich
is? ende dat hy machtich was zijnen Discipulen zijn bloet te drinc-
Eccl. 1. b. 7. ken te geuen? Jacq. Ick weet mijn heere, dat hy ‡ almachtich is,
ende dat hijt wel machtich was te doen, ende oft hijt nv gedaen
hadde mijn heere, heeft hy v beloeft, dat ghy lieden sulcken werck
ooc wel doen sout? Ket. Maer Jesus Christus is hy niet machtich
ons dat achter te laten tot een Testament in zijn Sacrament? Jac.
Mat. 8. c. 27. Jae hy mijn heere, hadde hijt gheseyt, want hy hadde wel macht
† Joan. 2. a. 9. ouer de * wint, ouer de Duyuelen, ende dat † water in wijn te //
Fol. 159 r°. veranderen ende hem seluen ‡ onsichtbaer te maken. Somma, ick
Luc. 24. c. 30. ghelooue dat hy almachtich is in alle dinghen, maer een sondich
mensche en heeft sulcke macht niet. Ket. Neen, als hy de selue
woorden Christi spreeckt? Jacqu. In de woorden en leyt de cracht
niet, dat soude wesen als tooucrie, ende oock, die soude segghen
Mat. 8. b. 14. tot eenen crancken: Weest gesont, in sulcker formen, * alst Chris-
tus seyde, daerom en soude hijt niet zijn. Ketter. Soo en ghelooft
ghy dan niet dat Christus Jesus int broot is, neen? Jacq. Mijn
heere, ick dencke dat ghy wel gehoort hebt mijn besluyt, wat ick
daer af gelooue. Christus heeft geseyt, dat wijt souden doen in
Luc. 22. b. 19. † zijn gedachtenisse, soude hi daer present wesen, hoe mochtment
dan doen in zijnder gedachtenisse? Ket. Och hoe hebben die boe-
uen v verleyt, Zwinglius ende Caluinus, sulcke Sacramentschen-
ders, die alle schriftuere verkeeren in contrarie. Jac. Mijn gelooue
en is niet gefondeert op de leeringhe van Caluinus noch Zwin-
glius. Ket. Waer op dan? Jacq. Op dat woort Gods, ende op dat
1.Cor. 3. b. 11. ‡ fondament der Apostolen. Ket. Hoe? ghy en gelooft niet dat
Eph. 2. b. 19. woort Gods. Jac. Mijn heere, soude ic dat woort Gods niet geloo-
Act. 28. c. 20. uen? om dat selfde ben ic hier * geuanghen, ende ben hier ghe-
ketent voor v, om daer van getuychenisse te geuen. ket. Mijn Sone,
tis om dat woordt vanden Satan, ende niet om dat woort Gods.
Jacq. Mijn heere, siet wel voor v, hoe dat ghy spreect, dat ghy
Psa. 18. d. 31. niet en blasphemeert, want ick en hebbe dat woort van den Satan
19. a. 8. niet gealligeert voor mijn leeringhe ende ghelooue, maer dat * reyne

woort Gods, ende ghy alligeert my dat woort ende wtlegginge der menschen. ket. Tis dat woort van de heyli//ge Leeraers der kercken, de welcke ghy verwerpt, Siet daer de oorsake van uwer dolinge. Jac. Ick en verwerpse niet, maer ick laetse sulck als sy zijn, in haer wesen, want ick vinde materie ghenoech in dat Woordt Gods, om te legghen een goet † fondament, Ende vinde ‡ waters des leuens ghenoech om te drincken in die reyne fonteyne, sonder te loopen tot de Beecxkens oft Poelen, die meestendeel veruuylt ende om geroert zijn. Ketter. Wel aen, dit en gheeft ons al gheenen voortganck, het is nv spade, nademael ghy niet gheloouen en wilt, gelijck als onse Moeder de heylige kercke v onderwijst, Siet dat ghy v wel beraet, want ghy zijt in sulcken dwalinghe, ist dat ghy so sterft, so sult ghy verdoemt wesen voor alle duysent Duyuelen in den grondt der Hellen. Jac. Mijn heere, daer staet geschreuen, dat het * oordeel Godt alleene toe behoort, hoe treedt ghy so stoutelijck in de stede Godts? God sal my wel ordeelen. Ketter. Jacques dat is al claer, want ghy en ghelooft niet, ende † soo wie niet en ghelooft, die is verdoemt, seyt Christus Jesus. Jac. Daer staet gheschreuen, en ‡ ordeelt niet na dat gesichte der oogen, maer ordeelt gherechtighe ordeelen, Waert dat ick niet en gheloofde, so en soude ick dat woordt Godts niet alligeren voor mijne bescherminge. Ket. Dat doen ooc alle ketters, Wel aen, bidt Godt neerstelijck, dat ghy muecht wederkeeren tot der heyligher kercken. Jacq. Ick hope door de ghenade Gods, dat ick ben * geworden een lidt van de waerachtige ende heylige kercke, de welcke gereynicht is, ende † verworuen door dat bloet Jesu Christi. Daer nae stont hy op, ende seyde tot my: Adieu, Jacques, siet wel toe dat ghy v wel beraet, // want uwen tijt is nae by, legt uwe saken wel ouer. Ick seyde tot hem oock Adieu, ende dat ick bereyt was, altijt dat beste na te volgen in het ghene, dat my soude bewesen worden byder heyliger Schriftueren, ende anders niet. Wij hadden noch veel meer ander woorden, aengaende dese materie, al ontrent twee vren lanck, maer sy zijn my vergeten. Hy geeft goede audientie, ende en verwermt hem niet lichtelijc, wy spraken somwijlen in vlaemsch, somwijlen in fransoys, maer ten meestendeel sprack ick vlaemsch, om de toehoorders wille, die ick voor de duere hoorde. Siet hier de twee Articulen, daer van men aldermeest van haer lieden gequelt is. Altijt als hy weder keerde tot my, bracht hy eenighe subtijle Schriftuere om my te vangen, maer de Heere moet gepresen zijn, ick ben altijt te bouen ghecomen. Ick hebbe gheweest voor hem wel achthien ofte twintich mael, ende soude ick schrijuen alle de Propoosten, die ick met haer hadde van dese twee Articulen, so soude ic wel een hant Pap-

Fol. 159 v⁰.
1.Cor. 3. b. 11.
‡ Jere. 2. b. 10.
Joan. 4. b. 10.
Matt. 7. a. 1.
1.Cor. 4. a. 5.
Mr. 16. b. 16.
Joan. 7. b. 24.
1.Cor. 12. b. 12.
Acto. 20. d.
Fol. 160 r⁰.

piers [1]) veruullen, soo veel comparatien ende ghelijckenissen, buyten ende sonder Schriftuere brochten sy my voort, maer ic santse altijt totter schrift. Isser yet in mijn Liedekens [2]), dat met dit geschrift niet en accordeert, daer ouer en salmen hem niet verwonderen, want al waert dat icker noch so veel schreue, so en soude ic niet connen verhalen alle de propoosten, die ick met haer gehadt hebbe. Also hebben sy my gequelt.

[*n*°. *6.*] DEn veerthiensten dach Januarij, des selfden Jaers 1558. op eenen vrydach na Noen [3]), so was ic wederom gheleyt voor den Kettermeester, ende ick ghinck voor hem, ende hy groette my
Fol. 160 v°. blijdelijck, want // so veel als ick mercken conde, de wijn hadde hem seer verblijt, ende en brochte gheen Boecken met hem. Ende na sommige woorden die wy te samen hadde, so seyde hy tot my: Jacques, de oorsake waerom ick hier gecomen ben, is alleen om te weten uwe besluyt, want ick en wil niet meer disputeren met v vanden Articulen des geloofs, als van de Misse, van der Biechte, van de Aflaten ende Vegeuier, ende aenroepinge der Heylighen, oft ander ordinancien van onse Moeder de heylighe kercke. Jacq. Mijn heere, ick ben wel te vreden, ick en soecke oock niet te disputeren, maer alleen simpelijcken te gheloouen het gene dat wy gehouden zijn te geloouen, so veel als de Articulen des gheloofs aengaet. Ket. Ja, wi en hebben met het disputeren niet veel te
Tit. 3. b. 10. doen, want Paulus seyt: * Schout eenen ketterschen mensche, na de eerste oft tweede vermaninghe. Jacq. Mijn heere, hoe sout ghy my der ketterien haluen connen vermanen, naedemael ghy my noch niet ouerwonnen en hebt, dat ick een ketter ben? Ketter. Neen? zijt ghy niet een ketter? naedemael ghy dat Christelijck ghelooue wederspreeckt? Jacq. Ick en wederspreke dat ghelooue niet, want daer toe streckt al mijn meyninghe, maer ghy neemt uwe meyninge inder schrift op een maniere, ende ick op een ander, ende niemant en mach ordeelen van het recht oft het on-
1.Cor.2. b. 15. gelijc, dan de * gheestelijcke menschen door den Gheest Gods. Hy vraechde my al lacchende: Hebt ghy den Gheest Godts? Jacq. Mijn heere, ghy en moet my dat niet vragen met geckerie, want ick en beroeme my des niet, dies niet te min verhope ick door de ghenade Gods, dat ick niet gedreuen en worde van den gheest des
Fol. 161 r°. Satans. ket. Nochtans zijt // ghy verleyt ende in dolinge, ende

1) Een boek papier.
2) Zie de aanteekening op fol. 142 r°, boven bl. 268 vg.
3) Zoo ook de Offerboeken: eerst Van Braght verandert dit woord hier evenals op alle andere plaatsen van *het Offer des Heeren* in »middag".

Paulus seyt, † datmen sodanige sal schouwen na dē eerste ofte tweede vermaninghe. Jac. Na dien ghy ons dan houdt voor ketters, och oft Godt gaue, dat ghy ten minsten den raet Pauli ghebruycten, te weten, dat ghy ons vlodet, ende v aftrocket van ons, ende ons niet en veruolchde totter doot toe, ende niet wt en storte in allen hoecken ons bloet. ket. Jacques, ick en soecke uwe doot niet, dat kent Godt. Jacq. Mijn heere, Godt wetet warachtelijck wel, ende men salt int eynde wel sien. ket. Jae, wy en doen maer alleenlijck dat ons belast ende beuolen is. Jacq. Van wien, mijn heere, van God oft van de menschen? ket. Het is ons beuolen van God, te schouwen de valsche Propheten. Jacq. Tis wel waer mijn heere, dat Christus ons vermaent, dat wy ons sullen ‡ wachten van die valsche Propheten, maer hy geeft ons een teecken om die te bekennen, te weten: Gelijck eenen boom aen zijn vruchten, Wat vrucht hebt ghy ghesien aen ons waer door ghy sout moghen verordeelen, dat wy valsche Propheten zijn? ketterme. Ghenoech daghelijcks. Jac. Waer in? ket. Daer in, dat ghy hebt een valsche leeringe, de welcke den menschen qualijck leert, ende leytse totter verdoemenisse. Jac. Mijn heere, dat onse leeringe valsch is, dat is gesproken nae uwen ghoetduncken, nochtans en muecht ghy niet bekennen, dat wy valsche propheten zijn, dan door de vrucht des wercx door de welcke men mach bekennen oft wy valsche Propheten zijn ofte niet, Want Christus seyt: * Ghy sultse bekennen aen haer wercken, ende en seyt niet: Aen haer ghelooue. ket. Ghy lieden rechtueerdicht v seluen ouer uwe wercken. Jacq. Neen, maer // het is onmoeghelijck † druyuen te plucken van doornen, oft vijghen van dijstelen, oft dat een quade boom goede vruchten voort brenge, na dat de Heere getuycht. ket. Wel aen Jacques, gelijck als ick v gheseyt hebbe, ick en ben hier niet ghecomen, om te disputeren, maer om uwe meeninghe te verstaen. Jac. Ic en vraech oock na geen disputeren, maer ick wil v beantwoorden, dat ghy ons met onrecht beschuldicht der heresien, ende verleydinge. Ket. Wel, laet ons dat laten varen, Hoe zijt ghy dan beraden, aengaende uwe belijdinge, blijft ghi noch op het selue propoost [1]), gelijck als ghy beleden hebt voor den Commissario? Jacques. Jae ick. ketter. Wilt ghy v dan niet laten onderwijsen? Jac. Ic en soecke anders niet, dan altijt het beste, rechtueerdichste, ende duechsaemste nae te comen, ende ick en ben so opstinaet in mijn ghelooue niet, waert dat ick een beter wech bekende totten eewighen leuen, dan dese selfde, die ick nv heb, soo soude ick hem aen nemen. ketter. Wel aen dan, aenghaende het doopsel ende het

Tit. 3. b. 10.
Mat. 7. b. 15.
Mat. 7. b. 15.
Fol. 161 v⁰.
Mat. 7. a. 6.

---

1) Besluit, voornemen.

Sacrament, daer wy tsamen af ghesproocken hebben, wat dunct v daer af? Jacq. Ja maer mijn heere, tghene dat my bewesen sal worden byder schriftueren, dat selfde sal ick ghelooucn ende anders niet. ket. Soo en ghelooft ghy dan niet die heylige Leeraers der Chatolijcker kercken, hoor ick wel, neen? Jac. Ic gelooue die heylige schriftuer alleen. ket. Daeromme zijt ghy in heresie, dat ghy meer hout van v seluen, dan van die heylige Leeraers. Jac. Ic en
Gala. 6. b. 16. prijse my seluen niet, dan alleen int * Cruyce Christi, maer ick en wil niet betrouwen op eenige menschen, want daer gheschreuen
Jere. 17. a. 5. staet: * Veruloect is de mensche, die hem betrout op den mensche.
Fol. 162 r°. ket. Dat weet ic wel, // maer ghy en ghelooft oock niet dat woort Gods. Jacq. Mijn heere, en segt doch dat niet, want ten is also
Mat. 26. c. 25. niet. ketter. Neen? als onsen salichmaker seyt, † nemende dat broot, dit is mijn lichaem, ende nemende den kelc, dit is mijn bloedt, waerom en gelooft ghijt dan noch niet? Waeromme twijuelt ghy daer aen? Jacqu. Mijn Heere, ick ghelooue die woorden Christi, ende en twijfele niet daer aen. ket. Ja na uwe opinie, ende met een verscheyden meeninge. Jac. Mijn heere, ick verhoope dat ict anders niet en versta, dant die Apostolen verstaen, ghelijck alst
1.Cor.10.b.16. * Paulus wtleyt, 1. Corin. 10. kett. Ghy segghet. Ende hier en bouen hadden wy noch veel meer ander woorden ouer dit artikel, ende van den Doop, ende een weynich daer nae ouer dat vagevyer ende dat placcaet, al ontrent anderhalf vre tijts, ende daer na troc hy van my, thonende my een seer schoon gelaet ende vriendelicheyt, oft wter herten quam, en weet ick niet.

[*n°. 7.*] DEn twintichsten Dach des selfden maents Januarij, des voorseyden Jaers, soo was ick wederom geleyt voor den selfden kettermeyster, ende hy vraechde my: Hoe hebt ghy v beraden ouer het gene dat ick v voor gheleyt hebbe, aengaende het doopsel ende het Sacrament, ende wat gheuoelen hebt ghy daer in. Jacqu. Ick en weet geenen anderen raet, dan den ghenen die ghy van my te voren ghehoort hebt. ket. So blijft ghy dan, hoor ick wel, opinioos ende opstinaet? Jacq. Mijn heere, dat waer my leedt, dat ick opstinaet soude wesen tegen mijne conscientie, maer nademael dat ghy my niet en condt bewijsen by der scriftueren, tgene dat ghi
Fol. 162 v°. ghelooft, te weten, // dattet doopsel der kinderkens een ordinantie
Mat. 26. b. 25. Godts sy, ende een gebruyck der Apostolen, ooc dat het * broodt ende die wijn verandert worden in vleys ende bloet, als die priester die woorden ghesproken heeft ouer het broot, dat dunct my touerije te wesen, ende en cant also niet verstaen. Kette. Ghy en moet niet twijfelen in die veranderinghe door die cracht Gods, want ic hebt v genoech bewesen by der scriftuere Gods, maer ghy

en wilt niet gheloouen. Jacq. Mijn Heere, en segt doch dat niet, want hadt ghijt my bewesen by der schriftueren, so soude ic geerne gheloouen, want alle mijn salicheyt leyt in dat heylighe woort Godts. Ketter. Ick heb v dat woort Godts ghealligeert, maer ghy en gelooft niet dan v fantasie ende opinie. Jacq. Mijn heere, ic bid v, willet doch niet dencken, waert dat ickt beter bekende, ofte anders verstonde, soo en soude ick niet willen * wederstaen, dat woort Godts teghen mijn conscientie, wesende in sulck eenen staet, als ick ben, te weten, geuangen op den hals, verbeydende die doot van daghe te daghe, so mochtmen wel seggen, dat ick die iammerlijcste ende ongeluckichste mensche waer, die oyt opter aerden was, dat ic sochte met vrijen wille, ende voorbedachter daet te hebben pijne ende lijden hier totter doodt, om te vercrijgen die eewige verdoemenisse. Ketter. Jae mijn kint, siet wel wat ghy doet, want ist dat ghy sterft in sulcken quaden gelooue ende leeringhe als ghy hebt, soo zijt ghy verdoemt voor alle Duyuelen. Jac. O mijn heere, hoe dorft ghy doch soo spreken, daer staet gescreuen: * En oordeelt niet, op dat ghy niet gheoordeelt en wordt, wandt met sulcken oordeel, als ghy oordeelt (seyt die Heere) sult ghy oock gheoor//deelt worden. ket. Ic oordeele v na die waerheyt. Jac. Mijn heere, en segt doch dat niet, want ghy en † weet niet wat ghy oordeelt. Ketterm. Och och, ick doe wel. Ende nemende eenen ijndtpot [1]), die op die tafel stont, seyde hy tot my: Ick ben so versekert, ghelijck als ick seecker ben, dat ick die pot houde, ist dat ghy in dese leeringhe blijft, ende also sterft, dat ghy nemmermeer en sult sien dat aenschijn Godts, maer sult inder eewicheyt verdoemt worden. Jacq. Mijn Heere, en oordeelt niet also, want ghy tredet in de plaetse Godts, ende neemt hem zijne eer, want hem behoort alleen toe dat ordeel. Ket. Meynt ghy dat ick niet en weet, wat ick segge? ende dat ick niet en sie dat ghy in dwalinge zijt? ende die ketters en sullen int Paradijs niet comen. Jac. Mijn heere, het dunckt v alsoo, dat wij in dwalinge zijn, ende gelijck alst v lieden dunct van ons, soo dunct ons oock wederomme van v lieden. Kette. Ach dat is ghoet te bekennen door dat woordt Godts, welcke in doolinge ende ketterijen zijn. Jac. Tis also, tis goet te bekennen den genen, welcke die Heere de gracye ghegheuen heeft, ende wijsheyt, Ende daeromme bid ick v, mijn heere, dat ghijt my niet qualijcken af nemen en wilt, ist dat ick wat stoutelijc met v spreke, ende mijn herte v opene. Ket. Neen ic trouwen [2]). Jac. Mijn heere euen gelijck als

Eccl. 4. d. 32.
2.Cor. 13. a. 8.
Mat. 7. a. 1.
Fol. 163 r⁰.
Joa. 7. b. 27.

---

1) Zoo ook n⁰. 1, 1562. N⁰. 5, 1578 *a* heeft »ijntpot"; n⁰. 6, 1578 *b* en de verdere uitgaven »inctpot". 2) Zeker.

het v lieden dunct, dat wy valsche propheten ende verleyders zijn,
alsoo duncket ons van v lieden, gelijck alst v lieden dunct dat wy
doolen, also duncket ons dat ghy lieden doolt, gelijck v lieden dunct
dat wy dat volc verleyden, so duncket ons dat ghijse verleyt, ende
Mt. 16. b. 24. hier op verlaten wy dat * leuen, ende al wat wy inder werelt
Fol. 163 v°. hebben, om v lieden te ghetuyghen ende te ver//zeghelen met on-
sen bloede, dat ghelooue dat wy in Godt hebben. Ketter. Nochtans
en streect v dat nerghens toe dan totter verdoemenisse. Jacques.
Ist dat het selfde ons streckt totter verdoemenisse, soo zijn wy de
1.Cor.15.b.19. * alderiammerlijckste die onder den Hemel zijn, want † wy zijn
† 1.Co. 4. a. 9. verstooten, veracht, verworpen, als eenen gruwel voor de gantsche
Wereldt, loopende van de eene plaetse tot de ander, so dat wy int
vleys altijt hebben te lijden, geen rust hebbende, ende na v seg-
ghen, so souden wy noch moeten lijden nae dit leuen, Neen, neen
Mat. 19. d. 27. mijn Heere, wy gheuoelen al ander ghetuygenisse ende † beloften
Apocal. 2. 3. door dat woort Gods. Ket. Dat coemt also by, dat ghy verleyt
zijt, al dat en sal v nergent toe dienen. Jac. Waer is dan dat volc
Act. 14. d. 22. het welcke door † lijden ende verdriet zijnen Meester nae moet
volgen tot dat eewighe leuen, ghelijck Christus gheseyt heeft, dat
Mat. 10. c. 22. sy * benijdt [1] souden zijn om zijns naems wille? Ket. Dat was
gesproken alleenlijc tot die Apostolen. Jac. Hoe coemt dan dat
2.Tim. 3.b.12. Paulus seyt, dat * alle die ghene die daer begeeren godsalichlijck
te leuen in Christo Jesu, veruolginghe sullen lijden? Ende die
Psa. 34. c. 20. propheet seyt, dat die gerechtighe veel sal moeten lijden, maer de
Heere verlost hem wt alle het quaet. Ketterm. Dat is te verstaen,
dat die duyuel haer lieden altijt genoech becooringhe [2] ende ver-
driet sal geeuen. Jac. Paulus spreect van veruolch ende niet van
becooringe, ende ic en verstae ooc niet, dat Christus gesproocken
Mat. 10. b. 16. heeft van becooringhe, als hy seyde: † Sy sullen u geesselen in
Joan. 16. a. 2. hare vergaderinge, ende v veruolghen tot der doot, meynende
† Mat.10.b.21. * Godt eenen dienst daer aen te doen, ooc suldy gehaet wesen van
Luce. 21.b.15. vader ende moeder, † broeders ende vrienden, ende sullender //
Fol. 164 r°. sommighe onder v lieden dooden. Ketterm. Wel aen, al dat was
alleenlijck ghesproocken tot die Apostolen. Jacqu. En spreeckt
Christus daer niet van alle die in zijnen Naem geloofden? Ket.
Hy sprac alleenlijck tot den Apostolen, die daer moesten lijden,
als sy ghingen vercondighen dat woordt, maer naemaels soudemen
ophouden, die te veruolghen. Jacq. Hoe quammet by dat de ghe-
meynte ende vergaderinghe so wrede veruolghinge leden? ende
nochtans warent niet al Apostolen. Ketterm. Hoe so? Jacq. Also

1) Benijden is ons »niet kunnen uitstaan"; ook wel »mishandelen".
2) Verzoeking.

gelijck als Lucas ghetuycht, Actor. 7. 12. ende Paulus, 2. Tessal. 1. Jae ghy selfs mijn heere weet wel wat een van v oude Leraers schrijft, ghenaemt Eusebius, in zijn vierde boeck, int achtste cap. scrijuende van die eerste kercke, in wat lijden ende verachtinge dat sy waren, seyt hy niet, dat sy geacht waren onder het volck als rouers, dootslagers, kindermoorders, afgrijselijcke menschen, ende dat sy leelicheyt bedreuen met haer moeders ende susters, ende dat si menschen bloet vergooten in haren Gods dienst, ende dat si haer kinderen offerden den Afgoden, waren oock gheacht als mutemaeckers [1]), veruloeckte Boeuen, vianden Godts ende aller creatueren, ende van andere boosheden die de + werelt haer lieden opleyde, ist niet alsoo mijn Heere? ghelijck als oock schrijuen die oude Leeraers, Cyprianus ende Tertullianus. Ket. Tis alsoo, al dat is wel waer, maer dat geschiede van den genen die geen kennisse en hadden van dat Euangelie. Jacq. Ick geloof wel, hadden sy den Euangelio ghelooft, soo en hadden syse niet veruolcht, noch sulcke verwijten gesproocken al liegende, maer het heeft alle tijt geweest, dat selfs de ghene die haer + beroemden van // dat woordt Godts, hebben veruolcht, die daer sochten den Heere te vresen, ende te dienen God van gheheel haerder herten, ghelijck als ghy siet in Israel, die behoorden beuesticht te hebben de eere ende wet Godts, brochten ter doot de * Propheten die haer ghesonden waren, ende de ghene die den Heere kenden van reynder herten. Ket. Daeromme, daeromme zijnder altijdt boosen metten goeden, ende met dat goede * graenken ist caf tot den eynde toe. Wy hadden noch veel meer ander reden hier van, ende int laetste vraechde hy mijne besluyt van het Doopsel ende het Sacrament, daer op ick hem antwoorde, gelijck als ick ten anderen tijden gedaen hadde. Ende hy ginck wech van my, bewijsende my dat ick Godt soude bidden, dat hy my verstant ghaue, om wederom te keeren (seyde hy) tot die heylighe Catolijcke kercke.

Acto. 7. f. 58. 12. a. 1. 2. Tes. 1. a. 4.

Mat. 5. a. 11.

Jere. 18. b. 18. *Fol. 164 v⁰.*

Mat. 23. d. 33.

Mat. 3. b. 12.

[n⁰. 8.]

DEn seuenentwintichsten dach des selfden maents Januarij, des voorgenoemden Jaers, was ick wederom gheleyt voor den selfden Kettermeester, Ende na sommige woorden so vraechde hy my, hoe dat ic my beraden hadde, aengaende tgene dat hy geseyt hadde, te weten, het doopsel ende tsacrament. Waer op ick hem antwoorde gaf gelijc op andere tijden, dat ic geenen anderen raet en vant, dan my te houden aen mijn eerste belijdinge, aengesien ick niet en beuant byder Scriftuere, tgene dat hy mi voor oogen leyde,

---

1) Muytemaker, oproermaker.

ende het gene dat hy my wilde bedwingen [1]) te geloouen. ket. Blijft ghy dan daer in opstinaet, ende en wilt ghy anders niet geloouen? Jacques. Ick en ben niet opstinaet, maer ick en beuinde by der Schriftueren niet in sulcker wijse als ghy my segghet, dat
Fol. 165 rº. ick // moet gheloouen. Ketterme. Neen? Beuint ghy byder Schriftueren niet wat ghy moet gheloouen vant Sacrament? Jacqu. Jae ick, maer niet in sulcker manieren als ghy ghelooft, want alsoo en soude ickt niet connen verstaen. Ketterm. De oorsaecke is, dat ghijt alsoo niet en wilt verstaen. Jacq. Hoe mijn heere, meynt ghy dat ick God wederstaen wil teghen mijn conscientie, soo soude ick argher wesen dan een onredelijcke beeste. Kette. Waeromme en verstaet ghijt dan niet? Jacqu. Daeromme, dattet my niet anders gegeuen en is te verstaen, en verwondert v dies niet, want daer
Esa. 54. c. 15. staet geschreuen in de propheten, daer de Heer seyt: * Sy sullen
Joa. 6. e. 45. alle van God geleert zijn. Ket. Nochtans dunckt my, wanneer ickt v metter schrift voor oogen legghe, dat het niet en is dan goetdunckenheyt ende hertneckicheyt, als ghy also niet en wilt gheloouen. Jacq. Ick en sout also niet connen verstaen, ende en denckt niet, dat, indien ickt anders verstonde, dat ick hier mijn genoechte [2]) ende tijtcortinge soude begeeren te nemen, hier gheuangen te wesen dagelijcks, ende geketent, hebbende verlaten mijn huysurou ende huysghesin tot grooten schade, verwachtende van dage tot dage de doot, want het waer een dinck teghen die menschelijcke natuere. Kett. Wel aen, ghelooft alleenlijck aen het woort Gods, alsser gescreuen staet, ick ben te vreden, te weten, dat alsmen het broodt eet, datmen deelachtich is des lichaems Christi, ende als-
1.Cor.10.b.18. men den wijn drinct, datmen deel heeft aent bloedt Christi, * gelijck Paulus ghetuycht tot den Corinthen. Jacq. Weest dan daer mede te vreden, ick ghelooft als Paulus daer getuycht. kett. Ghe-
Fol. 165 vº. looft ghy dan datter is een ghemeynsaemheyt des li//chaems Christi? Jac. Jae ick. ket. Wel aen dan, ghy en moecht niet deelachtich wesen des lichaems, sonder daer af te eten, soo moet ghy dan ymmers segghen, dattet het lichame Christi is, dwelck ghy eet. Jacqu. Paulus en seyt dat niet. kette. Hoe moecht ghy des Lichaems deelachtich wesen, sonder daer af te eten? Jacq. Hoe
1.Co. 10. b.18. wert † Israel deelachtich des Altaers, ende en at den Altaer niet, dan alleene die offerhande? ketter. Ha ha, siet daer, hoe v Caluinus heeft onderwesen ofte Swinglius. Jacque. Ick en houde de leeringe van Caluinus oft Swinglius niet. ket. Van wien dan, van Menno Simons? Jac. Mijn leere noch gelooue en is niet ghefundeert op die menschen, maer op dat woort Gods. ket. Wie is dan

1) Hetzelfde als dwingen, noodzaken. 2) Geneuchte, genoegen.

v lieder hooft ende Capiteyn. Jacq. ✝ Christus. ketter. Maer wie ist die v lieden onderwijst hier op aerden, wie is v lieder Leeraer? Jac. Dat woort Gods. Als ick hoorde dat hy niet en wiste van wat ghemeente dat ick was, so en woude ickt hem niet segghen noch te kennen geuen [1]). ket. Maer nochtans moet ghy hier in onderwesen zijn van eenighe mensche. Jac. Wy en zijn niet ghefondeert op de menschen, maer op den ✝ leuendigen steen. ket. Hebt ghy dan geenen Herder oft Bisschop? Jac. Ja wy. ket. Wie ist? Jac. * Christus de Sone Gods. kett. Ghy verstaet wel wat ick seggen wil, maer ghy en wilt niet antwoorden, nochtans hebt ghy eenige aenhangers [2]), ofte Caluinus, ofte Swinglius, Sijt ghy dan contrarye van Menno Simons? Jacqu. Ick gheloof wel datter niet veel onderscheyts en is van mijn ende Mennoos ghelooue [3]). kett. Ghelooft ghy dan gelijck als Menno, dat Christus niet ghenomen en heeft van ons vleysch in // die maghet Maria? Jacq. Mijn heere, ghy hebt gheseyt, dat ghy niet en wilt disputeeren van die saecke, segt ghy nv anders? ket. Wel aen, segt alleenlijck wat ghy daer van gelooft. Jac. Ick geloof dat hy is die * Sone Gods in alder manieren, in vleysch ende gheest, maer waer hy zijn vleysch ghenoomen heeft, dat laet ick in de verborgentheyt Godts, die Apostolen hebben daer af niet gedisputeert. kette. Ja ia. Wy hadden noch veel meer ander woorden, die ic al hier niet gheschreuen en hebbe.

Ephe. 1. b. 22. Coll. 1. b. 13. Mat. 16. c. 18. Joa. 10. a. 11. 1. Pet. 2. c. 25. *Fol. 166 r⁰.* Mat. 16. c. 16.

[n⁰. 9.]

DEn eersten dach Februarij des selfden Jaers. 1558. Op eenen manendach na middach, soo was ick weder omme gheleyt voor den selfden Kettermeyster, ende na dat wy sommige woorden te samen gehadt hadden, so vraechde hy my: Hebt ghy den Heere niet ghebeden om wijsheyt? Jac. Ja ic, ende tis my wel * van node hem dagelijcks te bidden. ket. Hoe vint ghy v gherust in uwe conscientie. Jacq. Seer wel, de Heere moet daer af gelooft zijn. ket. Hoe geuoelt ghy v aengaende het Doopsel ende t Sacrament, daer wy af gesproken hebben? Jac. Ick heb tselue geuoelen gelijck

Luce. 18. a. 1. Jacob. 1. a. 5.

1) Het is mij raadselachtig, hoe de inquisiteur Lindanus er onkundig van kon wezen, tot welke (of: tot wat voor eene) gemeente d'Auchy behoorde. Zie aanteekening op fol. 142 r⁰, bl. 270 hierboven.

2) D. i. »Nochtans (al spreekt gij als waren er onder u geene leiders, gij moet die hebben; gijlieden staat niet meer ieder op u zelven;) gij hebt er die met u een aanhang vormen; of Kalvijn heeft dien onder u of Zwingli; of (als gij zegt dat gij geen mensch volgt,) staat gij dan tegenover het gevoelen van Menno?"

3) Uit het nu volgende blijkt, dat d'Auchy ten opzichte van de menschwordingsleer niet met Menno eenstemmig was; dat hij integendeel geheel overeenkomstig het besluit der groote straatsburger vergadering van 1555 alle nader onderzoek naar de herkomst van het vleesch van Christus voor even ijdel als gevaarlijk hield. Zie over zijne zienswijze vooral ook fol. 173 r⁰ en v⁰.

ick v te voren claerlijc geseyt hebbe. ket. Wilt ghy anders niet
ghelooueu? Jacqu. Ick soude wel anders willen gelooueu, waert
dattet my ghegheuen waer anders te verstaen, maer teghen mijn
herte ende conscientie en wil ick niet spreecken met geueynstheyt,
Sap. 1. a. 5. want daer staet geschreuen, * dat die geest Godts schuwet alle
geueinstheyt. ket. So hebt ghi v dan daer op (soo ick hoor) te
vollen beraden? Jac. Jae, tot der tijt toe, dattet my anders onder-
wesen wort. Mijn heere, meynt ghy oock datter niet meer en is,
Fol. 166 v°. dwelck my // inde wech is in uwe vergaderinge, dan dit, te weten
het doopsel ende tsacrament? ketter. Wel, wat isser dat v noch
in die wech is? Jacq. Noch vele van v lieder ordinancien ende
insettingen in v lieder ghemeente, van de welcke ick niet een woor-
deken en vinde in de heylige schriftuere. kett. Nochtans en heb-
ben wy gheen ordinancien nochte insettinghen, die ick v niet en
soude connen bewijsen byde schriftuere. Jac. Waer staet geschre-
uen alleenlijck dat woordeken, misse, ofte vagevyer, oft voor de
dooden te bidden? ket. Ick salt v wel bewijsen, te weten, het
vagevyer, ende datmen voor de dooden moet bidden. Jac. Waer
statet gescreuen in de heylige schriftuere? ket. Wilt ghi ooc wel
ontfangen de boecken van de Machabeen? Jac. Jae ick trouwen [1])
voor Apocriphi boecken. ketter. Wat is Apocriphi te segghen? Jac.
De ouders hebben dese name gebruyct, om te beteyckenen dat het
geen auctentijcke boecken en zijn, wt de welcke men mocht nemen
eenen reghel ende ordinancie. ketter. Tis wel waer, dat die Doc-
toren wat swaricheyts daer in gehadt hebben, maer daer om en
muecht ghyse niet verwerpen. Jacq. Jae mijn Heere, de oorsaecke,
waeromme dat ickse niet aen nemen en wil, en is niet alleenlijck
om dies wille, dat ick niet betrouwen en wil op het ghene dat de
menschen gheseyt hebben, maer oock om dies wil, dat ick niet en
beuinde, dat Christus ofte zijne Apostolen die aenghenomen, ofte
eenighe ghetuyghenisse wt die selue ghealligheert hebben. ketterm.
Jae iae, waer hebt ghy doch gheuonden, dat Christus ofte zijne
Apostolen eenighe woorden ghealligheert hebben wt die boecken
Fol. 167 r°. der Coningen? Jacq. Ghenoech. ket. Wel waer? Jac. // Mijn heere,
Mat. 12. a. 1. Ten eersten stater gescreuen in Matheo, † dat die Phariseen Chris-
tum berispten, om dat zijne Discipulen die koornayren af pluckten
op den Sabboth, ende Christus antwoorde haer: Hebt ghy niet ge-
1. Re. 21. a. 1. lesen wat * Dauid dede, als hem hongerde ende die met hem
waren, hoe dat hy ginc int huys Gods, ende at de toonbrooden,
de welcke hy niet en behoorde ghegeten te hebben, Daerom segghe
ick, naedemael datse Christus wijst tottet ghene datter geschreuen

1) Zeker.

is inde boecken der Coningen, daermede bewijst hy dat hyse aenneemt voor goet. ketter. Wel, vint ghy oock yet in dat boeck van Josua. Jac. Ja ic mijn heere. ket. Wat is doch dat? Jac. Mijn heere, ghi weet wel dat Jacobus seyt in zijn Epistel, ende alligeert daer een getuygenis ofte exempel wt dat boeck + Josua, te weten, het tweede cap. als hy spreect van * Rahab die hoere, de welcke salich wert door haere wercken int ghelooue. ket. So en wilt ghy dan die boecken der Machabeen niet aen nemen, om dies wille dat Christus ende zijne Apostolen geen ghetuygenisse wt die selfde ghenomen en hebben? Jac. Neen ick, ende ooc om dies wille, dat daer geschreuen is een leeringhe tegen alle schriftuere, * te weten, om sacrificie te doen, ende te bidden voor de dooden. ket. Wilde ick den arbeyt doen, ick soude v wel bewijsen alle onse ordinantien metter Scrift, als misse, biechte, aenbedinghe der beelden, aenroepinge der heyligen, ende andere. Jacq. Ick en dencket niet, Ende oock mijn heere, al waert by [1]) alsoo dat wy veraccordeert waren in alle Articulen, soo en soude ick my noch niet willen vereenighen met v, ten ware, dat ghy my beweest byder scriftueren, oft een Christelijck dinc is, // dat onnoosel bloet (des gheloofs haluen) te vergieten, als ghy doet. ket. Dat is om doolingen wille. Jacq. Al waert oock om dies wil, datmen de schrift qualijc verstaet, nochtans en beuinde ic niet byder schrift, datmen yemant mach dooden om zijn gelooue. ket. O, dat sal ick v wel bewijsen, datmen die ketters wel dooden mach, * want daer staet gheschreuen, Alsser eenich ketter op soude staen, ofte valsch Propheet, datmense soude dooden. Jacq. Ick heb wel ghelesen int. 13. cap. Deut. ende daer staet gheschreuen: Waert datter een valsch Propheet opstonde, ofte yemant anders van haer lieder gheslacht, diese wouden onderwijsen te wandelen nae andere Goden, dan sy bekent hadden, dat die valsche Prophete soude gedoodt worden, ende met steenen gesteenicht. ket. Wel dan, siet daer een ghetuygenisse, datmen die ketters dooden mach. Jac. Mijn heere, wy en zijn niet meer onder die Wet, maer onder dat Euangelie, ende al waert dat wy schoon onder die Wet waren, soo en willen wy v doch niet onderwijsen te wandelen na andere Goden, dan na den ghenen die * Hemel ende aerde geschapen heeft, ende in zijnen Sone Jesum Christum. Ketter. Ghy doet [2]) ymmers door v lieder ordinancyen. Jacq. Om die verscheyden ghebruycken der ordinancyen en mochten die van Israel niemant ter doodt verwijsen, nae-

Josu. 2. a. 1.
*Heb.11.d.31.
1.Mac.12.c.43.
Fol. 167 v⁰.
Deut. 13. a. 1.
Psa. 124. a. 8.

1) »Dicht bij"; »al scheelde het weinig of wij stemden overeen enz."
2) »Gijlieden doet het, n.l. hen onderwijzen andere goden na te wandelen enz., door uwe ordinantiën."

demael sy gheloofden aen den selfden Godt, Maer dat alle en dient ons nergens toe, want dat in de Wet beuoolen was, en is in het
†Exo. 21. c. 23. Euangelie Christi niet beuoolen. Ket. Neen? hoe so? Jacq. Daerom
Leu. 24. c. 20. mijn heere, inde Wet wast beuoolen: † Ooge om ooge, tandt om
‡ Leu. 19. c. 18.
* Mat. 5. e. 36. tandt, ‡ oock te beminnen zijnen naesten, ende te haten zijnen
Fol. 168 rº. viant, * Ende door Christum is ons beuoolen // gheheelijck contrarye, dat quaet niet te wederstaen, ende onse Vianden te beminnen. Ket. Tis waer, maer hy en heeft alsoo niet beuoolen van de ketters, datmense niet en soude dooden. Jac. Wat beduyt dan dat
Mat. 13. d. 30. mijn heere, dat Christus wil segghen, als hy te kennen geeft, * datmen dat oncruyt niet wtroeyen en sal, het welcke daer is onder dat ghoede graen, vreesende, dat int wtroeyen des oncruyts ofte quaden cruyts, men mochte wtroeyen ooc de terwe, daeromme beueelt hy, datmense soude laten tot den tijt des oogsts, ende den oogst en is noch niet gecomen. ket. Ghy en verstaet dat niet wel, want het is ghoet te bekennen, of het oncruyt is ofte terwe. Jacq. Jaet wel, den ghenen die kennisse heeft vant Zaet. Kette. Jae dat
1. Cor. 2. b. 14. is waer. Jacqu. Mijn heere, daer staet geschreuen, † dat de vleeschelijcke menschen alleenlijc bekennen vleeschelijcke dinghen, maer die gheestelijck zijn, en kent niemant dan de Gheest Gods. ket. Dat is wel waer. Jac. Daeromme mijn heere, soude ick v gheerne wat vraghen. Ket. Wat is dat? Jac. Hebt ghy den Geest Gods? ofte heeft den Raedt den Gheest Gods ontfanghen? Ket. Neen, ick en wil dat niet beantwoorden. Jac. Hoe sult ghy dan, ofte die vanden Raedt connen oordeelen gheestelijcke dinghen? want de
1. Cor. 2. b. 15. materie daer wy af spreken, is geestelijc, de welcke men oordeelen moet door den Gheest Gods [1]). Ketter. Men oordeelt v alleenlijc om dies wille, dat ghy ouerghetreden hebt dat Placcaet vanden
Mat. 6. c. 24. Prince. Jacq. Hadde zijn beuel niet gheweest teghen dat ‡ beuel Godts, so en had ickt niet ouer getreden. Ket. Ten is niet tegen dat beuel Godts. Jacq. Ic wilde wel dat ghy my beweest byder
Fol. 168 vº. schriftueren, dattet Placcaet // des Keysers ofte des Conincks is oprecht ende rechtueerdich. ket. Ic gelooue dat ghy denct, dat alle onse Vaders bedrogen hebben gheweest, ende uwe Secte salich is, Wat wilt ghy segghen, tis gheleden wel duysent twee hondert oft duysent drie hondert iaer, dat de Keyser Theodosius dede wtroepen een Placcaet ende Mandament, om te doen dooden de ketters, te weten, die doen ter tijt waren herdoopt, gelijc als uwe secte.

---

1) Alleen bij uitzondering heet in het *Offer des Heeren* dit en niet eenig Schriftwoord richtsnoer van het oordeel in godsdienstige aangelegenheden. Daaraan verwant is het, als d'Auchy op fol. 171 vº er zoo den nadruk op legt dat het om te gelooven noodig is getrokken te worden van den Vader.

Jac. Ja mijn heere, ghy segt dat onse secte maer gheduert en heeft twintich oft dertich Jaren, maer het heeft altijt gheweest * dat de ghene die Godtsalich willen leuen in Christo Jesu, veruolch hebben moeten lijden, na dat woort Pauli. ket. Alsoo segghen alle ketters. Jac. Paulus heuet aldereerst gesproken, nochtans en was hy geen ketter. ketterm. Ick weet wel, dat hy geen ketter en was, mer sy gebruycken altesamen dat woort Pauli, maer ick segghe v, ten is nv niet nieuwelincx opgecomen, datter placcaten ende mandamenten zijn om de ketters te doen steruen, het heeft soo gheweest ouer duysent vier hondert Jaren. Jacqu. Maer het is te besien, oft de Keyser Theodosius daer ghy af gheseyt hebt, wel dede, ende een goet werck nae Godts wille, gheuende sulc een mandament. ket. Ja hy trouwen, nademael hy wel wiste dattet ketters waren. Jacq. Mijn heere, het was na zijn meeninghe dattet ketters waren, maer nae de meeninghe der gheenre die haer leuen verlieten om tghetuychenisse haers geloofs, so was hy selfs een ketter ende Tyran. ket. Wat weet ghy dat? Jacque. Dat verstaet hem seluen, want die ons ter doot brengen om ons geloofs wille, en achten wy niet beter dan ketters ende Tyrannen, ghelijck alsmen wel // dencken mach dat oock die deden, die van Theodosio den Keyser gedoot waren. Ende daerom, sulcke saecke en mach niet geoordeelt worden, ┼ dan door den Geest Gods. kett. Neen neen, ghy en moet niet dencken dat so veel geleerde Doctoren, die doen ter tijt waren in die Catholijcke kercke, tselfde souden toe ghelaten hebben, waert dattet onrecht gheweest hadde de ketters te dooden. Jacq. Ick en wil niet stuenen op ordinancye ofte wijsheyt der menschen, want ick houde my aen dat onderwijs Christi, ende zijnder Apostolen, die ons altijt vermanen, dat wy ons sullen af scheyden van ┼ de valsche propheten, ende † de ketters schuwen, ende niet daer nae loopen, ofte die veruolghen totter doot. ket. Mijn soone, weet ghy wel, waerom dat syse niet ghedoodt en hebben? Jacq. Ick ghelooue dattet geweest is om dies wille dattet Godt niet behaechlijck en was. ketter. Neen neen, Jacques, het was daeromme dat sy niet machtich genoech en waren, ende dat sy noch Coninc noch Prince noch Ouericheyt en hadden. Jacq. * Christus was machtich ghenoech te hebben tot zijnen behoeue meer dan twaelf Legioenen der Enghelen, Ende de Apostolen hadden machts genoech door den heyligen Geest, maer sy waren gheroepen, om te wesen een cudde, † als schaepkens ende lammerkens, * Simpel als de duyfkens, ┼ Omgekeert als kinderkens. ket. Tis wel waer, dat was alsoo doen ter tijt. Jacq. Ende nv mijn heere, sullen de kinderen Gods wesen van een ander natuer, dan de gene die doen ter tijt waren, ende sullen sy hebben

2.Tim. 3.b.12.
Fol. 169 r⁰.
1.Co. 2. b. 14.
Mat. 7. b. 15.
† Tit. 3. b. 10.
Mt. 26. e. 42.
Joa. 10. c. 27.
*Mt. 10. b. 16.
┼ Mt. 8. a. 3.

een natuere des Wolfs? kette. Trouwen neen, ick en seg v dat niet. Jacq. Nochtans duncket my mijn heere, dat, die haer nv be-
Fol. 169 v°. roe//men kinderen Godts te wesen, hebben een waerachtighe natuere van verschuerende woluen. Hy sach my wel scherpelijck aen, ende seyde tot my: Waeromme dunckt v dat? Jac. Daeromme
Joa. 10. c. 27. mijn heere, * dat Christus zijn volc noemt schaepkens ende lammerkens, ende de natuere van eenen hoop schapen is alsoo, wanneer sy sien comen eenige beeste, ende vernemen dattet eenen Wolf is, so vlieden si altesamen wech, ia al warender oock duysent tegen eenen wolf, ende en loopen niet daer nae, om den Wolf te verslinden, ende zijn bloet te vergieten, ende dese die haer beroemen te wesen de Cudde Christi, doen geheele die contrarie, waer van coemt haer lieden doch dese natuer? Ketterm. Dese comparatie en dooch niet, ten zijn maer onnutte alleghatien, want ten ghaet alsoo niet toe met die Cudde Christi, ghelijck als met een cudde schapen. Ende ick siende dat hy dit verworp, so vraechde
1. Joa. 1. b. 13. ic hem: Ist niet van noode dat de kinderen Gods van God * gheboren moeten worden, ghelijck Joannes getuycht, ende moeten sy niet wesen van sulcker aert ende gheneyghentheyt als haer Vader ende Heer? ket. Ja si, maer waeromme? Jacq. Daeromme datter
Esa. 53. b. 10. gescreuen staet * dat de Sone Gods heeft geleyt gheweest als een
Acto. 8. d. 31. Lammeken ofte Schaepken totter slacht, ende en heeft zijnen mont niet open gedaen, So moet dan zijn cuddeken van sulcker aert ende natuer wesen, naedemael sy van God gebooren zijn. ket. Datte [1]), het moeste also gheschieden. Jac. Waerom? Ket. Om die Schriftuere te veruullen. Jac. Also moetet oock toeghaen met zijne kinderen, om die schriftuere te veruullen. Kett. Wat Schriftuere? Ja. Tgene datter gescreuen
Joa. 15. b. 20. staet, * hebben sy my veruolcht, sy sullen v oock ver//uolgen, ge-
Fol. 170 r°. denckt dat ickt v gheseyt hebbe: Die Knecht en is niet beter dan zijn Heer. Ket. Dat seyde hy tot zijn Apostelen. Jacq. Ick verstae
2. Tim. 3. b. 16. dat hy sprack van alle zijn kinderen, ende dat het † selfde gescreuen is tot onser leeringe. Kette. Neen, neen, mijn Sone, ghy moet verstaen dat die Apostolen gesonden waren om te vercondighen ende te predicken dat Euangelie allen creatueren, ende die Heere voorseyde, dat haer toecomen soude veel lijdens, ende dat sy gedoot souden worden, maer na dat sy eenen Prince gewonnen hadden totten gelooue, dan hadden sy ruste, ende mochten de Ketters in haer landt wel dooden. Jacq. Mijn heere, die Schriftuer en seyt dat niet, ende ooc en soude ic niet connen begrijpen dat de natuere eens schaepkens mach wesen te dooden eenen Wolf, ende dien te verslinden,

1) »Dat." Van n°. 6, 1578 *b* af hebben alle drukken: »Dat ?" Volgens De Bo's *Westvlaamsch Idioticon:* n'importe; elliptische zin voor »dat komt er niet op aan." Ook fol. 177 r°.

want ghy lieden segt, dat ghy die Cudde Christi zijt, ende dat wy verschuerende woluen zijn, ende ghy lieden doot ons, dat en dunct my niet recht te wesen. Hier op vraechde hy my al lacchende: Jacques, was Petrus ooc niet een schaepken Christi? Jacq. Mijn heere, was hy van Godt † vercooren, soo was hy oock van die Mat. 10. a. 1.
cudde. Ket. Antwoort, iae of neen. Jac. Ick ghelooue niet alleen, Joa. 6. g. 70.
dat hy een schaep was van die cudde Christi, maer selfs oock een Joa. 21. b. 17.
herder. Ketter. Wel aen, hy die een schaep was, heeft wel twee menschen ghedoodt? Jac. Welcke? Ket. * Ananias ende zijn huys- Acto. 5. a. 1.
urou Saphyra. Jacqu. Hoe heeft hyse ghedoot, naedemael hy gheenen stock en hadde, nochte sweert? Ist niet gheweest die Geest des Heeren? Ket. Euenwel heeft hy dat gedaen. Jacq. Mijn heere en gheeft doch de eere den menschen niet, ghelijck oft si dat door Acto. 3. b. 12.
haer * eyghen cracht doen moch//ten, Want dat sy gedoot waren, *Fol. 170 v⁰.*
was door den Gheest des Heeren, ende oock en wast niet om sulcken sake, als ghy lieden doot, maer het was om haerlieder * lue- Act. 5. a. 1.
gen tegen den heylighen Gheest. kette. Wel aen Jacques mijn Soone, dit en vordert ons niet, siet dat ghy v wel beraet, ende v betert, ende v bekeert tot dat gelooue, ghelijck als uwe ouders gelooft hebben, want ghy zijt in dwalinghe, ende daeromme gelooft ghelijc als een goet Christen schuldich is te geloouen, sonder v soo veel dinghen te onderwinden. Jacqu. Dat * ghelooue is een Rom. 12. a. 3.
gaue Gods, seyt Paulus. ket. Ja het is warachtelijck een gaue 1.Cor. 12. a. 9.
Gods. Jacq. Soo en moeghent dan die menschen niet gheuen. kette. Trouwen neen, men moet God bidden. Jac. Hoe coemtet dan datmen my wil bedwingen [1]) te geloouen, my dreyghende met den doot? ket. Men geeft v tijt om te bekeeren. Jacq. Mijn heere, wat tijt? ses, seuen, oft acht daghen, ghelijck als ick ghesien hebbe in Brabant? is dat een tijt om so haestelijck te veranderen int gelooue? ket. Van Brabant en weet ick niet, maer hier gheeft men haer lieden driemael veerthien dagen ten minsten [2]), om te besien, oft sy sullen willen gheloouen, alsmen haer dat woordt Godts voorghehouden heeft. Jacq. Hoe segt ghy alsoo mijn Heere, ist dat zijt willen gheloouen? ghy spreect als mochten si van haer seluen geloouen, ende nochtans segt ghy dattet ghelooue is een gaue Godts, Die Apostolen hadden ghehoort twee oft drie iaren den Heere Jesum, vol * wijsheyt ende waerheyt, ende nochtans en consten zijt Joa. 1. b. 14.
niet wel begrijpen, ghelijck als ghy mercken muecht aen die twee

---

1) Dwingen.

2) Blijkbaar hield men zich niet aan zulke termijnen. Aan D'Auchy is nog wel een jaar tijd tot beraad gegund. Aan Jan van Parijs zeggen de rechters te Gent in 1568, dat hij en zijne medegevangenen »korte expeditie hebben souden en souden patientie hebben noch negen ofte tien dagen", Van Braght, bl. 369.

Luc. 24. b. 24. discipulen die na † Emaus gingen, Paulus hadde oock die Apos-
Fol. 171 r°. tolen ende // Discipulen wel ghehoort ende en conste nochtans
Acto. 9. a. 2. niet begrijpen, maer stietse inde gheuanckenisse, ende alst Godt beliefde, heeft hy haer lieden zijnen wille geopenbaert, ter sulcker tijt, als hy daer toe bereyt hadde, ende niet op eenen tijt van die menschen bestelt. ketter. Dat was om dies wille, dat sy noch sulcke leeringe niet en hadden, ende om dattet int beginsel was, so en consten si dat niet begrijpen. Jacq. Het was daerom, dattet haer
Joa. 6. e. 44. niet gegeuen en was, ofte dat si niet * getrocken en waren vanden Vader, Waeromme en verwacht ghy oock niet den tijt, dat Godt met ons doe zijnen wille? ketter. Ghy hebbet ouer lange tijt ghehoort, ende noch gheeftmen v tijt om te beraden, ghy hebt noch drie Weecken om te beraden van desen dach af. Jacques. Mijn heere, ist uwe meeninge niet, datmen my nae die drie Weecken sal dooden? ketterm. Ghy moecht v noch hier in tusschen bekeeren. Jacq. Oft my niet ghegheuen en waer anders te verstaen, ende en cont anders niet begrijpen, hoe sal ick my dan bekeeren? ketterme. Jae, Daerom ist datmen v gheeft eenen tijt, om te sien oft Godt gheen bermherticheyt doen en sal om v te bekeeren. Jacq. Mijn heere, ick dencke nv om die kinderen van
Judi. 7. c. 25. Israel, die inde Stadt van * Bethulien beleyt waren, ende hadden
8. b. 12. gebreck van water, so dat haerlieder wijuen ende kinderen storuen van dorste, ende seyden: Daer en is geen hulpe meer van Godt voor ons, laet ons die stadt ouergheuen in die handen der vyanden, alsoo segt ghy lieden oock: Daer en is gheen hoope meer dat hy hem sal bekeeren, laet ons hem den doodt ouer gheuen, Ende gelijck Ozeas regierder vande stadt, meynende te geuen eenen goe-
Fol 171 v°. den raet, seyde totten // inwoonders: * Laet ons noch vijf daghen
Judi. 7. c. 24. verwachten, ende ist datter binnen die vijf daghen gheen hulpe en coemt vanden Heere, so sullen wy de stadt leueren onse vyanden.
Judit. 8. a. 1. Mijn Heere, waren sy niet scherpelijck * berispt van eender vrou-
b. 11. wen, weduwe, ghenaemt Judith, die welcke tot haer lieden seyde: Wie zijt ghy lieden, die daer huyden den Heere tenteert, ende tredet in die plaetse Gods onder den menschen, ende wilt zijnen raet begrijpen. &c. Kette. Dat en is niet te gelijcken by uwe saecke. Jac. Mijn Heere, het dunct my een dinck te wesen, want ghy lieden segt: Ist datter gheen hulpe en coemt van God, binnen die tijdt, den welcken ghy ons stelt, datmen ons den doot moet ouer gheuen, ende nae v lieder segghen, soo zijn wy verdoemt voor alle duyuelen. Ket. Jacques, daer en is geen twijfel aen. Jacq. Hoe
Mat. 3. a. 7. meynt ghy dan mijn Heere, * dat oordeel Godts te ontulieden, dat
Rom. 2. a. 3. ghy ons also wech seyndet tot die verdoemenisse, waeromme en laet ghy ons niet in die handt Godts totten eynde toe, want so

lange als wy hier leuen, so machmen altijt hoope hebben der beteringhe, nae dattet v dunckt dat wy verdoemt zijn, want nae die doodt en isser gheen hoepe meer. Ketterm. Ick en iaeghe v totter verdoemenisse niet, want ick en bent niet die v oordeelt, ende oock en wil ick niet schuldich wesen aen uwe doot. Jacqu. Mijn Heere, als Susanna soo onrechtueerdelijck veroordeelt was totter doodt, wie droech doch die straffinghe, die Richters ofte die getuygen? Kett. Die daer aen schuldich waren. Jacq. Mijn Heere, de Richters waren berispt van Daniel, maer die Getuygen waren berispt ende gestraft, Danie. 13. Ket. Meynt ghy dat ick getuyge // ben van uwe saecke, ick ben hier alleenlijck ghecomen om v te onderwijsen. Jacque. Mijn Heere, nochtans houde ic v voor een principale ghetuyghe, want op v ghetuyghenisse sullen my de Richters ter doot verwijsen, ofte los laten ghaen, want om deser saecken wille zijt ghy hier ghesonden, ende van den Coninck ghestelt. Kette. Ick en begheere niet, dat sy v veroordeelen op mijn getuygenisse, ende ooc en wil ick niet oordeelen. Jac. Mijn heere, als die Rechters v sullen vragen van my, wat sult ghy doch antwoorden, sult ghy niet seggen, dat ick een ketter ben, ende dat ick die doot verdient hebbe? Kette. Neen ic. Jac. Mijn heere, ick bid v, wat sult ghy doch seggen. ket. Dat ghy bedrooghen ende verleyt zijt vanden rechten wech. Jacq. Verleyt te wesen, te doolen, oft een ketter te zijn, mijn heere, my dunckt dat het al een dinck is. Ketter. Wel aen mijn Sone, en denckt niet, dat ick om dies wil hier ghecomen ben, dat ick v wil verwijsen ofte oordeelen ter doot, want ghy sult alleenlijck verwesen worden op uwe belijdinghe, die ghy gedaen hebt voor den Commissario, want aengaende mijns persoons, soo en begeere ick niet dat sy v verwijsen op mijn woort, ende en wilder oock niet mede te doen hebben. Jacq. Mijn Heere, ick en hebbe soo lange tijt die practijcke niet gehanteert, ende gewoont seuen oft acht Jaeren in den Raedt, ick en weet wel wat dat ghelden mach, maer dat ick v dit segge, is om v te aduerteren, dat ghy v niet en besmet aen mijn bloet, want ic weet wel om wat sake ghy hier gecommitteert zijt. Doen stont hy op, ende ginck wech. Dese selfde woorden hier bouen verhaelt, hebben wy naemaels noch dickwils met den anderen ghehadt. //

Dan. 13. c. 45.

Fol. 172 r⁰.

DEn seuenden dach des selfden maents Februarij, des voorseyden Jaers, 1558. Op eenen Maenendach, soo was ick wederomme ontbooden voor den selfden Kettermeyster, ende coemende voor hem, soo groete hy my, ende vraechde: Hoe statet met v, hebt ghy noch de cortse? Jacq. Het staet wel met my, de Heere sy daer van gheloeft, ende die cortse heeft my verlaten ouer drie weecken

Fol. 172 v⁰.
[*n⁰. 10.*]

ofte daer ontrent. ketter. Hoe vint ghy v gerust in uwe conscientie? Jacqu. Seer wel, den Heere sy danck daervan. Daer na dede hy my een lanck relaes, dwelck te lanck waer om int corte te verhalen, Somma, het was ditte, dat hy my seer badt, dat ick soude willen weder keeren tot die heylighe Catholijcke kerke, ende geloouen als een ghoet Christen betaemt te gheloouen, sonder soo hooghe dinghen te ondersoecken, ende soo wijs te willen wesen,
Eccle. 3. c. 21. &c. Daer op ick geantwoort hebbe. Ick en * ondersoecke niet, dan alleenlijck het ghene dat my gheoorlooft is te gheloouen, ende ick ben wel te vreden simpelijck te geloouen, tghene dat een goet Christen schuldich is te gheloouen. ket. Ghy segt wel dat ghy gheloouen wilt als een goet Christen, maer nochtans so hebt ghy een ketters geloof. Jacq. Ick en hebbe sulck gheen, maer mijn gelooue is alleenlijck ghefundeert op dat reyne woordt Godts, ende waert dat ghy wilde te vreden wesen met dat woordt Godts, soo sout ghy oock wel te vreden wesen met mijn gheloof. kett. Ghy alligeert wel dat woort Godts, maer ghy hebt een ander verstant in v herte. Jac. So wy gheloouen, soo spreecken wy, ende naedenmael dat wy v de Schrift alligeeren, dwelck is Gods woort, om
Fol. 173 r°. tghetuygenisse ons ghe//loofs waeromme en hout ghy v daermede niet te vreden? want het behoort God alleene toe, dat * herte te
2. Pa. 6. c. 30. ondersoecken, ende niet den menschen. kett. [1]) Wat ghelooft ghy
Ps. 44. c. 21. dan van Jesu Christo, waer heeft hy zijn vleesch genomen? Jac. Leert v de Schriftuere dat ghy my dat moet vragen. ket. Om dies wille dat Menno seyt, dat hy zijn vleesch ghebrocht heeft vanden Hemel. Jac. Ick en hebt hem niet hooren seggen. ket. Ende nochtans glooft hy alsoo. Jac. Dat gelooue van Menno is, dat het
Joan. 1. b. 14. woort is vleysch gemaect geweest, na dat getuygenisse, Joan. 1. Oft gelijc als uwen text luydet in v Testament, is vleysch gewor-
Mat. 16. b. 16. den [2]). ket. Wat glooft ghy daer van? Jac. Ic gelooue, † dat Christus is de Sone des leuendigen Gods. kett. Waer heeft hy zijn
Hebre. 1. a. 2. vleesch ghenomen? Jacq. Ick en weets niet, dan dat hy ‡ geboren is vanden Vader. ket. Gelooft ghy dan niet dat hy zijn vleesch genomen heeft inden buyck van de maghet Maria? Jac. Mijn heere, cont ghy my bewijsen, dat Jesus Christus ende zijn Apostolen hebben gedwongen yemant om dat te belijden, so sal ict v ooc belijden, want als Petrus Christum beleedt, dat hy was de sone des leuendigen Gods, Christus en vraechde hem niet van wien dat hy
Mat. 16. c. 18. gemaect was, maer seyde, dat * hy op desen steen zijn Ghemeynte soude bouwen. Ooc als de besneden van Candaces seyde tot Phi-

1) Zie over het nu volgende ook aanteekening 3 op fol. 165 v°.

2) Zoo hebben alle hollandsche Nieuwe Testamenten uit dien tijd. Althans ik heb in geen enkel de vertaling »is gemaect" gevonden.

lippum, dat hy geloofde, † dat Jesus Christus de sone Gods was, Act. 8. d. 36.
ende begeerde op dit gelooue gedoopt te wesen, Philippus heeft te vreden gheweest, sonder te ondersoecken, waer hy zijn vleesch genomen hadde. ket. Het en was niet van noode daer van te onderuraghen doen ter tijt, nademael daer noch geen swaricheyt af en was. Jacq. Wat noot ist oock // nv? Ket. Om dies wille datter soo veel ketters zijn. Jacques. Ten tijden der Apostolen waren daer oock Ketters ghenoech, maer dit is de oorsake, dat Sathan altijt voortbrengt eenige ydele disputacie, om te verderuen het verstant der menschen, ende die in dolinghen te trecken. ket. So en wilt ghy dan niet belijden, dat hy zijn vleesch ende bloet genomen heeft inde Maget? Jac. Ic en wil niet ondersoecken het gene dat mijn verstant te bouen gaet, te weten, waer van de Sone Gods gemaeckt is gheweest, want dat heeft een wonderlijck werck gheweest: Maer op dat ghy niet en denckt, dat ic een ketter ben, ick belijde hem te zijn een Sone Gods in alder manieren, in cracht ende macht, in Gheest, in vleesch ende bloet [1]), ghegenereert vande eygen substancie van eenen Vader, te weten, den eewigen Godt, ghelijck als ons de ‡ Schriftuere betuycht: * Die vander eewicheyt byden Vader was, † Ende als de tijt der beloften veruult was, so is dat eewighe ‡ Woort vleesch gheworden, * Ontfanghen in een Maget, † vanden heylighen Gheest, ‡ Ende gheboren van de selue Maghet Maria. ketter. Hy heeft zijn vleesch aengenomen ende is ghemaect van onsen vleesche, daer af en wilt ghy niet segghen, neen? Jac. Het is my genoech dat ick daer af gelooue na de Schriftuere, sonder voorder te ondersoecken. Ketterm. Seyt de Schriftuere niet, dat hy onse vleesch aengenomen heeft? Jacques. Ick en hebt noyt ghelesen, ende ick en begheere niet voorder te disputeren, oock hebt ghy geseyt, dat ghi daer van niet disputeren en wilt, waerom vraecht ghy my nv daer af so veel? kett. De oorsake is, om te weten oft v ghelooue niet en is, gelijck als het ghelooue van Menno // Simons. Jacques. Ghy hebt gehoort, dat ic niet aen en neme * tgetuygenisse der menschen, om mijn ghelooue daer op te fonderen. Ende siende dat hy van my anders niet crijgen en conde, so vraechde hy my: Welcke is uwe besluyt? Jacq. Ick hebbe v mijn ghelooue verclaert, ende daer op hebbe ick mijn besluyt ghemaeckt, tot der tijt toe, dat my

Fol. 173 v⁰.

Pro. 25. c. 27. Eccl. 3. c. 21. Mat. 1. c. 20. Luc. 1. c. 26.

Psal. 2. a. 7. * Mic. 5. a. 1. † Gal. 4. a. 4. ‡ Joan. 1. b. 14. * Esa. 7. b. 15. † Mat. 1. c. 23. ‡ Mat. 2. a. 1. Luce. 2. a. 7.

Fol. 174 r⁰. Joan. 5. d. 34.

1) Deze woorden »in vleesch ende bloet" zijn in het Groot Offerboek van 1615, maar ook alleen in die uitgaaf, weggelaten; volgens de uitgevers van den druk van 1626, omdat zij de menniste menschwordingsleer, de herkomst van vleesch en bloed des Zoons niet uit Maria, maar door voortbrenging uit den Vader, met meer nadruk leerden dan aan Outerman c. s., de uitgevers van 1615, aangenaam was. Zie aanteekening 1 op fol. 121 r⁰.

ter contrarie bewesen wort. ketter. Ick hebt v ghenoech bewesen, maer ghy en wilt niet gheloouen dan uwe fantasie ende hertneckicheydt, ende hebt de heylighe kercke verlaten. Jacques. Mijn heere, ick en hebbe de heylighe kercke niet verlaten, want hadde ick v lieder kercke bekent voor die heylige kercke, so en hadde ick die niet verlaten, om my te begheuen tot een ander. kettermeest. Nochtans hoe wel dat Sathan v aldus bedroghen heeft, ende dat v dunckt dat wy de heylighe kercke niet en zijn, tis nochtans de selfde die altijt geweest is van de tijden der Apostolen, ende onderhouden is gheweest door de heylighe Leeraers tot nv toe. Jacques. Naedemael dat het de selfde kercke is, die ten tijden der Apostolen was, soo moet sy dan hebben de selfde ofte ghelijckformighe Bisschoppen ende Herders, die doen ter tijt waren. kettermeest. Jae, soo hebben wy oock. Jacque. Wel dan, mijn heere, wijst my eenen in uwe gheheele Ghemeynte, alleenlijck eenen Bis-
1. Tim. 3. a. 2. schop ofte Herder, die daer sy inde leeringhe ende leuen † onberispelijc, gelijck als Paulus oft Timotheus, oft oock Titus, ende ick sal hem nae volghen wt gheheel mijnder herten. kettermee. Hebt ghy sulcke Herders onder v lieden? Jacques. Mijn heere, ghi segt dat wy zijn de vergaderinge van Satan, ende dat v lieder kercke
Fol. 174 v°. oft ghe//meynte de selfde is, die daer was ten tijden der Apostolen, so bewijst my dan dat selfde volc, waer door dat ickse kennen sal [1]). kette. Waer meynt ghy sodanige te vinden? want sy hadden den heyligen Geest, ende nv en ontfangtmen hem niet. Jacq.
Rom. 8. a. 9. Neen? hoe coemt dan dat Paulus seyt, * dat so wie den Geest Gods niet en heeft, hem niet toe en behoort? ket. Dat heeft een ander verstant. Jac. Mijn heere, wat verstant doch? kette. Hy spreeckt daer van de gene die niet en wandelden nae den geest. Jac. Wel, waer na vrage ic v anders, dan na Bisschoppen ende
2. Pe. 1. c. 21. Herders, die daer wandelen ende † gedreuen worden door den Geest Gods? die daer zijn heylich, rechtueerdich, voorsichtich, ende
1. Tim. 2. a. 2. ‡ onstraffelijck inder leeringe, int leuen ende wandelinge, gelijc
Titu. 1. a. 6. Paulus onderwijst, so sy zijn moeten. kett. Ick soude v wel sulcke Bisschoppen ofte Herders noemen, die daer onstraffelijc zijn, maer ghy en kentse niet. Jac. Waer zijn sy? ket. In Italien ende in Spaengien. Jac. Is de gemeynte Gods daer, ende niet hier? ket. Daer is ooc eenen Cardinael oft bisschop in Engelant [2]), de welcke warachtelijc een man is onstraffelijc in leeringe ende conuersatie.

---

1) »Toont mij aan of wijst mij (in uwe kerk) hetzelfde volk", n.l. het volk van denzelfden levenswandel (als 'twelk ten tijde der apostelen de kerk uitmaakte); waardoor ik dan die kerk (als de ware) kennen zal.

2) Zeker kardinaal Pole, wiens leven inderdaad onopsprakelijk was.

Ja. Mijn heere, doet my doch ontbinden van dese ketenen, ende laet my gaen, ende ick sal alle neersticheyt doen om by hem te comen, om te sien oft het ooc also is. Hy antwoorde my al lacchende Neen, neen, ghy moet gheloouen het ghene datmen v seyt. Jacq. Mijn heere, daer staet geschreuen: * Veruloeckt is de men- Jere. 17. a. 5.
sche, die hem verlaet op den menschen: Sal ick my alsoo verlaten alleenlijck op v woort? ket. Meynt ghy dat ick daer aen lieghe? Jacq. Dat en segge ick niet, maer ic begeert eerst te sien, al eer icket ghelooue. ket. Ja, ia, ghy en moecht nv niet. Jac. Nademael dat icket // niet sien en mach, soo en can icket oock niet gheloo- *Fol. 175 r°.*
uen. ket. Wat wilt ghy so seer mercken op haer conuersatie? naedemael sy hebben de selue Leere der Apostolen? Jac. Dat is my noch te bewijsen, ende oock waert v swaerlijck te doen, om my te bewijsen door de Schriftuere, dat sy de selue Leere der Apostolen hebben. ket. Nochtans hebben syse, maer ghy zijt verhert, ende en connes [1]) niet begrijpen. Jac. Dat is by gebreck der schriftueren, ende zijn sy de selue boomen van de wortelen der Apostolen, soo bewijst my de vruchten, op dat ickse mach bekennen. kett. Moecht ghy dan dat gelooue bekennen by de wercken, ofte het goet oft quaet is? Jac. Mijn heere, onse Meester heeft ons also onderwesen, dat wy sullen * bekennen de valsche Propheten by Mat. 7. b. 15.
haer vruchten, want als wy druyuen vinden op den wijngaert, so en doruen wy niet seggen, gelijc als ghy lieden doet, dat wy die gepluct hebben van doornen. Hy seyde tot my al lacchende: Seggen wy dat? Jacq. Doet ghy niet? segt ghy niet dat wy zijn quade, snoode, onnutte Boomen, de welcke men moet int vyer werpen? ende nochtans hebt ghy my beleden, dat onse vruchten goet zijn [2]), ten waer ons ghelooue. ket. Tis wel waer, ghy doet goede wercken voor de menschen, maer dat binnenste en dooch niet, want v lieder ghelooue en is niet goet. Jacq. Onse wercken spruyten wt ons gelooue, het † vat en can anders niet geuen, dan dat Luc. 6. e. 45.
daer in is, Ende daerom noemt de Heere, ‡ een Aderen geslachte, Mat. 12. d. 33.
den ghenen, die daer beleden dat de vrucht ghoet was ende de boom quaet, seggende: Maeckt den Boom goet, ende zijn vrucht goet, ofte den Boom quaet, ende zijn vrucht quaet. ketterme. Daeromme so wilt ghy segghen, // dat onse Bisschoppen ende Herders *Fol. 175 v°.*
gheen goet ghelooue en mogen hebben, ten sy dat hare wercken goet zijn? Jacq. Mijn Heere, ick mach antwoorden met Paulo:

---

1) »Kunt daarvan".

2) Ik herinner mij uit de voorafgaande gesprekken van Lindanus geene verklaring van dien aard dan zijne woorden op fol. 146 r°. Veel volmondiger laat Titelman zich uit in het verhoor van Claes de Praet, fol. 129 r°, bl. 247 hierboven.

Tit. 1. b. 16. * Sy segghen dat sy God kennen, maer sy loochenent met de
wercken, nademael sy so grouwelijck ende ongheboorsaem ende
verworpelijck zijn tot alle ghoede wercken, Ende sodanighen en
wil ick niet nae volghen voor Herders. Ketterm. Neen, neen Jacques,
sy en zijn so grouwelijck niet als v dunct, hoe wel dat sy
oock Sondaers zijn, gelijck wy alle zijn. Jacques. Mijn heere, ghy
weet beter dan ghy segt, want ick soude my schamen te ontdecken
de schandtvlecken van sulck een volc, die haer beroemen dat
Mat. 5. b. 14. † licht te zijn, ende dat Sout der Aerden, ende ‡ Leytslieden der
Rom. 2. b. 19. blinden ende onwetenden. Kettermee. Wat schande is dat? segt
stoutelijck. Jacques. Mijn heere, nademael dat ghijt van my begheert,
dat icket v segghe, ghy selue weet wel, wat onmenschelijcke
Gen. 19. b. 5. hoerderie, ghelijck * Sodoma ende Gomorra, schandelijc te
Eze. 16. e. 49. vertellen, als die van Romen doen, te weten, de Paus, de welcke
hem roemt een heylich mensche, ende Godt op Aerden, oock de
Cardinalen ende Bisschoppen die daer zijn, ick late staen de houeerdicheyt,
de pomposicheyt ende godloosicheyt als sulcke heylige
lieden doen. Ket. Tis wel waer, daer zijnder sommighe die groote
afgrijselijckheyt doen voor Godt, so dat het eenen grouwel is van
de[1] sommighe, maer Jacques, om de quade wille, soo en moetmen
de goede niet verdoemen, sy en zijn niet al quaet, daer zijn
oock rechtueerdighe. Jacques. Ick ghelooue dat de rechtueerdighe
dunne ghesaeyt zijn, want ic hebbe mijn wandelinge meestendeel
Fol. 176 r°. van mijn//der ioncheyt aen ghehadt onder Priesters, Canonicken,
ende Monicken, maer de oueruloedighe boosheyt, die ick daer gesien
Eph. 5. b. 12. hebbe, * waer schande te verhalen. ketterm. Mijn sone, niet
al, niet al. Jacques. Mijn heere, soo veel als icker oyt ghesien
hebbe ende bekent, so en weet ic niet, dat ic eenen ghesien hebbe
1. Tim. 3. a. 2. wandelen nae den reghel die eenen † Bisschop ofte Herder beuoo-
Titum. 1. a. 7. len is, Ghelijc als ghy selue beter weet, wat daer gheschiet is ouer
veerthien daghen, of drie Weecken herwaerts, hier in dese stadt
N. int conuent van de Jacobinen. Het gebuerde, dat de Monicken
oft Jacobinen haren Prior wt den Clooster ioegen, om dat hyse berispte
van haer lieder hoerderije ende boosheyt[2]. Ketterm. Jacques,
hoe wel datter zijn geweest Godloose Pausen, Cardinalen, Bisschoppen,
Priesters, Monicken, daer hebbender oock in contrarie goede
geweest, weet ghy niet dat het goede graenken sonder caf niet en
is? Neen, neen, daer zijn goede graenkens ende goede Herders,
hoe wel dat ghyse niet en kent. Jac. Toont my dan alleen eenen

1) »De sommighe” oudtijds een gewone vorm voor »sommige”.

2) Van dit voorval maken Gabbema noch Eekhoff in hunne werken over Leeuwarden melding; ook De Jonghe vermeldt in zijne berichten over het klooster, *Desolata Batavia dominicana*, 1717, p. 35 sqq. niets dat daaraan herinnert.

oprechten Herder, sulc als ick van v geeyscht hebbe, na de Schriftuere, ende ick sal hem na volghen. Ketter. Al waert dat ickse v noemde, ghy en kentse doch niet, ende en wilt my niet gelooven, maer al waert ooc so, te weten, dat si quaet waren, nochtans hebben sy dat waerachtighe Ghelooue. Jacques. Ic houde my aen dat getuychenisse Pauli, † dattet licht geen ghemeynschap en heeft met de duysternisse. Ket. Wilt ghy dan seggen, dat een mensche die quade wercken doet, dat warachtighe gelooue niet en mach hebben? Jacq. Ist dat een mensche, die de kennisse ontfangen heeft, hem begeeft om boosheyt te doen, zijn ghe//looue en sal niet lange dueren, oft het sal wel haest verduystert worden. ket. Wie heeft v dat gheseyt? Jac. Paulus schrijft tot den Romeynen, † dat sommige hielden de waerheyt in de ongerechticheyt, nademael dat het gene, dwelck van Godt mochte bekent wesen, God haerlieden geopenbaert hadde, ende hoewel sy lieden Godt bekent hadden, so en hebben sy hem niet geeert, als Godt, noch ghedanct, daerom heeftse God ouer gegeuen na de begeerten haerder herten, veruult met de duysternisse. kett. Paulus spreect daer van de Philosophen, die haer merckinge [1]) namen aenden Hemel, Sterren ende Planeten, &c. Jac. Dat ghelt my euen veel, van wien dat hy spreect, het waren Philosophen oft anderen, maer Paulus bewijst, † dat door haer lieder wercken ende ondanckbaerheyt, haer herten veruult zijn geweest met duysternisse: Ende daer toe seyt hy oock: † Daerom en hebben si niet ontfangen de liefde der waerheyt om salich te worden, Godt sal haerlieden toe seynden crachtige dwalinghen, Ende also ist ooc geschiet. kett. Judas Iscarioth, dede hy niet een quaet werck, leuerende den Sone Godts? Jacq. De Schriftuere seyt, * dattet beter waer gheweest, dat hy niet en waer geboren. Ket. Nochtans hadde hy een warachtich gelooue, wat segt ghy daer van? Jacq. Hadde hy dat warachtighe ghelooue voor oft na? ket. Voor ende oock na, hoe wel dat hy nochtans een Dief was. Jacq. Hoe wel dat zijn herte quaet was, soo hadde hy nochtans een goede wandelinghe, so dat sy niet dencken en dorsten, dat hijt was, die dat werck doen soude, maer vraechden alle: † Ben ict, ben ict? ket. Siet ooc Demas aen, hadde hy niet dat waerachtighe ghelooue? nochtans hadde hy zijn herte in de dingen // van deser werelt, ende niet te min heeft hem Paulus gehouden voor een Broeder. Jac. Tis wel waer, dat Paulus hem heeft gehouden eenen tijt lanc voor eenen Broeder ende medegeselle int werck des Heeren, maer na dat hy geseyt hadde, dat † Demas hem verlaten hadde, bemint hebbende dese tegenwoordighe werelt, en noemt hy

2.Cor. 6. b. 14.
Fol. 176 v°.
Rom. 1. b. 18.
Rom. 1. c. 21.
1.Tes. 2. b. 10.
Mat. 26. b. 23.
Mar. 14. c. 19.
Joan. 13. c. 21.
Fol. 177 r°.
Col. 4. b. 13.
Phile. c. 23.
2. Ti. 4. b. 10.

1) Waarnemingen.

hem niet meer broeder noch medegeselle. ket. Dat en weet ghy
niet. Jac. De Schriftuere en roert daer niet van. Kett. Datte,
datte[1]), en geeft noch en neemt, ghy moet geloouen dat een son-
dich mensche wel mach hebben het gelooue ende het Euangelie,
meynt ghy datmen hem daerom niet en moet hooren, ende zijn
woort geloouen? Jac. Mijn heere, waer in berispt ghy doch Paulum
vander sonde, nae dat hy de kennisse der waerheyt ontfanghen
1.Joan. 1. a. 8. hadde? ket. Stater niet geschreuen: * So wie daer seyt dat hy
geen sonde en heeft, die maeckt God loeghenachtich? Jacq. Tis
1.Joan. 3. a. 9. alsoo, maer daer staet oock gheschreuen in de selfde Epistel: † So
wie van God geboren is, die en doet geen sonde, want zijn zaet
blijft in hem, ende en can niet sondighen, om dat hy wt God ge-
Rom. 6. a. 2. boren is. Ende Paulus seyde: † Hoe sullen wy de sonde leuen,
dewijle wy de sonde gestoruen zijn? Ket. Tis een vraghe die Pau-
lus daer doet, maer meynt ghy daeromme, dat hy niet en son-
Gala. 2. c. 21. dichde? Jacqu. Ghy weet dat Paulus seyde, ‡ dat Christus in hem
leefde, dede dan Christus die sonde. Oock vermaende hy die van
1.Cor.10.d.34. Corinthen, * dat sy hem souden nae volghen, ghelijck als hy Chris-
2.Tess. 3. b. 9. tum nae gheuolcht hadde, ende neemt God ende de menschen tot
1.Tes. 2. b. 10. ghetuychenisse, hoe † heylichlijck, ende rechtueerdelijck, ende on-
berispelijc hy onder haer lieden ghewandelt hadde. Van wat sonde
Fol. 177 v°. sult ghy dan // Paulum beschuldigen mijn heere? ketterm. Noch-
tans was hy een Sondaer, dat en cont ghy ymmers niet loochenen.
Jac. Ick en wilt niet loochenen, want hy self seyt, dat hy de
1.Tim. 1.b.13. principaelste Sondaer, blasphemeerder ende veruolger was, int on-
gelooue: Maer niet na dat hy de kennisse ontfanghen hadde. Wel
aen, maer daer ick v naevraghe, dat is na Herders, de welcke
1.Tim. 3. a. 2. ‡ onstraffelijck zijn in leuen, leeringhe, ende conuersatie, want ick
weet wel dat alle menschen in sonde gheboren zijn, maer so wie
1.Joan. 3. a. 6. inder * sonden blijft, die en heeft Godt niet ghekent. ketter. Ghy
en moet die plaetse also niet verstaen, want een sondich mensche
Tit. 1. b. 16. heeft wel kennisse van Godt. Jacqu. Jae met den † monde, anders
2.Pet. 1. a. 9. moestet niet waer zijn, dat de Apostel Petrus gheseyt heeft, ‡ dat
de ghene die de vreese Godts niet en heeft, ende de broederlijcke
ende leuendighe liefde, dat de selfde blindt is, ende tast met der
hant na den wech. ketter. Neen, hy seyt dat hy den blinden ghe-
lijck is. Jacq. Mijn heere, met orlof, hy seyt, dat een sulcke blinde
tast na den wech, tis een teecken dat hijt noch niet gheuonden en
heeft, sal ick dan sulcke lieden na volgen? ket. V lieder Menno,
is hy so rechtueerdich, heylich ende onstraffelijc? Jac. Ic en hebbe
so veel met hem niet geconuerseert[2]), om yet beuonden te hebben

1) Zie de aanteekening op fol. 169 v°.

2) Menno woonde al sedert 1549 niet meer in ons land maar aan de Oostzee

aen hem, dat berispelijck waer. Ketter. Met wien hebt ghy dan v conuersatie gehadt, v lieder Lenaert, isser niet op te segghen? is hy onberispelijck? Jacques. Mijn heere, weet ghy hem yet aen te segghen, oft in eenighe saken te berispen? Ketter. Ick en kenne den Rabbaut niet. Jacques. Soo en * diffameert hem dan niet, want Sap. 1. b. 10.
ghy souter genoech mede te doen hebben, om te bewij//sen dat hy *Fol. 178 r⁰.*
sulcx is, als ghy hem noemt. ket. Dat en waer my niet swaer te doen, want hy heeft volcks genoech verleyt, om also ghenoemt te worden. Jacq. Mijn heere, siet wel toe, dat ghy selue niet een en zijt, die dat volck verleyt. Ket. Isset niet een wt Zeelant ghebo-ren? ende van een dorp? Ende hy noemde my het Dorp, maer het is my vergheten [1]). Jacques: Ick en weet niet van waer dat hy gheboren is. Kette. Wat ghedaente wasset van een man, ende wat baert hadde hy, ende wat cleedinge hadde hy. Jac. Mijn heere, ghy vraecht ymmers wel neerstelijc na hem, ick dencke dat ghy hem geerne verraden [2]) sout, weet ghy gheenen anderen wech, mijn heere? ketter. Ick en begeerde [3]) hem geen quaet. Jac. Ick hoore wel dat ghijt segt, nochtans sout ghy hem hier wel begeeren in mijn plaetse, sout ghy niet mijn heere? kett. Jae ick, waert dat hy hem woude bekeeren. Jacq. Ende oft hy hem niet en woude bekeeren tot uwen verstande, sout ghi hem niet willen aent vyer stellen? ket. Ic soude de Rechteren daer mede laten begaen. Jac. Wel, soudt ghy hem dan niet eenich quaet wenschen, † sout ghy Mat. 7. a. 12.
wel willen datmen v dat dede? Daer na siende dat hy my niet en conde antwoorden, ende datter twee oft drie persoonen waren, die daer toehoorden, voor de duere, behaluen de Stockmeester, de welcke altijt by de Geuangen is, so begoste hy my te verhalen een lanc relaes, seggende, dat ic soo verre niet en moeste onder-soecken in de Schriftuere, maer moeste my laten onderwijsen door geleerder dan ick, ende dat ick moeste gheloouen, dat een sondich mensche ende quaet van leuen, so wel mocht hebben het gelooue Mat. 23. a. 2.
als een ander, ende zijn woorden hooren, ende niet doen nae zijne wercken. Jac. // Moet ick dat geloouen by [4]) der Schriftueren oft *Fol. 178 v⁰.*
sonder Schriftuere? ket. Ick hebt v bewesen byder Schriftueren. Jacq. By wat Schriftuere? ket. Van Judas ende Demas, de welcke het gelooue hadden, ende waren nochtans quaet van leuen. Jac.

---

of in het Holsteinsche; slechts eene enkele maal, in 1557, had hij weer in Friesland vertoefd. Volgens fol. 178 v⁰ wist ook Lindanus niet beter of Menno was een man »van goeder conversatie". Zijn heftige toon van fol. 145 r⁰ was allengs verzacht.

1) Een vonnis van het Hof van Holland van 2 April 1557 vermeldt, dat Leenaert Bouwens van Sommelsdijk was. 2) Betrappen; vangen.

3) In alle uitgaven. Foutief voor »begeere"? Van Braght: »quaet te doen".

4) Volgens, op grond van. Van Braght heeft: »door".

Mijn heere, my dunckt dat onse woorden kinderspel is [1]), heb ick
v daer op niet geantwoort, ende v bewesen, dattet niet en betaemt,
dat wy sullen nemen de gene die van het gelooue gheuallen zijn,
voor Leytslieden ende Herders? ket. Ja, waer meynt ghy te vin-
den onstraffelijcke Herders, gelijck als ghyse begeert? siet ghy niet
dat de werelt met boeuerie veruult is. Jacq. Nademael dat ghy
gheen en kent, ic kenner wel, ende sodanige wil ick nae volghen.
ket. Waer zijn sy? Jac. Sy zijn v onbekent, weet ghy niet, dat
3.Re. 19.b.10. als de Propheet meynde, † dat alle de rechtueerdige in Israel ge-
Rom. 11. a. 3. doot waren door Achab ende Jesabel, dat de Heere seyde, datter
noch seuen duysent waren ouergebleuen, die haer knien niet ghe-
bogen en hadden voor den Afgodt Baal. Kett. Dat was om tver-
uolch wille doen ter tijt, dat sy alsoo verstroyt waren. Jac. So ist
Mat. 10. b. 16. oock noch heden ten daghe om † tveruolch wille, dat sy verstroyt
zijn, ende de werelt onbekent. ket. Maer moet ghy om eenen
Menno, oft eenich ander, om eenen mensche alleenlijck, die daer
schijnt te wesen van goeder conuersatie, moet ghy hem daerom
na volgen, ende verlaten alle de ander Bisschoppen ende Pastoren,
die effen so rechte niet en wandelen? Jac. Mijn heere, dunct v,
1. Re. 22. a. 5. * hadde Achab de Coninck van Israel verlaten den raet van de
vierhondert Propheten, ende geuolcht den eenigen raet vanden
armen Micheas, dat hy qualijck ghedaen hadde? ket. Neen hy ge-
Fol. 179 r°. wis, want Micheas // was een Propheet Gods. Jacqu. Seyden de
1.Re.22. d.24. ander niet dat zijt oock waren? † ende gauen den armen Micheas
eenen kinnebackslach, om dies wille, dat hy propheteerde tegen
haer, ende seyden tot hem: Meynt ghy dat de Geest Gods van
ons geweecken is? Ketter. Sy beroemden haer des heylighen Geests,
maer met onrecht, want sy en warent niet. Jacque. Achab en wiste
dat niet, want om dies wille, dat Micheas alleen geprophetеert
hadde teghen de vier hondert Propheten, so moeste de arme Man
Gods geleyt wesen inde gheuanckenisse, wel herdelijck te water
ende te broode, tot dat Achab soude wederkeeren vanden strijt van
1.Re. 22. e.34. Ramoth in Gilead, † maer hy beuant dat den raet vande vierhon-
dert Propheten, hem dat leuen coste, ghelijck als Micheas hem
voorseyt hadde. Ketterm. Dat zijn Schriftueren die geschiet zijn in
Ro. 15. a. 4. voorleden tijden. Jacque. Paulus seyt, * dattet al geschreuen is tot
2. Ti. 3. b. 16. onser leeringe: ende het geschiet oock noch alsoo heden ten daghe.
Ketterm. Wel aen, soo en wilt ghy dan niet hooren noch nae vol-
ghen eenighe Herders, ten sy dat sy tselfde doen, dwelck sy lee-
Luc. 11. c. 24. ren, neen? Jacqu. Neen ick, want daer staet geschreuen, † dat

---

1) Onze redeneeringen, datgeen wat wij op 't oogenblik bespreken, doet tot de zaak in geschil niet af. Van Braght heeft »is" veranderd in »zijn".

licht des lichaems isset ooghe, ist dat v ooghe quaet is, dat gant-
sche lichaem sal duyster zijn. Ketterm. So en wilt ghy dan niet
doen na den raet Jesu Christi, te weten, nae haerlieder woorden,
ende niet nae haer wercken? Jac. Tot wien spreect hy dat? Ket-
ter. Tot zijn discipulen. Jac. Van wien spreect hy dat? ketterm.
Jesus Christus seyt: * Op den stoel van Moses sitten de Schrift- Mat. 23. a. 2.
gheleerden ende Phariseen, wat si v gebieden dat doet, maer en
doet niet nae haer wercken. Jacq. Wat stoel was dat, van hout
of van // steen? Ket. Opten stoel die daer was. Jacq. Hoe mocht *Fol. 179 v°.*
soo veel volcx op eenen stoel sitten? was hy so groot? oft en wast
niet van de Wet, daer Christus af wilde spreecken? Ket. Tis een
dinc [1]), van de Wet die sy vercondichden. Jacq. De † Wet was Exo. 20. a. 2.
een beuel Gods, ende niet der menschen, ende als Christus dat
seyde, soo en vercoos hyse [2]) niet om zijn cudde te voeden oft te
leyden. Ket. Nademael dat hy seyde: Doet nae haer woorden, ende
niet na haer wercken, nam hyse niet tot Herders? Jacq. Hebt ghy
niet gelesen, wat de Heere seyt? ‡ Ten sy dat uwe rechtueerdic- Mat. 5. b. 20.
heyt meerder is, dan der schriftgeleerden ende Phariseen, so en
sult ghy niet coemen int Rijcke der Hemelen. Siet daer zijn sy
alreede buyten, hoe sullen sy dan een ander leyden? Kett. Doet
na haer woorden alleenlijck. Jacq. Hebt ghy geen ander Pastoren
onder v, om dat woort Godts te vercondigen, dan sulcke * Schrift- Mat. 23. b. 12.
geleerden ende Phariseen, den welcken so veel maledictien van Godt
beloeft zijn? Seyt de Propheet niet: † Salich is de mensche, die Psa. 1. a. 1.
niet gheseten en heeft by de Godloosen? Ende Christus vermaent
ons, te ‡ wachten van haren deessem. Ketter. Ghy en moet dat Mat. 16. a. 6.
also niet verstaen, maer ghy moet gheloouen, dat een Godtloos
mensche wel mach goede dingen spreecken. Jac. Daer staet ge-
schreuen: * Dat lof en is niet schoon inden mont der Godtloosen, Eccl. 15. b. 10.
om dies wille, dat sy van Godt niet ghesonden en zijn. Ende hoe
sal hy prediken, ist dat hy niet * ghesonden en is? Kett. Tis wel Rom. 10. b. 15.
waer, si en is niet schoon, maer hy en seyt niet, dat sy niet goet
en sy. Jacq. Is hij niet schoon, so en is hy niet aengenaem, want
een † onboetueerdich mensche, wat boete mach hy vercondigen? Rom. 2. c. 21.
want een Dief die // zijnen medegheselle vermaent, om niet meer *Fol. 180 r°.*
te stelen, sal zijn woort vrucht brengen? sal zijn medegheselle niet
segghen: Ist qualijck ghedaen, waerom doet ghijt selue? ‡ Ghy Mat. 7. a. 5.
Ypocrijten, doet wt uwe oogen den balck, ende dan sult ghy sien
het stof in mijn oogen. Ketterme. Ghy verdraeyt alle Schriftuere

1) »'t Is een en dezelfde zaak" : met dien stoel en met de wet wordt hetzelfde bedoeld.

2) De schriftgeleerden. Christus heeft niet hen tot herders gesteld; wel hadden zij Mozes' of Gods wet; maar die goddelijke wet zelve moest regeeren, niet zij.

in contrarie na uwen sin ende verstande, ghy en moet also op v seluen niet fonderen, maer v verstant geuangen geuen onder tverstant der geenre die wijser zijn dan ghi. Jac. Mijn heere, ic spreke altijden met orlof, dat, so my een beter bewesen wort, dat wil ick na volghen. Daer na stont hy op, ende seyde: Het is tijt dat ick henen gae, siet dat ghy v wel beraet, ende bidt Godt neerstelijck. Jacq. Ick en weet van geenen beraden, nademael ghy my anders niet en cont bewijsen. Ket. Wat soude ick v bewijsen. Jacq. Ic hebbe v ghebeden, dat ghy my sout wijsen, wat Herders dat ick
1. Tim. 3. a. 2. na moet volgen, ende oft sy sulcx zijn, als de * Schriftuere ordineert, so sy behooren te wesen in leuen, leeringhe ende conuersatie. ket. Volcht na de gene die uwe ouders na gheuolcht hebben. Ende doen ginc hy van my. Hier nam ic een eynde van schrijuen, om dies wille, dat ik in het eynde oueruallen was van veel volcx ende wedersprekers.

¶ Dese Belijdinghe van Jacques, is ouergheset wt Fransoys in nederlantsch [1]) Duytsch. //

Fol. 180 v°.

¶ Een Liedeken van Jacques, Nae de wijse, Vanden xliiij. Psalm. Ofte, Die Vogelkens inder muyten [2]).

Psa. 86. b. 10. 89. a. 8.

SEer * wonderlijck o Heere
Sijn v wercken vermaert
Ghy beschermt nae en vere
Al die v leer bewaert
Mat. 7. c. 24. † Als coemt storm en tempeeste
En vallen aen dat huys
Ghesterckt door uwen gheeste
Staen vast teghen tghedruys.
Jacques die wert met listen
Verradelijck gheuat
Gheuoert voor die Sophisten
Tot Leeuwerden ter Stadt

1) Zoo alle uitgaven, ook de Groote Offerboeken. Eerst Van Braght schrijft: »in 't Nederduyts".

2) Niet in den *Ausbundt*; evenmin als een der nu nog volgende liederen uit het *Offer des Heeren*.

† Daer ghaf hem Godt te spreecken Mat. 10. c. 19.
Seer veel tot dier stont Luc. 12. b. 11.
Oueruloedich is bleecken
Wijsheyt door zijnen mont.
  Nae vele lasterwoorden
Die Raetsheere aenuinck
Voor alle die toe hoorden
Ist niet een wonder dinck Comm.
Dat wy laten verleyden
Ons aldus, * Jaet mijn heer * Jacq.
Ick seg van v, die scheyden Comm.
Van sheylichs Kercken Leer.
  Ghy lien laet v bedrieghen
Van die Leechganghers moy [1])
Die langs de Landen vlieghen
Bedelaers, menschen snoy
Jacques mocht niet ghedoghen
Die scheltwoorden ghehoort
Want hy was niet bedroghen
Maer stont op Godes woort.
  Op menschen wy niet legghen // Jacq.
Den gront ons gheloofs wis *Fol. 181 r°.*
Nae Jeremias segghen
† Vermaledijt hy is Jere. 17. a. 5.
De mensch die set betrouwen
Op menschen broos als glas
En voor haren arm houwen
Het vleesch ghemaect van as.
  V gheloof wilt wt spreecken Comm.
Vant Altaers Sacrament
Meynt ghy van dat brootbreecken? Jacq.
Jae, sprack hy pertinent Comm.
Ick gheloof en belijde Jacq.
Alst is gheordineert
† Van Christo in voortijde Mat. 26. c. 25.
Ons Salichmaker weert. Luc. 22. b. 19.
  En inder seluer maten
* By dApostlen ghebruyct Act. 2. e. 46. 20. b. 11.
En als de naeghelaten
† Schrift van Paulo ontluyct. †1.Cor.11.c.22.
Segt v sin int vermeeren [2]) Comm.

1) Gij laat u fraai bedriegen; of: door fraaie leêgloopers.
2) Verklaar uwe bedoeling uitvoeriger.

Jacq. Ghelijckt gheschreuen staet
Begheer niet te gloseeren
Gods woorden delicaet.
Kett. Segt, wilt ghy noch belijden
Dat ghy doop hebt ontfaen
Van v Leeraer voortijden
Jacq. Mijn woort dat sal bestaen
+ Mt. 5. d. 34. + Jae, iae, soo ick belede
2.Cor. 1. b. 17. Noch openbaer bely
Jaco. 5. c. 12. Voor v allen ter stede
Jae en neen is niet by my.
Kettermeester voor velen
Verdochtet als verblent [1])
Dat tkint niet soude delen
Aen desen Sacrament.
Jacq. Te bruycken nae ghelaten
De Sacramenten zijn
Voor die heylighe Vaten
In Godts Ghemeente fijn. //
Fol. 181 v°. Voor die hebben van beyden
Mat. 13. a. 9. * Ooren tottet gehoor
Apo. 2. a. 7. En herten tonderscheyden
3. a. 6. Met begrijp, daer ist voor
En niet voor die cleyn wichten
Onnosel gaende heen
Die men niet onderrichten
Mach met eenige reen.
Sy hadden seer veel reden
Ouer desen propoos
Jacques heeft vry beleden
Bruyckende Schrift altoos
Dat Papen, Misuercoopers
Na der Vroeyvrouwen doop
Waren al wederdoopers
Met alle haren hoop.
Hier me wy dit liet sluyten
Wilt toch nemen int best
Godt wil door zijn virtuyten [2])
Ons bewaren tot tlest
Voor die valsche Propheten

1) »Den kettermeester in zijne verblinding dacht het verkeerd" ?
2) Virtutes: deugden, krachten.

† Comende in schaeps habijt Mat. 7. b. 15.
* Heer v waerheyts secreten * Psa. 25. a. 4.
Maect ons condich subijt. 86. b. 11.

FINIS.

¶ Hier na volcht de Belij
dinge van Claesken, de welcke om den
naem des Heeren met haren man,
ende haren Broeder Jacques
tot Leeuwerden ge-
uangen sadt. //

Fol. 182 r°.

¶ Dit is de Belijdinge van een vrouwe ghenaemt Claesken, die om tghe tuychenisse Jesu Christi haer leuen heeft ghelaten, Anno, 1559. 1)

[n°. 1.]

¶ Vrage ende antwoort tusschen den Commissarius ende Claesken.

DE Commissarius vraechde my ten eersten af, na mijnen naem, waer ic van daen was, ende na mijn ouderdom, ende noch meer

1) Volgens het Sententieboek van het friesche Hof zijn 14 Maart 1559 veroordeeld »om metten watere geexecuteert ende van Levenden Lijve ter doodt ghebracht te worden" ('t geschiedde in den kerker, in groote vaten) »Jacques Doussy, Hendrick Euwessz ende Claesken Gaeled(ochte)r". Dit moet het drietal zijn, door Claesken zelve in hare brieven meer dan ééns vermeld, fol. 186 r°, 190 r°, 191 r° : zij spreekt daar van »onsen broeder" en van haar man. Het *Offer des Heeren* noemt Jacques Claesken's broeder; reeds n°. 1, 1562, fol. 239 r°, en alle volgende uitgaven, ook al ontbreekt daarin het tusschenvoegsel van fol. 181 v° onderaan: Hier na volght.... geuangen sadt", 'twelk alleen in n°. 4, 5 en 7, 1570, 1580 en 1578 *a*, waarschijnlijk eenvoudig ter bladvulling, staat. In den brief n°. 4, die voor het eerst aan den uitgever van n°. 4, 1570 bekend geworden en door hem opgenomen is, heeft deze dan ook fol. 190 v° »onse Broeder" op den rand met »Jacques" toegelicht. D'Auchy zelf maakt echter van Claesken geenerlei gewag.

Intusschen klinkt het al heel vreemd, dat een deftig Zuid-Nederlander als D'Auchy, wiens taal het fransch was (zie aanteekening op fol. 142 r°), de eigen broeder zou zijn geweest van eene vrouw, wier vader den frieschen naam Gaele droeg en die »bij Workum in 't velt" was gedoopt. Maar hebben de uitgevers van het *Offer des Heeren* dit dan niet opgemerkt of niet wonderlijk gevonden? In eene »Geschiedenis der doopsgezinde gemeente te Workum", waarin uitvoerig over Claesken wordt gehandeld, heeft Ds. T. H. Siemelink, *Doopsgezinde Bijdragen*, 1899 bl. 37, de moeilijkheid trachten op te lossen door aan te nemen, dat Jacques Claesken's schoonbroeder zal geweest zijn. Dan is ook het »onse" in plaats van »mijn" broeder natuurlijker. »Onse broeder" kan ook »onze broeder in het geloof" beteekenen: in welk geval in Claesken's brieven geen spoor van verwantschap tusschen

ander sulcke dingen. Ten anderen vraechde hy my: Sijt ghy gedoopt? Cla. Ja. Com. Wie heeft v ghedoopt? Clae. Gielis van Aken. Com. Die verleyder, hy selfs is zijn gelooue afgegaen. Hoe dede hy, doen hy v doopte? Cla. Hy * doopte my inden naem Mat. 28. c. 19.
des Vaders, des Soons, ende des heyligen Geests. Com. Waer hebt ghy den doop ontfangen? Cla. Tot Worckom int velt. Comm. Wasser al meer volcx by? Clae. Ja. Com. Wat volc wast? Cla. Tis my vergheten. Com. Door wat oorsake quaemt ghy daer? Cla. Het is my vergeten. Dat mocht ick beyde met der waerheyt wel seggen. Com. Sijn v kinderen niet gedoopt? Cla. Mijn twee ionge kinderen niet. Com. Waerom en hebt ghy v kinderen niet laten doopen? Claes. Om dat my daer so wel aen genoechde, sose my de Heere gegeuen heeft. Com. Waerom genoechde v // aen Abra- *Fol. 182 v°.*
ham ende Sicke so wel, ende aen Douwe niet? ghy hebt Douwe ymmers al laten doopen. Cla. Doen wiste icket niet. Com. Wat en wist ghy doen niet? Cla. Dat ic nu weet. Com. Wat weet ghy nv? Cla. Dat de * Heere my te kennen gegeuen heeft. Com. Wat Mat. 11. d. 25.
heeft v de Heere te kennen gegeuen? Cla. Dat ict inde Schrifture niet verstaen en can, dat sulcx behoort. Com. Hoe lange en hebt ghy niet te kercken geweest? Cla. In negen of tien Jaren niet. Dit zijn de vragen, die hy my af gheuraecht heeft, maer hy heeft veel meer woorden gehadt, ende als ick hem so geringe [1]) niet en antwoorde, so seyde hy, dat ick den stommen Duyuel in hadde, de † Duyuel stelde hem in een Engel des lichts in ons, 2.Cor.11.b.16.
soo waren wy met de Ketters altemael. Doen las hy my de Articulen voor, also ickse beleden hadde, ende seyde my: Het soude voor de heeren comen, begheerde icket, hy woudet noch wel anders schrijuen. Ick seyde: Ghy en derftet niet anders schrijuen.

---

haar en Jacques zou voorkomen, maar weêr het vreemde verschijnsel zich zou voordoen, dat zoowel de uitgever van n⁰. 1, 1562, eerst drie jaren na hunnen dood, als die van n⁰. 4, 1570, die nog dien nieuwen brief van haar in handen kreeg, zoo weinig van hen zullen hebben geweten dat zij hen ten onrechte voor broeder en zuster hielden. Dit blijft even vreemd, ook al zoekt men beide uitgevers ver buiten Friesland.

Dit laatste moeten wij in ieder geval aannemen, daar reeds die van 1562 (fol. 239 r°: »den 14 Martii, Ende is op deselfde tijt oft daer ontrent enz."), zoo kort na het gebeurde niet eens haren sterfdag kende.

Waarom Claesken zich »simpel voor de menschen" noemt, fol. 184 r°, weet ik niet. Zij is eene ontwikkelde vrouw, al kan zij maar niet begrijpen dat die geestelijken Jacques geen gelijk gaven: hij had hun alles toch zoo helder bewezen! Wat in haar treft, is behalve hare vaardigheid in 't godsdienstig debat en in 't laatst de vreugde over haar aanstaand martelaarschap, al voelt zij wel wat het zegt hare kinderen te verlaten, vooral haar ootmoed, haar gevoel van zondigheid, fol. 189 v°, 190 r°.

1) In de oude beteekenis: spoedig, dadelijk.

[*n°. 2.*]

¶ Vrage ende antwoort
tusschen den Kettermeester ende Claesken.

KEttermeester. Waerom hebt ghy v laten doopen? Claesken. De
Mat. 3. a. 2. Schriftuere ghetuycht van een nieu leuen. + Joannes roept ten
* Mat. 4. b 17. eersten van boéte, * Christus selfs oock, de † Apostolen na, sy
† Act. 2. d. 38. leerden het volc boete ende beteringe te doen, ende dan souden sy
haer laten doopen, soo hebbe ick my tot boete ende beteringe be-
geuen, ende hebbe my laten doopen. Daer en seyde hy niet veel
tegen. ket. Waerom en hebt ghy v kinderen niet laten doopen?
Clae. Ick en cant inde Schriftuere niet verstaen, dat sulcx be-//
Fol. 183 r°. hoort. Ket. Dauid seyt ymmers: * In sonden ben ic geboren, in
Psa. 51. a. 7. sonden heeft my mijn moeder ontfangen. Daerom dat de kinderen
in erfsonde geboren zijn, moetense gedoopt worden, sullen sy salich
worden. Cla. Mach een mensche salich worden door een wtwendich
teecken, so is Christus te vergeefs gestoruen. Ket. Daer staet,
Joan. 3. a. 5. Joan. 3. Men moet † herboren wesen wt den water ende Geest,
daerom moeten de kinderen oock ghedoopt zijn. Cla. Dat spreeckt
Christus niet totten kinderen, maer totten verstandighen, daerom
heb ick my tot de wedergeboorte begeuen, wy weten dat de kin-
Mt. 19. b. 14. deren in de handen des Heeren zijn. De Heere seyde: + Laet de
kinderen tot my comen, sulcken behoort het rijcke der Hemelen
2.Cor. 1. b. 14. toe. Ket. * Stephanens huysghesin worde ghedoopt, daer mochten
16. b. 15. ooc by auontueren wel kinderen mede gheweest zijn. Claes. Wy
en staen niet op het auontuer, wy hebben wel een sekere vastic-
heyt. Hy en seyde daer ooc niet veel tegen. Ket. Wat hout ghy
Ephe. 5. c. 25. van de heylige kercke? Cla. Daer † houde ick veel van. ket.
Waerom en gaet ghy dan niet te kercken? Claes. Van uwen kerck-
ganck en houde ick niet. ket. Gelooft ghy wel, dat Godt almach-
tich is? Cla. Ja, dat gelooue ick wel. ket. Ghelooft ghy dan oock
wel, dat Christus hem sacreert, ende coemt int broodt? Paulus
1.Cor.10.b.16. seyt: + Dat broot dat wy breecken, is dat niet de gemeynschap
des lichaems Christi? Ende de kelck, welcken wy ghebenedijen, is
die niet de ghemeynschap des bloets Christi? Cla. Ick weet wel,

hoe Paulus seyt, ende so ghelooue ic wel. ket. Christus seyde: * Neemt, eet, dat is mijn lichaem, ende † Paulus desgelijcke. Clae. Mt. 26. b. 25.
Ick weet wel, hoe Christus ende Paulus seggen, ende so ghelooue † 1.Co.11.c.22.
ick. ket. // Ghelooft ghy wel, dat Christus hem sacreert, ende *Fol. 183 v°.*
coemt int broot? Cla. Christus * sit aende rechterhant zijns Va- Act. 2. d. 34.
ders, hy en coemt niet onder der menschen tanden. ket. Blijft ghy Heb. 1. b. 13.
by dat ghelooue, soo moet ghy eewich inder Hellen gront varen, so seggen alle de ketters, ende Gielis van Aken heeft v verleyt, hy selfs is zijn ghelooue af ghegaen, om dat hy bekende dat hy ghedwaelt hadde. Cla. Ick en stae niet op Gielis, noch op † geen Jere. 17. a. 5.
menschen, dan alleen op Christum, die is onse ‡ Fondament, daer ‡ Mt.16.d.28.
op hebben wy ons ghetimmert, ghelijck ons Christus in het Euan- 1.Cor. 3. b. 11.
gelie leert: * Wie mijn woorden hoort ende doet, die sal ick by * Mat. 7. c. 24.
een wijs man ghelijcken, die zijn huys op den steen timmerde, al comen daer stormen, ende vallen tegen dat huys aen, so en vallet nochtans niet, Dit zijn nv de stormen, die teghen ons huys aen vallen, maer Christus is onse vasticheyt, die sal ons wel bewaren. kette. Ghy en verstatet niet, daer zijn noch veel ander Schriften, daer ghy niet af en weet. Claesken. Wy en behoeuen anders gheen Schriften, dan dat heylighe Euangelie, dat Christus selfs met zijnen † gebenedijden mont tot ons ghesproken, ende met zijnen bloede Mat. 5. a. 2.
bezeghelt heeft, connen wy dat onderhouden, wy sullen wel salich worden. ket. Ghy sout v laten onderwijsen, de heylige vaders hebben ouer duysent vijf hondert Jaer den kerckganck ingheset. Claes. De heylighe vaders hebben sulcke heylicheyt niet gehadt, dat zijn ‡ menschen geboden ende insettingen, de Apostolen en hebben oock Mat. 15. a. 6.
sulcke heylicheyt niet ghebruyct, ick en heb daer niet van ghelesen. ket. Wilt ghy wijser wesen dan de heylighe kercke? Cla. Ic en begeere tegen de * heylige kercke // niet te doen, ick hebbe *Fol. 184 r°.*
my onder de gehoorsaemheyt vande heylighe kercke begheuen. ket. Eph. 5. c. 25.
Ghy sout dencken: Wil ic nv beter weten, dan de heylighe Vaders ouer duysent vijf hondert Jaer? Ghy sout dencken, dat ghy simpel zijt. Cla. Al ben ick simpel voor de menschen, ick en ben niet simpel inde kennisse des Heeren, weet ghy niet dat de Heere zijnen Vader danckte, † dat hy dat voor de wijse ende verstan- Mat. 11. d. 25.
dighe verborgen hadde, ende haddet den simpelen ende onnooselen te kennen ghegheuen?

¶ Eens waren daer ooc twee Monicken by hem, die souden my ooc onderwijsen, die en wisten niet veel te seggen, dan dat wy menschen waren ‡ van ghebroken sinnen, onbequaem totten ghelooue, * wy leerden altijt, ende en conden nemmermeer tot de 1. Tim. 6. a. 5.
kennisse der waerheyt comen. Ic seyde: Als de dach des Heeren * 2.Ti.3.a.7.
coemt, so sult ghy wel anders beuinden. Siet voor v, dat ghy de

Sap. 5. a. 3. ghene dan niet en zijt, die seggen sullen: † Dit zijnse die wij in spot ghehadt hebben, siet, hoe zijn sy nv onder de kinderen Gods gerekent, ende haer deel is onder de Heyligen. Doen seyden sy: Siet, sy verordeelt ons. Ick seyde: Ic en verordeele v niet, maer
Sap. 5. a. 4. ick segge: Ghy sult voor v sien. † Nv wort ons leuen voor raserie geacht, ende ons eynde sonder eere, maer als de dach des Heeren coemt, soo salt wel anders beuonden worden. Het begin ende het
Joan. 8. e. 52. eynde was dat ick den * Duyuel in hadde, ende dat ick verleyt was. Ic seyde: Is Christus dan een verleyder? Hy seyde: Neen, Christus en is geen verleyder. Ick seyde: So en ben ick oock niet
Deu. 6. b. 18. verleyt, ick en soecke noch begeere niet anders, dan den * Heere
Mat. 22. d. 36. van ganscher herten te vreesen, niet een tittel wetens van zijn ge-
Fol. 184 v°. boden ouer te treden. Als hy my // dan noch langer te voren ghecalt [1]) hadde, so seyde hy dan: Ick en can nv niet anders seggen, ghy muecht v bedencken. Ic seyde: Ic en derf my niet anders bedencken, ic weet wel, dat ick de waerheyt voorhanden hebbe.

¶ Als ic dan weder voor hem quam, so seyde hy: Jae Claesken, hoe hebt ghy v bedacht? Cla. Ick heb my bedacht, dat ick begheere daer by te blyuen, daer my de Heere toe geroepen heeft. Ket. De Duyuel heeft v gheroepen, die stelt hem in een Enghel des lichts in v lieden.

¶ De sestemael doen hy my verhoorde, vraechde hy my af: Doen Christus zijn Auontmael met zijnen Apostolen hielt, gaf hy haer doe zijn vleesch niet te eten, ende zijn bloet te drincken?
Mt. 26. c. 25. Cla. Hi gaf haer broot ende wijn, ende hy gaf haer zijn lichaem
1.Cor.11.c.23. tot verlossinge. Kette. Christus seyt ymmers claerlijcken: Neemt, eet, dat is mijn vleesch, daer en muecht ghy ymmers niet tegen seggen. Cla. Paulus seyt: Ick hebt vanden Heere ontfanghen, dat
1.Cor.11.c.22. ick v ghegheuen hebbe: † De Heere Jesus in der nacht doen hy verraden wert, nam hy dat broot, ende dancte, ende brackt, ende gaft zijnen Apostolen, ende sprack: Neemt, eet, dat is mijn lichaem, dat voor v gebroken wort, dat doet tot mijnder ghedachtenisse. Ende na den Auontmael nam hy den Kelck desghelijcken, seggende: Desen Kelck is een nieuwe Testament in mijnen bloede, Soo dickmael als ghy dien drinct, so doetet tot mijnder gedachtenisse, ende so dickmael als ghy van desen broode eet, ende van desen kelcke drinckt, soo sult ghy des Heeren doot vercondigentot dat hy coemt. Dus heeft Christus zijn Auontmael ons achter
Luc. 22. b. 19. ghelaten, dat wy zijn doot daer by sullen * ghedencken, dat hy zijn
Fol. 185 r°. lic//haem voor ons ghegheuen heeft, ende zijn bloet voor ons wt,

---

1) Voorgepraat.

ghestort heeft. Sulcken Auontmael begheere ick wel met Godts volc te houden, ende anders geen. Hy bleef by zijnen teem [1]). Christus vleesch moestmen eten, ende zijn bloet moestmen drincken, Christus woorden ende Paulus woorden brochtent so claerlijcken mede. Claes. Om dat de woorden so claerlijcken staen, daerom can icse wel verstaen, mer het is als Paulus seyt, dat die hem niet tot den Heere en bekeert, die hebben een † decksel voor haer herten, maer wie hem tot den Heere bekeert, die ist decsel van haer herte afgedaen. ‡ Wy hebben ons tot den Heere begeuen, daerom en is ons niet verborgen. Ket. Joan. int. 6. daer seyt Christus ooc claerlijc, datmen zijn vleesch eten ende zijn bloet drincken moet. Cla. Daer staet ooc doen de Joden murmureerden, ende seyden: * Hoe can ons dese zijn vleesch te eten geuen? Doen seyde Christus: Ten sy dat ghy eet het vleesch des menschen Soons, so en hebdy geen leuen in v. Wederom seyt hy: Wie mijn vleesch eet ende mijn bloet drinct, die heeft dat eewige leuen. Hy seyde: † Vleesch ende bloet en is niet nut, de woorden die ic spreke, die zijn geest ende leuen, Wie in God gelooft, ende in alle gerechticheyt wandelt, dat zijn ‡ tempelen Gods, daer wil Godt in woonen ende wandelen, als Paulus getuycht.

2.Cor. 3. b. 16.
Joan. 7. b. 16.
Joan. 6. f. 52.
Joan. 9. g. 63.
1.Cor. 3. b. 19.
2.Cor. 6. b. 16.

¶ De seuendemael, doen hy my vraechde, seyde hij: Ghelooft ghy niet, dat de Apostolen Christus vleesch aten? Claes. Christus * nam dat broot, ende danckte, ende braeckt, ende gaft zijnen Discipelen, ende zijn lichaem gaf hy haer tot verlossinghe. kett. Gelooft ghy niet anders? Cla. Ick en gelooue niet anders dan Christus gesproken heeft. ket. So ghetuyghe ick ouer v, dat ick reyn ben // van uwen bloede, v bloet come op v eygen hooft. Cla. Daer ben ic wel mede te vreden. Ket. Hier mede geue ick v de heeren ouer.

Mat. 26. b. 25.
Luc. 22. b. 19.
Fol. 185 v⁰.

¶ Doen verhoorde hy my noch eens, ende vraechde my: Ghelooft ghy noch niet, dat de Apostolen Christus vleesch aten? Clae. Ick hebt v gheseyt. ket. Segghet nv. Clae. Ick en segget v nv niet meer. Ketter. Blijft ghy noch alleleens [2]) inden Doop? Clae. Ghy wetet ymmers wel, datmen de † boetueerdighe behoort te doopen. ket. Dat is al waer, alsser een Jode coemt, die nog niet ghedoopt en is. Blijft ghy noch alleleens inde kinderdoop? Cla. Ja ick. ket. Gelooft ghy dan niet anders? Clae. Ick en gelooue niet anders dan Christus beuolen heeft. ketter. So ghetuyghe ick ouer v, dat ghy eewich inder Hellen gront moet ghequelt worden. Claes. Hoe dorst ghy my so grouwelijcken verordeelen, daer doch het ordeel den

Mat. 28. c. 19.
Mar. 16. b. 15.

---

1) Stelling, thema. 2) Eenerlei, eveneens.

Heere alleen toe coemt, ick en ben daer niet van verschrict, ic
weet wel beter, als des Heeren dach coemt, soo salt wel anders
beuonden worden. Doen vraechde ick hem: Wat seyt mijn Man?
kette. V Man blijft oock noch alleleens, de Heere moet v verlich-
Mat. 4. b. 16. ten. Clae. Wy zijn al ‡ verlicht, de Heere sy ghelooft. Van mij-
nen Doop en maeckte hy niet veel woorden, noch vande kinder-
doop, dan al zijn callen was, datmen Christus vleesch eten ende
zijn bloet drincken moeste, ende vande Insettinge ouer duysent
vijfhondert Jaer, ende dat ic simpel was, ende dat ic het Testa-
ment nau eens doorlesen en hadde. Ic seyde: Wat meynt ghy, dat
1.Cor. 9. c. 26. wy opt * onseker aenloopen? het is ons niet verborghen wat int
Mat. 19. d. 29. nieuwe Testament staet. † Wy verlaten ons lieue kinderen, die ic
om de geheele werelt niet verlaten en woude, ende wy settent //
Fol. 186 r°. daer al by op, wat wy hebben, souden wy noch opt onseker aen-
loopen, wy en soecken anders niet dan onse salicheyt, ghy en
mueghet ons ymmers met de heylighe Schrift niet bewijsen, dat
wy een tittel teghen des Heeren woort gebruycken ende geloouen.
Mat. 10. c. 25. Het was al met hem, dat wijt al vanden ‡ Duyuel hadden, ende
dat wy de hooueerdige duyuel in hadden. Ick seyde: Wy weten
Luc. 1. d. 48. dat de * hooueerdige vanden stoel gestooten zijn. Hy hadde so
lange reden, dat hem somtijts als [1]) dochte, oft ic na hem hooren
woude, so moeste ic somtijts spreken, om dat ic niet hebben en
Jude. a. 10. woude dat hem dat duncken soude, Ic en mochtet van hem niet
b. 16. hooren, so grouwelijck als hy teghen de waerheyt sprack.

[*n°. 3.*]

ℂ Hier nae volcht eenen

Brief vande voorgaende Claesken, aen ha
re Vrienden nae den vleesche ende oock nae
den geeste, wt der gheuanckenisse gheschre-
uen, int Jaer 1559. den 14. Martij, Ende
is op de selfde tijt oft daer ontrent, met
haren lieuen man, ende haren broe
der Jacques, om tghetuy-
chenisse Jesu ghe-
doodet.

DIe Heere door zijn groote ghenade ende barmherticheyt gunne

---

1) Drukfout voor »al", zoo als al de andere drukken hebben.

allen den ghenen die hongeren ende dorsten na die gherechticheyt, dat sy moegen versaedt worden.

¶ Mijn hertgrontlijcke vrienden N. mijn hartgrontlijcke bede
ende begeerte is noch eens tot v, dat ghy doch die ✝ Schriftuere Joa. 5. d. 35.
(die heylich is) wel doorsiet ende doorgrondet, ende leert den
Heere doch van herten vre//sen, want * die vreese des Heeren ist *Fol. 186 v⁰.*
beginsel der wijsheyt, die dwase verachten die wijsheyt ende on- Prou. 1. a. 7. Psa. 111. b. 10.
derwijsinghe der wijsheyt. † Die wijsheyt preect [1]), buyten op die Pro. 1. c. 20.
straten laet sy haer stemme hooren, aen dat hooft der straten roept sy, inde dueren der Stadtpoorten brengt sy haer woorden voort, seggende: Hoe lange sullen de lieden die kintsheyt beminnen? ende hoe lange sullen die dwase hem seluen schandelijcke dingen begheeren, ende die wijsheyt ende die wetenheyt haten? keert v tot mijnder straffinge, siet ic sal v mijnen geest voort-
brengen, ende ick sal v mijn woorden thoonen, * Want ick hebbe Esa. 65. b. 11.
gheroepen, ende ghy hebbet geweyghert, ick hebbe mijn hant wt ghestrect, ende daer en was niemant die daer op sach, Ghy hebbet alle mijnen raet versmaet ende mijn straffinge hebt ghy niet
geacht, † dus sal ic v ooc in v verderffenisse belachen, ende v be- Psal. 2. a. 4.
spotten, als v ouer comen sal een onuersienighe catiuicheyt, ende dat die verderffenisse v oueruallen sal, als een storm ende wint, als ouer v lieden comen sal die verdrucktheyt ende die verderffe-
nisse ofte benautheyt, * Dan sullen sy my aenroepen ende ick en Job. 27. a. 9.
salse niet verhooren, des morgens vroech sullen si op staen, ende Psa. 18. e. 42.
my niet vinden, om dat sy mijn leeringhe gehaet hebben, ende de Mich. 3. a. 4.
vreese des Heeren niet hebben ontfanghen, noch niet na gheuolcht, ende hebben mijnen raet ghelastert, ende alle mijne straffinghe verachtet. Hierom sullen sy die vruchten haers weechs eten, ende van haren raet sullen si versaet worden, Maer die my hoort, sal sonder benautheyt rusten, ende oueruloedicheyt gebruycken, als alle vreese des quaets sal wech ghenomen worden.

Siet mijn lieue vrienden, neemt doch dit // ter herten, dat de *Fol. 187 r⁰.*
✝ Heere niet verhooren en wil, den ghenen die hem nv niet en Job. 17. a. 9.
vresen, * ende hoe costelijck dat de vreese des Heeren is, die se aen- Joan. 9. d. 31. *Eccl. 23. d. 37.
nemen wil, want sy is by gheenen dinghen te ghelijcken, † De Eccl. 1. b. 11.
vrese des Heeren is glorie ende blijschap, sy is de croone des verhueghens, De vreese des Heeren brengt ghenoechte int herte, ende si sal gheuen blijschap ende vruechde in lancheyt der daghen, ende die den Heere vreesen salt wel zijn inden wtersten, ende inden dach zijns steruens sal hy ghebenedijt worden, De Liefde Godts is

1) N⁰. 11, 1599: »spreekt".

eerlijck [1]), Den welcken de Wijsheyt openbaert [2]) int ghesichte die beminnen haer doort ghesichte, ende in de kennisse van haer goet-
Eccl. 1. b. 19. dadicheden, Dat † beghinsel der Wijsheyt is die Vreese Gods, ende die vreese des Heeren is een Goduruchticheyt, de kennisse der Godturuchticheyt sal dat herte bewaren, ende rechtueerdich maecken, blijschap ende vruecht sal sy gheuen, Den Godtureesenden salt wel zijn in den dach des Leuens, ende in zijn wterste sal hy ghebenedijt worden, Die volcomenheyt der Wijsheyt is de vreese Godts, De vreese Gods is een Croone der Wijshet, veruullende den wille ende vrucht der Salicheyt, Die Wortel der Wijsheyt is die vreese Godts, maer den sondaers is de Wijsheyt een veruloeckinghe, De vreese des Heeren drijft de sonde wt, want die sonder
Joan. 20.d.27. vreese is, die en mach niet gherechtueerdicht worden, + Weest
Sap. 1. a. 4. niet ongheloouich, want de Wijsheyt en sal niet comen in een † quaetwillighe siele, noch in een lichaem dat die sonden onderdanich is.

Mal. 3. c. 18. Mijn hertelijcke lieue Vrienden, nemet doch ter herten, * hoe
Fol. 187 v°. groote onderscheyt datter is, tusschen den ghenen die God vre//sen
Joan. 5. d. 39. ende niet en vresen. * Doorgrondet doch die schriftuere wel, op dat ghi die steden niet gelijc en zijt daer Christus af seyt inden
Mat. 11. d. 20. * Euangelie, om datse zijn crachtige daden niet ter herten en namen, die in haer tegenwoordicheyt geschieden, so tuychde Christus ouer haer, dattet die van Sodoma ende Gomorra inden dach des ordeels verdrachlijcker soude zijn, dan sulcke Steden. Hierom lieue vrienden die Heere toont v nv oock noch al sulcke crachtige daden door ons voor uwen oogen, latet v doch een stercheyt wesen,
Phil. 1. b. 14. als Paulus seyt: † dat veel Broeders een betrouwen totten Heere genomen hebben, door zijn banden, ende stouter geworden zijn, dat woort sonder vreese te spreken.

Mijn lieue Vrienden, mercket doch wel aen, als die Heere zijn crachtighe daden dede, so en dede hyse niet om een mensche wille
Joa. 11. e. 43. alleen, als wy lesen in Joanne, † doen hy Lazarum vander doot verwecte, maer om dattet volck zijn crachtige daden sien soude, ende in hem gheloouen, hoe wel daer maer sommighe in hem geloofden, ende die sommighe haer in hem verergerden, ende seyden: Heeft hy den blinden siende ghemaeckt, en mochte hy dan niet doen, dat dese niet gestoruen en waer? Dus gaetet huydens daechs ooc toe, metten genen die niet en geloouen, want al sien zijt wel, hoe sterck ende crachtich dat die Heere met ons is, soo ist haer

---

1) Zeker een tekst uit een der apocriefen. »De liefde Gods is verheven, luisterrijk; zij, aan wie de wijsheid zich in hun inzicht (?) openbaart, beminnen haar door dat inzicht (?) enz.” 2) Zich openbaart.

nochtans een ergernisse, ende segghen, dat wy dat doen van hert-
neckicheyt, Ende als wy dan seggen, dat de † gherechtige ver- 2.Tim.3.b.12.
uolcht moeten worden, so seggen si, dat wy om die wederdoop
veruolcht worden. * Aldus ist haer tot een ergernisse, maer den 1.Pet. 2. a. 6.
genen die God gelooouen, ist wel bekent, dat wi om die † gerech- Mat. 5. a. 10.
ticheyt lijden moeten, desen salt (hoop // ick) wel een stercheyt *Fol. 188 r⁰.*
wesen, ende ons een * beproeuinghe, ende tot een eewighe salic- 1.Pet. 1. a. 7.
heyt, door die ghenade Gods.

Mijn lieue vrienden, nemet doch ter herten, * hoe groote Heer- 1.Cor. 2. a. 9.
lijcheyt dat den ghenen belooft is, die den Heere van gantscher
herten vreesen, ende hoe groote benautheyt datter coemen sal ouer
alle sielen der menschen, die dat Euangelie niet ghehoorsaem ghe- 2.Tes. 1. a. 8.
weest en zijn, dese sullen pijne lijden, dat eewighe verderuen, van
dat aensicht des Heeren. * Hierom begheeft v doch tot ghehoor- 1.Pet. 1. c. 22.
saemheyt der waerheyt, ende + verandert uwe sinnen, op dat ghy + Rom. 12. a.2.
proeuen moecht welcke daer sy de ghoede welbehaghende ende
volcomen Gods wille. * Ende hebt v ghepeyns dach ende nacht in Psal. 1. a. 2.
die Wet des Heeren, ende wort + oock doch niet belet om ghe- 1.Tess.5.b.17.
stadelijck te bidden, gelijck ons die Schriftuere in menigherley
plaetsen aenwijst: * Wie bidt die vercrijcht, wie clopt dien wort Mat. 7. a. 7.
open ghedaen. Daerom mijn lieue vrienden, begheeft v herten tot
veranderinghe, soo salt die Heere v wel eer gheuen dan ghy hem
bidt, want salich zijn sy die van + goeden wille zijn. * Salich zijn Luce. 2. b. 14.
sy die hongeren ende dorsten nae die gerechticheyt, want sy sul- * Mat. 5. a. 6.
len versaedt worden.

* Hierom hebt doch met droefheydt een verlanghen na den Psa. 42. a. 3.
Heere, ende segghet: † O Heere wijset my uwe weghen, ende † Psa. 25. a. 4.
leert my uwe paden, leydet my in uwe waerheyt, ende leert my,
want ghy zijt Godt, die my helpt, dagelijcx verwachte ick v, ghe-
denckt Heere aen v ghoetheyt, ende aen v bermherticheyt, die
van [1]) der werelt aen gheweest is, ghedenckt niet die sonden mijn-
der ioncheyt, ende mijnder ouertredinghe, maer gedenckt mijns om
uwer grooter ghenaeden // ende barmherticheyts wille, + Die Heere *Fol. 188 v⁰.*
is ghoet ende oprecht, daeromme onderwijst hy den sondaren op- Psa. 25. a. 8.
ten weghe, hy leyt den ellendighen recht, ende leert den ellendi-
gen zijnen wech. Aldus mijn hertelijcke lieue vrienden, † doet Mat. 3. a. 8.
doch oprechte boete, ende * bekent doch uwe sonden voor den * 1.Joa. 1. a.9.
Heere wt gheheelder herten, Die Heere wort gheuonden vanden
ghenen † die een ghebroocken herte hebben, ende een verslaghen Esa. 66. a. 3.

---

1) Hier moet »den aanvang" of iets dergelijks zijn uitgevallen. Intusschen alle uitgaven, reeds de eerste hebben: »van der werelt"; ook de Groote Offerboeken; eerst Van Braght verandert dit in »van eeuwicheyt".

1.Pet. 5. a. 6. ghemoet. * Hieromme vernedert v onder die crachtighe handt
Godts, dat ghy inder eewicheyt moecht verheuen worden. Hier-
mede wil ick v den Heere beuelen, die wil v in alle waerheyt
leyden.

Mijn hertgrontlijcke lieue Vrienden, nemet doch ter herten, want
wt hertelijcke vyerighe liefde wortet ghedaen, die ick tot uwe sie-
len hebbe, Om dat ick so gewis ende verseeckert ben, datter geen
ander wech en is, daermen salich door worden mach, Daeromme
waerschuwe ick v wt reynder herten, het sal oock inder eewic-
heydt niet anders beuonden worden. Daerom al ist dat sommige
Gala. 6. b. 18. veel hebben te praten oft te callen, dat doen sy daerom † dat si
Phil. 3. b. 18. dat cruyce Christi niet op haer willen nemen, ende daermede ver-
uolcht worden, gelijc Paulus daer van spreect, maer neemt ghy tot
1.Pet. 2. c. 21. een exempel, dat ghy ‡ Christus voetstappen sult nauolgen, ende
Act. 14. d. 21. 2.Tim. 3. b. 12. dat ons de gantsche schriftuer dwinget, dat wy ons tot * lijden
Phil. 1. d. 29. sullen begeuen ende bereyden, dwelck ook Paulus seyt: † Ist dat
† Ro. 8. b. 17. wy mede lijden, so sullen wy mede verblijden, ‡ gelijc als des lij-
2.Tim. 2. a. 11. dens Christi veel ouer ons coemt, also coemt ons veel troost door
‡ 2.Cor. 1. a. 5. * Jud. 8. d. 21. Jesum Christum, * Ende als wy lesen dat alle heylighe mannen
Heb. 11. d. 24. Godts door veel drucx ende lijdens beproeft zijn, ende hoe blijde-//
Fol. 189 r°. lijc dat si dat lijden wouden ontfangen: † Ja sy verblijden haer
Acto. 5. e. 42. so hoochlijk dat sy weerdich waren om den Name Gods te lijden.
Maer die gene die den Heere niet te recht lief en hebben, die wil-
len dat lijden al ontslagen wesen, ende hebben dit tijttelijcke leuen
lieuer dan sy haren Heere ende God hebben, hoewel dat Christus
Mat. 10. e. 39. seyt: † Die zijn leuen soeckt te behouden, die salt verliesen, maer
Mar. 8. e. 35. wie zijn leuen verliest om mijnen Naem ende om des Euangelijs
Joa. 21. b. 21. wille, die salt inder eewicheyt behouden. ‡ Niet datmen altemael
steruen moet om het woort des Heeren [1]), maer het gemoet moet
also staen, dat wy lieuer souden steruen, dan dat wy eens wetens
ende willens ouertreden souden een van des Heeren geboden.
Mat. 10. e. 37. Daerom seyt Christus: * Wie yet lieuer heeft dan my, die en is
mijns niet weerdich.

Daerom mijn hertgrontlijcke Vrienden, die ic wt geheelder her-
ten beminne, acht doch op geen menscen seggen, mer siet alleen
Heb. 12. a. 2. op * Christum Jesum, hoe hy ons in druck ende lijden is voor ge-
‡ Mat. 22. d. 36. gaen. ‡ Hebt doch uwen Heere uwen God van gantscher herten
lief, ende wt alle uwe crachten ende vermogen. Ja al stonde dan
ende stormde die geheele werelt tegen v op, so en mach v nie-

1) Evenals later in de liefde voor hare kinderen, fol. 191 v°, toont ook hierin Claesken, hoe zij vrij is van de overspanning, waarvan de brieven van andere martelaars soms blijk geven. Inleiding, bl. 32 vg. Zie intusschen fol. 190 r°.

mant deeren, als ghy God tot een Vader hebt, ende als ghy een oprechte liefde tot God hebt, ende zijnen heyligen, Want de † liefde ver macht al, ende waer geen oprechte liefde en is, daer salt [1]) wel haest in stucken wesen, als daer * veruolch ende benautheyt coemt, Maer die hem den Heere gaet beuelen, ende die de liefde heeft, dien en is gheen dinck swaer. Had icket selfs niet beuonden, soo en waert my niet moeghelijck te weten, dattet so licht waer. Daerom seyt Christus: * Mijn iock is soet, ende mijn last is licht. // Jae lieue vrienden, soo staet noch mijn gemoet, ende so lief heb ic mijnen Heere ende mijnen God, al waert dat ic door een gedachte mijn leuen behouden mochte, ende ick wiste dattet den Heere niet en beliefde, soo woude ick noch lieuer steruen, dan die ghedachte dencken, * Niet dat ick my beroeme, de Heere weet wel, hoe snoode dat ick my voor hem bekent hebbe, † maer door de groote genade ende bermherticheyt, ende liefde die aen ons betoont is, dat wy tot zijn hemelsche Rijck vercooren zijn, * Nv beuoele ick eerst in my die onwtsprekelijcke ghenade ende barmherticheyt Gods, ende de liefde, ende hoe wy hem daeromme weder behooren lief te hebben, Jae so hooch ende groot is my de genade ende die liefde voor oogen, dat mijn droeffenisse in blijschap verkeert is.

1.Cor. 13. a. 7.
Mat. 13. c. 21.
Mat. 11. d. 30.
Fol. 189 v°.
2.Cor. 11. a. 2.
Eph. 2. a. 4.
Esa. 49. b. 15.

Ick moet v voorts van mijn droefenisse verhalen, die ick hadde eer ick gheuanghen worde: Nv mercke ick op des Apostels woorden, dat ick * Godtlijcke druck hebbe ghehadt, ende dat die Godlijcke rouwe tot salicheyt werckt. Jae sulcke droeffenisse hadde ick somtijts, dat ick niet wiste waer henen, dat ick somtijts riep met luyder stemmen totten Heere, ende seyde: * O Heere vermorselt my doch dat oude herte, ende geeft my een nieu herte, ende gemoet, dat ick oprecht voor uwen oogen beuonden mach worden. Ick seyde tot mijn lieue Man: Als ick mijn leuen by de scriftuere mete, so ist oft ic te gronde ghaen sal. Ick mach met Dauid wel segghen: * Mijn sonden zijn ouer mijn hooft gheuaren, ghelijck een sware last zijnse my te swaer gheworden. Ick seyde: Mijn lieue Man, bidt doch den Heere voor my, Ick worde soo bestreden, hoe dat ick mijn ghedachten meer nae den Hee//re sette, hoe dat die tenteerder my meer met ander ghedachten aencoemt. Ende soo riep ick dan totten Heere, ende seyde: O Heere ghy weet ymmers wel, dat ick anders niet begheere, dan v te vreesen. Mijn Man vertrooste my dan somtijts, hem dochte, ick en dede niet, ofte het mochte voor den Heere wel bestaan. Ick seyde: * Ick en hebbe mijn eerste liefde niet, daerom bedroeue ick my

2. Cor. 7. a. 9.
Eze. 36. c. 26.
Psa. 38. a. 5.
Fol. 190 r°.
1. Pet. 5. a. 8.
Apo. 2. a. 4.

---

1) Daar zal »het": n.l. niet iets bepaalds, maar »alles", »de heele zaak (boedel)".

dat ick niet slapen en can? Daer is geen hoope om die sonden te steruen [1]), Ick sorghe lange te leuen, Al sette ick my noch soo
Rom. 7. c. 24. veel nae beteringe, ick blijf al euen snoode, ‡ Ick ellendich mensche, waer sal ick henen?

Ick soude v wat meer gheschreuen hebben, maer doen quam my de bode, dat wy reysen souden [2]). Mijn hertgrondelijcke lieue vrienden, soo blijden sentencie hebben mijn Man ende ick, ende onse broeder ghehoort, wy bewesen elck den anderen een alsulcken liefde, ende hadden alsulcken blijden ghemoedt, Ick danckte den Heere soo grootelijck, dattet alle die heeren hoorden, Sy susten my, maer ick sprac al euen vrijmoedich. Ende doen wy onse sententie gehoordt hadden, doen spraken wy alle drie, ende seyden, dat sy dat rechtueerdige bloet veroordeelt hadden, met meer ander woorden. Mijn lieue man sprack so vriendelijck, ende seyde soo veel, Jae wy danckten den Heere met eenen blijden aensichte,
Act. 20. d. 30. dattet al tvolck aensach. ‡ Hier mede wil ick v den Heere beuelen, Haest v, dat ghi by ons moecht comen, ende dat wy met malcanderen in der eewicheyt mogen leuen. //

Fol. 190 v°.
[n°. 4.]

ℭ Dit is noch eenen brief

ofte Belijdinge van de selfde Claesken, nv op nieu hier by geset [3]).

(. * * * .)

DOen wy voor de ghantsche volle Raet waren, doen worden wy aengesproken van des Raets Procureur Generael, die hieldet de Heeren int generael voor, wat wi voor de Commissarius beleden hadden, ende maeckte een lange reden, hoe lange wy niet te Kercken geweest hadden, ende dat wy onse kinderen niet hadden laten doopen, ende dat wy herdoopers waren, ende seyde: na het plac-

---

1) »Ik durf niet hopen" (in mijn verder leven) »der zonde te zullen afsterven; ik maak mij bekommerd bij het uitzicht van misschien een lang leven vóór mij te hebben: immers al span ik mij nog zoo in om reiner te worden, ik blijf toch steeds even zondig; ik ellendig enz."

2) Uit onzen kerker gaan moesten om voor het gerecht te verschijnen.

3) Deze brief komt in de drie eerste uitgaven nog niet voor: zie de aanteekening op fol. 182 r°.

caet so hadden wy onse leuen verbuert, ende onse goeden waren veruallen in des Conincks handen. Also eyschte hy ons voor die Heeren, ende sprack ons aen op lijf ende goet, ende als hijt haer al vertelt hadde, hoe ende waer wi onse doop ontfangen hadden, doen vraechde hy ons, oft wy by onse doop blijuen wouden. Wy spraecken vrymoedich, ende onuersaecht, met eenen blijden ghemoet, dat wy een Doop † na des Heeren beuel ontfanghen hadden, onse * Broeder seyde: Sooment hem met die Schrift des Heeren anders bewijsen conde, hy begheerde niet teghen des Heeren woort te doen, ende mijn Man seyde, hy begheerde by zijnen Doop te blijuen, ende ick seyde ghelijck onse broeder ghesproocken hadde, dat wy onse Doop nae des Heeren Woordt ontfanghen hadden, soo seyde hy dan elcken tijdt, nae v duncken. Doen vraechde hy ons, oft wy gheen Aduocaet [1]) begheerden. Onse Broeder seyde: * De Heere is onse Aduocaet, daer mede ginghen wy wech. Wy † gingen vro//lijck ende blijde van den Raet, al hoe wel dattet onse leuen soude costen. Sint die tijt hebben mijn Man, ende ons Broeder eens voor die Pastoor van oude Hoef [2]) geweest, ende des Sondaechs in de vasten waren wy alle drie voor die Kettermeyster, onse Broeder ten eersten, die hadde een langhe reden met hem, ende beweest hem met die Schriftuere, dat hy daer niet wist tegen te seggen, anders dan dattet vanden Duyuel was, want in die Helle warender veele, ende onse soude in die quaetste [3]), doen was mijn Man voor hem, ende doe worde ick ghehaelt. Doen ick voor hem quam, begost hy van den kinderdoop, ende van mijn Doop ende van datmen Christus vleys eten moest, ende veel ander. Ick seyde: Ghy derft geen ophael beghinnen, het is my niet ghe-

Mat. 28. c. 19.
Mar. 16. b. 15.
* Jacques.
1.Joan. 2. a. 1.
Act. 5. e. 42.
Fol. 191 r°.

---

1) Dat een gevangen ketter door een advokaat verdedigd werd, die dan b. v. pleitte dat de man in zijne onnoozelheid misleid was, kwam althans voor de schepenbank te Antwerpen meermalen voor: *Antwerpsch Archievenblad*, VIII, bl. 435, 448 en elders. Andere voorbeelden daarvan herinner ik mij echter bij doopsgezinde martelaars niet.

2) Jammer dat Jacques zelf in zijne berichten over de verhooren, door hem ondergaan, niets over dit gesprek mededeelt. Immers pastoor van Oldehove was toen nog altijd de warm vrijzinnige Stephanus Sylvius. Misschien echter vond het plaats, terwijl deze voor zijne promotie te Heidelberg vertoefde (Reitsma, *Honderd jaren enz.*, bl. 101), en verklaart het zich daaruit, dat in dat jaar Douwe Eelkes als pastoor aan die kerk voorkomt: Reitsma t. a. p. Beiden waren tegenstanders van de inquisitie en van den inquisiteur; Sylvius stond bovendien als halve ketter bekend. Daarom kunnen zij wel ambtshalve de gevangenen hebben verhoord.

3) »In de hel waren er velen en de onzen zouden in de ergste hel varen" (?). Dus: »vele afdeelingen"? Of slaat »vele" op »duyvelen"? Reeds het Groot Offerboek van 1615 verstond deze plaats niet en zette in plaats daarvan: »warender vele ende onse waren de quaetste"; 'tgeen dan beteekenen moet: »onze duivelen". Zoo hebben het ook de volgenden en Van Braght.

geuen met v te disputeren. Ick segghe v plat wt, ick begheere daer by te blijuen, daer in de Heere my gheroepen heeft. Hy seyde: De Duyuel hadde my gheroepen. Ick seyde: Is die Duyuel nv soo van aert, dat hy dat quade afstaet, ende dat goet doet?
Esa. 59.b.15. het gaet met ons, als die Propheet seyt: + Wie hem vant quaet afkeert, die moet allemans roof wesen, soo ist met ons gheghaen van den eersten dach af, dat wy onse ydele boose leuen af lieten, doen worden wy van alle man gehaet, gelijc als Christus seyt,
Mat. 10.c.22. * ghy sult van alle menschen om mijns Naems wille ghehaet wor-
† Esa. 51. b. 7. den. Hy seyt, † vreest niet die ghene die dat Lichaem doodden,
Mat. 10. d. 28. ende gheen macht hebben, dat sy meer moghen doen, maer vreest de ghene, die Siel ende Lichaem in die Helle verdoemen mach. Jae die vreesen wy alleen. Hy woudet al hebben, ick soude hem segghen van die Kinderdoop, ende van Christus vleysch te eten. //
Fol. 191 v°. Ick seyde: Het en is niet weerdich, dat ick v antwoort gheue op v vraghen, so onnut vraecht ghy, Ick hebbet v ghenoech gheseyt, ick segghe v gheen meer, Wy hebben daer genoech van gehadt. Ick seyde: Waecket op ende merckct, ghi sietet ymmers wel dattet in gheenen menschen doen is, dat de Heere ons gheeft te doen, dat wy onse lieue kinderen moghen verlaten. Jae onse leuen soo blijdelijck willen verlaten, om den prijs Godts. Ick seyde: Siet toe wat ghy doet, wy zijn Gods heylighe volck, Gods wtuercoren, al quamen al uwe Gheleerden ouer een, die inde gheheele werelt zijn, so en moghen zijt met dat woort des Heeren ons niet bewijsen, dat wy teghen dat woort des Heeren ghelooueu ofte doen. Hy seyde, wy en gheloofdent ymmers niet, dat de Apostolen Christus vleysch aten, ende zijn bloet droncken, ende Christus seyde:
Mat. 26. c. 25. Neemt, eet, het is mijn lichaem. Ick seyde: Christus nam dat
1.Cor.11.c.22. broot, ende dancte, ende bract, ende ghaft zijnen Apostolen, doen hy dat broodt nam, ende brackt, ende ghaft haer, broot en was ymmers gheen vleysch, hy en gaf haer ymmers zijn leuende lichaem niet te eten, daer hy leuendich by haer stont, mer hy gaf haer zijn lichaem tot verlossinghe, haer niet alleen, maer allen den ghenen die in hem gheloofden. Hem mochtmen soo veel niet seggen, hy hielt zijn oude veers [1]). Onse broeder haddet hem van allen dinghen soo claer bewesen met de Schriftuer, dat hy daer niet een tittel wiste teghen te seggen, Onse broeder sprack so luyde, op dat die daer van buyten aen die Cancelrye stonden, dat zijt hooren souden, hoe recht dat hijt hem bewees. Ende ick sprac oock so luyde, als ick mocht, met een blijde ghemoet, wat my de
Fol. 192 r°. Heere in // den sin gaf, dat sprack ick sonder schromen, dat al

1) Hij hield zijn oude liedje vast.

te lanc soude vallen om te verhalen. Sijn spraecke was altijt, van dat wy den Duyuel in hadden, ende hoe hem de Duyuel in een Enghel des lichts stelde in ons, ende hoe wy den houeerdighen Duyuel in hadden, ende hoe wy eewich in der Hellen gront moesten, dat dede hy so menichmael, telcken als wy voor hem waren. Ick seyde: Soo licht als ghy ons inder Hellen gront verstoot, soo hooghe zijn wy by den Heere verheuen.

Van de kinderdoop en wiste hy anders niet te seggen, dan Christus seyt: Ghi moet herboren wesen wten water ende geest. Joan. 3. a. 5.
Ick seyde: De kinderen en connen de nieuwe geboorte niet verstaen, dat sprack Christus totten verstandigen, daerom hebben wi onse oude leuen af gheleyt, ende hebben een nieu leuen aengedaen, Coll. 3. a. 8.
Wy weten wel, + dat onse kinderen * salich [1]) zijn voor den Heere, +Mat.19.b.14. * heylich.
Dan quam hy met Dauid voort, hoe dat hy in † sonden gheboren Psa. 51. a. 7.
was, ende onse broeder haddet hem so claer bediet, maer hy bleef al euen onuerstandich, Ende als wy onse reden gheeyndicht hadden, doen vraechde ick hem, wat mijn man seyde. Hy seyde, mijn man bleef ooc alleleens. Ic seyde: Wat wilt ghy doch met mijn arme man doen, die doch niet een letter lesen en can [2])? Doen seyde hy: Ghy sult noch meerder verdoemenisse hebben dan v man, om dat ghy lesen cont, ende hem verleyt hebt, Daermede scheyde ick van hem. //

Een Liedeken van Claesken, Na de wijse: Een Liedeken met vruechden ghoet.

Fol. 192 v°.

EEn Liedeken met vruechden goet
Verhalen wy met sangen
Van die vroom vrouwe Claesken soet
De welcke in voortijden lach geuangen
Te Leeuwerden ter stadt
* Sy quam voor die Sophisten Marc. 13. b. 9.
Daer dInquisiteur sat Luc. 21. b. 11.

1) Het »heylich" van de aanteekening op den rand, reeds hier bij den eersten uitgever van dezen brief, bewijst wel, dat deze het schrijven naar het origineel afdrukte en het woord dat hier stond niet goed kon lezen. Immers 't valt moeilijk aan te nemen, dat hij met dat »heylich" bedoelde hier een onjuisten term te verbeteren. De Groote Offerboeken en Van Braght laten die aanteekening weg; als overbodig, geenszins om eene leerstellige reden.

2) Een zeldzaam geval in die kringen.

Die na haren gront visten
Maer sy beleedt de waarheyt plat
Liet haer niet vangen met bedroch of listen.
  Na haren doop heeft hy getaelt
Sy heeft sonder te buygen
De schrift vrymoedelijc verhaelt
Dat van een nieu leuen en boete tuygen
Johannes en Christus claer
Mat. 3. a. 2. † Boet eerst den volck aenwesen
4. b. 17. Ooc dApostelsche schaer
Marc. 1. a. 4. b. 15. En dan † den doop gepresen
† Mat. 28. c. 19. Souden sy ontfangen daer naer
Dus had sy gedaen na de leer van desen.
Kett. Gelooft ghy oock dat Christus Godts Soon
Int broot coemt doort sacreren
Claes. Neen, * want hy sidt in sVaders troon
*Mar. 16. c. 19. In tanden om verteren
Act. 7. g. 55. En coemt hy nemmermeer
Kett. Blijft ghy also gelooven
Ghy moet ter hellen neer
Eewich van Godt verschouen
En dit is aller ketters leer
Ghy zijt verleyt, voort sprac hi daer en bouen.
  Als Christus met dApostlen at
Lieflijck zijn Auontmaele
*Mat. 26. c. 25. Sijn vleysch gaf hy haer niet teten dat
1. Cor. 11. c. 23. En zijn bloet te drincken int generale?
Claes. * Hy gafse broot en wijn //
Fol. 193 r°. Maer tlichaem tot beuryen
Heeft dus d'Auontmael fijn
Hier ghelaten ons lyen [1])
Dat wy sullen ghedachtich zijn
Sijnen bitteren doot tot elcken tyen.
  Claesken creech de mare subijt
Dat sy van aerdt soud scheyden
Doen was sy also seer verblijt
Dat sy die groote blijschap moest verbreyden
Want sy by haer alleyn

---

1) »Maar zijn lichaam (gaf hij bij dat avondmaal nog niet voor hen over; dat) heeft het liefelijk avondmaal (n. b. dat van Jezus' laatsten avond) toen nog voor onslieden hier (op aarde) gelaten (om eerst den volgenden dag te worden overgegeven in den dood) ter bevrijding, verlossing". N°. 11, 1599 leest »lien" in plaats van »lyen".

Alsulcx niet mocht behouwen
Maer gaft te kennen pleyn
Met schrift wt goeder trouwen
Haer vrienden van beyde ghemeyn
Naden vleysch, en die geestelijcken bouwen [1]).
Sy danckte so grootlijck den Heer
Dat al die heeren hoorden
Sy susten haer, maer euen seer
Riep sy, en sprack vrymoedich met claer woorden
† Ouer trechtueerdich bloet — Susan. f. 49.
Hebt ghy oordeel ghegheuen — Jaco. 5. a. 6.
Haer man sprack oock seer soet
En Jacques daer beneuen
Al was bereyt die wateruloet
Men sach aen allen gheen schromen noch beuen.
Inden vijftienhondertsten Jaer
Daer toe vijftich en negen
Sijn dees lieue Schapen eenpaer
Te Leeuwerden een Stadt in Vrieslandt gheleghen
Inden water verdrenct
En schandelijck versteecken
Maer Godt zijn volck ghedenct
† Die op zijn tijt sal wreecken — Deu. 32. e. 35.
Sijn wtuercoren hier ghecrenct — Rom. 12. c. 19.
O menschen * vreest God, hout op van ghebreecken. // — * 4. Esdr. 16. g. 68.

---

1) Hare vrienden van beiderlei aard te samen, zoowel vrienden naar 't vleesch (bloedverwanten) als zulke die (met haar) arbeidden in 't geloof.

Fol. 193 v°.

ℭ Dit is ee-
nen Brief van Adriaen
Pan, geuanghen wesende tot Antwerpen ende is aldaer omghebracht, int Jaer. 1559 [1]).

[*n°. 1.*]
Rom. 1. a. 7. GEnade ende vrede van Godt onsen hemelschen Vader, door die
1.Cor. 1. a. 2. verdienste Jesu Christi zijnen beminden Soon, met die rechte verlichtinge des heyligen Geests, wunschen wy allen liefhebberen der eewiger waerheyt, Amen.

ℭ Mijn hertgrontlijcke lieue ende gewenschte broeders, die wy
2.Joa. 1. a. 1. wt * gront van onser herten lief hebben, ende v in onser herten
Act. 4. d. 32. dragen, als die gene daer wy ┼ een siel ende een lijf mede zijn, al ist dat wy v nv berooft zijn nae den aensien so en zijt ghy des niet dan te meer in onser herten, ende wi bidden v lieden, dat
1.Tess. 3. a. 3. doch * niemant af en laet om ons drucx wille, die wy nv begeuen zijn, want wy hopen dattet v lieden een vruecht sal zijn om te hooren, want wy weten dat gewis, dattet voor de rechte waer-
1.Pe. 4. b. 15. heyt is: ┼ Niemant onder v en lijde als een misdader, seyt Petrus, oft als die na ander lieden goet staet, mer lijt ghy als een Chris-
1.Pe. 4. b. 14. ten, so zijt ghy salich, want de heerlijcheyt ende † geest Gods rust op v, maer by haer wort hy versproocken [2]). Paulus seyt,
Rom. 8. b. 18. * dat het lijden van deser tijt niet te gelijcken en is, by die heer-
1.Cor. 2. a. 9. lijcheyt die aen ons geopenbaert sal worden, † Ja dat noyt ooge gesien en heeft noch noyt in des menschen herte en quam, dat

1) Volgens de bescheiden in het *Antwerpsch Archievenblad*, IX, bl. 2, 3, 8, 9, 16 afgedrukt, waren Adriaen Peeterssone Pan en zijne huisvrouw Neelken Jacops — hij was van Driel, zij van Reimerswaal, — wegens herdooperij uit Nivelles naar Antwerpen gevlucht, te gelijk met Gielis Bernaerts, fol. 212 v° vgg. Daar is Adriaen 16 Juni gevonnisd, 18 Juni onthoofd: Neelken 27 Juni veroordeeld, 28 Juni verdronken. Hun huisraad werd verbeurd verklaard; 't bracht bij verkoop na aftrek van onkosten en schulden 75 gulden $14^1/_2$ stuiver op: t. a. p. bl. 16.

In Pan's brieven voert een man van minder kennis en beschaving de pen dan in de meeste andere van het *Offer des Heeren*: hij had inderdaad »de gave van scrijven niet seer wel", fol. 195 v°.

2) Gehoond; wordt kwaad van hem gesproken.

God bereyt heeft den genen die hem lief heeft, + Gelijc des lijdens 1.Cor. 1. a. 5.
Christi veel ouer ons coemt, so coemt ons // ooc veel troost door *Fol. 194 r⁰.*
Christum. Mijn lieue Broeders, hoe en souden wy niet goets
moets zijn, als wy sulcken troost vernemen. * Mijn lieue vrienden, Psa. 94. b. 19.
hoe dat wy in meer drucx versocht worden, hoe dat wy meer getroost worden. Dat worden wy wel gewaer, doen wy eerst in handen quamen, doen sy dat huys oueruielen, al souden zijt vernielt hebben met al datter in was, doen worde mijn herte gesterct, al oft ic een ander mensche geweest waer, mijn huysurou die was wel een weynich benout, eer dat sy die handen aen ons sloegen, mer doen si sach dattet wesen most, so ginc de vreese van haer, of si een cleet wt getoogen hadde, ende hief op ende sanc: Dus
weest bedacht, en op hem wacht, + want hy sal comen als een 1.Tess. 5. a. 2.
dief inder nacht, want wy en haddense doen noch niet gewacht, want wy hadden ons dingen gepact, ende meynden haest wech te reysen, mer die Heere heuet anders gescict, gelooft moet hy zijn inder eewicheyt. Ende doen sy met haesten toefden, doen soude ick wel gesongen hebben: Noyt meerder vruecht in my en was, dan nv en is in desen tijden, Mer ic bedwang my seluen, dat ic niet en sanc om dat ic dochte: mi is noch veel beproeuinge aen-
staende, mer die Heere sy gelooft, die ons niet tot + schande en Psal. 25. a. 3.
laet comen. Sy begonsten ons veel te verwijten, van Munster ende van Amsterdam, Maer ic seyde, dat ic daer geen scult toe en hadde, mer dat het om die rechte waerheyt was, dat wy lijden, ooc so en ben ick geen xxxiij. Jaer out, hoe soude ic daer by geweest hebben? Die sommige verspraken [1]), die sommige beclaech-
den. Maer ic seyde: * Weent ouer ons niet, maer weent ouer v Luc. 23. e. 27.
seluen ende ouer v kinderen. My dunct dat wy met Dauid wel
hadden mogen seggen: Al waer ic van † hondert duysent man Psa. 3. a. 7.
omcin//gelt die my quamen aen, ic en vreesdese niet, Ja si zijn *Fol. 194 v⁰.*
my al om gecomen by, gelijc de † bijen si my omringen, mer in- Psa. 118.b.11.
den naem des Heeren wil icse tonder doen. Mijn lieue broederen, dit en seggen wy niet wt eenigen roem, mer wt blijschappen, ende dat wy onsen God dancken van zijn groote macht ende stercheyt die hy ons verleent, ende tot een vruecht van allen liefhebbers
der waerheyt, diet souden mogen hooren. † Bidt voor ons, dat wy 1.Tess. 5.c.25.
totten + eynde toe volstandich moegen blijuen. Ende wy bidden v, †Mat.24.b.11.
hout ons weynich scrijuens ten besten. Den 15. dach onser geuanckenisse, ende den 9. dach Mey Mijn huysurou ende ic doen v lieden seer groeten, alle die ons kenlijc zijn, oft die na ons vragen mogen.

1) Zie vorige bladzijde, aanteekening 2.

[*n°. 2.*]

ℂ Noch eenen Brief van

Adriaen Pan, die hy geschreuen heeft na dat hy uerwesen was.

Rom. 1. a. 7. GEnade ende vrede van God onsen hemelschen Vader, door die
1.Cor. 1. a. 2. verdienste Jesu Christi, met een rechte verlichtinge des heyligen
geests, wunschen wy allen liefhebbers der eewigher waerheyt, Amen.

ℂ Mijn lieue N. Ick gedencke v noch in dat eynde mijns
leuens, ende bidde den almachtigen God, dat hy v wil vertroosten
Col. 1. a. 9. met zijnen geest, ende onderwijsen met alderley + geestelijcke wijs-
heyt ende verstant, dat v soude mogen dienen totter salicheyt.
Voort laet ic v weten, dat ic den 2. dach Junij op die pijnbanc
ben geweest, ende den 16. dach ben ic in die vierschaer geleyt,
Daer vraechden sy my, oft ic gedoopt oft herdoopt was. Ick
Act. 24. b. 14. vraechde, oft ic spreecken mochte. Sy lietent my toe. † Ic seyde,
Fol. 195 r°. dat ic alles geloofde, dat inde Wet ende Prophe//ten gescreuen
staet. Dat Jesus Christus ende zijne Apostolen geleert ende beuo-
len hebben, by dat selue begeere ic te leuen ende te steruen, Op
die belijdinge van mijn sonden, dat si my leet zijn, ende op de
Mat. 27. c. 19. bekentenisse van mijn geloof, ben ic * gedoopt inden naem des
Mar. 16. b. 15. Vaders, des Soons, ende des heyligen Geests, Daer op hebben si
my verwesen, so en verwachte ic anders niet dan dat sy haren
Act. 7. f. 59. wille metten lichaem doen sullen, de † Heere wil den geest ont-
+ Act. 21. b. 13. fangen. + Ic ben ooc wel bereyt voor des Heeren Naem te leuen
ende te steruen. Ick en can mijnen God niet genoech gelouen ende
Acto. 5. e. 42. gedancken, dat hy my daer toe * geroepen heeft, dat ic om zijnen
naem mach lijden. Och mijn lieue N. Ic ben doch so wel gemoet,
die Heere (hoop ick) sal my oock stercheyt geuen totten eynde toe.
Ic en can niet seggen, dat ick oyt vrolijcker dach op den steen [1])
gehadt hebbe, dan doen ic in handen quam, ende doen ick verwe-
sen was. Mijn lieue. N. weest doch wel gemoet, het is hier haest
Mat. 10. d. 28. gedaen, En laetse ons doch niet vresen, diet * lichaem dooden,
maer Christus seyt ons, wie wy vresen sullen. Ic ende mijn huys-
urou [2]) doen v hertelijcken seer groeten met des Heeren vrede.
Ende neemt mijn weynich scrijuens ten besten, Ic soude v wel
wat meer willen scrijuen, dan ic en heb de gaue niet seer wel [3]),

---

1) Die ook gevangen zat en kort na haren man geëxecuteerd is: zie de aanteekening op fol. 192 v°. 2) De gevangenis te Antwerpen.

3) Uit het oorspronkelijke »niet seer wel om veel te scryuen, dat weet ghij wel. Dan ick dancke enz." — zoo hebben de twee eerste drukken — is reeds in n⁰. 3, 1567 een regel uitgevallen.

Dan ic dancke den Heere van allen dat hy my verleent heeft,
* Groet ons die lieue vrienden seer, die ons kenlijc zijn, ofte die 1.Tes. 5. c. 26.
nae ons vraghen. Vaert wel. 3.Joan. b. 15.

By my Adriaen P.

¶ Een Liedeken van A-driaen Pan, Na de wijse: Als de winter gaet van henen.

DVysternis gaet van henen *Fol. 195 v°.*
Wanneer dat licht coemt aen
De waerheyt is verschenen
Loegen mach niet bestaen
+ Maer alsmen tquaet wil straffen hier Joan. 7. a. 7.
De werlt is op de benen
En maecken groot getier.

Tantwerpen lach in banden
Een also lieuen man
Gods woort had hy voorhanden
Sijn naem was Adriaen Pan
Sijn huysurou sat ter seluer stee
Ten was haer niet tot schanden
Want sy ooc Gods naem belee.

Adriaen heeft geschreuen
Tot zijne Broeders fier
De lieft heeft hem gedreuen
* Stercker dan Hel of vier Cant. 8. b. 6.
† Al was hy haer berooft na tvleys † Col. 2. a. 4.
Hy hadse int hart beneuen 1)
Dat bewees hy wel die reys.

Hoe dat wy, mijn lief vrinden
+ In meer drucx zijn gebrocht 2.Cor. 1. a. 5.
Hoe dat wy meer troost vinden
Dat hebben wy versocht 2)
Alst aentasten eerst was geschiet
Doen zijt huys * ouerrinden *ouervielen 3).
Of zijt wilden doen te niet.

Doen wert mijn hert so fijne

---

1) Dicht bij zich. 2) Ondervonden.
3) Zie de aanteekeningen op fol. 192 r°, 206 v°, enz.

Gesterct dat ick scheen snel
Een ander mensch te zijne
Mijn huysurou die was wel
Metten eersten weynich benout
Maer alst moest zijn ten fijne
Sang sy daer onuerflout.
  Siet van haer ginck het vresen
Somen een cleet doet wt
Vruecht quam wt thert geresen
En sy sang ouerluyt //
Fol. 196 r°. Pan had ooc wel tot zijn behoef
Me ghesongen in desen
Mer dacht op daenstaende proef.
  Sy vraechden als die dolen
Of hy verdoopt was bet [1])
Hy sprack vry onuerholen
Die Propheten en wet
Geloof ick alle, en daer naer
Dat Christus heeft beuolen
En die Apostelsche schaer.
  Hy begeerde te blijuen
Tot steruens toe daer by
En beleedt met verstijuen
Mat. 28. c. 19. Voor haer * zijn Dope vry
Mar. 16. b. 15. Dus is dat Schaep al metter spoet
Ter doot ouergegeuen
Van die wree Woluen verwoet.
  Siet na zijn eygen spreecken
Is hem geen blijder dach
Daer op den steen gebleecken
Dan hy had sonder wach [2])
Wanneer als hy eerst was geuaen
En doen zijt oordeel streecken
Dat hy ter doot soude gaen.
  Hy is al metten sweerde
Seer iammerlijck gedoot
Denct hoet zijn huysurou deerde
Sy ginck van kinde groot
Die na de baring wert verdrenct

---

1) Om het rijm? »later"? Misschien: »zij vraagden in hunne dwaling, of hij (naar onze zienswijze) beter verdoopt was."

2) »Zonder dat hij er gewag van, drukte over behoefde te maken"? Zooveel als: »zonder twijfel"?

O hoe seer cleyn van weerde
Achtmen tvolc dat op God denct.
  Aldus so zijn † ontslapen Act. 7. g. 60.
Soetelijck inden Heer
Dese twee lieue schapen
Alsmen schreef na en veer
Duysent vijfhondert, en int slot
Negenvijftich, o knapen
Wilt ghy salich zijn, ‡ vreest Godt. // Apo. 14. b. 7.

Fol. 196 v°.

¶ Hier vol-
get een Belijdinge, gescre-

uen by Hans de vette te Gent, daer hy zijnder twaelfster in banden lach, int Jaer, 1559. Ende zijn daer na alle twaelf om tghetuygenisse Jesu ghedoodt [1]).

DEn eersten vrijdach na Pinxteren so waren in geuanckenisse te Gent geleyt om het woordt des Heeren die namen hier nae volgende: Peter Coerten van Meenene, Kaerle Tanckreet van Nipkercke, Proentgen zijn huysurou van Belle, Jacob Spillebont, Abraham Tanckreet, ende Mayken Floris van Nipkercke, Anthonis van Cassele, Hans de smit, ende Marcus zijnen Broeder, Hans die vette, ende Miertgen zijn huysurou van Waestene, ende Tanneken die huysurou van J. de S. [2]). Dese waren ouer gegeuen by verraderye aen den Procureur Generael, diese met drie dieffeyders gheuanghen heeft geleyt wt haren herberge des auonts.

Des anderen daechs worden wy besocht vander Oeuericheyt, die ons hebben gheuraecht elcken sonderlinge onse name, ende van waer dat wy waren, dwelck wy haer gheseyt hebben. Daer na vraechden sy ons, oft wy eenen anderen doop bekenden, dan den

1) Al deze twaalf gedooden zijn ons ook bekend uit het gentsche Register der crimineele sententiën: *Bibliographie*, I, p. LXXX, LXXXI. Zij zijn op verschillende dagen ter dood gebracht: Hans de Vette 5 Juli 1559; twee vrouwen, Tanneken Gressy, huisvrouw van Jan Symers en Mynken Sduucs van Wastene (Warneton), huisvrouw van Hans de Vette, eerst 27 Juni 1560. Op dit twaalftal is het lied gedicht, dat in het Liedboek achter het *Offer des Heeren*, fol. 26 v°, voorkomt. Volgens dat lied is de executie dier vrouwen — zij zijn volgens het lied, fol. 28 r°, »niet in 't openbaer, maer op 's Graefs Casteel", volgens het Register »vóór het Kasteel" onthoofd; bij vrouwen was anders verdrinken de gewone straf; — uitgesteld, omdat zij hare bevalling wachtende waren. Is dat zoo, dan heeft men daarmeê tot lang na hare genezing gewacht. Enkele namen worden verschillend opgegeven: Spillebont heet zoo reeds in n°. 1, 1562; van n°. 6, 1578 *b* af Spillebon; in het Register der crimineele sententiën Spilleboet, bij Van Braght Spillebaut. Hierboven heet Hans de Vette's vrouw Miertgen, bij Van Braght Maritgen, in het Register Mijnken.

2) Jan of Hans de Smit of de Smet; dezelfde als Jan Symers: *Bibliographie*, I, p. LXXXI.

kinderdoop, ende oft wy oock eenen anderen ontfangen hadden. Ende wy hebben alle den afgodisschen kinderdoop versaect, ende bekent dat wy eenen Christelijcken + doop ontfangen hadden, wtghenomen Marcus // de smit, die beleet, dat hy dien noch niet ontfangen en hadde, maer hadde hy bequamen tijt gehadt, hi begeerde dien van ganscher herten te ontfangen. Daer na vraechden si ons oft wy eenige geleerde begheerden om ons te onderwijsen, sy soudense ons senden, ende sulc als wy begeerden, geestelijcke oft weerlicke mannen, ende si seyden, dat si ons niet verhaesten en souden, Maer om dat si ons meest al bysonder eenderley vraechden, soo seyde ic, die dit geschreuen hebbe, dat ic door des Heeren genade gheen ander onderwijsinge en begheerde, dan ick ontfanghen hadde, al waert datter een * Engel wten hemel quaem. Bouen desen hebben sy euen wel ontrent acht dagen daer na gesonden eenen genaemt broer Peter de backer, die ons eensdeels bespiet hadde, met noch eenen anderen zijnen medegheselle, twee † valsche propheten, diemen Jacobinen [1]) noemt, soo ick meyne. Nae dat wy voor henlieden quamen, so zijn wy nae sommige woorden gheraect totten kinderdoop, die hy beleedt voor een leere als van God ingestelt, seggende, dat de besnijdenisse daer op een figuere was, ooc dat de Apostolen + geheele huysen gedoopt hadden, ende Christus beuoolen hadde, Joan. 3. Maer doen ick hem bewesen hadde, dat hy daer niet recht gesproken en hadde, ende dat de Apostolen geen sonder gelooue gedoopt en hadden, alsomen int * werc der Apostelen claerlijc beuindt, so sochte hy op een ander artijckel te spreecken. Maer hy seyde, dat wy niet en souden connen accorderen, Maer ick seyde, dat ick eerst een eynde van het eerste begeerde, Ende ic bad hem, dat hy hem beteren wilde, want ick bewees hem, dat haren dienst een vuyle stinckende afgoderij was teghen alle de geboden Godts, ende menschelijcke // + plantinghe, ende datmen ghenoech heeft aen Gods gebooden, datmen daer geen loeghenen en behoeft toe te setten, ende dat niet en baet te sien na tghene dat God niet beuolen en heeft. Doen seyde hy, dat ick verleyt was, ende te vele hadde gesien op hare abuysen, ende datter in haer kercke wel sommighe abuysen waren, maer het principale was goet, seyde hy, datmen daer onderhielt. Ende na veel woorden zijn wy van malcanderen ghescheyden.

Mat. 28. c. 19.
Mar. 16. b. 15.
Fol. 197 r°.
Gala. 1. a. 8.
1.Pet. 2. a. 1.
Act. 16. b. 15.
Acto. 2. d. 38. 8. b. 11,9. c. 18. 16. b. 14,18. a. 8,19. a. 2.
Fol. 197 v°.
Mat. 15. b. 13.
Eccl. 3. c. 21.

¶ Na sommighe daghen is ghecomen de Deecken van Ronse [2]), die een Inquisiteur is int lant van Vlaenderen, ende met hem is ghecomen den seluen Peter de backer, die eerst by ons geweest

1) Dominikanen.
2) Pieter Titelman: zie aanteekening 3 op fol. 111 v°.

hadde, met noch meer ander valsche Propheten. Nae dat ick voor desen quam, so vraechde den Deecken mijnen naem: Ick seyde, dat ick Hans de vette hiet. Doen vraechde hy, oft ick ghehuwet was. Ick seyde: Ja ic. Doen vraechde hy my, of mijn Huysurouwe oock van Waesten was. Ic antwoorde: Ja. Hi vraechde, hoe lange dat ick gehuwet was. Ic seyde, niet seer lange. Hy vraechde my in wat kercke, ende by wat Prochepape dattet gheschiet was. Ick antwoorde hem, oftmen in der Schrift vint, dat daer een Prochepape toe zijn moet. Doen seyde hy, dat hoeren ende boeuen sonder Prochepape vergaeren in der wereldt. Doen seyde ick, dat ick
1.Cor. 7. a. 2. sulcx gedaen hadde nae het wtwijsen der schrift, van * Paulo toe ghelaten zijnde, om ouerspel te schouwen, dat beter is trouwen dan bernen, ende hoeren en boeuen daer teghen in contrarie, die hebben veel lieuer te bernen dan te trouwen, alsoomen veel in der booser wereldt aen soo menich duysent siet ende hoort. Doen seyde
Fol. 198 r°. hy, dat dat een cleyne sa//ke waer, hadde ick gheen meerder sake, dat daer mede goet doen geweest waer [1]), mer dat ick hem alleene segghen soude, waer dat gesciede. Ic seyde, dat icket hem niet en docht te segghen. Doen beswoer hy my by den leuenden God, dat ict hem seggen soude, mer ick sweech daer op. Doen vraechde hy my, waerom dat ick niet ghebleuen en was int gelooue van de Roomsche kercke, ende in haren dienst. Waer op ic antwoorde,
Apo. 18. a. 4. dat ic van haer gescheyden was, op dat ic haer * plagen niet deel-
† 2.Co. 6. c. 14. achtich zijn soude, † want de duysternisse geen gemeynschap metten lichte hebben en mach, noch Christus met Belial, noch de ge-
2.Cor. 6. c. 27. rechtige metten ongerechtigen, &c. † Daeromme moetmen wten midden van haer scheyden. Doen vraechde hy my, wat ic hielt van den seuen sacramenten, die hy my eensdeels noemde. Maer ick antwoorde, dat ick daer gants niet af en hielt, om al haren gruwelijcken afgoden dienst, die sy onderhielden, maer om dat ons
Mat. 10. d. 31. beuoolen is vanden Heere, zijnen Naem voor de menschen te * belijden, so seyde ick, dat ick mijn gelooue hem wel belijden soude. Hy seyde, dat ic dat doen soude. Doen heb ick mijn belijdinge
Genes. 1. a. 1. begonnen te doen: * Als dat ick geloofde in eenen Godt een
Eccl. 17. a. 9. Schepper des Hemels ende der aerden, zee ende wateren, ende al
Jaco. 3. b. 9. wat daer in is, eenen die den mensche ooc na zijn † beelde ge-
† Deu. 6. c. 13. schapen heeft, † Den seluen moeten wy alleene dienen, eeren ende
Mat. 4. b. 10. aenbidden, ende liefhebben, † wt al onser sielen, wt al onser
Luce. 4. a. 8.
† Mat. 22. d. 36. crachten, ende wt al onse ghedachten, * want hy is alleene ghoet.
* Mat. 19. c. 17. Hier mede versaeckende alle † Afgoden, tsy gouden, silueren stee-
† Ex. 20. a. 4. nen, metalen, houten, brooden, oft van wat maecsele oft wesen dat
Sap. 13. 14. 15.

1) »Dat het in dat geval wel iets goeds doen geweest ware."

sy souden mogen zijn, gelijck sy inder heyliger schriftueren versmaet // ende verboden zijn, † Want wy weten dat een afgod *Fol. 198 v°.*
inder werelt niet en is. Ende als ick noch sprack, soo seyde de 1.Cor. 8. a. 4.
Deecken van Ronse tot my, dat ict al te lanck maecte om al te schrijuen, ghy sout ons so veel wercks maken, seyde hy, sout ghy v ghelooue so belijden van tbeginsel der Bybelen, ic gelooft ooc seyde hy, dat ghi daer geseyt hebt, maer wat segdy, seyde hy, vant Sacrament des doopsels, datmen in onse Kercke gebruyct, totten welcken een yeghelijck comen moet, soudemen salich zijn? Doen seyde ic, dat ick van der kinderen doop niet en hielt, om dat hy van Godt niet beuolen en is. Hy seyde dat de besnijdenisse daer op een figuere was ende dat alle de kinderen die niet besneden waren int oude Testament, oft int nieuwe Testament niet gedoopt en zijn, die moeten verdoemt zijn. Doen seyde ick, volghende zijn woorden: De meyskens int oude Testament moesten dan verdoemt wesen. Doen verstoorde hy hem, ende seyde, dat dat maer een philosophie en was, daer ic mede voort quam. Doen seyde ick, dat hy hem schamen soude te segghen, dat de kinderen verdoemt waren, † den welcken de Heere seyt dattet rijcke der Mat. 19. b. 14.
Hemelen toe behoort. Hy seyde, dat ick daer aen looch. Ende een Luce. 18. c. 16.
ander Pape seyde my, dat een van Paulus discipulen bescrijft, dat hy den kinderdoop gheleert hadde van Paulo zijnen meester. Doen seyde ick, dat * Paulus schrijft, dat wy ons niet en souden laten 2.Tess. 2. a. 2.
bewegen van onsen sinnen, noch door geest, noch door engel, noch door Brief, als van henlieden ghesonden, ofte oock al waert datter een * Engel wten hemel quame, die ons anders wilde leeren, van Gala. 1. a. 8.
dat int heylige Euangelie gheschreuen is, die is veruloect. Noch seyde ic hem, dat // hy my bewijsen soude, waer de Heere den *Fol. 199 r°.*
kinderen beuolen hadde te doopen, ofte dat hy soude bewijsen, dat de Apostelen den kinderen gedoopt hadden, dwelc hy niet doen en conste. Wederom heeft hy my geuraecht hoe lange dat ick ghedoopt hadde geweest. Ick seyde: Noch gheen Jaer. Hy vraechde, waer, ende wie my gedoopt hadde, Maer ick en seydet hem niet. Doen beswoer hy my driemael by den leuenden God, ende by den Doop die ick ontfanghen hadde, dat ick dat segghen soude. Doen seyde ick, dat † Cayphas Christum also beswoer. Hy seyde, dat Mt. 26. f. 62.
Christus sprack. Ick seyde, dat Christus voor hem seluen sprac, maer doen hy van zijnen Discipulen vraechde, en sprack hy niet. Doen vraechde hy my, wat ic hielt van haer Sacrament des altaers. Ick seyde, dat ick daer anders niet af en hielt, dan een onreyne, vuyle, stinckende Afgoderije, ende eenen gruwel voor God. Hy seyde: Hoe? gelooft ghy niet dat hy daer in vleys ende in bloet is? gelijc hy opter aerden wandelde, ofte gelijc hy aen die galge

des cruyces hinck? Dat sy verre (seyde ick) dat ick dat ghelooуen soude, dat Christus vleysch ende bloet hier opter Aerden is, want
Mat. 26. a. 10. * Christus seyde selue tot zijnen Apostolen, dat wy den armen
Joa. 12. a. 8. souden altijt by ons hebben, maer hem en souden wy niet altijt hebben. Doen seyde hy my, dat hy daer int sacrament niet en was also, maer dattet was in gheestelijcke substantie ende dat ic my daer aen [1]) niet en verstont, maer dat arghument [2]) hadde ouer menich hondert Jaer voor mijn tijt ghesticht geweest, want doen Christus zijn Auontmael hielt (seyde hy) nam hy dat broot, ende
Mat. 26. b. 25. gaft zijnen discipulen, ende sprac: * Neemt eet, dat is mijn lichaem.
Fol. 199 v°. Ic seyde, dat het broot dat Christus // zijnen discipulen gaf, dat
Luc. 22. b. 19. hy dat haer gaf in † gelijckenisse van zijn lichaem, dat voor haer soude gebroken zijn, gelijc hy in veel plaetsen vander schrift hem by gelijckenissen af gebeeldet heeft, te weten, in Joanne seyt hy:
Joan. 15. a. 1. * Ick ben eenen warachtigen wijnstoc, want int wesen en was hy geenen wijnstoc, maer hij gelijcte hemseluen by eenen wijnstoc: also was dat broot, dat Christus zijnen discipulen brac, geestelijc
Joan. 6. g. 63. een figuere van zijn lichaem, want hy spreect, Joan. 6. Vleys ende bloet en is nergens toe nut, maer de woorden die ic spreke, die zijn geest ende leuen. Hy seyde, dat dat daer niet op gesproken en was want waer Christus daer niet (seyde hy) hoe soudemen daer aen de verdoemenisse eten. Maer ick seyde: Waer dat Christus vleys ende bloet, men soude daer aen geen verdoemenisse eten,
Joan. 6. f. 54. want Christus spreect selue: † Wie mijn vleesch eet, ende mijn bloet drinct, die heeft dat eewige leuen, Daerom en machmen dese woorden niet letterlijck verstaen, maar geestelijc, te weten, so yemandt tot des Heeren Auontmael ginge met de gemeente Christi,
Eph. 1. b. 22. daer ✝ Christus thooft af is, ende hy waer noch een ✝ dronckaert,
† 1. Cor. 5. b. 10. oft gierich mensche, of een afgoden dienaer, oft eenige des gelijcx, sulcken soude onbequaem zijn, om met Christus lidtmaten tbroot
1. Co. 11. c. 28. te breken, niet onderscheydende tlichaem Christi. Doen seyde hi, datter veel onder ons waren, als dronckaerts, ouerspeelders, ofte dier gelijcke, ende dat hy sulcke wel wiste. Doen vraechde ick hem: Wie? Hy seyde: J. de R. Ic vraechde hem, waer hi woonde. Hi seyde: ic en salt v niet seggen. Ic seyde, dat ic wel wiste, indien daer sulcke in onse gemeenten waren, datmen wel wiste,
1. Tes. 5. b. 10. men soudese ✝ na luyde der scrift afdoen ende buyten sluyten [3]).
Fol. 200 r°. Doen vraechde hy my noch, wie my gedoopt // hadde. Ende als hy dat van my niet weten en conde, so beswoer hy mi, maer ic

---

1) Daarop: zoo Van Braght. 2) »Argument" voor argumenteering: »maar van die redeneering of opvatting (n.l. van hem, Ronsse) was al eeuwen geleden de grondslag gelegd, n.l. toen enz." 3) De ban.

en seydet hem niet. Doen seyde zijnen Griffier: Ick wedde v om eenen pot wijns, dat ghijt, eer veerthien dagen, wel seggen sult. Maer ic en wilde niet wedden. Doen vraechde hi mi af, hoe dicwils dat ick dat Auontmael gehouden hadde. Ic seyde, dat ick dat somtijts gehouden hadde, alst bequamen tijt was, met veel lieue broeders ende susters. Hy vraechde: Wie? Hoe heetense? Waer af dat ic hem eenen noemde, die hy by namen vraechde. Doen vraechde hy van sommige, oft ickse voor mijn broeders hielt, of dattet maer vrienden oft aencomelingen en waren, want ic hebbe alsulc vlaemsch geleert (seyde hy) van aencomelinghen, van vrienden ende van broeders. Ick seyde: Ick meende dat ghy een Brabander waert, cont ghy wel so veel vlaemsch? [1]) Ick en weet nauwelijc (seyde hy) wat ic ben, ic ben by auontuer een vondeling. Ja (seyde ick) daer staet in Joannes Openbaringe van een Beeste, * die wter Zee gheclommen is, ghy muecht van haren geslachte zijn. Doen vraechde hy my, oft ic niet en geloofde, dat Jesus Christus van Maria vleysch ende bloet hadde aengenomen. Ic seyde, dat ick geloofde, dattet * Woort, dat inden beginne by Godt was, waer ‡ door de werelt geschapen is, dat dat selue † vleesch geworden is. Doen seyde hy, dat hy naden vleesche Dauids Sone was. Ick seyde: * Is hy Dauids Sone (so Christus selue spreect) hoe noemt hem dan Dauid een Heere? Hy seyde, dat Christus dat met de Phariseen voort en brochte, om een Argument voort te brengen, maar Matheus beschrijft zijn geslachte (seyde hy) van Abraham tot Maria. Doen seyde ic, dat Mattheus de gheboorte Christi alleenlijck brochte op // Joseph, ‡ den man Marie, van de welcke gebooren is Christus, Ende Lucas seyt, dat Jesus gehouden was voor een sone Joseph. Jae (seyde hy) ghelooft ghy niet dat Maria Christus Moeder is? Ic seyde: Jae ick, Christus spreeckt: * Alle die den wille mijns Vaders doet, dat is mijn Moeder, suster ende broeder. Doen seyde hy, dat Christus van der vrouwen saet is. Maer ic seyde, dat de vrouwen selue gheen saet en hebben, want † gelijck de vrouwe vanden man is, also is den man door de vrouwe. Doen seyde hy dat hy van Mariens substantie, ende van haren bloede waer. Maer ick antwoorde, dat Christus totten Joden spreect, dat hy van † bouen is, maer si van beneden, ghy zijt vander werelt (seyde hy) ick en ben vander werelt niet. Daer toe spreeckt noch die Apostel, † dat die eerste mensche vander aerden is ende aertsch, maer die tweede mensche is de Heere selue vanden hemel ende hemelsch. Doen seyde ick tot henlieden,

Apo. 13. a. 1.
Joan. 1. a. 1.
‡ Hebr. 1. a. 3.
† Joan. 1. b. 14.
Mt. 22. d. 40.
Fol. 200 v°.
Mat. 1. b. 16.
Luce. 3. d. 23.
Mat. 12. e. 46.
1. Co. 11. b. 11.
Joa. 8. b. 23.
1. Co. 15. e. 47.

1) Zie aanteekening 1 op bl. 25 van mijne Inleiding; maar ook, behalve deze plaats, die op fol. 137 r° en 218 r°.

dat sy haer doch beteren souden van haer ongherechticheyt, veruolch ende valsche afgodissche leeringe. Sy seyden: Wy hebben die rechte leeringe. Ick seyde, dat Paulus nochtans gebiedt, dat-
2.Tim. 4. a. 3. men sulcke schuwen soude, die verbieden de * spijse te nutten die Godt geschapen heeft tot behoef van den gheloouigen, ende die verbieden te trouwen, ende die een brant teycken in haer con-
1.Cor. 7. a. 9. scientie hebben, want † het is beter trouwen dan bernen, maer ghy lieden in contrarie ende tegen de Schrift verbiet te nutten die spijse, ende verbiet te trouwen, ende ghy hebt lieuer te bernen dan te trouwen. Deeck. Wy en verbieden niet te trouwen. Hans. Ghy doet ymmers, ghy weet wel datmen in die Vasten ende veel
Fol. 201 r°. meer ander dagen door v lieder ge//bodt geen vleys eten noch trouwen en mach, ende ghy lieden zijt ooc in sulc verbont getreden, dat ghy lieden niet trouwen en moecht, maer ghylieden be-
Ephe. 5. b. 12. drijft wel sulcke oncuysheyt, dattet * schandich is te seggen, so men dagelijcx siet aen die Bastaerden, diemen v lieden thuys
1.Cor. 5. a. 3. brengt, daer Paulus seyt, dat men met sulcke (te weten, oncuysche, dronckaerts, &c.) niet en soude eten, maer men soudese den Duyuel ouer geuen tot verderuinghe haers vleys. Deecken. Wy en zijn so quaet niet, wy en willense den Duyuel niet ouer geuen, so vele zijn wy te beter. Hans. Ja arme mensce, wildy beter zijn dan Paulus? Maer het en helpt niet watmen v seyt, want ghy en wilt v niet beteren. Maer wil dy op de merct, oft op eenige openbare plaetsen met ons spreken, wy zijn bereyt, op hope ofter yemant van den onwetenden daer door mochte getrocken worden. Deecke. Dat en sal niet zijn, Wie soudet daer ordeelen? schippers, vischuercoopers, oft sulcke menschen? dat waer recht om eenen oploop, Maer wy zijn dies te sotter, dat wy so veel met v spreken, men behoorde v maer slechs ons ghelooue te verhalen, ende indien ghijt niet en gelooft, recht daer ouer te doen.

Wy hadden oock noch veel meer ander woorden, als van heyligen aen te bidden, van den Paus van Romen, van biechten, vasten, vaghevyer, ende tslapen der heylighen [1]), dat veel te lanc soude

---

1) Het leerstuk van den zieleslaap der geloovigen, volgens hetwelk deze na den dood in onbewusten toestand blijven tot op den oordeelsdag: daarmede ving eerst hunne zaligheid aan. Onder de zuidduitsche Doopsgezinden zijn er geweest, die dit gevoelen, dat trouwens van oudsher in de Christenheid voorstanders heeft gevonden, koesterden. Kalvijn heeft aan de bestrijding daarvan het grootste gedeelte van zijne *Brève Instruction contre .... des Anabaptistes*, *Corpus Reform.*, *Calv. Opp.*, vol. VII, gewijd. Ook Guy de Bray behandelt dit leerstuk — op het voorbeeld van Kalvijn? — in het laatste hoofdstuk van zijn *La racine, source et fondement des Anabaptistes.* De geneefsche hervormer hield blijkbaar, schoon ten onrechte, dien zieleslaap voor eene algemeene zienswijze bij hen, voor iets in hun oog bijzonder belangrijks. Bij de nederlandsche Doopsgezinden hoort men van dit

zijn nv te schrijuen, maer het voorseyde hebbe ick ghestelt nae mijn onthouden, ghelijck sy [1]) veele gheschieden: maer mits dattet alreede lange geleden is, ic en soudese niet iuyste van woorde te woorde weten te setten, maer om dat ick wel weet, dat het niet en † vordert, wat men haer seyt, ende dat sy stout ende onbe- 2.Tim. 3. b. 13.
schaemt zijn, soo // versette [2]) icse somtijts opt cortste, haer voor- *Fol. 201 v°.*
houdende van int openbaer te spreken, dwelc sy weygherden, ende sy hebben veele eenderley gheuraecht aen onse Broeders, ende Susters, die met ons in banden zijn, die alle wel ghemoet zijn tot noch toe, die Heere hebbe lof, want sy ontsaghen die valsche Propheten veel meer eer wy haer spraken dan daer nae, maer de Heere weet zijn wtuercooren in sulcker vren eenen * mondt te ghe- Luce. 21. b. 14.
uen, soo hy belooft heeft, beter dan wy souden connen ghedenc-
ken: Want die buyten banden schenen * swack te zijn, die zijn 2.Cor. 12. a. 9.
soo cloeck datmen daer af verwondert, alsment siet ende hoort, de Heer moet alleen prijs hebben van eewicheyt tot eewicheyt, Amen. Apo. 4. b. 11.

Den Deecken vraechde my oock, oft wy voor hem niet en bidden. Ick seyde: Ja ick. Hoe heetmen my (seyde hy) onder v lieden? Heet ghy lieden my Saulus? [3]) Ick seyde: Ick heb v somtijts den Inquisituer hooren noemen (Doen lachten sy alle) ende somtijts den Deecken van Ronse. Doen seyde hy: Dat is mijnen naem. Maer wy hadden noch veel meer ander woorden, Maer ick latet eensdeels by ghebreck van pappier, dat ick niet meer en schrijue, maer ick bidde alle de ghene die dit sien, nemet my ten besten af.

Ende ist moghelijck laet hier af een Copye
tAntwerpen aen onse kennisse, ende
seyndt eene West-
waerts aen onse
kennis-
se. //

Een Liedeken van Hans

Fol. 202 r°.

de vette, Na de wijse: O Heere ghy
staet altijt in mijnen sinne.

HEbt goeden moet, o broeders van weerden
Want onsen Godt sterc ende goedertier

---

denkbeeld niet dan zelden. Zoo hier; ook fol. 206 r° laat de inquisiteur, zeker weer Titelman, de deken van Ronsse, eenig vermoeden dienaangaande doorschemeren.

1) N.l. zulke woorden of gesprekken.

2) Antwoorden, afweren.

3) Als ijverig vervolger der geloovigen.

Sal self den strijt ter noot aenueerden
Esa. 43. a. 2. * En by ons staen in water ende vier.
Twelf vrienden geuangen te Gent door listen
Hebben haer gestelt soo vroomlijck ter weer
Tegen die bedriechelijcke Sophisten
Dat sy ter schande quamen met haer leer.
Een wt haer, Hans de vette geheten
Heeft zijn disputatie beschreuen fijn
Die hy had met de valsche Propheten
Onder als een vraechde in desen schijn [1]).
Ronse. Waeromme en blijft ghi niet met ons allen
Int geloof en dienst der Roomscher kerc claer
Hans. † Dat haer plagen op my niet souden vallen
† Jer. 51. a. 6. Apo. 18. b. 4. Ben ic gescheyden wt tmidden van haer.
† 2.Cor.6.c.14. † Aengesien dat gemeynschap metten lichte
De duysternisse niet hebben en sal
Noch dat ongerechte metten gerichte
Noch Christus insgelijcx met Belial.
Ronse. Het sacrament des doopsels in ons kercke
Moetmen toecomen salmen salich zijn
Segt wat dat ghi hout van alsulcken wercke
Hans. Niet, want kintsdoop is geen beuel deuijn [2]).
Ronse. Dbesnijding is daer op een figuracy
Want int oudt Testament de kinders cleen
Onbesneen, en die in dees tijt van gracy
Blijuen ongedoopt zijn verdoemt met een.
Hans antwoorde daer op int generale
Meyskens int oudt Testament na v woort
Die moesten dan verdoemt zijn altemale
Dats maer philosophi, sprac hy verstoort.
Hans. Maer ghy sout v billicx te seggen scamen
Dat donnosel kinderen zijn verdoemt
Van den welcken de Heere seyt by namen //
Fol. 202 v°. Mat. 19. b. 14. * Dat alsulcken dat hemelrijck toecoemt.
Luc. 18. c. 16. Daer riep ooc eenen paep onder den hoope
Dat een van Paulus discipulen schreef
Dat hy had geleert van hem den kinderdoope
Siet doch wat argument dat hy hier dreef.
Hans. † Al waert also dat wten hemel daelde
† Gal. 1. a. 8.

1) »Onder het vragen" (wanneer een van hen vraagde) »van iemand in dezer voege". Of: »onder alles vraagde er een in dezer voege"?
2) Divin, goddelijk.

Een Engel die leerde een ander gront
Dan Christus int Euangelie verhaelde
Die sy vermaledijt, Paulus oorcont.
  Van wien ontfingt ghy in vorigen dagen Ronse.
Den doope, in wat stede, plaets, oft huys
Mer hy en creech geen besceyt op zijn vragen
Waer door had mogen comen meerder cruys.
  Doen heeft hem terstont besworen die Deecken
By den leuenden God, en zijn Doop me
Dien hy ontfangen had, dat hy sou spreken
Doende hem bescheyt daer af opter ste. † Mat. 26. f. 62.
  † Cayphas heeft Jesum Christum oock besworen Hans.
Christus die sprac, als hy besworen was Rons.
Hy sprac voor hem selfs, mer van dwtuercoren Hans.
Jongren geuraecht zijnde, sweech op dat pas.
  Al hebben wy hier bysonder gesonghen
Wt die belijdinghe van Hans de Vet
Sy alle twelue spraken met nieu tonghen
Het lof des Heeren verbreydende net.
  Alsmen duysent vijf hondert heeft gheschreuen
Daer en bouen negenveertich [1]) iaer
Lieten dese lieue vrienden haer leuen
* Betuygende de waerheyt openbaer. Joan. 18. e. 37.

FINIS. //

---

1) Zoo alle uitgaven. Foutief: 't moet zijn vijftig. Zie de aanteekening op fol. 196 v°.

Fol. 203 r°.

¶ Een Belij-
dinge van Hans van der

Maes, die hy gheschreuen heeft in der ghe-
uanckenisse liggende tot Waesten, int
Jaer. 1559. Ende is aldaer om
het woort des Heeren
ghedoodet [1]).

ANno. 1559. in October, soo was ick ghehaelt voor den Inquisiteur, om aldaer mijn ghelooue te belijden: De welcke, als ic voor hem quam, vraechde my mijn ouderdom, mijn naem, ende waer ick hadde gheweest. Daer nae vraechde hy my, oft ick herdoopt
Ephe. 4. a. 4. was. Ick seyde: Ick en kenne maer * een doopsel, als daer totten Ephesien staet, dwelcke is het doopsel der gheloouighen, alsoo Mat-
Mat. 28. c. 19. theus ende Marcus verhalen in haerlieder Euangelie, Ende oock
Mar. 16. b. 15. Act. 2. d. 38. als Petrus verhaelt, Actor. 2. tot den volcke diese hoorden: ✝ Hebt berou van uwe sonden, ende een yeghelijck late hem doopen in den naem des Vaders, des Soons, ende des heylighen Gheests, in vergiffenisse der sonden, die zijn woordt gheerne ontfinghen, die lieten haer dopen. Merckt int selfde Capittel, ende ouerleset wel:
Act. 2. e. 42. * Sy braken het broot, haer quam een vreese aen, sy waren al een siele, ende hadden alle dinc gemeyn, het welc een cleyn kint al niet doen en can. Daer nae vraechde hy my, waerom dat ic
Deu. 17. b. 11. gheloofde dattet Euangelie waer was. Ic antwoorde: † Om dat in-
Mat. 18. b. 16. den mont van twee oft drie alle woorden staen. Ende nv zijn daer
Fol. 203 v°. vier Euangelisten, als Mat//theus, Marcus, Lucas ende Joannes, die alle gelijck van eenen Christo ende Messia getuyghen ende spre-
Mat. 16. c. 16. ken, de welcke * Godts Sone is: Ende Godt zijnen Vader, datter

1) De verzamelaars van het Groot Offerboek van 1615, op wier berichten wij bij hun vlijtig onderzoek en hunne bekendheid met familiën uit Vlaanderen ons gerust kunnen verlaten, noemen hem Hans Vermeersch of Van der Maes. Van Braght nam dit over. Wij weten verder van dezen martelaar niet het minste. Waestene of Warneton ligt in West-Vlaanderen, ten zuiden van Yperen, op de fransche grens.

oock eenen † Godt is, dats goet te mercken aen de Scheppinghe der werelt, ende de teeckenen ende wonderen die wi dagelijcx sien: Als koren doen groeyen, gras, appelen, kriecken, noten, alsmen sien mach. Voort machmen noch mercken dattet Euangelium waer is: want ick hebbe ghelesen dat Christus seyt: † Salich zijt ghy, als v de menschen versmaden ende quaet van v seggen om mijns Naems wille, ende daer aen liegen. Ende noch seyt Christus: * Om mijns Naems wille sult ghy ghehaet wesen van alle menschen. Doen icket las, ick gheloofdet, ende nv vinde ickt waer in my ende aen andere, ende gelooue dattet Euangelie waer is. Nv mach een yegelijck weten, sien ende verstaen, dattet also is, als Paulus seyt: † Alle die Godtsalichlijck willen leuen, die moeten veruolginghe lijden. Dus segge ick: Door alle dese getuygen, die niet lieghen en moghen, machmen wel vry spreken, ende segghen, dattet Euangelium waer is. Elck sie wel toe, daer mede quelden si my seer. Daer na vraechden sy my na de Roomsche Kercke, oft ick niet en gheloofde dattet de rechte Kercke was, de welcke ghefondeert is op den Steen, de † welcke Christus is. Ick seyde: Neen ick. Doen vraechde hy my, wat kercke ick geloofde dat de rechte was. Ick seyde: * De Vergaderinghe der Gheloouigen in Christus name, als Christus seyt tot Petrum: † Ghy zijt Petrus, ende op desen Steen sal ick mijn Kercke stichten, dat is te seggen: Die een sulck gelooue hebben als Petrus hadde, gelijckmen wel // mercken mach totten Corinthen, daer Paulus seyt: * Wat ghemeynschap heeft den Tempel Godts metten Afgoden? Ghy zijt den Tempel des leuenden Godts, ghelijck als Godt spreeckt: Ick sal haer Godt zijn, ende sy sullen mijn volck zijn. Also alle geloouighe, die in † Christus Naem vergaderen, zijn de rechte Kercke. Noch vraechden sy my, oft het Sacrament dat de Kercke ghebruyckt, inde Misse, niet vleesch ende bloet is, na dat de Priester gheconsacreert heeft, oft het niet en is het Lichaem Christi in vleesch ende in bloedt. Ick seyde: Hoe soude dat moghelijck zijn, want daer staet int eerste Capittel int Werck der Apostolen, † dat hy ten Hemel is gheclommen, ende int seuende Capittel seyt Stephanus: † Ick sie den Hemel open, ende des menschen Sone ter rechter hant Godts sitten. Ende Petrus inden 1. Brief int 3. Capittel. seyt, * dat hy verresen is, ende ter rechterhant Gods inden Hemel geuaren, so en is hy dan daer niet. Doen vraechde hy, oft hy niet wel machtich en is daer te zijn, door zijn Godlijcke cracht. Ick seyde: Hy en vermach niet teghen zijn woort: Hy is almachtich, dat kenne ic, maer tegen zijn woort en doet hy niet. Doen seyden sy noch, als hy zijn † Auontmael hielt met zijnen Discipulen, dat hy haer zijn lichaem gaf, als ooc in

Rom. 1. c. 20.
Mat. 5. a. 11.
Luce. 6. c. 22.
Mat. 10. c. 22.
2.Ti. 3. b. 12.
Mat. 16. c. 18.
Eph. 5. c. 25.
Mat. 16. c. 18.
Fol. 204 r°.
2.Cor. 6. b. 16.
Mat. 18. c. 20.
Act. 1. b. 10.
Act. 7. f. 56.
1.Pe. 3. c. 22.
Mat. 26. b. 25.

den text staet, want hy seyde: Neemt, eet, dat is mijn lichaem.
Maer daer op seyde ic, dat hy zijn lichaem niet en gaf, maer een
brocke Broots, want alsmen mercken mach, het wert daer terstont
Mt. 26. d. 46. † geleuert van Judas, in der Joden handen, ende leet ooc, ende
Mt. 27. d. 34. wert aent * cruys gehangen, soo en conde hy ymmers niet zijn
Mat. 26. b. 28. Lichaem gheuen te eten, ende als hy selue seyt: † Van nv voortaen
Fol. 204 v°. en sal ick // niet meer drincken vande vrucht des wijnghaerts,
dwelck is Wijn, dat hy te voren zijn bloedt heet. Leest totten
1.Cor.10.b.16. Corinthen inden eersten Brief, int 10. ende. 11. Capitt. daer moecht
11. c. 22. ghy breeder verstant crijgen: Soo en ghaf hy niet zijn Lichaem
zijnen Apostolen, maer het beteeckende zijn Lichaem. Daer nae
vraechde hy my, wat ick hielt vanden Dienst diemen inde Kercke
doet. Ick seyde: Voor groote ende grouwelijcke Afgoderije. Doen
seyde hy: Ghy houtse dan voor die Hoere van Babylonien? Ick
Apo. 13. a. 4. seyde: Ja, als Apocalipsis. 13. staet, van de Beeste die haer doet
aenbidden, soo wiese niet aenbidden en wil, oft het teecken in zijn
hant, oft in zijn voorhooft, &c. Die haer teghen Godt stelt in zijn
wtuercoren. Doen seyde hy my, dat wy niet en souden connen
betooghen, dat onse Kercke, te weten, vande Herdoopers (alsoo
syse noemden) gheweest heeft ouer [1]) veertich Jaren, ende hare
Kercke gheduert heeft, &c. Doen seyde ick: Wy en setten onse
Kercke in gheen register Boecken, als de Roomsche Kercke doet,
men soudese te haest vinden, want elc soecktse te niete te doen
oft te dooden, ende sy en heeft (soo de Roomsche Kercke heeft)
den Keyser oft den Coninck niet te hulpe, maer de Keyser oft
Coninc oft Prince soeckense met neersticheyt te niete te doen.
Maer ick sal v wel betooghen, dat sy van duysent vijf hondert
Mat. 16. c. 18. ende neghenenvijftich Jaeren is, want Christus is de † steen des
Act. 4. a. 11. Fondaments, ende ist sint dier tijt dat hy gecruyst is. Doen sey-
Eph. 2. b. 19. den sy: Jae, de Roomsche kercke, want van Petro is sy inghe-
stelt, het [2]) was den eersten, daer nae alle heylige Pausen, alle
heylighe Doctoren, als Jeronimus, Augustinus, Ambrosius, Ber-//
Fol. 205 r°. nardus, de welcke de vier Doctooren zijn vande heylighe Kercke,
wilt ghy dese niet ghelooucn, daert soo geleerde mannen waren?
Ick seyde: Ick gelooue alleene Godts woort. Noch vraechden sy
my, oft ick niet en gheloofde in God den Vader, God den Sone,
God den heylighen Geest, drie persoonen ende een warachtich God.
Ick seyde: Ick en vinde maer een persoone in de Schriftuere [3]).

---

1) N°. 1, 1562: »bouen".

2) In alle uitgaven, toch foutief. Het Groot Offerboek van 1615 verbeterde »het" in »hij".

3) Deze afkeer van bij de aanduiding van het goddelijk wezen of van de drie-

Sy vraechden, wie het was. Ick seyde: * Christus die heeftmen Bar. 3. d. 38.
ghesien ende ghehoort, maer den † Vader en heeft noyt yemant †Joan. 1. b. 18.
ghesien, wie soude connen seggen, wat persoone dattet is, want
hy is ‡ onsienlijck. Den heyligen Geest en heeft oock noyt yemant 1.Ti. 1. b. 17.
gesien, dan men heeft wel als een * Duyue op Christum sien dalen, Mat. 3. b. 16.
maer een Duyue en can geen persoone zijn. Doen seyden sy: Ghy
en ghelooft niet datter drie persoonen zijn? Ick seyde: Neen ick,
of men betoochtse my met de Schrift, maer ick bekenne dat sy
drie int wesen zijn, maer nochtans een † warachtich God [1]). De Deu. 6. a. 4.
Vader en is de Sone niet, noch de Soone en is de heylighe Gheest 1.Cor. 8. a. 6.
niet: Den Vader bekenne ick voor den Vader, Jesus Christus voor
zijnen Sone van hem ‡ wtghegaen, Den heyligen * Geest vanden Joan. 17. b. 8.
Vader ende den Sone beyde, Maer nochtans onuerscheyden een *Joan. 15. c. 26.
waerachtich Godt. Doen vraechde hy my, oft Christus zijn vleesch
ende bloet van Maria niet aenghenomen en hadde. Ick seyde: Men
soudet my moeten betoogen. Sy seyden: Hy is van Dauids Zade.
Ick seyde, dat hy wt Dauids Zade geboren is, maer dat hy zijn
vleesch ende bloet van Maria aengenomen soude hebben, dat en Mat. 1. c. 18.
betuycht de † Schrift niet. Leest Lucas int eerste Capittel, daer ‡ Luc. 1. c. 30.
de Enghel seyde: ‡ Ghy sult be//urucht werden, ende noch daer *Fol. 205 v°.*
na, als Maria seyde: Hoe soudet geschieden, nademael dat ick
gheenen man bekent en hebbe? De Enghel antwoorde, ende seyde:
De heylighe Gheest sal van bouen in v comen, ende de cracht
des Alderhoochsten sal v omschijnen, daerom oock dat Heylige dat
geboren sal worden, sal Gods Sone geheeten worden. Dese bedenc-
ket, hy seyt: Dat Heylige. Noch seyt Paulus, * dat den eersten 1.Cor. 15. e. 47.
Adam vander Aerden Aertsch is, maar den tweeden de Heere van-
den Hemel selue. Leest int 1. Cori. 15. daer muecht ghijt wel
mercken. Oock Hebre. 10. daer Paulus seyt: † Daer om als hy Hebr. 10. a. 5.
inde werelt coemt, seyt hy: Offer ende gauen en hebt ghy niet
ghewilt, maer een lichaem hebt ghy my bereyt. Noch Joan. 16.
daer Christus seyt, ‡ dat hy van zijnen Vader wtgegaen is, ende Joan. 16. d. 28.
inde werelt gecomen, ende noch veel meer ander plaetsen als int
8. 9. * Ondersoect de Schrift, † Joannes Euangelie ende ‡ Episte- Joan. 5. d. 29.
len. Doen vraechde hy, oft hy gheen substantie van Maria gheno- † Joan. 1. b. 14.
‡ Joan. 1. a. 1.

eenheid den term »persoon" te bezigen is onder de nederlandsche Doopsgezinden spoedig vrij algemeen geworden. Zij vielen de kerkleer op dit punt niet juist aan; maar 't was wel eene van hunne afwijkingen van deze, die hunne tegenstanders hun gaarne ontlokten en verweten. Hun bezwaar lag niet maar in het onbijbelsche van die uitdrukking; blijkbaar vonden zij, dat men bij persoon naar gewoon spraakgebruik alleen aan een mensch kon denken. Zie Hoekstra, *Beginselen der oude Doopsgezinden*, 1863, bl. 257.

1) Zie de Inleiding, bl. 35, 36.

men en hadde, als suygen ende anders. Ick seyde, dat sy hem
Luc. 2. d. 22. * gheoffert hadde, als hy ghebaert was, † Sy wont hem in doec-
† Luc. 2. a. 7. ken, ende leyde hem in een cribbe, voort vintmen dat sy sorge
Luc. 2. f. 42. voor hem ghedraghen heeft, ghelijck als hy ‡ twelf Jaer out zijnde, verloren was, doen sochten sy hem, als sy van Jerusalem quamen, daer staet dat si hem met neersticheyt sochten, ende droeuich waren. Doen vraechde hy, oft hy niet gesoghen en hadde. Ant.
Luc. 11. c. 27. Christus sprack, als de vrouwe seyde: * Salich zijn de borsten die ghy gesoghen hebt: Ja vrouwe, salich is hy, die mijn woort hoort, ende dat bewaert. Vrage. Wat dunct v? Segt v goetduncken. Ant.
Fol. 206 r°. Daer ick geen bescheyt inde // Schriftuere af en hebbe, daer af en derf ick niet spreken, het goetduncken en gelter niet. Noch vraechde hy my, oft Christus niet van Dauids Zade en was. Ick seyde: Hoe soude hy van Dauids Zade zijn, want Christus seyde
Mat. 22. d. 40. selue (* doen de Phariseen vraechden, wiens sone hy was, oft hy Dauids sone niet en was) Hoe coemt dat Dauid hem een Heere
Ps. 110. a. 1. noemt? daer hy seyt: † De Heere heeft gheseyt tot mijnen Heere,
Act. 2. d. 35. sit tot mijnder rechterhant, tot dat ick uwe Vianden legghe tot een bancke uwer voeten. Dauid noemt hem zijn Heere, hoe soudt dan zijn sone wesen? Sy en wisten [1]) wat segghen. Doen seyde
Rom. 1. a. 3. ick: Ick kenne dat hy wt ‡ Dauids Zade gheboren is, ende niet
9. a. 5. van Dauids Zade. Doen seyden sy: Daer staet Galat. 4. dat hy ghemaect is van eender vrouwen. Ick seyde: Dat voecht qualijck, dat een vrouwe een kint maken soude, en segghen niet alle ander Schriften: Wt eender vrouwen ghebooren? Hy seyde: Ick soude wel in veertich plaetsen toogen, dat hy van Dauids Zade is. Maer hy en wildet niet betooghen. Doen seyde ick: Heeft sy hem van den * Hey-
Luce. 1. c. 31. lighen Gheest ontfanghen, het en can dan van Dauids Zade niet zijn.

Noch vraechde hy my, waer de menschen ghinghen, als sy van deser Werelt scheyden [2]). Ick seyde: Sy ontslapen inden Heere, als de Schriftuere betuycht, te weten, de † Ghelooighe. Hy vraechde,
1.Cor. 15. f. 51. waer de Sielen ghinghen. Ick seyde: Paulus seyt, ‡ dat hy wel
1.Tes. 4. b. 13. woude ontslapen zijn nae den vleessche, ende by Christum thuys
‡ 2.Cor. 5. a. 8. zijn, alsoo is mijn ghemoet. Doen vraechde hy, waer de ander Sielen ghinghen. Antwoort. De Schriftuere en verhaelter niet af, ick en soude ooc niet connen seggen, // waer sy gaen. Vraghe.
Fol. 206 v°. Wat dunckt v daer af? Sy gaen yewers. Antwoort. Ick latet in Gods desticie [voorsienicheyt.] [3])

---

1) Zoo alle uitgaven. Eerst het Groot Offerboek van 1615: »wisten niet".

2) Zie de aanteekening op fol. 201 r°.

3) Deze opheldering heeft reeds de uitgever van n°. 1, 1562 hier bijgeschreven. Blijkbaar had hij het origineel voor zich en wilde hij daarin dit vreemde woord niet veranderen. Zie de aanteekening op fol. 192 r° en Inleiding, bl. 22.

Doen vraechde hy, wat ick hielt van die verrijsenisse der dooden. Ick seyde: Alsoo tot den Corint. 15. staet, inden 1. Brief, daer Paulus seyt, * dat dit sterffelijcke aendoen sal dat onsterffelijcke, 1.Cor. 15.f.54.
ende dit verganckelijcke dat onuerghanckelijcke, ende dat dit selue lichaem alsoo verrijsen soude. Hy en wiste daer op niet te segghen. Doen vraechde hy my, waer de kinderen gingen, die sonder doopsel storuen. Ick seyde: Daert Godt belieft. Hy vraechde, oft sy salich zijn souden. Antwoort: Christus heeft de kinderen ghebenedijt, ende geseyt: + Alsulcken behoort dat Rijcke der Hemelen Mt. 19. b. 14.
toe. Vrage: Ghy segt dan datse salich zijn? Antwoort: Hebben sy dat Rijcke der Hemelen, sy zijn gheluckich ghenoech. Vrag. Wach [1]), sy zijn verdoemt, dats claer. Antwoort. Men leset totten Rom. 5. daer staet, + dat als door eens menschen onghehoorsaemheyt de Rom. 5. b. 18.
doot coemt, also door eens menschen ghehoorsaemheyt het leuen coemt ouer alle menschen. Noch vraechde hy, oft ick de Ouericheyt niet onderdanich wilde wesen. Antwoort. Jae ick mijn heeren, also verre alst niet tegen Gods ghebodt en is, want Petrus seyt, * dat het meer gheoorloft is Godt ghehoorsaem te zijn, dan Act. 5. d. 30.
de menschen. Doen vraechde hy my, oft ick voor de heeren niet sweeren en wilde. Antwoort. Neen ick. Vraghe. Men moet de Ouericheyt onderdaen wesen, Paulus ende Petrus leerent. Antwoort. Christus seyt: † Ghy en sult in gheenderley manieren sweeren, Mat. 5. d. 34.
noch by v hooft, maer uwe woorden sullen zijn, Jae dat iae is, ende neen dat neen is, al dat daer bouen toe ghe//daen wort, dat is *Fol. 207 r°.*
van den quaden, Ende noch, 2. Cor. 1. Jacob. 5. Daer nae vraechde 2.Cor. 1. b.17.
hy, oft wy niet ghehouden en waren de waerheyt te segghen. Jaco. 5. c. 12.
Antw. Jae wy wel. Vrage. Segt my uwe medeghesellen. Ant. † Onsen naesten te beschuldighen, en is de waerheyt niet, Chris- 1.Joan.3.b.16.
tus en leert dat niet. Doen beswoer hy my by den leuendighen Mt. 26. f. 62.
Godts Soone, Jesum Christum, dat ickse segghen soude. Ick seyde: Ick en achte uwe besweeren niet, het is Toouenaers werck. Doen seyde hy, dat wy ghehouden waren te doen teghen Godts ghebodt, om het besweeren wille.

Men quelde my seer, met die den * gichtigen brochten [2]), seg- Matt. 9. a. 2.
gende, door tgelooue van die hem brochten, dat zijn sonden vergeuen waren, ende also door het gelooue van vader ende moeder, de kinderen oock inden doop. Maer hy en seyt niet: Door haer gelooue van die hem brochten, maer daer staet alleen: + Siende Marc. 2. a. 5.
haer ghelooue aen. Luce. 5. c. 20.

---

1) O wee!

2) Aanhaling uit het verhaal van den door jicht verlamde (den »geraakte"): Jezus, h u n geloof ziende, zeide tot h e m: uwe zonden zijn u vergeven.

Wt liefden hebbe ic also vele geschreuen, ist dat ick v niet recht geschreuen en hebbe, nemet my ten besten af, maer ick meyne v na de rechte Schrift geschreuen te hebben, nemet in
Ro. 16. b. 15. dancke. Vaert wel. ∔ Ick doe de Vrienden alomme seer hertelijc-
2.Tes. 5. c. 25. ken groeten, biddende, * dat sy voor my bidden. Weet dat ick goets moets ben, ghelouet
Ro. 16. c. 23. sy de Heere. † De ghenade des Heeren sy met v lieden allen.

AMEN. //

Een Liedeken van Hans

Fol. 207 v°.

vander Maes, Nae de wijse, Vanden xij. Psalm. Ofte, Tyrannich werck vol archs ghedronghen.

Tyrannich werck spoortmen nv alle weghen
Waer ghy ter werelt wilt keeren oft gaen
Alsulcx versocht [1]) Hans van der Maes ter deghen
Als hy op de pijnbancke was gelaen
Wat grooter smert en pijn ter baen
Heeft hy ontfaen
Sijnde in handen van die wreden
Daer hy die waerheyt vroomlijck heeft beleden.

Vrag. Waerom hout ghy dEuangely warachtich
Antw. Hy heeft geantwoort: * Om dat alle woort
*Deu.17.b.11. Staet in den mondt van tween oft drien crachtich
Mat. 18. b. 16. Vier Euangelisten zijnder ghehoort
Mattheus, Marcus, Lucas accoort
Joannes voort
Die al ghetuychenisse gheuen
Van eenen Messia en Christo verheuen.

Mat. 16. c. 16. Sy seggen alle, dat hy is † Gods soone
∔Rom. 1. c.20. ∔ Een Godt isser, te mercken ist aen dien
Als aen de scheppinge der werelt schoone
Teeckenen en wonderen die geschien
Als coorn, gras, appelen doen groeyen
Soomen mach sien
Noch machment mercken oock by desen
Dat welck ghesproken heeft Christus gepresen.

1) Ondervond.

* Salich zijt ghy, wanneer als v versmaden — Mat. 5. a. 11.
De menschen, en seggen van v alle quaet // — Luce. 6. c. 22.
Om mijn Naem, en met luegens v beladen — *Fol. 208 r°.*
Ghy sult oock worden van allen ghehaet
Doen ickt las, geloofde ick soot staet.
Beuijn [1]) de daet
Aen my en ander waer te zijne
En geloof dEuangelium ten fijne.
Tsacrament datmen gebruyct inde Misse — Vrag.
Na dat de Priester heeft geconsacreert
Is dat niet tlichaem Christi ghewisse
In vleesch en bloedt, sooment ter Kerck vseert?
Hoe sou dat zijn? Lucas gheeert — Antw.
In Actis leert
Int eerste met een schoon verclaren
† Als dat Christus ten Hemel is geuaren. — Acto. 1. b. 10.
Wat hout ghy vanden dienste inde kercke — Vrag.
Voor groote grouwelijcke Afgodery — Antw.
Houdt ghijt voor die Hoere van Babels wercke? — Vrag.
Jae, ‡ ghelijck alst staet in Apocalipsy — Antw.
Niet connen betoghen sult ghy — Vrag.
Dat gheweest sy — ‡ Apo. 13. a. 4.
Bouen veertich Jaren, te weten
V lieder Kercke, herdoopers gheheten.
Wy en settense in geen Register boecken — Antw.
Ghelijck als is der Roomscher Kercken aert
Want elck om te niet te doen haer soecken
Heeft niet te hulp den Keyser hooch verclaert
(Als de Roomsche) oft Prins vermaert,
Elck haer aenvaert [2])
Maer sy ist af van Christus tijden
* Den steen des Fondaments wy hem belijden. — Mat. 16. c. 18. Act. 4. a. 11.
Wilt ghy oock de Ouerheyt obedieren — Vrag.
Ja, alst niet is teghen tghebodt deuijn — Antw.
(Sprack hy) mijn heeren in alle manieren
Wilt ghy oock sweeren voor de heeren fijn // — Vrag.
† Want ghy moet onderdanich zijn — *Fol. 208 v°.*
DOuerheyt dijn — Rom. 13. a. 1. 1.Pet. 2. b. 13.
Petrus en Paulus bey so leeren
Neen, Christus seyt: ‡ Ghy en sult gheensins sweeren. — Antw. ‡ Mt. 5. d. 34.

---

1) Van »bevinden": »zie nu hoe dit aan mij en anderen waarachtig blijkt en geloof dus eindelijk het Evangelie, 'twelk dit leert". 2) Te lijf gaan, aantasten.

Vrag. En behoort ghy niet de waerheyt te segghen?
Antw. Ja wy wel, heeft Hans tot haer geseyt
Vrag. Van v meegesellen wilt ons wtleggen
Antw. Daer op heeft hy geantwoort met bescheyt
Datmen den naesten schult opleyt
Dats gheen waerheyt
Christus hout ons sulcx niet te voren
Mt. 26. f. 62. * Doen hebben sy hem sterckelijc besworen.
Hans sprack: V besweering ick niet en achte
Dat selue is der toouenaren werck bloot
Daer vielen die fel honden aen onsachte
Met pijnen en tormenten swaer en groot
Maer zijnde in alsulcken noot
Dat Godt gheboot
Daer heeft hy niet af willen wenden
Maer bleef daer vast by als een Heldt ten enden.
O ghy Regenten der stadt van Waesten
Wilt opmercken, en siet wat dat ghy doet
Betert v leuen doch met grooter haesten
Jaco. 5. a. 6. † Want ghy stort dat onnosel Christen bloet
+ Jone. 3. b. 5. + Doet als die van Niniue vroet
Mat. 12. d. 41. Oprechte boet
* Joel. 2. a. 1. * Siet, den dach des Heeren sal naken
Seph. 1. c. 14. Dan moet ghy reeckening doen van v saecken.

FINIS. //

¶ Dit is een Testament van Lenaert Plouier, het welck hy zijnen kinderen nae gelaten heeft, doen hy gheuangen lach om het woort des Heeren tot Antwerpen, ende heeft aldaer zijn leuen ghelaten, int Jaer 1559. Te rekenen tbeginsel des Jaers van Paesschen af [1]). *Fol. 209 ro.*

LIeue ende seer beminde kinderen N. out zijnde, &c. Doen v
lieder Vader van v ghenomen werdt, * niet om quaet doens wille, 1.Pe. 4. b. 15.
dan om het † getuychenisse Jesu, ende om dat ick v lieden bemint † Apo. 1. a. 9.

1) Daer Lenaert's dood — hij is te gelijk met twee vrouwen op den Steen te Antwerpen in een zak gestoken en zoo in een wijnvat verdronken — den 4den April plaats vond en die datum in dat jaar vóór Paschen viel, is het jaar daarvan naar onze tijdrekening niet 1559, maar 1560: *Antwerpsch Archievenblad*, IX, bl. 7, 11. Bijzonderheden over hem ontvingen de uitgevers van het tweede Groot Offerboek, 1617, van zijn zoon: aldaar bl. 275, 276, overgenomen bij Van Braght, bl. 270—272, waaraan het volgende is ontleend. Deze zoon was reeds als klein kind naar Friesland gekomen: de vader had zijne vrouw Maeyken met hare vier jonge kinderen uit Antwerpen daarheen gezonden, met plan om zelf te volgen, als hij zijne zaken zou hebben geregeld. Eer het echter zoover kwam, werd hij dicht bij Antwerpen gevangen genomen. De schout vond intusschen niets dat hij kon confiskeeren. Lenaert's goed was dus al in veiligheid gebracht. Te Franeker hebben nog lang twee Mennisten gewoond, die in den nacht van zijn dood getracht hebben aan de poort van den Steen iets van zijne laatste woorden of klachten op te vangen: Groot Offerboek, bl. 276; Van Braght, bl. 271.

Lenaert had te Meenen gewoond, was daar fabrikant van wollen lakens geweest, een geacht man, die na in 1555 tot de gemeente der gedoopten te zijn gekomen, eene herbenoeming tot keurmeester van de wollen lakens (het »waardeerschap") afwees omdat hij geen eed wilde afleggen en toch al liever niet met de overheid in aanraking kwam. Hij was toen de stad ontweken en had zich later te Antwerpen neêrgezet, waar hij een zijdehandel dreef. In de gevangenis werd hij door zijne ouders en zijn schoonvader bezocht; de laatste, een meenensch burger van aanzien, deed »met geschenken aen den markgraaf" en met te betoogen, dat Plovier eigenlijk alleen voor zaken te Antwerpen had vertoefd, nog pogingen om hem vrij te krijgen. In de ontvangsten op de rekening van den markgraaf komt hij voor als »Lenairt Plumer".

hebbe tot inden doot, wilde oock wel, als ghy tot uwen verstande
Mat. 6. d. 33. ghecomen zijt, dat ghy uwe salicheyt waert soeckende, soo ✝ Chris-
tus ons gheleert heeft. Daerom hebbe ick v lieden een cleyn ver-
maninge geschreuen, op dat als ghy tot uwen verstande gecomen
zijt, ditte gedenckende, uwe salicheyt muecht soecken.

Daerom lieue kinderen, siet dat ghylieden v Moeder ghehoor-
Exo. 20. b. 12. saem zijt, ende in eeren hout, want daer gheschreuen staet: * Eert
vader ende moeder, op dat ghy langhe leuen muecht op der Aer-
Exo. 21. b. 17. den, ende dat het v wel gae, † want soo wie vader of moeder
Leu. 20. a. 9. vloect, die sal den doot steruen. Oock niet wederspannich oft we-
Pro. 20. c. 20. dersprekende, niet kijfachtich, maer vriendelijck: Ooc niet liegende,
Sap. 1. b. 11. want daer geschreuen staet: ✝ De mont die liecht, die doot de
Fol. 209 v°. siele, want een luegenaer // en heeft geen deel int rijcke Godts,
Apo. 21. a. 8. Ja diens * deel sal inden vyerighen Poel zijn. Oock uwe handen
† Ge. 3. b. 19. † gheerne tot den wercke stueren, uwe moeder helpen den cost te
Eph. 4. c. 28. winnen. Oock gheerne leeren een Boeck in de hant nemen, op dat
ghy, als ghy tot uwen verstande ghecomen zijt, uwe salicheyt
muecht soecken. Oock altijts gheschickt in uwe woorden, ghelijck
het kinderen betaemt, ende als ghy tot uwen verstande gecomen
zijt, so neemt een Testament in de handt, ende siet wat Christus
2.Tim. 3. b. 16. ons daer nae ghelaten ende gheboden heeft, ✝ want alle Schriften
van Godt inghegeuen, zijn nut tot leeringhe, tot straffinge, tot
beteringe, tot onderwijsinge inder rechtueerdicheyt, dat een mensche
Tit. 2. b. 11. Gods sy volcomen, geschict tot alle goede wercken, * Want de
genade Gods is verschenen, die daer heylsaem is, allen menschen,
ende leert ons, dat wy sullen verloochenen dat ongodlijck wesen,
de wereltlijcke lusten, ende sober, rechtueerdich leuen in deser
Deut. 8. a. 3. Werelt, ✝ want de mensche en leeft niet alleen by den broode,
Mat. 4. a. 4. maer by elcken woorde dat wt Gods monde coemt. Siet lieue kin-
deren, dat des Heeren woordt een spijse der Sielen is, daer de Siele
by leuen moet, ende die hem nae dese woorden niet en voecht te
leuen, dien is de eewighe verdoemenisse toe geseyt, gelijc Christus

Het Groot Offerboek van 1617 vermeldt zes brieven van hem aan de zijnen, uit de gevangenis geschreven. Behalve dien, welke hierboven staat afgedrukt, neemt het nog een tweeden, aan zijne huisvrouw gericht, op: zie dien achter deze uitgaaf van het *Offer des Heeren*. Het testament aan zijne kinderen bevat niets dat uit een godsdienstig oogpunt karakteristiek is: alleen de gewone waarschuwingen voor de straf, die de ongeloovigen wacht, en heenwijzingen naar de rijke beloften, aan de wedergeborenen gegeven, die deze even als Christus door druk en lijden moeten beërven. Vooraf gaan vermaningen tot gehoorzaamheid aan hunne moeder, behulpzaamheid jegens haar bij de zorg voor haar en hun onderhoud, »geschiktheid" in hunne woorden, en om straks vlijtig het Nieuwe Testament te lezen.

Plouier toont in zijne brieven minder ontwikkeling dan men, op zijn stand afgaande, van hem verwachten zou; niet meer dan b.v. Hans Van der Maes.

seyt: * Voorwaer, voorwaer segghe ick v: Ten sy sake dat yemant herboren worde, die en sal het rijcke Gods niet sien. Daeromme seyt Christus: † Betert v, ende ghelooft den Euangelio, ‡ want de Bijle is aen de wortel der Boomen gestelt, elcken Boom die geen goede vruchten voort en brengt, sal afghehouwen, ende int vyer gheworpen worden. Daerom lieue kinderen, siet toe dat ghi dese // straffe zijt ontuliedende, want * soo wie den Euangelio niet gehoorsaem en is, die sullen pijne lijden, dat eewige verderuen van dat aensicht des Heeren.

Joan. 3. a. 5. Mar. 1. b. 15. ‡ Mat. 3. a. 10. *Fol. 210 r°.*

Och lieue kinderen, siet doch wat een straffe salder comen ouer den ghenen die den Euangelio niet gehoorsaem en is, eewich dat aenschijn Gods te deruen, ende eewich pijne te lijden. Daerom lieue kinderen, schickt v doch binnen dat ghy tijt hebt, al ist datter wat drucx ende tribulatie opstaet ouer die den Euangelio soecken gehoorsaem te zijn, het en sal niet langhe dueren by dat eewich is, † want door veel drucx ende tribulatie moeten wy ingaen in het rijcke Gods. Daerom seyt Petrus: ‡ En laet v niet verwonderen, als ghi doort vyer ondersocht wort, als oft v wat nieus gheschiede, maer verblijt v daer in, dat ghy deelachtich zijt des lijdens Christi, op dat ghy inde tijt der openbaringe groote vruechde ende blijschap hebben muecht. Oock heeft Christus onse Leeraer ende Meester, selue moeten door * druc ende lijden in het rijcke Godts gaen, ende de † Knecht en mach niet beter zijn dan zijn Meester, maer het sal den knecht ghenoech zijn, dat hy sy ghelijck zijn Meester. Daerom seyt hy, dat hy niet en is ghecomen om vrede te brenghen op der Aerden, maer het sweert, want hy sacht wel van te voren, dat de werelt qualijc soude connen lijden [1]), gelijc als zijt vanden beghinne niet en heeft connen lijden, want sy hebben de * Propheten vanden beghinne veruolcht, al wast dat sy haer beroemden Godt te hebben tot eenen Vader, nochtans en hebben si het goet niet connen lijden, dat haer de Propheten waren seggende ende waerschouwende. † Daerom hebben syse ooc veruolcht, ia gesteenicht ende // gedoot, Ja Christum selue en hebben sy niet gekent, daer hy so veel teeckenen ende crachtighe daden onder haer dede, * maer hebben hem ghecruyst. Och lieue kinderen, neemt dit ter herten, dat Paulus seyt: † Die Godsalich willen leuen, die moeten veruolginge lijden, ende en latet doch hierom niet uwe salicheyt te soecken, om een cleyn lijden, ‡ want dit lijden en is doch niet weert te verghelijcken de heerlijcheyt, die aen ons gheopenbaert sal worden, want * gelijck des lijdens Christi veel ouer ons coemt, so coemt ons ooc veel troost door

2.Tess. 1. a. 8. Act. 14. d. 22. 1.Pe. 4. b. 12. Luc. 24. c. 25. Mat. 10. c. 24. Mat. 5. a. 12. Mat. 23. e. 33. *Fol. 210 v°.* Mat. 27. c. 26. 2.Ti. 3. b. 12. Rom. 8. b. 18. 2.Cor. 1. a. 5.

1) N.l. datgeen wat hij haar verkondigen zou.

Apo. 2. b. 10. Christum, want daer staet: + Siet, de Satan sal sommighe van v
inden kercker werpen, ende ghy sult thien dagen tribulatie hebben, maer zijt getroost, ick sal v de Croone des leuens geuen,
Apo. 3. b. 10. want ghy dat woort mijnder + lijtsaemheyt behouden hebt, so wil
ick v ooc behouden voor de vre der tentatien, die ouer de gantsche werelt comen sal, om de gene te tenteren die op aerden woonen. Siet, ic come haestelijck, hout dat ghy hebt, op dat niemant v Croone en neme, So wie verwint, die wil ic tot eenen Pilaerne inden tempel mijns Gods maken, hy en sal niet meer wtgaen, ic
Apoc. 2. a. 7. wil den naem mijns Gods op hem schrijuen, ia * den verwinnen-
den die wil ick vanden houte des leuens te eten geuen, dat daer midden inden Paradijse Gods is, Ja dien en sal geen leet geschie-
Apoc. 3. a. 5. den van de tweede doot, Jae so † wie verwint, die sal met witte
cleederen gecleet worden, ende ic en sal zijnen naem wt het boec des leuens niet doen, ende ick sal zijnen naem belijden voor mij-
Apo. 3. c. 21. nen Vader ende voor zijnen Engelen, Ja + wie verwint, die wil
ic geuen met my op mijnen stoel te sitten, so ic verwonnen hebbe, ende hebbe met mijnen Vader op zijnen stoel geseten. Ja lieue
Fol. 211 r°. kinderen, siet doch // wat schoone Beloften den verwinnenden toe
Mat. 10. d. 28. gheseyt zijn. Daerom en * vreest doch de menschen niet, die ons
eenen corten tijt hier moeghen wat lijdens aendoen, want nae desen
Apo. 14. b. 13. druck † soo sullen wy doch rusten van allen onsen arbeyt, onder
+ Apo. 6. a. 9. den + Altaer, met den genen die oock ghedoot zijn om Gods woorts
Apo. 7. a. 9. wille, ende sullen verschijnen met veel duysent Heylighen, * ghe-
cleet met witte cleederen, palmen in hare handen, roepende met
Apo. 7. b. 10. luyder stemmen, seggende: † Salicheyt sy hem, die op den stoel
Apo. 7. b. 16. ons Gods sit, ende den Lamme. + Sy en sullen niet meer hongeren noch dorsten, noch de Sonne en sal niet meer op haer vallen, noch geenderhande hitte, want de Heere wil haer licht zijn, ende sal alle tranen van haer oogen afwasschen, ende zijnen naem sal
Apo. 21. c. 23. in haer voorhoofden zijn, ende daer en sal * geenen nacht zijn,
ende si en sullen geen licht der keerssen behoeuen, noch het licht der Sonnen, want God de Heere salse verlichten, ende sy sullen regneren van eewicheyt tot eewicheyt.

Aldus lieue kinderen, neemt dit doch ter herten, siet op dese
Apo. 2. a. 7. schoone beloften, † den verwinnenden beloeft, ende niet den + af-
+ Jer. 17. b. 15. ualligen, want die zijn inder Aerden geschreuen [1]). Aldus lieue kin-
Esa. 55. a. 6. deren, siet toe den Heere te vreesen, * binnen dat v de Heere tijt
† Mat. 25. a. 13. gheeft, want hy sal comen + alsment niet en meynt. Daerom zijt
wakende ende weest hem verwachtende, tegens dat hy is comende.

Ɑ Dit is het Testament dat ick v lieden na late, gheschreuen

---

1) Namen, in het zand geschreven en dus welhaast uitgewischt, vergaan.

tot Antwerpen op den Steen, daer ick gheuanghen lach, om het ghetuychenisse Jesu. By my uwe Vader, Lenaert Plouier. //

ℂ Een Liedeken van Lenaert Plouier, Nae de wijse: Wel hem die in Godts vreese staet.

Fol. 211 v°.

DTestament van Lenaert Plouier
Aen zijne kinders goedertier
Hy heeft in goeder trouwen
Twoort Gods haer voor ghehouwen.
Dat hy gheuanghen wert gheleyt
Tantwerpen, † twas om gheen quaey feyt 1.Pe. 4. c. 15.
Maer om tghetuyghenisse
Jesu Christi ghewisse.
Als een goet Vader totter doot
Heeft zijn kinder wt liefden groot
Vermaent, daer hy lach stille
Het waer wel mijnen wille,
Als ghy tot v verstande quaemt
Dat ghy v salicheyt waer naemt
† So Christus onsen Heere Mat. 6. d. 33.
Vermaent heeft in zijn Leere.
Daeromme lieue kinder siet
Dat ghy v lieder Moeder niet
Onghehoorsaem wilt wesen
* Maer houdtse in eer nae desen. Tob. 4. a. 2.
Want die Schriftuere aldus leert
† V Vader ende Moeder eert Exo. 20. b. 12.
Op dat ghy lang muecht leuen
En v wel gae hier beneuen.
Want wie also dat quade soect
† Dat hy Vader oft Moeder vloect Exo. 21. b. 17. Pro. 20. c. 20.
Die sal daer mee verweruen
Dat hy de doot sal steruen.
Oock niet wederspannich en zijt
Oft wederspreeckend teenich tijt
Ghy en sult oock niet kijuen
Maer vriendelijcken blijuen.

En met luegens niet om en gaet
Want claerlijcken gheschreuen staet //
Fol. 212 r°. * Dat alle luegen monde
Sap. 1. b. 11. Doot zijn siel door die sonde.
Gene. 3. b. 19. ⸸ Oock uwe handen geerne stuert
Eph. 4. c. 28. Totten wercke ende labuert [1])
Den cost helpt moeder winnen
Behulpelijck wt minnen.
Eph. 4. c. 29. * Int spreecken weest oock mee gheschict
Altijt op uwe woorden mict
Ghelijck dat altesamen
Goey kinderen betamen.
Maer als ghy coemt tot v verstant
Neemt een Testament in de hant
Siet wat ons is ghelaten
Van Christo, om te vaten.
2.Ti. 3. b. 16. † Want alle Schriftuer van den Heer
Inghegeuen zijn nut tot Leer
Tot onderwijs, tot straffen
Tot boet, om recht te schaffen.
Op dat een mensch volcomen sy
Tot goey wercken gheschict daer by
Tit. 2. b. 11. ⸸ Want Gods ghenaey is voorhenen
Heylsamelijck verschenen.
Sy leert ons verloochenen al
Dongodtlijck wesen in dit dal
Datmen swerelts lust mije
En oprecht leeft daer bije.
Deut. 8. a. 3. * De mensch leeft niet by tbroot alleen
Mat. 4. a. 4. Maer by elck woort wt Godts mont reen
Siet, dats der sielen spijse
En leeft in soo een wijse.
Plouier heeft zijne kinder teer
Behaluen dit vermaent veel meer
Als hy was int bereyden
Om van aerden te scheyden.
Souden wijt stellen al in sanck
Tliedt soude vallen veel te lanck
Dit is voor zijn cleyn wichten
En om yeder te stichten. //

---

1) Labueren, arbeiden.

¶ Hier vol-
ghet een Testament, ge-

schreuen van Gielis Bernaerts aen zijn
Huysurouwe, als hy inde gheuanckenisse
lach tot Antwerpen, daer hy om het
woort des Heeren is ghedoo-
det, In het Jaer.
1559 [1]). *Fol. 212 v°.* *[n°. 1.]*

GHenade ende vrede moet by v, mijn lieue ende seer beminde Huysurouwe ende Suster inden Heere, vermenichfuldicht worden, * Want nae zijnder Goddelijcker cracht, al wat ons dient totten (2.Pe. 1. a. 3.) leuen, ende der Godlijcker wandelinghe, die ons ghegheuen is door de kennisse, diens, die ons gheroepen heeft, door zijn heerlijcheyt ende cracht, door de welcke ons de grootste ende costelijckste Beloften ghegheuen zijn. Also mijn alderliefste, dat ghy door dat selue mede deelachtich zijt der Godlijcker natueren, ist dat ghy vliet de verghanckelijcke lusten deser Werelt, gelijck ghy oock gedaen hebt, ende door het versaecken der seluigher, ende het aennemen der wedergeboorten, ende het gelooue, ende het bewijs der gehoorsaemheyt, dwelcke ghy beweest in het doopsel, † in het (Gal. 3. c. 27.)

---

1) Gielis of Jelis Bernaerts, uit Holland (*Antwerpsch Archievenblad* IX, bl. 8) is te gelijk met Adriaen Pan, zie de aanteekening op fol. 193 v°, 18 Juni 1559 te Antwerpen op den Steen met het zwaard geëxecuteerd. Ook hij liet geene goederen ter confiskatie na. Terwijl de brief n⁰. 4, aan de broeders en zusters gericht, een en ander over zijne gevangenschap, de foltering, die hij moest ondergaan, enz. vermeldt, zijn de drie eerste aan zijne huisvrouw, die hij alleen als zuster in 't geloof aanspreekt, gericht; 't zijn breedsprakige schriftuurlijke vermaningen en leeringen, over 't geheel innig gesteld : men zie echter ook het overzicht der bijbelsche geschiedenis op fol. 214—216. Niet onmogelijk, dat Gielis leeraar (te Gent) was, zie de aanteekening op fol. 223 r°; ook de vermelding van de gemeente zonder vlek of rimpel, die anders, ook nog in dezen tijd (1559), geene breede plaats in den gedachtenkring van vele martelaars inneemt, en die van de drieëenheid, fol. 218 r°, kunnen daarop wijzen.

Die jaren 1559 en 1560 zijn voor de Doopsgezinden te Antwerpen een bange tijd geweest.

2.Pet. 1. a. 4. welcke ghy Christum aenghedaen hebt, ende daerdoor der + God-
lijcker natueren deelachtich geworden zijt, ende dat en is niet ghe-
Tit. 3. a. 5. schiet om de * wercken der gherechticheyts wille die ghy dedet,
maer nae zijnder bermherticheit heeft hi v salich gemaect door
Fol. 213 r°. dat bat der wedergeboorten, ende vernieuwinge des hey//lighen
Geests. So ghy hier in voort vaert totten eynde toe, ende lijdtsaem
weest in al dat v toecomt, so sult ghy beeruen dat v belooft is,
Col. 1. a. 12. ende * prijst God ende danct hem hier af, van alle zijne heerlijcke
weldaden die v gheschiet zijn, ende ghebenedijt God den Vader
door Jesum Christum, al is v nv druck toe gecomen door mijn
afscheyt om des Heeren wille. Ende weet dat hy v nae zijn groote
1.Pet. 1. a. 3. bermherticheyt heeft † wedergebaert tot een leuende hope, door de
verrijsenisse Jesu Christi vanden dooden, tot een onuerganckelijcke
onbeuleckte, onuerderffelijcke erffenisse, die daer is behouden op
v, ende alle die int selue gelooue staen, ghy die daer door de
cracht Gods int geloue bewaert wort totter salicheyt, de welcke
daer bereyt is, dat si ontdect worde ter laetster tijt, in de welcke
ghy v, mijn lieue ende beminde huysurouwe, verblijden sult, ghy
die nv eenen cleynen tijt lanc, ist dat noot is, bedroeft wort in
menigherley versoeckinge, want weet mijn alderliefste, dat wy in
menigherley wijse versocht worden, op dat daer door openbaer soude
worden, oft wy den Heere recht lief hebben. Aldus weest ghe-
troost mijn alderliefste, al quaem v noch veel meer drucx toe,
Act. 14. d. 22. + want weet dat wy door veel drucx ende lijdens moeten ingaen
int rijcke Gods. Ende gelijck Ecclesiasticus ooc seyt, int 2. Capit.
Eccli. 2. a. 1. * Mijn sone, wilt ghy Godts dienaer wesen, so bereyt v tot aen-
uechtinge ende lijdet, alsmen v daer van locken wil, hout vast aen,
en wijct niet, want gelijck het gout ende siluer door het vyer be-
proeft wort, also moeten de ghene die God lief hebben door het
vier der tribulatien ondersocht ende beproeft worden. Maer mijn
Jacob. 1. a. 2. alderliefste, gelijck als Jacobus schrijft int eerste: * Mijn lieue
Fol. 213 v°. Broeders // (schrijft hy) achtet voor enckel blijschappe, als ghy in
menigerley becoringe valt, ende weet dat v beproefde gelooue ver-
duldicheit werct, maer laet de verduldicheyt een volcomen werc
hebben, op dat ghy weest volcomen ende al geheel, ende dat v niet
Luc. 21. c. 17. en ghebreke, want als wy in druc zijn, † dan is ons verduldicheyt
ende lijdtsaemheyt van noode. Aldus bidde ic v wt den gront mijns
herten, ende wt het binnenste van mijnder sielen, dat ghy doch
wilt ghetroost zijn, ende met verduldicheyt ende lijdsaemheyt de
beproeuinge ws geloofs openbaer laten worden, gelijc als Petrus
1.Pet. 1. a. 7. seyt, + op dat de beproeuinge ws gheloofs veel costelijcker beuon-
den worde, dan dat verganckelijcke gout, twelc doort vyer geproeft
wort, tot lof, prijs ende eere, als nv Jesus Christus geopenbaert

sal worden, denwelcken ghy noyt en saecht (ende nochtans bemint hebt, aen den welcken ghy nv ooc gelooft ende nochtans niet en saecht, oft niet en siet, om des geloofs wille sult ghy v verblijden met onwtsprekelijcke ende heerlijcke blijschappe, ende het eynde ws geloofs daer af brengen te weten, uwer sielen salicheyt) * Ende Apo. 21. a. 4.
dan sal al het lijden, druc, versmaetheyt, veruolginge, suchten, weenen, clagen, een eynde hebben. Aldus weest getroost, ende siet dat dit lijden al vergaen moet, dat ons hier soude mogen geschieden, ende alle heerlijcheyt ende alle wellusticheyt deser werelt 1.Joan.2.b.18.
moet ooc vergaen ende worden als niet, maer wilt altijts sien op de toecomende heerlijcke Beloften, die ons ghedaen zijn, ende die ons (wy die daer geloouen, so wy † volstandich blijuen) ghegeuen Mt. 24. a. 13.
sullen worden, * want hy getrouwe is diet beloeft heeft, † want *Heb.10.c.23.
de Heere en vertrect [1]) zijn belofte niet: Maer zijt getroost, ende †2. Pe. 3. a. 9.
betrout op hem, want hy en sal v niet verlaten, ende ‡ uwe // 1.Pet. 4. a. 7.
sorge werpt op hem, want hy sorcht voor v, want hy is een God *Fol. 214 r⁰.*
vol van alder genaden, die v hier toe geroepen ende vercoren heeft, als Petrus verhaelt: Maer * de God alder genaden, die ons geroe- 1.Pe. 5. b. 10.
pen heeft tot zijn eewige heerlijcheyt, door Jesum Christum, die wil v, ghi die eenen cleynen tijt lijdt (hoort een cleynen tijt seyt hy) volmaect maken, stercken, becrachtigen ende beuestigen int gene dat ghy aengenomen hebt, te weten, het gelooue aen hem ende zijnen eenigen geboren Sone Jesum Christum onsen Heere, dien sy lof, prijs ende eere, van nv tot inder eewicheyt, Amen.

Ꞇ Nae alle hertelijcke ende vriendelijcke groetenisse aen v, mijn alderliefste wtvercoren ende seer beminde Huysurouwe ende lieue Suster inden Heere, so heb ick uwen Brief ontfangen, inden welcken ghy my schrijft, als dat ic v een Testament soude schrijuen, het welcke ick v niet weygheren en wil, indien my de Heere tijt geeft, want mocht ick v met mijnen bloede ghehelpen, ick soudet doen, ende nv en can ic v niet helpen, dan met mijn schrijuen, ende dat al tot uwen trooste van my wt rechte Broederlijcke liefde, ende wt den gront mijns herten ghedaen, ende wt der seluer meyninge dit te voleynden, so ick begonnen hebbe, door des Heeren hulpe ende ghenade. Ꞇ Soo weet mijn lieue Huysurouwe ende suster in den Heere, hoe dat God zijn † volc in voorleden Act. 7. c. 28.
tijden besocht heeft, ‡ doen sy in Egypten waren, inde slauernie ‡ Exo. 2. a. 7.
vanden Coninck Pharao, den welcken sy dienen moesten ende dienstbaer waren ontrent vier hondert Jaer, ende doen hyse verlossen wilde, * so heeft hy haer Mosen verwect tot eenen Leydtsman, Exod. 3. a. 1.
door den welcken hy haer verlost heeft wt de slauernye van Egyp- Act. 7. e. 35.

---

1) Talmen met, uitstellen.

Fol. 214 v°. ten, ende heeftse gheleyt door de // roode Zee, † ende de Coninc
Exo. 14. c. 28. Pharao met alle zijn Heyr (daer mede dat hyse na iaechde) daer in
verdroncken ende versmoort, ende te niet gebracht, ende haer wt
Exo. 15. d. 22. zijnen handen verlost, ende zijn also inder † woestijnen gecomen,
om voort te gaen na het lant dat haer beloeft was, ende de Heere
Exo. 20. a. 1. God heeft haer * wetten ende zeden gegeuen, door Mosen haren
Leytsman, als dat si daer na wandelen souden; maer si en zijn in
zijn wetten niet gebleuen, waerom dat God toornich wert, ende
Nu. 14. c. 21. † swoer in zijnder gramschap dat si tot zijnder rusten niet comen
Psa. 95. b. 11. en souden, ouer welcken swoer hy, dan ouer den ongeloouigen?
Hebr. 3. b. 11. ende wy sien dat si daer niet in gecomen en zijn, ende dat om
haers ongeloofs wille. Ende nv dit dus geschiet zijnde, so heeft de
Jere. 31. d. 31. Heere door den Propheet gesproken ende geseyt: ‡ Siet, de dagen
Hebr. 8. a. 8. sullen comen (seyt de Heere) dat ic ouer dat huys Israel ende
ouer dat huys Juda een nieu Testament volbrengen sal, niet na
het Testament dat ic met haren vaderen gemaect hebbe inden
daghen doen ickse met der hant nam, ende wt Egipten leyde, want
sy en zijn in mijn Testament niet gebleuen. Daerom en heb ickse
Heb. 8. b. 10. ooc niet meer geacht, seyt de Heere, * Want dat is het Testament, dat ic den huyse Israel maken sal na dien daghe (seyt de
Heb. 10. b. 16. Heere) † Ic sal mijn Wetten in haer sinnen geuen, ende salse in
hare herten schrijuen, ende ic sal haer God zijn, ende sy sullen
mijn volc zijn, ende een yegelijc en sal zijnen naesten niet meer
leeren, noch tot zijnen broeder seggen: Bekent den Heere, want
sy sullen my allen kennen vanden minsten tot den meesten, ende
ic sal haerder ongerechticheden ende sonden genadich zijn, al haer
lieder ongerechticheyt niet meer gedencken, welck Testament dat
Hebr. 1. a. 2. hy nv in dese * laetste tijden geopenbaert heeft, gegeuen door
Fol. 215 r°. zij//nen Sone Jesum Christum onsen Heere, welcke den rechten
Moses is, die ons by der hant genomen heeft, ende wt Egipten
geleyt heeft, daer in wy alle saten, ende dienden den helschen
Hebr. 2. c. 15. Coninc Pharao, † onder den welcken wy geuangen lagen door de
sonden, van welcken banden ende slauernije wy verlost zijn, door
Gal. 3. b. 13. ‡ Christum, die ons door zijnen doot ende wtstorten van zijnen
bloede verlost, versoent ende beurijt heeft voor den Helschen Coninc Pharao, den welcken hy te niete gedaen ende versmoort heeft
in zijnen bloede, met het welcke hy dat oude Testament veruult
Mat. 5. b. 18. heeft, want het moeste al * veruult worden, wat inde Wet ende
Luc. 24. d. 43. Propheten gheschreuen stont. So is dan de veruullinge geschiet,
Heb. 9. b. 17. ende dat † nieuwe beuesticht met zijnen bloede, het welcke hy beloeft hadde door de Propheten, als voren verhaelt, ende is ons
Hebr. 2. a. 4. door den Euangelio vercondicht, ende met † teeckenen ende wonderdaden beuesticht van hem ende zijn heylige Apostolen, de

welcke hy na zijn verrijsenisse * wt gesonden heeft te prediken Mar. 16. b. 15.
allen volcken, wie daer gelooueu souden, gedoopt wesende, die Acto. 1. a. 8.
souden salich zijn, ende † beual haer oock te leeren onderhouden, † Mat. 28. c. 19.
al dat hy haer beuolen hadde. Ende nv, mijn alderliefste, wy dat
volc zijn, dat † God voorsien hadde van swerelts begin, ende met Eph. 1. a. 4.
ons een beter * Testament gemaect heeft, dan hy met Israel dede, Heb. 7. c. 21.
want sy moesten dagelijcx offeren voor de sonden, daer mede sy
noch niet en conden genoech doen. † Want Brantoffer ende Sond- Ps. 40. b. 7.
offer en heeft hy niet gewilt, noch God en heeft dier [1]) niet ge- Heb. 10. a. 5.
lust, die inde Wet geoffert waren, maer doen sprac hy (te weten,
Christus) Siet, O God, ic come om uwen wille te doen. Daer
neemt hy dat eerste wech, om dat hy dat ander in setten soude,
door // welcken wille wy gheheylicht zijn, door de offerhande des *Fol. 215 v°.*
lichaems Jesu Christi eens geschiet. Ende een yegelijc Priester was
doen ingeset, dat hy alle dage Godsdienst plegen soude, ende die-
wils eenderley offerhanden doen soude, hoe wel datse de sonden
niet en conden af genemen, maer dese (te weten, Christus) doen
hy een offerhande voor de sonden geoffert hadde, die eewelijc van
weerden is, so is hy geseten aen de rechterhant Gods, ende wacht
dat zijne † vianden tot een bancke zijnder voeten geset worden, Psa. 110. a. 2.
want met een offerhande heeft hy inder eewicheyt voleynt die ge- Acto. 2. c. 22.
heylicht worden, want dat getuycht de heylige Geest ooc, want
na dat hy geseyt hadde (gelijck daer geschreuen staet) * Dit is het Jere. 31. d. 31.
Testament, dat ick met haer maken sal na dien dage, seyt de Heb. 10. d. 16.
Heere: Ick sal mijn wet in haren sin geuen, ende in haer herten
wil ickse scrijuen, ende haer sonden ende ongerechticheden en sal
ic niet meer gedencken: Maer waer sulcke vergeuinge is, daer en
is geen offerhande meer voor de sonden, als Paulus scrijft.

Nv mijn lieue ende beminde Huysurouwe, hebben wy dan eenen
† vrijen ende sekeren toeganck int Heylighe door het bloet Jesu, Heb. 10. b. 19.
den welcken hy ons bereydt heeft tot eenen leuenden ende nieu-
wen wech, door den Voorhanck, dat is, door zijn vleesch, ende
hebben wy eenen ouersten Priester ouer dat huys Gods, dwelc is
de Ghemeynte, de * welcke hy door zijn bloet ghereynicht heeft, Eph. 5. c. 26.
als dat sy heylich soude zijn sonder rimpel ofte vlecke, aen het
welcke ghi een lit zijt, want † sy is het lichaem Christi, ende wy Eph. 5. c. 30.
de leden des seluen Lichaems, ende Christus het † Hooft ende Eph. 1. c. 22. Collo. 1. b. 18.
Priester vanden huyse Gods, als verhaelt is. So mijn Alderliefste, * Heb. 10. c. 22.
wil daer neerstich by blijuen, ende altijts * toe//gaen met warach- *Fol. 216 r°.*
tiger herten in een volcomen ghelooue, in onser herten † besprengt Exo. 24. a. 8.
vander quader conscientie, ende onse lichaem wasschen met † suy- Eze. 36. c. 25.

1) God heeft daarvan, van de brandoffers en zondoffers, niet gelust.

uere wateren, te weten, alle onreynicheyt der herten ende des
vleeschs aflegghen, ende doen alle gherechticheyt ende heylicheyt,
ende wilt vast houden de belijdinghe der hopen onwanckelijck,
want hy is ghetrouwe diese beloeft heeft, ende wilt doch v seluen
altijts waernemen, dat bidde ick v mijn alderliefste, tot verweckinge
der liefden ende der goeder wercken, Want ghy een kint des
nieuwen Testaments zijt, schrijue ick v dit tot een Testament, na
uwer begheerten aen my. So is nv mijn begheerte aen v mijn
lieue Schaep, dat ghy zijt, van menschen veracht, maer van Godt
wtuercoren ende tot zijnen Testamente geroepen, want hy ons het
1.Cor.11.c.29. Testament achter ghelaten heeft, op dat wy zijnen * doot daer door
ghedencken souden, te weten, de brekinghe des Broots, daer door
Mat. 27. c. 26. bewijsende, dat hy voor ons gebroken is geweest aender † galghen
des Cruyces, ende dat wy daer door oock gedachtich souden wesen,
Luc. 1. f. 69. als dat wy door hem * verlost zijn wt de hant onser vianden,
ende dit heeft hy ons na gelaten tot een ewich Testament, te on-
Exo. 12. a. 2. derhouden, gelijck den kinderen Israels beuoolen was, het † Paesch-
lam te eten, iaerlijcx te onderhouden tot een ghedachtenisse, als
Exo. 14. c. 28. dat sy doen verlost waren vanden Coninck Pharao, ende dat was
al een Figuere ende schaduwe, van het welcke wy nv het ware
wesen hebben, ende in de rechte onderhoudinge onser verlossinge,
Joan. 1. c. 29. door het rechte ‡ paeschlam Christus, ende ghemeynschap, daer in
1.Cor. 5. a. 6. staet ghy ymmers begrepen, want het niet lange geleden en is,
Fol. 216 v°. dat wijt onder den an//deren bewesen, door het breken des broots
ende het drincken des wijns, als dat ghy des nieuwen Testaments
deelachtich zijt, ende alle de heerlijcke beloften, die den kinderen
des nieuwen Testaments toegheseyt zijn. Soo is dat nv mijn bede,
Mat. 24. c. 13. dat ghy v daer trouwelijcken in hout * tot den eynde, op dat ghy
† Apo. 21. b. 7. alle de beloften beeruen muecht, want † de verwinnende salt al
‡ Apo. 3. c. 21. besitten. Want ‡ wie verwint, die sal met mi op mijnen stoel sit-
* Apo. 3. a. 5. ten * Wie verwint die sal met witte cleederen gecleet worden,
wie verwint, die sal ic inden Hemel belijden voor mijnen Vader,
ende zijnen naem int boec des leuens schrijuen, Ende meer ander
schoone beloften, so ghy wel weet dat alle verwinners toegheseyt is.
Apo. 20. b. 10. Aldus mijn alderliefste, siet dat ghy † getrouwe blijft, want ghy
zijt wech [1]) inder Woestijnen, waer ghy noch beproeft moet wesen,
Exo. 17. a. 2. gelijck ‡ Israel inder Woestijnen beproeft was veertich Jaer lanck,
Deu. 13. a. 3. op dat God daer door openbaer maken soude, wat sy in haer her-
ten hadden, so weet dat si alle verghaen zijn, die daer niet vol-
herdich en bleuen, ende en hebben de Belofte niet mueghen beer-
Hebr. 8. a. 6. uen, ghelijck voren verhaelt is. * Maer nv wy een beter Testament

1) Zoo alle uitgaven. In en na het Groot Offerboek van 1615 steeds: »noch".

hebben, dat eewich van weerden is, ende niet als Israel, † een Wet in steenen tafelen gheschreuen, maer inde Tafelen onser herten. Alsoo mijn alderliefste, nv wy een beter Testament hebben, soo wilt beter daer in wandelen, ende int gelooue vast blijuen, ende dat openbaer laten worden door de vruchten des geloofs, ende de Wet die nv in uwer herten geschreuen is, door den Gheest Godts, laet die wt v gelesen worden, ende dat doort volbrengen der * wercken des Geests, ende dat ghy so eenen Brief Christi wesen muecht, die by al//le gelesen mach worden, dien ghy openbaer zijt, als Paulus getuycht van die van Corinthen: Als dat sy eenen Brief Christi waren, door haren dienst daer toe bereyt, niet met inct gheschreuen, maer met den Gheest des leuendighen Gods, niet in steenen Tafelen, mer in vleeschelijcke Tafelen, in haerder herten, want Christus seyt ooc: ‡ Laet v licht bernen voor de menschen, op dat sy uwe goede wercken sien moegen, ende uwen Vader prijsen. Want so wy nv een nieu Testament hebben, gegeuen door Christum, die onse Leytsman is ende Wetgeuer, * zijn geboden moeten wy houden, † hem moeten wy na volghen (gelijck als ick v wel gheschreuen hebbe inde ander twee brieuen) zijn beelde moeten wy wt drucken, gelijck des Vaders Beelde door hem wtgedrucket is, gelijck hy tot Philippo seyde: ‡ Philippe, wie my siet, die siet mijnen Vader, hoe segt ghy dan: Toont ons den Vader? En gelooft ghy niet, dat ick inden Vader, ende de Vader in my is? De woorden die ick tot v spreke, die en spreke ick niet, maer die Vader die in my is, want die doet de wercken.

2.Cor. 3. a. 3. — Gal. 5. c. 22. — *Fol. 217 r°.* — Mat. 5. b. 16. — Mat. 19. c. 17. — †Joan.12.c.26. — Joan. 14.a.10.

Nv mijn alderliefste, nv ghy door Gods ghenade ghehoort hebt het Euangelium, * dwelck ghepredickt is in alle die Werelt, ende ghelooft aen het selue, ende het selue ghehoorsaem gheweest hebt, ende noch zijt (so ick verhope door des Heeren ghenade) † Christum aenghedaen hebt, soo laet hem nv door v wt wesen ghedruckt, ghelijck des Vaders beelde door Christum wt ghedruckt is, door ‡ woorden ende wonder wercken, also ghy nv oock altijts hem wt druct door een reyne Christelijcke wandelinghe, ende also Christum recht nae volget, want hy den rechten Moses is, die ons voorge//ghaen is, volcht hem vromelijck na, wat v ontmoet in dese woestijne, † tsy druck ofte ongemack, lijden ofte veruolginghe, hebt goeden moet, Christus is voor [1]), volcht hem vrijmoedich na, want den † knecht en mach niet beter dan zijn Heere wesen, noch den Discipel bouen zijnen meester, noch die vrouwe bouen haren man, noch het ioncwijf bouen haer vrouwe: Maer het sal den knecht ghenoech zijn dat hy is ghelijck zijn Heere, den Discipel

Rom. 10. c.18. — 1.Tim. 3.b.15. — Gala. 3. c. 27. — Luc. 24. b. 18. — *Fol. 217 v°.* — 2.Cor. 4. a. 8. — Heb. 11. f. 37. — Mat. 10. c. 24. — Luc. 6. d. 40.

---

1) In alle uitgaven: »(ons) voor", »voorgegaan". Ook, weêr bij Bernaerts, fol. 317 v°.

als zijn meester, de vrouwe als haren man, die maerte[1]) als haer
vrouwe.

Aldus lieue suster inden Heere, weset getroost, ende merct de
Jaco. 5. b. 10. lanckmoedicheyt ende verduldicheyt Christi aen, * ende alle vrome
ghetuyghen, die van den beghinne tot noch toe Christum na ghe-
Esa. 49. b. 15. uolcht hebben, ende hy en heeftse niet † onghetroost ghelaten,
noch ons, die hier om het selue ghetuygenisse sitten, niet onghe-
2.Cor. 1. a. 5. troost en laet, * maer wonderlijcken troost ende sterct, door die
cracht des heyligen Geestes, dies moet hem eewelijck lof gheschien.
1.Tes. 5. b. 17. Aldus hebt goeden moet, ✝ hout vaste aen met bidden ende
smeecken, ende bewijst alsoo, dat ghy een kint des nieuwen Tes-
Heb. 8. b. 10. taments zijt, dat die Wet des Heeren in uwe * herte gheschreuen
is, ende alsoo ghelesen wort: Waer toe v stercke die bermhertighe
Vader, door zijnen Soone, ende die cracht zijns heylighen Gheests.
Hier mede wil ic v mijn lieue Huysurouwe den Heere beuelen
Act. 20. d. 32. (want ick niet meer Pappier en hadde) * ende het
woort zijnder genaden. Gescreuen
wt mijnder banden des
maendaechs. By my
Gielis Bernaerts
uwen lieuen
Man. //

Fol. 218 r°.
[n°. 2.]

❡ Hier volghet noch een-
nen Brief, de welcke Gielis Bernaerts,
gheschreuen heeft aan zijn
Huysurou.

Col. 1. a. 3. * GEnade ende vrede van God den Vader, die ons geschiet is
✝ Joa. 1. b. 17. ✝ door Jesum Christum zijnen eenigen ghebooren Soone onsen
Heere, den seluen wil v troosten in al uwen druck, door die cracht
zijns Heylighen Gheestes, welcken Gheest een Trooster alder be-
druckter is, den welcken ons vanden Vader door Jesum Christum
Esa. 30. d. 20. zijnen Soone ghesonden is tot een ✝ Leermeyster alder ghelooui-
2.Cor. 7. a. 9. gher, ende een Trooster alder bedructer, die daer in * godlicke
droefheyt zijn welcke droefheyt tot salicheyt werct. Desen selui-
ghen eenigen, onghedeelden, onueranderlijcken, eewigen, almachti-

---

1) Zoo alle uitgaven. Maerte of marte is eene uitdrukking voor »dienstmaagd", die in de 17de eeuw in onbruik is gekomen. Van Braght, hij het eerst, zet dan ook hier »dienstmaegt" in plaats daarvan.

ghen, stercken Godt, in drie namen wt gesproocken, te weten: † Vader, Soone, Heylighe Gheest, int wesen [1]), ende als Joannes in den eersten brief int vijfde staet: * Drie zijnder die daer ghetuygenis gheuen in den Hemel: De Vader, dat Woort ende den heyligen Geest: Ende dese drie zijn een, Dese wil uwen trooster wesen totten eynde toe, dat bidde ic hem wt den gront mijns herten, door zijnen lieuen Sone Jesum Christum, onsen Heere, Amen.

Mat. 28. c. 19.
1. Joa. 5. a. 7.

Ⅽ Nae alle hertelijcke ende Vriendelijcke groetenisse aen v gescreuen, mijn alderliefste ende beminde huysurou ende suster inden Heere, die ick * lief hebbe als mijn eyghen siele, na den gheest ende vleysch, want ghy * vleysch van mijnen vleysche zijt, ende ick met v, soo en can ick niet laten (als ick aenmercke v droefheyt) noch versuymen v al//tijt te trosten met mijn scrijuen, so lange als ic tijt hebbe. Ende weet mijn alderliefste, hoe dat my het afscheyden van v ooc wel swaer valt, mer ic trooste mi met des Heeren woort als dat hy geseyt heeft, † dattet al gehaet ende gelaten moet zijn: Vader, moeder, wijf, kinderen, ende die zijn cruyce niet daghelijcx op en neemt, dat die zijn discipel niet zijn en mach: Ende als ick oock aenmercke, dat die vereenighinghe des vleesch niet eewich staen en mach, die wy metten anderen gemaect hadden, ende nv het afscheyden nae des Heeren wille aldus geschiet, so gae ick mijnen wille daer in te buyten [2]), ende stelle my inden wille des Heeren, also ghy ooc mijn Alderliefste, dat bidde ick v, geeft v seluen den Heere ouer, want hy is v leuen ende v steruen, als Rom. 14. staet. Leuen wy, soo leuen wy den Heere, steruen wy, soo steruen wy den Heere, want wy zijn des Heeren: Ende als ick aenmercke, mijn alderliefste, de eenicheyt daer wy noch in staen, te weten, in dat gheestelijcke lichaem Christi, want wy te samen door eenen Gheest tot een Lichaem ghedoopt zijn, dan verblijde ick my, dat ghy in die ghemeynschap oock met my staet, ende deelachtich zijt geworden der * Godtlijcker natueren: † Jae rancken aenden wijnstock, twelck is Christus: ⸸ Schapen vanden rechten Herder: * Kinderen der beloften, gebooren vander vrijer [3]): Erfachtich int rijcke Gods, met Christus int Rijcke zijns Vaders, want wy door hem wt Godt ⸸ gebooren zijn, door dat onuerganckelicke saet, door ⸸ twoort der waerheyt, dwelck hy is: want hy is dat Woordt des Vaders, ende het

Ephe. 5. c. 28.
Gen. 2. c. 24.
Ephe. 5. c. 31.
Fol. 218 v⁰.
Luc. 14. d. 25.
Mat. 6. b. 18.
Rom. 14. a. 8.
1. Co. 12. b. 13.
2. Pet. 1. a. 4.
† Joa. 15. a. 2.
⸸ Joa. 10. a. 11.
* Gal. 4. c. 23.
1. Pet. 1. c. 23.
Jaco. 1. b. 18.

---

1) Heeft hier in 't origineel gestaan: »één in 't wezen"? Alle uitgaven hebben 't echter zonder »één"; ook Van Braght. Zie de aanteekeningen op fol. 137 r⁰ en 142 v⁰.

2) Ik verloochen mij, geef mijn wil prijs.

3) In alle uitgaven. »Kinderen van de vrije" heeten in den hier bedoelden tekst, Gal. 4: 23, de Christenen = geloovigen; de Joden »kinderen der dienstbare".

Joa. 1. b. 14. ‡ Woordt is vleysch geworden, door welcke Woordt ende Geest
Ephe. 5. c. 30. wy tot deser gemeynschap ghecomen zijn, ende * vleysch van
Fol. 219 r°. zij//nen vleysche geworden zijn, ende been van zijnen beene, ende
leden van zijn lichaem zijn, te weten van zijnder Ghemeynten
Col. 1. b. 18. ‡ vande welcke hy het Hooft is, Ende als ick dit in sie, dat ghy
met my hier in staet, soo verblijde ick my, alsoo ghy oock mijn
alderliefste, dat bidde ick v, want dese eenicheyt sal eewich staende
blijuen, so wy hem getrouwe blijuen, met dien wy hier in vereenicht
staen, ende niet en boeleeren, ende soo sullen wy hier na
tsamen ghenieten alle die Heerlijcke goeden met hem in zijns
Mt. 13. e. 43. † Vaders rijcke: Maer weet mijn lieue schaep (dat ghy zijt) hoe
Phil. 2. a. 6. dat ‡ Christus, doen hy die heerlijcheyt zijns Vaders verlaten
hadde, ende op der aerden quam, dat hijt wederom door veel
Luc. 24. c. 25. * drucx ende lijdens heeft moeten innemen, ende hy † die het
† Eph. 5. c. 23. Hooft is, ende wy de leden, is hy also voor [1]), de leden moeten
Joa. 14. a. 6. volgen, ende daer en is mer eenen † wech, ende een duere, alsoo
die leden moeten volgen door den seluen, het lichaem en mach
niet gedeelt inden huyse gaen: Alsoo mijn Alderliefste, willen wy
die leden zijn met het hooft, te weten, met Christo int huys zijns
Vaders comen, ende die heerlicke goeden ghenieten, wy moeten
den seluen wech in, ende ghenieten al dat ons ontmoeten mach,
2.Tim. 2. b. 12. † want willen wy mede heerschappye hebben, wy moeten mede
* Ro. 8. b. 17. lijden: * Sijn wy dan kinderen, so zijn wy oock erfgenamen, te
weten: Gods erfghenamen ende mede erfghenamen Christi, ist dat
wy anders met hem lijden, op dat wi oock met hem totter heerlijckheyt
verheuen moeghen worden: want ick houde, dattet lijden
van deser tijt niet te gelijcken en is by die heerlicheyt die aen
Joa. 16. b. 20. ons geopenbaert sal worden. Ende Christus seyt ooc: ‡ Voorwaer,
Fol. 219 v°. voorwaer segghe ick v, ghy sult weenen ende huylen, // ende die
werelt sal haer verblijden, maer ghy sult trueren ende droeuich
Esa. 26. c. 17. zijn, nochtans sal v droefheyt in blijschap verandert worden. * Want
wanneer een vrouwe baert, so heeft sy droefheyt, om dat haer vre
ghecomen is, maer als sy dat kint gebaert heeft, so en gedenct sy
niet meer op den ancxt, om der blijschappen wille, datter een
mensche ter werelt geboren is. Aldus mijn alderliefste, neemt hier
aen de woorden Christi een exempel, als dattet met ons soo wesen
moet, tot dat wy Christum gebaert hebben.

Aldus mijn alderliefste, merckt de schrift wel aen, hoe dat sy
altijt spreect van druck ende lijden in desen tegenwoordigen tijt,
Mat. 5. a. 4. ende daer staet altijt troost by, gelijc als hy seyt: † Salich zijt
ghy die bedroeft zijt, want ghi sult vertroost worden. Ende we-

1) Zie de aanteekening op fol. 217 v°.

derom: * In de werelt sult ghy druck hebben, maer en vreest niet, ick hebbe de werelt verwonnen. Wederom seyt hy: † En vreest niet, ic en sal u geen weesen laten. Ende gelijc als hy oock door den Propheet Esaias seyt: ‡ Mach een moeder haer kint vergeten? ia al waert dat zijt dede, so dat sy den soon haers buycx vergate, so en sal ick v niet vergheten. † Aldus mijn alderliefste, weest doch ghetroost met dese woorden, ende met alle die heerlijcke goeden, die ghy ‡ deelachtich zijt geworden door tgelooue, ende voor dat ghy nv weent in desen tijt, het welcke v niet en behoort te * verwonderen, want ghy ymmers wel weet, dat ons hier in desen tijt anders niet toegeseyt en is dan druck, lijden, veruolginge ende weeninge, maer daer staet: * Salich zijt ghy die hier weent, want ghy sult noch lacchen, Wee v ghy die hier lacht, want ghy sult weenen. Aldus ist beter hier te weenen, dan hier nae, want den † tijt die toecomende is, die sal ee//wich dueren, ende dat nv voorhanden is, dat moet haest vergaen. Aldus mijn alderliefste, * werpt uwe sorge opten Heere, want hy sorcht voor v, ende weest ‡ gesterct met alder cracht, nae zijnder heerlijcker macht, in alder lijdtsaemheyt ende lancmoedicheyt met vruechden, ende segt altijt danc den Vader, die ons weerdich gemaect heeft totter erffenisse der heylighen int licht, den welcken ons verlost heeft van der macht der duysternissen, door zijnen beminden sone Jesum Christum onsen Heere, den welcken sy lof, prijs ende eere, van nv tot inder eewicheyt, Amen.

*Joa. 16. d. 33. Joa. 14. b. 18. Esa. 49. b. 15. 1. Tes. 4. b. 18. 2. Pet. 1. a. 4. 1. Pet. 4. b. 12. Luce. 6. c. 22. 2. Co. 4. b. 17. *Fol. 220 r⁰.* 1. Pet. 4. a. 7. ‡Coll. 1. b. 11.

Hier mede wil ick v mijn Alderliefste huysurouwe van my uwen getrouwen man * den Heere beuolen hebben, ende den woorden zijnder genaden, Amen. Die Heere stercke ende becrachtighe v door zijnen Gheest, op dat ghy * behouden muecht, dat ghi hebt tot den eynde toe, ende soo die Croone des Leuens ontfanghen, ende verwacht met lijdtsaemheyt den tijt uwer verlossinghe. * De vrede des Heeren sy met v, ende met alle den ghenen die den Heere vreesen ende liefhebben, ende zijne gheboden houden.

AMEN.

Act. 20. d. 32. Apo. 2. c. 25. Joa. 14. c. 28. Phil. 4. a. 7.

¶ Noch eenen Brief van Gielis Bernaerts, aen zijn Huysurouwe.

[n⁰. 3.]

DIe ghenade ende vrede van God den Vader, ende die ver- Col. 1. a. 3.

1.Co. 12. b. 13. dienste ons Heeren Jesu Christi, ende die ghemeynschap des hey-
Fol. 220 v°. ligen Geests, † door welcken Gheest wy tsamen // tot een lichaem
Ephe. 5. c. 23. gedoopt zijn, van het welcke Christus het hooft is, † ende wy de
leden onder malcanderen, vleysch van zijnen vleysche, ende been
van zijnen beene, ende hi is zijns lichaems Salichmaker, ende geen
Mat. 16. c. 18 † poorten der hellen en mogent verweldigen nochte tegen staen, soo
Eph. 4. b. 16. wy vast inder * liefden onder malcanderen geknocht blijuen, ende
ons niet en laten verleyden, maer vast houden het gelooue in
Heb. 12. c. 15. Christo Jesu, † ende der genaden niet versuymelijck wesen, die
ons van God geschiet is door Christum Jesum zijnen eenigen ge-
Apoc. 5. b. 13. booren sone onsen Heere, den welcken si † lof, prijs, eere ende
dancksegginge van nv tot in der eewicheyt, Amen.

Ꞇ Na alle hertelijcke groetenisse geschreuen aen v mijn be-
minde huysurouwe ende Suster in den Heere, den welcken ick nv
ontrooft ben door die banden, daer ic in sittende ben, om het ge-
tuychenisse ons Heeren Jesu Christi, ende het gelooue in God,
het welcke ick hoepe met mijnen bloede ende doot te besegelen,
Apo. 14. b. 13. ende also inde * ruste te gaen by allen Heyligen Godts onder den
† Apo. 6. a. 9. † Altaer, welcke Altaer is Christus, ende also alle mijne mede
broederen ende susteren verbeyden, waer wy dan tsamen vergade-
ren sullen, ende blijuen van eewicheyt tot eewicheyt, ende alsoo
in vruechden zijn eewelijc, waer van geen scheyden meer en sal
gehoort wesen, maer wy sullen in der eewicheyt met God ende
Apo. 21. a. 4. den Lamme ende alle heyligen regneren, † daer en sal geen such-
ten noch weenen meer gehoort zijn, maer alle tranen sullen dan
Joa. 16. c. 20. van onsen oogen gewasschen worden, onsen * druc sal in vruechde
ende blijschap verandert worden, ons weenen in lacchen, ons schey-
1.Cor. 2. a. 9. den in een eewich vergaderen, daer niet dan vruecht ende blij-
Fol. 221 r°. schap zijn en sal: Want noyt * oogen en hebbent ge//sien ende
noyt ooren en hebbent gehoort, noch het en is noyt in smenschen
herte gecomen, dat God bereyt heeft voor zijn wtuercooren, maer
1.Cor. 2. b. 10. † God heuet ons geopenbaert door zijnen geest, Daerom laet ons
goeden moet hebben, ende verduldich inden druc wesen, want [1])
Act. 14. d. 22. wetende dat wy door veel * drucx ende veel lijdens moeten ingaen
1.Tes. 5. b. 17. int rijcke der hemelen, ende laet ons altijt † gestadich wesen inden
Rom. 12. b. 12. gebede, ende vast aen houden met * bidden ende smeeken in den
* Eph. 6. c. 18. geest, dat hi ons altijt troosten, stercken, ende becrachtigen wil,
op dat wy altijt volherdich moghen wesen, in alle den druc ende
lijden, dat ons soude mogen ontmoeten, in welcke lijden hy ons
2.Cor. 1. a. 5. niet ongetroost en sal laten, * want gelijck het lijden Christi veel
ouer ons coemt, also coemt ons veel troost door Christum. Nv

---

1) In alle uitgaven. »Want" zou bij overbrenging in ons taalgebruik wegvallen.

mijn alderliefste, wy moegen wel getroost wesen, ende goeden moet hebben, ende vrolijck inder hope wesen, dat wy sulcke heerlijcke beloften vercregen hebben, ende sulc een ongehoopte salicheyt verwachten: * Want wy die voortijts verre waren, zijn nv na by ge- Eph. 2. b. 12.
comen, ia wy die voortijts gasten ende vreemdelingen waren, zijn nv borgers geworden metten huysgenooten Gods, getimmert op den gront der Apostolen ende Propheten, daer Jesus den hoecsteen af is, ende zijn also tsamen op getimmert tot eenen heyligen Tempel, gelijck als Petrus seyt: * Ghy als de leuende steenen, timmert v 1.Pet. 2. a. 5.
op tot een gheestelijck huys, om te offeren geestelijcke offerhanden door Jesum Christum, die Gode aenghenaem zijn, * want hy Apoc. 1. a. 6.
ons bemint heeft, ende heeft ons gewasschen van onsen sonden in zijnen bloede, ende heeft ons tot Coningen ende Priesteren ghemaeckt Gode ende zijnen Vader, gelijck als Petrus ooc schrijft in zijnen eer//sten Brief int tweede Capittel: * Maer ghy zijt dat wt- *Fol. 221 v°.*
uercoren geslachte, dat Coninckliјcke Priesterschap, dat heylich 1.Pet. 2. a. 9.
volc, dat volck des eygendoms, op dat ghy sout vercondighen de duechden van den genen, die v gheroepen heeft wt der duysternisse tot zijnen onuerghanckelijcken lichte, * ghy die in voorleden Ozee. 2. a. 1.
tijden gheen Volck en waert, maer nv Godts volck zijt, ende zijt geweest, ouer die welcke dat God hem niet en ontfermde, maer nv heeft hy uwer ontfermt, want dit moeten wy weten, dat wy
* sonder Godt inde werelt gheweest hebben, doen wy dienden de Eph. 2. b. 11.
wellusten ons vleys, ende wandelden nae den loop deser werelt, ende waren haer vrient, ia dat meer is, van haer ghepresen, maer (ocharme) van Godt veracht, want ghelijck als Jacobus seyt: * Wie Jaco. 4. a. 4.
sWerelts vrient wil wesen, die sal Godts viant zijn, ende doen waren wy van de ghene die God niet en ontfermde, want ghelijck als Christus seyt: * Ghy en moecht gheen twee Heeren te passe [1]) Mat. 6. c. 14.
dienen, den eenen moet ghy haten, ende den anderen beminnen.
Ende als wy ons † afscheyt maecken metter werelt, ende ons Apo. 18. a. 4.
eyghen leuen versaken, ‡ niet meer na den wille ons vleysch te 1.Pet. 4. a. 2.
leuen, maer nae den wille Gods leuen, soo wil hy onser dan ontfermen, ende ons * keeren vander lueghen totter waerheyt, vander Eph. 4. c. 25.
duysternisse totten lichte, van den Afgoden dienst tot den Leuendighen Gods dienst, ende dan, wy * die geen volck en waren, wer- 1.Pet. 2. b. 10.
den Gods volck, ende moeghen dan vercondighen alle die duechden ende Heerlijcke weldaden, die de Heere ons bewesen heeft, ende tot zijne kinderen aenghenomen heeft, want tot sulcken volck ist, dat die Apostel Petrus geschre//uen heeft, die daer alsoo omme *Fol. 222 r°.*
gekeert waren, ende verandert in een nieu wesen des leuens: Ghy

1) Te zamen, bijeengevoegd.

zijt dat wtuercooren geslachte, &c. Ende merct mijn beminde, hoe
1.Pet. 1. a. 1. dat hy int beghintsel zijnen Brief beghint, als tot een volck, * die
alomme verstroyt waren om het ghelooue in Christo Jesu, soo en
Mat. 10. b. 17. macht ons nv oock niet verwonderen, al ist dat wy oock † ver-
iaecht, verstroyt, gheuanghen ende ghedoot worden, want soo ghy
Mat. 5. a. 12. hoort ende lesen moecht, † het heeft soo van den beginne ghe-
2.Co. 6. b. 14. weest, ende sal totten eynde soo blijuen, want die duysternisse en
Joa. 3. c. 20. vermach [1]) het licht niet.

4.Es. 16. g. 76. Nv mijn Alderliefste, laet ons niet vreesen, * Godt is onsen
† Ro. 8. d. 31. Leytsman, ende is † God met ons, wie is teghen ons? Die oock
zijnen eenighen Sone niet ghespaert en heeft, maer heeft hem voor
ons allen ghegheuen, hoe en soude hi ons niet alle dinck met hem
ghegheuen hebben, Godt ist die rechtueerdich maect, wie wil ver-
doemen, want Christus ist die gestoruen is, ia veel meer die op
verweckt is, ende ter rechterhandt Godts is, ende voor ons bidt.
Na dien wy sulcx weten, iae dat meer is, dat hy ons bewaert als
Sach. 2. a. 8. den * appel zijnder ooghen, ende heeft geseyt: Ick en † sal v
† Heb. 13. a. 5. niet verlaten noch versuymen, sodat wy deruen segghen: † Die
† Ps. 118. a. 6. Heere is mijn Hulper, ick en sal niet vreesen wat my die mensche
Mat. 10. c. 28. doen sal, ende ghelijck hy ons oock vermaent heeft, * dat wy
haer niet vresen en souden, diet lichaem moeghen dooden, want
sy daer nae gheen macht meer en hebben, maer laet ons hem vree-
sen, die macht heeft siele ende lijf in die helle te werpen. Ghe-
Esa. 51. b. 12. lijck als hy oock door den Propheet seyt: * Wie zijt ghy dat ghy
Fol. 222 v°. v voor de menschen veruaert, ofte voor der // menschen kinderen,
die doch als hoy vergaen moeten.

Aldus mijn alderliefste, en wilt niet vresen voor tghene dat v
noch soude moeghen ontmoeten, noch en wilt niet onghetroost blij-
Rom. 12. b. 12. uen, maer weest ghetroost buyten banden, ende weest * verdul-
dich in den druck, ghelijck ick door des Heeren hulpe in mijnen
banden ben, ende laet ons vast int ghelooue ende inder liefden
Rom. 8. d. 35. blijuen, ende metten heylighen Paulo segghen: † Wie mach ons
scheyden van die liefde Godts? druck, noch ancxt, noch honger,
Psa. 44. e. 23. noch perijckel, oft Sweert, want gelijck als geschreuen staet: * Om
2.Cor. 4. b. 11. uwen wille worden wy alle den dach gedoodt, want wy zijn ge-
reeckent als schapen die totter doot geschict zijn, maer in alle
dese verwinnen wy veer om zijnen wille, die ons lief gehadt heeft.
Aldus mijn alderliefste, hebt goeden moet, ende weest getroost
ende lijdtsaem in alle uwen druck, ende staet vast int ghelooue,
Mat. 24. b. 13. * volherdich totten eynde, op dat, gelijc wy nv door veel drucx

---

1) Iemand vermogen = iemand mogen lijden, kunnen uitstaan.

ende lijdens van den anderen ghescheyden zijn [1]), inden † dach der verrijsenisse malcander mogen ontmoeten, ende also eewelijck metten anderen in vruechde zijn, ende metten Heere ende alle Heylighen ende alle Engelen Godts regneren van eewicheyt tot eewicheyt, Amen. Hier toe stercke v ende my, met alle die den Heere lief hebben ende zijn gheboden houden, die almachtige Godt ende Vader ons Heeren Jesu Christi, door die cracht zijns Heylighen Gheestes, Amen, * Hier mede blijft den Heere beuolen, ende het Woort zijnder ghenaden, Amen. De vrede des Heeren sy met v. // 1.Tes. 4. b. 17. Act. 20. d. 32.

ℂ Hier volget noch eenen

brief, de welcke Gielis Bernaerts geschreuen heeft aen de broeders ende susters, na dat hy verwesen was. *Fol. 223 r°.* *[n°. 4.]*

GEnade ende vrede van God onsen hemelschen Vader, ende zijnen Sone Jesu Christo onsen Heere, * die hem seluen ouergheghe- uen heeft voor onse sonden, op dat hy ons verlossen soude van dese tegenwoordige erge werelt nae den wille Gods zijns Vaders, hem sy * lof, prijs, eere ende dancsegginge van nv tot inder eewicheyt, Amen. Col. 1. a. 3. Gala. 1. a. 4. Apo. 5. b. 13.

ℂ Nv mijn alderliefste huysurou ende suster inden Heere, ende alle lieue broeders ende susters der G. tot Gh. [2]). Soo heeft mijn herte noch genegen geweest (na mijn sententie, dat ick verordeelt was totter doot) een weynich aen v lieden, ende mijn beminde huysurouwe (de welcke ick v lieden nv beuele, ende den woorde Gods) te schrijuen, wt rechten genegen gemoede, ende * rechte ongeueynsde broederlijcke liefde, die ick totter doodt toe tot v lieden alle hebbe. So is mijn broederlijcke vermaninge ende scrijuen tot v lieden alle, als dat ghy lieden niet * vresen en sout voor die het lichaem mogen dooden, want si daer na geen macht meer en hebben, Ende als Petrus seyt: * En vreest niet voor haer dreyghen, noch en verschrict v niet, op dat ghy niet verstoordt en wort, maer heylicht Godt den Heere in uwer herten. Ende ghelijck als hy noch seyt (lieue broeders ende susters in den Heere) 1.Pe. 1. d. 22. Mat. 10. d. 28. 1.Pe. 3. b. 14.

---

1) »Wij" wordt hier, anders dan onze schrijfwijze meêbrengt, niet herhaald.

2) »Der Gemeente tot Ghent". Hij kan wel daar gevestigd zijn geweest, en dan zeker als leeraar (zie de aanteekening op fol. 224 v° en vooral de uitdrukking »dienaar" op fol. 226 r°): al is hij te Antwerpen gevangen genomen.

1.Pe. 4. b. 12. * En verwondert v niet, als ghy door het vyer ondersocht wort,
Fol. 223 v°. recht oft v wat nieus geschiede, maer // verblijt v daer in, dat
ghy deelachtich zijt gheworden des lijdens Christi, op dat ghy in-
den dach zijnder openbaringhe ende heerlijckheyt groote vruecht
ende blijschap hebben muecht, te recht heeft den Apostel ons
Mat. 5. b. 12. daer in vermaent, dat wy ons * verblijden souden, want ick macht
nv metter waerheydt scrijuen, want het is my nv al ontmoet, son-
der de doodt, maer het oordeel is ouer my gegaen: Ten eersten
hadde ic groote vruecht na den Gheest, als ick in banden ouer
Gala. 5. b. 17. gheleuert was, hoe wel dat het * vleysch veel gedachten ende ge-
peynsen ouer quam, so was ic na den geest verblijt, dat ick daer
Acto. 5. e. 42. toe van Godt wtuercooren was, † om voor zijnen naem te lijden.
Ende ten tweeden als ick het ghelooue voor de Ouericheyt bele-
2.Tim. 4.b.17. den hadde, ende doen seere gepijnicht was, ende * geuoelde dat
God met my was, want hy gaf sulcken cracht, so wat lijden ende
tormenten dat sy my deden, soo en creghen sy niet wt mijnen
mont, dan dat tot des Heeren prijs diende, ende tot mijnder salic-
heyt, waer om dat sy toornich waren, ende vraechden, oft ick noch
niet seggen en wilde, want (seyden sy) wy hebben macht v alle
daeghe aldus te pijnighen. Ick seyde: Het lichaem is te voren [1]),
Jer. 26. b. 14. * doeter mede dat v lieden belieft. Ende als dit al geschiet was,
doen was mijn vruecht noch veel meerder, doen en conste ic des
Ecc. 43. d. 43. * Heeren lof niet wtspreecken, nochte hem niet te vollen ghedanc-
Act. 5. e. 42. ken van zijnder genaden die hy my ghaf, dat ick † weerdich was
om voor zijnen name te lijden, ende het woort met den bloede te
Gala. 6. b. 19. bezeghelen, want de * litteyckenen die ick doen ontfinck, ende de
pijne bleef in mijn leden totten laetsten dach toe, de Heere sy
eewigen lof, want ickt wel verdient hadde, ghecastijt te zijn om
Fol. 224 r°. mijn//der sonden ende misdaden wille [2]). Ende daer nae was ick
twee reysen voor eenen Monick gheleyt, Die eerste reyse wilde
hy mijn ghelooue weten, Ick seyde: Vraghet de Ouerheyt, voor
de welcke ict beleden hebbe, Ende hy begonste veel te verhalen
vande menschwerdinghe ende vanden doop. Ende doen hy al ge-
seyt hadde, vraechde ick hem, of hy daer mede zijnen gront be-
weeren wilde, oft op sulcker wijse dat ick hem vraechde, ende

1) Deze uitdrukking, die mij niet duidelijk is, komt ook in een anderen brief voor. Zij behoort, althans volgens de mij bekende bijbeluitgaven van dien tijd, niet tot Jerem. 26:14. Misschien: »het lichaam is voor", „staat gereed"?

2) Deze wijze van het zich zelven te verklaren, waarom juist zij zoo lijden moesten, komt zelden voor. Meestal hebben de martelaars vrede daarmede op grond van andere overwegingen: Inleiding bl. 32 vgg. — Over die folteringen heeft hij, zeker om zijne vrouw te sparen, in de voorgaande brieven niet geschreven; in deze gewaagt hij alleen, tot hare bemoediging, van zijne vreugde over kerkerstraf en aanstaanden marteldood.

meynde hem ter contrarie te bewijsen, mer hy en wilde mijn verantwoordinge niet hooren, ende begonste veel lasterlijcke woorden Jude. b. 10.
te spreecken van Menno ende zijn boecken die hy vele ghelesen 2.Pet. 2. b.12.
hadde, soo hy seyde, ende vant daer veel lueghens in. Ick seyde: Haeltse hier al, ende laet ons daer een weecke lanck mede handelen. Hy seyde: Ghy en zijt den Man niet, men sal met v soo veel moeyten niet hebben. Ende noch veel woorden die wy hadden van zijn leere ende gemeynte, dat te lanck waer te schrijuen, ende alsoo schiet [1]) ick van hem.

Ende daer na was ic noch eens voor hem ghehaelt, doen was hy zijn tweester, Ende hy wilde veel van het Sacrament, Doopsel, ende Menschwerdinghe handelen. Ende ick seyde: Ghy en woudet my niet laten verantwoorden, doen ick laetst by v was, alsoo en begheere ick nv met v niet te spreecken, Doen en was hy niet wel te vreden, ende hy seyde, hy soude my wel doen spreken met des Marckgrauen Instrumenten, Ende vraechde, oft ic mi mijns geloofs schaemde. Ick seyde: Ick en hebt my niet geschaemt voor Rom. 1. b. 6.
die Ouericheyt te belijden, Maer met v lieden en begeere ic niet te doen te hebben. Ende wy besloten onder den anderen [2]) alle also te doen, ende ick sout een yegelijcken ra//den also te doen, *Fol. 224 v°.*
† want het en vordert niet, watmen met haer handelt. Want het Mat. 7. a. 6.
zijn vleyschelijcke menschen. Ende daer na wert ick ter doot veroordeelt, Ende doen wert mijn vruecht volcomen, als dat ick sulcken vruecht hadde, dat ick die niet wt spreecken en conste, dat 1.Joa. 1. a. 4.
mijn verlossinge so na was, ende nam des Apostels woort waer, dat hy seyt: * Verblijt v daer in, dat ghy deelachtich zijt geworden 1.Pe. 4. b. 13.
des lijdens Christi, op dat ick in den dach zijnder Openbaringhe groote vruecht ende blijschap hebben mochte, ende dat hy voort seyt: * Salich zijt ghy, ist dat ghy lijdt om den name Christi, Mat. 5. b. 10.
want de heerlijcheyt ende de geest Gods rust op v, maer by haer wort hy versproken [3]): Ende als ick hier op dochte, ende op meer ander redenen der schrift, ende als ick sach, dat druc ende lijden so haest voorbij ginck, ende dat my sulcke * schoone beloften ghedaen waren, ende dat ick soude ghaen in de † ruste by mijn lieue Mat. 5. b. 10. †Apo.14.b.13.
broederen ende susteren die voor zijn gegaen, ende ligghen onder den * Altaer, ende verbeyden al onse mede broeders ende susters, Apoc. 6. a. 6.
die ons oock noch volghen moeten, doen moeste alle druc van my wijcken, als ic dit metten gheest aensach. Aldus mijn lieue B. dit en schrijue ick v lieden niet wt roem, maer tot troost ende versterckinge van v lieder ghemoeden, op dat ghy lieden niet vresen

1) Scheidde. 2) Adriaen Pan en anderen: zie de aanteekeningen op fol. 193 r°, 193 v°, 194 r°, 212 v°. 3) Wordt hij, n.l. Christus, gehoond.

Mat. 10. d. 28. en sout voor die het * lichame moeghen dooden, want sy daer na gheen macht meer en hebben, maer op dat ghy lieden lieue broederen ende susteren altijt manlijck gemoet sout zijn, ende altijt gedencken uwe voorgangers [1]), die v dat woort Gods geseyt hebben,
Heb. 13. a. 7. gelijck als Paulus seyt: * Gedenct uwe voorgangers, die v dat woort Gods geseyt hebben, haren wtganc aensiet, volcht haer gelooue na. //
Fol. 225 r°. Aldus mijn alderliefste, weest altijd * neerstich onder den ande-
1.Tim. 4. b. 13. ren, met vermanen, met lesen, met bidden, ende en † laet uwe
Heb. 10. c. 25. vergaderinghe niet, maer vermaent malcanderen totter liefden ende
1.Pe. 4. b. 9. goede wercken, ende weest vast in der liefde geknocht, * ende
† Act. 4. d. 32. weest gastvry onder malcanderen, hebt † een herte ende een siele altijts onder malcanderen, op dat als ghy in banden coemt, ist dattet des Heeren wille is, dattet gemoet dan vry staen mach.
Act. 20. d. 32. ¶ Hier mede wil ick v lieden den Heere beuelen ende den woorde zijnder ghenaden, Amen. Nv Adieu, Adieu alle te samen mijn lieue broeders ende susters inden Heere.

¶ Geschreuen van my, Gielis Bernaerts,
aen v lieden mijn lieue broederen ende
susteren in den Heere, wt den
gront mijns herten, ende
wt rechter lief-
den, A-
men [2]).

¶ Een Liedeken van Gie-
lis Bernaerts. Nae de wijse: Van
den 103. Psam. Ofte, Lan-
guer me fault.

Tob. 12. c. 20. GEbenedijt God in des hemels pleyn
Verbreyt zijn wercken goet
Gielis Bernts lach geuangen op den steyn
Tantwerpen wel ghemoet
Het was des Heeren gheest
Die hem versterete meest

---

1) Was Gielis misschien leeraar? 't Schijnt uit het volgende »die u dat Woort enz." te volgen.

2) Hier volgt in n°. 1, 1562 — aan de drie eerste uitgaven, 1562, 1566, 1567, ontbreken nog de liederen aan het slot der brieven van iederen martelaar — op eene nieuwe bladzijde: »Besluyt" als opschrift boven het nawoord, 'twelk in de hier afgedrukte uitgaaf, n°. 4, 1570 niet achter het *Offer des Heeren* zelf, maar achter het daar bijgevoegde Liedboek, fol. 54 r°, is geplaatst.

En gaf hem sulcken cracht
Dat hy des viants macht
Ter neder heeft gheuelt //
Al deedt onsacht *Fol. 225 v°.*
Haer torment met gewelt
Hy streedt door als een Helt.
Als hy ouer geleuert was in bant
Int eerst quam hem die reys
† Seer grooten troost ende vruechde ter hant 2.Cor. 1. a. 5.
Hoe wel nochtans het vleys
* Veel ghedachten vernam Gala. 5. c. 17.
En ghepeynsen aenquam
† Soo was hy noch verhuecht Mat. 5. b. 12.
Om Godes naem vol duecht 1.Pe. 4. b. 13.
Te lijden op dat pas
En was veruruecht
Dat zijn vleysch broos als glas
Daer toe vercoren was.
Ten tweeden als hy beleden had weer
Tgheloof voor dOuerheyt
En was oock in zijn lijf ghepijnicht seer
En voelde met bescheyt
* Godt met hem tzijn vereent 2.Ti. 4. b. 17.
Die groote cracht verleent
So wat torment oft leedt
Dat hem de mensch aendeedt
Sy creghen niet met al
Van hem gheseet [1])
Dan twas tot Gods lof al
En zijn salich gheual.
Sy ontsteken zijnde met gramschap dus
Hebben sy hem gheuraecht
Ofte hy niet seggen en wilde sus
En spraecken heel onsaecht
Tvermoghen hebben wy
V te pijnighen vry
Alle daech alst ons lust
Hy sprack tot haer gherust
† Mijn vleysch te voren is [2]) Jere. 26. c. 14.
Vwen moet blust
Doen verureuchden Gielis

1) Gezeid, gezegd. 2) Zie aanteekening 1 op fol. 223 v°.

Noch veel meer, en bleef fris. //
Fol. 226 r°. + Gods lof hy niet genoech mocht spreken wt
Eccl. 43. d. 43. Noch te vollen met stem
God dancken van zijn genadich virtuyt
Act. 5. e. 42. * Dat hy weerdich was hem
Te lijden voor zijn naem
En met zijn bloet bequaem
Te bezeglen Gods woort
Gal. 6. b. 19. † Litteyckens zijn ghespoort [1])
De welck hy doen ontfinck
Tot tlaetst termijn
Dat selue [2]) hem aenhinck
In zijnen vleysch gherinck.
Des doots vonnis ontfaen, noch schreef hy een brief
Bewijsende int ent
Als dat hy wt reynder herten had lief
Sijn vriendekens bekent
Hem dreef de liefde groot
Om te schrijuen ter noot
1. Pet. 1. a. 1. Aen die * verstroyde schaer
O ghetrouwe Dienaer
Vergat oock niet zijn vrou
Troostende haer
Om hem zijnde int benou
Want hy had gheenen rou.
Duysent en vijfhondert heeftmen verbreyt
Neghenenvijftich mee
Wanneer Gielis Bernts ter doot wert geleyt
Tantwerpen binnen Stee
Hy tradt aen onuersaecht
Den strijt heeft hy gewaecht
Volbracht zijn offerhant
Ter eeren Gods playsant [3])
Vrienden dit is het padt
Nae tbeloofdt Lant
Siet dat ghy Gods woort vat
Ps. 119. n. 105. + Het wijst ter rechter stadt. //

---

1) Sporen (van zijne folteringen) zijn (aan zijn lichaam) tot op het laatste oogenblik toe gevoeld, ondervonden. Zie aan 't eind van fol. 223 v°.
2) Dat lijden.
3) Liefelijk, wie of wat vreugde schenkt. Zie aanteekening 3 op fol. 122 v°.

Een Testa-
ment ghemaeckt by Jan

Fol. 226 v°.

Geertsz, Gheuanghen wesende in s Grauen Haeghe, die welcke aldaer om het ghetuychenisse Jesu Christi, verbrandt is. Anno M. D.LXiiij. den. xv. December [1]).

GHenade ende vrede van Godt den Hemelschen Vader, met zijnen Sone Jesu Christo sy met v, Amen. *[n°. 1.]*

Mijn hertgrontlijcke ende seer gelieuede broeders, ende susters

---

1) Jan Gheerts — bovenaan de bladzijden van den oudsten druk van zijn Testament, 1566, heet hij ook Geers of Geersen; de Offerboeken en Van Braght noemen hem Jan Gerritsz. — was van Delft afkomstig; daar had hij althans school gegaan, fol. 235 r°; hij woonde sinds eenige jaren op Texel, was in 1559 gedoopt en »ketelaer", koperslager van beroep. Evenals bij de aanduiding timmerman, metselaar, enz. hebben wij daarbij echter minder te denken aan een ambachtsman in onzen zin van het woord dan aan een persoon uit de kleine burgerij of zelfs den gezeten burgerstand. De »luthersche paep", aan wien hij dien brief n⁰. 2 in het *Offer des Heeren* schreef, had hem dan ook eenige schrifturen gezonden en hem meer dan eens bij zich aan huis ontvangen. Als Jan Gheerts den geestelijke verwijt dat deze op hem en andere doopsgezinde voorgangers uit de hoogte neerzag als op lieden, die geen A voor een B kenden, bewijst dit evenmin iets ten opzichte van eenige onheuschheid bij dien pastoor als van gemis aan ontwikkeling bij den gevangene; alleen, dat het dezen zelven aan de gewenschte billijkheid jegens den ander ontbrak. Hij verstond wel geen fransch, maar zoo goed als 't ging latijn (t. a. p.), 'tgeen ook blijkt uit het slot van zijn schrijven aan dien pastoor (welk slot in het *Offer des Heeren* ontbreekt, zie beneden): »Ten lesten bidde ick u: dat ghy mijn simpel schrijven ten goeden houden wilt: want het is Rusticus" (boersch) »werck". 't Is niet zonder eenige zelfverheffing, als Jan Gheerts zoo roemt dat hij n i é t op universiteiten heeft gestudeerd. Zoo is ook de grove toon, waarop en reeds de uitvoerigheid, waarmede hij den pastoor verwijt, dat deze hem »broeder" heeft genoemd en eene vriendelijke groet heeft geschreven, bijzonder weinig aantrekkelijk. Daarentegen neemt de innigheid ons voor hem in, waarmede hij onder de folteringen, t. a. p., bidt: »bewaert, bewaert mijn schat" en het hart overvol heeft van »het lijden ons Heeren": »doen ic hinc ende die sware slagen ontfinc, ... zijn woort ende bitter lijden twelc hij voor ons arme sondaren geleden heeft, also in my was, dat ic anders niet en docht", fol. 233 r°. Naast onleesbaar

inden Heere, ick late v weten, als dat ic v scriften ontfanghen heb, die welcke ick met grooter blijschap hebbe doorlesen, want v

---

lange volzinnen schrijft hij nu en dan in niet onvernuftigen stijl, ook in zijne polemiek van den brief n⁰. 2. Opmerking verdient verder zijne afscheidsgift aan zijne vrienden, fol. 228 r⁰, en de wijs waarop blijkbaar »Jesus Christus, sijn woord ende voorbeeld" voor hem het een en al bevat.

Wie die »luthersche paep" geweest is, weten wij niet. Zeker een man als b. v. Cooltuyn te Alkmaar (deze zelf was intusschen al in 1558 naar Emden gegaan) of Heer Andreas Dircks van Castricum, die toen nog pastoor aan St. Pancras te Enkhuizen was, waar hij, zooals Brandt vermeldt, in 1561 moeilijkheden had om zijne ketterij, en die in 1566 te Sneek als predikant heeft gewerkt. Zulke hervormingsgezinde geestelijken zullen er in Noord-Holland wel meer zijn geweest. In den volksmond heetten zij natuurlijk »Luthersch". Hoe zou men hen ook anders hebben genoemd? 't Was in een roomsch land de eenige toen passende naam. Natuurlijk is van geestelijken bij eene specifiek luthersche gemeente geen sprake. Zulke gemeenten waren er hier vóór 1564 evenmin als gereformeerde of kalviniste, ook niet onder wat er van kruiskerken mag hebben bestaan. Daarentegen breidden de Doopsgezinden zich zeer uit, fol. 227 r⁰; maar van dezen onderscheidden zich die Lutheranen, kerkelijken als zij waren, duidelijk genoeg. Texel, Jan Gheerts' woonplaats, was bij uitstek onzuiver op 't punt van 't roomsch geloof en de uitvoering van de plakkaten: Brandt, I, bl. 257.

Van de drie brieven, die in den tekst voorkomen, staat de derde voor het eerst in deze uitgaaf, n⁰. 3, 1570. Zij zijn in alle verdere uitgaven, ook in Van Braght, weêr afgedrukt. De beide eerste zijn reeds 1566 uitgegeven in een afzonderlijk boekje in 16⁰, dat verder nog de brieven van Mayken Boosers maar ook niets meer bevat, alles op 20 blaadjes, en dat bij het *Offer des Heeren* n⁰. 2, 1566 is gebonden: zie mijne Inleiding bl. 9, 10. Dat boekje heeft (ook in dien bundel) denzelfden titel als het opschrift hierboven; daaronder: »Apo. 3. b. 10. Diewyle ghy beholden hebben dat woordt mynder lijdsaemheyt, soo wil ick v oock beholden voor die vre der tentacien, die daer komen sal, ouer die gantze Wereldt." Mayken Boosers wordt op dien titel niet genoemd. Vreemd, dat de uitgever juist van een haagschen en van eene doorniksche geloovige brieven in handen kreeg en die bijeenvoegde.

Met den tweeden brief, die aan den lutherschen paap, doet zich een zeer eigenaardig geval voor. Wat in het *Offer des Heeren* onder dat opschrift voorkomt is alleen de eerste helft van dat schrijven. Zooals ieder zien kan, eindigt dat stuk dan ook midden in eene redeneering. Toch staat er in n⁰. 2, 1566 onder: »Eynde des Briefs": 'tgeen eene bladvulling kan wezen, zooals die meer in het boek voorkomen; maar 'tgeen ook kan bedoelen den lezer te zeggen: »al eindigt dit stuk wonderlijk abrupt, 't is toch wel degelijk het slot van Jan Gheerts' schrijven." De uitgever heeft dan van dat schrijven alleen de eerste bladen binnen zijn bereik gehad.

De verdere bladen zijn in handen gekomen van de hoornsche verzamelaars van het Groot Offerboek van 1617 en door dezen op bl. 337 in doorloopenden druk aan het stuk uit het *Offer des Heeren* toegevoegd. Alweêr: ieder ziet, dat dit gedeelte zich volkomen juist aan het eerste aansluit. De redeneering loopt door. — Over de verwarring, die in geheel dit schrijven heerscht en over het slot daarvan zie de aanteekening op fol. 233 v⁰.

Toen de uitgevers van genoemd Groot Offerboek van 1617 hun werk in 1626 opnieuw uitgaven, plaatsten zij daar, waar de tweede helft, door hen gevonden, aanvangt, op den rand: »Dit navolgende is oock Jan Gerritsz eyghen werck, al ist in de eerste boecken" — de *Offers des Heeren* — »niet ghedruckt gheweest".

scrijuen is ten eersten, tot een volstandicheyt des geloofs, ende tot een volcomen eynde, ende dat door Jesum Christum, tot welcke ick oock van gantscher herten ende gemoet, begeerende ben, van den hemelschen vader, niet alleene met my, maer dattet met alle goduresende, tot een oprecht eynde mach comen, na den wille Gods, gelijck ick hope, want slaghen ende groote smerte heb ick gheleden, ende dat na Joannis woorden + om de broederen, dat 1.Joa. 3. b. 16.
begeer ic niet alleene, maer ooc isset Gods wille, om zijnen naem, woort, ende waerheydt te steruen, het sy oock wat doot dattet zijn mach, want ic hadde niet gemeynt dattet dus lange soude geduert hebben, maer want daer my niet een hayr gecrenct mach worden, Luce. 12. a. 7.
sonder des Heeren toelaten, soo begheer ick dat eynde met hem te verwachten, lijdtsamelijck met // gedult, gelijck een Christen *Fol. 227 r°.*
toebehoort.

Dus mijn seer ghelieuede B. ende S. staet mijn hertelijcke bede aen v, ende aen alle Goduresende, dat ghy doch den Heere voor my uwen swacken broeder bidden wilt, op dat ic dat eynde mijns 1.Pet. 1. a. 10.
gheloofs hier af brenghen mach, want dat gebet der gerechtiger vermach veel, ende is crachtich, oock doen sy alle listicheyt, om my den schonen schat te benemen, welcke ic van God ontfangen Apo. 2. c. 25.
hebbe, mer ic betrouwe my den Heere dat hy my wel bewaren sal.

Ten tweeden lieue B. soo ist my met den Heere een groote blijschap, dat ick verneme dat den wijnberch des Heeren groot wort, ende zijn ranckxkens haer wijt wtspreyden, tot oprechte vruchten des Alderhoochsten Gods, daer my so lange na verlangt heeft, nv soo dancke ick mijnen ende uwen God, dat ick sulcks hoore, als ghy gheschreuen hebt, ende verblijde my nv, dattet Licht in alle canten ende hoecken opgaet, ende schijnt ouer alle bergen, als ic dat van vele vrienden hoore, die my in mijnen banden Mat. 25. d. 37.
comen troosten. Dus mijn lieue vrienden, weest neerstich een yeghelijck na der gaue, die hy van God ontfangen heeft, ende legget doch wackerlijck inden woecker, op dien dat ghy veel winnen muecht: Ende hooren het woort dat die Heere seyt, ey goede ende getrouwe knecht, ouer weynich hebdy trouwe geweest, ouer Mat. 25. c. 23.
vele sal ick v setten, ghaet in tot die bruyloft des Heeren. Aldus 1.Pet. 2. a. 5.
timmere een yegelijc aent huys met leuendige steenen, op dattet een heerlijc priesterdom worde, ende datse Godt offeren moghen met gheestelijcke offeranden, die Godt aengenaem zijn door Jesum Christum, ende wy mogen doch altijt wel gemoet zijn inden Heere, want zijn cracht is soo groot, by den ghenen die den // Heere *Fol. 227 v°.*
vreesen, dattet doch al voor hem wijcken moet, Doot, Duyuel, Hel, 1.Co. 15. c. 26.
Vier, ende sweert, Alle die op Christum gebout staen mach dat al niet letten, want wy vermogent al door hem die ons weerdich Joa. 4. d. 18.

maect, ende door zijn liefde wortet al verwonnen, ende die drijft de vrese wt, als ick wel seggen mach, want doen ick in sConincks Sadel [1]) gebracht worde, ende stont daer by nae een vre, eer dat die Heeren quamen, ende sach alle dinc bereyden om my te pijnigen, doen dachte ick dickmael in mijn gemòet. O Heer ten sy sake dat ghy my nv bystaet, so ist met my al verloren, ende badt
Mat. 10. b. 20. hem dat hy my eenen mont soude geuen, om te spreken tot zijn lof ende prijs, ende oock weder toe sluyten, wat tot lasteringe zijns heylighen Naems ende des naesten mocht zijn, doen ic aldus sprack, ende sy my stelden om te pijnigen, doen was daer geen vrese noch achterdencken [2]) in my, maer strenghe ende fel, leyden zijt met my aen, dat den President sprack: Waerom wildy de waerheyt niet seggen? Antwoort: Om dat Christus anders niet en sprack, dan dat tot eere zijns Vaders ende zijn Godheyt aenginck, ende anders heeft hy gesweghen. Ende dat selue begheere ick oock te doen, al dat zijn eere ende gebots Leere aen gaet, begheer ick niet
Mat. 10. d. 33. te verswijghen, voor † Keyser noch voor Coninc, Hertoch noch Graue. Doen was het terstont, tastet hem vry aen, een verdrencket Kalf is ghoet te waghen. Siet mijn lieue Broe. ende Sust. hoe onghenadelijck dat sy het met my aenginghen, nochtans soo was die Heere met my, ghebenedijt moet hy wesen, ick en was mijns selfs
Mat. 13. b. 11. niet, maer de Heere regeerde mijnen ‡ mont, also dat sy niet en
Fol. 228 r°. mochten crijgen na haren wille. Siet mijn lieue vrienden // hoe
Syr. 2. b. 12. getrou dat die Heere is, die op hem hopet laet hy niet beschaemt.

Daeromme schrijue ic noch eens dat ghy altijt inden Heere welghemoet zyt, ende vermaent malcander tot allen tijden, want
2. Pet. 1. b. 13. Petrus acht het orbaerlyck ende profijtelijck te wesen, die een helpe den anderen zijn last draghen, ende dat inder liefden, want als dat een lidt lijdet, soo lijden sy alle, ende als dat een lidt heerlijck is, soo verblijden alle de ander leden.

Ten derden so laet ick v weten, Hoe dat mijn huysurou hier by my geweest heeft, ende my v vriendelijcke groete ghebrocht heeft, welcke my seer lief was te hooren, ende oock dat sy het beste nae begheert te comen, nae haer swacke vermoghen, want sy bekent, dat het leuen, welcke sy dus langhe gevoert heeft, dat
Titu. 3. a. 3. het quaet is, als wy dat altesamen wel bekennen moeghen, dattet met ons in voortijden ooc niet dochte, dus staet mijn bede aen v mijn lieue Broeders, dat ghy doch een op sien op haer neemt, ende

1) Zoo alle uitgaven, reeds de eerste, die de brieven van Jan Gheerts bevat, n°. 2 1566; behalve n°. 11, 1599, die »zadel" leest. Zoo doen ook de drie eerste Groote Offerboeken. Eerst dat van 1631 en Van Braght lezen: »zael"; wat ook met »sadel" moet zijn bedoeld.

2) Bekommering.

vermaendtse tot een beter leuen, ende dat inder liefden, ende of het saecke waer, dat ghy wat winnen moecht, ende ghy my dat ouer scrijft, dat soude my een grote vruecht wesen, ende ist dat ghy wat. schrijft tot my, eer ick mijn Sacrificie Godt op offere, soo beschickt dat aen mijn oude Moeder, ofte aen N. [1]) soo sal ickt wel crijghen. Daer en bouen heb ick haer wat Cruyts ghedaen, te weten, een Note beschaten met drie oft of vier clauw Gengbers met wat naghelkens, datse dat J. C. ofte een ander soude geuen, datmen dat in stucxkens sal snijden, ende ordentlijck om te deelen tot een eewige groetinge, ende dat inden Heere, ende hier opter Aerden een eewich adieu in Christo, // vrede ende afscheydinghe, oft na desen niet meer en ware, voor dat wi by Christum te samen comen, ende daer malcanderen sien in zijnder heerlijckheyt, Amen. Mar. 6. b. 13. *Fol. 228 v°.*

Mijn seer gelieuede broeders, ic heb met v gewoont [2]), ende oock verblijt dat ghy dus cloeck zijt met timmeren des Stadts ende Tempels Jerusalems, welcke soo menich Jaer verdoruen ende veruallen is gheweest, daerom versaecht v niet broeders, al wordy bespot ende beschempt, als Israel, doen si de mueren weder op timmerden (mercket) doen worden sy stercker ende crachtiger int arbeyden, hoe wel die vyanden grimmende waren, om dattet werck gheen voortganck hebben soude, nochtans hebben sy dat niet ghelaten, maer soo veel te neerstiger wachte ghehouden, in die eene hant die spiese ofte het Sweert, ende in die ander hant die Truyffel, ende waren wel ghemoet, want Godt was met haer, ende street voor haer, Siet mijn lieue vrienden, laet ons nemen een exempel, hoe vroom dat dese Helden gheweest zijn, hebben haer niet versaecht voor haer vyanden, also laet ons oock doen, hoe seer sy roepen ofte schrijuen, iae schempen ende seggen: siet dit volck coemt, ende willen een nieu Fondament aen de Stadt leggen, ende en kennen niet een A voor een B, van waer coemt haer dit? waer hebben si dat geleert? Wy hebben in hoogen Scholen gelegen ende onse gelt daerom verteert, souden nv dese Ezels comen ende ons Jud. 5. d. 18.

---

1) De eerste druk (in n°. 2, 1566), maar ook alleen deze leest: »aen mijn oude Moeder, ofte aen die Joffrou daer ick ligge, ende doet dat heymelijck, so sal ickt wel crijgen." Bedoeld is zeker de cipiersvrouw: verg. Dr. Hoog, *De Martelaren der Hervorming*, bl. 164.

Het nu volgende is het éénige voorbeeld, mij bekend, dat een martelaar de zijnen verzoekt op eene dergelijke wijze gedachtenis aan hem te vieren. De latere uitgaven van n°. 8, 1590 af hebben »note beschaten" verbeterd in »note muscaten"; 't andere is natuurlijk gember en kruidnagelen. Iets anders is het, als een gevangene met de zijnen een afscheidsmaal houdt (Hoog, t. a. p. bl. 155—163) of hun twee tinnen lepels doet toekomen, waarin hij met een speld eene spreuk heeft gegrift, of als eene moeder uit den kerker aan haar kind een reaal zendt als aandenken.

2) Zoo alle uitgaven. Misschien stond in den brief: »geweent".

Joa. 7. e. 48. leeren, die eene is doch een Schoelapper, dander een Weuer ofte Pelser [1]), ende dese willen die scrift allegeren, sy doen haer ambacht, dat coemt ons toe, wy willent oock niet lijden, daer moet Vier, Water, Sweert teghen ghestelt worden, nochtans laet ons
Fol. 229 r°. vreesen noch // verschricken, hoe seer die hondèn bassen, die Leeuwen brullen, want God die met ons is dat is een sterc God, die
Syra. 1. b. 8. sal die zijne wel bewaren, ende dat velt sullen sy wel behouden.
Judic. 5. d. 18. Sy connen noch mogen anders niet doen, dan hen die Heere toelaet, mijn lieue broeders wilt my dit simpel schrijuen ten beste houden, het is meest metter haest geschiet dages daer na doen ic uwen Brief ontfinck. Hier mede wil ick v noch eenmael den Heere ende twoort zijnder ghenaden beuelen, Ontbiet [2]) doch die vrienden in Vlielant dat ickse hertelijck doe groeten, met des Heeren vrede, dat sy doch vromelijck mogen strijden, om die wet des Heeren,
Syra. 1. b. 18. bidt den Heere voor my, ick begheere v weder te gedencken, ver-
Hebr. 13. a. 3. geet mijnder niet in v gebeden, denct of ghy mede een gheuanghen zijt, vaert wel, de vreese des Heeren beware v allen, Amen.

¶ Ick sende v hier ooc noch een groetinghe, oft v een weynich verquicken mochte in v aenuechtinghe der wedersprekers des Doops, welcke ick ghehadt heb met een Lutersche Pape, dit nauolgende is die antwoort op zijne schriften, die hy oock tot my ghesonden heeft, nae dien wy menichmael metten anderen gesproken hebben, die Heere sy met uwen Gheeste, Amen.

[n°. 2.]

¶ Noch eenen Brief van Jan Geertsz, aen den Luterschen Paep.

MIjn seer gelieuede goede vrient, hier mede wil ic v Adieu seggen, want ic verhope met v, noch met geene ander menschen
Fol. 229 v°. na dese tijt te disputeren ofte te schrijuen, want // Paulus seyt:
Titu. 3. a. 9. ontslaet v des twists oft ongeestelijcken claps ende onnutte disputatien, want si vorderen vele tot een godloos wesen, want haer
2.Ti. 2. b. 17. woordt verslint om haer als de kancker siecte, daerom begeer ic oock van v ontslagen te zijn, ende mijn siele met Godt in ruste leuen, vaert altijt wel.

Siet mijn goede vrient, hier is mijn geweer ende wapen mijns geloofs ende dat eensdeels int corte vertoont, siet hier mede, ende met gheenen anderen, ijser noch stael, spies noch sweert, wil ick v des Antechrists rijck bestormen, want geest moet met gheest

---

1) Bontwerker.

2) Aan iemand laten weten.

verwonnen worden, ende vleysch met vleyschelijcke wapenen, daerom segge ick metten Apostel, de Wapenen onser Ridderschap en zijn niet vleyschelijck, maer machtich voor God, om te verstooren, al dat hem tegen-de waerheyt verheft, want onsen strijt is niet alleene tegen vleys ende bloet, maer tegen den Vorsten, ende Geweldigen, tegen die heeren der werelt, tegen die geesten der boosheyt, onder den Hemel, daerom moeten alle Christenen dat harnas Gods aendoen, op dat sy staen mogen tegen den listigen aenloop des Duyuels, ende ooc in alle dingen bereyt, daer om ooc Petrus seyt: weest sober ende waect, want v wederparty de Duyuel gaet rontom als een grimmende leeu, ende soect wien hi verslinden mach, desen wederstaet in een vast gelooue, dat is onse wapen, daermede wi te vreden zijn.

2.Cor. 10. a. 4. Eph. 6. b. 12. Eph. 6. b. 14. 1.Pet. 5. a. 8.

Ten eersten [1]) kent geen Krijch, dan al wat hem ouercoemt, moet hy duldelijc met lijdtsaemheyt om des Heeren wille dragen, want Christus heeft den zijnen anders niet gheleert, dan haer vianden lief te hebben, daer bouen verboot hy zijn discipulen, doen si hem vraechden: Heere wildy dat wy dat vyer vanden Hemel doen comen ende dit volc verderuen? Neen // sprac hy, weet ghy niet wiens kinderen dat ghy zijt: Weest bermhertich, gelijc v hemelsche Vader is, Hy en dreychde niet doen hy leedt. Dese exempelen volgen wy na met alder neersticheyt, na onse swacke vermoghen, ende beuelen also God onse sielen, in zijn genade, als den ghetrouwen Schepper. Hier wt moecht ghy sien ofte verstaen, wat wi voor een volc zijn, wat gheest wy hebben. Siet [2]) mijn goede vrient, met dese mijn wapenen ende geweer wil ic v, als een cleyne ende ongeachtede Dauid, by den grooten Goliath ende vermetelijcken Helt, die Gods Leger bespottede ende beschimpte, ende verliet hem op zijn cracht, gelijck ghi v op uwe geleertheyt betrout, ende stout zijt op den name, Rabbi, ende door het groot achten ende aensien ws verstants, macht ende cracht, begindy ooc te seggen met Goliath: Ben ic een hont, dat ghy tot my coemt met eenen stoc? ick can ende wil v vleesch den voghelen onder den Hemel te eten geuen, dat seyde Goliath, ende ghy niet minder: Want sonder cracht segdy, ben ick bedrogen ende doot: Ja mijn vrient ick weet wel, dat ick ende mijns ghelijcke, altijt cleyn ende ongeleert by v geacht worden.

Mat. 10. c. 22. Mat. 5. e. 44. *Fol. 230 r⁰.* 1.Petr. 2. Eph. 6. c. 17. 1.Re. 17. b. 10. 1.Re. 17. e. 43.

1) Zoo alle uitgaven. In het Groot Offerboek van 1615 en alle lateren: »de Christen kent". 2) Deze volzin loopt niet los. — Met Jan Gheerts' roemen op de vijandsliefde naar Jezus' gebod bij hem en de zijnen is zijn smalende toon, zijne hoogmoedige houding tegen een tegenstander al zeer slecht te rijmen. Maar de afschuw van de kerk (de wereld), die vromen ten bloede toe vervolgde en den menschen h. i. den weg der zaligheid afsneed, is wel meer overgegaan in hooghartigheid tegenover de mannen van de kerk: o.a. bij Menno. In het *Offer des Heeren* staat echter Jan Gheerts, geloof ik, hierin alleen.

Siet, hier hebdijt met v vermeten toe gebracht, dat ick met mijnen slinger ende steen met vrijmoedicheyt wel dorf wt treden ende segghen tot v, als tot Goliath, der Philisteen Vooruechter ende beschermer: Siet, ghy zijt tot my wt gecomen, ende verlaet v op v spere ende schilt, maer ick coeme tot v wt betrouwen Gods, inden naem des Godts Israels, ende wil heden dijn vleesch den vogelen des Hemels teten geuen, ende also v met uwe eygen sweert dooden, te weten, met v eygen schrijuen oft disputatien,
Fol. 230 v°. die my dienen om v te ouerwinnen, niet door den geest // der Vniuersiteyten oft hoogher Scholen, maer door Gods woordt ende cracht, ende dat met duytsche Hollantsche ende mijn moeders Tale,
Nu. 22. e. 28. tot hooger eeren Gods, ende tot uwer schanden, ende dat stomme lastbaer dier [1]), sal v sotheyt doen blijcken, so lange hebt ghy Balam, my arme Ezel geslagen, tot dat ic sprac door Gods cracht,
1.Re. 17. b. 10. so langhe hebt ghy Goliath, my ende den Leger Israels beschimpt, ende wtgeeyscht, dat ick v met dijn eyghen sweert doode, dwelck ick niet en soude gedaen hebben, en hadt ghy niet met sulcke scherpe tanden toegebeten, ende de penne niet so hooge geset [2]), hoe soude ick dat laten connen, worde ick daer over nv misdanct, ghelijck ick ooc wel vermoede, soo moechdijt v seluen wijten, want men can niet swijgen ende spreecken Gods woorden.

Och Mannen, Mannen, het waer v soo wel geraden met Gama-
Act. 5. e. 40. liel, dat ghy Gods volck liet met vreden, want is dat werc wt den menschen, so salt wel vergaen, maer ist wt God, so en condy dat niet te niete doen. Daerom muechdy wel toesien, dat ghy v niet en vergrijpt aent Sweert des Heeren, ende niet ghewent [3]) en
Acto. 9. a. 5. wort, als de gene die teghen God strijden, En wilt Jesum van Na-
Judi. 5. e. 25. zareth niet langer veruolgen, ende latet Israel onghequelt.

Om nv te comen tot het verstant ende aenuanck ws Briefs, welcken ghy aen my gesonden hebt, om alle redenen ende bescheyt des gheloofs te verstaen, so beuinde ic dat ghy my zijt groetende, in den naem des Vaders, des Soons, des heylighen Gheests, waer op ick v antwoorde, nae dien ghy v voor een Christen beroemt, ende my als een verworpen mensche, ende ongeloo-
Fol. 231 r°. uich achtet, oock met een valsche opinie beladen, soo // segge ick,
2.Joan. b. 11. dat ghy niet recht en schrijft, want Joannes seyt: * Ist dat yemant tot v coemt ende en brengt dese Leeringhe niet, die en ontfangt niet in v huys, ende en groet hem ooc niet, want wie hem groet, die heeft gemeynschap met zijn quade wercken. Noch seyt Paulus:

---

1) Bileam's ezelin, waarmede hij zich zelven vergelijkt.

2) De veêr (penne) of pluim hoog opsteken; trotsch, laatdunkend, overmoedig te werk gaan. 3) »Ghevonden" in de uitgaaf van 1599, no. 11 en bij alle lateren.

Ist dat hem yemant een Broeder laet heeten, ende nochtans is een ouerspeelder ende diergelijcke, ende ooc een ongelooulge, dat die Godts rijcke niet en sullen besitten, daerom datse Godts rijcke niet besitten en mogen, en salmen daer ooc geen broot mede eten, tot verderuinge haers vleeschs, datse bedencken, waer af sy gheuallen zijn. Ten tweeden, noemt ghy my v broeder, waerom ben ic v broeder? daer wy doch verscheyden zijn int gelooue, Ist daerom, om dat wy alle van God den Vader geschapen zijn? ic seg daer neen toe, want souden wy broeders zijn na den geest, ende na de leeringe Christi, ende der Apostolen, so moesten wy in een gelooue, gebruyc, van eenen Geest gedreuen worden, het welc nv verre verscheyden is, want dese broederschap moest comen wt de Hemelsche wederbaringe door tgehoor des Godtlijcken woorts, wt dat aertsch int hemelsch, dese broederschap wort de ongelooulge niet toe gheschreuen, noch coemt niet wt de vleeschelijcke hercoemste, gelijck Paulus wel claerlijck onderscheyt geeft, daer hy seyt: En treckt niet aen een vreemt iock met den ongelooulgen, want wat gheselschap heeft de gerechtighe met de ongerechtighe, dat licht met de duysternisse, ende Christus met Belial, de gelooulghe met de onghelooulghe, oft den Tempel Godts met den Tempel der Afgoden, &c. Want de Broederschap staet daer in, weest neerstich te houden de eenicheyt in den gheest, te blijuen in een hope des roeps, een // Heere, een Gelooue, een Doopsel, merct uwen Doopsel, het sy met een Vroetwijf [1]), oft met Vormsel, ende met diergelijcke laet ghi v genoegen, ende en gedenct niet daer op, dat God bouen allen, ende in ons allen, zijn woort een stede wil hebben.

1.Cor. 5. b.11.
Gene. 2. b. 7.
Joan. 3. a. 3.
Collo. 3. a. 5.
2.Cor. 6. c. 15.
Fol. 231 v°.
Eph. 4. a. 5.
Eph. 4. a. 6.

Nademael ghy my, ende ick v, soo contrarie ben, in gelooue, leere, leuen ende Geest, waerom heet ghy my dan broeder, vraghe ick noch eens, oft ben ick een Ketter ende Aftreder der waerheyt, waerom en schout ghi my niet? als ick eens oft tweemael vermaent ben, want dat is een beuel der Schriftueren, maer (eylacen) ghy zijt de Schrift, van God ingegeuen, niet onderdanich, * dan ghy verkieset totter verdoemenisse.

Tit. 3. b. 10.
2.Pe. 2. a. 2.

Ten derden, soo beuinde ick in uwe * bedoechlijcke onderwijs Brief, als datmen my alleene beschuldigende ende beroepende is,

* bedriechlijcke [2]).

1) Jan Gheerts spot hier met den nooddoop, aan pasgeborenen door de vroedvrouw bediend.

2) Deze opheldering is door n^{0}. 2, 1566, de uitgaaf die voor het eerst aan de brieven van Jan Gheerts en Maeyken Boosers eene plaats inruimde, nog niet gegeven. Eerst n^{0}. 3, 1567 schreef het woord op den rand er bij. Evenzoo is op fol. 56 v° »(onder)" ter verbetering ingevoegd; n^{0}. 2 heeft dat nog niet, evenmin als n^{0}. 1, 1562.

in dwalinge ende misuerstant des Doopsels, sonder eenighe andere Articulen, wat sal ick hier toe seggen? zijn dan alle uwe Godekens v eenen grouwel [1])? ende v valsche leere ende ghebruyck der
Judi. 6. b. 11. kercken, sal dat dan af zijn? dan ick peynse neen, dat bedriechlijck ghewin is v al te lieflijck, maer ick weet v meyninghe wel, dat wanneer ghy my vant eene berooft haddet, soo meyndy het ander oock te crijgen na v eygen woort. Och wat een Broeder zijt ghy my, schoon int aencomen, Maer mijn Leeraer ende Meester
Mat. 10. b. 17. Christus Jesus heeft my voor v gewaerschout voorsichtich te wesen als Serpenten, maer simpel als Duyuen. Ja alsulcken broeder zijt ghy my, als de oude lueghenachtighe Propheet, die den Man
3.Reg. 13. d. Godts bedrooch door zijn luegenen, want Godt hadde den Man Gods geboden, tegen den Altaer te propheteren, ende ter seluer
Fol. 232 r°. plaetsen en soude hy geen // broot eten, noch water drincken, tot dat ghy weder tot uwen lande coemt: Maer dat zaet der Slangen, de oude Propheet sprac. Eet broot met my, ende drinckt water, de Man Gods antwoorde: God heeft my dat verboden. Maer de bedrieger seyde: Ick ben oock een Propheet des Heeren (als ghy) ende de Heere heeft met my gesproken, dat ghy hier broot eten ende water drincken sult. Doen ginc de Man Gods met hem in, ende brack dat gebot des Heeren, daerom is hy tot straffe zijnder onghehoorsaemheyt, op den wech vanden Leeuwe ghedoot.

Voor dat Exempel verschrickt mijn siele seer, want na bedroch ende ouertreden mijns Heeren woort, soo seynde hy de Leeuwen, Draken ende Beyren, datse heerschappije mogen crijghen ouer mijn siele, ende die dooden, want als mijn ghelooue sieck is, ende wanckelt, so waer ick een ouerwonnen, ende gewis doot man, maer den Ancker mijns geloofs staet vast.

Ten vierden van v onuerstandige of moetwillige plompheyt, dat ghy uwen kinderdoop met de besnijdenisse des Wets oft met dat verbont teecken Israels, wilt beweeren, want de besnijdinge die
Rom. 2. c. ghy opten doop verstaet (seyt Paulus datse sonder handen geschiet inden geest) tot aflegginge des sondigen vleeschs, wiens lof niet en is wt den menschen als handadich aen Israel, maer wt God is geschiet, is dan nv uwen kinderdoop inden geest, sonder handen? ende dat tot aflegginge des sondigen vleeschs, ende tot [2]) sonde diese noch niet gedaen en hebben, want dat sondich af te leggen, is dit,
Collo. 3. a. 7. seyt Paulus, doodet uwe aertsche leden, als hoererie, ouerspel, on-

1) »Veracht gij zelf al uwe verdere kerkelijke afgoderij (van welke ik zooals gij weet, mij heb afgewend), dat gij daarover zwijgt, daarvan geen gewag maakt, dit alleen doet van den kinderdoop?"
2) Met het oog op.

reynicheyt, oncuysheyt, quade begeerten, merct of dit op v kinder verstaen mach worden. &c. //

Ende met dese v kinderdoopinghen, maect ghy datmen ons wederdoopers heet, hoe wel een [1]) niet tweemael en doopt, noch niet laten doopen, maer eenmael, ende dat nae der waerheyt, na tgebodt ende gebruyc der Apostolen, ende daer aen genoecht ons wel. *Fol. 232 v°.* Act. 8. b. 12.

Ten vijfsten wil ic v onse bekentenisse ende gebruyc laten hooren, dat onse doopinge niet en is wt opinie [2]), maer wt beuel des Alderhoochsten Gods. Na desen hope ick met v, noch met niemant te schrijuen noch te disputeren, als voorseyt is, want groote vermetelijcke cloeckheyt en heb ick doch niet, dan [3]) een seker gemoet, ende vast ghelooue mijns gronts, hoort cort bescheyt:

Vander besnijdenisse bekenne ick, dattet een teecken des verbonts Abrahams was, hem ende alle zijnen Zade, oock een intredinge der Gemeynten Godts Israels, ende de wtwendige besnijdinge Israels, heeft een Beelt geweest op de toecoemstige inwendige besnijdenisse Christi, somen claerlijc verstaen mach inden geest des nieuwen Testaments, gelijc Paulus ooc verhaelt, dat en is geen besnijdenisse, die wtwendich inden vleesche geschiet, mer de besnijdenisse des herten, dat is de besnijdenisse die inden geest gesciet, ende niet inde Letter noch Wet, wiens lof niet wt den menschen, maer wt God is, noch ghy die in Christo ooc besneden zijt met de besnijdenisse Christi, die sonder handen geschiet, door aflegginge des sondelijcken vleeschs. Voortaen wat isset voor een volc, die met hem begrauen zijn, door dat doopsel, Hoort doch, ghy zijt verresen, Waer door? door tgelooue, Wat gelooue? wat gelooue hebben doch de peters ende meters, daer God door werct, na v lieder verstant, merckt vry hier gheen kinderen, maer gheloouige ende verstandige, // ende dit wil v sterckste bewijs zijn. Och vrient, en stelt v niet moetwillich tegen den prickel, oft het wil v hert vallen, met Godt te spreken, ende zijn woort ende waerheyt so stoutelijc te verdrijuen, Want wildy noch de wtwendige besnijdenisse ymmers houden ende hebben tot een figuere op den doop, Wel aen dan, wie maect v kinderdoopers dan so stout, dat ghyse doopen sult voor den achtsten dach? ende waerom doopt ghy de Meyskens [4])? want inde Wet en worden die niet besneden, ende hier wt moestet volgen, de meyskens ongedoopt te blijuen, want dat ware wesen moet recht zijnen ganck hebben. Gene. 17. b. Rom. 2. c. 28. Coll. 2. b. 12. *Fol. 233 r°.* Acto. 9. a. 5. Gene. 17. d.

1) Iemand; een van ons.
2) Eigen meening, eigendunkelijkheid.
3) Behalve alleen, maar wel.
4) Een argument, wel meer, o.a. door Jacques d'Auchy, gebezigd.

Wt zijt ghy met v doops Figueren, maer wy hebben een beter bescheyt, van des Doops Figueren, ende dat sal ons Paulus ende Petrus wel helpen houden, met hare geest ende ghetuychenisse.

Gene. 7. a. 6. Den inganck door dat water, inde Arcke Noe (seyt Petrus) be-
1.Petr. 3. c. teeckent ons het doopsel, wie dat my derf loochenen, die mach ons oock wel teghen spreken, wy die doch cleyn ende ongeleert
Math. 11. e. van haer geacht worden, nochtans van Godt gheleert.

Onse tweede getuyge des doops figuere, is de hooge Apostel Pau-
Actor. 20. d. lus (die den raet Gods vercondicht) [1]) der kinderen Israels wtganc
Exod. 14. c. wt Egypten door de roode Zee, ende dat sy onder de Wolcke
1.Cor. 10. a. 6. calomne door Moysen ghedoopt zijn, dat was een Figuere, ende ons tot leeringhe.

Maer wy [2]) van dat ware wesen inden Geest ende nieu Testa-
Mat. 12. c. 19. ment, so bekennen wy een claer Gods ordinantie, leere ende gebot,
Act. 19. a. 5. daer na den regel, gebruyc ende claer exempelen der Apostelen des Doops, dat is ons bescheyts genoech.

Marc. 16. b. Christi ghebot is dit: Gaet in alle de werelt, predict dat Euan-
Fol. 233 v°. gelium allen Creatu//ren, leert haer houden dat ic v beuolen hebbe, haer doopende inden naam des Vaders, des Soons, des heyligen Geests, wie gelooft ende gedoopt wort, sal salich wesen, wie
Rom. 6. a. 4. niet en gelooft, sal verdoemt zijn [3]). Ten eersten, een graf der
* Col. 2. b. 12. sonden, een intreden der Gemeynten Gods, * een aentreckinge
+ Tit. 3. a. 5. Christi, ende een ontulucht des torens Gods, + een badt der wedergeboorte, ende eenen zegel der goeder conscientien oft verseec-
Luce. 7. c. 30. keringe met God, † ende wie dit verwerpt, die verwerpt Gods raet.
Acto. 8. d. 36. Der Apostolen gebruyck is dit geweest: + Ghelooft ghy van gantscher herten, soo macht wel gheschieden [4]).

---

1) Zie de aanteekening op fol. 233 v°.

2) Zie aanteekening 4 hieronder.

3) De woorden, die nu volgen, behooren niet in dit verband. Zie aanteekening 4 hieronder.

4) Ten opzichte van dit abrupte slot heb ik reeds in de aanteekening op fol. 226 v° aangetoond, hoe niet de briefschrijver midden in zijne redeneering is blijven steken, maar de uitgever den afdruk van dezen brief midden in eene redeneering heeft afgebroken; waarschijnlijk doordat hij de blaadjes, waarop het vervolg van Jan Gheerts' schrijven stond, niet bezat. Dat vervolg is intusschen voor ons elders bewaard gebleven: zie aldaar. Misschien is deze of gene geneigd dien uitgever van opzet te verdenken. Deze kon het hebben weggelaten, b. v. omdat hij den fellen toon afkeurde van de bestrijding van den kinderdoop, die den inhoud van de tweede helft van den brief uitmaakt; hij kon ook daarbij rekening hebben gehouden met de strooming, die in 1566, toen hij 't stuk uitgaf, een tijd lang beloofde al machtiger te zullen worden; die, welke een bijbelsch protestantsch Christendom wenschte maar met behoud van eene »Kerk", van godgeleerde predikanten, van den kinderdoop, enz. Dan echter had hij, dunkt mij, den geheelen brief wel achterwege gelaten; of, indien niet dit, dan wel het slot aan de eerste

ℭ Eenen Brief aen zijn bekenden [1]). [nº. 3.]

NAe alle vriendelijcke groetenisse B. ende S. inden Heere, hier ist gene dat ghi van my begeerende zijt, na mijn cranc vermogen, na v verlangen, alst in my is, Waer voor ic God den Vader, met zijnen beminden sone Jesum Christum hertelijc seer dancke, + dat hy den zijnen niet en verlaet, * mer altyt helpt het velt behouden, † want zijn oogen der genaden sien altijt op den zijnen, ende zijn ooren luysteren altijt op haer gebet, Wanter gescreuen staet: + als ghi door water ende vyer gaet, so wil ic by v wesen, so geue ic hem alleenlijc prijs, eer, van zijnder grooter bystant ende werckinge, dwelc hy aen my arme sondaer in mijn druc, lijden ende pijn bewesen heeft, ia also mijn lieue B. dat die honden, leeuwen ende beyren aen my niet gehadt en hebben, hoe seer dat si bassen, brullen, ende beeren [2]), * want de Heer was mijn behoeder, als ic mijn hope des geloofs op hem sette, dat hy my ooc bewaren sal, door zijn groote genade ten eynde toe, † want is

Josue. 1. a. 5. Heb. 13. a. 5. *2.Cor.2.b.16. † Psa. 34.b.16. 1.Pet. 3. b. 12. + Esa. 43. a. 2. Psa. 62. a. 3. Rom. 8. d. 31.

---

helft toegevoegd. Dat slot luidt, Groot Offerboek van 1617, bl. 339, na het verzoek om hem zijn simpel schrijven ten goede te houden: »Ick begheerde wel beter te doen, maer nu danck ik hem (God) van tgene hy geeft. Vaertwel.

»Onderstont ick Jan Gerritsz. ketelaer van Tessel belyde maer eenen Heere, een geloove, een doopsel enzv.

»Ick kome haestelijck, houdt hetghene dat ghij hebt op dat niemant u kroone en neme. Apoc. 3. Ja Heere Jesu komt, Apoc. 22."

Het geheele tweede gedeelte van dezen brief zal in den tekst van dit deel achter het *Offer des Heeren* worden afgedrukt.

Nog iets anders wekt in het schrijven aan den »luterschen paepe" de aandacht: de buitengemeen verwarde stijl en onduidelijkheid hier en daar. Natuurlijk kan 't heel goed zijn, dat Jan Gheerts nu eenmaal een armzalig stilist is geweest en daarin bij Jan Claesz., Mayken Boosers, Jacques d'Auchy verre ten achter stond. Maar zoo slecht zijn toch zijne beide andere brieven niet; en wat wij in dezen vinden is nog iets anders dan een slechten stijl. De aanteekeningen 1 en 2 b. v. op ditzelfde fol. 233 rº en vº verwijzen naar plaatsen, waar woorden ontbreken of losse stukjes beschreven papier maar aaneengeregen zijn. In het vervolg van den brief is het niet anders. Die volzin b. v. in de laatste aanteekening genoteerd, moet op die plaats verdwaald zijn geraakt: hij komt ook nog eens voor in het laatste gedeelte, waar hij wél past. Ook dat »ten eerste", »ten tweede", enz. loopt niet overal los. In de eerste uitgaaf van Van Braght, nog door dezen zelven bezorgd, die van 1660, is op bl. 402 aan den rand aangemerkt: »hier waren eenige woordtfauten, die wij uytgelaten hebben", maar de paar woorden, op die plaats weggelaten, zijn juist m.i. volstrekt niet zinstorend. Ik maak echter uit die aanteekening op, dat de verwarring in dit schrijven ook Van Braght's aandacht heeft getrokken.

1) Deze brief voor het eerst in deze uitgaaf n⁰. 4, 1570. Zie aanteekening 1 op fol. 226 vº.

2) Aangaan, geweld maken.

Fol. 234 r°. God met ons, // wie sal ons mogen deeren, ende ✝ ist dat de
Psa. 46. a. 5. Heere dat huys bewaert (als Dauid seyt) wie salt mogen crencken.
127. a. 1. Mijn vrienden, oft ick v nv mijn hert ende gemoet wt scrijuen
mochte, dat wilde ic wel, so alst in my was doen ic hinc, ende
die sware slagen ontfinc, om het getuychenisse ons Heeren Jesu
Christi, Want zijn woort ende bitter lijden, welc hy voor ons
arme sondaren geleden heeft, also in my was, dat ick anders niet
en dacht, Siet mijn b. ende s. hoe de Heere den zijnen bewaren
Sach. 2. a. 8. ende beschermen can, die op hem betrouwen, * ia als zijn ooch-
appel. Noch sal v gelieuen te weten, mijn lieue B. ende S. dat sy
my eerst aen zijn gecomen met vragen, te weten, hoe mijn naem
was, ende van waer ic geboren was, hoe out dat ic was, ende hoe
lange dat ic in Tessel gewoont had. Ten anderen, wanneer ic dat
doopsel ontfinc. Ant. Vijf Jaer. Vrag. In wat plecke ist gesciet?
Ant. Ic en begeert v niet te seggen. Doen seyden sy weder: Men
salt v wel doen seggen, ende wees op den Scherprechter, Ende
heeft voort geseyt: Alsmen v na de waerheyt vraecht, so soudy
ymmers de waerheyt seggen. Ant. Al wat des geloofs aengaet,
1.Pet. 3. b. 15. ✝ dat begeer ic v wel te seggen, mer sulcx en heeft my God niet
geboden. Ten derden, oft mijn huysurou mede sulcx waer. Ant.
Neen si, dwelc mi leet is. Ten vierden, wie dattet ghedaen hadde.
Ant. Ick en begeert v niet te seggen. Vra. Heuet N. geweest.
Ant. Het is my van God niet beuolen te seggen, ende oft ickt v
alschoon seyde, so en woont hy in sConincx landen niet. Vra.
Christus als hy voor de Ouericheyt gestelt wert so heeft hy ant-
woort gegeuen, alsmen hem vraechde, waerom ghy niet also? Ant.
Alsmen hem vraechde welcke [1]) dat de eere zijns Vaders ende zijn-
der Godheyt aenginc, so heeft hy geantwoort, anders geswegen.
Fol. 234 v°. Ende al wat // ghi my vraecht, dat zijn wet, woort, gebot, ver-
Mat. 10. d. 32. bot aengaet, † dat begeer ic te belijden voor Keyser, Coningen,
Luce. 12. a. 8. Hertogen, Grauen, Princen ende ander Heeren, ende niet te ver-
swijgen. So heeft hy terstont met corten woorden geseyt tot den
scherprechter: tast hem aen. Summa, alsmen my aen taste, so viel
ic op mijn buyc, ende badt den Heere om zijn bystant, so seyde
hy terstont totten rackers: grijpt hem op, So hebben si my aen-
geuallen, ende hebben met mi gehandelt, alsmen met den Heere
Mat. 27. c. 28. onsen Meester gehandelt heeft, ✝ alsmen zijn cleederen wtscudde,
ende hebben mijn handen op mijn rugge gebonden, sonder genade,
Mr. 14. g. 64. * ende mijn oogen verbonden ende opgetrocken [2]), ende doen sloe-
Luc. 22. g. 64.

1) Van Braght: »tgeen". Met »zijne" godheid wordt Christus' verklaring bedoeld, dat hij Gods zoon was. Aan het l e e r s t u k van de godheid van Christus, van den tweeden persoon der drieëenheid denkt Jan Gheerts niet.

2) De gevangenen, die zooals Gheerts gegeeseld werden, hingen zóó dat de

gen si my, ende boocten anders niet dan oft op eenen boom had geweest, dat die garden knapten als hennep stoppelen, ende seyden: spreect, hebdi eenen stommen duyuel binnen, men sal hem wel wtdrijuen, Maer de Heer (gebenedijt moet hy zijn) sloot mijn mont, also datter niet eens en wort geseyt: O wee, of datter geluyt wt quam, want dat lijden ons Heeren (als voorschreuen is) ende zijn getuychenisse was so in mijn herte, dattet onwtspreeckelijc is, Summa, als si sagen, dat mi alle de leden besweken, seyden si: laet hem neder, of den stommen duyuel dan beter spreken mochte, ende my neder latende, so viel ic met mijn hooft tegen de plancken, so grepen sy my, ende setten my op een banc, daer soude ic haer wederom besweken hebben, hadden si mi niet gehouden. Daer stonden si als leeuwen ende beyren, ic soude antwoort geuen op haer vragen, seyden si, mer + de Heer was mijn Psal. 62. a. 3.
hulper ende stercheyt, hem si prijs, lof, van zijnder genaden, ia datter niet als niet wt quam. Doen seyde de President: Hebdy geen groue garden om desen stommen Duyuel wt te drijuen? So seyde hy: neen, mer tou heb ic wel. Ende si souden my weder de oogen verbonden hebben, doen // seyde hy: Latet hem aensien, *Fol. 235 r°.*
Ende als hy sloech so dacht ic: O Heere, ghy sietet wel, ende mijn oogen sloten toe. Ja mijn vrienden, al hadden si so lang geslagen, alsser adem geweest was, ic meen dat si niet gecregen en souden hebben, also was die stercheyt des Alderhoochsten met my, ende als sy sagen, dattet niet helpen en mocht, so haelden si die gewicht van hondert pont, ende hingense aen mijn voeten, doen ginck mijn herte totten Heere: Bewaert, bewaert mijn schat. Summa, na al haer begeerten en hebben si niet gecregen. So hebben si geuraecht oft ick wel latijn conde. Ic antwoorde: Jae ick, soo veel alst is. Vrage. Condt ghy wel walsch? Ant. Neen ick. Vrag. Waer hebdy school gegaen? Antw. Tot Delft. Vra. Wat tijt? Ant. Als Delft brande [1]). Item, oft ic Menno oft Dierc P.

---

voeten den grond niet raakten. Om de foltering té verzwaren, hing men hun soms zware gewichten aan de voeten: men »rekte" hen; fol. 235 r°. Ook op de pijnbank werden de gevangenen dikwijls »gerekt", fol. 79 r°, 237 r°. Al die folteringen en dreigingen daarmede dienden om aan de gefolterden namen 'tzij van hunne voorgangers (zoo hier) 'tzij van medegeloovigen (zoo fol. 236 v°) te ontlokken. Evenals fol. 104 r°, zie aanteekening 1 aldaar, en elders.

1) De zware brand van 3 Mei 1536, waarbij twee parochiekerken en volgens P. J. Twisck's *Chronijck*, 1620, II bl. 1078 niet minder dan 9389 (!) huizen zijn afgebrand. Volgens de *Informacie* van 1514, door Fruin in 1866 uitgegeven, waren er toen te Delft 2600 huizen, waaronder nog meêgeteld zijn die »in de voorburchten van den poorten binnen der vryheyt van den stede" staan, terwijl dan b. v. in het eene stadskwartier meer dan de helft, in een ander meer dan een vierde »arme huyzen" waren, die »boven 1 blancke ter weecke niet gelden en zouden".

boecken wel gelesen hadde. Ja, seyde ic. Want Boshuysen hadde mijn leere boecken [1]) genomen, te weten, die nieuwe Creatuer van Menno, ende die geestel. restit. van D. P. Sy vraechden, waer icker aen gecomen was. De mont was my gesloten. Doen wast: Haelt water, keerssen [2]), den stommen duyuel moetter wt. Mer de
Eccl. 43. e. 44. Heere was mijn bewaerder, daer ic hem * niet genoech af dancken en can. Ten laetsten wast, ontbint hem, hy moet wat vercoelen, men sal hem wel bet comen [3]). Nv int afscheyden, so seyde
Esa. 13. a. 6. ic, dat sy souden toesien wat si deden, † den Dach des Heeren
Sep. 1. b. 14. soude met haer al mede comen, ende so zijn sy van my gescheyden.

Mijn lieue B. ende S. hier mede seg ick v mijn laetste Adieu,
Joa. 14. c. 27. met † Christus vrede, ic soude wat meer geschreuen hebben, mer
Phi. 4. a. 7. den tijt en cant niet lijden, Ende alst den Heere belieft, so begeer ic met hem aen een pael te staen.
2. Tes. 3. b. 18. * De Heere sy met v allen. Amen. //

Fol. 235 v°.

ℂ Een Liedeken van Jan Geertsz, Na de wijse: Wilt ghy wesen een oorlochs man.

TIs een periculose tijt
Die goede Heer moet ons bewaren
Satans dienaers beuaen met nijt
Joan. 15. c. 20. * Veruolgen strenglijck Gods dienaren.
† Eph. 6. b. 12. Een Christen † heeft te strijden niet
Met vleesch en bloet, na Paulus schrijuen
Maer tegen swerelts Vorsten met vliet
En geesten die in die locht drijuen.
Daer was een oprecht Christen man
Geheten Jan Geertsz met name
In den Haech brachten sy hem an

---

1) »Leerboeken". De *Leeringhe wt Gods woordt, allen menschen vermanende tot die hemelsche wedergeboorte ende nieuwe Creatuere* behoort tot Menno's oudste geschriften. Het is van c. 1539 en in 1556 voor de derde maal gedrukt. Waarschijnlijk van omstreeks dit laatste jaar is ook *Van de geestelijcke Restitution* van Dirk Philips.

2) Foltermiddelen: soms werd den geboeiden gevangenen (zoo Jeronimus Seghersz., fol. 79 r°) water, ook wel ander en erger vocht in de keel gegoten en werden hun brandende kaarsen b. v. onder de oksels gehouden.

3) »Hij moet wat uitrusten, op adem komen: men zal hem (straks) wel beter (d. i. natuurlijk hier: erger) aanpakken."

Geuaen, als een van quader fame.
  Hy had veel strijts met eenen Paep
Die was van grooter estimacy
En achte cleyn dat Christen schaep
Nochtans seer begaeft met Gods gracy.
  † Als Dauid ende Goliath 1.Reg. 17. *
Den strijt eertijts met een aenueerden
By dees twee gelijcken wy dat
† Die hier strijden met ander sweerden. 2.Cor. 10. a. 3.
  De Paep heeft op zijn const betrout
Want hy een Meester was van velen
Op den naem Rabbi was hy stout
Als oft hem niet en mochte felen [1]).
  Hy heeft Dauid gheeyscht te velt
So lang, dat hy hem eens bereyde [2])
Die welc den hooch beroemden Helt
Doort * scherpe Sweert Gods woort neer leyde. Heb. 4. b. 12. Apo. 1. b. 16.
  Ghy verlaet v op schilt en speer
Sprac hy, en coemt so tot my strijcken
Maer doort betrouwen op den Heer
In den naem Gods Israels salt blijcken,
  Dat ic geue huyden v vleys
Die Vogelen des Hemels teten //
En met v eygen sweert dees reys *Fol. 236 r°.*
So sult ghy worden doot gesmeten.
  Want v schriften dienen my meest
V touerwinnen en te sleyten [3])
Niet door der hoger scholen geest
Ofte der Vniuersiteyten.
  Mer door Gods woort van groter cracht
En dat met mijnder moeder tale
Tot zijnder eeren hooch geacht
En tot uwer schant altemale.
  Want duer dat † stomme lastbaer dier Nu. 22. c. 27. 2.Pet. 2. b. 16.
Sal v sotheyt zijn ghebleecken
Met slaen bracht ghy Balaam fier
My arme Ezel tot het spreecken.
  Ghy noemt my v broeder bequaem
Daer wy int geloof zijn verscheyden
Souden wy broeders zijn te saem

1) Ontbreken.
2) »Zóó lang, dat deze eindelijk op een keer zich toerustte om ....”
3) Uit den weg ruimen; slechten; afdoen.

Tmoest zijn na Gods Geest en leer beyden.
Int gebruyck moesten wy zijn een
Van eenen geest zijnde gedreuen
Dat nv veel scheelt tusschen ons tween
Na leer der Apostlen beschreuen.
Ghy beroemt v een Christen fijn
Verwerpende my als beladen
Met valscher opiny te zijn
Dus doet ghy onrecht qualijck beraden.
Rom. 16.b.16. † Coemter yemant teniger stont
2.Joan. b. 10. Tot v met vreemder leer behangen [1])
Dien sult ghy niet groeten met mont
Noch ooc niet in v huys ontfangen.
Want so wie hem groetende is
Heeft gemeynschap met zijn quay wercken
Dat maect ons Joannes gewis
In den tweeden brief tot verstercken.
Vrienden voort sluyten, merct doch aen
Hoe dat die Schriftgeleerde dolen
Luc. 21. b. 14. * En dat sy niet mogen bestaen
Act. 6. b. 10. Tegen die waerheyt onuerholen. //

---

1) Verstrikt, in vreemde leer verward.

¶ Een schoo ne Belijdinge ende troo- stelijcke Sentbrief van Mayken Boosers, gheuanghen wesende tot Doornick, daer si haer gelooue met haer bloet bezeghelt heeft, ende is aldaer tot asschen ver- brant, Anno 1564. Den. 18. Septembris [1]). *Fol. 236 v°.*

DE eewighe, ongrondelijcke genade Gods, ende de cracht des *[n°. 1.]*

---

1) Van der Haeghen, *Bibliographie* II, p. 663, houdt het voor zeker, dat Mayken tot de doorniksche schepenfamilie van dien naam behoorde. In ieder geval was zij niet onvermogend: zij kon anders hare kinderen moeilijk er toe vermanen zich later vrienden te verwerven uit den onrechtvaardigen mammon, fol. 239 v°; ook hare verdere vermaningen aan haar kroost wijzen op iemand uit den gegoeden stand. Eveneens stijl en taal van hare brieven. Deze behooren tot de fraaiste van onzen bundel: de innige, warme toon tegenover hare kinderen, zie b. v. n⁰. 5, haar vrede nu zij sterven moet en de wijs waarop zij hare ouders deswegens vertroost, het Christendom van een godzaligen levenswandel, dat zij belijdt: alles is hier even aantrekkelijk. Op de rechters maakt zij dan ook wel diepen indruk, fol. 239 r°, en gaarne hadden dezen haar gespaard, maar.... dan moest zij haren Heer verloochenen! Zeer goed wist zij den geestelijken te woord te staan. Bij haar komt ook de menschwording ter sprake. Moeilijk had zij het, naar 't schijnt, in de gevangenis niet; behalve natuurlijk als zij op de pijnbank moest; zij schreef uit »tytcortinge", fol. 238 v°, en kon ongehinderd briefwisseling houden of iemand ontvangen.

Bij een dier bezoeken heeft zij aan haar zoon Hans een peertje gegeven, dat door dezen zorgvuldig is bewaard en, een verschrompeld voorwerpje, nog in het archief onzer gemeente te Amsterdam aanwezig is na lang in 't bezit geweest te zijn van de familie van Geuns, die van de De Boosers afstamt. Een eigenhandig schrijven van Jan de Booser, Hans' zoon, bewijst de echtheid van het reliek. Ik heb dat in de *Doopsgezinde Bijdragen* van 1902, bl. 168—170, trachten aan te toonen: zie daarover ook hetzelfde jaarboekje van 1898, bl. 113—115.

In dat schrijven heet haar sterfdag 10 September, in plaats van 18 September in den tekst hierboven.

Het briefje van hare kinderen, waarop Mayken in n⁰. 5 antwoordt, is in het *Offer des Heeren* n⁰. 2, 1566, Bijvoegsel, fol. XVII v°, gedrukt, maar in alle verdere drukken, ook in Van Braght, weggelaten: zeker omdat het niet van de hand van een bloedgetuige was of omdat de uitgevers het te weinig belangrijk vonden. Het zal in dit deel achter het *Offer des Heeren* worden opgenomen.

heylighen Gheests, sy met v al te samen, mijn beminde vrienden ende Broeders, ick late v weten, dat ic ghesont ben nae den vleesche, maer na den gheeste mochtet wel beter zijn, want ick beuinde swacheyt in my, mer mijn hope staet op God, die den swacken sterct, den bedructen troost, daer mijn herte altijt na verlanget, om bequaem te zijn voor zijnen oogen, dat ick tot zijnen
Actor. 20. c. prijse mochte volbrengen het ghene dat hy in my begonnen heeft. Daerom bidde ic v mijn beminde B. dat ghy my niet en vergheet, so ick wel mercke dat ghy niet en doet, daer voor ic v seer bedancke, ende hope, de Heere sal v in zijn heylighe waerheyt bewaren. Voorder laet ick v weten, dat de Heeren van my vraechden om te weten, wie dat met my gedoopt waren, ende ofter niemant in de Stede en was, ende sy wildense weten by name ende toename. Ick seyde: Dat ick niet en weet, en can ick niet segghen. Ten mocht al niet helpen. Sy seyden, dat my de Buel ontcleeden soude. Ick was beschaemt, ende badt haerlieden vrien-//
Fol. 237 r°. delijck, dat sy my wilden gelooucn, Ten baette al niet. Doen seyde ick: V lieder wille geschiede, ende ic ontcleede my. Doen leyddense my tot de pijnbanc, ende bonden my om te trecken ende recken. Doen seyde de Commissarius, dat icse haer noemen soude. Ic seyde, dat ick dat niet doen en mochte, Doen bonden sy my daer weder af, sonder yemant benoemt [1]) dies sy de hooge God ghelooft, maer Pier ende Jorge hebben sy al vanden eersten geweten, daerom moeste icse oock noemen, maer haer toenamen en
Actor. 20. d. wiste ick niet. Hier mede wil ick v den Heere beuelen, ende dat woort zijnder ghenaden. De Heere wil ons allen in eenderley ghelooue
Eph. 4. a. 13. bewaren tot den eynde ons leuens,
Amen.

[*n°. 2.*]

ℭ Noch eenen Brief
aan haer Ouders.

Wt dat binnenste mijnder herten groete ick v, mijn beminde vader ende mijn seer gelieuede moeder, met alle de gene die binnen uwen huyse zijn, v sal belieuen te weten, dat ick gesont ende onuerandert van gemoede ben, de Heere sy eewich gheloeft, alsoo verhoepe ick door Godts goetheyt, dattet met v oock staet. Voort

1) Genoemd te hebben.

so dancke ick u hertelijc van uwe vriendelijcke groetenisse, aen my gheschreuen, waer van ick my seer verblijt hebbe, hoorende v ghemoet ende goede gonste, ende om der ghedachtenisse, soo wil ic v wat van mijn geuanckenisse schrijuen. Ten eersten, heeft my die Commissarius gheuraecht, hoe out dat ick was doen ick ghedoopt worde. Ick seyde: Ontrent // 23. oft 24. Jaer. Sy vraechden, waerom ick dat hadde laten doen. Ick seyde: Om dat het God beuolen hadde. Sy vraechden, oft ick niet en wiste dat ick te voren al gedoopt was. Ick seyde: Ick en weet daer niet af, oock en heeft God sulcks niet beuolen. Sy vraechden, oft ick gheen Peters noch Meters gehadt en hadde. Ick sprac: Het mach wel zijn, sy mogen gestoruen zijn. Doen seyden sy, men soude my Geleerden senden. Ic seyde: Ghy behoort wijs ghenoech te zijn, om tegen my te spreken, maer sy wouden Geleerder senden. Daer na hebben sy den Prochepape vande vrouwen Kercke gesonden, die quam aen ende seyde, waerom ick so langhe in zijn Kercke niet gheweest en hadde, ende dat hy gheen kennisse van my ghehadt en hadde. Ick seyde, dat ick my stillekens in huys gehouden hadde. Sy vraechden, waer mijn Kercke was. Ic seyde: Sy was haer onbekent, want waert dat ghyse wistet, ghy en soutse niet langer met vreden laten. Wy hadden tsamen veel woorden vanden Doop. Ic seyde, dat Christus zijn Apostolen wtgesonden hadde in alle de werelt, ende leeren eerst alle volcken onderhouden, al dat hy haer beuolen hadde, ende haer doopen inden naem des Vaders, des Soons des heyligen Geests. Geen kinderen en connen leeren, maer wie gelooft ende ghedoopt wort, sal salich wesen. Doen seyden sy, dat de Apostolen heele Huysghesinnen hadden gedoopt. Ick seyde: Ja, dan hebben sy haer verblijt datse in God gheloouich waren geworden, dat en conden de kinderen niet doen, God heeft de kinderen tot hem gheroepen, ende heeft geseyt, * dat alsodanigen dat Hemelrijck toebehoort, maer hy en beualse niet om te doopen. Daer quamen sy voort met // Adams sonde, hoe dat sy daer in gheboren waren. Ick seyde, dat Christus daer voor ghestoruen waer. Ick vraechde haerlieden, oft sy de sonde met den Doop wouden afdoen, want de ionghe kinderen doch gheen sonde en hebben, daerom en connen sy de sonden niet steruen, ende verrijsen door dat Doopsel in een nieu leuen. Doen seyden de Heeren: V seggen is: Wie ghelooft ende gedoopt wordt, sal salich wesen, ist niet? Ick seyde: Jae. Doen vraechden sy, oft Christus niet van Maria vleesch en ware. Ick seyde, dat hem Maria vanden heylighen Gheest ontfanghen hadde, ghelijck de Engel tot haer sprack: De heylige Gheest sal van bouen in v comen, ende de cracht des Alderhoochsten sal v omschijnen, daeromme dat Hey-

Fol. 237 v°.
Mar. 16. b. 15.
Mat. 28. c. 19.
Mar. 16. b. 15.
1. Cor. 16.
Math. 19. d.
Fol. 238 r°.
Luce. 9. e.
Rom. 6. a. 4.

lighe dat van v gheboren sal worden, sal Godts Sone ghenaemt
worden. Sy seyden noch eens, oft hy van haer gheen vleesch aen-
genomen en hadde, nadenmael hy van bouen niet ghebrocht en
hadde. Ick seyde, dat ick Joannis getuychenisse wel geloofde, daer
Joan. 1. a. 13. hy seyt: † Dat woort is vleesch geworden ende heeft onder ons
gewoont. Sy vraechden oft ick niet en geloofde, dat hy Marien
Sone na den vleesche is, ende Gods Sone na den Geest. Ick seyde,
dat hy Gods eyghen geboren ende eenige geboren Sone is, die van
Heb. 7. a. 4. † begin der dagen, sonder eynde des leuens is, ende nv ten laet-
sten, so is hy door des heylighen Geests cracht van Maria gebo-
Luce. 1. c. 32. ren, Daerom en is hy niet vander aerden, aertsch gelijck Adam,
ende en sal ooc niet tot Aerde keeren, want hy is de Heere van-
den Hemel, ende hadde hi nv vleesch van onsen vleesche, so
moeste hy ooc de verganckelijcheyt sien, want God sprack: Ghy
Gen. 3. d. 20. zijt Aerde ende sult weder tot aerde keeren, dan dat en was niet
Fol. 238 v°. alleen van // Adam, maer alle die van hem af quamen.

Doen vraechden sy my, oft ick niet en geloofde, dat int Sacra-
Mr. 16. c. 16. ment Christus vleesch ende bloet ware. Ic seyde: Neen, hy is op-
Act. 7. g. 56. geclommen, ende sit ter rechterhant Godts zijns Vaders. Doen
vraechden sy, oft ic niet en wilde geloouen, dat alle de Heyligen
inden Hemel zijn. Ic seyde: Dat ick niet gelesen en hebbe, en can
Sap. 5. a. 1. ic niet verantwoorden, mer aldus vele heb ic gelesen: De gerech-
Apo. 21. a. 4. tige sielen zijn inde handen Gods, ende de pijne des doots en salse
niet aenroeren. Daer en seydense doen niet veel op, Mer sy vraech-
den, wat ic hielde van Maria. Ic seyde, dat sy een suyuer ende
Luce. 1. b. 24. een heylich vat was, ende gebenedijt bouen alle vrouwen want sy
was weerdich den Soone Gods te ontfangen ende baren. Sy vraech-
den, oft ic niet en bekende, datter een Vageuyer is. Ic seyde:
Van twee wegen vinde ick geschreuen, de eene seer breet totter
Mat. 7. b. 14. verdoemenisse, dander seer smal tot het eewige leuen leydende.
Noch vraechden sy, wat ic vanden Paus hielt. Ic sprac: Den Paus
en kenne ic niet, maer isset zijn leeringe diemen hier hout, so
houde ic hem zijnder leeringe gelijck. Daer hebben veel meer
woorden gheweest, maer dese schrijue ick wt tijtcortinghe [1]).

Vaert alle wel.

[n°. 3.]

¶ Noch eenen Brief
aen de Broederen.

MIjn seer gelieuede ende beminde broederen inden Heere, ick

---

1) Nog als bij ons: tijdverdrijf, genoegen.

laet v weten, dat mijn herte wel getroost ende gemoet is, den Heere sy eewich lof, want hy bewaert ons door zijn rechter hant, ende helpt ons wt dat midden // onser vianden, want sonder hem *Fol. 239 r⁰.* so waert met my verloren, want si so menigerley wijse my comen beuechten, geestelijc ende wereltlijc, also men desen Sondach heeft moghen sien, hoe Montsiuer Massaert met een Schepen, met noch een wereltlijck geleert man, de welcke my geacht hebben voor de alderleelijcste Secte, die oyt onder den Hemel geweest is. Mer doen ic haerlieden mijn gelooue verhaelde, doen heb ick haer altemael weenachtich [1]) gemaect, also dat sy nauwe en conden spreken, ende ten laetsten zijnse vriendelijc van my gescheyden. Niet meer op dit pas, dan blijft den Heere altijt beuolen, die behoude ende beware v in zijn heylige waerheyt, Ick hope het sal corts Joa. 17. d. 17. met my gedaen wesen, want ick en heb niet lieuer, dan dat ic den Heere mochte behagen, ende salich steruen, Amen.

₵ Een Testament aen haer kinderen. [*n⁰. 4.*]

EEn hertelijcke ende gonstige groete sy aen v lieden geschreuen, mijn beminde kinderen, v moeder die nv om de rechte waerheyt in banden is, wilt doch hooren, want het heeft God also behaecht, * dat alle die godsalich willen leuen moeten veruolginge lijden, 2.Tim. 3.b.12.
Dus ben ic wel te vreden ende getroost, † dat de knecht zijnen Mat. 10. c. 25.
Heere na volcht, ‡ zijnen gebenedijden wille moet met my geschie- ‡ Luc. 11. a. 2.
den, haddet hem belieft, hy soude dese banden wel belet hebben. Mijn lieue kinderen, het heeft vanden beginne also geweest, dat de gerechtige lijden moesten, ende de ongerechtige altijt de ouer- Gene. 4. b. 9. Luc. 23. c. 20.
hant, maer haren dach sal haest comen, datse beclaghen sullen, Apo. 6. c. 16.
ende van ellende roepen: Bergen valt op // ons, ende Hueuelen *Fol. 239 v⁰.*
bedeckt ons voor het aensicht des Heeren.

Och lacy, als de gerechtige blincken sullen als de Sonne, ende Sapie. 5. a.
de Godloose int eewige vier sullen gaen, Och beminde kinderen, Joan. 5. d. 39.
ondersoect doch de Schriftuer, schict v daer na, dat ghy hooren moecht dat lieflijcke woort: Coemt ghy gebenedijde, besit dat Mat. 25.
rijcke ws vaders, biddet den Heere om wijsheyt, ende leert Godt vreesen, so crijght ghy dat rechte verstant, en stelt v doch niet Rom. 12. a. 2.
gelijc als de werelt, in hooueerdicheyt, in dansen, springen, en in ydel geclap: mer bewijset door v wandelinge een Godsalich leuen, 1.Pet. 3. a. 5.

1) Een trek als deze, die trouwens niet veel voorkomt, verdient zeer de aandacht.

verciert v met de heylige vrouwen, ontfangt die scriftuer ende
leeft daer na, op dat v siele salich worde, ende dat wi na desen
tijt bi malcanderen comen, de Almachtige God, de coninc alder
Coningen geue v zijn genade, na den rijcdom zijnder goetheyt,
sterc te worden aenden inwendigen mensche, ende dat Christus in
v herte woonen mach, ende die leyde v in alle waerheyt. Ic bidde
v mijn lieue kinderen, weest doch vreetsaem onder malcanderen,
dat is een vruecht des Geests, helpt malcanderen gewillich sonder
Heb. 13. c. 10. eenich tegenspreken, ende weest altijt den armen gedachtich, geeft
willich van allen dat ghi hebt maect v vrienden vanden ongerech-
tigen Mammon, bemint dat eewich is, ende niet dat tijtlijc is,
Collo. 3. a. 2. soect dat Hemels, ende niet dat aertsch is, * want alle vleesch is
* 1.Pe. 1.d.24. als gras, ende de heerlijcheyt des menschen als een bloeme des
gras, dat heden staet ende morgen inden ouen geworpen wort, de
heerlijcheyt des menschen vergaet, maer twoort des Heeren blijft
Joan. 2. c. 16. eewich, en bemint niet de werelt, noch de dingen die daer in zijn,
te weten, den lust der oogen, den homoet des leuens, twelc niet
Fol. 240 r°. en is van God maer vander werelt, ende de werelt sal ver//gaen
1.Cor. 7. c. 31. met al dat daer in is, mer die den wille des Vaders doet, die
blijft inder eewicheyt.

Mijn kinderen, doet na des Heeren wille, ic v moeder, hope v
den wech voor te gaen, merct waer in, ende hoe ic v voorgae, en
wilt niet op des werelts eere sien, mer achtet eere te wesen om
1.Pe. 4. c. 14. den naem ons Gods te lijden. Want hy die de alderopperste Co-
Phil. 2. a. 7. ninc was, heeft hem niet geschaemt zijn heerlijcheyt te verlaten,
ende is inder werelt gecomen, ende heeft den alder versmaetsten
doot voor ons geleden, ende is sonder schult geslagen ende mis-
maect, dat daer niet geheels aen zijn gebenedijde lichaem was. So
lief heeft hy ons gehadt, ende daer mede ons een exempel achter-
gelaten, op dat wy zijn voetstappen sullen na gaen. Hy is dat licht
dat in de werelt gecomen is, op dat alle die hem nauolghen, niet
in duysternisse en souden wandelen, maer dat licht des leuens heb-
ben: De Heere beschicke, dat v dat selue licht
ooc omschijne, ende ghy daer in
wandelt. Amen

[n°. 5.]

¶ Noch een Briefken
van dese selue Moeder aen haer kinderen.

MIjn kinderen, ic groet v seer hertelijc, ende sende v lieder
geschriften wederom, op dat ghy v Belofte muecht quijten, die ghy

my daer in gedaen hebt, ende weest doch altijt onderdanich, die v onderwijsen tot gerechticheyt, ende straffen in v ouertredinghe. Vaert wel, ende hier mede op deser Werelt Adieu, mijn lieue kinderen, vreest Godt, schouwet alle quaet. //

ℂ Noch eenen Brief aen haer vader ende moeder.

Fol. 240 v°. *[n°. 6.]*

MIjn seer beminde vader ende moeder, ic gebiede my [1]) wt dat binnenste mijnder herten tot v, met bidden tot den Heere, dat hy v ende my troosten wil, met den troost des heyligen Geests, de belofte des Heeren, die hy zijn Jongeren beloefde te senden, ende seyde: Ic gae tot den Vader, ende sal v eenen anderen Trooster senden, den welcken de werelt niet en can ontfangen, want sy en kent hem niet. Dus mijn lieue vader ende moeder, weest getroost ende verwacht met lijdtsaemheyt, wat de Heere met my doen wil, zijnen troost verwachte ick ooc lijdtsamelijc, ende dat daer gepasseert is, en achte ic niet anders dan eenen wint, daer van ic geen swaricheyt en hebbe, de Heere moet geloeft wesen, op den welcken ic hope, want hy ist die den vernederden troost ende den houeerdigen vanden stoel stoot, al ist hier nv druc voor oogen, so weten wy ymmers wel, dat de dach des Heeren haest comen sal, ende dan alle godloose wesen te niet gedaen sal worden, ende God die daer ordeelen sal sonder aensien der personen, ende geuen een yegelijc loon na zijn wercken, dus mijn lieue ende seer beminde vader ende moeder, en wilt doch op mi niet dencken, laet doch den Heere zijn werc volbrengen, ic hope dat hy my arme onweerdige voorsien heeft tot een offerande, die hem behagelijc sy, want ic heb gehoept op zijn goedertierenheit, ende dat hy niet met my int recht gaen wil, want soude hi my na mijn verdiensten richten, so ware ic de eewige doot weerdich, mer de Heere, hope ic, sal mijnder ontfermen.

Joan. 14.b.16. Luc. 1. d. 48. 2.Cor. 5. b. 10. Rom. 12. a. 2.

Ic late v noch weten, hoe dat ic noch een//mael voor den Deken gehaelt ben, maer elc behielt het zijne, ende int scheyden seyde hy tot my: Ist dat ghy in dit gelooue blijft, so sydy eewich verdoemt. Ick seyde: Hoe spreect ghy soo? daer doch Godt oordeelen sal. Jae seyde hy: Ic derf dat wel seggen, want het sal also gheschien. Doen volchde my meester Claes, ende vraechde: Waer heb

Fol. 241 r°. Mat. 25. c. 32. Act. 27. e. 31.

1) »Ik beveel mij bij u aan": nog over in ons ouderwetsch »gebiedenis". Verwijs en Verdam, II, 970.

dy v dus langhe verhouden, ick heb v lange gesocht. Ick seyde: Nv hebdy my ymmer. Ic en doe niet, (seyde hy) waert dat ghy in onse handen waert, wy souden v langher houden, dan dese doen sullen [1]), is mijn beduncken. Hier mede wil ick v, mijn lieue vader ende moeder, den Heere beuelen, die v ende my bewaren wil totten eynde, maect geen droefheyt om my, maer verblijdt v,
2.Mac. 7. b. dat my de Heere weerdich kent, want dese mijne litmaten, die my de Heere gegeuen heeft, wil ic om zijnent wille geerne verlaten. Vaert altijt wel.

[*n*°. 7.]

¶ Noch eenen Brief
aen de Vrienden.

OCh mijn hertgrontlijcke, ende seer beminde B. ende S. inden Heere, ic groet v noch eens met des Heeren vrede, de selue by v te blijuen tot inder eewicheyt, Amen.

Ick late v weten, hoe dat dese mijn vianden my noch altijt quellende blijuen van het Doopsel, maer van de Menschwerdinghe Christi en seggense my niet, de Deecken verhaelde haer mijn gheloone, ende en vraechden my niet, dan oft ick oock gheloofde, dat
Mat. 16. c. 16. Christus Dauids Sone was. Ick seyde, dat hy de leuendighe Gods Soone was. Och, och, sprack de Deecken. De Heeren vraechden:
Fol. 241 v°. Stater niet geschreuen wten // Zade Dauids na den vleesche? De
Act. 13. c. 23. Deecken antwoorde haer, want daer en was gheen gehoor [2]), hij hiet my diemael liegen, om dat ic hem wederstont, dat hy my niet betogen en conde, dat de Apostolen kinderen gedoopt hadden. Sy oueruielen my alle gelijc, ende spraken, datter niemant int Hemel-
Joann. 3.a.6. rijc comen en mochte, ten waer dat hy geboren worde wt den water ende Geest. Sy vraechden my metter haest, oft ic sulcx ooc niet en bekende. Ic seyde: De schrift en coemt den kinderen niet toe, maer den ouden, die daer ooren hebben om te hooren. Doen stonden sy op, ende seyden: Ghy voert een Opinie [3]).

Aldus mijn lieue Vrienden, verwachte ick morghen noch eenmael voor haer ghehaelt te worden. Dus bidde ick v dat ghy den Heere voor my bidden wilt, dat hy mijnen mont wil regieren, tot zijnen prijs ende eere. Hier mede wil ick v eewich inde handen

---

1) »Wij geestelijken zouden uw leven langer sparen dan de justitie doen zal."
2) »Ik antwoordde hun niet"; »bij mij vonden zij geen gehoor."
3) »Gij volgt niet de Schrift, maar uwe eigendunkelijke meening."

Gods beuelen, ende bidde vriendelijck, dat ghy mijn simpele schrijuen ten besten wilt houden, want ick en soecke niet dan wt mijns herten eenuuldicheyt, Godt te behagen, want ick en wensche niet, dan, och mocht ick den Coninck der Coningen, ende den Heere alder Heeren dus in mijn beroepinghe behaghen, so waer ick wel ter saligher tijt gheboren. Hier mede vrede, afscheydinghe, na desen tijt niet meer. Houdt dit tot een eewich Adieu. 1.Tim. 6.b.15. Apo. 17. b. 14. 19. b. 16.

Ɑ Hier na is Mayken Boosers te Doornick tot puluer verbrant, ende heeft haer Siele begheuen inde handen des HEEREN. //

Een Liedeken van Mayken Boosers, Nae de wijse: Het daghet in den Oosten.

Fol. 242 r°.

* DIe op den Heer betrouwen — Psal. 25. a. 3.
En quamen noyt ter schandt — Esa. 49. c. 23.
Tsy ionck of out, mannen of vrouwen — Eccl. 2. b. 12.
Godt stercktse metter handt. — Rom. 9. d. 33.
Daer was een vrou hiet Mayken
Boosers, die wert gheuaen
Sy heeft getreden † denge payken — 4.Esd. 7. a. 7.
Ter rechter stadt waert aen. — Mat. 7. b. 13.
Tot haer so is gecomen
Der Kercken Prochelpaep
En heeft naet gelooue vernomen
Van dat eenuoudich Schaep.
Want sy was niet verschenen
In zijne Kerck in lang
Dus maecte hy hem op de benen
En nam tot haer den gang.
(Die vrou had haer gehouden
Stilłekens in haer huys
Het welc haer niet en berouden
Al quam daer door het cruys.)
Waer is v Kerck (wast seggen) — Vrag.
Bekent is sy v niet — Antw.
Want wist ghijt, sout daer op toeleggen
Dat ghyse in vree niet liet.
Wilt ghy oock wel gelouen

Heeft hy gesproocken fijn
Dat alle Heyligen hier bouen
Int Hemelrijcke zijn.
Sy had sulcx niet gelesen
Gaf sy te verstaen soet
Maer gelesen had sy van desen
Int boeck der wijsheyt goet.
Deut. 33. a. 3. ✝ Der gerechtiger sielen
Sap. 3. a. 1. Sijn in des Heeren hant //
Fol. 242 v°. Sdoots pijn sal haer niet om vernielen
Roeren aen eenich cant.
Veel quamen haer beuechten
Met menigherley list
Weerlijck en geestelijcke knechten
Loos Vossen Antichrist.
Maer sy stont haer vianden
Tegen, als een Heldin
Psa. 31. b. 19. * So dat sy al quamen ter schanden
Die tot haer wilden in.
Monsiuer Massaert, met Schepen
En noch een weerlijck man
Hebben de saeck ooc aengegrepen
En streden Mayken an.
Act. 24. a. 5. † Dat sy waer van die quaetste
Sect, die ter werelt was oyt
Maer sy swichten voor haer int laetste
Door Godes woort gedoyt [1]).
Het is claerlijck gebleecken
Dat sy schreyden een paer
Act. 6. b. 10. ✝ Ja dat sy nau meer conden spreecken
Sijnde verwonnen gaer [2]).
Dus zijnse int laetst ghescheyden
En ginghen vrientlijck heen
Want daer langer niet te verbeyden
Was, dan oneer alleen.
Psa. 103. a. 2. Broeders * looft, prijst Gods wercken
Tob. 12. c. 20. Sonder ophouden seer
Die dus wonderlijck coemt verstercken
Sijne Ledekens teer.

FINIS. //

---

1) »Doyen" is wegsterven, kwijnen; »bedoyen" bedauwen, bevochtigen.
2) Geheel en al.

₵ Hier nae

Fol. 243 rº.

volghen noch sommighe

Belijdinghen ende Sendtbrieuen, van opgheofferde Kinderen Gods naegelaten, die noyt in druck en zijn gheweest, hebbende een yeghelijck bysonder een Liedeken daerby.

. : .

₵ Math. 10. b. 17.
Wacht v voor de menschen, want sy sullen v ouerleueren voor hare Raetshuysen, ende sullen v gheesselen in hare Scholen, Ende men sal v voor Vorsten ende Coningen leyden om mijnen twille, tot een getuyghenisse ouer haer.

1. Petr. 4. b. 19.
₵ Alle die daer lijden na den wille Gods, die beuelen haer sielen den ghetrouwen Schepper, met goede wercken.

* * * //

Fol. 243 v°.

¶ Een Belij
dinge van een vrouwe, ge
naemt Weynken Claes Dochter van Monicken dam, Weduwe zijnde, de welcke in den Hage gedoot ende verbrant is. Int Jaer. 1527 [1]).

OP den 15. dach Nouembris, so is Weynken Claes Dochter in den Hage geuangen ghebrocht, vant tslot te Woerden, ende de

---

1) De datum van Wendelmoet's executie is 20 November. Zij had toen een half jaar gevangen gezeten.

Over haar, de eerste martelares van het nederlandsche Protestantisme, is het uitvoerigst en het nauwkeurigst gehandeld door de Hoop Scheffer, *Geschiedenis der Kerkhervorming in Nederland van haar ontstaan tot 1531*, 1873, bl. 581—587. Vooral niet minder hebben wij aan Paul Fredericq's *Corpus documentorum inquisitionis.... neerlandicae* V, 1903, waarin niet alleen alle oorkonden en bescheiden die op haar betrekking hebben of van haar en haar lot melding maken staan afgedrukt, zie de opgaaf daarvan op bl. XXVIII, maar ook op bl. 274—279 het allerzeldzaamste duitsche geschriftje over haar gevangenschap en dood, kort na 1527 verschenen, in zijn geheel is opgenomen. Dit draagt den titel: *Ein wunderliche geschycht geschehen jn dem Hag in Holland jm jar MDXXVII, den XX tag Novembris, von einr frawen geheissen Wendelmut Clausen dochter, einr witwe, die do verprendt ist* en is waarschijnlijk uit het hollandsch vertaald. Zie Fredericq, t. a. p., bl. 279; *Bibliographie*, I, bl. 81—91. Het verhaal over haar in het *Offer des Heeren*, n⁰. 4, 1570 en volgende uitgaven, is weêr uit die duitsche vertaling terugvertaald; misschien ook uit eene andere duitsche bewerking van hetzelfde boekje: immers bij grootendeels letterlijke overeenkomst wijkt het ook op sommige plaatsen van dien duitschen tekst af. Dat een hollandsch bericht reeds in 1528 in druk heeft bestaan, blijkt uit de Rekening van den ontvanger der exploiten van het Hof van Holland: Scheffer, t. a. p., bl. 399, en vooral Fredericq, t. a. p., bl. 370—1, 381. Wend.'s lot beslaat eene der aandoenlijkste bladzijden uit de protestantsche martelaarsgeschiedenis, met die herhaalde pogingen om haar te bewegen haar eigen leven te redden, haar weigeringen om dat door herroeping te doen, met dien beul, dien eindelijk de bewondering voor hare volhardende onderworpenheid aangrijpt en die nu zelf haar geloofsmoed wil inspreken: »Moeder, blijft by Godt, ende laet u van Godt niet trecken", fol. 246 r°: bladzijden, waarbij men natuurlijk soms iets van de kleur op rekening van den verhaler moet stellen, die gaarne dramatisch wil zijn. Maar bij een vonnis, in 't openbaar voltrokken

Graef van Hoochstraten, Stadthouder in Hollant is daer gecomen den 17. Dach des seluen maents. Op den 18. Dach is de voorgenoemde Weynken voor den Stadthouder ende vollen Raet van Hollant ghestelt. Daer vraechde haer een: Vrou hebt ghy v wel beslapen ende bedacht op de dingen die v mijn heeren voorgeleyt hebben? Ant. Wat ic gesproken heb, daer blijf ic vast by. Vrag. Ist dat ghy niet anders en spreect, ende v van die dwalinge keert, so salmen v eenen onlijdelijcken doot aendoen. Antw. Is v dat gewelt * van bouen gegeuen, so ben ic bereyt te lijden. Vra. Vreest Joan. 19. b. 11.
ghy dan den doot niet, die ghy niet gesmaect en hebt? Ant. Dat is waer, maer ic en sal den doot nemmermeer smaecken, want Christus spreect: † So yemant mijn woort hout, die en sal den Joan. 8. f. 51.
doot niet smaecken inder eewicheyt. + De rijcke man smaect den Luc. 16. c. 23.
doot ende sal hem eewich smaken. Vrag. Wat hout ghy vant Sacrament? Antw. Ick houde v Sacrament voor broot ende meel, waer ghy lieden dat voor eenen Godt hout, soo // segge ick dattet *Fol. 244 r°.*
uwen duyuel is. Vra. Wat hout ghy van de heyligen? Ant. Ick en ken geen ander * middelaer dan Christum. Vra. Ghy moet Joan. 2. a. 1.
steruen, ist dat ghi hier by blijft. Ant. † Ic ben al gestoruen. Vra. Gal. 2. c. 20.
Bent ghy ghestoruen, hoe cont ghy dan spreecken? Antwoort. De Gheest leeft in my, de Heer * is in my, ende ic ben in hem [1]). Joa. 14. c. 20.
Vrage. Wilt ghy een Biechtvader hebben ofte niet? Antwoort. Ick 17. c. 23.
heb Christum dien biechte ick: Maer dies niet te min, waer ick

---

en door en voor tijdgenooten bericht, moeten ook de nadere bijzonderheden wel geloofwaardig zijn.

Het geheele verhaal komt met eenige wijzigingen ook voor in het derde deel van Rabus' *Historien u.s.w.* (eerste druk 1555), een uittreksel daaruit in Van Haemstede (eerste druk 1559). Zie de *Bibliographie.*

De vraag, tot welke van de verschillende protestantsche richtingen of gemeenten men Wendelmoet heeft te rekenen, is m.i. in 't geheel geene vraag. In 1527 bestonden ten onzent geene verschillende »richtingen". De geheele, toenmalige, nog weinig scherp bepaalde, reformatorische strooming in ons land, die wij Sakramentisme noemen, heette destijds Lutherij, en niet te onrechte. Zie ook aanteekening 1 op fol. 245 v°. Speciaal doopsgezind kan Wendelmoet moeilijk zijn geweest (anders Scheffer, t. a. p., bl. 582, en Dr. Hoog, *De martelaren enz.*, bl. 132): de zoogenaamde sporen van Doopsgezinden vóór 1530 hier te lande kan ik niet zien. Dat het *Offer des Heeren* haar opnam, zal wel zijne reden hierin hebben, dat Monnikendam van 1534 af eene kweekplaats juist van anabaptiste godsdienstigheid is geweest: licht wisten monnikendammer Mennisten van 1560 à 1570 er nog van, hoe Wendelmoet een hunner familieleden was geweest en rekenden zij haar daarom tot de gemeenschap hunner ouders. Maar er was in 1527 juist daar ter stede gelegenheid genoeg om evangelisch te worden buiten het Anabaptisme om: zie Scheffer t. a. p. en Wüstenhoff in *Ned. Archief voor Kerkgeschiedenis*, 1899, bl. 144, 145.

Over het lied, dat in het *Offer des Heeren* op het verhaal over Wendelmoet volgt, zie de aanteekening op fol. 246 v°.

1) Zie aanteekening 1 op fol. 245 v°.

yemant vertoornt heb, soo wil ick de selfde gheern bidden, dat sy my dat vergeuen. Vra. Wie heeft v dese meyninge geleert, ende hoe coemt ghy daer toe? Ant. Die Heere die alle menschen tot
Joan. 10. c. 27. hem roept: + Ooc ben ick een van zijn schapen, daeromme hoore ick zijn stemme. Vrage. Sijt ghy dan alleen beroepen? Antwoort.
Mat. 11. c. 28. Neen ic, * dan de Heere roeptse alle tot hem, die beladen zijn.

Nae veel ander dierghelijcke woorden, is Weynken wederom in den Kercker geuoert: Ende tusschen de twee nauolghende daghen, is sy van menigherley persoonen versocht, ende aengheuochten, naemelyck van Monicken ende Papen, ende vrouwen, ende van haer naeste vrienden. Onder ander quam oock een vrouwe tot haer wt simpelheyt, ende beclaechdese op dese wijse: Lieue Moeder, cont ghy niet dencken dat ghy wilt, ende swijghen stil, soo en sout ghy niet steruen. Doen antwoorde Weynken, segghende: Lieue Suster, het is my beuoolen te spreecken, ende ick ben daer toe beroepen, alsoo dat icket niet swijghen en mach. Vraghe. Soo sorghe ick dat sy v dooden sullen. Antwoort. Oft sy my morghen
Mat. 6. b. 10. verbranden, ofte in eenen Sack steecken, dat ghelt my al euen
Fol. 244 v°. veel: † soo het de // Heere voorsien heeft, also moetet geschien, ende niet anders, ick wil by den Heere blijuen. Vrag. Hebt ghy niet anders ghedaen, soo hope ick, dat ghy niet steruen en sult. Antwoort: Aen my en is niet gheleghen, maer als ick vanden Sael bouen come, soo schrey ick seer, ende het iammert my, dat ick alle die hupsche Mannen sie, dat sy so verblint zijn, ende ick wil den Heere voor haer bidden.

¶ Daer zijn oock twee swarte oft preecker Monicken [1]) by haer ghecomen, de eene als een Biechtvader, de ander als een Onderwijser, thoonende haer dat Cruys, ende sprack: Siet, hier is uwe Heer, uwe God, Sy antwoorde: Dat en is mijn Godt niet, het is een ander Cruys, daer door ick verlost ben, Dat is een houten Godt, werpt hem int vyer, ende wermt v daer by. De ander vraechde haer, den seluen morghen als sy steruen soude, oft sy dat Sacrament niet en wilde ontfanghen, hy wout haer gheerne gheuen. Sy seyde: Wat God wout ghy my gheuen, die verganckelijck is? diemen om een heller [2]) oft duyt vercoopt? Ende tot den Paep ofte Monick (die welcke hem verhuechde, dat hy op dien dach Misse gedaen hadde) seyde sy, dat hy Godt op nieu ghecruyst

---

1) Dominikanen.

2) »Heller" komt wel in de Middeleeuwen een enkele maal in ons land voor, maar Kiliaen heeft het woord niet, evenmin als »gherust" voor »schavot", dat fol. 245 v° wordt gebezigd. Beide woorden wijzen dus wel er op, dat ons verhaal uit het duitsch vertaald is, Scheffer, t. a. p., bl. 583; uit »hupsch" op fol. 246 r° mag men dit niet afleiden.

hadde. Doen seyde hij: My dunct dat ghy verdoolt zijt. Weynken antwoorde: Dat en can ick niet beteren, mijn Heer, mijn God, * die in eewicheyt eer, lof, ende danck sy, heeft my alsoo ghemaeckt. Apo. 4. b. 11. Vrag. Wat hout ghy vanden heyligen oly? Ant. Oly is goet op een slaet, oft v schoenen daer mede te smeyren.

Int midden van de Weecke brachtmense te Houe, Ende als sy nv in die Sael quam, ghinck de Monick tot haer, hou//dende haer *Fol. 245 r°.* dat Cruys voor het aensicht, segghende: Wederroept doch te voren, eer dattet ordeel gegeuen wort. Maer Weynken keerde haer vant Cruys, segghende: Ick blijue by mijn Heer, by mijn Godt, + noch Rom. 8. d. 38. doodt noch leuen en sal my daer van scheyden. Doen sy voor den Rechter stont, luysterde de Monick haer int oore, seggende: Valt op v knyen, ende bidt de Heeren om genade. Sy antwoorde: Swijcht ghy, heb ick v niet geseyt, dat ghy my van mijn Heer niet trecken en sult?

¶ De Deecken van Naeltwijck sub Commissarius ende Inquisiteur las dat oordeel wt eenen Brief op het Latijnsche, ende wederhalende in Duytsch, sprac op het corte, dat si gheuonden was in een misghelooue vant Sacrament, ende dat sy onbeweghelijck daer by bleef, Ende daeromme besloot hy dat sy een Kettersse waer, ende ouerghaf Weynken inde Weerlijcke handt, met der Protest. dat hy in haren doot niet en verwillichde. Daer nae ginck hy wt den Raedt, met zijn twee Bysitters, als geestelijcke Mannen.

Van stonden aen werdt by den Cancelier ghelesen, als dat sy (nae segghen) halstarrich ware gheuonden, het welcke niet ongheStraft en mochte blijuen, Ende dat sy tot puluer soude ghebrandt worden, ende haer goederen al gheconfisqueert worden. Doen sprack Weynken: Ist nv al geschiet? Ick bidde v alle, oft ick yemandt misdaen ofte vertorent hadde, dat ghy my dat vergheuen wilt. Doen sprack de Monick tot haer: Cusset nv uwen Heere uwen Godt een mael. Sy antwoorde: Dat en is mijn Heer niet. Int afgaen van de Raedtcamer sprack de Monick tot haer, dat si onse lieue // Vrou soude aenroepen, dat sy voor haer bidden soude. Sy *Fol. 245 v°.* antwoorde: Onse Vrou is in Godt wel te vreden. Monick. Roeptse aen. Weynken. Wy hebben * Christum die sidt ter rechterhandt Rom. 8. d. 34. zijns Vaders, die bidt voor ons. Als sy nv van de Sael quam, ende ghinck ter Galghen ofte Gherecht, so seyde de Monick: Siet v Heer een mael aen, die voor v ghestoruen is. Weynken. Dat en is mijn Heer mijn Godt niet, mijn Heer Godt † is in my, ende ick Joa. 14. c. 20. ben in hem [1]). Mon. Siet om, wildy alle die schaepkens veroordee- 17. c. 23.

---

1) Het strenge, om niet te zeggen strakke theïsme der Doopsgezinden en Hervormden van na 1560 doet soms vergeten hoe door sommige bewegingen, waaruit

Heb. 10. d.30. len, ende zijn sy alle verdoemt? Weynk. Niet al, ‡ dat oordeel
behoort Godt toe. Monic. Vreest ghy v voor dat strenghe oordeel
Luc. 9. f. 56. Godts niet? Weynk. * God en coemt niet de sondaers te oordee-
Joan. 3. b. 17. len, dan om vrede te gheuen. Mon. Vreest ghy niet dat oordeel,
12. e. 47. dat ghy in een vyer sult lijden? Weynken. Neen ick, want ick
weet, hoe ick met mijnen Heer stae. Op den Gherust [1]) oft Scha-
uot stondt daer een by, die sprack tot Weynken, segghende: Moe-
der, keert v om tot den volcke, ende bidtse, oft ghy iemandt ver-
toornt hadt, dat zijt v vergheuen. Dat deede sy. Daer nae holp sy
den Meester dat puluer [2]) inden boesem steecken. Hier versochtse
de Monick wederom met dat Cruys, het welcke sy metter handt
van haer stiet, ende keerde haer om, seggende: Hoe tenteerdy my,
Act. 7. g. 55. † Myn Heer mijn Godt is hier bouen. Daer nae ghinck sy vrolijck,
als oft sy tot eender Hoochtijt soude ghaen, ende sy en ontsette
haer aensicht niet eens voor dat vyer. De Monick seyde: Wildy
niet steets ende vast by Godt blijuen? Weynk. Jae ick voorwaer.
Monick. Nv moet ghy terstont int vyer ghaen, nv wederroept
Fol. 246 r°. noch. Weynk. Ick ben wel te // vreden ‡ des Heeren wille moet
Mat. 6. b. 10. gheschien. Monick. Dat en is des Heeren wil niet, de wille Godts
is uwe heylighinghe. De Hencker sprack: Moeder blijft by Godt,
ende laet v van Godt niet trecken. Midlertijt ghinck dese vrome
Heldin alleen onueruaert nae de banck toe, ende voechde haer
selfs aen den Staeck, daer aen mense verbranden soude, ende seyde
alsoo: Staet de banck oock vast, sal ick niet vallen? Daer nae
heeft die Hencker de coorden bereydt, daermede dat hyse worgen
soude, de vrouwe dede af haren halsdoeck oft sluyer, ende voechde
de strop aen haren Hals. Doen riep de Monick: Wendelmoey wilt
ghy oock gheern steruen als een Christen mensche? Antwoort. Jae
ick. Vrage. Ghy verloochent alle Ketterie. Antwoort. Jae ick.
Vraghe. Dat is ghoet. Daer en bouen ist v oock leedt, dat ghy
ghedwaelt hebt. Antw. Ick heb voormaels wel ghedwaelt, dat is

---

zij hier te lande mede zijn voortgekomen, eene pantheïstische ader liep: de Loïsten, David Jorisz., het Huis der Liefde. Natuurlijk is zulk een zeggen als hierboven dat van Wendelmoet niet als wijsgeerige uitspraak op te vatten en niet scherp dogmatisch bedoeld, maar 't kan eene aanduiding van de bedoelde richting zijn. In het *Offer des Heeren* staat zij hiermede alleen. Zie ook een paar regels verder: »Godt en coemt niet de sondaers te oordeelen" en aant. 1 op fol. 244 r°.

1) Zie aanteekening 2 op fol. 244 r°.

2) Eene niet ongewone verzachting van de doodstraf op den brandstapel; soms nog gepaard met verworging. De veroordeelde kreeg op de borst tusschen het hemd een zakje met kruit, dat dan tegelijk met het stroo werd aangestoken. Was hij niet geworgd, dan verstikte hem de rook of raakte hij althans buiten kennis. Ook fol. 249 r° komt dit voor. Zie Dr. Hoog, *De martelaren der Hervorming*, bl. 182; *Bibliographie*, I, p. XIII, XIV.

my leedt, maer dit en is gheen dwalen, maer den rechten wech, ende ick blijue by Godt. Als sy nv dat ghesproocken hadde, doen ghinck die Hencker toe, om haer te verworghen, ende als sy dat gheuoelde, sloech sy haer ooghen neder ende hupsch toe, als oft sy in eenen slaep geuallen waer, ende heeft den gheest ghegheuen, den twintichsten Dach Nouembris. Anno. 1527.

Een Liedeken van Weynken Claes dochter, Na de wijse: Het was een Joden Dochter // [1]). *Fol. 246 v°.*

DE Heer moet zijn ghepresen
Van zijn goedertierenheyt
Dat hy altijt wil wesen
By die * nieu zijn verresen Rom. 6. a. 4.
En hebben tquaet afgheleyt. Coll. 3. a. 1.
Dit machmen claerlijck sporen
Aen die vrouwe Weynken Claes
† Wt God zijnde gheboren 1.Joan. 3. a. 9.
‡ Wiens woort sy had vercoren ‡Ps. 119. l. 103.
Tot haerder troost ende solaes.
Geuaen lietmen haer bringen
In den Haech voor dOuerheyt
Met vragen sy haer aenginghen
Of sy bleef by die dingen
Die sy voor heen had gheseyt.
Tgeen dat ick heb gesproocken
Blijf ick vast by, heeft sy verclaert

1) Zeker een lied, dat boven de meeste andere, die in het *Offer des Heeren* aan de brieven en testamenten van iederen martelaar zijn toegevoegd, uitmunt door denkbeelden, taal en klank. 't Is dan ook van die alle bijna het éénige, dat in ruimer kring bekend is: Van Vloten, *Nederlandsche Geschiedzangen*, Busken Huet, *Het Land van Rembrand*, allerlei geschiedkundige boeken namen het op.

Hoewel de uitgevers van n°. 4, 1570 al die liederen hun werk noemen, spreekt Scheffer van dit als van 't werk van een tijdgenoot, t. a. p., bl. 431; ook Fredericq, t. a. p., bl. 283, ondanks de tegenspraak van Wieder, bl. 106. Geheel onmogelijk kan ik Scheffer's meening niet achten, als wij bedenken dat het lied, aan den brief van Willem Droochscheerder toegevoegd, van de hand van den martelaar zelven is, fol. 256 r°.

Sy mochten tvyer wel stoocken
Om branden ende roocken
Sy was daer niet voor veruaert.
Een wasser die daer taelde [1])
Vraechde noch vant Sacrament
Daer op Weynken verhaelde
Dat [2]) meel was datmen maelde
En tbroot eenen Duyuel blent [3]).
Hy seyde: Ghy moet steruen
Ist saeck dat ghy hier by blijft
Maer om tRijck Gods te eruen
2.Ti. 4. a. 8. En die * Croon te verweruen
Apo. 2. b. 10. Was sy door Gods cracht gestijft.
Dus ist oordeel gegeuen
Dat sy sou worden verbrant
Maer duer Gods geest gedreuen
Gaf sy willich haer leuen
Ouer in des Heeren hant.
Die Monick sachmen loopen
Om die vrouwe met zijn cruys
Die lueghenen met hoopen
Ginck hy aldaer ontknoopen //
Fol. 247 r°. Om haer brengen tot confuys.
Hy haer also seer quelden
Dat iammer was en verdriet
De Buel dies oock ontstelden
Moeder (was zijn vermelden)
Laet v van Godt trecken niet.
Sy halp den puluer steecken
Selfs tot haren bosem in
Siet wat daer is gebleecken
Van selfs is sy ghestreecken [4])
Totten pael als een Heldin.
Sprack: sal ick niet afuallen
En staet de bancke oock vast
Daer ginck de Monick rallen [5])
En had met zijn loos callen
Die vrouwe noch geern verrast.
Mer sy ginc haer selfs voegen
Seer blijdelijc aen den pael

1) Zeide, sprak.
2) Voor »dattet", dat het.
3) Dom.
4) Getreden.
5) Snappen; zotteklap uitslaan.

Wel ginct na haer genoegen
Maer die Sophisten wroegen [1])
En Godloosen altemael.
  De Buel trat aen om worgen
Doen sloot sy haer oogen fijn
Hebbende int hert verborghen
Een trooster niet om sorgen [2])
* Verlangende thuys te zijn 2.Cor. 5. a. 8. Phil. 1. c. 26.
  Dus lieffelijck † ontslapen † Act. 7. g. 60.
Is Wendelmoe in den Heer
Maer Monicken en Papen
Die naet Christen bloet gapen
Versaet worden sy nemmermeer.

FINIS. //

---

1) Het praesens om het rijm ; òf: »zij wroegden hem (zich)", hadden leed, n.l. over de blijdschap, die zij toonde te gevoelen ; òf: »zij wroegden haar", bleven haar beschuldigen.

2) Naar ik vermoed, is alleen om de welluidendheid »niet" vóór in plaats van achter »om" geplaatst. »Sorgen" is vreezen ; derhalve : »een trooster om niet te zorgen" = zulk een trooster dat zij niet behoefde te vreezen.

Fol. 247 v°.

¶ Dit is de
Belijdinge van twee lie-
ue urienden, de eene was genaemt
Fije, de ander Eelken, die welc
ke om tghetuychenisse
Jesu tot Leeu-
werden ghe-
doot zijn [1]).

INt Jaer 1549. Drie Weecken ontrent voor Paesschen, zijn binnen Born [2]) in Westvrieslant gheuangen twee lieue mannen, met namen Fije ende Eelken. Dese selue worden voor de Heeren gestelt, aldaer sy haer geloof vrymoedich beleden hebben.

Inden eersten vraechden sy Eelken, segghende: Wie heeft v geoorloft dat ghy dat volc by een vergadert om te leeren? Antw.
Heb. 10. c. 25. * God heeftet my geoorloft. Vrag. Wat ist gene dat ghy geleert
†Joan. 18. c. 21. hebt? Antw. † Vraecht den genen diet gehoort hebben, wat wy onder malcanderen geleert hebben, want ghy hebt doch een

1) De Criminele rolle van den Hove van Friesland bevat onder 7 Juni 1549: »Die procureur Generael, claegher, contra Feije Bauckezoon, gevanghen. 't Hoff gedelibereert hebbende op de confessie van den gevanghen, fiat justitia metten zwaerde geexecuteert te worden het lyf op een rat ende 't hooft op eenen staeck .... ende es gepronuncieert ende geexecuteert,

»Naederhant alsoe der voorsz gevangen in zijn ongeloof persisteerde ende verhart bleeff, zoe es hy gecondempneert by den scharprechter gebracht te worden hier buyten op 't galgevelt ende aldair aen een staecke metten viere geexecuteert ende zyn lichaem verbrant te worden ende es gepronuncieert ende geexecuteert den VII[en] Juny anno XV[c]XLIX.

»Die Procur Gnal, claegher, contra Elcke Fouckez. gevanghen. 't Hof gedelibereert .... fiat sentencie mitten zwaerde geexecuteert te worden het lyff op een rat ende 't hooft op een staeck, ...”

Eelken en Fije maken met hunne opwinding, met dat elkaars handen en voeten kussen, dat zingen en springen, die uitgelatenheid tegen den marteldood, eene uitzondering op de anderen, die in het *Offer des Heeren* eene plaats hebben gevonden. Blijkbaar predikte Eelken, hoewel nog niet gedoopt; leeraar acht of noemt hij zich niet: 't zijn nog die zwevende toestanden, waarin de arbeid van Menno en de andere oudsten allengs orde en regel heeft gebracht.

2) Oldeboorn.

vrouwe gheuangen diet ghehoort heeft [1]). Doen vraechden sy de vrouwe wat sy van Eelken gehoort hadde. Antw. Hy heeft ghelesen die vier Euangelisten, Paulus, Petrus, Joannes Epistelen, ende de Wercken der Apostolen. Doen wert Eelken weder gheuraecht: Wat hout ghy van dat Sacrament? Antw. Ick en weet van v ghebacken God niet. Vrag. Vrient siet wel voor v wat ghy spreeckt, want dese woorden costen halsen. Wat houdy van die Moeder Godts? Antw. Vele. Vrage. Wat seg//dy, heeft de Sone Gods geen *Fol. 248 r°.*
vleysch ende bloet van Maria ontfangen? Antw. Neen [2]), Ick houde daer af, dat de Soone Godts daer af tuycht. Vrag. Wat houdy van onse heylige Roomsche Kerck? Ant. Ic en weet van v heylighe Kerck niet, ende ick en kense niet, ick en hebbe van alle mijn leefdagen in gheen heylige Kerck gheweest. Vraghe. Ghy spreect te mael spijtich, ick ben met v beweecht, (seyde een Raetsheer) ende vreese dat ghy uwen hals sult verliesen. Sijt ghy niet gedoopt? Antw. Ick ben niet gedoopt, maer my verlangt seer na den Doop. Vra. Wat houdy van dese valsche Leeraers, die dus omloopen, ende doopen het volc? Ant. Van die valsche Leeraers en houde ic niet, maer my heeft seer verlangt, om een Leeraer te hooren die van Godt ghesonden waer. Sy seyden: Wy hebben nochtans gehoort, dat ghy een leeraer sout wesen. Eelken seyde: Wie heeft my tot een Leeraer gemaect? Sy seyden: Wy en wetens niet. Eelken seyde: Vraecht ghy my dat ghy niet en weet, hoe soude icket dan weten? Ick en weet niemant, die my tot een Leeraer gemaect heeft, † dan Godt heeft my gegeuen alle het Joan. 14.b.13.
gene dat ick van hem gebeden hebbe. Sy seyden: Nv hebben wy 15. a. 7.
alle dese articulen geschreuen, die wy v op dit pas afgheuraecht hebben, ist dat hier nv yet is dat v berouwet, dat willen wy geern wt doen. Ant. Meynt ghy dan dat ick Godt loochenen soude.

Eelken ende Fije hebben beyde haer Sententie ontfangen, ende so zijn sy by malcander ghebrocht, daer omhelsden sy malcander, ia handen ende voeten custen sy malcanderen, van grooter liefden, also dat alle menschen haer verwonderden, diet saghen ende hoorden, die Witcouels [3]) ende knechten lie//pen ende seyden tot die Heeren: Noyt en hebben malcanderen menschen also lief ge- *Fol. 248 v°.*
hadt, als dese [4]). Eelken sprack tot Fije, segghende: Lieue Broeder

---

1) Elisabet, de martelares van fol. 25 v° vgg.? Zij zat althans te gelijk met Eelken te Leeuwarden gevangen.

2) Dit »Neen" is door de uitgevers van het Groot Offerboek van 1615 met opzet uitgelaten. 't Was hun eene te sterke belijdenis van die menschwordingsleer, die zij verwierpen. Zie over deze en dergelijke plaatsen aant. 1 op fol. 121 r°.

3) Witkappen; praemonstratenser monniken.

4) Dit oude bekende gezegde zal wel van de hand van den verhaler zijn, die daarin kleedde wat »de menschen" zeiden.

en wijtes [1]) my niet, dat ghy door my in lijden comen zijt. Fije antwoorde: Lieue Broeder, laet v dat niet duncken, want het is een cracht Gods.

Na de Sententie, werden sy noch opgehouden, tot aen den derden Dach. Doen is Eelken ten eersten metten sweerde gerecht.

Item, als de Sententie van Fije gelesen worde, en hoorde hy daer niet na, ouermits zijn groote blijschap, doch niet wetende wat Eelken geschiet was, ofte gheschieden soude, maer hy sang ende
4.Esd. 7. a. 7. sprang, Godt louende ende danckende, ende sprack: + Dit is de
Mat. 7. b. 14. eenige wech. Ende sy leyden Fije int schip daer Eelken lach onthooft, ende dat Radt [2]) daer by, daermen Eelken op setten soude. Item, de pael daer Fije aen staen soude om te verbranden, ende int Schip worden Fije handen los van malcanderen, maer hy sat lijckewel [3]) stil: Doen seyden die Monicken: Bindt hem weder. De Diefhencker seyde: Bindt ghy hem, maer de Casteleyn [4]) geboot hem, dat hy Fije weder binden soude. Sommige vrouwen diet aen-
Luc. 23. c. 27. sagen, schreyden seer: Soo sprack Fije: * Schreyt niet ouer my, maer ouer uwe sonden. Voort seyde hy totten Scherprechter: Wat wildy my doen? Antw. Dat sult ghy wel sien. Ja, ia, sprack Fije, doet uwen wille, ick heb my al ouerghegeuen in mijns Heeren handen. Item, die Broeders gingen by hem buyten mettet gemeyn volck, ende als Fije van zijn bekenden sach, riep hy, segghende: Vrienden verblijt v met my, sulcke bruyloft als my is bereyt. Ende als hy den Galghen Berch op quam, spraecken hem sommighe
Fol. 249 r°. Broeders // aen, die haer seer verblijden met hem, seggende: + Dit
4.Esd. 7. a. 7. is de enge wech, dit is de wijnpersse des Heeren, hier hanghet
Mat. 7. b. 14. die Crone aen, Maer als de Casteleyn dat gheroep hoorde, soo riep hy, segghende: Niemant en slae zijn hant aen desen, hy verbuert lijf ende goet. Item, de Diefhencker hadde zijn ghereetschap vergheten [5]): ende liep inde Stadt om die te halen. Ter wijlen hadde die Casteleyn, met die twee Monicken Fije int Biechthuysken [6]), hem seer tenterende met broot ende wijn, maer sy en wonnen niet: Want Fije en dede anders niet, dan dat hy sang ende sprang, God louende ende danckende, als sy op hem niet en consten winnen, ende de Hencker weder quam, seyden sy tot Fije:

---

1) Zoo alle uitgaven; ook de Groote Offerboeken. Van Braght heeft: »en wijt het mij niet".

2) Verzwaring van de doodstraf. Doel was het publiek af te schrikken juist door die openbare tentoonstelling van het afgeslagen hoofd; ook de straf te verergeren door het onteerende dat aan die tentoonstelling kleefde.

3) Nochtans.

4) Slotvoogd; vandaar kommandant van de gevangenis.

5) Al een heel zonderlinge nalatigheid.

6) Dat bij eene gerechtsplaats zulk een vertrekje was, blijkt elders niet.

Hoe zijt ghy aldus hartsinnich, daer ghy segghet, dat ghy Christus Lidtmaten zijt? Waerom en wilt ghy dan niet doen wercken der barmherticheyt, als dat ghy dit Wijn ende broot, voor wijn ende broot ontfanghen wilt om onsent wille? Antwo. V Wijn ende Broot en ben ick niet op verhonghert, maer my is een * spijs bereyt in den Hemel, Als sy niet op hem winnen en conden, soo spraecken sy: Ghaet, ghy Ketter ghaet. Die Casteleyn seyde: Ick heb menighen Ketter ghesien, maer noyt mijn daghen herder Ketter dan dese, maer Fije ter doodt staende bereyt, sprack totten Scherprechter: Meyster hebt ghy v werck volbracht? Hy antwoorde: Noch niet. Fije sprack: Jae hier isset Schaep, daer ghy om beghaen zijt [1]). Doen ginck die Hencker toe, ende schuerde Fije zijn Hemdt op, ende nam hem die Mutse van zijn Hooft, ende vuldese met Buscruyt [2]). Fije aen den Pael staende, daermen hem worghen soude, riep hy: ‡ O Heere ontfangt dijnen Knecht. // Daer nae is hy gheworcht ende verbrant, ende is also in den Heere ontslapen: * Dat gemeyn volck riep, seggende:

Mt. 26. c. 28.
Apo. 2. a. 7.
‡ Luc. 23. e. 45.
Act. 7. g. 59.
Fol. 249 v°.

* Dat was een vroom man, is dat geen Christen, soo en isser niet een in de gehee-le Werelt. — Luc. 23. e. 46.

* * *

ℂ Een Liedeken van Eelken ende Fije, Nae de wijse, vanden lv. Psalm. Ofte, Mijn Liefken siet my oeuel aen.

NAe v belooft, O goede Heer
† Wilt troost van bouen senden — Joan. 14. b. 16.
Die hier vast houden uwe leer
‡ Brengtmen in swaer ellenden — Esa. 59. b. 15.
* De werelt mach niet verdragen — * Joan. 7. a. 7.
V volcxken goedertier
Sy dreygen haer met groot dangier
Sweert, water, vier
Sterct ons in dees quay dagen.

---

1) Begonnen zijt. Of: om iets begaan, verlegen zijn; nog in het Westfriesch.
2) Zie aanteekening 2 op fol. 245 v°.

Sy brochten twee geuangen voort
Genaemt Eelken en Fije
Mat. 10. d. 32. † Die welck beleden Godes woort
Vrymoedich ende blije
En staende voor de Heeren
Vraechden sy Eelken rat
Segt, wie heeft v geoorloft dat
Ghy versaemt hadt
Het volck by een om leeren
Heb. 10. c. 13. ‡ Godt, antwoort hy haer pertinent
Voort van der Roomscher kercken
Vraechden sy hem, en t Sacrament
Maer hy bespotte haer wercken
Een sprack: Ick ben begangen
Met v, vrees dies te meer
Ist dat ghy zijt verdoopet weer //
Fol. 250 r°. Neen ick, maer seer
Heb ick daer na verlangen.
De vasticheyt siende den Raet
Van dees twee vrome knapen
Oordeelden haer na dat placcaet
In vruecht sachmen dees Schapen
Ro. 16. b. 15. * Minlijck malcander cussen
1.Pet. 5. b. 14. Ja oock handen en voet
† Can. 8. b. 6. † Siet der vyeriger liefden gloet
1.Pet. 1. d. 22. Brack wt tgemoet
Die niet en is om blussen.
De vruechde was daer also groot
Dat Fije niet en hoorde
Na sijn Sentency totter doot
Geseyt van woort tot woorde
So seer hy hem verhuechden
Deed niet dan sang en spranc
Hy en dachte op geen bedwanck
1.Pet. 4. c. 19. ‡ Dan lof en danck
Gaf hy den Heer met vruechden.
Seer wert gedrongen Eelken fijn
Dat hy biecht sou vermonden
Ick ken my een sondaer te zijn
En leet zijn my mijn sonden
Sprack hy, daerom sy seyden
Dat hy biecht had gedaen
Maer hy sprack Godt, niet de Paep aen

Dus heeftmen saen [1])
Hem tot t Sweert doen bereyden.
  Den leuenden metten dooden bey
Lietmen met een schip vueren
De vrouwen maecten daer geschrey
Fije sprack bly sonder trueren
Wilt ouer my niet weenen
Maer ouer uwe sondt
* (Dus heeft gesproocken Christus mondt Luc. 23. e. 27.
So Schrift oorcondt
Als hy ter doot ginck henen.)
  Twee Monicken waren ooc int speel //
Die quelden hem, te weten *Fol. 250 v°.*
Met broot en wijn seer veel
Dat hy dat soude eten
Na v broot ende wijne
Geensins en hongert my
† My is bereyt in sHemels cry [2]) Mat. 26. c. 28.
Een spijse vry Apoc. 2. a. 7.
Sprack hy met blijden schijne [3]).
  Die Monicken waren gram en quaet
Dat haer waer niet mocht gelden
Riepen vyleyn: ghy ketter gaet
Die Casteleyn ontstelden
Ick en sach noyt mijn dagen
Alsulcken ketter een
Ick hebber veel gesien, maer geen
(Sprack hy int gemeen)
Also hert onuerslaghen.
  Meester hebt ghy v werck volent
Noch niet, de Hencker seyde
Ja hier isset schape present
Sprac Fije met claer bescheyde
En als hy aen den pale
Was staende int geuecht
Riep hy: + O Heer ontfangt dijn knecht Act. 7. f. 60.
Dus is hy recht
Gerust met tlief ghetale [4]).

1) Spoedig.
2) Afkorting van krijt of krijte: perk, gebied.
3) Gelaat.
4) Het bemind getal der uitverkorenen, die door den Heer waardig zijn geacht met hun bloed voor Hem te getuigen en zoo de hemelsche rust te beërven.

Broeders schict v voort na betaem
Mat. 22. a. 4. * Slams bruyloft is al veerdich
Apo. 19. b. 7. Tgeloof en lieft laet zijn bequaem
En blijft in duecht volheerdich
Mat. 22. b. 11. Doet aen † sbruylofts gewaden
Dat ghy muecht weert gast zijn
Mat. 26. c. 28. Men sal met vruecht † den nieuwen wijn
Daer drincken fijn
En tbroot Gods sal versaden.

FINIS. //

ℂ De Belijdinghe van Peter Witses Metselaer, geuangen wesende tot Leeuwerden, die aldaer om tgetuychenisse Jesu, aen eenen staec verworcht ende verbrant is. Int Jaer. 1553 [1]).

Fol. 251 r°. [n°. 1.]

Vrage ende antwoort.

VRage. Hoe is uwen naem? Ant. Peter Witses. Vrage. Hoe oudt zijt ghy? Antw. xxvij. Jaer. Vra. Wanneer hebt ghy laetst te biechten geweest? Antw. Ic biecht alle dagen, * ende beken dat ic een sondaer ben. Vra. Wat hout ghy vant Sacrament? Ant. Ick hout van grooter weerden. Vra. Wat hout ghy vant Sacrament, dat de Paep te Paesschen geeft? Antw. Daer en houde ick niet af. Vrag. † Christus sprac: Neemt eet, dat is mijn vleysch. Antw. Tis waer, maer hy sprack totten genen die hem gehoorsaem waren. Vra. Sydy ooc wederdoopt? Ant. Ick en wete van genen wederdoop, ic ben eens gedoopt, ende dat ‡ na Gods leer. Vrag. Hoe lange ist geleden? Antw. Ontrent anderhalf iaer. Doen wert Peter in een kelder ghebracht, ende als hy daer ontrent een vre hadde geseten, so is hy weder voor die Heeren ghehaelt, ende hem wert weder op nieu geuraecht. Peter ghy zijt verleyt, wilt

Psa. 32. a. 5. 51. a. 5. Luc. 15. c. 22. Mat. 26. c. 25. Mar. 14. c. 22. Mat. 28. b. 19. Mar. 16. b. 16.

1) Van dezen blijkbaar even eenvoudigen als innigen broeder weten wij niets dan 'tgeen de drie hier afgedrukte stukken over hem mededeelen. Dat eene »vermaning" van hem voorkomt, stempelt hem niet tot eigenlijken voorganger, al waren geenszins alle broeders tot prediken bevoegd. Karakteristiek is in zijn schrijven niets. Een enkele regel is onduidelijk: b. v. het verband op fol. 252 v° ter plaatse van de aanteekening. Bij »tgeen God mij gegeven heeft", fol. 251 v° is geene reden om aan »het inwendig woord" te denken. »Op de confessie van den gevanghen Pieter Wijtses" — meldt de Rolle der crimineele sententiën van 't Hof van Friesland — »dat hij is herdoopt, ende quaet gevoelen heeft van den weerdigen heiligen sacrament ende dat hij in sijn ongeloove persisteert, is geresolveert geweest dat die gevangen an een staeck zoudt worden verbrandt ende sijn goederen geconfisqueert — ut latius in sententia quae fuit pronuntiata 13 Aprilis 1553, praesentibus etc."

Pro. 10. b. 17. ghy v niet laten onderwijsen? Antwo. Jae ick geerne * wie straf-
Sap. 3. b. 11. finge ende onderwijsinge van hem werpt, die is onsalich. Neemt
Fol. 251 v°. ghy // een Testament ende onderwijst my. Vrag. Wy en zijn geen
Leeraers, wilt ghy v niet van Priesters laten onderwijsen? Antw.
Esa. 54. b. 13. Godt is de beste Priester, † die sal my wel onderwijsen, daer by
sal ic wel blijuen, door Gods genade. Vrag. Daer heeft ergens een
Bies [1]) [lantlooper] geweest, die heeft v wat te voren gepreeckt.
Voort seyden sy, dat sy gelesen hadden int oude Testament, hoe
datter veel kinderen gedoopt waren. Peter antwoort: Ick en heb-
ber niet van ghelesen, ick heb wel gelesen, dat Christus den ge-
Mat. 28. b. 19. loouigen heeft beuolen te doopen, Math. 28. Mar. 16. Ende by den
Mar. 16. b. 16. Apostolen gebruyct is, Act. 2. 8. Ende hoe dat Petrus leerde: ✝ Be-
Acto. 8. b. 11. tert v ende een yeder late hem doopen in den Name Jesu, so sult
✝ Act. 2. d. 38. ghy die gauen des heyligen Geestes ontfangen, dat is v ende uwen
kinderen belooft, &c. Ooc heeft hy Joan. 3. verhaelt. Doen hebben
sy geseyt: Peter ghi zijt verleyt, zijn uwe Broeders ooc also ge-
sint? Hy antwoorde: Wat weet ic van mijn broeders, ick mach
spreken vant gene dat Godt my gegeuen heeft, dat kenne ic. Voort
Mar. 16. b. 15. heeft hy verhaelt, als Christus seyt: * Gaet in alle de werelt,
preect ende leert, wie ghelooft ende gedoopt wort, die sal salich
Mat. 3. b. 13. worden. Item, † hoe dat Christus tot Johannem aen die Jordaen
quam, om van hem ghedoopt te worden, op dat hy eerst alle ghe-
rechticheyt voor ons soude volbrenghen, om een voorbeelt te we-
1. Pet. 2. c. 21. sen, ✝ dat wy sullen na volghen zijn voetstappen. Ende na Christus
lijden hebbent gebruyct die Apostolen, de ghene die zijn Lichaem
ende Ghemeynte waren.

Van haer auontmael heeft hy beleden, dat hy daer niet met
allen af en hielde, ende si hebben hem vermaent met dEuangely,
dat hy al voor recht heeft aengesien, mer niet dattet op haer //
Fol. 252 r°. gemeente geseyt was, want Christus sprac (seyde hy) tot zijnen
Mat. 26. c. 25. Apostolen: * Neemt, eet, dat is mijn lichaem, dat voor v sal wor-
den gebroken. Ooc den kelc: Drinct alle hier wt, het is de kelc
des nieuwen Testaments in mijnen bloede, dat voor velen wtge-
stort wort tot vergiffenisse der sonden. De Christenen sullent on-
1. Cor. 10. b. 16. derhouden, als Paulus leert totten Corinthen daer hebben wijt
11. c. 22. claer. Sy seyden, haer auontmael (dat si eten ende drincken)
warachtich vleis ende bloet te zijn, vragende mi, of wijt ooc also
Joan. 6. g. 63. niet eten ende drincken. Ant. Christus sprack, ✝ dat vleis en is
niet nut wterlijc te eten, mer het woort is geest ende leuen. Ende
ons Ghemeente en is niet buyten Christus lichaem.

---

1) Niet bij Kiliaen. Een friesch woord: grappenmaker. Maar volgens Dijkstra's *Woordenboek* is een biesjager ook een boevenjager, een politiedienaar.

¶ Een corte vermaninge van Peter Metselaer. [*nº. 2.*]

CHristus heeft gesproken, Mat. 24. daer sullender veel comen in Mat. 24. a. 5.
mijnen naem, seggende: Ic ben Christus, ende si sullender veel
verleyden; wel te rechte, want alsmen haer de sonden biecht, so
vergeuen syse (so sy seggen) sy hebben de tijt wel gedreuen [1]),
sint dattet Euangely verborgen is geweest, ende si plegent noch.
Paulus heefter oock van geprophetеert, tot Timotheum, Ende Chris- 1.Tim. 4. a. 1.
tus, Mat. 7. Wacht v voor die valsche Propheten, &c. Item Joan- 2.Tim. 3. a. 2. 4. a. 3.
nes int 10. veel daer van schrijft. Item Judas, ende Petrus: † Maer Mat. 7. b. 15.
si zijn als onredelijcke beesten, die natuerlijcken te verworgen Joan. 10. a. 1.
ende te vangen geboren zijn. Sy verlasteren dat si niet en kennen. Jude. a. 4.
Item, * sy weuen spinnewebben, ende broeden Basilisken eyeren †2.Pe. 2. b.12.
wt. Item, † sy placken de wandt met quaden calc, ende steecken *Esa. 59. a. 5. †Eze.13.b.15.
pueluwen den menschen onder de armen [2]), want al ist dat de
kercke in holen vlucht, de belijdinge blijft eewich, sy mogen niet 2.Tim. 3. a. 5.
tegenstaen, † want sy versa//ken Gods cracht, sy beminnen den *Fol. 252 vº.*
breden wech, † Christus cruys is haer een sotheyt. Van desen gaf 1.Cor. 1. b.16.
God my wat te spreken. Ic merck anders niet, * dan de woeste Dan. 9. c. 27.
gruwel, daer Daniel de Propheet af spreect, ende Christus, seg- Mt. 24. b. 15.
gende, † dattet nauwelijc sal staen [3]), of hy gelooue opter aerden †Luc. 18. a. 8.
sal vinden. Maer weest goetsmoets, ende strijdet int gelooue, wel
wetende dattet het woort der waerheyt is, ende niet feylen en
mach, daer op heb ic gebout door Christus genade, ende hy wil
my bewaren, ende alle die dagen wil ic op hem betrouwen, we-
tende ende betrouwende, datter geen cracht, geen macht, geen
heerlijcheyt en is in hemel noch op aerden, dan alleen van hem,
daerom so siet neerstelijc toe, proeft v seluen in v consciencie,
wat ghy soect, † alle werc wil openbaer worden. Leest ende on- 1.Cor. 3. b.12.
dersoect neerstelic, want het gelt ons al veel. De ouerheyt en mo-
gen een geen pijne doen om te verleyden, mer die dwalende
geesten comen met valsche stricken onder Christus naem, mer wy
zijn genoech gewaerschout, Mat. 7. 24. 1.Tim. 4. 2.Tim. 3. 4. Tit. 1.
Rom. 16. Phi. 3. 2.Pet. 2. Jud. 2. Mijn lieue vrienden, si gaen my
also na met vragen als sy mogen, Onderwijset doch die ionge ende
simpele herten recht onderscheyt [4]), van dat Auontmael des Heeren,

---

1) »Zij hebben het (n.l. dat vergeven) wel al dien tijd gedaan, zoo gehandeld, sinds enz."

2) Zij meenen wel den godsdienst op te bouwen, maar doen dat met ijdele middelen en die geen stand kunnen houden (»kwade kalk"); zij maken het den menschen gemakkelijk, spiegelen hun valsche geruststellingen voor (die »peluwen" zijn uit vers 18 van Ezechiël 13).

3) »Het geval zal zijn".

4) Kennis.

Mt. 7. c. 24. want ic weet wat my moet [1]). * Ist huys recht op den hoecsteen
gebout, so en macht niet vallen, een yeder sie wel toe, want de
1.Pet. 4. a. 1. tijt der versoeckinge is byder hant, wel wetende, dattet bijt praet
Hebr. 42. a. 2. altijt niet blijuen en wil, † want God heeft selue geleden, ‡ heb-
‡Joan.15.c.20. ben si hem aen zijn gebenedijde lichaem getast, sy sullent ons ooc
Joan. 10. a. 7. wel doen, laten wy ons wapenen met Gods woort, want het woort
† Joan. 6. f.51. ‡Joan.16.b.20. Gods * is de rechte duere. † Het is dat broot des leuens. De tijt
* 1.Pe. 4.b.17. van ‡ huylen is gecomen, daerom is onse verlossinge naby. Laet
Fol. 253 r°. ons bidden om genade, * het is tijt // dattet ordeel begint aenden
huyse Gods, begintet aen ons, wat eynde wilt werden met de gene
die niet en geloouen aent woort?

Ɑ Mijn broeders, wilt ons arme schapen niet vergeten in v
gebet, wy die om der waerheyts wille in des Ouerheyts banden
zijn. Hebt opsicht op den genen die by v woonen, want Christus
Mat. 25. d. 36. sal seggen: † Ic ben naect geweest, ende ghy hebt my gecleet,
‡ Mt. 25. b.12. &c. ‡ Bidt ende waect, den woesten gruwel die naecket, Hout niet
Luc. 21. d. 33. op, hebt goeden moet, * want die in ons is, die is grooter dan die
*1.Joan.4.a.4. inde werelt is. Ick begeer vriendelijc, dat ghy neerstich zijt, op
dat ghy v niet en laet verleyden, want het zijn nv die periculose
tijden. Ghy sult weten, dat ic alle tijt (als ic voor haer geleyt
ben) mijn eygen gepeyns in my vernielt hebbe [2]), ende hebbe ge-
beden den almachtigen God, dat hi mijn mont open doen soude
na zijn welbehagen, Louet vrylijc, het is gesciet, dat hy gaf den
ellendigen troost genoech, Sy gauen mi in veel dingen recht, als
ic met haer sprac met eenen sachtmoedigen geest, door de genade
Gods. Mijn lieue vrienden, nemet in danc, De Heere wil v alle
Mt. 26. e. 40. bewaren vanden quaden verleyders, ‡ bidt ende waect, het is een
†Mt. 25. d. 37. periculose tijt, † ende en vergeet ons niet in v gebedt, ende coemt
Hebr. 13. a .3. altemet by ons, het sticht so wel, De Heere wil ons alle bewa-
ren, Amen.

[*n°. 3.*] Ɑ Aen zijn Huysurou.

Joan. 2. c. 28. Mijn lieue wtuercoren Wijf, † blijft by God, ‡ ende vermengt
‡ Psal. 1. a. 1. v niet metten quaden, want * ist dat de gerechtige wijct, so en
*Heb.10.d.38. † 2.Ti. 4. a. 6. sal mijn siel geen behagen aen hem hebben, seyt de Heere. † Den
tijt mijns verscheydens schijnt na by te wesen, met Godt so moe-
tet gheschien. Als het scheyden coemt, soo en vreest niet, maer
bewaert uwen mondt. Mijn lief Wijf, blijft by de genade Gods,
die v gegeuen is. //

---

1) In alle uitgaven. Het Groot Offerboek van 1615 en alle volgenden: »ontmoet".

2) »Ik heb mijne eigene gedachten laten varen, onderdrukt, en gestreefd en gebeden om alleen Gods welbehagen te mogen zeggen". »Lovet vrijlijc" = gelooft het vrij: in het Friesch wordt het voorvoegsel »ge" dikwijls weggelaten.

¶ Een Liedeken van Peter metselaer. Na de wijse, van den lxxv. Psalm. Oft, Trueren moet ic nacht ende dach. *Fol. 253 vº.*

* KErmen is ter werlt en geclach — Joan. 16.c.20.
Druck coemt van alle zijden
In stilheyt men niet leuen mach
Duer Satanas benijden
Maer dit geschiet so Christus seyt
† Den gerechten tot salicheyt — Mat. 5. a. 10.
Dus wilt hier in verblijden. — 1.Pet. 3. b. 14.
Daer was een man van goeder faem
Vredich met zijnder vrouwen
Peter de metselaer met naem
Die zijn broot wan in trouwen
Nochtans hebben sy hem gesocht
In die geuanckenis gebrocht
En tegen recht gehouwen.
Als hy stont voor die Heeren blent
Heeft vrymoedich beleden
Van biecht + doop ende † sacrament — Mar. 16. c. 16.
Na Gods gerechticheden — † Mat. 26.c.25.
So Christus getuycht in zijn leer
Doen moest hy in den kelder neer
Daer was hy wat beneden.
Alst was ontrent een huer geleen
Quam hy weer voor de staten
Peter ghy zijt verleyt, sprack een
Wilt ghy v niet leeren laten
Ja ick geern, hy ter antwoort gaf
† Sij zijn onsalich, die de straf — Eccl. 21. a. 7.
En onderwijsing haten.
Neemt ghy een Testament ter hant
En wilt my onderrichten
Wy zijn geen Leeraers vailliant — De Heeren.
Wilt ghy niet om te stichten
Hebben, de welcke Priesters zijn // *Fol. 254 rº.*
† Godt is de beste Priester fijn — Psa. 110. a. 4.
Die sal my wel * verlichten. — Heb. 7. c. 16.
Daer na brachten sy hem ter banck — *onderwijsen.

Pijnichden hem verueerlijck
Hy wert aldaer gerect seer lanck
En wtgewonden [1]) deerlijck
Jammerlijcken is hy mismaect
Maer tgeloof heeft hy niet versaect
Maer beleet Gods naem heerlijck.
  Dus heeft hy sdoots vonnis ontfaen
Na des Keysers statuyten
Joa. 19. b. 18. ‡ Ter galgen waert moest hy heen gaen
Hebr. 13. b. 3. Lijden versmaetheyt buyten [2])
Met Christo zijnen heylant soet
Maer want sy mercten tvroom gemoet
Deden hem den mont sluyten.
  Als hy so aen den pale stont
In smerten ende pijnen
Met eenen bal in zijnen mont
Sprack noch in sulcker schijnen
Joan. 21.d.18. * Ick bant my selfs doen ick ionck was
Wandelde werwaert my gaf pas
Maer out my ander bijnen [3]).
  Dus heeft hy Godt al aen den staeck
Seer hoochelijck ghepresen
Voelde in hem der liefden smaeck
Deedt zijn offer midts desen
Luc. 23. e. 45. † Sijn geest in sVaders hant beual
Act. 7. g. 59. Als vijftienhondert int getal
Vijftich drie wert gelesen.
  Dus is onsen vrient inden Heer
Act. 7. f. 60. Soetelijcken ‡ ontslapen
Sijn voorbeelt laet v zijn een leer
O alle Christen knapen
Wort ghy geuangen of veriaecht
Lijdsamelijck v cruyce draecht
Ephe. 6. b. 11. * Sterct v met sHeeren wapen.

FINIS. //

---

1) Bij het rekken werd door de katrol het koord op- en dus de gefolterde uitgewonden.

2) Buiten de stad Leeuwarden, evenals Jezus volgens den aangehaalden tekst van den brief aan de Hebreërs buiten de poort van Jeruzalem zijn dood heeft geleden.

3) Binden.

Eenen Brief

Fol. 254 v°.

van Willem droochscheer

der geschreuen inder geuanckenisse tot Antwerpen, aldaer hy om het getuychenisse ons Heeren Jesu Christi gedoot is, Anno. 1557 [1]).

GEnade, vrede, ende bermherticheyt van God den Vader, ende onsen Heere Jesu Christo, die ons geroepen heeft tot zijn onuerganckelijc rijc, † ende heeft ons vercoren eer der werelt gront geleyt was, ∔ ende heeft ons gereynicht doort waterbat int woort, op dat wy onstraffelijc souden zijn voor zijnen oogen, Geschreuen aen v mijn beminde broeder N. ende aen mijn lieue suster N. hoe wel dat ic hier legge in sloten ende banden, om tgetuychenisse Christi, * ende ben daer toe bereyt, dat met mijnen bloede te bezegelen door des Heeren genade, † so en ben ic nochtans niet versuymelijc, mijn lidtmaten te vergeten in mijn gebet, dat welcke ick meest doe met tranen voor den Heere, want ghy noch loopende zijt inde wilde woestijne, onder Draecken, Leeuwen ende Beyren, ∔ die altijt loopen ende soecken om dat onnosel bloedt te vermoorden, dat welcke wraecke roept * van Abels tijden af, want

Rom. 1. a. 7.
Eph. 1. a. 4.
∔ Eph. 5. c. 26.
Titu. 3. a. 5.
Act. 21. b. 13.
2.Pet. 1. b. 12.
Esa. 59. a. 7.
Gen. 4. b. 10.

---

1) Willem Droochscheerder (volder, lakenbereider) is 29 Jan. 1557 te gelijk met vier anderen, allen omdat zij bekend hebben herdoopt te zijn, te Antwerpen levend verbrand. In het boek van de Hooger Vierschaar, *Antwerpsch Archievenblad*, VIII, bl. 433, 437, heet hij Willem van Thye, geboren van Nere (Neerritter ?) bij Remunden (Roermond). Beide namen moeten denzelfden persoon aanduiden : 't blijkt hieruit dat hetzelfde viertal in dat boek als medegeëxecuteerden van Willem van Thye, in het Groot Offerboek van 1615 als die van Willem Droochscheerder worden opgegeven. Hij liet geene goederen na.

Het lied, dat op dezen brief volgt, is niet als de andere door de uitgevers van het *Offer des Heeren*, maar door Willem zelven gedicht. Het is ook vrij wat fraaier van vorm en toon dan die andere. Uit het onderschrift van dat lied blijkt, dat het bij den brief behoort : hij maakt ook, fol. 255 v° en 256 r°, zelf er melding van, hoe hij na uit eene bange ure van zielsangst en gevoel van door God verlaten te wezen weêr te zijn opgebeurd het had gemaakt en het thans aan zijn broeder en zuster zendt.

† Mat. 27. *. sy brengen ons ter doot, † gelijc de Joden Christum deden, ‡ want
Joan. 19. *. wy zijn haer swaer om sien, om dat wy ons haer niet gelijckfor-
‡ Sapi. 2. b. 14. mich en stellen, Daerom raetslaghen sy, ende spreecken: Laet ons
hem metten alderleelijcksten doot verdoemen, Want so hy gesprooc-
Fol. 255 r°. ken // heeft, sal hem vergonden 1) worden. Daerom mijn wtverco-
1. Pet. 3. d. 14. ren in den Heere, * wy en willen niet vresen voor haer dreygen
Prou. 21. a. 1. ende slaen, al loopen sy gelijck dulle honden, † de Heere heeft
‡ Mat. 10. d. 30. doch haer herten in zijn handt, ‡ sy en connen ons niet een hayr
Dan. 3. b. 16. ghecrencken, sonder den wil van onsen Vader. * Die Heere be-
Dan. 14. d. 32. waerde doch de drie Jongelinghen in den vyerigen Ouen, † Daniel
‡ Exo. 3. b. 12. in der Leeuwen Cuyl, Ezechiel in Jerusalem, ‡ Moyses in Meso-
* 3. Re. 19. a. 9. potamia, * Elias int geberchte. Jae † alle die op den Heere be-
† Eccl. 2. b. 11. trouden, en quamen noyt tot schanden, ‡ want zijn crachtighe
‡ Esa. 59. a. 1.
Esa. 49. b. 15. hant, seyt de Propheet, en is niet vermindert, * Ende al waert
dat een Moeder haer eygen kint verliet, so en sal ick v niet ver-
Sach. 2. a. 8. laten (seyt de Heere) † want die v aentast die geraeckt den appel
van mijnder oogen. Daerom laten wy onse sielen bereyden tot
4. Es. 16. g. 75. aenvechtinghen, onse verlossinghe naecket. ‡ Ende den dach der
tribulatien is nv hier, daerom laten wy onsen Heere altijt heyli-
gen, ende groot maecken, op dat wy alle die schoone beloften be-
Hebr. 12. a. 3. eruen mogen, die hy de Christen generacy toegeseyt heeft, * op
dat wy niet moe oft mat en worden in onsen moet, maer dat wi
Rom. 12. b. 11. zijn † vyerich in den geest, vrolijc inder hope, verduldich in den
Exod. 15. *. druc, ende gestadich int ghebet. ‡ Doen Israel wt Egypten ginck,
waren sy seer blijde, dat sy vanden dienst der slauernien verlost
waren, maer doen si quamen in de woestijne, daert den vleysche
niet wel en behaechde, doen waren sy seer onlustich, ende mur-
Nu. 14. a. 4. mureerden, * alsoo dat sy wederom keeren wilden, daer sy doch
† Exo. 10. a. 9. geen recht toe en hadden, † want sy hadden alle haer ordinge 2)
Nu. 14. c. 22. met wtghenomen, op dat sy gheen oorsaecke hebben en souden,
Fol. 255 v°. wederom te keeren, † daerom en zijn // sy niet int lant van be-
loften ghecomen, dan Caleb ende Josua, want dese waren wel ge-
moet, also dat sy haer vianden vernielden, als een stuck broots.
1. Re. 17. e. 49. Die Heere was oock met Dauid, * dat hy den Ruese Goliath ver-
sloech, sy bonden hem een Mes op zijn zijde, om den Ruese daer
mede te slaen, maer Dauid en was dat niet gewoon, om dat hy
een Schaepherder was, ende hy leyde dat Mes weder af, ende nam
zijn slinger, ende werp den Ruese daer mede voor den Cop, dat
hy ter aerden viel, doen nam Dauid des Ruesen Mes, ende sneedt

1) Vergolden. Dit behoort nog tot de woorden van de tegenstanders.

2) De Groote Offerboeken en Van Braght: »ordeninge". Wordt hiermede »hun gansche volk en have" bedoeld? of: »al hunne instellingen, al hunne gewijde voorwerpen, alles wat zij in hun godsdienst behoefden"?

hem dat hooft af. Daerom mijn wtuercoren Broederen ende Susteren in den Heere, en laet ons niet wijcken, ter rechter oft ter slincker zijden, want wy hebben eenen so grooten Coninck, die ons niet verlaten en sal, ist dat wy hem getrou by blijuen, hy is so getrou diet belooft heeft, dat ick daer aen niet twijfelen en can, † want die Stadt is vol alder goeden, daer wy sullen in comen, 4.Esd. 7. a. 6.
maer sy leyt int verneren [1]). Wetet lieue Broeder N. ende Suster N. dat ick v geue een Liet [2]) tot een ghedenckenisse, ende wil v daer mede den Heere beuelen, tot dat wy comen op den † berch 4.Esd. 2. c. 42.
Syons, ende singen aldaer dat nieuwe Liet, met alle Gods wtuer- Apo. 14. a. 1.
coren. Ende lieue Broeder ende Suster, doen ick dit Liet maecte, quam my een so grooten quellinghe aen ende tentatie, dat ic seer bedraeyt [3]) was, want my dochte dat de Heere my altemael verlaten hadde. Ende ic viel op mijn knyen ende weende seer bitterlijck totten Heere, ende badt om stercheyt ende cracht, ende de Heere verhoorde mijn gebet, ende rechte my weder op, * want 1.Cor.10.b.13.
hy en laet ons niet becoren bouen ons vermogen, daer beneuen geeft hy doch eenen wtganc, also dat wijt connen verdragen. Ende ic // creech weder sulcke genade ende vruechde, dat ick van *Fol. 256 r°.*
blijschappen dit liet maecte, tot stichtinge van mijnen naesten. Groet my J. de H. seer met den vrede des Heeren, ende ghy N. groet my uwen Meester ooc seer metten vrede des Heeren, ende wilt my v vrouwe oock goeden nacht segghen, ick en can haer den vrede niet geuen: Want daer staet geschreuen: † Wee den Ezec. 13. c. 18.
genen die den mensche troost in ofte op eenen ydelen hope. Weet lieue vrienden, dat ic seer verblijt was, doen ick na die vierschaer ghinck, dat my dochte noyt sulcken vruecht te zijn, dan dat ic soude belijden mijnen Heere mijnen God voor der werelt, ende de Schoutet vraechde, of ick herdoopt was, ende de heylige Geest sprac duer mijnen mont, ende seyde, dat ic gedoopt was † na Mat. 28. c. 19.
Christus leer, ende dat sy herdoopers waren, want sy wederdoo- Mar. 16. b. 15.
pen [4]) teghen Christum, daer om coemt v den naem toe, daer ghy ons mede noemt, ende ick badt haer dat sy my wilden laten by mijn broeders, want wy doch een gelooue hebben, mer sy en gauen my geen antwoort, dus mijn lieue Vrienden,
* willen wy v verwach- Apoc. 6. a. 9.
ten onder den
Altaer.

---

1) De zelfvernedering.
2) Het lied, dat op den brief volgt. Zie aanteekening 1 op fol. 254 v°.
3) Ontsteld. 4) Doordat zij den toegedienden nooddoop herhaalden. Eene beschuldiging, die meer voorkomt.

¶ Een Liedeken, Nae de wijse: Ghy die Christum hebt aen ghedaen.

CHristen Broeders weest nv verblijt
Nae dien ghy doch geroepen zijt
Apo. 7. a. 9. * Wt seer vele gheslechten
Maect v des boosen leuens quijt
Ende wilt sonder mijden vechten
Als vroom knechten. //
Fol. 256 v°. † Wy hebben gheen strijt int gemeyn
Eph. 6. b. 12. Tegen vleysch ende bloet alleyn
Maer moeten ons verstercken
Tegen die hooch Regenten certeyn
En geesten die in de locht wercken
So wy mercken.
4.Esd. 7. a. 6. ‡ Die Stadt is seer lustich en goet
Maer sy int verneren [1]) leyt, ter spoet
Sal ic daer noch in comen
Maer daer om gestreden zijn moet
Dat heb ick (die niet en wil schromen)
Wel vernomen.
Al sy ick vast in mueren gheleet
Tis om de Waerheyt, ick wel weet
Stadts erf sal ick noch wesen
4.Esd. 7. a. 7. Deelachtich, * maer tpat is niet breet
Mat. 7. b. 14. So wy dat in Esdra ghepresen
Claerlijck lesen.
Tis maer eens menschen voetbreet wijdt
Hier water, vyer op dander zijdt
O Heer rechtet mijn ganghen
Voor sDuyuels getier my beurijdt
Psa. 42. a. 2. 63. a. 2. † Na v staet alle mijn verlangen
Wilt my ontfangen.
‡ Esa. 4. b. 14. ‡ O Jacobs wormken onuersaecht
Den strijt doch vromelijcken waecht
Eph. 6. b. 17. Met des * gheestes sweert schoone
‡ 4.Es. 2. e. 42. Na den † berge van Syon iaecht

---

1) Zie aanteekening 1 op fol. 255 v°.

Om daer te ontfangen de † Croone † 2.Ti. 4. a. 8.
Van Gods Soone. Apo. 2. b. 10.
Oorlof aen Broeders Susters fijn
My dunct het moet gescheyden zijn
Beueel v God ten tijden
Tot dat wy in sVaders rijck deuijn
Comen, * daer salmen niet meer lijden Esa. 49. b. 10.
Maer verblijden. Apo. 7. b. 16.

¶ De Heere sy met v, ende wil v verstercken ende becrachtigen ten eynde toe. //

Fol. 257 r°. [*n°. 1.*]

¶ Dit is eenen Brief van M. Gielis

Mathijsz, gheschreuen inder geuanckenisse tot Middelborch, int Jaer 1564. Ende heeft aldaer om den naem des Heeren zijn leuen gelaten [1]).

¶ Den vasten grondt

2.Tim.2.b.19. Gods blijft eewich.

GEnade, vrede, oueruloeyende liefde ons Gods, met die hertgrondelijcke onwtsprekelijcke liefde zijns Soons ons Heeren Jesu

---

1) Over meester (d.i. chirurgijn) Gielis of Jelis Matthijsz. komt in de middelburgsche sententieboeken, schoutsrekeningen enz., afgedrukt bij Pekelharing, *Bijdragen voor de geschiedenis der hervorming in Zeeland*, Middelburg, 1866 (*Werken van het Zeeuwsch genootschap*), bijna niets voor. Zie daarover de aanteekening op fol. 266 v°, bl. 463 hierna. Hij werd met eenige anderen gevangen genomen en zat niet minder dan twee jaren in den kerker, fol. 266 r°, waarin hij intusschen niet hard werd behandeld en b.v. soms een kaars kreeg om daarbij te kunnen schrijven. Op 24 October 1564 is hij veroordeeld om onthoofd te worden: 't hoofd kwam op een rad, zijne goederen werden geconfiskeerd.

Blijkbaar was Matthijsz. leeraar, fol. 275 v°. De geheele toon van zijn schrijven bewijst dat ook. Hij spreekt hen, tot wie hij zich richt, voortdurend toe als zijne kinderen, zijne lieve schapen (»die ick in mijne banden tot de kentenisse ons Heeren Jesu Christi met cracht des Heylighen Gheests met die andere ghebaert heb ende sijt mijn nae volghers geworden", fol. 258 r°), en zendt hun zijn breedvoerig schrijven met het opzettelijk doel dat zij dat zullen bewaren als gedachtenis aan hem, dat vlijtig zullen lezen en herlezen en zoo zijne vermaningen en zijn voorbeeld voor oogen zullen houden: fol. 265 v°, 266 r°, 274 v° en elders.

En eveneens blijkt uit zijne brieven, hoe te Middelburg gelijk elders in de jaren 1560—1564 eene andere strooming in de kerk was opgekomen. De satan »heeft al een ander Cap aengetrocken, die niet meer der Roomscher gelijc en is, wel wetende dat zijn spel haest daermede wt is;.... te voren oft int voorleden doen quam hi met menschen gesetten ende gheboden, maer nu weet hy dat die menschen Schrift willen hooren en brengt veel Schriften voort.... sij seggen stoutelycken: Het stater ymmers also": fol. 259 r° en v°. Had ook Gielis eenigen invloed van die strooming ondergaen? En is daaruit de omstandigheid te verklaren, dat wij bij hem, evenals bij Joriaen Simons, zie aanteekening 1 op fol. 135 v°, min of meer dogmatische uitdrukkingen

Christi, met die wtuercoren gaue des gheloofs is ons van God den bermhertighen lieuen Vader door Christum Jesum gheopenbaert, ende gegeuen zijnen heyligen, die welcke hy door zijn vaderlijcke liefde, daar toe nv vercoren, geroepen, ende geordineert heeft, iae verlost van die kettenen ende sware banden der eewiger duysternisse des ongeloofs, daer dese erghe boose verkeerde werelt mede
gebonden is, * ende heeft ons na zijn vaderlijcke bermherticheyt 1.Pet. 1. a. 3.
weder gebaert tot een leuende salichmakende hope, † ende ouer- Col. 1. b. 13.
geuoert int Rijcke zijns beminden Soons, door welcken wy hebben Eph. 2. a. 5.
die vergeuinghe onser sonden door zijnen bloede, op dat wy hem,
mijn lieue schapen, nv voortaen ‡ souden dienen in alle gehoor- Luc. 1.g.69 [1]).
saemheyt, gerechticheyt ende heylicheyt sonder vreese alle de
dagen ons leuens, hier toe helpe ende stercke // ons doch die *Fol. 257 v°.*
bermhertige lieue Vader, met die cracht zijns heylighen Gheests, Amen.

¶ Nademael v. l. aen my begeerende zijt, door v. l. schrijuen, ende oock door groetenisse die ick tot diuerschen stonden van v. l. ghehoort hebbe, ende oock in voorleden tijden, doort schrijuen van v lieue Huysurouwe, die het selfde oock aen my begheerende was, so sal v. l. weten, als dat ic menichmael in mijnder herten voorgenomen hebbe om sulcx te doene, na mijne cleyne gaue, hoe wel ic verhope, dat sulcx soo eygentlijck geenen noot en doet, so ver-

---

gebruikt vinden, die ons bij de oudere martelaars vreemd zouden klinken, fol. 261 v° en elders; of dat hij van den doop slechts ééns vluchtig melding maakt, fol. 262 r°, van de menschwording nooit? Zeker is 't, dat Gielis in dat bedrijf des satans, die thans zich als pleitbezorger van de Schrift voordoet, eene der verzoekingen vindt, waardoor velen (fol. 260 v°) tot afval en ongehoorzaamheid komen. Hij stelt die verzoeking met de andere, lust in aardsch gewin, liefde tot vader en moeder, vrees voor kruis en lijden, op ééne lijn, fol. 259 v°, 260 v°, en weet zijne „schapen" en zijne vrouw niet dringend genoeg op 't hart te binden, dat zij toch God dankbaar zullen wezen voor Zijne groote genade en goedheid, waardoor zij tot het huys Gods, 'twelk is de gemeente, zijn gekomen, en hunne namen geschreven zijn in het boek des levens, fol. 261 r°, 269 r°, 275 r°. Hij is er niet over uitgesproken, hoe zij in »dat huys Gods moeten verkeeren en door hun gedrag allen derwaerts trekken, die haer leven willen beteren en des Heeren cruys opnemen", fol. 258 r°. Nederig, lijdzaam, rechtschapen, vooral liefdadig zijn, 263 r° en v°, 269 r° (bij hem het opmerkelijke »de aelmisse des mans is een borsse op den wech met hem; jae, sy bluscht de sonde wt ende sal hem verschonen in 't oordeel", fol. 274 r° en v°), terwijl de »hoofdsomme des ghebodts is liefde van reynder herten en goede conscientie", fol. 264 r°: ziedaar zijn Christendom. Voor het inzicht in het geestelijk leven der broederschap in zijn tijd hoogst belangrijk, juist doordat hij meer over dat leven der zijnen dan over zijne eigene lotgevallen uitweidt (zie echter fol. 270 v° vg.), treffen zijne brieven bovendien door hun warmen, innigen toon. En het behoeft niemand van de lektuur af te schrikken dat zijne volzinnen zoo lang zijn — één beslaat twee bladzijden, fol. 257 v° en 258 r° —: de duidelijkheid lijdt daaronder niet.

1) Lees: 75.

hope ic lijckewel [1]) dat v. l. des te sekerder ende te vaster maken
sal, maer om dies wille ic so wat veelachtich te scrijuen gehadt
hebbe, ende met anderen dingen oock onledich hebbe geweest, so
en heb icket niet seer wel by connen brenghen, nochtans alle tijt
een vaderlijcke sorge voor v. l. gedragen, mijnen God menichmael
met vyeriger herten biddende na mijn swacheyt, dat hi doch v
beyde wil bewaren onder de schaduwe zijnder vluegelen, in desen
gruwelijcken periculosen tijt, vol alder boosheyt, ende dat hy v. l.
Eph. 1. b. 18. noch meer ende meer veruulle met zijnen heyligen Geest, † ende
open doe die oogen ws verstants, op dat ghy mijn lieue schapen,
des duyuels stricken ende wtgespande netten doch recht mocht
leeren kennen, die hy nv so seer menichfuldich dagelijcx den we-
2.Cor. 2. b.13. dergeboren is stellende, hoe wel sy v. l. eensdeels * niet onbekent
en zijn, wel wetende wat hy in den sin heeft, waerom ghy oock
waeckende zijt geweest tot deser tijt toe, waerinne ick seer ver-
2.Tes. 1. a. 3. blijt ben, ende oock om dies wille, ꝉ dat v gelooue wast ende toe-
neemt in de kentenisse ons Heeren Jesu Christi, tot welcken ick
Fol. 258 r°. v. l. in mijnen banden door tranen met // cracht des Heylighen
1.Tess. 1. a. 6. Gheests met die andere ghebaert heb [2]), ende zijt mijn † nae volghers
gheworden, ende des Heeren, ende hebt dat Woordt des Euan-
geliums van den cruyce Christi ontfangen met veel suchtens ende
Godtlijcke droefheyts, ende zijtet ghehoorsaem gheworden van her-
ten, in die forme der leeringe daer ghy nv in staet, alsoo dat ghy
gheworden zijt een voorbeelt allen den ghenen in Middelborch, die
haer leuen willen beteren, ende des Heeren cruys willen opnemen,
niet alleene die, maer veel Heylighen zijn daer door verblijdt, als
sy aensien v ghehoorsaemheyt ende vernederinghe in der vreese
ws Godts, die welcke ick hope, dat van daghe tot daghe noch
meer wt breyden, ende openbaer worden sal, op dattet doch, mijn
Joan. 1. b. 13. lieue Schapen, recht blijcken mach, ꝉ dat ghy van bouen wt Godt
Rom. 12. a. 2. den Vader recht weder ghebooren, ende vernieuwet zijt, * door die
vernieuwinghe ws sins, ghedenckt dat uwe wandelinghe Hemels
Eph. 4. c. 24. zijn moet, te weten † na den nieuwen mensche die na Godt ge-
1.Pet. 1. b. 15. schapen is, in alderley gherechticheyt ende heylicheyt, ꝉ want nae
dien hy heylich is, die v. l. tot desen dienst beroepen ende ver-
coren heeft, soo moet ghy oock een heylighe cuyssche ende God-
salighe wandelinge inder vreesen ws Gods, nae uwe vermogen ley-
Rom. 6. b. 16. den, * want dien wy ons begheuen hebben, diens knechten zijn
wy, so die Apostel oock verhaelt, het sy der sonden totter doot,
ofte die ghehoorsaemheyt totten leuen. Godt sy eewich prijs ende

1) Nochtans.

2) Matthijsz. was dus hun leeraar, hun »zeer begaafde voorganger", fol. 275 v°.

danck, mijn lieue schapen, dat ghy een knecht ende maerte [1]) der sonden gheweest zijt, maer zijt nv afghewasschen ende gereynicht met my, † doort badt der wedergeboorten, ende vernieuwinge des Tit. 3. a. 5.
heyligen // Geests, den welcken God den Vader oueruloedich door *Fol. 258 v°.*
Christum onsen Salichmaker ouer ons wtghestort heeft, niet om die wercken onser gerechticheyt die wy gedaen hadden, † want Eph. 2. a. 3.
wy waren kinderen des torens van natueren, ghelijck die andere, maer Godt die bermhertighe lieue Vader, die daer rijck is van bermherticheyt, door zijn groote liefde daer hy ons mede liefgehadt heeft, doen wy doot waren inder sonden ende ongerechticheyt, soo heeft hy ons tsamen met Christo, ofte door Christum zijnen lieuen Soon leuendich gemaect doort gelooue. Hierom mijn hertgrondelijcke lieue sc. [2]) in Christo Jesu, wiens siele ick van herten lief hebbe, waer voor ic een Vaderlijcke ende Goddelijcke sorge ben draghende, v. l. vermanende ende biddende als een geuangen in den Heere, als dat ghy lieden doch dickmael * ghedenct den Heb. 10. d. 32.
dach, in welcken v die bermhertighe lieue Vader ontfermt heeft, † ende dat decksel van uwen oogen ende herte wech genomen 2.Cor. 3. b. 16.
heeft, het welcke voor so menich duysent menschen oogen ende herten noch hangt, die daer so † sware wegen noch wandelen, Sapi. 5. a. 5.
ende den wech des Heeren en kennen sy niet, door dien, * dat si Apo. 18. a. 3.
droncken zijn van den wijn der Babilonischer Hoere [3]), te weten der valscher leeringe, daer die gantsche werelt mede bedeckt is, maer ghy mijn Sc. zijt nuchteren geworden, ende zijt wt het middel van haer gescheyden, ben ooc verhopende dat ghy haer onreynicheyt niet meer aenroeren en sult, † op dat ghy met haren plaghen Apo. 18. a. 4.
niet en verghaet. Hierom zijt doch scherpelijc wakende inder gerechticheyt, op dat ghy mijn lieue Sc. na mijnder afscheyt, in desen gruwelijcken periculoosen tijt niet te schande en coemt, want ghy nv opentlijc//ken sien ende hooren mocht, als dattet nv ymmers *Fol. 259 r°.*
den tijt is, daer ons Christus Jesus met zijnen heyligen Apostolen so neerstich voor gewaerschout heeft, gelijc Christus Jesus selue seyde, † als dat die liefde in veel herten vercouden soude, maer Mat. 24. b. 12.
wie volstandich blijft totten eynde toe, die sal salich zijn. Och mijn weerde Sc. denckt de woorden Christi recht na, ende laetse v. l. doch ter herten gaen, het is vrijelijck [4]) op de Werelt niet gesproocken, want in haer en can die liefde Godts niet vercouden, want sy en heeftse niet ontfanghen, noch en kentse niet, maer het is op den rechten Israeliten gesproken, ende ghy siet dat sulcx

1) Oude uitdrukking voor dienstmaagd. Ook fol. 172 v°. Zie aant. 1 aldaar.
2) Schapen.
3) Zie aant. 1 op fol. 260 r°.
4) Tot ieder zonder onderscheid.

oueruloedich onder haer gebuert [1]), het welcke ymmers wel iammerlijcken te beclagen is, als dat die Duyuel ende Geest der ouder Slange alsulcken cracht ende gewelt gecreghen heeft in desen tegenwoordigen tijt, door die menichfuldighe subtijle behende stricken die hy daghelijcx stelt om die Sielen der wedergheboren (die hem door die kennisse Gods ontulucht zijn) weder in zijn nette des ongheloofs te vangen, die welcke hi ooc wel weder crijcht, mijn lieue Sc. die sommige door valsche leere, niet alleen door
1.Joan.2.b.18. den Roomschen Antichrist, * wanter nv veel Antichristen in die werelt zijn, daerom heeft hy al een ander Cap aengetrocken, die niet meer der Roomscher gelijc en is [2]), wel wetende dat zijn spel
2.Cor.11.b.16. haest daer mede wt is, daer om heeft hy hem nv verandert, † ende stelt hem als een Enghel des lichts, ende doet zijn neersticheyt alsoo onder die kinderen des lichts te comen, om aldaer zijn ware weder op nieuwe voort te doen [3]), want mijn lieue s. inden Heere, te voren oft int voorleden doen quam hi met menschen gesetten
Fol. 259 v°. ende gheboden, maer nv weet hy dat // die menschen Schrift willen hooren, daerom coemt hy nv, ende brengt veel Schriften voort, also dattet wel na scijnt recht te wesen, gelijck hy stoutelijcken
Mat. 4. a. 6. tegens Christum ooc dede, ‡ ende bracht hem voor wt die Pro-
Psa. 91. b. 11. phete Dauids, als datter gheschreuen stont * dat hy zijnen Engelen seynden soude, die welcke hem op haren handen draghen souden, also dat hy zijn voeten niet quetsen en soude aen eenigen steen. Siet mijn weerde lieue Sc. hy sprac ymmers die Schrift ooc ghelijck sy stont, maer sy en was tot sulcke meyninge niet gesproocken oft gheprophetecrt, also dese ooc, al ist dat sy veel schriften voort brengen, ende seggen ooc stoutelijcken: Het stater
2.Ti. 4. a. 4. ymmers also, waermede hy den wanckelmoedighen, ‡ ende die haer ooren iuecken om wat nieus te hooren, lichtelijck in zijn wt ghespande net crijcht, die andere crijcht hy door die toeuallende
1.Tim. 6. a. 9. bedriechlijcke Rijckdommen, die doch heden sdaechs ‡ de menschen brengen int verderuen ende verdoemenisse, want giericheyt doch een wortel van alle quaet is, hoe wel die sommighe noch eenen lust daer toe hebben, dat haer tijtelijcke goeden toenemen, ende zijn daer mede so besich, dat sy onderwijlen die Godsalige oeffeninge daer mede vergeten, ende mengen haer seluen onder veel smerten, Och het sal haer gaen, mijn lieue Sc. gelijc het sommighe
Exo. 16. b. 19. van den Israeliten dede, * die daer veel vergadert hadden, die en hadden geen ouerschot, ende die daer luttel vergaderden, die en hadden geen gebreck, hierom als men voetsel ende decksel heeft,

1) Zie aanteekening 1 op fol. 257 r°. 2) Idem. 3) Bij Van Braght duidelijker: »om aldaar zijne (koop)waar wederom op een nieuw voor te doen".

och oftmen hem dan conde laten ghenoeghen, † want wy en hebben niet in de werelt gebrocht, het is openbaer dat wy daer ooc niet wt sullen dragen, want wy sien mijn lieue Sc. als dat de // woorden ons liefs Heeren Jesu Christi waer zijn, te weten, ‡ dat die bedriechlijcke Rijckdommen dat goede saet, naemelijc het woort Godts versticken ende te onder drucken, waer door daer oock vele weder tot schande comen. Die derde door verlies ofte berooуinge van haren goeden, niet eens insiende oft recht bedenckende dat sy met den Coopman * die alder schoonste peerle geuonden hebben, die welcke sulcx doch alle wel weert is, ende by sulcx niet eens te gelijcken en is. Die vierde, doort cruys ende lijden, te weten: Het veruolch. Die vijfste, doort smeecken ende bidden van Vader ende Moeder, vrienden ende magen. De seste, door vrouwe ende kinderen. De seuenste, van haer eyghen quaet lustich vleysch. Die achtste, dat sy moede op den wech der gerechticheyt worden, † ende keeren wederom nae Egypten ende ‡ Sodoma toe, om een weynich tijts met die Babilonische hoere [1]) in rusten ende vreden te leuen, ende daer na dan met haer inde eewige pijne ghequelt te worden. Siet mijn hertgrondelijcke wtuercooren lieue Sc. dit wercket ende drijft al die eenige geest die oude slange, welcke daer niet en slaept, oft en sluymert, * maer gaet altijts rontomme ons soeckende wien hy verslinden soude mogen, hier om wederstaet

1.Tim. 6. a. 7. — *Fol. 260 rº.* — Mat. 13. c. 22. Mar. 4. b. 18. Luc. 8. b. 14. — Mat. 13. e. 46. — Nu. 14. a. 4. ‡ Ge. 19. c. 26. — 1.Pet. 5. a. 8.

---

1) Met Egypte en Sodom wordt niet de roomsche kerk bedoeld, maar »de wereld" en het wereldsch leven in en naar de zeden der gewone maatschappij; 'twelk zij hebben verlaten om in de ware gemeente te treden en nu naar de christelijke levensregelen van deze te wandelen. Dat tot dat wereldsch leven ook het zich houden aan de kerk behoort, is bijzaak. — In het *Offer des Heeren* komt de benaming »babylonische hoere" voor de roomsche kerk slechts een enkele maal voor. Dit schijnt vreemd, als men bedenkt hoe gangbaar in dien tijd die naam was: men zie de talrijke voorbeelden van het gebruik daarvan in liederen bij Dr. Wieder, *De schriftuurlijke liedekens*, 1900, bl. 75—78, en denke b. v. aan een versregel van Hans van Overdam: »In Engelant sijn sy die hoere oock quijt", 't geen toentertijd door iedereen moet zijn verstaan. Toch is het begrijpelijk, dat juist Doopsgezinden dien term niet dan zelden hebben gebezigd: de heftige Van Overdam is onder hen eene uitzondering. Immers zij traden niet offensief tegen de roomsche kerk op: zij waren daaruit verlost; die kerk lag buiten hen; alleen defensief, bij de verhooren en disputen, waartoe men hen dwong, moesten zij wel hunne grieven tegen allerlei in die kerk uitspreken.

De »babylonische hoere" werd, zooals men weet, in Openbaring 17 en 18 gevonden. Onder die hoererij werd niet de onzedelijkheid verstaan, die men aan de roomsche curie en aan de geestelijken dier kerk anders dikwijls genoeg verweet, maar haar afgoderij. De beeldspraak is evenmin in het laatste bijbelboek als in de 16de-eeuwsche liederen altoos even helder; de voorstellingen worden niet altijd even scherp en streng uiteengehouden. De groote hoere zit nu eens op vele wateren, dan op het groote beest enz. In *Den Val der Roomscher Kercken*, deel I van deze *Bibliotheca*, bl. 415, 418, heet het: »het beest, die (de vrouw) draecht, is de Paus."

hem met een mannelijck gemoet, ende geloouich herte, ende laet
v. l. toch niet verschricken, al ist dat sy soo lichtveerdich die
geboden des Heeren verlaten, och en siet doch niet op den slap-
pen, tragen ende onvromen, maer laet alle trouwelose knechten,
Joan. 6. g. 66. ende valsche discipulen † van haren Heere ende Meester wijcken,
so hopen wy nochtans by hem te blijuen, ende ghy met my, ende
zijn bereyt te lijden, alle wat ons van hem opgheleyt wort, Och
Fol. 260 v°. wat souden wy doch // gaen maken, oft te handen trecken [1]) in
dien wy zijn geboden verlieten, waer souden wy vlien ofte loopen,
Ps. 114. a. 7. daer hy ons niet vinden en soude, ach † hemel ende aerde moet
Judit.16.b.19. hem met beuen gehoorsaem zijn, berghen ende holen moeten voor
hem verschricken, ende mogen niet staende voor hem blijuen, hoe
veel te meer der menschen kinderen, die in leemen huysen woonen.
Och mijn lieue Sc. waer mede sullen sy haer dan verschonen oft
veronschuldigen als hy haer besoecken sal, die nv ter tijt soo on-
trouwelijcken van hem af wijcken. Och, och, iammerlijck isset te
Nu. 11. a. 6. beclaghen, * dat sy in dat edele Hemels Broot alsulcken walginge
gecreghen hebben, ende dat haer die eenige Medecijn, waermede
alle sielen der wedergeboren genesen zijn, dat die haer tot een
so doottelijcken viant gheworden is. Ja mijn weerde Sc. suchten
Tren. [2]) 1. *. ende claghen moghen wy wel metten Propheet, † ouer die verder-
uinghe Israels [3]), ende ouer Jerusalem die schoone stadt Godts,
ende dat om datter soo veel Israeliten in dese wilde woestijne deser
erger werelt veruallen, ende vanden listigen geest des Serpents
weder vernielt ende omgebrocht worden. Oock omdat sommige
wachters [4]) afvallich geworden zijn, ende dat die Borghers Jerusa-
1.Pet. 5. a. 8. lems oock luye ende slaperich worden, † hoe wel den omlooper [5])

1) Ter hand nemen; aanvangen. 2) Klaagliederen.

3) Met die verderving van Israël en den geestelijken dood van zoovelen, waarvan op deze bladzijden sprake is, wordt niet bedoeld, dat de (roomsche) kerk zoo bedorven is en dat de satan in die kerk de zielen in 't verderf brengt: maar dat er waren en, zooals Matthijsz. verwachtte, al meer zich zouden opdoen, die »de gemeente", »het ware huys Gods", waarin zij woonden, weder verlieten om zich te wenden of terug te keeren tot een in zijn oog wereldsch leven en dus in de wereldsche kerk. Dit laatste kon intusschen niet uitblijven, naarmate in de kringen dier kerk (zie aanteekening 1 op fol. 257 r°) de Schrift meer op den voorgrond werd gesteld en dus niet langer alle hervormingsgezinden zich door haar voelden afgestooten: iets waarin echter Matthijsz. niet anders dan afval kon zien, afval van het ware huis Gods, van de echte vroomheid, van den éénigen weg ter zaligheid. Want in die gemeente Gods te zijn, dát is door God tot Zijn kind te zijn aangenomen, dát geschreven te zijn in het boek des levens, dát rein te zijn en de zaligheid deelachtig te wezen. Zie fol. 261 v°, 263 v°, 275 r°, en de genoemde aanteekening 1 op fol. 257 r°. Aan overgang tot eene opkomende afzonderlijke hervormde kerk doen zijne woorden mij niet denken. 4) Leeraren. Dezelfde klacht op fol. 262 v°.

5) De duivel, die rondgaat als een brieschende leeuw (1 Petr. 5:8), rust niet en houdt geen vierdagen, waarop hij zijn arbeid zou laten stilstaan.

der Heyrleger niet en rustet noch en viert, maer soect met neer-
sticheyt dach ende nacht, wie hi ledich ofte slaperich soude mogen
vinden, * om als dan zijn oncruyt in die ackeren der herten te Mat. 13. c. 25.
saeyen, gelijck hy (eylacie) in mijnen tijt niet weynich gedaen en
heeft, ende noch hoe langer hoe meer doen sal, nae mijn bedenc-
ken, want hoe dat Godts volc meer wast ende toeneemt, hoe hy
daer te meer onder regneren sal, ende en sal oock // niet aflaten *Fol. 261 r⁰.*
ter tijt toe, dat hy sommige van dien tot zijnen wille weder
crijcht, † ende het wort hem ooc van God toegelaten den vromen Job. 1. b. 12.
te quellen, ende oock te verleyden, op dat die andere beproeft sou- 2. a. 6.
den worden. Siet mijn hertgrondelijcke lieue ende seer beminde
kinderen in den Heere, daerom is mijn Vaderlijcke bede, ende
ootmoedige begheeren aen v. l. te samen om die eewige salicheyt
uwer sielen, als dat ghy doch nv voortaen rechte sorge draecht,
om dat v. l. doch op den wech der gerechticheyt mocht blijuen,
ende zijt doch alle tijt ghedachtich, hoe ghy nv voortaen in thuys
Gods behoort te wandelen, ⸸ het welcke daer is de gemeynte Gods, 1.Tim. 3.b.14.
tot welcke ghy gecomen zijt, waerinne ick seer verblijdt was, als
ick sulcks hoorde, mijnen God danckende ende louende van zijn
groote Vaderlijcke goetheyt ende genade die hy aen v. l. bewesen
heeft, ende heeft v aenghenomen * voor zijn Soon ende Dochter, 2.Cor. 6. b.18.
† iae voor die rechte erfgenamen zijnder Hemelscher goederen, om † Ro. 8. b. 17.
dies wille ghy v lieden so vrywillichlijck [1]) onder tJock ende roede
des Cruyces begheuen hebt, ⸸ ende hebt v gewin met den heyli- Phil. 3. a. 7.
gen Apostel Paulo voor schade geacht, op dat ghy v siele in
Christo winnen mocht, gelijck ghy oock ghedaen hebt, hierom hebt
doch acht op v seluen, ende en wijcket noch en wanckelt doch
niet ter rechter oft ter slincker zijden, * op dat ghy wt v eyghen 2.Pet. 3. b. 17
vasticheyt niet en valt, ende dat dat eewige vyer v erfenisse toch
niet en worde, maer gelijck ghy mijn lieue Sc. † den Heere Jesum Col. 2. a. 6.
Christum nv aenghedaen hebt, soo wandelt doch voort in hem,
ende blijft vast gegront ende gewortelt in zijnder leeringe, op dat
ghy doch niet en vercout of verflout in der liefde, ende also ten 2.Joan. a. 8.
laetsten ⸸ quijt wor//det, het gene dat ghy ontfangen, ende so vry- *Fol. 261 v⁰.*
willichlijcken aengenomen hebt. Ooc bidde ick v. l. door die berm-
herticheyt ons liefs Heeren Jesu Christi, als dat ghy toch niet
versuymelijck en zijt, God den bermhertigen lieuen Vader door
Christum zijnen lieuen Soon * te dancken ende te louen, dach Tob. 12. a. 8.
ende nacht, voor zijn groote onwtspreeckelijcke weldaden, die hy
aen ons arme ellendighe Creatueren bewesen heeft, † ende heeft Jere. 1. a. 5.

1) Op die vrijwilligheid in de toetreding tot de gemeente legt Matthijsz. meermalen nadruk, o. a. ook fol. 268 r⁰.

ons van smoeders lichaem voorsien ende vercooren, ende dat om
dat wy zijnen naem onder dit erge ouerspelige geslachte te rechte
beleuen ende belijden souden, ende alsoo het beghintsel des Chris-
telijcken leuens tot aent eynde vast mogen houden, want al ist
mijn hertgrondelijcke lieue Sc. ende seer beminde kinderen, dat
ghy nv rechte erfgenamen des eewigen leuens door die ghehoor-
saemheyt des Euangeliums geworden zijt, ende met my ende alle
Luc. 10. c. 20. heyligen + in dat Boeck des leuens geschreuen staet, * iae tot die
Phil. 4. a. 3. menichte van veel duysent Enghelen ghebrocht zijt: och mijn
*Heb.12.c.22. weerde lieue Sc. soo can hy ons doch so haest weder wt roeyen,
Jere. 17. b. 13. † ende ons afuallige namen in der aerden schrijuen, in dien wy in
de geboden ons Gods niet trouwelijcken na onse swackheyt en
wandelen, tot den eynde ons leuens toe, want wy weten als dat
die heerlijcke beloften der vromen, ende die Croone des eewigen
Mat. 10. c. 22. leuens int beghintsel noch int middel niet en leyt, + maer so wie
24. b. 13. volherdt ende getrouwe blijft tot int eynde, * die salse ontfanghen
* 4.Es. 2.e.43. van die hant des Heeren, want het is openbaer, als dattet dat wt-
Apo. 2. b. 10. wendige Israel (van welcken wy een claer exempel hebben) niet
en holp, mijn lieue Sc. dat sy wt Egypten door die stercke hant
Fol. 262 r°. des Heeren verlost waren van // den dienst ende slauernije Pha-
raonis, ia alle die weldaden die de ghetrouwe barmhertige lieue
Vader aen haer bewees opten wegen, die waren ymmers den mees-
Exo. 16. a. 5. tendeel al verlooren, oft te vergeefs, † hoe wel hy haer spijsde met
Psa. 78. c. 24. der Engelen broot, ende gaf haer alle dat haer siele wunschende
Sap. 16. c. 20. was, ende nochtans zijn sy onlijdtsaem ende murmurerende gewor-
den, ende hebben haer beproeuinghe niet in der vreese Godts oft
in ghedult ontfangen, waerom die Heere ooc vertoornt wert, ende
verdeder op eenen tijt drientwintich duysent. Och mijn weerde wt-
1.Cor. 10. a. 6. uercooren Sc. dencket doch na, + het is ymmers gheschiet tot onser
leeringe ende vermaninghe, so die heylige Apostel ooc verhaelt, op
dat wy doch int selue exempel des ongheloofs niet en veruallen,
want wat soudet ons doch mogen baten, dat wy nv mede wt dat
gheestelijcke Egypten ende Sodoma gescheyden zijn, ende wt den
dienst des helschen Pharaonis, door dat roode meyr des bloets
Mat. 28. b. 19. Christi Jesu verlost zijn, * ende in den name des Vaders, des
Soons, ende des heylighen Gheests ghedoopt zijn, op die bekente-
1.Pet. 3. c. 21. nisse ons geloofs, ende also met versaeckinge ons selfs, † in die
ware Arcke Noe Christi Jesu getreden zijn, Och mijn weerde lieue
Sc. het en mach ons al niet helpen oft salichmaken, in dien wy
die veruullinge der gheboden ons Gods niet en onderhouden, want
1.Joan. 2. a. 4. die Apostel Johannes seyt: + Wie daer seyt dat hy Godt kent,
ende hout sijn gheboden niet, dat is een luegenaer, ende in hem
en is de waerheyt niet. Maer ghy mijn alderliefste zijt altijt ge-

hoorsaem geweest, niet alleen in mijn tegenwoordicheyt, maer oock veel meer int afwesen, hierom * volsterckt [1]) uwe salicheyt met vreesen, † ende wandelt doch // weerdelijcken altijt na den Euangelium ons Heeren Jesu Christi na mijnder afscheyt, op dat ghy altijt euen wel staet, in eenen geest ende sin, ende en laet v. l. doch in geenderley wijs verschricken van alle uwe wederpartijders, het sy inwendich oft wtwendich, het welcke haer is een bewijsinge der verdoemenisse, mer v. l. totter eewiger salicheyt ende dat van God, want mijn weerde lieue Sc. het en is niet genoech dat ghy aen Christum gelooft, maer ghy moet ooc om zijnen naem lijden, ist niet met banden ofte geuanckenissen [2]), so ist met den daghelijcxschen strijt ende aenvechtinge, die welcke veel ende menichuuldelijck nv ter tijt opcomen, ende v. l. noch meer opcomen mach, ‡ want Godt beproeft ende versoeckt zijn wtuercoren in menigerley wijse, men acht oft men aensiet die banden ende geuanckenissen voor de meeste beproeuinge des geloofs, maer mijn weerde lie. sc. Ic schrijue ende belijde v op desen tijt, dattet met my de minste is, by de periculen ende aenuechtinghen die ick in die wilde woestijne deser werelt geproeft, ende my aen boort ghecomen zijn, oft die ick voor oogen sach, also dat ic dickmaels niet en wiste van bangicheyt mijns herten ende geest waer henen, suchtende ende weenende tot mijnen God, ouer die menichfuldige subtijle behende stricken, die de oude slange nv is stellende, sorgende oft ick noch in haer stricken der menschelijcker swacheyt, ende mijns eyghen vleyschs cloecheyt verruct [3]) mocht worden, ouermidts ick sach ende hoorde, datter so hooge stercke ingewortelde boomen [4]) met wortelen ende al wt geruct werden, ende so hooge bergen tot so iammerlijcken dal ende valleye gebrocht werden, ende daer beneffens voelde ic, † dat in my niet goets en woonde, daer beneffens gedachte // ick datter in zijnen gherechtigen dach veel † cafs beuonden sal worden, wanneer hi de zijnen ouersien sal, och ‡ so wert hyse noch wel siende, die geen bruylofts cleet aen en sullen hebben, waerom ic ooc seer becommert stont, sorghende oft ick noch in zijnder toecoemst door mijn dagelijcxsche misgrij-

Phil. 2. b. 12.
† Phi. 1. c. 27.
Fol. 262 v°.
Sac. 13. a. 9.
Sap. 3. a. 5.
1.Pet. 1. a. 6.
Rom. 7. b. 18.
Fol. 263 r°.
Mat. 3. b. 12.
Luc. 3. b. 17.
‡ Mat.22.b.11.

---

1) Zoo is Fil. 2:12 vertaald zoowel in het N. T. van Biestkens als in dat van Mattheus Jacobs (zie mijne Inleiding, bl. 20). Gewone vertaling: »werkt".

2) Hierop komt Matthijsz. meermalen terug. Neen, gelooven is niet genoeg; zonder vervulling van Gods geboden en lijden en strijd is niemand Christen. Daarmede wordt echter niet alleen het lijden onder de vervolgingen bedoeld, maar de innerlijke strijd, de aanvechting om ontrouw aan God te worden, om te verkoelen in liefde en geloof; de strijd met al de verzoeking en de verleiding in het leven. Daar vond hij voor zich zelven en voor al Gods kinderen het grootste gevaar. Zie het vervolg van deze bladzijde en later.

3) Afgetrokken. 4) Leeraren; zie aanteekening 1 op fol. 261 v°.

pinge ende besmettelijcke wandelinge niet staende en soude blijuen,
waerom ick ooc hem dickmaels met tranen biddende was, dat hy
my arme ellendige door zijn Vaderlijcke bermherticheyt bequaem
maken wilde, dat ic om zijns Naems wille lijden mochte banden
ende geuanckenissen, ende ooc in den doot om zijnder heyliger
getuychenisse te gaen, als dan soude ic gewis zijn mijnder sielen
salicheyt [1]), ende in den dach zijnder gramschappen niet dencken
te schande te comen, waer toe hy my door zijn Vaderlijcke barm-
herticheyt nv vercoren, ende daer toe weerdich gemaeckt heeft, om
zijnder heyligher ghetuychenisse, voor dit erge ouerspelige ge-
slachte in mijnen banden te betuygen, waerom ick oock seer ver-
blijt ben in mijnder sielen, ende my van herten leet is, dat ick
Eccl. 43. e. 43. mijnen ende onsen bermhertigen lieuen Vader * niet genoech ge-
dancken ofte gelouen en can, van zijne onwtsprekelijcke groote
weldaden, die hy aen my ellendige creatuere bewesen heeft, ende
noch dagelijcx bewijsende is, want ick vertrouwe aen zijnder Va-
derlijcke ghenade ende bermherticheyt, dat hy my voort bequaem
ende weerdich maken sal, om zijnder heyliger getuychenisse in
den doot te ghaen, want hy weet, hoe dat mij ouer langen tijt
2.Cor. 5. a. 8. † verlangt heeft om thuys te zijn, ende dat om die menigerhande
Phil. 1. c. 23. periculen die ick op den wech sie, Hierom mijn hertgrondelijcke
lieu. sc. in den Heere, want ic een Vaderlijcke sorge noch voor //
Fol. 263 vº. v. l. hebbe, ende v beminne met een Godlijcke liefde, ┼ so en can
2.Pet. 1. b. 12. icket niet gelaten, aenghesien ick noch een weynich in dese hutte
ben, v. l. een weynich door mijn schrijuen te vermanen, v bid-
dende dat v. l. niet en dencke, dat ic ouer v heersche, maer soecke
v met alder vriendelijckheyt op te bouwen tot een volcomen ouder-
2.Cor. 3. a. 3. dom Christi [2]), op dat ghy mijn lie. sc. toch eenen rechten * brief
Christi beuonden moecht worden, niet door inct oft pappier ghe-
schreuen zijnde, maer door den heyligen Geest des leuendigen
2.Cor. 1. c. 22. Gods, † metten welcken ghy oock beseghelt zijt, op den dach
5. a. 5. uwer verlossinghe, die welcke daer Gods seden ende rechten in
Eph. 1. b. 13. uwer herten ende sinnen geschreuen heeft, waer door ghy nv eenen
Brief Christi geworden zijt, die van allen menschen ghesien ende
1.Pet. 3. a. 2. ghelesen wort, ┼ die daer aensien uwe heylige cuyssche wande-
linge in de vernedertheyt ws herten, ende cleyn achtinghe ws selfs.
Hierom mijn lie. sc. bidde ick v. l. noch eenmael, hoe wel ghy
Apo. 22. b. 11. vernedert zijt, so vernedert v noch meer, * ende hoe wel ghy reyn

1) Niet: dan had ik daarmede mijne zaligheid verdiend; maar: dan had ik daarin den waarborg, dat God mij inderdaad tot een der Zijnen heeft aangenomen.

2) D. i. tot volwassen Christenen. Den schrijver zweefde blijkbaar Efez. 5 : 14 voor den geest.

zijt, soo reynicht v noch meer, ia hoe wel ghy heylich geworden zijt, so heylicht v noch meer ende meer, † op dat ghy suyuer ende onberispelijc Gods kinderen beuonden moecht zijn, onder dit erghe verkeerde geslachte, onder den welcken ghy lichtet als een licht in der werelt, daermede dat ghy onderhout het woort des leuens, my tot een vruecht in den dach Christi, op dat ick oock niet te vergheefs aen v. l. ghearbeyt en mach hebben, want al ist dat ic geoffert sal worden, † ende den tijt mijns verscheydens nv voorhanden is, soo verblijde ick my noch, ende verhuege in mijn gemoet, om uwent wille ende om die andere, † die ick in mijnen banden gebaert hebbe, die voor//tijts den huyse Godts onnut waren, maer nv orbaerlijck ende profijtelijc, die welcke ick ooc liefhebbe om die waerheyts wille, ende begeere dat sy een deel hier mede in [1]) hebben sullen, ben verhopende, dattet haer mede vermaken sal inden geest ende gelooue, tot een versekeringe ende versterckinge ws gemoets te samen in Christo Jesu, so is noch ten laetsten mijn vriendelijcke bede aen v. l. te samen, † dat ghy doch malcanderen hertelijcken lief wilt hebben wt reynder herten als die gene die wederom zijt gheboren, niet wt het verganckelijcke, maer wt het onuerganckelijcke saet [2]), te weten wt het leuende, crachtighe ende salichmakende woort, ende gedenct doch die woorden Pauli onsen mede broeder, daer hy seyt: † Die hooftsomme des ghebodts is liefde van reynder herten, ende goede conscientie, * ia sy is den bant der volcomenheyt, Och hoe salich is die, die met desen bandt recht gegort is, want die en leeft hem seluen niet, maer zijnen Heere, ende hy neemt de woorden Christi in alles waer, ooc daer hy seyt: † Weest bermhertich gelijc uwen hemelschen Vader ooc bermhertich is. Hierom mijn lie. sc. so bidde ic v. l. noch door de bermherticheyt ons liefs Heeren Jesu Christi, ende ooc om die eewige salicheyt uwer sielen, als dat ghy doch die weldaet ende handreyckinge niet en vergeet, * want si niet alleen veruult het ghebreck, maer datter oock veel lofs ende dancx door geschiet tot Godt, want met alsulcken offeranden behaechtmen God, gedenct ooc des wijse Mans [3]) woorden, daer hy seyt: † So wie den armen ontfermt, die leenet den Heere, ende sal hem dat goede weder vergelden. Noch seyt hy: † Wie den Armen gheeft, die en sal gheen commer lijden, maer wie zijn ooghen afkeert, die sal zeer afnemen. // * Die gerechtige ghe-

Phil. 2. b. 15.
2.Ti. 4. a. 6.
Phile. b. 10.
Fol. 264 r⁰.
Joan. 13.d.34.
1.Pet. 1. c. 23.
4. a. 8.
1.Joan.3.c.22.
Rom. 13. a. 8.
Gal. 5. b. 14.
1.Tim. 1. a. 5.
*Col. 3. b. 14.
Luc. 6. d. 36.
2.Cor. 9. b.12.
Pro. 19. b. 17.
Pro. 28. c. 27.
Fol. 264 v⁰.
Pro. 10. b. 16.

1) »Dat zij mede hierin deel enz." — 2) De Bijbel, die naar de zienswijze der oude Doopsgezinden niet maar een leer- of leesboek was; nog veel minder een historisch gedenkstuk: maar een uitvloeisel van Gods wil en gedachte, 'twelk zelf leefde, werkte, allerlei in de zielen tot stand bracht, vooral herscheppende en vernieuwende kracht oefende. 3) Salomo.

bruyct zijn goet totten leuen, maer die godloose gebruycket totter
Pro. 11. c. 24. sonde. † Daer is een gheuer, die deylt wt, ende heeft altijt meer,
Een ander bespaert daer hy niet en sal, ende wort doch armer,
seyt hy. Voorts beueelt Tobias zijnen soon, dat hy den armen
Tobi. 4. a. 5. oock ghedencken soude, ende seyt: ✝ Keert v niet vanden armen,
14. b. 12. so sal v Godt wederom genadelijcken aensien, waer ghy muecht,
daer helpt den behoeftigen, ende hebt ghy vele (seyt hy) soo
gheeft vele, hebt ghy weynich, so geeft van dat weynich met
Tob. 12. b. 11. trouwer herten * Want de aelmissen verlossen vander doot, ende
sy doet de sonde wt, seyt hy noch. Waer op Syrach oock seyt,
Eccli. 4. a. 2. † dat de aelmisse de sonden wtblusschet, ende sy sal hem verschonen in die eewige wooninghe. Waerom Christus ooc beual,
Luc. 16. a. 9. ✝ datmen vrienden maecken soude metten ongerechtighen Mammon,
op dat als ghy gebrec hebt, dat sy v mogen ontfangen in die
eewige woonstede. Want Christus wel te recht gesproken heeft:
Mat. 26. b. 10. * Die arme sult ghy altijt by v hebben. Waerom hy oock in zijnen
Joan. 12. a. 8. gerechten dach spreecken sal: † Alle wat ghy desen mijnen alder-
† Mt. 25. e. 41. minsten gedaen hebt, dat hebt ghy my gedaen. Hier wt volcht,
mijn lieue weerde sc. dat die woorden Pauli ooc waer sullen zijn,
2.Cor. 9. a. 6. te weten: ✝ So wie hier spaerlijc saeyt, dat die ooc spaerlijc
maeyen sal, maer so wie oueruloedich saeyt, die sal oueruloedich
maeyen, want eenen vrolijcken gheuer heeft Godt lief, &c. Mijn
hertgrondelijcke lieue s. inden Heere, al ist dat ick dit aldus
schrijue, so weet ick nochtans dat v. l. van God ende zijnen heyligen Gheest geleert zijt, ende dat v. l. meer doen sal, dan ick
schrijuen can, doch wt hertgrondelijcke Christelijcke liefde schrijue
Fol. 265 r°. ict v. l. om dies wille, dat v. l. // oock bedencken sout den voorleden tijt, in welcken ghy soo neerstich waert tot menigerley ongerechticheyt, waer aen ghy oock gheenen cost en spaerde, in veel
costelijcke banketten ofte maeltijden, ia in proncken ende pralen,
van welcken Godt eenen grouwel heeft, och denct doch eens mijn
lieue sc. wat vruecht hadt ghy doch doen ter tijt, Och sout ghi
nv niet so veel te meer neersticheyt doen, in die dinghen die v
Eccl. 29. b. 14. Godt gheboden heeft, * om v schatten te vergaderen in den Hemel,
Mat. 6. c. 20. daerse de roest of motten niet en eten. Och men soude nv som-
Luc. 12. d. 33. wijlen oock wel een stuck ghelts oft twee weten te vinden, om
1.Tim. 6. b. 19. den armen heyligen te geuen, also wel men eertijts een pont
vlaems [1]) twee ofte drie wist te vinden om te verquisten inder
ongerechticheyt. Och mijn weerde beminde kinderen, dit schrijue
ick niet om dat v ghemoet daer door verdruct soude worden, maer
Phil. 1. a. 9. om dies wille, * dat uwe liefde van dage te dage noch meer ende

1) Eene rekenmunt ten bedrage van zes gulden, die men in Zeeland nog wel hoort noemen.

meer toenemen soude, want ghy doch niet en weet hoe lange
uwen tijt dueren sal, oft wanneer het die Roouers in haer handen
crijgen mogen. Voortaen mijn trouwe schapen, is noch mijn Vader-
lijcke bede aen v. l. als dat ghy doch in alder vrede, lieflijcheyt
ende eenicheyt by malcanderen woont, † die eene helpe des anders Rom. 15. a. 1.
last dragen inder liefden, want ghy doch niet en weet, hoe lange Gal. 6. a. 4.
ghy by malcanderen woonen sult, ende gedenckt dat ghy kinderen
des vreets genoemt zijt, want uwen Coninck ende Vorst, een Co-
ninc ende ‡ Vorst des vreets is, waerom ghy kinderen des vreets Esa. 9. a. 5.
beuonden moet worden, gelijck ick oock wel betrouwe, dat ghy Phil. 4. a. 9.
oock zijt, hoe wel ick dit dus schrijue. Hiermede wil ick v. l.
* den grooten Herder der schapen beuelen, den welcken ick ghe-// Heb. 13. c. 20.
trouwelijcken toe betrouwe dat hy v te samen bewaren sal onder *Fol. 265 v⁰.*
die schaduwe zijnder vluegelen, so ghi anders slechts by zijn zeden
ende rechten blijft, ende niet door eenige middel wt zijnder hant
en wijct, so ben ick oock ghewis, dat v. l. † niemant wt zijnder Joan. 10. c. 28.
hant trecken en sal, noch eenmael bidde ick v. l. ende dat door
die wonden ons liefs Heeren Jesu Christi, ende oock om die eewige
salicheyt uwer sielen, als dat ghy doch mijn schrijuen ende trouwe
waerschouwen nv int laetste mijns leuens toch wilt ter herten
nemen, ende latet doch nae mijnder afscheyt niet ledich by v. l.
legghen, noch en willet dan oock niet achten als een doode His-
torie oft Fabel, maer ontfanget als een Testament, ende latet v. l.
doch een eewighe gedachtenisse ende memorie zijn, ende wilt mijn-
der hier by gedencken, hoe dat ick v. l. nae mijn swacheyt een
voorbeelt gheweest hebbe, ende volcht mijn voetstappen na, die ic
v. l. verhope door die cracht mijns Gods voor te gaen, te weten,
totten eynde toe by de waerheyt te blijuen, v. l. ende alle die
God van reynder herten soecken te vreesen, te betuyghen, ‡ dat 1. Pet. 5. b. 12.
dit die rechte ghenade ons Gods is, so Petrus seyt, iae den gewis-
sen wech ende Heyrstrate totten eewigen leuen op welcken ghy
nv staet. Hierom laet v. l. doch niemant dit perck ontrucken, in
welc ghy nv staet, noch wanckelmoedich maken * maer doet altijt 2. Pet. 1. b. 10.
meer neersticheyt om uwe beroepinge ende verkiesinge vast te
maken. Och ist dat ghy dit doet, mijn weerde sc. so en sult ghy
niet vallen, maer v. l. sal oueruloedich bereyt worden den inganck
totten eewigen Rijcke ons Heeren Jesu Christi. Hierom † waect Mat. 26. e. 40.
doch scherpelijck, noch eenmael bidde ic v. l. iae waect scherpelijc Mar. 13. d. 33.
inder // gherechticheyt alle de daghen ws leuens, wantet wel no- *Fol. 266 r⁰.*
dich is. Oock is mijn vriendelijck begeeren dat ghy doch dit
receptken inder liefden wilt ontfangen, want ict ymmers wt Chris-
telijcke liefde gedaen hebbe, ende begeere hier mede mijnen Adieu
aen v allen te nemen, tot inder eewicheyt, Amen.

Phil. 1. b. 12. Voorder mijn hertgrondelijcke lieue sc. in den Heere, * hoet met my staet, ende met mijn medestrijders, sult ghy weten dattet noch tot vorderinge des Euangeliums is, oock sult ghy weten, dat my de Heere trouwelijcken bijstaet in mijnen strijt ende verant-
2.Cor. 2. b.16. woordinge, ende heeft my cracht gegeuen ‡ dat velt te behouden,
*2.Ti. 4. b.18. ende * heeft my oock verlost vanden mont der hellen, ende leeuwen caecken. Ick meyne dat icker wel 10. oft 12. mael teghens in de weer gheweest hebbe, maer die ander hebben sy so veel niet
2.Ti. 4. a. 7. gequelt. Somma, ick hope † dat den strijt gestreden is, den loop geeynt is, het gelooue behouden is, nv voortaen is my die Crone der heerlijcheyt by geleyt, die welcke ic hope dat my van geenen
Phil. 1. a. 6. creatueren genomen sal worden, want getrou is hy, ‡ die in my dit goede werc begonnen heeft, die salt mi sonder twijfel wel helpen wtuoeren, na dat goede voornemen mijns gemoets, op dat ick de Jordane onbeschadicht mach door comen. Godt gheue ons zijn ghenade, Amen. Deylt dit onder malcanderen voort, ende beleuet Goddelijcken, eercauwet neerstelijcken, verstatet wijsselijcken, och als ghy dit doet, so sallet blijcken dat ghy te samen v salicheyt soect, ende mijn schrijuen in weerden hout. Voleynt den 6. Octobris, in die 23. maent mijnder geuanckenissen. Noch eens, mijn lieue kinderen hout v doch te samen vroom int cruys Christi, ende en wijcket daer niet af. //

Fol. 266 v°. [*n°. 2.*]

ℂ Noch eenen Brief van

M. Gielis, de welcke hy geschreuen heeft aen zijn Huysurou.

ℂ Cracht des geests, daer

toe een volstandich ghemoet, wunsche ick mijn vleesch mijn bloet in allen haren druck, strijdt ende swaren noodt, Amen.

MIjn weerde lieue Huysurouwe, die welcke ick voor Godt ende
2.Pet. 1. b. 14. zijnder Ghemeynte getrout hebbe [1]). Nademael ‡ den tijt mijns ver-
2.Ti. 4. a. 6. scheydens nv voorhanden is, so sal v. l. [2]) noch belieuen te weten,

1) Zie aanteekening 1 op fol. 48 v° (bl. 127 boven) en fol. 71 v°.

2) »U. l.” komt meer voor in brieven aan één persoon gericht; o. a. in een van Jan Woutersz. van Cuyck aan zijne zuster (druk v. 1569, fol. G. 6 v°). Het moet »ulieve” of »uwe liefde” beteekenen, het duitsche »euere Liebden” in deftigen 16de-eeuwschen briefstijl; tenzij Matthijsz. aan zijne vrouw iets als het fransche

als dat mijn herte ende ghemoet met v becommert staet, v. l. wel wat willende schrijuen, nochtans quaden gelegen tijt hebbende, ouermits het met ons also staet, ende datter als nv wel acht oft thien Dienaers ons waecken ende bewaren, soo dat ick weynich cracht des gheests by my voele, om v. l. noch een weynich te schrijuen, ouermidts het ons so onuersiens ouercoemt, want wi niet een woort ghehoort en hadden, ende Willeboort [1]) mijn trouwe Maet was al eensdeels ontcleedt, doen quam onsen Weerdt ende Weerdinne bouen, segghende: Meester Gielis ende Willeboort coemt af, ende wy afcomende, sagen den Stadthouder daer, ende die Baeliu quam daer mede, ende ons sulcx voorhielt, metten welcken ic wat

———

»vous" heeft geschreven. Het Offerboek van 1615 lost het, vreemd genoeg, overal op in »ulieden"; alleen op ééne plaats, fol. 398 b, in »uwer liefde"; Van Braght zet ook hier »ulieden".

1) Willeboort Cornelisz. van Oostkapelle. Hij komt in de Rekeningen extraordinair van den rentmeester Bewesterschelt en in andere bescheiden van het middelburgsch archief herhaaldelijk voor: al die posten zijn afgedrukt bij Pekelharing, t. a. p., bl. 44 vgg. Met zijne vrouw Mayken Pietersdr. was hij 19 Jan. 1561 in 's Gravensteen te Middelburg gevangen gezet. Daar heeft hij niet minder dan drie jaren en negen maanden gelegen; hij is meer dan eens voor den bisschop en anderen verhoord en scherp »getortureert", en eindelijk 24 October 1564 veroordeeld om geëxecuteerd te worden met den zwaarde. Zijne vrouw, die intusschen in de gevangenis bevallen was, is later »metten andere gevangenen deur de beroerte ontslagen ende fugitif geworden": toch niet die van 1566? Zie Pekelharing, bl. 46. Het Groot Offerboek van 1615 bevat een brief van hem.

Op denzelfden dag als over Willeboort is volgens het Register crimineel van Middelburg over Mr. Gillis Matthijsz., chirurgijn, hetzelfde vonnis uitgesproken: Pekelharing, t. a. p. Dat deze verder nergens in de rekeningen en andere stukken voorkomt, is toch slechts voor een deel hieruit te verklaren, dat hij b. v. niet getortureerd zal zijn geworden. Immers in ieder geval heeft de scherprechter over zijne executie even goed als over die van Willeboort onkosten te declareeren gehad. En dat het vonnis niet zou zijn ten uitvoer gelegd, is onaannemelijk. Dan zouden de uitgevers van het *Offer des Heeren*, zoo kort na Matthijsz.' vonnis, dat wel hebben geweten en in de brieven van Hendrik Alewijnsz., die vijf jaar later als voorganger van Matthijsz.' middelburgsche gemeente is ter dood gebracht, zouden wij wel iets daarvan vernemen.

Ook dat het doodvonnis tegen deze gevangenen zoo lang is uitgesteld, verdient de aandacht. Durfde de middelburgsche overheid eene ketterexecutie niet goed aan? Zij werd eindelijk voltrokken, maar des nachts: men leze wat de brieven van en aan de landvoogdes over de stemming onder het middelburgsche volk inhouden: Pekelharing, bl. 47 vgg. Blijkbaar wilde de magistraat het odium, aan zulk eene executie verbonden, maar liefst op zijne opvolgers schuiven. Ook had men gehoopt hen en hoopte men nog de drie andere Anabaptisten, die gevangen zaten, tot bekeering te brengen: Pekelharing, bl. 50. Eindelijk mag de goede naam van Mr. Gielis tot een en ander hebben medegewerkt. Uit 'tgeen hij (hierboven en fol. 270 v°, 271 r° en v°) van zijne gevangenschap schrijft zien wij, hoe weinig streng hij daarin behandeld werd; hij mocht soms zelfs zijn kind bij zich hebben, terwijl zijne vrouw, anders aan de gemeente verbonden als hij, zich op vrije voeten bevond. — Ook d'Auchy heeft 1½ jaar, Clement Henricks 9 maanden gevangen gezeten: aant. 1 op fol. 142 r° en 276 v°.

woorden hadde. Somma, mijn hertgrondelijcke lieue Wtuercooren vleysch ende bloet, ic sal nv gaen den wech alder Propheten ende ghetuygen ons liefs Heeren Jesu Christi, waerinne ic tot desen
Fol. 267 r°. tegenwoordigen tijt seer vrolijck ende wel // gemoet ben, ia vinde alsulcke vruechde ende troost in my, dat ickt v. l. niet wel schrijuen en can, ende en vinde gantsch geen vreese in my noch, maer aldermeest met v. l. becommert zijnde, om uwe groote onmatige droefheyts wille, die ghy hebt, dan betrouwende tot mijnen ende
1.Cor.16.b.13. uwen God, † dat hy neffens die becoringhe een wtcoemst sal geuen, door den troost des heyligen Gheests, daer hy v mede troosten sal. Och mijn vleys mijn bloet, ick bidde v. l. door die bloe-
Rom. 12.b.12. dighe wonden ons liefs Heeren Jesu Christi, * zijt doch verduldich in uwen druck, op dat ghi doch niet beuonden en wort, als die ghene die tegen God strijden wilt, maer segget veel meer met
Luc. 1. d. 34. Maria: ∔ Siet Heere my geschiede na uwen wille, want gelijck die vre der vergaderinge daer was, siet so stont die vre der scheydinge voor die ooghen des Heeren al bekent, ende heeft v. l. daer toe wt zijn Vaderlijcke bermherticheyt voorsien ende vercooren, dat ghy nv mede druck ende smette om zijns Naems wille lijden sout, ende al ist mijn wtuercoren schaep, dat ic nv in meerder blijschap ben, ouermits mijn pelgrimagie nv ten eynde gecomen is, noch so bidde ick v. l. zijt ghy doch getroost inden Heere,
Eccl. 2. a. 2. ende ontfanget doch in gedoochsaemheyt ende smerte [1]), * druckt v herte neder ende lijdet. Och ick weet dat uwe droefheyt seer groot is, och oft Godts wille ware, ende ick in den doot voor v. l. gaen mocht [2]). Jae al soude icker twee voor v. l. smaecken, so en soude icse niet ontsien, want si en valt my noch niet swaer, och als dan soude ick ymmers verseeckert zijn, dat ghy van gheenen vreemden boelen bedroghen sout worden, noch door den middaechschen [3]) duyuel, ende door v eygen vleysch niet verleyt en sout
Fol. 267 v°. worden, hoe wel // ick sulcx nochtans wt gront mijns herten betrouwe, dat ghy die voetstappen mijns gheloofs sult na volghen, te
Mat. 24. b. 13. weten, † totten eynde toe by die waerheyt blijuen. Och och die
Mar. 13. b. 13. oorsake mijns schrijuens, ende mijn laetste ende groot begeeren is, dat ghy doch blijft by het gene dat ghy van Godt ontfanghen hebt, ende v wt grooter genaden wtgedeylt is. Och en wijcket

---

1) Lijdzaamheid en (stille) droefheid, zonder bitter te worden. Natuurlijk is in zulk een brief niet ieder woord, b. v. hier »smerte", even juist gekozen.

2) Wat hier volgt, schrijft Matthijsz. nog eens aan zijne vrouw, fol. 273 r°. Hij wil wel gaarne voor haar sterven; zijn dood zal haar tot heil strekken, zal haar standvastig maken, haar veilig stellen tegen alle gevaar van afval.

3) Aan Matthijsz. staan bijbelwoorden voor den geest, zooals »het verderf, dat op den middag woedt", Ps. 91 : 6, of Jerem. 15 : 8.

noch en wanckelt niet door uwe groote droefheyt oft eeniger op-
comenden strijt, die v. l. niet bekent [1]) en is ┼ maer in alle uwe Phi. 4. a. 6.
aenlegginge [2]), so bidt met betrouwen tot God den bermhertighen
lieuen Vader, * hy en sal v. l. niet verlaten, dat ben ick gewis, Josu. 1. a. 5.
ende al ist mijn weerde wtuercoren Schaep, dat wy nv van den Heb. 13. a. 5.
anderen gescheyden worden eenen cleynen tijt, so sullen wy we-
derom hier naemaels in die verrijsenisse der dooden malcanderen
ghemoeten, † ende sullen eewich by den Heere zijn. Och als dan 1.Tes. 4. b. 17.
wert [3]) onse cleyne ┼ droefheyt in een eewige onwtsprekelijcke ┼Joan. 20. c. 20.
vruechde veranderen, * ende alle onse tranen sullen van onse Esai. 25. a. 8.
oogen afghewasschen worden, ende sullen hooren: † Coemt ghy Apo. 7. b. 17. 21. a. 4.
gebenedijde int Rijcke mijns Vaders, dwelc v van tbegintsel des † Mt. 25. d. 35.
werelts bereyt is. Och mijn weerde lieue schaep, troost v met dese
beloften, met die woorden des Euangeliums, daer Christus selue
seyde: † Salich zijn sy die nv weenen, want si sullen vertroost Mat. 5. a. 4.
worden, * maer wee hem, seyt hy, die hier lacht, want si sullen Luce. 6. c. 25.
weenen. Want den tijt sal comen, dat sy sullen roepen: † O ber- Oze. 10. a. 8.
gen, huevelen valt op ons, ende bedect ons voor daenschijn des Luc. 23. c. 29.
Heeren. Och, och, als dan wertet met alle onse veruolgers, Buels Apo. 6. b. 16.
ende Rackers, ende met alle verdestrueerders een eynde zijn. Ja
het woort van den Propheet E//saia sal alsdan veruult zijn, daer *Fol. 268 r⁰.*
hy seyt: ┼ O ghy verdestrueerders, meynt ghy dat ghy ooc niet Esai. 33. a. 1.
verdestrueert en sult worden? Ende ghy verachters (seyt hy)
meynt ghy dat ghy oock niet veracht en sult worden? Wanneer
ghy het verdestrueren een eynde gemaect hebt, so salmen met v
ooc een eynde maecken, maer v mijn vleys mijn bloet, sal met
my ende alle heylighen * die Sonne der gerechticheyt opgaen, Mal. 4. a. 2.
gheluck ende een eewich weluaren sal ons omuanghen. Och mijn
weerde Schaep, hoe geerne soude ick v. l. troosten, ende te hulpe
comen in uwen druck, dan het can op desen tijt niet wel zijn,
dan ick bidde v. l. hertelijcken, gedenct mijn woorden die ic eer-
tijts met v. l. gehadt hebbe, ende volchtse nae, dat bidde ick v. l.
ende laetse v tot een eewighen Fondamentsteen zijn. Voorts bidde
ick v. l. hertelijcken, ende dat om die eewige salicheyt uwer sie-
len, dat ghy v doch in der stilheyt hout, ende voedt uwe kint
(het welc wt mijnen lijue gecomen is) doch † in die vreese des Eph. 6. a. 4.
Heeren op, so ick v toe betrou. Noch eenmael mijn hertgronde-
lijcke wtuercoren schaep, so bidde ick v. l. wt gront mijns herten,
ende wt dat binnenste mijnder sielen, gedenct doch dicmael het

1) Die u tot dusver vreemd is en waarop gij dus niet voorbereid zijt.
2) Het duitsche »Anliegen"; verzoeken, smeekingen. 3) Germanisme voor »zal"; of de schrijver heeft in achteloosheid »veranderen" voor »verandert" geschreven.

gene dat ick v. l. eertijts geseyt, ende oock een weynich gescre-
uen hebbe, te weten, dat ghy doch alle de dagen ws leuens blijft
by het gene dat ghy wt v eyghen begeerte soo willichlijcken [1])
1.Cor. 3. b.11. hebt aengenomen, het welcke doch den rechten + gront, Fonda-
ment, ende wech totten eewigen leuen is, och daer en sal doch
inder eewicheyt geenen anderen geuonden worden, dan desen wech
des cruyces is, ende oft by al dien ware, dat v die bermhertige
lieue Vader noch door zijn Vaderlijcke roede des Cruyces, te we-
Fol. 268 v°. ten met // banden ofte geuanckenisse wilde proeuen, so bidde ick
Esai. 51. a. 7. v. l. om die eewighe salicheyt uwer sielen, * dat ghy doch niet
Mat. 10. c. 28. beureest wilt zijn voor onse vyanden, want ten is niet te schrij-
uen ofte wt te spreecken, soo Godt die bermhertige lieue Vader
den ghenen troostet, die haer seluen den Heere gantschelijck ouer-
gegeuen hebben, alsoo dat ick niet ghemeynt en hadde, dat een [2])
alsulcken hert ende gemoet hebben conde, alsoo dat my vol nae [3])
wonder gaf, hoe dat sy connen van Godts woort wijcken, doch
den troost der toecomender heerlijcheyt hebben sy vergeten, ende
Mat. 25. a. 3. zijn onachtsaem geworden, † ende die olie der gerechticheyt ende
liefde is in haer aerden vat wt ghegaen. Hierom mijn trouwe hert-
grondelijcke vleysch ende bloet, zijt ghy doch ghewaerschout, op
dat ghy door traecheyt ende onachtsaemheyt v seluen metten on-
achtsamen dwase maechden toch niet bedrogen en vint, hierom
zijt doch wacker in den geest ende beneersticht v seluen doch van
Eph. 4. c. 22. daghe tot dage, + om noch meer ende meer af te legghen [4]), want
1.Pet. 2. a 1. mijn lieue Schaep, het is wel noot dat ghy waeckende zijt, want
Heb. 12. a. 2. sy niet alle int Lant van beloften comen en sullen, die wt dit
tegenwoordige gheestelijcke Egipten ende Sodoma gescheyden zijn,
ende dat door die cracht ende ghewelt der ouder slange, die
welcke ymmers niet en rust noch en viert [5]), by daghe noch by
1.Pet. 5. a. 8. nachte, * maer gaet den Heyrleger om, soeckende wien hy slape-
rich vinden mochte, Och dien wederstaet doch sterckelijcken in
den ghelooue, neemt een mannelijck gheloouich herte. Voortaen
hertgrondelijcke lieue Schaep, soo is noch mijn begheeren, dat ghy
Rom. 12. b. 16. doch v seluen wilt stellen nae alle vernedertheyt, ende schict v
Fol. 269 r°. doch cleyn te zijn in v eygen ooge, † ende en // acht doch niet
wat hooge is, maer maect v den nedersten gelijck, ende zijt altijt
bereyt, ende schicket v daer na, dat ghy van Gods woort hooren
Mat. 18. c. 20. moecht, ende gedenct de woorden Christi: † Daerder twee oft drie

1) Zie aanteekening op fol. 261 r°.
2) Iemand.
3) Bijna.
4) Al meer innerlijk prijsgeven, los er van worden, zich verloochenen.
5) »Feiern", den arbeid laten rusten.

vergadert zijn in mijnen Naem, daer ben ick int middel. Och mijn
lieue Schaep, hebt doch een bernende liefde tot die gemeynte
Gods, * en vergeet niet mede te deylen van tghene dat v die Pro. 19. b. 17.
bermhertige lieue Vader verleent heeft, gedenct † dat haer die Tob. 4. a. 5.
bermherticheyt beroemt tegen het oordeel, want met alsulcken †Jaco. 2. b. 13.
offerhanden behaechtmen Godt, doch ick weet mijn hertgrondelijcke Schaep, ende ick betrouwet v. l. wel toe dat ghy hier mede die leere ons liefs Heeren Jesu Christi volgen sult. Hier mede neem ick, mijn alderliefste, mijnen Adieu ende oorlof aen v mijn vleys ende mijn bloet, op deser aerden, ende beuele v. l. in de handen des almachtigen Gods ons behouders Christi Jesu, die v, ende uwe kint te samen can bewaren ende opbouwen, stercken in alder noot, ghelijck hy oock getrou is, ende salt wel doen, so ghy mijn weerde Schaep, slechts by zijn zeden ende rechten blijft, ende doch niet moede en wort in den wech des Cruyces, hoe wel sy v. l. bang ende hert valt. Och oft ghy, mijn weerde schaep, eenen moet grijpen condet, ende uwen God condet louen ende dancken dat ghy weerdich beuonden wort, om zijns Naems wille mede te lijden. Och gedenckt des wijse Mans woorden, daer hy
seyt: † In luttel zijn wy gequelt, maer in vele sullen wy gheloont Sap. 3. a. 5.
worden, want Godt beproeft zijn wtuercooren ghelijck dat goudt
int vyer. Hierom mijn weerde hertgrondelijcke lieue schaep, * laet Jacob. 1. a. 3.
uwe beproefde geloof doch verduldicheyt wercken, ende laet die // *Fol. 269 v⁰.*
verduldicheyt een volcomen werck in v. l. hebben, Ende ghedenct
noch des Wijsemans woorden: † Een verduldich mensche is beter, Pro. 16. d. 32.
die zijns ghemoets een Heere is, (och mercket) dan een die Steden
wint. Voorder seyt de Propheet Jeremias: O, † het is een Tren. 3. c. 26.
costelijck dinck, ende een groote sake, lijdtsaem te zijn, ende eender
die verlaten is, op die hulpe des Heeren te verwachten [1]),
Hierom * besit uwe siele noch een cleyne tijt met lijdtsaemheyt, Luc. 21. b. 17.
dat bidde ick v. l. wt dat binnenste mijns herten. Och mijn hertgrondelijcke lieue schaep, Noch eens bidde ick v. l. hout v vromelijck. Och hebt ghy my lief, (ghelijck ghy oueruloedich doet) so volcht die voetstappen mijns ghcloofs nae, want den tijt is ueruult, de daghen zijn verloopen, mijn Jaren zijn gheeyndicht, die ick in die wilde woestijne met veel periculen hebbe ghewandelt, nv en
hebbe ick † niet op het onseecker geloopen oft ghestreden, waerom 1.Cor. 9. c. 26.
ick my verhueghe in den gheest, dat Godt die bermhertige lieue
Vader my by gestaen heeft, † also dat ick den strijt gestreden 1.Ti. 4. a. 7.
hebbe, ende den loop gheeynt hebbe, nv voortaen is my bereyt

1) Hier zijn, zooals men ziet, twee zinswendingen dooreengemengd: »iemand die ....” en »te verwachten”.

die Croone des eewighen leuens, die God de bermhertige lieue Vader my gheuen sal, niet alleen my, maer alle die daer liefhebben zijn toecoemst, ende sal in dat weerdighe Landt nv comen, het welck ick inden ghelooue ghesmaect ende gesien hebbe, waerom
Psal. 3. a. 7. mijnen inwendighen mensche eenen lust daer toe heeft, also * dat
27. a. 3. ic mi niet en ontsie tegen mijne vianden, noch en verschricke voor die Jordane, hoe wel sy in sommigher ooghen gansch verschrickelijck om aensien is, so zijn wijt gewis ende seecker, dat onse ghetrouwe Godt Israels by ons zijn sal, ende salse door zijnen
Fol. 270 r°. stercken // Arm bereyt maecken, alsoo dat wy ongheschent daer door sullen comen, den ionghen vromen Israeliten daer mede eenen moet gheuende. Summa, al die God van herten vreesen willen,
2.Cor. 2. b.18. † die zijn wy door Gods genade eenen rueck totten eewighen leuen, ende die ons haten, een rueck des doots. Adieu mijn vleysch mijn
Apoc. 6. a. 9. bloet, ‡ onder den Altaer hope ick v. l. altesamen te verwachten. Laet v. l. mijn bloedt tot een eewich Testament ende memorie zijn. Oorlof tot inder eewicheyt, Amen.

¶ Och houdet v vromelijcken, dat bidde ick v. l. op den Wech der gherechticheyt, want ick betuyghe v. l. voor Godt ende zijnen Enghelen met mijnen bloede, dat het den rechten wech ende Heyr-
1.Pet. 5. b. 12. strate, iae * die rechte ghenade ons Godts is, op welcken ende in welcken ghy staet. De ghenade Gods sy met v, Amen. Den xxiiij. Octobris, smorgens ten vijf vren. Anno. 1564.

[n°. 3.]

¶ Noch eenen Brief aen zijn Huysurouwe.

MIjn hertgrondelijcke wtuercoren lieue Huysurouwe, ende suster in den Heere, Ick wensche v. l. veel crachts ende troosts van God den bermhertigen lieuen Vader, door den troost des heyligen geests, waer mede hi alle bedructe becommerde herten vertroost, die daer beswaert zijn om zijnder getuygenisse, gelijc het ymmers met v. l. op desen tegenwoordigen tijt staet, also dattet v. l. al wat seer
Fol. 270 v°. druct, hoe wel v. l. nochtans wel // so vele door den Heyligen Gheest gheleert zijt, also dat ghy wel weet dattet ons Heeren ende Meesters wille is, dien wy onse knien gebogen hebben om hem te dienen, ende getrou te zijn in alle noodt, druck, ende aenuechtinge, want daer toe heeft hy ons beyde vercoren ende beroe-

pen, om dat wy zijnen Naem onder veel drucks ende smerte souden bewaren, ende ons doch niet en souden laten verdrieten * dese weynighe slagen ende Vaderlijcke castijdingen, want daer door maeckt hy ons rechte erfgenamen zijns hemelschen Rijcks, als wyse in ghedoochsaemheyt ende lijdtsaemheyt ontfangen, ende daer door geoeffent worden, waer toe ons stercken moet die barmhertige lieue Vader met die cracht zijns heyligen Geests, Amen. Job. 5. b. 17. Pro. 3. b. 11. Heb. 12. a. 7.

Voorts mijn hertgrondelijcke lieue Huysurou, nademael ic dan wel vermoede, dat v herte seer becommert ende bedroeft staet om mijnent wille, ende ghy (so ick wel vermoede) noch gheerne hooren ende weten sout, hoet met my is, so can ick het niet ghelaten ic moet v. l. een weynich schrijuen, hoet met ons gegaen is, doch heb icket v. l. geschreuen op onsen laetsten nacht (so ick meynde) ende ick bad den Baeliu, oft ick noch een weynich aen mijn arme bedroefde vrouwe mochte schrijuen? Hy seyde: Jae, maer wy en mochten niet weder bouen gaen, ende moesten in de Cuecken blijuen, ende Huyge en wildet noch niet consenteeren dat ick schrijuen soude, oft hy wildet houden, ende den Baeliu seluer geuen, ghelijck my dunct dat hy ghedaen heeft, doch ick hope dat ghijt noch wel crijghen sult. Voorts mijn lieue schaep, so sal v. l. ten eersten weten, dat mijn gemoet noch onueranderlijc staet, ende ben bereyt te verwachten met lijdtsaemheyt, al//les wat my *Fol. 271 r⁰.* van God den barmhertigen lieuen Vader opgeleyt wort, ende door die, die der waerheyt viant zijn. Voorts so sal v. l. weten, als dat wy van geen swaricheydt des vleysch ghehoort en hadden, dan tsauonts ontrent negen vren, doen quam Huyge met zijn Huysurouwe bouen, seggende: Meyster Gielis ende Willeboort [1]) coemt af, daer is een persoon die v begeert te spreecken, doen begonsten onse vrouwen, bysonder Mayken, seer te roepen ende te weenen: Ic vraechde hem, oft wy niet weder bouen comen en souden, hi gaf niet veel bescheyts daer op. So troc ic terstont mijnen Caesack [2]) wt, ende troc het oude zayen aen, ende gaf mijn bloet, te weten het kint, eenen cus, ende nemende mijn bonette af, sprack ick met corte woorden tot God den bermhertigen lieuen Vader, dat hijt doch wilde bewaren die daghen zijns leuens, ende mijn hert was een weynich bedroeft daer ouer, doch het en duerde niet langhe. Doen ick nv beneden quam, doen stont die Stadthouder daer een weynich tijts, daer na so quam die Baeliu oock, ende

1) Zie aanteekening op fol. 266 v⁰. Mayken was Willeboort's vrouw. Gillis had zijn kind bij zich; niet zijne vrouw, aan wie hij juist schrijft.

2) Kasak is een wijde mantel of overkleed; waarom hij dezen voor zijn oude saaien kleed verwisselde, is niet duidelijk.

„mochte my aensien, segghende: Wel Meester Gielis den tijt is hier, oft sodanige woorden, doen trat ick een weynich naerder by hem, ende ick was gantsch vrolijck int ghemoet, ende sprack seer vriendelijck met hem, segghende: Mijn Heere ick hebbe v. l. acht ofte tien Jaren gekent, ende voor een redelijck man aengesien, hoe coemt dat ghy ons also verrasschen wilt, wy en hebbender ymmers niet een woort af ghehoort. Doen seyde hij: Het is ymmers tijts ghenoech, het en sal noch niet zijn, maer maect v bereyt tegen morgen vroech te vijf vren, doen hadde ic noch wat
Fol. 271 v°. woorden met hem, seggende: Och man man, wat grooter // last ladet ghy op v, ick wilde wel van herten dat ghy geen Rechter en waert ouer ons niet om ons vleysch wille, want wy daer toe seer wel gemoet zijn, Ende ic nam een canne die daer stont, ende brochtet hem eens [1]). Ende doen hy wech was, begonst ic wat te schrijuen, ende schreef tot by den vijf vren toe, doen quam hy weder ende seyde, dat ons die dienaers bouen brengen souden, ende hoet bouen opt stadthuys vergaen is, dat mach v. l. gehoort hebben, van daer comende slootmen ons beyde op een camer, ende geboeyt zijnde, en conste ick v. l. niet wel wat schrijuen. Ende voort sal v. l. weten, dat den Baeliu met den Stadthouder sanderdaechs, als huyden morgen ons weder af ontboot, ende brachten ons beyde in eenen Kelder alleen, die welcke seer doncker was, alsoo dat sy oock het venster gestopt hadden, ende seyden: Hier moet ghy blijuen ter tijt toe, dattet anders is, de Stadthouder
Gen. 3. b. 19. seyde: † Wy zijn al sterffelijck, wy en weten selfs niet wanneer
Eccle. 12. a. 7. wy steruen sullen. Ic en seyde niet, doen ick in den Kelder stont,
Eccli. 41. a. 1. die Baeliu sach op mij, ende ick sloech mijn ooghen op ten Hemelwaert, ende seyde: O Godt bewaert ons, oft een alsulcken woort oft twee. Het scheen [2]) aenden Baeliu, dat hy wilde segghen: Jae het coemt door v, doch so sprack hy so veel niet wt, ende ghinck
2.Cor. 1. a. 4. wech metten anderen, ende onsen Godt niet verre van ons † metten troost zijns heylighen Geests, ende maeckte mijn herte vrolijck, dat ick moeste een Liedt opheffen ende singhen. Na den middach, cregen wy een eynde keerssen, doen begonst ick dit te schrijuen, ende haddet v. l. noch gheerne voor den nacht ghesonden, maer ick en hebbet niet by connen brenghen, hierom nemet doch inder
Fol. 272 r°. liefden. // Och mijn hertgrondelijcke lieue Schaep, ick vermoede

1) »En bracht het hem eens", gewone uitdrukking voor: »ik dronk hem eens toe, dronk eens op zijne gezondheid".

2) D. i.: »het scheen, naar de uitdrukking op des baljuws gelaat te oordeelen, dat deze (tot den stadhouder) wilde zeggen: het komt door u, het is uwe en niet mijne schuld, dat Matthijsz. hier zit en den dood te gemoet gaat." Dezen indruk had althans Matthijsz. zelf van beide mannen gekregen.

dat onse vre haest naeckende is, want het schijnt dat die Ouerste deser Werelt van desen nacht comen sal, daerom bidde ick v. l. door die bloedighe Wonden ons liefs Heeren Jesu Christi, ende om die eewighe salicheyt uwer Sielen, dat ghy doch nemmermeer mijnen voorghanck wt uwer herten wilt laten gaen, ende soo mijn bloedt tot zijnen verstande coemt (het welcke ick hope ghy in der vreesen Godts opuoeden sult) soo willet hem vermanen, ende voor houden, ende ghy mijn Alderliefste, verghetet oock niet, maer laet v mijn bloedt tot een eewich Testament ende ghedachtenisse zijn, hoe dat ick v na mijn swack vermoghen een voorbeeldt hebbe geweest, doch wilde ick wel, dat ick heyligher ende onstraffelijcker voor v. l. hadde connen wandelen, dan ghy weet dat ick na mijn swack vermoghen ghesocht hebbe den Heere te behaghen, ende hebbe nae mijnder swackheyt met vrymoedicheyt op den wech des cruyces ghewandelt, het welcke mijn hertelijcke begheeren oock is op v. l. en verlaet doch dit selue niet, maer mijn Vaderlijcke bede
is aen v, * dat ghy doch meer neersticheyt doet om v heylighe 2.Pet. 1. b. 10.
beroepinghe ende verkiesinghe vaster ende vaster te maecken,
† want des Heeren Dach is niet verre, in welcken hy ǂ eenen Joel. 2. a. 1.
yegelijcken loon nae zijn wercken geuen sal, ende alsdan sal hy, Seph. 1. b. 14.
mijn trouwe schaep, die luye, traghe, onachtsame vinden, die welcke 1.Pet. 4. a. 7.
nv den naeme dragen, dat sy Christenen zijn, * ende draghen die ǂ Psa. 62. b. 13.
vaten [1]) wel, maer die Olie der liefden ende gherechticheyt is daer Jere. 17. b. 10.
in wt gheghaen. Hierom mijn vleysch mijn bloedt, soo bidde ick Rom. 2. a. 6.
v. l. vriendelijck, dat ghy doch op den // luyen, traghen, onacht- * Mat. 25. a. 3. *Fol. 272 v°.*
samen, vreesachtighen niet en siet, † maer proeft ghy doch v sel- 2.Cor. 13. a. 5.
uen, ende ondersoect v seluen dagelijcks oft ghy oock recht int gelooue des Soons Godts wandelt, v seluen alsoo insiende, moecht ghi proeuen ende weten wat v noch van noode is af te legghen.
Och ǂ staet altijdt nae die vernederinghe, want een vernedert herte Eccl. 3. b. 18.
can hem seluen te bet proeuen ende ondersoecken, want zijn swack- Rom. 12. b. 16.
heyt ende cleynheyt staet hy altijdt beclaghende voor den Heere, sorghende [2]) oft hy noch ten laetsten in desen periculoosen gruwelijcken tijt door die menichfuldige subtijle stricken ende netten te schande mochte comen, waerom een alsulcken wederghebooren
Kindt Gods oock een hertelijck * verlangen heeft om thuys te 2.Cor. 5. a. 8.
zijn, ende van desen ellendigen beuleckten rock des vleesch ver- Phil. 1. c. 23.
lost te zijne, wel wetende dattet in swaer periculen wandelt, waerom het hem oock verhuecht alst van tCruys Christi hoordt, is oock niet ghesint soo lichtelijcken voor den Godloosen te vluch-

1) Als bij de dwaze maagden uit de gelijkenis.
2) Zich bekommerd, ongerust makende. Ook hier dat »verlanghen om thuys te zijn".

ten, dan als die saecke den noot eyscht, maer den traghen, luyen,
Apo. 3. b. 17. onachtsamen, die haer bywijlen laten duncken † dat sy rijck ghenoech zijn, ende dat haer niet en ghebreeckt, die seluighe zijn onderwijlen (so haest als sy yet hooren dat den Godtloosen noch maer een compack [1]) en maeckt, om die gherechtighe wt te roeyen) soo verbaest oft versaecht, ende is by wijlen daer noch niet mede ghenoech, maer comen by haren naesten (den welcken sy een vrymoedich herte souden in spreecken) ende maecken dien ooc versaecht. Maer ghy mijn trouwe Schaep, zijt doch vrymoedich, dat bidde ick v hertelijcken, ende en siet doch niet op den voorge-
Fol. 273 r°. noemden, noch op die die nv ter tijdt soo // ontrouwelijcken vanden Heere wijcken, het sy doort Cruys oft veruolch, ofte door eenighe valsche leere. Och soo si haer seluen wel te voren daghelijcks ondersocht hadden, ende smaeck in die Hemelsche dinghen ghehadt hadden, sy en souden haer so lichtelijcken niet laten verleyden, ofte voor het Cruys soo seer niet ontsien, maer souden van herten begheerich zijn, om den Naem haers [Godts] [2]) te belijden, onder dit erghe verkeerde gheslachte, ende haren Godt noch van herten bidden, dat sy mochten een vreemdelinc ouer lande zijn, tot prijs haers Godts, ende tot stichtinghe haers naesten. Voort aen mijn hertgrondelijcke trouwe lieue wtuercoren Huysurou, wiens Siele ick so hertgrondelijcken beminne, als mijn eyghen siele, soo is doch mijn Christelijcke ende Vaderlijcke bede, dat ghy doch sorghe wilt draghen alle die daghen ws leuens, op dat ghy doch moecht comen, daer ick in corter vren oft tijt zijn sal, op dat wy doch in die eewighe wooninge niet verscheyden en zijn. Och och, oft het Godts heylighen behaechlijcken wille mochte zijn, ende het moghelijck ware, dat ick den Kelck der bitterheyt voor v. l. [3]) drincken mochte, iae al waert driemaels, my dunct dat icket so geerne van herten doen wilde, op dat ghy doch mede mocht behouden zijn, och alsdan soude ick noch met veel vrolijcker herten mijn reyse aen nemen, ende en soude ymmers geen nabedencken [4]) hebben, dat ghy dan noch verruckt sout worden, van die simpelheyt ons liefs Heeren Jesu Christi, doch isset oock sonder nae-
Esa. 66. a. 2. dencken, soo langhe v. l. also blijft, als ic v nv late, ✝ want een schricke ende vreese hebt ghy voor doordeel der Godloosen, waer

1) Compact; overeenkomst; afspraak.

2) Evenals op meer plaatsen voegde de uitgever hier dit woord in, dat hij door den schrijver van den brief overgeslagen vond.

3) Zie aanteekening 1 op fol. 257 v°.

4) Ik zou dan geene vrees (eig. ongunstig of achterdochtig vermoeden) hebben dat gij dan nog zoudt worden afgetrokken van den eenvoud, van het louter geloof en den reinen levenswandel onzes Heeren Jezus.

op mijn begheeren is met // Syrach, dat ghy in alle uwe aenleg- *Fol. 273 v°.*
gingen [1]) dat gedenckt, ghelijck hy seyt: * Mijn sone ghedenckt Eccl. 7. d. 39.
altijt op het wterste [2]), in alle uwe aenlegginghen, soo en sult ghy
inder eewicheyt niet sondighen, te weten, alsulcke sonden, die v. l.
buyten den Rijcke Godts souden mogen houden; als [3]) aengaende
uwe daghelijcxsche swackheyt ende vergrijpingen voor uwen Godt,
en sal v niet verdoemen, oft buyten houden, daer voor coemt die
heylighe Apostel Joannes, ende seyt: + Ist dat yemant sondicht 1.Joan. 2. a. 1.
so hebben wy eenen voorspreker by God, die welcke voor ons bidt,
welc is Christus Jesus, die hooghe Priester, + die daer ingegaen Heb. 9. b. 12.
is, te weten, in dat heylige der heylighen, ende heeft een eewighe
offer ende versoeninghe ghedaen voor zijn volck ende gheslachte,
* ende is gheset aen die rechterhandt Godts zijns Vaders tot een Psa. 110. a. 1.
voorspreecker ende voorbidder voor onse daghelijcxsche struycke- Col. 3. a. 1.
linge ende sneuelinge [4]), so die Apostel seyt. Siet mijn trouwe Heb. 10. b. 12.
hertgrondelijcke lieue Schaep tot desen voorspreecker ende Aduo-
caet wijse ick v. l. ende niet totten verstoruen heyligen, gelijc die
blinde leyders deser wereldt [5]) doen, hierom neemt uwen toeulucht Esai. 50. a. 2.
tot hem, in uwen grooten noot, ghedenckt † dat zijn oore niet 59. a. 1.
verstopt en is, dat hy v niet hooren en soude, ende zijn hant niet Psa. 34. b. 12.
vercort en is, dat hy v niet helpen en sou mogen, want + zijn 1.Pet. 3. b. 12. *1.Cor. 6. c. 20.
ooghen keert hy tot zijnen heylighen, * die hy soo dier met zijn 1.Pet. 1. b. 19.
eyghen preciose bloet ghecocht heeft, ende luystert nae haer roe- Apoc. 5. a. 9.
pen, suchten ende schreyen, want hyse doch alrede † salich noemt, 14. a. 4.
die hier weenen ende lijden om die gerechticheyt, van den welc- † Mat. 5. a. 4. b. 10.
ken ghy nv ter tijt een zijt. Hieromme o mijn vleys mijn bloet, Luc. 6. c. 21.
troost v met dese beloften, // dat bidde ic v. l. + Want die hier *Fol. 274 r°.*
met tranen saeyen, die sullen wederom met grooter vruechden Psa. 126. a. 5.
hier na maeyen. Och dus denct doch niet mijn weerde lieue Schaep,
dat uwe tranen te vergeefs sullen zijn, die ghy nv weent, want
sy voor daenschijn des Heeren al ghecomen zijn. Hierom lijdet v
noch eenen cleynen tijt, dat bidde ic v. l. want hy sal v. l. niet
langhe laten, hope ick, maer sal v. l. mede * wech nemen voort Psa. 56. b. 13.
ongeluc, ende tot sekere ruste in zijn Camer brenghen, soo die
Propheet Esaias seyt, om dat ghy nae uwe swacke vermoghen op-
rechtelijck begheert te wandelen, totten eynde toe, waer toe v. l.

---

1) Smeekingen; verzoeken; het duitsche »Anliegen".

2) Het uiterste, uw afsterven.

3) »Alles betreffende uwe dagelijksche... voor uwen God zal u niet verdoemen. Daarvoor treedt Johannes op en zegt enz."

4) Wankeling; misstap.

5) De wereld en de wereldsche kerk worden door Matthijsz. vereenzelvigd.

moet helpen die bermhertighe lieue Vader, door die hulpe ende
1.Tes. 5. c. 24. cracht zijns heyligen Gheests, † ghetrou is hy diet sonder twijfel
2.Tess. 3. a. 3. wel doen sal. Voorder mijn hertgrondelijcke wtuercooren lieue
Huysurou ende suster in den Heere, nademael ick mijn Vader-
lijcke sorchfuldighe herte noch niet wel van v. l. trecken en can,
maer wilde soo geerne wt het binnenste mijnder sielen v. l. in als
na uwe swacheyt voor uwen Godt perfect ende onberispelijc stel-
Leu. 19. b. 19. len, so is noch mijn ootmoedighe vriendelijcke begheerte, + dat ghy
Joan. 13. d. 34. uwen naesten hertelijcken lief wilt hebben, * ende wilt altijdt den
* Tob. 4. a. 5. armen heyligen huysgenooten Gods gedencken, gelijck ghy wel tot
Gala. 6. b. 12. noch een herte daer toe gehadt hebt, laet uwe liefde hier in niet
afbreecken, maer veel meer noch toenemen, gedenct altijt Christus
Mat. 26. b. 10. woorden, daer hy seyde: † Den armen sult ghy altijt by v heb-
Joan. 12. a. 8. ben, ende het is oock openbaer, datter altijt armen onder thuys
ofte int huys Godts zijn. Ghedenct dattet een groot aengenaem
Eccl. 17. c. 21. werck des Heeren is, waerom Syrach oock seyt, + dat die aelmisse
Fol. 274 v°. des Mans, ghelijck een borsse op // den wech met hem is, ende
Eccli. 4. a. 2. sy sal hem verschonen int ordeel, Jae, * sy bluscht de sonde wt,
Mat. 25. d. 35. ende bedeckt haer menichuuldicheyt, † Want de bermherticheyt
Jaco. 2. b. 13. beroemt haer tegen het ordeel, seyde Christus. Hierom doet hier in
oock uwe neersticheyt, ghelijck ick v. l. wel toe betrouwe, ende
hoe wel het geenen noot en is v. l. sulcx te schrijuen, so hope ick
dattet v. l. al ten besten dient, op dat ghy doch nae mijn afscheyt
niet en vertraget. Voortaan bidde ick v. l. noch, mijn hertgronde-
lijcke lieue schaep, dat ghi v. l. altijt schicket by den vromen, op
dat ghi doch meerder vroomheyt ende gheschicktheyt crijcht,
1.Pet. 2. a. 2. + ende zijt doch begeerich na dat verstandighe ongheualste melck,
te weten, na Gods woort te hooren, op dat ghy daer door muecht
opwassen ende toenemen in alle goede wercken, ende hout v sel-
uen inder stilheyt, (ghy weet wat ic meyne) dat bidde ick v her-
telijcken, ende wacht op den dach uwer verlossinge, misschien hy
is niet verre. Hier mede wil ick mijnen orlof ende eewigen Adieu
aen v. l. mijn vleesch mijn bloet nemen, ende bidde v. l. noch
eens ootmoedelijcken om die eewige salicheyt uwer sielen, ende
om alle die groote liefde, die ghy tot my oyt ghehadt hebt, als
dat ghy doch mijn schrijuen, ende mijn hertgrontlijcke bidden ende
vermanen, het sy door schrijuen oft met den monde, dat ghyse
doch nae mijn afscheyt gedachtich wilt zijn, ende en laetse doch
niet by v legghen, als een doode Historie oft Fabel, mer wiltse
diewils nutten als een Receptken tot uwer gesontheyt dienende,
ende willet bewaren in het Cofferken ws herten, tot eenen eewi-
ghen schat ende memorie, want het v. l. meer profijts ende nut-
heyts in brenghen sal, dan veel stucken fijn gouts ende siluers.

Och den tijt genaket // seere, waerom [1]) ic van schrijuen, ende *Fol. 275 r°.*
van alle dinck ophouden sal, daerom is mijn hertgrondelijcke begeeren, hebt ghy my lief ende die eewige salicheyt uwer sielen, so veruult mijn begeeren nae v swack vermogen, * ende en wijcket Josu. 1. a. 7.
doch niet ter rechter oft ter slincker zijden, het sy doort Cruys Pro. 4. c. 27.
van banden oft geuanckenissen ende yet anders, ende so v God die bermhertige lieue vader weerdich maect om zijns naems wille te lijden, † so en vreest doch niet, want ick hadde noyt ghemeynt, Esai. 51. a. 7.
dat banden ende gheuanckenissen so weynich strijts hadden connen Mat. 10. d. 28.
maken, eender die hem seluen versaect heeft, ende een hertelijc ✝ verlangen na huys heeft, hierom vreestse doch niet. Nv mijn Phil. 1. c. 23.
hertgrondelijcke lieue wtuercoren Schaep, ende lieue Suster in den Heere, mijnen tijt is veruult, die dagen zijn verloopen, die Jaren zijn gheeynt, * eenen goeden strijt heb ick gestreden, mijnen loop 2.Ti. 4. a. 7.
is voleynt, ic hebt gelooue behouden, † also dat mijn vianden be- Psa. 35. a. 4.
schaemt gheworden zijn, die haer tegens my geset hebben, want Esa. 41. b. 11.
door mijnen Godt heb ic het velt behouden, ✝ die welcke my ver- 2.Ti. 4. b. 18.
lost heeft van der Leeuwen caecken, ende mont der hellen, ende sal my ooc verlossen van allen quaden, ende salich maken in zijnder toecoemst, ende my wt deylen het warachtige lant van beloften, het welcke ick door den gelooue gesien hebbe, ende van zijnen vruchten ghesmaect hebbe, waerom ick ooc een hertelijc verlangen hebbe daer na. Och helpt my den bermhertigen lieuen Vader dancken ende louen, dat ick door die wilde woestijne deser erger boser verkeerde werelt gecomen ben, ende stae nv voor die Jordane, waer door ick maer te gaen hebbe, hoe wel sy wat vreeselijcken om aensien is, so en vrees icse doch // gantsch niet, want *Fol. 275 v°.*
ick ben gewis dat mijnen Godt my bystaen sal, ende salse bereyt maken, dat ick daer onschadelijck ende behoudelijck sal door comen, want ghetrou is hy diet my belooft heeft, * ende en sal my niet Josu. 1. a. 5.
verlaten noch versuymen, also dat ick Heb. 13. a. 5.
spreken mach: † De Heere is met † Psa. 56. a. 4.
my, ic en vreese niet wat my 118. a. 6.
een mensche doen mach.
Ick worde gehaelt.

¶ Een Liedeken van M.

Gielis Mathijsz, Na de wijse: Rosina hoe is v ghestalt.

MIjn iock is soet, mijn last is licht Joa.[2])11.d.30.

---

1) Zoo alle uitgaven. Natuurlijk heeft de schrijver willen zeggen: waarin.
2) Foutief voor Matth.

†Eze. 34. c. 23. Sprack den † Herder der Schapen
Joa. 10. b. 11. Vriendekens zijt hier door gesticht
Die vruecht in Gods woort rapen
Wanneer dat lijden ende druck [1]) ontmoet
Esa. 41. b. 10. † Weest niet versaecht // mer den strijt waecht
God sal v bystaen al metter spoet.
Te Middelborch binnen der Stadt
Waren Christen gheuangen
Die beleden de waerheyt plat [2])
2. Cor. 5. a. 8. * Na huys was haer verlangen
Phil. 1. c. 23. Een onder haer Meester Gielis met naem
(Dien God de Heer // begaeft had seer)
Was dander een voorganger bequaem.
En hy heeft zijn ontfanghen pont
In daerde niet versteecken
Oock in banden met schrift en mont
Leerde hy onbesweecken
Gods woort heeft hy seer trouwelijck verclaert
Alst aen den dach // wel blijcken mach //
Fol. 276 r°. Aen den genen die hy heeft ghebaert.
Al moest hy sitten langhen tijt
Ten heeft hem niet verdroten
Verwachtende dagelijcx strijt
Met zijnen Bontgenoten
Van dat subtijl bedriechelijcke zaet
Der ouder Slang // die met verstrang [3])
1. Pet. 5. a. 8. † Als Leeuw den Heyrleger Gods omgaet.
Maer hy stont tegen als een Helt
Dat hem niemant mocht schaden
2. Cor. 2. b. 16. † En heeft altijt behouden tvelt
Door des Heeren ghenaden
2. Ti. 4. b. 17. Die hem seer crachtelijck * heeft by ghestaen
Door zijnen geest // dat minst en meest
Al verwonnen moesten van hem gaen.
Als die Baeliu hem had geseyt
Bereyt v tegen morgen
Mt. 5. e. 44. † Dien bewees hy doen vriendlijcheyt
Comende wt thert verborgen
Sijn gemoet was gansch vrolijck en verhuecht

---

1) »U" is weggelaten. 2) Eenvoudig, zonder omhaal.
3) »Die met gestrengheid, grimmigheid als een leeuw (of: »als de slang met verstrikken, met pogingen om hen in het ongeluk te storten") de geloovigen rondgaat."

Nemende een can // brochtet den man
Willende hem geern raden ter duecht.
  Den geest was hooch verblijt die reys
Dat zijn tijt was ghecomen
Verlost te worden wt den vleys Mat. 10. c. 22.
En reysen met den vromen Apo. 2. b. 11.
Na dat vermaerde schoon lustige Lant * 2.Ti. 4. a. 7.
Belooft van Godt // tot eenen lot
† Die houden ten eyndt zijn woordt playsant.
  * Nv is tgheloof behouden ient [1]) Apoc. 6. a. 9.
Den strijt die is ghestreden
Den loop is ridderlijck gheent
† Nv rusten sy in vreden
Met die saligen onder dAltaer
Diet heerlijck loon des // leuens croon
Daer verwachtende zijn allegaer.

FINIS. //

1) Liefelijk, schoon. Hier: edelaardig, heerlijk.

Fol. 276 vº.

Eenen Brief

van Clement Henricksz,

die hy wt de geuanckenisse ghesonden heeft tot Amsterdam, ende is daer na ter seluer stede aen eenen staeck geworcht ende gebrant, int iaer 1569. den 17. Decembris [1]).

ICk wensche v mijn lieue ende beminde in den Gheest ende na der waerheyt (als ick dat verhope) ende in een kennisse des ge-

---

1) Een der slachtoffers van de spaanschgezinde reactię te Amsterdam na 't jaar 1566 en na de komst van Alva. Zie over hem Ter Gouw, *Geschiedenis van Amsterdam*, VI, bl. 280 en de daar aangehaalde plaatsen en stukken. — Behalve dezen brief hebben de verzamelaars van het Groot Offerboek van 1615 nog vier andere brieven van Clement Hendriks in handen gekregen en afgedrukt: ook Van Braght nam alle vijf op. Volgens de amsterdamsche sententie- en justitieboeken is Clement te gelijk met Quirijn Jansz., een varensgezel uit Haarlem (die evenals Clement den doop nog niet had ontvangen maar betuigde hartelijk daarnaar te verlangen, en die insgelijks evenmin nog »'t Breecken des broots ontfangen" had), en Willem Jansz. uit Waterland 12 Maart 1569 wegens hunne deelneming aan menniste vergaderingen en hardnekkige ketterij veroordeeld om geëxecuteerd te worden met den viere. Dit vonnis is toen ook aan de beide laatsten en aan nog een ander — »onse andere drie broeders sijnder al doorgestreden", schrijft Clement aan Grietje Dirks, Van Braght, bl. 496 *b*, — voltrokken. De executie van Clement daarentegen is telkens uitgesteld totdat ook hij 10 December 1569 op den brandstapel stierf. Zie over dat uitstel J. Koning, *Geschiedkundige aanteekeningen betr. de lijfstraffelijke regtsoefening te Amsterdam*, 1828, bl. 21—21, en Dr. Hoog, *De Martelaren der Hervorming*, bl. 175, 176.

Clement is, hoewel amsterdamsch poorter, eenmaal zwaar gefolterd, 'tgeen hij zelf in een zijner brieven omstandig beschrijft; dat het niet nog een tweede maal gedaan werd, had hij aan de tusschenkomst van den bekenden Joost Buyck te danken, zie zijn brief bij Van Braght, bl. 500 *b*. Ook de burgemeester Albert Dircks Marcus, die, roomschgezind, bij de genoemde reactie weêr op 't kussen was geraakt, wendde volgens fol. 278 vº met anderen alle moeite aan om Clement tot afval te bewegen. »Schepenen, ghehoort het rapport van eenighe gheestelijcke Heeren, ende den voorz. Clement, selfs in judicio ghehoort hebbende, verhoepen mitten hulpe Goods, dat hij bij acces van goede heeren tot onsse oude catholijcke religie bekeert soude moeghen worden, ende zijn zyele ghewonnen": Confessieboek der stad Amsterdam, fol. 169 vº, Koning, t. a. p., bl. 22. Al die bemoeiingen als-

loofs, ende in een gesintheyt Christi Jesu, ende een claere ghesicht, ende een open herte in allen Godlijcken saken, ende in Godts woort, om daer mede een rechte onderscheyt te maken, ende af te meten, twelcke tlicht ofte duysternisse, luegen oft die waerheyt, ia vleysch oft geest is, op dat ghy moecht onbedrogen blijuen, ende vast by Gods woort, * opdat ghy vollen loon moecht 2.Joan. a. 8.
ontfangen.

Voort mijn lieue ende seer beminde, so en can icket niet wel gelaten om v. l. een weynich te schrijuen, hoe dattet met my noch al staet in mijne banden, ende hoe dattet gemoet noch alle staet om den Heere te vreesen wt gantscher herten, ende wt gantscher crachten, ende wt gantscher sielen, daer voor ic den almachtigen grooten ende alwijsen God † nemmermeer ten vollen gedancken Eccl. 43. e.43.
ende gheprijsen en can, voor zijn onwtspreeckelijcke, iae onbegrijpelijcke genade, die hy my door Jesum Christum met hantreyckinghe tot hier toe // bewesen heeft, ende noch dagelijcx bewij- *Fol. 277 r°.*
sende is, hier voor dancke ick den almachtighen God, ende buyge mijn knyen des herten voor den Vader vol van genaden ende der waerheyt, die de rechte Vader vol van genaden, ‡ ende een God 2.Cor. 1. a. 3.
van allen troost is, die ons can troosten, als wy in druck ende benautheyt zijn. Daerom mijn lieue ende getrouwe, * desen goeden 2.Ti. 1. b. 14.
schat bewaert die wel, die v toebetrout is, ende van God wt ghenaden is geschoncken, † want het ghelooue dat is een gaue van Ephe. 2. a. 7.
God, ‡ ende daer door hebben die Ouderen een goet getuychenisse ‡Heb. 11. a. 2.
ende versekeringe in haerder herten vercregen, door dat oude woort des gheests Christi, die te voren met haren geest getuycht hadde, dat sy Gods kinderen waren, ende oock erfgenamen van alle die heerlijcke beloften, daerom so hebben zijt ooc alle willichlijck versaect, * ende hebbent nochtans voor veel meer ende groo- Heb. 11. c. 25.
ter rijckdommen geacht, met die kinderen Gods ongemack te lijden, dan alle die tijtlijcke genoechte deser werelt, want sy sagen op die belooninghe, ende op het gene dat eewich ende niet tijttelijc en was, want het gelooue schict hem na het gene dat nv hier niet en schijnt, noch met vleyschelijcke oogen hier nv niet ghesien en wort, welcke den [1]) inwendigen verborgen mensche ende oogen des

---

mede het herhaalde uitstel van de executie maken het vermoeden waarschijnlijk van Ter Gouw, t. a. p., dat Clement een jonkman van deftigen huize was, al pleit de omstandigheid dat hij in den kerker twee brieven aan zijne ouders schreef niet voor diens meening, dat deze te dier tijd om het geloof voortvluchtig zullen zijn geweest.

Iets karakteristieks heeft deze brief van Clement niet; evenmin de vier andere. Ook bij hem komt het op de verzoeking vlieden, het kruis dragen, rechtschapen handelen aan, fol. 277 v°.

1) »Hetwelk de inwendige enz.”

herten sien, ende houden dat daerom also vaste, als oft zijt voor
oogen sagen, ende metter hant consten grijpen, want sy achten
ende houden hem getrouwe diet beloeft heeft, dat hijt ooc doen
2.Ti. 2. b. 13. sal, † want hy en can hem seluen niet versàecken. Daerom mijn
lieue ende getrouwe, en wilt niet sien op het gene dat sienlijck
is, want het ghene dat sienlijck is, dat is verganckelijck, maer dat
Fol. 277 v°. onsienlijck is, dat is eewich. Ende Christus seyt: // ‡ Soo wie yet
Mat. 10. d. 37. lieuers heeft dan my, die en is mijns niet weerdich. Ende noch
Luc. 14. c. 26. so seyt Christus op een ander plaets: * Soo wie dat achter laet
* Mt. 19. c.29. huys, hof, landt, sandt, Vader, Moeder, iae oock zijn eyghen leuen, die
sal dat hondertfout weder ontfanghen, Daeromme so moeten wy
hier nv oock alles versaken, ende hebben niet lieuers dan den
leuendighen Godt, ende dat dan met de wercken ende metter daet
te bewijsen, dat wy Gods kinderen zijn, ende geen bastaerden,
Ps. 34. c. 20. † Die gherechtighe moeten door veel lijdens int Rijck der Heme-
1.Cor.10.b.13. len ghaen, maer die Heere helptse in alle haer lijden, ‡ hy en
laet de zijne niet in becoringhe bouen haer vermoghen, ende nef-
2.Pet. 2. a. 9. fens die becoringhe soo heeft hy een wtghanck ghestelt, * maer
die Godtloosen hout hy om te pijnighen inden dach des ordeels.

Daeromme mijn lieue ende seer beminde, ghedenckt aan Joseph,
Gen. 39. a. 7. † die vanden Egiptischen wijue ghetenteert worde, om hoerderie
met haer te bedrijuen, ende sy hadde hem gheuat by zijnen rock
ofte mantel, ende sy en wilde hem niet laten gaen, ende hy is
haer ontloopen, ende heeft haer den rock oft mantel laten houden,
lieuer als dat hy hoerderie met haer soude willen bedrijuen.

Daeromme mijn lieue ende seer beminde, als wy van die hoere
van Babel [1]) by onsen rock ofte mantel gheuat zijn, soo laet door
des Heeren ghenade lieuer v aertsche rock ghaen, als dat ghy
hoerderie met haer sout moeten bedrijuen, te weten, v aertsche
4.Es. 2. e. 45. leuen, wel wetende, ‡ dat onsen sterffelijcken rock moet eerst wt
ghetrocken wesen, al eer den onsterffelijcken mach aengedaen wor-
2.Cor. 5. a. 1. den. * Ende ist dat onse aertsche Huys deser wooninghe vergaet,
Fol. 278 r°. en soo wy dan een // Timmeringhe hebben in den Hemel, een
Huys niet met handen ghemaect, maer dat eewich is.

Voort mijn lieue ende seer beminde, soo hebbe ick noch een
weynich voor my ghenomen, om v. l. noch een weynich te schrij-
Joa. 14. b. 15. uen van die woorden Christi, dat hy seyt: † Bemint ghy my, so
hout mijn gebodt, ende ick sal den Vader voor v bidden, dat hy
* testament. v een ander * vertrooster geuen sal, den Geest der waerheyt, den
welcken de werelt niet ontfanghen en can. Het is noch een cleyne
tijt, soo en sal my de werelt niet meer sien, maer ghy sult my

1) Zie aanteekening 1 op fol. 260 r°.

sien, maer ghy kent my, seyt de Heere. Noch soo waerschout ons Christus op een ander plaets, daer seyt hy also: † Wacht v voor die valsche Propheten, die tot v comen in Schaeps cleederen, maer inwendich so zijn het grijpende Woluen, aen haer vruchten so sult ghyse kennen: Machmen ooc druyuen vergaderen van de doornen, ofte vijgen van de dijstelen. Eenen goeden boom die brengt goede vruchten voort, ende eenen quaden boom die brengt quade vruchten voort, ende een yeghelijck boom die geen goede vruchten voort en brengt, die sal afgehouwen ende int vyer geworpen worden. Hier mede so segge ick v Adieu, tot in die wedercoemste toe, met dat onbedriechelijcke woort zijnder genaden. Des Heeren vrede sy met v, van eewicheyt tot in der eewicheyt toe, Amen. Hout my dit weynich schrijuen ten besten.

By my Clement Henricksz. onweerdich gheuangen inden Heere, In mijne banden wt liefden geschreuen. //

¶ Een Liedeken van Clement Henricksz, Na de wyse: Te Munster staet een steynen huys.

Fol. 278 v°.

SO * wie op den Steen Christum bout — Mat. 7. c. 24.
Diens timmering mach blijuen — Luc. 6. e. 47.
En totten eynt beclijuen
Dus wie ghy zijt, v daer aen hout
Al soutmen v ontlijuen.

Een Jongelinck tot Amsterdam
Clement Henricks geheten
Wert int geuanck gesmeten
Daer hem seer veel strijts ouerquam
Van die valsche Propheten.

† Dat tweesnijdende sweert Gods woort — Eph. 6. b. 17.
Nam hy tot zijn verstercken — Heb. 4. b. 12.
Verwan Papen en Clercken — Apo. 1. b. 16.
God gaf hem sterckheyt en confoort [1])
Tegen des Duyuels wercken.

1) Comfort; versterking, bijstand, troost.

Siet wanneer alsmen hem ontboot
Morgen so sult ghy steruen
Sachmen hem vruecht verweruen
Verblijdende seer totten doot
4.Esd. 2. e.43. Dat hy de + Croon soud eruen.
2.Ti. 4. a. 8. Ick had (sprac hy) noyt blijder huer
Apo. 2. b. 10. De tijt van al mijn leuen
Dan God my nv heeft gegeuen
So stercket God de creatuer
Van zijnen Geest gedreuen.
De Schout die heeft ter laetster stont
Clement seer aengeuallen
Om hem noch te becallen
Quam voort met zijnen losen vont
Doende het woort voor allen.
Aelbert Marcus [1]) van cloeck beuroen
En meer wijse van sinnen
Die daer by waren binnen
Hadden met Clement veel te doen //
Fol. 279 r°. Maer sy mochten niet winnen.
Dus wachten sy opt Clocken geclanck [2])
Om dat volck te verdouen
Die den Raet mochten louen
Als sy niet hoorden spraeck oft sanck
Van Clement so verschouen [3]).
Met tclocken geclanck quam hy wt
Seer vrolijcken getreden
Met lieffelijcke seden
Maer weynich bescheyts gaft geluyt
Door tgewelt dat sy deden.
Tyrannich dreuen sy hem an
Met trecken ende stoten
Dat velen heeft verdroten
So deerlijck is den Christen man
Ras aen den pael gesloten.

---

1) Over Albert Dircks Marcus, den amsterdamschen burgemeester, zie Ter Gouw, *Geschiedenis van Amsterdam*, VI, bl. 120, 121, en aanteekening 1 op fol. 276 v°.

2) Het klokgelui moest beletten, dat het volk kon hooren (verdoven, doof maken voor) wat Clemens, die aldus verhinderd werd zich te doen gelden (werd verschoven, in den hoek geduwd), sprak of zong; op deze wijze benam men der menigte de aanleiding om het gedrag van den raad af te keuren, kon zij allicht dit gaan prijzen.

3) Die zoo verstooten, in versmaadheid was.

Die Diefhencker nijdich en fel
Nam hem haestich het spreecken
Met worgen ende breecken [1])
Hem docht hy hadt gemaect seer wel
Dat Clements sanck bleef steecken.
Men hoorde een geluyt aldaer
Onder dat volck vermeeren
Hy is in de rust des Heeren
Dit geroep was onder de schaer
Wie sou sulcx mogen keeren?
Dus is Gods vrient in God ten ent
Aen den staecke * ontslapen Act. 7. g. 60.
Die Monicken en Papen
En hebben niet meer aen Clement
Sy mogen wel staen gapen.
Broeders ten sal ons baten niet
Een Christen naem te dragen
Maer te zijn onuerslagen
In banden, lijden en verdriet
Dat sal God wel behaghen.

FINIS. //

---

1) Den nek breken, een gevolg van 't hangen en worgen.

Fol. 279 v°.

¶ Hier na volcht een Register oft Tafel, van het ghene datter in dit Boeck begrepen is, gheset op de Folia, om lichtelijck te vinden het gene datmen begeert te lesen, oft te singhen, wanter by een yegelijcx Belijdingen ofte Brieuen nv op nieu een Liedeken achter aen gheset is.

1. DE Belijdinghe Stephani, ghenomen wt het nieuwe Testament. Fol. 4.
2. De Belijdinge van Michiel Satler. Fol. 8.
3. Het Testament van Anneken aen haren sone Esaias. Fol. 13.
4. Sommighe Testamenten van Jan Claesz, aen zijn Huysurou, kinderen, ende alle zijn gheslachte. Fol. 17.
   De Sentencie ouer Jan Claesz. Fol. 23.
5. De Belijdinge van Elisabeth. Fol. 25.
6. De belijdinge van Hans van Ouerdam. Fol. 29.
   Eenen Brief van Hans van Ouerdam aen de Ouericheyt. Fol. 40.
7. Eenen Brief van Hans keescooper. Fol. 45.
   Hoe Hans van Ouerdam met Hans keescooper ter doot gegaen zijn. Fol. 47.
8. Eenen Brief van Jeronimus Segersz aen zijn Huysurou. Fol. 48.
   Noch eenen Brief van Jeronimus aen de Broeders ende Susters. Fol. 54.
   Noch eenen Brief van Jeronimus aen zijn huysurou, waer in hy haer waerscout voor die valsche Propheten. Fol. 61.
   Noch eenen brief aen zijn huysurou. Fol. 67.
9. Eenen Brief van Lijsken, aen haren man Jeronimus Segersz. Fol. 69.
   Noch eenen Brief van Jeronimus Segersz. aen zijn huysurou. Fol. 71. //

Noch eenen Brief van Lijsken. Fol. 73. [*Fol. 280 r°.*]
Noch eenen Brief van Lijsken aen haren man. Fol. 76.
Noch eenen Brief van Jeronimus Zegersz aen zijn Huysurouwe. Fol. 76.
Noch eenen Brief van Jeronimus Zegersz aen grooten Henrick. Fol. 79.
Noch eenen Brief aen zijn Huysurouwe na dat hij verwesen was. Fol. 81.
10. Eenen Brief van Peter Bruynen. Fol. 85.
Noch eenen brief van Peter Bruynen. Fol. 87.
11. Een Belijdinghe van Jan de oude Cleercooper. Fol. 88.
12. Eenen Brief van Peter van Weruic. Fol. 90.
13. Een gebet, vermaninge ende Belijdinge van Adriaen Cornelisz. Fol. 95.
14. Eenen Brief van Jooskint. Fol. 111.
Noch eenen Brief van Jooskint. Fol. 116.
15. De belijdinge van Claes de Praet. Fol. 123.
16. Een Testament van Jorian Simonsz aen zijnen Sone. Fol. 135.
Noch drie cleyne vermaen Briefkens van Jorian Simonsz. Fol. 138.
17. Een Bekentenisse des gheloofs van Jacques. Fol. 142.
Noch een belijdinge van Jacques. Fol. 144.
18. De Belijdinge van Claesken. Fol. 182.
Noch eenen Brief van Claesken. Fol. 186.
✠ Noch een Belijdinghe van Claesken. Fol. 190 [1]).
19. Eenen Brief van Adriaen Pan. Fol. 193.
Noch eenen brief van Adriaen Pan. Fol. 194.
20. Een belijdinge van Hans de Vette. Fol. 196.
21. Een belijdinge van Hans vander Maes. Fol. 203.
22. Een Testament van Lenaert Plouier aen zijn kinderen. Fol. 209.
23. Een Testament van Gielis Bernaerts aen zijn Huysurouwe. Fol. 212.
Noch eenen brief aen zijn huysurou. Fol. 218. //
Noch eenen brief aen zijn huysurou. Fol. 220. [*Fol. 280 v°.*]
Noch eenen Brief van Gielis Bernaerts aen de Broeders ende Susters, na dat hy verwesen was. Fol. 223.
24. Een Testament van Jan Geertsz. Fol. 226.
Noch eenen Brief van Jan Geertsz aen den Lutherschen Pape. Fol. 229.
✠ Noch een brief aen zijn bekenden. Fol. 233.

1) Het kruisje staat bij dit stuk en bij dat onder n°. 24, die beide voor het eerst in deze uitgaaf van 1570 zijn opgenomen.

25. Een Belijdinge ofte Sentbrief van Mayken Boosers. Fol. 236.
Noch eenen brief aen haer Ouders. Fol. 237.
Noch eenen brief aen de broederen. Fol. 238.
Een Testament aen haer kinderen. Fol. 239.
Noch eenen Brief aen haer vader ende moeder. Fol. 240.
Noch eenen Brief aen de Vrienden. Fol. 241.

¶ Hier volgen de Belijdingen ende Brieuen die op nieu hier by ghedaen zijn.

1. Een Belijdinge van Weynken Claes dochter van Monicken dam. Fol. 243.
2. De belijdinge van Fije ende Eelken. Fol. 247.
3. De Belijdinghe van Peter Witses metselaer. Fol. 251.
Noch een Vermaninge van Peter. Fol. 252.
4. Eenen Brief van Willem droochscheerder. Fol. 254.
5. Eenen Brief van M. Gielis Mathijsz. Fol. 257.
Noch eenen Brief van M. Gielis aen zijn huysurou. Fol. 266.
Noch eenen brief aen zijn huysurou. Fol. 270.
6. Eenen brief van Clement Henricksz. Fol. 276.

¶ Eynde des Registers.

Een Lietboecxken / tracterende van den Offer des Heeren.

INLEIDING.

Wat in de inleiding op een herdruk van het „Lietboecxken, tracterende van den Offer des Heeren" behoort te worden behandeld is grootendeels reeds in die op het „Offer des Heeren" zelf, hierboven bl. 1—40, opgenomen. Met name geldt dit van de bibliografie van dien bundel. Daar was het ook voor deze de aangewezen plaats. Van de eerste maal af toch dat beide werkjes het licht zagen hebben zij bijeenbehoord of eigenlijk samen één geheel uitgemaakt. Het is zeker vreemd, dat de „Auszbundt" van 1571 (zie boven bl. 38) wel liederen uit het „Offer des Heeren" in vertaling opneemt, maar geen andere uit het „Lietboecxken" dan zulke, die hij even goed van elders kan hebben ontleend, zooals dat op de Juffers van Beckum. Ook bestaat er maar één exemplaar van het eerste, N°. 10, 1595, zonder het tweede. Maar dit kan defekt zijn; alle andere bandjes van de uitgaven N°. 1—11 (zie boven bl. 8 vgg.) bevatten beide, al was ook bij N°. 1, 1562 de druk van het „Lietboecxken" eerst voltooid in het jaar (1563) volgende op dat, waarin die van het „Offer des Heeren" was gereed gekomen. Wat echter hier het meeste afdoet: het zijn dezelfde personen, die beide verzamelingen hebben bijeengebracht, en zij hebben uitdrukkelijk beoogd dat de lezer beide te zamen zou bezitten. Zij schrijven in de voorrede, die in de hier afgedrukte uitgaaf ontbreekt maar achter dezen herdruk is opgenomen: „Wy hebben wt verscheyden copien [1]), so wel gedruct als geschreuen, vergadert dusdanige Liedekens als voorseyt,

1) Men ziet, dat »copie" (op den titel van het *Lietboecxken*) niet juist een geschreven stuk aanduidt; het woord werd oudtijds ook gebruikt voor ons »exemplaar".

om ghevoecht te worden by dat Offerboeck.... So dienet wel by malcanderen, opdat een yegelick die begeerich is te singen of te lesen beyderley by hem in een cleyn boecxken mach draghen om te lesen of te singhen nadat hy ghemoet is."

Liet zich zoo de bibliographische beschrijving van het „Lietboecxken" niet goed van die van het „Offer des Heeren" scheiden, moesten beider herkomst en geschiedenis te gelijk worden besproken: een en ander wat uitsluitend het eerste en zijn inhoud aangaat kan eerst hier opzettelijk worden in het licht gesteld. Ik vul dus in deze inleiding slechts aan wat hierboven o.a. bl. 38, 39 voorkomt met 'tgeen te zeggen valt over de dichters der liederen, over wat deze juist als liederen kenmerkt, eindelijk over de godsdienstige denkwijze, die daarin heerscht.

Wat ons in het „Lietboecxken" geboden wordt zijn gelegenheidsgedichten, vervaardigd door personen, die dikwijls ooggetuigen zijn geweest van de droeve gebeurtenissen, welke hen tot dichten noopten, of die althans zonder uitzondering daarbij zelven ten nauwste waren betrokken. Een enkele maal wordt de naam van den dichter uitdrukkelijk opgegeven. Zoo heeft Hans van Overdam N°. 17 „Van iiij vrienden van Lier" gedicht, zie bl. 98 boven; Adriaen Cornelisz. N°. 18, dat „Van iiij vrienden, genaemt enz." Ook is meer dan een lied door den gevangene zelven vervaardigd: „Die dit liedeken dichtte, Jan Schut was zyn naem" heet het in N°. 25, „Van Jan Schut"; evenzoo is het met N°. 24 „Van Jacques" (d'Auchy). En in N°. 28, waar dit niet uitdrukkelijk wordt opgegeven maar de man, dien de marteldood wacht, zich in den eersten persoon tot zijne lezers wendt, verraden toch inhoud en toon voldoende, dat het gedicht hem niet door een ander is in den mond gelegd maar wel zijn eigen werk is. Dit laatste geldt natuurlijk niet overal waar, o.a. in N°. 13 zelfs lang achtereen, de martelares sprekende wordt ingevoerd. Soms deelt de dichter opzettelijk mede, dat hij de executie heeft bijgewoond: fol. 15 v°, 22 v°. En als dit niet wordt gemeld en dus zeker ook niet het geval is geweest, blijkt toch uit de aanschouwelijke teekening van allerlei bijzonderheden en uit den toon van innige deelneming niet maar in de martelaars in het algemeen en hun lijden, maar juist in den persoon van dézen martelaar of van dát „slachtschaepken Christi",

hoe ieder van die dichters bepaald met die geofferde mannen of vrouwen, wier lot hij bezingt, in hun lijden heeft meêgeleefd, hoe hij zelf heeft behoord tot den nauw aaneengesloten engen kring of tot de eigen gemeente, waaraan dezen werden ontrukt. Hier zijn geen voorbeelden aan te halen. Het geldt van alle. Bij hetgeen verder nog door Dr. Wieder, „De Schriftuurlijke liedekens", bl. 103—109, wordt aangevoerd ten bewijze dat wij hier getuigenissen van tijdgenooten, tevens trouwe vrienden der martelaars zelven bezitten: de omstandigheid dat het eene lied reeds een paar jaren na de terechtstelling die het beschrijft is gedrukt, N°. 10, 13, 21, 23; een ander is gedicht terwijl de gevangene zelf of deze en gene zijner lotgenooten nog in den kerker zuchtten, fol. 24 v°, 32 v°; de nauwkeurige overeenstemming van o. a. N°. 16 met hetgeen ons de ambtelijke bescheiden melden, enz. — heb ik alleen dit te voegen. Dat van de losse blaadjes, waarop sommige liederen het eerst verbreid mogen zijn, geen enkel bewaard bleef is te begrijpen. Ten eenenmale onaannemelijk daarentegen is het, dat vijf of tien jaren na iemands offerande een der zijnen nog een lied op hem zal hebben gedicht. Er laat zich geene aanleiding daartoe bedenken. Immers telken jare vielen weêr nieuwe slachtoffers, die, zonder daarom de vorige te doen vergeten, toch de aandacht in beslag namen. Neen, gedichten, vervaardigd ter gelegenheid van den marteldood van broeders en zusters uit hun kring, vervaardigd ja ook om het hart lucht te geven maar toch vooral om den indruk van al wat er heerlijks en verheffends, vertroostends en vermanends in dien marteldood, in de vrome houding en stemming der gedooden, in hunne laatste woorden lag vast te houden en bij de leden van hun kring in gedachtenis te doen blijven: dat zijn de liederen van het „Lietboecxken". Soms richten zij zich ook tot degenen, die buiten hunne kringen staan. Niet zelden bevatten zij de opwekking tot de rechters en vorsten om toch niet langer onschuldig bloed te vergieten, om gedachtig te zijn aan het oordeel dat de vervolgers van Gods kinderen wacht en zich te bekeeren. Hebben zij gehoopt inderdaad door de verbreiding hunner liederen op de openbare meening te werken? Of gaven zij zoo schrijvende eenvoudig lucht aan wenschen, die de bekommering om het zieleheil van anderen en de droefenis over den dood van zoovelen bij hen deden rijzen?

Naar wat de liederen als liederen kenmerkt behoeven wij niet lang te zoeken. Het is echte rederijkerspoëzie, die wij hier voor ons hebben. Bij lange na niet in alle gedichten, niet in alle coupletten in den ongunstigen zin van het woord. Zeker, meer dan één dichter, wiens werk in onzen bundel voorkomt, ontbrak het aan meesterschap over taal en vorm. Dichterlijke smaak en kunstvaardigheid zijn soms ver te zoeken. Een lied als N°. 16, eene lijst van al de te Antwerpen tusschen de jaren 1555 en 1560 gedooden, is grootendeels niet veel meer dan rijmelarij. Maar dat lied is eene uitzondering. Om der wille van rijm en maat veroorloven de dichters zich echter wel eens de wonderlijkste woordenkeus en woordschikking of verwringen zij hunne volzinnen zóó dat deze soms bijna onverstaanbaar worden. Om dezelfde reden maken zij van stopwoorden als „saen, ydoone, bekent, vaet, wilt hooren" enz. meer dan eens een zonderling gebruik. Kunsteloos rijgen zij meestal hun verhaal en hunne opwekkingen aaneen: slechts een enkel lied heeft een referein. Zoo N°. 20 „Noyt grooter vruecht Die meer mijn hert verhuecht En oock verweckt tot duecht".

Men mag bij dit alles niet vergeten, dat wij hier, behalve in N°. 22, geene eigenlijk gezegde lyrische uitstortingen van eigen persoonlijk doorleefde aandoeningen, maar bijna uitsluitend verhalende of beschrijvende poëzie lezen; dat het voor de dichters er op aankwam de bijzonderheden van het gebeurde en vooral de woorden van de martelaars zelven zoo nauwkeurig mogelijk in hun lied weêr te geven — zulk een lied bood immers diens testament, diens uitersten wil, zijn afscheidswoord aan de zijnen, — en dat de eisch om hieraan te voldoen hunne taak als dichters niet gemakkelijker maakte. En tegenover al het opgenoemde staan geheel andere eigenschappen. Ja, deze dichters hebben soms iets van rijmelaars. Maar zij hebben toch blijkbaar gerijmd met het hart; en dit, ook al maken zij soms van reeds bestaande liederen gebruik (zie b. v. de aanteekening op fol. 23 r°: ook de eerste regel van N°. 22 is overgenomen). Zij zijn met ziel en zinnen vervuld geweest van de tooneelen, die hen tot dichten dreven. Al het kunstige en dikwijls gekunstelde van de rederijkers heeft bij hen plaats gemaakt voor iets beters: voor levendigheid, aanschouwelijkheid, warmte van echt en diep gevoel, dramatische voorstelling. Dat

geeft zelfs aan een zoo gebrekkig lied als N°. 10 gang en beweging en gloed. En hoevele fraaie liederen en coupletten bevat het „Lietboecxken", hoeveel versregels die, eens gelezen, in het oor blijven hangen! Hoe zangerig en innig is, om maar een enkel voorbeeld te noemen N°. 21, „Van Calleken Strinx", of het ontroerende „Een eeuwighe vruecht die niet en vergaet", N°. 22!

Maar wat hier vooral in aanmerking komt is iets anders.

Niet slechts namelijk dat deze liederen geenszins zijn gedicht om proeven te bieden van poëzie in fraaien kunstvorm; ook dat zij alleen vervaardigd zijn om herinneringen levendig te houden en om denkbeelden en gezindheden in te prenten zegt niet genoeg om ze te karakterizeeren. Zij zijn — dit vooral — opgesteld om te worden gezongen. Dat zegt, zie boven bl. 489 vg., de voorrede; dat blijkt uit de zangwijze, boven ieder lied opgegeven. Om den zang en niet alleen om de poëzie was het den vervaardigers te doen. Die zang moet toen ter tijd, ook in de godsdienstige burgerkringen voor welke het „Offer des Heeren" bestemd was, veel meer dan in eenigen lateren tijd de vorm zijn geweest, waarin men voor zich zelf en elkander uitsprak wat het hart vervulde. Over ieder nieuw voorval of nieuw denkbeeld, dat de zielen trof, moest men kunnen zingen; liefst onderscheidene liederen op verschillende zangwijzen. En die navraag lokte waarschijnlijk niet eerst den dichtlust in die kringen uit, maar deze kwam van zelf aan die navraag te gemoet. Van de meeste doopsgezinde oudsten uit de eerste tientallen jaren van het bestaan der broederschap, van Menno, Dirk Philips, Pieter Willemsz. Bogaert, Jan Jacobs, enz., bezitten wij nog liederen op melodiën gesteld; en welk een groot aantal godsdienstige liedboeken, waarin insgelijks bij ieder gedicht een zangwijze wordt aangegeven, uit de 16de eeuw nog over is, weet ieder. Die boekjes zijn meestal uiterst fijn en dicht in elkaâr gedrukt, daardoor buitengewoon klein van omvang: evenals het „Offer des Heeren" en het „Lietboecxken" zelven. Zij waren dus, welk een groot aantal liederen zij ook bevatten, gemakkelijk en zonder dat zij in het oog vielen meê te dragen. Natuurlijk moest er ook over de martelaars kunnen worden gezongen. Maar het spreekt eveneens van zelf, dat een gedicht nog meer gevaar liep van iets gedwongens te krijgen, als het, toch reeds het werk van een zanger van niet groot talent, ook nog in eene bepaalde zangwijze moest passen. — Men had aan

zulk een overvloed van liederen behoefte. Hoe dikwijls vermelden niet de briefschrijvers in het „Offer des Heeren", dat zij in den kerker alleen zijnde of reeds bij hunne gevangenneming, ook wel wanneer zij met hun tweeën of drieën samen hun lot verbeidden, dit of dat lied aanhieven. Maar zeker vooral voor de samenkomsten en waarschijnlijk voor de godsdienstoefeningen, die in den aanvang van andere gelegenheden, waarbij een gezelschap bijeen was, weinig zullen hebben verschild. Toen later de gezangboeken van Hans de Ries en Leenaert Clock allengs ingang vonden, die b. v. ook psalmen bevatten en bepaald met het oog op godsdienstoefeningen waren samengesteld, zal in deze laatsten het zingen van martelaarsliederen in de meeste gemeenten wel hebben opgehouden. Een indirekt bewijs dat zij daar vroeger werden gezongen is het volgende. De gemeenten in Pruisen (aan den Weichsel) hebben met de Oudvlaamsche hier te lande de kerkelijke gewoonten der 16de eeuw het langst aangehouden. Welnu, nog in de 18de eeuw deden bij de eerstgenoemden als kerkgezangen dienst de „Veelderhande Liedekens", die eenige martelaarsliederen met ons „Lietboecxken" (Nos. 11, 17, 20, 22, 25) gemeen hebben. Evenzoo is in vele zwitsersche gemeenten de „Auszbundt" van 1571, die verscheidene liederen uit het „Offer des Heeren" en ons „Lietboecxken" in vertaling bevat, het gezangboek in de kerk geweest en gebleven. Ik zelf heb nog in 1864 in eene godsdienstoefening dicht bij Bazel het lied op Peter van Wervick, hierboven bl. 192 vg., hooren zingen. Ook de zwitsersche gemeenten in ons land gebruikten dien bundel, Sappemeer tot c. 1800. Verder zijn de gezangen uit ons „Lietboecxken" hier te lande na 1600 meest in onbruik geraakt, behalve die, welke ook elders voorkomen: n°. 11 in het „Hoornsch Liedboek", n°. 22 in Stapel's „Lusthof".

Wat de godsdienstige richting van de dichters uit het „Lietboecxken" aangaat, deze onderscheidt zich niet van die der briefschrijvers uit het „Offer des Heeren". Het is opmerkelijk (zie ook hierboven, bl. 29 vg.) hoe bijna nergens een dank- of juichtoon verraadt dat iets nieuws hun deel is. Kort te voren wandelden zij nog met hunne ouders en hunne geheele omgeving op den weg der roomsche kerk, die hun thans immers was gebleken de weg ten verderf te wezen. Toch: van een gevoel van verlossing daaruit of van verrassing blijkt weinig of niets. Nu ja, fol. 9 r° o. a. heet het, dat

„zy van het vleyschelycke Christendom zyn afgegangen". Maar verder is het veeleer alsof zij met die kerk in geene betrekking hebben gestaan, alsof hunne eigene gemeente en hun geloof de van ouds geldige zijn. Evenmin bestaan er voor hen onopgeloste vraagstukken, verschil van gevoelen, onzekerheid over geloof, waarheid, roeping. Zij worden vervolgd, omdat zij de ware gemeente des Heeren zijn, gelijk die ware gemeente altijd vervolgd is; omdat zij de waarheid of Gods woord gehoorzamen en godvruchtig wandelen. Telkens betuigen de martelaars, dat zij niet om eenig misdrijf noch omdat zij eene of andere sekte (ook niet de luthersche, zie fol. 9 v°) aankleven en dus zich van de Christenheid afscheiden zoo hebben te lijden. Zij vragen gedurig, wie hun dan in hun wandel iets kan verwijten, wien zij dan onrecht hebben aangedaan. En op die rechtschapenheid leggen ook de dichters telkens nadruk; niet minder dan op zich aan Gods woord houden en het kruis dragen. „Al die willen van 't quade ghewent, Ghenieten zyns Cruys torment (n.l. den zegen daarvan), Die moeten hier als ledekens bekent Navolghen 't Hooft excellent", heet het fol. 3 v° en „Syt hoorders en doenders vermaert, Toont so der Christenen aert." Elders wees ik reeds op het „De vromen, die daer de duecht hantieren", en op „Wilt u tot duechden spoeden en wandelt altyt in 't licht", fol. 32 r°; op het referein: „Noyt grooter vruecht Die meer mijn hert verhuecht En oock verweckt tot duecht", fol. 40 r°—42 v°. „Christen leden zyn zy die 't quaet laten en doen dat goet", fol. 58 v°; en zij die overal verdreven worden zijn juist degenen „die godsalich willen leven", fol. 17 r°. Worden de beschuldigingen vermeld, waarop zij in de verhooren hadden te antwoorden, dan handelen die bijna altijd uitsluitend over doop en avondmaal, hetwelk eenvoudig eene gedachtenisviering is; slechts een enkele maal, fol. 46 r°, 50 r°, over de menschwording. Als Frans van Bolsward met zijne rechters over het eedverbod redetwist, is dit niet omdat dat voor hem of voor de zijnen eene zaak van zulk overwegend gewicht was: ook Menno heeft niet iederen eed maar een eed in aardsche aangelegenheden voor onchristelijk gehouden; maar omdat toevallig eene eedsweigering de aanleiding tot zijne gevangenneming was geweest evenals bij Lenaert Plovier, zie boven bl. 367. Wordt éénmaal de drieëenheid beleden, het is om zoo te toonen: wij wijken niet af van het algemeen Christelijk geloof.

Eindelijk treft ook in de liederen de buitengemeen groote vertrouwdheid met den Bijbel in die kringen. Hun steunen op Gods woord was waarlijk geen ijdele klank. Dat tegenover 's keizers mandaat niet dat woord Gods maar „het Nieuwe Testament" wordt gesteld, fol. 41 v°, 50 r°, geeft m. i. geene reden om daaruit achterstelling van het Oude af te leiden.

In hun oordeel over de vervolgingen bewegen zich al de dichters der liederen in de schommeling, de tegenspraak als men wil, die eveneens in het „Offer des Heeren" valt op te merken en ook in den aard der zaak ligt, maar die zeker door hen niet als tegenspraak is gevoeld. Alle liederen zijn doortrokken van droefheid over die bloedige vervolging, vervuld van de diepste deernis met de slachtoffers. Alle bidden en smeeken God, dat Hij ze moge doen eindigen; en de vorsten, dat zij toch tot inkeer mogen komen en ophouden onnoozel bloed te vergieten. De zangers worden niet moede de hunnen te waarschuwen toch niet te vreezen voor degenen die het lichaam dooden maar ook het lichaam alleen, hen op te wekken Christus ook in zijn kruis na te volgen; maar.... alléén „wanneer ghy des Cruys persse treden moet, Beraet niet met vleysch noch bloet, fol. 3 v°. Doch te gelijk m o e t e n niet alleen die vervolgingen Gods kinderen treffen en m o e t het getal der uitverkorenen vol worden („God hadse", n.l. die martelaars, „alderwegen vercoren end wtgesocht", fol. 32 v°); niet alleen treft hen de marteldood door Zijn wil, soms door Zijn „gedulden", en op Zijne ure; maar met alle ontroerende klachten wisselen evenveel uitstortingen af van de rijkste en innigste blijdschap over die vromen, die zoo hebben „doorgestreden", opwekkingen om toch God te danken en te „verjolijsen" over al die jammeren, al dat lijden, dat zooveel heerlijks te aanschouwen geeft en meêbrengt. Vergelijk verder boven bl. 32 vgg. — En nog op eene andere althans schijnbare tegenspraak stuit men in deze liederen. Aan bedreigingen met den oven van Gods toorn en het helsche vier, die zeer fel zullen branden, ontbreekt het niet. Meer dan eens wordt de Rechtvaardige Rechter aangeroepen om Zijne waarheid en Zijne getrouwen te wreken. Maar steeds is het met de bede er bij, dat de personen der vervolgers nog dat vuur mogen ontvlieden; nog zich in tijds mogen bekeeren, boete doen, de Schriftuur lezen en gezond en vroom worden van hart. Al heet het een enkele maal, dat „des Heeren

dach sal naken", fol. 28 r°: van eigenlijk vertrouwen in de nabijheid van den grooten, den algemeenen oordeelsdag, in het ophouden der vervolging en de zegepraal van Christus over de wereld bespeurt men nergens iets. Alleen voor ieder persoonlijk zien deze dichters blijde uit naar de verlossing en de hemelsche heerlijkheid of duchten zij het gericht. In de wereld reikt naar het schijnt hun blik niet verder dan de toestanden van het heden, de toestanden juist van vervolging en druk. Wel behoefden de vervolgers zich niet te vleien met de hoop dat het hun gelukken zou door eenigen te dooden Gods woord uit te roeien. Maar iets geheel anders dan deze zekerheid zou het vertrouwen zijn, dat de waarheid of Gods woord op aarde zal zegevieren. En dit ontbreekt in het „Lietboecxken".

Ook de gedachte aan de mogelijkheid dat zij zelven de hand er toe zou hebben te leenen om die zegepraal te behalen, laat staan dat zij tot Gods bestraffing van hunne vervolgers zouden moeten medewerken is blijkbaar bij die dichters in het geheel niet opgekomen. Dit hangt geenszins hiermeê samen, dat hunne liederen van vóór het geuzenjaar 1566 dagteekenen: met dat jaar zou dan de berusting onder de vervolgingen beginnen plaats te maken voor den moed tot verzet. Dit stelt Dr. Wieder op den voorgrond, die echter doorloopend onder de doopsgezinde liederen die uit andere kringen vermengt en ze samen onder den geheel onjuisten naam „Hervormde liederen" samenvat. Neen, het Christendom zelf van het „Offer des Heeren" en het „Lietboecxken" sluit ieder denkbeeld buiten, dat òf dit Christendom òf zij Christenen ooit macht zouden oefenen. Nog minder wettigt het pogingen om de wereld met geweld in haar kwaad te stuiten, om geweld met geweld af te weeren. De gebeurtenissen van het geuzenjaar zijn voor de Doopsgezinden in 't geheel geen keerpunt geweest, zij zijn spoorloos aan hen voorbijgegaan. Van aanraking of betrekking tusschen hen en de bewegingspartij ten onzent, die kringen, die later de hervormde kerk zouden worden, blijkt niets; dienaangaande laat zich ten hoogste een enkele maal — zie de aanteekeningen op bl. 258, 448, 454 boven — iets gissen. Zij leefden tusschen „de wereld" in als niet van de wereld; wel in 't minst niet in ascetischen geest, die hun geheel vreemd was, maar zóó dat zij staatkundige bemoeiingen en maatschappelijke regelingen aan anderen overlieten, niets vragende dan dat men hen in vrede op hunne wijze liet

leven, hunne zaligheid zoeken, arbeiden. De geldelijke ondersteuning, die Prins Willem voor zijne onderneming in 1572 van Pieter Willemsz. Bogaert c. s. ontving, is zeker opmerkelijk, maar staat alleen en is, als ik mij niet bedrieg, met het hier opgemerkte niet in strijd. Die geldelijke steun moest hun de bescherming der eventueele overheid verzekeren.

Over de zangwijzen, die in het „Lietboecxken" genoemd worden, moge men van Duyse, Wolkan enz. raadplegen. Aan de liederen, in de hier herdrukte uitgaaf van N⁰. 4, 1570 voorkomende, is in N⁰. 5 en 7 één en zijn in Nos. 6 en 8—11 nog een tweetal andere toegevoegd, die in dit werk achter de bijvoegsels van de latere „Offer's des Heeren" eene plaats zullen erlangen.

[Fol. 1 rº.]

¶ Een Liet-
boecxken, tracterende van

den Offer des Heeren, int welke oude ende
nieuwe Liedekens, wt verscheyden Copien
vergadert zijn, om by het Offerboeck ghe-
uoecht te worden, want het van eender ma-
terien roert, als van verraden, vanghen ende
dooden, aengaende der Slachtschaepkens
Christi, die de stemme haers Herders
Jesu Christi getrouwelijck ge-
hoorsaem zijn gheweest
tot der doodt
toe.

¶ Item, hier is een Regi-
ster achter by ghemaeckt, om elck
Liedeken op zijn Folium
te vinden.

* * *

* Matth. 10. c. 22.

¶ Om mijnen Naem sult ghy van alle men-
schen ghehaet worden, maer die volstan-
dich blijft tot den eynde, die
sal salich wor-
den. //

Fol. 1 vº.
[*nº. 1.*] 1)

ℭ Na de wijse: Crux fide-lis inter omnes.

Vant Lijden VAn tbitter lijden Christi ootmoedich
ons HeerenJe- Oueruloedich // Schriftuer verhaelt
su Christi. * De reyne liefde zijns huys ongefaelt [2])
Psa. 69. b. 10. Joan. 2. b. 17. Heeft hem so vyerich doorstraelt
Dat hy wt zijns Vaders schoot gedaelt
Psa. 69. a. 5. † Onsen roof hier heeft betaelt [3]).

Esaias Prophete gepresen
Tuycht van desen // Christo openbaer
Esai. 53. a. 7. ‡ Dat hy onser sonden crancheden swaer
Mat. 8. b. 17. Selfs gedragen heeft voorwaer
1.Pet. 2. c. 24. Die sonder sonde was, reyn ende claer
*Mat.11.c.19. * Wert geacht voor een Sondaer.

Luc. 7. d. 34. De Sone Gods die wy hooren sullen
Om veruullen // alle Prophetien
Int Houeken [4]) met gebogen knien
Mat. 26. d. 38. Riep: † O Vaderlijck Ingien [5])
Mar. 14. d. 16. Mach dese bitter kelck van my niet vlien
So moet v wille geschien.

Christus Jesus dus staende ghelaten
Die snoo vaten [6]) // der Joden rebel
Quamen tot hem seer toornich ende fel
Om te vanghen met gequel
Maer niemant van henlieden dorste snel
Hant slaen aen Christum seer wel.

---

1) Dit lied komt ook voor in het *Nieu Liedenboeck*, dat in het jaar vóór de uitgaaf van ons *Lietboecxken* bij Biestkens was gedrukt. Zie Wieder.

2) Vg.: »De liefde voor uw (Gods) huis heeft mij verteerd." »Ongefaelt" = die nooit te kort schiet.

3) De dichter heeft waarschijnlijk gemeend, dat in het psalmvers dit lag opgesloten: wat wij in ons aardsche leven onrechtmatigs, zondigs ons hebben toegeeigend, moeten wij weêr afbetalen, daarvoor moeten wij boeten. Maar nu heeft voor ons Christus de boete betaald, voldaan.

4) Den hof Gethsemane.

5) Van ingenium: »O vaderlijk verstand, geest, beleid".

6) Lichamen.

Om Christum vangen de Jootsche gronden [1])
Veel vonden // hebben sy gesocht
† Voor dertich penningen, wel bedocht Mat. 26. b. 14.
Wert donschuldich bloet vercocht Luc. 22. a. 4.
Dees verraderije door Satan gewrocht
Heeft Judas listich volbrocht.

† De Joden (als Christus openbaerde) Joan. 18. a. 6.
Op de Aerde // vielen doen ter tijt
Maer Judas veruult met haet en nijt
† Die sprack: Gegroet Meester zijt *Fol. 2 r°.*
En met eenen cus als een ypocrijt Mat. 26. e. 48.
Verriet tLam gebenedijt. Luc. 22. d. 47.

* Christus aldus om onse misdaden Psa. 41. b. 10.
Wert verraden // van die adt zijn broot
† Den slaenders hy zijn reyn lichaem boot Esa. 50. b. 6.
Dwelck ontfinck menigen stoot
Toonende vyerige liefde groot
† Gehoorsaem tot sCruycen doot. Phil. 2. a. 8.

De Discipulen alle gemeyne
Christum reyne // * dus siende geuaen Mat. 26. e. 49.
† Deene heeft het versaken gedaen † Mt. 26. g. 69.
Dander zijn henen gegaen Luc. 22. d. 57.
Dus lieten sy Christum, het suyuer graen [2])
In sCruys persse alleene staen.

Christus voor alle zijn lichaems leden
† Heeft getreden // de wijnpersse alleyn Esai. 63. a. 3.
Ende met hem was groot nochte cleyn Apo. 19. c. 15.
Dus vriendekens int gemeyn
Ouerdenct wat Christus theylichste greyn
Leet vanden Joden onreyn.

* Vande Joden wesende geuangen Mat. 26. g. 66.
Aen zijn wangen // sloegen hem ter spoet
Maer Christus † als een Lammeken goet Esa. 53. b. 10.
Dat zijn mont niet op en doet Act. 8. d. 31.
Tsteecken ende slaen der Joden onvroet
Verdroech met grooter ootmoet.

† Valschelyck hebben sy (sonder slaken) Mat. 26. f. 60.
Snoo oorsaken // van Christo gedocht

---

1) Natuurlijk om het rijm: »grond" staat hier in den zin van gemoed, inborst.

2) Graan, zaad, zaadkorrel; hetzelfde woord als »greyn" in het volgende couplet; beide krijgen van de beteekenis »pit, kern" die van »het uitgelezene", de keur van iets; dikwijls van personen gebezigd. De pers is de wijnpers: het beeld van »vertreden, gemalen worden" is hier met dat van »de wijnpers treden" verward.

Mar. 15. a. 1. Vast in handen * met banden geknocht [1])
Als diet heel hadde verwrocht [2])
In Pilatus huys wesende gebrocht
Daer wert Christus ondersocht.
Al vant Pilatus Christum ontschuldich
Mar. 15. b. 15. † Menichfuldich // so hiet [3]) hy hem slaen
Joan. 19. a. 1. Meynende also zijn handen dwaen [4])
En Christum los laten gaen
Maer daenclagers (met nijde beuaen)
Wildent also niet verstaen.
Fol. 2 v°. ‡ Een tontslane was Pilatus willen
Mat. 27. b. 15. Om te stillen // die daer waren gram
Mar. 15. a. 6. Als thertneckige volck dat vernam
So riept: Ontslaet Barrabam
Dus dien sno boeue Barrabas los quam
Maer ter doot moeste dat Lam.
Mat. 27. d. 28. * Bespot als sot, creech Christus te loone
Joan. 19. a. 1. Een croone // van scherpe doornen stranck [5])
Diemen hem seer nijdelijck wranck
Int hooft, datter bloet wt spranck
Dus om na sCruysen berch nemen den ganck
Was altijts der Joden sanck.
Mat. 27. c. 23. † Doet wech, cruyst hem, riep int openbare
Joan. 19. a. 6. Al de schare // daer zijnde ter noot [6])
†Joan. 19. a. 12. † Pilatus, om des Keysers vrientscap groot
Christum te cruycen geboot
Mat. 27. d. 31. * Dus so geringe als dat oordeel sloot [7])
Dwanck men Christum na sCruys doot.
Na den berge Caluarie gaende
Tlamken staende // ter slachbanc bereet
Seer oueruloedich rootbloedich sweet
Liep wt Christo, zijnde ontcleet
Luc. 23. c. 32. * Aldus van de felle Joden wreet
Joan. 19. b. 18. Wert Christus aent Cruys gespreet [8]).
†Joan. 19. c. 28. † Christus aent cruys met leden gebroken

---

1) Met touwen gebonden: geknocht = vastgeknoopt.
2) Van verwerken, door eigen schuld of zonde recht op leven, vrijheid enz. verbeuren.
3) Gebieden, verordenen.
4) Wasschen, reinigen.
5) Bezwaarlijke, pijnigende doornen. 6) (Aanwezig) bij den nood (van Christus).
7) Hoe weinig ook dat oordeel sloot, rechtmatig was. Of: zoo spoedig als het oordeel was geveld.
8) Gespreid; languit of met de armen uitgebreid aan 't kruis gehecht.

Heeft gesproken // my dorstet (seer fijn)
De Joden hertneckich vol fenijn
† Gauen hem Galle voor wijn Psa. 69. d. 22.
Dus alle Christus weldaden zijn Mat. 27. e. 47.
Geloont met druck en ghepijn.
  * Christus tduechdich iuechdich houdt [1]) seer coene Luce. 23. c. 30.
† Wijnstock groene // † om onse misdaet Joan. 15. a. 1.
Was so ellendelijcken gehaet † Esa. 53. a. 6.
Geuloect, bespot en versmaet Psa. 69. b. 8.
Dat hy scheen te zijne int gelaet
* Geen mensche, maer een worm quaet. Psa. 22. a. 7.
  So iammerlijck was Christus geslagen
† Die hem sagen // gelijck schrift oorcont † Psal. 22. a. 8. 109. d. 25.
Dat sy thooft schudden ter seluer stont *Fol. 3 r°.*
Ende cromden haren mont
Vanden hoofde totter voeten gront
Was zijn lichaem onghesont.
  Niemant hadde eenich medelijden
Ten dien tijden // met Christus verdriet
Des Vaders recht vermochtet ooc niet
Sijn Soon te verlossen siet
De veruullinge der Schriften bediet [2])
Moest in hem eerst zijn geschiet.
  Die scriftgeleerden, tot Christus blaemte [3])
Sonder schaemte // hebben dus getaelt
† Ander helpt hy wel, vyerich doorstraelt [4]) Mat. 27. e. 41.
Maer aen hem seluen dat faelt Luc. 23. c. 34.
* Is hy de Sone Gods (somen verhaelt) *Mar. 15. c. 32.
Dat hy vanden Cruyce daelt.
  Christus seer lasterlijck ghecruyst zijnde
Tgefenijnde // boose Jootsche saet
† Deylden zijnen fijnen rock sonder naet Mat. 27. d. 35.
Onder die Crijchsknechten quaet Joa. 19. c. 23.
Also wert veruult dat geschreuen staet
† Tlot worpens [5]) om mijn gewaet. Psa. 22. b. 19.
  * Den vossen ende vogelkens mede * Luc. 9. f. 58.
Een woonstede // hier gebueren mach

---

1) Hout: het jeugdige, groene hout uit Luk. 23 : 30.
2) De vervulling van hetgeen de Schrift vermeldt of van de beteekenis, de bedoeling der Schrift.
3) Hebben tot hoon, smaad van Christus zoo gesproken.
4) N.l. van liefde: zie het eerste couplet.
5) Wierpen zij.

Maer Gods sone hadde in scruys verdrach [1])
Geen steen daer zijn hooft op lach
Dus van allen 'troost in den sterfdach
Men Christum verlaten sach.

Mat. 27. e. 37. † Dus is Christus ‡ met den moordenaren
‡ oft tusschen Met beswaren // aent Cruys gehecht
* Psa. 22. a. 2. * En heeft o mijn Godt mijn Godt gesecht
Mat. 27. e. 45. Waer is gelaten v knecht
Aldus aenden eenigen Sone slecht [2])
Is volbracht des Vaders recht.

Mat. 27. f. 50. † Veel teeckenen liet God doen gebueren
Mar. 15. d. 38. Als tschueren // der steenen openbaer
Luc. 23. d. 43. Duysternisse in het sonne schijn claer
Opstaen der dooden voorwaer
Desgelijcx beuinghe der aerden swaer
Fol. 3 v°. ‡ En sulck verschricken daer naer.

Mat. 27. f. 53. Die Sone die zijn Vader geloofde
Metten hoofde // buygende onbeureest
Mat. 27. f. 49. * Gaf aldus in Gods handen zijnen geest
† Luc. 23. e. 45. ‡ En door sCruys dootlijck tempeest
Heeftet so al veruult minst ende meest
In Hemel end Aertsch foreest [3]).

Alle scriften van sCruys lijden truerlijc
Sijn figuerlijck // in Christo volent
Maer al die willen (van tquade ghewent [4]))
Genieten zijns Cruys torment
Die moeten hier als Ledekens bekent
Nauolghen tHooft excellent.

Luc. 24. c. 25. * Moeste Christus door veel lijdens pijnlijck
Trecken fijnlijck // in glorien soet
Rom. 12. a. 5. Ghy die leden zijt van zijn lichaem goet
1. Cor. 2. c. 27. Gehoorsaem des gelijcx doet
Ephe. 5. c. 30. Wanneer ghy des Cruys persse treden moet
† Gal. 1. c. 16. ‡ Beraet niet met vleysch noch bloet.

Als leden Christi sonder vercouden [5])
Wilt onthouden // wat hier is verclaert
Int lange so ist geopenbaert
Op datment te bet bewaert

---

1) Het verdragen van het kruis, van het lijden.
2) Eenvoudig, in zijn eenvoud. Of bijwoord: zonder meer.
3) Ruimte, gebied.
4) Zich hebbende afgewend.
5) Zonder in de liefde te verkoelen.

† Sijt hoorders en doenders vermaert — Jaco. 1. c. 22.
Toont so der Christenen aert.
Oorlof aen elc die smaect sgeests virtuyten
Dus wy sluyten // simpelijck dit liet
Van tLijden Christi isser bediet [1])
Elck voor hem nv vlijtich siet
Dat het Lijden Christi, vol van verdriet
Niet te vergeefs sy geschiet.

¶ Na de wijse: Mijn Siele mach gheen troost ontfaen. — [*n⁰. 2.*] [2])

VErhuecht v Gods kinder alletijt
En wilt nv veriolijsen
Looft Godt den Heer gebenedijt
Zijn naem is hooch te prijsen
† Zijn licht schijnt nv soo claer als dach
Dat welck men niet wel lijden mach
Daer af so willen wy singhen.
Daer was een schaep Christlijck geaert
Te Boolsweert binnen der stede
Genaemt Frans † recht en slecht vermaert
Hy leefde in Gods vrede
Hy wilde niet sweeren een eedt
Dies waren die Heeren seer tonvreedt
En lieten hem daer vangen.
Op eenen Slee wert hy gesent
Te Leeuwerden voor die Heeren
Sy vraechden hem daer int present

VanFrans van Boolsweert ghedoot tot Leeuwerden, int iaer 1545 op palmavont.
† Ro. 13. b. 12.
Fol. 4 r⁰.
Job. 1. a. 8. 2. a. 3.

---

1) Is daarin verhaald.

2) Dit lied op Frans van Bolsward — volgens het sententieboek van het Hof van Friesland is »Frans Dammasz den 28sten Martii 1545 gecondempneert gebrant te worden ende zijne goederen verclaert geconfisqueert" — is volgens het laatste couplet op den dag na zijn dood »voor 't eerst gezongen", d. i. gedicht: Wieder, bl. 107. In n⁰. 1 en 2 van dit *Lietboecxken*, 1563 en 1566, wordt als zangwijze opgegeven: Nun frewt euch lieben Christen gmeyn: zie mijne Inleiding bl. 39.

Eene eedsweigering schijnt de aanleiding te zijn geweest, dat op Frans als ketter de hand werd gelegd; zie het 2de en 3de couplet. In de gevangenis dichtte hij het lied: »Wel hem die in Gods vreeze staet", dat reeds in de *Veelderhande Liedekens* van 1559 (?), zie Wieder, bl. 142 vgg. en in tal van latere liedboekjes voorkomt, door Wackernagel, *Lieder der niederl. Reformierten*, 1867, S. 97, is afgedrukt, en in *Ein schon Gesangbüchlein*, een doopsgezind liederenboek dat tusschen 1565 en 1569 het licht zag, vertaald is opgenomen: Wolkan, *Die Lieder der Wiedertäufer*, 1903, S. 98. Over het wonder bij Frans' dood zie aanteekeningen 2 en 3 op fol. 5 r⁰.

Waerom wilt ghy niet sweeren?
En houden met ons geen Auontmael [1])
Ter Kercken in dat heylige sael
Daer wilt ghy oock niet wesen.
  Ghy Edel heeren verstaet wel my
Wy hebben een claer leere
Mathei vijf spreect Christus vry
Mat. 5. d. 34. * Geensins en sult ghy sweeren
Jaco. 5. b. 12. Ghy zijt niet geloouich nochte reyn
† Eph. 5. b. 11. † Dus word ick niet met v gemeyn
V sonden wil ick niet eten [2]).
  Doen waren die Heeren seer verstoort
Die Priesters daer beneuen
Wy zijn geen dieuen, nochte moort
En hebben wy niet bedreuen
Ons dunct ghy hebt een valsche leer
Der Ketters zijnder noch veel meer
Die willen wy gantsch wtrooden.
  Ghy Edel Heeren hoort sprack hy
En wilt v niet verstooren
Ghy hooge Priesters leeret my
Na Gods woort wil ick hooren
Ick heb my also wel bedacht
Den Bibel heb ick mee gebracht
Daer wt so wilt my leeren.
  Die Heeren zijn gegaen te raet
Jesabels Priesters mede
Hy heeft ons met die Misse versmaet
Fol. 4 v°. Noch hout niet van ons seden
Joan. 19. a. 7. † Wy hebben so stercken mandament
Dus moet hy steruen, dats ons consent
Dat moetmen gehoorsaem wesen.
  Int Jaer vijfenveertich getelt
Recht des dages voor Palmen
Wert Frans voor die Heeren gestelt

---

1) Is dit lied inderdaad van 1545, dan moet toen reeds die naam (voor mis of communie) in ons land vrij algemeen zijn geweest. Dat was hij ook reeds c. 1530 bij de hervormingsgezinden, Gnapheus, de Doopers. Hier kan hij wel door den doopsgezinden dichter aan de rechters zijn in den mond gelegd; evenals de benaming »predikant" en »leeraar" (voor pastoor) op fol. 7 v° wel meer het spraakgebruik van den dichter dan dat van de landstreek, waarover zijn verhaal loopt, zal weêrgeven.

2) Gij zijt geen geloovigen; met uwen zondigen eeredienst wil ik dan ook (in het eten bij de communie) geene gemeenschap hebben.

Dies looft nv God met Psalmen
Dat vonnis ginck daer hert en fel
Nochtans behaechdet hem al wel
Dat hy tot asch sou bernen [1]).
  Hy sprack: ick danck v Heeren vroet
Den Geest moet v verlichten
Dat ghy v betert metter spoet
Ende in Gods woort wilt stichten
Ick wil v al vergeuen dat
Ick vaer al na een † heilige stadt — Apo. 21. a. 2.
Al in mijns Vaders erue.
  * Als een slachschaep wert hy geleyt — Esa. 53. b. 10.
+ Veel weenden tot dier stonden — + Luc. 23. c. 26.
Hy sprack: Weest getroost en bereyt
Nv te steruen v sonden
Gelooft, dit is de rechte straet
* Waer door men totten leuen gaet — Mat. 7. b. 14.
Maer weynich die hem vinden.
  Die Hencker heeft zijn ampt bereyt
Dat Schaep stont ongebonden
Hy heeft daer Godes woort verbreyt
Die Christenen dat verstonden
Hy sprack daer menich troostlijck woort
Den Godureesenden tot confoort
Die daer om aensien stonden.
  Hy heeft zijn cleeder heen gedaen
+ En voor allen gebeden — Acto. 7. f. 60.
Hy sprack: * God wil mijn siel ontfaen — * Act. 7. f. 59.
En leydens in zijn vrede
Na den post hy seer lieflijck trat
Met zijn armen blijdelijck om vat
+ Hy verlangde na zijn Vader. — 2.Cor. 5. a. 8.
  Met eenen strick wel vast en goet — *Fol. 5 r⁰.*
De Hencker soud hem worgen
De strick brack (zijt Hencker gemoet)
Hy viel in ancxt en sorgen
Aent lichaem en is geen vyer gespaert
Van torf en hout na sulcker aert
Om hem tot asch te bernen.

---

1) N⁰. 7, 1580 heeft hier en verder voor »bernen" »branden"; de latere uitgaven weêr »bernen". Evenzoo heeft alléén n⁰. 7 fol. 4 r⁰ en 15 r⁰ »wtroeien" voor »wtrooden"; elders »moeght" voor »mueght"; enz.

Nv hoort Gods volck seer wonderlijck
Tvleys mochtmen niet verbranden
Dat lichaem bleef euen gelijck
Wat sy toogen te handen [1])
God toonde daer zijn groote macht
Sap. 19. c. 20. * Dat vyer verloor zijn rechte cracht
Ten mocht hem niet verbernen [2]).
Dit wonder sachmen openbaer
Die Heeren met tooren ontsteken
Hy wert getelt Gods martelaer
Sy wildent nochtans wreecken
Aen den Hencker en zijn geslacht
Niet houts genoech was daer gebracht
Mat. 28. c. 13. * Als Christus was gestolen [3]).
Dit is een man van Godes aert
Mat. 7. c. 24. † Sijn huys heeft hy behinde
Gebout op den Steen wel bewaert
Voor regen, storm en winde
Dit is Christus ghetrouwe Bruyt
Joan. 10. a. 5. † Hy hoorde geen vreemder geluyt
Laet ons zijn volgers wesen.
Looft God al inder eewicheyt
Van zijne wonderdaden
Hy toont ons zijn genadicheyt
Deu. 8. a. 3. * Sijn woort doet ons versaden
Mar. 4. a. 4. Sijn geest ons ooc verlichten can
Die daer is een rechte Leytsman
Al na dat eewich leuen.
Ontwaect Princen en Coningen al
Bekent doch God den Heere
Mar. 1. b. 15. † Gelooft Gods woort groot ende smal
Geeft hem prijs ende eere
Fol. 5 v°. Hy wil alleen de Rechter zijn

---

1) Wat zij ook ter hand namen, deden.

2) Een nog grooter wonder wordt bij de executie van David verhaald, fol. 17 r°. Zie over dat wondergeloof aanteekening 2 aldaar; die op fol. 5 v°; en (nog in 1582 bij de Staten van Holland) *Doopsgezinde Bijdragen*, 1899, bl. 142.

3) Om het wonder natuurlijk te verklaren — bedoelt de vervaardiger van dit lied — verzon men, dat er geen hout genoeg op den brandstapel was geweest, evenals de overpriesters om aan het ledige graf van Christus en dus aan de opstanding het wonderdadige te ontnemen verzonnen hadden, dat de discipelen het lichaam hadden gestolen. Intusschen 'tgeen hier als een verzinsel wordt voorgesteld is inderdaad te Gent bij de offerande van David en Levina voorgekomen: zie de aanteekening op fol. 17 r°.

Sijn kinderen helpt hy wt de pijn
† Wie mach tegen hem vechten. Acto. 9. a. 5.
Alsmen dit liedeken eerstmael sanck
Dat was op Palmen daghe
Al hooren wy alsulck geclanck
Laet ons doch niet versagen
O Vader helpt ons wter noot
V kinderen cleyn ende groot
Door Christum onsen Heere.

℄ Na de wijse: De Mey staet nv in zijnen tijt. [*n⁰. 3.*] 1)

DRoefheyt wil ick nv laten staen
En singen met verblijden

Van twe Jofrouwen van

---

1) De terechtstelling dezer beide vrouwen heeft dadelijk veler aandacht getrokken, zeker vooral door het ongewone geval dat hier personen van adel ter zake van haar anabaptiste ketterij den dood leden. De ridderschap van Overijsel had zich met de zaak bemoeid, de landvoogdes er over geschreven (*Inventaris Amsterdamsch doopsgezind archief*, I, n⁰. 282, 291; en reeds in 1545 — 13 November 1544 waren zij verbrand — verscheen *Ein New Lied, von zweien Jungkfrawen, vom Adell zu Delden, drey meil von Deventer verbranth, Jm Thone, Ein newes liedt wir heben an* (»Nun lasst uns frölich heben an"), zonder naam van plaats of drukker, maar spoedig daarop te Neurenberg en te Zurich herdrukt en door Rabus in zijne *Historien. Der .. Gottes Zeugen .. u. Martyrern u.s.w.*, Der Dritte Theil, 1559, opgenomen. Een ander gedicht, »Allhie will ich übersummen, Was ich in kurtz hab vernum̄en", is eveneens door Rabus afgedrukt. Zie verder *Bibliographie*, I, p. 647; II, p. 552—559. Rabus verzoekt ieder, die over deze of over andere historiën uitvoeriger bescheid weet, hem dit mede te deelen of het zelf uit te geven. In 't nederlandsch bestaat behalve het hier voorkomende »Droefheyt wil ick nu laten staen" (ook in vele latere bundels; vertaald in den *Auszbundt*: »Das 17te Lied. Ein ander schön Lied u. wunderwürdige Geschicht von zweyen Weibsbildern, bey welchen Gottes Liebe über alle Ding stärcker dann der Todt gewesen. Geht in der Toler Melodey, zu Delden im Niederland geschehen: »Trawren will ich stehn lassen") nog een ander op beide vrouwen: »Ick heb droefheyt vernomen", reeds in de *Veelderhande Liedekens* van 1559 en in tal van latere liedboeken (zie Wieder), ook in *Ein schon Gesangbüchlein*, 1565—69, »Ach Gott, ich mag wohl trawren" (zie Wolkan).

Voorzoover ik zien kan, zijn uitsluitend aan den inhoud van deze liederen alle berichten over Maria en Ursula ontleend. Men vindt ze bij Blaupot ten Cate, *Geschiedenis der Doopsgezinden in Groningen enz.* II, bl. 14 tot 17, en de daar opgegeven schrijvers. Ursula, de vrouw van Jan van Beckum (bij Delden), was eene freule von Werdum-Gödens, eene familie, die te Werdum bij Esens in Oostfriesland haar stamslot bezat. Volgens de duitsche liederen herhaalde zich aan beide vrouwen het wonder van Frans van Bolsward (zie aanteekening 2 op fol. 5 r⁰): de lijken bleven op den brandstapel ongedeerd, zij werden spoedig door vrome Christenen toegedekt. De hollandsche liederen zwijgen daarvan. Maar het Groot Offerboek van 1617 brengt, bl. 842, een ander bericht, in de volgende druk-

Beckom, genaemt Mari ende Vrsel, te Delden verbrandt, Int Jaer. 1544. in Nouember.

Van Mary van Beckom hef ick aen
Die om Gods woort moest lijden
Haer moeder dreefse ten huyse wt
Het quam int sticht van Vtrecht ouerluyt
Den Stadthouder ginckment vermonden
Dus heeft hy na haer gesonden.
  Gosen van Raesvelt quam gedraeft
Om dees Jonckvrouwe te vangen
Mat.26. e. 46. * Met veel mannen gestoct gestaeft
En grooten prael behangen
Op Beckoms huys daer Mary was
Sy moest opstaen vant bedde seer ras
En met Raesvelt heen trecken
Act. 21. b. 13. ‡ Sy was bereyt sonder schrecken.
  Sy siende daer menich man subijt
Sprack aen haer broeders vrouwe
Wilt ghy mede reysen nv ter tijt
En my geselschap houwen
Vrsel daer op antwoorde vry
Ick wil geern trecken met dy
Wil Jan van Beckom dat lijden
Phil. 4. a. 4. Wy willen † in den Heere verblijden.
  Als Mary dat van haer broeder begeert
Gaf hy consent in desen

---

ken en ook door Van Braght overgenomen. Twee »trouwe broeders", Bartel en Gerrit, hadden 't bijgewoond, dat Maria van Beckum met hare schoonzuster op het huis te Delden was geofferd. Zij hadden toen Maria hooren zeggen: de paal, waaraan ik gebonden ben, zal later nog groenen ten bewijze dat ik om de waarheid lijd. En inderdaad, toen zij een poos later weder eens naar de gerechtsplaats gingen, zagen zij aan den paal groene loten. Beiden woonden later te Antwerpen en vertelden daar dit geval aan den oudste Hendrick van Arnhem, die hun bedaard antwoordde: »Ik soude ulieden sulcks niet durven na segghen." Bartel is c. 1550 te Berchem bij Antwerpen onthoofd; Gerrit naar Amsterdam getrokken, waar hij ook is overleden.

Prof. De Hoop Scheffer heeft het eerst, geloof ik, de meening uitgesproken en daaraan algemeenen ingang verschaft, dat beide vrouwen Davidjoristen waren. Ik wil het wel gelooven: juist in het Overijselsche ontbraken in die jaren dezen niet; maar waaruit mijn leermeester die zienswijze heeft afgeleid, weet ik niet en kan ik niet gissen. Toch niet uit haar verlangen naar het martelaarsschap? Dat reeds n⁰. 1, 1563 van het *Lietboecxken* aan een lied op haar eene plaats gaf; dat dit en het andere lied, boven vermeld, in oude doopsgezinde kringen populair zijn geweest; dat de genoemde Bartel en Gerrit dat verhaal over haar als over hunne geloofsgenooten deden: dit alles pleit zeker meer er voor haar voor Doopsgezinden te houden. In 1545 waren er onder dezen nog van zeer onderscheiden soort en richting; en waren, 't blijkt uit den strijd tusschen Menno en David Jorisz. juist toen en kort daarop gevoerd, de grenzen nog niet scherp afgebakend, die de aanhangers van den een van die des anderen scheidden.

Dus heeft Vrsel die vrouwe weert
Trou aen haer suster bewesen *Fol. 6 r°.*
Hier was de liefde int herte groot
* Stercker dan die bitter doot Cant. 8. a. 6.
Ja vaster dan die Helle
O lieffelijck versellen.
Haer moeder tot haer gecomen was
Wt Vrieslant [1]) seer verre gelegen
Met hare susters op dat pas
Dit en mocht haer niet bewegen
Sy heeft genomen haer afscheyt
Van haer moeder sonder verbeyt
† Sy vercoos ongemack te lijden Heb. 11. c. 25.
En tooch met haer suster ten strijde.
Sy zijn geuoert na Deuenter waert
Voor de blinde Sophisten
Smenschen geset na haerder aert
Brachten sy voort met listen
Wy houden aen Gods woort met vliet
Op sPaus geset achten wy niet
Want daer door (sonder falen)
Die gantsche werelt dwalen.
Broer grouwel [2]) is ooc gehaelt daer by
Hy wildese vele leeren
Maer na tbetaem en conde hy
Tzijn niet schriftelijck beweeren
Doen hyse niet ouerwinnen en cont
† De Duyuel spreect wt uwen mont Joan. 8. e. 48.
Sprack hy ter seluer vre
Heen wech, heen wech na den vuyre.
Sy hebben haer hoochlijck † verblijt Act. 5. e. 42.
Dat sy weerdich waren beuonden
Te lijden met Christo gebenedijt
Sy loofden Godt ten dien stonden
Seggende: Nv is ons geschiet
Dat sy van Christo hebben bediet
† Hy moest een inhebber wesen Joan. 8. e. 48.
Des duyuels, so wy lesen.

---

1) Dit is dus de moeder van Ursula; niet die, van welke in het eerste couplet wordt gesproken. Friesland is Oostfriesland; van het slot te Werdum bij Esens.

2) Bernard Grouwell of Gruwel, prior van het convent der Predikheeren (Dominikanen) te Zwolle. Het uitvoerigst handelt over hem Dr. C. Hille Ris Lambers, *De Kerkhervorming op de Veluwe*, 1890.

Daer na brachtmense op dat huys
Te Delden hooge van mueren
Fol. 6 v°. Om af te trecken met confuys
Bedreuen sy veel cueren [1])
Dies hadden sy seer cleynen lof
Sy deden wt tBorgoensche Hof [2])
Een Commissarius daer comen
Om die vrouwen te ontvromen [3]).
Doen hy gecomen was daer by
Dede hy voort seer schoone
Maer dopgepronete cremery
Mocht gelden niet een boone
Van Missen was zijn fondament
Des Paus statuyten sonder ent
Daer mede cond hy niet halen
Tegens de Schrift, hy moeste falen.
Voort heeft hy haer geuraget snel
Oft sy wederdoopers weeren
Neen seyden sy, wy zijn eens wel
Gedoopt na Christus leeren
Mat. 16. c. 16. ✝ Want den geloouigen de Heer
Dat beuolen heeft na en veer
Act. 2. c. 41. * So deden dApostelen hier op aerden
8. d. 37. Na tbeuel Christi van waerden.
†Eph. 4. a. 5. Daer mach maer zijn † een doope recht
Als de schrift ons tuycht seer schoone
So wie hier mede is beweecht
Gala. 3. c. 27. ✝ Heeft aengedaen Christum ydoone [4])
Onstraffelijck in leuen en leer
Door den heyligen Geest van den Heer
1.Pet. 3. c. 21. * Dits haer consciency een vast verbonde
Waer door sy staen op Christus gronde.
Hy vraechde oft sy int Sacrament
Oock eten Godt geheele
Hoe moecht ghy vragen doch so blent
Mat. 26. c. 25. † Vant Auontmael houden wy vele
✝ Exo. 20. a. 4. ✝ God en wil hebben geen gelijck

1) Om haar van haar geloof afvallig te maken wendden zij veel zorg aan, maar met (d. i. tot) hunne eigene verwarring, beschaming.
2) Uit Brussel dus.
3) Den moed te doen verliezen.
4) Stopwoord om 't rijm; eigenlijk geschikt, bekwaam, schoon.

Op aerden noch in hemelrijck
* Ick bent, ick bent, anders geen meere — Esa. 43. b. 11.
Spreeckt hy door des Propheten leere. — 46. a. 8.
Oock vinden wy beschreuen fijn
Hoe Christus heeft nagelaten — *Fol. 7 r⁰.*
Tot gedenck zijns doots, broot ende wijn
Dat hy gaf zijn vleys tot onser baten
† So vaeck wy willen breken dit broot — 1.Cor.11.c.25.
Sullen wy spreken van zijnen doot
So ons tuycht Paulus leere
Tot dat coemt Christus de Heere.
Als sy nv hielden voor kettery
Al dat Paus oyt in stelden
So is derthiene Nouembri
Die Banck gespannen tot Delden
Mary en Vrsel quamen saen
Voor Pilato ende Caypha staen
Daer sy ter doot werden verwesen
Maer sy verblijden haer in desen.
Nv geschiet ons na Christus leer
† Dat die Discipel niet te bouen — Mat. 10. c. 24.
Gaet zijn Meester, oft knecht de Heer — Joan. 13.b.16.
Dus gingen sy Godt louen
Alst volck haer bestandicheyt sach aen
Storten sy so menigen traen
Doenmense voerde na die staken
Songen sy met vruechden en spraken.
* Screyt niet om tgeen datmen ons aendoet — Luce. 23. c. 27.
Wy lijden niet als toueneeren
† Of ander misdaders, sprac Mari vroet — 1.Pet. 4. b. 15.
Maer by Christum tzijn is ons begeeren
Gelooft sy Godt dat wy die stont
Beleeft hebben, seyden sy int ront
† Bekeert v, blijft op Gods woort staende — Eze. 18. d. 30.
So salt v eewich zijn wel gaende.
Doen nv die tijt des lijdens quam aen
Heeft Mari blijdlijck ontloken [1])
Lieue suster den Hemel is opgedaen
* Als Stephanus heeft gesproken — Acto. 7. f. 56.
Dat wy nv lijden in † corter tijt — † 1.Pe. 1. a. 6.
Dies sal ons siel eewich zijn verblijt

1) Ontvouwen, betuigen.

En met Christo ons Bruygom leuen
2.Cor.13.b.12. ┼ Dus wil ick v de cus des vreeds gheuen.
Fol. 7 v°. Sy baden God inden hoogen Throen
Luc. 23. e. 33. * Vergheeft haer doch de sonden
Acto. 7. f. 66. Want sy niet weten wat sy doen
Noch hoordemen haer vermonden
De werelt is nv seer doof en blint
Ontberm dy ouer dijn dochteren en kint
En laet ons niet van dy wijcken
Neemt ons siel in dijn eewich Rijcke.
Eerst namen sy Mary, die badt seer soet
Douerheyt sonder verdrieten
Dat sy doch dat onschuldich bloet
Niet meer souden vergieten
Sy viel op haer knyen ter neer
En sprack haer ghebedt al totten Heer
Vyerich in haren nooden
Acto. 7. f. 60. † En bad noch voor die haer dooden.
Daer na spranc sy met vrijen moet
Op den houte met verblijden
Ick macht vertellen niet so soet
Als sy bereyt was te lijden
Dy Christo heb ick ouergegeuen my
En weet, dat ick eewich leuen sal met dy
Luc. 22. d. 46. * O Vader in sHemels foreeste
Acto. 7. f. 59. In v handt beueel ick mijn geeste.
De Hencker vloecte met quaden moet
Die keten was niet na zijnen sinne
Och vrient, denct hoe qualijc dat ghy doet
Sprac sy wt vyeriger minne
Mijn lichaem en is des weerdich niet
Dat Christo daer ouer lastering geschiet
Mat. 4. b. 17. ┼ Betert v leuen tot deser stonde
Mar. 1. b. 25. Dat ghy niet brant in hellen gronde.
Die Predicant [1]) was daer ontrent
Die een Leeraer is tot Delden
Hy heeft Vrsel omgewent
Maer sy keerde haer met gewelde
Laet my sien deynde myns susters soet
Sprack sy al wt een dringent gemoet
Want die heerlijcheyt daer sy sal ganghen

1) Zie aanteekening 1 op fol. 4 r°.

Begeer ick van herten te ontfangen. *Fol. 8 r°.*
Sy quamen haer naerder by cant
En vraechden met practijcken
Haer suster was deerlijck verbrant
Oft sy niet wilde afwijcken
Neen, om den doot die ghy my aendoet
Wil ick niet ouergeuen deewich goet
Sout ghy my van de waerheyt drijuen
Neen, by Christum wil ick vroom blijuen.
Men wilde noch eeren [1]) Vrsel soet
Brengende tsweert ter handen
Neen, sprack sy, mijn vleys is niet te goet
Om Christum te verbranden
Segt Jan van Beckom goede nacht
Heeft sy tot een van haer Meyers gesacht
† Dat hy Godt diene sonder vresen Luc. 1. f. 69.
Ick sal Godt een offer wesen.
Als Vrsel quam den houte ontrent
Sloech sy hare handen te gare
† Onse Vader die zijt in sHemels tent Mat. 6. b. 9.
Ja, sprac die Paep, daer vintmen voorware
Dat [2]) ick hem daer soeck in desen noot
Moet ick steruen den tijtlijcken doot
Woud ick hem int broot bekennen
Ick mocht mijn leuen verlengen.
Doen Vrsel trat opt houte vry
Ist haer onder die voet ontgleden
My dunct ick valle af, sprack sy
Seer ras hoorde die Tyran de reden
Hy riep, hout, sy afwijcken wil
Neen, dat block ontgaet my sonder geschil [3])
In Gods woort wil ick niet beswijcken
By Christum blijf ick stadelijcken.
Dus zijn dese Schaepkens totten ent Mat. 10. b. 22.
Beyde † volstandich gebleuen
En hebben met haer doot present
Gods woort een zegel gegeuen
Sy zijn met grooter lijdtsaemheyt
Door gestreden in vromicheyt
En hebben ons gelaten *Fol. 8 v°.*

---

1) Een minder smadelijken dood aandoen: onthoofden in plaats van verbranden.
2) Omdat. 3) Zonder twijfel.

Een exempel, wilt dit vaten.
O Heer verhoort doch ons geclach
Wilt dese * dagen vercorten
Mt. 24. b. 22. † En uwen Geest sonder verdrach [1])
†Joan.15.c.26. In onse herten storten
Geeft ons ooc stercheyt in der noot
Aldus te strijden totter doot
Dat wy met groot verlangen
4.Esd. 2. e. 43. * Die croon met haer ontfangen.

[*n°. 4.*] [2]) ¶ Na de wijse: O Sion wilt v vergaren.

Van vier vrome Christenen genaemt Goris, Wouter Grietken ende Naenken, ende daer na noch een, genaemt Katherijn, Opgheoffert te Ghent, int Jaer 1551.

DOemen vijftienhondert schreue
Daer toe eenenvijftich iaer
Doen werden berooft vant leuen
Vier vrome Christenen voorwaer
Te Gent al binnen der Stede
Daer worden sy verbrent
Sy leefden met God in vrede
En bleuen volstandich totten ent.
Van Lier zijn sy gecomen
Een stadt al in Brabant
Te Gent zijn sy vernomen
De hooftstadt in Vlaenderlant
Mat. 10. b. 22. Daer werden sy verraden
Van een Judas met zijn knecht
Haerder vier vry onbeladen
Beleden haer gelooue recht.
Geleyt sijn sy wt haren huysen
Al op des grauen Steen
Sy gebruycten geen abuysen
Maer beleden de waerheyt reen
Daer hebben sy gesongen
Menich schoon geestelijck sanck
Met vriendelijcke tonghen

---

1) Zonder uitstel.

2) De crimineele sententieboeken van Gent ontbreken over de jaren 1540—1554. Bijzonderheden betreffende deze martelaars kennen wij dan ook niet, behalve die welke in het lied worden vermeld. Zij waren allen uit Lier, waar ook al het jaar te voren eenige Doopsgezinden waren geëxecuteerd: fol. 32 v° van dit Lietboecxken. Zie verder *Bibliographie*, I, p. LXXVIII suiv.; Bergmann, *Geschiedenis der stad Lier*, 1873, bl. 204.

Godt schenckende † lof en danck. Heb. 13. c. 15.
Veel Monicken ende Sophisten
Hebben haer geuallen aen
Oft syse met valsche listen
Mochten brengen van de rechte baen
Maer de Christenen naet betamen *Fol. 9 r°.*
Wederstondense met Godts woort
Dat sy haer moesten schamen
* Die soecken der sielen moort. Joan. 10. a. 2.
Sy hebben haer ordeel ontfangen
Nae des Keysers Mandament
Om dat sy zijn afgegangen
Tvleyschelijcke Christendom blent
En in Godts ghemeynte ghetreden
† Die doort Woordt Godts gheestelijck baert 1.Pet. 1. c. 23.
* Na tgheloof een Doopsel beleden Mat. 28. b. 18.
Van gheen Kinderdoop die Schrift verclaert. Mar. 16. b. 15.
Op den dach dat sy steruen souden
En dat ordeel hadden ontfaen
Haer liefd en sachmen niet vercouden
Maer als vrome ghetuygen staen
Dits den dach heeft Naenken ghesproken
Daer my so lang na heeft verlanct
Goris, Wouter, en Grietken ontloken
Haer monden, en hebben God gedanct.
Sonder worgen [1]) zijn sy verwesen
Te branden elck aen eenen staeck
Doen seyde die vrouwe ghepresen
Wy dancken v Heer van dese saeck
Grietken sprack met goeder meenen
Spaert drie staken Raetsheere bemint
Alle vier steruen wy wel aen eenen
Want geestelijck zijn wy alleens ghesint.
Acht Monicken zijn daer ghecomen
Om te quellen dat Godlijck saet
Maer sy hebben niet aengenomen
Der valscher Propheten raet
Trect wt v lange cleeren
Heeft Grietken tot haer gheseyt
† Eer ghy een ander wilt leeren Rom. 2. c. 21.
Maect v seluen doch eerst bereyt.

1) Verzwaring van de doodstraf. Zie aanteekening 2 op fol. 245 v° hierboven.

† Ps. 44. c. 23. Rom. 8. d. 36. *Fol. 9 v°.*

† Als slachschapen zijn sy geleydet
Ter doot, als Paulus leert
Vrywillich daer toe bereydet
En geensins wraecke begeert
Die Monicken gingen mede
Blijft achter hebben sy geseyt
Wy kennen v wel, laet ons met vrede
Want v te hooren zijn wy niet bereyt.
Op tschauot quam Joris eerstweruen
En sprack totten volcke seer bly
Weet dat wy niet en steruen
2.Pet. 5. c. 22. * Om diefte, moort oft kettery
Dit selfde Naenken seyde
Doen werden die Monicken gram
Daer na men Wouter opleyde
Saechtmoedich als een lam.
Daer na zijn sy alle viere
Geuallen op haer knien
In gebeden na Christenen maniere
Daer het brantoffer soude geschien
Sy custen malcander ter steden
Seer vriendelijck aenden mont
2. Co. 13.b.12. † Al met den cus des vreden
1.Pe. 5. b. 14. Dit was die laetste stont.
Totten volcke sachmense spreken
Vriendelijck met blijden gelaet
Twelck de Monicken wouden wreken
En stonden voor haer seer quaet
Een wten volcke riep daer tegen
Hoort ghy Antechristen verwoet
Staet achter wten wege
Laet de vrouwen spreken soet.
Wouter sprack ter seluen tijden
Borgers van Gent hoort mijn vermaen
Weet dat wy niet en lijden
Als Ketters ofte Luthriaen [1])

---

1) De nu volgende regels klinken tamelijk kras. Zij hebben ook de aandacht getrokken van Brandt, *Historie der Reformatie,* I, bl. 163. Het lied komt het eerst voor in ons *Lietboecxken,* 1563; in dien tijd maar licht reeds in 1551, waarin deze woorden heeten te zijn gesproken, kenden althans in Zuid-Nederland velen het onderscheid zeer goed tusschen de Doopsgezinden en de gewone luthersche of sakramentiste ketterij, bijbelsch maar zonder strenge levenstucht: ten minste dit laatste wordt hun hier door deze wèl strenge Mennisten verweten. Zie ook

Die in deen hant den pot met bieren
In dander hebben dat Testament
Gods woort in dronckenschap hantieren
Daer door die waerheyt wort geschent.
By der keelen zijn zij opgehangen *Fol. 10 r°.*
Met eenen strop, maer niet verworcht
Daer sy nv waren int bedwangen [1])
Hebben sy voor malcander gesorcht
Seggende: Laet ons vromelijck strijden
Want dits onse laetste torment
Hier na sullen wy verblijden [2])
Met God in vruechde sonder ent.
Nv hangende in de pijne
Eer het vyer aengesteken wert
Viel Goris wt den stricke zijne
Daer na beuinck het vyer seer hert
Wouter seggende wt tbenouwen
Och broeder zijt wel gemoet
Doen riep Goris met vasten betrouwen
† Sterct mijn geloof, O Heere goet. Luc. 17. a. 5.
Sy hebben haer offeranden
Na des Heeren woort gedaen
Seggende: * Vader in uwen handen Luc. 23. e. 46.
Wilt onsen Geest ontfaen
Haer geloof is int vyer ten fijne
† Alst gout geproeft seer net Sap. 3. a. 5.
Niet † vreesende voor die pijne 1.Pet. 1. b. 6.
Geen torment heeft haer belet.
By de Heeren van sKeysers Rade
Zijn dese vier moorden geschiet
Die Stadtheeren van sulcke daden
Hebben haer oock gewachtet niet
Sy gingen haer besmetten
Aen een onnoosel Lam
Acht dagen daer na in hetten
Des vyers een vrou haer eynde nam.
Doen dese in geuanckenisse
Van de Monicken wert gequelt
Sprack sy met woorden gewisse
Om mijn geloof werde ick gestelt

»Herdoopers" naast »Sacramentarissen" op de plaats, in aanteekening 1 op fol. 18 v° aangehaald.

1) Nood, droefheid. 2) Heeft ook intransitieve en reflexieve beteekenis.

Aen een staeck en laet my verbranden
Wat sult ghy voor v gelooue doen
Luc. 13. a. 3. † Betert v oft ghy coemt in schanden
Fol. 10 v°. Merct doch aen dese vrouwe coen.
Katherijn was haren name
Haer oordeel heeft sy ontfaen
Leuendich te staen in des vyers vlame
Als die vyer [1]) hadden ghedaen
Dus zijnse met haest gegangen
Een broeder staende in haer gemoet
Booch neer ter aerden met verlangen
En hebben malcander vriendelijck gegroet.
Na tschauot ginck sy sonder leyden [2])
Sy sprack: Wilt mijn handen ontdoen
Dat ick my tot bidden bereyde
Dat my die Heere mach behoen
Sy knielde met haer handen tsamen
Dede Godt een vyerich gebet
Om stercheyt in zijnen name
Dat gaf hy haer oock onbesmet.
Sy wert aen den staeck gebonden
(Gesterct door Godes geest)
Mat. 10. c. 28. * Niet vreesende het verslonden [3])
Luc. 11. a. 4. Sprack cloeckelijck onbeureest
Voor het gelooue warachtich
Worde ick ten vyere geleyt
Wat ghy my te doen zijt machtich
Ben ick vrymoedich te lijden bereyt.
Als sy aen den staeck was gebonden
Den verleyder ginck haer toe
Om zijnen deessem te vermonden [4])
Swijcht, v quellinghe ben ick moe
Sprack sy, wilt v troostens vermijden
Troost v seluen, laet my met vreed
Want om wiens Name ick hier lijde
1.Cor. 1. a. 4. ✝ Troost my nu op deser steed.
Sy riep met vasten betrouwen
Tot Godt in haren noot
Voor aller menschen aenschouwen

---

1) Foutief. De andere drukken hebben terecht »vier", de vier reeds geëxecuteerden. 2) Zonder dat gerechtsdienaars haar vasthielden.
3) Verslinden, om het rijm: toch komt het ook in proza voor.
4) Om zijn zuurdeesem, zijne leer voor haar uit te spreken.

Is sy verbrant totter doot
Hier af wilt v niet vreesen
Ghy die Gods woort bemint
† Hy en laet die zijne geen wesen — *Fol. 11 r°.*
Want door zijn liefd hijt al ontbint [1]). — Joa. 14. b. 18.
Ghy Ouerheyt wilt doch ontwaken
Hoe blijft ghy dus lange verblent
Het zijn te wonderlijcke saken
Dat ghy hem niet en kent
* Die v de macht heeft gegeuen — Sap. 6. a. 4.
Te voeren dat wereltlijcke sweert — Rom. 13. a. 1.
Die ghy vermoort en nemet leuen
Sijn Christo lief ende weert.

¶ Na de wijse: De Mey staet nv in zijnen tijt. — [*n°.* 5]. [2])

ICk sal met vruechden singen een Liet — Van drie vrome Christenen.
Wilt v daer in veriolijsen

---

1) Verlossen, bevrijden; of: er een einde aan maken.

2) Zie over het randschrift »Van drie vrome Christenen" aanteekening 2 op fol. 88 v° van het *Offer des Heeren*, bl. 183. Zooals daar is vermeld, luidt het in de eerste uitgaaf van het *Lietboecxken*, 1563 (dus 9 jaren na het gebeurde): »Van drie vrome Christenen genoemt Jan Pluen ende Peter, Derwelcker Brief ende Belijdinghe staet, Fol. cv ende cxxj." (van het *Offer des Heeren*) »ende zijn gedoot tAntwerpen int iaer 1551." In die uitgaaf staat dan ook bovenaan de bladzijden: »Een Liedeken van Jan Pluen ende Peter." Maar in N⁰. 2, 1566 is dat randschrift al geworden: »Van drie vrome Christenen", al is »Een Liedeken van Jan Pluen en Peter" nog boven aan de bladzijden blijven staan. In N⁰. 3, 1567 hetzelfde korte randschrift, maar bovenaan de bladzijden: »Van iij vrienden." En in het éénige bekende exemplaar van N⁰. 1 zijn de namen in het randschrift zoowel als aan den bovenkant der bladzijden met de pen doorgehaald. Toch moet het lied op deze drie mannen zijn gedicht en zijn die veranderingen alleen te verklaren als gevolg hiervan, dat de uitgevers van ons *Lietboecxken* na 1566 hen liever niet meer genoemd zagen; hen, wier aandenken maar al te zeer aan een voorspel van de beeldstormerij van dat jaar deed gelooven. Er is toch geen ander drietal te Antwerpen geëxecuteerden, op wie de verzen betrekking kunnen hebben. De *Bibliographie* vergist zich in hare meening, II, p. 707, 708, dat zij zijn geweest Jan Lievens, 14 aug. en Peeter Van den Broecke, 18 aug. 1550 aldaar levend verbrand (*Antwerpsch Archievenblad*, VIII, bl. 389, 390), benevens een ongenoemde lakenbereidersknecht, die, toen Peeter Van den Broecke »op de groote Meerct in het vier gaen soude, hem quam cussen, hem vermanende dat hy vromelyck soude stryden tot der dood; desen wirt terstont gevanghen ende Dynsdach (20 aug.) daernaer wirt hy oock gebrant, sonder dat hy syn dwalinghe affgaen wilde". Zoo verhaalt het *Antwerpsch Chronykje*, dat echter van Jan Lievens niet weet, terwijl de antwerpsche boeken der Hooger Vierschaar zoo min als de schoutsrekeningen iets van dien voldersknecht vermelden. Doch het lied handelt uitdrukkelijk niet over twee,

Van dat tot Antwerpen is geschiet
Al tot des Heeren prijsen
Ick bid v, en verschrict v niet
Met ancxte oft met swaer verdriet
Maer wilt met herten mercken
Hoe God die zijne can stercken.
  Achab ende die Priesters Jesabel
Die sachmen daer vergaren
Om doen den Christenen gequel
Die binnen Antwerpen waren
Sy zijn geweest so seer verwoet
Dat sy zijn gegaen met wreden moet
Al voor den Marcgraef clagen
Sy woudent niet langer verdragen.
  Doen sy die clachten hadden gedaen
Moest hy deen oft dander kiesen
Dat hy de Christenen souden vaen
Oft zijn Officy verliesen
Mat. 27. c. 25. † Met Pilato hy hem beraet
Wattet hem iaerlijcks wel baet
Het docht hem beter al voren
Te branden Gods wtuercoren.
  Hy heeft een corten raet bedacht
En zijn Schaerianten [1]) gesonden
Die verspieders hebbense gebracht
Fol. 11 v°. Ter plaetsen daer sy drie vonden
De Heer heeft daer zijn werck gewrocht
Sy hebbense so seer gesocht
God deed haer oogen verblinden
Sy conden daer geen meer vinden.
  Daer is wat sonderlincx geschiet
Een Meysken ionck van Jaren
Viel wt een venster sonder verdriet
En ginct sommige broeders verclaren
De dienaers hielden haer so stil

---

maar over drie te gelijk gedooden. En nu zijn wel 21 october 1551 te Antwerpen geen drie, maar vijf Anabaptisten geëxecuteerd, zie aanteekening 2 op fol. 85 r° van het *Offer des Heeren*; maar onder dezen behooren juist de drie genoemden bij elkaâr. — Het Groot Offerboek van 1615 heeft van dit vrij kleurlooze lied evenals van al de liederen uit het *Lietboecxken* een bericht gemaakt en het gebeurde in 1550 gesteld. Alle volgenden namen dat over, ook Van Braght, die echter het jaar 1551 noemt. De namen Jan, Pluen en Peter vermeldt geen van die lateren. Natuurlijk niet: zij raadpleegden zeker niet N°. 1, 1563, maar een der jongere drukken van het *Lietboecxken*.

1) Sergeanten.

Met eenen voorbedachten wil
Sy meynden de Christen met hopen
Op die vleyschbanc te vercopen.
Jan doutste dede een schoon vermaen
Sijn vrou om haer kinder te leeren
Met geen valsche leeraers sy om sou gaen
Dan die hebben die vrees des Heeren
Sy spraken alle drie onbelaen
Om die vrouwen niet te verslaen [1])
* Nv moeten wy ons verblijden Act. 5. e. 42.
Dat wy weerdich zijn te lijden.
Sy waren also seer verblijt
Met malcanderen gelijcke
O Heere lof moet v zijn altijt
Dat v glorie sal blijcken
Sy custen malcander alle drie
Alsulcken vruecht en sachmen nie [2])
Sy loofden des Heeren name
Verbreydende zijn fame.
Een groote vruecht is daer geweest
In * Annas huys van Papen Joan. 18.b.12.
En die † Cooplieden daermen af leest † Apo. 18. a. 3.
Gingen daer ghenoechte rapen
Sy seyden totten Marckgraef danck
Nv zijn sy in yser geclanck
Sy en sullent niet ontcomen
Of tleuen wort haer benomen.
Roept nv v Sophisten ouer al
Laet v trompetten blasen
Ghy Phariseen sonder getal *Fol. 12 r°.*
Ghy Babylonische Hasen [3])
Ende alle ghy Saduceen
Vergadert v alle by een
En drinct nv als te voren
Van tbloet der wtuercoren.
Subtijl waren sy alle pleyn
Die Marcgraef met zijn Papen
En veel Doctoren int gemeyn
Quamen tot die arme schapen
Van Lueuen ende oock daer by
Sy meynden vele kettery

1) Zij spraken onbezwaard om niet de vrouwen verslagen te maken. 2) Nooit.
3) Zie over dit scheldwoord (bloodaard; een gek; enz.) het *Woordenb. der ned. taal.*

En valsche leer wt te rooden
Maer ten wasser niet van nooden.
Coemt Marckgraef en vertelt de reen
Wat wonder dat ghy hoorden
Doen ghy te samen waert by een
Hoe lieffelijck sy antwoorden
Ende al met des Heeren woort
Dus waert ghy met v geleerde verstoort
En met toornicheyt ontsteecken
Luc. 21. b. 14. Sy en condent niet + weerspreecken.
Sy vinden haer bedrogen pleyn
Die haer tegen Gods volck stellen
Sy beroemden [1]) groot ende cleyn
Die Christenen neer te vellen
Maer het viel haer also suer
Te strijden tegens die schriftuer
Het wort haer al aengewesen
Sy mochtent seluer lesen.
Sodanigen goeden getuychenis
Heeft die Marcgraef van haer gegeuen
Bleef ick veerthien daech by haer gewis
Ick soud met haer steruen en leuen
Want ick hoorde met claer bescheyt
Dat de Schrift anders niet en seyt
My verwonderde bouen maten
Van der ionger mannen praten.
Een schoon belijdt hebben sy gedaen
Fol. 12 v°. En haer geloof beleden
Van alle dinck na Schrifts vermaen
Voort Ader geslacht ter steden
Mt. 28. b. 18. Vant * Doopsel ende † t Sacrament
† Mt. 26. c. 25. Door Gods geest int hert geprent
2.Cor.11.c.22. Want daer sy vol af waren
Gauen sy wt sonder sparen.
Oordeelt ons recht, spraken sy soet
En wilt nv vonnis geuen
Oft dat geloof is recht en goet
Daer voor wy laten ons leuen
Ende willen daer niet wijcken of
En dat al tot des Heeren lof

---

1) N°. 1, 1562 »beroemden haer". Daar reeds en in alle uitgaven is »bij" voor »groot en klein" uitgevallen.

† Die ons niet en heeft verlaten Eccl. 2. b. 12.
Doen wy int duyster saten.
  Sy brachten veel Schriftueren voort
Dat hier is te lanck om lesen
En alle die dat hebben gehoort
Die gauent gelijck te wesen
Doen spraken die broeders alsoo
Hoe zijt ghy doch aldus snoo
Dat ghy de wech des Heeren
Also verkeert gaet leeren.
  Hoort wat sprack een Sophiste vry
Dat coemt by sulcke plaghen
In geen * steenroots en willen wy *geuanckenis.
Met v nv zijn geslagen
Ouer seuen oft acht Jaren tijt
So wil ick noch wel doen profijt
Dan sal ick de waerheyt verbreyden
Maer corts is hy van hier gescheyden.
  Eylaes (dit was der broeders vermaen)
* Ghy hebt auont noch morghen Pro. 27. a. 2.
Ghy bekent, wy hebben niet misdaen Jac. 4. b. 13.
Waerom wilt ghy ons worgen?
Doen sprack daer den geheelen Raet
Dat doet des Keysers Placcaet
Die heeft aldus gebooden
Dus moeten wy v dooden.
  Roept vry tplaccaet in doordeel snel *Fol. 13 r⁰.*
Siet wat het v sal baten
Oft v dan wel beurijden sel
Ick ducht ghy sult zijn verlaten
Daer door zijn die Propheten gedoot
Ende den † ouden Eleazar groot 2.Mac. 6. c. 18.
† Die moeder met haer sonen seuen † 2.Mac. 7. a. 1.
Worden dus benomen tleuen.
  Doen nv de vre gecomen was
Sijn sy tsamen opgeresen
Al na t Stadthuys, daer die schapen ras
Ter doot werden verwesen
Door condemnacy sonder saeck
Te branden elck aen eenen staeck
So is dat vonnis gegeuen
Om dat sy volstandich bleuen.
  Veruruecht waren dees drie gemeen

Den eenen metten ander
Ende oock so seere wel te vreen
Vermaenden en troosten malcander
Den Raet die sach den ioncsten aen
Bidt den Marckgraef hy sal v ontslaen
Och neen, sprack hy ten tijden
Met mijn broeders wil ick voor de waerheyt lijden.
So blijdtlijck, men macht vertellen niet
Sijn sy aen den staeck getreden
En riepen tot malcander: O Broeders siet
Dus reysen wy na thuys van vreden
Sy riepen in nooden aldermeest
Luc. 23. e. 46. * O hemelsch Vader ontfangt onsen gheest
† Mt. 5. e. 44. † Sy baden oock voor die Heeren
Verlicht haer ist dat zijt begeeren.
Die ons dit Liedeken heeft gestelt
Hy bidt v altesamen
Dat ghijt niet ydel singt oft vertelt
Maer doorsiet de Schrift met namen
Mat. 10. b. 22. † Want alle Christenen door haet
Mar. 13. b. 13. Moeten van de werelt zijn versmaet
Fol. 13 v°. Dus laet ons int gebet beclijuen
Dat wy dus volstandich blijuen.

[*n°. 6.*] 1)

Van ij. vrouwen, genaemt Mariken ende Anneken, ende noch iij. mannen, ghenaemt Henric Dircsz Dirc Jansz, ende Adriaen Cornelisz ge doot te Ley-

¶ Na de wijse: O Sion wilt v vergaren.

ICk mach wel droeflijck singen
In desen tijt van noot
Want die Gods woort volbringen
Worden ellendich gedoot
Alsomen mach aenschouwen
Van des werelts wijsen onbedacht
Hoe dat sy mannen ende vrouwen
Dooden bij daech ende by nacht.
Twee vrouwen hebben sy genomen

1) Zie over Adriaen Cornelisz. en de beide te gelijk met hem veroordeelde broeders aanteekening 1 op fol. 95 r° van het *Offer des Heeren* en vooral die op fol. 37 r° hierachter. De terechtstelling der beide vrouwen kan vroeger hebben plaats gegrepen en Mariken eene der twee personen van dien naam zijn, met andere leidsche martelaars door Adriaen Cornelisz. zelven bezongen in zijn lied, n°. 18 van dit *Lietboecxken*, fol. 37 r° vgg.; maar zie aldaar.

Ist niet een groot verdriet den, int Jaer.
Waer dat sy souden comen 1552. Soect
En wisten sy seluer niet Adri. Corn.
In een huys dat syse brochten Belij. Fol. 95.
En settense by een vier
De Schout haer ondersochte
Maer hy vantse int gelooue fier.
  Hy heeft haer voort geuraget
Al na de Roomsche Kerck
Sy hebben daer op gewaget
* Ten is niet dan Duyuels werck 2.Tes. 2. a. 9.
Nv hoort wat wy belijen
Van uwen grooten Bael
Tis niet dan Duyuellarije
En v wercken altemael.
  Van tbroot der Papen hy taelde
Oft niet en was Godt perfeckt
Daer op sy hem verhaelde
Dattet was een Duyuel bedeckt
† God en laet hem niet sluyten Esa. 66. a. 2.
In siluer noch in gout Act. 7. f. 48.
Dus leyden sy daer buyten
Dese twee Jonckvrouwen stout.
  Sy ginghen sonder beswaren
Voorby de ‡ Babelsche Hoer [1]) Apo. 17. a. 1.
O Cuyl der Moordenaren
Sprac sy, O Duyuels Choer *Fol. 14 r°.*
Schouts knecht sprack: Wilt my seggen
Hoe spreeckt ghy so hooghen woort
Doen ginck sy hem wtleggen
* Datter menich siel wort vermoort. Apo. 18. c. 24.
  Men las die eene haer Sentency
Als dat sy hadde verneert
Den Kinderdoop in presency
En haer Sacrament niet begeert
Daer en bouen loopt ghy te samen
† In vergadering, sprack de Raet Heb. 10. c. 25.
Dwelck v niet en mach betamen
Want tis tegen sKeysers placcaet.
  Doen sprack sy met goeden aduijsen
‡ De Doop coemt den geloouigen toe Mar. 16. b. 16.

1) De St. Pieterskerk, die zij op haren weg uit de gevangenis voorbij kwamen.

Ick wilt met de Schrift bewijsen
En waer moecht ghy God sluyten soe [1])
Hoe en doet ghy ons niet gelijcken
Mijn Broeders en Susters playsant
Want wy van ons geloof niet wijcken
Dat ghy ons niet mede verbrant.
  De tweede tot haerder baten
Diemen oock haer vonnis las
Men soudese vry gaen laten
Want sy niet gedoopt en was
Wilt van v gheloof af vallen
Spraken sy sonder confuys
Gelooft gelijck wy allen
En gaet weder met ons thuys.
  Ghy Heeren wilt dit weten
Sprack sy op dat termijn
Dat v Brootgod de spinnen eten
Dat wil ick niet deelachtich zijn
Na de Poort zijn sy getreden
Vrolijck, als tot een Feest
En hebben Godt ghebeden
Act. 7. f. 59. * O Heer ontfangt onsen gheest.
  Dit docht de Heeren goedich [2])
Want sy bleven int hert verwoet
Fol. 14 v°. † Haer voeten loopen spoedich
Esa. 59. a. 7. Pro. 1. b. 16. Om te storten onnoosel bloet
Alsomen sach ghehenghen [3])
Te leyden int gemeyn
Drie broeders ter doot waert brengen
Wiens namen hier volghen pleyn.
  Henrick Dircksz sonder beyden
Die quam al singhende gaen
Luce. 6. c. 22. ✝ Salich zijnse die hier schreyden
* Apo. 6. a.11. * Sy sullen blinckende cleeder ontfaen
Men sal haerlieden loonen
Als de Heere selue belijt
4.Es. 2. c. 43. En daer toe eewich † croonen
✝ Mat. 24. a. ✝ Alle die volstandich strijt.
  Dits des Heeren Sabbath bequame

---

1) Waarin (in welk zichtbaar voorwerp) moogt gij God zoo besluiten als gij meent in uw sakrament te doen?
2) Niet ons »goedig", maar: goed. »Dit": n.l. dat zij ten brandstapel gingen.
3) Men zag het toelaten, laten gebeuren.

Daer ick lange na hebbe gehaeckt
Niet weerdich te lijden voor v Name
Maer Heer ghy my weerdich maeckt
Hy sprack, hoort mijn beurijden [1])
* Ten is om Dieft noch moort 1.Pet. 4. b. 15.
Dat wy hier moeten lijden
Maer om dat louter woort.

Dirck Jansz quam onbeladen
Hy sprack, hoort mijn bediet
Al ist dat ons † versmaden Mat. 10. c. 22.
Alle menschen, daerom God niet
Ghy Heeren denct dat hier bouen
‡ Is een Rechter oueral Psa. 94. a. 2.
Denct vry en wilt geloouen
* Dat hy oock eens ordelen sal. Esai. 3. b. 12.

Als hy nv stont om strijden Jude. b. 14.
Sprack hy: † Dit lijden is niet groot † Ro. 8. b. 18.
‡ Christus moest veel meer lijden ‡ Mat. 27. *.
Die zijn bloet voor ons vergoot
Cracht en macht sal hy ons gheuen
Voor zijnen Naem te lijden saen
O Heer opent haer doogen beneuen
Dat sy int oordeel blijuen staen.

Hy sprack, hoort mijn beminden
Wy en lijden om gheene Sect *Fol. 15 r⁰.*
Anders gheen geloof en suldy vinden
Nv noch inder eewicheyt perfect
* O Heer wilt v mijns ontbermen Mat. 10. e. 47.
Sprack hy met sherten wensch
Ontfangt my in uwe ermen
My arme sondighe mensch.

Adriaen Cornelisz quam oock mede
Hy sprack, vroom en wel ghemoet
Dit padt heeft Christus voorghetreden
En zijn lief Apostolen vroet
† De knecht bouen zijn heere Luc. 6. d. 40.
Niet is, als de Schrift belijt
Doen viel hy op zijn knien neere
En dede zijn ghebet ter tijt.

Doen hy daer hadde geleghen
Met zijn hooft al op de aert

---

1) Mijne bescherming, verdediging, rechtvaardiging.

En had seer stil ghesweghen
Stont hy op al onueruaert
Sy meynent [1]) wt te rooden
Sprack hy met woorden wel
Maer weet waer sy een dooden
Hondert weder opstaen sel.
Mat. 10. d. 28. * En wiltse doch niet vreesen
Al die dat lichaem wtroon
Maer vreeset alleen desen
Die siel en lijf mach doon
Al moeten wy hier besueren [2])
Sprack hy, staende op de banck
Apo. 14. b. 18. Maer vreest dat † eewich eewich dueren
Want eewich is so lanck [3]).
Dese zijn ghestoruen met lusten
En ligghen nv voorwaer
Apoc. 6. a. 9. † Onder den Altaer en rusten
Als ons de Schrift tuycht claer
Met cleederen die blincken
Sijn sy aenghedaen seer schoon
Mat. 26. c. 28. * Nieuwen wijn sal haer schincken
De Vader in sHemels throon.
Fol. 15 v°. Sy hebben nv geleden
In des Babylons foreest
Apo. 15. b. 13. Om dat † sy niet wilden aenbeden
Dat Beelt noch oock zijn Beest
Noch haer teecken ontfangen
Int voorhooft oft rechterhant
Dus moesten sy eer langhe
Seer swaerlijck worden verbrant.
Nv hoort ghy Princen der Beesten
Die Gods kinderen hier bedwingt
Daer toe ghy valsche geesten
Apo. 18. a. 3. † Hoe ghy den grooten grouwel drinct
De Schrift doet ons voorstellen
En na ick daer in gheuoel
Apo. 19. c. 20. * Hoe tBeest en zijn gesellen
Moeten inden vyerigen Poel.
Die dit Liedeken eerst bedochte
Wt liefden hoort zijn stem

---

1) »Het", n.l. Gods Woord. 2) Intransitief: lijden.
3) Deze stokregel uit een lied van Johannes Brugman was een gevleugeld woord geworden: Wieder, bl. 68.

De geest dat in hem wrochte
Och Vrienden bidt voor hem
Dat hy als dees vijf bekande [1])
Doet, en vastelijck sy ghesint
Om doen een sulck offerande
Daermen deewige * Croon mede wint. Apo. 2. b. 10.

Ꞓ Na de wijse: O Heer al in der eewicheyt. [*n⁰. 7.*] [2])

Van een ionc gesel genaemt Dauid, ende een vrou genaemt Leuina, gebrant te Gent, int iaer 1554.

GHy Christen al te samen
Bereyt v totten strijt
Wilt v Gods woort niet schamen
Voor de menschen vol van spijt
Maer vromelijck belijt
Op dat v niet versake
Christus na zijne sprake
Al in der Engelen crijt [3]).
† Wacht v voor valsche Propheten Mat. 7. b. 15.
Die comen in Schaeps gewaet
‡ Die der weduwen huysen eten Mat. 23. b. 13.
Binnen zijnt Woluen quaet
Want Godes woort door haet
Soecken sy te versteken *Fol. 16 r⁰.*
Alsoot wel is ghebleken
Te Ghent, so hier na staet.
Alsmen vijfthien hondert schreue
En vierenvijftich claer

---

1) Bekenden, hetzelfde als vrienden.

2) Wij kennen David Van der Leyen en Levina Ghyselins, weduwe van Willem van Luevene, insgelijks te Gent verbrand, alleen uit dit en nog een tweede lied (zooals al meer is opgemerkt, is het gentsche sententieboek over dat en de voorafgaande jaren verloren), welk laatste begint: »Och Heer, ick moet u claghen, Ontfanct mijn reden soet," benevens uit de korte vermelding van het wonder bij hun dood in berichten van tijdgenooten. Zie daarover en over dat wonder zelf, dat in beide liederen voorkomt, aanteekening 2 op fol. 17 r⁰.

Het lied »Och Heer, ick moet u claghen" heeft meer dan één couplet en bovendien eenige paren regels woord voor woord met: »Ghij Christen al te samen" gemeen; in andere coupletten munt het boven dit laatste uit. Het komt reeds in het *Nieu Liedenboeck* van 1562 en in verscheidene latere verzamelingen voor en is door Wackernagel, *Lieder der niederl. Reformirten*, S. 132, 133, afgedrukt.

In dat »Och Heer, ick moet u claghen" zegt de dichter uitdrukkelijk in het derde couplet: »Ick hebbe, verstaet mijn rede, Ghesien in 't openbaer, Te Ghent al binnen der stede enz." Iets dergelijks wordt op fol. 22 v⁰ gezegd.

3) Perk, gebied. Zie aanteekening 2 op fol. 250 v⁰ van het *Offer des Heeren.*

Dauid seer vroom van leuen
Die wert geuanghen daer
Hy was seer ionck van Jaer
Hy heeft te Ghent ter stede
Sijn ghelooue vroom beleden
Vrymoedich openbaer.
  Doen hy was in tormenten
In quelling en verdriet
Van hare Sacramenten
Vraechden sy hem tbediet
Hy sprack: Ick achtet niet
Ick houde my aen gheene
Al sout ghy al met eene
My dooden door v ghebiet [1]).
  Een Pape al met verseeren [2])
Sprack als een ypocrijt
Ghy zijt verdwaelt so veere
Dat ghy nv so subijt
V ghelooue hier belijt
Men sal v tlichaem crencken
Wilt ghy v niet bedencken
Eer den tijt ouerlijt [3]).
  Dauid daer op antwoorde
Met woordekens seer soet
Na Christenen behoorte
Act. 21. b. 13. * Ick ben bereyt met moet
Te storten nv mijn bloet
Ja hier ter seluer stede
Psa. 27. a. 1. † God is mijn salichede
Die my nv hier behoet.
  De Paep met stoute reden
Ten sal niet zijn so goet [4])
Dat ghy ter seluer steden
Sult storten noch v bloet
Fol. 16 v°. Sprack hy met wreeden moet
Maer men sal v met schanden
Aen eenen staeck verbranden
Al op de Merct onsoet.

---

1) Gebod, bevel.
2) Kwetsen, bedroeven, kwellen.
3) Voorbijgaan.
4) Zoo goed, met onthoofding, zult gij er op die plaats (gerechtsplaats) niet afkomen: de smadelijke dood op den brandstapel wacht u.

In de Vierschaer voor allen
Heeft hy vonnis ontfaen
Als dat hy was gheuallen
In Ketterijen saen [1])
Teghen tghelooue plaen
Hy sprack: Ist Ketterije
Men salt tot gheenen tije
Met Schrift my wijsen aen.
Daer wert oock mee verwesen
Daer sy waren versaemt
Een vrome vrou gepresen
Leuina was sy ghenaemt
Om Godes woort toequaemt [2])
Sy liet achter ses kinder
Maer tdeed haer gheenen hinder
Christelijck was sy befaemt.
Als sy tschauot op quamen
Wou Dauid doen zijn gebet
Na Christenen betamen
Maer sy deden hem belet
En staken hem voort bet [3])
Al met verstoorde sinnen
Lijdtsaem was hy om winnen
* De Croon van God beset. 4.Esd. 2. e. 43.
Nv staende int benouwen Apo. 2. b. 10.
Aen den staeck met ootmoet
Dauid sprack totter vrouwen
Verblijt v Suster soet
Noch seyde hy met spoet
† Tgheen dat wy hier nv lijden Rom. 8. c. 18.
Gelijckt tot geenen tijden
By dat eewige goet.
Als sy haer offeranden
Doen souden, riepen meest ‡ Psa. 13. a. 6.
‡ Vader in uwe handen Luc. 23. e. 46.
Beuelen wy ons gheest Act. 7. f. 59.
Buspoer gafmen haer eest [4]) *Fol. 17 r⁰.*
Daer na sachmen haer branden

1) Eigenlijk »spoedig": hier louter stopwoord om 't rijm.
2) Het kwam toe, gebeurde. 3) Beter; hier: erger.
4) Voor »eerst": om 't op »gheest" te laten rijmen. Evenzoo fol. 28 v⁰; en meer in gedichten van dien tijd. Zie Oudemans. — »Buspoeder" is buskruit: zie aanteekening 2 op bl. 426 boven.

Int openbaer met strops banden
Maer wonder bleeck int lest.
  Na tverbranden so isset vuere
En branderen wt ghedaen
Dauid deed thooft noch rueren [1])
Dit wonder sachmen plaen
Het volck dede vermaen
Siet, men siet hem noch leuen
De Buel was daer beneuen
Hoort wat hy heeft gedaen.
  Hy nam (tis claer ghebleecken)
De vorck al in zijn hant
En heeft daer mee ghesteecken
Driemael in zijn ingewant
Ontrent der herten cant
Tbloet isser wt geloopen

---

1) Zie over meer dergelijke wonderverhalen aanteekening 2 en 3 op fol. 5 r°. In het hier verhaalde geval bezitten wij een voorbeeld van de wijze, waarop zulke wonderen in de wereld komen. Het wordt n.l. ook verhaald door twee tijdgenooten.

De *Chronycke van Ghendt* van Jan van den Vivere e.a., uitg. door Frans de Potter, Gent 1885, verhaalt bl. 196: »In dit jaar, den XXIII Sporcle (Sprokkelmaand), waeren upde Vrijdachmaerct verberrent van herdooperie de wede van Willem van Luevene, Schoemaeckere, die hier te vooren ooc ter selver causen verbrant was; ende met haer wiert noch verbrant eenen David vander Leyen, ooc om de zelve saecke; maer den scheerprechtere, ghierich zijnde, spaerde het haut, want de stadt geeft hemlieden om zulcke justicie te doene een zeker ghetal van haute, ofte de weerde daervooren; soo dat naer dat tvier gheblust was, hy David zweyfde zijn hooft up ende nedere, zoo menich meinsche sach, zoo datter een remoer onder tvolck was; in somma den scheerprechtere nam een groote ijseren vurcke ende stack hem duer de bust, ende ghinck boven dien hem den necke nederbuyghen ende breken, dat hem tseevere ten monde uuytliep. Sij hadden nocthans te vooren met coorden ghewoelt gheweest; maer aen de vrauwe en sach men gheen leven. Dese faulte der justicie was des scheerprechters schult, want soo gheseyt es, hij hadde te luttel hauts ghenomen ende bluste tvier ooc te tijlic, om noch tzelve haut, dat daer was, uuyt den brande te ghecrijghen, daer hij niet dan schande aen en behaelde."

En het *Memorieboek der stad Ghent*, IIde deel, 1853, bl. 278, vermeldt uit een werk van een anderen tijdgenoot, van een schrijver ten minste uit de tweede helft der 16de eeuw: »In dit scepen dom den XIIIJen in Sporcle was up de Vrindachmaert deser stede verberrent Livine Ghyselins, weduwe van Willem van Luevene, die hier te vooren ooc verberrent was, omme huerlieder gheloove, ende noch eenen David van der Leyen, die, naer dat 't vier uutgheghoten was, noch leefde en wart doe van den hangmeestere met eender vurcke deerlick vermoort".

Zooals men ziet, stemmen de beide berichten wat den datum der executie aangaat, niet overeen. De zoon van Willem van Luevene en Levina heeft insgelijks den marteldood voor 't geloof geleden in 1573; hun kleinzoon Jan Doom was in 1617, toen het Groot Offerboek van dat jaar voor 't eerst hunne namen opnam, nog leeraar te Haarlem. Dat Offerboek evenals de volgenden, ook Van Braght, geeft te onrechte het jaartal 1554 op.

* Op Godt stont al zijn hopen — Psal. 25. a. 2.
Dus quam hy niet te schant.
Als dat nv was volcomen [1])
So heeftmen op dat pas
Noch leuen aen hem vernomen
De Buel die bant seer ras
Een keten aen staeck en hals
En dede zijn hals breken
Met cracht, en heeft ghesteken
Wie weet of hy doot was?
† Wilt v doch niet versaghen — Esa. 41. b. 14.
Cleyn hoopken voor torment — Luc. 12. d. 32.
Tis des Vaders welbehagen
V te gheuen trijck seer ient
Blijft vast opt ‡ Fondament — 1.Cor. 3. b. 11.
Twelck is Christus verheuen
* Al staen sy na v leuen — 3.Re. 19. b. 10.
Druck neemt hier corts een ent.
† Als sy v in haer Scholen — Mat. 10. c. 19.
Brenghen voor Vorsten fier — Luc. 12. b. 11.
Gods Gheest sal onuerholen — *Fol. 17 v⁰.*
Spreken in sulck ghetier
Door uwen monde schier [2])
Dus wilt den Heere prijsen
Door v zijn lof laet rijsen
Tot alle stonden hier.
‡ Die Godsalich willen leuen — 2.Ti. 3. b. 12.
So ons de Schrift beduyt
Die worden al verdreuen
Wy claghent ouerluyt
Heer dat ghy v lief Bruyt
Sult goedertier ontfermen
Ontfanghen in v ermen
Daer op maeck ick besluit.

¶ Na de wijse: Te Munster staet een steenen huys. — [*n⁰. 8.*] [3])

ALsmen schreef vijftienhondert Jaer — Van twe vrome Christenen
En eenenvijftich daer toe voorwaer

---

1) Volbracht, vervuld was. 2) Welhaast.
3) Gillis van Gusseme en Lysbette Piersins zijn 21 Juli 1551 te Gent ver-

genaemt Gielis ende Lijsbeth, opgeoffert te Ghent int iaer 1551.

Den eenentwintichsten Julij mede
Een Suster voren, een Broeder daer naer
Trocken [1]) te Ghent met God in vreden.

Elck aen een staeck waren sy gesèt
De Broeder hiet Gielis, de Suster Lijsbet
Tgeschiede ten eenen na de Noene
Om datter te min op sou worden gelet
Alsoment niet en plach te doene [2]).

Ps. 44. c. 23. Rom. 8. d. 36.

* Als slachschaepkens gingen sy ter doot
Twelck menich mensche seere verdroot
Wanneer sy op stellinghe quamen
Haer bedinghe storten sy seer deuoot
Gielis en Lijsbeth bey te samen.

Bin [3]) dat Lijsbeth haer bedinge sprac
De Buel de peestels van haer bayken [4]) brack
Dwelck (als sy opstont) men sach vallen
Van haer lichaem, dies sy ras track
Na den staeck sonder veel te callen.

Fol. 18 r°.

Want in haer hemde sy daer stont
Met twee linnen boxen aengeront
Die de Buel haer had aen doen trecken
Satan ghy vint altijts nieuwen vont
Om Gods volck daer mee te begecken.

Mt. 27. d. 28.

† Christus cleeren tot troost en vermaen
Die waren hem oock wte ghedaen
Eer hy aen tCruyce wert gehanghen
Dien ganck moeten zijn Dienaers gaen
Loon als hy sietmen haer ontfangen.

---

brand. De Papiers du Conseil de Flandre, *Bibliographie* I, p. LXXVIII, bevestigen de juistheid van het bericht in het eerste couplet.

Wat in het vierde en vijfde couplet wordt verhaald, hoe Lijsbeth bijna ontkleed op 't schavot moest staan, moet wel, zooals ook in het Offerboek van 1615 en bij alle volgenden geschiedt, aan opzet of moedwil van den beul worden toegeschreven. Ons lied wijt het aan den satan, die de vromen gaarne in een belachelijk daglicht ziet treden. Over 't geheel blijkt anders van dweepzieke bitterheid der scherprechters tegen de slachtoffers weinig; aan de algemeene bewoordingen van de dichters der liederen moet men m. i. niet te veel hechten.

1) De dichter kan niet willen zeggen, dat zij toen tot of naar (»te") Gent trokken; hij moet hier wel hun dood bedoelen.

2) Dus op een ongewoon uur. 3) Binnen.

4) Alle uitgaven lezen peestels; het Groot Offerboek van 1615, ook Van Braght, pestels. 't Moet koorden of banden beteekenen: een pees is een koord. »Bayken" schijnt de vlaamsche naam voor een baaien, wollen rok (niet: borstrok) te zijn. Die »twee boxen" een paar regels verder (vg. het duitsche ein Paar Hosen) zijn eene broek. Boxe is nog in onze oostelijke provinciën daarvoor in gebruik. »Aengeront": zoo bedekt dat de vormen van haar lichaam niet te zien waren.

Aldus was Lijsbeth seere beschaemt
Gelijck dat eerbaer vrouwen wel betaemt
Dat sy bloot stont dat deed haer smerte
Veel volcx dat om aensien stont versaemt
Leden daerom oock druck int herte.

Aenden staeck staende met ootmoet
Sprack Lijsbeth: Ic danck v Heere vroet
* Dat ick mach weerdich zijn beuonden Act. 5. e. 42.
Te lijden om uwen Name soet
Noch hoordemen haer voort vermonden:

O Heere bouen alle ghewelt
Nv ben ick aenden † proefsteen gestelt Zach. 13. b. 8.
Daermen dwtuercoren op proeuet 4.Es. 10. g. 74.
Mijn druck en lijden neder velt Sapi. 3. a. 5.
En troost my God niet en vertoeuet.

Gielis sprack: O lieue Suster fijn
‡ Wilt in v lijden pacientich zijn Ro. 12. b. 12.
Troost v̇ vromelijck in den Heere
So doe ick (sprack Lijsbeth) broeder mijn
Van hem en schey ick nemmermeere.

Daer na riep Gielis met groot geluyt
* Heere doet alle haer sonden vuyt Luc. 23. c. 33.
Die my hier nv den doot doen smaken Act. 7. g. 60.
Niet voelende v cracht en virtuyt
Sy en weten niet wat sy maken.

Met luyder stemmen riep Gielis noch
† O Dauids Sone ontfermt my doch Luc. 18. d. 38.
Helpt my nv wt der Leeuwen tanden
Oock riep hy: Hemelsche Vader och
‡ Mijn gheest beueel ick in v handen. Luc. 23. e. 46.

Aldus namen dese twee schaepkens ent
Veroordeelt van sKeysers Raet te Gent
Wt crachte vanden Mandamenten *Fol. 18 v°.*
Waer door men * Christus leden schent 1.Cor. 6. c. 15.
Elck wil dit in zijn herte prenten.

O menschen vreest niet sKeysers mandaet
Ghemerct dat tegens de waerheyt staet
Maer neemt Gods ordeel wel ter herten
Hy sal v helpen wt alder quaet
En verlossen van alle smerten.

[*nº. 9.*] [1]

Ↄ Na de wijse: O Sion wilt v vergaren.

Van Joos verbeeck, tot Antwerpen leuende verbrant int iaer 1561 den 21. Junij.

O God ick moet v claghen
Mijns hertsen droeuich leyt
Dat v Herders worden verslagen
Die v Schaepkens hebben gheweyt
En met v woort, O Heere
* Haer spijsden ter rechter tijt
Onstraflijck in leuen en leere
Als hier na volcht subijt.

* Mt. 24. d. 45.

1.Tim. 3. a. 2. Tit. 1. b. 6.

† Een Bisschop moet onstraflijck wesen
Eens vrouwen man, sober, gastury
Bequaem om leeren ghepresen
Ghehoorsame kinderen daer by
Gods huyshouder sonder scheyden [2])
Een liefhebber der eerbaerheyt

---

1) In de boeken van de antwerpsche Hooger Vierschaar komt Joos voor onder den naam »Joos Vermeeren, geboren tot Asperen, een van den ministers van den Wederdoopers", (*Antwerpsch Archievenblad*, IX, bl. 123); evenzoo in de rekeningen van den markgraaf (t. a. p. bl. 132), maar hier met de bijvoeging op den bladrand: „den toenaem van desen Joos en accordeert nyet metter rekeninge particulier vanden geconfisqueerden goeden van desen Schouteth . . . XII ℔ V schellingen groten Brabants". In het gebodboek wordt op 7 Maart 1562 »Meester Joos, die hem uytgheeft voir Bisscop vande Herdoopers", tegelijk genoemd met Ozias en Meester Joris, . . . ministers van de Sacramentarissen : zij hadden »onlancx predicatien gedaen, gelijk vroeger eenen Adriane van Hamstede, Lenaerde Bouwenssone ende Joachim Vermeeren".

Wij weten verder van Joos Verbeeck alleen, dat hij ('tgeen juist volgens het lied zoo diepgaande ontroering en verslagenheid over zijn dood wekte, al eerbiedigt de gemeente daarin Gods toelating op Zijne ure) oudste of bisschop was, die als zoodanig in Februari of Maart 1561 te Utrecht heeft gedoopt, *Doopsg. Bijdragen*, 1903, bl. 12; terwijl het Groot Offerboek van 1615, dat voor zijn bericht geen andere bron had dan ons lied, nog een briefje, door hem uit den kerker aan zijne vrouw geschreven, bevat. Dit biedt intusschen niets nieuws; alleen wordt wat het lied en met name het laatste couplet vermeldt over de foltering, die hij moest ondergaan (tweemaal in vier dagen), hier bevestigd: »geschreven tot Antwerpen op den Steen . . . met mijn slincker handt, met grooten kommer, overmidts mijn rechter hant lam ghepijnt was. Groet my alle de Vrienden, bijzonder de Dienders" (t. a. p. I, bl. 356; Van Braght, bl. 284). Dit laatste, die groet »vooral aan de dienaars", verraadt den oudste.

Het lied, door Wolkan bl. 70 ten onrechte aan Joos zelven toegeschreven, is ongetwijfeld door een lid van de antwerpsche gemeente, die al de bijzonderheden van diens verhooren en terechtstelling kende, gedicht. Zooals men weet, konden allerlei vrienden in de gevangenis komen en soms ook verhooren bijwonen. Reeds in het jaar na het gebeurde werd het in het *Nieu Liedenboeck* gedrukt; later nog in meer dan eene verzameling; 't laatst door Wackernagel, S. 136 fgg.

2) Die niet van zijne roeping (Gods huishouder) — of die zich niet van zijne vrouw scheidt?

Om de Cudde Christi te weyden
Rechtueerdich, heylich, so Paulus seyt.
† Geen wijnsuyper noch bijtich mach hy wesen 2.Tim. 3. a. 3.
Noch begeerich na schandelijck gewin
Maer vriendelijck, niet twistich, ghepresen
Oock van die daer buyten zijn
* Daer en mochten geen Priesters zijn dan goedich Leui. 21. a. 1
Als in Leuitico staet
Sy moeten volcomen zijn ootmoedich
Niet cruepel, lam, noch obstinaet.
Alsulcken man met Gods geest seer crachtich
Hebt ghy ons gegeuen, O Vader ydoon
Te zijn in al deelachtich
In lijden, oock in blijschap schoon
O Herder goet, † v leuen *Fol. 19 r⁰.*
Liet ghy voor v Schaepkens ient Esai. 53. a. 7.
Daer heeft hem dese Herder toe begheuen 1.Pet. 2. c. 24.
Vreesende oock gheen torment.
† Judas was een verrader Mat. 26. b. 13.
Ouer Jesum Godes Soon Mar. 14. b. 10.
Weest ghetroost O Herders alle gader
* Hy was oock vercoren schoon Joan. 6. g. 70.
Het is des Vaders welbehaghen
Dat die vercondighen zijnen Naem
† Tcruys Christi te helpen draghen Mat. 10. b. 16.
† Sijn voetstappen na te gaen. † 1.Pet. 2.c.21.
O Heere als de vre was ghecomen
Van uwen knecht en Herder vroet
De Duyuel heeft den mensch gaen vromen [1])
De Marckgraef ginck metter spoet
* Met eender grooter scharen Mat. 26. e. 46.
Ghestockt ende ghestaeft
Om Gods Sendtbode te beswaren
Als † Pharoos knechten onuersaeft [2]). Exo. 14. a. 5.
Als Woluen die bruysen en brullen
Quamen sy gesprongen voor dat huys
En vingen (door sVaders gedullen)
Den man Gods, vreesende gheen cruys
Den seuenden Junij gepresen
Ontrent den eluen claer

1) Bezielen, moed geven. Met »den mensch" wordt de markgraaf bedoeld.
2) Hetzelfde als onversaagd, onbevreesd.

Int Jaer vijfthienhondert ten desen
En eenentsestich Jaer.
  Den negenden dach warachtich
Beleedt hy zijn gelooue seer ootmoet
1.Tim. 3. a. 1. ✝ En van zijnen dienst seer crachtich
En vanden Apostolen goet
Hoe dat sy hebben beuolen
Tit. 1. b. 5. * In allen steden ient
Ouders te stellen onuerholen
En Bisschoppen seer pertinent.
  Als de Heeren en Marcgraef dit hoorden
Sy hielden haren spot daer mee als blent
Op de Pijnbanc met hem als verstoorden
Fol. 19 v°. Seer bloetdorstich, quaet, [1]) onbekent
Ten heeft hem niet verdroten
Al was de pijne groot
Sijnen mont heeft hy toe ghesloten
Apo. 12. b. 7. Want de † Vrou was in barens noot [2]).
  Wat pijne moest hy ghenaken
Doen sy vraechden met trecken so stijf
Het Cruys begost hy te smaken
Een coorde brack op zijn lijf
O Schaepkens wilt de liefde vaten
Al moet ghy veel pijnen ontfaen
1.Joan.3.c.16. * En tleuen voor de Broeders laten
Ghelijck uwen Herder heeft ghedaen.
  Tweemael ghepijnicht in vier dagen
Met tormenten also groot
En eens met roeden gheslagen
Al totten bloede root
Hy heeftet gheleden met beuen
Al was de pijne stranck
Hy had hem den Heer ouergegeuen
Al soud hy steruen op de banck.
  Den twintichsten dach [3]) voorspoedich
Quam hy voor de heeren ter vierschaer

---

1) Deze komma is in den druk uitgevallen; zij staat in al de andere uitgaven. »De Heeren hadden hun spot met zijne woorden als verblinden, met hem zelven op de pijnbank als lieden, die dol waren geworden, zeer bloeddorstig, kwaad, razend" (Verwijs en Verdam, V, bl. 233).

2) Evenals fol. 20 v° »daer hij hem in baren vant": de bangste ure, maar tegelijk die der verlossing, was aangebroken.

3) Niet na zijne gevangenneming, maar van de maand.

Tredende seer ootmoedich
† Christus voetstappen volgende naer 1.Pet. 2. c. 21.
Ghestelt zijnde seer liefachtich
Sijt ghi herdoopt, sprac de Schout eenpaer
Vraecht na mijn gelooue warachtich
Na den kinderdoop vraechde hy hem daer.
Op den Steen heb ick beleden
Voor mijn Heer de Marckgraue fris
Vanden kinderdoop oock mede
Dattet wt God niet en is
† Het zijn insettinghe der menschen Mat. 15. a. 9.
Dat sprack hy met woorden claer
Den Schout om weten was zijn wenschen
Weder vragende int openbaer.
Sijt ghy herdoopt (sonder bedriegen)
Sprac de Schout, segt ia oft neen
Want ick weet, ghy lieden sult niet lieghen *Fol. 20 r°.*
Daerom spreeckt de waerheyt reen
Op mijn ghelooue, na Schriftuere
Heb ick my laten doopen ient
Als Matthei achtentwintich puere Mt. 28. b. 19.
En Marci sesthien staet bekent. Mr. 16. b. 15.
Doen hy nv hadde beleden
Ghelooue, Doop, Leer ende daet
So en mocht hy niet spreken met vreden
De heeren sloten eenen raet
Och lieue Borgers onuerslagen [1])
Elf Jaren heb ick hier ghewoont
Niemant can ouer my geclaghen
(Want geen ongelijc en hadde hy getoont.)
Mijn leuen en leere ghemeene
Coemt ouer een al met Gods woort
Dats doch waer, mijn lieue Broeder reene
Sprack een broeder, als daer was gehoort
De Diefleyders zijn opgheresen
Om haer gewin seer ras
Ondersoeckende mits desen
Wie dese Broeder was.
Oft ick my mochte verantwoorden
Al teghens die Papen pleyn
(Int openbaer dat alle menschen hoorden)

---

1) Ik heb hier zoo lang gewoond zonder beangst of verschrikt te worden.

Die by my waren op den Steyn
Ghelijckmen by Paulus sach gheschieden
Act. 25. d. 23. 26. a. 1. * Voor Agrippa den Coninck cloeck
Maer het spreken gaetmen ons verbieden
En steect ons al in een hoeck.
Als hy quam wt der Vierscharen
Als een Lammeken niet vuyl
Den seluen ghinck hy verclaren [1])
Dan. 6. d. 21. † Die Daniel verloste wt den Cuyl
Dits om den naem des Heeren
En niet om quaet, dit wel in prent
Dats waer, sprac een Broeder int vermeeren [2])
De liefde die worde daer bekent.
Noch waren daer vier broeders beneuen
Fol. 20 v°. Omgort metter liefden snoer
Die hebben haer stemmen opgeheuen
En riepen: Strijt vroom O lieue Broer
Joos sprack vrymoedich en blijde
Totten volcke int gemeyn
2.Tim. 3.b.12. ✝ Dus moeten al Gods kinderen lijden
Lieue Borgers, dits om de waerheyt reyn.
Dits den wech sprack hy onuerweten [3])
Van alle Gods Heyligen Schoon
Mat. 5. a. 12. 23. e. 33. * Dien gewandelt hebben de Propheten
En veel vrome mannen ydoon [4])
Dat volck hoordemen claghen
Ende kermen met bescheyt
Sprekende vry onuerslagen
Als een Lam wort hy geleyt.
Den eenentwintichsten dach aendachtich
Gaende daer hy moest steruen den doot
Sprekende oock met woorden crachtich
Tusschen twee Buels, en veel Tyrannen groot
Men liet hem singhen noch spreken
Sy dorsten al na zijn bloet
Men sachse trecken en steken
Dat Lam in alder ootmoet.
Als hy quam al op der steden [5])

1) Belijden.
2) Er bijvoegende. Of: nog zooveel te meer, nu hij daarvoor gaat sterven.
3) Onberispelijk, terecht.
4) Het gewone stopwoord: geschikt, bekwaam.
5) De plaats, gerechtsplaats.

Nakende zijn Vaderlant
Na dat huysken deden sy hem treden
Daer hy hem in baren vant [1])
Als hy stont al voor der hutten
Daer den Brantoffer moeste geschien
O heylige Vader, sprac de herder der cudden
Men sach hem ten Hemelwaert sien.
  Int huysken ginck hy seer ootmoedich
Daer hy leuende moest zijn verbrant
Een coorde met een knoop verwoedich
Nam de Beuls knecht inde hant
In zijn mont woude hyse steken
Om het spreken excellent [2])
Maer door hem is noch ghebleken
Gods woort seer pertinent.
  Hy heeft geroepen schoone *Fol. 21 rº.*
Met vyeriger herten fijn
† O Heere Dauids Sone Luc. 18. d. 38.
Sprack hy, ontfermt v mijn
Joos door Gods gheest ghedreuen
Bleef volstandich inden noot
Den Buel sachmen daer beuen
Beuaen met vreesen groot.
  Leuendich aenden staeck noch claerder
Tvier aenstack [3]) met fel tempeest
Hy riep: * O Hemelsche Vader Lu. 23. e. 46.
In v handen beueel ick mijnen gheest
O Heer der Heyrscharen, hy seyde
Int vier staende in pijne groot
‡ Ghy die my van Moeders lichaem hebt verscheyden [4]) Jerem. 1. a. 5.
Staet v knecht by inden laetsten noot.
  Om wiens Name ick nv lijde
Verhoort de stem ws dienaers claer
Tvier brande met grooter wijde [5])
Noch eens riep hy: O Hemelsche Vaer
In v handen beueel ick mijn geest crachtich
Noch int vier, vaet dit verstant [6])

---

1) Zie aanteekening 2 op fol. 19 vº.
2) N.l. om dat te beletten. 3) Vlam vatten.
4) Die mij van mijne geboorte af hebt onderscheiden, van toen af dit bijzondere lot met mij voorhadt. 5) De vlammen sloegen breed uit.
6) Nog in 't vuur: vat hiervan de bedoeling; d. i.: let wel op wat dat zeggen wil. Ons »nota bene".

Strijdt vromelijck mijn lieue Broer eendrachtich
Sprac een suster die haer gedrongen vant.
  Wat een droefheyt wasser int ghemeene
Sy beclaechden donnoosel bloet
Met suchten en met weene
2.Cor. 6. b. 8. Men hoorde + ghoet en quaet gherucht met spoet
Op een Peert was de Marcgraef geseten
Bloetgierich, stout, opstinaet
Met zijn Discipulen vermeten
Den Buel riep hy aen, dit wel verstaet.
  Nv schaepkens weest doch niet verslagen
Van uwen Herder in alder ootmoet
Dat hy v voor heeft gedragen
Heeft hy beuesticht met zijn bloet
Hy wenscht v tot eender Letse [1])
Fol. 21 vo. * Ghenade ende vreed allegaer
2.Cor.13.b.13. Neemt zijn offer voor een spiegel en lesse
Te zijn volherdich inder waerheyt claer.
  O Schaepkens wilt vruechde bedrijuen
Vaet doch recht ons Broeders verstant
Hy beclaechde dat hy v niet mocht schrijuen
Ghebroken was zijn rechterhant
Daerom laet ons neerstich wesen
Met Gods woort aenghedaen
In reynder liefden ghepresen
1.Pet. 1. d. 22. * Der waerheyt altijt onderdaen.

[no. 10.] [2])

Ⅽ Na de wijse: Rosina hoe ist
met v ghestelt.

Van Willem EEn nieuwe Liet // vaet dit bediet

---

1) Afscheid; eigenlijk afscheidsmaal.

2) De dichter van dit lied, dat reeds in het *Nieu Liedenboeck* van 1562 voorkomt, was ooggetuige geweest van de executie, al had men deze, zeker om geen opzien te wekken, des morgens in de vroegte voltrokken. Zie het slot van het laatste couplet: »ick wasser present".

't Zelfde wordt ook in een enkel ander lied, b. v. fol. 15 vo, vermeld. Zie de Inleiding, bl. 490.

Willem Cleermaker komt in de antwerpsche boeken van de Hooger Vierschaar en de rekeningen van den markgraaf voor als »Wilhem Enckus, cleermaker, geboren van Berck in 't Sticht van Colen, in de Heresie van de Herdoopers noch persisterende, op 5 Oct. 1560 opten Steen metten watere ter justicien gebracht", *Antwerpsch Archievenblad*, IX, bl. 114, 121.

Tantwerpen geschiet // al inden Jare
Van tsestich siet // en verwondert v niet
Een Broeder met vliet
Met grooter schare
Van diefleyders hoort // gebracht al voort
Van de Steenpoort
Inde Vierschare.

Cleermaker opgheoffert tAntwerpen int iaer. 1560.

Willem hiet hy // och hy was so bly
Een Cleermaker vry // binnen Stede
Als hy nv by // de Heeren tfy [1])
Quam, ende sy
Hem vraechden mede
Oft hy was herdoopt // ons dit ontknoopt
Waer ghy op hoept
De Schout dede de reden.

Hi sprac tot haer // waerom vraechdy maer
Na mijnen doop claer // ende niet na mijn leuen
Op dat elck voorwaer // en ghy allegaer
Een ordeel daer
Na mochte gheuen
† Want ic ben een roof [2]) // vraecht na mijn geloof Esa. 59. b. 15.
Op dat dees werelt doof
Daer nae doe sonder sneuen [3]).

De Schout sonder deer [4]) // die vraechde seer
Of hi herdoopt weer // als hi eens had beleden
Wat is v begeer // ghy begeert niet meer *Fol. 22 r⁰.*
Dan een woort, O Heer
Om my te vertreden
Hy sprack als een goet knecht // ordeelt doch recht
En ouerlecht
Aldus gingen zijn reden.

De Schout int gemeen // hert als een steen
Was niet te vreen // vraecht wederom met lagen
Willem sprac hoort reen // ghy hebt voorheen
My geuraecht alleen
Mach ick oock nv niet vraghen
De Schout sprack ontbeyt [5]) // geeft eerst bescheyt

---

1) Foei: uiting van ergernis reeds nu bij voorbaat over de onbehoorlijke wijze waarop die Heeren hem zouden behandelen.
2) Een slachtoffer van rooverij, van geweld.
3) Dwalen of aarzelen.
4) Deernis.
5) Wacht wat.

Al van v feyt
Als dan sal ickt ghewaghen [1]).
Ick wilde wel // sprack Willem snel
Met goet opstel [2]) // dat ghy eens dachte
Mal. 4. a. 1. * Op den dach seer fel // die branden sel
Ghelijk een Ouen rebel [3])
V doch daer voor wilt wachten
Als de godloose snoo // verbranden sal als stroo
Al doet hijt noo [4])
Dus wilt daer doch op achten.
Willem sprac sonder vaer [5]) // in Marco claer
Mt. 28. c. 19. In zijn sesthiende daer // muecht ghijt lesen
Mr. 16. b. 16. † Al wie gelooft voorwaer // en wort ghedoopt eenpaer
Die sal hier naer
Salich wesen
Men vraecht, hoort mijn // sprac de Schout seer fijn
Op dat termijn
V niet na desen.
Willem sprac voortaen // als hy had gedaen
De kinder onbequaem // en connen niet geloouen
Noch sprack hy saen // oock onbelaen [6])
Wilt dit verstaen
Nochtans voor de doouen
Acto. 8. b. 11. ‡ Op mijn gelooue reyn // verstaet dit pleyn
Ben ick ghedoopt alleyn
Hierom ben ick verschouen [7]).
Fol. 22 v°. De Heeren onuroet // al metter spoet
Maecten hem [8]) op de voet // en gingen binnen vlieden
Met goeden moet // sprack hy seer soet
Mat. 3. a. 8. Ghy Borghers * doet boet
Luce. 3. b. 8. De Schout ginct hem verbieden
Willem sprac: Heer Schout // laet my spreken onuerflout
Niet lange (ick hout)
Sal mogen spreken van v lieden [9]).

---

1) Misschien: wagen, n.l. u uwe vraag te laten doen. Misschien ook een nevenvorm van »gewegen", overwegen.
2) Voornemen. 3) Vijandelijk, heftig.
4) Noode; hoe onwillig ook. 5) Vrees.
6) Onbezwaard. Dat »saen" is hier louter een stopwoord om het rijm, evenals het volgende »wilt dit verstaen". »Nog sprak hij snel, let wel, voor hen, hoewel zij niet hooren wilden, nogtans: »»op mijn geloove enz."".
7) In minachting, word ik gesmaad. 8) Meervoud, ook o.a. fol 38 v°. Hier: »zich". Er staat »hē"; ook in de andere drukken; eerst in die na 1590 »hen".
9) In alle uitgaven: men verwacht hier anders »tot", niet »van", over.

Terstont verstaet // de Heeren quaet
Met haren raet // quamen wilt hooren
Willem sprac, vaet // mijn Heeren het doet v baet
En wijst [1]) niet na tPlaccaet
Wilt ghy niet zijn verloren
Denct doch opten dach // die niemant voorby mach
Als ghy sult roepen ach
* Oft ghy moet zijn herboren. Joan. 3. a. 3.
Sy hebben terstont // al gelijck int ront
Hem met eenen mont // verwesen
O Heer doet cont // haren quaden vont
Dat sy worden ghesont
En de Schriftuer lesen
Maect dat haer hert // hart als een bert [2])
Doch soeter wert
Dat bid ick v mits desen.
Smorgens vroech tijt // op de merct wijt
Met cleyn iolijt // sy hem brachten
Aenden staeck sonder strijt // worgen met nijt
Sonder langer respijt
Gingen sy hem versmachten
Och God, O Heer // siet doch eens neer
Na v † leden teer Eph. 5. c. 30.
Want sy haer seer verachten.
Prince ient // mijn liet bekent
Is nv ten ent // gesongen
Ick wasser present // en hem ontrent
Als hy was ghesent
Voor den ouden ende iongen
Daer hy beleet // zijn geloof gereet
Voor dOuerheet *Fol. 23 r°.*
God moeten louen alle tonghen.

¶ Nae de wijse: Met eenen droe-
uen sanghe. *[n°. 11.]* [3])

Van een vroom Christen, te Vueren deerlijc onthooft.

IN bitterheyt der sielen
Claghe ick dit iammer groot
Datmen dus siet vernielen

---

1) »Let wel op, het zal u nut doen; en spreekt geen vonnis naar 't plakkaat".
2) Plank.
3) Dit gedicht op een onbekende — het Groot Offerboek van 1617 noemt 1553

Die Gods woort belijden bloot
Veel hebben tHemels broot
Betaelt met bloede root
Die Phariseeusche Fielen [1])
Brenghense meest ter doot.
Een Broeder goet van natueren
Heb ick na den gheest ghehadt
Die moeste den doot besueren
Te Vueren binnen der Stadt
Gods woort beleedt hy plat
Daer hy gheuangen sat
Trijck Gods sal my ghebueren
Want hy beloeft ons dat.
Hoe sy my trecken en teesen [2])
En quellen met verdriet
Esa. 51. b. 7. * En wilt daerom niet vreesen
Mt. 10. c. 28. Die dat lichaem dooden siet
Mijn siel, also God riet [3])
Daer aen en hebben sy niet
God sal zijn arme Weesen
Troosten, wat haer gheschiet.
Sijn vrouwe die hy beminde
Trooste hy met woorden soet
Sy was beuaen met kinde
Hy vreesde voor haer ontspoet [4])
En sprack: Mijn vleesch mijn bloet
En acht niet watmen my doet
En ghy Gods gheest versinde [5])
Het waer met v al goet.
Aen al zijn Broeders te samen

---

diens sterfjaar — moet oudtijds een der meest geliefde liederen zijn geweest. Het komt reeds in de *Veelderhande Liedekens* van 1556 en in bijna alle verdere verzamelingen voor. 't Is ook niet het minste uit onzen bundel. Volgens Wieder, bl. 108, heeft de dichter verschillende uitdrukkingen overgenomen uit het lied, door den martelaar zelven in de gevangenis gedicht: »Afgoderije en bedrieghen", dat al in de *Veelderhande Liedekens* van 1559 (?) stond. Over eene dergelijke opneming van dezelfde coupletten of regels in meer dan één lied zie aanteekening 1 op fol. 15 vo. »In bitterheyt der sielen" zong men nog in de 18de eeuw uit Stapel's *Lusthof*, die na 1700 ten minste driemaal herdrukt is.

1) Ons »fielt". 2) Hetzelfde als trekken.

3) Deze raad omvat het geheele verband: »wilt niet vreezen enz."

4) Meestal: onspoed.

5) Waarschijnlijk is, 'tgeen althans in negatieve zinnen meer voorkomt, »indien" weggelaten en staat »verzinde" om 't rijm voor »verzindet". »Indien gij acht sloegt op, uwen zin zettet op Gods geest, ware alles met u goed."

Hy lieffelijck oorlof nam
Hy en wilde hem dwoort niet schamen
Als hy tSchauot opclam *Fol. 23 vº.*
Als een onnoosel Lam
Ootmoedich dat hy quam
Maer de † Woluen die daer quamen Mat. 7. b. 15.
Die bleuen al euen gram.
  Met seuen wreede slaghen
Heeft hy de doot ontfaen
Noch moestmen het hooft af saghen
Eer de martely was ghedaen
Al die dit sagen aen
Die werden al eenen traen
Hoe condy Godt verdraghen
* Die uwen gheest dus wederstaen. Act. 7. f. 51.
  Sijn arme beuruchte vrouwe
Die maeckte groot misbaer
Sy sterf van grooten rouwe
En oock de vrucht met haer
Dit bitter lijden swaer
Mochtmen aenschouwen daer
† O God ghy zijt getrouwe Heb. 10. c. 23.
† Ghy wreecket wel hier naer. † Deu. 32. e.
  Och Broeders wtuercoren Ro. 12. c. 19.
* Dit doet tSerpents fenijn * Gen. 3. a. 4.
Sydy van God gheboren
† En vreest gheen sulck gepijn Esai. 51. b. 7.
Al toocht dat Helsche Swijn Mat. 10. c. 28.
Op ons een toornich schijn [1])
Het woort Gods moet al voren
Met bloede besegelt zijn.
  Al worden wy mispresen
Veruolcht int aertsche dal
En moeten een † gaepsel [2]) wesen 1.Cor. 4. a. 9.
Ter werelt groot en smal
Als * Schaepkens wt den stal Joan. 10. a. 3.
Verstroyt zijn oueral
God sal ons wel ghenesen
Alst hem belieuen sal.
  Broeders diet woort betuyghen

---

1) Al toont ... tegen ons een toornig gelaat.
2) Schouwspel.

Den vrede en tnieuwe ghebot
Fol. 24 r°. En wilt gheen knien buyghen
Voor Baal den Afgodt [1])
Al zijn wy des werelts spot
Gheheeten dwaes en sot
Wilt troost in Gods woort suygen
Dat bid ick v int slot.

[*n°. 12.*] [3])

Van JanJansz Brant, die te Gheervliet deerlijc verdroncken is, int iaer. 1559.

Œ Na de wijse: Mijn God waer sal ic &c. [2]).

HOort vrienden, ick schenck v een liet
Weest hier in niet versleghen
Wat daer in Zuytlant [4]) is geschiet
Laet ons voortgaen in Gods wegen
* Want de rechtueerdighe sielen zijn — * Sap. 3. a. 1.
Al in de handen Gods, hoort mijn
† Den tweeden doot is haer geen pijn. — † Apo. 20.b.6.
Het is gebuert, dat menich mensch sach
Int Jaer van negenenvijftich kenlijck
Nouember den negenentwintichsten dach
Dat voor de werelt seer schentlijck
Jan Jansz Brant worde geuaen
Sijn vrou was swaer, heeft na gegaen
Sy hieldense beyde, heb ick verstaen.
De man (scheen) was voorsien van Godt
Al om dat goede te lijden
Ghebracht te Geervliet op dat Slot
Die Heere die halp hem strijden
Doen hy zijn goet verquiste, verdranck [5])
Moch hi daer wel woonen, sonder bedwanc
† Maer in zijn Godtsalige leuen niet lanck. — Esa. 59. b. 15.
Sy brachten hem haer Geleerde by — 2.Tim. 3.b.12.

---

1) De waarschuwing tegen afval, die o. a. ook in de brieven van Gielis Matthijsz. meermalen voorkomt, maar die anders in de martelaarsliteratuur spaarzaam wordt gehoord, dus zeker niet bijzonder noodig werd geacht.

2) No. 1, 1563: sal ic henengaen.

3) Wij kennen Brant alleen uit dit lied. 't Werd gedicht, terwijl zijne vrouw nog gevangen zat. Waaruit de *Bibliographie* II, bl. 664, het vermoeden put, dat hij misschien in den Haag is verdronken, weet ik niet.

4) Het dorp Z., dicht bij Geervliet.

5) Van zulke bekeerden vernemen wij weinig: de woorden hier zeggen toch waarschijnlijk meer dan dat Brant vroeger een wereldsch leven had geleid, d. i. zich niet van de algemeen heerschende zeden had onderscheiden.

Hy is volstandich gebleuen
Dit is den rechten wech, sprack hy
Al tot dat eewige leuen
* Die van so weynich geuonden wort, hoort Mat. 7. b. 14.
Van minder ghewandelt, was zijn woort
Noch weten dit som [1]) wel rechtevoort,
  Dat dit den rechten wech is pleyn
† Te enghe te nau is haer desen 4.Es. 7. a. 7.
Het doet haer vleesch te wee gemeyn Mat. 7. b. 14.
Hoe hy haer heeft onderwesen Luc. 13. c. 22.
Hertneckich bleuen sy euen seer *Fol. 24 v°.*
En waren verbittert op hem veel meer
Dan eenich Misdader van oneer.
  ✝ De duysternisse was also groot Joan. 3. c. 20.
Sy mocht dat licht niet verdragen
Sy souden hem hebben ghedoot
Al inden veerthiensten dage
Om ghelt so gauen sy noch respijt
Door bidden [2]), die hem niet wilden zijn quijt
Een maent lach hy met [3]) al den tijt.
  Bereyt was hy tot steruen rat
So daer wel is beuonden
Al inden sack vrymoedich trat
De Buel heeften toe ghebonden
En worp hem vande hooge Hofbrug
De sack die is gheborsten in stuck
Dat volck verstoorde seer door dien druck.
  Dit was seer eysselijck voor haer
Veel menschen waren niet te vreden
De man riep wt dat water claer
Hoe moort ghy my, was zijn reden
De Buel liep om een stock seer stijf
En stiet den man al op zijn lijf
Dat iammerde menich man en wijf.
  Dus is gheschiet de Offerhant
Al van dit Schaepken, wilt mercken
Die lieue man Jan Janszoon Brant
* Rust nv van alle zijn wercken Heb. 4. b. 10.
Hy is gheroepen, tot zijnder baet
† Al tot den heerlijcken Sabbath, dit vaet Esa. 58. c. 13.

---

1) Sommigen. 2) »'t Bidden van die hem enz."
3) Met den geheelen tijd, alles medegerekend.

Daer Esaias achtenvijftich af staet
  Sijn vrou, wat iammerlijcker dinck
Blijft daer verborgen [1]) gaende
Met grooter list men haer aenginck
Tot afgaen seer vermaende
Geuangen, heeft sy ghebaert haer kint
De Heere weet, hoe sy is ghesint
Hy can bewaren die hem bemint.
  Heer, ghy de swacke stercken cont
Fol. 25 rº. V sy dat Vrouken beuolen
Joel. 2. f. 28. ⸸ Ghy stort v gheest tot allen stont
Act. 2. a. 4. Op elck die niet en wil dolen
Heer, sterct door uwen goeden aert
Den swacken, en den vromen bewaert
Joan. 10.b.16. * Dat wy in een Koy [2]) werden vergaert.
  Dees mans exempel is voor v
Prijst Godt doch in dien dinghen
Ephe. 5. b. 19. * Met Psalmen en Lofsangen nv
In uwer herten wilt singhen
Luce. 18. a. 1. † Te bidden is meer van noode wel
Ro. 12. a. 12. Veel singens mach maken ydel spel
Ephe. 6. c. 18. Want ons natuer is so rebel.
Collo. 4. a. 1.   Nv Broeders ende Susters al
1.Tes. 5. c. 17.   Ick groet v hier mee te samen
Laet ons vroom strijen int aertsche dal
Gods kinderen moeten met namen
Sijn tot haers Vaders wille bereyt
Wie Christum belijdt in vromicheyt
Apo. 19. b. 8. ⸸ Sal werden met witte zijde gecleyt.

[*nº. 13.*] [3]) ℭ Na de wijse: Ick roep v o Hemelsche Vader aen.

Van een ionge maecht ge-

VErhuecht verblijt groot ende cleyn
Die hier nv trueren

---

1) Vreemd, daar zij mede gevangen zat, fol. 24 rº, toen — zie eenige regels verder — dit lied is gedicht.

2) In den éénen schaapsstal van den éénen goeden herder.

3) Dit lied, waarin Janneken in den eersten persoon spreekt, zou wel slechts op haar naam gesteld kunnen zijn; maar nu hare executie daarin niet wordt beschreven, is het waarschijnlijk van haar eigen hand. Vreemd, dat zij met geen woord melding maakt van hare lotgenooten. Toch is Janneken Eghels, van Haerlebeke bij Kortrijk, 3 April 1560 te gelijk met Lenaert Plovier (zie aanteekening

Een metten Vadere ghemeyn
Met dat wtuercoren greyn [1])
Ghelooft aen hem alleyn
Als nv ter hueren.
  Een Dochter ionck van Jaren hoort
Heeft haer gheloof beleden
Als sy quam voor die heeren voort
Wt liefden onghestoort
Niet gesien op smenschen woort
Maer totter doot ghestreden.
  De Marckgraef biddende Janneken soet
Heeft aldus aengheheuen
Wilt afstaen al metter spoet
Ick sal v wesen goet
Na mijnen wille doet
Tleuen sal ick v gheuen.
  V leuen dat en begeer ick niet
Dat ghy my nv wilt gheuen
V beloften die zijn als een riet
Om te brenghen int verdriet
Al die op menschen siet
Sullen in boosheyt leuen.
  Doen seyde my [2]) een Preecker blent
Balten is zijnen name
Dat God was int Sacrament
Dat en heb ick niet bekent [3])
Het is God geschent
In uwen lichame.
  Maer ick seyde hem: Leest wijsselijck
Het Vader ons geheeten
Hy las dat hy is in Hemelrijck
Wie sal wesen zijns gelijck
Die ons niet en beswijck [4])

naemt Janneken, die tAntwerpen opten Steen verdroncken is.

Fol. 25 v⁰.

---

1 op fol. 209 r⁰ van het *Offer des Heeren*) veroordeeld en met dezen op den Steen verdronken (*Antwerpsch Archievenblad* IX, bl. 7, 12); en »Janneken van Houte, jonkmeyssen, geboren van Antwerpen, 5 Juli 1557 met Claerken Boucket, huysvrouwe van Martin Le Josne, en Margriete Venneau, huysvrouwe van Jeronimus vander Capellen," veroordeeld en evenals deze »al levende in eenen sack verdronken geweest" (t. a. p. VIII, bl. 434, 438). Wie van deze beiden in het *Lietboecxken* is bedoeld, laat zich niet meer uitmaken.

1) Graan, in den zin van: de kern, het uitgelezene, de keur.
2) Dit lied kan dus van Janneken zelve, maar ook haar in den mond gelegd zijn.
3) N.l. »sprak Janneken".
4) Transitief: in den steek laten.

Al wilt ghy ons verpletten.
  Sijt ghy niet een luegenaer
Als nv ten tijden
Want ghy leset doch nv claer
Mat. 6. a. 9. † Dat hy is by zijnen Vaer
Collo. 3. a. 1. Aldaer hy is eenpaer
Heb. 10. b. 12. Hoe wilt ghy hem benijden [1].
  De Schout vraechde met woorden ras
In de Vierschare
Oft ick niet herdoopt en was
Dat sprack hy op dat pas
Met woorden euen ras
Spreect vry int openbare.
  Vraecht na mijn gelooue vry
Dat sal ick v belijden
Ofte schaemdes v nv ghy
So willet seggen my
† Mat. 28. c. 19. So mach ick, waer dat sy
Mar. 16. b. 15. Aen den Heer verblijden [2].
Acto. 8. b. 11. † Eenen doop beken ick recht
Ephe. 4. a. 5. Na den gelooue
Fol. 26 r°. Die niet en roert van kinderen slecht
Maer die van beteringe secht
Dit nv wel ouerlecht
Hoe zijt ghy aldus dooue.
  Wy hebben genoech daer toe gedaen
Om v te winnen
Hadt ghy v willen laten beraen
En dan oock af gestaen
So haddet wel gegaen
Na onse sinnen.
  Mijn vleys dat hebt ghy nv bemint
Maer niet mijn siele
Ghy hadtse so geerne verslint
Maer de Heere heeft versint [3]
Dat sy wesen sal zijn kint
Al wilt ghyse vernielen.
  Al zijt ghy nv seer excellent
Heer Schout van name

---

1) Bestrijden.
2) Intransitief: blijde zijn. »Schaemdes" is »schaamt daarvan, deswege."
3) Heeft acht op haar geslagen, harer gedacht. Of: heeft bedacht, goedgevonden.

Ghy sullet beclagen in het ent
Dat ghy niet en waert bekent
Voor een schaepherder ient
Int oordeel bequame.
  Ghy Heeren † wilt v bekeeren al Esa. 55. b. 7.
So moecht ghy leuen Eze. 18. c. 30.
Wilt ghy wesen van Gods getal
Staet af vant oordeel smal
Hier in dit aertsche dal
God salt v ‡ al vergeuen.
  Hoe dat sy my meer quelden fel
Hoe ick my meer verblijde
* Wacht v van de valsche propheten wel Mat. 7. b. 15.
Die met listen comen snel
Hoedt v van haren rel [1])
Stelt v wel ten strijde.
  Benijt [2]) was ick van Caims [3]) saet
Wilt dit aenhooren
Om dat ick volge des Heeren raet
Willen sy met listen quaet
My verdrencken opstinaet
In den tobbē versmooren. *Fol. 26 v°.*
† Ick beueel v (o Heere) mijnen geest Luc. 23. e. 46.
Die ick heb ontfangen Acto. 7. g. 59.
Brengt hem in v eewich Foreest
Daer werd ick onbeureest
Al voor dat felle Beest
Daer na is mijn verlangen.
  Antechrist met zijn goden gelijck
End oock zijn ondersaten
Die met comenschap worden rijck
Dat en is niet prijselijck
Om een weynich tijtelijck
Den Heere te verlaten.
  V moetmen louen, o Goddelijcke Heer
Van v weldaden
Die ghy geeft oueruloedich seer
‡ Al die nemen een keer Mat. 18. a. 3.
En doen al na v Leer

1) IJdele taal, spotternij. 2) Vijandig aangezien.
3) Zoo alle uitgaven; eerst n°. 11, 1599: Cains.
4) Aan allen, die in hun leven een keer nemen, zich bekeeren.

Sult ghy versaden.
  Oorlof aen broeders en susters ghemeen
Wilt v bereyden
Psa. 118.e.22. Fondeert v op Christum den * Steen
Mat. 21.e.42. Daer en is oock anders geen
1.Pet. 2. a. 7. † Die metten Vader is een
†Joan.10.d.30. Die wil v al gheleyden.

[nº. 14.] [1]

℄ Na de wijse: Het sweert is wt der scheyden.

Van xij vrienden geuangen door verraderije te Gent, Anno. 1559. Ende zijn daer na al gedoot. Soeckt hare namen inde belijdinge van Hans de vette. Fol. 196.

ICk moet een liet beginnen
Dat sal ick gaen heffen aen
Tis geschiet te Gent binnen
Datter was twelue verraen
Thien isser eerst vroom door gegaen [2]
Al door des Heeren crachten
Maer twee waren met kint beuaen
Daerom moesten sy wachten.
  Vier zijn eerst door gestreden
Daer na noch ses, sonder schult
Gods woort sy claer beleden
De Schrift wert daer aen veruult
Fol. 27 rº. Also ghy hier noch hooren sult.
Al die dit singt oft lesen
Dus vreest den Heer en hebt gedult
Want dit moet aldus wesen.
  Doen sy van tCasteel quamen
Alle ses, hoort dit verslaen [3]
De Heeren sonder schamen
Vraechden haer, wilt ghy afstaen
Sy seyden, neen, vry onbelaen

---

1) Zie over deze twaalf personen hunne vermelding in het gentsche sententieboek, *Bibliographie*, I, p. LXXX en LXXXI; en aanteekening 1 op fol. 196 vº van het *Offer des Heeren.* Behalve het lied uit het *Lietboecxken* (ook reeds in het *Nieu Liedenboeck* van 1562) komt een ander lied op hen: »Een eeuwighe vruecht die niet en vergaet Verwachten sy na desen", in de *Veelderhande Liedekens* van 1569 voor: niet te verwarren met nº. 22 uit dezen bundel, dat met denzelfden versregel begint. Dit deelt nog eene enkele bijzonderheid mede, o. a. dat zij samen aan tafel zaten, toen een bagijn hen aangaf bij den procureur-generaal, die hen daarop nog dien avond gevangen nam; ook noemt het de namen der vier, die eerst, en van de zes, die daarna gedood werden, in overeenstemming met de opgaaf van het sententieboek.

2) Door den marteldood naar de zaligheid. 3) Verslag doen, verhalen.

Tot een antwoort de Heeren
Maer ist dat wy hebben misdaen
Wilt v daer na reguleeren.
  Terstont ginckmense setten
Op waghens, twee Monicken [1]) daer by
Die haer veel spreeckens letten
Met luegens, oock riepen sy
Maer hadden dese Schaepkens vry
Onbelet mogen spreecken
Der Monicken luegens, hoort toch my
Hadden veel bet gebleecken.
  De ses niet te min spraecken
Van vruechde die in haer was
Als sy reen na de staecken
Op de twee wagens seer ras
Sy meenden daer * troockende vlas — Mat. 12. b. 20.
Dwelck Christus dede branden
Wt te blusschen al op dat pas
Maer tvolck spract haer groote schanden.
  Een woort oft twee met nooden [2])
Spraken sy int openbaer
† Vreest niet diet lichaem dooden — Mat. 10. c. 28.
Gheen macht hebben sy hier naer
* Wie na tvleysch leeft (dit staet seer claer) — Rom. 8. b. 13.
Seyden sy, die moet steruen
O mensch † bekeert v toch eenpaer — Math. 3. a. 2.
Oft Gods rijck moet ghy deruen. — 4. b. 17.
  Een huysken was van houte
En stroo, op de merct ghestelt
Was dit oock niet seer stoute
Daer stietmens in met gewelt — *Fol. 27 v⁰.*
Sy spraken weynich ongequelt
Men leefder mee als honden
Groote luegens hebben vertelt
Die Moncken met haer monden.
  Doen sy int huysken waren
Gemaect van hout ende stroo
Men hoorde haer gebaren [3])
Van vruechden, dat is also
Maer de Moncken waren seer snoo
Sy spraken, sonder reden

1) N⁰. 1, 1563: Muncken. 2) Met moeite, bezwaarlijk.
3) Hunne drukke, levendige uitingen van vreugde.

En seyden dat dit was van noo
Datmense dus wech deden.
  Sy connent niet beuinden
Te weten, al in Gods woort
Datmense mach verslinden
Alle die haer niet en hoort
Maer na tplaccaet so gaen sy voort
Sy zijnt nochtans niet machtich
Wt te roeyen met brant oft moort
Gods woort is haer te crachtich.
  Maer waert niet vanden Heere
So hadden zijt haest gedaen
Want alle vreemde leere
En mogen niet blijuen staen
Aenmerct Gamaliels vermaen
Actum vijf sult ghijt vinden
Acto. 5. e. 49. † Dat van God is, sal niet vergaen
Weest doch niet meer als blinden.
  Ghy Heeren laet v raden
Mat. 3. a 8. En doet eens * oprechte boet
Oft tsal v siel veel schaden
Ist dat ghy dit niet en doet
En stort niet meer onnosel bloet
Tsoude v geeyscht werden [1])
Ick waerschou v wt liefden soet
En wilt doch niet volherden.
  Die nv geestelijck hieten
Dees doen Gods volck meest verdriet
Fol. 28 r°. Haer fenijn sy wt schieten
Op Gods woort achten sy niet
Maer wat Coninck oft Paus gebiet
Dat wort van haer ghepresen
Heer ons met uwen Gheest begiet
Dat wy voor haer niet vresen.
  O menschen neemt dit ware
Want tis v betuycht seer bloot [2])
Met goet, bloet, openbare
Om Gods woort zijn sy gedoot
De Heer stont haer by inder noot
Dat sy volstandich bleuen
Sy aten van tleuende broot

1) Zoo, zonder »van", in alle uitgaven.
2) Onbedekt; hier: onbewimpeld, duidelijk.

Daerom sullen sy leuen.
En die ander twee vrouwen
Die geweest waren swaer
Werden thooft afgehouwen
Maer niet int openbaer
Op sGraefs Casteel daer deedment haer
Al volstandich sy bleven
Het eewich leuen al hier naer
Sal haer werden gegeuen.
Vrienden laet ons God dancken
Van alle zijn groote duecht
Dat hy de rechte † rancken Joan. 15. a. 5.
Altijt so seer verhuecht
Vrienden doet so veel als ghy moecht
Om God den Heer te prijsen
Hebt altijt in zijn woorden vruecht
Dat doet de siel verrijsen.
Die desen wech wil treden
Die maeck hem daer toe bereyt
Al na de stadt vol vreden
† Maer den wech en is niet breyt 4.Es. 7. a. 7.
Also ons Christus selue seyt Mat. 7. b. 13.
Datter weynich op wandelt
Maer veel op die ter hellen leyt
Elck sie toe wat hy handelt. *Rom.13.b.12.
* Staet op al vanden slapen Eph. 5. b. 14.
Ick bidt v, o menschen al *Fol. 28 v⁰.*
Des Heeren dach sal naken
Voecht v by dat † cleyn getal Luc. 12. d. 31.
Die gereeckent zijn in dit dal
Voor sotten ende dwasen
Weet dat dees salich wesen sal
† Al seytmen dat sy rasen. Sap. 5. a. 4.
Die dit Liedeken dichte
Zijn gemoet dwanck hem daer toe
Om zijn naesten te stichten
Op dat sy niet werden moe
Vrienden neemt dit toch nv int goe
Dat is aen v mijn beden
Bidt voor my, so ick voor v doe
* Want wy zijn tsamen leden. 1.Cor. 12.b.12.

[*n°. 15.*] [1] ¶ Na de wijse: Och Heere ghy staet
altijt in mijnen sinne.

Van twe vrome Christenen genaemt Goris ende Joachim tot Antwerpen verbrant Anno. 1560.

O Heere Godt eewich Vader verheuen
Tot v clage ick al mijnen noot
† Al die hier godsalich willen leuen
Die worden veruolcht met versmaetheydt groot.
Alsmen schreef duysent en vijfhondert
Ende daer toe noch tsestich Jaer
† 2.Ti. 3. b. 12. Doen was tgemeyn volc seer verwondert
Van twee Christen, gebracht in de vierschaer.
Sy werden gestelt al voor de Heeren
Psa. 44. c. 23. † Als slachschaepkens opt selue pas
Rom. 8. e. 36. De Schout socht Goris te verneeren
Hy vraechde hem, of hy herdoopet was.
Ick ben gedoopt na Christus leere
Als hy geboot zijn Apostolen fijn
Mat. 28. c. 19. * Gaende predict alle volck na en veere
Mar. 16. b. 15. Den geloouigen gedoopt sal salich zijn.
Inden Name des Vaders crachtich
Des Soons ende des heyligen Geest
Moetet geschien, so scrift tuycht warachtich
Sy moeten zijn geleert en geloouen eest [2].
De Schout die was hooge geseten
Fol. 29 r°. Hy vraechde Joachim hier na seer ras
Ende begeerde van hem te weten
Oft hy oock al mede gedoopet was.
Eph. 4. a. 5. Ick houde aen † eenen Doop bequame [3])
Aen eenen Heere, aen eenen God
De Heeren gingen hen versamen
Des Keysers mandament was haer gebodt.
Joachim die sprack vry sonder sneuen
Wy bedancken v mijn Heeren goet
Luc. 23. d. 33. † God die willet v lieden vergeuen
Acto. 7. g. 60. Vwe blintheyt des herten onuroet.
Als sy wt de vierschare quamen

---

1) Volgens het boek van de Hooger Vierschaer en de rekeningen van den markgraaf zijn Ghooris (Gregorius) Leerse, geboren van Lier, en Joachim Ooms, alias Janssens, geboren van Curingen, Anabaptisten, 9 November 1560 op den Steen verdronken; niet, zooals het randschrift van het lied zegt, verbrand. Dit lied komt reeds in het *Nieu Liedenboeck* van 1562 voor.

2) Voor „eerst". Evenals fol. 17 r°.: zie aanteekening 4 aldaar.

3) Aangenaam; hier: dierbaar.

So spraken sy sonder verdriet
(Geensins soeckende hooge namen)
* Wy schamen ons des Euangeliums niet. Rom. 1. b. 16.
  Men hoorde daer de stemmen clincken
Also sy gingen lancx de straet
Een Liedeken (wilt dit gedincken)
Songen sy als dit veersken [1]) hier na staet
  Och Heere ghy staet altijt in mijnen sinne
† Mijn siele verlanget om by v te zijn Psa. 84. a. 3.
Mijn hert is ontbroken [2]) door v minne 143. b. 8.
ǂ Och wanneer sal ic comen voor v aenschijn. ǂ Psa. 42. a. 3.
  * En wiltse niet vreesen, sprack Joachim crachtich * Mat.10.c.28.
Al die dat lichaem dooden snel Luc. 12. a. 4.
Hier na sullen wy verblijden machtich
Adieu mijn lieue broeders, sprac Goris wel.
  Men sachse daer henen gangen
Als Ruesen int geloof ydoon
Den ǂ engen wech met groot verlangen 4.Es. 7. a. 7.
Al na dat nieuwe Jerusalem schoon. Mat. 7. b. 14.
  Als sy nv quamen op de stede
Daer den Brantoffer moeste geschien
† Sy gauen daer den cus des vrede 2.Cor.13.b.12.
Malcanderen al na Paulus bedien. 1.Pet. 5. b. 14.
  Als sy aen den staeck waren gebonden
Daer sy doen souden haer offerande fijn
Joachim die hoordemen vermonden
* O Vader willet mijns genadich zijn. *Fol. 29 v⁰.* Psal. 51. a. 3.
  Ick danck v Vader bequame [3]) 56. a. 2.
Dat ghy my † weerdich hebt gemaect † Act. 5. e. 42.
Te lijden om uwen grooten Name
Staet my nv by, ende ons genaect.
  Goris die sprack met goede seden
Heere ghy weet hoe ick v heb gesocht
Hierom moet ick nv steruen ter stede
Dat ic om mijne salicheyt heb gewrocht.
  Ghy borgers en wilt doch niet vreesen
Al steruen wy om de waerheyt bloot [4])
ǂ Christus is ons voorgegaen in desen 1.Pe. 2. c. 21.
Want hy is * onsen Hertoge minioot [5]). * Heb. 12. a.2.

---

1) Van den martelaar Joost Joosten : in alle drukken der *Veeld. Lied.*, 1559—1752.
2) Losgebroken; mijn hart stort zich uit. 3) Dierbaar.
4) Louter, zuiver; eigenlijk: onbedekt.
5) Bevallig lief; beminnelijk, ook van hen, tot wie men opziet, eerwaardig.

Als sy aen de staecken stonden
4.Es. 2. f. 43. Verbeydende lijdtsamelijck de † croon
1.Pet. 5. a. 4. Sy hebben ontloocken hare monden
En songen dit oorlof liedeken schoon.

Dit veersken singt op zijn wijse.

Orlof aen broeders en susters gemeen
Wy moeten nv scheyden
Tot dat wy comen by Christum alleen
Ons Hooftman en anders geen
Wilt v daer toe bereen
Daer wil ick v verbeyden.

Dese heyligen goet van fame
Riepen dicwils in nooden meest
Luc. 23. e. 46. * O hemelsche Vader eersame
In v handen beueel ick mijnen gheest.
Joan. 1. b. 13. O ghy heyligen † wt Godt geboren
1.Joan. 5. c. 18. Ontfangt dit voor een blijde maer
Hier hebben sy haer leuen verlooren
Apo. 6. b. 9. Maer nv ‡ leggen sy onder den Altaer.
* Apo. 6. b. 11. * Int witte cleet sullen sy blincken
† Mt. 13. e. 43. † Gelijck de Son in des Vaders throon
‡ Mt. 26. c. 18. ‡ Nieuwen wijn die sal God haer schincken
* Apo. 2. c. 17. Ende hemels broot tot haren loon.
† Esa. 64. c. 17. † Noyt oore en conste gehooren
Noch geen ooge en heuet gesien
Hoe dat Christus zijn wtuercooren
In zijnder Bruylofte sal verblien.
Fol. 30 r°. Och broeders en laet ons doch niet vresen
Al worden wy ter werelt gedoot
Wy sullen verblijden int hemelsche wesen
Al met dat lief getal der heyligen groot.
O Heere maecket my doch weerdich
En wilt my stercken door uwe cracht
Dat ic mach lijden om uwen naem volheerdich
Ende also betuygen v groote macht.
Oorlof broeders, dat ick dit wtrichte [1])
Dat is gedaen wt liefden soet
Oft icker yemant mede mocht stichten
Het is gedicht van twee heyligen [2]) goet.

---

1) Doen, tot stand brengen, vervaardigen, n.l. dit lied.
2) Vromen, leden van Christus' heilige gemeente.

Ꞇ Nae de wijse: Adieu reyn bloemken [1]). [*n⁰. 16.*] [2])

AEnhoort Godt hemelsche Vader
Ons clagen in deser tijt
Och Heere weest ons bewaerder
O Godt Vader ghebenedijt
Den Satan is beuangen met nijt
Om onse sielen te verderuen
En om v leden te doen steruen
Dat bewijst hy met grooter spijt [3]).
Och Heere God almachtich
Ick clage v mijnen noot
Datter om die waerheyt crachtich
So vele steruen die doot
En lijden hier so menighen stoot
Met onthoofden, verdrencken, verbranden
Comen sy hier tot schanden
Ist niet een iammer groot.
Dit heeftmen wel connen aenschouwen
Tantwerpen in corten termijn
Hoe veel datmer [4]) sach benouwen
Die voor de waerheyt gestoruen zijn
So seggen wij, o Heere fijn
Geeft v knechten moet ten desen
Als sy so veruolget wesen
Dat sy aenschouwen v aenschijn.
Joncker Jan van Jmmercelen
Is gecomen binnen der stadt
Marcgraef geworden, hoe soud ict helen
Int Jaer duysent vijfhondert plat
En vijfenvijftich, verstaet wel dat
Heeft hy beginnen te ontleden [5])
Die sochten te leuen in vreden

Van lxxij. Christenen binnen Antwerpen ghedoot, tusschen tiaer lv. ende lx.

Waer ghy aldus een ✠ siet, daer beginnen telcken nieuwe offerhanden.

Fol. 30 v⁰.

Anno 1555.

---

1) N⁰. 1, 1563: »Bloemken rosiere".

2) De opgaaf in dit lied komt overeen met de lijst der geëxecuteerden, uit antwerpsche archiefstukken opgemaakt door Génard: *Antwerpsch Archievenblad*, XIV, bl. 20 vgg. Daar worden de meesten naar hunne geboorteplaats genoemd, in deze verzen naar hun beroep. In onderscheiding van verscheidene andere liederen is dit louter een klaagdicht; het is nog in 1560 vervaardigd: zie het voorlaatste couplet. Ook in het *Nieu Liedenboeck*, 1562.

3) Kwaad, onrecht. 4) Men er.

5) Niet eigenlijk dooden, maar iemand van een zijner leden berooven, verminken. Hier om 't rijm.

En wandelen den rechten pat.
Ten eersten oock al voren
*. 1. Peter met den cruepelen voet
. 2. Jan droochscheerder wilt hooren
. 3. Hans borduerwercker, zijt dit vroet
. 4. Frans sweertveger metter spoet
Dese zijn vrymoedich gebleuen
Op de Merct verlieten haer leuen
En verwachten den Bruydegom soet.
*. 5. Tanneken vander Leyen
Een ionge dochter van Gent
Die en sal niet meer schreyen
Inde Schelde haer leuen geent
*. 6. Bartholomeus potbacker bekent
*. 7. Daer na Rommeken [1]) gepresen
God haddese wtgelesen
Sy storuen op de Merct present.
Anno. 1556. Int Jaer van sesenvijftich
Sijnder twee gegaen in vre
Seer wijs en oock voorsichtich
*. 8. Abraham die seer wel dee
*. 9. Ende Jan de Cudse [2]) oock mee
Op die Merct haer leuen gelaten
Saechtmoedich, willet vaten
Tantwerpen binnen der Stee.
Anno. 1557. Int Jaer seuenenvijftich
*. 10. Marten saeyweuer ras
. 11. Joris doudecleercoper niet listich
. 12. Willem droochscheerder op dat pas
. 13. Peter die backer oock daer was
. 14. Victoor en ginck niet bezijden
Op de Merct moestense lijden
Fol. 31 r°. Int vleys broos als glas.
*. 15. Na huys was Jeronimus verlangen
. 16. Met Lauwereys van Gelder aensiet
. 17. Peter die muelenaer was mee geuangen
. 18. Jacob van Iperen, vaet dit bediet
. 19. Marten die Wael vergaten sy niet
Omdat sy op God betrouden
Syn sy den hals afgehouden

1) Rombout Smit.
2) Van Cutsegem of Cussegem.

Dit is op den Steen geschiet.
  Margriet Jeroons huysurouwe *. 20.
En Janneken op Dexterlaer . 21.
Claerken was oock getrouwe . 22.
Op den Steen verdroncken, niet openbaer
Int Schelt geworpen daer naer
Daer heeftmense sien drijuen
Opt water, met schoone witte lijuen
Dat bleeck wel also claer.
  Int iaer achtenvijftich wilt mercken Anno. 1558.
Jacob die Metser metten breydel an [1]) *. 23.
Vrymoedich als den stercken
Op de Merct voor menich man
Lowijs die Weuer quammer niet van *. 24.
Op den steen onthooft sonder sneuen [2])
Janneken isser oock gebleuen . 25.
En Nohele [3]) in den tobbe dan. *. 26.
  Frans Tibau wilden sy niet verschonen *. 27.
Op den steen onthooft sonder geschal
Cleynen Dirck, Godt salt hem loonen *. 28.
Op den Steen onthooft verstaget [4]) al
Henrick leeruercooper sonder afual *. 29.
Anthonis wilde hem verneeren . 30.
Dirck die schilder moest mee passeeren . 31.
Om te knielen voor den Buel seer mal.
  Hans de duytsch [5]) wilde lieuer verkiesen *. 32.
Op den Steen te storten zijn bloet
Dan Godes rijck te verliesen
Dat bewees hy met cloecken moet
Voor tquaet sal hy hebben dat goet
Sy dooden hem met gewelde
En smeten zijn lichaem int Schelde

1) Met iets in den mond gestopt om hem het spreken te beletten. Later heeft Alva daarvoor het tongschroefje in zwang gebracht.

2) Aarzelen.

3) Noëlle Mazille, vrouw van Antonis Rocke. Deze laatste is insgelijks 11 Juni des nachts op den Steen geëxecuteerd »overmidts zijn quaet geuoelen ende dat hij hem hadde laten herdoopen"; zijn naam is echter in dit lied weggelaten om de omstandigheid (Dr. Wieder, bl. 105, heeft dit terecht opgemerkt), dat »hij openbaerlijck peniteert ende tot het herdoopsel bij simpelheyt onnoselijck gebrocht is": *Antwerpsch Archievenblad*, VIII, bl. 444. Ook Gillis van Aken († 10 Juli 1557) is wegens zijne herroeping niet in het lied opgenomen.

4) Verstagen, verlengd uit »verstaan".

5) Hans Phleynshorn uit Neurenberg.

Fol. 31 v°. Als sotte menschen onuroet.

✠. 33. Hans de smit wilde niet swichten
. 34. Noch Sander oock aldaer
✠. 35. Hans van Borculo doort verlichten [1])
. 36. En Peter in de vette waer
. 37. Geert perssement wercker eerbaer
. 38. Arent al sonder verdrieten
Sy ghinghen haer bloet vergieten
Op de Merct voor de gheheele schaer.

✠. 39. Grietken en wilde niet versaken
. 40. Tanneken en spaerde niet haer lijf
. 41. Noch oock Stijnken van Aken
. 42. Met Lijnken Henricks Joncwijf
Bleuen by der waerheyt stijf
Dese ginghen sy verdrencken
Op den Steen, willet ghedencken
Crom gebonden, ist niet een vuyl bedrijf?

Anno. 1559. Int Jaer negenenvijftich laetstleden
✠. 43. Fransken de vroeyvrouwe aenhoort
. 44. Naenken leervercoopster met goede seden
. 45. Pluenken vander Goes ooc ruste oorboort [2])
Die storuen inden tobbe ongestoort
✠. 46. Gielis van Gent heuet sweert ontfangen
. 47. Met Adriaen aenden staeck ghehangen
Storuen op den Steen met goet accoort [3])

✠. 48. Mariken Frans met goet betrouwen
. 49. En Neelken een dochter snel
Sy wilden Gods rijcke behouwen
. 50. Betken beweest oock also wel
✠. 51. Mayken Cadts en sochte niet el [4])
. 52. Magdaleenken wt God geboren
. 53. En Aechtken van Sirckzee vercoren
Sy en waren niet rebel.

✠. 54. Het oude Mayken vol goede zeden
1. Tim. Is † dubbelder eeren weert
5. c. 17. . 55. Grietken Bonauentuers heeft gheleden
. 56. Met Mayken de Corte doort sweert
4.Esd. 2. De ǂ Croone hebben sy begheert
f. 43. Hoe cant de Marcgraef verweruen

---

1) N.l. van Gods geest; door de verlichting met Gods geest.
2) Ook rust geniet; orboren is profijt van iets trekken.
3) Eenstemmigheid, samenstemming.
4) Anders.

Vroukens doort sweert te doen steruen *Fol. 32 r°.*
So iammerlijck, dat elcken deert.
  Andries Langedul sonder beyen ✻. 57.
Mattheus potbacker met hem . 58.
En Lauken vander Leyen . 59.
Waren als een Lammeken tem [1])
* En hoorden na des Heeren stem Joan. 10.
Bleuen inder waerheyt onuerdoruen c. 27.
Daerom zijn sy doort sweert gestoruen
Om te comen int nieu Jerusalem.
  Int Jaer tsestich, vaet dese reden Anno. 1560.
Anthonis Claessen, dit verstaet ✻. 60.
Joris heeft † den engen padt ghetreden . 61. Math.
Thielman beweest oock metter daet . 62. 7.b.14.
Hans de backer was niet desperaet . 63.
Daerom zijn sy inden Tobbe verdroncken
† Nieuwen wijn sal haer werden geschoncken Math.
By onsen Vader delicaet. 16.c.28.
  Gommer metser een vroom broeder ✻. 64.
Peter van Spaengien [2]) moester by staen . 65.
Jacob goutsmit zijnder sielen behoeder . 66.
Inden tobbe moesten sy saen
Doof Betken en wilde niet afghaen ✻. 67.
En Betken van Gent sonder trueren . 68.
Noch Lijsken smits tot geender vren . 69.
Inden Tobbe moesten sy haer baen.
  Ten laetsten verstaet ons dichten
Een broeder Lenaert Plouier ✻. 70.
Janneken en wilde niet swichten . 71.
Altijt int wesen goedertier
Mayken van Aken heeft geleden hier . 72.
Sy sullen ontfangen de * Croone 4.Es. 2. f. 43.
Int eewich leuen seer schoone Jaco. 1. b. 12.
Sy zijn beproeft † alst gout int vyer. † Psal. 66. a.
  Dese hebben alle gheleden Zach. 13. b. 9.
Al voor de waerheyt reyn Sap. 3. a. 5.
Tantwerpen al binnen der Stede 1.Pe. 1. b. 7.

---

1) Hetzelfde als tam; lijdzaam.

2) »Pedro de Soza, Spaegniaert, die metten voirs. Jaques (Jacques Schot, goudsmid, en met Gommare de Clercq, metselaar), omme dat hij herdoopt was, opten Steen verdroncken is geworden": *Antwerpsch Archievenblad*, IX, bl. 11. Hij liet geene goederen na. Spaansche kooplieden en uitgewekenen waren er vele te Antwerpen: men denke aan Enzinas, eenige jaren vroeger.

En betrouden op Christum haer greyn
Wy bidden v broeders gemeyn
Fol. 32 v°. Wilt Godes woort doorgronden
Schout alle loose vonden
En fondeert v op Christum alleyn.
Jan de Tasmaker sit noch geuangen [1])
Als wy dit stelden, nemet in danck
Nae Godts rijcke was zijn verlangen
Hy was int vleys so cranck
En hy was meer dan eens ter banck
Maer om zijn broeders niet te beswaren
En wilde hem seluen niet sparen
Vyerighe liefde hem daer toe dwanck.
Och houdet ons ten goeden
Dat wy hier hebben ghedicht
Wilt v tot duechden spoeden [2])
En wandelt altijt int licht
Met een open claer ghesicht
Het is gheschiet wt liefden reyne
Oorlof broeders en susters gemeyne
Siet dat ghy uwen naesten sticht.

[n°. 17.] [4])

Ɑ Nae de wijse [3]): O Rat van auontueren.

Van vier vrome Christenen

ALsmen schreef duyst vijfhondert
En daer toe noch vijftich Jaer

---

1) 't Bewijs, dat dit lied nog in 1560 is vervaardigd. Immers de drie, die het laatst zijn genoemd, Lenaert Plovier, Janneken Eeghels en Maeyken de Hont werden 4 April 1560 terechtgesteld; en de doopsgezinde martelaars, die dan volgen, Jan Cleeren 9 Aug., Willem Cleermaker 4 Oct., enz. kent de dichter nog niet. Is Jan de Tasmaker misschien Jan Cleeren, die in de rekeningen van den markgraaf »de hertekensmaeckere" wordt genoemd?

2) Evenals fol. 40 v° en vgg.: zie Inleiding, bl. 496.

3) N°. 1, 1563: »Na de wijze, vant liet vanden Coninck van Denemerck: O Rat enz.".

4) Dit is het lied, door Hans Van Overdam, die zelf de terechtstelling van deze »vier vrome Christenen" had bijgewoond, gedicht: zie bl. 98 hierboven en Wieder, bl. 107. Het komt reeds in de *Veelderhande Liedekens* van 1559 (?) voor en is in tal van latere bundels herdrukt, ook door Wackernagel. Geen wonder: het munt uit door aanschouwelijkheid en levendigheid van teekening. Gielis van Aerde en Tanneken van Roosbroecke, beiden geboren van Lier, Godevaert Mertens, geboren van Sinte Peeters, buyten Maestricht, en Marie Vlaminx, geboren van Sint-Truyen, te Lier verbrand, komen voor in de antwerpsche rekeningen van den markgraaf (*Antwerpsch Archievenblad*, VIII, bl. 393), omdat de executie door den scherp-

Was menich mensch verwondert
Den laetsten Januarij voorwaer
Van vrome Christenen viere
Vrymoedich end onueruaert
Opgheoffert binnen Liere
In Brabant, wiens bloet seer diere
God sal eysschen vanden boosen aert [1]).

genaemt Goyuert, Gielis Mariken ende Anneken, de welcke opgeoffert zijn te Lier, Anno. 1550.

Wanneer sy dees Schaepkens vingen
Daer en ghebrack gheen ghewelt
Sy volchden die voren ghingen
Vet [2]) waren sy, dit vry vertelt
God hadse self alderwegen
Vercoren end wtgesocht
Dies sy so † slachschaepkens plegen — Psa. 44. c. 23.
Niet mijende storm, hagel, noch regen — Rom. 8. e. 36.
Totten slachhuyse waren ghebrocht. — 1.Cor. 4. b. 9.

Totten Rade gheleyt zijnde — *Fol. 33 r°.*
Vraechden sy na haer lieder gheloof
Om dwelck te belijden elck pijnde [3])
Voor die Heeren blint ende doof
† Cracht sy van bouen ontfingen — Mat. 10. b. 19.
En door haren mont sprack Gods geest — Mar. 13. b. 11.
Sy en sochten niet te ontspringen — Luc. 12. b. 11.
Door geueynstheyt oft ander dingen — 21. b. 11.
Maer sy spraken vry onbeureest.

Tot v lieden verantwoorden
Sijt ghy gestelt, sprack de Schout seer net
Goyuaert sprack voor al diet hoorden
Mijns gheloofs haluen, elck hier op let
Dat heb ick vrymoedich beleden
Gheen ander ick kiesen en sal
Ick ben daer oock mede te vreden
Al sout ghy my doen ontleden [4])
Ick blijuer by sonder afual.

---

rechter en verdere ambtenaren van Antwerpen geschiedde; en dit weêr omdat (zie t. a. p.) de schout van Antwerpen markgraaf van het land van Rijen was. Als de terechtstelling, Wieder, bl. 107, op 31 januari heeft plaats gehad, moet het jaar daarvan 1551 zijn geweest, en dus ook de executie van Hans Van Overdam in 1551 zijn voorgevallen. De tijd tot Paschen is dan hierboven nog tot 1550 gerekend.

1) Het boos geslacht.

2) Voor de slachtbank gereed, klaar; zoo rijk in geloof, dat de marteldood hen blijde en trouw zou vinden.

3) Zich moeite geven, zich op iets toeleggen.

4) Zie aanteekening 4 op fol. 30 v°.

Corts daer na wert haer ghelesen
Tmandament van des Keysers Raet
Wat segt ghy lieden van desen
Verstaet ghijt wel dat hier in staet?
Sprack den Schout hooghe van moede
Waer op dat antwoorde gaf
Goyuaert met seer coelen bloede
Spreeckende ghelijck de vroede
Sachtmoedelijck ende niet straf.
God die heeft ons ghegheuen
Door Christum een eewich beuel
Dwelck ons Marcus heeft beschreuen
In zijn sestiende Capittel wel
Mar. 16. b. 16. Dat alle ⸗ die gheloouen
En ghedoopt werden daer naer
Werden salich, maer God sal berouen
Vande salicheyt, ende verdouen [1])
Al die niet en gheloouen, dits claer.
Maer den Keyser groot van machte
Na des werelts blint aensien
Heeft hier teghen met crachte
Fol. 33 v°. Een ander beuel doen geschien
Datmen al die haer laten doopen
Toprecht geloof bekennende eerst
Sonder gracy oft eenich hoopen
Aen eenen staeck sal knoopen
En verbranden met fel tempeest.
Dese twee Mandamenten
Tegen malcanderen staen
Hoort Heeren ende Regenten
Een van tween willen wy versmaen
Niemant en sy dit verholen
Gods beuel dat willen wy hoen
Al leert Satan in zijn scholen
Dat wy ketters zijn ende dolen
Tegen Godts woort wy niet en doen.
Ghebracht zijnde inde vierschare
Anneken vroom en wel gemoet
Was geuraecht int openbare
Vanden Schout ras metter spoet
Begeert ghy geen genade

1) Hun hart verstokken.

Eer dat ordeel ouer v gaet
Sy sprack met rijpen rade
Ick sal begeeren vroech en spade
Gratie van Godt mijn toeuerlaet.
  Van vijfentseuentich Jaren [1])
Een vrouwe Mariken bekent
Was geuraecht: Wilt ghy verclaren
V sonden voor den Priester ient
Sy antwoorde sonder verstooren
Ick ben droeuich en my is leet
Dat ick hebbe laten hooren
Met haer sterffelijcke ooren
Mijn sonden die Papen wreet.
  Als Goyuaert een vroom broeder
Na de vierschare was geleyt
Heeft hy als een cloeck beuroeder [2])
Tot eenen hoop Papen geseyt
Treckt wt v lange cleeren * Jon. 3. b. 5.
Doet * sacken aen, stroyt sonder respijt Mat. 12. d. 41
Asschen op v hooft, en wilt leeren *Fol. 34 r⁰.*
Als die van Niniue bekeeren
Betert v, want tis meer dan tijt.
  Als hy in des Rechters huyse
Van die dienaers was geset
Sprack den Schout al met abuyse
Om verschonen hem ende die Wet
Wilt ghy geen gratie begeeren
Waer op Goyuaert sprack excellent
V gracy wil ick van my weeren
Want wat ick niet en mach ontbeeren
Sal God geuen den hoochsten Regent.
  Goyuaert van die Broeders siende
Sprack tot haer met blijde gemoet
Sijn aensicht van haer myende [3])
Trooste hy haer met woorden soet
Seggende: Ick bidde den Heere
Dat ghy alle dus sitten muecht

---

1) Zulke hoogbejaarden ontbreken onder de martelaars niet, o. a. enkelen in het lied n⁰. 16 en Lucas Lamberts, zie bl. 78 boven. De groote meerderheid bestaat echter uit betrekkelijk jonge mannen en vrouwen.

2) Leermeester.

3) Mijdende: hij keek die broeders niet aan, opdat niet de schoutsdienaars daardoor zouden kunnen bemerken, wie onder de omstanders ook ketters waren.

So ick sitte tot desen keere
Om vermeeren Christus eere
Door zijnen geest vol troost en vruecht.

Die Schoutet coste niet lijden
Die woorden, dies wert hy ontstelt
Swijcht (sprack hy) ten desen tijden
V preken doch hier niet en gelt
Heer Schout, sprack Goyuaert seer stille
Vijf of ses woorden spreeck ick maer
Die my God vry van geschille [1])
Door zijn genade en wille
Geeft te spreken, valt v dat so swaer.

Hy hoorde noch murmureeren
Tsimpel volck, sprekende onwijs
Twelck hy niet en liet passeren
Maer hy sprack (Godt geuende prijs)
† Ge. 4. a. 8. Dit heeftmen al sien geschieden
† Psa. 34. c.20. Van des oprechten † Abels tijt
Esa. 59. b. 15. En verwondert v niet goe lieden
Luc. 24. d. 25. Want † na alle Schrifts bedieden
2.Tim. 5. b. Den oprechten veel versmaetheyt lijt.

Fol. 34 v°. Die dienaers die by hem stonden
Spraken beyde met woorden fel
Ghy en moecht hier niet vermonden
Den Schout en wilt niet, dus swijget snel
Terstont so heeft daer gesloten
Sijn mont die almachtige Heer
Twelck menich mensch heeft verdroten
En seyden: Wat blijft daer besloten
In zijn hert, och mocht hy spreken meer.

Gielis een broeder van vieren
En was niet een woort geuraecht
Noch in geender manieren
Heeft hy oock yet gewaecht
God toonde daer wel te degen
Also elck mochte mercken fijn
Dat beter is geswegen
Dan gesproocken, voor die staen tegen
Gods woorden die vriendelijck zijn.

Ick moet verhalen sonder gecken
Hoe die Papen noch stonden by een

---

1) Innerlijke verdeeldheid, twijfel.

Alsmen Goyuaert sonder trecken [1])
Wederom leyde na den Steen
Een van die principale
Track wech om te wesen abschons [2])
Hy vreesde seer Goyuaerts tale
Dander riepen int generale
Domine, domine blijft by ons.
Opten dach dat dees vrienden storuen
Waren sy alle viere versaemt
Vruecht sy met malcander verworuen
Ende songen tsamen onbeschaemt
Met vriendelijcken accoorde
* Salich is die man geheeten en goet [3]) Psal. 1. a. 3.
So datment op de merct licht hoorde
Noch songen sy als ongestoorde
Den eenenveertichsten Psalm met ootmoet.
Den schout track na tgeuanckenesse
En sprack: Goyuaert zijt ghy niet beraen
Waer op Goyuaert dede een lesse
* Ten sy dat ghy v betert saen *Fol. 35 r⁰.*
Op v sal Gods straf vlus [4]) comen Luce. 13. a. 3.
De Schout terstont ter venster wt sach
En sprack: Sal God dan verdommen
Desen gantschen hoop niet om sommen [5])
Waer op Goyuaert hem dede gewach.
Gods woort sonder te vermeeren [6])
Heb ick tot v gesproken heer Schout
Maer hier zijn (hoop ick) die Godt eeren
En vreesen, menschen ionck end oudt
Den Schoutet seer qualijck te vreden
En vercrijgende cleynen lof
Ginck ras na Anneken treden
En sprack met schoonschijnende reden
Anneken wat segter ghy of?
Anneken met een verblijden
Sprack: Heer Schout dit v kennelijck sy
Datmen in dees stadt ten tween tijden
Groote eere bewesen heeft my

1) Dien men niet behoefde meê te sleuren; die gewillig medeging.
2) Eigenlijk »verborgen"; hier »buiten 't gedrang".
3) De eerste regel van Psalm 1 uit de *Souterliedekens* van 1540.
4) Fluks. 5) Niet op te sommen, niet te tellen.
6) Zonder er iets aan toe te doen, zonder het te vervalschen.

Ten eersten als ick mijn man troude
Ten tweeden als hy Keyser [1]) was
Maer met oogen ick noyt aenschoude
Vruecht die in my niet verfloude
Also ick doe nv op dit pas.
Goyuaert ter dootwaert gaende
Dede hy een seer schoon vermaen
Tot alle die daer waren staende
Straffende het schimpich versmaen
En sprack: Weet dat wy niet en steruen
1.Pe. 4. c. 15. Om * diefte, moort oft ketterijen
2.Pe. 2. c. 20. Maer om dat wy soecken Gods erυen
3. c. 17. Door zijnen wille te verweruen
En zijn woorden ongeueynst belijen.
De Buel sprac: Wilt van spreken mijden
Oft ick sal v stoppen den mont
Goyuaert sprack: Laet Godt betijden [2])
Met my eenen cleynen stont
Betert v ghy, cort is v leuen
Dit hoorende een broeder sprack
Fol. 35 v°. God die wil v stercheyt geuen
O ia, sprack hy, Gods cracht verheuen
Door zijn geest en wert in ons niet swack.
De Monick die wilde spreken
Mariken, maer Goyuaert sach toe
En sprack: Vliet met v loose treken
Ghy verleyder, van v zijn wy moe
Gaet tot v volck sonder dralen
Dijns en hebben wy geen gebreck [3])
Sijnen moet sachmen daer falen
Siende datter niet en was te halen
Dan versmaetheyt, dies nam hy vertreck.
Als sy binnen den rinck quamen

1) Van de rederijkerskamer. De inrichting van het bestuur en de betiteling daarvan waren in de verschillende kamers zeer verschillend. In sommige was »Keizer" de naam voor den eerevoorzitter, die in andere »Prins" heette; niet zelden droeg men die waardigheid aan mannen van aanzien op. Te Lier, waar twee kamers bestonden, was, zooals hier blijkt, »Keizer" de titel van den gewonen voorzitter. Dit vers bewijst al weder, hoe men de oudste Doopsgezinden niet onder het gepeupel, maar onder de burgerij in hare verschillende lagen moet zoeken: zie Inleiding, bl. 27.

2) Zijn gang, zijn weg gaan.

3) Wij missen u niet, hebben u niet noodig.

Stonden die Gildebroers seer verstaeft [1])
Doen sprack Goyuaert na tbetamen
Hoe staet ghy dus * gestoct en gestaeft Mt. 16. e. 40.
Also deden oock de Joden Mr. 14. e. 43.
Als sy Christum brachten ter doot Luc. 22. d. 47.
Wy staen hier als zijn boden Joan. 18. a. 3.
In tijen hadden wy wel geuloden
Hadden wy geureest voor desen noot.
Na desen vielen te samen
Die vier Vrienden op haer knien
Als sy die staecken vernamen [2])
Daer den brantoffer moeste geschien
Na tgebedt opstaende sy custen
Malcander met blijden aenschijn
Daer na Anneken met lusten
Hief een liedt op, als den gerusten
† Op v betrou ick o Heere mijn. Psal. 31. a. 2.
Die dienaers die by haer stonden 71. a. 1.
Spraken: Wilt ons hier swijgen ghy
Waer op men hoorde vermonden
Goyuaert: Neen suster singet vry
En hielp haer singen sonder trueren [3])
De dienaers waren daerom gram
En den schout, want ter selfder vren
Riep hy een dienaer met versueren [4])
Die seer haestelijck tot hem quam.
Hy seyde hem wat in zijn ooren *Fol. 36 r⁰.*
Daer na hy seer snellijck ginck
Totten Buels knecht, die met verstooren
Also saen als hy de mare ontfinck
Aen Goyuaert hem schicte te wercke
Om breydelen [5]) in corter stont
Maer Goyuaert sloot als de stercke
Staende vrymoedich inden percke
Sijn tanden, en bewaerde zijn mont.

---

1) Stokstijf. Met dat gild zal wel het schuttersgild bedoeld zijn, dat onder den kring van menschen, die in 't rond op de gerechtsplaats stonden, de orde had te handhaven. In 1551 behoefde dus de overheid te Lier nog niet, zooals later soms het geval was, ketterexecuties in stilte te doen plaats hebben om opzien onder het volk te vermijden. 2) Zagen.

3) Zonder lusteloosheid, opgewekt, flink, al door. Ons »uit den treuren."

4) Staat in plaats van een bijwoord: op zuren, barschen toon; barsch.

5) Zie aanteekening 1 op fol. 31 r⁰.

Met eenen lacchenden monde
Sprack Goyuaert voor wijf en man
Ick soude ten desen stonde
Noch wel singen metten breydel an
Eph. 5. d. 19. Maer Paulus seyt: * Singt God int herte
Coll. 3. b. 16. Den Buel toonde dat hy was onuroet
Nijdich ende quaet van perte [1])
Als hy Anneken, twelck menich smerte
Stelde int hemde een vrouwe soet.
Een dienaer Gielis vraechde
Is hier geen van v volck dat ghy siet
Twelck Gielis qualijck behaechde
En antwoorde: Weet ghy anders niet
Om my hier mede te quellen
Wat segt ghy? heeft Goyuaert geuraecht
Hy vraecht na ons medegesellen
Goyuaert sprack: Al const icker tellen
Twintich, van een waer niet gewaecht.
Ghy meent (sprac Goyuaert) te versmooren
Met ons te dooden dat Godlijck woort
Maer door dit sien ende hooren
Sullender noch hondert comen voort
Ende die waerheyt aenmercken
Aenden staeck staende sprack hy noch
Mat. 3. a. 1. † Betert v, toont boete met wercken
4. b. 17. En wilt v met Gods woort verstercken
Geen tijt der boeten wert hier na doch.
Een dienaer hebbende met wijne
Een flessche, sprack sonder delay
Begeert ghy ten desen termijne
Fol. 36 v°. Te drincken? Goyuaert antwoorde fraey
Ons en lust niet om te drincken
Van uwen wijn flau ende cranck
Mat. 26. c. 28. Want † nieuwen most sal ons schincken
Mar. 14. c. 25. Onsen Vader sonder vermincken [2])
In zijn rijck eenen eewigen dranck.
Als tvolck meynde dat doude vrouwe
Aenden staeck staende was geworcht
Haer Bruydegom zijnde getrouwe
Nergens voren en heeft sy [3]) gesorcht

1) Loosheid. »Perte" is ook eene aardigheid, een grap.
2) Zonder mankeeren. 3) De tekst heeft hier, maar alleen in deze uitgaaf, eene drukfout: »hij". »Sorghen" is vreezen, bekommerd zijn.

Maer een liedt heeft sy opgeheuen
God schenckende lof ende danck
Twelck als Anneken heeft beseuen [1])
Sanck sy mede sonder sneuen [2])
Vyerige liefde haer daer toe dwanck.
  Staende aen de staecken gebonden
Elck aen zijnen hals met een strop
Vrymoedich met lacchende monden
Slaende vriendelijck haer oogen op
Hebben sy malcander met nicken
Lieffelijck getroost ende gegroet
En door noch meer ander sticken [3])
Sachmense malcander toeschicken
Vroom betrouwen ende stercken moet.
  Het is oock claer gebleecken
Datmen haer te veel sanck en sprack
Alsmen Goyuaert om zijn spreecken
Eenen breydel in zijnen mont stack
Twelck alst de menschen saghen
Hielden som [4]) daer mede haer spot
Ander hoordemen gewagen
Hoe machmen dit volck aldus plagen
Haer spreken, singen is doch al van Godt.
  Lof, danck, prijs, glory end eere
Moet God inder eewicheyt geschien
Die al zijn Ledekens teere
Van stercheyt en vruecht can voorsien
So datmense niet en can dwingen
Met smeecken, gewelt of torment
Totter doot sy leeren en singen *Fol. 37 r°.*
Twelck den boosen niet can gehingen [5])
Want Gods crachten zijn hem onbekent.

---

1) Van beseffen, waarnemen, hooren.
2) Aarzelen of falen.
3) Stukken, dingen die zij ter hand namen, middelen. 4) Sommigen.
5) Toestaan; verdragen.

[*n°. 18.*] 1)

Van iiij. vrienden, genaemt

¶ Na de wijse: Op v betrou
ick Heere.

EYlaes ick mach wel suchten
Dat nv buert so groot ellent

---

1) Van dit gedicht van Adriaen Cornelisz. is reeds boven bll. 195, 206, 526 in de aanteekeningen melding gemaakt. Het Groot Offerboek van 1615 heeft er een verhaal uit opgesteld en er bijgevoegd, dat deze executie in 1550 heeft plaats gegrepen. Meer dan 'tgeen lied en randschrift bevatten wisten echter zijne verzamelaars van deze vier martelaars niet, ook niet b. v. de wijze, waarop zij ter dood gebracht waren; en hunne opgaaf van het jaartal is onjuist. Alle volgenden, ook Van Braght, hebben eenvoudig het Groot Offerboek nageschreven.

De vrienden van dit lied zijn echter in hetzelfde jaar gedood als de vijf leidsche martelaars uit n⁰. 6 van dit *Lietboecxken*: in 1552. Dát is het jaar der vervolging voor de gemeente in die stad geweest. 't Blijkt uit het sententieboek, dat op het leidsch archief berust. Den 21sten Aug. werden als herdoopers veroordeeld: Marijtgen Jansdr. tot den brandstapel als zij persisteert, anders om gedolven te worden in eene put; Marijtgen Adriaensdr. en Dieuwertgen Jansdr. om gedolven te worden; Willem Matthijsz. om »geworcht ende mitten vure gebrandt te worden tot dat die doodt daer nae volcht"; Pieter Matthijsz., als hij berouw toont, tot het zwaard, anders tot den brandstapel; Jannetgen Matthijsdr. om verdronken te worden. Dit zijn de martelaars van ons lied, van »Eylaes ick mach wel suchten". Die van n⁰. 6, van »Ick mach wel droeflijck singen", fol. 13 v⁰ van dit *Lietboecxken* zijn op 24 November gevonnist. 't Zijn volgens het sententieboek: Annetgen Symonsdr. om verdronken te worden; Dirck Jansz van Bocholt, Adriaen Cornelisz van Schoonhoven, Heynric Dircsz. om als zij hardnekkig blijven verbrand, anders onthoofd te worden.

Men ziet, het sententieboek geeft op 21 Aug. twee veroordeelden meer, op 24 Nov. één minder op dan het *Lietboecxken*. 't Kan zijn, dat Pieter en Jannetgen Matthijsz. wel te gelijk met de vier anderen zijn gevonnist, maar iets later dan deze waren gevangen genomen en nog niet in den kerker zaten, toen Adriaen Cornelisz. ons lied, n⁰. 18, op dat viertal dichtte. 't Mag eveneens wezen, dat Maritgen inderdaad volgens het lied n⁰. 6 te gelijk met Annetgen Symonsdr. c. s. is geëxecuteerd, terwijl haar vonnis in het sententieboek op 21 Aug. en dus vroeger dan dat van dezen staat. De uitvoering daarvan is dan uitgesteld. Dat de dichters der liederen, die evenals de kring, voor welken zij dichtten, die gevangenen zoo goed kenden, zich hebben vergist, is niet aan te nemen. Eerder, dat de griffiers wel eens een onjuisten naam opgeven; terwijl het ook wel zal zijn voorgekomen, dat zij vonnissen eerst een poos nadat zij waren gewezen boekten.

Het randschrift geeft Adriaen Cornelisz. op als vervaardiger van dit lied, met verwijzing naar fol. 103 r⁰ van het *Offer des Heeren* (bl. 296 boven). Daarin vindt men diens »belijdinghe" en brieven. Hij was glazenmaker, te Schoonhoven geboren, had zich in Vlaanderen opgehouden en was thans te Delft gevestigd (t. a. p. bl. 205); blijkbaar een ijveraar voor de gemeente. De leidsche overheid had een vijftal brieven van hem in handen, benevens dit lied op »de vier vrienden". 't Laatste, dat hem bij zijne gevangenneming was afgenomen, in schrift (t. a. p. bl. 207); waaruit men mag afleiden, dat die offerliederen toch niet altoos op losse blaadjes in druk verspreid, maar dikwijls alleen in geschreven exemplaren in omloop waren. Adriaen bekende, vermeldt het leidsche sententieboek, op 25 Oct. 1552, dat hij »op den dag als de laatste justicie van den herdoopers gebeurde, .. langs die straeten heeft lopen singen ende roepen .. tenderende tot seditie ende uploop, segghende .. gy stort het onnosel bloet .." Hij heeft toen waarschijnlijk

Want Gods volc moet hier vluchten
Ofte lijden groot torment
Alsmen siet present
Binnen Leydên en ander landen
Geheel verblent // tegent woort bekent
So gaetmen nv Gods volck verbranden.
  Willem seer ionck van dagen
Hebben sy eerst voort gebracht
Hy sprack sonder versagen
Wy lijden niet als dieuen met cracht
Wy zijn so niet bedacht
Al neemtmen hier ons leuen
Moordadich gheslacht // die een streng oordeel wacht
* O Heer wilt dit haer vergeuen.
  Mariken ionck van iaren
Brachten si ten anderen voort
Sy sprack: Heer wilt ons verclaren [1])
Dit lijden wy om v woort
Als Petrus orboort [2])
Desen wech weynich na haken
Ick ben niet weerdich hoort // dat ick lydt om v accoort
Maer ghy Heer sult my weerdich maken.
  Dieuwercken quam met luste
Singhende een nieuwe Liet
Wachtende beter ruste
Als Esdras ons claer bediet
Borgers wreeckt dit niet
Sprack sy, Heer wilt ons aenschouwen
Want ons dit gheschiet // om v Woort en anders niet
* Op v alleen staet ons betrouwen.
  Mariken Jans oock mede
Hebben sy ter doot geleyt

Willem, Mariken, Dieuwercken, ende Mariken Jans opgeoffert te Leyden, welc liedeken Adriaen Cornelisz (so alst blijct) gemaect heft Leest zijn belijdinge. Fol. 103. Pag. 3. Reg. 29.

* Act. 7. g. 60.

Fol. 37 v⁰.
Psal. 7. a. 2.
71. a. 1.

---

heel of half wederroepen, is alleen voor 15 jaren gebannen maar in de stad gebleven, weêr gegrepen en 24 Nov. geëxecuteerd. Uit de brieven in het *Offer des Heeren* blijkt zijne heftigheid maar ook (bl. 203 boven) zijne voorzichtigheid, op oneerlijkheid af, waarvoor hij niet schroomt ook tegenover zijne geloofsgenooten uit te komen. Deze maakten zich anders daaraan zelven weinig schuldig: »ick weet," zegt de schout (fol. 10 r⁰ van dit *Liethoecxken*), »ghijlieden sult niet lieghen".

Van Adriaen is het geheele lied; ook (anders Wieder, bl. 107) het laatste couplet, waarin gezegd wordt, niet dat hij in den dood, maar dat hij naar de gevangenis, op den lijdensweg de zijnen is gevolgd.

Het gedicht komt in het *Nieu Liedenboeck* van 1562 en later elders voor. Ook bij Wackernagel staat het afgedrukt.

1) Verlichten, met uwen geest beschijnen.

2) Eigenlijk gebruiken of zich met iets bezig houden.

4.Es. 7. a. 8. Sy ginck den † enghen pat treden
Mac. 7. b. 13. Die eens menschen voetstap is breyt
De rust is haer voorseyt
Sy sprack, hoort tsamen minst en meeste [1])
Daer is gheen wech bereyt // anders tot salicheyt
Luc. 23. e. 46. † O Heere ontfangt mijnen geeste.

Act. 7. g. 59. Ghy Heeren wijs van rade
Besiet eens wat ghy doet
V siel doet ghy groot schade
Dat ghy stort onnoosel bloet
Mat. 3. a. 8. * Doet oprechte boet
† Jon. 3. a. 6. † Als tvolck van Niniue dede
Haest v metter spoet // eer dat coemt de gloet
Betert v met Niniue de stede.

Daerom dat wy nv lijden
Ten is om gheene Sect [2])
Wy soecken niet te strijden
Eph. 6. b. 17. ✝ Dan met tsweert des geests perfect
Twelck is puer onbeulect
Wy soecken niemant te deeren
Alle die de valsche leer deckt // soo Petrus vertreckt [3])
2.Pet. 2. a. 2. ✝ Die lasteren den wech des Heeren.

*Mat.10.c.28. Wilt al tsamen * niet vreesen
Spreect Christus, al lijdt ghy pijn
1.Pet. 4. c. 14. Want ghy sult † salich wesen
Als sy v verdruckende zijn
Om den Name mijn
Weet dat dit is voorsproken [4])
Apo. 12. d. 20. ✝ De draec schiet zijn fenijn // onder heylich schijn
Seer corts wertet van Godt gewroken.

Die dit eerst heeft gesongen
God heeft hem by gestaen
Hy was daer toe gedwongen
Fol. 38 r°. Om te doen een cleyn vermaen
Al vande rechte baen
Hy heeftse oock getreden
Als dees hebben gedaen // so is hy na gegaen
Om te leuen met God in vreden.

---

1) Klein en groot.

2) Telkens keert de afwijzing terug van dit verwijt, als zouden zij zich van de Christenheid en haar geloof afzonderen: zij zoeken immers niet anders dan aansluiting bij alle echte Christenen en belijden juist het oude, bijbelsche Christendom.

3) Verhalen. 4) Voorzegd, in den zin van »beloofd".

[*n⁰. 19.*] [1])

Van ses vroupersoonen binnen Antwerpen gedoot, vier verdroncken, ende twee onthooft, int Jaer 1559. Soect hare namen int liet van de 72. vrienden.

¶ Na de wijse: O Sion wilt
v vergaren.

BAbels Raets Mandamenten
Worden aldus volbracht
Door haer Dienaers, sulcke Regenten
Rooven, vangen metter macht
Met veel der Judassen verraden
Die al soecken haer gewin
Schandelijck groot tot haerder schaden
Dat goetgierich, bloetgierich gesin.
Doemen schreef duysent vijfhondert
Ende negenenvijftich Jaer
Doen hebben dees Roouers geplondert
Geuangen genomen daer
Ses gelooUige ten fijne
Van Christus Scholieren ient
Mijn vruechde moeste verdwijnen
Doen ickse sach in sulck torment.
Den twintichsten dach in Meye
Quamen de Roouers metter macht
In des Marckgrauen Leye [2])

---

1) Volgens fol. 40 r⁰ zijn 18 Juli drie maagden voor de vierschaar gebracht, 11 October drie vrouwen. Dat zijn volgens de boeken van de Hooger Vierschaar geweest: Maayken, dochter van Joos de Catte, geboren te Wervik, Magdalena Andriesdochter, geboren te Maastricht, beiden 29 Juli 1559 op den Steen verdronken, Aechtken, Adriaen Jorisdochter, geboren te Zierikzee, op dienzelfden dag aldaar »geëxecuteerd"; en verder Maeyken Sprincen, geboren te Maastricht, en Margriete van Halle, weduwe Willem Eggertings, beiden 12 October op den Steen verdronken, benevens Maeyken de Corte, van Gent, op dien dag »geëxecuteert": *Antwerpsch Archievenblad*, IX, bl. 3, 9, 10. De drie laatsten lieten goederen na: t. a. p. bl. 16.

Het lied van dit *Lietboecxken* n⁰. 16, dat slechts één jaar na deze terechtstellingen is gedicht, noemt vijf van deze zes vrouwen met dezelfde namen, maar geeft aan Margriete van Halle dien van Grietken Bonaventuers. Het Groot Offerboek van 1615 (en alle volgenden) noemt de namen volgens dit laatste lied en bericht, dat »Grietken Bonaventuers en Mayken de Korte duer het sweert ('twelck doch aan vraulieden gheen ghebruick en is) den dood hebben moeten smaecken"; voorts dat Aechtken met de beide anderen verdronken is. Natuurlijk is hier eene vergissing in het spel.

Waarom de dichter opzettelijk nalaat de namen van haar, die hij zoo uitvoerig bezingt, te noemen, fol. 40 v⁰, kunnen wij niet meer weten. Dat »hare namen in 's levens boek geschreven staan", gold volgens hem van alle martelaars.

Hij schijnt deze gevangenen bezocht te hebben, zie het tweede couplet. Het lied komt reeds in het *Nieu Liedenboeck*, 1562, voor.

2) »'s Marcgraven leye buyten Antwerpen" komt nog fol. 39 r⁰ voor en wordt wel meer genoemd. Vandaar werden de kleederen en het huisraad, toebehoord hebbende

Die hy daer mede heeft gebracht
Om te roouen tot dien stonden
Als verschuerende Woluen wreet
De Schapen die sy vonden
Hebben sy met haer geleet.
  Stoutmoedich sonder versagen
Quamen sy gestoct, gestaeft
Om volbrengen haer aenslagen
Na den roof quamen sy gedraeft
En hadden in haerder bende
Een Judas, tverlooren kint
Moetwillige dwaelders met blende
Die al waren eens gesint.
Fol. 38 v°. Door sVerraders listige lagen
Hadden sy de huysen bespiet
Van te voren vele dagen
Ten laetsten so isset geschiet
Dat sy de huysen in namen
Met gewelt tegen recht voorwaer
Sy mogent haer wel schamen
Haer fortsich [1]) gewelt is openbaer.
  Dus namen sy tot dien stonden
Twee huysen in metter spoet
Ses vrou persoonen sy daer vonden
Int geloof sterck als mannen gemoet [2])
Na tvleesch, machmen wel meenen
Onuerhoets waren sy versaecht
Want vrouwen herten zijn geen steenen
Daert also stormt en vlaecht.
  De Roouers cloeck in haer hantieren
Doorliepen de huysen oueral
Die sy sochten in haer bestieren
En vonden sy niet, 't was haer misual [3])
Dies moeste dat haer spijten

---

aan Margriete van Halle en andere geëxecuteerden, gehaald om verkocht te worden. *Antwerpsch Archievenblad.* IX, bl. 16. Eene leye is eene dreef, laan; nog tegenwoordig: eene »avenue".

1) Krachtig, gewelddadig.

2) »Gezind als mannen" of »onverschrocken als mannen in het geloof: al mag men wel denken, dat" (toen zij zoo overvallen werden) »haar naar 't vleesch onverhoedsche schrik beving; immers vrouwenharten zijn niet verheven boven allerlei aandoeningen, wanneer zulke stormachtige en onstuimige tooneelen plaats grijpen".

3) Een ongeval, eene teleurstelling.

Dat so faelgeerde haer opset
* Sverraders beste profijten
Die waren daer seere belet.
De Marckgraef was onuerduldich
Dat hem faelgeerde zijn opstel
De geuangenen onschuldich
Sach hy aen seer wreet en fel
Heeft verstoort tot haer gesproken
(Want hy den gesochten niet vont)
Ick wou dat ghy te Hoboken
Te samen op der Heyden stont.
Sy antwoorden soetelijcken
De Heer vol genaden vermaert
Die de zijne so trouwelijcken
Als zijnen oochappel bewaert
Heeft hem [1]) tot dese daghen
Van uwen handen behoet
Den wil Gods, en welbehaghen
Ouer ons geschieden moet.
Te Hoboken op de Heye
Heeft hy de Schapen niet ghesant
Maer in des Marckgrauen Leye
Nam hy mede al die hy vant
De reste moeste hy borgen [2])
Hy en schout haer daer mee niet quijt
Ist heden niet, so ist morghen
Alst pas geeft, en metter tijt.
Tijt en stont, auont en morghen
* Der Princen herten ydel bedacht
Der menschen raden vol sorghen
Het staet al in Godes macht
Sonder Gods lijdtsaem gehingen
Niet een blat vanden boom en daelt
Na zijn wil laet hy ons verdringhen
De goede vande boose verdwaelt [3]).
De Roouers voerden den roof binnen
Met de geuangen quamen sy gaen
Die droegen haer saet gheestich van sinnen
† Saeyende dat met druckich [4]) vermaen

Voor den genen die sy sochten, soude de verrader 300 gulden gehat hebben, so verre sy hem gecregen hadden.

Fol. 39 r⁰.

Pro. 21. a. 1.

Psa. 126. a. 5.

---

1) »Hem", voor het meervoud, staat in alle drukken, ook nog in n⁰. 11, 1599. Anders op fol. 22 v⁰: zie aant. 8 aldaar. In het randschrift op dit fol.: hẽ.

2) Uitstel geven van betaling, hier van gevangenneming.

3) Door de verdwaalde, op den slechten weg wandelende boozen. 4) Bedrukt.

God vader van hier bouen
Sal haer inden grooten dach des Oost
Bereyden onsterffelijcke schouen
Dies zijn sy verhuecht en ghetroost.
Aldus druckich met haestichede
Quamen sy in stonden cort
Binnen Antwerpen de stede
Daer veel onschuldich bloets wordt gestort
Inden Kercker ginckmense sluyten
In donckere Putten onclaer
Daer laghen sy deerlijck in muyten [1])
In sdrucx tormenten swaer.
Dus gheweldich sy verrasten
Den onschuldighen goedertier
De Schaerianten seer brasten
Maeckten blijdelijck goede chier
Den roof sy aldus deelen
Dus verstroyt der Pelgrims aertsch goet
Fol. 39 v°. De goetgierighe de Juweelen
De bloetgierige crijgen tbloet.
Al ist dat de vrome verliesen
Dit tijtelijcke, dies niet te min
Door tghelooue sy verkiesen
Dat eewich is tot haer ghewin
Godt sal haer nemmermeer beswijcken [2])
Daer op zijn sy seer wel ghemoet
Babel mach haer met practijcken
Rom. 8. e. 35. * Niet scheyden van Gods liefde soet.
De liefde Gods verwint seer crachtich
Gala. 5. a. 6. Daer tgheloof door de liefde werckt
+ Eph. 2. a. 7. Tgheloof is Gods gaue warachtich
Door liefde zijn wy daer in ghesterckt
Gods liefde ghestort in onser herten
Door den Gheest der waerheyt gesent
Die troost den zijnen in smerten
Die om gherechticheyt lijdt torment.
In lijden, druck en tormenteren
Waren dees vrymoedich gesint
Men ginck haer examineren
Voor de verkeerde [3]) Rechters blint

1) »Muyt" is eene kooi, eene plaats waarin iemand opgesloten zit.
2) In den steek laten.
3) Verdwaald; die op een dwaalspoor waren.

* Met Pilato haer handen dwaende 1) Mat. 27. c. 24.
Meynen haer onschuldich wasschen net
Met sKeysers Placcaet haer ontslaende
Maer blijuen bloetschuldich besmet.
Gods eewich lof te vermeeren
Spraken van herten onbeureest
Wy gelooуen het woort des Heeren
Een Vader, Soon, en heylige Geest
* Dees drie zijn een God warachtich 2) 1.Joan. 5. a. 7.
† Van hem comen alle gauen soet † Jac. 1. b. 17.
Sijne geboden eendrachtich
Beleden sy recht ende goet.
Sy gingen twee Maechden pijnen
Luttel hadden de Tyrannen acht
Dat wy alle in smerte verschijnen
Door vrouwen voort worden gebracht
Van dees natuerlijck experiency
Hebben sy geen redelijcheyt geleert *Fol. 40 r⁰.*
Sy maken daer af cleyn mency 3)
Dus zijn sy tyrannich verkeert.
Godt die wonderlijck en crachtich
In zijn swacke leden openbaert
Door zijn liefde sterckende machtich
Heeft hy haren mont wel bewaert
So dat sy in lijdens trueren
Getroost waren vrijmoedich fijn
‡ Met God sprongen ouer de mueren Psa. 18. c. 30.
Niet vreesende eenich gepijn.
Inden Mey werden sy geuangen
Vande Roouers in handen getrost 4)
Int lijden was haer verlangen
Vanden vleesche te zijn verlost
Om te strijden sonder verflouwen
* Haren strijt tot een salich ent 2.Tim. 4. a. 7.
Om tgelooue te behouwen

---

1) Wasschende.

2) Is deze belijdenis uitgelokt door eene vraag van den rechter juist naar de drieëenheid? eene vraag die verraden zou dat het unitarisme van sommigen onder hen niet onbekend was gebleven? Maar 't kan even goed zijn, dat deze zes vrouwen eenvoudig ongevraagd willen zeggen: »wij wijken niet af van het gewone christelijke geloof". 3) »Zij maken daarvan weinig gewag", n.l. bij zich zelven. Dus: zij hechten daaraan weinig.

4) D. i.: Gevangen in handen der roovers; getroost als zij in 't lijden waren, was hun verlangen enz.

4.Es. 2. f. 43. Te winnen de † Croon excellent.
2.Tim. 4. a. 8. Den achthienden Julij clare
Apo. 2. b. 10. Eerst drie Maechden zedich gemaniert
Brachtmen in de Vierschare
Daermen gewelt tegen recht hantiert
Den elfsten Octobris int verseeren [1])
Quamen ter Vierschaer drie vrouwen ient
2.Tim. 5. c. 17. Een oude vrou * tweeuoudich in eeren
Een Weduwe eerbaer, met een Dochter van Ghent.
Sy zijn op twee stonden verwesen
Van leuende lijue ter doot
Van de Woluen leelijck begresen [2])
Ist niet een tyrannije groot
De vier hebben sy verdroncken
Int water, so men beesten versmoort
Twee onthooft, dees ses lieue troncken
Sijn aldus by nachte vermoort.
1.Pet. 2. c. 21. † Christus heeft voor alle geleden
De zijn tot een exempel waert
So zijn hem dees na ghetreden
Fol. 40 v°. Haer leuen totter doot niet gespaert
In Christo volstandich sy bleuen
Haer namen zijn hier niet geset
Luc. 10. c. 20. Maer staen in † sleuens Boeck geschreuen
Phil. 4. a. 3. By al die leuen na sHeeren Wet.
Apo. 21. d. 27. Babels tyrannij moecht ghy sporen
Om dat haer Rijcke wort verstoort
Sy hebben met branden, smoren
Veel gedoot om des Heeren woort
Veruolcht, die in vreden God vreesen
Wt tlant geiaecht, om lijf en goet
Gebrocht, gemaect Weduwen en Weesen
Gen. 4. b. 10. Och * wrake roept tonschuldich bloet.
4.Es. 15. b. 10.

[*n°. 20.*] [3]) ¶ Na de wijse: Tis nv schier al, veruult ons Broeders getal.

Van Jorian ende Clement

HOort vrienden al // hier in dit aertsche dal
Maect nv een blij geschal

1) Staat voor een bijwoord: »in het leed ondervinden, droevig".
2) Van begrijzen, iemand door spottende gebaren hoonen.
3) Zie over Joriaen Simonsz. en Clement Dirksz. en de liederen, niet minder

En wilt doch vruecht orbooren 1) — verbrant te
Den wech seer smal // treet met dat lief getal — Haerlem, int
Diemen hier rekent mal — Jaer 1557.
† Ja voor sotten en dooren 2) — Dat Testament van Jo-
Diemen verworget en oock verbrant — riaen staet,
Somen mocht sien te Haerlem opt zant — Fol. 135.
Doen daer twee storuen — † 1.Cor.1.c.16.
Noyt grooter vruecht
Die meer mijn hert verhuecht
En oock verweckt tot duecht
* De Croon is haer verworuen. — 4.Es. 2. e. 43.
  Al vande poort // quamen sy onghestoort — 2.Tim. 4. a.
En ginghen vrolijck voort — Apo. 2. b. 10.
Ja dansten ende spronghen 3)
Tis noyt gehoort // tgeen datter is geboort
Haer Broeders met accoort
Al tot haer zijn ghedronghen
En hebbens ghecust voor haren mont
Door brant der liefden int hert gegront
Ist voort ghecomen
Noyt grooter vruecht
Die meer mijn hert verhuecht
En oock verweckt tot duecht — *Fol. 41 r⁰.*
Alsmen daer heeft vernomen.
  In Schoutens huys // brachtmens men deeds confuys
Dat was haer een groot cruys
Een Paep dedens daer halen

---

dan vier in getal, op hen gedicht en nog bewaard gebleven, aanteekening 1 op bl. 257 boven. Hunne executie op den brandstapel greep plaats op 26 April 1557. Zoo bericht het Groot Offerboek van 1615 in een kort verhaal van hun dood; Van Braght nam uit dat van 1627 een uitvoeriger bericht over, maar waarin de opgaaf van den datum ontbreekt. In dit laatste bericht komt ook voor, dat Bouwen Lubbertz., die in den nacht vóór hunne terechtstelling het volk op straat over hen had toegesproken, het lied op hen heeft vervaardigd, dat met een ander van Joriaen zelven in »het Oude Lietboeck" (de *Veelderhande Liedekens*) is opgenomen. Dat moet dit gedicht uit ons *Lietboecxken* zijn: zie aanteekening 2 op fol. 41 r⁰.

Het lied kenmerkt zich door zijn triomfantelijken toon en door het moralistisch referein, dat »tot duecht verwecken": iets dat juist aan de noord-hollandsche broeders bijzonder dierbaar schijnt geweest te zijn. — Over hunne medegevangene Marij Joris zie aanteekening 1 op fol. 42 r⁰.

Het lied is in de latere drukken van de *Veelderhande Liedekens*, ook in die uit de 18de eeuw, blijven staan: evenals n⁰. 22 en 25.

1) Bedrijven.

2) Gek, dwaas; het duitsche tor.

3) Dezelfde opwinding, die bij Eelken en Fije, bl. 430, 431 hierboven, voorkomt.

4) »Bracht men ze; men deed ze confusie" (hoon, beschaamdmaking) »aan".

Al met geruys // quam hy en maect gedruys
Ghy hebt een quaet abuys
Daer in dat ghy seer dwalen [1])
Hy seyde, int weerdighe Sacrament
Het welcke is Christus vleesch present
Sy seyden, tis loghen
Noyt grooter vruecht
Die meer mijn hert verhuecht
En oock verweckt tot duecht
Sy bleuen onbedroghen.
Tgeschiede daer // datmen het woort Gods claer
Vrijmoedich openbaer
Op Schouts straet ginck verclaren [2])
Voor swerelts schaer // al sonder vrees oft vaer
Tot betering van haer
Snachts doenmens ginck beswaren
Mat. 7. e. 21. † Diet hoort en bewaert sal salich zijn
Rom. 2. b. 15. Beurijt van de eewighe Helsche pijn
ǂ Luc. 6. c. 25. ǂ De werelt sal weenen
*Joan.16.a.20. * Maer dees in vruecht
Dus is mijn hert verhuecht
En twort verwect tot duecht
Want God salt haer verleenen.
Als nv den dach // aen quam merct dees aenslach
De Schaepkens met verdrach [3])
Wt Schouts huys zijn ghetreden
Veel volcx O wach [4]) // dat daer seer droeuich sach
En maecten groot beclach
* Mat. 3. a. 2. Maer sy hebbense ghebeden
4. b. 17. En spraken al met woordekens soet
Mar. 1. b. 15. * Och wilt doch bewijsen oprechte boet
Luce. 3. a. 3. Laet af van sonden
Fol. 41 v°. Noyt grooter vruecht
Die meer mijn hert verhuecht
En oock verweckt tot duecht
Alsmen daer heeft beuonden.
Sy zijn gestelt // voor des werelts gewelt

---

1) Nog tegenwoordig is in de spreektaal hier en daar de 2de persoon meervoud gelijk aan den eersten en derden.

2) Dit schijnt te slaan op die nachtelijke prediking van Bouwen Lubbertz. in de Schoutenstraat. Zie aanteekening 1 op fol. 40 r°.

3) In de stilheid, lijdzaamheid.

4) O wee.

Sconincx Dienaers om ghelt
Daer heeftmen haer ghelesen
Tplaccaet vertelt // dinhout heeft so gemelt
Sy moesten zijn gequelt
En daer na zijn verwesen
Dat nieuwe Testament [1]) moest achter staen
Des Keysers placcaet dat moest voort gaen
Sy moesten steruen
Noyt grooter vruecht
Die meer mijn hert verhuecht
En oock verweckt tot duecht
Want sy nv zijn Gods eruen.
  Doen vielen net // dese twee schaepkens vet [2])
In een vyerich gebet
Tot Godt met groot verlanghen
De schout besmet [3]) // had haer dit geern belet
Bedroeuet scheen de Wet
Haer hoofden lieten sy hanghen
Daer na spraken sy de Heeren toe
Met lacchende mont, met blij gemoet
Sonder verstooren
Twas groote vruecht
Die thert wel seer verhuecht
En oock verweckt tot duecht
Datmen dit sach ghebueren.
  Daer stont bereyt // twee palen hoort bescheyt
Oock torf en hout planteyt [4])
Daer deedmense na leyden
Om geen quaet feyt // * maer door gehoorsaemheyt 1.Pet. 1. a. 2.
Storuen sy om de waerheyt
Ja Godts lof te verbreyden
God deedtse bystant al inder noot
† Sy bleuen getrou tot inder doot Apo. 2. b. 10.
‡ Laet ons verblijden *Fol. 42 r⁰.*
Met grooter vruecht Apo. 19. b. 7.
Van herten zijn verhuecht

---

1) Eene dogmatische achterstelling van het Oude Testament ligt hierin niet; dat in een kring, die zich zoo sterk in zijn leven liet beheerschen juist door het uitdrukkelijk woord en gebod en voorbeeld van Christus, tegenover 's Keizers wet bepaald het Nieuwe Testament werd gesteld, spreekt van zelf.

2) Zie aanteekening 2 op fol. 32 v⁰.

3) Die zich aan hen bezondigd, vergrepen had.

4) Plenty, overvloedig.

Phil. 4. b. 8. * En altijt staen na duecht
Nv en tot allen tijden.
Mat. 24. a. 13. † Vroom tot int ent // bleef Jorian en Clement
‡ Mar. 10. c. 32. ‡ Christum hebben sy bekent
Voor Princen ende Heeren
4. Es. 2. f. 43. Sy sullen ient // de * Croone excellent
Apo. 2. b. 10. Ontfaen in sHemels tent
† Apo. 20. a. 4. † Met Christo domineeren
‡ Apo. 6. b. 11. ‡ Met witte cleederen aenghedaen
* 4. Es. 2. f. 42. Als Esdras op Sions Berch sach staen
Met blijde sanghen
Mal. 4. a. 2. † Van grooter vruecht
Sullen sy worden verhuecht
Joan. 5. c. 29. ‡ Geloont al van haer duecht
Wilt hier oock na verlangen.
Als was gedaen // haer worgen ende braen
Meynden sy voort te gaen
Haer Boecken te verbranden
God schictet saen // anders dant was geraen
Tvolck sacht met ijuer aen
En greep daer na met handen
De Heeren verliepen allegaer
Doen worpmen de boecken onder de schaer
Tvolck greep met verlangen
Noyt grooter vruecht
Die meer mijn hert verhuecht
En oock verweckt tot duecht
Sy worden blijdt ontfangen.
Een ioncvrou [1]) ient // had haer geloof bekent
Al voor de Heeren blent
Die met vrucht was beuangen
Als was [2]) geent // haer baren met torment
Doen meynt sy pertinent
Te gaen haers Broeders gangen
Maer tbaren heeft haer leuen gecost
De Heer heeftse wten vleesche verlost
Fol. 42 v°. Haer moet sy niet blusten
Noyt grooter vruecht
Die meer mijn hert verhuecht

---

1) Mary Joris, die met Joriaen en Clement gevangen zat: Joriaen vermeldt haar in een zijner brieven, bl. 263 boven.
2) »Wanneer zou zijn geëindigd .., dan, meende zij vast, zou ook zij gaan..”

En oock verweckt tot duecht
Dat God haer nam in rusten.
  Princen onuroet // ick bid v met ootmoet
Dat ghy Gods kinderen goet
Laet woonen in v Landen
Weest niet verwoet // stort geen onschuldich bloet 4.Es. 15. b. 8.
Aenmerct wel wat ghy doet
Tvolck Gods gaet ghy verbranden
Och het is van v so qualijck gemaect
† Dat ghy God aen zijn oochappel raect Zach. 2. b. 8.
Met v bedrijuen
Als sy van vruecht
Dan sullen zijn verhuecht
Geloont al van haer duecht
† Sult ghy daer buyten blijuen. Luc. 13. c. 26.

¶ Nae de wijse: Jesabels Priesters zijn opghestaen. [*n⁰. 21.*] [1])

Hier wort verhaelt van Calleken strincx, die gedoot is int iaer 1561.

  ALsmen screef duyst vijfhondert eenentsestich Jaer
Den veertienden Oogst gebuerdet openbaer
Tot Yper binnen der stede
Dat ic Gods beloften heb geuonden waer
Met Paulo geen vrede
En vant ick mede [2]).
  Als ic accordeerde, vrienden hier op acht
Met dronckaerts, afgodisce en dieuen geslacht.

---

1) Kalleken Strijngs is eene van de vijf Doopsgezinden te Yperen, wier gevangenneming en verhooren het onderwerp zijn van n⁰. 23 van dit *Lietboecxken*, fol. 48 r⁰. Uit dat lied heeft het Groot Offerboek van 1615 een uitvoerig bericht samengesteld en daarin een en ander wat het van elders wist, b. v. over hun dood, opgenomen. In dat bericht heet het, dat Kalleken eene »seer schoone en welghemanierde dochter" was; dat men haar met allerlei beloften poogde te bewegen door verzaking van haar geloof het leven te redden; dat haar moeder insgelijks Kalleken opzocht om haar daartoe te overreden; en dat men de executie geheim hield uit vrees voor het volk. De dichter van ons lied, n⁰. 21, schijnt sommige van deze bijzonderheden niet te hebben gekend. Ook van Kalleken's lotgenooten maakt hij geene melding. Trouwens, zij is afzonderlijk en later dan de anderen geworgd en verbrand, 18 Oct. 1561.

2) Eerst 14 Augustus — misschien de dag, waarop hij Kalleken's blij vertrouwen bij hare gevangenneming of bij een verhoor, dat zij onderging, had gezien, is hem de waarheid van Gods beloften aan de zijnen gebleken. Tot dusver had hij geen vrede gevonden, evenmin als Paulus vóór diens bekeering; zoolang hij (met Paulus) vriend der wereld was, was hij van die wereld geprezen; maar (toen, op dien dag) vond hij enz.

De werelt heeft my gepresen
Dat ic dit moeste laten, vant ic my wijs bedacht [1])
Apo. 18. a. 4. * Oft deelachtich soud ick wesen
Haer plaghen in desen.
1.Cor. 6. b. 10. Fornicateurs, † vleeschelijck gesint
En hebben geen deel, so Paulus ontbint [2])
In Gods rijcke vercoren
Mat. 18. a. 3. Sy moeten wt dit aertsche * verkeeren [3]) als een kint
En worden eerst al voren
Fol. 43 rº. † Van nieus herboren.
Joan. 3. a. 8. Twee mandamenten zijn ons gegeuen saen
Mr. 16. b. 15. Deerste wy vinden in Marco geschreuen staen
Hoe Christus roept ten stonden
De geloouige gedoopt die sal int leuen gaen
Daer boete van sonden
Aen is beuonden.
Rom. 6. a. 6. ‡ Den ouden Adam moet hier af zijn geleyt
Eph. 4. c. 22. Want Gods gemeente daer Paulus af seyt
Moet suyuer zijn ende reene
Mat. 10. c. 37. * Wiet niet al verlaet, en hem † wt Babel scheyt
† Apo. 18. b. 4. Die en zijn weerdich gheene
Christus ghemeene.
Keysers mandamenten zijn in zijn landen al
Wie sulc bevel volbrengt, datmense branden sal
Merckt vriendekens ydoone
Volcht ghi Christum na, ghy coemt in banden al
Apo. 2. b. 10. Maer des leuens * Croone
Staet voor v schoone.
Mt. 24. b. 22. † Tis noot dat de dagen hier zijn vercort
‡ 4.Es. 15. a. 9. ‡ Tonschuldich bloet roept wrake dat daer is ghestort
Apo. 6. b. 10. Van nv aen tot * Abels tijden
* Gen. 4. b. 8. † Ist dat de rechtueerdige nau behouden wort
† 1.Pe. 4. b. 18. Wat sal den Godloosen lijden
Vermaledijden.
Mala. 4. a. 1. ‡ Gelijc als stroo, schrijft de Prophete saen
Is in een gloeyenden ouen haestelijc verdaen
Veel rasscher in oneeren
Sal den godloosen voor daenschijn Gods vergaen

---

1) »Ik vond mij wijs bedacht" (hebbende, en als slotsom daarvan), »dat ik dit moest nalaten".
2) Ontvouwen.
3) Zich omwenden, bekeeren.

Al inden Dach des Heeren
Met swaer verseeren.
* Als dat verschrickelijc ordeel des Heeren sal gheschien Mat. 25. c. 31.
† In steenrootsen en holen sult ghy veruolgers vlien Esa. 2. c. 19.
* En roepen: Berghen wilt ons decken *Oze. 10. b. 8. Luc. 23. c. 29.
Als ghi daenschijn des Heeren sult aensien Apoc. 6. c. 16
Daer en sullen gheen plecken *Fol. 43 v⁰.*
Sijn om vertrecken 1).
Hoe soudemen vreesen swerelts Regenten stranck
Sy namen de leden van eender maget cranc
Sy ghinghense so tracteren
Dat si voor doot wert gedragen vande banc
Hoe sullen sy haer excuseren
Inden dach des Heeren.
Voor Annas ende Caiphas heeft Godt haer mont bewaert
Haren euen naesten en heeftse niet beswaert
Men sachse crijsseltanden
Doen namen sy tPlaccaet van den Keyser onghespaert 2)
En leuerden haer in banden
In Pilatus handen.
† Schat, goet, en ghelt presenteerden sy haer op dat termijn 2.Ma. 7. d. 24.
Hadde si willen laten haren Bruydegom deuijn
Oft haer tot dien 3) begeuen
Sy sprack: † Wie hem versaect, sal hy versaecken fijn Mat. 10. c. 33.
Voor den Vader verheuen 2.Tim. 2. b. 12.
So staet geschreuen.
Den achtienden Octobri metten dage saen
Om sKeysers vriendt te wesen ist Oordeel voort gheghaen
Sy sprack voor sRechts aenschouwen
Ghy hebt my veroordeelt ten vyere, sConincks beuel ghedaen
Dus vreest Gods ordeels benouwen
Dat hy sal houwen.
Orlof vrienden dit is voor een Testament
Hoe Calleken Strincx * den loop hier heeft gheent 2.Ti. 4. a. 7.
Tgelooue behouden crachtich
En vreest Sweert noch Vyer, volcht Christum excellent
Sijn beloften zijn warachtich *Fol. 44 r⁰.*
Sijt dit gedachtich.

---

1) Waar gij vertoeven kunt.
2) Het plakkaat, dat niemand spaart, niemand ontziet.
3) D. i.: of — 'tgeen daarmede gelijk zou staan — zich aansluiten bij die (»dien" is meervoud) bovengenoemd, Annas, Kajaphas, Pilatus, d. i. de kerk en de wereld.

[*nº. 22.*] [1])

Een liet van vrage ende antwoort, twelcPeter van Weruick (so alst schijnt) ghemaeckt heeft. Leest zijnen Brief, Fol. 90.

¶ Na de wijse: In doots ghewelt
lach ick geuaen.

EEn eewige vruecht die niet en vergaet
Coemt my altijts te voren
Dat is de Heere mijn toeuerlaet
Die my zijn stem laet hooren
Dan crijch ick sulcken vruecht
Mijn hert dat is verhuecht
Als hy my coemt beschouwen
De Heer door zijnen geest
Weert van my alle tempeest
Op hem alleen staet mijn betrouwen.

Noyt meerder vruecht in my en was
Dan nv in dese tijden
Mijn trueren vergaet my also ras
Gods woort doet my verblijden
Als ick denck om deewich goet
Dan heb ick sulcken moet
Dat ickt niet can vertellen
Van vruechden en iolijt
En vindick gheenen strijt
Al ist dat sy my quellen.

Te recht heeft wel de Heere geseyt
Joan. 14. b. 18. * Ick en sal v geen Weesen laten
† Joan. 14. a. 2. † Ick make voor haer de stede bereyt
‡ Luc. 12. a. 8. ‡ Die my hier niet en versaken

---

1) Dit lied, door een martelaar in zijne gevangenis gedicht, bestaat uit twee deelen. Het eerste, dat op fol. 45 rº eindigt, bezingt de vreugde, die hij in Gods gemeenschap en Gods vertroostingen geniet. Dat deel is in tal van andere liedboeken opgenomen en verdiende dat ook ten volle om zijne innigheid en zangerigheid; terwijl in de latere drukken van de *Veelderhande Liedekens*, tot in de 18de eeuw toe, het geheele lied bleef staan. — In het tweede deel, dat met »Als ik voor Vorsten was geleyt Met eenen blijden moede" begint, verhaalt de dichter de verhooren die hij heeft ondergaan. Deze zijn voor hem aanleiding om alle punten, tusschen de Doopsgezinden en inquisiteurs in geschil, m. a. w. alle eigenaardige denkbeelden van hem en de zijnen achtereenvolgens uiteen te zetten. Vandaar zeker de naam »Van vrage ende antwoort". Hij bespreekt niet alleen doop, avondmaal, menschwording, leer over de kerk, huwelijk, overheid (alleen niet het eedverbod), maar b. v. ook de bedenking dat van het avondmaal onwaardigen toch niet mochten worden geweerd, daar Jezus immers bij de instelling dier plechtigheid Judas daaraan had laten deelnemen. Bijzonderheden omtrent zich zelven en zijn lot deelt de dichter niet mede. Behalve het randschrift is mij geen berichtgever bekend, volgens wien het lied van Peter van Werwijk zou zijn; en van dezen weten wij weinig, zie boven bl. 187. Maar oud is het zeker: het komt reeds in de *Veelderhande Liedekens* van 1556 en in die van 1559 (?) voor.

Maer die my hier belien
Die sal ick tallen tien
Belijden allegader
Voor mijn Hemelsche Vaer
* En vreest niet ghy cleyne schaer — Luc. 12. d. 32.
† Ick ben alleen v ontlader [1]). — † Mat. 11.c.28.
Hoe soudick mogen sijn beswaert
Als ick sulcken troost vinde
Dat hy my als zijn † oochappel bewaert — Sach. 2. b. 8.
Seggende, mijn beminde
* Mach een Moeder haer eygen kint — Esa. 49. c. 15.
Verlaten, dit wel versint — *Fol. 44 v°.*
Al waert oock dat zijt dede
So en sal ick v nemmermeer
Verlaten, doet na mijn leer [2])
Maer brengen in sHemels stede.
Alsulcken troost heb ick ontfaen
Gheen vreese en coemt my ane
Dat heeft de Heere God gedaen
Met zijnen soeten vermane
Nv en vreese ick sweert noch gloet
Daer af danck ick den Heere soet
Dat hy my so coemt stercken
Die op den Heere betrout
Tis wonder wat hy aenschout
Als God in hem coemt wercken.
* Maer twerck Gods en wort niet gesien — 1.Cor. 2. a. 7.
Met vleeschelijcken oogen
Het moet al inden geest geschien
Anders en macht niet dooghen
Wie daerom doet eenich vlijt [3])
Het is al verlooren tijt
Sy moeten † eerst herboren wesen — Mat. 18. a. 3.
Wt water, geest, en vier — Joan. 3. a. 3.
Al na Christus manier
† In een nieu leuen verresen. — Rom. 6. a. 4.
Geen menschen en mogen dit beuroen — Coll. 3. a. 10.

---

1) Ontlasten, den last van iemand afnemen.
2) Doet gij, d. i. indien gij doet, naar mijne leer.
3) »Daarom, wie (om het werk Gods te zien) zelf aan den arbeid gaat (en dus van eigen inspanning heil verwacht), die geeft zich vruchteloos moeite, indien niet zijne wedergeboorte is voorafgegaan."

Sy moeten haer eerst bekeeren [1])
Deu. 12. a. 8. En haer * goetduncken van haer doen
En volgen het woort des Heeren
So Christus spreect voorwaer
Mar. 8. e. 34. † Wil my yemant volgen naer
Joan. 12. c. 26. Die moet hem eerst versaecken
En dragen zijn Cruyce vry
Wt liefden volgen [2]) my
Joan. 8. c. 32. ‡ De waerheyt sal hy smaecken.
Lof, prijs, en eere sy God vermaert
Die my zijn waerheyt schoone
Wt grooter liefden heeft verclaert
Van zijnen hoogen throone
Fol. 45 r°. Het is eenen milden Weert
Mat. 6. a. 6. * Hy gheeft elck wat hy begeert
7. a. 7. † Joan. 4. c. 23. † Die inden geest en waerheyt beden
† Lu. 21. b. 14. ‡ Die gheeft hy sulcken mont
Die noyt mensch en wederstont
Door zijn genadicheden.
Dus bid ick alle vrome lien
Die daer de duecht hantieren
En wilt niet op de groote hoopen sien [3])
Met al haer quade manieren
Want in Esdre vintmen staen
4. Esd. 9. b. 15. * Datter veel meer sal vergaen
Dan daer behouden sal wesen
Gelijck de groote vloet
Meerder is dan een druppel soet
Dit is Gods woort hooge gepresen.
Als ick voor Vorsten was geleyt
Met eenen blijden moede
De Heere door zijn genadicheyt
Om my te helpen hy spoede
Doen heb ick mijn hooft ontdect
En vraechde met woorden perfect
Mijn Heeren wat is v begeeren

---

1) »Of zij moeten zich . .”

2) Er staat in n°. 4, 1570 »volge”: zeker eene drukfout, misschien door ’t wegvallen van het streepje boven de e. N°. 1, 1563, n°. 11, 1599 en andere drukken hebben: »volgen”.

3) De gewone afwijzing van het verwijt, dat zij, weinigen in getal als zij waren, zich durfden stellen tegenover de roomsche kerk die, en dat sedert eeuwen, geheele volkeren omvatte.

Dat ghy my dus hebt geuaen
Ick en heb v niet misdaen
Oft betooget my, ick salt beweeren [1]).
  Sijt ghy gedoopt vraechde een Raetsheer
Waer op dat ick antwoorde
Ick ben gedoopt na Christus leer
Also my dat behoorde
Doen vraechden sy na tSacrament
Oft God niet en was present
Ick seyde: † Hy is opgeresen — Mat. 16. c. 19.
Hy sit ter rechterhant — Luc. 24. d. 50.
Van zijnen Vader triumphant — Actor. 1. b. 9.
Daer ick hope te wesen.
  Doen vraechden sy my al na de Kerck
Seer strange sy my aenschouden
Ick seyde: * Ten is niet des Heeren werck — Mat. 15. a. 9.
Al dat sy onderhouden — *Fol. 45 vº.*
Maer teghen de waerheyt reen
Dat bewees ick haer gemeen
Die daer by my saten int ronde
Ick vraechde: Gods kinderen fijn
Moeten sy niet geestelijck zijn
Sy seyden, ia, met haren monde.
  Hoe coemt dan dat ghy gheestelijck heet
Ende dander wereltlijcke scharen
Doen bewees ick haer met woorden breet
Dat sy al Secten waren [2])
Want Christus spreeckt selue siet
† Voor de werelt en bidde ick niet — Joan. 17. b. 9.
Maer voor haer die ghy my hebt gegeuen
+ Want sy oock niet en zijn — Joan. 17. b. 16.
Van de werelt, so ick en bin [3])
* Daeromme worden sy verdreuen. — 2. Tim. 2. b. 12.
  Doen vraechdick, mijn Heeren, wat segt ghy nv
Cont ghy my anders betogen
So wil ick van stonden aen volgen v

---

1) Weerleggen, het tegenbewijs leveren.

2) Immers wat in het oog van beide partijen zondig en een gruwel was, zich afzonderen van de Christenheid en eene sekte gaan vormen, dat kon men met het meeste recht aan die partij verwijten, die wèl van de wereld was en dus niet »verdreven", niet door de wereld vervolgd werd. Deze miste juist wat in het oog des dichters de signatuur van het Christendom is.

3) Gelijk ik niet (van de wereld) ben.

Na mijn beste vermoghen
Doen seyden sy metter spoet
Mat. 26. c. 25. † Als de Heere brack dat broot soet
1.Cor.11.c.22. Ende seyde: Neemt, eet, dits mijn lichame
Dat voor v wort gegeuen saen
Hoe wilt ghy dit verstaen
Wast dan niet God selue bequame?
  Doen vraechdick oock met woorden ras
Dat broot daer wy af spreken fijn
Oft dat Christus lichame was
Dat voor ons gebroken soude zijn
Mat. 27. d. 34. + Dwelck daer aenden Cruyce hinck
Ende soveel lijdens ontfinck
Bewijst my dat, ick salt geloouen
* Mt. 26. c. 25. En segt dat nemmermeer
Mar. 14. c. 22. Oft ghy doet Christus oneer
Luc. 22. b. 19. En tvolck doet ghy verdoouen [1]).
1.Cor.11.c.22.   * Sijn Auontmael, wilt dit aensien
Fol. 46 rº. En heeft hy niet gehouwen
Met dieuen, moorders, oft sulcke lien
Oft dronckaerts, oft schenders der vrouwen
Oft gierige, oncuys, vol haet
Vol wreetheyt obstinaet
Van sulcke daer staet geschreuen
Gala. 5. c. 21. † Dat sy alle ghelijck
Apo. 21. d. 27. Deruen sullen Gods rijck
Ten sy dat sy beteren haer leuen.
  Al was Judas oock mede int getal
Sijn werck dat was verborgen
Maer Christus die wist te voren wel al
Dat hy hem soude verworgen
Dus en mach niemant dan
Seggen, tsy wijf oft man
Datter yemant was inne [2])
Die anders hadde gedaen
Dan na Christus vermaen
Sy waren geestelijck van sinne.
  Doen vraechden si oft Christus dat Lam
Van Adam niet vleesch en ware
Joan. 3. e. 31. Ick seyde + dat hy van bouen quam
Eph. 4. a. 9.

1) Verdwazen, dom of verhard maken.
2) Onder (»in" het getal van) de deelnemers aan Jezus' avondmaal.

Van zijnen Hemelschen Vare
So Christus spreect met woorden bloot — Joan. 6. f. 51.
* Ick ben tleuende Hemels broot
Die van bouen ben beseuen [1])
Dat broot, hoort dit geschal
Dat ick v geuen sal
Is mijn vleesch voor des werelts leuen.
  Voort seydick, mijn Heeren zijt dies wel vroet
Wat Paulus doet verweruen [2])
Dat den aertschen Adam, noch vleesch en bloet — 1.Cor.15.e.50.
Gods Rijcke en sal eruen
Waer Christus van Adams natuer
So en waer hy niet reyn en puer
Hy soude oock Aerde zijn geworden
So God selue seyt claer
* Ghy zijt Aerde en sult hier naer — Eccl.17.a.81.
In aerde verkeert worden. — *Fol. 46 v⁰.*
  Doen vraechden sy my opt selue pas
Is Godt alsulcx niet machtich
Dat hy dat vleesch seer broos als glas
Hem ghelijck maect so crachtich?
Ick seyde, mijn Heeren, hoort
Hy vermach niet teghen zijn woort
Verstaet dit allegare
God spreect, mijn woort bekant
† Sal eewelijck houden stant — Mt. 24. c. 35.
Anders waer hy een luegenare.
  Doen seydick, mijn heeren, ick arme gast
Wat weet ghy van my te segghen
Heb ick ghedaen yemant ouerlast
Wat wilt ghy my oplegghen?
Isser yemant die van my claecht
So bid ick dat ghijt ghewaecht
Ick wilse contenteren
Segt doch mijn heeren vry
Waeromme so coemt ghy my
Sonder misdaet dan persequeren?
  Wy en vangen v niet om v misdaet
Maer om die arme sielen

---

1) Van »beseffen". Hier misschien »gedacht" in den zin van »door God beschikt, verordend".

2) Hetzelfde als »verwerft": door redeneering afleiden, een denkbeeld winnen, zich van iets overtuigen, en verder: betoogen.

Die ghy verkeert met uwen boosen raet
Ghy soutse wel al vernielen
Waert datmen v liet betien
Maer het is beter nien [1])
Waert dat v leeringhe ware
Van Godt, goet en oprecht
So ghy beroemt en secht
Ghy sout wel leeren int openbare.
De Heere spreect met woorden vroom
Also daer staet gheschreuen
Mat. 7. a. 6. Hy seyt: ┼ Ghy en sult dat heylichdom
Al voor de honden niet gheuen
Noch de Peerlen, vaet dit bediet
Voor de verckens werpen niet
Dat sy niet tot eenigher vren
Tuwaert en keeren vry
Fol. 47 r°. Ende verschueren dy
Daerom en macht niet ghebueren.
Doen seyde ick tot de Heeren blent
Met lieffelijcke gheruchte [2])
Een mensche wert aen zijn werck bekent
En den boom aen zijn vruchte
Mat. 7. b. 17. * Een goet boom brengt vruchten goet
12. d. 33. Twelck den quaden niet en doet
Luc. 6. e. 43. Wat vruchten cont ghi aen ons beschouwen
Dan liefde, pays, en vre
En verduldicheyt in lijden me
Tot inden doot sonder verflouwen.
Doen seyde tot my een Pape expres
Ick en gelooue, wilt hooren
Niet so wel datter een Godt es
Ick ghelooue al voren [3]).
Ist dat ghy in dit geloof
Blijft altijts euen doof
Ick segt v sonder mijden [4])
Ghy zijt vermaledijt
En sult den eewighen tijt
Inder Hellen moeten lijden.

---

1) N°. 1, 1563: »neen", dat daar toch ook op »betien" (betijen, laten gaan) rijmt.
2) Bekendmaking.
3) Ik geloof geenszins aldus, niet op die wijze (als gij, op grond van de vruchten, die ik zie), dat er een God is; ik geloof dat vooraf, vóór alle redeneering; ik begin met dat aan te nemen.
4) Zonder u te ontzien.

Doen seydick tot hem met coelen bloe
Hoe dorft ghy dit wtspreken
† Het ordeel behoort den Heere toe Ro. 12. c. 19.
Het quaet sal hy wel wreken Heb. 10. d. 30.
Maer het is v manier
Te maken sulck ghetier
Ick segt v sonder veel te callen
‡ Dat v geheel ghebroet Dan. 8. d. 25.
En dAfgoderije diemer [1]) doet 2. Tess. 2. b. 8.
Gheheel noch af sal vallen. Apo. 18. b. 8.
Hy seyde: De Beelden en deeren niet
Die daer staen aen allen hoecken
Sy doen niemant lijden noch verdriet
Het zijn der simpelen Boecken
Hy seyde: Hoort oft ghy wilt
Weer de letter oft dat Bilt [2])
Ist niet gelijck om leeren
Sijn sy niet beyde doot *Fol. 47 v⁰.*
Daeromme seg ick v bloot
Datmen met Beelden wel God mach eeren.
Doen seydick met woorden onbeureest
* Dat ons de heylige Schriftuere Ro. 15. a. 4.
Gegeuen is vanden heyligen Geest
Tot oprechten labuere [3])
Maer † Beelden ende Afgoden Exo. 20. a. 3.
Heeft God so sterck verboden Deut. 5. c. 16.
‡ Die Beelden oft Afgoden maken ‡ Deut. 27. b
Die zijn vermaledijt Sap. 14. b. 8.
So God dat selue belijt
De Helsche pijne sal hy smaken.
Doen vraechden si my na mijn Kercke ras
En waer dat ickse hilde
Ick seyde dattet een Kercke was
Sterck van ghelooue en milde [4])
* Ghedoopet al te saem 1. Cor. 12. b. 13.

---

1) »Men er".
2) N⁰. 1, 1563 leest »Beelt"; n⁰. 3, 1567 en alle latere uitgaven: »Bilt". »Weer" is saamgetrokken uit weder; »weder — oft" hetzelfde als »of — of".
3) Labeur beteekent niet anders dan zware arbeid, maar wordt volgens De Bo in West-Vlaanderen ook gebezigd van land, 'tgeen iemand krijgt om te bewerken, te gebruiken: vandaar »gebruik". Misschien ook dacht de dichter van ons lied er aan, hoe »arbeid" en »labeur" ook wel van barensnood worden gezegd: »oprechte wedergeboorte".
4) Liefderijk.

In eenen gheest en een lichaem
Dat is de Bruyt de Coninginne
Apo. 12. b. 6. † De vrouwe diet Manneken [1]) baert
Voor den Draeck stout onueruaert
Tot sulck een Kerck ben ick inne.
Eph. 1. c. 23. ‡ Totten Ephesien vintmen claer
4.b.15;5.c.23. Al van dees Kercke reene
Col. 1. b. 18. * Dat Christus is het hooft van haer
Vleesch en been van zijnen beene
Gala. 2. c. 21. † Dees Kerck en leeft niet meer
Maer haer leuen is de Heer
Rom. 6. a. 4. ‡ Haer vleesch dat is gestoruen
Gal. 5. c. 24. * Van bouen is sy gedaelt
* Apo. 21. a. 4. So ons Joannes verhaelt
Dees Kercke blijft onbedoruen.
V Kercke alsmen daer wel op let
Het mocht elck wel vernoyen [2])
Sy is tegen de waerheyt ingeset
Maer God die salse wtroyen
Wantmen daer anders niet
Dan Afgoderije en siet.
Fol. 48 r°. Tis walchlijck voor sHeeren oogen
Nochtans seyt elck gemeen
Tis Gods Bruyt en anders geen
Och Godt hoe moecht ghijt gedoogen.
Dus bid ick v, siet elck wel toe
En wilt v met God beraden
Wacht v vanden onnooselen bloe
Oft ghy mist Gods genaden
De welcke hy rijckelijcken schenckt
Die hem altijts ghedenckt
Sach. 2. b. 8. Maer * die zijn wtuercoren
Aentast ofte ghenaect
Sijn oochappel gheraect
Ende op hem valt Godes toren.
Ick bid v Broeders en Susters gemeen
Wilt v met my verblijden
Esa. 28. b. 16. † Fondeert v op den verworpen steen
Luc. 20. b. 17. En vreest torment noch lijden
Verhuecht door vrolijckheyt
Math. 25. a. ‡ En maeckt v lampen bereyt

---

1) Jezus, de in den hemel verhoogde, Openb. 12:5. 2) Verdrieten.

De liefde en laet niet verflouwen
Haest v gaet metter spoet
Vwen Bruydegom te gemoet
* Hy wil dat Auontmael met v houwen. Apoc. 3. c. 20.

Ɑ Nae de wijse: Het was een Molenarinne. *[n⁰. 23.]* [1]).

GEroert ben ick van binnen — Van sommige vrienden, hoe si geuangen worden tot Yper, int iaer 1561.
Al om te maken bekent
Hoe wy met hert en sinnen
Typer buyten der stede ient
Sochten te leuen met vrede
Al na de † Hemelsche stede — † Apo. 21. a. 1.
Was onsen wech seer excellent.
ǂ Gelt, goet, vrienden en magen — Mat. 19. c. 29.
Verlieten wy openbaer [2])
Op dat wy al ons dagen
Christum souden volgen naer
* En oock ons eygen leuen — 2.Cor. 5. b. 15.
Hebben wy ouergegeuen
Te leuen nae zijn woort eenpaer. — *Fol. 48 v⁰.*
† Met twerck van onsen handen — Psa. 128. a. 1.
Wonnen wy daer ons broot — 1.Tes. 4. b. 11.
Sy en comen niet tot schanden — 2.Tes. 3. a. 8.
Maer door zijn ghenade groot
ǂ Wil God de zijne spijsen — Psa. 34. b. 11.
Dus wy hem louen en prijsen — Mat. 6. c. 25.

---

1) Een der gevangenen te Yperen (1561) heeft, »in een viercante gesloten, niet hebbende sooveel licht enz.", fol. 50 r⁰, dit lied vervaardigd, dat hij eerst later, in een ruimer vertrek overgebracht, op schrift heeft kunnen brengen. Hij spreekt dan ook steeds, fol. 49 r⁰ enz., in den eersten persoon. Zooals in aanteekening 1 op fol. 44 r⁰ reeds is meegedeeld, was het de voornaamste bron voor het bericht van het Groot Offerboek van 1615, dat echter nog andere bijzonderheden kende, o. a. dat zij, voor de vervolging naar Yperen gevlucht, daar met smalweven hun brood wonnen; dat zij op de markt geworgd en verbrand zijn, Kalleken Strings eerst eenigen tijd na de anderen; dat Cijntgen Potvliets niet standvastig bleef en dus aan de handen des scherprechters is ontkomen. Die anderen waren Kalleken (Strings), Maeyken (Kocx), Thonis, van Waestene geboren (Anthonis Schoonvelt) en Kaerl (Lauwers van de Walle). De namen, die tusschen haakjes staan, zijn die van het Groot Offerboek. Een zesde, Hendrick N., wist toen zij samen overvallen werden nog te ontvluchten.

Het lied komt voor in het *Nieu Liedenboeck* van 1562, in het *Tweede Liedenboeck* van Biestkens, 1583, en is door Wackernagel, *Lieder der Niederl. Reformirten*, opgenomen.

2) Zooals was gebleken.

*Col. 1. b. 14. * Die ons verlost door zijn bloet root.
Dit hebben de Heeren vernomen
Dorstende nae ons bloet
Sy zijn seer haest ghecomen
En schenen by na verwoet [1])
Joan. 15.b.20. † Ghelijck sy Christum deden
Veruolghen sy noch zijn leden
Esa. 59. b. 15. † Die tquaet laten, en doen dat goet.
Met stocken, sweerden, en coorden
Quamen sy wel voorsien
Daer wy als dongestoorden
Waren goet om te bespien
Werckende, hoort mijn verclaren
Met de vroukens, die by ons waren
Dat seer onlangs mochte gheschien [2]).
Sy quamen als ontsinde
Al met een groot ghedruys
Sijnken beurucht met kinde
Liep haestelijck wten huys
Sy was swaer ende banghe
Sy hebben haer mede gheuangen
Daer was om hooren een groot confuys.
Kaerl liep buyten der dueren
Meester Claes seer onbeschaemt
Die sachmen nae hem spueren
Met een bloot sweert, dat niet betaemt
Daer mee heeft hy ghehouwen
Och vrienden wilt doch aenschouwen
Welcke de Christenen zijn ghenaemt.
Ghequetst zijnde van desen
Heeft hy haer noch ontrocht [3])
Mayken ons vrouwe ghepresen
Fol. 49 r°. Heeft oock noch haer kint besocht
DInquisiteur als man onsachte
Heeftse ghegrepen met machte
Met een bloot sweert bloedich bedocht.
Sijnen aert hy daer baerde
Bloethongherich ende blint

---

1) »Verwoet" kan sterker beteekenis hebben dan die het bij ons heeft. Dus: »bijna razend".

2) Dit behoort misschien bij »hoort mijn verclaren"; hoort mijn verhaal van 'tgeen zeer onlangs kon geschieden, heeft plaats gehad.

3) Ontraken, misraken. Voor Thuenis (iets verder) heeft n°. 1, 1563 Tonis, n°. 11, 1599 Theunis.

Mayken die haer veruaerde
Besorcht zijnde voor haer kint
Wacht mijn kint, hoordemense spreken
Hy heeft (soot is ghebleken)
Hem seluen ghequetst, als man ontsint.
  Die my quamen bespringhen
Sprack ick aen met goet bescheyt
De Diefleyders die my vinghen
Brochten my int huys gheleyt
Ick seyde: Vrienden ghemeene
Dits om de Waerheyt reene
Met Godts woort heb ickt haer daer verbreyt.
  Thuenis van Waesten gheboren
Die elck zijn liefde iont
Quam ons (zijn vrienden vercoren)
Besien, hoe dat het met ons stont
Om vertrecken hy Adieu seyde
Maer wt liefden hy noch beyde
Dat was voor Meester Claes een vont.
  Het was den wille des Heeren
Ten doet Thuenis oock gheen ghequel
Henrick sonder ommekeeren
Die heeftet ontloopen snel
Het mocht henlien wel verdrieten
Maer sy souden noch wel meer vergieten
Tonnosel bloet, als Woluen fel.
  Calleken goedertierich
Brochten sy oock gheuaen
Altijts in liefden vyerich
Om Christo niet af te gaen
* Wy troosten, so dat behoorden — Mala. 3. c. 16.
Malcanderen met Godts woorden — 2.Cor. 1. a. 4.
Dat was om hooren al ons vermaen. — *Fol. 49 v⁰.*
  Hulp en troost tot dien stonden
Was ons seer wel van noo
Sy hebben ons daer gebonden
Na dInquisiteurs geboo
Op straten si ons brachten
Met seer blijden gedachten
Spraken wy de gebuerkens toe.
  Can yemant van ons doleren
Hebben wy daer geuraecht
Datmen ons gaet persequeren

Niemant en heeft daer geclaecht
1.Pet. 4. c. 16. † Tis dan om Christus Name
Wy en deruent ons niet schamen
Sprack Mayken vry onuersaecht.
Nader Stede sy ons leyden
Calleken seer onueruaert
Die ginc haer haest bereyden
Om te singen, twort v verclaert
Meester Claes, als die ontstelde [1])
Dapostelen (hy vertelde)
En songen niet, so ghy gebaert [2]).
Ick en wil oock niet dansen
Sprack hy, waeromme singt ghy
Mat. 10. d. 28. * En vreest niet dese Hansen
Sprack Tonis, maer Suster singt vry
Calleken heeft daer gesongen
Ende ick vant my oock gedrongen
Om te singen van herten blij.
Typer binnen der mueren
Brochten sy ons ooc daer naer
Men sach ons geensins trueren
Dat bleeck wel int openbaer
Wy songen ende spraken
Om Gods woort bekent te maken
Totten volcke vry sonder vaer.
Tvolck quam met grooten hoopen
Elck heeft na ons gehoort
Men sachse na ons loopen
Fol. 50 r°. De Rackers die leyden ons voort
Ick sprack ten dien saysoene [3])
Ten is niet van quaet te doene
Maer om tbeleuen van Gods woort.
Mat. 7. b. 13. * Smal ende enge is de poorte
Luce. 13. c. 22. Sprack Calleken, my wel verstaet
Schict v na de behoorte
Psa. 34. b. 15. ‡ Doet goet ende laet dat quaet
Ro. 12. b. 16. Gaet coopt nv Testamenten
† Mt. 10. d. 28. † En vreest niet dese Regenten
Maer doet dat v Godes woort raet.
Al dat ick v verhale

1) Als die buiten zich zelven was.
2) Zooals gij u aanstelt.
3) Gelegenheid of oogenblik.

Dat is also gebuert
Na tHof al vander Sale
Leyden sy ons, maer ongetruert
* Als slachschaepkens deuijne — Ps. 44. c. 23.
Wy en vreesden torment noch pijne — Rom. 8. d. 36.
Maer dachten op dat eewich duert.
  Ick cant niet al vertellen
Ons spreken op onsen ganck
Dus neemt mijn simpel stellen
Van my wt gunste in danck
Int Cootken [1]) dat wy treden
Daer wy den Heer aenbeden
Met spreken ende met lofsanck.
  Ten heeft my niet verdroten
Dat ick hier hebbe gedicht
In een viercante gesloten
Niet hebbende so veel licht
Om lesen oft om schrijuen
Int herte moestet blijuen
Tot dat my de Heer brocht int gesicht.
  Broeders en susters wilt dencken
* Op ons die in banden zijn — Heb. 13. b. 13.
Wilt ons tot hulpe schencken
V gebeden op dit termijn
Dat wy seer goederhande [2])
† Ons lichaem tot een offerande — Rom. 12. a. 1.
God den Heer mogen geuen fijn.
  Hier mede wy v groeten — *Fol. 50 v⁰.*
Met des Heeren vrede gemeyn
Die den druck can versoeten
Bidt dien groot ende cleyn
Op dat wy mogen ydoone
* Ontfangen des leuens Croone — 4. Esd. 2. f. 43.
Te samen in des Hemels pleyn. — Apo. 2. b. 10.

---

1) Het kot, de gevangenis.
2) »Op goede wijze", hier dus: zonder eenige weifeling of ontrouw.

[nº. 24.] [1]

¶ Na de wijse: Het daget wt den Oosten.

Van Jacques hoe hy verraden ende geuangen wert.

OCh siet hoe droeue dingen
Ick v hier vertellen sal
Die my geschiet zijn sonderlinge
Wilt hooren na mijn verhal.
Daer quam al een Raetsheere
Den welcken ick wel can [2]
Psa. 41. b. 10. Voor eenen goeden † vrient van eere
Joa. 13. b. 18. Maer hy wert my een Tyran.
Hy socht na my seer cloecke
Seggende, hy had eenen Brief
Hy woud my comen besoecken
Hy kende my en hadde my lief.
Als hy my heeft vernomen
Eccl. 19. c. 21. Met een so soeten stem
Hiet hy my willecome
En bad my te gast by hem.
En als hy van my hoorde
Dat ick niet blijuen en mocht
Hy gaf my so lieflijcke woorden
Als hy hem hadde bedocht.
Hy sandt een Boode seer stille
Te Leeuwerden inden Raet
Al om commissie wille
En een Duerweerder nijdich en quaet.
Als sy waren gerede
Sprack hy met valscher hert
Dat ick van mijn waer en werck mede
Sou brengen, hy vriendlijck begeert.
Als ick daer was gecomen
Mat. 26. c. 48. † Seer lieffelijck hy my groet
Fol. 51 rº. Sijn hert en heb ick niet vernomen
Want hy sprack tot my so soet.
Terwijlen deed hy halen

---

1) Over Jacques d'Auchy, in Maart 1559 te Leeuwarden verdronken, en over dit lied, door hem zelven in zijne gevangenis gedicht, 'tgeen niet alleen uit den gebezigden eersten persoon, maar vooral uit het later toegevoegde laatste couplet blijkt, zie boven de aanteekening op bl. 268 vgg. Het lied is ook bij Wackernagel te vinden.

2) »Kunnen" in den zin van »kennen", evenals nog tegenwoordig in de platte spreektaal: Verwijs en Verdam, III, bl. 1800.

Den Duerweerder, die quam an
† Spijtich sprack hy daer voor allen Pro. 12. b. 19.
Vangt hem, siet hier is die man.
  Daer deed hy my aentasten
En heeft ghesproken: Hout vast
Sy hebben gesocht met haesten
Ende my rontom betast.
  Doen seydick: O mijn Heere
Wat hebt ghy nv gedaen
Ghy doet v seluen groot oneere
Dat ghy my dus hebt verraen.
  Ick heb op v mijn leuen
Betrout, en alle mijn goet
Hoe sydy dus ontrou beseuen [1])
* Dat ghy so staet na mijn bloet. 1.Re. 19. b. 10.
  Hy sprack: Ick moest v vinden
Mijn eedt hebbe ick gedaen
Nv zijt te vreden, laet v binden
Opt Huys moet ghy met my gaen.
  Doen ghinck hy my daer lesen
Zijn wreede tyrannissche macht
En na dat inhout van desen
Heeft hy noch na vier mans geuraecht.
  Ick en wilse niet bedragen [2])
Maer hebdy in eeniger oort
Yemant ouer my hooren clagen
Hy sprack: Dat heb ick niet gehoort.
  Ghy en zijt niet geuangen
* Om eenige misdaet swaer 1.Pe. 4. b. 15.
Maer ghy hebt Ketters aengehangen
Mijn heeren ten is niet waer.
  Sydy oock niet een herdooper
Neen ick mijn Heeren, hoort my
Een doope hebbe ick alleen proper
Ontfangen † na sHeeren woort vry [3]). Mat. 28. c. 19.
  Ende na de Roomsche Kercke Mar. 16. b. 15.
Hebben sy my geuraecht *Fol. 51 v°.*
Dat en is niet Godes wercke
Heb ick daer op gewaecht.
  Daer gaf hy menich suchten

1) Bevonden.
2) Beschuldigen of in 't ongeluk storten. 3) Edel.

Al met een droeuich samblant
Als hy hem wel beduchte [1])
O Jacques moestu vallen in mijn hant.
  Ick had so wel mijn betrouwen
Eylacy op v gefondeert
Het sal v menichmael berouwen
Ick heb so lang by v verkeert.
Mat. 5. e. 44. * Maer geerne vergeef ick v desen
Luce. 6. c. 27. Al wt mijns herten gront
De Heer wil v genadich wesen
Begeer ick tot alder stont.
  Jacques ick v wel bedancke
Heb ick daer inne misdaen
My dunckt voor Godt ick niet en wancke [2])
Want na mijn eedt moest ick voortgaen.
  Dunct v desen handel vromen [3])
Voor Godt en der menschen schaer
Den tijt sal noch wel comen
Dat ghijt sult worden ghewaer.
  Hy sandt my in de Stoue [4])
Beyt (sprack hy) men sal v meer
Te Leeuwerden van onsen geloue
Ondersoecken, en van v leer.
  Als ick daer sat geuangen
Quam binnen mijn Huysurou
Doen worde my also bange
Als ick sach haer droefheyt en rou.
  Den Duerweerder met herthede
Stont tegen en stiet haer van my
Veel waren daer die weenden mede
En baden, och laetse comen by.
  Ten mocht niet lange dueren
Sy was beuaen met kindt
Als ick haer sach aldus trueren
Sprack ick: Och gaet thuys mijn bemindt.
Fol. 52 r°. Troost v nv inden Heere
Om Godts woort ben ick geuaen
Ten sal v niet zijn tot oneere

---

1) Zich beduchten: vreezen, duchten.
2) Voor God weifel ik niet, ben ik niet onstandvastig, niet onzeker.
3) Baten; ook vóór »vromen" had »u" moeten staan, wat om het voorafgaande »u" is weggelaten.
4) Stube, kamer.

† Want ick hebbe niemant misdaen. 1.Pe. 4. b. 15.
Sy antwoorde my: Die Heere
Stercke v inder waerheyt
Strijt vromelijck tot zijnder eere
† Die Croone is v bereyt. 4.Es. 2. f. 44.
Och mocht ick by v steruen 2.Ti. 4. b. 8.
Dat waer my een groote vruecht Apo. 2. b. 10.
En by v tleuen beeruen
Mijn hert sou zijn verhuecht.
Och Suster wtuercoren
En hebt doch geen verdriet
Al moet ick nv wat treden voren
* Den wille des Heeren geschiet. Mat. 6. b. 10.
Den Duerweerder mocht niet lijden 26. d. 41.
Ras gaet van hier, heeft hy vermont
Ick seyde: Och laet God betijden
Met ons noch een cleyne stont.
Daer worden wy gescheyden
Van een met groote droefheyt
Die Heere die wil ons bereyden
Blijschap inder eewicheyt.
Jacques heeft dit gesongen
Daer hy lach geuangen swaer
Geweldich is hy door gedrongen [1])
† En rust nv onder den Altaer. Apo. 6. a. 9.

¶ Na de wijse: Ick dancke v lieue Heere. [*n⁰. 25.*] [2])

O Heer God ick mach wel clagen
Met suchten so menichfalt
Dat nv in dese dagen

Vande bekentenisse des geloofs van Jan

---

1) Met groote geestkracht is hij door de enge poort, door den smartelijken doodstrijd gedrongen in het eeuwig heil.

2) Jan Schut is alleen bekend uit dit gedicht van hem zelven en uit een ander, op hem gemaakt, dat in de *Veelderhande Liedekens* (in 16⁰) van 1569 voorkomt en (samen met het eerste) bij Wackernagel, S. 144, is afgedrukt. Hij onderscheidt zich in niets van de eigenlijke nederlandsche martelaars, en belijdt o. a. de menschwordingsleer. Het Groot Offerboek van 1615 vermeldt, hoe zijn dood in 1561 valt en voegt dit toe aan een bericht, aan het lied uit ons *Lietboecxken* ontleend; dat van 1617, hoe die dood door onthoofding heeft plaats gegrepen; dat van 1626, hoe Schut in de gevangenis veel heeft gezongen en de rechter, die hem veroordeeld had, een paar dagen na de terechtstelling het lijk toeriep: »Jan, zing

Schutgeuangen wesende te Vreen.

Geschiet is so groot gewalt
Om dat ick v woort aenhange
Lijde ick so grooten noot
En legge hier geuangen
Sy dreygen my al metter doot.
  Sy hebben my gebonden
Fol. 52 v°. Geuoert voor de Ouerheyt
Om uwen naem te verconden
Door v genade was ick bereyt
Doen deden sy my vragen
Wat onse gelooue weer
Daer op was mijn gewagen
Dat is na Christus leer.
  Op dit geloof ben ick gedoopet
Hebbe ick voor haer bekant
Mat. 28. c. 19. * Als Christus selue ontknoopet
Mar. 16. b. 15. Onsen trouwen heylant
In Marco staet geschreuen
In zijn sestiende pleyn
Den gloouigen salment geuen
So Christus woort ons leert gemeyn.
  Vanden doop der kinderen cleene
So vraechden sy my al voort
Ick sprack met goeder meene
Dat vindick niet in Gods woort
Wilt vry de schrift doorloopen
Christus heeft niet geleert
Den ongeloouigen te doopen
Mat. 3. a. 2. 4. b. 17. † Sy en zijn [1]) van sonden eerst bekeert.

---

ons nu een liedeken", waarop hij met een aanval van beroerte werd gestraft. Dat van 1631 en Van Braght nemen dit alles over.

Het lied roert evenals n⁰. 22, alle betwiste denkbeelden der Doopsgezinden aan; insgelijks alleen het eedverbod niet.

In een liedboek, dat Dr. Wieder meent in 1559 te moeten plaatsen, komt ons lied al voor. Dan moet de opgaaf van het jaar 1561 voor dezen marteldood natuurlijk onjuist wezen, of — eene andere mogelijkheid, waarop Wieder, bl. 145, wijst, — Schut heeft nadat zijn lied al verbreid was nog een paar jaren gevangen gezeten. Dit komt ook in latere uitgaven van de *Veelderhande Liedekens* voor en staat, in het duitsch vertaald, in *Ein schon gesangbüchlein*, dat volgens Wolkan, S. 90, 91, 99, voor het eerst tusschen 1565 en 1569 het licht heeft gezien.

Of »menichfalt" en »gewalt" in het eerste couplet den westfaalschen dichter verraadt? »Swermen" op fol. 53 r° zal wel geen germanisme (schwärmen" is bij Luther: in afwijking van het woord der Schrift op eigen invallen, fantasiën, wijsheid afgaan) zijn, zie de aanteekening aldaar.

1) Tenzij zij zijn.

Daer op hebben sy geuraget
Oft ick sulcks niet woude afgaen
Daer op heb ick gewaget
Dat en dient my niet gedaen[1])
Gods woort te stellen bezijden
En steruen den eewigen doot
Ick wil veel lieuer lijden
Al waer de pijn noch eens so groot.
* Dat Nachtmael onses Heeren — Mat. 26. c. 25.
Bekende ick voor haer present — Mar. 14. c. 22.
So Christus self quam leeren — 1.Co. 11. c. 22.
Int nieuwe Testament
Dat wy daer by sullen gedencken
Sijn lijden en bitteren doot
Dat hy ons heeft willen schencken
Doen hy zijn bloet aent Cruys vergoot.
Doen deden sy my verclaren — *Fol. 53 r°.*
Met vele woorden goet
Oft Christus niet en ware
Van Maria vleys ende bloet
Ick en heb sulcx niet gelesen
Heb ick voor haer bekent
Hoe soud hy vander aerden wesen
Die God den Vader heeft gesent.
† Van dHeyligen Geest is hy ontfangen — Mat. 1. c. 20.
Gebooren wt die reyne maecht — Luc. 1. c. 31.
Met geenderley sond behangen [2])
Alst God den Vader heeft behaecht
* Gebooren wt Dauids stamme — Esai. 11. a. 1.
So hy was toe gesacht
Dus in Christo den Lamme
Godes beloften zijn volbracht.
† Dat woort (verstaet de saecke) — Joan. 1. b. 14.
Is vleys geworden saen [3])
† Vanden Geest na des Engels spraecke
De cracht Gods heeftse beuaen
Daerom tHeylige wt haer gebooren
Is Godes Sone vermaert
Daerom wy die waren verlooren
* Verlost zijn, als Petrus verclaert. — 1.Pet. 1. c. 18.
Daer na sy my vragen deden

1) Ik heb gezegd: dat, door mij gedaan, dient (doet goed) mij niet."
2) In geenerlei zonde verstrikt. 3) Spoedig. Hier weêr stopwoord.

Rom. 13. a. 1. Twelck † Paulus heeft geleert
Oft ick van haer Ouerhede
Niet hielt als van God geordineert
Ja den gerechten te beschermen
Heb ick voor haer bekant
En te straffen die in quaetheyt swermen [1])
Om vrede te houden in haer lant.
Wat hout ghy vander echte
So hebben sy geuraget my
Als Christus seluer sechte
* Ge. 2. d. 24. Matthei aent negentiende vry
Mat. 19. a. 4. * Een man end een vrou beyde
† Mat. 5. d. 31. Sullen in die echte gaen
19. b. 9. † End oock niet weder scheyden
Fol. 53 v°. Sy en hebben ouerspel gedaen [2]).
Van oproer en muyterijen
Hebben sy veel aen my gesocht
Daer op was mijn belijen
Wy en hebben dat niet gedocht [3])
Pro. 25. d. 21. ‡ Onse vianden te beminnen
Mat. 5. e. 44, Leert Christus in zijn woort
Rom. 12. c. 20. Metter waerheyt salment niet beuinnen
Dat van ons anders wort gehoort.
Doen deden sy weder vragen
Wie onse Hooftman weer
Daer op was mijn gewagen
Dat is Christus met zijne Leer
1.Cor. 7. b. 15. * Die heeft ons geroepen in vrede
Als een trouwe Heylant goet
Daer by hoop ick te blijuen mede
Ende bezegelent met mijn bloet.
Die dit Liedeken dichte
Jan Schut was zijn naem (bekent)
Om zijnen Naesten te stichten
Wt de geuanckenis heeft hijt gesent
Psa. 118. a. 8. * Datmen op Gods woort sal betrouwen
Eccl. 2. a. 6. In allen tijt der noot
† Jer. 17. b. 5. † Op gheenen menschen bouwen
Hij geeft dat leuen voor de doot.

FINIS.

1) Rondzwermen, vagabondeeren. 2) »Zoo zij niet...”
3) Van dogen = gedoogen.

ℂ Besluyt [1]), *Fol. 54 r°.*

GOetwillighe Leser, hier hebt ghy veele schoone Exempelen, van mannen ende vrouwen, die Christum Jesum ende dat eewige onuerganckelijcke leuen met ghetrouwer ende reynder herten ghesocht, ende * God wt dat binnenste haerder sielen geureest hebben, Mat. 22. d. 36.
der welcker herten bloeyden in des Heeren woort ende liefde, hare monden vloeyden [2]) cracht, gheest ende wijsheyt, hare dencken ende spreken, hare doen ende laten, hare * leuen ende steruen was Phil. 1. c. 21.
Christus Jesus, hare ✝ rijck ende ruste en sochten sy niet op deser ✝Joan.18.e.36.
Aerden, want haer ghemoet was Hemelsch ende gheestelijck, so alst wel blijct in hare naeghelaten schriften. Lieue Leser, merct doch het onderscheyt, namelijc, welc † den wech des Heeren ende Mat. 7. b. 13.
den wech des Duyuels is, ende welck * den oprechten dienst Godts * Jac. 1. c. 27.
ende den dienst des Duyuels ende der Afgoden is, ende welck † de kinderen des Heeren ende de kinderen des Duyuels zijn, ende 1.Joan. 3. b. 9.
welcke daer veruolgen ende welcke datter veruolcht worden, Op dat ghy verstaen muecht, wattet voor een volc is, * wt wat Vader Joan. 8. d. 44.
sy gheboren zijn, ende wat gheest haer gedreuen heeft, die die lieflijcke, vreedsamighe, onschuldighe, gehoorsame kinderen Gods so onbermhertelijcken // hebben ✝ wtghestooten, gheplondert, be- *Fol. 54 v°.*
loghen, gheuanghen, ghepijnicht, wtgherect, verdroncken, verstict Mat. 5. a. 10.
ende vermoort, Sommighe hebben sy aen de Staecken verworcht, Heb. 11. f. 36.
ende aen Galghen ghehanghen, Sommige hebben sy metten Sweerde gherichtet, * ende den vogelen des Hemels tot eender spijsen ghe- Psa. 79. a. 2.
gheuen, Sommighe hebben sy den visschen toe gheworpen. Ende dese tyrannije (so alst schijnt, nae Schrifts meldinghe) en sal niet ophouden, tot dat de wtghestotene, verworghede, ende gecruyste Christus Jesus met allen * zijnen Heylighen als eenen Almachti- Jud. 1. b. 14.
ghen Ghewelthebber, Ouerwinner, ende gloriose Coninck ten Jong-

---

1) Dit »Besluyt" staat in n⁰. 1, 1563 en n⁰. 2, 1566 niet achter het *Lietboecxken*, maar volgt daar onmiddellijk op het *Offer des Heeren*.

2) Transitief gebruikt, evenals soms bij Anna Bijns. Eerst n⁰. 11, 1599 leest: »uloeyden van cracht".

Luc. 21. d. 25. sten dage in die † wolcken des Hemels comen sal, met die * Enghelen zijnder cracht, met die vyervlammen, om wrake te doen ouer alle den ghenen die Godt niet ghekent en hebben, ende die niet ghehoorsaem gheweest en hebben den Euangelio, Ende verclaert te worden in zijnen Heylighen, ende wonderbaerlijck te verschijnen in allen geloouigen, in die verrijsenisse ende openbaringhe der Hemelscher claerheyt, met de welcke sy becleedt sullen worden door de cracht Christi, op dat sy met hem die eewighe onuerganckelijcke heerlijckheyt in dat volcomen wesen mogen innemen ende besitten in der eewicheyt, Amen. //

Apoc. 1. a. 7.
* 2. Tes. 1. b. 7.

[*Fol. 55 r°.*]

ℂ Een Register van dit voorgaende Liedtboecxken.

Vant bitter lijden Christi ootmoedich: Van tlijden ons Heeren Jesu Christi. Fol. 1.

Verhuecht v Gods kinderen alle tijt: Van Frans van Boelsweert. Fol. 3.

Droefheyt wil ick nv laten staen: Van twee Joffrouwen van Beckom. Fol. 5.

Doenmen vijftienhondert schreue: Van vijf vrienden, opgeoffert te Gent. Fol. 8.

Ick sal met vruechden singhen een Liedt: Van drie vrienden, gedoot tot Antwerpen. Fol. 11.

Ick mach wel droeffelijck singen: Van vijf vrienden, gedoot tot Leyden. Fol. 13.

Ghy Christen altesamen: Van Dauid ende Leuina, opgeoffert te Gent. Fol. 15.

Alsmen schreef vijfthienhondert iaer: Van Gielis ende Lijsbeth. Fol. 17.

O Godt ick moet v claghen: Van Joos verbeeck, tot Antwerpen leuende verbrandt. Fol. 18.

Een nieuwe Liet // vaet dit bediet: Van Willem cleermaker. Fol. 21.

In bitterheyt der sielen: Van een vrient tot vueren deerlijck onthooft. Fol. 23.

Hoort vrienden, ick schenck v een liet: Van Jan Jansz Brant. Fol. 24.

Verhuecht verblijdt groot ende cleyn: Van een ionghe Maecht, genaemt Janneken. Fol. 25.

Ick moet een liet beghinnen: Van twaelf vrienden, gedoot te Gent. Fol. 26.
O Heere God eewich Vader verheuen: Van Goris ende Joachim. Fol. 28.
Aenhoort Godt Hemelsche Vader: Van tweentseuentich vrienden. Fol. 30. //
Alsmen schreef duyst vijfhondert: Van vier vrienden, gebrant te Lier. Fol. 32. [*Fol. 55 v°.*]
Eylaes ick mach wel suchten: Van vier vrienden, te Leyden opgeoffert. Fol. 37.
Babels Raets Mandamenten: Van ses vrou persoonen, tot Antwerpen gedoot. Fol. 38.
Hoort vrienden al // hier in dit aertsche dal: Van Jorian en Clement. Fol. 40.
Alsmen schreef duyst vijfhondert eenentsestich Jaer: Van Calleken strincx. Fol. 42.
Een eewighe vruecht die niet en vergaet: Van vrage ende Antwoort. Fol. 44.
Geroert ben ick van binnen: Van sommige geuangenen tot Yper. Fol. 48.
Och siet hoe droeue dingen: Van Jacques, hoe hy verraden wert. Fol. 50.
O Heer Godt ick mach wel claghen: Van Jan Schut, geuanghen zijnde te Vreen. Fol. 52.

¶ Ghedruckt in het Jaer
ons Heeren, M.CCCCC.LXX.

De brieven en liederen, die in de andere uitgaven van het Offer des Heeren met het Lietboecxken voorkomen, maar in die van 1570 worden gemist.

INLEIDING.

Zal dit deel der „Bibliotheca" den lezer omtrent het geheele „Offer des Heeren" en „Lietboecxken" volledig op de hoogte brengen, dan heeft wat het tot hiertoe inhoudt nog aanvulling noodig. Aan den herdruk van de uitgaaf van 1570 behoort nog een en ander te worden toegevoegd. Vooreerst wat door de uitgevers van 1570 uit vroegere edities niet is herdrukt. Dit beperkt zich tot een kort briefje van de kinderen van Maeyken Boosers aan hunne moeder, dat nergens dan in het Bijvoegsel op n⁰. 2, 1566 voorkomt, en het Voorwoord voor het „Lietboecxken": „Tottensangher". Waarom dit laatste, dat, van de hand der oorspronkelijke verzamelaars, in de beide eerste uitgaven (1563 en 1566) is te vinden, door de uitgevers van n⁰. 3, 1567, wien alle lateren zijn gevolgd, is uitgesloten, kunnen wij niet meer verklaren.

Maar eveneens komt in dit werk eene plaats toe aan de brieven van een tweetal martelaars (Hendrick Verstralen en Mayken Deynoots) en aan een drietal liederen, die evenals deze brieven van 1578 af in alle uitgaven staan en waarvan men dus zeggen kan dat zij een integreerend bestanddeel van het „Offer des Heeren" met het „Lietboecxken" uitmaken. Zij zijn voor het eerst in n⁰. 6, 1578 *b* te vinden en worden hier daaruit afgedrukt: alleen ontmoet men het eerste, „Van eenen veertich vrienden", reeds in n⁰. 5, 1578 *a*.

De vraag, boven bl. 20 door mij opgeworpen ten aanzien van den inhoud der uitgaven van en vóór 1570: wat de verzamelaars bewogen heeft uit de vele bestaande brieven en liederen juist déze te kiezen, de overige niet op te nemen, keert hier terug. Daar beantwoordde ik haar zóó: die verzamelaars hebben in 't geheel niet gekozen, zij hebben eenvoudig alles opgenomen wat zij tot

hunne beschikking hadden; alle andere brieven zijn eerst na hunnen tijd, sommige zelfs eerst vrij laat, in de 17de eeuw, uit de familiepapieren van afstammelingen der geadresseerden voor den dag gekomen [1]). Maar hier ware dat antwoord onjuist. Hier klemt de genoemde vraag ook veel sterker, doordat in 1578 een tamelijk groote voorraad, waaruit men den bundel kon aanvullen, zelfs in druk voorhanden was. Van de martelaarsliederen blijkt dit uit de „Veelderhande Liedekens" en andere bundels. En wat de brieven betreft: misschien zijn er van Soetken van den Houte in 1565 gedrukt (Bibliographie", I, p. 656); Schagen vermeldt („Naamrol", bl. 117) eene uitgaaf van de brieven van Verstralen van 1571; een druk van die van Verkindert uit het jaar 1572 is te Leiden voorhanden; eindelijk en vooral: uit 1577 bezitten wij behalve van de hier genoemden ook van Jacques de Rore, Thys Joriaensz en eenige anderen brieven, alle bij denzelfden drukker in hetzelfde formaat gedrukt.

Waarom namen de verzamelaars van het „Offer des Heeren" van 1578 *b* niets van dit alles over behalve alleen en uitsluitend de brieven van Hendrik Verstralen (met die van Mayken Deynoots)? Laat zich hieruit ook iets afleiden over doel en strekking van ons boekje in zijne oudste en in die latere gedaante? Over de geestesrichting van de uitgevers van 1578?

Ik geloof het niet. Natuurlijk konden deze laatsten niet meer als die van 1562 „den troost en de versterking der slachschaepkens Christi" beoogen. Immers in 1577 en 1578 was de vervolging gestaakt, nadat in Januari 1577 de Unie van Brussel aan de Gentsche pacificatie algemeene erkenning had geschonken. Maar al was die bedoeling weggevallen: er lag nog in deze lektuur genoeg leerrijks en vermanends, bezielends en stichtelijks om de navraag naar herdrukken begrijpelijk te maken. Voor 't overige is er geen onderscheid in godsdienstige denkbeelden tusschen de (in 1577 gedrukte) brieven van martelaars, die in 1569 en 1571, en de (in het „Offer des Heeren" van 1570 opgenomen) brieven van hen,

1) Zelfs na 1660, na de uitgaaf van van Van Braght's *Martelaarsspiegel* in eersten druk, waren zij, die in 1685 den tweeden druk hebben bezorgd, nog eenige tot dusver onbekende brieven op het spoor gekomen: één van Nelleken Jaspers, in 1570, en één van Joos de Tollenaar, in 1589 gedood. *Doopsgezinde Bijdragen*, 1899, bl. 91.

die vóór of in 1564 den marteldood hebben geleden [1]). Alleen had het verloop van tijd deze wijziging aangebracht, dat bij de lateren meer dan bij de vroegeren opzien tegen den marteldood merkbaar is, al ontbreekt dit ook dezen niet (zie boven bl. 32, 33); voorts, dat de eersten het soms noodig vinden tot eensgezindheid en vrede te vermanen en meer melding maken van de dienaars (leeraars), van de verhouding tusschen hen en de broeders, van den ban. Op dat verschil heeft Pijper zeer terecht opmerkzaam gemaakt, toen hij in het „Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis", II, 3, bl. 286—300, die brieven, in 1577 uitgegeven, besprak. Even juist is zijne verklaring daarvan: tusschen de jaren van de beide groepen van martelaars in lag het tijdperk van den strijd, die in 1566 en 1567 tusschen de Vriezen en de Vlamingen was losgebroken. Maar dit een en ander is geen teeken van verandering in geestesrichting. Het laat zich ook niet uitmaken, of die latere martelaars tot eene dier partijen hebben behoord, en zoo ja, tot welke, dan wel of zij buiten beide stonden. Dit laatste, dat mij het waarschijnlijkst voorkomt, was zeker het geval met Herman Timmerman, den antwerpschen oudste bij de Waterlanders, en van wien nogtans ook een boekje in de verzameling van 1577 is opgenomen. Van tendenz is hier evenmin sprake als — zie boven bl. 37 — in het „Offer des Heeren".

Het éénige wat nog ter zake der opneming van de brieven van Hendrick Verstralen met weglating van die van anderen aan eene bepaalde voorkeur kan doen denken, zou kunnen liggen in de omstandigheid, dat Verstralen, die van den strijd wél wist, het woord „ban" (ik denk toevallig) niet noemt en de verzamelaars alles wat naar den nog hangenden twist heenwees wilden vermijden. Maar ik vermoed, dat wij in 't geheel niet zoo ver noch zoo diep naar eene verklaring moeten zoeken. De oorzaak van die opneming zal wel eene of andere toevallige omstandigheid zijn geweest: b. v. deze, dat de uitgever die brieven van Verstralen in den ouden druk van 1571 reeds lang bezat, of dat hij dezen martelaar persoonlijk had gekend; dat hij die brieven juist kort genoeg vond om er nog eene plaats aan te kunnen geven, of dat zij (evenals de liederen die hij uit al de bestaande uitkoos) bijzonder in zijn

1) Clement Hendricksz., de éénige van na 1564, telt nauwelijks mede.

smaak vielen. En eveneens blijf ik bij 'tgeen ik boven bl. 21 schreef: dat de uitgever al die andere brieven niet opnam eenvoudig omdat hij aan het boekje, dat hij ging herdrukken, toch niet een omvang kon geven, dubbel zoo groot als dien welken het tot dusver bezeten had.

Het drietal nieuwe liederen is ongeveer tien jaren jonger dan de jongste uit het „Lietboecxken" van 1563—1570: maar hoe staan zij bij den inhoud van dit laatste ten achter! 't Zijn nog wel dezelfde woorden en beelden; ook de gedachten zijn geene andere; het éénige dat ons als iets nieuws treft, de harde toon waarop Gods wrekende gerechtigheid wordt bezongen, is juist niet aantrekkelijk: maar alles klinkt thans zooveel minder oorspronkelijk dan vroeger, zooveel minder frisch. Het lied heeft aan stoutheid ingeboet, maar ook aan innigheid. De zinsbouw is hier en daar verregaand gebrekkig; en de zangerigheid b.v. van het „Lied van Vrage en Antwoort" ontbreekt bijna geheel. Ligt dit hieraan, dat, naarmate er langer tijden van verademing aanbraken, niet meer de martelaarsstemming den geheelen kring der geloovigen vervulde? Was de eerste liefde, nu andere belangen zich deden gelden, wel niet verkoeld, misschien even warm gebleven, maar minder diep geworden, minder innig?

Met de uitgaaf van 1578 *b* zijn nu zoowel „Offer des Heeren" als „Lietboecxken" voor goed afgesloten. En dit, al bestaan er nog twee stukken die, het eene enger, het andere zeer los, met die bundels samenhangen. Over deze een enkel woord.

De uitgaaf n⁰. 9, 1592 nam n.l. aan het slot eenige brieven op van en aan Remeeus Panten en Michel N., beiden in 1592 te Gent opgehangen. Ik vermeldde dat boven bl. 15 en beloofde daar die brieven hier te laten herdrukken. Tot mijn leedwezen kan ik die belofte niet gestand doen. Dit boekdeel heeft toch reeds een grooteren omvang gekregen dan waarop gerekend is, zoodat deze niet nog verder mag worden uitgebreid. Ook acht ik de weglating gerechtvaardigd: niet juist hierdoor dat die brieven weinig belangrijks inhouden, al heeft dit wellicht afgeschrikt van ze ook in latere uitgaven op te nemen. Misschien ook hinderden toen uitdrukkingen daarin zooals b. v. op fol. 285 v⁰: „dat de menschen niet al bequaem en (sijn) om te lijden"; „ick trooste mij met u reden, dat ick daertoe

niet bequaem en ben om te lijden". Maar twee andere overwegingen wettigen het dat die brieven hier wegblijven. Vooreerst, dat Panten's dood meer dan twintig jaren na dien der laatste martelaars uit al de andere uitgaven valt, zoodat dus die brieven niet passen in het kader van den bundel maar ons in een geheel ander tijdperk uit het leven der broederschap verplaatsen. Ten andere, dat ook de latere uitgevers, die van n^0. 10, 1595 en n^0. 11, 1599, die brieven weglieten. Zij hebben dus het „Offer des Heeren" zonder deze volledig, en afgesloten geacht. Welnu, bij dat oordeel van de meest bevoegden sluit ik mij aan.

Nog veel gemakkelijker leg ik mij er bij neêr, dat de grenzen, aan den omvang van dit boekdeel gesteld, mij verbieden hierachter ook de brieven te laten volgen van Joos de Tollenaar; brieven die wel, met dezelfde letter gedrukt en door denzelfden uitgever bezorgd, achter eenige exemplaren van het „Offer des Heeren" n^0. 11, 1599 zijn bijgebonden, maar die met hun afzonderlijken titel en nieuwe paginatuur kwalijk voor bestanddeel van het boekje zelf kunnen doorgaan. Ook geldt van deze brieven niet minder dan van die van Panten, dat zij ons in een geheel anderen tijd verplaatsen dan die, waaruit „Offer des Heeren" en „Lietboecxken" ons getuigenissen bieden. Het blijve er bij: met de uitgaaf n^0. 6, 1578 *b* zijn beide bundels compleet.

Uit die uitgaaf is hier overgenomen wat in die van 1570 niet voorkomt, behalve de brief van de kinderen van Maeyken Boosers, die uit n^0. 2, 1566, en het „Tottensangher", dat uit n^0. 1, 1563 is afgedrukt.

Boven, bl. 20, is reeds opgemerkt, dat n^0. 6, 1578 *b* de eerste druk van het „Offer des Heeren" is, waarin de randteekeningen de indeeling der hoofdstukken uit den bijbel naar letters weglaten en b.v. „Matth. 5. 1", niet „Matth. 5. a. 1" luiden. De „Twee schone Brieven" doen evenzoo.

Fol. 17 v°.

Een Briefken vanden kinderen an haer moeder, bedankende haer onderwijs [1]).

ONse onderdanige, goetgonstige groete sy aen v geschreuen lieue Moeder, wy gebieden ons onderdaenichlijck tuwaert, ende zijn v grootelick bedanckende van v goede onderwysinge, dat ghy ons gesonden hebt, ende wy hoopen ons daer nae te voegen ende te schicken, oock om vredelick met malcander tleuen, achteruolgende v beuel, ende wy zyn dagelicx voor v biddende, dat Godt geue in v dat alderbeste dat v siele salich soude moegen zijn. Hier mede zijn wy v den Heere beuelende, de [2]) verleene v zijn eewige ruste, daer bouen in zijn rycke, daer wy hopen by v te comen, God sy met v tot opten ander tijt.

(†) (†)

1) Van de kinderen van Mayken Boosers. Zie over haar boven bl. 421 en de aanteekening aldaar. Het briefje staat op fol. 17 v⁰ van het Bijvoegsel op n⁰. 2. 1566. 't Is sedert weer weggelaten, misschien om het weinig belangrijke van zijn inhoud, misschien ook omdat dit in den druk van 1567 zoo uitkwam bij de manier om de brieven van iederen martelaar met eene volle bladzijde te doen eindigen.

2) Foutief voor »die".

Totten Sangher [1]). *Fol. 2 r°.*

NAdemael Christelicke Sanger, dat de heylighe Scriftuere, soo wel int oude als int nieuwe Testament ons niet alleen tot lesen, maer oock tot singen vermaent, so heuet my goet gedocht by een te vergaderen die Liedekens die ons in scrift [2]) achter ghelaten zijn van opgheofferde kinderen Gods, sonderlinge die van verraden, vangen, examineren, quellen, pynigen, ende dooden tracterende zijn: Ende want si nv van alle dese voorseyde, door die cracht Gods, verlost ende in de rust ghecomen zijn, so laet ons daer ouer verblyden ende vrolyck zijn, singende Liedekens, ghelijck die kinderen van Israel deden, doen si wt Pharaos hant verlost waren, sy loofden den Heere groot makende zijnen Name, ende seyden: * Ick wil den Heere singhen, want hy heeft heerlijcken gedaen, Ros ende wagen heeft hy omgeworpen in de zee, de Heere is mijn sterckheyt ende lofsanck ende is mijn salicheyt gheworden. etc. Ende Syrach seyt oock: † Prijst te samen dat Liedeken, en gebenedyt den Heere in zyne werc//ken geeft zynen Naem grootmakinge ende belijdt hem in de stemme uwer lippen. Paulus scrijft noch: Spreect met malcanderen van psalmen ende lofsangen ende geestelycke Liedekens, singt ende speelt den Heere in uwer herten. Oock seyt Jacobus: * Die in ongemack is die bidde, die goets moets is die singhe psalmen: Aldus hebben wy nv wt verscheyden copien, so wel gedruct als geschreuen [3]), vergadert dusdanige Liedekens als voorseyt, om gheuoecht te worden by dat Offerboeck, want de Liedekens eensdeels gemaect zijn van de ghene der welcker Belydinge int Offerboeck staen (waer van wy hoepen onderscheyt [4]) te gheuen ende te stellen op den cant daer t Liedt beginnen sal) ende want si van eenderley materye tracteren, so dienet wel by malcanderen, opdat een yegelick die begeerich is te singen of te lesen beyderley by hem in een cleyn boecxken mach draghen, om te lesen of te singen na dat hy ghemoet is. Maer als ghy singt, soo siet wel toe dattet totten pryse des Heeren geschiet.

Exod. 15. * Psa. 147. a. 7. 148. b. 11. 149.a.1; 150.* Eccl. 39. b. 19. Ephe. 5. b. 19. Col. 3. b. 16. Jaco. 5. b. 13.

* Exo. 15. a. 1. c. 21.

Eccl. 39. b. 19.

Fol. 2 v°.

Eph. 5. b. 19.

Jacob. 5. b. 13.

---

1) Afgedrukt uit *Lietboecxken* n°. 1, 1563, fol. 2.

2) en 3) Niet alleen »in schrift"; ook in gedrukte »copiën" (exemplaren), zooals uit 3) blijkt. 4) Bericht, inlichting.

Fol. 263 r°.
[n°. 1.]

Eene Brief van Hendrick Verstralen,

ghesschreuen inder gheuanckenisse tot Rijpermonde aen zijn Huysurouwe, in't Jaer 1571. Ende heeft aldaer om den name des Heeren zijn leuen ghelaten [1]).

DE oueruloedige groote genade Gods, die ons coemt vanden vader, door Christum zijnen eenigen sone, ende de ongemeten

---

1) Hendrick Verstralen heeft met Mayken Deynoots, blijkbaar lid van dezelfde gemeente als die waartoe hij behoorde, te Rupelmonde gevangen gelegen, »met boeyen aen mijn beenen", fol. 269 v°. De datum van hun dood is niet bekend, evenmin de wijze waarop zij zijn geëxecuteerd. Hendrick had — in 1571 — wel van de scheuringen in de broederschap gehoord, fol. 263 v°; intusschen was men te Antwerpen en te Gent eendrachtig. Van de (plaatselijke?) gemeente vertrouwt hij, dat zij na zijn dood voor de zijnen zorgen zal, fol. 269 r°. Zijne brieven vloeien over van droefheid over de scheiding van vrouw en kinderen. Zonderling is 't, zoo dikwijls als hij bij zijne echtgenoote er op aandringt dat zij toch niet zal hertrouwen, fol. 265 v° en elders; en dit wel vooral wegens 't gevaar van dan afvallig te worden, fol. 268 v°, maar toch niet daarom alleen. Had hij zich tegenover haar iets te verwijten? Zie fol. 265 v°, 267 v°, 268 r°. Eigenaardige denkbeelden vind ik bij hem niet, of 't zou moeten zijn de hoop, in zijn lied uitgesproken, dat de vromen in des Heeren dag wegens hun leed viervoudig wraak zullen nemen op hunne tegenstanders, fol. 272 v°. De juichtoon over den aanstaanden marteldood ontbreekt. De menschwordingsleer komt niet voor: wat intusschen toevallig kan zijn. Teekenend is Hendrick's eigen verhaal, hoe hij zich voor de rechters dom heeft gehouden om daardoor gelegenheid te krijgen Mayken te spreken. Bijzonder talent van schrijven toont hij niet. Integendeel; zijn stijl is tamelijk verward.

De eerste van zijne brieven is de éénige mij bekende martelaarsbrief, waarin de schrijver zich eenmaal van wartaal bedient, zeker afgesproken woorden, alleen voor den geadresseerde verstaanbaar: »Serres, ghij gebroken beens hooft", fol. 265 v°. Een enkelen keer is ook wel bij eene onduidelijke plaats in een brief van een ander het vermoeden bij mij gerezen, dat wij met opzet hebben te doen. En 't is zeker niet vreemd, dat de gevangenen, hoe vrij het briefverkeer van en naar hunne gevangenis was, toch wel eens het briefgeheim niet al te veilig achtten en daartegen maatregelen namen. Men moet zich zelfs verwonderen, dat dit niet meer voorkomt, ten minste niet meer tot onze kennis is gekomen. Maar misschien waren reeds al die voorletters, o. a. achteraan Hendrick's brieven, alleen voor bekenden te begrijpen. In een anderen van Jan van Haesbroeck, 24 Mei 1569 te Antwerpen levend verbrand, schrijft deze aan zijne vrouw »toch voorsichtich te wesen: want wij hebben seer benaeuwt geweest om een brief die van buyten inquam: .. dese brief quam in des supiers handen; .. daerom soo gij desen brief

rijckdom des heyligen geests, daer door wy nu bewaert worden tot den eeuwigen leuen onder dit erch ende verkeert geslachte, desen eenigen eewigen God alder genaden, die beware v mijn alderliefste huysurouwe, ende suster in den Heere, mijn vleesch, mijn been, de liefste onder alle creatueren op aerden, want dat hebbe ick meer als eens voor de heeren bekent, al ware de gant//sche *Fol. 263 v⁰.* werelt mijne, die gaue ic daerom, dat ic mijne vrouwe ende kinderkens mochte behouden met goeder conscientien, maer om des Heeren wille moet ic nu al verlaten tegen natuere, de geest moet vleesch ouerwinnen. Och mijn Janneken, mijn schaep, hoe swaer valt my dat scheyden, van v ende de kinderen, och hoe diep ligt ghy my in mijnder herten gegrauen, dwelc my nv eenen grooten strijt is, de Heere help my doch totter ouerwinninge te comen, op dat my de croone des leuens mach bereyt worden, met allen wtuercoren Gods heyligen, diet al achter gelaten hebben om des Heeren wille, och mijn lieue huysurouwe, mijn schaep, mijn lief, ick bedancke v wt het diepste mijnder sielen, van uwen troostelijcken brief die ghi my gesonden hebt, ende alle die daer raet oft daet toe ghegeuen hebben, dien moet de Heere zijn eewige

---

van my ontfangen hebt en my een anderen send, soo stelt dit teecken onder uwen brief, dat onder desen staen sal, daeraen sal ick bekennen, dat gij mijn brief ontfangen hebt": Van Braght, II, 421. En Jan Wouters van Cuyck, 28 Maart 1572 te Dordrecht verbrand, schrijft (*Sommighe Belijdinghen*, 1579, fol. F r⁰): »is 't dat iemant de liefde drinct om een weynich te schrijven, .. doeter wat verwe in, bemorsseltet wat, te min sal men 'tmercken". »Schrijft gij my een weynich.., sentet met verf of wat cruijts enz."

De brieven van Hendrick met die van Maeyken zijn afzonderlijk uitgegeven waarschijnlijk 1571, zeker 1577 en 1579 (zie hierboven bl. 622): *Twee schone Brieven, geschreven door Hendrick Verstralen enz.* In deze uitgaaf heeft de eerste brief niet meer dan één tekst op den rand, de druk in het *Offer des Heeren* twee, en deze bieden niets bijzonders; in de beide andere brieven zijn de randen vol teksten. In *Twee schone Brieven* volgen op de brieven een drietal liederen, naar den titel »by denseluen Hendrick Verstralen gemaect". Het eerste daarvan heeft in het *Lietboecxken* eene plaats erlangd en wordt dan ook hierachter afgedrukt: het komt nog in het *Hoorns Liedtboeck* van 1630 voor. Wackernagel heeft alle drie liederen opgenomen.

In de uitgaaf der *Twee schone Brieven* van 1577 staat bijna doorloopend »die" voor »de" en »deur" voor »door". Het begin van den eersten brief is daar zoo gespeld: »Die oueruloedighe grote genade Gods die ons compt vanden Vader deur Christum zijnen eenigen Sone, ende die .. Gheests, daer deur .. gheslachte, desen eenighen eeuwighen Godt alder ghenaden, die beware u, mijn vlees, mijn been, die .. voor die Heeren bekent, al ware die gantse werelt mijne, die gaue ick .. met goede conscientie ..".

De hier gevolgde uitgaaf, n⁰. 6, 1578 *b* spelt zoowel in deze brieven als in de liederen uit het *Lietboecxken* in den regel »Gent", »gegeuen", »'twelck", »nat", »sy"; 'tgeen in de latere drukken in »Ghent", »ghegeuen", »'t welck", »na 't", »zij" is veranderd.

leuen geuen, de brief heeft my meer swaricheyt van mijnder herten wech genomen, dan alle het goet weert is dat op den aertbodem is, och hoe goet ist den geuangenen te gedencken, hoe wel quam my dien Abacuc [1]) te passe, die my arme geuangen hier in den Leeuwencuyl gespijst heeft aen mijner sielen, want een cleyn beetken dat van buyten coemt, sterckt my thienmael meer, dan dat ick by my hebbe. Och mijn lieue huysurouwe ende Suster in den Heere, dit bidde ick v om des Heeren wille, ick die nv ghebonden ben om des Heeren wille, houdet v doch byde waerheyt, ghelijck de ghemeynte staet tot Antwerpen ende Gent [2]), ende oftmen siet datter eenige schueren coemt, hout v by de rechte Godtureesende, so sal de Godt alles troosts met v zijn, ia Godt ende zijn heylige gemeynte sullen v ende mijn ionghe schaep-
Fol. 264 r°. kens voeden, daer en twijfel ick // niet aen, blijft ghy in des Heeren vreese, ende worpt alle v sorge op hem, al zijt ghy nv wel arm mijn suster ende beminde wijf, ghy sult veel goets hebben so ghy Godt vreest, ende de sonde mijdet, gelijc ic v betrouwe, noch bidde ic v mijn alderliefste vrouwe, draecht doch sorge so lange als ghy leeft voor mijn ionghe schaepkens, mijn Susanneken, mijn Abrahamken, ende mijn Isaacxken, dat sy doch inde vreese Gods mogen op geuoedet worden, och met hoe heete tranen bidde ick tot God mijnen God, dat hijse inde vreese Gods wil laten op wassen, oft in haerder iuecht haer halen tot hem, och mijn alderliefste lief op aerden, Janneken Verstralen, cust my mijn kinderkens altemet eens voor my, ende segt mijn Susanneken, dat haer vaerken begeert dat sy haer moerken gehoorsaem sy inder vreese Gods, ende leere neerstich zijn om haer moerken te helpen, haer broerkens den cost te winnen, ende ghy mijn Janneken, mijn lief, ghedenct doch my, uwen geuangen man, ende gebonden om de eewige waerheyt, ende ghetuygenisse Jesu wille in v gebet, daer bidde ick v ende alle Godtureesende Broeders ende Susters om, dat ghy ons helpt bidden tot God, dat wy de ouerwinninge mogen behouden eens cuyschen [3]) camps, dat God nu wil leeren mijn vingeren crijgen, ende mijnen arm den stalen boge spannen, dat

---

1) Een of ander goed vriend, misschien ook een der cipiersknechts, die Hendrick aan eene verkwikking had geholpen. Die benaming voor een brenger van goede gaven aan gevangenen is ontleend aan een verhaal uit de Apocriefe boeken: zie bl. 214, aanteekening 6.

2) Er zijn dus ook gemeenten, waar 't anders gesteld is en waar scheuringen bestaan (tusschen Vlamingen en Vriezen of tusschen deze beiden en de Waterlanders). — In Zuid-Nederland is, voor zoover mij bekend is, de eene noch de andere verdeeldheid, die trouwens buiten een groot deel der broederschap omgingen, voorgekomen.

3) In ruimen zin: rein, onbesmet, eerlijk.

ic deurt gelooue het crijschuolck in tweeen mach smijten, ende also met mijnen God ouer de mueren springen, op dat wy met Paulo mogen seggen, de strijt is gestreden, de loop volent, de croone des leuens is ons behouden, Mayken ende ic hebben der moet toe om sulcken gewelt om Gods rijcke te doen, dat het vleesch ende bloet aen de posten, staeck sal blijuen hangen [1]), wy en mogen by een niet sitten, dan wy hebben driemael by een geweest // doch met subtijlheyt deerste reyse, doen de disputeerder *Fol. 264 v⁰.* van Gent gecomen was, doen quamen de Heeren altemael mede, doen begonde ic de Heeren aen te spreken met wat ongeluc dat sy souden gestraft worden, die haer handen nu aen het bloet der onnoselen slaen, doen sagen sy slecht voor haer, maer een pluymstrijcker begonde te spreken, seggende: ick hadde de Heeren alle hoochlijc beschuldicht, somma ic voelde dat hy de gene was, die tegen my disputeren soude, so hebbe ic my ten laetsten vreemt gehouden, al [2]) hadde ick my niet connen weeren, ende ick sprac vriendelijck tot de Heeren, ende begeerde, sy souden doch Mayken laten hooren [3]), want ick sie dat ghy neerstich zijt om my te helpen, seyde ic, ende so salt met een moyte door gaen, so ghi deen helpt so helpt ghyse beyde, so consenteerden zyt, doen begonden wy den schilt tegen de speere te setten [4]), en wert lanck na noene, na den eten quamen wy weder by een, maer Mayken mochte niet by my comen, maersus [5]) begonden wy seer scherpe woorden te crijghen, so sloeghen sy het blat om, ende begonden vriendelijck te spreken, seggende [6]), oft ic niet en soude doruen doen,

---

1) Zie fol. 273 rᵒ: »Wy moeten dringen also stijf" (door de enge poort om in de zaligheid te komen) »Dat aen de posten van de dueren Sal moeten blijuen onser beyder lijf".

2) »Al" wordt door elkaâr gebezigd met »als" voor »alsof". Verwijs en Verdam, I, bl. 328.

3) Verhooren.

4) Ons te verdedigen tegen elkaârs aanvallen.

5) »Zus"; hetzelfde als »zoo".

6) De gedachtengang van de volgende regels is deze: of ik niet (soms iets) zou durven doen tegen mijne overtuiging (in; b. v. even)als Paulus Timotheus laten besnijden of mij het hoofd laten scheeren. [Beide heeft Paulus volgens Hand. 16 en 18 tegen zijne eigene overtuiging in gedaan, zich daarin naar de eischen der joodsche kerk geschikt eenvoudig om vrede met andersdenkenden te kunnen houden.] Ja, zeide hij, of ik het niet (casu quo) zou wagen heimelijk evenals (de zoo luid geprezene) Judith (met vriendelijke woorden een) Holofernes (te naderen en hem) het hoofd af te slaan; (of ik niet allerlei zou durven toestemmen) ofschoon het niet waar zou zijn dat ik alles wat ik beloofde ook volbracht; of het niet dezelfde God is (die eertijds dat gedrag van heilige personen, Paulus en Judith, heeft goedgekeurd, en die tegenwoordig niet anders van de Zijnen zal eischen); of men dus niet tegenwoordig even goed liegen (of instemming met de heerschende kerk en leer voorwenden) mag als toen ter tijd.

Act. 18. 3. als Paulus * thegen mijn verstant, Timotheum laten besnijden, mijn hooft laten bescheeren, Ja al heymelijck, seyde hy, oft [1]) ic met Judith Holofernes zijn hooft niet af smijten en dorste, oft schoon de waerheyt niet en ware, dat ic al doen soude dat ick belouen soude, oft niet de selue Godt en was, oftmen nu niet also wel lieghen en mochte als doen ter tijt om beters wille, want daer
Rom. 12. 18. staet, seyde hy, † hout vrede met alle menschen ist mogelijck, Daer op begeerde ic my te bedencken, so [2]) ickt met waerheyt ende met goeder conscientien doen conde, doen scheyden wy, ende
Fol. 265 r°. sy en begeerden anders niet, // seyden sy. Op een ander tijt quamen sy wederom, ende vraechden hoe ick my bedocht hadde, ende ick sochte altijt om by Mayken te wesen, dan het en woude niet wel zijn [3]), doen seyde ick, laet ons by een comen, ick hope altijt te doen wat mogelijck is: doen is Mayken by my gecomen, doen stelde ic Mayken voor, gelijck sy my gedaen hadden, doen seyde Mayken, hoe soude dat toegaen, soude de hont weder op eten, dat hy wtgespogen heeft? Doen seyde ic, sy souden my met Mayken alleen laten spreken: sy lietent toe. Doe seyde ic tot Mayken, alle die leuen en souden my dat niet wijs maken, dat de Papen dingen recht is [4]), sy wetent wel seyde ic, maer sy soecken ons ontslagen te zijn, dan wy willen metten anderen leuen ende steruen. Dus hebben wy geseyt: wy souden ons beraden, sy waren te vreden. So op een ander tijt namen sy Mayken alleen, doch sy deden my oock comen, doen ic quam, ende ic was daer, merckte ic dat sy ons groote vrientschap bewesen ende veele beloefden, ons also vry te leueren op de straet als wy oyt gheweest hadden, daer wouden sy haer sielen voor stellen, so wert ick ten laetsten verschrickt duchtende door schoone spreken verleyt te worden, sy hadden oock meer moets om my te winnen, dan om Mayken, so viel ic op mijn knien ende ick badt haer, sy en souden gheen moyte meer doen om ons, want ic hebbe mijnen Godt met veel tranen gebeden dach ende nacht, dat hy my in zijn waerheyt wilde bewaren, dus wilde ick met den Heere leuen oft steruen, doen spranck Mayken op van blijschap, want sy meynde dat ickt hadde laten liggen,

1) Zie aanteekening 6 op de vorige bladzijde.

2) »Mij bedenken, indien ik 't doen kon". Nu had moeten volgen: »dan zou ik het doen"; 'tgeen weggelaten werd, omdat de schrijver zich het voorafgaande als afhankelijk van »bedenken" dacht. Of schreef hij »so" voor ons »of"?

3) »Maar het wilde niet gelukken."

4) Zoo alle uitgaven, ook de Groote Offerboeken. Van Braght: »dat der Papen dingen recht zijn" (en iets later: »van ons ontslagen"). De schrijver zal echter wel bedoeld hebben: »dat der papen dingen datgeen zijn wat het recht is, wat als recht moet gelden".

want ic was met een bedroeft aensicht in gecomen, nu ben ic blijde seyde sy, want ick meynde, soude ic alleen moeten steruen, seyde sy, maar // doen ick dat mercte, dat Mayken dat na bedencken [1]) hadde ouer my, viel ic op mijn knien ende seyde, dats my ymmers leet, so gauen wy malcanderen de hant ende mont, ende waren seer vrolijc metten anderen, ende onse partie wort also seer bedroeft, ic woude den handel al wel net geschreuen hebben, maer ic en can my met dese ghereetschap niet wel behelpen. Voorder mijn alderliefste huysurouwe, mijn schaep, mijn lief, laet ic uwer liefden [2]) weten, hoe dat ic in mijnder conscientien weynich beswaringe hebbe, de Heere hebbe eeuwich lof daer van, dan alle mijn truericheyt is ons bitter scheyden, dan mijn lieue schaep, dat soude ic v wel willen bidden, om dat ghy so goeden natuere hebt, dat ghy v wel cont houden sonder man, dat ghi nu voort alleen blijft by mijn kinderen, want doort herhouwen dickwils groote droefheyt coemt, ende waer in ick v oyt bedroeft hebbe door mijn swackheyt, daer van bidde ic v vergiffenisse om des Heeren diepe wonden, ende onschuldigen doots wille. Groet my alle de Godureesende seer, met den vrede des Heeren, ende de suygelingen [3]), die aen Sions borsten liggen, Serres, ghy gebroken beens hooft, ende J. van G. helpt toch sorgen voor mijn arme weduwe ende weeskens, wetende dat ghy niet den menschen, maer Godt daer in dienen sult H. C. M. ende A. ende L. ende C. doe ic alle seer groeten. Och hoe wel wilde ic degelijc [4]) schrijuen, hadde ic goede gereetschap. Adieu mijn vleesch ende bloet, cust my Susanneken. Och voor my adieu, adieu, adieu mijn lieue huysurouwe. Bidt onsen lieuen Heere voor my om een salich eynde. *Fol. 265 v⁰.*

Noch een Brief aen zijn Huysurouwe. // *[n⁰. 2.]*

OCh mijn alderliefste huysurouwe, mijn * vleesch, mijn been, mijn lieue vriendinne, mijn lief, mijn schaep, niet aen mijn herte, *Fol. 266 r⁰.* Gen. 2. 12.

---

1) »Vermoeden" in ongunstige richting; argwaan, wantrouwen.

2) Dit »Uwer liefden" is door n⁰. 8, 1590 ingekort tot »u. l."; nagedrukt in n⁰. 10, 1595, n⁰. 11, 1599. Het Groot Offerboek van 1615 verstond dit »u. l." niet meer en loste het op in »ulieden", daarin door alle lateren gevolgd; het zette ook fol. 271 v⁰ en 274 v⁰ voor »uwer L." of »Liefden", »u. l." in de plaats, terwijl n⁰. 8 enz. »uwer Liefden" nadrukten. *Twee schone Brieven* komt letterlijk met n⁰. 6, 1578 *b* overeen; ook als hierin dezelfde persoon fol. 274 v⁰ als »uwer Liefden", fol. 273 r⁰ als »u. l. wordt toegesproken. Dit bevestigt aanteek. 2 op blz. 462 hierboven.

3) Over deze afgesproken geheime taal zie aanteekening 1 op bl. 263 r⁰.

4) Van Braght: »in 't perfect".

maer in mijnder herte, ende nu voortaen mijn arme weduwe, die
ick verlaten moet, na Godts belieuen, goetheyt, wille ende raet,
Ephe. 3. 1. diet also gheuonden heeft, dat ick hierna zijn welbehagen † ghe-
bonden ligghe, om zijnder eeuwiger waerheyt wille die ick hope
(mijn lieue huysurouwe ende suster inden Heere) met mijnen
doot te betuygen door Godts ghenade, de ghehoorsaemheyt die
† Luce. 9. 4. wy Godt schuldich zyn, nu te betalen, dat is de † versakinge ons
14. 26. 11. 25. selfs, dat wy bouen hem niet liefhebben en mogen Vader noch
Mat. 16. 24. Mar. 8. 35. moeder, noch wijf, noch kint, noch ons eygen leuen, oft Godt
Joan. 12. 25. dreycht ons met zijne eewige ordeel, * wie yet meer bemint
* Luc. 14. 26. dan mij, die en mach mijn discipel niet wesen, noch veel min zijn
Mt. 10. 37. Sone, ende die gheen sonen en zijn, dat zijn * bastaerden, die met
Heb. 12. 8. Godt geen deel noch erue hebben en sullen, ende dit is de oor-
sake mijn lieue huysurouwe, hoe wel dat ghy met mijn cleyne
kinderkens so diep in mijnder herten ligt, dat ghy teghen mijn
natuer moet daer wt gestooten worden, Want ghi en moecht my,
† 1.Cor. 6. 10. oft ic v geenen afgodt zijn, so lief als wy onse † dier gecochte
1.Pe. 1. 38. sielen hebben. So sult ghy door dit weten mijn alderliefste huys-
Act. 20. 28. Heb. 9. 12. urouwe, dat ic v met mijn cleyne kinderkens dien grooten almach-
† Luc. 2. 46. tighen eewighen Godt, die daer rijck van † bermherticheyt is, ouer
alle die hem vreesen ende liefhebben, wil beuelen, dat hy v lieden
door zijne goetheyt ende groote macht wil brenghen tot de eewighe
1.Pe. 1. 4. * heerlijcke onbeulecte erffenisse onder alle die daer geheylicht
Fol. 266 vº. zijn. De God alles troostes ende de Vader aller ghena//den, die
daer de rechte vader is genoemt, oft heet in hemel oft op aer-
1.Pe. 5. 10. den, † die geue v mijn lieue huysurouwe, Janneken Verstralen,
dat ghy door zijn ongrondelijcke bermherticheyt ende ongemeten
goetheyt ende rijckdom zijnder genaden, door zijnen heyligen geest
mocht sterck worden, aen den inwendigen mensche, ende dat Christus,
1.Cor. 6. 16. zijne Sone ghepresen, doort gelooue mach † woonen in uwer her-
Heb. 10. 11. ten, dat ghi mijn lief gecleet moecht zijn met den mantel der ge-
2.Cor. 5. 4. Eph. 6. 14. rechticheyt, ende gegort metten gordel der waerheyt ende den
Colo. 3. 14. bant der liefden, om de lendenen uwes gemoets, ia dat druyuen
Eph. 4. 31. korfken ende dat busselken mirre mach hangen tusschen beyde
Can. 3. 7. uwe borsten, inne uwer herten, te weten Christus Jesus, daer door
Can. 4. 15. Luc. 12. 35. ghy bewaert moecht worden voor de pestilentie die int doncker
Eph. 6. 14. sluypt, en pralen also met eenen eewighen crans, als een dochter
Psal. 61. 6. die geboren zijt wten Conincklijcken zade, dat leuende woort
Psal. 34. 6. 1.Pe. 1. 15. Gods, ende behouden de ouerwinninghe eens cuysschen camps tot
Jaco. 1. 18. lof ende prijs des grootmachtigen Gods moet sulcx geschieden, ende
Psa. 28. 5. tot uwer sielensalicheyt, Amen.

Dit seynt Hendrick Verstralen, uwen Man gebonden inden Heere om de eeuwige waerheyt wille, ende het ghetuygenisse Christi,

mijn beminde Huysurouwe ende Suster inden Heere, tot eene groote ende goede wensche mijns herten, als voor mijn laetste Adieu, Adieu mijn liefste op aerden, adieu Suster inden Heer. O sterc is de waerheyt, sy verwint alle dinc. O mijn eygen ribbe, Gen. 2. 22.
ghy die zijt wt den middel mijns lijfs, hoe en soude ic v niet liefhebben, ghy mijn Huysurouwe, die mijn siele meer bemint als mijn lijf, als ic wt uwen brief verstae, dwelck my een groote vruechde is, een eeuwige troost, ic hebse met // veel tranen gelesen. *Fol. 267 r°.*
Ic bedancke v seer mijn schaep, van v groote neerstige sorge voor my, voort bidde ick v mijn lieve Huysurouwe, die ick so eerlijck voor Godt ende zijnder gemeynten getrout hebbe [1]), en onse scheyden nv na by is gecomen, helpt doch ons met allen Godturuchtigen tot Godt bidden, ende smeken noch eenen cleynen tijt, tot dat Mayken onse lieue suster, ende ic uwen man, die nv noch staen in onsen meesten strijt, onder dat bloetuendel, dat Christus de Hertoch des gheloofs, ende opperste veltHeere selfs gedragen Heb. 12. 5.
heeft, onder [2]) het midden zijnder heyligen, dat wy met hem door onsen Hebr. 2. 1.
doot onse vianden mogen ouerwinnen, met onsen Godt het vaenken op den mastboom steken, ende met vrede ende ruste in onser cameren [3]) mogen comen, ende verbeyden de toecoemste des Heeren, die ons wter aerden weder opwecken sal door zijn genade tot- 1.Cor.15.24.
ten eewigen leuen, ende mijn lieue schaep, mijn vleesch, mijn Act. 26. 23.
bloet, zijt lijdtsaem in uwen druc, blijft toch nu met Judith ende Gen. 2. 22. Judi. 9. 2.
Anna de propheterse gestadich int gebet, dienende dach ende nacht uwen God, int huys des Heeren, dwelc zijn gemeynte is. Psa. 112. 2.
Siet mijn lieue huysurouwe, ic hope dat ghi na Paulus raet doen sult, nv ghy onthouwet zijt [4]), den Heere onuerhindert dienen 1.Cor. 7. 2.
sult, ende soecken den Heere te behagen, en heylich te zijn aen 1.Cor. 6. 20.
siele ende aen lijf, hoort toch mijn lieue Huysurouwe, mijn liefste 1.Pet. 1. 17.
lief op aerden, doet doch mijnen raet om des Heeren wille, gaet ende vercoopt al wat ghy deruen cont, dat weynich is, ende set v so cleyne als ghy cont, want een weduwe can haer met een cleynken behelpen, Ende soect doch een eerlijcke stille dochter Job. 3. 13.
tot eenen maet, die met geen ionck gheselschap behanghen [5]) en is, Psal. 26. 4.
ende vliedet de lusten der ionckheyt, ende doet met mijne cleyne

1) Zie aanteekening 1 op bl. 127; ook bl. 157, 462 en elders.

2) Vermenging van »onder zijne heiligen" en »in het midden van zijne heiligen"; eene vermenging, die meer voorkomt.

3) Graven. Kwam bij de nederlandsche Doopsgezinden de leer van den zieleslaap veel voor, dan zou men die ook hier vinden. Zie boven bl. 354 aant. 1 en bl. 362 aant. 2.

4) »Onthuwd", van den huwelijksband losgemaakt; een woord, dat ik nergens vind en dat misschien door Hendrik zelven gesmeed is.

5) Bezwaard met den last of het gevaar van jong gezelschap.

Fol. 267 v°. kinderkens het beste, de // Heere sal v wel besorgen, die den
Psalm. 30. wilden Esel als hy crijscht van dorste inder woestijne zijn voeder
Psa. 55. 23. geeft, ende den iongen rauen spijst, die tot Godt roepen, als Da-
uid seyt, die sal v ooc spijsen mijn lieve schaep, als ghi met
mijn ionge weeskens, ghy mijn weduwe, mijn wtuercoren schaep
Psa. 77. 2. tot Godt crijschen sult, al vallen uwe tranen hier opter aerden,
Ecc. 35. 28. sy en sullen niet af laten voor dat sy door de wolcken dringen
ende voor Godt verschijnen, dan sal v troost gebeuren, gelijc Da-
Psal. 77. 2. uid seyt, als de ellendige roept, seyt hy, dan hooret de Heere,
Psa. 34. 18. ende hy helptse wt allen haren nooden, Ja de Enghel des Heeren
Psa. 51. 19. legert hem rontom dien, die hem van herten vreesen. O mijn
lieue huysurouwe, denckt op Paulus woort, de tijt is cort, Ick
1.Cor. 7. 29. soude v gheerne sparen, seyt hi, die daer gehouwet zijn, moeten
zijn oftse niet gehout en waren, aldus mijn lieue suster inden
Heer, Janneken Verstralen, het eynde van allen dingen is nu
na by gecomen, seyt Petrus, den Hemel sal in een gerolt worden,
ende sal als eenen roock vergaen, de Elementen sullen van hitten
Hebr. 1. 11. smelten, o hoe moet ghy dan geschickt zijn met een heylige
2.Pet. 3. 11. cuysche wandelinge. O mijn lieue Huysurouwe, dat woordeken [1])
Rom. 8. 28. heeft my somtijts verschrict, om mijn arch quaetwillich vleesch
wille daer ic mede behangen ben, maer ick trooste my daer
mede, dat my God door castijdinge louteren soude int vier der
1.Pet. 4. 12. droeffenissen, ende also mijnder genadich zijn, want ick hebbe
zijne waerheyt also bemint, al heeft my swackheyt aenghehan-
Mich. 7. 9. ghen, dus wil ick nu metten Propheet Michea segghen: Ick wil
Eccl. 2. 22. gheerne des Heeren toorne draghen, want ick hebbe my aen v be-
Susa. 25. sondicht, ende met Syrach: Ick wil lieuer inde handen des Hee-
Fol. 268 r°. ren vallen, dan inde // handen der menschen, want zijn bermher-
ticheyt is soo groot als hy selue is, hy vergheeft de sonden, ende
Jacob. 5. hy helpt inder noot, hieromme mijn lieue huysurouwe zijt doch
Jud. 8. 24. lijdtsaem in onser beyder druck, wilt doch met Judith bekennen
Judith. 7. dat onse straffinghe noch minder is, dan onse sonden, ende hy
helpt inder noot, want die hem voor den Heere verootmoedicht,
zijn sonden bekent ende laet, die sal bermherticheyt vercrijgen,
dan diese verbercht, dien en salt niet gelucken. Maer ist dat wy
Sach. 13. 1. den Heere onse sonden bekennen, so ist God diese ons vergeeft,
want wy hebben een vry open fonteyne, als Sacharias seyt, teghen
1.Joan. 1. 2, de sonde ende onreynicheyt, dats Christus Jesus, die ons met zijnen
1.Pet. 1. 18. dierbaren bloede gecocht heeft, want dat bloet ons liefs Heeren
Jesu Christi, dat maect ons reyn van allen onsen sonden. Siet mijn

---

1) Het woordje »kuisch"? Slaat daarop het »kwaadwillig vleesch", waarmede hij behangen, d. i. bezwaard is, een regel verder? Zie aanteekening 1 op fol. 263 r°.

alderliefste huysurouwe, al coemt dan nu des lijdens Christi veel
ouerons, so coemt ons door Christum vele meer troostes, dat wy 2.Cor. 1. 5.
door zijne onschuldige doot dat eewige leuen sullen hebben, so Psa. 94. 9.
wy volstandich blijuen inde vreese Gods totden eynde toe, so Mt. 24. 13.
ic door Gods genade hope te doene, ende bidde v ooc mijne J. 1.Cor. 7. 12.
V. mijn schaep, mijn lief, dat ghy ooc also doet, wilt blijven 1.Tim. 5. 5.
een eerbare weduwe int gebet, ende int smeken tot Godt, ende
heylichmakinge, sonder welcke niemant den Heere sien en sal,
tot dat ghy ooc wech genomen wert vanden Heere. Och mijn
liefste lief op aerden, mijn vaderlijcke herte, uwes ende mijnder
kinderkens, wensche ick so veele goets aender sielen, daer zijn
drie van mijne schaepkens byden Heere, ick hope door Godts
ghenade haest de vierde te zijne. Och mijn lieue Huysurouwe, oft
ick voor v vieren, die daer noch achter blijuen // moeten, door *Fol. 268 v°.*
Gods genade ende cracht mochte tweemael leuende inne eene peck- 2.Mach. 4.
tonne daer voor [1]) verbrant worden, ende ghy nu met my byden
Heere in rusten sout gaen. Wat vruecht waer mijn vaderlijcke
herte gheschiet, dat ic uwer alder salicheyt gewis ware, ge-
schreuen met veele heete tranen, dat ic v bidde mijn alderliefste Phil. 3. 18.
huysurouwe, dat ghy sout willen blijuen een eerbaer stille we-
duwe, dat en neemt my niet qualijc af, het is wel mijnen raet,
dan daerom geen gebot, dan om de meeste versekeringe van 1.Cor. 7. 32.
uwer salicheyt soecke ick. Och hoe veel isser sulcx wel ghebeurt,
weduwen daer de mannen so vroom af voorgegaen waren, haer
leuen so vroom voor de waerheyt gelaten hebben, dat de vrouwen
haer seluen met herhouwen, onder vele smerte gewent hebben,
een part int verderven gecomen, een part met grooter droefheyt
daer henen gegaen al suchtende ouer die sy nu hebben, daeromme
mijn lieue schaep segge ic noch eens, denct op des Apostels
woort, de tijt is cort, ic soude v geerne sparen, seyt hy, want 1.Cor. 7. 32.
hy hadde wel gewilt, dat alle menschen geweest hadden als hy,
siende dat door thouwelijc veel verdriets coemt int vleesch, dan 1.Cor. 7. 7.
een yder heeft zijn bysonder gratie, deen aldus, dander also,
dan doet ghi dat ghy wilt, alleene dattet in den Heere gheschiet,
dan ic hope ende betrouwe tot mijnen God, dat hy v vast hou-
den sal met mijn vier schapen tsamen, ende v lieden bewaren, dat
ghy lieden niet genomen en wort, ende v mijn alderliefste Huys-
urouwe niet en sal laten becoren bouen uwe vermogen, want Godt 1.Cor. 10. 13.
weet de Godtsalighe wt becoringe te verlossen, maer den boosen
ende Godtloosen te bewaren totten dach des oordeels, om te pij-
nighen, dus wil ick v mijn lieue schaep den Heere beuelen, onsen

1) N.l. voor ulieden: lijden, dat anderen verzoent en zaligmaakt.

Fol. 269 r°. Godt ende noot//helper, ende voort zijn heylige ghemeynte, die
Act. 20. 32. sullen tsamen haer vaderlijcke herte ontsluyten ouer v mijn arme
weduwe ende ionge weeskens. Voort so begeere ick mijn lieue
huysurouwe dat ghy doch de Godureesende B. ende S. waert
te passe coemt seer groetet van mijnent wegen metten vrede des
Heeren, ende segget haer, dat ict seer op haer allen begeere, dat
Hebr. 13. 3. sy ons doch gedenken, wy arme geuangenen, als haer medebroe-
Gene. 18. 3. ders, ende willen helpen bidden ende smeken tot God, dat wy
2.Thes. 3. 1. doch mogen des Heeren orloge voeren, ende ons ooc helpen dat
1.Cor. 15. 17. velt behouden, dat wyt mogen wtuoeren tot zijnen prijs, ende
onser salicheyt, ende segtse ons altsamen adieu, op auontueren
oft ic niet meer schrijuen en conde, ende v mijn lieue huysurouwe,
Gen. 2. 22. mijn vleesch ende mijn bloet wil ic ooc adieu seggen, adieu
mijn bystandige noothelperse, adieu getrouwe vriendinne op aer-
Ecc. 26. 4. den, de Heere sy geloeft die v my gegeuen heeft, ghi mijn
schaep, die my altijt inne mijnen druc troost bewesen hebt,
adieu mijn Susanneken, mijn Abrahamken, mijn Isaacxken, adieu
Janneken mijn liefste lief op aerden, die my sesse kinderkens ge-
baert hebt, met de dry hope ic haest in ruste te zijn. De almach-
Esa. 45. 18. tige Godt, die geen dinc onmogelijc en is, in wiens vermogen
dattet al staet, die bewaere v mijn wtuercoren huysurouwe, met
de andere dry onnosele schaepkens tot zijn eewighe leuen. Och
mijn schaep, mijn J. V. dat wil ons de almachtige God gunnen
mijn lief, dat wy met onse kinderkens mogen comen byden Heere,
Luc. 12. 5. om met malcanderen vrolijc te zijn, voor den stoel des lams, ende
Mt. 10. 16. de Maiesteyt ons Gods, Amen. Der duyuen simpelheyt, der kinder
onnoselheyt, des serpents voorsichticheyt, daer inne wil v God
Fol. 269 v°. bewaren mijn lieve H.[1]) ende brengen tot zijnder // eeuwiger erffe-
Act. 20. 32. nisse, zijt den Heere beuolen ende dat rijcke woort zijnder gena-
den. By my uwen man H. V. gebonden om de eewige waerheyt
tot Rijpermonde, met boeyen aen mijn beenen. Maeyken doet v ende
1.Cor. 16. 20. alle Godureesende seer groeten met den vrede des Heeren. Och
groet ons dat huysgesin seer, tot D. ick begeert seer vriendelijcken,
2.Joan. 1. de oude moeder met haer dochters gebeden te hebben, dat sy ter-
3.Joan. 8. stont haer lendenen op schorten met het gordel der waerheyt, ende
de schoenen des Euangelijs aen, om te treden inden heyrleger
Luc. 12. 35. Gods tot de gemeynte, daermen nu des Heeren orloge voert,
Eph. 6. 14. coemt doch terstont mijn lieue oude moeder, met uwe ionge doch-
Psa. 12. Heb. 12. 13. ters, om den tros te dragen vanden hertoge ons geloofs, te we-
Matt. 5. 6. ten, dat pacxken der liefden, daer leyt eenen helm der salicheyt
Hebr. 11. 8. in, met een schoone pluymagie geheeten tgelooue ende vast be-

1) In de latere uitgaven: huysvrouwe.

trouwen, hanget toch den mantel der gerechticheyt daer ouer, op dat de schoone helm der salicheyt niet en verroeste, ende de plumagie niet nat en worde, dat is, dat uwe gelooue ende betrouwen tot Godt niet en vergae, ende metten versaechden ende vrees- Job. 7. 3.
achtighen niet achter en blijft, al siet ghi dat alle tempeesten ende 1.Pet. 2. 11.
stormen ende plasregen [1]) vallen op den gerechtigen, gedenct mijn lieue schaep, dat alle Godtureesende haer moeten laten inschrijuen, Soldaten worden, onder dat bloedige vendel, dat Christus Jesus onse opperste Veltheer gedragen heeft, ondertmiddel [2]) zijnder heyligen, ende onder wiens baniere ic door Gods genade nu stae, ende hope met hem Ridderlijck te strijden ende wettelijc te campen so lange als ic op mijn beenen gestaen can ende adem in my 1.Tim. 2. 5.
is. Hier mede wil ic v mijn lieue vrienden D. ende P. metten Act. 23. 2.
dochters adieu seggen, ende God beuelen, ende dat woort zijnder genaden, op // hope dat ghy lieden volgen sult. Adieu mijn lieue *Fol. 270 r°.*
vrienden, aen wiens tafel ick het leste broot met vreuchden at, ende songen een liedeken ter eeren Gods. Adieu mijn lieue vrienden, op hope dat wi tsamen broot sullen eten int rijcke Gods, olie der vreuchden ende nieuwen wijn drincken. By my H. V. in Mk. 14. 15.
banden, om getuygenisse der waerheyt wille, op Palmsondach, Anno 1571.

Eene Brief van H. Verstralen, *[n°. 2.]*

geschreuen aen zijn B. ende S.

ONse seer lieue hertgrondelijcke B. ende S. die inden Heere met ons in gelijcken gelooue staen, ende zijt wt Babel gescheyden, om niet meer aen te roeren dat onreyn is, noch geen iock meer aentrecken wilt metten ongeloouigen, maer zijt in Jerusalem gecomen, inde gemeynte des leuendighen Gods, om aldaer den Heere uwen Godt te dienen, rontom [3]) dat slachthuys, daer uwer sommige noch toe gespaert worden, als de Propheet Jeremias seyt, om gedoot te worden, wenschen wy geuangen ende

---

1) Zoo alle uitgaven, ook de Groote Offerboeken.

2) Zoo alle uitgaven. De Groote Offerboeken lezen: »onder 't midden". Gelijk elders wordt hier »onder" en »in 't midden van" vermengd.

3) Een tekst uit Jeremia, die dezen volzin toelichten zou, kan ik niet vinden. Bedoeld kan niet zijn, dat het dienen van den Heer rondom »het slachthuis" plaats vindt. »Het slachthuis" is de verzamelnaam voor de plaatsen waar vromen geëxecuteerd werden. Ik denk, dat Hendrick, die nu eenmaal een verwarden stijl schrijft, zeggen wil: »gij zijt in de gemeente gekomen om daar uwen God te dienen, terwijl overal rondom het slachthuis zich bevindt, waartoe enz.".

gebonden inden Heere, om de eeuwige waerheyts wille, H. V. ende M. D. uwer alderswacke B. ende S. inden Heere, veel troost, blijschap ende vreuchde, in uwer alder herten, van God onsen hemelschen vader, ende dat door Jesum Christum, zijnen eenigen eewigen geboren soon vol genaden ende waerheits door desen onsen ouersten priester ende stoel der genaden, die hem seluen God sijnen vader voor ons geoffert heeft aent hout des cruys, op dat hy ons door zijnen doot bereyden soude den inganc totten eewigen leuen, door dit onschuldich ende onbeuleckte lammeken, dat onse sonden wech genomen heeft, so buygen wy de knien ons herten, dach ende nacht voor God onsen Hemelschen Vader, dat hy zijnen vrede by v lieden verbreyden wil, als eenen waterstroom, ende
Fol. 270 v°. be//crachtigen v lieden, mijn l. B. ende S. inden Heer met zijnen heyligen geest, op dat ghy lieden gesterct moecht worden aenden inwendigen mensche, ende behouden moecht de eenicheyt inden geest door den bant des vredes ende der liefden, Op dat wy mijn l. B. ende S. die ghecocht zijn ende verlost door dat edel dierbaer bloet ons Heeren Jesu Christi, tsamen den Heere dienen moghen in heylicheyt ende gerechticheyt die voor hem behaechlijcken is, so lange wy in deser hutten zijn, Amen.

O Ghy heyrleger des Heeren, ghy stadt des leuenden Gods, de Heere beschicke v toch wachters ouer al op uwe mueren, die dach noch nacht en swijghen, maer dat uwe leeraers mogen (als Dauid seyt) met veel segens verciert worden, ende behouden de een ouerwinninghe na de ander, op dat de wijnberch des Heeren geplant worden mach, ende ghy Jerusalem ghetimmert mocht worden, ghy tempel des Heeren, hoe wel in commerlijcker tijt, een yder binde toch sijn sweert op zijn zijde, met de een hant timmert hy, ende met de ander hant hout hy de spiesse, opdat de vianden mogen ghekeert worden, die ons arbeyden wech nemen willen, op dat Sion alleene bereyt getoont mach worden. Och mijn l. B. ende S. dit wenschen wy v lieden van God, dat ghy lieden inden anderen mocht getimmert worden, tot een geestelijc huys, ende woonstadt Gods, dat Gods wet in uwer alder herten mach geschreuen, ende zijn gebot in uwen sinne mach zijn, ende also blijuende Godts sonen ende dochteren, daer God in wonen ende wandelen mach, v lieden bewaren wilt, dat ghy nimmermeer aen en roert dat onreyn is, maer v lieden bewijsen moecht in allen
Fol. 271 r°. dingen als dienaers Gods, op dat de naem des // Heeren mach gepresen worden, vanden opganc der sonnen totten nederganc toe. Och B. ende S. dat v licht op gaen mach als een morghen sterre, blijuende dat Coninclijcke Priesterschap, dat heylighe volck

des eygendoms, op dat ghi lieue B. ende S. op alle plaetsen opheffen moecht heylighe handen tot God, hem offeren moecht de vrucht der lippen, de gheestelijcke offerhande, op dat de schale des Heeren vol ruecwercks worden mach, vanden gebeden der heyligen. O ghy bruyt des lams, die wt liefden ws bruydegoms Christi, totter doot yueren moet, ende baren de vrucht der gerechticheyt, met veel smerten ende weedoms, ende moeten [1]) cranc liggen van zijner liefden, de Heere onse Godt legghe toch zijn slincke hant onder v hooft, ende met zijn rechte hant moet hy v omhelsen, ghy wederghebaerde Eua van Christum uwen man, door dat onuerganckelijcke saet des leuenden woort Gods, voortcomende wt dat vaderlijcke herte. O ghy schoone dochter des almachtigen vaders, die zijnen sone Jesum den Heere selfs vanden Hemel nu vertoont zijt [2]), ende duer tgelooue van hem hebben sult dat eewige leuen, de eeuwige almachtige vader stort [3]) zijnen seegen met cracht des heyligen geests rijckelijcken in v wt, ende make vlieden vruchtbaer, ende tot allen goeden wercken bequaem, op dat ghi zijnen sone Jesum veel sonen ende dochteren winnen moecht, dat zijn wijnperse doort getal zijnder heyligen haest vol worden mach, ende also te eer sien moecht den ondergane onser vianden, die ontallijcken veel zijn ende hebben onsen rugge gebogen, ende loopen ouer ons, als ouer een strate, ende schincken ons quaet voor goet, om dat si met ons niet timmeren en mogen aen tgeestelijcke huys des Heeren, ter wijlen dat si onbesneden zijn van herten, ende // vleeschelijcken [4]) gesint zijn, voor dese onse vyanden wil *Fol. 271 v°.* ons ende v lieden, mijn lieue B. ende S. inden Heere, God aendoen de wapenen der gherechticheyt, gheschoeyt te zijne met den Euangelium des vredes, onse lendenen gegort metter waerheyt, hebbende altijt dat tweesnijdende sweert des geests aen v zijde, bewarende alsoo onsen helm der salicheyt, door den schilt des gheloofs, bewaren dat pacxken der liefden, ende treden also na onsen Hertoge des geloofs als Christelijcke ridders, voerende also vrijmoedich des Heeren orloge onder dat bloetdige vendel Christi, op dat wy onse lieue B. ende S. te samen door Gods genade mo-

---

1) Foutief voor »moet" in alle uitgaven. Voor het volgende »cranc" leest het Groot Offerboek van 1615 »craem", alle volgenden weder »cranc".

2) Als zijne bruid aan haren bruidegom.

3) In alle uitgaven. Het Groot Offerboek van 1615 en alle volgenden: »storte".

4) In het nu volgende heb ik om het verstaanbaar te maken de leesteekens gewijzigd. In de hier nagedrukte uitgaaf staat: ».. gesint zijn, voor dese onse vijanden, wil ons ende v lieden mijn lieve B. ende S. in den Heere God aendoen, de wapenen enz." Zoo ook de oudere *Twee schone Brieven enz.*

gen behouden de ouerwinninge des cuyschen camps, ende Godtsaligen strijdts, mogen vercrijgen de croone des eewighen leuens, Amen.

Wy geuangenen inden Heere, ende gebonden om de eewige waerheyts wille, ende dat getuygenisse Jesu, Mayken Deynoots ende Hendrick Verstralen, groeten hier mede al onse B. ende S. inden Heer, ende seynden uwer L. dit weynich schrijuen, wten diepen gront ons herten, als voor ons laetste adieu, hier mede vriendelijcken orlof nemende, aen alle lieue broeders ende susters bysonder die ons bekent zijn, ende veel goets bewesen hebt in onsen druc, daer wy geuangen liggen, om de eewige waerheyts wille, door uwe troostelijcke vermaninge. Aldus bidden wy noch eens aen uwer alder liefden, die onsen Brief sien sult ofte hooren lesen, eer wy wten vleesche zijn, dat ghy ons den Heere toch hertelijcken wilt helpen bidden, dat wy toch mogen ouerwinnen tot inder doot toe, tot lof ende prijs des grootmachtigen Gods ende ons tot salicheyt, ende v lieden tot roem inden dach Christi toe.
Fol. 272 r°. Adieu alle mijn lieue B. ende S. // Adieu alle die den Heere ende zijne toecoemst lief hebben. Adieu H. P. H. de R. ende D. P. ende Adam met zijn huysurou, ende B. P. ende S. ende Jan van H. ons trouwe noothelpers. Adieu K. ende L. B. ende M. S. ende G. met haer suster, Jan. Lieue vrienden latet v ter herten gaen voor ons te bidden tot Godt, want het wort v van ons met tranen gebeden. H. de R. ick bidde v groet my toch seer met de vrede des Heeren, L. de C. ende tot eenen adieu, ende v maech [1]), ende uwen maet C. alle mijn L. B. Och oft Godt gaue dat de twee Abrahams elc van haer Ribbe [2]) mochten een Sara maken, dat waer de wensch mijns herten, segtse my ooc adieu, Grietken ende Judith, adieu T. de S. ende L. v Huysurouwe, onse L. S. G. aen v mach ick stoutelic noemen mijn L. B. adieu mijn lieue maet, dan ic hope v noch te bedencken [3]) ist mogelijcken. Hout v toch vroom.

Gheschreuen op Joris dach [4]), 1571.

---

1) Bloedverwant. N⁰. 11, 1599 leest »maecht". Met »tot eenen adieu" kan ook »tot wederziens" gemeend zijn.

2) Mochten die twee (die Abraham heetten) hunne nog ongeloovige vrouwen (Eva; uit Adams ribbe) bekeeren en zoo hunne woning op het geloovige huis van Abraham en Sara gaan gelijken. Of: mochten zij, thans ongehuwd, gelijk Adam Eva, eene Sara naast zich krijgen.

3) U nog een levensteeken te geven, een teeken dat ik u niet vergeet, b. v. door een brief. 4) 23 April. De brieven staan dus in tijdsorde: de vorige is van Palmzondag, in 1572 2 Maart.

Een Liedeken van Hendrick
Verstralen: Na de wijse, Swinters
Somers euen groen.

O Heere Godt van grooter machte
Niemant en is doch uws gelijck
Ghy spant den Hemel wt met crachte
Ouer de gantsche werelt wijt
O schepper Godt van altemale [1])
Voor v moeten buygen alle knien
Ontfermt v ouer Hendrick Verstralen
Door uwen geest laet hem troost geschien.
Al ligghe ick hier nu vertreden
Voor v o Heere ist naeckt ende bloot
Vwen naem hebbe ick beleden
Alle morgen wacht ick den doot
Sterckt my o Godt in dit benouwen
Dat bidde ick v wt liefden reen
Ick moet verlaten mijn huysurouwe *Fol. 272 v°.*
Om v waerheyt en anders geen.
Hierom wiltdoch bewijsen
V goetheyt Heer ghydoch wel weet
Mijn vrou en kinderkens te spijsen
Gelijck ghy de weduwe tot Sarepta deet
Bewaert mijn vrou ende kinderkens cleene
O Heer door uwen goeden raet
Op datter van mijnen bloede gheene
In v toecoemste verloren gaet.
Al moeten wy nu scheyden
Mijn lieue vrou met groot verdriet
Laet ons met lijdtsaemheyt verbeyden
Op de toecoemst des Heeren siet
Helpt my den Heere louen ende prijsen
Want wy en lijden niet als een dief
Wy sullen wederom verrijsen

---

1) Van alles te samen.

Troost v hier me mijn schaep, mijn lief.
Al ben ick v nu ontnomen
Door de Tyrannen wreet ende stout
Wy hopen weder by een te comen
Als de Heere zijn ordeel hout
Dan sullen wy ons leedt met crachten [1])
Vierdubbelt weder wreken, siet
Al die ons om de waerheyt nu verachten
Die waren beter geboren niet.
Al moeten wy nu trueren
Tensal niet lange dueren vry [2])
De Hemel die sal schueren
De dach der betaling is naby
De Heer coemt om Sion te wreken
Sijn sweert is droncken inden hemel nie [3])
Sijn vianden sal hy daer aen steken
Als asschen onder zijn voeten treen.
De beloften vol trouwen
Heeft Mayken Deynoots wel versint [4])
Sy wilde my geselschap houwen
Doe sy sach dat my de Schout vinck
Ick acht my seluen salich te wesen
Fol. 273 r°. Sprack onse suster tot my
Dat ick om het rijcke Gods gepresen
Met v nu mach steruen vry [5]).
Mayken onse Suster bequame
Hout haer aen de waerheyt cloec ende stijf
Sy wil om des Heeren name
Verlaten nu haer ionge lijf
Haer cleederen wil sy wasschen schoone
Int bloet des lammekens delicaet
De Heer salt haer wel weder loonen
Al die vroom voor de waerheyt staet.
Mayken haer Moeder seer beminde
Haer deerde seer den ouden stam;
Waert dat sy Gods geest versinde [6])

---

1) Hier en tien regels verder is de toon toch bedenkelijk: dat zwaard des Heeren, dat »nie droncken", d. i. »nooit verzadigd" is!
2) Eigenlijk: »ronduit", »vrijmoedig", n.l. zeg ik dit; »naar mijne meening", »zeker".
3) »Nie" (nooit) staat in alle uitgaven, waarin dit lied voorkomt; ook in *Twee schone Brieven*; en dat, terwijl het toch op »treen" moet rijmen.
4) In het oog gevat.
5) Edel, vroom sterven.
6) Ware het dat zij, n.l. die moeder van Mayken, zich door Gods geest liet ge-

Sy en soude nu niet wesen gram
Maer comen als de Moeder dede
So wy in Machabeen verstaen
Ende troosten haer dochter mede
Als sy haer seuen sonen heeft gedaen.
 Mayken ende Hendrick Verstralen
Die geuoelen beyde wt Gods woort
Die de croon des leuens wil gaen halen
Die moeten door de enge poort
De wech is smal, en fijn ter kueren [1])
Wy moeten dringen also stijf
Dat aen de posten van de dueren
Sal moeten blijuen onser beyder lijf.
 Hier mede willen wy Godt beuelen
Mijn schaep, mijn alderliefste wijf
Wy sullen by den Heere singen ende spelen
Blijuen wy by de waerheyt stijf
Al liggen wy op aerden verbeten [2])
Wy sullen met de maechden wijs
Al van den houte des leuens eten
Midden inden Paradijs.
 Adieu Janneken Verstralen reene
Adieu mijn vleesch en oock mijn bloet
Dient doch den Heere uwen God alleene
Ghelijck als dede Judith vroet
Blijft int gebet ende smecken mede *Fol. 273 v°.*
Gelijck als Paulus vermaent
Dach ende nacht met cuyschen seden
Gelijc een eerbaer weduwe betaemt.
 Hier toe o Godt van Hemelrijcke
Bid ick v dach ende nacht
Bewaert mijn vier schaepkens gelijcke
Want het staet alleen in uwer macht
Om uwen naem moet ick laten mijn leuen
Dus bid ick v ghy hoochste Regent
Wilt Christum uwen sone geuen
Mijn huysurou tot een Testament.

---

zeggen, op dien geest acht sloeg, zij zou thans niet verbitterd tegen Mayken zijn, maar tot haar komen, zooals de moeder der zeven zonen tot dezen kwam, en hare dochter nu moed inspreken, gelijk die moeder het haren kinderen heeft gedaan.

1) Fijn van keur, ter keuze; uitnemend.

2) Gruwelijk mishandeld, doodgemaakt.

[*n°. 1.*]

Eene Brief, de welcke Mayken Deynoots gheschreuen heeft aen haer B. ende S. geuangen liggende tot Rijpermonde, int Jaer 1571 [1]).

DE oueruloedige genade ende bermherticheit van God onsen hemelschen vader, door zijnen eenigen eewigen geboren soon onsen Heere Jesum Christum, die hem seluen God zijnen hemelschen vader voor ons geoffert heeft tot eenen soen offer voor onse sonden, op dat hy ons verlossen soude vanden toecomenden toren, die daer comen sal, ouer alle die niet gehoorsaem zijn geweest den Euangelio ons Heeren Jesu Christi, de welcke sullen pijne lijden, dat eewich verderuen. Maer wijsheyt, cracht ende vertroostinge des heyligen geests, die beyde vanden vader ende sone wtgaet [2]), dese eenige, eewige, Almachtige Godt, van welcken alle goede ende volmaecte gauen gegeuen worden, moet altijts by ons ende by v lieden mijn lieue B. ende S. blijuen, op dat hy ons altesamen wt genaden bequaem wil maken, door hem seluen, dat wy weerdich beuonden mogen worden inden dach zijnder toecoemst. Amen. Mijn hertgrondelijcke
Fol. 274 r°. lieue B. ende S. // inden Heere, ick wensche v lieden wt den gront mijns herten voor een adieu, dattet v lieden altijt moet wel gaen aen siel ende aen lijf, ic Mayken v swacke S. indenHeere, bedancke uwer liefden wt den diepen gront mijns herten, vande groote liefde, die ghy ons bewijsende zijt, ic wensche voor God, dat v dat selue inden noot ooc gebeuren moet, mijn L. B. ende S. inden Heere, nemet my ten goede, dat ic met mijnder hant niet meer en schrijue, want ic daer in seer onbequaem ben, doch achte ict onnodich te zijne, want Hendric onse lieue broeder mijn mede geuangene inden Heere, heuet so wel voor ons beyden gedaen, ic wensche v dat selue voor God, mijn lieue B. ende S. inden Heer, Laet v. lieden duncken, dat ic geschreuen hebbe, de wensche mijns herten is, dat wijt met onsen bloede besegelen, tot lof, prijs des Hee-

---

1) Hare brieven komen nergens voor dan nevens die van haren lotgenoot Hendrick Verstralen. Zij onderscheiden zich in niets van den gewonen toon van al zulke brieven. Zie verder aanteekening 1 op fol. 263 r°.

2) Eene dergelijke formule (zij komt nog éénmaal in het *Offer des Heeren*, boven bl. 361, voor) kan Mayken alleen uit de lektuur van een of ander geschrift, misschien van Menno of Dirk Philips, hebben. 't Is eene der weinige plaatsen in al die brieven, waarin wij bemerken, hoe de schrijvers ook van elders dan alleen uit den Bijbel hunne kennis ontleenden. Eveneens zijn die plaatsen niet vele in getal, waarin van geschriften die zij bezitten melding wordt gemaakt: zie het register onder »lektuur".

ren heyligen naems, ende tot onser sielen salicheyt, Amen. Met mijner hant segge ic adieu, aen alle mijn lieue B. ende S. inden Heer, adieu, blijft toch altijt vroom by de eewige waerheyt. Adieu bidt den Heere voor ons, ic doet dach ende nacht voor v lieden na mijn swacheyt, Adieu G. C. N. T. ende v. lieder huysu. Adieu B. J. B. P. mijn lieue S. adieu Andries M. Adieu, adieu, adieu, nemet my ten goeden.

Noch eene Brief, van Mayken Deynoots, aen haer B. ende S. *[nº. 2.]*

IC geuangen inden Heere, groet v wt dat binnenste mijnder herten, mijn lieue hertgrondelijcke ende seer beminde B. ende S. J. ende Andries, die nu in grooten druck ende droeffenisse zijn, om dat droeuich scheyden, och zijt lijdtsaem in allen uwen druc, gestadich int gebet, ende vrolijc inder hope, die ons niet beschaemt laten en sal, mijn lieue b. ende s. inden heer. Och het is een costelijc dinc lijtsaem zijn, ende op de hulpe des heeren te wachten, want die God vreest, die wort na // de aenuechtinge getroost, ende na *Fol. 274 vº.* de castijdinge vint hy genade, de Heere verbercht zijn aensicht wel eenen oogenblick, maer met eewiger ontferminge sal hy ons ontfermen. Hierom mijn lieue S. Janneken troost v met des Heeren heylige woort, al zijt ghy nv als een verlaten, ende van herten bedroeft wijf, tis noch om eenen cleynen tijt te doen, dat v droefheyt in eewiger blijschap sal verandert worden, want die v gemaect heeft, is uwe man [1]), Heere Sebaoth is zijnen name, de heylige in Israel, die alder werelt Godt ghenoemt is. O ghy strijderse Godts, strijt vroom tegen v vleesch ende bloet, ende blijft volstandich totter doot toe, soo sal v de croone des eewigen leuens ghegeuen worden, met een volcomen blijschap die niemant van v nemen en sal. Andries mijn lieue B. dat ghi van ons ghescheyden zijt met grooter droefheyt, ende dat ghy v by ons wenscht, dat moet ghy den Heere beuelen, want alle dinc moet doch zijnen tijt hebben, ten is aen haer macht niet gebroken, doensy tot my seyden, vrouken ghy moet met ons gaen, ic seyde, inden naem des Heeren, sy wenschten seer om v, ick seyde, waert des Heeren wille, ghy sout

---

1) D. i.: gij staat van uwen man te worden beroofd, — Janneken, die toegesproken wordt, is de vrouw van Hendrick Verstralen en zal dus spoedig weduwe zijn; — maar Hij, die u heeft geschapen, de Almachtige, Hij blijft u als uw man en uw Hoofd (1 Cor. 11), uw trouwe leidsman en steun, nabij. Men verwacht hier eerder Jezus genoemd te vinden.

hem wel crijgen, ic ginc seer geerne wederom, doen groete ic onsen lieuen Broederen met eenen cus des vreden, want liefde my daer toe dranck, ic dencke dat mijn medegeuangen B. [1]) v heeft laten weten, hoet voort geuaren is, ende van onse handelinge, so veel hem bekent is, ick en cander niet af schrijuen by gebreck van papier, mijn lieue B. ende S. ic bedancke uwer liefden hertelijck, van v goede vermaninghe, getrouwe waerschouwinghe ende lieffelijcken troost, ende wensche voor God dat v dat selue gebeuren
Fol. 275 r°. moet, in uwen noot, ick hebse met veel tranen gele//sen, ende daer en tusschen den Heere so dickmael gedanct, die ons zijn arme swacke geuangenen ende gebondenen kinderen gedenct ende niet en vergeet door zijn groote genade, troost ende vermaent v onder malcanderen met de selue woorden, mijn lieue B. ende S. inden Heer, ende cust malcanderen èens voor my, ic hope te doen so ghi geseyt hebt. Hier mede dencke ic v. l. den Heere te beuelen, ende dat troostelijcke woort zijnder genaden, ende segghe hier mede adieu aen alle lieue Broeders ende Susters inden Heere, ick en weet niet dat my yemant bekent is, hy sy verre oft by, daer ick niet om en dencke, adieu met eenen inwendighen heylighen cus der liefden ende des vreden, Adieu ende bidt den Heere voor ons, ick doet dach ende nacht voor v lieden. Adieu mijn lieue B. ende Susters, adieu, adieu, adieu met tranen, adieu hout stijf aen, tot dat ghy wech genomen wort, desen adieu schrijue ick aen v allen. Neemt my toch dit simpel eenuuldich schrijuen ten goeden. By my v swacke S. inden Heer, Mayken Deynoots, gheschreuen int Casteel van Rijpermonde, daer ic geuanghen ende met yseren ketenen ofte boeyen ghebonden ligghe, om de eewighe waerheyts wille, my verlangt na den dach om mijn offerhande te doene, dan ick hope hem met lijdtsaemheyt te verbeyden.

Int Jaer na Christi gheboorte,
1571.

---

1) Broeder; natuurlijk Hendrick Verstralen.

¶ Na de wijse: Een eeuwige vruecht die niet en vergaet.

Fol. 53 v⁰.
[*n⁰. 1.*] [1]
Van xlj. Christenen binnen gent gedoot tusschen tiaer lxij. ende lxix. Waer ghy aldus een * siet, daer beginnen telcken nieuwe offerhanden.
* Ps. 118. 22. Esa. 28. 16. Mat. 21. 42. Mar. 12. 10. Luc. 20. 17.

Alsmen schreef duyst vijfhondert Jaer
Ende twee en tsestich mede
Sachmen te Gent dits openbaer [2])
Vrome Christenen ontleden [3])
Om tgetuygenisse Christi soet
Twelck sy beleden met ootmoet
Totter doot sonder verflouwen
Haer Fondament alleen
Was * Christus de verworpen steen,
Alleen op hem stont haer betrouwen.
Ick moet v clagen Heer mijne noot
Hoe lang salmen dit noch hooren

1) In dit lied komt, 't blijkt uit vergelijking van den inhoud met de lijst, door de *Bibliographie*, I, LXXVI et suiv., uit tal van andere gegevens opgemaakt, meer dan éène vergissing voor. Dat is ook niet te verwonderen. De vervaardiger heeft, naar 't schijnt, alleen zijn geheugen geraadpleegd: ten minste, men moet dit uit »na mijn onthou", fol. 55 r⁰, afleiden. Zoo komt n⁰. 9, Cijnken van Geldere, in geen ander bericht uit het jaar 1562 voor; ontbreekt Willem de Duyck, 1565, eveneens in iedere kroniek; heeft het Groot Offerboek van 1615 den naam van n⁰. 4 verbeterd, »Lowijs" in »Louwerens"; heet n⁰. 34 Janneken de Joncheere, terwijl wel elders blijkt dat in 1562 — niet in 1569 — iemand van dien naam is gedood (n⁰. 6 of n⁰. 7 van dit lied) maar van de zes martelaressen, die in het lied voor 1569 worden opgegeven, slechts vier in andere berichten worden vermeld. Opmerking verdient, dat het lied van geen enkel slachtoffer uit 1566, 't jaar van den beeldenstorm, en 1567 weet. Ook de *Bibliographie* vond nergens gewag gemaakt van eenig doopsgezind martelaar, die tusschen 1 Januari 1565 en 30 Maart 1568 zou zijn geëxecuteerd. De in dien tijd gevonnisten zijn schuldigen aan dien beeldenstorm.
In 1577 is in dergelijke uitgaaf als de *Twee schone Brieven .. van Hendrick Verstralen* uitgegeven: *Een corte Bekentenisse .. van Herman Timmerman.* Achter dit boekje evenals achter den herdruk daarvan, die in 1578 verscheen, is ons lied opgenomen. Verband tusschen beide is niet te ontdekken. Herman Timmerman toch, de man, die zich in 1560 in geschrifte zoo krachtig heeft verzet tegen Menno en Dirk Philips en beider strengheid in 't bannen, schijnt te Antwerpen te hebben gewoond, waar hij 25 Mei 1569 verbrand is. Dan kan dus het lied niet van hem zijn. Intusschen ben ik niet zeker, of de dikwijls genoemde waterlandsche oudste wel dezelfde Herman Timmerman is als de martelaar van dien naam.
2) Het is algemeen bekend; dit weet iedereen.
3) Eigenlijk »verminken"; hier natuurlijk: »dooden".

Fol. 54 r°. † Datmen rontsom Jerusalem [1]) doot
Acto. 4. 11. 1.Pet. 2. 7. En stort het bloet der wtuercoren
† Psal. 79. 5. ‡ De Lichamen uwer knechten excellent
‡ Psa. 79. 2. Sijn den vogelen en dieren als nu present
Al tot een spijse gegeuen
Esa. 59. 15. * So wie van tquaet aflaet
Ende doet na Christus raet
Die moet tot allemans roofs [2]) wesen.

Hoe iammerlijck worden sy vermoort
Die Gods Woort recht beleuen
† 1.Cor. 4. 13. † Een gaepspel, van der werelt verstoort [3])
Sijn sy al hier beneuen
Een yeghelijcx verworpsel me
Somen nu siet in alle ste
Alsmen wel mach vermonden
Haer leuen, lijf, en goet
Was voor den Name Christi soet
Ghelijck als dese nu zijn beuonden.

Ann. 1562. Vrymoedich, cloeck, en excellent
* 1. Heeft Peter van Maldegem al voren
Sijn geloof beleden voor de Heeren blent
2. Met Peter van Male sonder stooren
3. En daer toe oock Jacques Bostijn,
4. Met Lowijs Alaerts cloeck en fijn
Sy streden voor des Heeren Name
Apoc. 6. 11. * Nv rusten sy onder den Outaer
So Joannes tuycht openbaer
Met witte cleederen bequame.

* 5. 6. Vijnken en Goudeken de Joncheer
7. Met Janneken ionck van dagen
Dees dry gesusters bleuen by Gods leer
Totter doot sonder versagen
8. Betken van Maldegem hielt totten endt
9. Met Cijnken van Geldere ongeschent
Dus sullen sy ten seluen stonden
Als Christus haer Bruydegom soet
Henlieden sal comen te gemoet

---

1) Letterlijk uit psalm 79 : 3. »Rondom" Jeruzalem, d. i. het heiligdom, de ware gemeente van Christus, past hier eigenlijk slecht. Bedoeld zal wel zijn : »overal waar zich geloovigen bevinden".

2) Slachtoffer van rooverij, van geweld.

3) »Een schouwspel van (voor) de booze, de op hen vertoornde wereld, zijn zij hier nog bovendien (»beneven") in ieders oog verworpelingen.

Als reyne Maechden zijn beuonden. * 10.
Guillame van Dale met cloecken moet *Fol. 54 v⁰.*
Heeft om der waerheyt zijn leuen
Verlaten, en oock gestort zijn bloet
Dus wort hy van Godt verheuen
Hy en vreesde sweert noch gloet
Dus loefde hy den Heere goet
En sal tot zijnder vromen [1])
Dat Rijcke der Hemelen fijn
In eewicheyt besittende zijn
Een eewige vruecht niet om sommen [2]).
Int Jaer van drientsestich dit wel beuroet An. 1563.
Dierick Lambrechts ionck van dagen * 11.
Streedt voor tgelooue wel gemoet
Totter doot sonder versaghen
Christiaen van Wettere wilde ooc mee * 12.
Met Anthonijn de Wale na de ste 13.
Dus sullen sy hebben te loone † Apo. 6. 18.
† Cleederen wit en reyn † Sap. 14. 8.
Al met Gods Wtuercoren gemeyn 4.Esd. 2. 43.
Daer toe † des leuens croone. 2.Tim. 4. 9.
Int Jaer vierentsestich wel aenmerckt An. 1564.
Steuen de Graet seer vierich * 14.
Met Cijnken zijn moeder wel gesterct 15.
In ouderdom seer goedertierich
Dus sullen sy dits openbaer
Hier bouen by de Hemelsche schaer
Louen den Heere schoone
* En singen dat nieuwe Liet Exo. 14. 3.
Als ons Joannes bediet
Al in des Hemelsch throone.
Perijnken Ketels wel bekent * 16.
Heeft om der waerheyt, wilt hooren
Sint Peters int Clooster haer leuen gheent
Met Leenken haer moeder sonder stooren [3]) 17.
† Dus sullen sy worden gheloont 4.Es. 2. 45.
Ghelijck als Esdra was vertoont
Op den Berch Sion gepresen
Al met een croone playsant

1) »Zal te zijner bate het heerlijk hemelrijk enz."
2) »Niet om op te sommen"; niet te beschrijven.
3) Zij hebben in St.-Pieterskloster den dood ondergaan zonder te ontstellen, zonder verbijsterd te worden.

En Palmtacken in de hant
Vant Jongelinck [1]) hooge verheuen.
Fol. 55 r°. Perijnken en Martijnken van Male coen
18. 19. Twee gesusters, wilt aenmercken
Met vleesch noch bloet haer niet beuroen [2])
Want Godt condese wel stercken
† 20. Peter van der Muelen corts daer naer
Streedt voor t gelooue openbaer
An. 1565. Int Jaer vijfentsestich mede
* 21. Willem de duyck gemeyn [3])
Verliet oock des werelts pleyn
Dus zijn sy nu in goeden vrede.
An. 1568. Int Jaer achtentsestich dit beuroet
* 22. Jan Parijs al na tbetamen
23. Pierken van Cleue wel gemoet
24. En Lauwerens Peters bequame
25. Hendrick Maesschap [4]) seer vailliant
Was met haer leuende verbrant
Dus sullensy allegader
Hooren een lieffelijck woort
Mat. 25. 34. ‡ Coemt ghy gebenedijde voort
By mijnen Hemelschen Vader.
* 26. Jan de Smit na mijn onthou
Streedt cloeck al sonder sneuen [5])
* 27. Corts daer na Daniel de Pou
Beleedt Christus woort verheuen
* 28. Daniel van Voren wel bekent
29. Met Passchier Weyns seer excellent
En wilde Gods woort niet schamen
Dus salse Christus fijn
Mat. 26. 28. * Schencken den nieuwen wijn
Mar. 14. 25. Hier bouen, al na tbetamen.
An. 1569. In 't Jaer negenentsestich dit aenhoort
* 30. Roelant Stayaert ten desen

---

1) »Zij zullen worden geloond" (zes regels vroeger) »van den jongeling", volgens 4 Ezra 2 : 46 de Zoon van God.

2) Te rade gaan. Eigenlijk : ontvingen niet van vleesch en bloed haar licht, inzicht.

3) Gemeenschappelijk, te samen met hen.

4) Het Groot Offerboek van 1615 — de verzamelaars daarvan behoorden alle of voor een deel tot families van uitgeweken Vlamingen — noemt hem Hendrick Maelschalck en bericht, dat hij en de drie voorafgaanden »noch met de Ghemeente niet vereenight waren, maer aenkomende vrienden ende tot vereenighen bereyt". Op 't schavot zongen zij het bekende »Ick roep U o hemels Vader aen". Dat Offerboek deelt ook een brief van Hendrick mede.

5) Zonder falen of zonder aarzelen.

Joos Goethals en sloech niet bloot [1]) * 31.
Peter Stayaert oock beneuen 32.
Janneken Roolants zijn echte wijf 33.
En Janneken de Joncheer verliet haer lijf 34.
Dus zijn sy vroom gebleuen
† Als tgout beproeft int vier 1.Pet. 1. 7.
Dus salse de Heer goedertier
Sijn Hemelsche Rijcke geuen. *Fol. 55 v⁰.*
Christoffel Buyse was ooc bereyt * 35.
Lauwereys van Rentergem mede 36.
Het cruys te dragen met goet bescheyt † Mat. 7. 13.
† Op den engen wech na sHemels stede Luc. 13. 22.
Joos Messenier tot zijn behoet * 37.
En Grietken Baets seer wel gemoet * 38.
Dus sullen sy wilt hooren
Int nieuwe Jerusalem fijn
Want Christus haer licht sal zijn
Het eewige leuen sal haer gebueren.
Jacxken Terlinck bleef vast gebout * 39.
Op Christum den Heere gepresen
Haer vijf kinderkens sy den Heere betrout
Die sorcht voor haer; beneuen [2])
Tanneken vander Muelen reyn, 40.
Met Jacxken van Hussele gemeyn [3]) 41.
Hoe vrolijck sullen sy wesen
Als der Basuynen geschal [4])
Coemt hier mijn liefste getal
By mijnen Vader hooch verheuen.
Alle dese hebben haerleuen geent
Gheleden voor de Waerheyt reyne
In Vlaenderen binnen der stadt van Gent
Sachment al in gemeyne [5])
Ick bidde v crachtich Vader goet
V Wtuercoren geeft doch moet
Die nu als noch tentijden

---

1) »Een bloote slaan" is: ergens geen eer mede inleggen, schipbreuk lijden; overeenkomende met het duitsche »fehlschlagen".

2) »Bovendien". De kommapunt voor »beneven" is door mij ingevoegd.

3) Gemeenschappelijk, te zamen.

4) De maker van dit lied vindt er geen bezwaar in om ter wille van 't rijm woorden weg te laten, die men gemakkelijk bij 'tgeen er staat bijdenken kan. Zoo ook acht regels verder: »in banden, torment", n.l. zijn. Hier: »klinkt".

5) N⁰. 11, 1599: »in 't gemeene". Voor ieders oogen, in 't publiek.

Met druck in banden, torment [1])
Bewaertse O Heere ongeschent
Al die om uwen Naem zijn in lijden.
Ick dancke Godt den Vader door Christum soet
Die zijn wtuercoren als voren [2])
Verlost heeft door zijn genade goet
Van valsche leere, wilt hooren
Bewaert ons O Heere al te saem
Wy die noch pelgrimagie gaen
In groot perijckel met dangier
Fol. 56 r°. Geeft ons O Heere, uwen gheest
1.Pet. 1. 7. * Als wy beproeft zijn met tempeest
Als tgout ende tsiluer door het vier.
Broeders en Susters int gemeen
En vreest druck, banden, noch lijden
Christus ons Coninck en anders geen
Wil ons vantquaet beurijden
Dus blijft vast op hem gebout
Van zijne wegen niet en flout [3])
So sult ghy salich wesen
Hier mede neme ick mijn endt
Beuele v Godes Gheest excellent
Sijnen Naem blijft eewich gepresen.

[*n°. 2.*] [4]) ¶ Na de wijse: Het was een Joden dochterken.

Van Gerrit Corneliszoon

ALsmen duysent vijfhondert heeft gheschreuen
En eenentseuentich Jaer

---

1) Zie aanteekening 4 op de vorige bladzijde.

2) Of: »gelijk te voren", »voorheen"; óf: »vóór alles", »bovenal".

3) Verflauwen.

4) Volgens het amsterdamsch sententieboek ('t vonnis is afgedrukt bij Van Braght, bl. 541: zie ook Ter Gouw, VI, bl. 286) is »Gerrit Cornelisz., anders Gerrit Boon genaemt, groot Schuytvoerder, Poorter dezer Stede, 26 Juni 1571 veroordeeld om metten vijere te worden geëxecuteert". Ook de pogingen, aangewend om hem tot afval te bewegen, en de herhaalde folteringen, die men hem aandeed, worden daar vermeld. Gerrit is evenals Clement Henricksz. (bl. 478 boven) een der slachtoffers te Amsterdam van de reactie na Alva's komst, uit den tijd toen Amsterdam »Moorddam" heette. Onbegrijpelijk blijft het, dat men hier zoo naar Doopsgezinden moest zoeken, terwijl in de nabijheid Waterland vol was van hunne gezindte. Maar dit raadsel doet zich telkens voor: slechts een enkele martelaar ook daar waar de broederschap zeer talrijk was. — Het lied steekt evenals het voorafgaande en het volgende ongunstig af bij de oudere martelaarsliederen. De versbouw en vooral de zinsbouw zijn tamelijk onbeholpen. Zie Inleiding, bl. 624.

Heeft Gerrit Corneliszoon verheuen [1])
Ghelaten zijn ionge leuen
tAmsterdam int openbaer.
In een vlotschuyt natvermonden
Tot wercken was hy bereyt
Daer heeft hem de Schout geuonden
Geuangen ende gebonden
Ende na Stadthuys geleyt.
Sanderdaechs is hy voortgecomen
Voor den Raet op dat pas
En hebben seer neerstich vernomen
En vraechden hem sonder schromen
Welck dat zijn gelooue was.
Sijn geloof tot dien tijden
Beleet hy onueruaert
Maer sy wilden dat hy sou belijden
Sommighe die waren bezijden [2])
Maer Godt heeft zijn mont bewaert.
Als sy na haer vermogen
Hem eens hadden gepijnt,
Hebben zijn cleederen wtgetogen
En met doecken verbonden zijn oogen
Merckt doch der slangen fenijn.
Al om des rechts verstrangen [3])
Hebben sy zijn handen ouerstuer
Ghebonden en op gehangen
En zijn so van hem gegangen
Och vrienden dit was so suer.
De Heeren hooge van moeden
Hebben noch onuersaecht
Hem doen slaen met scherpe roeden
Godt ginck zijn tonge behoeden
Dat hy niemant heeft beclaecht [4]).
Den Buel seer wreet van sinnen
Hebbensy op dat saysoen

tot Amsterdam ghebrant An. 1571.

Fol. 56 v⁰.

---

1) Deze uitdrukking klinkt voor Gerrit Cornelisz. al heel vreemd. Kan »verheven" ook zijn: »op een hoogen brandstapel gezet"?

2) Zij wilden, dat hij sommige geloofsgenooten, die zich verborgen hielden, zou bekennen of aangeven.

3) De folteringen, die Gerrit Cornelisz. tot tweemaal toe heeft moeten doorstaan en die in de nu volgende coupletten uitvoerig worden beschreven, waren bijzonder zwaar: zie bl. 167, 408 hierboven. Natuurlijk was het te doen om hem te noodzaken geloofsgenooten aan te geven, maar »God heeft zijn mond bewaard".

4) Aanklagen; hier: aangeven.

By haer ontboden daer binnen
Om tontcleeden ginck hy beginnen
De Buel moeste zijn werck doen.
  Handen en voeten ginck hy binden
En themde voor zijn gemacht [1]),
Daer saten de Leeuwen en grinden,
O Godt hoe connen zijt al geuinden
Dat opt onnoosel is bedacht [2]).
  Op de pijnbanck heeft hy gelegen
Merckt wat geslachte dat dit is
Hem daer met roeden geslegen
En met een aker vol, ten dient niet geswegen
In zijn lijf gegoten met pis [3]).
  De draeck moeste hem noch wreken
Tegent Lam met grooten spijt
Merckt wat hier is gebleken
Bernende keerssen hebben sy ontsteken [4])
Onder zijn armen des seker zijt.
  Tweemael gehangen sonder worgen
Eens met gewicht aen zijn voet
O Godt al zijt ghy lang int borgen [5]),
Sult noch wel betalen sonder sorgen
Die dus vergieten tonnoosel bloet.
  Dus hangende aen de koorde
Liepen sy wech al met verdrach [6])
Na vraechden sy als de verstoorde
Fol. 57 r°. Wilt ghy niet lijden met corte woorden
Sullen dus handelen al den dach.
  Hy danckte Godt almachtich
Die ons doet behouden het velt
En bewaerde zijn mont seer crachtich
Voor synen naesten warachtich [7])

---

1) De pudenda: nog tegenwoordig hier en daar in de volkstaal.

2) Hoe kunnen zij dat alles uitvinden, wat op (tegen) het onnoozele (de onnoozelheid, de onschuld) is bedacht, n.l. om deze te treffen, haar kwaad te doen.

3) 4) Zie bl. 408 en aanteekening 2 aldaar.

5) »Al gunt gij hun lang uitstel van de afdoening van hunne schuld, van 't ondergaan van hunne straf: gij zult hun dat kwaad wel eenmaal vergelden, zonder dat er reden is om zich bezorgd te maken dat misschien die betaling geheel zal uitblijven, de straf hen nimmer bereiken zal".

6) »Terwijl hij dus aan het koord hing, liepen zij langzamerhand de een na den ander weg; terwijl zij met weinig woorden in hunne boosheid hem vraagden: wilt gij niet (be)lijden (hetzelfde als bekennen; hier: anderen aangeven)? Zoo zullen wij den geheelen dag aldus met u doen".

7) »Trouw"; voor zijne naasten waarachtig, een trouw vriend zich betoonend.

Daerom was hy seer gequelt.
Seer gepijnicht naet gewagen [1])
So dat hy niet conde gaen
Op een stoel was hy gedragen
Alsmen voort recht soud gaen claghen
In de vierschare was hy gedaen.
Merckt wat eer sy hem toonden
In de vierschaer als een sot
Met een hoet met bloemen hem croonden
Ghelijck als sy Christum loonden
Also hielden sy met hem den spot.
Sentency met cleene verstanden [2])
Vuytten sy, en deden wraeck
Datmen sou worgen en branden
En also brengen van handen
Ghebonden aen eenen staeck.
Hy danckte den Schout gehuldich [3])
Van zijn sentencie wreet
En droegen hem seer verduldich [4])
Voort volck menichuuldich
Tot voor de pael die was bereet.
Seer vierich tot God beradich [5])
Riep hy so seer bequaem
O Vader weest my genadich
Maeckt my een van v minste schaepkens dadich [6])
Ofte tminste lit aen v lichaem.
O Heere die hooch zijt geseten
En hier beneden siet
Die een kender sy van alle secreten
De herten hoe hooch int vermeten [7])
Voor hem isset gerekent al niet.

---

1) Naar 'tgeen men ervan vertelde.

2) N⁰. 9, 1590 : uytten ; n⁰. 11, 1599 : wtten. — »Verstand" is hier niet het zielsvermogen, maar drukt de werkzaamheid uit : het verstaan. Derhalve : »zonder dat zij veel van het geval verstonden, met niet dan weinige pogingen om daarin door te dringen of dat grondig te onderzoeken spraken zij maar vonnis en bepaalden zij als straf, dat men hem zou worgen en branden en op die wijze op zijde zetten, van kant doen" (»hand" dient dikwijls ter aanduiding van iemands linker-, rechterzijde), d. i. dooden.

3) Of »gehoudig" : goedgunstig, trouwhartig.

4) Geduldig, lijdzaam.

5) »Welberaden, riep hij liefelijk."

6) Eigenlijk : »werkzaam" : die »metterdaad", n.l. in het lijden van het martelaarschap, zich uwe schapen toonen.

7) In hunne raadslagen, plannen.

Driemael geroepen seer vyerich
Heeft hy, o Vader coen [1])
Fol. 57 v°. Vergeeft haer seer goedertierich
Hoe wel sy my quellen onmanierich
Sy en weten niet wat sy doen.
Och volck, eewich is so lange
Vader, eewich is lange tijt
Riep hy met herten banghe
Och dese Crijch, is seer stranghe
Vecht nv vleesch, dits de laetste strijt.
Als de koorde was aen zijn keele
Riep hy voor minst en meest [2])
O Vader ick v hier beuele
Voor de menschen ick dit niet heele
In uwe handen mijnen gheest.
Dus dede hy zijn offerhande
Al voor de werelt blent
Hy vreesde werelt, doot noch schande
Noch de heeren van den lande
Hy street met ghewelt totten ent.
Dus wilt nv niet meer vechten
Ghy Rechters van Amsterdam
Tegen des Heeren knechten
Is seer quaet om te rechten [3])
Want onnoosel is dat Lam.
Wilt v veruolch laten
Ghy Rechters ouer al
Want v groote mandaten
Ende des Conincx placcaten
Int ordeel niemant helpen sal.

[*n°. 3.*] [4]) ₡ Na de wijse: Adieu reyn bloemken Rosiere.

Van twee vrome Christenen

VErhoort ons droeuich claghen
O Heer in desen noot

---

1) »Coen" kan moeilijk eene eigenschap van God uitdrukken. Dus moet het bij »roepen" behooren.

2) Voor groot en klein.

3) »Te procedeeren"; vandaar: »te strijden; want het lam (Christus) is (en ook de zijnen zijn) onschuldig (en staan dus onder des Almachtigen bescherming)".

4) Behalve dit lied bezitten wij over deze twee delftsche martelaars een uitvoerig bericht benevens eenige brieven en een breed verslag van de »examinatiën" van de hand van Jan Hendricksen: alles reeds in het Groot Offerboek van

Vercort onse quade daghen
Vol sware perijckel groot
V woort lijdt veel aanstoot
Het wort op straten vertreden
Wie daer na leeft met vreden [2])
Wert veruolcht oft ghedoot.
Ghedoot van Abels tijden
Sijn de Gherechtige slecht [3])
De Heer moest seluer lijden
Waerom dan niet zijn knecht
Ja wie so Paulus secht
Godtsalich wil leuen crachtich
Moet veruolcht sijn onsachtich
Schrift wort veruult te recht.
Te recht ist so vergangen
Binnen Delft nemet waer
Daer waren twee geuangen
Om Christus Naem eerbaer
Sy beleden de waerheyt claer
Veel proeuinghe menichuuldich
Hebben sy verwonnen geduldich
Twert haer wel gheloont hier naer.
Naer veel strijts der gheleerden
Die haer vielen seer swaer
Met den blinden verkeerden [4])

genaemt Marten Jansen, ende Jan Hendricksen verbrant tot Delft An. 1571. den vijfsten [1]) Februarij.

Fol. 58 r°.

1615 en door alle lateren overgenomen. Meer heeft ook Van Bleyswijck, *Beschrijving van Delft*, 1667, niet van hen geweten. Alleen de mededeeling, dat beiden reeds van 1570 af gevangen zaten, liet Van Braght weg, die daarentegen het vonnis afdrukt, door hem in gewaarmerkt afschrift uit het delftsch sententieboek ontvangen. Ons lied noemt (5 Febr.) 1571 als hun doodsjaar, fol. 59 r°; het vonnis echter 1572, dat ook wel het juiste zal zijn, terwijl dan bij de andere opgaaf het jaar 1571 geacht wordt met Paschen 1572 te eindigen. Ook Jan Hendricksen zelf dateert zijn afscheidsbrief aan zijne vrouw 4 Febr. 1571, een volgend schrijven 1572. Volgens Van Braght stond (ten gevolge van eene vergissing) in het origineele vonnis „1570". — In die »examinatiën" wordt de menschwordingsleer niet aangeroerd. De brieven bevatten nog al eens zeemansbeeldspraak: Jan Hendricksen was stuurman ter haringvisscherij.

Het lied is evenals de beide voorgaande vrij wat minder fraai dan de andere van het *Lietboecxken*. Het komt reeds in n⁰. 5, 1578 *a* voor, dat zeker vóór n⁰. 6 (»voleynt den vijfsten Novembris") is gedrukt; het éénige dat daar aan den inhoud van n⁰. 4, 1570 is toegevoegd.

1) N⁰. 5, 1578 *a* heeft hier: »den 4 Febr.", maar fol. 59 r° »den vijfsten".

2) In stilheid.

3) »De eenvoudige rechtvaardigen". Het vraagteeken, dat hier in n⁰. 9, 1590 staat, is in n⁰. 11, 1599 terecht weggelaten. Over 't geheel kan ik, waar dit teeken voorkomt, geen redelijken grond er voor vinden.

4) »Nadat zij veel bestrijding hadden uitgestaan van de geleerden (de roomsche

Sy haer seer quelden, maer
Sy behielden het velt strijtbaer
Doe zijn dees Schaepkens terstonden
Want sy vet [1]) waren beuonden
Ter doot gheschickt aldaer.
  Aldaer quam het volck met hoopen
Om de Offerhanden te sien
Veel hebben haer toe gheroepen
Al smorgens vroech by tien [2])
Dat sy souden vroom strien
Sy [3]) riepen veel schoone reden
Om haer so na te treden
Ende namen orlof by dien.
  De vre begonst te naken
Sy brachtense ter vierschael,
De Schaepkens vrymoedich spraken
Goeden dach int generael [4])
Jan Hendricksen van Swertewale
Ende Marten Jansen meden
Korendrager Poorter der Steden
Verhoorden het vonnis altemael [5]).
  Altemael worden sy opgelesen
Fol. 58 v°. Als Ketters herdoopt, hoort my
Ende oock te hebben mispresen
Tsacrament haers Altaers vry [6])
Dattet vleesch noch bloet en sy
Oock waren tot menigen stonden
Gheleerden tot haer gesonden
Ende noch bleuen sy hert daer by.
  By dien wesen syse in handen
Des Slagers [7]) om openbaer
Aen palen te worgen en branden
Dat daer de doot volcht naer
Doe spraken dees Schaepkens claer

---

theologen), die het hun zeer moeilijk maakten, kwelde men (»zij", de rechters) hen met de verblinden, die op een dwaalweg waren". Men zou zeggen, dat het tweede kwalijk iets nieuws na het eerste kan heeten.

1) Voor de slachtbank, den marteldood gereed. Evenals bl. 569, zie aanteekening 2 aldaar. 2) Vroeg bij tijde.

3) Zij, n.l. de beide martelaars, namen afscheid van het volk met vermaningen om hen na te volgen. 4) »Voor de vierschaar groetten zij zonder eenige verlegenheid de rechters gezamenlijk".

5) »Zij hoorden het (hun) vonnis te gelijk"; eigenlijk: »op denzelfden keer". Evenzoo in den volgenden regel. 6) Ronduit, vrijmoedig. 7) De beul.

Mijn Heeren wy appelleren
Voor thoochste Recht des Heeren
En wy sullent wel winnen daer.
  Daer ginck Stadtschrijuer beneuen [1])
Op tSchauot aflesen, hoort
Dat niemant op goet en leuen
Tot haer moest spreken een woort
Doen quam Marten Jansen aen boort
Sy schroeyden zijn tonge smertich
Noch sprack hy euen cloeckhertich [2])
Dese waerheyt betuych ick voort.
  Voort sprack hy, waert niet te degen
Om mijn salicheyt ghedaen
Ick hadde wel het Perdoen vercregen
En veel swaren strijt ontgaen
Maerick heb den goeden strijt volstaen
En tghelooue behouden mede
De Croon der gerechticheden
Is my nu bereyt voortaen.
  Voortaen riep hy gestadich
O Heer weest in dit saysoen
My arm sondaer ghenadich
Want ick ben na mijn beuroen
Niet weerdich om v Naem coen [3])
Te lijden met den volstanden
Ontfangt mijn geest in v handen
Riep hy in zijn laetste doen.
  Doen hebben sy dit gaen wreken *Fol. 59 r°.*
Aen Jan Hendricksen Gods knecht,
Sijn mont verstopt voort spreken
Noch heeft hyt weer wt geslecht [4])
Doe sprack hy, nu gheltet te recht
Dit is de waerheyt volcomen
Doe rieper [5]) veel, strijdt vrome
Daer door liep het volck wech [6]).

---

1) Nog bovendien.

2) Hier wordt dus wel geschroeid, maar het tongschroefje niet toegepast, Alva's uitvinding naar men zei: de tong werd tusschen de twee plaatjes der schroef vastgezet, de punt met een gloeiend ijzer gestreken. Dan was alle spreken onmogelijk.

3) »Coen", behoort bij »lijden" niet bij »Gods naam". Evenals bl. 658, aant. 1.

4) Zoo ook n°. 8, 1590: hij heeft 't (den bal of breidel uit den mond) uitgewrongen? uitgeslikt? Maar is »uitslechten" een woord? N°. 11, 1599: uytgesecht: toch (»noch", ondanks dien bal) heeft hij 't weer uitgesproken. 5) »Riepen er".

6) Met »het volk" dat wegliep, omdat (»daardoor") er velen den martelaar toe-

Wech namen de Heeren mede
Dit Schaep eert haer wort ontstoort
Maer want haer niemant misdede
So brochten zijt weder voort
Verbonden, verstopt, versmoort
Dat hy schier in onmacht swickten [1])
De Slager niet langhe en prickten [2])
Maer hielper hem haestich door.
Door de enghe poorte truerlijck
Sijn sy vroom ghedrongen siet
Gheen lijden valt haer meer suerlijck
Maer rusten van allen verdriet
Doemen vijftienhondert riet [3])
En eenentseuentich Jaren
Den vijfsten [4]) dach Februaren
Is haer Offerhande gheschiet.
Gheschiet na Schrifts oorconden
Godt proeftse als tgout int vier
Ende heeftse weerdich beuonden
En verlost wt alle dangier
Och hoe salich zijnse schier [4])
Die tot deser Feest mach comen
En haer hals buyghen als vromen
Onder Christus Scepter hier.
Hier mede sluyt ick dese saken
Lieue Vrienden, hout goede wacht
Laet ons noch een weynich waken
Want de Heer coemt onbedacht
Ghelijck een Dief inder nacht
Die hy sal vinden getrouwe
Daer sal hy zijn Feest mede houwen
Wel hem die daer recht op acht.

---

riepen: strijd vroom! kan niet goed de schare der omstanders zijn bedoeld, maar moet wel aan de knechts van den beul, aan hen die de terechtstelling hadden ten uitvoer te leggen, zijn gedacht. Uit vrees voor opschudding liepen zij weg, terwijl de Heeren, bang dat men onder die opschudding den gevangene uit hunne handen zou bevrijden (»ontstooren" moet hier »ontvoeren", »ontnemen" willen zeggen; ik vind het nergens vermeld), dezen vooreerst meênamen.

1) »Swicken" is hetzelfde als »swichten": bezwijken, in zwijm vallen.

2) De slager van het slachtschaap, d. i. dus de beul, gebruikte geen langen tijd om hem den doodsteek te geven (»pricken", steken), maar hielp hem haastig door zijn doodstrijd heen.

3) Zeker om 't rijm voor »telde".

4) Spoedig, eerlang.

Lijst van de Brieven en Liederen, die in de andere uitgaven van het Offer des Heeren met het Lietboecxken voorkomen, maar in die van 1570 worden gemist.

	Bl.
Een Briefken vanden kinderen an haer moeder [Maeyken Boosers], bedankende haer onderwijs	626
Totten Sangher	627
Eene Brief van Hendrick Verstralen aen zijn Huysurouwe.	629
Noch eene brief aen zijn huysurou	633
Noch eene Brief aen de Broeders ende Susters	639
Een Liedeken van Hendrick Verstralen	643
Eene Brief van Mayken Deynoots aen de Broeders ende Susters	646
Noch eene Brief aen de Broederen ende Susteren . . .	647
[Een Liedeken] Alsmen schreef duyst vijfhondert Jaer: Van eenenveertich vrienden	649
[Een Liedeken] Alsmen duysent vijf hondert heeft gheschreuen: Van Gerrit Cornelisz.	654
[Een Liedeken] Verhoort ons droeuich clagen: Van Jan Hendricksen ende Marten Jansen	658

LIJST DER LEZINGEN IN DE UITGAAF VAN 1570 (NA BL. 619 DIE VAN 1578*b*), VAN WELKE IN DEZEN HERDRUK IN LETTERS OF IN LEESTEEKENS IS AFGEWEKEN.

NB. De woorden hieronder zijn die, welke vóór de plaats der bedoelde leesteekens staan.

bl. 61	r. 13	v. b.	verdriet
„ 62	„ 11	„ „	bera
„ 64	„ 17	v. o.	Middelaer,
„ 68	„ 12	v. b.	bedreuen
„ 73	„ 19	v. o.	weechskens,
„ 74	„ 4	v. b.	Sion,
„ 118	„ 7	v. o.	woude
„ „	„ 5	„ „	weerpartije
„ 173	„ 15	„ „	listen
„ „	„ 12	„ „	leet
„ 185	„ 11	„ „	getal.
„ 190	„ 1	v. b.	&c. Ende
„ 215	„ 8	v. o.	eten, verstaet
„ 217	„ 14	v. b.	verstoorden
„ 225	„ 2	„ „	contrarie,
„ 236	„ 13	v. o.	stil
„ „	„ 10	„ „	stem
„ 267	„ 10	v. b.	onsachtich.
„ 302	„ 9	„ „	dit te weten,
„ 305	„ 14	„ „	waren,
„ 312	„ 8	v. o.	zijn sy,
„ 319	„ 12	„ „	Kettt.
„ 321	„ 4	„ „	ontluyct
„ 331	„ 8	„ „	diese aen nemen
„ 352	„ 16	„ „	yemadt
„ 365	„ 5	v. b.	staet
„ „	„ 14	v. o.	vermaert

bl. 371	r. 21	v. o.	wille.
„ 379	„ 14	v. b.	seyt ooc?
„ 381	„ 8	v. o.	ouerganckelicke
„ 389	„ 21	v. b.	handelt?
„ 403	„ 22	„ „	is, noch,
„ 409	„ 21	„ „	blijcken.
„ 439	„ 5	„ „	verleyden,
„ 453	„ 7	„ „	comen, die
„ 456	„ 9	„ „	ghebrocht zijt. Och
„ 464	„ 16	v. o.	verseecket
„ 467	„ 10	v. b.	mijn mijn vleys
„ 537	„ 10	„ „	vermonden.
„ 540	„ 14	„ „	quaet
„ 551	„ 6	„ „	rechtevoort.
„ 589	„ 20	„ „	Men lacchende
„ 634	„ 11	„ „	mijn zijn
„ 641	„ 18	„ „	Iesum,
„ „	„ „	v. o.	vijanden,
„ „	„ 17	„ „	u lieden
„ „	„ „	„ „	Heere God
„ „	„ 16	„ „	aendoen,
„ „	„ 15	„ „	Euangilium
„ 644	„ 9	„ „	stam
„ 653	„ 22	„ „	haer
„ 655	„ 6	v. b.	hom
„ 656	„ 5	„ „	gemacht
„ 658	„ 9	„ „	Crijch,

AANVULLINGEN EN VERBETERINGEN.

Bl. 15 r. 1 v. o. voege men bij: Zie op bl. 624 de oorzaak, waardoor ik verhinderd geworden ben aan dit voornemen gevolg te geven.

„ 49 luidt het opschrift: De belijdinghe van Jacques. lees: Proeven van spelling.

„ 110 „ 5 „ „ voege men bij: De arend is in de volkspoëzie van dien tijd eene gewone aanduiding van den keizer.

„ 182 „ „ „ „ De woorden: „Hij zal .... opgenomen" te schrappen om de reden, hieronder bij bl. 368 opgegeven.

„ 187 „ 4 „ „ voege men bij: Ook de Groote Offerboeken en Van Braght zeggen alleen „die het leven heeft gelaten"; het lied, dat op dezen brief volgt, echter (bl. 193 r. 6 v. o.) „die vroom aen een pael heeft gestaen". Dus is Peter verbrand.

„ 206 „ „ „ „ staat: 37 v° lees: 37 r°

„ 219 „ 5 v. b. (in het opschrift) voege men bij het woord „aldaer" deze aanteekening:

Zoo reeds n°. 1, 1562. Dus: te Kortrijk, volgens den (iets lateren) uitgever. Het lied (van een tijdgenoot), bl. 235 vg., sluit dat niet buiten, maar vermeldt het evenmin uitdrukkelijk. Daarentegen noemt de oude kroniek, afgedrukt in het *Memorieboek van Gent*, II, bl. 268, Gent als de stad, waar 27 Juli 1553 „een herdooper uyt Curtricken, genaemt ..." is verbrand. Dit is Joos geweest: De Potter, *Geschiedenis van Kortrijk*, IV, bl. 100. Met de *Bibliographie*, I, p. LXXIX (1552 is daar eene fout voor 1553) en II p. 720, gaf ik dan ook boven bl. 17 als plaats der executie Gent op.

„ 260 „ 9 v. o. staat: behalve hier en fol. 142 v° lees: behalve hier en op nog drie plaatsen: zie de *Inleiding*, bl. 35, 36.

„ 271 „ 3 „ „ In overeenstemming met de vorige verbetering schrappe men hier „zie aanteekening 1 op fol. 137 r°" en verbetere men op r. 2 en 1 v. o. de woorden: „Hiernaar moet enz.".

„ 337 „ 1 v. b. (in het opschrift) staat: n°. 3 lees n°. 4

„ 361 „ 13 „ „ Bij „vanden Vader ende den Sone beyde" als aanteekening te voegen: Zie bl. 646, aanteekening 2.

„ 368 „ 10 v. o. Men schrappe de woorden: „zie dien .... des Heeren".

Wat thans den inhoud van dit deel uitmaakt, bleek allengs meer vellen druks in beslag te nemen dan zich vooraf had laten vermoeden. Zoo ben ik wel genoodzaakt geweest mijn oorspronkelijk plan te laten varen en heb ik noch van Plouier noch van andere martelaars uit het *Offer des Heeren* ook die brieven aan het einde van dit deel kunnen opnemen, die elders dan in dat boekje voorkomen.

Bl. 379 r. 1 v. o. staat: fol. 317 v° lees: fol. 219 r°

„ 405 „ 21 „ „ Om dezelfde reden als zoo even bij bl. 368 is opgegeven schrappe men de woorden: „Het geheele tweede.... worden afgedrukt."

„ 408 „ 3 „ „ voege men bij: Zie bl. 656, aanteekening 3.

„ 457 „ 1 „ „ staat: aanteekening 1 op fol. 261 v° lees: aanteekening 4 op fol. 260 v°.

„ 462 „ 4 „ „ Men voege hierbij: Zie over dat „u. l." als afkorting van „uwer liefde" bl. 633, aanteekening 2.

„ 477 „ 3 „ „ staat: loon des // leuens lees: loon // des levens

„ 521 „ 21 v. b. staat: 9 jaren lees: 12 jaren.

„ 530 „ 1 v. o. Bij te voegen: Zie bl. 658 r. 6 v. b.

„ 544 „ „ „ „ Achter de woorden „Antwerpsch .... bl. 114, 121" late men volgen:

Intusschen blijkt uit dit lied zelf, bl. 547 r. 17 en 19 v. b. („op de merct", „aen den staeck"), dat Willem niet verdronken is maar verbrand. De dichter immers kan zich niet hebben vergist: hij was er zelf bij tegenwoordig geweest: zie bl. 547 r. 14 v. o. Ook was zijn lied reeds in het *Nieu Liedenboeck*, in 1562 en dus slechts twee jaren na het gebeurde verschenen, opgenomen. Wij moeten dus wel aannemen, dat, 'tgeen meer voorkomt, die opteekening in de rekeningen van den markgraaf (*Antwerpsch Archievenblad*, IX, bl. 121; in het boek van de Vierschaer, t. a. p. bl. 114, staat alléén „executio") eerst een tijd lang na het gebeurde en achteloos is geschied; of dat Génard „metten watere" las, terwijl er „metten viere" stond. De Groote Offerboeken hebben „verbrand." Dit alles geldt ook van Goris en Joachim, bl. 560.

„ 560 „ 5 „ „ Bij „verbrand" gelieve men te voegen: Dit „verbrand" is insgelijks aan het lied, bl. 361, 362, 'twelk ook reeds in 1562 was gedrukt, ontleend. De rekeningen van den markgraaf en het boek van de Vierschaer zeggen hier eveneens „verdroncken" en „executio" (zonder meer): *Antwerpsch Archievenblad*, IX, bl. 121, 122 en 115; evenals zij bij Willem Cleermaker doen.

„ 577 en 579 staat in het opschrift: lij. lees: iij.

„ 658 r. 6 v. b. Zie bl. 530, aanteekening 3.

ALPHABETISCH REGISTER.

m. beteekent martelaar (lares); het sterretje (*) boven aan een cijfer, dat het woord in eene aanteekening voorkomt.

A.

Aandenken, afscheidsgeschenk van martelaars aan de hunnen. 397. 411*. martelaars zenden brieven tot — 378. 461. 474. enz.

Abacuc, Habakuk; iemand die verkwikkingen aan gevangenen brengt. 214. 630.

Abraham en Kaerle Tanckreet. m. m. 348. 556 v.v. — verbrand. 557.

Adam Pastor. 223.

Adriaen Cornelisz. m. 17. 195*. 526*. 578* v. —' taal. 24. 26. gebed. 195 v.v. vermaning aan de vrienden. 197 v.v. belydinghe. 204 v.v. — over vlucht voor de vervolging. 197 v. 201. doop en mis. 212. 215. huwelijk en biecht. 213. — verwekt opschudding. 205. 578. — voorzichtig, op oneerlijk af. 203*. 579. gepijnigd. 208. 217. verbrand. 195*. 578*. lied op — 216. 526*. 529 v. lied van — 195*. 490. 578 v.v.

Adriaen Pan. m. 17. 389*. 566. brieven. 342 v.v. —'s vreugde in 't lijden. 32. 343 v. gepijnigd. 344. onthoofd. 342*. 346 v. 373*. lied op — 345 v.v.

Advokaat. aangeboden aan d'Auchy. 337. — (en) komen in ketterprocessen te Antwerpen voor. 152*. 337*.

Aechtken, van Zierikzee. m. 566. onthoofd. 581*. lied op — 581 v.v.

Afval. 101. 136*. 202. 247*. 454 (tot de Hervormden?). 457. 550. 565*. 603*. pogingen om tot — te bewegen. 424. 552. 591*. 654*. waarschuwing tegen — 637.

Amsterdam. 82. 658. de troebelen van 1534 en 1535 te — 275. 343. martelaars te — 17. 78*. 88. 478. 654. reactie na 1567 te — 478*. — moorddam genoemd. 654*.

Anneken, van Leiden. m. Zie Annetgen.

Anneken of Tanneken, van Roosbroecke. m. verbrand. 568*. —'s zingen. 573. 575. — aan den brandpaal oneerbaar behandeld. 576. lied op — 568 v.v.

Anneken Jans. m. 17. 22. 26. Davidjoriste? 29. 70* v. brief van — aan D. J. 70* v. —'s

testament aan haar zoon. 70 v.v. verdronken. 70. lied op — 75* v.v.
Annetgen Symonsdr., van Leiden. m. verdronken. 578*. lied op — 526 v.v.
Anthonis van Cassele. m. 348. 556 v.v. verbrand. 557.
Anthonis Rocke. afvallig. 565*.
Anthonius van Hille. disputeert met Hans van Overdam. 112.
Antwerpen. 628*. 630. advokaten te — somtijds toegestaan. 152*. 337*. martelaars te — 17 v. 126*. 177*. 342*. 367*. 373*. 443*. 521*. 538*. 544*. 552 v. 560. 563*. 581*. de schout van — executeert te Lier. 568 v.
Apocriefe boeken van het O. T. veel aangehaald. 35. 54*. 213. enz. dispuut over — tusschen d'Auchy en Lindanus. 302 v.
Aremberg, Hertog van. bemoeit zich met d'Auchy. 269* v.
Arend, aanduiding van den keizer. 110. 113 v. 666.
Assuerus van Gheemont. m. geeft sommigen aan. 152*. 184. —'s betrekking tot Jer. Seghersz. 152. 156. — verbrand. 152*.
Augsburgsche godsdienstvrede. 270*.
Austruweel. beeld te — door Peter Bruynen c. s. geschonden. 177*. 183*. 521*.
Auszbundt, De. bevat vele uit het Offer des Heeren vertaalde liederen. 38. 75*. 88*. 95*. 124*. 184*. 235*. 265*. 509*. de — en het Liedtboecxken. 489. later gebruik van den — 494.
Avondmaal. 506*. 512 v. Satler's wijze van — vieren. 63. oordeel over het — bij Jan Claesz. 84 v. Claes de Praet. 251. d'Auchy. 272. Claesken. 328 v. 338. Hans de Vette. 352 v. deelneming van onwaardigen aan het — 598. 613.

B.

Babylon. 115. 228. 592. —ische hoere. 360. 365. 451. 453. 480. 527 (van een kerkgebouw).
Balten, dominikaan. 553.
Ban. 37. 112. 247. 352. 623. 649*.
Beckum, Maria en Ursula van. de jonkvrouwen — m. m. Zie Delden.
Beelden. — dienst. 601. — schennis door Peter Bruynen c.s. 177*. 183*. 521*. — storm (van 1566). 463*. 521*. 649*.
Bekeering. hetzelfde als zich bij de goeden voegen. 83*. — door het zien van de vervolging bewerkt. 246. 591*. — slechts zelden als ommekeer uit een lichtzinnig leven. 258. 550*.
Besnijdenis. 284. 349. 351. 356. 403.
Beulen. Zie Scherprechters.
Biecht. 93. 213. 272.
Biestkens, N., drukker van het Offer des Heeren. 8 v.v.; van den Bijbel. 20.
Bijbel. vertalingen van den —, in het Offer des Heeren gebezigd, Mattheus Jacobs, Biestkens. 19 v. eigenaardige vertaling van teksten. 20. 110. 111. 119. 132. 379. 457. geschil over eene gepriviligiëerde — uitgaaf met Joos Kint. 224. zuricher — vertaling. 281. — uitgaaf van Rob. Stephanus. 282. namen der — boeken aan de Vulgata ontleend. 53*. verboden uitgaaf van het N. T. 206. 208. de — en zijne macht om zielen te doen wedergeboren worden. 175. 459*.
Bisschop. Zie Oudste.
Bouwen Lubbertsz te Haar-

lem. dicht een lied op Jorian Simons. 258*. 587*. — spreekt bij diens dood het volk toe. 587* v.

Brabantsch. —e taal. 25*. — rechtsgebruik. 307.

Braght, T. van. „De geloofwaardigheid van —" 27. 127*. 268*. 522*. 534*. 578*. 587*. 612*. 659*. gebruik, door — van het Offer des Heeren gemaakt. 5. 8. 39. — bevat uitvoeriger bescheiden over Anneken Jans. 70*. Elisabeth. 91*. Lysken. 126*. Jorian Simonsz. 257* v. d'Auchy. 268*. Lenaert Plouier. 367*. Clement Henricks. 478*. Maria van Beckum. 510*. — drukt slechts een fragment af van de belijdenis van Jan de oude Cleercooper. 182* v. en van een brief van Jan Geertsz. 405.

Breidel in den mond. 543. 565. 575 v.v. 661. Vgl. Tongschroefje.

Brugman, pater. Bekend woord van — 530. 658. 667.

Buyck, Joost. 478*.

Buys, Willem Jansz., drukker van het Offer des Heeren. 14 v.v.

C.

Calleken Strincx. m. 18. lied op — 591 v.v. 603 v.v. — verbrand. 593. 603*. 606.

Calvijn. 270. 282. 289. 292. 300.

Christus. 18. lied op —' lijden. 500 v.v. Zie Menschwordingsleer.

Claes, Meester. in het proces van Mayken Boosers. 417 v. — bij gevangennemingen te Yperen. 604 v.v.

Claes de Praet. m. 17. belijdinge. 238 v.v. — bekeerd door het zien van terechtstellingen. 246. over zijn doop. 240. 252. zielestrijd. 241. ban. 247. menschwording. 250. Maria. 251. avondmaal. 251. paus, mis, hebzucht der geestelijken. 252. — verbrand. 256. lied op — 253 v.v.

Claesken Gaeledr. m. 17. 268*. gehuwd met Hendrik Euwesz. 268*. 324*. —'s belijding en brieven in nº. 1, 1562. 324 v.v. nieuwe brief in nº. 4, 1570. 10. 324*. 336 v.v. —'s taal. 25. innigheid en diep zondegevoel. 29. 335. blijdschap over haar vonnis. 32. 336. — zuster van d'Auchy. 324* v. — eene ontwikkelde vrouw. 325*. — over haar gezin. 325. — door Gillis van Aken gedoopt. 325. over doop. 326. mis. 327. avondmaal. 328 v. 338. kinderdoop. 339. verdronken. 324*. 341. lied op — 339 v.v.

Clement Dirksz. m. 18. 257*. verbrand. 589. lied op — 586 v.v.

Clement Henricksz. m. 17. 478*. 623*. 654*. brief. 28. 478 v.v. — zwaar gefolterd. 478. langen tijd gevangen. 463*. 478*. verbrand. 478. 482. lied op — 481 v.v. 623*. 654*.

Cornelius Roose, deken van Kestenne. 223 v. 226.

D.

David Jorisz. 71*. 223. 285. 426*.

Davidjoristen. 72*. 136*. Anneken Jans —? 29. 70* v. de juffers van Beckum —? 29. 510*.

David van der Leyen. m. 18. verbrand en het wonder daarbij. 534. lied op — 531 v.v.

Delden, jonkvrouwen van —,

Maria en Ursula van Beckum. m.m. 18. Davidjoristen? 29. 510*. lied op — 509 v.v.
Delft. martelaars te — 659. — woonplaats van Adriaen Cornelisz. 209.
Dieuwercken. m. lied op — 579 v. levend begraven. 578*.
Dirc Jansz. m. 195*. 204. 212 v. 526. 529. — verbrand. 578*. lied op — 526 v.v.
Dirk Philips. 407. 408. 493. 646*. 649*.
Doop. 612. de gevangenen telkens naar hun gevoelen daarover gevraagd. 36. — op berouw. 36. 344. eisch van bekwaamheid voor den —. 36. 122. zienswijze over den — van Satler. 64. Jan Claesz. 84 v. Elisabeth. 93. Jeronimus Segersz. 130. Peter van Wervick. 191. Adriaen Cornelisz. 212. Claes de Praet. 252. d'Auchy. 271. 280 v.v. Claesken. 326. Hans de Vette. 351. Jan Geertsz. 402 v.v. Mayken Boosers. 413. de zaligheid al of niet gewaarborgd in den — 93. 381. de — is bad der wedergeboorte. 284. 451. klokken— 212. nood— 284. 401. 445*.
Doornik. martelaars te — 17. 411*.
Dosie (Jacques). 268* v. dezelfde als Jacques d'Auchy.
Douwe Eelkes, pastoor te Leeuwarden. 337*.
Drieëenheid. 495. 585. in welken zin de — door martelaars werd beleden. 35. 36. 227. 406*. 585*. gevoelen over de — van Jor. Simonsz. 36. 260. (260*). 666. d'Auchy. 271. (271*). 666. Hans van der Maes. 360 v. Gielis Bernaerts. 381.

E.

Eed. 91. 110. 495. gevoelen van Satler. 64. Joos Kint. 224. Hans van der Maes. 363. Menno. 495. weigering van — 367*. 495. 505*. — verbod ontbreekt waar men het verwacht. 594*. 612*.
Eelken m. 17. — voor het eerst in n°. 4, 1570. 11. —'s taal. 25. preekt, nog ongedoopt. 431. — over mis en menschwording. 431. —'s opgewondenheid. 431. 587*. —'s vonnis. 430*. onthoofd. 432. lied op — 433 v.v.
Elisabeth Dirksd. m. 17. 431. haar geletterde opvoeding. 27. 91. 91*. lied van — 91*. voor leeraresse gehouden. 91 v. 95. —'s verhoor. 92 v.v. gepijnigd. 93 v. 96. verdronken. 94. 97. lied op — 95 v.v.
Emden. plaats van ontstaan van Offer des Heeren. 8. 13. 19. 39. betrekking tusschen de Doopsgezinden in 't zuiden en — 112 v. 239. 241.
Erfzonde. 212. 280. 326.

F.

Fije. m. 17. voor het eerst in n°. 4, 1570. 11. —'s taal. 25. —'s opgewonden blijdschap over zijne executie. 32. 431 v. 434. 587*. vonnis. 430*. verbrand. 432 v. lied op — 433 v.v.
Filips II. belangstelling van — in het proces van d'Auchy. 270*.
Folteringen. 93 v. 167. 174. 208. 217. 364. 388. 391. 396. 407 v. 441 v. 478*. 540. 654 v.
Frans de Cuyper, oudste. 274.
Frans Dammasz. van Bols

weert. m. 18. 495. — dichter van liederen. 505*. — wegens eedsweigering gevangen genomen. 505*. verbrand. 507 v. wonder bij —'s dood. 508. lied op — 505 v.v.
Friesche taal. 25. 26. 438. 440.
Friezen. Zie Vriezen.

G.

Geervliet, martelaar te — 550.
Geest, Heilige. 35. 380. 451. enz. — richtsnoer voor ons oordeel. 304. — van Vader en Zoon uitgaande. 135. 361. 646.
Geheimschrift van gevangen m. m. 628*.
Gemeente. 226. 261. 271. 377 v.v. gehechtheid aan de éénheid der gemeente. 31. 213. 261. 529. 580. 596 v. — zonder vlek of rimpel, voor het eerst bij Jeronimus Segersz. 136*. 377. duitsche en engelsche —n in het zuiden. 226. scheuringen in de — 37. 630. — verzorgt weduwen en weezen. 630. — waarborgt zaligheid. 381 v. 449*. 455.
Gent, martelaars te — 98. 121. 187. 238. 348. 516. 531. 536. 556. 649. 666. Gielis Bernaerts, leeraar te —. Vgl. Gielis.
Gentsche pacificatie. 14.
Gerrit Cornelisz. m. 18. voor het eerst in n°. 6, 1578*b*. 12. — gefolterd. 655 v. verbrand. 658. lied op — 654 v.v.
Gevangenissen. Niet altoos streng. 123. 126*. 129. 397. 448*. 463. 638 v.v. voorzichtigheid in het schrijven uit de — noodig. 204. 628*.
Gevangenschap (langdurige). 126*. 270*. 348*. 463*. 478*. 659*.
Geuzenjaar. 497. Vgl. Beeldenstorm van 1566.
Gielis Bernaerts. m. 17. 342. brieven van — 373 v.v. — leeraar te Gent. 373*. 387*. —' uitvoerig bijbelgebruik. 29. 375 v.v. —' innige liefde tot de gemeente. 381 v. — vermaant tot gastvrijheid en milddadigheid. 35. 390. — over het avondmaal. 378. gepijnigd. 388. 391. raadt aan disputt met geestelijken te weigeren. 389. onthoofd. 373*. lied op — 390 v.v.
Gielis Matthijsz. m. 17. leeraar te Middelburg. 448*. 450*. 476. — herinnert aan vroegeren overdaad. 27. 461. — legt nadruk op aalmoezen geven. 35. 459 v. — waarschuwt tegen afval tot de Hervormden(?). 448* v. 452 v.v. —'s executie lang uitgesteld en in 't geheim geschied. 463. — onthoofd. 448*. lied op — 475 v.v.
Gielis van Aerde. c. s. m. m. te Lier verbrand. 568*. — zingen psalm 41. 573. lied op — 568 v.v.
Gillis van Aken. 37. 130. 207. 214*. 223. 274. 565*. —'s ongeregeld leven. 247. had Claesken gedoopt. 325. 327. — onthoofd. 247*.
Gielis van Gusseme. m. 18. verbrand. 536*. lied op — 535 v.v.
Goebens, Goossen. emdensche drukker van het Offer des Heeren? 13.
Goris, van Lier. m. levend verbrand. 517. lied op — 516 v.v.
Goris Leerse. m. verbrand. 561. 667. lied op — 560 v.v.
Goyvert Mertens. m. verbrand. 568*. lied op — 568 v.v.
Grietken, van Lier. m. levend verbrand. 517. lied op — 516 v.v.
Grietken Bonaventuers. Zie Margriete van Halle.
Grouwell, Bernard. dominikaan te Zwolle. 511.

H.

H a a g, d e n. martelaars te — 393. 422.
H a a r l e m. martelaars te —257.587.
H a b a k u k. Zie A b a c u c.
H a g e p r e e k e n onder de Doopsgezinden. 102 v. 246.
H a n s A l e n s o n. over de uitlatingen in gedrukte brieven. 235*.
H a n s of J a n d e S m i t. m. 348. 526 v.v. verbrand. 557.
H a n s d e V e t t e. m. 17. 25*. belijdingen. 348 v.v. — verzoekt van zijn brief afschriften te laten maken. 22. 355. —'s medeslachtoffers. 348. 556. lied op — c. s. 348*. 355 v.v. 556 v.v. — over kinderdoop. 349. 351. besnijdenis. 351. avondmaal. 352. m e n s c h w o r d i n g. 353. celibaat. 354. zieleslaap. 354. — buiten de kerk getrouwd. 350. verbrand. 557.
H a n s K e e s c o o p e r of J a n n ij n B u e f k ij n. m. 17. brief. 121 v.v. brief aan de overheid van — 102. —'s gevangenschap. 103 v.v. 107. 121 v.v. over de mis. 121. 124. — verbrand. 123. lied op — 124 v.
H a n s v a n d e r M a e s of V e r m e e r s c h. m. 17. belijding. 358 v.v. — over de waarheid van het Evangelie. 358 v. mis. 359 v. d r i e ë e n h e i d. 360 v. m e n s c h w o r d i n g. 361 v. verrijzenis der dooden. 363. ouderdom der herdooperij. 360. gepijnigd. 364. lied op — 364 v.v.
H a n s v a n O v e r d a m. m. 17. —'s taal. 24. belijding en brief. 98 v.v. —'s sterfjaar. 569*. — verzoekt zijn brief door te zenden. 22. 112. —'s taal. 24. — offensief tegen de r o o m s c h e k e r k. 29. 30. 98*. —'s verlangen naar den marteldood. 32 v. 98*. lied van — 98*. 100. 490. 568 v.v. — gevangenschap. 102 v.v. —'s uitdagende brief aan de overheid. 113 v.v. verbrand. 98*. 123. lied op — 117 v.v.
H e i l i g e n. vereering van — door S a t l e r veroordeeld. 64. het slapen der — (vromen). 354. 362. 635*.
H e n d r i k A l e w ij n s z. m. 463*.
H e n d r i k v a n A r n h e m, oudste. 510*.
H e n d r i k B e v e r t s. m. 151. 152*. 172. Brief van J e r o n i m u s S e g e r s z. aan — 168 v.v. verbrand. 175.
H e y n r i c D i r c s z. m. 195*. 204. 526. 528 v. verbrand. 578*. lied op — 526 v.v.
H e n d r i k E u w e s z. m. echtgenoot van C l a e s k e n. 268*. 324. 330. 336 v. — kan niet lezen. 329. verdronken. 341.
H e n d r i k M a e l s c h a l k. m. 652*.
H e n d r i k N. ontsnapt uit de gevangenis. 603*. 605.
H e n d r i c k V e r s t r a l e n. m. 17. voor het eerst in n°. 6, 1578*b*. 12. 21 v. 37. 621 v.v. —'s brieven. 628 v.v. — vermaant zijne vrouw toch niet te hertrouwen. 633. 637 v. — niet vrij van wraakzucht. 528*. 644. —'s slimheid. 631. —'s geheimschrift. 628*. 633. liederen van — 628*. lied op — 643 v.v.
H e n d r i k v a n V r e d e n, oudste. 274.
H e r m a n T i m m e r m a n. m. oudste. 623. 649*.
H e r v o r m d e n. 103*. opkomende beweging der — na 1563. 31. 258*. 261. 394. 404. 448. 454*. 497. 538. (S a c r a m e n t a r i s s e n).
H o b o k e n. 183*. 583.
H o o p k e n, C l e y n. — het kenmerk der ware christengemeente. 31.

143. 261. vermaning om zich bij het — te voegen. 73. 76. 81. 261.
Huwelijk voor de gemeente. 127*. 156 v. 350. 462. 635. zienswijze van d'Auchy over het — 272. van Jan Schut. 614. verbod van priester— 213. 354.
Huyge te Middelburg. 469.

J.

Jacob Peeters. m. 177*.
Jacob Spillebout. m. 348. 556 v.v. verbrand. 557.
Jacques d'Auchy (Dosie). m. 17 v. —'s taal. 25. 269*. — man van deftigen stand en breede kennis. 29. 270*. 309. — kent zuricher vertaling van het N. T. 27. 270*. 281. — lang gevangen gehouden. 270*. 463*.— broeder van Claesken? 270*. 324*.— Van Aremberg en Filips II schrijven over —269* v.— door Lenaert Bouwens gedoopt. 276 v.— verraderlijk gevangen genomen. 268*. 320. 608 v.v. liederen van — 268* v.v. 608 v.v. —'s bekentenisse des geloofs. 268 v.v. relaas van —'s verhooren (belijdinge). 273 tot 320. — over kinderdoop. 270. 280 v.v. doop bij wedergeboorte. 271. 284. drieëenheid. 271. (271*). 666. menschwording. 270. 301. 310 v. mis en avondmaal. 278. 285 tot 293. verzet tegen de overheid. 273. erfzonde. 280. besnijdenis. 284. — verwerpt het gezag der kerkvaders. 283. 296. —'s waarschuwingen aan Lindanus. 308 v. — over den eisch van onberispelijkheid in geestelijken. 312 v.v. Over Menno en Lenaert Bouwens. 316 v.v. —'s belijding uit het Fransch vertaald. 320. lied op — 320 v.v. — verdronken. 324*. 341. 608*.
Jacques de Rore. m. 622.
Jan Claesz. m. 17. —'s brieven. 78 v.v. — liet een boekje van Menno drukken. 26. 27. 78. 87. —' eenvoud. 29. — dringt bovenal aan op rechtschapenheid en tot zich bij de goeden te voegen. 34. 78. 86. enz. — verzet zich tegen 't verhoor in eene onvoltallige schepenbank. 86. 89. —' vonnis. 86 v.v. onthoofd. 88 v. lied op — 88 v.v.
Jan Cleeren of Tasmaker. 568*.
Jan de oude Cleercooper. m. 17. —'s bekentenis slechts voor een deel opgenomen. 177*. 180. 182*.—'s beeldenschennis (met Peter Bruynen c. s.). 183*. 521*. —'s vermaning tot zijne vrouw. 523. verbrand. 185. lied op — 184 v.v. 521 v.v.
Jan de Croock, monnik. 111.
Jan Doom, oudste te Haarlem. 534*.
Jan Geertsz. m. 17. brieven. 393 v.v. — voor het eerst in n°. 2, 1566. 9 v.v. 394*. — kent Latijn. 27. 393. 407. — druk bijbelgebruik. 29. — verlangt naar den brandstapel. 32. 408.— schrijftrant. 393* v. — brief aan den lutherschen paep. 36. 398 tot 404; deze onvolledig opgenomen. 394*. 404* v. 667. — gepijnigd. 396. 406 v.v. zendt specerijen tot eene gedachtenis. 397. over nooddoop. 401. kinderdoop en besnijdenis. 402 v.v. — derde brief voor 't eerst in n°. 4, 1570. 405*. boeken aan — afgenomen. 408. verbrand. 393. lied op — 408 v.v.
Jan Hendriksen. m. 18. voor het eerst in n°. 5, 1578*a*. 11 v. — zijne examinatiën. 658* v. opschudding bij —'s executie. 661 v. verbrand. 659. lied op — 658 v.v.
Jan Jacobs, oudste. 493.

Jan Jansz. van Delft verraadt Adriaen Cornelisz., maar betuigt schaamte daarover. 205. 207. 215 v.

Jan Jansz. Brant. m. — zeldzaam voorbeeld van ongeregeld leven vóór de bekeering. 550. verdronken. 551. lied op — 550 v.v.

Jan Lievens. m. 521*.

Jan Schut. m. 18. 490. — behandelt alle geloofsvragen, die in geschil waren, behalve den eed. 612 v.v. onthoofd. 611*. de rechter van — gestraft. 612* lied op — 611*. lied van — 611 v.v.

Janneken, vrouw van Hendrick Verstralen. 629 v.v. 647.

Janneken Eghels of van Houte. m. 18. 567. 568*. verdronken. 553*. lied van — 552 v.v.

Jannetgen Matthijsdr. m. 578*.

Jannijn Buefkijn, dezelfde als Hans Keescooper.

Jeronimus Segersz. m. 17. —' brieven. 126 v.v. —'s innigheid. 29. — verlangt naar de executie. 30. 143. 151 v. 159. — huwt in de gemeente. 127. 156 v. — waarschuwt tegen valsche profeten. 136. 146. — over mis. 129. doop. 130. bekeering enz. 136 v.v. wettige zending der predikanten. 158. gepijnigd. 167. 174. —' krankheid. 170. verbrand. 126*. 175. lied op — 173 v.v.

Joachim Ooms. m. 18. verbrand. 561. 667. lied op — 560 v.v.

Joos de Tollenaer. m. 16. 17. 622*. 625. noemt het Offer des Heeren in een zijner brieven. 5.

Joos Kint. m. 17. —'s taal. 24. —'s strijd en blijdschap in zijne gevangenschap. 219. 220. — verhoord door Ronsse en Polet. 220 v.v. — over overheid. 221. kinderdoop, kerk, kerkvaders. 222. menschwording. 223. 233 v. eed. 224. Maria. 224 v. bijbel. 225. mis en oliesel. 233. — weigert over zijn doop te spreken. 223. v. — vraagt openbaar dispuut. 230 v. — over de bevoegdheid zijner rechters. 231. verbrand. 237; te Gent. 666. (te Kortrijk. 219. 230. 235*.) lied op — 235 v.v.

Joos Verbeeck. m. 18. oudste. — diep betreurd. 538*. — gefolterd. 538*. 540. 544. levend verbrand. 543. lied op — 538 v.v.

Joos Vermeeren. m. Zie Joos Verbeeck.

Joost Buyck. 478*.

Joost Joosten. m. 561*.

Joost Verkindert. m. 622.

Jorian Simonsz. m. 17 v. brieven. 257 v.v. — oordeel over kerk. 31. 261. drieëenheid. 36. 260. (261*). 666. — verbranding van zijne boeken door het volk verhinderd. 257*. 590. — eertijds van lichtzinnig gedrag. 258. — dringt boven alles aan op rechtschapenheid. 259 v.v. 263 v.v. verbrand. 265. 589. lied op — 263 v.v. 587 v.v.

K.

Kaerl, van Yperen. dezelfde als Lauwers van de Walle. m. verbrand. 603*. lied op — 603 v.v.

Kaerle Tanckreet. Zie Abraham.

Kalvijn. Zie Calvijn.

Katherijn, van Lier. m. te Gent levend verbrand. 519 v.v. lied op — 516 v.v.

Keizer. wederpartij van de ketters. 109. 118. enz. — onze overste alleen naar het vleesch. 107. 112. 221, 589 v.v. —'s plakkaat tegenover het bevel Gods gesteld. 304. enz.

— aangeduid door „de arend". 666.

Keizer van eene rederijkerskamer. de man van Anneken (Tanneken) van Roosbroecke, m. was — 574.

Kerk, roomsche. komt bij de martelaars zelden te sprake. 30 v.v. oordeel over — 92. 183. 222. 242. 249. 359 v. nieuwe strooming in de — 448* v. 452 v.v.

Kerk, ware kerk. gehechtheid aan de eenheid van de — en afkeer van sectarisme. Zie Gemeente en Sectarisme.

Kerkvaders. 222. 249. 283. 287. 296. 299. 360.

Kloostergeval van 1558 te Leeuwarden. 314.

Kortrijk. martelaar te —. Zie Joos Kint.

L.

Lauwers van de Walle, dezelfde als Kaerl van Yperen.

Leeraar(s). 387. 390. 450. 454*. 457. — naam voor pastoor. 506*.

Leerstellige formules komen zelden voor. 34. 35. 135. 258*. 360* v. 448*. 449*. 646.

Leeuwarden. martelaars te — 91. 260. 324*. 430. 437. 505. 608*. kloostergeval van 1558 te — 314.

Leiden. martelaars te — 195. 526. 578 v.v. dwaling ten opzichte van het sterfjaar van de martelaars te — hersteld. 578.

Lektuur. 646*. Broederlijke vereeninge. 62*. — Geestelijk liedtboecxken. 71*. — 600 exx. van een werk van Menno voor Jan Claesz. gedrukt. 78*. 87. — boeken van Jor. Simonsz. 257*. — geschriften van Menno en Dirk Philips. 408. Souterliedekens van 1540. 573*. — van het N. T. aanbevolen. 368 v.v.

Lenaert Bouwens. bij martelaars bekend. 37. enz. — van Sommelsdijk afkomstig. 317*. — doopt d'Auchy. 270*. 276 v. 280. — door dezen voor onberispelijk van leven gehouden. 317.

Lenaert Plouier. m. 17. 495. 552. 567. 568*. —'s testament. 367 v.v. andere brieven van — (368*.) 667. —'s eedsweigering. 495. bijzonderheden omtrent — en zijne familie. 367*. — verdronken. 367*. lied op — 371 v.

Leuina (Ghyselins). m. 18. verbrand. 534. wonder bij haar dood. 534. lied op — 531 v.v.

Liedtboecxken, tracterende van den Offer des Heeren, Het. 38 v. 487 v.v. sommige liederen uit — in het duitsch — vertaald. 38. gezangwijzen in — 39. liederen van — in proza overgebracht door het Groot Offerboek. 39. — bevat gedichten òf van ooggetuigen òf althans van tijdgenooten. 490. 491. soms van martelaars zelven. 490. — rederijkerspoëzie. 492. een enkel lied uit — lyrisch. 492. — gedicht om gezongen te worden. 493. — godsdienstige richting. 494 v. — groote bijbelkennis der dichters van — 496. oordeel der dichters van — over de vervolgingen en eigenaardige kleur van hun geloof in de toekomst. 496. 497.

Lier. martelaars te — 246*. 516 v.v. 568 v.v.

Lijden. doel van het martelaars— 33. 170. 388. 458. 464. 637.

Lijsbeth Dirksd. Zie Elisabeth.

Lijsbeth Piersins. m. 18. door den beul smadelijk behandeld. 536. verbrand. 536*. lied op — 535 v.v.

Lijsken Dirks. m. 17. vrouw

van Jeronimus Segersz. 126 v.v. brieven van — 154 v.v. verlangt naar den dood. 163. — na hare bevalling levend verdronken. 126*. 176.

Lind, Esaias de. zoon van Anneken Jans, m. 70*.

Lindanus, inquisiteur. verhoort d'Auchy. 269* v.v. en Claesken. 326 v.v. — zijne zonderlinge onbekendheid met d'Auchy's gemeente. 270*. zijne onmatigheid. 294.

Lucas Lambertsz., van Beveren, genaamd Bestevaer. m. lotgenoot van Jan Claesz. 86. 88. onthoofd. 78*.

Lutheranen. 103*. 301. 394*. 423*. — onvriendelijk beoordeeld. 31. 261. 518 v. — geen broeders. 401.

M.

Maeyken, vrouw van Lenaert Plouier. 367*.

Maeyken de Catte Joosdr. m. 566. verdronken. 581*. lied op — 581 v.v.

Maeyken de Corte. m. 566. verdronken. 581*. lied op — 581 v.v.

Maeyken Kocx. m. verbrand. 603*. lied op — 603 v.v.

Maeyken, Oude (Sprincen). m. 566. — verdronken. 581*. lied op — 581 v.v.

Maeyken Wens. brief van — de éénige nog bestaande autograaf onder de martelaarsbrieven. 23. 27.

Maeyken. Zie verder Mayken.

Magdalena Andriesdr. m. 566. verdronken. 581*. lied op — 581 v.v.

Mander, Karel van. heeft een lied van d'Auchy vertaald. 268* v.

Maria. 64. enz. — moeder en maagd. 224 v. 251. 414.

Maria van Beckum. m. Zie Delden.

Marcus, Albert Dircks, burgemeester van Amsterdam. 478*. 482.

Marcus de Smit. m. 348. bij zijne gevangenneming nog ongedoopt. 349. verbrand. 557. lied op — 556 v.v.

Margriete van Halle of Grietken Bonaventuers. m. 566. onthoofd. 581*. lied op — 581 v.v.

Mariken. m. Zie Marijtgen Adriaensdr.

Mariken (Marijtgen) Jansdr. m. verbrand. 578*. lied op — 579 v.

Mariken Vlaminx. m. hoogbejaard. 571. verbrand. 568*. lied op — 569 v.v.

Mary Joris, lotgenoote van Jorian Simonsz. 263. 590. — in de gevangenis gestorven. 257*.

Marijtgen Adriaensdr. 578*. 579. 580. levend begraven. 578*. liederen op — 526 v.v. 578 v.v.

Martelaars. hun stand. 27. 411*. 574*. rechtschapen levenswandel der — door rechters erkend. 247. 275 v. 313. vinden bij deze deernis. 415. 470. 478. aandenken aan — 397*. 411*. bejaarde — 78*. 566. 571. zielestrijd van — 33. 219. 241. 445. opwinding van — 431 v. doodstraf van — verzacht. 426. verzwaard. 432. 517. zie Breidel. Tongschroefje. — in 't geheim gedood. 231. — kennen dikwijls den naam noch van den oudste die hen had gedoopt noch van andere broeders en vermanen de hunnen niet naar elkanders naam te vragen opdat niemand gevaar zou loopen van op de pijnbank anderen aan

te geven. 105. 203. 208. 214. 249. — brachten waarschijnlijk soms hunne goederen in tijds in veiligheid. 27. 367*. — achtten het Christendom gelegen in een rechtschapen wandel en in het kruis te dragen. 34. 35. 495 v.v. een enkele der — is een meer leerstellige geest. 35. 258. 448* v. het geloof der — aan vergelding vrij van wraakzucht: zij hopen op bekeering van hunne vervolgers, 496 v.v. enz.; één van de — maakt hierop eene uitzondering. 644.

Martelaars, brieven van. door hen tot een blijvend aandenken voor de hunnen geschreven. 370. 378. 642. enz. martelaars verzoeken zelven van hunne brieven afschriften te laten maken of die rond te zenden. 22. 113. 253. 462. echtheid en ongeschondenheid van de —, die in druk tot ons gekomen zijn. 23 tot 27. Vgl. Weglatingen.

Martelaarschap. blijdschap over aanstaand — 32. 143. 151. 159. 163. 220. 336. 344. 388. 431 v. 434. 560. 573. 587. die blijdschap verklaard. 33 v.; maar ook zielestrijd bij het — en deze diep beklaagd. 32. 33. 241. 538. 563. 628 v.v. sommigen zien tegen het — op en achten niet ieder daarvoor geschikt. 334. 496. 624.

Marten Jansen. m. 18. voor het eerst in n°. 5, 1578*a*. 11 v. opschudding bij zijne executie. 661 v.v. — verbrand. 659. lied op — 658 v.v.

Marten du Petitz. m. 177*.

Massaert. verhoort Mayken Boosers. 415.

Mattheus Jacobs, drukker van het N. T. 20. de belijding van Stephanus aan de uitgaaf van — ontleend. 20. 56*.

Mattheus Panten. Zie Panten.

Mayken Boosers. m. 17 v. hare brieven, meest aan hare kinderen, voor het eerst in n°. 2, 1566. 9 v. 394*. 411 v.v. haar taal en stand. 24. 411*. brief van de kinderen van — 411. 621. 625 v. reliek van — nog voorhanden. 411*. gepijnigd. 412. over doop en menschwording. 413. mis en Maria. 414. — verbrand. 411. 419. lied op — 419 v.

Mayken Deynoots. m. 17. 621 v.v. 644. brieven van — 646 v.v. deze brieven voor het eerst in n°. 6, 1578*b*. 12. 621 v.v.

Mayken Floris. m. 348. 556 v.v. verbrand. 557.

Mayken Pietersdr., vrouw van Willeboort Cornelisz., ontslagen en later gevlucht. 463*. 469.

Menno Simons. 37. 274. 300 v. 389. 399*. 430*. 646*. 649*. werkje van — door Jan Claesz. verspreid. 27. 78*. martelaars kennen — 37. bij Ronsse bekend. 224. boeken van — door een inquisiteur gelezen. 389. taal van — 25. oordeel van d'Auchy over — 316 v. 318. naar — wordt gevraagd. 407 v. liederen van — 493. —'s zienswijze over den eed. 495. over menschwording. 310 v.

Menschwordingsleer. 36. 495. 599. 659*. voor het eerst bij Peter van Wervick. 191*. oordeel van Joos Kint. 223 v. 233 v. Claes de Praet. 250. d'Auchy. 301. 310 v. Hans de Vette. 353. Hans van der Maes. 361 v. Mayken Boosers. 413 v. Eelken. 431. Jan Schut. 613. door de latere Waterlanders niet aangenomen. 234*. Menno's zienswijze

over de — 310 v. plaatsen over de — weggelaten. Zie Weglating.
Middelburg. martelaars te — 448. 450.
Michiel N. m. 15. 624.
Michiel Satler. m. 17. de éénige niet-nederlandsche m. in het Offer des Heeren, — 62*. belijding. 62 v.v. uit het duitsch vertaald. 62*.—' vonnis. 67. verbrand. 67. lied op — 67 v.v.
Miertgen. m. 348. 556 v.v. na hare bevalling onthoofd. 348*. 559.
Monnikendam. kweekplaats van Anabaptisme. 423*.
Munster, het rijk der Wederdoopers te, in 1534. 116. 129*. 206*. 225. 273. 275. 343.

N.

Naenken. m. te Lier verraden. 516. levend verbrand. 517. lied op — 516 v.v.
Neelken Jacops. m., vrouw van Adriaen Pan. 342*. — bevalt in de gevangenis. 346. verdronken. 342*. 346*.
Nieu Liedeboek. 257*. 269*. 500*. 531*. 538*. 544*. 556*. 560*. 563*. 579*. 581*. 603*. 667.
Nieuwenlande, Willem van. verhoort Hans van Overdam. 111.
Nooddoop. 284. 401. 445*.

O.

Offer des Heeren, Het. is de oudste verzameling van doopsgezinde martelaarsbrieven. 3. bekendheid met — van de 16de tot de 19de eeuw. 3 v.v. beschrijving van de elf bekende uitgaven van — 6 tot 18. keuze der martelaars, in — opgenomen. 20 v. 28. 622 v. herkomst van zijn inhoud. 19 v.v. betrouwbaarheid daarvan. 21. 27. taal. 19. 24. 26. spelling in — 7. 8. 41 v.v. doel, dat de verzamelaars van — hebben gehad. 27 v. 37 v. doel van dezen herdruk. 4. 39 v. godsdienstige denkbeelden van — 29 v.v. laat een gedeelte van een brief weg. 182* v. Zie Weglating.
Offerboek, Groot. 5. 8. maakt van de liederen uit het Offer des Heeren en het Liedtboecxken verhalen in proza. 39. — laat vier plaatsen over de menschwording weg. 234. 250. 311. 431. — bevat dikwijls meer brieven en uitvoeriger berichten dan het Offer des Heeren. 126*. 182*. 257* v. 268* v. 367* v. 394*. 478*. 652*. 658*. — 195*. 269*. 337*. 358*. 509 v. 522*. 534*. 547*. 578*. 587*. 591*. 603*. 611*. 649*.
Ontwijkend antwoord en andere voorzichtigheden van martelaars 203. 207. 579*. 631.
Oldehove, de pastoor van — verhoort d'Auchy. 337.
Oostland en Oostersche taal. 25. 70*. 278.
Opschudding, door de executie van martelaars veroorzaakt. 205. 257*. 463. 482. 578. 590. 661 v. vrees voor — 231 (heimelijke verdrinking).
Oudste of bisschop. de naam — komt in het Offer des Heeren niet voor. 37; wèl éénmaal in het Liedtboecxken. 37. 538. —n alleen bevoegd om te doopen. 122*. — moet onstraffelijk wezen. 538 v.
Outerman, Jaques, oudste. voornaamste verzamelaar van het eerste Groot Offerboek. 182*. 311*.

Overheid. tegenstand tegen de — ongeoorloofd. 273. gehoorzaamheid aan de — 614. 115. 211. 272. de — ontziet den eerbied van het volk voor martelaars; zie Opschudding.

P.

Panten, Mattheus of Remeus. m. 17. brieven van en aan — 15. 21. 624 v. 666.
Pantheïsme. 423. 425. 426*.
Pastor. Zie Adam Pastor.
Paus. 112. 183. 221. 231. 252. 314. 414.
Peecke Vulckes. m. 269*.
Peter Bruynen. m. 17. wordt altijd met Jan de oude Cleercooper en Pleunis van den Hoevele samen genoemd. 177.521 v.v. brieven van — 177 v.v. — ongeoefend schrijver. 29. 180*. offensief tegen de kerk. 30. 98. beeldenschennis door — 177*. 183*. 521* v.v. gepijnigd. 181*. verbrand. 185. lied op — 184 v.v. 521 v.v.
Peter Coerten. m. 348. 556 v.v. verbrand. 557.
Peter de Backer, dominikaan. verhoort Claes de Praet. 242 v. Hans de Vette. 349 v.
Peeter van den Broecke. m. 521*.
Peter van Wervick. m. 17 v. 24. 494. lied van — 187*. 594 v.v. brief van — 187 v.v. over monnikorden. 190. de kerk. 597. deelneming van onwaardigen aan het avondmaal. 598. menschwording. 599. beeldendienst. 601. verbrand. (190.) 193. 666. lied op — 192 v.v.
Peter Witses. m. 17. 24. 25. belijding en vermaning aan zijne vrouw. 437. friesche taal van — 26. 438. 440*. gepijnigd. 441 v. vonnis van — 437*. verbrand. 442. lied op — 441 v.
Pieter Matthijsz. m. 578*.
Pieter Titelman, deken van Ronsse. Zie Ronsse.
Pieter Willemsz. Bogaart, oudste. 493. 498.
Pleunis van den Hoevele. m. altijd samen met Peter Bruynen genoemd. 177*. 180. 182. 521 v.v. beeldenschennis door — 183*. verbrand. 185.
Pole, kardinaal. 312*.
Polet (Johannes Pollet?). kanunnik. 219 v.v. 228 v.v
Proentgen. m. vrouw van Kaerle Tanckreet. 348. 556 v.v. verbrand. 557.

Q.

Quirijn Jansz. m. 478*.

R.

Reliek. martelaars — 411*.
Rijpermonde of Rupelmonde. martelaars te — 17. 628. 638.
Ronsse, deken van (Pieter Titelman). 25*. ondervraagt Peter van Wervick. 191. Joos Kint. 219 v.v. 226. 228 v.v. Claes de Praet. 244 v.v. Hans de Vette. 349 v.v. 355. Hans van der Maes. 358.
Roose, Cornelius. Zie Cornelius.
Rottenburg. Michiel Satler, m. te — 17. 62.
Rotterdam. martelares te — 17. 70.

S.

Sacrament van de mis. 64. 92. 121. 124. 129. 191. 233. 252.

278. 285. 293. 327. 351. 359 v. 414. 423. 431. 437. 527. 588.
Sacrament des oliesels. 64. 233. 425.
Sacramentisten. 136*. 538.
Salome. 223.
Satler. Zie Michiel.
Schepenen. 86. 89. 243. 248.
Scherprechter. 432. 549. 536*. 549. 551. —s bemoeilijken de veroordeelden. 536. 576. bemoedigen deze. 422*. 426. 428. de — spreekt Elisabeth voor. 93. zuinigheid van —s. 508. 534.
Sectarisme. afkeer van — 31. 213. 261. 529. 580. 596 v.
Sijnken Potvliets. gevangen. 604. afvallig geworden. 603*.
Spelling in het Offer des Heeren. 7 v.v. 41 v.v.
Stephanus. m. 17. 157. verhaal over — uit het N. T. ontleend aan de uitgaaf van Mattheus Jacobs. 20. 56*. lied op — 60 v.
Steuen Claesz., burger van Leiden. 209.
Sylvius, Stephanus. 337*.

T.

Tanneken, vrouw van Hans de Smit, m. 348. 556 v.v. — na hare bevalling onthoofd. 348*. 559.
Texel, omstreeks 1564 vol ketterij. 394*. 406.
Thau, het teeken. in davidjoriste geschriften. 71. 72. 76.
Theodosius, keizer. 304 v.
Theunis van Waestene, m. verbrand. 603*. lied op — 603 v.v.
Thijs Joriaensz. m. 622.
Thomas van Imbroeck. m. 21.
Timmerman. Zie Herman.
Tongschroefje. 565*. 661*. Zie Breidel.
Turken. men mag de — niet bestrijden. 63. 130. 290.
Twisck, Pieter Jansz. 235*. 269*.

U.

Ursula van Beckum. m. Zie Delden.

V.

Vagevuur. 414.
Vaille, del, raadsheer te Leeuwarden. verraadt d'Auchy. 608. — heeft een jammerlijk uiteinde. 268*.
Vasten. 272.
Veelderhande Liedekens. 187*. 206*. 494. 505*. 509*. 548*. 556*. 568*. 587*. 594*. 611*.
Vergelding, straffende. éénig voorbeeld van verlangen naar — voor vervolgers. 644.
Verraad aan martelaars gepleegd. 102. 104 v. 152*. 205. 207. 216. 268*. 348. 516. 556*. 582 v. 608 v. — gestraft. 268*.
Verrijzenis der dooden. geloof van d'Auchy aan de — 273. van Hans van der Maes. 363.
Vlaamsche taal. 25. 353.
Vlamingen, partij onder de Doopsgezinden. 37. 623. 630*.
Vlieland. 398.
Vreden. martelaar te — 18. 612.
Vriezen, partij onder de Doopsgezinden. 37. 623. 630*.
Vroedvrouwen. 167. 284. 401.
Vueren. martelaar te — 547 v.v.

W.

Waestene of Warneton. martelaar te — 17. 358.
Waterlanders, partij onder de Doopsgezinden. 37. 234*. 630*. 649*.

Weerloosheid. 85. 206. Satler weigert ook tegen de Turken te strijden. 65. oordeel van Jan Geertsz. 399.

Weglating van gedeelten van brieven in druk. 23. 183. 339. 394. 397. 405*. — van namen. 183. 521*. in het Groot Offerboek van plaatsen over de menschwording uit het Offer des Heeren. 234* v. 250. 311. 431. — van martelaarsbrieven, waarvan de opneming (15. 182. 368. 405.) was aangekondigd, in deze uitgaaf. 624 v. 666 v.

Wendelmoet Claesdr. of Weynken Claes. m. 17. voor het eerst in n°. 4, 1570. 11. duitsch bericht over —, kort na haar dood dood gedrukt. 22. 422*. — doopsgezind? 422*. — aandoenlijke geloofsmoed. 422*. oordeel over mis. 423. sacrament des olies. 425. poging om — afvallig te maken. 424. haar pantheïsme? 423. 425. verbrand. 426. 428 v. lied op — 427 v.v., in ruimen kring bekend. 427*.

Willeboort Cornelisz. m. 463. 469. onthoofd. 463*.

Willem Cleermaker. m. 18. 568. —'s vonnis. 544*. verbrand, niet verdronken. (547.) 667. lied op — 545 v.v.

Willem Droochscheerder. m. 17. ongeoefend schrijver. 29. brief van — 443 v.v. lied van — achter zijn brief. 427*. 443*. 445. 446 v. verbrand. 443*. 564.

Willem Jansz. m. verbrand. 478*.

Willem Jansz. Buys, drukker van het Offer des Heeren. 14 v.v.

Willem Matthijsz. m. verbrand. 478*. nog zeer jong. 479. lied op — 479 v.

Willem Willemsz. verkoopt in 1562 te Utrecht het Offer des Heeren. 5.

Wonderen bij eene terechtstelling. 508 v.v. 534. — of bijzondere bestieringen. 102. 522. 612*.

Wouter. m. te Lier verraden. 516. levend verbrand. 517. oordeel van — over Lutheranen. 518 v. lied op — 516 v.v.

Wouter van Stoelwijck. m. 21.

Y.

Yperen. martelaars te — 18. 591 v.v. 603 v.v.

Z.

Zieleslaap. 354. 362. 635*.

Zwingli en Zwinglianen. 31. 261. 270. 289. 292. 300 v.

Voorloopige lijst van inteekenaren

OP

„BIBLIOTHECA REFORMATORIA NEERLANDICA."

Amsterdam.

Bibliotheek der Doopsgezinde gemeente.
Bibliotheek der Universiteit van Amsterdam.
Ds. C. P. v. Eeghen.
Koninklijke Academie van Wetenschappen.
Firma B. v. d. Land.
C. L. van Langenhuysen.
A. B. Soep.

Berlin.

A. Asher & Co.
Martin Breslauer.
Königl. Bibliothek.
Hugo Rother's Buchhandlung.

Bonn.

Königl. Universitätsbibliothek.

Bruxelles.

Bibliothèque Royale.

Dresden.

Kön. öffentl. Bibliothek.

Driebergen.

Bibliotheek Aarts-Bisschoppelijk Seminarie Rijsenburg.

Enkhuizen.

H. Bakels.

Göttingen.

Königl. Universitätsbibliothek.

's-Gravenhage.

W. Koorevaar.

's-Graveland.

Jhr. J. W. Six.

Groningen.

De Universiteits-Bibliotheek.

Haarlem.

Henri Coebergh.
De Stadsbibliotheek.

Halle a/S.

Rudolf Haupt.
Lippert'sche Buchhandlung.

Hamburg.

Stadtbibliothek.

Heidelberg.

Grossh. Universitäts-Bibliothek.

Huissen.

Bibliotheek Klooster E.E.P.P. Dominicanen.

Kopenhagen.

Königl. Bibliothek.

Leiden.

Bibliotheek v/d Ned.-Herv. Kerkel. Inrichting v. H. Onderwijs.
Prof. Dr. H. Y. Groenewegen.
A. Klaver.
Waalsche Bibliotheek.

Leipzig.

K. W. Hiersemann.
A. Twietmeyer.

London.

British Museum.

Middelburg.

Provinciale Bibliotheek.

München.

Königl. Hof- und Staatsbibliothek.

Münster.

Kön. Universitäts-Bibliothek.

New York.

New York Public Library.

Oldenkirchen.

P. Bockmuhl.

Princeton, N. Y.

Theological Seminary.

Snellerwaard b/Oudewater.

D. Boer.

Stockholm.

Königliche Bibliothek.

Strassburg.

Kaiserl. Universitäts-Bibliothek.

Stuttgart.

Königl. Landesbibliothek.

Tübingen.

Königl. Universitäts-Bibliothek.

Utrecht.

Firma Wed. J. R. v. Rossum.

Watergraafsmeer.

Prof. Dr. H. H. Kuyper.

Wien.

K.K. Hofbibliothek.

Woudrichem.

Dr. J. W. F. Gobius du Sart.

Date Due

Library Bureau Cat. No. 1137

BR
395
B582
AUTHOR
v.2

TITLE 112270
Bibliotheca reformatoria neer-
landica.

DATE LOANED	BORROWER'S NAME	RE
APR 16 '57	LETTERING	